KORTÁRS KIADÓ

Borsi-Kálmán Béla

Az ARANYCSAPAT és ami utána következik

Borsi-Kálmán Béla

Az ARANYCSAPAT és ami utána következik

Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében

KORTÁRS KIADÓ

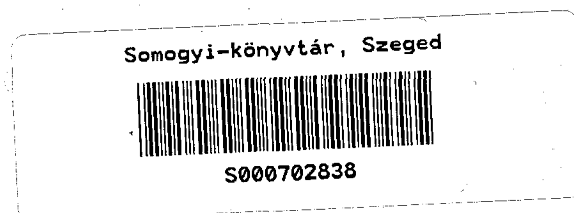
Budapest, 2019

Szerkesztette: Ambrus Lajos

Szakmailag ellenőrizte: Rigó Balázs

A könyvet tervezte: Arany Imre

2 SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED 933867 95 20 796 B 82

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000702838

© Borsi-Kálmán Béla, 2019
© Kortárs Könyvkiadó, 2019
© fotók: ÁBTL, Blasek Ernő, Bojár Iván, Buzánszky Jenő, CULTiRiS, Die Welt, Eipel Ferenc, Faragó Zoltán, Farkas József, Farkas Tamás, Fenyvesi Máté, Fortepan, FourFourTwo, Gálhidi György, Hemző Károly, Hoffer-hagyaték, Holló Iván, ifj. Thaly Zoltán, Koczó Endre, Komlósy Sándor, Koós Levente, Kő András, Kristóf Lajos, Labdarúgás, MTI, Németh Ferenc, Németh Miklós, PUSKAS.COM, Rákosi Gyula, Sándor Mihály, Sipos Gyula, Sportmúzeum, Szőke II. László, Tefner Béla, Tefner Zoltán, Török Attila

Az archív forrásként jelölt képek eredetét nem tudtuk megállapítani. Várjuk a jogtulajdonosok jelentkezését

Minden jog védve

Lőrincz Csaba barátom és mindazon kifinomult lelkek – az örök „kispadosok" – emlékének, akik túl korán mentek el

Előhang

A nemzet halottja a Hősök terén
(Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

2006. december 9-én országos gyásznap, pompázatos ravatal, világhírességek gyülekezete a Népstadionban (2019. november 15-től új, Puskás Stadion). Fennkölt beszédek, gyönyörű szónoklatok. *Szózat* és *Himnusz*, meg a *Nótás kedvű volt az apám*. Hat fekete mén vontatta ágyútalp a holtában dandártábornokká előléptetett 'száguldó őrnagy' koporsója alatt. Díszsírhely a Szent István-bazilikában. A *Nemzet* és a *Nagyvilág* búcsúzik egy *futballistától*, aki a 20. század kétségkívül leghíresebb magyarja volt. Ilyen temetést Magyarországon – többnyire persze újra-temetést – politikusok, államférfiak, nemzeti létünk nagyjai szoktak 'normális' körülmények között kapni: Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc, Rajk László, Nagy Imre, Horthy Miklós, Antall József... S most Puskás (Purczeld) Ferenc is: Pest, 1927. április 1. – Buda, 2006. november 17. Csupán halk ellenpontozásul: a vele egyazon évben született, s ugyanazon az őszön elhalálozott Sütő András (Pusztakamarás, 1927. június 17. – Budapest, 2006. szeptember 30.) nem ilyen búcsúztatásban részesült az október 8-i marosvásárhelyi temetése során; sem Erdélyben, sem az anyaországban. Hogyan kerülhet hát a csizma (futballcipő) az asztalra, a botcsinálta katonatiszt az ágyútalpra? Miért lehet, s valószínűleg maradhat világhírű az egyik, és félő, hogy feledésre ítélt a másik, minthogy nyelvbe zártsága miatt inkább csupán a magyarságnak érték, jóllehet ő is sokak számára már életében mérték és mérce volt. Pedig mindketten nemzedékük legtehetségesebb tagjai közül is kiemelkedtek, s már kortársaik sem fukarkodtak a legkülönfélébb és legrangosabb elismerésekkel. Másképpen: mitől függ valakinek az ismertsége és elismertsége, s végső soron milyen személyiségjegyek szükségesek a sikerhez? Mérhető-e egyáltalán a tehetség? S végül: mi kell ahhoz, hogy valaki már életében legendává váljék?

Ilyen kérdéseket könnyű föltenni, ám kockázatosabb vállalkozás megválaszolni. Írásom nem egy reflektorfényben élő kiváló sportoló és egy nem kevésbé rangos drámaíró teljesítményének egybevetése, hanem a fut-

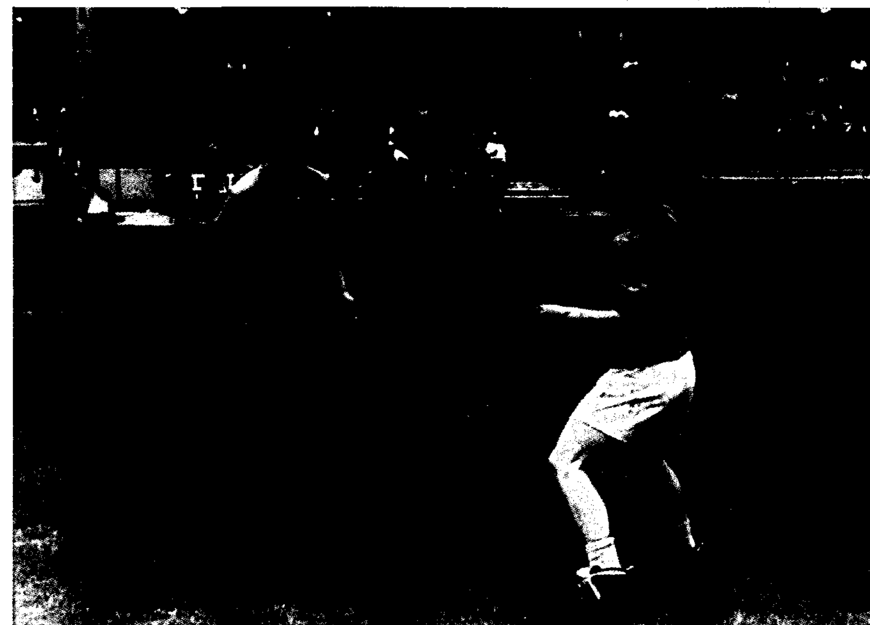
balltörténelem eddigi legnagyobb alakjának elmúlásával újra felszínre került *Puskás-élet-szilánkok* megrostálása. S ha szükségesnek látszik: kontrasztba állítása más méltó, avagy méltatlan történésekkel, személyekkel, folyamatokkal.

Szöllősi György, Puskás monográfusa jóvoltából megtudhatjuk, a földkerekség legismertebb magyar szava, a 'puskás' helyett lehetett volna akár 'palotás', vagy akár még 'pusztai' is. Minden a véletlenen múlt, amely, Marx Károly óta tudjuk, nem is létezik: nem egyéb, mint a szükségszerűség megnyilvánulása. Ha az első megállapítás igaz, s ez Puskás Ferenc, két nemzet, a magyar és a spanyol bombázója esetében feltétlenül annak látszik, igazán nincs min csodálkoznunk. A Taksonyból Pestre a lakatosmesterséget kitanulni feljövő s kenyerét labdarúgással is kereső nótás kedvű *Purczeld Ferenc* (1902–1952) P betűs nevet kívánt adni magának és tízesztendős fiacskájának. Ha már 1937-ben elszánta magát családnevének magyarítására. Nyilván az is a sors keze, hogy a Puskás korosztályába tartozó MTK-s *Palotás* (Poteliczky) *Péter* (1929–1967) is nemzetközi klasszisnak számított (1951-ben például az 'év játékosa'), míg mondjuk az ugyancsak sokszoros válogatott, Szentesről induló *Pusztai Lászlónál* (1946–1987) aligha volt sebesebben nyargaló jobbszélső a magyar labdarúgás történetében.

S itt csavarintsunk egyet a témán, hisz kevesebb lexikális adatot ismerek Puskás pályafutásáról, mint a kétségtelenül jó tollú, pontos és szorgalmas biográfusa. Aki, tegyük rögtön hozzá, nem érzéketlen a rejtett összefüggések, a már-már misztikus, szinte megmagyarázhatatlan történések iránt sem, amelyek Puskás életútját kísérték. Nem lehet kitüntetett célom a 'szakmai' problémák boncolgatása sem, noha mondandóm alaposabb kifejtéséhez időnként nem tekinthetek el tőle. Ám a szigorúan szükségesnél nem kívánom bővebben taglalni, hogy a magyar foci históriájában csupán az 1941-es születésű *Albert Flórián* (1941–2011) volt képes a labdát olyan gyorsan vezetni; valamint, hogy Puskás kezdősebessége a szintúgy köpcös *Omar Sívoriéval* és *Diego Maradonáéval*, s a maiak közül *Lionel Messiével* vetekedett. És hogy mindig, mindenhol és mindenkinél precízebben rúgott, vagy hogy

Puskás Öcsi jobb lábbal kapura lő 1946 körül (Forrás: archív)

Két nemzedék, két magyar világsztár, két vb-ezüstérmes – egy fényképen. A közhiedelemmel ellentétben Puskás fejelni is tudott: itt éppen Sárosi Gyurkával gyakorol a Fradi 1947-es mexikói túráján (Forrás: Fortepan)

több gólpasszt adott – és ami az egyik legfélelmetesebb fegyvere is volt –, iszonyatos mennyiségű gólt lőtt. Tizen- és huszonévesen, harmincon innen és azon túl is. (Saját statisztikája szerint a Kispestben 152, a Honvédban 160, míg a Real Madridban 177 találat fűződik a nevéhez.) Bármikor és – a közvélekedés ellenére – a 'süket' jobbossal ugyanúgy, sőt, akár fejjel is, ha éppen az kellett. (Mint például 1958. szeptember másodikán első 'spanyol' gólját fejesből szerezte az *Oviedo* ellen.)

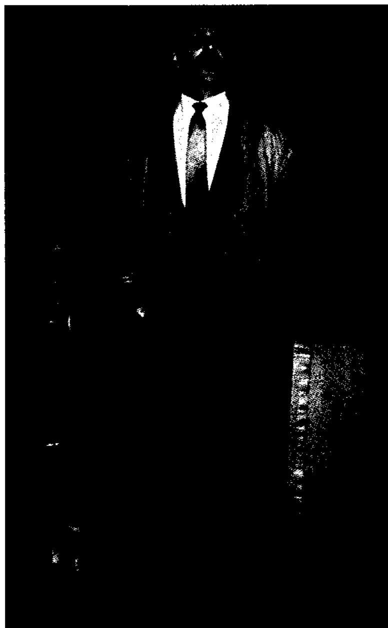
Mindez benne áll a futballenciklopédiákban, sőt némely felejthetetlenül nagy meccse (a londoni 6:3, a glasgow-i 7:3 stb.) filmszalagon és videokazettán is megtekinthető. Akárki megnézheti, a futball-világörökség szerves része: utánozhatatlan, utolérhetetlen s halhatatlan.

Bevezetés

Könyvem megírásának ötlete valamikor 2006. november 17-e, illetve december 9-e között érlelődött meg bennem. Puskás Ferenc halála és temetése közötti intervallumban a futball-legenda elmúlásának hazai és külhoni recepciója, s a mindennek erősen ellentmondó mozzanatok ragadták meg szerzői képzeletemet. No meg két, immár történelmileg igazolt tény is, amelyekről azokban a kritikus napokban szereztem tudomást. Puskás a közvélekedés ellenére nem Kispesten, hanem Zuglóban, és nem 1927. április 2-án (miként a világ nagy lexikonjaiban és online forrásaiban többnyire szerepel), hanem huszonnégy órával korábban szállott alá közénk a földre. Nyilván azért hamisította meg mindnyájunk *Öcsije* személyi igazolványának adatát, véli Szöllősi, hogy ne zrikálják társai az öltözőben. Mármint amiatt, hogy e szeszélyes napon látta meg Isten szabad egét. Talán azért is, sugallja tovább a szerző, hogy 'lebolondozhassa' nem is mindig elegáns élceinek állandó és kitüntetett tárgyát – a kétségtelenül sajátos észjárású, de *másképpen* öntörvényű *Czibor Zoltánt* (1929. augusztus 23. – 1997. szeptember 1.). Azt az egyedüli kollégáját, aki a pályán, de, mint látni fogjuk, azon kívül is, szembe mert szállni vele, a világ talán valaha élt legnagyobb futballzsenijével. Ifjabb Purczeld Ferenc tehát Budapest XIV. kerületében, a herminamezei Uzsoki utcai kórház szülészetén jött a világra – körülbelül egy kőhajításnyira e sorok írójának Róna utcai lakásától. S mindössze négyszáz méternyire attól a valaha Korong utca – Columbus utca sarkán álló ingatlantól (Columbus utca 55/b), amelyet az Aranycsapat kapitánya, némi vezetői segédlettel 1954 augusztusában vásárolt, s háromtagú családjával ott is élt egészen 1956. november 1-jéig. A villa napjainkban már nem létezik, helyét 2007 május vége óta a zuglói önkormányzat által állított emléktábla őrzi. Talán ötven lépésnyire a 'város peremétől' – József Attila emléktáblával díszített, Korong utca 6. szám alatti hajdani otthonától.

Más szóval: anélkül, hogy 2007 végéig halvány sejtelmem lett volna róla, több mint huszonnégy esztendeje abban az alig fél kilométeres bűvkörben morzsolgatom napjaimat, amelyben *a magyar történelem legismertebb figurája* szemét kinyitotta, majd több mint két éven át lakott. Kézen fogva vezette csodaszép, szőkésbarna hajú kislányát, akinek ujján értékes gyűrű ékköve csillant a napfényben.

Ahol biciklire ült, és elkarikázott a Mexikói út és az Erzsébet királyné útja találkozásánál ma is üzemelő *Vadászkürt* (hajdan *A trieszti nő*, ma *Trófea Grill*) étterembe, bevásárolt feleségével valamelyik sarki közértben – talán ott, ahol az Amerikai út és az árnyas Gyarmat utca egymásba futnak. És mivel az 1954. július 4-i elátkozott berni döntő után, akárcsak az *Aranycsapat* minden egyes tagja és vezetője, maga is mély lelki válságon

Puskás Ferenc a kislányával, Anikóval immár a „szabad világban" (Forrás: archív)

ment át, ezt némiképp ellensúlyozandó, bizonyára a korábbinál több korsó sört, fröccsöt, hosszúlépést, maflást görgetett le alkalmi ivócimborákkal vagy egymagában a környékbeli zuglói söntésekben. Leginkább a Vadászkürtben meg az Amerikai út és a Korong utca kereszteződésében lévő *Lujza korcsmájában* (ma: *Csalogató vendéglő*). Máskülönben nem szedett volna föl viharos gyorsasággal jó pár pluszkilót, nem 'ereszt le' fizikailag, s nem kerül magyarországi pályafutása, úgymond, 'leszálló ágba'. És nem lett volna szükség arra sem, hogy főnixmadárként poraiból feltámadva, a labdarúgás történelmében példátlan módon, 1958 és 1966 között megduplázza karrierjét Madridban. Másképpen szólva, mindaz, ami ebben a futballesszében olvasható, nem csupán emlékezés, krónikamesélés, elemzés, számadás és főhajtás, hanem valamiféle elégtételadás, sőt némiképp vezeklés is Puskás Ferenc életútja, futballistakarrierje, s legfőképpen jelleme előtt.

*

Az írás személyes vonatkozású részei és betétei semmiképpen nem kívánnak többek lenni egyszerű magánmitológiánál – ám a szokványos históriának mégis lehetnek érdekes elemei és váratlan fordulatai. Adhat némely fogódzót eljövendő, szerencsésebb korok művelődés- és társadalomtörténészeinek, szociológusainak. Harmadában maradt és végül hamvába holt saját 'profi' focista pályafutásom ugyanis épp abban a kurta időkeretben, 1966 és 1970 között zajlott, amikor a magyar futballnak az '54-es berni vereség óta amúgy is szárnyaszegetté vált fejlődése nemcsak megtorpant, hanem a gerince látványosan meg is roppant. Épp ekkor, első ízben a magyar labdarúgás históriájában, a nemzeti tizenegynek nem sikerült kijutnia minden idők talán legszínvonalasabb világbajnokságára, a *mexikói Mundialra*. Pedig Albert, Göröcs, Mészöly, Farkas, Bene nemzedéke – elméletileg – akkor a pályája csúcsára érhetett volna. Sőt, szerencsés esetben e fantasztikus vb egyik nagy sztárja az a *Varga Zoltán* lehetett volna, akinek alakja, sokat ígérő, de kettétört pályája ebben a kötetben igen gyakran felbukkan majd. Többnyire Puskás Ferenc karrierjének és személyiségének egyik legmarkánsabb kontrasztjaként.

E baljós periódus egyik legkritikusabb másfél esztendejét 1968 augusztusa és 1970 márciusa között a *Ferencvárosi Torna Club* (FTC) igazolt játékosaként éltem át. S mert a magyar labdarúgás Puskás utáni időszakának két legkarakteresebb személyisége, egyszersmind legtehetségesebb labdarúgója *Albert* és *Varga* voltak, akik 1964 és 1968 között olyat tudtak sorozatban produkálni a zöld gyepen, amiről több mint öt évtized után is bepárásodott szemmel mesélnek a honi futball dicső napjait csupán a megsárgult újságok lapjairól ismerőknek a hatvanon túli hazai futballszurkolók. A 'Flóri' esetében például azt (erről a legérzékletesebben Zalka András ír a *Labdarúgás* valamelyik hatvanas évek elején keltezett számában), hogy az átlagosnál szélesebb, amolyan 'ringó' csípője okán úgy tudta maga alatt tartani a labdát, talpával is ösztönösen fedezve azt, hogy szabályos eszközökkel szinte nem lehetett elvenni tőle, mert a testőrök a stopliját találták el, ő pedig vígan 'kígyózott' tovább. Főként azon a legendás '66-os angliai

brazil meccsen, amikor a tizenhárom évvel korábbi londoni 6:3-on remeklő Puskást, sőt még a mesterhármast szerző Hidegkutit is felülmúlta. Varga Zoliról meg azt, hogy egy 1966-os Dózsa elleni találkozón ihletett állapotban, magasan a mezőny fölé nőve „szinte tánclépésben játszotta végig a meccset", egy fantasztikus hanyatvetődéses gólt is lőve. Vagy azt, amit egy évvel később, 1967 áprilisában megint az Újpest elleni 3:0-s meccsen (majd a Károlyi kerti *Szerelmes földrajz* című videóban is) bemutatott: teljes lendülettel rohant az alapvonalig, s onnan – beadást mímelve – a fizika törvényszerűségeinek fittyet hányva ellenkező irányban, jobb bokáját merőlegesen kifordítva indította jobbszélsőjét, Szőke Istvánt, szanaszét, már-már az őrületbe kergetve a lilák védőit... Azt a mozdulatot azóta sem láttam egyetlen világklasszistól, sokszoros aranylabdástól sem. Zidane, a két Ronaldo nem is próbálkozott ilyesmivel, sőt még a valóban zseniális Messi sem kísérelt meg ehhez hasonlót.

*

A szövegben szereplő valamennyi, ám nem mindig időrendbe szedett jelenet elsősorban Puskás Ferencet idézi, amelyekben, még ha csak *kontraszt* gyanánt is, mindig fel-felbukkannak más muskétások, mesterlövészek és játékmesterek is. Ám csupán ellenpontozásul, vagy éppenséggel tükör gyanánt. Árnyalni és nem megváltoztatni kívánják a róla régen körvonalazódó képet. Ha a szöveg egyéb tanulsággal is jár az emberi érvényesülés törvényszerűségeire vonatkozóan, a személyiség és társadalom(szerkezet) kölcsönhatásairól, a magyar történelem és társadalomfejlődés gondosan leplezett titkairól, s valamiképp hozzásegíti az olvasót a hatalom és a karakter többnyire rejtett viszonyrendszere, a *Történelem* működésének némileg jobb megértéséhez, akkor ez a könyv nemcsak elérte célját, hanem alaposan túl is teljesítette azt.

*

Itt kell azt is rögzítenünk, hogy mint minden könyvnek, ennek is megvan a maga sorsa! A *Kortárs Kiadó* gondozásában 2008. április 23-án megjelent *Az Aranycsapat és a kapitánya* című első kiadás igen hamar elfogyott, s kedvező fogadtatásra talált mind a nagyközönség, mind a 'műértők' körében. Ennek ellenére elég hosszú ideig nem merült fel újrakiadása, mert a szerző 2011 és 2015 között ismét diplomáciai szolgálatot vállalt Párizsban, s annak befejeződése után 2015 őszétől szinte minden erejét felemésztette a visszailleszkedés, az egyetemi kötelmek és sok minden más, ami egy nyugdíj előtt álló magyar értelmiségire vár, ha a képzeletbeli 'lant' letételére készül. Amikor pedig 2016 vége felé rászánta magát az első változatban lévő apróbb-nagyobb hibák kijavítására s ama két vadonatúj fejezet megírására, amelyeket az első változat 'üzenetének' kiegészítése érdekében szükségesnek tartott, kiderült, hogy a vállalkozás nem csupán sok munkával jár, hanem, főként az anyaggyűjtés miatt, rendkívül időigényes is.

Ráadásul, ha nem akarta, hogy a két új fejezet egymásból következő témája – Sebes Gusztáv csapatépítési manőverei az ÁVH hathatós segítségével *versus* a titkosszolgálatok szerves beépülése a hatvanas években a magyar futballba, s mindennek következményei – szétfeszítse az első *variáns* szerkezetét és stílusát, komoly szerkesztési és stilisztikai erőfeszítésekre is kényszerült. Így esett, hogy csupán 2018 áprilisa végén készült el duplájára növesztett kötete véglegesnek szánt első szövegváltozatával, amelyet persze azóta is nap mint nap csiszolgat, és – értelemszerűen – címét is pontosította. Magyarán, bármennyire is a 2008-as kötet az alap, ez, amit az Olvasó a kezében tart, már *egy másik könyv*, jóllehet valóban az előző szerves folytatása és javított, árnyaltabbnak szánt és teljesebbnek remélt verziója.

Borsi-Kálmán Béla

Zugló, 2019. szeptember 30.

Pancho Puskas a csúcson

Glasgow, 1960. május 18., Európa-kupa-döntő: Real Madrid–Eintracht Frankfurt 7:3. Di Stéfano három, Puskás négy gólt lő. Két találat (az első és a negyedik) a futballtörténészek szerint a sportág legszebb góljai közé tartozik. BEK-döntőben sem előtte, sem azóta nem rúgott ennyi gólt senki. Sokan úgy vélik, hogy ez volt – az '*évszázad mérkőzése*' mellett – Puskás különlegesen hosszú és különlegesen eredményes pályafutásának kimagaslóan legjobb mérkőzése. A találkozó után hősünk magától értetődő természetességgel veszi magához a meccslabdát. Úgy érzi, és jogosan, hogy őt illeti meg – hiszen a mérkőzésen ő volt vele a legjobb viszonyban, ő adta legtöbbször jó helyre, és ő küldte legtöbbször a hálóba. Ám a filmkockák tanúsága szerint nem mindenki gondolta így: egy tagbaszakadt, szőke, szögletes mozgású német játékos odalép Puskáshoz, és hevesen gesztikulálva elvitatja tőle a labda birtokjogát. Egy darabig huzakodnak, majd a Real 10-ese megunja a perpatvart, s nagyúri gesztussal a nevesincs frankfurti spíler mellkasához vágja a labdát: nesze, vidd, légy vele boldog, ha olyan tahó vagy, hogy nem fogod fel, miről van szó... Én e labda nélkül is PUSKAS maradok, rád viszont mint labdarúgóra senki sem fog emlékezni. Engem megőriz majd a szurkolók szeretete és a futball históriája. A történeti hűség rögvest megköveteli a helyesbítést: a hirtelenszőke német fiú szintén jogot formálhatott az ereklyére, ha némileg – legalább két góllal és egy 'világklasszissal' – kevesebbel is Puskásnál: *Erwin Stein* a neve (született: 1935), s csapata három góljából kettőt ő szerzett.

A jelenet értelmezésekor nem tekinthetünk el néhány sporttörténeti mozzanattól. Egy hónap híján hat esztendővel korábban Puskásnak ugyancsak meggyűlt a baja egy másik, szintúgy szőke, csakhogy elegánsabb mozgású német futballistával – egy bizonyos *Werner Liebrich*hel (1927. január 18. – 1995. március 20.). Ő az, aki 1954. június 18-án a 8:3-as Magyarország

Alfredo Di Stéfano egyenlítő gólja a Frankfurt elleni BEK-döntőben, a Hampden Parkban (Forrás: *World Soccer*)

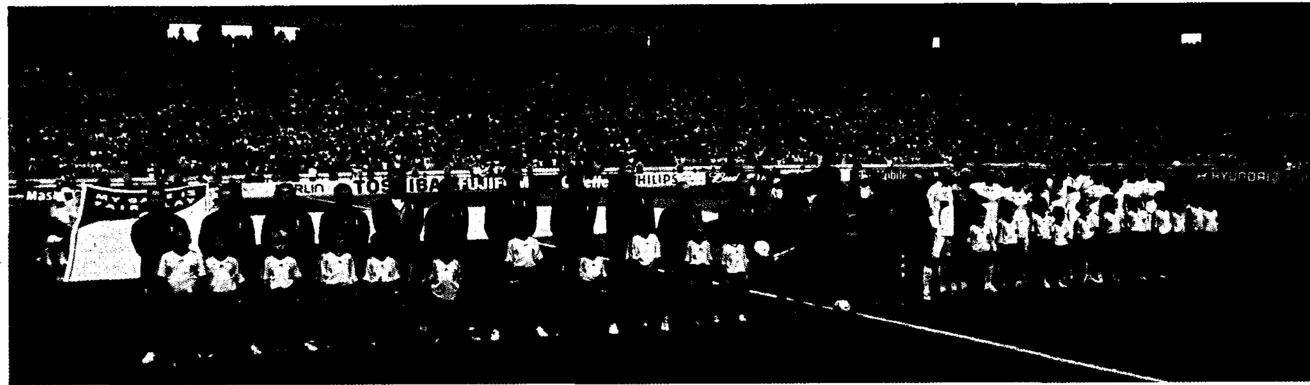
Évekkel a berni döntő után Puskás a németek szövetségi kapitányával, Sepp Herbergerrel is találkozott. Volt miről beszélgetniük (Forrás: archív)

–(Nyugat-)Németország meccs második félidejében harmadik elszánt kísérletére harcképtelenné tette az Aranycsapat kapitányát. Jócskán beleszólva így a világbajnokság kimenetelébe, s ennek következményeképpen a németek, valamint a magyarok millióinak érzelmi életébe. Mi több: mindennapjainak és – kis túlzással – nemzeti tudatának, önképének alakulásába.

Az ügy hátteréhez az is hozzátartozik, hogy az időközben Panchóvá átvedlett Puskás Öcsi egy nem publikusnak szánt nyilatkozata is megjelent a német és a nemzetközi sajtóban: a német válogatott annak köszönheti egygólos győzelmét a július 4-i berni döntőben, hogy tagjait – nem kizárt, hogy akaratuk ellenére, tudtuk és beleegyezésük nélkül – doppingolták. S hiába cáfolja Puskás a nyilvánosan csupán ötvenhat évvel később megerősített véleményt, hiába magyarázta ki magát Sepp Herberger német szövetségi kapitány és a német sajtó jelenlétében, a magyar világsztár sokáig nemkívánatos elemnek minősül Németországban. Egyebek között emiatt maradt ki 1959-ben az EK, történetesen épp Frankfurtban rendezett döntőjében a Real Madrid csapatából. Úgy is mondhatnánk, hogy a labda tulajdonjogáért birkózó két gladiátornak ott, Glasgow-ban komoly elszámolnivalója volt egymással – Puskásnak ezen felül még saját lelkiismeretével is... Most már, a Humboldt Egyetem és a münsteri egyetem egy-egy kutatócsoportja által a német olimpiai sportszövetség (DOSB) kezdeményezésére készült, 525 ezer euróba kerülő kutatás 2012-ben közzétett eredményéből tudjuk, Puskás igazat beszélt. Feketén-fehéren kiderült: a német csapat több játékosának C-vitamin gyanánt valójában a 'Hitler-speed' becenevű amfetaminszármazékot, *pervitint* fecskendeztek be, amely 1966 óta a futballban is kemény doppingnak számít! Igaz, 1954-ben még nem így állt a helyzet...

Fejesek és 'fejesek'

(Puskás és Zidane)

A 18. labdarúgó-világbajnokság döntő mérkőzésének helyszíne a berlini Olympiastadion volt (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Berlin, 2006. július 9.: Olaszország–Franciaország, vb-döntő. Egy másik futballfenomén, *Zinédine Zidane* utolsó s egyik legnagyobb mérkőzése. Az összevetés, az ellenpontozás önként adja magát: Zidane is tízes mezben játszik a francia válogatottban, s ő is a Real Madrid sztárja. Ráadásul Zinédine is kültelki srác, akárcsak az egykori kispesti proligyerek: Marseille egyik rossz hírű negyedének grundjain és poros focipályáin sajátította el a szakmát. És az utcai verekedés írott szabályait és íratlan fortélyait is – köztük a 'lefejelést', amely ellen nincs orvosság, de csupán a legvégső esetben alkalmazandó. Akadhatnak egyéb párhuzamok is: a valaha élt legjobb francia futballista algériai bevándorlók fia – otthon, akárcsak a Purczeld nagyszülőknél, nem az ország hivatalos nyelvét beszélik a családi érintkezésben. Zidane-éknál egy berber dialektus, a kabil meg természetesen az arab járja – a taksonyi sváb parasztházban pedig a Pest környéki német nyelvjárás. Vagyis Purczeld papa, a Soroksár környéki rokonsággal együtt német anyanyelvű, innen kisfia első ragadványneve is: *'Sváb'*... Ez az egybevetés, mint minden efféle összehasonlítás közel sem tökéletes: Zinédine első generációs kabil (berber) família sarja, míg a Purczeldek sok százezer sorstársukkal együtt Mária Terézia anyakirálynő vagy fia, II. József, a 'kalapos király' idején érkeztek a török, tatár és labanc hadak által a korábbi évtizedekben lepusztított Magyarországra.

Ez a lényegtelennek látszó eltérés társadalomtörténetileg óriási szakadékot takar. Míg a Purczeldek s általában a magyarországi németek betagozódása szinte tökéletesnek mondható, hisz csaknem kétszázötven – a szászok és a cipszerek cirka nyolcszáz – esztendőt töltöttek Szent István Hungáriájában, s az 1848–49-es szabadságharc tisztítótüzében hamisítatlan magyarsvábokká váltak, addig a Zidane családot minden bizonnyal a francia gyarmatbirodalom végvonaglását jelentő algériai polgárháború (1954–1962) hullámai sodorták az anyaországba. Számolatlanul és vegyesen: nemcsak a menekülni kényszerült francia telepesek, a 'feketelábúak' tízezreit, hanem egymással is ellenséges arabokat és kabilokat is garmadával, mondhatni

– az indokínaiakkal és a fekete-afrikaiakkal együtt – milliós nagyságrendben. Ekkora embermennyiséget sem a nagy francia forradalom egalitárius republikanizmusa, sem a sokáig hatékony jakobinus centralizmusa és iskolarendszere, sem pedig a francia gazdaság- és társadalomfejlődésnek az 1980-as évekre megcsappant dinamikája nem volt képes integrálni. Az újabb és újabb, sokszor illegális bevándorlók száma az 1990-es évek elejére egyszerűen túllépte a kritikus tömeget. A társadalmi felemelkedés korábbi csatornái és sokáig egészséges hajszálgyökerei egyaránt bedugultak, a francia társadalom és nemzet úgy került hosszú ideig sikeresen kendőzött, de egyre súlyosabb válságba, hogy közben világpolitikai érdekérvényesítő képességeinek is csupán töredékét, hajdani nagyhatalmi státusa – a *grandeur* – látszatát s leginkább illúzióját volt képes megőrizni.

S hogy mi köze ennek a futballhoz, a 2006. július 9-i Zidane-fejeshez – mármint az olasz védő, *Marco Materazzi* felsőtestébe irányított fejeshez? És miként viszonyítható mindez a csaknem fél évszázaddal korábbi glasgow-i Puskás-afférhoz, az csak meglehetősen szokatlan képzettársításokkal írható le. Különös tekintettel a következményekre.

Vegyük szemügyre a két jelenetet. Nem kétséges, mindkettőben egy-egy minden bizonnyal domború (férfias) mellkasra irányul a figyelem. Nem is lehet másképp, hisz kidolgozott izomzatú gladiátorokról, profi futballistákról van szó. Ám mindkét mozdulat szokatlan, groteszk, semmi köze a labdarúgás alapszabályaihoz, hiszen a játék valódi főszereplője *a labda*. A Puskás-sztori esetében – minthogy a csata (a mérkőzés) már véget ért – másodlagos, jóllehet *szimbolikusan* fontos. Ereklye, amit leendő futballtörténeti értéke miatt kell megszerezni. Jól mutat majd a vitrinben, növeli a – német spíler esetében nem létező – presztízst; mondhatnánk, *fétis* válik belőle. Már csak ezért is kívánatos megkaparintani, birtokolni. A Zidane–Materazzi párviadal még ennél is furcsább: itt a játék nélkülözhetetlen kelléke s egy-

A 2006-os vb-döntő két gólszerzője, Zidane és Materazzi nem kímélte egymást a pályán (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

SOMOGYI KÖNYVTÁR 033867 1881 SZEGED

ben eszköze nincs is jelen. A labda helyére Zidane görögdinnye nagyságú tar koponyája kerül, mármint Materazzi szívgödrébe: ettől lesz iszonyatos.

De önkéntelenül vizsgázik két individuum is, méghozzá jelentést hordozóan. Zidane nem 'tudja', hanem – akár a marxi tömegember – 'teszi': a földközi-tengeri kikötői csapszékekben és a rossz gengszterfilmekben honos brutális mozdulata a 18–20. századi francia idealizmus, *a republikánus* eszmeiség, valamint *társadalomfejlődési modell* – s az ezeken nyugvó hallgatólagos *társadalmi szerződés* – érvényességének felmondása (mondhatnánk felrúgása). De legalábbis a felfüggesztése: az egész világ, több milliárd ember láthatja (s ha akarja, fel is foghatja), semmi sem igaz abból, amit a hivatalos francia politika állít, a közönséges francia halandók többsége hisz, és az értelmiségi elit még mindig remél. Nevezetesen, hogy a francia társadalom és nemzet, a nekünk, kelet- és közép-európai népeknek is mintául szolgáló *államnemzet* (État-nation) ugyanúgy romokban hever, akárcsak Zinédine Zidane gondosan ápolt s jórészt meg is érdemelt nimbusza. Ezen az imázson minden valószínűség szerint tovább ront, hogy *Jacques Chirac* államelnök (1995–2007) látványosan védelmébe veszi a fejét elvesztő, beszűkült tudatú labdarúgócsillagot. Nemigen érzékelvén, hogy emberileg érthető, rokonszenves szolidaritásával egy másik síkon maga tesz dicstelen pontot második elnöki ciklusa – egyben a francia társadalomtörténet egy teljes korszaka – végére.

Maga a hajdani kabil utcagyerek, az 1972. június 23-án született *Zinédine Yazid Zidane* szintén tüneményes pályát mondhat magáénak, akárcsak a mi Puskásunk: bajnok és kupagyőztes a Bordeaux-val, majd a Juventus-szal, világ- és Európa-bajnok a francia válogatottal (1998; 2002), egyszeres aranylabdás, három ízben is a földkerekség legjobb játékosa. Mi több: csaknem pontosan negyvenkét esztendővel az 1960-as Puskás-találatok után ő is rúg egy szédületes gólt ugyancsak német csapatnak, a Bayern Leverkusennek. A 2002. május 15-i BEK-döntőn, és ő is Glasgow-ban. De csak egyet, nem négyet, s azt az egyébként meseszép kapáslövést is – alkatából fakadóan – jóval szélesebb, 'darabosabb' mozdulattal, mint nagy elődje, Pancho-Puskas. Nagyon nem értek tehát egyet a nemzetközi futballvilág egyik felkent prófétájának, úgymond, 'szakmai főnökének', *Andy Roxburghnak* véleményével, aki egyenlőségjelet tesz Puskás 1960-as és Zidane 2002-es glasgow-i teljesítménye (mutatványa) között! Szerintem ez klasszikus aránytévesztés, hiszen a dolog már matematikailag sem stimmel, a mozdulat esztétikumáról pedig ne is essék szó. Itt most vissza kell fognom magam, mert a jelenetsor további taglalásából Zidane az eddigieknél is rosszabbul jönne ki, Puskás pedig olyan piedesztálra kerülne, ami nem volna reális. Ő ugyanis egy bolgár hátvédet még 1948. november 7-én, midőn módszeresen provokálták, ütött le Szófiában – tettét stílusosan a nagy októberi szocialista forradalom 31-ik évfordulójára időzítve. (Micsoda fura 'véletlen' ez is: azon a mérkőzésen *Kubala* is a pályán volt – ez volt utolsó fellépése a magyar válogatott mezében!) A harmincnégy esztendős, muzulmán hitű, négygyerekes kabil családapát egy katolikus keresztény fele-

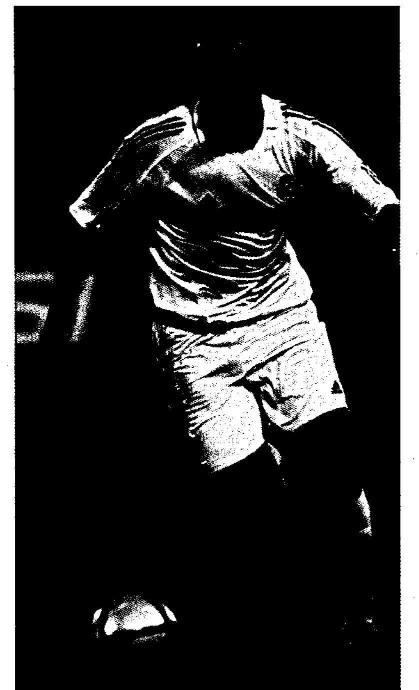
barátja billentette ki lelki egyensúlyából a mohamedánok fülében az elképzelhető legnagyobb sértéssel: anyját és nőtestvérét becsmérelte halkan és alattomosan. Utólag már tudható, a dolog még súlyosabb volt: Materazzi Zidane-né hitvesi hűségét vonta kétségbe, méghozzá a francia sztár egyik csapatbéli riválisával!

S ez, ha 'igazi férfi' valaki, nem maradhat megtorolatlanul: *coûte que coûte, ça passe ou ça casse* (kerül, amibe kerül, ha törik, ha szakad), mondja az ilyen végletekig kiélezett helyzetekre a francia, és cselekedte ezt Zidane. Aki a mozlim férfiúi becsületet ugyan megvédte, de tettével sokkolta csapatát, egész Franciaországot és a világ közvéleményét. Ő inkább ezzel a korcsmai reflexmozdulattal s nem a glasgow-i kapáslövéssel írta be magát kitörölhetetlenül a futball, meg a francia nemzet történetébe. A következmény: a nyerésre álló mérkőzés elúszott, pedig a francia válogatott aznap – nem utolsósorban Zidane hihetetlenül pimasz, megalázó tizenegyesével – jobb volt ellenfelénél! S egyébként az odahaza *hentesnek* nevezett, közismerten aljas és sunyi provokátornak tartott ellenfele pedig képletesen és valóságosan egyaránt az egekbe emelkedett. Ő fejelte az egyenlítő gólt a meccs vége felé. Olaszország tizenegyesrúgásokkal világbajnok lett.

A búcsúzó Zidane-t pedig, minden bizonnyal ösztönös és brutális visszatorlása miatt, nem választották meg sem Európa, sem a világ legjobbjának. Holott ő a német *Weltmeisterschaft* utolsó négy mérkőzésén ugyanúgy játszott, mint fénykorában – a spanyolok és a brazilok ellen még annál is jobban! Paradox módon szebben és látványosabban tette a dolgát – osztogatott, szervezett, irányított –, mint nyolc évvel korábban Párizsban, a brazilok elleni másik világbajnoki döntőn. Akkor két szabályos gólt is fejelt, Franciaország csapata pedig 3–0-ra nyert. A világraszóló diadal mámoros pillanataiban mit sem számított, hogy az ellenfél aznap azért volt viszonylag gyöngébb és sebezhetőbb, mert legjobb játékosa, *Ronaldo*, máig tisztázatlan körülmények között pár órával a mérkőzés előtt epilepsziás rohamot kapott, s nemhogy játéka, de még élete is veszélyben forgott. A brazil orvosok hiába hozták úgy-ahogy rendbe, s küldték mégis pályára, a csapat az elszenvedett traumát nem bírta el. Azon a mindent eldöntő meccsen Ronaldo, ahogy mondani szokás, csupán árnyéka volt önmagának. Akárcsak Puskás és társai az 1954. július 4-i berni döntőben.

És az is csak keveseknek szúrt szemet, hogy a focigyőzelem körüli hajcihő, a pompás tűzijáték, a *multikulturalitást* s az emberi rasszok egyenlőségét jelképező fehér, sárga, fekete csaknem Eiffel-toronnyi méretű gólemek sétáltatása a Champs-Élysées-n, az erőltetett legendagyártás a fehér-bennszülött, a fekete-afrikai és a vajszínű magrebi játszótársak harmonikus közösségéről, a francia trikolór változatlan mindenhatóságáról, egyszóval a *Vive la France! Black-Blanc-Beurre* mítoszáról – egy erejét, a nagyvilágra gyakorolt korábban meghatározó befolyását fogyatkozni érző hajdani nagy nemzet pótcselekvése, túlkompenzálása... Olyasmi, mint – *mutatis mutandis* – a magyar Aranycsapat legendája. Ezt a mítoszt zúzta ízzé-porrá, valószínűleg visszavonhatatlanul, Zinédine Zidane 2006. július 9-i 'fejese'.

*

Zinédine Zidane is a 10-es számú mezben játszott a Real Madrid csapatában (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Luis Suárez, itt már Inter-mezben, 1967-ben (Forrás: archív)

De vissza Puskáshoz és 1960-hoz: hiába lőtt *Pancho* négy – köztük két mai mércével is fantasztikus – gólt a májusi BEK-döntőn. Hiába lett abban a szezonban először (s aztán még háromszor) spanyol gólkirály, hiába vágott ismét két látványos dugót százezer ámuló spanyol néző és egyik legkedvesebb edzője, *Sebes Gusztáv* szeme láttára 1960. szeptember 4-én a madridi Világkupa döntőn a *Peñarol* hálójába, mégsem őt látta az év legjobbjának a *France Football* tizenkilenc szavazásra jogosult nemzetközi szerkesztője. Puskás csak második lett a barcelonai *Luis Suárez* mögött, aki ugyan világklasszis volt; mégis, ahogy a fociöltözőkben mondják, a szerelését sem cipelhette volna a madridi szurkolók által csak *'ágyúcskának'*, *cañoncito*nak becézett Puskásnak, különösen abban az esztendőben.

Ennyi év után pontosan tudjuk, amit a kortársak is sejtettek: a politika közbeszólt. A szocialista országok illetékes szakembereinek kiadták: nem voksolhatnak egy katonai esküjét megszegő disszidensre. A neves párizsi szaklap archívuma megőrizte az elsárgult szavazócédulákat, köztük a 'Monsieur' Lukács Lászlóét, a *Népszabadság* labdarúgórovata vezetőjének cetlijét is. Eltalálták, Lukács elvtárs listája így fest: 1.) Lev Jasin (Szovjetunió)… Az élete talán legsikeresebb idényét produkáló Puskás nem fért be a lehetséges első ötbe. Igaz, a francia, a görög, a holland, sőt az olasz és a portugál zsurnaliszta is ugyanígy vélekedett. Ellenben a jugoszláv és a lengyel újságírónál az első helyen szerepelt. A Lukács-lajstrom 4. helyén felbukkan viszont egy karakteres név: Újlaki (József, 1929–2006), aki kétségtelenül jó évet zárt választott, francia hazájában… Ezt a fejleményt e sorok történész szerzője cinizmusnál jóval többnek, egyenesen tragikusnak tartja. A bibói *'eltorzult magyar alkat'* abszurdhoz közelítő groteszk megnyilvánulásának tekinti. Az egyébként jóindulatú, segítőkész és kiváló újságírónak számító Lukácsra egyszerűen ráparancsoltak felettesei. Vagy 'leszóltak a pártközpontból', s lelkiismeret-furdalását, megnyomorított nemzeti érzését ezzel az elképesztő névsorral kompenzálta. Ha már Puskás nem lehet, legyen akkor egy másik 'magyar'. Akárki. Mellesleg a negyvenes évek elején Újlaki együtt szerepelt Kubalával és Puskással egy hajdani magyar kölyökválogatottban… Majd pár évvel később, 1946/1947 körül jobbhalfot játszott abban az ifjúsági válogatottban, amelynek csatársora így állt fel: Budai II., Kocsis, Tóth II., Palotás, Czibor. Továbbá van egy olyan érzésünk, hogy harsánysága miatt Lukács, akárcsak gyanúnk szerint Kádár János valójában nem kedvelte igazán a Rákosi-éra legnagyobb sztárját; Kocsist valószínűleg jóval rokonszenvesebbnek találták.

Egy pesti kölyökválogatott 1940 körül (A középső sorban balról a második Kubala, míg az alsó sorban Puskás „Öcsi" balról a harmadik, labdával az ölében. Újlakit sajnos nem tudtuk azonosítani) (Forrás: archív)

Puskás Öcsi, a békeharcos

Bécs, 1952. december 12–18.: Pártunk és kormányunk rangos küldöttséget delegált az osztrák fővárosban szervezett nagyszabású béke-világkongresszusra. A 'trojka', Rákosi, Gerő és Farkas *válogatott csapatot* állít fat össze: egy katolikus és egy református püspök mellett helyet kap benne a magyar értelmiség színe-virága. Karinthy Cini, Aczél Tamás és Juhász Ferenc például az írókat, Méray Tibor, a *Szabad Nép* munkatársa a zsurnalisztákat képviseli. De tagja még a küldöttségnek Egri Albert sztahanovista gyalus, Jánossy Lajos Kossuth-díjas akadémikus, Rácz Erzsébet sztálinvárosi sztahanovista ifjúmunkás, Teknős Péterné, az MNDSZ titkárságának munkatársa, Tollas Sándorné, a Debrecen-Rákositelep-i Dózsa tszcs küldötte, Szádeczky-Kardoss Elemér kétszeres Kossuth-díjas tudós, Józsa Ferencné ceglédi tanítónő.

A küldöttség vezetői: *Andics Erzsébet* Kossuth-díjas egyetemi tanár, a Békevilágtanács tagja és az Országos Béketanács (OBT) elnöke, valamint *Benke Valéria*, 1951 és 1954 között az OBT titkára. A meghívottak között márkás nevek: Louis Aragon, Elsa Triolet, Pablo Neruda, Anna Seghers, Konsztantyin Fegyin, Paul Robeson, Kuo Mo-Zso, Emil Zátopek, Frédéric Joliot-Curie, Jorge Amado, Ilja Ehrenburg, Jean-Paul Sartre.

A magyar utazó keretben is akad két valódi nagyágyú: *Lukács György*, a marxista filozófia élő klasszikusa és – *Puskás Ferenc*. Így, jelző nélkül. A delegáció számára az okozza az első nagy meglepetést, hogy senki sem törődik velük Bécsben. Annál inkább a helsinki olimpián győztes magyar futballválogatott kapitányával. Lukácsékra ügyet sem vetnek, mert mindenki Öcsit akarja látni, az ő kezét szorongatják a rendezők, az osztrák újságírók csak vele akarnak beszélni, interjút készíteni. Lelkesen isszák minden szavát, tejben-vajban fürösztik, kerekre tágult szemmel lesik minden kívánságát. Puskás lubickol a népszerűségben, elemében érzi magát, tudja, az első világraszóló diadal után többet engedhet meg magának a közönséges halandóknál.

Méray Tibor jól emlékszik arra, az egyik ülésen Öcsi feszült figyelmet mímelve kalligrafikus betűivel gondosan jegyzetelt egy noteszlapra. Karinthy Cini, aki hajdani vízilabdázóként maga is otthonosan mozgott a sportolók világában, s igen jóban volt Puskással, pontosan tudta: az akkor még semmilyen idegen nyelven nem értő, ráadásul tolmácskészülék nélkül ücsörgő Öcsit, ha valami nem érdekli, az a 'békeharc' állásáról és aktuális kérdéseiről szóló frázishalmazok pufogtatása. Suttogva mégis kérdőre vonta:

– Mi a fenét írogatsz ott, Öcsi?

Puskás félhangon, de azért hogy mindenki hallja:

– Pszt! Vigyázat, figyel a Benke!

Nagyon is jellemző a korviszonyokra, hogy Aczél Tamás egészen másképp emlékszik a történtekre: amikor Benke jegyzetelt, Puskás megkérdezte: „Mit ír ez a nő?" Aczél azt válaszolta neki, hogy jegyzetel. Puskás nem hitte el: „Nem, nem – ez biztos rólunk ír valamit." Puskás egyénisége ismeretében s akkori érinthetetlensége tudatában én Méray Tibor változatát érzem hitelesebbnek... Eszerint Karinthy egyszer csak, természetesen Benke Valéria jelenlétében, ártatlan arccal így fordult a nemzet bombázójához: „Puskás elvtárs, kölcsönadnád a jegyzetfüzetedet, mert nem sikerült mindent pontosan felírnom!" Az egyébként béketűrő csapatkapitány ezt már nem bírta idegekkel – pallérozatlan válasza nem tűr nyomdafestéket (A jó ... nénikédet!).

Ugyanakkor környezetével elbűvölően kedves és figyelmes. Mindenkihez van egy-két jó szava, udvarias kérdése. Amikor megtudja, hogy az exkluzív társaság meg szeretné tekinteni a schönbrunni kastélyt, de útiköltségre a szűkösen mért 'elvtársi' zsebpénzből nem futja, tüstént intézkedik. Másnap csillogó-villogó, bécsi rendszámú 'imperialista' busz várakozik a szálloda előtt, természetesen sofőrrel. A *futballista* lekötelező előzékenységgel invitálja a 'csapatot' egy kis városnézéssel egybekötött kirándulásra. Méray ma sem tudja, Puskás miféle összeköttetése révén szerezte a társasgépkocsit.

Magam is gyanítom csupán, ugyanaz a 'hálózat' volt, amely Farkas Mihályék tudtával és hallgatólagos egyetértésével, az 'aranylábú fiúk' ipari méretekben behozott kurrens csempészáruiról is gondoskodott. Ami igaz, az igaz: Puskás és társai, különösen az elsőrangú seftelőnek számító Czibor, és főként Lóránt Gyula (Puskás állandó szobatársa a külföldi túrákon) tapasztalt banktisztviselőket megszégyenítő precizitással ismerték a valutaárfolyamokat, meg persze azt is naprakészen tudták: hol, mi a slágercikk, mit és mennyit érdemes vásárolni. Aztán a kivételezettségből fakadó könnyített vámellenőrzésen átjutva nagy tételben, jelentős felárral neppereken keresztül Pesten értékesíteni. A cserealap példának okáért Lengyelországban a *kordbársony*, míg a nagy Szovjetunióban, hogy, hogy nem, a *fekete-*

Pancho az Espresso Bayer tulajdonosával 1959-ben a schwechati reptéren. Föltehetően ő is a bécsi 'hálózat' tagja volt (Fotó: Koczó Endre, alias „Danton" tulajdona)

bors volt, ami, ma már pontosan nem tudni miért, hiánycikknek számított az ötvenes évek elején-közepén honunkban. Puskás, pár hónappal a bécsi kongresszus előtt, még 1952 tavaszán, amikor az Aranycsapat Budapest válogatott néven Moszkvában szerepelt – történetesen a kosárlabda Európa-bajnoksággal egy időben – (és május 24-én először 1:1-es döntetlent játszott, majd három nappal később 2:1-re ki is kapott a szovjetektől), kérdőre vonta a moszkvai Pedagógiai Intézet egyik, a kosarasok mellett alkalmi tolmácsszerepet vállaló magyar hallgatóját: hol lehet ezt az áhított árut beszerezni? Előzőleg persze Öcsi a Dinamo stadion kapu mögötti karéjában a daliás termetű Kispéter Mihály (1919–1966) és a 'mélynövésű' Sándor Károly (1928–2014) társaságában üldögélve a maga utánozhatatlan stílusában lekáderezte a fiatal egyetemistát (mivel nem tudhatta, nem 'beépített' emberrel, a követség valamelyik profijával van-e dolga):

– Értesz a futballhoz?

– Valamelyest igen – válaszolta illedelmesen a Pesten fölcseperedett fiú, aki, mint nemzedéktársai elsöprő többsége, Bozsik és Puskás csodálói közé tartozott, s persze megszállott gombfocis lévén, már kiskamaszként betéve tudta a harmincas-negyvenes évek valamennyi első osztályú együttesének összeállítását, és egyetlen fontosabb mérkőzésről sem hiányzott.

– No, akkor biztosan ismered Sándor Csikart! – mutatott a legalább 190 centiméteres Kispéter Mihályra (csupán az ifjabb korosztályok és a foci iránt közömbös olvasók kedvéért írom le: Sándor Kispéter hónaljáig is alig ért, mindössze 164 centi magas volt). A vizsgán megfelelve aztán a botcsinálta tolmács maga kísérhette el a sztárokat talán még aznap délután a Gorkij utcába a keresett feketeborsért.

De vissza Bécsbe: a másik történet vitán felül immár méltán nevezhető klasszikusnak. Karinthy Ferenc nyilván régen megírta már; én az alábbiakban a szintén szem- és fültanú *Méray Tibor* változatát teszem közé: Az akkori 'haladó erők' által fontosnak és aktuálisnak minősített nemzetközi tanácskozást *Jean-Paul Sartre*, az egzisztencializmus atyja, Georg von Lukacs ádáz vitapartnere és ideológiai ősellensége is megtisztelte jelenlétével. Az anekdota értelmezéséhez két további dolog ismerete szükséges: *Lukács György* civilben kedves, mulatságos, ártalmatlannak tetsző öregúr volt, aki folyton-folyvást elméleti kérdéseken töprengett, s a köznapi dolgok nemigen foglalkoztatták. Amolyan elvarázsolt figuraként szivarral a szájában téblábolt az ideológiailag nálánál összehasonlíthatatlanul képzetlenebb felebarátai között, mintha egy el nem készült Woody Allen-filmből cseppent volna e világba. Puskás viszont maximum a *Népsportot*, esetleg a *Képes Sportlapot* vette kezébe. Még jóval innét vagyunk madridi detektívregény-olvasó korszakán, és semmi sem állt távolabb tőle, mint a marxista–leninista filozófia.

Ennek ellenére, vagy éppen ezért Karinthyék rábeszélik: viccelje meg a hajdani hegeliánusból ortodox marxistává 'fejlődött' idős bölcselőt. Puskás belement a játékba. Az egyik kávészünetben odalépett Lukácshoz, és fontoskodó arccal előadta az előre betanult szöveget:

– Gyuri bácsi! Kérdezhetek valamit?

– Tessék, kérdezz csak nyugodtan, fiam!

– Azt szeretném megtudni, most, hogy Sartre idejött, mi lesz a viszonyunk az egzisztencializmushoz?

Lukács komolyan vette a fölvetést, s doktriner hajlamú ember lévén, nem jutott el tudatáig, hogy beugratják:

– Jóllehet Sartre fölismerte a békemozgalom fontosságát, mi az egzisztencializmussal azonban továbbra is harcban állunk.

A hatás leírhatatlan – mindenki a hasát fogta a groteszk jelenettől. És Puskásnak is minden önuralmára szüksége van, hogy ki ne csorduljanak a könnyei a röhögéstől. A dialógus a huszadik század két talán legismertebb magyar személyisége között olyannyira abszurd, hogy minden további nélkül egybevethető az egyik ötvenes évekbeli faviccel. Egy párttagoknak szervezett szemináriumon a fejtágító után az egyik túlbuzgó résztvevő kérdéssel fordul az előadóhoz, mondaná meg, lesz-e háború? Magyarán a gaz imperialisták a testvéri Korea után meg merik-e támadni 'a haladó emberiség vezére', Joszif Visszárionovics Sztálin elvtárs által mesterien irányított béketábor szocializmust építő 'népi demokratikus' országait? A vonalas pártmunkás nagy levegőt vesz, őszintén elvtársa szemébe fúrja acélos tekintetét, majd jelentőségteljesen kijelenti: „Háborúra ugyan nem kell számítani, de lesz itt rövidesen olyan békeharc, hogy kő kövön nem marad..."

Ideillik, de nem biztos, hogy ugyanekkor történt: egy alkalommal Puskás állítólag az iránt érdeklődött Lukácsnál, igaz-e, hogy egész nap olvas, majd az igenlő válaszra fejét csóválva némi illedelmes kételyt is megkockáztatott a művelet gyakorlati hasznát illetően. Ellenben a dohányfüstre allergiás futballista már nem volt ennyire tisztelettudó, amikor az örökké szivarozó főideológusnak ugyanekkor – ezt Juhász Ferenc emlékeiből idézem – keresetlen szavakkal odavetette:

– Gyuri bácsi, úgy bűzlesz, mint egy trágyadomb.

Szintén ebbe a témába vág egy másik színes Puskás-sztori egy vezető szovjet újságíróval, amelyről csak annyi tudható, hogy biztosan megtörtént – és persze még '56 előtt. Hiteles a forrás is: a máig tisztázatlan körülmények között, fiatalon elhunyt Elbert János (1932–1983), aki nem csak műfordítónak volt kitűnő, hanem tolmácsnak is elsőrangú, s ebben a minőségében már egyetemistaként is gyakran kísért magas rangú moszkvai elvtársakat. Az orosz zsurnaliszta, talán éppen a *Pravda* szerkesztőségéből, kérdést intézett a magyar válogatott csapatkapitányához, mondaná el a szovjet olvasóknak, miként tudja összeegyeztetni a pártmunkát a magas színvonalú sportolással? Puskás bal lábbal kelhetett aznap, vagy másnapos volt, mindenesetre rövid gondolkodás után ezt kérte Elberttől:

– Mondd meg ennek a seggfejnek, nem tudok válaszolni a kérdésére: államtitok.

Az viszont tény, a jókedvű, átlag harmincévesekből álló bécsi küldöttség Puskást is alaposan behúzta a csőbe. Visszafelé ugyanabban a fülkében utaztak, valahonnét szereztek egy nagyméretű Kocsis-képet, s annak rendje és módja szerint az üveges ajtóra ragasztották. Puskás nagyot nézett, sok mindenre fel volt készülve, de arra nem, hogy legnagyobb hazai riválisa néz

A két dudás: Kocsis és Puskás egy vidéki hírverő mérkőzés előtt, 1953 körül, talán éppen Abonyban (Forrás: archív)

majd farkasszemet vele egy osztrák vasúti kupéban. Csak hápogott meglepetésében. Karinthyék pedig tettetett együttérzéssel vigasztalták: látszik, hogy az osztrák sógorok nem értenek a focihoz, különben a te poszteredet szögezték volna ki a falra!

*

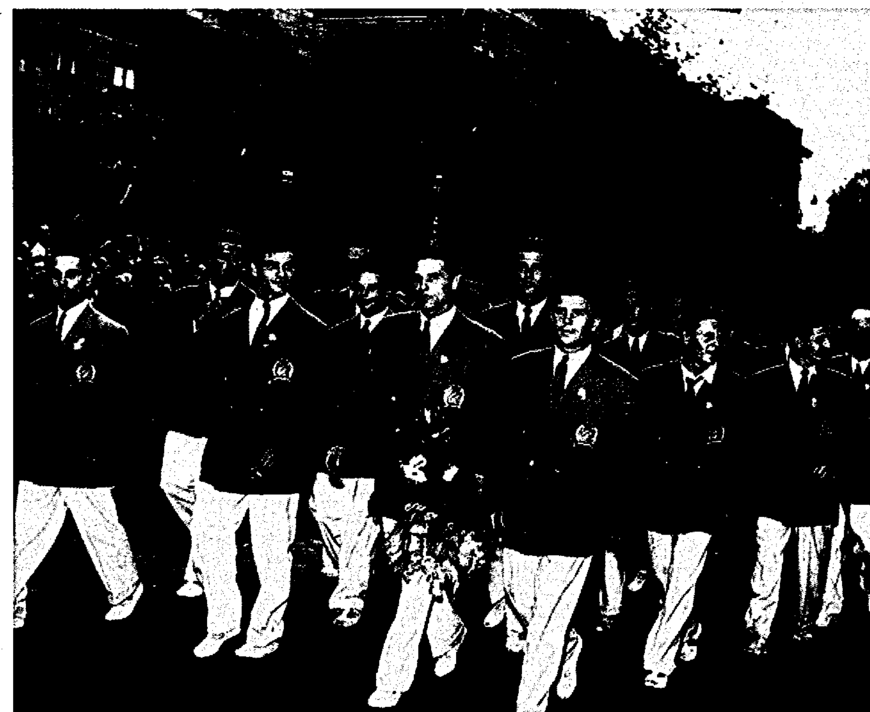

Egyenes út a szocialista elitbe: a korszak ünnepelt sztárjai, Puskás és Bozsik között Pióker Ignác szatahanovista (Forrás: archív)

Megint csak a történelmi igazság kedvéért és a korabeli politikai légkör illusztrálása céljából a *Szabad Nép* 1952. december 22-i, hétfői számának harmadik oldaláról szöveghű formában, kommentár nélkül idemásolom *Puskás Ferenc olimpiai bajnok* nyilatkozatát a *Népek Békekongresszusáról*: „Rendkívül nagy kitüntetésnek és megtiszteltetésnek tekintem, hogy részt vehettem a Népek Békekongresszusán. Mielőtt elutaztam Bécsbe, sok levelet kaptam a magyar fiataloktól, elsősorban a sportolóktól. A levelekben azzal bíztak meg, hogy adjam át üzenetüket a Népek Békekongresszusának: a magyar ifjúság békét akar. Azt akarja, hogy a népek reménysége, az ifjúság ne harctereken találkozzék, hanem a tudomány, a művészet s a sport nemes versenyeiben. Bécsben aztán meggyőződhettem arról, hogy a becsületes emberek, a fiatalok a világ minden részében ugyanezt akarják. A kongresszuson beszélgettem a más országbeli küldöttekkel, köztük olyan világhírű sportolókkal, mint Emil Zátopek, a csehszlovák sport büszkesége, és Otto Peltzer, volt világrekorder, a nyugatnémet küldöttség tagja. Mindketten a békekongresszusról hívták fel a világ ifjúságát, hogy tevékenyen vegyen részt a békeharcban, akadályozza meg a harmadik világháborút. De nem csupán a kongresszusi küldöttek békeakaratát tapasztalhattam ilyen közvetlen módon. Bécsben már sokszor vettem részt labdarúgó-mérkőzésen, ismernek az osztrák fiatalok. Már az első naptól kezdve több meghívást kaptam, és ezeknek szívesen tettem eleget. Bécs belvárosában 4500 ifjú előtt, a munkáslakta Sankt Pöltenben és Floridsdorfban pedig százak előtt tartottam előadást. Az osztrák dolgozók hallottak [szocialista] építésünk eredményeiről, tudtak helsinki sportsikereinkről. Sok kérdést tettek fel nekem a magyar fiatalok sportlehetőségeiről, a Népstadionról és a földalattiról. Érdeklődtek, milyen az élet új szocialista városunkban, Sztálin-

A nagy Honvéd. Felső sor: Budai II., Bozsik, Kocsis, Patyi, Babolcsay, Városi, Horváth, Puskás, Lóránt, Budai I., Kalmár Jenő edző. Alsó sor: Herédi, Bártfai, Rákóczi, Grosics, Bányai, Garamvölgyi (Forrás: archív)

Az Aranycsapat első világraszóló sikere: az 1952-es olimpiai diadal. A győztesek felvonulása a Sztálin (Andrássy) úton (az első sorban balról a második: Kocsis, a harmadik: Grosics, virágcsokorral, majd Puskás, a csapatkapitány) (Forrás: archív)

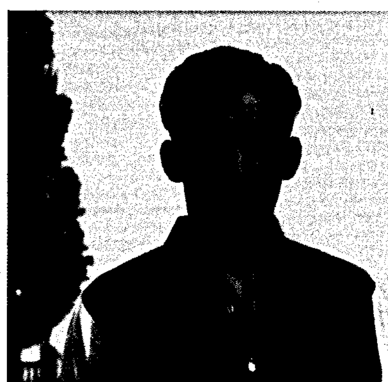
városban. Szomjas érdeklődésüket látva ugyanazt éreztem, mint több más külföldi utamon, amikor amerikai munkásokkal, afrikai négerekkel, svéd parasztokkal, olasz rakodókkal, finn hajómunkásokkal találkoztam. A lelkesedés, amellyel ezek az emberek minden alkalommal körülvettek minket, az érdeklődés, amelyet a szocializmus útján haladó országunk iránt nyilvánítottak, a vágyakozás, amely áthatotta őket a boldogabb, szabadabb élet után, felejthetetlen marad számomra. A magyar ifjúságot, biztosan tudom: a bécsi kongresszus sikere, tapasztalata, hatása még szilárdabb akarattal tölti el, hogy további kemény munkával erősítsük drága hazánkat és törhetetlen hűséggel álljunk a béketábor és annak vezetője, a nagy Szovjetunió oldalán – mondotta befejezésül Puskás Ferenc."

S a kép úgy teljes, ha azt is elmondjuk, Puskásnak az 1953. január 15-ei békenagygyűlésen, az Országos Béketanács, a DISZ, a SZOT képviselői, Sebes Gusztáv, az Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) elnökhelyettese, valamint népes közönség előtt ismét ki kellett fejeznie a dolgozó nép bizalmáért érzett határtalan hálóját, és újra hangot kellett adnia *a szocializmust építő népi demokráciák* ügye iránti harcos elkötelezettségének.

Nagy beszédének csupán egyetlen kulcsmondatát és a Népsport másnapi méltatásának egyik karakteres részletét idézem: „A magyar sportolóknak ott kell haladniuk a békeharcosok hatalmas táborának élvonalában [...] Puskás Ferenc beszámolóját többször szakította meg lelkes taps, amely különösen akkor fokozódott viharos erejűvé, amikor Puskás a szabadságszerető emberiség nagy tanítójának, Sztálin elvtársnak és népünk szeretett vezérének, Rákosi elvtársnak nevét említette."

Az Aranycsapat Abonyban
(1953)

Abony, 1953. április 8. A helyi labdarúgóélet kiemelkedő eseménye: a Helsinkiben kilenc hónappal korábban olimpiai bajnokságot nyert magyar válogatott bemutatómérkőzésen szerepel a gépállomás mögötti abonyi sporttelepen. A vendégjátéknak persze híre megy: „A környékbeli városokból, falvakból kerékpárosok és gyalogosok áradata lepte el a pálya nézőterét. Aki csak tehette, eljött (gyönyörű idő volt), hogy karnyújtásnyira láthassa azt a csapatot, amely oly sok dicsőséget és elismerést szerzett a mi kis hazánknak. Óriási taps fogadta a pályára lépő csapatokat" – írja egy helytörténész. Ne feledjük, ez majdnem az Aranycsapat, sőt lényegében máris az, hiszen minden tagja mellére aranyérmet akasztottak a finn fővárosban. És nyolc és fél hónap múlva, 1953. november 25-én Londonban ez az alakulat írja be majd kitörölhetetlenül a nevét a magyar (futball)történelembe. Az összeállítás csaknem 'klasszikus', csupán a sérült Lóránt Gyula (1923. február 6.–1981. május 31.) hiányzik – őt az MTK, immár Bástya (1950 és 1952 között az ÁVH, közelebbről Péter Gábor csapata), utóbb – 1953. augusztus 25-től – a 'textilesek' által visszaigényelt, de még mindig vonalas nevű Vörös Lobogó centerhalfja, a később sportfunkcionáriusként is nevet és jól megérdemelt tekintélyt szerző Börzsei János (1921–2007) helyettesíti.

Börzsey János korabeli fényképe (Forrás: archív)

A második félidőben Grosics helyén Henni Géza véd, Bozsik posztján Kovács I. (Imre, 1921–1996) és, valószínűleg Hidegkutit váltva, Palotás Péter játszott. Az eredmény tükrözi az erőviszonyokat: Aranycsapat–Abony 16:1. Erre mondják futballistanyelven, ez még gombócból is sok. Pedig az egykori vasutascsapatra épülő abonyi gárdában sok ügyes labdarúgó szerepel – többen eljutnak az akkoriban rangot jelentő NB II.-be is. Például a becsületgólt szerző Bencsik Mihály is, aki civilben a város tanácselnöke. Vele kapcsolatos az alábbi epizódok egyike. Budai és Hidegkuti egyszer-egyszer, Czibor és Palotás kétszer-kétszer, Kocsis viszont négy alkalommal 'köszön be' Vörös I-nek, az Abony portásának. Az igazi sztár most is Puskás. Ő fél tucat szebbnél szebb gólt lő. Megkockáztatok egy már aligha bizonyítható föltevést: Öcsi találatai között lehetett néhány 'fifikás' is, olyan, amelyik az ellenfél védőinek néminemű megalázása után és árán született – esetleg valamilyen focista kiszólás kíséretében. Úgymint: 'szedd ki, öreg!'; vagy: 'vigyázz, odacsípi a kezed!'; netán: 'deszkázd be, kishaver'!

Hangsúlyozom, mindez föltevés csupán, de belefér a játék szellemébe, és az *1956 előtti* Puskás személyiségképébe. Máskülönben aligha következett volna be egy 'affér', amelyet egy kortárs, *Tóth Ernő*, akkor a Budapesti Pedagógiai Főiskola másodéves testnevelés szakos hallgatója, később a helyi gimnázium testnevelő tanára, az abonyi sportélet neves krónikása, magától

Az Aranycsapat Abonyban is pályára lépett (Forrás: archív)

a kárvallott szem- és fültanútól szerezve értesülését, így örökített meg: „Nagy Miska [a helyiek 'kullancsa'] játék közben fellökte Puskás Öcsit. Öcsi félreállt, s kispesti humorával ennyit mondott: »A paraszt szentségedet, nem azért jöttem Abonyba, hogy miattad kórházba kerüljek.« A vacsoránál már szent volt a béke, koccintottak a zamatos nagyjárási borból. A vendégek búcsúzáskor csomagot kaptak, amiben frissen sütött rétes és a nagyjárási bor volt."

Minden tiszteletem a nyugalmazott testnevelő tanár-helytörténészé, ám érzésem szerint jócskán enyhített Puskás ténylegesen elhangzott szavainak becsületbe vágó élességén. Nem ér a nevem, ha a rekedtes hangon süvítő mondatban nem szerepelt volna Nagy Mihály édesanyja is, egy közismert, s magyar futballpályákon sajnos túlságosan sűrűn elhangzó jelzős szerkezetben... (A mondást időközben ellenőriztem, sajnos nem tévedtem: az eredeti kiszólástól talán még a nyomdafesték is pirosra színeződne!) A többi viszont stimmel – Puskás valóban nem volt haragtartó, nem szívta mellre a sérelmeket, ellenkezőleg, azonnal lerendezte, s tüstént el is felejtette. Azt viszont nem mérte föl, hogy mások – például Albert Flórián és Varga Zoltán – nem ilyenek, s egy-egy hasonló spontán reakciójával akár életre szóló lelki sebeket ejthet. Épp azért, mert ő nem egy focista a sok közül, hanem mert ő a PUSKÁS!

Nem kevésbé tanulságos a kapcsolódó másik abonyi sztori sem. Ha az előbbi a pályafutása első csúcsához közelítő, magát érinthetetlennek tételező pesti futballista becsmérlése a vidéki durung számlájára, akkor az alábbi történet *Farkas Mihály* révén a Rákosi-éra egyik kirakatemberének nagyúri gesztusa. A meccs utáni vacsora során, persze a diszkrét közös poharazgatás közben, szóba kerül az abonyi becsületgól is. Puskás így kommentálja: „Na, öregem, ezért a gólodért két évvel tovább leszel tanácselnök." Vagyis ő, Puskás Öcsi, a hatalom kegyence, a futballista-szolidaritás jegyében intézkedik. Alkalomadtán majd szól *Misi bá'*-nak, hasson oda, erősítsék meg a gólszerző Bencsiket a pozíciójában, hiszen ez, akár Farkasnak, akár Puskásnak csak egy telefonjába kerül.

Kor- és sporttársak körében olyan történet is kering, hogy egy nagyon hasonló tartalmú Puskás–Farkas páros telefon 'korrigálta' Kárpáti Gyurika, a szintén legendás vízilabdázó sikertelen felvételijének eredményét is, hiszen mégiscsak lehetetlen, hogy egy olimpiai bajnokot ne vegyenek föl az egyetemre, ha már betűrágásra adta a fejét. S hogy Puskás ezt akkor valóban megtehette, mert oly bensőséges viszonyban állt az 1904. július 18-án

Abaújszántón született Lőwy Hermann-nal, mozgalmi nevén Farkas Mihálylyal, aki 1921 és 1941 között Michail Wolf néven is szerepelt a Kommunista Internacionálé ifjúsági szervezetében, s csupán 1944-ben vezénylik Magyarországra, arra is van egy történetünk. Ezúttal egy másik hiteles tanú, *Szepesi György* (1922–2018) előadásában: „Farkas Mihályhoz a tábornoki kar bármely tagja csak előzetes engedéllyel juthatott be, és erre néha napokig kellett várni. Puskás Öcsi telefonált, akár két percen belül ott volt a nagy hatalmú honvédelmi miniszternél. És, hogy egy még személyesebb példát elmondjak, 1953-ban a római diadal [május 17.] után a Hármashatár-hegyen ünnepeltük Puskás ötvenedik válogatottságát. Erre Farkas egy nagyon szép, huszonnégy személyes étkészletet vásároltatott a magyar válogatott kapitánya számára, amelyet ünnepi beszéd kíséretében adott át neki, fehér asztal mellett. Természetesen Öcsi valamivel viszonozni szerette volna, tudta előre, hogy jön az ajándék, és ő is előkészített egy kis meglepetést, rövid kis beszédet vágott ki, majd az asztal alá nyúlt, felemelt egy ezüstserleget, és viszonzásul átnyújtotta Farkas Mihálynak. A honvédelmi miniszter felállt, és szokott módján hebegve-habogva elkezdte mondani, hogy ő ezt nem érdemli meg, ő nem futballista, ő nem tett semmit. Puskás egy ideig hallgatta, hallgatta, hallgatta, aztán türelmét vesztve így szólt: – Tegye csak el, öreg, sose tudja, mikor jön ez jól magának!" Puskás nem értett a történelemhez, de fején találta a szöget: első számú mentorának *hanyatlása* még az év nyarán elkezdődött, 1956. október 13-án (egy másik adat szerint már okt. 5-én) őrizetbe is vették. Majd, immár a Kádár-kor hajnalán, nyilván 'a szocialista törvényesség' súlyos megsértéséért, fiával, Vladimirral együtt a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. április 20-án – a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma Tanácsának március 23-i ítéletét jelentősen súlyosbítva – tizenhat évre szóló börtönbüntetésre s egyes jogai gyakorlásának 10 évre szóló eltiltására ítélték, amelynek mértékét közkegyelem folytán 8 évre csökkentették. 1961-ben amnesztiával, egy másik kútfőnk szerint 1960-ban 'egyéni kérelemmel' szabadult, s nem sokkal később, 1965. december 5-én halt meg a *Gondolat Kiadó* lektoraként.

*

Rákosi Mátyás és Farkas Mihály a tatai olimpiai edzőtáborban beszélget az olimpikonokkal, Papp László felé fordulva (Forrás: CULTiRiS)

Az Aranycsapat kötcsei borozóbeli tablóképe (Tefner Zoltán tulajdona, Tefner Béla felvétele)

A személyi kultusz legdurvább éveiben a Farkas révén a hatalom legkeményebb magjához illeszkedő csapatkapitány sokszor a legvégső határig is elment. Annyira sérthetetlennek, valósággal mindenhatónak érezte magát. A számtalan népmesébe illő, és természetesen több variációban keringő Puskás-adoma közül párat megosztanék az olvasóval. Az elsőt maga mesélte el jóval később, 1995-ben Helsinkiben, az ottani magyar katonai attasé lakásán adott fogadáson, amikor a magyar ifjúsági futballválogatott csapatvezetőjeként a negyvenhárom évvel korábbi finnországi olimpiai diadalra emlékezett. A fáma szerint csak a tatai edzőtáborban derült ki egykor, hogy takarékossági okokból az olimpiai csapat mellé nem osztottak be szakácsot, s ezt a hasukat szerető élsportolók igen zokon vették. Többen össze is tanakodtak, miként bírhatnák rá a vezetőket a döntés megváltoztatására. Valaki a homlokára csapott: majd az Öcsi elintézi! Puskás be is ült a szolgálati Pobedába, és meg sem állt Farkas Mihály irodájáig.

– Mi van, Öcsikém? – kezdte a rituális dialógust Farkas hadúr.

– Misi bá', a helyzet az, hogy nagyon kéne egy szakács a küldöttségbe, szeretnénk, ha intézkedne.

– Eredj a csudába, én nem a szakácsok főnöke vagyok, hanem a katonáké.

De a csapatkapitány kötötte az ebet a karóhoz, s amikor látta, hogy a *Főnök* nem enged, előjött a farbával:

– Képzelje, Misi bá', mitévők leszünk, ha a testvéri szovjet sportolók átjönnek vendégségbe, csak nem traktálhatjuk szégyenszemre finn hallal őket?

Farkas Mihály, hatalma teljében (Forrás: archív)

Farkas megvakarta fejét, s nem lévén több érve, kelletlenül telefonált valahová.

A következő eset valószínűleg a legkockázatosabb Puskás-húzások egyike. A most elmesélendő történetnek sem dátumát, sem filológiai pontosságú részleteit az akkori fültanú (Kormos Miklós, a válogatott keret akkori sportorvosa) nem tudta rögzíteni.

Gyaníthatjuk azonban, hogy 1951–52-es keltezésű – és ugyancsak Öcsi bácsitól származik. A mese úgy szól, hogy valamelyik közelebbről nem ismert Puskás-rokon – egy idősebb hölgy, Puskás nagynénje – rákerült a kitelepítendők listájára, és negyvennyolc órát kapott cókmókja összeszedésére. A családi kupaktanács úgy döntött: a tatai edzőtáborban valamilyen nemzetközi meccsre, nem kizárt, hogy épp a helsinki olimpiára készülődő Öcsi próbálja meg a lehetetlent. A forgatókönyv ugyanaz volt: Pobeda, Farkas Mihály; kérdés-felelet.

– Misi bá', nagy baj van!

– Mi a baj, Öcsikém?

– Hát a nénémet ki akarják telepíteni. Nagyon kérem, csináljon valamit...

– No, de Öcsikém, hogy' képzeled, ez az ÁVH-ra, Péter Gáborékra tartozik, nem tehetek semmit...

– Misi bá', ez komoly ügy. A néném nevelt föl kissráckoromban, nem hagyhatom cserben, akkor inkább vele megyek én is, ez lelkiismereti kérdés számomra.

Farkas összehívta stábját, konzultált az illetékes elvtársakkal, föltehetően magával Péter Gáborral is, és csodák csodája, a nőrokont a hortobágyi kényszerlakhely helyett katonai teherautó költöztette ki az ausztriai szovjet zónába – meglehetősen jó körülmények közé.

Nem tudjuk, Öcsi vérszemet kapott-e, vagy ez egy pár évvel korábbi történet, de ő maga mesélte Jean-Christophe Rosé: *Onze Footballeurs en or – Rhapsodie hongroise pour un ballon* (Tizenegy aranyba öntött futballista. Magyar rapszódia egy labdáért) című hatvanöt perces dokumentumfilmje franciaországi forgatásán azt a meghökkentő újabb epizódot, amelyet Bocsák Miklós egyik 1997-es kötetéből Horváth H. Attila idézett nyolc évvel ezelőtti könyvében. Innen próbálom magam is rekonstruálni:

„Az Újpest és a Bástya ellen készültünk. Az edzéseken olyan szerencsétlenül alakultak a dolgok, hogy mindenki lesérült, nem is lettünk volna meg tizenegyen a hét végére. Akkor szóltak a srácok: lenne itt valaki. Tényleg nagyon ügyes gyerek. Olyan ügyes gyerek, hogy a Budai–Kocsis–Puskás–Czibor négyes közé is befér. Csak volt vele egy kis baj... Az volt a baj, hogy SS-katona volt. Az SS-ben sem csak egyféle katona volt. Ez egy sváb gyerek volt, akit tizennégy évesen besoroztak. Azt sem tudta, mi a katonaság... Odaálltam Farkas Mihály elé.

– Farkas elvtárs, meglenne a jelöltünk a csapatba, csak van vele egy kis probléma.

– Milyen probléma?

– Hát, negyvennégyben a németek fogták, és besorozták...

– Egy volt SS a Honvédban? Megőrült maga, Puskás?

– Muszájból vitték be... Nem csinált ott semmit, gyerek volt még...

Farkas puhult. És megerősítettem:

– Mindenesetre vagy ő játszik vasárnap, vagy a Budai–Kocsis–Farkas–Puskás–Czibor sorral állunk fel, mert más nincs...

– Hogy hívják ezt az embert?

– Wustel György.

– Na hát, még ez is! Nem lehet valami normális nevet találni neki?

– Már találtunk, Farkas elvtárs. Olyan falusi kinézete van ennek a Wustelnek, hogy elneveztük Városinak.

– Na jó. Ezzel a névvel már leigazolhatják.

Hát le is igazoltuk. Így lett Városi Gyuri (1924–2005) a Honvéd focistája..." (Ez esetben Öcsi memóriája megbicsaklik, Városi György 1947 és 1953 között szerepelt a Kispestben, ill. a Honvédban, vagyis a kirakatcsapat 1949 végi megalakulásakor nem kellett leigazolni, az MTK-t pedig 1951–1953 között keresztelték át ideiglegesen Bástyává! – B-K. B.)

Péter Gábor fényképe 1950 körül (Forrás: archív)

Nem kevésbé 'meleg' az a történet sem, amelyről 2018. május 3-án szereztem tudomást, miszerint Grosicsnak nem éppen rendszerhű előélete miatt (hiszen ő meg a Hunyadi páncélosokhoz vonult be tizennyolc évesen) nem akartak katonai rendfokozatot adni a Honvédban, sőt eltávolításának eshetősége is felmerült. Ekkor Puskás ugyanúgy megzsarolta Farkas Mihályt, mint nagynénje és Városi György esetében. Kijelentette ugyanis, hogy ez esetben ő is leveszi a zubbonyt, lesz, ami lesz... A végén persze Grosics maradhatott, sőt főtörzsőrmesterből főhadnaggyá léptették elő...

A negyedik *sztorit* a moszkvai Pedagógiai Intézet egykori növendékétől hallottam, s bár úgyszintén az *oral history* némileg kötetlenebb szabályai szerint rögzítem, annyiban valamelyest mégis feszesebb és hitelesebb az eddigieknél, hogy forrásom az idők során egyfelől igen rangos szociológus-historikus lett, másfelől pedig szem- és fültanúként idézte föl a történteket. 1954 tavaszát írtuk, még létezett a híres-nevezetes sportszázad, amely ugyan luxusétkeztetést és korlátlan edzéslehetőséget biztosított a magyar sport honvédos színe-virágának, ám spártai fegyelemre, kaszárnyaéletre szorította őket. Csak edzés és versenyzés idején hagyhatták el egységüket. Ez alól *csupán a focisták voltak kivételek*, akiknek néhány szaftos botrány után nem kellett többé a laktanyában aludniuk. A többieknek azonban igen – még ha Rózsavölgyinek, Táborinak és Iharosnak, a kor világklasszis és világcsúcstartó atlétáinak hívták is az illetőket... Kibúvó, kiskapu természetesen itt is akadt.

A katonai szabályzat például lehetővé tette, ha egy magasabb rangú törzstiszt parancsára felsorakoztak a laktanyaudvaron, majd alakzatba

rendeződve vezényszóra elindultak, akár feltűnés nélkül a körletből is kimasírozhattak. A kapuőrséget ellátó tiszthelyettes s a kapus kiskatona előírásosan tisztelgett, és a dolog el volt intézve. Puskás persze kapható volt az efféle csínyekre, sőt, nemegyszer előfordult, hogy 'saját hatáskörben' kimenőt engedélyezett csodafutóinknak. A lelkükre kötötte azonban, hogy legkésőbb hétfő hajnalig, a *Jó reggelt elvtársak! Ébresztő föl!*-ig mindenki térjen vissza a Dózsa György út – Lehel út sarkán lévő állomáshelyre. Ám egy szeles március végi napon úgy esett, hogy Iharosék megszegték ígéretüket, s jókora késéssel, egyenként szállingóztak be délelőtt a laktanyába. Nem részletezem, az esetből ügy lett, kivizsgálás. S rövidesen kiderült: a szálak a nemzet bombázójához vezetnek. Puskás, Bozsik, Kocsis, Grosics, Lóránt meg a többiek, papíron legalábbis, a *Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségének* alárendeltségébe tartoztak, amelynek vezetője akkortájt Nógrádi Sándor egyik beosztottja, *Bognár ezredes* volt. Bognár Károly viszont, utólag nem tudni pontosan, miféle meggondolásból, példát akart statuálni. Fegyelmi tárgyalást rendelt el a Piszker Tibor parancsnoksága alatt működő szovjet mintájú Tiszti Házban. A meghallgatáson a DISZ Központi Vezetősége budapesti bizottsága sportügyekért is felelős titkáraként forrásom, a leendő historikus is részt vett. Elég az hozzá, hogy Bognár ezredes elvtárs kimért hangon ismertette a verdiktet: a történtekért Puskás őrnagy a főfelelős. Súlyos függelemsértés történt, ennek büntetése pedig az enyhítő körülmények figyelembevételével is három hét eltiltás mindennemű közszerepléstől, beleértve a futballmeccseket is.

Bognár ezredes csupán három dologgal nem számolt: a) a világbajnokság évében jártunk, s 1954. április 11-én a magyar válogatott Bécsbe volt hivatalos előkészületi mérkőzésre (Hannapi öngóljával 1:0-ra nyertünk), b) az Aranycsapatot, bár nem ő volt már a honvédelmi miniszter, politikailag

Üllői út, FTC-pálya, a közönségverseny táblája a Springer-szobor felőli kapu mögött 1949-ben (Forrás: Fortepan)

még mindig Farkas Mihály felügyelte, és c) a kihágás elkövetőjének a neve: Puskás Ferenc, a kapitány volt. Mert a fegyelmi tárgyalás, talán mondani sem kell, váratlan fordulatot vett: Puskás bűnbánó arccal meghallgatta az ítéletet, majd az utolsó szó jogán arra kérte a fegyelmi bizottságot, hadd telefonálhasson Farkas Mihály titkárságára. Ennek nem volt akadálya, és K-vonalon azonnal tárcsázta mentorát.

– Misi bácsi, fegyelmit kaptam, az ítélet jogos, hibát követtem el, három hétre eltiltottak, vagyis nem tudok játszani az osztrákok ellen.

Ilyesmiket mondott, utólag aligha százszázalékosan rekonstruálhatóan. Majd szolgálatkészen átadta a kagylót Bognár ezredesnek. Bognár, aki botcsinálta újságíróként később az egyik Kádár-kori hetilap, az *Új Tükör* szerkesztőségében bukkant föl, tanúm elmondása szerint valósággal sóbálvánnyá merevedett. Arca elfehéredett, aztán rákvörössé vált, végül püspöklila színt öltött. A jelenet után, némileg összeszedve magát s ennyit tudott kinyögni:

– Elvtársak, tekintsük az ügyet meg nem történtnek!

Az ötödik, eredetileg *Rudas Ferenctől* (1921–2016) eredő anekdotát legutóbb Puskás monográfusa, Szöllősi György újraközölte, a hatodik viszont saját gyűjtés, egy másik szem- és fültanútól, Máté Imre (1934–2012) költőtől származik, aki 1956-ban 'Münchenbe szakadt'.

Puskás az 1947–48-as évadban két ízben is együtt játszott a válogatottban az 1921-es születésű *Rottenbiller Ferenccel*, aki már a Csepel 1941–42-es bajnokcsapatában is szerepelt (14, más forrás szerint csupán egy alkalommal). Az 1947–48-as pontvadászatot ismét megnyert csepeli együttesben pedig a balfedezet ('kullancs') posztján már alapembernek számított. Így került be, kísérleti jelleggel, mivel Zakariás csak később stabilizálta helyét az Aranycsapatban, a nemzeti tizenegybe. A harmincas-negyvenes évek fordulójának névmagyarosítási lázában neki is módosítania illett-kellett a föltehetően ugyancsak sváb felmenői nevét, akárcsak 1937-ben idősb Purczeld Ferencnek. Ő pechére, még a 'felszabadulás' előtt a *Rákosit* választotta. Így eshetett, hogy a válogatott valamelyik külföldi találkozója (vagy vidéki edzőmérkőzése) során elkódorgott a csapatszállító busztól, s miközben a vezetők idegesen az órájukra pillantgattak, Puskás megszólalt: „Hol van ez a rohadt Rákosi? Már megint politizál?" A dermedt csöndben hozzátette: „Nyugi, nem a maguk Rákosijáról van szó!" (Valószínűleg ezzel az esettel függ össze, hogy Rottenbiller attól fogva egy darabig Rátkai néven szerepelt a gyár elitalakulatában, s a névváltoztatás ügyében maga az MDP Titkársága intézkedett.)

A másik anekdota legalább ilyen 'meleg' – már csak azért is, mert a Román Népköztársaság budapesti nagykövetségén született. A svájci világbajnokság után történt, 1955-ben, talán májusban vagy júniusban, egy néprajzi-építészeti kiállítást követő hivatalos fogadáson, ahová *Máté Imre*, akkoriban harmadéves bölcsészhallgató is elkeveredett az *Egyetemi Ifjúság* című bölcsészlapot tudósítandó. Emlékezete szerint a kiállítás a romániai népi építészetet volt hivatott reprezentálni, régiók szerint közszemlére téve a parasztházak makettjeit. A fogadásra Puskás Ferenc, az Aranycsapat kapitánya is hivatalos volt. Nyilván nem egyedül érkezett, hanem a *Honvédelmi*

Minisztérium magas rangú tisztjeivel, esetleg a *Budapesti Honvéd* valamelyik vezetőjével. Puskás szokása szerint nagyon fesztelenül viselkedett, sugárzott belőle a jókedv és a magabiztosság. Megpillantva a csóró, meglehetősen gyöngén eleresztett egyetemistát, intett a magyarul tökéletesen tudó román pincéreknek, hogy 'bélelt' kávét szolgáljanak föl neki – ami alatt az volt értendő, hogy öntsenek bele egy fél deci konyakot. Ennek azonnal meg is lett a hatása, gyorsan a diák fejébe szállt az ital, s a néprajzhoz is konyító Máté nem is tudta megállni, hogy ne vonja hangosan kétségbe egynémely kiállított tárgy valódi eredetét. Fölvilágosítva a gyanútlan elvtársakat, hogy a kiállított erdélyi parasztházak többsége ugyan valóban tősgyökeres román, ám szép számmal akad közöttük székely, mezőségi, szamosháti magyar meg csángó is. Ezzel persze nem aratott osztatlan sikert a vonalas hallgatóság körében, ám Puskáson ő sem tudott túltenni. Iszogatás közben az obligát viccmesélésre is sor került, s a nemzet Öcsije elengedett egy Arisztid–Tasziló históriát. A fáma szerint Tasziló egzecírozta kedvenc kutyáját:

– Hozd ide, Rákosi, azt a fadarabot! Szolgálj, Rákosi! etc. – mesélte jellegzetes, már akkor is rekedtes hangján. Ez már sok volt az egyik kísérőnek, (nem zárhatjuk ki, a katonai elhárítás egyik fedésben lévő munkatársának), aki durván ráförmedt a csapatkapitányra.

– Hogy merészeli, Puskás elvtárs, a magyar nép Bölcs Vezetőjének a nevét adni a kutyájának?!? – A hallgatóságban meghűlt a vér – most mi lesz? Ám Puskás vigyorogva kivágta magát:

– Ön tévedésben van, uram, az én kutyám Y-nal írja a nevét, semmi köze pártunk és kormányunk főméltóságához.

*

A krónikás talán nem téved nagyot, ha úgy véli, az elfeledett abonyi vendégjáték imént taglalt két epizódja, a Farkas-történetek meg a Rákosi-Rákossy páros-sztori mindnyájunkat közelebb visz Puskás Janus-arcú személyiségének megértéséhez: durva, útszéli sértés után (futball)királyi kegy, kifinomult diplomáciai képesség – és fejedelmi humor.

*

A történeti hűség kedvéért itt rögzítjük, hogy az Aranycsapat 1956. április 11-én Bajára is ellátogatott, és tízezer néző előtt 14:0 arányban győzte le a helyi válogatottat.

A mérkőzésről több fénykép is készült, egyiket Gergely Ferenc és hajdani bajai tanítványai (Komlósy Sándor és Praefort László) jóvoltából szintén közzétesszük. A mérkőzés dátuma és az eredmény pontosítása pedig Szilárd Illés bajai helytörténésztől származik. Köszönet érte mindnyájuknak!

Puskás és Kocsis bemelegítés közben a szurkolók gyűrűjében 1956 áprilisában (Fotó: Komlósy Sándor)

Kell egy csapat!

(Epizódok Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájából, 1949–1956)

Nem hallgathatjuk el, hogy azért Puskás sem volt mindenható, neki is akadt sikertelen interveniálási kísérlete, valószínűleg több is. Ezek közül a legnevezetesebb az, amikor a csapatkapitány 1951. június első napjaiban közbe akart lépni *Szűcs Sándor* (1921–1951), az Újpesti Dózsa kötél általi halálra ítélt középhátvédje érdekében. Elkésett! Az 1951. június 2-án hozott ítéletet június 4-én végrehajtották, a fáma szerint aznap hajnalban, vagyis néhány órával korábban, mint ahogy Puskás, Szusza Ferenccel (Szűcs klubtársával) együtt bejutott *Misi Bácsi* irodájába, a kortársak és a sporttörténészek egybehangzó véleménye szerint az elrettentetés szándékával. Utólag már tudjuk, Szűcs egy kicsempészett cédulán (*„Halálra vagyok ítélve, mentsetek meg!”*) riadóztatta Szuszát, miszerint életveszélyben van. Szusza azonnal telefonált Puskásnak és Bozsiknak, de hiába.

Szűcs Sándor (1921–1951) igazolványképe (Forrás: archív)

A Rákosi-rendszer példát kívánt statuálni a Nyugatra vagy Dél-Amerikába vágyó futballistáknak. Az akasztással az első és másodvonalbeli focisták elharapódzó disszidálási kísérleteinek akartak egyszer és mindenkorra véget vetni. 1956. október 23-ig sikerrel! Az előzményekről tudnunk kell, hogy *Kubala László* és a Békéscsabáról szintén a Vasasba került *Marik György* 1949. január 27-én éjszaka kalandos körülmények között együtt megszökött, és a szervezők 1949. március 4-re időzítették egy egész csapatra való kiváló képességű 'spíler' angolos távozását. A magyar futball-legendárium szerves részét képező szövevényes történetről egy és más kiszivárgott már, főként *Grosics Gyula* visszaemlékezéseiből, aki egy alkalommal így beszélt erről:

> *„Először 1949-ben éreztem azt, hogy nincs tovább, végem. A politikai helyzet nyomasztott, nem volt még családom, szerettem volna Nyugaton boldogulni a focival, ahogy többen is, de a disszidens magyar csapatból nem lett semmi. Engem a Pipa utca sarkán szólított le két civil ruhás. Egy pillanatig még a hiúság munkált bennem, hogy lám, megismertek, de nagyon hamar az ÁVH-n találtam magamat. Bent történt, ami történt, álltam a falnál, jól megvertek, aztán két papírt toltak elém. Az egyiket, amelyikkel megpróbáltak beszervezni, természetesen nem írtam alá, a másik arról szólt, hogy minderről soha, még a családnak sem mesélek. Nehéz teher volt, s gondoskodtak róla, hogy el is higgyük: ha kinyitjuk a szánkat, minden megtörténhet.”*

Grosics egy másik alkalommal úgy nyilatkozott, hogy 1949-ben tizennyolcan disszidálni akartak, ám a csak 2017 nyarán kutathatóvá vált idevonatkozó állambiztonsági iratok áttanulmányozása után megállapítható: emlékei némi korrekcióra szorulnak! Valójában csak tizenhárman akartak

március 4-én, péntek este *nekivágni a határnak*, a következő 'összeállításban': Henni Géza, Kéri Károly, Mészáros József, Czibor Zoltán és Gyetvai László (FTC); Rédei József, Keszthelyi Mihály, Négyesi (Csepel, ill. Újpest); Grosics Gyula és Zsolnai János (MATEOSZ); Lóránt Gyula és Illovszky Rudolf (Vasas); Egresi Béla (Újpest). Alaposabban szemügyre véve a névsort, tehát két válogatott kapus (Grosics és Henni), két marcona hátvéd (Lóránt és Rédei), két fedezet (Kéri és Négyesi) és nem kevesebb mint hét kiváló csatár (Egresi, Illovszky, Mészáros, Zsolnai, Czibor, Gyetvai), akik közül mindenki szerepelt a magyar nemzeti tizenegyben. További érdekesség, hogy a remek adottságú, tizenhétszeres válogatott, de eléggé sérülékeny 1918-as születésű Gyetvait a nála tizenegy évvel fiatalabb Czibor épp akkoriban szorította ki a Ferencváros bajnokcsapatából. De a tizennyolcas szám akkor sem stimmel, ha a szökési kísérlet többi résztvevőjét is számba vesszük. Az iratokból ugyanis kiderül a többi 'civil' résztvevő személyazonossága és foglalkozása is:

„Kőrösi István B. listázott OTI tisztviselő, apja Philadelfiában él és oda akart kijutni. A szökési kísérlethez úgy kapcsolódott, hogy Kérivel (az FTC játékosával) jó barátságban van". Ezért is viseli az akta a *Vizsgálati dösszié Kőrösi István és társai*, V–55973 jelzetet!

„Sárosi Imre a Vasas helyettes intézője. Az Erzsébet krt. 22. sz. alatt cipőüzlete van. Ő finanszírozta volna a vállalkozást. Húszezer forintot ajánlott fel erre a célra. Ő is a csapattal akart menni, mint annak vezetője." Egy másik jelentésből az is kiderül, hogy Sárosi testvére, Ferenc is beszállt az üzletbe, illetve hogy a Vasas választmányi tagja és pénztárosa is volt.

„Bakó Mihály Dávod községbeli lakos, aki a játékosokat fejenként ezerötszáz forint lefizetése ellenében átvitte volna a jugoszláv határon. Egyes momentumokból arra lehet következtetni – olvashatjuk az iratban –, hogy Bakó Mihály rendszeresen foglalkozik embercsempészettel. Bakó Mihállyal Lóránt Gyula tartotta a kapcsolatot, vele több ízben tárgyalt" – tudhatjuk meg Kovács László rendőr főhadnagy 1949. március 17-én kelt jelentéséből, amelyre még viszszatérünk. Egyelőre annyit, hogy szóba került az is, Bakó szintén a szökevényekkel tart, s ő lesz a 'vándorcirkusz' szertárosa.

Ha tovább kutakodunk a vizsgálati dossziéban, s megnézzük az érintettek tanúvallomásait és az ezek alapján készült *Gyanúsított kihallgatásáról jegyzőkönyveket*, újabb érdekes részletekre derül fény. Kőrösi István beismeri, hogy ő mindenáron ki akart jutni Amerikában élő apjához, s azért csapódott Kéri Károlyhoz, a Ferencváros fedezet-játékosához. Úgy gondolta, ha velük tart, könnyebben elhagyhatja az országot. Kéri azt vallja, hogy Lóránt és Illovszky szóltak neki a tervről, s felkérték, vegye rá Hennit, Mészárost és Czibort, továbbá Deák Ferencet, a Fradi fénykorát élő centerét is a távozásra. Ez ugyanis jócskán megnövelte volna a társulat vonzóerejét, mert Deák piaci értéke akkor még Puskásénál is magasabb volt.

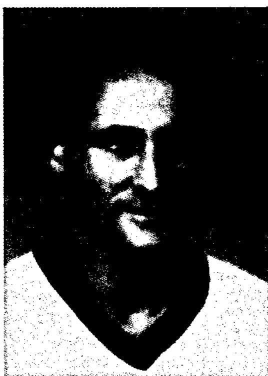

Mikrofon előtt.
Balról jobbra: Szepesi György,
Balogh II. Sándor (csapatkapitány),
Lakat Károly, Puskás Ferenc és Czibor Zoltán
egy 1949-es válogatott meccsen
(Forrás: Fortepan)

Öcsiért 1947-ben 100.000 dollárt ígért a Juventus, míg 'Bamba' 150.000 dollárt is megért volna a Torinónak.

Mivel Kérinek bérfuvarozó cége volt, ő tartozott a négy gépkocsit biztosítani, amellyel a határig leutazhattak. Kéri vallomásából tudható, hogy az embercsempész, Bakó Mihály minden játékos után ezerötszáz forintot kér. Illovszky vallomásából az is kiderül, hogy a későbbi szövetségi kapitány időközben megbánta, hogy pár héttel korábban nem két csapattársával és barátjával, Kubalával és Marikkal együtt lépett le: *„mikor Kubaláék kimentek, őt* [Illovszkyt] *is hívták. Illovszky szerint már akkor kellett volna elmenni."* Sőt, fellebbenti a fátylat a legendás páros szökés némely részletéről is: *„Kubaláékat három vagány szöktette ki (...) A határhoz közel szoktak átöltözni orosz ruhába, és úgy mennek át. Illovszky tudomása szerint ez a három ember*[csempész] *már nem fog visszajönni magyar területre, mert eleget kerestek, és nem akarnak több kockázatot vállalni."* A Kubala egyik legjobb cimborájának számító igen jól informált Vasas-legenda tanúskodása a legújabb kutatások fényében úgy pontosítandó, hogy *„egy orosz katonai teherautóval, lopott egyenruhában jutottak át a fegyveresek által őrzött határon"* Ausztriába, s ha a németül egy kukkot se tudó leendő 'katalán' világsztárt egy futballőrült osztrák rendőr nem ismeri fel, igen nagy bajba kerültek volna, mert a menekültszálláson betörőknek nézték őket. Az ő segítségével jutottak el az amerikai zónába, majd Innsbruckba, illetve – immár egy olasz embercsempész segítségével – Zürichbe.

Mészáros József arról számol be kihallgatójának, Vágó Ödön r. századosnak, hogy neki február 27-én, vasárnap, a Ferencváros Mester utcai klubhelyiségében Kőrösi szólt, tőle tudta meg, hogy mi a terv, kitől származik az ötlet és kik vannak benne. Ugyancsak tőle értesült egy Csepel határában lévő *Zsilip* nevű *kisvendéglő*ben tartandó március 2-i szerda esti egyeztetésről, ahová a *Filmgyár* elől indultak, ő Egresi kocsijában ült, hiszen korábban együtt játszottak a Kispest csapatában, s a *Gizi-korcsma* különtermében beszélték meg a részleteket. Lóránt volt a szónok, aki vállalta, hogy

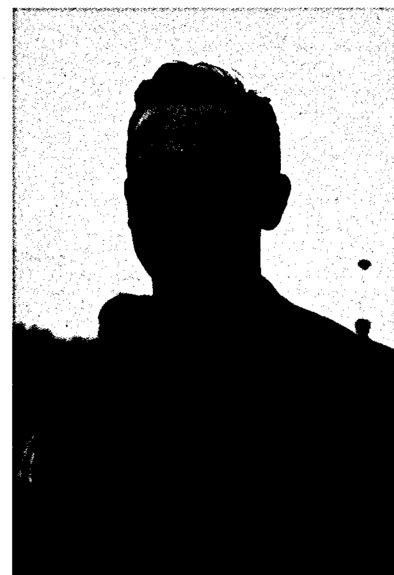
Mészáros József fényképe
1950 körül
(Forrás: archív)

„mindent előkészít", és még aznap éjjel „leutazik a határ közelébe, mert ott neki ismeretsége van". A következő esti újabb találkán Lóránt beszámolt felderítő útja eredményeiről, s azt állította, hogy mindent előkészített. Már várják őket, pénteken, március 4-én este indulnak négy gépkocsival, négy különböző helyről, „a Fővám-térről, a Lenke-térről, Csepelről és Budapest valamelyik pontjáról".

Vallomását ezzel a mondattal zárja: „Beismerem, hogy tudomásom volt arról, hogy Lóránt vezetésével és irányításával egy csapatra való élvonalbeli futballistát külföldre akartak kicsempészni, két megbeszélésen részvettem (sic.)"

Főszerepben: Lóránt Gyula

A szálak tehát egyértelműen Lóránt Gyulához, az Aranycsapat későbbi nagy tekintélyű középhátvédjéhez vezetnek, aki akkor lépett be a legjobb futballistakorba: február 5-én töltötte be 26. életévét, de már jelentős pályafutás áll mögötte. A *Nagyváradi* AC bajnokcsapatának tagja (1943/1944), amelyben három poszton is szerepel: jobbszélső, jobbösszekötő és egyszer balösszekötő (első NB I.-es gólját 1943. november 21-én jobbösszekötőként szerzi). Még nem alapember, de máris megmutatja oroszlánkörmeit: egy alkalommal (1944. június 4-én) öt gólt rúg a *BESZKÁRT* csapatának. Aztán, 1944 októberétől, a *Nemzeti Vasas* következik: Perényi-Pecsovszky, Mészáros Ferenc, a besszarábiai eredetű s később a Barcelonában is megforduló Szegedi/Simatoc Miklós/Nicolae és Tóth III. Mátyás társaságában itt játszik – kitűnően – az egyfordulós hadibajnokságban, majd egy idényre visszamegy Nagyváradra, a *Szabadság SK* játékosa. 1986-ban megjelent életrajzából tudható, hogy ekkor ismeri meg leendő feleségét, a klub titkárnőjét, Horváth Ibolyát, aki aztán jóban-rosszban kitart mellette 1963 végi disszidálásáig. A könyvet olvasgatva kiderül, bár ő maga az osztrák határvidékről származik, az erdélyi kisebbségi sorsba is belekóstol, s egy-két szaftos román szófordulatot is megtanul. Egy edzőmeccsen az ellenfél centere a romániai magyarok számára legnagyobb sértést vágja a fejéhez: le*bozgorozza*, magyarán hazátlannak nevezi. Lóránt sem rest, akkorát mos be ellenlábasa arcába, hogy nyolc öltéssel kell a sebet a kórházban összevarrni... A nézők persze betódulnak a pályára, „lincshangulat támadt. Szerencsére szovjet katonák is voltak a tribünön, ők aztán a segítségére siettek, kihúzták a csávából."

Főszerepben: Lóránt Gyula
(Forrás: CULTiRiS)

Érzésem szerint az incidens meglehetősen mély nyomokat hagyott a szigorú stopperben: több visszaemlékezés igazolja, hogy román ellenlábasaival szemben a szokásosnál is keményebben 'lépett oda', például – Sebes kifejezett kérése ellenére – 1954 szeptemberében a Népstadionban Titus Ozonnak „5:1-es magyar vezetés után, a magyar 16-os előtt [...]. A nagy csattanás még a díszpáholyban helyet foglaló Rákosi Mátyáshoz is felhallatszott. Két hordágy sem volt elegendő, hogy a román játékost »eltakarítsák« pályáról. A találkozó után Sebes kérdőre vonta Lórántot:

»Guszti bácsi – felelte habzó szájjal Lóránt – képzelje el, a román szidta a kommunista anyámat.«"

Nem biztos, hogy a párbeszéd hajszálpontosan így hangzott el (sőt, más források szerint Ozon végig a pályán maradt, Lórántot viszont a 80. percben lecserélték), ellenben tény, hogy korábbi játékostársai Váradról csábítják át hét évvel korábban a szintén partiumi Aradra, *Neuman Ferenc báró* (1910–1997) textilgyáros csapatába, ahol 1947-ben megint bajnok lesz az ITA Arad színeiben, de nem Magyarországon, hanem 'Gyorgyu Dézs' és 'Groza Péter' „népi demokratikus" Romániájában. Majdnem mindegyik játékostársa román válogatott, s egy írásban meg nem erősített adatunk – Imre öccse emlékei – szerint 'schwarzban' maga is felhúzta egy ízben a román válogatott sárga-kék mezét...

Végvári Neuman Ferenc báró textilgyáros és futballmecénás, a román labdarúgás egyik nagy alakja az 1940-es évek végén
(Forrás: archív)

Az UTA ARAD 1947-ben román bajnokságot nyert csapatának fényképe. Állnak (balról jobbra): Kovács, Tóth, Dumitrescu, Perényi-Pecsovszky, Bakucz (Băcuț), Mercea, Tudose, Nicșa. Guggolnak: Lóránt, Márky, Páll. (A társalgási nyelv Erdélyben és a Partiumban polgári körökben akkor még többnyire a magyar volt)
(Forrás: Sándor Mihály: *Vasutasból Aranybányász*, Campus, Debrecen, 2007, 140.)

De itt sincs sokáig maradása, 1947-től ismét a *Vasas*hoz szerződik, méghozzá – ezeket az adatokat újfent Kovács r. hadnagy a disszidálási ügyet összegző jelentéséből idézzük – azzal a kötelezettséggel, hogy „5 évig fog játszani a csapatban, ennek fejében 150.000 Forintot vett fel. Ebből a pénzből házat és földet vásárolt magának. Sváb származású, a demokráciával szemben foglal állást, antidemokratikus kijelentéseiről közismert." Ráadásul – olvashatjuk tovább a raportban – „A szökési kísérletben szervező szerepe volt: elsősorban [...] tőle származott az ötlet."

Erről ő maga így beszél vallomásában, amelyből – mivel frappáns módon tükrözi a változás éve (1948) után a magyar futballisták körében eluralkodó közérzületet – viszonylag bővebben idézünk:

„Már hosszabb ideje foglalkozom azzal a gondolattal, hogy külföldre megyek játszani, mivel ott nagyobb a kereseti lehetőség. Ezzel a felfogásommal nem vagyok egyedül az élvonalbeli játékosok közül. Több alkalommal beszélgettem különböző játékosokkal erről a kérdésről, így pl. Grositssal (sic!), Hennivel, Egressivel, Puskással, Bozsikkal, Deákkal és számos más játékosokkal, akik szintén külföldre szeretnének jutni.

Amikor a Játékosok Baráti Köre megalakult – folytatódik Lóránt vallomása –, *azt hallottam, hogy a játékosoknak le kell mondaniuk majd*

Csapatkép a Ferencváros 1947-es legendás mexikói túrájáról, amelyen vendégjátékosként Szusza, Mészáros és Puskás is részt vett, s amely feltehetően jó néhány disszidálást fontolgató magyar játékos s persze a szurkolók fantáziáját megmozgatta. A fotó a túra második állomásán, a Montezuma ellen elért 5:1-es győzelem alkalmából készült. Felső sor, balról: Csanádi Árpád, Kispéter Mihály, Puskás Ferenc, Rudas Ferenc, Hernádi Pál, Mike István, Szusza Ferenc, Opata Zoltán (a tréner). Alsó sor: Kéri Károly, Csikós Gyula, Mészáros József, Lakat Károly, dr. Sárosi György (csapatkapitány) (Forrás: Szabó József / Fortepan)

a fizetésről és ezután csak a munkájukért kapott illetékből lehet megélni. Ekkor határoztam el, hogy mielőbb feltétlenül külföldre távozom. Közben történt, hogy Kubala és Marik megszöktek és láttuk azt, hogy nem játszhatnak külföldön, tehát egyesével nincs értelme kimenni, csak úgy, ha egy egész csapatot lehet összehozni. Elhatároztam, hogy egy ilyen csapatot szervezek azokból a játékosokból, akikről tudtam, hogy hasonlóképpen gondolkodnak" – számol be meglepő nyíltsággal a név nélkül szereplő jegyzőkönyvvezetőnek.

A továbbiakban tövíről hegyire ismerteti, hol és kivel találkozott, kit és mikor értesített, kit és mire kért meg, mikor és mire jutott a szervezésben, amelyet föntebb nagy vonalakban már rekonstruáltunk. Érdekes adat viszont, hogy játékostársának, Illovszkynak, a későbbi többszörös magyar szövetségi kapitánynak „korcsmája" van (hiszen már megindult az államosítás), s azon is eltűnődhetünk, miképpen lehetséges, hogy a pár héttel korábban meglépett Kubala, Marik, ő maga s Illovszky Rudolf egyaránt az akkor 'legvonalasabb' egyesület, a *Vasas* kötelékébe tartozik, akárcsak az 1948 nyaráig hivatalban lévő szövetségi kapitány, nemeskotteszói *Gallovich Tibor* (1900–1952), a későbbi szinte korlátlan hatalmú sportvezető, *Hegyi Gyula* (1897–1978), továbbá, mint később részletesebben is látni fogjuk, a magyar futballtörténelem legtehetségesebb menedzsere, *Östreicher Emil.* Annyit máris megállapíthatunk, hogy a „szocialista embertípus" tervbe vett kialakítása meglehetősen rossz előjelekkel indul ... És ne feledjük, a *Vasas SC* tiszteletbeli elnökét *Kádár János*nak hívják, aki az idő tájt, egészen pontosan 1948. augusztus 5. és 1950. június 23. között a belügyi tárca birtokosa, aminek elbeszélésünk végkifejletére is hatása lesz majd...

Akinek sikerült meglépnie: Kubala László 1948-ban, itt még a magyar válogatott mezében (Forrás: archív)

Egyelőre azonban még két további epizód Lóránt vallomásából: egyfelől megerősíti Grosics föntebbi állítását, miszerint a két MATEOSZ-játékos, a 'fekete párduc' és Zsolnai „a Pipa utca sarkáról", a ferencvárosiak „a Lenkeréről, a csepeli játékosok a Csepel-i (!) stadion melletti vendéglőtől", míg Kőrösi, Illovszky és Lóránt ez utóbbi lakása elől indulnak este fél nyolckor a Kéri által szerzett „bérautókon", s valahol Soroksár és Dunaharaszti között az országúton találkoztak volna, hogy aztán konvojban együtt haladjanak az országhatárig. Másrészt beismeri, blöffölt harmadikán este a csepeli borozóban:

> *„azt mondtam a fiúknak, hogy a határőrségen el van intézve az átjutás, azonban ezt csak az ő megnyugtatásukra mondtam, a valóságban ez nem volt elintézve."* Ezt a mozzanatot, amikor a dolog még komolyabbra fordult, a *Népsport* 1949. március 17-i számának cikkírója már imígy minősítette:
>
> „Lóránt körmönfontságára jellemző volt, hogy amikor a többiekkel megbeszélte a Jugoszlávián át való éjszakai tiltott határátlépést, azt mondta nekik, hogy mindkét határőrséggel el van intézve a dolog. Mint kiderült, ebből egy szó sem volt igaz, ezt csak a »vándorcsapat« megnyugtatására mondta. *Tehát még életveszélynek is kitette a többieket.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Kéri Károly fényképe 1947-ből (Forrás: Fortepan)

Lóránt ellenben igazat mondott, amikor azt állította, Sárosi Imre és Körösi értesítették őt és Illovszkyt, hogy „a tervet felfedték", illetve „a Ferencvárosnál mindent tudnak az ügyről".

Ki 'súgott' a Ferencvárosból?

A továbbiakban ezt a kérdést fogjuk egy kicsit aprólékosabban megvizsgálni! Adataink változatlanul igen szegényesek, de az kitűnik belőlük, hogy Deák Ferenc, a Fradi gólzsákja, akit már korábban is többször kecsegtettek a külföldre szerződés előnyeivel, túl kockázatosnak tartotta a dolgot. „A tárgyalásokba csak színleg bocsájtkozott bele"– olvashatjuk a vonatkozó aktában, ám az egyeztetéseken nem vett részt, ehelyett „rögtön értesítette csapatának vezetőségét". Először Lyka Antal edzőt, aki Furmann Károly vezetőségi tag (az FTC labdarúgó-szakosztályának elnöke) kíséretében március 3-án este tíz óra körül felkereste a csepeli randevúról pár perccel korábban hazaérkezett Czibort a lakásán, hogy ellenőrizzék a hírt, majd másnap kora reggel haladéktalanul riasztották Nádas Adolf klubelnököt. Ő pedig március 4-én délelőtt leadta drótot az MLSZ és az Országos Sport Hivatal irányítóinak. Kissé fura Czibor szerepe, aki, nem tudjuk, Furmannék ösztönzésére-e, vagy saját jószántából, másnap, március 4-én, feltehetően az esti órákban bement az MLSZ V. Vadász utca 31. sz. alatti székházába, és *Krajcsovics István* országos főtitkár, *Sebes Gusztáv*, valamint a már említett *Kovács László* nevű rendőrfőhadnagy színe előtt részletesen beszámolt az ügyről, amelyről egyoldalas jegyzőkönyvet vettek fel.

Ebben, leszámítva azt, hogy zárójelben egy kevéssé ismert 'disszidens', Négyesi eredeti családnevét is tartalmazza (Niderkirchner), csupán annyi

Rudas Ferenc, az FTC jobbhátvédje 1947-ben a mexikói túrán (Forrás: Fortepan)

az új elem, hogy az akkor tizenkilenc esztendős és hét hónapos balszélső kijelentette: „*Nem akarok elmenni és megneveztem azokat a ferencvárosi játékosokat, akik a megbeszélésen jelen voltak*". Kiderül továbbá, hogy *Csanádi Árpád*, a bajnokcsapat tartalék játékosa – a későbbi neves labdarúgó-szakértő és sportvezető – Lyka „Totó"-ra hivatkozva március 4-én délután négy órakor a Gellért fürdőben közölte Henni Gézával, hogy az akciót le kell fújni, „mert megtudták a dolgot", Czibornak pedig a kapus szólt. (Utólag szintén furcsa, hogy a dokumentumon csak Krajcsovics és Czibor aláírása szerepel, Sebesé és Kovács főhadnagyé nem.) Azt is csupán további érdekességként jegyezzük meg, hogy mindenkit értesítettek a vállalkozás megtorpedózásáról – Grosics kivételével, pedig Zsolnai János, akihez egész labdarúgó pályafutása során a leginkább vonzódott, megtehette volna a MATEOSZ péntek délutáni edzésén. Elmulasztotta, s ez a barátságukba került!

A vizsgálati dossziéban őrzött iratok arról tudósítanak, hogy Sebes, aki 1949. január 10-től már a magyar futballválogatott teljhatalmú szövetségi kapitánya, más hírcsatornákkal is rendelkezik, hiszen ő a Szaktanács Sportosztályának vezetője is. E minőségében már március 3-án délután a fülébe jut, hogy „Henni, Rudas, Deák, Hernádi, Szusza, Zsolnai és Grosits nevü football játékosok 4.-én reggel szöknek".

A lajstrom, kétségkívül veretes, és ha az eddig megismert nevekhez a Rudasét, Herédiét és a Szuszáét is hozzávesszük, már meg is van a Grosics által említett tizennyolcas keret. S amennyiben az értesülés hitelt érdemel, az eleve priuszosnak számító fradisták öttagú listája újabb két játékossal bővül, hiszen Rudas Ferenc és Hernádi Pál szintén a zöld-fehér bajnokcsapat hátvédje, Rudas, Sárosi 'Gyurka' engedélyezett olaszországi távozása után, immár csapatkapitánya is!

A Ferencváros 1948/1949-ben bajnokságot nyert legendás csapata (álló sor: Rudas, Kéri, Budai, Czibor, Anda, Kocsis, Mészáros, Lakat; guggolnak: Deák, Henni, Szabó) (Forrás: Fortepan)

Botcsinálta spicli vagy 'beépített' személy jelentett?

Nem lehet közömbös számunkra a 'forrás' sem, ti. „egy ismeretlen nő telefonált a játékvezető testületbe", és röviden beszámolt róla, miszerint az *Éden eszpresszó*ban kihallgatott egy megbeszélést! Most már csak az a kérdés, alkalmi raportőr volt-e, avagy hálózati személy? Vagy ketten is jelentettek? Máig tartja magát ama híresztelés, hogy az egyik meg nem nevezett focista menyasszonya dobta fel a társaságot, aki mindenáron meg akarta akadályozni, hogy szerelme külföldre távozzék. Még azt sem zárhatjuk ki, hogy ketten is szivárogtattak, mármint a titokzatos hölgyön kívül, mert Puskás életregényének átdolgozott és kiegészített magyar nyelvű változatában két helyen is olvasható, hogy „*az egyik játékos adta fel őket. Elment Sebeshez és elárulta, hogy mikor, honnan lesz az indulás*". A kútfő szemérmesen elhallgatja, kiről is lehet szó, és, sajnos, a könyv egyik korábbi passzusa, amely Lóránt internálása utáni első bécsi válogatott szereplését taglalja, sem visz egy arasznyival sem közelebb bennünket a rejtély nyitjához, mert így fest: „*Vajon tudta-e Lóránt, hogy egy játékostársa éppen Sebesnél »jelentette fel« őket, elárulva találkozójuk helyét és idejét?*"

dr. Kalocsay Géza immár az MTK trénereként (Forrás: Holló Iván gyűjteményéből)

Mielőtt Lóránték sorsának alakulására visszatérnénk, itt kell megemlíteni, hogy Sebes Gusztáv neve egy pár hónappal korábbi embercsempészési ügyben is felbukkan, amelynek egy újabb híres egykori futballista, az akkor harmincötödik évében járó, korábban a csehszlovák és a magyar nemzeti tizenegyben, valamint a francia ligaválogatottban egyaránt szereplő *dr. Kalocsay Géza* a főszereplője. (A kárpátaljai származású Kalocsay 1948. július végéig a *Nyíregyházi MADISZ* csapatának trénere, de augusztus elsején felmond és a fővárosba utazik szerencsét próbálni.) Őt is meghurcolják, és több hónapra, 1948. október 7. és 1949. április elseje között internálják is, jóllehet akkor háromtagú kis családjának ő az egyedüli eltartója. Az iratfeltárás jelenlegi szakaszában nem tudható, hogy az 1940-ben jogi doktorátust szerző, több nyelven (szlovákul, csehül és franciául) beszélő, korábban mindhárom magyar élcsapatban (Kispest, Ferencváros, Újpest) megforduló Kalocsay miként bújt ki a hurokból, ugyanis vizsgálati dossziéja nem mindegyik lapja kutatható. Tény viszont, hogy egy, az ÁVH által gondosan előkészített beugrató akcióról beszámoló 1948. szeptember 22-i *Jelentés* – tárgya: „*Magyar honosok külföldre csempészése*" – utolsó bekezdésében ezt találjuk: „Eddigi intézkedés: Emberünk 15.30 órától 18 óráig megadott semleges helyen várja utasításunkat a – további teendőkre. Ugyanakkor *Sebes Gusztáv révén két feltétlenül megbizható válogatott futballistáról gondoskodtak, arra az esetre, ha provokálni kell. A két futballistával közelebbit nem közöltek, csak készenlétben tartják őket* [...]" (kiemelés tőlem! – B-K. B.).

Egyszer talán egyértelműen kiderül, kit (kiket) és miért kellett „provokálni" és főként ki volt az a két, a titkos tervbe csupán félig-meddig beavatott „feltétlenül megbízható válogatott futballista", akiket Sebes ajánl a Hatóság figyelmébe. Egyelőre be kell érnünk azzal a két talányos mondattal, amely Takács Tibor legújabb feldolgozásában olvasható! Innen idézzük: „*A jelentés hátoldalára kézzel a »pénz« és zárójelben a »Bozsik« szavakat*

írták". Továbbá: *„Azt, hogy mit keres Bozsik Józsefnek, a Kispest válogatott labdarúgójának a neve a jelentésen, egy, az esethez kapcsolódó másik ügy segíthet tisztázni.*" De, tegyük rögtön hozzá, nem kielégítően, mert nem derül ki, hogy 1948 őszén netán maga Bozsik is disszidálni akart-e, mint pár hónappal később Kubaláék és Lóránték, avagy, inkább, egyike volt a két államvédelmi szempontból abszolút megbízható labdarúgónak?

Ahhoz viszont mindezek után semmiféle kétség nem férhet: *az Aranycsapat atyja közvetlen munkakapcsolatban van az ÁVÓ-val*, és – egy március 4-i keltezésű *Feljegyzés* tanúsága szerint – *„Folyó hó 3.-án este 7 h. körül Sebes Gusztáv a Szaktanács Sportosztályának vezetője értesített bennünket, hogy több élvonalbeli játékos ki akar szökni az országból.*" Az olvashatatlan aláírású irat konklúziója már politikai szintre emeli a történéseket. Mivel egyaránt híven tükrözi a kommunista párt, és államvezetés paranoid gondolkozásmódját, lépéskényszereit, egyszersmind amaz „rendszerváltós" kor hangulatát is, teljes terjedelmében közöljük:

„Megjegyzés: Az utóbbi időben sorozatosan fordultak elő játékos-csempészési ügyek. Ugyancsak sorozatosan fordul elő különösen vidéken, de a budapesti pályákon is, hogy a közönség egyrésze (sic!) *fasiszta tüntetést provokál. A különböző eseteket kiértékelve az a véleményünk alakult ki, hogy itt egy tervszerű akciósorozattal állunk szemben, melynek célja a magyar sportélet és sporterkölcs bomlasztás zavarkeltés. Ha figyelembevesszük* (sic!), *hogy a sport Magyarországon százezreket mozgat meg, ugy ezt az akció-sorozatot a népidemokrácia* (sic!) *elleni támadásnak foghatjuk fel, mely valószínűleg külföldről kap irányítást.*"

A helyzet tehát *fokozódik*, a politikai vezetésnek és az állambiztonságnak sürgősen lépnie kell, nehogy kezelhetetlenné váljék. Meglehetős sietségre vall, hogy a lebukott focisták egy részét (Egresit, Kérit, Mészárost és Lórántot) – „illegális határátlépés előkészülete" címén – két héten belül internálják. Mind a négy játékos esetében úgy rendelkeznek, hogy *„rendőrhatósági őrizet alá helyezésük szükséges"*. Az erről intézkedő „véghatározatot – olvashatjuk az Egresi Bélát elmeszelő 1949. március 19-i dátumot viselő iratban – az 1929. évi XXX. tc. 56. §. b. pontja alapján fellebbezésre való tekintet nélkül azonnal végre kell hajtani". Annál is inkább, mert az állambiztonság olyan „bizalmas információk" birtokába jut, hogy az időközben – mondhatnánk első felindulásból – „örökre eltiltott játékosok illegális úton akarják elhagyni az ország területét a közeli napok során". Egresi, Kéri és Mészáros ügyét a jelek szerint egy kalap alá veszik, mert mindhármukat március 19-én szállítják át a kistarcsai *Központi Internálótáborba*. Az indok is olvasható egy másik jelentésben: „Kéri Károly (...) és Mészáros József szervezte be az FTC játékosait. Egresi Béla ugyancsak több játékost szervezett be az akcióba. Fenti játékosokat csapatuk a napokban kizárta." Kérit és Mészárost ugyanazon a napon, 1949. április 28-án helyezik szabadlábra, Egresit, két nappal később. Lóránt is április 28-án szabadul, ám őt csak tíz nappal később, március 29-én hurcolták Kistarcsára.

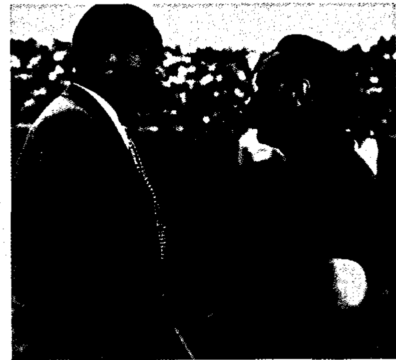

Egresi Béla (Kispest, majd Újpest) fényképe az 1940-es évek végéről (Forrás: archív)

Őt, akárcsak valószínűleg Kőrösit a „szervező munka", esetleg 'felbujtás' címén is felelősségre vonták. Nem tudjuk, miért tartott ilyen sokáig a vizsgálati fogsága, de az Grosics emlékei alapján is biztosra vehető, vele se bántak kesztyűs kézzel az *Andrássy út* 60-ban, illetve a *Katonai Ügyészség* börtönében. Erről fél évszázaddal később ezt írja a szerteágazó ügy első krónikása, Török Péter: *„Lóri szókimondó, vagány, az igazságért kiálló férfi volt. A szökni készülők közül egyedül őt bántalmazták, mert nem gazsulált. A kihallgatás hevében beleszédült egy jól sikerült körpofozásba.*" Innen eredeztethető az a népmesébe illő anekdota, miszerint a smasszerek egyik szemfogát is kiverték, amelyet később, amikor sorsa jobbra fordult, bearanyoztatott és személygépkocsija slusszkulcsán amulettként viselt. Talán éppen arról a meseautóról van szó, amelyet egy másik adoma szerint a helsinki olimpián a magyar csapatot biztosító/felügyelő magasrangú ÁVH-s tiszttől kapott ajándékba, aki könnyelműen neki ígérte, ha a jugók elleni döntőt megnyerik. Minthogy ez megtörtént, nem volt visszaút, Lóránt, aki éppen nem tartozott az anyámasszony katonája-szerű gátlásos figurák kategóriájába, kíméletlenül behajtotta a 'tartozást'. Egy másik forrásunk szerint Rákosi Mátyás tudtával és beleegyezésével. Buzánszky mindezt tovább pontosítja: egy kétüléses speciális *Skoda Felicia* márkájú autóról volt szó, a 'főávós' nevét diszkrécióból nem említi, de azt igen, hogy védőtársa potom húszezer forintot szurkolt le érte.

Voltaképpen ez a – kemény, rámenős, akár egy kis kegyetlenkedésre is kapható – személyisége volt ismétlődő szerencséjének egyik kulcsmozzanata. Puskás emiatt őt is 'gonosznak' hívta, akárcsak civil barátai Czibort, s e forrásunk szerint nem szerette. Fösvény, magának való hírét is keltette. Ebben lehet is valami, de messze van a teljes igazságtól, mert, ha valóban így állt volna a dolog, a hatalomhoz, annak minden formájához – a nyers erőt is beleértve – kifejezetten vonzódó csapatkapitány nem éppen őt választja szobatársául az igen gyakori külhoni utazásokon, túrákon. Egész egyszerűen imponált neki a stopper fizikai és lelki ereje, tartása. Több helyen is olvasható, bőröndjeikben pálinkásbutykos meg egy-egy szál jóféle kolbász meg téli szalámi is lapult, amelyekből, alkalomadtán Sándor 'Csikar' közreműködésével jócskán fogyasztottak, fittyet hányva a csapatorvos és Sebes utasításainak. Sós Károly mondja valahol, hogy 1956-ban, amikor a válogatott segédedzőjeként egyszer takarodó környékén váratlanul betoppant Puskás szobájába, épp falatozás közben kapta, aminek az volt a pikantériája, hogy az elvesztett vb-döntő után eléggé 'leeresztett' Öcsi '56 őszére annyi pluszkilót szedett fel – mozgékonyságából és született robbanékonyságából is jócskán veszítve – , hogy az új szövetségi kapitány, *Bukovi Márton*, Kreisz doktor javaslatára fogyókúrára fogta, s elégedetten nyugtázta, hogy kihagyta a vacsorát. Nos, ennek az ellenkezője volt igaz.

Sós köpni-nyelni nem tudott meglepetésében, s kínos zavarában kényszeredetten elfogadta a kapitány szívélyes kínálását. Igaz, jóllehet Lóránt 1955 májusáig őrizte helyét a válogatottban, addigra már kikopott onnan, sőt 1956 elején a Honvédből is eligazolt, így sem a két Bilbao elleni BEK-mérkőzésen, sem a spanyol és olasz élcsapatok elleni év végi barátságos

Bukovi Márton szövetségi kapitány és Sós Károly pályaedző '56 őszén (Forrás: archív)

meccseken, sem a később tárgyalandó dél-amerikai „vad túrán" nem vehetett részt, Bukovi pedig szeptemberre elővette a talonból korábbi riválisát, a nála is idősebb Börzsei Jánost.

Itt jegyezzük meg, hogy az 1954-es vereség Lórántot is, akárcsak a többieket, rettenetesen megviselte, s ez hozzájárult elbizonytalanodásához. Intelligenciáját és intuitív hajlamait bizonyítja az a Szepesi Györgytől származó emlékfoszlány, miszerint a centerhalf „azon kevesek közé tartozott, akiknek *rossz előérzete volt*". Tegyük rögtön hozzá, egy Svájcban élő leendő magyar író, Major-Zala Lajos (1930–2006), aki hajdan ugyanabba a szombathelyi gimnáziumba járt, mint a stopper, ennélfogva többször is találkozott Solothurnban vele és szobatársával, a sérült Puskással, ezt nem csak megerősíti, hanem úgy emlékszik, hogy már az Uruguay elleni mérkőzéstől is nagyon tartott, ő tudta, hogy miért... „*nem bízik vakon a németek legyőzésében* [...] *a veszteséget is latolgatja, még azt is el tudná képzelni*" – jegyzi föl bosszúsan Major-Zala. Ez tökéletesen egybevág azzal, ami egy osztrák riporternek, Werner Schneydernek a finálé előtt adott interjújában hangzott el! Lóránt, Szepesi tolmácsolásában ugyanis így nyilatkozott: „*Nagyon félek, mert nem úgy készültünk, ahogyan kellett volna. Nem tartottunk rendes edzést, akaratban a németek fölénk nőhetnek.*" Utólag azért egy kicsit furcsa, hogy Szepesi szerint még a 3:2-es eredményt is megjósolta...

Ami azt illeti, azért nem volt egyedül a magyar küldöttségben, akit baljós sejtelmek kínoztak. Feleki László, a *Népsport* főszerkesztője például ezt írja erről – s a nyugatnémet csapat *valódi szakértőket* meggyőző formajavulásáról – a döntő napján megjelent beharangozójában (kivonatosan idézem): „*Az őrültséggel lenne határos* [...] *elbizakodottsággal gondolni a döntő mérkőzésre* [...] *Hatalmas becsvágy tüzeli ezt a csapatot*, s annyi tízezer hazai szurkoló biztatása, amennyi csak elfér majd a pályán. Biztosak lehetünk abban, hogy *ez a csapat úgynevezett német alapossággal készül elő a döntőre*, kielemezve a magyar csapatnak nemcsak a nyugatnémetországiak

Az Aranycsapat, immár Lóránt nélkül: Európa-kupa-mérkőzés 1955. november 27-én. Magyarország–Olaszország (2:0). Balról jobbra: Tichy (csak a feje látszik), Kocsis, Buzánszky, Czibor, Tóth II. (ők Csepelen barátkoztak össze, amikor 'Rongylábú' kb. két évig ott futballozott), Bozsik, Kotász, Szojka, mögötte erősen takarva Faragó (Forrás: Fortepan)

elleni mérkőzését, hanem valamennyi világbajnoki játékát. *Bizonyosak lehetünk abban, hogy ami emberileg lehetséges, mindent meg fognak kísérelni a döntőben*, és bármennyire hangoztatják is most, hogy számukra már az is dicsőség, hogy bekerültek a döntőbe: *nem feledkeznek meg egy pillanatra sem a kínálkozó még nagyobb dicsőségről* sem." Most már tudjuk, Felekiből a próféta beszélt, a németek Herberger átgondolt manőverei képében nemcsak azt tették meg, ami technikailag, taktikailag, logisztikailag, morálisan, emberileg stb. lehetséges volt, hanem még annál is sokkal többet, ami kívül esik sporton, erkölcsön, s a geopolitika, a nemzetstratégia s ki tudja, a titkosszolgálatok világába vezet.

További megfontolások Lóránt 'rehabilitása' mellett

Lóránt másik mentőöve Sebes Gusztáv mindent egyetlen célnak – egy sohasem látott csodacsapat kialakításának – alávető, leginkább szakmai szempontokat mérlegelő magatartása volt, amely Puskás felfogásával rokonítható. Semmi sem érdekelte őket igazán, csak az, minél jobban összeillő emberek kerüljenek egymás mellé, az eresztékek kifogástalanul illeszkedjenek, a gépezet minél olajozottabban működjön. Ezért lett többéves hezitálás után végül is Grosics a kapus. Pedig Sebes sokáig nem tudott dönteni közte és Henni között, s szinte közismert dolog, hogy valójában 'nem igazán' kedvelte (bár az 1949. március 5-i kihallgatás alatt tegezte, később állítólag egyedül őt magázta a pompás keretből!). És Buzánszky a jobbhátvéd. Pedig a Grosiccsal egy évben született és elhalálozott Henni (1926–2014), de Gellért és Károlyi is biztosabb kezű portás volt nála –, s a dorogi bekknél is akadt egyénileg képzettebb jobboldali védő a magyar mezőnyben. S ezért lett Budai a jobbszélső és nem Sándor! Ezt sokan tudják, számtalanszor megírták: ez az Aranycsapat sikereinek egyik titka. Mármint

Sebes Gusztáv 'kapuslesen'. Guggol: Sebes Gusztáv, ül: Gellér Sándor, a kapufa mellett: Grosics Gyula (Forrás: archív)

a legalább hat, de inkább hét világklasszis (Grosics, Bozsik, Kocsis, Hidegkuti, Puskás, Czibor, sokan Lórántot is ebbe a sorba számítják) kivételes képességein túl. Ha jobban belegondolunk, az aranylábú fiúknak két abszolút tekintélyű 'főnöke' is volt, egyik, Sebes, a kispadon, s egy másik, Puskás, a pályán. Ezt Buzánszky egy alkalommal így fogalmazta meg:

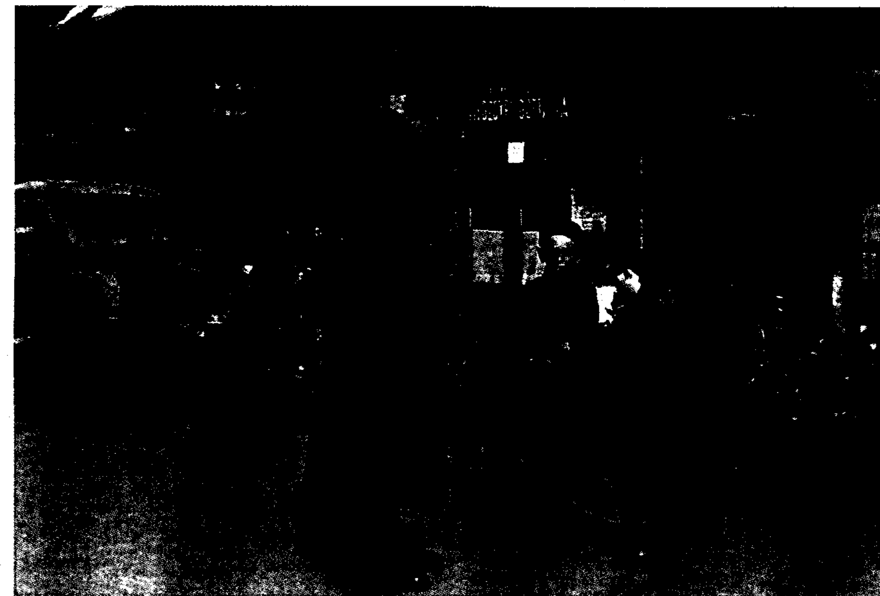
„Akkoriban a csapatkapitány a legjobb játékos volt, az egyesületben és a válogatottban is. Nálunk a Puskás. Sebessel délelőtt megvolt taktikai értekezlet, de amikor a bíró belefújt a sípjába, lejárt az edző mandátuma. Puskás körülbelül tíz, tizenöt percig figyelte szó nélkül, melyik az ellenfél gyengébb oldala, aztán jelzett a csapatnak. Ha a balt mondta, akkor a Budai–Kocsis jobbszárnyat erősítettük, ha a jobbat, akkor a bal oldalra tolódtunk."

A 'belügyes szál'

Illetve, volt azért Guszti bácsinak még egy megfontolása, amelyről jóval ritkábban esik szó. Ő, mint ez köztudott, meggyőződés párttag, ízig-vérig kommunista volt, a rákosista hatalom tipikus képviselője, mondhatni egyik megtestesítője. Mint sem nem különösebben képzett, sem nem különösebben intelligens, s egyáltalán nem művelt 'alulról jött' ember, a nála kvalitásosabbakkal vagy 'jobb körökből' származókkal szemben csak akkor érezte, érezhette magát elemében, ha *függtek tőle*. Tovább árnyalja viszont a képet, hogy franciául is csak közepesen beszélt, ám nem csak szerény nyelvtudására volt büszke, hanem egy új adat szerint arra is, hogy ő – úgymond – „nem orosz", hanem „francia kommunista". Ő maga tette hozzá, hogy ez azért „nem mindegy"! Valóban.

Sebes és társai 'helyzetbe hozása' s konok pozícióőrzése egybeesett a gyökeres rendszer- és mentalitásváltásra törő „szocialista" rezsim alapérdekeivel, amely átgondolt és átfogó manőverek (B-listázás, 'szalámi taktika', 'kékcédula' és egyebek) épp akkoriban jutott el odáig, hogy a sportban is egyeduralomra tegyen szert, felismerve annak hallatlan politikai súlyát. Különösen a labdarúgásét. Ezt *Barcs Sándor*, aki 'polgári származása' dacára a Rákosi- és Kádár-korszakban egyaránt nem csupán a sportvezetésnek, de valamilyen formában *a szocialista nomenklatúrának is része volt*, ekképpen fogalmazza meg egyik visszaemlékezésében:

„Ki kell végre mondani, hogy a Horthy-rendszertől a legnagyobb kincset örököltük, amit csak sportág magáénak mondhat: a futball példátlan népszerűségét, már-már népmozgalmi jellegét. Ez a varázs szemünk láttára öltött testet: mindenütt fociztak, a város utcáin, terein és a falvakban is. A meccs egy település életében azonos volt az ünnep fogalmával. Egy vidéki nagyváros negyedosztályú rangadóján három-négyezer ember szorongott a pálya körül. Munkahelyen fő téma volt a foci. Innen datálódik a mondás, hogy nálunk mindenki ért a labdarúgáshoz."

Életkép a korai Rákosi-korszakból: katonai járőr és két kisfiú – labdával (Forrás: archív)

A sporthoz kétségtelenül 'finoman értő' Barcs innen vonta el egyik 'fociológiai' axiómáját, amely nem csupán ma is érvényesnek tűnik, hanem az új évezred elejére kialakult siralmas helyzet megértéhez is kulcsot kínál: „Ekkor fogalmazódott meg bennem az alapképlet: *a minőségi futball tulajdonképpen egyenlő a gyerekkorban a labdával eltöltött idő tartalmával, plusz a gyermektömegek nagyságával.* Így nőtt ki fél évszázadon át a világklasszis játékosok, az amatőr tömegek, a játékvezetők, az intézők, az edzők, a szövetségi vezetők és még a mérkőzések közönségének minőségi része is." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Ráadásul Sebes, sok magas beosztású elvtársával, egyúttal ellenlábasával, például Hegyi Gyulával és *Kutas István*nal (de még Barccsal is) szemben *nem* 'hivatásos forradalmár', vagy karrierista 'útitárs', hanem valóban munkásszármazású, igazi 'proli' volt. Ezért is lehetett *fölényben* velük, így tudta kivédeni mesterkedéseiket, sokáig, lényegében a berni fiaskóig nem lehetett fogást találni rajta. Pedig elég sűrűn megkísérelték, például épp Lóránt Gyula kimosása kapcsán.

A magyar sportéleten s különösen a labdarúgás 1948 és 1956 közötti históriáján különben végigvonul a kulisszák mögött a Boulogne-Billancourt-i *Renault Művek* egykori melósa (1924–1927), Sebes, aki ez idő alatt a Francia Kommunista Pártba is belépett, és a Moszkvában kiképzett rafinált külső kémelhárító, Kutas István *párviadala*, amelyet '56 júniusában bekövetkező lemondatásáig egyértelműen Sebes – és a magyar futball – nyert. Erről különben Sebes így vall, természetesen neveket nem említve, *Örömök és csalódások* című 1981-es emlékiratai 130. lapján:

„Egyre gyakrabban éreztem, közvetlen közelből, a rám szegeződő hideg rosszakaratú tekinteteket. Útban voltam, féltékenyek voltak rám, nemcsak rengeteg munkát, hanem súlyos felelősséget is vállaltam másokért, de mindig a sport érdekében. Tudtam, egész igénytelen természetemmel, letagadhatatlan sportmúltammal, tapasztalataimmal kellemetlen vagyok

azoknak, akik a hozzáértést, a szakértelmet fölényeskedéssel igyekeznek pótolni. Nem szerettek az intrikusok, mert sohasem álltam melléjük partnerként."

Sebes Gusztáv futballmezben. Egyszer még a magyar válogatottban is játszott, 1936. március 15-én (Magyarország–Németország: 3:2) (Forrás: archív)

Az igazsághoz tartozik, hogy ebben a vérre menő küzdelemben, 1945-től a *Legfelső Ötös Sporttanács* tagjaként, később az *MLSZ* alelnökeként, majd elnökeként a sportdiplomatának tényleg elsőrangú *Barcs Sándor* inkább Sebes pártján van – '56 nyarán ellenben nagy szerepe lesz eltávolításában! –, legalábbis ellenszenvvel viseltetik *Kutas István* doktriner, a szovjet intézményes mintákat kritika nélkül, szolgalelkűen átvevő nézeteivel és gyakorlatával szemben, amelyet a magyar futball jövője szemszögéből katasztrofálisnak ítél. Ezt a túllihegő igyekezetet Barcs szerint olykor még a 'szovjet elvtársak', jelesül Valentin Granatkin, a szovjet labdarúgószövetség elnöke (1959–1964; 1968–1972) is megmosolyogták. Minderről, közelebbről az MLSZ és az OTSB között 1956 szeptemberében a honi labdarúgás alapkérdéseiről kirobbant koncepcionális vita kapcsán – miután emlékiratai egy másik helyén már szóba hozta, hogy a „*sporthivatalban hosszú időn át két szovjet tanácsadó dolgozott a magyar sport átszervezésén*", továbbá, hogy „*Sebes ellen folytak a támadások*" – Barcs így ír: „*Meg kellett állapítanunk, hogy nincs apparátusunk, illetve az OTSB-ben dolgozók valójában az ellenségeink: Kutas az orránál fogva vezeti az egész OTSB-ét.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Idetartozó fejlemény, hogy Sebes hiúságára játszva ellenfelei 1951-ben – szövetségi kapitányi megbízatása megőrzése mellett – számára idegen pályára csalták: 1951-ben kinevezték az OTSB [Országos Testnevelési és Sport Bizottság] elnökhelyettesének. Erről Sebes ezt írja emlékiratai 137. lapján:

„*1951-ben új törvény készült a testnevelési és sportmozgalom szervezeti formájáról: Ebben leszögezték: »A szocializmust építő Magyar Népköztársaságban a testnevelés és sport fejlesztése és központi vezetése állami feladat.« Ennek végrehajtására megszervezték a Minisztertanács mellett működő Országos Testnevelési és Sport Bizottságot (OTSB). Az elnök Hegyi Gyula lett, az elnökhelyettes pedig én.*"

Puskás Ferenc csapatkapitányt útban hazafelé az 1952-es finnországi olimpiai győzelemről úttörők köszöntik a szobi vasútállomáson (Forrás: archív)

Kapcsolatukról a mindkettőjüket jól ismerő Szepesi György ezt mondja:

„Sebes ellentéte a sporthivatal elnökével, Hegyi Gyulával elég éles volt. *Ezt az ellentétet Kutas István* [...] *szította a két ember között.* Ő nem szerette Sebes Gusztávot, analfabétának tartotta, nem becsülte sokra. De hát ez az ő dolga volt" – így a neves riporter.

Szepesi tehát, akivel a szövetségi kapitánynak ugyancsak felemás volt a viszonya, különösen a berni döntő után, igyekszik tárgyilagosságát megőrizni Sebes vitathatatlan érdemei elbírálásakor, ám megítélésem szerint mégis inkább az 'ellentáborhoz' húzott, mert így vélekedik Sebes felfelé buktatásáról:

„[...] az, hogy őt 1951-ben kinevezték az OTSB elnökhelyettesének, ez súlyos tévedés volt! Az emberi adottságok félreismerése. Na most, a felkínált széket vagy elfogadja valaki, vagy nem. *Őtőle nem vártam el, hogy fölmérje a saját képességeit.* De alapjában véve az OTSB elnökhelyettesi székében is szövetségi kapitány volt. Véleményem szerint Sebest meg kellett volna hagyni a szövetségi kapitányi beosztásban, és nem megbízni funkcióval. *Megzavarta, hogy olyan hatalmat adtak a kezébe, amivel nem is tudott élni, vagy ha élt, akkor nem igazán jól élt vele.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Sebes is érezhette, hogy sikamlós talajra tévedt, mert így ítéli meg helyzetét emlékirataiban (137–138.):

„Nem szívesen hagytam el a Szakszervezeti Tanácsot. *Szerettem ezt a munkát. Üzemi, gyári, fizikai munkát végző emberekkel volt dolgom, míg a versenysport területén a tőkés világból itt maradt, sok hájjal megkent kis- és nagypolgár nehezítette a munkát.* Természetesen azt hittem, könnyebb lesz megoldani a futballválogatott vezetését ebben az újabb, magasabb beosztásomban. *Az a gondolat ugyanis sehol sem merült fel, hogy másnak adjam át a válogatott csapatot* [...]." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Akár egy kisebb monográfiát is megtölthetne a Sebes mondataiból kihüvelyezhető kompenzatív jellegű hatalomvágy és a mélyen rögződött előítéletes gondolkozás társadalomtörténeti igényű elemzése. Itt és most a szolgálatok és futball közötti bonyolult kapcsolatrendszerről szóló későbbi fejezetünk befogadását megkönnyítendő csak annyit rögzíthetünk, hogy józan észjárása s jóindulatú alaptermészete ellenére – korabeli bevett szófordulattal – minden jel szerint *ő sem tudta meghaladni osztálykorlátait*, csak a hasonszőrűekkel érezte igazán jól magát; idegenül, feszélyezetten mozgott a kis- és nagypolgári környezetből származó, nála sokkal jobban eleresztett pártfunkcionáriusok és sportvezetők társaságában.

Riválisok. Két 'aranykovács' – egy fényképen: Guttmann Béla és Sebes Gusztáv (Forrás: archív)

Mielőtt bárki a szívéhez kapna, hogy nocsak, esetleg tudtán kívül, Sebes antiszemita húrokat penget, szögezzük azonnal le, hogy ez teljességgel kizárható: ha így lenne, nem szerződik 1927-ben az éppen akkoriban szellemi önvédelemből *Hungáriára* átkeresztelt MTK-ba és nem működik közre, Barcs Sándorral és Titkos Pállal s másokkal együtt a kék-fehér csapat 1945 utáni újjászervezésében. Titkos és ő maga közel a negyvenhez, ismét kék-fehér mezbe is bújik, néhány meccs erejéig, hogy kisegítse csapatát. S persze nem veszi éppen *Mándi Gyulát* (1899–1969), korábbi játékostársát a Hungáriában, maga mellé pályaedzőnek az Aranycsapat tündöklése idején! Pedig Mándi származása osztályszempontból sem túlzottan 'egészséges', kispolgári környezetből jött, s egy időben az akkoriban szitokszónak számító tőzsdeügynök (*bróker*) is volt! (Hogy aztán, immár *Julius Mandel* néven, rövid dél-amerikai kitérő után 1959 és 1964 között az izraeli válogatott szövetségi kapitányaként fejezze be edzői karrierjét.) Sebes azonban tűzön-vízen át védi. Cserébe viszont *abszolút lojalitást, teljes engedelmességet vár el* – és meg is kapja. (Akárcsak, talán csupán Czibor kivételével, a játékosaitól is!) Ez majd '54 július 4-én, a berni döntő előtti sorsdöntő órákban üt majd igazán vissza, amikor Mándi, de még Bukovi sem mer Sebesnek ellentmondani, amikor közli velük a 'felforgatott' összeállítást, pedig mindketten tudják, Puskás beállítása óriási kockázat. De mindketten hallgatnak.

De az nyilvánvaló, az OTSB bizony nem az ő világa volt, hanem történetünk többi fő- és mellékszereplőié: a *Hegyi Gyuláé*, a *Kutas Istváné*, a *Szepesi Györgyé*, no meg a *Honti Györgyé*, akik, mint látni fogjuk, szintén nem mentek a szomszédba egy-két jól bejáratott kliséért! S hogy ez a régi rendi világból öröklött szinte zsigeri ellenszenv és előítéletesség – ez a mind-máig pusztító *morbus hungaricus* – kölcsönös volt, azt épp Szepesi egyik lekezelő mondata igazolja: *„Őtőle nem vártam el, hogy fölmérje a saját képességeit."* A föntebb már idézett megnyilatkozása során Szepesi leszögezi, hogy az ellentét burkolt volt, jobbára a háttérben s a színfalak mögött zajlott, csupán egyetlen egyszer, kritikus helyzetben, a katasztrófával végződő berni döntő utáni percekben robbant ki a nyílt színen, amikor Hegyi – akiben a meccs előtt súlyos kétségek támadtak a sérült Puskás szerepeltetése tárgyában – kétségbeesésében „így fakadt ki: *»Én megmondtam neked, hogy ezt nem így kell csinálni. Hibát követtél el!«*" Sebes nem szólt vissza... *„Teljesen össze volt törve"* – emlékezik Szepesi.

Guszti bácsi műhelyében

De egyelőre ettől még messze vagyunk – először csapatot kellett csinálni! 'Guszti bácsi' ugyanis nem volt sem doktriner, sem ideológus, ellenkezőleg pragmatikus gondolkodású fanatikus futballtréner volt, aki jól tudta, játékosainak elsősorban a labda pattanásának, irányíthatóságának, 'kezelésének' törvényszerűségeivel és nem a 'Kratkij Kursz' téziseivel kell tisztában lenniük (ebből valószínűleg ő is megbukott volna bármelyik szemináriumon). Végül is nem nagy baj, ha nem elég 'vonalasak' (bár éppen ezért vonzódott

leginkább Bozsikhoz és Zakariáshoz a magyar Wundermannschaftból!), ha futballistaként vitathatatlanul ők a legkiválóbbak posztjukon, vagy ők idomulnak a legjobban az általa megálmodott csapatszerkezethez és játékrendszerhez. Még akkor is kiállt értük, vagy kritikus helyzetekben – igen gyakran Puskás és Bozsik segítségével – megvédte őket, ha egyébként tőről metszett 'reakciósok' voltak, mint Czibor, Lóránt, és hellyel-közzel Grosics, sőt még 'osztályhelyzetét' tekintve Hidegkuti is!

Grosics visszaemlékezéseiből tovább élesedik a kép Sebes és az ÁVÓ (ÁVH) szoros együttműködéséről, mert amikor a kapust másnap (március 5-én) hívatja a MATEOSZ elnöke, Mikó Mihály, az irodában a szövetségi edző is jelen van két állambiztonsági tiszt társaságában. Mint kiderült, Grosicsot azért engedték ki, mert a szociáldemokrata párti Mikó telefonált a szintén szocdem igazságügyminiszternek, *Ries Istvánnak*, aki akkor az MLSZ elnöke is volt! Nincs itt terünk hosszasabban taglalni, hogy Riest 1950. július 7-én koholt vádak alapján letartóztatták, s nem sokkal később a börtönben agyonverték az ÁVH pribékjei.

A 'fekete párduc' – fénykorában, egy Grosics-fotó (Forrás: MTI)

Sebes ugyanúgy faggatja Grosicsot, mint huszonnégy órával korábban az Andrássy út 60-ban a 'szakemberek', s amikor kitérő válaszokat ad, szárazon ennyit mond:

> *„Hát nagyon sajnálatos, mert akkor ennek az ügynek következménye lesz! Egy évre eltiltunk a bajnoki mérkőzésektől, de ezt az eltiltást két évre felfüggesztjük. A válogatottban azonban egy évig nem szerepelhetsz, és bevonjuk az útleveledet."*

Grosics kommentárja: nem is volt úti okmánya, s utólag se tudta megállapítani, ki hozta a döntést, az ÁVÓ vagy Sebes, inkább az volt a benyomása, hogy a két tiszt ott hallott róla először. 'Guszti bácsi' betartotta szavát, Grosics 1949-ben csupán a B-csapatban kapott helyet, legközelebb 1950. június 4-én húzta magára a magyar nagyválogatott mezét! Ezért is gondoljuk azt, hogy Czibor március 4-i spontán 'beszámolója' az MLSZ-székházban némiképp hozzájárulhatott ahhoz, hogy megúszta szigorú dorgálással, akárcsak Henni és Illovszky, ám arra csupán feltevéseink vannak, miért bírálták el enyhébben e három játékos ügyét az Egresiével, Kériével, Mészároséval s különösen a Lóréntéval szemben, akiket viszont egyesületeik azonnal kizártak tagjaik sorából. (*Népsport*, 1949. március 15.) A legjobban Lórántra húzták rá a vizes lepedőt: a magyar szakszervezetek központi lapja, a *Népszava* már március 11-én megírja, hogy a Vasas-játékosok nevében Saroveczky Gyula (1919–2006) kijelenti: „a jövőben nem óhajtanak együtt játszani" vele, mert „nem tartják méltónak arra, hogy a Vasas-mezt magára húzza". Az indok: „antidemokratikus viselkedés", „sportszerűtlen, demoralizáló magatartás", a „kollektív szellemmel" való szembeszegülés, „a csapat egységének megbontása", „a régi Vasas-szellem kialakulásának veszélyeztetése". A *Népsport* március 12-i cikke, ha lehet, még keményebben fogalmaz: *„Nincs benne közösségi érzés, magatartása romboló szellemű, igyekezett megbontani a csapategységet. Idegen volt a Vasas-családban. Ellenség!*

A klubhűségnek szikrája sincs benne, hajlandó lenne pénzért eladni magát, képes lenne a hazáját is elhagyni, hogy a magyar nép ellenségei külföldön felhasználják és imperialista ügynökké züllesszék (...) Nem méltó arra, hogy éppen a vasmunkások csapatában szerepeljen..."

Tudomásunk szerint nem esett különösebb bántódása a csepeli különítménynek sem, bár Rédeit és Keszthelyit ugyancsak megdorgálták, továbbá Gyetvainak és Négyesinek sem, legalábbis az ÁBTL szakreferense nem bocsátott rendelkezésemre rájuk vonatkozó adatokat.

*

Az iratok újabb átrostálása után most már világos, hogy Egresit és Mészárost a szervezésben kifejtett tevékenységükért, Kérit pedig a gépkocsik beszerzése miatt vonták felelősségre a főmuftinak tekintett Lóránttal együtt. De akkor miért bocsátottak meg Illovszkynak s különösen Henninek, aki egy másik, március 5-i keltezésű *Jelentés*-ben a „hangadó szerepet vitt Lóránt és Illovszky" mellett egyenrangúként van feltüntetve? Ugyanezt állítja Vörös Csaba is a *FourFourTwo* 2018. márciusában megjelent friss közleményében! Ennek okát, ha csak valamilyen perdöntő dokumentum nem kerül valahonnan elő, valószínűleg sohasem fogjuk megtudni...

Ellenben a *Népsport* március 20-i (vasárnapi) számából arról értesülhetünk, hogy az FTC fegyelmi bizottsága Kőrösi Istvánt örökre eltiltotta a ferencvárosi pálya látogatásától. A sportlap április 22-i, pénteki száma még érdekfeszítőbb témánk szempontjából, mert aprólékosan beszámol az *Élelmezési Munkások Szakszervezete* baráti vacsorájáról. Erre ugyanis a Ferencváros játékosain és vezetőin kívül Sebes Gusztáv szövetségi kapitány is hivatalos volt, aki, ha már ott volt, szót kért és – egyebek között – ezt mondta:

„*Válogatott csapatunkat legutóbb nem tudtam úgy összeállítani, ahogy eleinte terveztem, megakadályozott ebben annak a néhány játékosnak a meggondolatlansága, akik külföldre akartak szökni. Emiatt a Ferencvárosból sem vehettem számításba két játékost. Levontuk a prágai vereség tanulságait, és remélem, hogy ezzel párhuzamosan azok a játékosok is levonták meggondolatlanságuk tanulságait. Ebben bízott az MLSZ is akkor, amikor megengedte, hogy az osztrákok elleni csapat összeállításánál már őket is figyelembe vegyem*" – jelentette ki a nagyhatalmú sportvezető.

Ha most viszont fellapozzuk a futballadattárakat, akkor kiderül, hogy április 10-én a Sebes vezette magyar labdarúgó-válogatott fontos meccset, hivatalos Európa-kupa-mérkőzést vívott Prágában, és „kiábrándító játékkal" 1:0-ás félidő után 5:2-re kikapott Csehszlovákiától. Ez volt az első mérkőzés, amelynek során az összeállításról Sebes Gusztáv egyedül döntött, mert Gallovich Tibor 1948. júniusi lemondása/lemondatása után az őszi négy találkozót egy háromtagú válogatóbizottság (Kompóti-Kléber Gábor–Mandik Béla–Sebes Gusztáv) vezényelte le.

A Sebes-korszak tehát rosszul kezdődött, az új szövetségi kapitány kénytelen volt önkritikát gyakorolni: „a csatársor – Sándor (MTK), Szusza (Újpest), Deák (FTC), Puskás (Kispest), Szilágyi I. (Vasas) – nem értette meg egymást. Deák és Szilágyi [két nagytestű középcsatár, akik közül a Vasas centere kiszorult a balszélre] nem értették meg Szusza és Puskás finom elgondolásait, a pályán bábeli zűrzavar keletkezett", amelyet „a csehszlovákok jól ki is használtak". Ezt írja *A magyar labdarúgás* című, 1955-ben megjelent fontos könyvében (125–126.). Nem hallgatja el a negatív sajtóvisszhangokat se („hiába a finom, csillogó technika, ha hiányzik a szív és a lelkesedés"), majd levonja a konklúziót: „*Ez a vereség figyelmeztető volt!*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.) Vagyis váltania, fiatalítania kellett, új taktikát, stratégiát volt kénytelen kidolgozni, s a meglévő meghatározó játékosok – a Bozsik, Zakariás fedezetpár nagyjából összeállt már, Puskás helyét senki se kérdőjelezhette meg a baloldali irányító szerepkörében s Deák is kirobbanthatatlannak tűnt akkor még! – mellé kellett hozzájuk illő gyors, technikás s gólerős partnereket keresni. S mindenekelőtt égető szükség volt egy jó kapusra, meg egy tekintélyt parancsoló, 'spród' középhátvédre! Egyik állandó társa, Buzánszky Jenő, az Aranycsapat jobbhátvédje mondta Lórántról: „*Küzdő típus volt, csak a győzelmet tudta elfogadni. Tiszteletet parancsolt, gyakran előfordult, hogy a kivonuláskor addig sertepertélt az ellenfél kilences számú játékosa körül, míg rálépett a lábára, hogy az lássa, ki az úr. Vagy a pályán az első percekben éreztette ezt.*" De, legalábbis a dorogi 'kolléga' szerint, „*egyáltalán nem volt durva.*" Életinterjújában Buzánszky kicsit oldottabban fogalmaz: „*Lóránt határozottabban takarított a cikornyásabb megoldásokat kedvelő Börzseinél, nem totojázott. Ahogy szoktuk mondani: vagy a baba, vagy a labda. Szükségünk volt Lóri erejére, tekintélyt sugárzó személyiségére* (...)". Sokan megerősítik: meglehetősen gyakran átlépte a keménység és a durvaság közötti határvonalat... Ezt Buzánszky, korábbi véleményének némileg

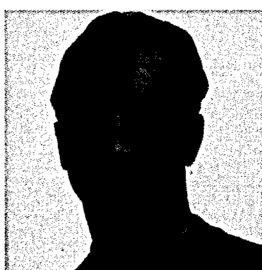
Lóránt 'fegyelmez' egy válogatottmérkőzésen (Grosics a földön, labdával) (Forrás: archív)

ellentmondva, egy alkalommal így fogalmazta meg: *„ha a mamája betéved a pályára, őt is lerúgta volna”.*

Más szóval Sebes lépéskényszerbe került, s ha nem akart idejekorán befuccsolni, megoldást kellett találnia. Ilyen körülmények között az ideológiai megfontolások, fegyelmi és egyéb kihágások, morális kifogások óhatatlanul hátrébb szorultak, különösen, ha az egyedüli döntéshozó időközben minden – szakmai, szervezeti, politikai – hatalmat a saját kezében összpontosított. Az ÁVH teljes kényszerítő eszköztárát is beleértve. Mert mi is történt a továbbiakban?

A Fradi-vacsora közben, a Sebes-monológ után – idézzük – „Váratlanul felállt Henni és elfogódott hangon ezt mondta:

> *»Czibor és a magam nevében, mert hiszen mirólunk volt szó az előbb, megköszönöm a bizalmat, amit velünk szemben az MLSZ és Sebes sporttárs tanúsított. Mindketten nagyon megbántuk, amit tettünk, és belátjuk: nagy hiba volt hallgatni azokra, akik csábítottak bennünket. Ígérjük, hogy ilyen soha többé nem fog előfordulni, és ha esetleg tagjai leszünk az osztrákok elleni csapatnak, boldogan fogjuk magunkra húzni a címeres mezt, és olyan lelkesedéssel fogunk harcolni, amilyet joggal várnak tőlünk.«*”

Henni Géza fotója 1949 körül (Forrás: archív)

Hát, ha a látványos védéseiért, de pózolásaiért is elhíresült, 1956-ban Amerikába távozott portás szavait s korábban Sebes kiselőadásának stílusát ízlelgetjük, inkább egy pártgyűlésre, szakszervezeti bizalmi értekezletre vagy a magyar parlament valamelyik ülésére emlékeztet a hangulat, semmint kötetlen légkörű baráti vacsorára.

Akkoriban ilyen szelek fújtak…

Különösen, ha a folytatást is idemásoljuk:

> „Henni szavait nagy csend követte. *Sebes Gusztáv felkelt, odament a játékoshoz, és kezet fogott vele*” – áll az újságcikkben. (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Mert ezek után, természetesen, a május 8-án a Megyeri úton rendezett Magyarország–Ausztria szintén Európa-kupa-mérkőzésen a magyar csapat összeállítása Henni Géza nevével kezdődött… és Czibor Zoltán nevével végződött. Ez volt a huszadik életévét még be sem töltött 'Rongylábú' első válogatottsága, amelyet még 42 másik követett, tizenhét góllal, s csak azért nem több, mert átigazolási ügyei, s főleg sorozatos fegyelmi vétségei miatt sokszor kimaradt a csapatból, '56 őszén pedig Kocsissal és Puskással együtt, akárcsak Henni, a 'szabadságot választotta'… De ha játszott, többnyire kitett magáért, *„Czibor mentette meg a becsületet, mint oly sokszor, amikor bajban volt a csapat”*, mondja például maga Sebes az 1953. április 26-i pesti meccsen az osztrákok ellen szerzett gólját méltatva (Magyarország–Ausztria: 1:1.) „Egyiknek sem ment a góllövés. *Zoli kiismerhetetlen lábával oldotta meg a problémát*” – tette még hozzá. (*Örömök és csalódások*, 195.) Hát ami igaz, az igaz: szélső létére igen gyakran, összesen csaknem

Egy Henni-robinzonád (Forrás: Fortepan)

húsz alkalommal talált be az ellenfelek kapujába, s több ún. 'hálószaggató' dugót is lőtt, például a helsinki olimpiai döntő utolsó perceiben a jugóknak (ballal), vagy pontosan egy hónappal a forradalom kitörése előtt, 1956. szeptember 23-án az oroszoknak – Moszkvában (6. perc: a jobbszélső helyén jobb külső csüddel az ellenkező 'pipába', olyan elemi erővel, hogy Jasin a kezét se tudta felemelni! Szovjetunió–Magyarország, 0:1.) Az '54-es vb-n nyújtott alakításait pedig így jellemezte: a brazilok ellen *„higanyszerű, változatos és gyors volt a játéka* […] *Uruguay ellen fokozta jó játékát* […] *ahogy mondani szokták: »nagyot játszott«. A döntőn is „megtette a magáét* […] *Gólt is rúgott (…)*” Majd ekképpen összegez: *„Czibor Zoltán az egyik legkomolyabb magyar labdarúgó tehetség, sajnos azonban játékára, rendszertelen életmódja miatt, mégsem lehet mindig számítani. Pedig kitűnő adottságokkal rendelkező tehetséges játékos.*”

S íme, mit ír akkor, amikor pár nappal az 1956. február 19-i isztambuli vereség (Törökország–Magyarország 3:1) utáni szíriai és libanoni kiruccanást követően az Oszmán Birodalom hajdani fővárosába való visszaút alkalmával betelik a pohár: „Másnap Cipruson keresztül repültünk vissza Isztambulba. A tranzitban elég sokat kellett várakoznunk a továbbindulásra. Közben az okozott izgalmat, hogy *Czibor durván nekitámadt Tichynek, akit minden ok nélkül szidalmazott.* Hasonló botránya volt utolsó damaszkuszi esténken is, ahol a magyar követség nagyon szívélyes hangulatú fogadásának a végén *minősíthetetlenül viselkedett.* Mint akkor, most is elhallgattattam, és *elhatároztam, hogy végleg kizárom a keretből.* Akármilyen jól játszott is időnként ez a nagy technikával és kivételes gyorsasággal rendelkező játékos, *zabolátlanságával, durvaságával tűrhetetlenné vált a közösségben, megzavarta az együttes összhangját, egységét.*” (kiemelés tőlem! – B-K. B.) (Zárójelben azért idekívánkozik, hogy Czibor szerint Tichy viselkedett neveletlenül a vacsoraasztalnál, s ő csupán rendreutasította az ifjú sztárjelöltet…)

A szükség nagy úr: Sebes kényszerhelyzetben

A Kő András-féle Grosics-monográfiában idézett korabeli újságcikkek után most nézzük meg tüzetesebben, mit mondhat el Sebes 1981-es emlékirataiban erről a valóban szerteágazó 1949-es húzós ügyről, hiszen minden adóját persze nem fedheti fel, s az öncenzúra jelensége az 'emberarcú szocializmus' időszakában legalább olyan meghatározó erejű, mint a Rákosi-érában. Mert az is kétségtelen, ennek – lényegében a játékosok egzisztenciájának – többé-kevésbé megnyugtató 'rendezése' nélkül nem folytathatja a csapatépítést:

„*Legtöbb nagy csapatbeli játékosunk anyagi helyzete rendkívül rossz, bizonytalan és elkedvetlenítő volt. Az edzések miatt sokat mulasztottak munkahelyükről, és ezért gyakran jelentős összegeket vontak le fizetésükből. Közben egyre többet játszottak nemzetközi mérkőzéseken, és látták, mennyit keresnek, hogyan élnek a náluk jóval kisebb képességű külföldi labdarúgók*" – kezdi elbeszélését, amely végeredményben alig különbözik Lóránt jegyzőkönyvbe vett vallomásától.

Majd így folytatja, immár a 'tárgy'-ra térve: „*Egyébként »jó barátaik« is igyekeznek erre felhívni a figyelmüket. Ilyen körülmény között történt, hogy tizennégy-tizenöt játékos összebeszélt: külföldre mennek, Hungária néven csapatot alakítanak.*"

Ez új mozzanat, az ÁBTL aktáiban nem találkoztam a Lóránt-csapat nevével! Sebes óvatosan fogalmaz: szó sincs 'disszidálás'-ról, a főkolompost meg sem nevezi, majd – immár 'pártszerű' szakzsargonban – emígy folytatja:

„*Csak annyit tudtak, 1921-ben volt már példa ilyesmire, de arról nem tájékoztatták őket tanácsadóik, hogy arra a kísérletre az ellenforradalom munkás- és sportellenes légköre késztette a részt vevő játékosokat. És hogy végül az sem sikerült. Olyan futballcsapat, amely nem egy sportegyesületből nőtt ki, és nincs semmi társadalmi bázisa, nem lehet életképes még a professzionalista labdarúgás világában sem*" – folytatódik a szakszerű 'felvezetés'.

Ez idáig tiszta sor, Sebes őszintén feltárja dilemmáit. De *mi a teendő*? Ez itt a kérdés. A szövetségi kapitány, gondosan homályban hagyva, mit tett máris a kulisszák mögött Grosicsék megregulázása – egészen pontosan *személyi függésbe hozása* – tárgyában, belevág a közepébe:

„Törtem a fejem, mit tegyek? Végül *elmentem a belügyminiszterhez, Kádár Jánoshoz*. Elmondtam, hogyan és miért jutott Lóránt Gyula három társával a nevelőtáborba tiltott határátlépés kísérlete miatt. *Hangsúlyoztam*, hogy a hatósági intézkedést indokoltnak tartom, és az a meggyőződésem, *hogy ha megvalósíthatnám elgondolásomat, annak nagyobb nevelő hatása lenne játékosainkra, mint amit a táborban elérhetnek*." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Sebesnek (Egresinek, Kérinek, Mészárosnak s kivált Lórántnak) s persze a magyar futballnak mázlija van, Kádár értelmes ember, a sztálinista korszak legdurvább éveiben is hajlamos a kompromisszumra, nem véletlen, hogy ő lesz az '56 után következő újabb rendszerváltás/módosulás emblematikus figurája, egyben névadója is. S ha egy kicsit töprengünk rajta, nem nehéz rájönni, amit Sebes kér Kádártól, gondolatilag tulajdonképpen nincs nagyon távol a később nyerőnek bizonyuló *Aki nincs ellenünk, az velünk van* szlogentől... Meg kell nyerni, magunk mellé kell állítani a 'jószándékú, becsületesen dolgozó' (kis)embereket... Ráadásul az akkor mindössze harminchét éves politikus – a partiumi eredetű Szirmai István mellett egyedüli felső vezetőként – Rákosi pajtással ellentétben még a futballhoz is ért, mint később látni fogjuk, ifi szinten aktív labdarúgó volt.

S a közös ideológiai platform mellett biztosan volt némi szerepe abban, hogy Kádár egyáltalán fogadta a szövetségi kapitányt, annak a ténynek is, hogy 1946/1947-ben, vagyis még a koalíciós időkben az MKP alkalmi futballcsapatában *effektíve* is több alkalommal együtt húzott mezt Sebessel a kommunista propaganda részét képező – többnyire NB I.-es meccsek s zsúfolt nézőtér előtt rendezett – hírverő mérkőzéseken, történetesen a Nemzeti Parasztpárt ellen. Sebes a pálya közepén 'rakkolt', Kádár a hátvédsorban 'takarított'.

Szirmai István fényképe (Forrás: archív)

Az MKP csapata az 1946. június 18-án kétezer néző előtt rendezett barátságos mérkőzésen, a Fradi-pályán. Az ellenfél a Parasztpárt csapata volt. Eredmény: három-null, a Nemzeti Parasztpárt javára. Balról a negyedik Sebes Gusztáv, a hatodik Kádár János (Fotó: archív)

S most adjuk vissza a szót Sebesnek:

„Beszámoltam a kiváló labdarúgók helyzetéről, arról, hogy külföldön, de itthon is milyen rossz tanácsokkal tömték a fejüket, de hogy tulajdonképpen milyen könnyű lenne segíteni rajtuk, már csak a magyar labdarúgás érdekében is. Ezek után bevallottam, hogy miért olyan sürgős nekem Lóránt ügyének rendezése.

A belügyminiszter csodálkozott, és ezt kérdezte:

Nem fél, hogy Bécsben, még a mérkőzés előtt otthagyja magát? Határozottan válaszoltam, hogy ettől nem tartok. A belügyminiszter ezután teljesítette kérésemet. Lóránt Gyula tagja lett a válogatottnak, sokan biztosra vették, hogy ez lesz a vesztem."

Kádár János, Rákosi belügyminisztere (Forrás: archív)

Sebes Gusztáv, hatalma csúcsán, 1952/1953 körül (Forrás: archív)

Sebes itt is 'csúsztat' egy kicsit, mert Lóránt csakugyan tagja lett a válogatottnak, ám csak hónapokkal később, október 16-án a bécsi Práter stadionban (Ausztria–Magyarország 3:4) foglalja el első ízben a középhátvéd posztját. Lóri centerhalfként való bemutatkozásáról Sebes így emlékezik meg:

„*Az indulás előtt hosszasabban beszélgettem Lóránt Gyulával, az ügyről is, a rá váró feladatról is. Biztos voltam, hogy nem hoz szégyent rám. Ez a kemény, nagydarab fiú* – Rumbold, Payer, Fogl II. utóda – *nem értett ahhoz, hogy érzelmeit kifejezésre juttassa. Bécsben, a mérkőzés előtt, az öltözőfolyosón jött csak oda hozzám, és suttogva köszönte meg, amit érte tettem. Aztán nagyszerűen játszott és évekig nem volt vele semmi baj.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Itt sajnos a krónikásnak ellenvéleményt kell bejelentenie, Lóránttal ugyanis 1952-ig rengeteg „baj" történt, megpróbáltatásai korántsem értek véget. Vegyük sorjában: papíron akár már a soron következő május 8-i meccsen szerepelhetett volna, hiszen a levéltári dokumentumok szerint már április 28-án elhagyhatja a kistarcsai internáló tábort, ám nevét hiába keressük az 1949 nyarán rendezett három mérkőzés (június 12., Budapest: Magyarország–Olaszország 1:1; június 19., Stockholm: Svédország–Magyarország 2:2; továbbá július 10., Debrecen: Magyarország–Lengyelország 8:2) összeállításában. Mindhárom alkalommal Börzsey/Börzsei a centerhalf, még Egresi is hamarabb szivárog vissza (a lengyelek ellen ő a jobbszélső, gólt is szerez a 20. percben)...

S az 1950. június 4. és 1952. június 15. között lebonyolított kilenc mérkőzés során nyolcszor megint Börzsei, egyszer pedig az ÉDOSZ-os (fradista) Kispéter a stopper...

1951-ben egyetlen meccsen se lép pályára a nemzeti tizenegyben...

Vajon miért? Az 1949. május 8-i hiányzás szakmailag még indokolható, mondjuk edzéskihagyás címén, sőt egy másik adatunk szerint csak május 17-én szabadult, de a többi aligha, hiszen Sebes időközben meghozta szakmai döntését – a 'Lóri' mellett! Sebes ugyanis elkísérte a Vasast egy szovjet portyára, hogy még jobban szemügyre vehesse favoritját. Erről így ír:

„Egészen kiváló formát ért el. Sokan voltak, akik Lóránt beállításával nem értettek egyet. *Azoknak csak azt mondhatjuk, hogy a Vasas középhátvédje teljesen egyenértékű teljesítményt nyújtott Puskással és Bozsikkal. Olyan volt, mint egy kőszikla* [...] Igen nagy előnye Lórántnak, hogy nagyon kis helyről is tud egészségeset rúgni. Jobbal is, ballal is minden helyzetből fel tudott szabadítani." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Pontos értesülések hiányában csak találgathatunk, miért nem játszatták: sérülés, betegség, formahanyatlás? Nemrégiben találtam két idevágó adatot: 1949 őszén egy Győr elleni bajnoki meccsen életveszélyesen megsérült, egy összecsapás után a földön fekve fejbe rúgták, öt foga bánta, s mentő

vitte a Benczúr utcai Sportkórházba, ahol a Vasas, s később az Aranycsapat sportorvosa, *dr. Kreisz László* különleges penicillin-kúrával állította talpra! „Kemény fából faragták, négy nap múlva már pályára lépett a Debrecen ellen." Az 1951-es idény első fele meg nyilván elhúzódó átigazolása miatt esett ki, nem volt egyszerű átkerülni a Vasasból az 'ígéret földjére', a Honvédba... „Lórántot a Vasas kizárta", s „nem adta ki [...] a Honvédnak, de mivel a cserét ráerőltették, 9 hónapot ki kellett várnia" – olvasható Sebes Kő András által publikált kézírásos feljegyzéseiben. Életrajza – a *Népsport* 1951. szeptember 9-i száma alapján – az átlépés pontos dátumát is rögzíti: „Lóránt Gyula a Bp. Vasas válogatott játékosa megkezdte katonai szolgálatát és így felvételét kérte a Bp. Honvéd labdarúgó-szakosztályába. A Honvéd kérte Lóránt átigazolását. A Bp. Vasas a kéréshez hozzájárult, és az OTSB Lórántot átigazolta a Bp. Honvédhoz."

A Vasassal való szakítás és a barátságtalan istenhozzád okát sokáig sehol sem találtam, Gál László új könyvéből most tudtam meg, hogy „visszaszólt két nagyhatalmú elvtársnak". A nagyrészt első felesége visszaemlékezésein alapuló életrajzából viszont nem csak az tudható meg, hogy csupán a legszükségesebb információkat osztotta meg vele és csapattársaival (ezért is hívhatta Puskás a „nagy magánzónak"), hanem az is, hogy „örökös kapkodás, nyugtalanság" jellemezte. Folytonosan javítani akart életkörülményein, jobbnál is jobb szerződéseket szeretett volna már fiatalabb játékos korában is kicsikarni, viszont legtöbbször nem tudta végig vinni elgondolásait. Ezek közé tartozik a balul végződő csoportos disszidálási kísérlet is! Vagyis, mondanám botcsinálta pszichológusként, a hallatlan magabiztosság s a '*határtalan határozottság*' (Buzánszky jellemzése!) mögött egy jóval labilisabb személyiség képe dereng fel, s ez egyaránt magyarázatot adhat arra is, hogy bár – látszólag – fizikailag ő volt a csapat legerősebb embere, egyedül ő nem vett részt az 1954. június 27-i magyar–brazil utáni tömegverekedésben. Ugyanez vonatkozik 1956-os viselkedésére: az utcai harcok során hol beijedt emberkének látszik, hol pedig – erőt véve magán – Horváth Ibolya kifejezésével – „parancsnoki rangra" emelkedik. Mi több, felesége szavaiból kiderül: „*Gyula szüntelenül sérülésekkel bajlódott. Már húszéves korában erős visszere volt mindkét lábán. És ez természetesen egyre csak rosszabbodott. Eleinte lefáslizta, később már nem bajlódott vele. Többször kínlódott porcleválással is. Azt hiszem* – szögezi le Lóránt nagyon empatikus társa – *az emberek ritkán gondolnak arra, hogy ha egy játékos sziklakemény, az nemcsak az ellenfélnek fáj.*" Vagyis a krónikásban felébred a gyanú, lehet, hogy csak álca, álarc, színjáték volt ez a tudatosan vállalt *bad boy* szerep, amely az érvényesüléshez, presztízs-szerzéshez, lényegében a túléléshez kellett? S az e mögött rejlő, valószínűleg öröklött belső bizonytalanságot nagy nekidurálásokkal s hallatlan akaraterővel kompenzálta, amelyben azonban mindig benne volt *a krach* eshetősége is... Erről ezt mondja élete párja:

„*Rettenetes tehetsége volt ahhoz, hogy elégesse, tönkretegye magát. Ez egész életét végigkísérte, bár sokszor sikerült újrakezdenie a mélypontról.*"

Egy Lóránt Gyula élettörténetét feldolgozó blog szerzője (Kiss Márton Emil) így összegez:

„*Volt ebben az emberben valami kibékíthetetlen forrongás.* Zaklatott, szaggatott, zilált életet élt, új klub, új romlakás, új nekirugaszkodás, sehol sem volt maradása, egymást érték a különböző ügyei. Nehéz ember volt, mindenkivel összeakaszkodott, ha igazságtalanságot szimatolt. Rengeteget aggódott saját és családja jövője miatt." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Igazából nem tudnám megindokolni, hogy miért, bennem máris Varga Zoltán ugyancsak rendkívül ellentmondásos személyiségképének rokonvonásai sejlenek fel, annak is a visszájáról. Abban a vonatkozásban legalább, hogy *Lóránt*, lelki gyöngeségein rendszerint felülemelkedve időlegesen csaknem *korlátlan érdekérvényesítő képességgel rendelkezett*, míg Varga Zoliban emez, a karrierépítéshez abszolút szükséges tulajdonságnak a szikrája sem volt meg, eleitől fogva csak sodródott, mint hulló falevél az őszi szélben.

A tényekhez s Lóránt kacskaringós életútjához visszakanyarodva, 1951-ben csaknem tíz hónapon át a futballt is abbahagyja, „anyagbeszerző lett a Kismotor és Gépgyárnál, majd ellenőr a Zsiradékforgalminál"– olvashatjuk tovább életrajzában. De a szerencse ismét mellé szegődik: mivel a Kispest, majd a Honvéd stopperét, Patyi Mihályt tüdőbaja miatt az idő tájt tiltották el a sportorvosok a labdarúgástól, „nagy szükség mutatkozott akkoriban egy jó fajta középhátvédre, ezért Puskás először a Honvéd vezetőket, majd Sebes Gusztávot [...] győzködte szerződtetéséről, végül kihallgatást kért Farkas Mihálytól is az ügyben – így lett Honvéd-játékos 1952-ben, de csak miután eleget tett a feltételeknek, azaz, hogy teljes titokban, egyedül, katonás fegyelem mellett hat hét alatt összekapja magát a bajnoki rajtra. Lóri iszonyú mélyen volt ekkor, adósságok gyötörték, elvesztette munkáját is, de kölcsöncipőben, kölcsönlabdával, mindössze a felesége segítségével az 59-es villamos farkasréti megállója melletti gyepes, elhagyatott területen kínozta magát fogcsikorgatva, és végül szuperkondiban jelentkezett a csapatnál."

Vagyis, mint oly sokszor életében, padlóra került, s innen 1951/1952-ben alighanem csak Puskás (és Sebes, továbbá a felesége) segítségével tudott kikecmeregni, aki, nyilván a szövetségi kapitány tudtával és beleegyezésével most sikerrel interveniált – nem úgy, mint egy évvel korábban Szűcs Sándor esetében. A *személyi függés* tehát (Puskástól és főként Sebestől) aligha vitatható. Talán azért is volt épp Puskás a szobatársa a külhoni portyázások során, hogy a csapatkapitány, esetleg Sebes kérésére, még jobban rajta tarthassa a szemét. Még egy idetartozó megjegyzés: ki tudja, nem ez, Lóránt önsanyargatásig is elmenő profizmusa volt-e az a *minta*, amelyet hat évvel később maga Puskás követett 1958 tavaszán/nyarán, hogy – már Madridban – leadja iszonyú súlyfeleslegét, s ismét a 'régi' legyen, egyszersmind annak is további magyarázata, miért respektálta annyira a kőkemény centerhalfot!

További fejlemények

Lóránt '49-es/'50-es hiányzásai magyarázatául elméletileg az is szóba jöhet, hogy Sebes csak többhetes késéssel jutott be Kádárhoz, illetve az ÁVH akadékoskodott. (Két és fél évvel később sem javasolta például, hogy Lóri tagja legyen az 1952-es olimpiai keretnek, igaz, ez esetben több más játékostársa – Grosics, Dalnoki, Kocsis, Czibor, sőt kissé meglepő módon, Bozsik és Puskás is – fennakadt a rostán! Jegyezzük azt is meg, hogy 'valaki' jelentette a csapatból, miszerint Lóri túl „*gyakran beszél bizalmas körben a disszidálás lehetőségeiről*"!

Buzánszky is megerősíti életinterjújában, hogy Henni Géza és Lóránt Gyula a kivételesen megbízhatatlanok kontingensébe tartozott. Henni nem is utazott, Lóránt viszont Sebes jótállása nyomán: *igen*! Sándor Mihály, Buzánszky monográfusa korabeli forrásokra hivatkozva úgy fogalmaz: „*Péter Gábort, eredeti nevén Eisenberger Benőt valósággal frusztrálta Lóránt látványa. Az egykori szabóinas szemében a centerhalf mindvégig kozmopolita népellenség, a disszidálási kísérletéért internált kistarcsai őrizetes maradt, akit legszívesebben eltettetett volna láb alól. Nem tudta neki megbocsátani* [...], *hogy atyja a Horthy-rendszerben a főávós által gyűlölt rendőrségen teljesített szolgálatot.*"

Akiktől Lóránt Gyula (és sok tízezer magyar honpolgár) sorsa függött: a Rákosi-rendszer két 'bástyája': Péter Gábor, az ÁVH ura és Kádár János, a belügyminiszter (Forrás: archív)

Ne kerteljünk tovább: Lórántról személyi dossziét nyit az Állambiztonság, amelynek csak a számát ismerjük, tartalmát nem, mert 1956. október 25-én – vagyis a szolgálatok körében a forradalom által okozott fejvesztett pánik folyományaként – más fontos „operatív anyaggal együtt" megsemmisítették. (Lásd később a *Titkosszolgák és célszemélyek* című fejezetben) És az is bizonyos, vele és a többiekkel (Egresivel, Kérivel és Mészárossal, s korábban Kalocsayval) – akárcsak az ÁVH vallatószobáiban a Rákosi-korszakban megfordult gyanúsítottak tízezreivel – ugyanúgy aláíratnak minimum egy 'hallgatási fogadalmat', mint Grosics Gyulával! E kötelezvény szövegét Gyarmati György így adja meg 2019-ben megjelent, megkerülhetetlen kötetében: „az ÁVH-n történt kihallgatásomról, az ott tapasztaltakról, látottakról és hallottakról soha senkinek, semmilyen körülmények között említést nem teszek. Tudomásul veszem, [hogy] ha a nyilatkozatban foglaltakat megszegem, az ÁVH ellenem bűnvádi eljárást indít."

Mi több, a Lóránt-életrajzban az is szerepel, hogy 1949. május 17-én, szabadulásukkor egy olyan nyilatkozat végére is alá kellett kanyarítaniuk a nevüket, miszerint „*internálásukat jogosnak tekintik, mert megbízhatatlan emberek, s így nem méltók a szabadságra*". (kiemelés tőlem! – B-K. B.) Vagy ha igen, csak minden gyanú felett álló vezetők – leginkább Sebes Gusztáv – személyes garanciája mellett!

További levéltárilag igazolható tény: mind a négy labdarúgó bekerül a 'nagykönyvbe' – az *Operatív nyilvántartás* adatbázisába. Kéri Károly, Mészáros József és Lóránt Gyula törzslapja egyaránt itt található, a Kalocsayét másutt őrzik. Kéri és Mészáros törzslapján gyakorlatilag minden bejegyzés azonos. A *Terhelő adatok felsorolása* rubrikában ez áll: *Illegális határátlépés előkészülete miatt*, továbbá: *Internálva: 1949. III. 19-től 1949. IV. 28-ig.*

Ugyanaz a belügyi alkalmazott ('Gyné') gépelte le, és ugyanaz a titkosszolgálati tiszt, a III/2-C részleg munkatársa – Martin János őrnagy – állította ki 1966. április 15-én. Vagyis egy hónap híján tizenhét évvel a büntetés letöltésének megkezdése után mindhármuknak „élő dossziéja" van. Kalocsay vizsgálati anyagát még később, csupán 1969. augusztus 8-án zárja le a Belügyminisztérium III/2. osztálya. Mindez a legóvatosabb megfogalmazás szerint is azt jelenti/jelentheti, hogy mindnyájan bekerültek az ÁVH és utódszervei, jelesül a belső elhárítás, a III/III., ritkábban a kémelhárítás, a III/2. látókörébe, magyarán valamennyien *priuszt* szereztek. Más szóval, ha behívták őket egy kis 'eszmecserére', az illetékesek pontosan tudták, hová kell nyúlniuk az irattárban. Hogy aztán ez valóban meg is történt-e, nem tudhatjuk, mert nem mindenkiről írtak könyvet, mint Grosicsról és Lórántról (később Ciborról és Illovszkyról), s az 'érintettek' többsége összehasonlíthatatlanabbul szűkszavúbb volt, mint a nemzet 'fekete párduca', aki ráadásul több változatban is előadta az 1949 márciusi történéseket.

Variációk egy témára: a Grosics-narratíva

Az először 1962-ben megjelent, majd egy évvel később újra kiadott *Így láttam a kapuból* című életrajzában a disszidálási kísérletet s annak következményeit érzékletesen megjeleníti ugyan, de az Andrássy út 60-ban töltött éjszakáról nem beszél, hogy később aztán egyre több részletet áruljon el. Például egy alkalommal, épp a 'Nemere-ügy' kipattanása kapcsán, 2004 őszén, részben megerősítve, részben kiegészítve föntebb már citált korábbi mondandóját, ezt nyilatkozza:

> „Először már 1949-ben be akartak szervezni, amikor egy napon át az államvédelem vendégszeretetét élveztem az Andrássy úton, miután lebuktam, hogy disszidálni akarok. Néhány nappal a kihallgatás után a MATEOSZ székházában két ÁVH-s, meg a sporthivatalt képviselő Sebes Gusztáv jelenlétében elmondták: az ügyemet még nem zárták le, de a futballtól egy évre eltiltottak, amely büntetést két esztendőre felfüggesztettek. A válogatottban ellenben nem szerepelhettem. *S felkínálták, legyek besúgó, de én ezt határozottan megtagadtam.* Nem volt szokványos, hogy valaki nemet mond a titkosrendőrségnek." (kiemelés az eredetiben! – B-K. B.)

Grosics különben ezzel összefüggően (is) többször sejtelmesen szóba hozta; az Aranycsapat háza táján is volt spicli, nem is egy, de azt is mindannyiszor hangsúlyozta, nem árulja el nevüket: titkát elviszi magával a sírba. „»*Egyetlen oka van a hallgatásomnak: akik érintettek, már nem élnek, és ilyen súlyos váddal csak az illethető, akinek megadatik a védekezés lehetősége is*« – indokolta döntését Grosics, de hozzátette: folyvást azon jár az esze, hogy ha néma marad, az úgy tűnhet, mintha falazna a bűnösöknek" – tárta fel rokonszenvesen dilemmáit is nyolcvanhét évesen. (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Egy 2004. október 26-i újabb megszólalásában még tovább ment: „*Nem tudom elfogadni Novák védekezését, mert ahogy én nemet tudtam mondani, ezt más is megtehette volna, ráadásul én még a sokkal szigorúbb Rákosi-korszakban utasítottam vissza, hogy besúgó legyek* – mondta Grosics, majd hozzátette: nem üres fenyegetéseket kapott. Az állambiztonság ott tett neki keresztbe, ahol csak tudott. Gyakori vendég volt az Andrássy úton, valamint a Jászai Mari téri ÁVH-székházban. A kapus azonban nem tört meg, annak ellenére sem, hogy házi őrizetbe került. Nevetve mesélte, hogy amikor rossz idő volt, családjával behívták az utcán »feltűnés nélkül« sétáló civil ruhás őreiket egy kávéra, egy teára, vagy csak azért, hogy melegedjenek. [...] Grosics Gyula tudta, hogy az Aranycsapatban két, a Budapesti Honvédban pedig egy játékostársát beszervezték. A nevüket ma sem hajlandó nyilvánosságra hozni. »*Nincs értelme, mert azok az emberek, akik a temetőben nyugszanak, nem tudnak védekezni*« – ismételte meg indoklásként."

Állta a szavát, nyilvánosan soha nem nevezte meg, kire, kikre is gondolt. Egy másik alkalommal viszont, rákérdezésre, talán akaratlanul tovább szűkítette a kört, mert egy ízben azt nyilatkozta, hogy *nem* a törzsgárda tagjai, hanem a tartalékok között kell keresni őket. Mint mondta, az ötvenes évek elején meglehetősen nagy volt a jövés-menés, elég sokan megfordultak a keretben; ő maga pedig azért fogott gyanút, mert olyan konkrét információk szivárogtak ki, amelyek a számára kétes figurák átmeneti kerettagsága idején keringtek. Még egy támpontot adott, az illetők nem voltak már az élők sorában, amikor a titkot félig-meddig felfedte.

E sorok írójában sokadik olvasatra váratlanul két kérdés is megfogalmazódik: vajon ez a sejtetés csupán az Aranycsapatban megforduló futballistákra vonatkozik-e, vagy a szintén meg nem nevezett Honvédos csapattársra is? Továbbá nem világos, vajon az illető nem volt-e maga is, legalább néhányszor válogatott? (Csak zárójelben: ebbe a kategóriába igen kevesen tartoztak: Bányai kétszer is szerepel 1950-ben az ígéretesen formálódó világverő tizenegyben, s tudtommal Rákóczi is egy alkalommal a hátvédsorban, míg a vékonydongájú Babolcsay négyszer a balszélső posztján.) Más szóval, az ilyen jellegű sugalmazásokkal nem jutunk messzire. *Ahelyett, hogy csökkenne a homály, inkább nő.*

Újabb nagy dilemma, miért pendítette meg ezt a mindmáig 'érzékeny' témát egyáltalán? Mi volt a célja az inszinuációkkal? Vagy annyira szívére vette volna a *Nemere-sztorit*? S ha igen, miért kavarta fel amúgy is igen érzékeny lelkét? Grosicsot ugyanis hipochondersége mellett sokan épp papos kifinomultsága miatt nem szerették, például maga Sebes sem! Nem lévén pszichiáter, erre a kérdésre nincs érvényes válaszom. A pesti városi legendák körébe tartozik ellenben az az 'értesülés' is, miszerint az ÁBTL-ben lappangana egy másik *Bozsik-akta*, amely a világhírű jobbfedezet raportjait tartalmazná, s amelyet, úgymond véletlenül adtak oda az új évezred első évtizedében egy doktorandusznak, aki beszámolt a *trouvaille*-ról témavezető professzorának. Ugyancsak a mese része, hogy a neves szakember azt mondta volna neki, elbúcsúzhat a doktori címtől, ha ezt megírja. Az iratcsomót azóta se látta senki, vagy ha igen, hallgat róla, nagy kérdés, létezik-e

egyáltalán? (Mert józan paraszti ésszel gondolkozva közel harminc év alatt, amióta ezek az iratok elvileg hozzáférhetők, csak megírta volna valaki...)

További kérdezősködésre úgy értesültem, a kósza hír mégis igaznak tűnik. Sőt állítólag van egy pontos lista is az Aranycsapat informátorairól, de ezt csak néhány szaklevéltáros meg egy-két igazi 'bennfentes' kutató ismeri. Mivel én nem tartozom e kiválasztottak szűk körébe s időm sincs utána járni, be kell érnem ennyivel, azzal áltatva magam, hogy *a jelenség maga az igazán fontos*, a részleteket előbb-utóbb publikálja majd valamelyik fiatalabb vagy szerencsésebb kolléga. Mert amíg ez nem történik meg, ez az egész história, bármennyire izgalmas és tetszetős is, nem több konfabulációnál. S *itt kell ismét előrebocsátanom, az elgondolkodtató, sokszor egyenesen kompromittálónak tetsző ilyen-olyan értesülések, olykor levéltári dokumentumok ismeretében se tartom egyik szóban forgó világklasszisunkat sem ügynöknek*, ellenben a tüzetesen átnézett anyagok és sokszor átgondolt összefüggések alapján magam is megerősíthetem: valamennyiüket erősen 'fogták', roppant rövid pórázon tartották, s ha úgy adódott, gátlástalanul felhasználták és manipulálták őket, sokszor egymás ellenében is. Nem egyszer úgy, hogy nem is tudtak róla. Vagyis *mindannyian ugyanazon mindenható hatalmi gépezet láncszemei voltak* csupán, *még Puskás, sőt maga Sebes Gusztáv, Farkas Mihály és Rákosi Mátyás is!*

Bozsik József pályája csúcsán, 1953 körül (Forrás: Hoffer-hagyaték)

Szintén e híresztelés ellen szól különben, hogy Bozsik közismerten nem tartozott a kommunikatív lények közé, a beszéddel is gondjai voltak, nemhogy az írással. Az viszont biztos, hogy Sebes mindig vele és *nem Puskással* ment el egy-egy fontosabb meccs előtt sétálni, s ilyenkor nyilván nem csak futballról diskuráltak. Machos Ferenc visszaemlékezéseiből ismeretes, hogy e peripatetikus módszert, noha ritkábban, más fontosabb játékosok esetében is igénybe vette, például Cziborral, mindig kettesben, gondosan ügyelve arra, hogy senki se legyen fültanúja az elhangzottaknak. A mindent uraló *hierarchia* ez esetben is érvényesült: a tartalékok ebben a megtiszteltetésben nem részesültek, így Machos sem. Az is tény, hogy Bozsik és Grosics viszonya végig feszült volt, alig szóltak egymáshoz. E mögött magam világnézeti okokat sejtek, Bozsik volt, Zakariás mellett a 'legvonalasabb' futballista a társaságból, míg származása és magatartása miatt Grosics inkább a 'reakciósok' közé sorolható. Ellenben az rokonítja őket, hogy Hidegkutival és Lóránttal együtt ők négyen csempésztek a legnagyobb tételekben, és Grosicsnak és Bozsiknak, illetve családtagjaiknak volt először jól menő butikjuk a Kígyó-utcában, illetve a Szent István körúton.

Homályzónák

Eme tények mélyebb összefüggéseit illetően egyelőre a sötétben tapogatózunk. Amint, hogy arra sincs magyarázat, miként történhetett meg az a konkrét eset, amelyet *Novák Dezső* özvegyétől hallottam. S amely 2004 október végén, pár nappal „Nemere" megrázó vallomása után történt az Aranycsapat törzshelyének számító Kolozsi térhez közeli *Régi Sipos éttermben*, egy vacsorán. Erre a hatvanas évek Baróti-féle Ezüstcsapatának időközben ugyancsak obsitossá váló tagjai is hivatalosak voltak, köztük a kétszeres olimpiai bajnok Novák Dezső is, aki, mintha mi sem történt volna, feleségestől megjelent a vendéglőben. A baráti találkozó kezdetén Grosics szót kért, és kerek-perec felszólította a hátvédet, azonnal hagyja el a helyiséget! Síri csönd támadt, mindenki kínosan feszengett a székén. De ekkor váratlan esemény történt, Sándor 'Csikar' állt fel, s a következőket mondta (emlékezetből idézem): *„Kedves Gyula, ha csak harminc százaléka igaz annak, amit Rólad sokan tudni vélünk, akkor nem a Dezsőnek, hanem neked kellene távoznod!"* Grosics egy szót sem szólt, de soha többé nem ment el a rendszeres találkozókra.

Az adoma hitelességét Sándor Károly egyik nyilatkozata is megerősíti a később – *Titkosszolgák és célszemélyek* című fejezetünkben – részletesebben elemzendő nagy port felvert eseményről, s annak hátteréről:

> *„Fikarcnyit sem változott a szememben Novák Dezső. Ugyanannak a kimondottan nagyszerű futballistának és embernek tartom, mint a cikk elolvasása előtt. Számomra még mindig különb, mint Varga Zoltán, aki a mexikói olimpia előtt disszidált, cserbenhagyva csapatát és az országot. Novák Dezső itthon maradt, és a gyengesége okozta a bajt. Ha valaki megírja, vagy kiderül, hogy ártott másoknak, akkor megváltozhat a véleményem, de addig... Ami az órát illeti: ma is élnek néhányan azon játékosok közül, akik bizonyíthatják, hogy Hegyeshalomnál Terpitkó András vámőrségi vezető, egyúttal az MLSZ elöljárója azt mondta a vámosoknak: az én csomagomat vizsgálják, a többiekét ne! Megengedett dolog volt az órabehozatal. Így ment ez akkoriban..."*

Függelmi láncolat és az ügynökkérdés

Sándor sarkos kiállása Novák mellett és alig titkolt ellenszenve Grosics és különösen Varga iránt nem könnyíti meg a kései krónikás helyzetét, hiszen konkrét dokumentumok hiányában egy arasznyival sem kerül közelebb az Igazsághoz. Mármint ahhoz, hogy e három különböző nemzedékhez tartozó nagyon tehetséges futballista sorsának alakulásában végül is milyen szerepet játszott a magyar állambiztonság? Akárcsak a Lóránt Gyuláéban? Közelebbről ki, mikor és milyen körülmények hatására alakította ki *modus vivendi*-jét a Hatóság embereivel? Ki állt ellen, állhatatosan vagy furfanggal, ki „csacsogott" gondosan és kíméletesen adagolva az információkat, és ki zupált be? És ha igen, miért? Kényszerből-e, zsarolás eredményeképp, mint a jelek szerint Czibor és Novák, vagy ideológiai meggyőződésből, 'eszmei alapon', mint Szepesi? Esetleg nettó karrierizmusból? Mert az túl egyszerű és nagyon igazságtalan volna, ami „Nemere" egyik játékostársa spontán reakciójából hüvelyezhető ki, aki, „Nemere gyónása" utáni döbbenetében, telefonon azt üzente neki, hogy élete legnagyobb baromságát követte el, amikor – ismereteink szerint egyszál egyedül azóta is! – 'kitálalt'.

Mert az sem emberileg, sem történelmileg *nem fair*, hogy csak az az ügynök, aki bevallja.

Ki kit vezet és ki kit győz le?

Ezt valahogy másként kellene megközelíteni! Láttuk már korábban Sebes csapatépítési manőverei ismertetésekor, hogy nemigen lehet kideríteni, a szövetségi kapitány dönt-e, avagy az ÁVH tisztjei, főemberei, amikor Lórántékat internálják, Grosicsot egy nap után kiengedik az Andrássy út 60-ból, de egy évre eltiltják a nemzetközi szerepléstől, Illovszkyt, Hennit és Czibort viszont békén hagyják, a két utóbbit még a válogatottba is beteszik. Akkor, hogy is van ez? Van-e egyáltalán *lényegi* (esszenciális) különbség? Persze azt is tudván, hogy személyre, egyéni sorsokra bontva nagyon is, mondhatnánk életbevágóan *van*! Igen sok függött attól, ki milyen magatartást tanúsított, behúzta-e a nyakát, vagy dacosan szembeszegült valamelyik góréval vagy verőlegénnyel. De mégis, kicsit elvonatkoztatva:

Az új hatalom 'kemény magja' 1949-ben. Előtérben Rákosi Mátyás és Kádár János (Kádár mögött Szirmai István) (Forrás: archív)

nem inkább *általános 'rendszerszintű' függelmi hálóról van*-e inkább *szó*, amelynek hatása, törvényszerűségei, s főként következményei alól senki sem vonhatja ki magát, még az se, aki a parancsokat és az utasításokat adja, vagyis maga Sebes Gusztáv se? Hiszen neki is raportra kell mennie, kihallgatást kell kérnie Farkas Mihálytól, Rákosi Mátyástól ... és Kádár Jánostól!

S mivel a rendszer 1948 óta vegytiszta *zsarnokság*, ott bizony Illyés Gyula klasszikus soraival – *„mindenki szem a láncban"*, ha tetszik neki, ha nem... hiszen – mondja nyomatékosan a költő, történetesen az Aranycsapat kialakítása legfontosabb évében 1950/1951-ben (!) született *Egy mondat a zsarnokságról* című híres versében:

„Hol zsarnokság van, / ott zsarnokság van / nemcsak a puskacsőben, / nemcsak a börtönökben, // nemcsak a vallató szobákban, (...) nemcsak az éjben halkan / sikló gépkocsizajban // s abban, /megállt a kapualjban; (...) a nyüzsgő égi sátor: /egyetlen munkatábor; (...) s mert minden célban ott van. / ott van a holnapodban, / gondolatodban, / minden mozdulatodban; (...) ő les, hiába futnál, / fogoly vagy s egyben foglár; (...) hol zsarnokság van, / mindenki szem a láncban;"

Megvallom, ezek a nagyon régen (Illyés előadásában) hallott sorok azóta motoszkálnak bennem, mióta a Grosics-szivárogtatásokat újraolvastam, illetve a Lóránt-életrajzot beszereztem. Ez utóbbiban – első felesége tolmácsolásában – ugyanis ez áll:

Az állambiztonság gépkocsija, a „meseautó" – a csengőfrász mellett ettől rettegett mindenki a Rákosi-korszak hajnalán, a hatalom legfelsőbb köreiben is (Forrás: Fortepan)

„1949. március 19-én [szombaton] *egy autó érkezett a házunk elé. Majdnem elsüllyedt, a mély, homokos talajban, százméteres poruszályt vont maga után, de jött, kérlelhetetlenül. Két rendőr és egy civil ruhás ember szállt ki a kocsiból, megbilincselték Gyulát és vitték. Egy árva szó nélkül. Utánuk szaladtam, kérdezgettem őket, mit jelentsen ez, hová viszik? Még csak válaszra sem méltattak. Alighanem ez volt a kor divatja."* (Ismét csak zárójelben, a fenti mondatok értelmezéséhez: Lóránt a Vasastól kapott temérdek pénzből egy sashalmi családi házat és a Soltvadkert környéki Pirtón egy huszonnégy holdas szőlőt vásárolt, présházzal, s ahová zaklatott életvitele jegyében egy időre le is költöztek. Onnan járt be naponta vonattal edzésre, s onnan is hurcolták el az Államvédelmi Hatóság munkatársai.)

Nem csökkenti Illyés ihletett és lényeglátó sorainak általános érvényét az életrajz következő passzusa sem. A jó megjelenítő-készséggel rendelkező intelligens feleség először Szegedre utazik, mert úgy hírlik, oda, a hírhedt Csillagbörtönbe hurcolták férjét, majd a budaörsi nagykaszárnyában bukkan végül is rá, ahol öt teljes percig beszélgethet vele. Bocsássuk tüstént előre, látlelete megerősíti a föntebb már megszellőztetett 'bearanyozott kivert szemfog' legendájának valóságtartalmát is:

„Gyula szánalmas látványt nyújtott. Az örökké határozott kemény ember most halálsápadt volt, a szemében rémület ült. A kezei kiáztak, akár egy mosónőé. Éppen akkor súroltatták fel vele a tábor helyiségeit. Elcsukló hangon kérdezgette, mit csinálunk, hogyan élünk, mi lesz velünk, haragszunk-e rá? Aztán, próbáljak tenni érte valamit. Menjek, beszéljek a Vasas vezetőivel, rám biztosan nem haragszanak. Azzal már le is járt az időnk, az őr kiabálni kezdett, indulnom kellett. *A Vasas vezetői szívesen fogadtak. Rendkívül kedvesek voltak,* Gáspár Sándor, Mekis, Szabó... *Biztattak, hogy minden tőlük telhetőt elkövetnek, még pénzt is adtak.* Mégse kelljen éheznem a gyerekkel, és Gyulának is tudjak csomagot bevinni. Tőlük tudtam meg, hogy Gyulával együtt még két [recte: három] futballistát internáltak. Mészáros Dodót a Fradiból és Egresi Csöpit az Újpestből. Gyulát két vagy három hétig tartották Budaörsön. Leveleit ellenőrizték, csak ceruzával írhatott. *Ezek a levelek tele vannak szorongással, félelemmel, aggodalommal* [...] Gyula Budaörsről Kistarcsára került, ott is volt egy internálótábor. Aztán az emberséges Vasas-főnökök közbenjárása

végre sikert hozott. 1949. május 17-én, egy keddi napon mindhárman visszanyerték a szabadságukat" – nyilatkozza Horváth Ibolya. (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Aztán 1999-ben Török Péterrel újabb részleteket közöl:

„Hat hét múlva tért haza mocskosan, bedagadt kézzel. Sokszor megverhették. Átölelt és csak annyit mondott: semmit se kérdezz!"

Egyenlők és egyenlőbbek

Vagyis ez a 'szabadság' igen-igen viszonylagos lehetett csupán. Úgy is mondhatnók, s nyomatékosan megismételjük: valamennyien *függő viszony*ba kerültek! Mármint a kommunista hatalomtól. A pechesebbek, mint az egyszeres válogatott Kéri és a Puskás mellett/mögött a szó szoros értelmében 'labdába se rúgó' szintén egyszeres válogatott Mészáros magától a 'Cég'-től, a szerencsésebbek, mint Grosics és Lóránt Sebestől. Eretnek módon még az is eszembe jutott, hogy Kalocsay vajon nem azért lehetett-e jelen megfigyelői minőségben a svájci vb-n, mert '48 őszén 'közös ügye' volt Sebessel? Ez annál is inkább szemet szúr, mert például Bukovi, bár papíron szintén tagja volt a stábnak, egy helyütt arról panaszkodott, kevesebb meccset látott, mint a 'kiválasztottak'. Vagyis Mándi és... Kalocsay dr.

Solothurni anziksz 1954-ből (balról jobbra: Mándi Gyula, Tóth II. József, Szojka Ferenc, Bukovi Márton, dr. Kalocsay Géza) (Forrás: archív)

További iratolvasás

Az operatív nyilvántartásban Lórántról a *Terhelő adatok felsorolása* rovatban ez áll: „1949-ben élvonalbeli labdarúgókból egy csoportot szervezett, azokkal együtt illegális úton Nyugatra akart szökni"; továbbá: „Internálva: 1949. III. 29-től 1949. IV. 28-ig." Ezt már eddig is tudtuk. Teljesen új adat viszont a következő oldalon olvasható bejegyzés: *„1963-ban turista utlevéllel Ausztriába utazott /utlevele 1964-ig volt érvényes/ nem tért vissza. Jogellenesen tartózkodik külföldön".* És egy új vizsgálati dosszié-szám: 14–OD–3009/0–15186. Másképp fogalmazva, 1949. március 4-én meghiúsult csoportos szökési terve után tizennégy és fél évvel – immár edzőként – egyénileg próbál szerencsét, egészen pontosan új életet kezd a mesés Nyugaton. Korábbi hűséges társának, továbbá mostohalányának, Évának, 1956-ban született Eszter nevű közös gyereküknek a BM természetesen (?) nem ad útlevelet. Sokszor idézett életrajzából kiderül: még körülbelül tíz évig leveleztek, Eszter lányuk 1976-ban kapta az utolsó levelet édesapjától. Aztán 1981. május 31-én már csak a halálhíre érkezett.

Újabb ecsetvonások az Aranycsapat Volponéjának portréján

Sajnos nincs terünk rá, hogy Lóránt Gyula zaklatott nyugati edzői pályáját monografikus igénnyel végigkísérjük, pedig ez is bővelkedik meglepő fordulatokban és alaposabb magyarázatra szoruló eseményekben. Elegendő csupán annyit említeni, hogy 1954-es ellenlábasa, Fritz Walter szerzett neki nyugatnémet vízumot, s ugyancsak ő, illetve Sepp Herberger egyengették ottani karrierjét. Különösen F. Walter, aki egy adat szerint „teljes erejével támogatta". Ez rendben is volna, hiszen a futballista szolidaritás természetesen az Aranycsapat mindegyik tagjára kiterjedt, hajlott korukban többen, így Buzánszky és Grosics is többször is meghívást kaptak különféle összejövetelekre a német csapat még életben lévő tagjai és – feltételezem – a németül kitűnően beszélő Szepesi György társaságában. A német rokonszenv Lórántra talán még inkább vonatkozott, mert életrajzának egyik elszórt adatából arra következtetünk, hogy nyugatnémet útlevelét sváb származására való hivatkozással, esetleg egyenesen honosítás révén szerezte. Ez is megfelel a tényeknek, hiszen láttuk, már Kovács László r. hadnagy is „sváb" gyanánt aposztrofálta 1949-ben. Nem tudhatta viszont, hogy Lóránt valószínűleg mintaképül választott s valóban horthysta rendőr foglalkozású, talán túlzottan zsarnoki természetű karakteres atyja eredeti családi neve *Lipovics* volt, ami inkább horvát, bunyevác vagy sokác felmenőket feltételez. Magam a *magyar melting pot* tipikus termékeinek: elsvábosodott, majd megmagyarosodott dunántúli horvátok leszármazottainak gondolom őket, több száz esztendős szilárd magyar (*hungarus*) tudattal. Ugyanakkor erősen elgondolkoztatott Fritz Walter egy odavetett megjegyzése, aki egy ízben azt mondta Karl-Heinz Heinemann-nak, a *Kicker Sportmagazin* tapasztalt főszerkesztőjének, semmi kétsége sincs aziránt, hogy Lóránt könnyűszerrel elvégzi majd a híres kölni edzői tanfolyamot, s trénerként sem lesznek különösebb gondjai német földön, mert mentalitását tekintve és *„labdarúgó szempontból inkább porosz, mint magyar.* És ez számtalan esetben pontosan beigazolódott" – tette hozzá Heinemann. A kitűnő tollú és kiváló emberismerőnek bizonyuló német sportújságíró különben így folytatta Lórántról kialakult árnyalt véleményét:

Lóránt, a magyar Max Merkel, a 'korbácsos ember': megosztó személyiség volt, inkább gyűlölték, mint szerették, ám szakértelmét senki sem vonta kétségbe (Forrás: archív)

„Ha Lóránt valamit helyesnek ítélt, attól többé senki és semmi sem téríthatta el. Türelmetlen volt, makacs és merev, a legkeményebb összecsapások útjából sem tért ki. Ha az ember elüldögélt vele, nézte, milyen élvezettel szívja vastag szivarját, kortyolgatja a két deci borát, hamarosan a bűvkörébe került. Aztán amikor mesélni kezdett saját játékosmúltjáról, a Honvédban és a magyar válogatottban eltöltött szép időkről, akkor csak úgy dőltek belőle a jobbnál jobb történetek. Igaz, ahogy teltek az évek, úgy lett számára mind szebb és szebb a múlt. Rózsaszín szemüvegen át látta saját korát, s ettől aztán kissé igazságtalanul ítélte meg a mai játékosok nemzedékét.

Amikor egyszer az I. FC Köln válogatott játékosaival beszélgettem, szinte kórusban szidták akkori edzőjüket, Lóránt Gyulát. A szakértelmét valamennyien elismerték, edzéseiben, taktikájában sem találtak kivetnivalót. De folyton mesél. Hogy mi mindent kellett neki elviselnie játékoskorában. Hogy milyen keményen rugdosták, lökdösték, és sérülés miatt mégsem hagyott ki egyetlen mérkőzést sem. *Ha egy játékos még futni tud, akkor az a játékos nem lehet sérült* – folyton ezt dörgöli az orrunk alá. Nem hittek neki. Feszültségek támadtak ebből, és végül idő előtt el kellett válniuk egymástól. *Lóránt Gyula sosem volt diplomata.* Csak *a labdarúgás megszállottja, aki fanatikus módon dolgozott azért, hogy edzőként is olyan magaslatokra jusson, amilyeneket játékos korában egyszer már megjárt.* Ezt megtagadta tőle a sors. Talán csak azért, mert gyűlölte a kompromisszumokat, gyakran rohant fejjel a falnak. A Bundesliga nyolc klubjában hagyott maradandó nyomokat. És még ahonnét haraggal távozott, ott is nagy elismeréssel emlegetik szakértelmét. *Lóránt Gyula kegyetlen volt másokhoz, de kegyetlen volt saját magához is. Különös, hogy ez az ember tudott elbűvölően kedves is lenni. Ám, ha a labdarúgás valamilyen szakmai kérdésére fordult a szó, a nyájas csevegő pillanatok alatt acélkemény harcossá változott. Amilyen annak idején volt, játékos korában, a pályán.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Hermann Neubergernek, a Nyugatnémet Labdarúgószövetség elnökének hasonló a véleménye, ő is kiemeli, hogy „Lóránt Gyula felbukkanását a nyugatnémet labdarúgásban [...] általános tisztelet és elismerés fogadta [...] *Lóránt Gyulát mint embert és mint edzőt nem lehetett félvállról venni.* Nem tette könnyűvé az életet sem a környezete, sem a maga számára. Mindenkor lelkiismeretes munkát végzett, de vérmérséklete gyakran elragadta. A következetesség volt a mércéje, és ugyanezzel a következetességgel csapott össze játékosokkal, vezetőkkel, ha terveit veszélyeztetve látta [...] *Akit bizalmába fogadott, az csakhamar tapasztalhatta ennek a kemény férfinak minden kedvességét, báját. Aki elszívott vele egy jó szivart, megivott vele egy pohár jó bort, elfogyasztott vele egy jó ebédet, megismerte benne a szellemes csevegőt, az soha nem feledheti el Lóránt Gyulát.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Egy óvatos megjegyzés: ez a két Lóránt-kép számos vonatkozásban Varga Zoltánra, a trénerre is érvényes!

Mások sokkal szigorúbban vélekednek: „Lóránt disznóóllá formálta környezetét, szivarhamu, füst, durva viccek. Életében egyetlen feljegyzést nem készített. »Minek? *Nincs duma, nincs előadás, a futball harc a fennmaradásért, reflex, ösztön. Nálam egyetlen segédeszköz a labda, nincs szükségem súlyemelőkre és ökölvívókra. A legtöbb sportorvos csak fontoskodik. Én nem vagyok professzor, én paraszt vagyok, de megmondom így is: az összpontosítás zabálja a zsírt, a koncentráció, az idegállapot a legfontosabb. Frászt ér a tejcukorszint vizsgálata, ha a kapu előtt lyukat rúgsz. Őrültnek néztek? Világos. Az is vagyok«*" – olvasható egy edzői karrierjét összegző világhálós írásban. Egy másik forrás szerint ezt a kinyilatkoztatását meg is toldotta, ilyenformán:

„»Minek [a feljegyzés]? A játékosok súlyát látom arról, hogyan megy rájuk a nadrág.« De a pályán – folytatódik a jellemzés – mindent bedob. Egy bajnoki mérkőzés során 170-ig is felmegy a pulzusa. Mint bármelyik játékosáé a terhelés tetőpontján. Száguldó, a terhelhetőség határán zakatoló szív. A frankfurti sportorvos – nem tartozott az edző rajongói közé – azt mondta róla: »Aki eltöltött Lóránt mellett egy órát az edzői kispadon, az tudhatja, hogy ez az ember teljesen őrült.«"

Az igen találónak tetsző jellemzés így folytatódik:

„*A mérkőzés kilencven perce alatt Lóránt – egy ordító-gép. Őserdei hangok, cifra átkok törnek elő német-magyar keveréknyelven, a legmagasabb hangfekvésben. És közben-közben mennydörgő parancsok: Vissza! Belülről kifelé! Nézz fel! Gyorsabban! Maradj belül! Három kilót lead a kilencven perc alatt. Éppen* [úgy], *mint egy játékos.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Ez a színjáték persze tetszik is a nagyközönségnek, ma úgy mondanánk, médiaértéke van. Német riporterek a frenetikus hatás fokozása érdekében egy ízben (lehet, hogy többször is?) bemikrofonozzák a kispadot, Lóránt kiszúrja, s szétszereli a poloskát:

„*Felesleges és ostoba átverés* – mondja. – *Aki tudni akar valamit rólam, kérdezzen meg. De ne próbáljon kiröhögtetni a magyar káromkodásaimmal. Ez intim szféra.*

'Mi a magyar'?

Az egyik újságíró, Paul Palmer a szaván fogja, elmegy Lóránt lakására, aki reggel kilenckor egy „faburkolatú szobában" fogadja. Nyitott kandalló, szikrázva égő fahasábok és zeneszó: Lóránt Erkel Ferenc *Hunyady László* című operáját teszi föl a német vendég tiszteletére. Ő, a dunántúli svábok és horvátok ivadéka a szintén német eredetű nagy magyar komponista

megindító, örökbecsű *nagy-magyar* hazafias ódáját! Amit pedig Lóránt a zsurnalisztának mond, annak, minden túlzás nélkül mentalitástörténeti értéke van: „Ha engem akartok megismerni, Magyarországot kell megismerni [...] Magyarország a zene. Éppúgy, ahogy Németország a Mercedes."

Újabb hosszú oldalakat lehetne teleírni e kinyilatkoztatás akár hozzávetőleges elemzésével, amelyre nincs most módom. De az talán nyilvánvaló, aki ilyet mond és tesz, az – akárcsak szintúgy hányatott sorsú csapattársa, Czibor s öregkorában Grosics is! – nem egy sültbunkó faragatlan focista – 'prosztó'–, hanem egy megszenvedett, élettapasztalatokat és érzéseket szintetizálni tudó kvázi-intellektüel, aki, sok hivatásos értelmiségivel ellentétben, épp a lényeg megragadására képes: *magyarnak lenni nem származás, etnikai eredet kérdése, inkább érzés, hangulat, létállapot*, könyvekből, poros levéltári iratokból megérteni képtelenség. Egy kicsit úgy, mint szent Oroszországot. (Vö.: Tyutcsev: „Oroszországban hinni kell...")

Magam is csak most értettem meg, miért írhatta róla az alant következő sorokat a szintén igen jó megfigyelőnek számító, ráadásul kitűnően fogalmazó Barcs Sándor az Aranycsapat törzstagjait jellemezve. Így vélekedik Csillag Péter által megszerkesztett poszthumusz feljegyzéseiben: „Grosits, Buzánszky, Lantos, Kocsis csendes, szerény fiúk voltak, Lantos Misi szeretett vicceket mesélni, s ilyenkor többen is kimentek a szobából. (Én nem tehettem meg, némán szenvedtem.) *Lóránt maga volt a nagyszabásúság és a fölény. Olykor leereszkedett hozzánk, és fölényes mosollyal mondott valamit, de hamar abba is hagyta.* Nándival csak fociról lehetett beszélni, és mit mondjak? Érdemes volt! Öcsi mint kapitány mindenben benne volt, és Czibor Zoli (élénk ésszel!) nemkülönben, jóllehet ő nem mint kapitány." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Másutt, korábban idézett emlékezései elején Barcs ezt írja:

> „Lóránt Gyula mintha nem is ehhez a társasághoz tartozott volna. Érdekes módon az ember nem állíthatja róla, hogy bárkit is lenézett vagy lekezelt volna, és mégis úgy viselkedett, mintha valamilyen külön kaszthoz tartozna. Ha kérdezték, válaszolt, ha kérték, szívesen adott tanácsot, ha hívták, jött, csak éppen ő nem kezdeményezett. Meglehet – folytatja oknyomozó látleletét a hajdani sportdiplomata – a magyarázat abban állhatott, hogy pesti értelmiségi társaságba járt – az akkor evangélikus püspök, a későbbi rádiókommentátor Dezséry László szoros baráti köréhez tartozott –, de felesége is messze túltett intelligencia dolgában a többi asszonyon. Nos, ez szerepet játszhatott elkülönülésében" – tapint rá tüstént az egyik legfontosabb mozzanatra Barcs. Ez, mint később látni fogjuk, Czibor Zoltánra és, egy nemzedékkel később, Varga Zoltánra is érvényes!

De a 'dolgok' mindig összetettebbek, meg kell hallgatni a másik felet is, hiszen, ahogy mondani szokás 'kettőn áll a vásár'. A Partiumból hozott első feleség fel is teszi magának a kérdést, „vajon mi lehet az oka annak, hogy amíg mi Gyulával kettesben mindenhová eljárunk, addig egyetlen játékostársa sem látogat meg bennünket soha? Még ha meghívjuk őket, akkor sem. Pedig – panaszkodik – szívesen láttam volna ezeket a kedves, érdekes embereket." S az egyik lehetséges magyarázatot rögtön meg is adja, miszerint a „hivatalos fogadások, bankettek, rendezvények nem voltak alkalmasak arra, hogy mélyebb barátságok szövődjenek." Vajon?

Maga Lóránt szokása szerint kíméletlenebb, s mint később beigazolódott, realistább. Ezt mondja ugyanis erről:

> „Ha valaha bajba jutok a magánéletemben, egyikükre se számíthatok. *Nincsenek igazi barátaim. Haverjaim, játékostársaim vannak.* Ezekkel a fiúkkal nagyon jól megértjük egymást a pályán, de aztán lezuhanyozunk, felöltözünk, elköszönünk... és *semmi több.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

De olvassuk tovább Barcs Lóránt-portréját:

> *„Ezt a furcsa magatartást én is érzékeltem lépten-nyomon. Mégis* – erősíti meg maga is Puskás és Sebes döntésének helyességét – *soha jobb játékosalanyt nem kívánok egy vezetőnek. Mert Lórinak mint játékosnak a viselkedése egyszerűen ideális volt. Őt aztán nem kellett noszogatni, ágyba zavarni, figyelmeztetni, hogy ne igyon (pedig nem vetette meg az italt), edzéseken korholni. Ellenkezőleg. Önmagát valósította meg, önmagát edzette, s mérkőzések előtt minden percét a felkészülésnek szentelte. Az előbb Cziborra mondtam, hogy [a]milyen szertelenül focizott, olyan volt az életvitele is. Lórira is ugyanezt mondhatom: amilyen precíz, komoly, odaadó volt a felkészülése, olyan volt a játéka is. Sallangmentes, szürke. Semmit a szemnek. A legcsekélyebb kockáztatás*

„Szoros, merev vigyázzban": a kapitány (Puskás), a kapus (Grosics) és a középhátvéd (Lóránt) egy válogatottmeccs előtt a magyar himnuszt hallgatják
(Forrás: archív)

SOMOGYI KÖNYVTÁR 933864 1881 SZEGED

is bűn. Keményen, hatékonyan védekezni. Ha kell, megfélemlíteni az ellenfelet. Ilyennek képzelte el magának a középkori hadvezér a zsoldoskatonát. Katona... Különös – írja Barcs eltűnődve –, *hogy most ezt a szót leírva megjelenik előttem Lóri alakja, amint a Himnuszt játsszák. Szoros, merev vigyázzban áll, a legfinnyásabb őrmester sem talált volna benne kivetnivalót.*"

Az ÁVH és, mint föntebb láttuk, maga *Péter Gábor* – annál inkább. Ehhez a zsigeri ellenszenvhez nyilván hozzájárulhatott, hogy egy elszórt adat szerint Lóránt apja fia nagyváradi korszakában maga is a váradi pályaudvaron teljesített szolgálatot, ott is látták utoljára, így esetleg mint munkáját végző vasúti rendőraltisztnek neki is része lehetett a nagyváradi zsidóság deportálásában. Nyilván egyáltalán nem véletlen, hogy amikor kislánya születése évadján ismét feltámadnak vissza-visszatérő egzisztenciális félelmei, s eligazol a Honvédtől a Spartacusba, továbbá jövedelemkiegészítés gyanánt egy átgondolatlan vállalkozásba belevágva komoly bajba került (átejtik, de az ügylet az ő nevén fut, ergo őt veszik elő, ráadásul a *Katonai Ügyészség*, hiszen papíron tartalékállományba helyezett honvédtiszt!), megint meghurcolják, meg is verik, továbbá 20 000 Ft pénzbüntetésre és másfél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. Vagyis 1957/1958 körül gyakorlatilag ismét mindent a nulláról kell kezdenie.

Egyfajta levezetésként Vác következik és egy 'poharazó', inkább lebuj üzletvezetői posztja (ahol együtt iszik a törzsvendégekkel), amely első felesége tanúsága szerint szinte a teljes lezülléssel egyenértékű. Kicsit jobb a helyzet, amikor, bizonyára valamilyen korábbi 'összeköttetése' révén, egy Sallai Imre utcai vendéglátóipari egységet – ez egyben egy ideig bejelentett lakcíme is: XIII. ker. Sallai Imre utca 25. – sikerül megszereznie, amely egy darabig, amíg párjával szakmányban csinálják, úgy-ahogy megyeget is. De elunja, s inkább Imre öccsének passzolja át. Ő maga pedig a *Gresham*ben lévő törzshelyén múlatja az időt, sokszor az eszméletlenség határáig lereszegedve. Ivócimborái nacionáléjáról feleségének fogalma sincs. Mint ahogy azt sem tudja meg soha, végül is miért kellett 1951-ben a Vasastól haraggal elválnia, s hogyan, kinek/kiknek a segítségével kerül 1962 nyárutóján több évnyi kínos vesszőfutás után váratlanul a Honvéd vezetőedzői tisztségébe. Nem folytatom, a hullámvasút 1956-tól teljes sebességre kapcsol, amihez saját önsorsrontó hajlamai mellett nyilván hozzájárul, hogy Sebes, aki a berni vereség után maga is lejtmenetbe kerül, s '56 nyarán le is mondatják, hasznát többé nem vehetvén – bár ezt nyilvánosan határozottan tagadja! – leveszi róla a kezét, s burkolt ellenszenvének sokat mondó jele, hogy amikor Lóránt hosszú kacskaringók után 1962-ben a Bp. Honvéd mestere lett, Sebes – talán óvatosságból? – azonnal felmondta szaktanácsadói posztját a kispesti klubnál. *Hegyi Gyula*, s még inkább az addig csupán a háttérből sikerrel manipuláló, lassanként teljhatalomra törő új nagyfőnök, *Kutas István* pedig Péter Gáborhoz hasonlóan, a látásától is irtózik! A sors iróniája, hogy ezt – nyilván hárítás gyanánt s nem csekély lelkiismeret-furdalás árán – maga Sebes súgja meg korábbi védencének,

amikor 1963 őszén Lóránt felkeresi egykori mentorát, hogy magyarázatot kérjen sorozatos vesszőfutása okaira. Magyarán felvételi kérelmeit a *Testnevelési Főiskola* edzői szakára 1961-ig rendszeresen visszadobják. Leírni is szörnyű, egyszersmind nevetséges, *alkalmatlanság* címén. Amikor pedig ki tudja, milyen kompromisszumok árán végre megszerzi edzői oklevelét, és szerencsét próbál a magyar kispadon, rögtön a mélyvízbe dobják: 1962. augusztus 11-től 1963. április 21-ig a Bp. Honvéd trénere. Megint a magyar futballfolklór becses darabja amaz anekdota, ahogyan első találkozója lezajlik a csapat akkori legnagyobb sztárjával, Tichy Lajossal, akit még 1953-ból ismer, amikor a majdani világklasszis ismeretlen ifiválogatottként a BVSC-ből a Honvédba kerül.

Őrségváltás után: egy kemény elvtársi kézfogás: Hegyi Gyula és az 1956 utáni korszak legsikeresebb szövetségi kapitánya, Baróti Lajos (Forrás: Sándor Mihály: *Vasutasból Aranybányász*, Campus, Debrecen, 2007, 269.)

Tichy örömmel üdvözli a nála tizenkét évvel idősebb hajdani nagy tekintélyű játékostársat, s kezét nyújtja:
– Gratulálok, edző sporttárs.
Lóránt 'válasza': – „Majd csak akkor, ha én nyújtok kezet!"

Nem kell túl sok fantázia ahhoz, hogy kitaláljuk a folytatást. Tichy felvette a kesztyűt: késhegyre menő harc tört ki annak eldöntésére, hogy ki az erősebb az öltözőben, a *Mester*-e, avagy a játékosok. Mindenki tudja, aki csak egy kicsit is járatos futballberkekben, így nem lehet 'indítani', ennek csak bukás lehet a vége. Ezúttal is ez történt, nem a vezérbika, hanem Lóránt szedte rövid úton a sátorfáját, pedig a csapat a bajnoki címre is esélyes volt. Ez engem valahogy megint 'vargazoli' edzői *entré*-jára emlékeztet a Fradiban – Szívós István az egyesület akkori elnöke egy 2017 november végén megjelent interjújában ezt mondja erről: *„huszonnégy óra leforgása alatt a takarítónőtől kezdve a pályamunkásokig sikerült mindenkivel összevesznie!"*

Aztán ugyanez német földön még vagy hatszor/hétszer megismétlődött. Lóránt ütközött valamelyik éljátékossal vagy befolyásos vezetővel, s időnap előtt távozott. Igaz, Németországban már óvatosabb volt, olyan szerződéseket csikart ki magának, amelyek értelmében jelentős summa ütötte a markát, ha korai kenyértörésre került sor. Anyagilag tehát nem járt rosszul, de erkölcsileg igen, egyszer és mindenkorra rajta ragadt az „összeférhetetlen", „flúgos", „őrült" stb. címke, akárcsak Varga Zoltánon, akinek viszont tudtommal nem sikerült ilyen zsíros kontraktusokat nyélbe ütni. Talán, amilyen élhetetlen volt, eszébe sem jutott, hogy ilyesmi lehetséges.

Tichy Lajos (1935–1999) a csúcson: épp átugorja Karossa László fotóst. (Fotó: Hemző Károly)

Egy kis levéltári forrásgyakorlat

Most pedig azt javaslom: nézzünk szét egy másik iratanyagban is, amely az *OBJEKTUM DOSSZIÉ* nevet viseli. Jelzete: ÁBTL 3.1.5. O–15186.

Az objektum megnevezése: *Jogellenesen külföldön tartózkodó személyek*. Száma: 14–OD 3009; Megnyitva: 1964. IV. 15. Az irategyüttes fedőlapján az *'Archív szám'* rubrika alatt még egy – vastag filctollal írt – szám olvasható:

O–15 186. Ez utóbbi az aktába foglalt többi dokumentumon is szerepel – alatta/mellette, mindig kézírással, ceruzával vagy töltőtollal, időnként filctollal, és megegyezik a levéltári jelzet második felével. Nyilván ezért is vezetik át az iratejyüttes mindegyik darabjára. Ha azonban a szakreferens által kutathatónak nyilvánított összesen nyolc (8) dokumentumot alaposabban szemügyre vesszük, az elsőn a 94-es, a másodikon a 95-ös, míg az összes többin a 96-os szám van feltüntetve, ami a formális logika szabályai szerint ama következtetés levonására is lehetőséget teremt, hogy ez a dosszié – csonkítatlan formában – nem nyolc, hanem eredetileg (legalább) 96 iratot tartalmaz/ott, amelynek csupán a töredékét szabadították fel és bocsátották a magamfajta kurkászok rendelkezésére.

Erről most csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy könyvem *Titkosszolgák és célszemélyek* című fejezetében a magam igen korlátozott eszközeivel – élve az 1989/1990-es rendszerváltás kutatási és publikálási lehetőségeivel – megpróbáltam (egy kicsit) megérteni a Rákosi- és a Kádár-korszak állambiztonsági szakapparátusának logikáját és módszertanát. Oda jutottam, ahol a part szakad, vagyis amire több valódi 'szakember' (hajdani hálózati személy, fedett állásban lévő volt diplomata kolléga, illetve állambiztonsági kérdésekre szakosodott neves vagy kevésbé neves történész) amúgy is – szóban vagy írásban – figyelmeztetett, miszerint egy hozzám hasonló *kívülálló* eleve esélytelen, 'logikát' hiába is keres – „az államvédelmi »logika« nem logikus"! (Rainer M. János) Vagyis, ha talál (kap) is valamilyen dokumentumot, nem lehet benne biztos, hogy nem manipulált információt tartalmazó iratot olvas, amely köszönőviszonyban sincs azzal, ami írva vagyon rá, esetleg éppen az ellenkezőjét jelenti! Ennek előrebocsátása után most csaknem teljes terjedelmében bemásolom a dosszié négy dokumentumát: egy jelentést és három pár szavas iratot, majd a benne foglaltak, továbbá a főként az Aranycsapat illusztris centerhalfja első feleségének hézagos értesülésein alapuló *Lóránt-életrajz* némely, fontebb már ismertetett adatának egybevetésével megpróbálok, ha nem is utat, de legalább egy keskeny ösvényt vágni ebben a hol reménytelenül szűkszavú, hol áthatolhatatlanul sűrű információ-dzsungelben.

1. sz. dokumentum:

B. M. Budapesti Rendőrfőkapitányság
II. ker. Kapitánysága
Szigorúan titkos!
Sz: 0128/1964.

Jelentés

Jelentem, hogy Lóránt Gyula Bp. II. ker. Orgona u[tca] 5. sz. alatti lakos disszidálási körülményeit ellenőriztem, melynek során az alábbiakat állapítottam meg:

Lóránt Gyula /: Kőszeg. 1923. Domján Margit (sic!) :/ Bp. II. ker. Orgona utca 5. sz. alatti lakos volt élsportoló és edző.

Nevezett azonos az 1954–55 évi válogatott tagjával.

Az utóbbi években különböző egyesületekben mint edző dolgozott. 1963. december hónapban turista útlevéllel külföldre távozott. Turista utlevele 1964 október hónapban jár le, mely időpontig vissza szándékozik térni Magyarországra. Disszidálási szándéka nincs.

Felesége – Lóránt Gyuláné /: Horváth Ibolya. Nagyvárad, 1923: Kőszegi Mária:/ Bp. II. ker. Orgona utca 5. sz. alatti lakos elmondása szerint Lóránt Gyula és az MLSZ jelenlegi vezetősége között személyi ellentétek vannak. Lóránt Gyula több esetben bírálta Baróti Lajost és több vezetőt, melynek következtében üldözésnek volt kitéve. Több esetben akart külföldre menni edzőnek, melyben mindég megakadályozták. Jelenlegi külföldi útjának az a célja, hogy turista utlevele érvényességén belül fél éves időtartamra labdarúgó-edzői szerződést kössön külföldi csapattal és ennek során tudja bizonyítani képességeit.

Az általa feleségének írt levelek szerint jelenleg Ausztriában akar szerződést kötni, ahol labdarúgó-edzői képességeit bizonyítani tudná.

Külföldi szerződéskötésének indokaként még anyagi érdekeltségére vetődött fel (sic!), mivel a szerződés megkötése esetén havi 35. 000 Ft fizetést kapna.

Miután disszidálás, illetve disszidálási szándék nem merült fel, így részletesebb adatok beszerzését mellőztem.

Budapest, 1964. április 10.

Zala Dezső r. hdgy.

Készült: 3 pl.
[sk. aláírás]
Kapják: 2 pl. BRFK.
1 pl. it.
Megjegyzés 1): az irat jobb felső sarkában a 95-ös szám szerepel, alján vastag (tinta)ceruzával vagy filctollal: 0–15–186; a dokumentum jelzete: ÁBTL 3.1.5.0-15–186/2.
Megjegyzés 2): az MLSZ vezetőivel való ellentéte az eddigiekből is kikövetkeztető volt, új adat viszont a Baróti Lajossal való konfliktusa.

2. sz. dokumentum:

Belügyminisztérium
III/3-as Osztálya
68793.

BM. BRFK Politikai O. vezetőjének
Tihanyi r. ezds. elvtársnak!
Budapest

Lóránt Gyula /: Kőszeg. 1923. an. Domján Mária (!) edző:/ Bp. II. ker. Orgona utca 5. sz. alatti lakos 1963. október 15-én
1690-es számu turista utlevelet kapott, amivel Ausztriába, majd NSZK-ba utazott.
Kérem nevezett ellen az eljárást megindítani a BTK 205. § alapján.
Budapest, 1965. okt. 29.
K: 2 pld.

Szegő Károly r. ezds
osztályvezető
[sk. aláírás]

Megjegyzés: az irat jobb felső sarkában a 94-es szám szerepel, fölötte vékonyan fogó tollal: a 621-es szám 'dné' szignóval; a dokumentum jelzete: ÁBTL 3.1.5.0-15186/1. (ezen az iraton, egyedüli kivételként nincs feltüntetve a kézírásos: 0–15–186-os jelzet, továbbá lemaradt a szokásos 'Szigorúan titkos' minősítés is!)

3. sz. dokumentum:

BUDAPESTI RENDŐRFŐKAPITÁNYSÁG SZIGORÚAN TITKOS!
POLITIKAI OSZTÁLY
II/A–1. CSOPORT

SZOLGÁLATI JEGY
Budapest, 1973. jan. 15.

Lóránt Gyula /: Kőszeg 1923. Domján Mária:/ priorálását a hálózati nyilvántartásban elvégeztük
Takács őrngy [sk. aláírás]

Megjegyzés: ez egy formanyomtatvány, amelyet kézírással töltött ki föltehetően maga Takács őrnagy, mellette: 96/4- ezen is szerepel a 0–15–186-os jelzet.
A dokumentum jelzete: ÁBTL 3.1.5.0-15186/5.

4. sz. dokumentum:

26. Lóránt Gyula /Kőszeg. 1923. Domján Mária/ tisztviselő, a Sárospataki „Kossuth" Tsz. poharazójának üzletvezetője, nős, két gyermeke van, lakott XIII., Sallai Imre utca 25. szám alatt 1963. október 15.-én turista utlevelet engedélyeztünk részére Ausztriába, ahová Székács Zsófiával utazott ki. Nevezett nem tért haza, utlevele 1964. október 15-én lejárt.
Jelzete: ÁBTL 3.1.5.0–15186/8.

Megjegyzés 1): A dokumentum a 26-os számmal indul, amelyet kézzel bekarikáztak, rajta a –6-os lapszám van feltüntetve, ez arra utal(hat), hogy valamilyen más irategyüttesből emelhették ki, a 0–15–186-os kézzel írt jelzet, továbbá a szintén kézírásos 96/7 szám szerepel rajta.
Jelzete: ÁBTL 3.1.5.0–15186/8
Megjegyzés 2): Székács Zsófia minden valószínűség szerint azonos Lóránt Zsófiával, aki később Lóránt Gyula második felesége lett.

S mi az, ami az imént bemutatott iratok és a korábban hasznosított Lóránt életrajz egybevetéséből leszűrhető?
Vegyünk sorjában néhányat, ha nem is a teljesség igényével:

1. Mindjárt az első észrevétel: a hatóságok tudtával egy másik hölggyel „utazott ki", vagyis nem egyedül kezdett új életet! Ez persze magánügy – Lórántot idézve: 'intimszféra' –, de arra vall, hogy gondosan megtervezte ezt a lépését, s noha 1963. december 26-i távozásakor azt mondta Horváth Ibolyának, hogy pár napon belül hazatér, ezt az ígéretét esze ágában sem volt betartani! Ebből a megközelítésből kiindulva a föntebb publikált első dokumentum – Zala Dezső r. hadnagy jelentése – a magyar labdarúgás vezetésével fennálló ellentétén kívül egyetlen olyan adatot sem tartalmaz, amely a valóságnak megfelel: a nyomozó vagy kritikátlanul mindent elhisz Lóránt első feleségének, vagy raportja a *fake news* kategóriájába tartozik. S persze az is lehet, hogy a Z. D. értékelése egy másik dokumentumban lappang valahol. Nekem azért szemet szúrt, akárhányszor padlót fogott is Lóránt pályafutásának vége felé, 'valakik' mindig utánanyúltak, s minimum kapott egy kocsmát valahol, először Vácott, majd a Sallai Imre utcában, végül pedig, közvetlenül disszidálása előtt, Sárospatakon. (A krónikás, jelen írás szerzője nem tudhatta, hogy másodikos gimnazistaként pár hónapig ugyanabban a kisvárosban élt a magyar futball történetének egyik legkiválóbb stopperével.)
   S még egy dolog: jóllehet „priorálását a hálózati nyilvántartásban" csupán végleges távozása után csaknem tíz évvel végezték el az arra illetékes elvtársak, az a pofon egyszerűnek tetsző kérdés is feltehető, *ekkora priusszal hogyan kaphatott egyáltalán turistaútlevelet?* Ha csak személyével kapcsolatban nem merültek fel egyéb megfontolások is, akárcsak korábban (1958-ban) – mint később látni fogjuk – Czibor esetében. Erre utalhat, esetleg, az a tény is, hogy a minden részletre kiterjedő *priorálást* nem a III/III. valamelyik részlege, hanem a Budapesti Rendőrfőkapitányság II/A–1. csoportja hajtja végre. Vagyis minden jel szerint a külső kémelhárítás munkatársai.
   E sorok írójának itt illik bevallania, a források szűkössége ellenére azért mélyült mégis el, a szokásosnál talán aprólékosabban, Lóránt Gyula kalandregénybe illő életében és talányos karakterében, mert *nem talált észszerű magyarázatot az Aranycsapat középhátvédje és Varga Zoltán egyetlen személyes találkozójának lefolyására s még kevésbé annak motivációjára.*
   A következményekről nem is beszélve.

A Lóránt–Varga találkozó

De lássuk előbb a tényeket – Varga Zoltán (és Bocsák Miklós) előadásában – három tételben:

1. 1970: „A Kaiserslautern ellen mérkőztünk, a Kaiserslauternek akkor Lóránt Gyula volt az edzője. Soha azelőtt nem láttam, és furcsa volt, ahogyan megismertem: az öltözőfolyosón egy másodpercre félrevont, és odasúgta: »Zoli, ezeket ütni, vágni kell!« Szerettem volna megkérdezni tőle: és mondja, mit csináljak, ha én sem ütni, sem vágni nem szeretek? És ha olyasmit kell huzamosan csinálni, amit nem szeretek, akkor elmegy a kedvem, akkor nem tudok az én szintemen produkálni tovább. De soha többé nem találkoztunk."
2. „Említettem már neked, hogy annak idején egyszer a Herthában Lóránt Gyula csapata, a Kaiserslautern ellen játszottam. Abban a csapatban akkor egy Rehhagel nevű játékost bíztak meg az őrzésemmel. Ez a Rehhagel az első perctől kezdve provokált. Láthatóan arra törekedett, hogy megsértsen, felhergeljen, összevissza rugdosott, húsz centiről leköpdösött, amikor a bíró meglátta, hogy mit csinál, még a bíró is röhögött, de nem látott okot a beavatkozásra, pedig egyszer a közelünkben volt, amikor Rehhagel a szitkait kiabálta. Én akkor még elég fiatal voltam, érzékeny, heves, sokszor alig bírtam visszafogni magam, hogy nekirontsak, hogy megüssem, visszaadjam a rúgásait, de tudtam, ezzel csak magamnak ártok, neki nem, ezt észreveszi a bíró, ha az ő mocskolódásait nem is vette észre. Úgy gondoltam, majd a mérkőzés után elégtételt veszek valahogyan." (Következmény: Varga a meccs után panaszt tett a Hertha elnökénél – ő volt talán az egyetlen olyan német vezető, aki valóban őszintén kedvelte –, aki írásos feljelentést tett a német szövetségnél, amelyet Zoli is aláírt... Eredmény: hivatalosan semmi..., illetve Rehhagel – akit valószínűleg diszkréten 'elővettek' – sírig tartó gyűlölete, amelyet eredetileg a honfitárs, Lóránt Gyula szított, s ki tudja, talán gerjesztett is.)
3. 1975 (Előzmény: azok után, hogy 1973/1974-ben a holland válogatott világbajnoki érdekei miatt az Ajax-ban többnyire *tartalék* volt, Varga sértettségében – újfent menedzsere, Berger Miklós javaslatára – a Dortmundhoz igazolt, ahol pár hónapig akkora sztár lett, hogy arcképe *„rajta volt a sörözők falain, még a söralátéteken is"*, sőt csapatkapitánynak is megválasztották. Ennek lett egyszer és mindenkorra vége Otto Rehhagel edzői kinevezésével: Varga soha többé nem játszott a kezdőcsapatban!)

„Rehhagel nem szólt hozzám, levegőnek nézett, egyszer, amikor egy játékosunk sérülése miatt arra kényszerült, hogy becseréljen, akkor is csak undorral intett, az arcán láttam, hogy legszívesebben megölt volna, 1–1-nél állított be, a döntő gólt az én leadásomból lőtték, jól is játszottam, borzasztóan dolgozott bennem a »csakazértis megmutatom« – de ez sem jelentett semmit, a legközelebbi mérkőzést megint csak a kispadról nézhettem. Élve eltemettek, és senki nem kérdezte, hogy miért. Telve voltam keserűséggel [...] amikor Nürnbergben, egy mérkőzés előtt, amin szintén tartalék voltam, Rehhagel odajött hozzám! Egyetlen mondatot mondott: »Idefigyeljen, annak idején, amikor a Kaiserslauternben maga ellen játszottam, Lóránt Gyula mondta nekem: maga egy érzékeny, könnyen kiborítható ember, magával azt kell csinálni, amit én akkor csináltam, és magát ki fogják állítani, vagy ha nem, akkor is kikészül idegileg.« *Attól fogva nem is szólt hozzám soha többé. Lehet, hogy értesült a feljelentésről, valószínűleg behívatták, magyarázatot kértek tőle. És ezt soha nem felejtette el, és senki nem akadt, aki mellém állt volna.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Próbáljuk közösen értelmezni a történteket!

Először egy közismert emigráció-történeti okfejtés: a *hazátlanság* az egyik legnehezebb élethelyzet, amely végletesen kihozza minden egyes ember legjobb és persze legrosszabb tulajdonságait. Akárcsak a katonai szolgálat, a gulág vagy a börtönvilág. Emellett létezik egyfajta elemi szolidaritás az egy népből, egy közösségből idegenbe szakadt kallódó számkivetettek között. Magyarán, hallgatólagosan elfogadott s többnyire be is tartott alapszabály: ha segíteni nem tudnak is, legalább nem ártanak egymásnak.

Lóránt viszont e két oldalról is megvilágított epizód tanúsága szerint *minden kétség kívül ártani akart*! Egy magafajta tehetséges magyar futballistának, egy sorstársnak!

Az első kérdésünk az lehet, *mi volt/lehetett Lóránt célja?* Mármint azonkívül, hogy a két játékost már a mérkőzés előtt egymás ellen uszítsa, és Varga Zolit így vagy úgy kicsinálja? Mert az világos, nálánál huszonkét évvel fiatalabb honfitársát a kölcsönös hecceléssel olyan lélektani helyzetbe kényszerítette, ahonnan csak vesztesen kerülhetett ki, s amely hosszú távon, a Sors kifürkészhetetlen akaratából sajnos be is következett: Rehhagel lett Varga egyik németországi hóhéra.

Második kérdésünk: honnan tudta Lóránt ilyen hajszálpontosan, mi Zoli legsebezhetőbb pontja? Magától, intuitív alapon jött-e rá, vagy valaki 'felvilágosította'? A Lóránt-biográfia föntebbi részleteiből nyilvánvaló, hogy az Aranycsapat egyik kulcsjátékosa igencsak intelligens volt, és bár a *rossz fiú* szerepét mesteri tökéllyel következetesen alakította (láttuk: Puskás is 'gonosznak' hívta!), nem volt híján a lelki kifinomultságnak sem, vagyis saját, gondosan titkolt jellemvonásaiból kiindulva magától is ráérezhetett Zoli gyöngéire.

Harmadik felvetésünk: tehette-e ezt Lóránt szimpla megátalkodottságból, vagy valamilyen azonnali vagy távlatos érdeke fűződött hozzá?

E felvetés jogosságát Grosics Gyula ítélete is igazolja: „*Ő volt a csapat Volponéja! Aki mindig mindenből pénz csinált, és ezekbe a tevékenységekbe tudomásom szerint senkit nem avatott be. Ő volt az, aki soha semmit nem tett szívességből, akit mindig valami érdek ösztönzött cselekvésre.*" Erre első megközelítésben az lehet a válasz, hogy igen, meg akarta nyerni a meccset

s bármi áron ki akarta iktatni az ellenfél aduászát. Még ha az éppen olyan ágrólszakadt magyar menekült volt is, mint ő maga. Ez volna tehát a közvetlen, azonnali érdekeltség. Ráadásul egy ilyen kegyetlen döntésre, ugyancsak életrajzából kiindulva, volt hajlama, ha a helyzet úgy hozta, nem ismert könyörületet sem ellenfelei irányában, sem önmagával szemben. Nyilván nem véletlen, hogy ismét Grosiccsal szólva: „A pályán [Lórántnak] fontos szerepe volt. *Ő volt a csapat ítéletvégrehajtója!* Ha egy kemény ellenfélre találtunk, ha egy különösen durva játékossal kerültünk szembe, akkor az *Öcsi jelzett Lórántnak, és erre a jelzésre Lóránt megindult, elégtételt vett.* De csak akkor, amikor a labda is ott volt, ebben az elégtételben bíró sem tudott kifogást találni..." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

A *negyedik kérdésünk* egyelőre csupán teoretikus: Lóránt alattomos manőverének volt-e, lehetett-e távlati célkitűzése, amelyről esetleg ő maga nem is tudhatott?

S végül egy utolsó, mindebből következő újabb elméleti fölvetés: Lóránt, ha netán nem egészen önszántából cselekedett, vajon kinek a kérésére/utasítására vitte be Varga Zoltánt az erdőbe, akit először és utoljára látott életében?

Egy megelőlegezett óvatos vélemény: az elmondottak alapján (s a később alaposabban is bemutatott élethelyzetek aprólékosabb elemzése szerint) Varga Zoltán Czibor és Lóránt valamiféle ideális keveréke: a jobblábas balszélső tobzódó tehetsége és a gránitkemény stopper profizmusának, elhivatottságának ideális kombinációja, Czibor többnyire szerencsés csapatválasztásai és Lóránt érdekérvényesítési képességei *nélkül.*

A három férfi életútjának további közös vonása, hogy mindhárman olimpiai bajnokok, ám amíg Lóránt és Czibor *főszereplő* Helsinkiben, Varga Zolinak csak egy meccs jut Tokióban, Mexikóban pedig 'dobbant'. Lóránt és Varga konfliktusokkal teli edzői karrierjének hasonlósága ugyancsak szembeszökő, az pedig egyenesen szívszorongató, hogy mindketten a kispadon lesznek rosszul, Zoli ott is hal meg, Lóránt a közhiedelemmel ellentétben nem a pályán, hanem öntudatát vissza nem nyerve egy thesszaloniki kórházban. Nagy különbség viszont, hogy Lóránt vezetőedzőként adja vissza lelkét Teremtőjének, míg 'vargazolinak' már csapata sincs, időközben felmorzsolódott a magyar futball kegyetlen, s jóvátehetetlenül kontraszelektált darálójában. A szegrőlvégről szintúgy kimutatható német származás (Zoli édesanyjának lánykori neve Sturcz Erzsébet volt!) és tétova németországi helykeresés mellett azonban sorsukban az is közös, hogy mindketten saját legbensőségesebb közegükben vesztik el eszméletüket, s végeredményben mindketten harc közben, a csatatéren távoznak a boldog vadászmezőkre. Az ellenfél, az Olympiakos Athén edzője, a legendás Kazimierz Górski (1921–2006) ezt mondta Lóriról a tragédia után:

„*Lóránt katonamódra, a csatatéren halt meg.*"

De a legfrappánsabban a *Die Rheinpfalz* nevű német lap nekrológja fogalmazott: „*Ez az ember jobb volt, mint a híre.*"

Epilógus

Lóránt Gyula otthoni s főleg németországi keresetlen szavai, sarkos nyilatkozatai, könyörtelen riposztjai szinte közmondásosak, s immár a világhálón keringenek. Íme néhány közülük: Az 1954. december 8-i skót–magyar mérkőzésre londoni átszállással utazott a magyar válogatott, a futballistáinkat fogadó nagy tömeg előtt a középhátvéd kijelentette:

„*Uraim, ez a magyar válogatott, Kellér Dezső nincs itt!*"

A bemondás arra vonatkozott, hogy a népszerű humorista egyik kabaréjszámában a csempésző labdarúgókat pécézte ki. (Vajon ezt a berni fiaskó nélkül megtehette volna-e?) Feltűnő különben, hogy a glasgow-i találkozót követően Lóránt már csak háromszor játszott címeres mezben, a Honvédból is elment, üzleti vállalkozása pedig felfüggesztett börtönbüntetéssel és súlyos pénzbírsággal végződött. Vagyis 'valakik', 'valahol' úgy érezték, túlfeszítette a húrt. Ám a három 'poharazó' üzletvezetőjeként a túlélés lehetőségét mindig megkapta – 1963. december 26-i disszidálásáig. Rehhagelnek, Varga Zoltán esküdt ellenségének immár az FC Kaiserslautern edzőjeként egy tréningen ezt mondta:

„*Otto, te háromszor a földbe rúgsz, míg egyszer eltalálod a labdát!*" Amikor a szokásos, José Mourinhót idéző öltözői hatalmi harcok során egy ízben Otto Rehhagel – nyilván nem függetlenül edzője korábbi beszólásától – begőzöl, és tengelyt akaszt vele egy gyakorláson, Lóránt higgadtan ennyit mond:

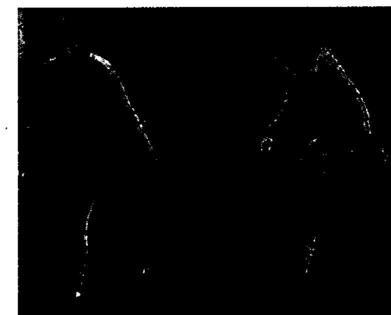
„*Ebből is látom, hogy Otto igazi profi, aki mindig fehéren izzik. Ez így helyes.*"

Legkedvesebb német játékosával, Jürgen Grabowskival... (Forrás: archív)

Az 1. FC Köln trénereként, ahol a későbbi világbajnok Wolfgang Overathtal csapott össze egy bajnoki meccsen a nagyközönség előtt. Oskar Maas klubelnökbe állítólag a következő spontán mondattal fojtotta bele a szót:

„*Fogd be a pofád, kövér disznó!*" (Ezt később nyilvánosan cáfolta, de sokan állítják, ha nem tette is meg, 'belefér' stílusába: *se non è vero, è ben trovato!*)

...és egyik legnagyobb ellenségével, Paul Breitnerrel (Forrás: archív)

A Bayern Münchenben (1977-ben) így mutatkozott be Beckenbauerék előtt:

„*Ennyi rossz futballistát egy csomóban rég láttam. Esküszöm, szédülök.*"

(Itt jegyezzük meg, hogy Lóránt 1945 előtt és 1945 után egyaránt nemcsak kora legjobb futballistáival játszott együtt, hanem a még közülük is kiemelkedő Bodola Gyula és Puskás Ferenc csapattársa is volt. „Dudussal" Nagyváradon, míg „Öcsivel" a Honvédban és magyar válogatottban töltött

el hosszú éveket. Volt tehát alapja az összehasonlításra, lakatot pedig sohasem tett a szájára!)

Egyéb szállóigévé vált megnyilvánulásai:

- *Der Ball ist rund. Wäre er eckig, wäre er ja ein Würfel.* – A labda gömbölyű. Ha szögletes lenne, akkor dobókocka lenne.
- *Bundesligaspiele sind keine russischen Wahlen, bei denen immer gewonnen wird.* – A Bundesliga-meccsek nem orosz választások, ahol mindig nyerni lehet.
- *Csak fehéret és feketét ismerek. Vagy-vagy, harmadik lehetőség nem létezik számomra. Ahol a diplomácia kezdődik, ott véget ér a futball. Nyíltan kell beszélni. A dolgokat a nevükön kell nevezni. Luther Márton is így kezdte.*

S végül, de nem utolsósorban egy olyan mondása, amely hajdani szombathelyi iskolatársa, Major-Zala Lajos jóvoltából maradt fenn, amelyből nem lett ugyan szállóige, de jól tükrözi a futballról (s az életről) kialakított felfogását:

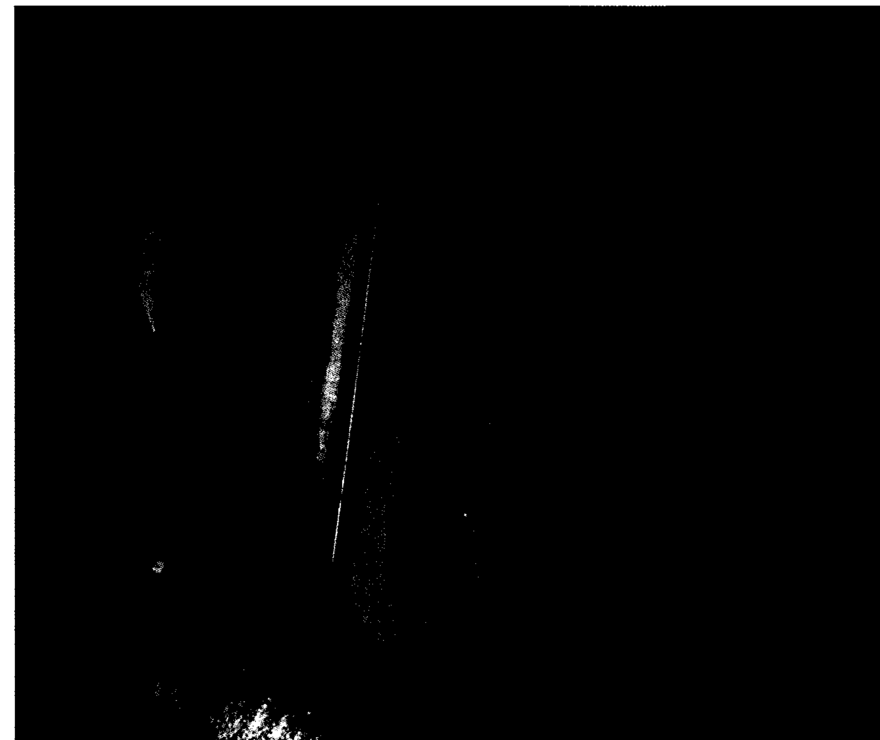
– *A gólt sohasem egyedül rúgod, passzból kapod a labdát!*

Vagyis, bárhonnan nézzük is, mindenütt mély nyomot hagyott maga után: egyéniség, született stratéga volt, aki azonban ellentmondásos jelleme, kompromisszumképtelensége miatt edzőként *mégsem* alkothatott igazán maradandót. Akárcsak később Varga Zoltán!

S e fejezet lezárásaként egy utolsó halk közbevetés: vajon Czibor, Kocsis, Lóránt, Puskás és Varga (ez utóbbi kivételével mindnyájan Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájának világklasszis produktumai) nem ugyanazon génjeikbe kódolt önsorsrontó veszedelem – *a magyar fátum* – elől futottak mindannyian világgá, nem tudván, hogy mindhalálig annak – a zsigereinkben kiirthatatlanul megbúvó, történeti korokon átnyúló – fele-

Két korszak, egylényegű rendszer – három pillér: Rákosi, Rajk és Kádár valahol egy zárt körű tanácskozáson, 1948 körül. A falon futballistákat ábrázoló karikatúra, elvégre „Futbóliában" vagyunk... (Forrás: archív)

Guszti bácsi – és 'életműve': Sebes Gusztáv az Aranycsapat tablójával (Forrás: archív)

más társadalmi fejlődésünkből s az ebből *is* következő történelmi traumáinkból eredeztethető – egymás iránti türelmetlenségnek s *zsarnoki hajlamnak* – foglyai s egyben foglárai maradnak, bárhová is vesse őket végzetük, s bármit tegyenek is ellene?

Mert ismét Illyés halhatatlan sorait idézve:

„hol zsarnokság van, / mindenki szem a láncban; /belőled bűzlik, árad / magad is zsarnokság vagy; (...) mert ahol zsarnokság van, / minden hiában, / a dal is, az ilyen hű, / akármilyen mű, // mert ott áll eleve sírodnál, / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál."

S ha gondolatmenetünk kiállja az alaposabb történelmi vizsgálódás próbáját, akkor még az a halk kérdés is megkockáztatható, hogy Varga Zoli végső elemzésben vajon nem éppen azért *nem* futhatott be a többiekhez hasonló világraszóló karriert, mert őt – Sebes következetes csapatépítő törekvései képében – még annyira sem védte (épp ellenkezőleg!) *a zsarnoki hatalom* s annak kemény ökle, mint Puskásékat, illetve Albertet a Kádár-rezsim kicsit puhább, de egylényegű hatalmi apparátusa – 1967-ig legalábbis?

De ez, ahogy mondani szokás, már egy másik história.

Egyelőre az Aranycsapat fénykorában vagyunk...

A fitos orrú szolgálólány és az Aranycsapat

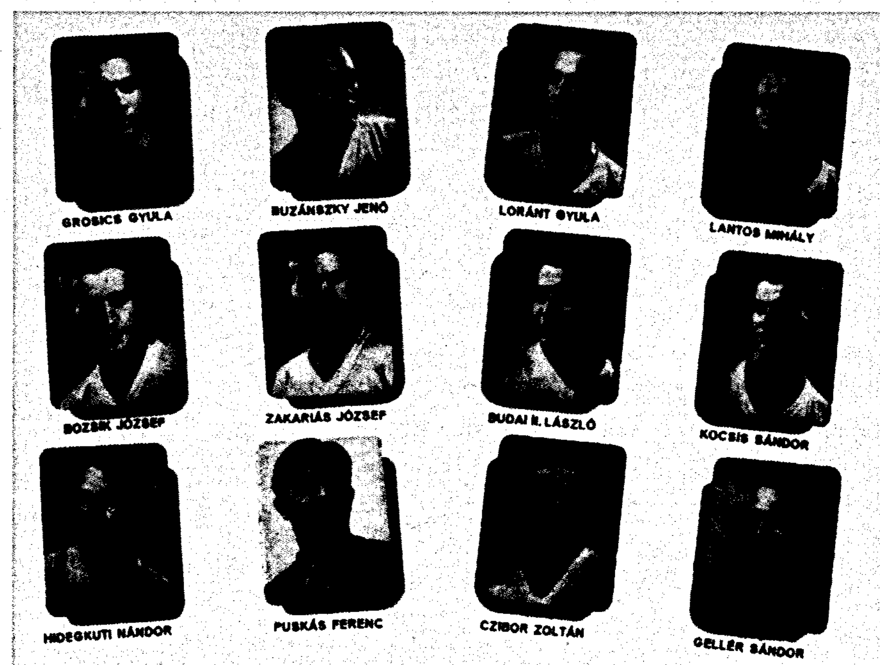
(Egy magyar mítosz születése, 1954)

De hogyan is állunk a mi legendánkkal, a Grosics – Buzánszky, Lóránt, Lantos – Bozsik, Zakariás – Budai II., Kocsis, Hidegkuti, Puskás, Czibor alakulattal? Azzal a társulattal, amelynek „összeállítását szinte az ország apraja-nagyja fújta", és sokan tudják ma is, álmukból fölébresztve. Akár Magyarországon, akár világszerte, legfeljebb egyes neveket rosszul ejtenek. „Ez a csapat – olvashatjuk Gergely Jenő és Izsák Lajos *A huszadik század története* című kézikönyvében –, kiegészülve néhány hasonló képességű futballzsenivel – 1952-ben olimpiai bajnokságot nyert, 1953. november 25-én Londonban, az »évszázad mérkőzésén« 6:3-ra verte az angol válogatottat, amit a rádiókészülékek mellett szinte az egész ország végigszurkolt; a budapesti visszavágón 1954 májusában 7:1-re győztek, s így a közelgő labdarúgó-világbajnokság megnyerése iránt táplált remény nem is volt alaptalan."

A kérdés többszörösen is jogos. Egyfelől azért, mert Puskás 2006-os halálával mára (2007. december) már csak két tagja maradt életben a híres tizenegynek. „Úgy fejeződik be, ahogy kezdődik" – írta szellemesen az egyik jó tollú újságíró. Vagyis: Grosics, Buzánszky, vagy: Buzánszky, Grosics! Más lehetőség nincs. (Így is történt, s ez már történelem: Grosics 2014. június 13-án, míg Buzánszky szinte napra pontosan fél évvel később 2015. január 11-én távozott ebből az árnyékvilágból, míg az Aranycsapat utolsó tagja, a csepeli Tóth II. József 2017. október 9-én hunyt el.)

A búcsú pillanatai:
Tóth II. József fotója fénykorából
(Forrás: archív)

Tablókép a londoni hősökről
(Forrás: archív)

A vb-főpróba tökéletesen sikerült a Népstadionban. Az angolok elleni győztes csapat a kormánypáholy nézőit köszönti: Bozsik (takarva), Lóránt, Lantos, Buzánszky, Zakariás, Kocsis, Gellér, Czibor, Hidegkuti, Tóth II., Puskás (Forrás: Sportmúzeum)

Holott a hozzáértő kortársak s a valódi szakértők számára mindig is magától értetődő volt, hogy az „Aranycsapat" gyűjtőfogalom: 1953. november 25-én délután épp abban az összeállításban és nem egy másikban lépett pályára a Wembleyben. Előtte háromszor-négyszer s aztán még – utólag szinte hihetetlen – összesen csupán egyetlenegy alkalommal.

Előtte:

1952. szeptember 20. Bern. Magyarország–Svájc 4:2. A második félidőben az eredetileg kezdő Palotás Pétert klubtársa, Hidegkuti Nándor váltja. Ez volt, a legenda szerint, a szállóigévé vált „kis pénz, kis foci, nagy pénz, nagy foci" Puskás-mondástól elhíresült találkozó. 1953. május 17. Róma. Magyarország–Olaszország 3:0. Itt az a szerepcsere történt, hogy Hidegkuti helyett Palotás jött be a szünetben. 1953. július 5. Stockholm. Magyarország–Svédország 4:2. A második félidőben Sándort Budai váltotta. 1953. november 15. Budapest. Magyarország–Svédország 2:2. Utána: 1954. április 11. Bécs. Magyarország–Ausztria 1:0.

Akkor viszont, amikor talán a legjobban kellett, és elvileg lehetett volna, 1954. július 4-én Bernben, Sebes Gusztáv – máig sem lehet pontosan tudni, miért – felforgatta a csapatot. Mint köztudomású, betette

A két kapitány, Puskás és Wright 105 000 szurkoló előtt felvezeti csapatát a londoni Wembley stadionban (Forrás: archív)

a lábadozó csapatkapitányt, ám kihagyta az Uruguay ellen igen jól játszó Budai II. Lászlót. De ez már egy másik történet. A bennfentes szurkolók s kivált a játékostársak jól tudták, hiszen az utóbbiak a bőrükön érezték, hogy példának okáért a „Vörös Lobogó" (MTK) Kovács II. Józsefe (1923–2001), aztán a Győr, majd a Vasas Kárpáti Bélája (1923–2003) semmivel sem volt rosszabb futballista az 1925-ös születésű dorogi Buzánszkynál. A nála négy évvel idősebb, lábtöréséből lassanként talpra álló ferencvárosi Rudas Ferencről nem is beszélve. S az sem volt titok, hogy összességében a 'fekete párduccal' pontosan egyidős Henni Géza, aztán Gellér Sándor (1925–1996), vagy akár kicsit később a kispados világcsúcstartó Ilku István (1933–2005) legalább olyan biztos kezű kapus volt, mint a látványos bravúrokra, de bosszantó hibákra egyaránt képes Grosics Gyula. (A korabeli választékról csupán annyit, hogy Grosics tatabányai dublőre, az 1937-ben született Rapp Imre az Aranycsapat legendás kapusának 1962-es visszavonulása után még évekig az NB I. legjobb hálóőrei közé tartozott, és közel a negyvenhez a nemzeti válogatottba is meghívták.) Mégis, és nem véletlenül, épp a 6:3-as legénység tagjait kapta szárnyára a világhír. Az ő keretes fényképüket hozták az újságok s vetítették világszerte a filmhíradók. Én körülbelül öt és fél évesen, 1953 decemberében láthattam először Bozsikékat egy eldugott észak-erdélyi kisváros lepusztult mozijában. És nyilván a tömeglélektan törvényszerűségeinek engedelmeskedve valami elmondhatatlan és leírhatatlan büszkeséget éreztem. Akárcsak szinte mindenki a 15 milliós „összmagyar" natióból – különös tekintettel az 1920-ban „leszakadt nemzetrészeknek" még az „anyaországiaknál" is sikerhiányosabb, frusztrált tagjaira.

A verhetetlen tizenegy

Sándor „Csikar" 1949-ből (Forrás: archív)

A kerekre táguló szemű „kisebbségi" gyereknek a szó szoros értelmében fogalma sem lehetett róla, hogy a futball 1920 és még inkább 1947 után történelmi dimenzióba került Magyarországon. Látványosságának és látszólagos közérthetőségének köszönhetően rendkívül alkalmassá vált a rejtett társaslélektani és történelmi-nemzettudati folyamatok leképzésére. Az elnyomott hazafias érzések tömeges megélésére és viszonylag akadálytalan kinyilvánítására. A fordulat éve (1948) után pedig, amikor Sztálin generalisszimusz legjobb tanítványának bölcs vezetésével két vesztes világháborút és az 1941–1945-ös társadalmi és nemzeti katasztrófákat követően hozzáláttunk a szocializmus pannóniai változatának felépítéséhez, könyörtelen harc kezdődött az „osztályellenség", a „klerikális reakció", a „burzsujok" s leginkább a „nacionalizmus" minden elképzelhető formája ellen. Nos, akkor a foci jelentése-jelentősége újabb tartalmakkal bővült. A futball pótlékká, afrodiziákummá, s így politikummá vált, mivel sajátosságainál fogva – a korszak egyik jeles kutatójának kifejezésével – „a nemzeti önkifejezés egyik kontrollálhatatlan tere" (Rainer M. János) maradhatott.

Ez az alaphelyzet tette Puskást és társait politikai tényezővé, törvények felett álló, kivételezett személyekké. Mi több: a nemzeti szimbolika szerves tartozékaivá. Valósággal mesefigurákká. Így keletkezett az „aranylábú fiúk" nimbusza, a verhetetlen tizenegy mitikus tere s az Aranycsapat legendája. Itt jut eszembe a romániai kisfiúként fülembe jutott korabeli történet is – amely viszont már az 1956-ban új dimenzióba került Puskás-legendárium része. A mese körülbelül úgy szólt, hogy Puskásnak olyan erős lövése volt, hogy – úgymond – „lepecsételték" a bal lábát, mert kárt tett a kapusokban, közvetlenül a testi épségüket veszélyeztette. Következésképpen csak jobbal „tüzelhetett" kapura. Megjegyzem, hasonló legenda keringett a negyvenes évek közepe táján Kolozsvárt is, csak épp nem Puskásról, hanem az 1912. február 26-án Brassóban született tizenháromszoros magyar és negyvenkilencszeres román válogatott balösszekötőről, Bodola Gyuláról. Becenevén Dudusról, aki az 1945–46-os idényben a helyi Vasasban is szerepelt. Lövőerejéről, félelmetes rúgótechnikájáról a szakirodalom is megemlékezik – Bodola Magyarországon a Nagyváradi AC 1943-as bajnokcsapatának nagy munkabírású játékmestereként szerzett nevet. Aztán, a rövid kolozsvári kitérő után levezetésként még 1950-ig játszott az 1945 után újjászervezett MTK (Textiles) csatársorában Hidegkuti és az 1947 őszén Szegedről feljövő Sándor Károly társaságában. Játéktudásáról még annyit, hogy Bozsik egyszer azt nyilatkozta, hogy soha senkitől nem tartott a pályán, de „amikor Dudus hozta felém a labdát, egy kicsit mindig elbizonytalanodtam". Bodoláról terjesztették először azt is (akár később Puskásról vagy Bozsikról), hogy a tizenhatosról bármikor eltalálta a felső kapufáról madzaggal lelógatott bokszosdobozt.

Bodola Gyula, fénykorában (Forrás: archív)

A Puskás-lövésekről szóló adoma azért is tetszett hitelesnek az akkor nyolcéves futballőrült kisfiúnak, mert mióta az eszét tudta, vasárnap délutánonként a népi demokratikus Románia Máramaros tartományában is

fogható *Kossuth Rádió* meccsközvetítéseit hallgatta nagyapjával – Szepesi György ihletett tolmácsolásában. S ezeknek refrénszerű mozzanata volt a „Puskás lő: gól" szókapcsolat. Nemzedékem labdarúgással beoltott tagjainak mélytudatába, a „történelmi igazságnak" megfelelően, már 1947–1956 között örökre bevésődött: Puskás és a gól valamiképpen összefüggenek egymással. Sőt, voltaképpen fölcserélhető fogalmak is: Puskás = gól; de a gól is azonos Puskással. Erre mondta csapatbéli örök riválisa, nagyszájú vita- és kártyapartnere, mellesleg feltétlen csodálója, Czibor Zoltán: „Ha egyszer belerúgott a labdába, abból két gól lett." Talán egyetlen kivétellel: a magyar focitörténet mind ez ideig legfontosabb mérkőzésén. Pedig 1954. július 4-én a berni Wankdorf stadionban papíron Puskás ismét két gólt rúgott. De ez is köztudott, Ling, az angol játékvezető csak egyet adott meg – a találkozó utolsó pillanataiban visszavont egy teljesen szabályos, ráadásul a magyar fenomén nevéhez méltó, látványos ballábas találatot. A futballban, akár az életben, nincsenek véletlenek; még ha – látszólag – minden a legnagyobb rendben volna is. Az óvodás gyerekek is betéve tudják, ha máshonnan nem, a nagypapájuktól, hogy pontosan ez volt az a találkozó, amely előtt, amely körül és amely során semmi sem volt rendben. Ellenkezőleg: minden tótágast állt. Nincs valamirevaló szakíró, s most már kihalóban lévő akkori törzsszurkoló, akinek ne a könyökén jönne ki: a csepeli Tóth II. József a brazilok ellen izomszakadást szenvedett, a móravárosi születésű Sándort nem is nevezték, pedig nem csupán saját megítélése szerint lehetett volna nyerőember a darabos, lassú és nehezen forduló Kohlmayer ellen. Budait állítólag fáradtság s formahanyatlás miatt mellőzte Sebes. Puskás viszont nyúzott vonásokkal, feszült, kényszeredett mosollyal az arcán s a kapitányi szalaggal a bal karján ott toporgott egy másik Tóthtal, Mihállyal együtt a kezdőkörben. S hatvanvalahány év után valljuk be: két, az érvényes és a meg nem adott gólja, valamint Sebes hivatalos véleménye ellenére ő maga közepesen, önmagához képest pedig gyengén játszott!

Puskás-portré a német sajtóban (Forrás: archív)

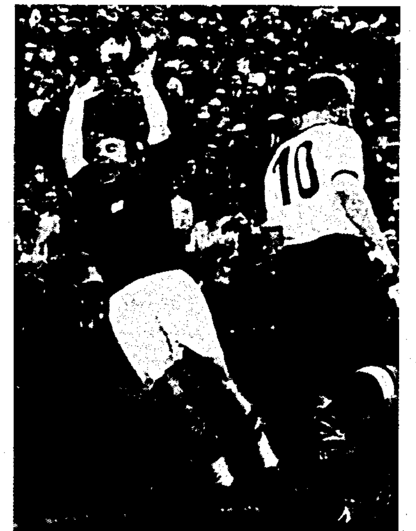
Vajon miért?

Mert a kötelező történészi tárgyilagosság jegyében jobban hiszek Vető Józsefnek, a *Szabad Nép* kiküldött tudósítójának, aki július 4-i keltezésű berni tudósításában a magyar játékosok teljesítményét értékelve higgadtan írta: „Puskás nem nyújtotta szokott játékát. A mérkőzés előtt azt az utasítást kapta, hogy előretolt csatárt játsszék. Pedig az ő erőssége, hogy hátulról hozza fel nagy lendülettel a labdát. Erre most nem nyílt alkalma." De miért? Mert a helyzetek kihasználásában Puskás, a berni döntőn kihagyott három (!) ordító helyzete ellenére, minden bizonnyal utcahosszal vezetné a mesterlövészek világranglistáját. Talán csak a fiatal Deák Ferenc (1922–1998), vagyis Bamba, a „szentlőrinci gólzsák"; Gerhard (Gerd) Müller és a brazil Romário érhetne a nyomába. S persze Kocsis Sándor, aki a magyar válogatottban még nála is termékenyebbnek bizonyult. Puskás hihetetlen biztonsággal, nagyon kis hibaszázalékkal értékesítette ziccereit, a büntetőket is beleértve.

Csak azon az elátkozott 1954. július 4-i meccsen nem!

Kelepcében

A vébétörténet, ezt is legalább százszor megírták, a csalóka és becsapós 1954. június 20-i 8:3-as magyar–(nyugat)német találkozón indul. – Kocsis rögtön az első percekben Puskás helyéről bal teljes csüddel a jobb felső sarokba zúdítja a labdát. Majd Puskás visszaadja a kölcsönt: ő a jobbösszekötő posztjáról rúg jobb külsővel fineszes gólt a 'jobb alsóba', miután hihetetlen érzékkel ugrott át egy kaszáló lábat; alighanem Liebrichét, a német stopperét. Aztán Öcsi szokása szerint ad még két-három gólpasszt Kocsisnak és Hidegkutinak, bemutat néhány 'oxit' (sarkazást), 'átlépőst', harminc-negyven méteres 'puha' keresztlabdát, talán még egy-két 'kötényt' is kioszt a kétségbeesetten rárohanó védőknek. Ahogy sportnyelven mondani szokták, nagyon él, fickándozik a német bekkek között, akár hal a vízben. A csapat pedig két góllal vezet az első félidő lefújásának pillanatában. És Puskás ekkor követi el élete legeslegnagyobb – s következményeit tekintve legsúlyosabb – ostobaságát. „Beszól" az ellenfél Helmuth Rahn (1929. augusztus 16.–2003. augusztus 14.) és Fritz Walter (1920. október 31.–2002. június 17.) melletti talán legjobb játékosának: a hirtelenszőke, Wehrmacht-tisztre emlékeztető Werner Liebrichnek (1927. január 18.–1995. március 20.). Meggondolatlanságát semmi nem menti, csupán magyarázza: élete legjobb formájában s az optimális futballista életkorban van. Huszonhét éves. A magyar Wundermannschaft 1950. május 14-e óta veretlen, ő a kapitány, rajtuk a világ szeme, s néhány óvatos nyilatkozattól eltekintve egyetlen ember, Herr Josef Herberger, a német szövetségi edző kivételével mindenki azt gondolja: játék nélkül a magyaroké a világbajnoki aranyérem. Ráadásul nemzeti válogatottunk ezen a mérkőzésen is tüneményesen muzsikál. Olyannyira, hogy a német védők összevissza rohangálnak, mai kifejezéssel: „nyomozzák" a labdát, többnyire csak akkor találkoznak vele, ha a hálóból kell kipiszkálni. Puskás úgy érzi, s ebben igaza is van, a két alakulat nincs azonos súlycsoportban. Ő és társai azt művelhetik velük, amit kényük-kedvük, úri szeszélyük diktál. Kiélhetik a sajátos közép-európai futball-'filozófia' alapszabályait: fifikásan, lehetőleg apró gólokkal először meg kell zavarni, s ha a helyzet úgy hozza, egy kicsit meg is kell (technikailag, taktikailag) szégyeníteni az ellenfelet. Majd az így szerzett lélektani előnyt stratégiai fölénnyé kell fokozni. És ki ellen lehetne a legjobban demonstrálni, a legszemléletesebben bizonyítani a szocializmus fölényét, ha nem épp a második világháború romhalmazából az amerikai tőke segítségével feltápászkodni igyekvő, a nemzetközi közösségben helyét kereső adenaueri Nyugat-Németország ellen? Nem szabad viszont tönkreverni, becsületében megalázni az ellenfelet; nem célszerű, sőt szerencsétlen is: túlnyerni tilos, akárcsak a történelemben, mert az megbosszulja, megbosszulhatja magát.

A döntő 7. percében Puskás megszerezte a vezetőgólt Liebrich (10) mellől (Forrás: archív)

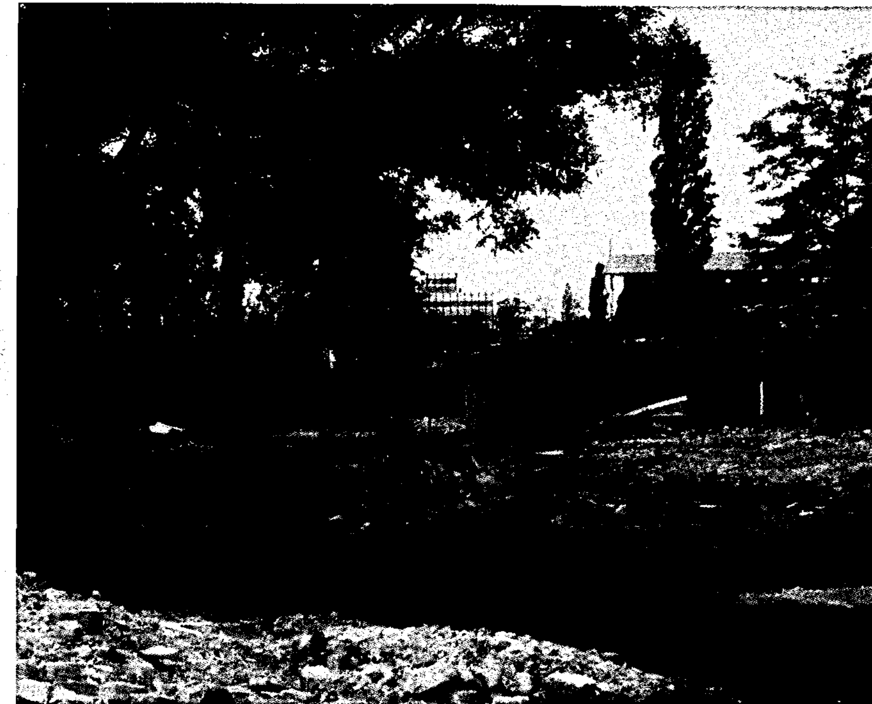
A Puskás–Liebrich-affér

Vagyis meg kell állapítanunk, az aranylábú fiúk már az első félidőben többszörösen vétettek saját törvényeik ellen. A játék hevében túlságosan

diadalittasokká váltak. Valósággal belegázoltak ellenlábasaik férfiúi önérzetébe. A fölény pedig ellenszenvet, nemegyszer bosszúvágyat szül. Kivált, ha egy nemzeti érzésében, önbecsülésében szintén porig alázott, vérig sértett, a nemzetközi közvélemény által joggal kipellengérezett nagy nemzet szimbolikus megtestesítőivel szemben nyilvánul meg – az egész világ szeme láttára. Márpedig a *Puskás–Liebrich-affér* esetében erről volt/van szó. A két labdarúgó-iskola: a játékos, szellemes és sajnos fölényes közép-európai magyar *versus* a katonás fegyelemre, a helytállásra és a bajtársiasságra alapozó, poroszos-rakkolós német – s mögöttük-általuk a magyar és német gazdaság- és társadalomfejlődés meg nemzetté válás nagyságrendbeli különbségeinek teljes súlya feszül egymásnak. Mondhatni, a két balul sikerült 20. századi magyar és német történelem: két sárba tiport hazafiság, két egyaránt frusztrált, súlyos traumákon átesett nemzettudat csapott össze, s így objektíve nemigen lehetett kétséges, hogy tizennégy nap múlva, amikor kenyértörésre, a mindent eldöntő összecsapásra kerül a sor, merre billen ki a mérleg, a históriai igazság nyelve... A többi, mondhatnánk részletkérdés. Történészszemmel nézve azonban nem nélkülözi sem a pedáns szociológiai tanulmányokba való 'finomságokat', sem a görög tragédiákba illő feszültséget, a többszörös drámai fordulatot. Purczeld Öcsi akkor még nem tud németül, holott tízéves koráig feltehetőleg meg-meglátogatta a taksonyi sváb nagyszülőket, meg a soroksári rokonságot. Szöllősi monográfiája említi is, hogy apai nagyatyja egy darabig közös háztartásban élt velük a kispesti „városi házakban", a Puskás-lakásban.

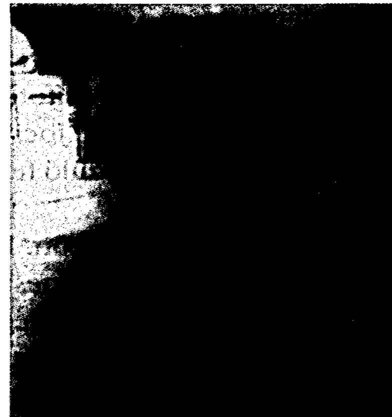
De, mint tudjuk, a kis dolgokban mindig az anyák, a nők döntenek. Puskás mamája – a kecskeméti Bíró Margit, született 1904. december 21-én, elhunyt 1976-ban – nem beszéli Goethe és Schiller nyelvét: a családban szigorúan a magyar dívik. Más szóval: 1954-ben a nemzet bombázójának tolmácsra van szüksége. Az Aranycsapat gyakorlatilag valamennyi tagja megerősíti, a találkozón akadt is fordító, mégpedig a nyugatnémet csapat egyik védőjátékosa személyében.

Ez a fiatalember a hajdani Krassó-Szörény vármegye székhelyén, a vegyes lakosságú és háromnyelvű (román, német, magyar) Lugoson töltötte gyermekkorát. Ott járt óvodába, elemi iskolába, és a líceumot (gimnáziumot) is ott kezdte el. Az utóbbinak 1923 óta ugyan valószínűsíthetően román volt a hivatalos oktatási nyelve, de számos forrásból tudjuk, hogy a temesvári és a lugosi iskolákban a gyerekek még az 1960-as évek elején is a szünetekben, a tornaórákon és a kirándulásokon egymás között többnyire magyarul beszéltek. Az 1930-as, 1940-es évek fordulóján pedig ez még inkább általános jelenség volt. Így eshet, hogy, noha „tótos" hangzású nevet visel, Josef „Jupp" Posipal (1927. június 20.–1997. február 21.) ugyanúgy „sváb", ahogy „Franzi" Purczeld is. Meg a Temesvárott felnövő, labdarúgó-pályafutását a *Banatul*ra átkeresztelt „Kinizsi-törpében" kezdő, majd a Nagyváradi A. C. csapatában magyar bajnokságot is nyert háromszoros magyar s később sokszoros román válogatott Perényi-Pecsovszky József (1921. július 2.–1968. október 6.) is.

Bozsik és Puskás a kispesti pálya melletti „városi házakban" nőtt fel. Az akácosok helyén edzőpálya épült a nyolcvanas években (Fotó: Kristóf Lajos)

De álljunk meg itt, és tegyünk rövid kitérőt. Ma már Magyarországon is kevesen tudják, hogy a szakértők szerint ez a Perényi-Pecsovszky volt éppen az a játékos, akinek játéktudása, fizikai adottságai elérték Bozsikét, és megközelítették Puskásét. És, hangozzék ez bármilyen furcsán, mert Perényi-Pecsovszky 1937-ben induló pályafutását kettétörte a második világháború, és némi tétovázás után végül Romániában maradt, „futballtipológiailag" ugyanabba a kategóriába tartozott, mint Alfredo Di Stéfano. Saját korát szintúgy megelőzte, mint az argentin világsztár: elöl-hátul egyformán jól játszott; hátára vette a pályát, szerelt, szervezett, irányított, s ha kellett, gólt is lőtt. És, akárcsak Puskás, szinte soha sem hagyott ki tizenegyest. (Ez is persze csak félig igaz, mert a magyar válogatottban Öcsi négyet is hibázott: 1952. július 21., Jugoszlávia 2:0; 1953. november 15., Svédország 2:2; 1954. október 10., Svájc 3:0; 1955. Svédország 4:2. A legenda tehát úgy pontosítandó, hogy egyik kihagyott tizenegyesnek sem lett súlyos következménye, mert az 1953-as pesti magyar–svéd – a londoni 6:3 főpróbája – barátságos mérkőzés volt, a helsinki döntő 36. percében elpuskázott büntetőt pedig Czibor segítségével a második félidő 26. percében ő maga korrigálta. Szóval e tekintetben is hihetetlen szerencséje volt.) Amikor e sorok szerzője historikusi lelkiismeretességből később rákattintott a világhálón a Wikipédia-lexikon Posipal címszavára, a kiséletrajz olvastán megborzongott. A vasutas családba született Czibor Zoltán (1929. augusztus 23.–1997. szeptember 1.) ugyanis a lexikon adatai szerint ugyanabba az iskolába járt Lugoson, mint az '54-es német válogatott Posipal. Az ifjú Jupp a helyi gimnáziumban folytatta tanulmányait egészen addig, amíg előrelátó szülei 1943-ban el nem küldik műszerésztanoncnak Hannoverbe, ahonnét csak azért nem tért vissza szülőföldjére, Romániába, mert mamája (a daruvári születésű, valószínűleg elsvábosodott francia családból származó Anna

Perényi-Pecsovszky József a magyar válogatott formaruhájában 1942-43 körül (Forrás: archív)

Maria Hillier) megérezte: jobb, ha Jupp kinn marad, mert mint „fasisztát" a felszabadító szovjet csapatok rögvest „malenkij robotra" hurcolhatják. Vagy a román hatóságok telepítik ki a dél-romániai *Bărăgan* síkságon felállított munkatáborok egyikébe. Mellesleg ez az eshetőség elméletileg a Purczeld-rokonságot is veszélyeztette. A többször idézett Puskás-monográfia határozottan állítja: nem kis részben „Öcsi" korai hírneve miatt érezhették csupán viszonylagos biztonságban magukat.

A lugosi Czibor–Posipal randevú tehát, ha tényleg igaz, merthogy semmilyen más forrásban, így az 1997-es Czibor-életrajzban sem szerepel, mesébe illő: két hajdani romániai kisfiú világbajnoki döntőt játszik egymás ellen. Az egyik a német, a másik a magyar labdarúgó-válogatottban. Mi több, az elhíresült döntő második félidejében, amikor a pánikba esett Sebes Gusztáv Hegyi elvtárs utasítására visszaküldi Czibort igazi helyére, Posipal fogja a magyar balszélsőt. Tehát ellenlábasok. A krónikákból tudjuk, hogy Josef Posipal a 8:3-as vesztes mérkőzésen is játszott, teljesen életszerű tehát, hogy bár legutóbbi iskolai találkozójuk óta minimum tizenegy év telt el, azonnal egymásra ismernek. És az is okkal feltételezhető, hogy Öcsi épp Czibortól szerzett tudomást róla: Juppnak semmiféle nehézséget nem okoz a tolmácsi szerepkör. Mindent ért, és bármit le tud fordítani. Oda-vissza. Az már csak külön érdekesség, hogy Vető Józsefnek, a *Szabad Nép* kiküldött munkatársának a szimpatikus, „magyarul kitűnően beszélő" Posipal 1954. július 1-jén a magyar–német világbajnoki döntő esélyeit latolgatva így nyilatkozott: „Édesanyja magyar, édesapja német". Ez a közlés csupán azok számára meglepő, akik nem mélyedtek el a dualizmus kori Magyarország társadalomtörténetében. Ugyanis 1880 és 1910 között olyannyira fölgyorsult a társadalmi és presztízsemelkedéssel járó, főként magyar köznemesi mintákat követő (modern) polgárosodási-betagozódási-nemzettéválási és (jobbára önkéntes) asszimilációs folyamat Délkelet-Magyarország nagyobb városaiban, köztük leginkább épp Lugoson és Temesvárott, hogy úgyszólván családi stratégia és személyes döntés kérdése volt: a családok érzelmileg (tudatilag) melyik népközösség tagjának vallják magukat. Mit is jelöl meg beszélt nyelvként a vegyes ajkú, etnikailag rendkívül kevert (német, román, magyar, bolgár, cseh és szlovák) lakosság? A temesvári Pecsovszky József egyik interjújából az is kiderül: édesapja, a Szepes vármegyei Gölnicbányáról a Bánságba került kovácsmester, ifj. Pecsovszky János nyilvánvaló „szlovák eredete ellenére németnek érzi és mondja magát", Temesvár környéki Dentáról származó, minden kétséget kizáróan sváb származású édesanyja, Hack Rozália ellenben valószínűleg inkább magyarnak. Fiuk pedig, Perényi-Pecsovszky József, becenevén Csala („Románia valaha is élt legjobb labdarúgója", Oroszhegyi Károly, Pecsovszky monográfusának minősítése) az idézett beszélgetésben ezt mondta: „1943-ban sem vallottam németnek magam, pedig akkor egyesek szerint »okos dolog« lett volna..." Olyannyira nem, hogy azokban a kritikus időkben, 1942–43-ban, háromszor is szerepelt – kitűnő teljesítményt nyújtva – a magyar nagyválogatottban. Tragikusan korán befejeződött élete vége felé pedig egy csupán történelmi távlatból értelmezhető, számunkra, magyarok számára

Posipal, a bánsági Lugosról elszármazott „tolmács", a vb-győztes német csapat jobbhátvédje (Forrás: archív)

rendkívül fölemelő kijelentést tett, amely a ceauşescui „aranykorban" (1965–1989) természetesen nemigen jelenhetett meg nyomtatásban: „Azért vallottam minden körülmények között magyarnak magam, mert *ezt a nemzetiséget én választottam*, és én tudom, hogy miért..." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Puskás (elkerülhető) sérülése

Az emlékezetes '54-es Puskás–Liebrich szöveghű párbeszédet Török Péter előadásában idézem, aki Kő Andrással és Bocsák Miklóssal talán a legtöbb ismerettel rendelkezik az Aranycsapat viselt dolgairól. „*Puskás odaszólt Posipalnak, aki ugye magyar ajkú területen született valahol Erdély peremén, mondd meg ennek a favágónak, hogy [a második félidőben] annyiszor viszem el a labdát a lába között, ahányszor akarom*". Tegyünk hozzá még két adalékot: a szóváltást, ha éppen úgy adódik, talán Lóránt (Lipovics) Gyula is le tudta volna fordítani, hiszen kőszegi srácként valószínűleg gyerekként is elég jól beszélt németül. (Ennek ellentmond, hogy – mint föntebb már olvashattuk – a berni döntő előtt rossz előérzetéről beszélve egy osztrák rádiósnak a meccs lehetséges kimeneteléről, Szepesi segítségét veszi igénybe!) A másik mozzanat, amely elgondolkoztatja a tárgyilagosságra törekvő krónikást, hogy a második félidő legeslegelején továbbra is Posipal fogta Puskást, és csak pár perccel később cserélt Werner Liebrichhel. Ebből viszont elméletileg két dolog is következhet. Öcsi mégsem a félidőben, hanem a második negyvenöt perc első pillanataiban provokálta a kőkemény német hátvédet. Vagy a szigorúságáról közismert stopper esetleg némely vezetői instrukció hatására lépett egy sort előre – és talpalt a legendás bal külső csüd oldalsó fertályába.

1954. június 20. Liebrich „kicsinálja" Puskás bal lábát (Ez volt Öcsi hosszú pályafutásának legsúlyosabb sérülése) (Forrás: archív)

Az akció még néhány jobb érzésű német újságírónak is sok volt, mert a hamburgi *Die Welt* munkatársának egyik korabeli tudósításában, egyet és mást érzékeltetve a magyar zsenik megbocsáthatatlan fölényeskedéséből, ezt olvashatjuk: „A legszörnyűbb tettre a durva Liebrich vetemedett. Teljesen szükségtelen volt ez a bosszú Puskás ellen. Egyszerűen azt bosszulta meg rajta, hogy a magyar csatár mindenkit kicselezett, és hogy Liebrich úr labdarúgó készsége úgy viszonyul Puskáséhoz, mint egy elsős kisdiák hebegése egy egyetemi professzor előadásához. És azon, hogy ő csak dadogni tud, annyira bedühödött, hogy akkor rontott neki a magyar játékosnak, amikor ott sem volt a labda, ahelyett, hogy inkább saját magának kevert volna le egy pofont. Ezt az embert soha többé nem lenne szabad a nemzeti tizenegybe beállítani. Többet árt nekünk, mint tíz tisztességes vereség."

Ugyanígy beszél egy másik szemtanú is, Skultéty Csaba (1920–2015), aki akkor a SZER müncheni adójának szerkesztője volt. Ma is állítja: Liebrich mozdulataiból sütött a szándékosság!

Mielőtt a magyar csapatkapitány hebehurgya felszólításának, s persze főként következményeinek elemzéséhez hozzálátnánk, szögezzük le, Puskás-Purczeld Ferenc, Josef Posipal és Perényi-Pecsovszky József úgy képvisel

három magyar (*hungarus*) sorsot, hogy etnikailag részben germán eredetűek. És tudtukon kívül nem csupán a francia mintákon nyugvó, ám felemásra sikeredett magyar nemzetfejlődésnek, hanem a kelet-közép-európai (Duna-táji) német történelemnek is egyaránt alanyai.

Az alagútcsel következményei

E száraz történészi okfejtés után vessünk egy pillantást a dolog „szakmai" és lélektani oldalára is. Az alagútcsel (angolul, olaszul, spanyolul és németül *tunnel*, illetve *Tunnel-Trick*; franciául *petit-pont*, hidacska, kishíd) olyan mutatvány, amelyet a magyar (és az orosz) focizsargonban a „kötény" (*fatruk*), illetve a „szoknya" kifejezés jelöl. Ez egyike a futball legnehezebben végrehajtható és persze leglátványosabb elemeinek. Kivitelezése különleges technikai tudást, és főként ütemérzéket kíván, mert többnyire egy, a mozdulat indításának pillanatában nem létező résen, az „átadásra" kiterpesztő vagy a „beadást" blokkolni igyekvő ellenfél lába közt kell elgurítani a labdát. Lehetőleg „csont", azaz érintés nélkül – és minél „szűkebben". A Puskás-kihívás értelmezéséhez azt is tekintetbe kell venni, hogy mindez egyúttal a futballpályákon elképzelhető legnagyobb pimaszság. Már egy „sima" passzkötényt sem kellemes kapni, ám egy valódi, hamisítatlan „bőr" (mert néha így is hívják) felér a becsületsértéssel. Kivált, ha utána gólt kap az ellenfél. „Felbőrözni" valakit, főleg, ha tekintélyes, nagy nevű spíler az illető, már-már olyan, akárha az anyját szidnák vagy a hites feleségét becsmérelnék. Netán a férfiúi képességeit vonnák kétségbe. Az esetek többségében nem is maradhat következmények nélkül – megtorolják. Vagy a kárvallott, vagy valamelyik önérzetesebb játékostársa. Már csupán azért is, mert nemcsak látványos, hanem szerfölött nevetséges is; az, aki kapja és persze csapata is lélektani hátrányba kerül. Megalázzák. Jupp Posipal pontosan tisztában volt ezzel, s a jóindulat sem hiányzott belőle. Mert ezt válaszolta Puskásnak: „*Öcsi, ez nagyon rossz ötlet, ez [a Werner] egy igen spőd gyerek, ezzel nem jó… [ujjat húzni, kikezdeni.*" „*Arra kérlek, nagy nyomatékkal, mondd meg neki, szó szerint, akkora durung, hogy annyiszor viszem el kötényben a lába között a labdát, ahányszor akarom. Ne törődj vele…*" A többit tudjuk – megőrizték a celluloidszalagok.

Dr. Kreisz László csapatorvos Puskás betegszobájában (Forrás: archív)

*

Ezt kockáztatta Puskás, és ezért kapott a második félidő 15. percében olyan iszonyú „csomagot", amely később a fiatal Diego Maradona bal bokáját szilánkosra zúzó, bilbaói mészárosnak nevezett, baszk Andoni Goikoetxeának is becsületére vált volna. No meg – ezt ismét csupán a kontraszt kedvéért említem – a derék Marco Materazzinak: Liebrich nyolcvan kilójának teljes súlyát, megsértett férfiúi önbecsének minden maradék zsigeri indulatát és frusztrált nemzeti tudatának összes kompenzatív lendületét beletette bal talpának lefelé irányuló brutális mozdulatába. Valósággal széttaposta ellenfele mitikus bal lábának külső részét, futballista szlengben a „rüsztjét".

Egy Puskás-védjegy: a bal-külső, épp az, ami tropára ment (Forrás: Fortepan)

Puskás ugyan megúszta lábtörés nélkül, de a legendás balos szalagjai megnyúltak, bizonyára be is véreztek kezdetben, vagyis kicsinálták – ez volt élete legsúlyosabb sérülése. Máig sem csitul a szóbeszéd, miszerint akkorát kapott, hogy még bokacsontja is elrepedt.

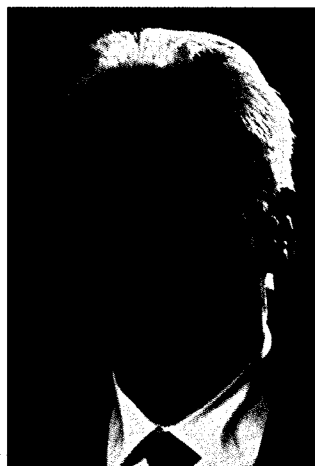
S az is tény, hogy a sérült testrészről készült korabeli röntgenfelvételt sosem találták meg az archívumban kutakodó sporttörténészek: elkallódott.

Ennél jóval szomorúbb a következmény: Puskásnak ki kellett hagynia a Brazília, majd az Uruguay elleni két meccset, amelyeket, tudjuk, a csapat nélküle nyert meg. Bozsik és Hidegkuti vezényletével, s kivált a brillírozó Kocsis Sándor káprázatos fejesgóljaival. Az Aranycsapat legendáján viszont – vagyis nem csak Öcsi bokáján – (hajszál)repedés keletkezett: a nemzeti tizenegy Puskás nélkül is verhetetlen. Lehet, hogy mégsem ő az igazi vezér. Talán mégis Hidegkuti a legnagyobb klasszis, s az 'aranyfejű' Kocsis a legkiválóbb csatár. És *nem* Sebes (Farkas, Rákosi) kegyence…

*

Tête d'or! Kocsis Sándor, az „aranyfejű", az 1954-es vb gólkirálya. Újpest, Megyeri út, UTE-pálya, Magyarország–Ausztria (6:1) labdarúgó-mérkőzés (Forrás: Fortepan)

Ilyesmiről persze nem szokás beszélni, de, akárcsak a gladiátoriskolában, elég egy teszetosza, ügyetlen mozdulat, múló rosszullét, s az addig magabiztosan a hierarchia csúcsán terpeszkedő főember (hadnagy, csapatkapitány) mindaddig megingathatatlannak tetsző pozíciója máris megrendül. Automatikusan mások ácsingóznak a helyére. Egész egyszerűen azért, mert nincs jelen, nem vesz részt a harcban, sem a diadalmas ütközetek utáni rituális lakomákon. Vagy ha mégis, borús hangulatban, letörve, testi és lelki sebeit nyalogatva, leverten, rossz lelkiismerettel. Nagyon igaza lehet tehát a jó pszichológiai érzékű Buzánszky Jenőnek, amikor a berni kudarc okait keresve, s Puskás, általa különben nem minősített, viszonylag halványabb teljesítményét magyarázva azt mondta, hogy a csapatfőnök kiesett a ritmusból, lement az adrenalinszintje, szervezete visszavett a magasrendű igénybevételhez szükséges különleges készenléti állapotból, izomtónusa csökkent és így tovább. A méltányos és rokonszenves csapattárs nem tett hozzá egy másik fontos, egyébként szintén az úgynevezett poszttraumás állapotból következő lélektani momentumot: kihagyás (betegség, sérülés) után, főként, ha a sérült „munkaeszköz" egy-egy hirtelen mozdulatnál sajog, a futballista, még ha Puskásnak hívják is, elbizonytalanodik. Átvillan rajta: nem biztos, hogy meg tudja csinálni ezt vagy azt a trükköt, mert belé nyilallhat a fájdalom. Ezért eleve másképp nyúl a labdához, másképpen helyezkedik, nem azt a megoldást választja, amelyiket (vagy ahhoz hasonlót) kollégái megszoktak tőle. Ennélfogva bizonytalanná teszi, frusztrálja, idegesíti őket is. A magas szintű futballban pedig, az elengedhetetlen technikai tudáson túl, minden a társak bizalmán múlik. „A kölcsönös bizalom a játék garanciája" – mondta erről egy ízben maga Puskás. Így történhetett meg, ami két héttel korábban Öcsi sérülése nélkül elképzelhetetlen lett volna: a német *Mannschaft* egyik kulcsjátékosa határozottan úgy emlékszik, a vébédöntő első félideje utolsó tíz percének valamelyikében Hidegkuti artikulálatlan hangon üvöltözött Puskással! Ottmar Walter, mert róla van szó, nem taglalta, hogyan viselkedett a leendő Pancho a ledorongolás hallatán (föltehetően nem szólt vissza, mert elrontott valamit, amit máskor behunyt szemmel is megoldott volna), ám az egykori szem- és fültanú ma is megesküszik, ez volt az a pillanat, amikor megérezte: „a magyarok idegesek. Talán lelkileg össze is roppantak – meg lehet verni őket!" Ehhez, ennek a pontos beméréséhez még magyarul sem kellett érteni, a látvány önmagáért beszélt: az Aranycsapat belső erőviszonyai átmenetileg megváltoztak, kohéziója gyöngült, a gépezetbe homok került, csikorognak a máskor olajozottan működő kerekek. Meg lehet fogni őket.

Ottmar Walter 2006-ban, Puskás Ferenc temetésén (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

A pásztorórák ára?

Buzánszky, gáláns úriemberként nyilvánosan sohasem említett egy másik történetet (négyszemközt, poharazgatás közben viszont néhányszor elmondta): biztos tudomása van róla, hogy egyik védőtársa épp a döntő előtti amúgy is zavaros, sramlizenés solothurni éjszakán, madárnyelven szólva,

Hidegkutiné, Zakariásné és Kovács Imréné az Uruguay elleni mérkőzés rádióközvetítését hallgatják (Forrás: archív)

'elkapta' a körülöttük legyeskedő egyik bécsi pincérlányt. „*Várhatott volna még egy napot*" – kommentálta rezignált arckifejezéssel a jobbhátvéd. Amint várhatott volna az a másik öt, szintén kimaradó csapattárs is. Merthogy közben a magyaros dőreség égbekiáltó példájaként, Farkas Mihály közbenjárására a döntőre, jutalomutazás gyanánt, megérkeztek a feleségek és a menyasszonyok is.

Ez persze nyilván hatod-hetedrangú esemény. Aprócska szem a láncban, mert a két legénység valós tudása között akkora volt a különbség, hogy még akkor is tönkre kellett volna verni a német alakulatot, ha – Kocsis szavaival

Az „árulkodó" Czibor egyik fotója 1952-ből (Forrás: archív)

– mind a tizenegyen bordélyban töltik az éjszakát. Ám itt egy különleges mérkőzésről, a magyar labdarúgás történetének kimagaslóan legfontosabb kilencven percéről volt szó – tehát a legapróbb, jelentéktelennek tetsző részletek is számítanak. Kivált, ha összehasonlítjuk a német csapatban uralkodó spártai fegyelemmel: a gondosan megválasztott, a játékosokat a külvilágtól szinte hermetikusan elzáró tóparti szállás kijelölésével, beleértve az arák Herberger általi udvarias eltanácsolását is és így tovább.

Vagyis, ha lassítva és kimerevítve újraelemezzük a mérkőzés első német góljának filmkockáit, s látjuk, hogy a bal oldalra átkeveredő Helmuth Rahn által keményen megküldött (egyébként feltehetően kapura lövésnek szánt) vizes, nehéz labda először Buzánszky, aztán Lóránt talpa alatt kacsázik el, majd a csapat kimagaslóan legjobb emberfogója egy teljes „ütemet" késve úgy csúszik be, hogy felszabadítás helyett a valószínűleg kapu előtt elsuhanó labdát talppal a szintén közbevetődő Morlock elé tolja – valósággal „gólpasszt" adván így neki –, s a német csatár a negyedütemmel szintén elkéső Grosics mellett a hálóba sodorja azt... Szóval, ekkor óhatatlanul átvillan a kései krónikás agyán: nincs-e itt mégis valami 'összefüggés'? Vagyis szimpatikus kullancsunk akciójával – akárcsak nem kevésbé éles helyzetben ötvenkét évvel később Zinédine Zidane – a férfiúi önbecsületet látványosan megvédte ugyan – a meccs azonban elment!

A *Szabad Nép* helyszíni tudósítója megint szenvtelen tárgyszerűséggel ezt írja: „Zakariás a támadásépítésben jól szerepelt, védőfeladatát azonban megközelítőleg sem látta el olyan jól, mint az eddigi mérkőzéseken." Az adoma valóságtartalmának hitelességét nemigen csökkenti egy másik, könnyűszerrel ellenőrizhető tény sem: „Zaki", vagyis az 1924. március 5-én született Zakariás József soha többé nem húzta fel a magyar válogatott hol meggypiros, hol piros-fehér mezét. Attól kezdve a nála hét évvel fiatalabb Szojka Ferenc, majd Kotász (Gottlieb) Antal (1929–2003), esetleg Berendy Pál (Botond) (1932–2019) játszott „beállóst", aztán 1961-től Sipos „Tüdő" Ferenc (1932–1997). Zakariás viszont a híres tizenegy legelső halottja lesz: még ötvenéves sem volt, amikor állítólag egy súlyos keringési betegség következtében 1971. november 22-én elhunyt.

11. perc: Morlock gólja előtti pillanatkép 1954. július 4-én a berni Wankdorf stadionban: Grosics elkésett a vetődéssel, Morlock mögött sötét mezben Lantos (Forrás: archív)

Persze ne legyünk igazságtalanok és irigyek az Aranycsapat hajdani „kullancsával": a mérkőzés kimenetele nem azon a pár, bizonyára kellemes, ámbátor embert próbáló pásztorórán múlt. A kilengést az is menti, hogy az esetet lovagiatlanul megszellőztető egykori szobatárs, Czibor Zoltán (s névtelenül mások is) egybehangzóan állítják: a hajnali hatkor a kimerültségtől remegő lábakkal nyugovóra tért Zaki beleszeretett a szőke, fitos orrú osztrák (?) felszolgálólányba.

(Az már csupán a sors iróniája, hogy imént idézett, futballhoz csupán szurkolói szinten értő, ám az egyik kapu mögött a pályához közel ülő szemtanúnknak, Skultéty Csabának épp Czibor lárvaszerű holtfáradt arca és tétova mozdulatai vésődtek az emlékezetébe, amint még az első félidő vége felé, totyorogva, minden erejét összeszedve a szögletzászló felé vánszorog, hogy a labdát beívelje...)

Az 1954-es vb-döntő vesztes csapata a korabeli német sajtóban (balról jobbra): Puskás, Grosics, Lóránt, Hidegkuti, Bozsik, Zakariás, Lantos, Buzánszky, Tóth Mihály, Kocsis, Czibor (Fotó: archív)

Az 1954-es vb-döntő győztes csapata a korabeli német sajtóban (Forrás: archív)

Nem: a vereség konkrét oka az volt, hogy Czibor, Tóth Mihály, Hidegkuti és Kocsis számolatlanul hagyta ki az ordító gólhelyzeteket. Csak a második félidőben kilencet! Hidegkuti jobb lábbal (ő még az első félidőben), Kocsis három méterről (!) fejjel a kapufát is megdöngette, mindhiába – *ça ne veut pas entrer*! Az Istennek se akar bemenni – mondják az ilyen „rohadt" meccsekre a francia futballisták. Aki bármilyen szinten focizott, tudja, vannak olyan napok, amikor semmi sem jön össze, mintha átok ülne a játékosokon, elcsúsznak a gólvonalon, eltalálják a tehetetlenül fekvő kapust vagy Kohlmeyer 'támaszkodóját'. Netán egymást öklelik fel igyekezetükben az üres kapu előtt, mint Sándor Károly és Fenyvesi Máté tette nyolc évvel később, 1962. június 10-én Chilében a csehszlovákok ellen, egy igen hasonló hangulatú és ugyancsak kudarccal végződő mérkőzés első félidejének utolsó perceiben.

És Puskás? Ő vajon hogy vizsgázik? Mert róla, a legendáról szól elsősorban a mese, őmiatta kerítettem ekkora feneket egy, a világtörténet egészét tekintve parányi, jelentéktelen epizódnak: a magyar labdarúgó-válogatott 1954. július 4-én délután 3:2 arányban alulmaradt (Nyugat-)Németország ellenében.

Nekünk katasztrófa, nekik csoda

Ami nekünk csaknem nemzeti katasztrófa, nekik csoda: *Das Wunder von Bern.* A nácizmus idején súlyosan megtépázott német nemzettudat rendbeszedésének immár történelmileg is értelmezhető döntő mozzanata. Sokak szerint a Konrad Adenauer (1876–1967) és utóda, Ludwig Erhard (1897–1977) kancellár nevével fémjelzett német gazdasági csoda nyitánya is volt ez a titokban remélt győzelem – és minden kétségen kívül a német nemzeti önbecsülés legitim visszaperlésének rendkívül fontos, szimbolikus eseménye!

Ezzel a címmel, *Das Wunder von Bern* nagy sikerű, egész estét betöltő, német játékfilm is készült. Benne, pontosabban a végén, mintegy ízelítőül és történelmi dokumentum gyanánt, tényfeltáró riportok, visszaemlékezések, hangulatfestő betétek láthatók. Egyebek között Ottmar Walter beszámolója után harmincnyolc perces sűrítmény a meccs legfontosabb mozzanatairól. Szinte élőben. A nyilatkozók között egy jó karban lévő, még mindig mutatós solothurni hölgy, Pia Wysse is többször megszólal, és valósággal ódákat zeng az aranylábú, szörnyen szimpatikus magyar fiúkról. S ha netán ő kísértette volna meg az elérhetetlen Puskás helyett a csapat 'szürke eminenciását', Zakariást, szét kellene tárnunk a karunkat, s be kellene ismernünk: Isten útjai, akárcsak *a magyar fátum* titkai, kifürkészhetetlenek. Tudjuk, nem ő volt – rejtélyek azonban így is maradnak garmadával. (Sohasem fog például kiderülni: igaz-e Czibor megérzése, miszerint a feltűnően bájos hölgy valójában stratégiailag fontos 'küldetést' hajtott végre a magyar védelem egyetlen igazán potens emberfogójának 'kikapcsolásával'?) Nincs benne például az a jelenet sem, amikor Hidegkuti legorombítja Puskást, s amelyet Ottmar Walter (1924–2013) elevenített föl. A német játékos, hajlott korú joviális úriemberként csupán hivatkozott rá, nincs azonban okunk, hogy kételkedjünk szavahihetőségében. Nem lehet viszont kétségünk az iránt, hogy Puskás pályafutása négy-öt legrangosabb fellépése egyikén és magyar szempontból épp a legfontosabbikán, aránylag a leghalványabb teljesítményét nyújtja: nem játszik rosszul, semmivel sem gyöngébb a többieknél, de aznap nem vezéregyéniség. Nem főszereplő, csak egy jó játékos a sok közül. Azon a mindent eldöntő napon *nem azonos önmagával*. Máskülönben nem történhetne meg, hogy a második félidő közepe táján megszokott posztján, a balösszekötő helyéről teljes csüddel, nagy erővel mellbe találja a kapu közepén álló Toni Tureket a pattogós labdával. Azért is tudta 'izomból' meglőni, mert az a levegőben volt! S itt kell sajnos azt is rögzítenem: Bozsik, Kocsis, Hidegkuti, Czibor és a többiek elszörnyedve látták a döntőt megelőző bemelegítés közben, hogy a próbarúgásokat végző csapatkapitány képtelen volt a földről keményen megrúgni a labdát, annyira féltette sajgó bal lábát. Hidegkuti minden bátorságát összeszedve odament Sebeshez, és arra kérte, ne változtassa meg az Uruguay ellen győztes csapatot! Mindhiába. Azt, hogy nem épült fel teljesen, egy-két nappal a nagy mérkőzés előtt maga Öcsi is bevallotta, amikor így nyilatkozott egy hogyléte felől érdeklődő magyar újságírónak, Pálfai Jánosnak:

„– *Ha passzolgatok, ha lassan vezetem a labdát, vagy rúgok, akkor nem érzek fájdalmat, de ha teljes súlyommal a sarkamra lépek, vagy gyorsan rajtolok, belenyilall a bokámba a fájdalom.*"

A berni csoda című német film Grosicsot alakító szereplője és maga a Fekete Párduc (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Össznépi német boldogság: Fritz Walter és Sepp Herberger vállakon (Forrás: Die Welt)

A FITOS ORRÚ SZOLGÁLÓLÁNY ÉS AZ ARANYCSAPAT

Puskás bal külsővel kapura lő a berni döntőn, arcán enyhe grimasz (Csak nem azért, mert sajgott a rüsztje? Mögötte Hidegkuti, aki nem értett egyet a kapitány beállításával) (Forrás: archív)

Ez sajnos igaznak bizonyult, Major-Zala szemtanúként rögzített feljegyzéseiből is tudható, hogy a második félidőben Puskás időnként „sántít, húzza kissé a lábát". Vagyis ezzel magyarázható: ahelyett, hogy lazán, külsővel elnyesné Turek mellett a labdát, inkább lesz, ami lesz alapon belebikázik. Aztán, nem sokkal később már jól helyezi a jobb alsó sarok felé (ilyen szituációkban máskor halálbiztosan betalál), mégsem képes elég erőt adni bele. Végül, már pánikhangulatban, a meccs vége felé, hasonló pozícióban, bal külsővel, vérszegény módon laposan a jobb kapufa mellé küldi Bozsik „forintos" passzát... Azaz még a „ketrecet" sem találja el! Mindkétszer nyilván azért, mert belehasított a fájdalom. Amit ő keresett (és okozott) kivagyiságával két héttel korábban magának – és sajnos nemzetének.

De nézzük, mit is jelentett erről meglepő tárgyilagosságával, ám Puskást kicsit mégis védelmébe véve a *Szabad Nép* kiküldött munkatársa Bernből! Másnapi, *Miért lett második a világbajnokság legjobb csapata?* sokatmondó című – ám mégis „csúsztató", mert a valódi okot vagy nem ismerő, vagy az okot az okozattal felcserélő – értékelésében ez áll: „A csatársor nem vált be. Az utóbbi évek leggyengébb válogatott játékát és legnagyobb csalódását hozta. Nem Puskás beállítása miatt volt ez. Puskás, a magyar csapatkapitány, aki az utóbbi években oly sok felejthetetlen mérkőzés hőse volt, nem akart kimaradni a világbajnoki döntőből, labdarúgó-pályafutásának fontos állomásából. Ha nem is volt teljes értékű harcos – hiszen sérülése, a kényszerpihenő nem múlhatott el nyomtalanul –, végig becsületesen, odaadóan harcolt, egy gólt lőtt, néhányszor jó helyzetbe hozta társait. Megtette azt, amit várni lehetett tőle. Hatalmas balszerencse, hogy két [szerintünk három! – B-K. B.] olyan helyzetben, amelyet máskor »kisujjal« megold, nem sikerült gólt elérnie." Ettől alig különbözik a *Népsport* két szintén jelenlévő szakírója, Feleki László és Pálfai János közösen jegyzett szakvéleménye sem: „Puskás olyan utasítást kapott ezen a mérkőzésen, amely megfelelt egészségi állapotának, de az ő megszokott játékstílusának nem felelt meg. Az utasítás úgy szólt, hogy Puskás ezúttal előretolt csatárt játsszék.

A balösszekötő nagy munkabírása, fáradhatatlansága nagyon hiányzott. Kevesebbet mozgott a szokásosnál és lényegesen kisebb területen játszott. Rúgott két gólt – egyiket azonban nem adta meg a játékvezető –, s ezenkívül is akadtak jó helyzetei, de ezeket nem tudta megfelelően kihasználni."

Emlékek fogságában: Vajon miről beszélgettek a pohár fenekére nézve? (Kocsis és Bozsik a barcelonai éjszakában valamikor a hatvanas években) (Forrás: archív)

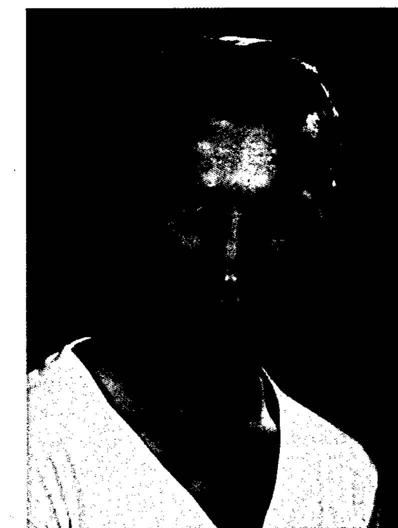
*

Puskás tehát, még így is, mondhatni ötvenszázalékosan is lő két, hírnevéhez méltó gólt, de csak az egyik szerepel a krónikákban. Merthogy közszájon forgó futballista bölcsesség: a mérkőzés addig tart, amíg a játékvezető le nem fújja. S gól az, amit a bíró megad. Más kérdés, hogy a magyar sportdiplomáciának (ha voltak egyáltalán valódi sportdiplomaták, és nem csupán „kísérők" a magyar küldöttségben) eszébe sem jutott tiltakozni az angol bíró miatt, akit érzelmileg nyilván „megérintett" a 6:3 és 7:1, ami romba döntötte a ködös Albion futballjának hosszú évtizedek alatt felépített tekintélyét... Vagy hogyan vélekedjünk a magyaros „logisztikáról", mármint a Solothurn szívében lévő szállodafoglalás tárgyában, amikor a magyar vezetőknek csak egy telefonjába került volna, hogy a berni követség valamelyik „beosztott diplomatája", netán maga a konzul még 'hasznos időben' elautózzon a franciául *Soleure*-nek, míg olaszul *Solettá*nak nevezett ódon hangulatú svájci kisvárosba, és kérdőre vonja a polgármesteri hivatal egyik illetékesét, ugyan mondaná meg, milyen hagyományos programjaik vannak a vb-időszakában, mondjuk a július 4-i döntőt megelőző éjszakába nyúló estén... és így tovább. *Nota bene*: a követség munkatársai ehelyett éberen azt fürkészték, hogy milyen „ellenséges – szocialista államrendünket veszélyeztető – elemekkel" érintkeznek a fiúk kevés szabadidejükben. (Lásd erről Major-Zala már idézett emlékiratain kívül Prőhle Gergely értékes közleményét a bibliográfiában!)

*

Van egy olyan érzésem, hogy sem Puskás, sem társai soha nem tudták kiheverni ezt a vereséget. Életük végéig kísértette őket, mint egy rémálom, borzalmas katasztrófafilm. Az is volt! Amikor 1994-ben egy újságíróknak szervezett televíziós vetélkedőn Hidegkuti jelenlétében levetítették a meccs egyik kópiáját, Nándi elsírta magát a megrendültségtől. Esterházy Péter jegyez föl 2006-os futballkönyvében egy másik megdönthetetlennek látszó 'bizonyítékot' az egyik főszereplő, Grosics Gyula előadásában: „*nincs egyetlen nap se, hogy ne gondolnék arra a meccsre, hogy ne gondolnék a Rahn lövésére, mert ha egyet jobbra léptem volna, akkor elérem a labdát, de akkor persze balra rúgta volna, és mondta, és mondta...*" Akárcsak Sebes Gusztáv, aki még halálos ágyán is két sokatmondó szót hajtogatott, úgymint: „*Kikaptunk!*" Meg: „*Öcsi!*" És nem véletlenül...

Olyannyira nem, hogy olvastam valahol, Sebes másnap (július 5-én) délelőtt teljesen összetörve, könnyes szemmel mondta a szintén budafoki Csordásnak meg Machosnak és Várhidinek, hogy ha őket játszatja, biztos az aranyérem. S hogy ez legendánál jóval több, azt 1955-ös könyvének következő önkritikus passzusa filológiailag is igazolja:

Machos Ferenc pályája csúcsán Honvéd-mezben (Forrás: Hoffer-hagyaték)

„*A svájci világbajnokságon velünk voltak még a következő benevezett játékosok: Gellér, Gulyás, Várhidi, Kárpáti, Kovács Imre, Csordás és Machos. El kell ismerni, hogy helytelenül nem szerepeltettük őket a világbajnoki mérkőzések során. Valamennyi játékos nagytudású labdarúgó, akiknek az állandó válogatottak pihentetése érdekében szerepet kellett volna kapniuk egyik-másik mérkőzésen.*" A szövetségi kapitány egy, Malonyai Péter által mostanában újraközölt megnyilatkozása pedig így szól: „Fájdalmas, hogy a magyar dolgozók örömét nem tudtuk teljessé tenni. *Ennek a döntőnek az első számú tanulsága, hogy nekünk, vezetőknek a jövőben nem szabad érzelgősnek lennünk. Lelkesedésében nem mindegyik játékosunk érzi, hogy fáradt, nem érzi komolynak a sérülését. Lelkesedésében* mindegyik jót akar, s *nem gondolja meg, hogy ha nincs teljesen rendben, esetleg nem használhat csapatának.*" (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

Ezt nem lehet másképp olvasni, mint hogy megbánta Öcsi beállítását! (Az már más lapra tartozik, hogy ezt soha többé nem ismételte meg...)

Még maga Puskás is, akit, ha a berni döntőről faggattak, szinte mindig megjelent arcán egy jellegzetes tikk-szerű grimasz, félreérthetetlen jeleként annak, hogy minden vagánysága ellenére valójában ő sem volt képes megemészteni a történteket. 1981-ben Madridban így nyilatkozott: „Az angol–magyar futballmeccs a mai napig a világ legnagyobb futballmeccse volt, kilencven év után nyert egy európai csapat Angliában a kiváló angol csapat ellen. Onnan indultak el az új dolgok és az új futballfelfogás." S most következik az önkéntelen beismerés, szinte elszólás, merthogy erről *akkor* nem kérdezték: „Amilyen nagy jelentősége volt, hát mit tudok mondani, *ugyanolyan nagy probléma volt utána, amikor elvesztettük a világbajnokságot.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.) Köztudott, hogy a közvélemény őt és a szövetségi kapitányt tette meg bűnbaknak. Tegyük hozzá: nem alaptalanul és nem is teljesen igazságtalanul.

Puskás 1993-ban kilátogatott Sebes sírhelyéhez a budafoki temetőbe (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

A két embert különleges kapcsolat fűzte egymáshoz: Sebes fiaként szerette Purczeldék „Öcsijét", s nem csak, amit sokan szemére vetnek, azért, mert közepes, amolyan rakkolós egykori futballistaként csodálta a keze alá került csaknem fél tucat zsenit és a közülük is kiemelkedő Puskást, hanem mert ő is munkásszármazású és német eredetű lévén (a budafoki Scharenpeck família sarja volt, s már Öcsi apjával, idősb Purczeld Ferenccel is igen jóban volt) talán a hasonszőrű, nála nagyságrendekkel különb tehetségre is felnézett. Azonkívül tudta, hogy mindig számíthat rá. S ez fordítva is igaz: Puskás is szerette a „vonalas", valójában azonban nagyon jóindulatú és játékosaiért mindenre képes edzőt, és tűzbe ment volna érte, akárcsak a többiek. Még, gyakori hőzöngései ellenére, az excentrikus Czibor is. Mindnyájan megérezték, a Gondviselés különleges kegyéből és akaratából szerepük túlmutat, túlnő önmagán, valóban történelmi pótlék, egyfajta vigasz a megbicsaklott (modern) nemzetté válásért, a csökevényes polgárosodásért, a Kossuth, Széchenyi, Deák és a többi nagy magyar államférfi által elgondolt liberális magyar álom (és állam) 1918–1920-as szertefoszlásáért és mindenért, „ami utána következett".

Ha ebből a szemszögből nézzük újra a londoni 6:3 filmjét, lehetetlen nem gondolni arra, hogy nem futballmeccset, hanem a balul sikerült 19–20. századi „magyar történet" kompenzációját látjuk. Jóllehet „csak" a szimbolikus térben. A dicsőséges magyar rapszódiát: tizenegy észvesztő magyar tehetség tobzódását, eksztatikus előadását arról, hogy szerencsésebb esetben mire is lehetett volna képes ez a szomszédai gyanakvásától, a nagyhatalmak közönyétől kísért – és saját önsorsrontó tulajdonságaitól is terhes, általuk megvert Nemzet! Ebben az összefüggésben sem volt véletlen mindabban, ami 1954. június 18. és július 4-e között, de különösen a berni döntőben történt. Ellenkezőleg – minden magán viselte nemzeti gyarlóságainkat, a tehetség elfecsérlésének módozatait, a rossz szervezést, a széthúzást, a kisebbségi érzésekből fakadó kivagyiságot, az önbizalomhiányból eredő melldöngetést, az erők hibás el- és beosztását, a kapkodást, a következetlenséget, az intrikákat, végül a pánikreakciók sorozatát. Puskás halálával már sohasem fog kiderülni, mint ahogy az új évezred kezdete, elméjének elborulása óta amúgy is reménytelen volt megtudni, mennyi része volt mindenben az egyiknek, Sebesnek. És a másiknak, a csapatkapitánynak. Milyen közös felelősség terheli őket a kétségtelenül hibás döntéssorozatban? Miért nem nevezték az élete legjobb formájában lévő, huszonhat éves, erőtől duzzadó Sándor Károlyt, akinek egyéni akcióira épp a döntőben lett volna a legnagyobb szükség, amikor a hadrend megbomlott már, és ki-ki huszáros rohammal, jórészt egyéni bravúrral, egyedül akarta bevenni a német hadállásokat? Maga Sebes is elismerte egy évvel később megjelent *A magyar labdarúgás* című könyvében, hogy ez „súlyos hiba volt"!

Miért nem gondoskodtak megfelelő tartalék balösszekötőről, mondjuk a régi játékerejét lassanként visszanyerő Szuszáról? Miért nem játszott inkább Palotás Péter a döntőben, aki már több alkalommal is sikeresen helyettesítette Hidegkutit, Kocsist és Puskást is, és feltétlenül élvezte társai bizalmát? Miért ingott meg 1954 elején Sebes bizodalma Budaiban (a brazilok

A döntőben ismét találkozott egymással Puskás és Liebrich. Középen Kohlmeyer nézi a magyar csapatkapitány jobblábas lövését (Forrás: archív)

elleni súlyos sérüléséig a Puskásnál csak egy évvel fiatalabb Tóth József volt a válogatott állandó jobbszélsője), s miért nem volt elég ennek visszaszerzésére az „uruk" ellen mutatott meggyőző játék? S ha már Budait végképp nem akarta szerepeltetni, miért nem tette ki ismét jobbszélre Hidegkutit, aki ott is kiemelkedő teljesítményre volt képes? És végül, miként került ismét a csapatba Tóth Mihály (1926–1990)? Csak nem azért, amiről tudni vél a fáma, miszerint Sebes veje volt? Elegendő, ha ismét a részrehajlással nemigen vádolható helyszíni tudósítót idézzük: „Tóth Mihály, a második félidőbeli kényszer-jobbszélső, önfeláldozóan küzdött. Dicséret illeti érte, de képességeit meghaladta a feladat." Czibor Zoltán viszont, akivel már a Komáromi MÁV csapatában együtt szerepeltek a csatársorban – mellesleg ugyanabban a 'szereposztásban', mint a berni döntőn, vagyis a 'Rongylábúval' a jobbszélen, s egyáltalán nem voltak rossz viszonyban –, szokása szerint kíméletlen: „bocsássa meg nekem a világ, ő nem volt válogatott labdarúgó! Ő nem volt talán még első osztályú labdarúgó sem. Egy ember [...] aki rükvercben [értsd: hátrafelé] cselez! Egy ilyen embernek nem volt helye köztünk." S persze, nem utolsósorban milyen szerepe volt a történésekben Puskás hiúságának?

Csupa olyan kérdés, amely azóta is foglalkoztatja a labdarúgást szerető közvéleményt. Válasz, kielégítő magyarázat pedig a legendák természetéhez illően nincs, s már nem is nagyon lehet. (Hacsak nem kerül *mégis* elő valamelyik német vagy orosz levéltár mélyéről egy 'top secret' jelzetű karton, amely tényszerűen alátámasztja a „vezetőknek" osztogatott Mercedesek és a magyar téeszekben s állami gazdaságokban hogy, hogy nem épp '54 nyarán tucatszámra megjelenő *Lanz Bulldog* típusú mannheimi csodatraktorok konteóját...)

Abban viszont biztosak lehetünk, egyikük sem mondott el mindent!

S ez talán így is van rendjén.

Vasárnap Farkas Mihály lesz a balszélső

(Puskás Ferenc őrnagy és Bozsik József százados jószolgálati küldetésben, 1955)

Budapest, 1955 tavasza: Puskás Ferenc, a csapatkapitány talán legkockázatosabb „jószolgálati küldetése". Előzmény: Czibor Zoltán, az Aranycsapat kiismerhetetlenül cselező 'rongylábú' balszélsője szokásos éjszakába nyúló esti kiruccanásai egyikén túlságosan elragadtatja magát az EMKE bárjában. Először rosszízű párbeszédbe elegyedik egy pincérnővel, aki jelt ad a vendéglátóipari egységeknél rendszeresített 'fedett' kíbernek: rendre kellene utasítani az izgága, ráadásul pénztárcáját otthon felejtő kedves vendéget. A 'munkatárs' közbe is lép. 'Mások' is – minden jel szerint a civilben lévő ávósok is. Szó szót követ, s ahogyan lenni szokott, főként, ha a 'Bolond' az egyik főszereplő, egyre alpáribb kifejezések sisteregnek a dohányfüstös légtérben. Aztán a vita olyannyira elfajul, hogy az enyhén illuminált jobblábas balszélső egy váratlan gesztussal előkapja marokfegyverét, s hevenyészett alaki kiképzésre vezényli a társaságot – köztük a HM néhány egyenruhában mulatozó elhárítótisztjét.

Czibor egyik kortársa annak idején erről úgy értesült, hogy némi 'szalonzsidózás' is megesett, nem hallott viszont revolverlóbálásról. Mások azt állítják, hogy még a plafonba is belelőtt... Azt viszont többen tudni vélik, hogy Czibor taxiba vágva magát elviharzott, majd nem sokkal később nagy címletű és a korviszonyokhoz képest igen tekintélyes mennyiségű forintokat szórt szét a lokálban, újabb, sem „rendszerbarát", sem pedig illemkódexbe illő kommentárok kíséretében. Bármelyik változat lett légyen igaz, ez oltári nagy botrány a félelem hideg légkörében, s csupán a fiatalabb olvasók kedvéért jegyzem meg: ennél jóval kisebb kihágásért is lógattak fel vagy ítéltek súlyos börtönbüntetésre még civileket is Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály Hungáriájában. Czibor pedig, mint köztudott, papíron katonatiszt volt, minimum főhadnagyi rangban. Csapatfőnöke, Puskás őrnagy, amint neszét veszi a legújabb balhénak, azonnal tudja: nagy a baj, a játék most tényleg 'nem babra megy'.

Először is, egyik adat szerint, saját hatáskörben önhatalmúlag kiengedi a váp zárkájából a magáról megfeledkezett őrizetest. Majd mundérba bújik, mint különben menetrendszerűen szokta, ha ezt-azt el kell simítani, és bejelentkezik a honvédelmi miniszter titkárságán. Ám érezvén, most sokkal rázósabb ügyről van szó, a helyzet súlyosságára való tekintettel gyermekkori barátját, a vele ellentétben hallgatag és megfontolt Bozsik József országgyűlési képviselő „elvtársat" is magával viszi a kihallgatásra.

Czibor Zoltán 1962-ben
(Forrás: archív)

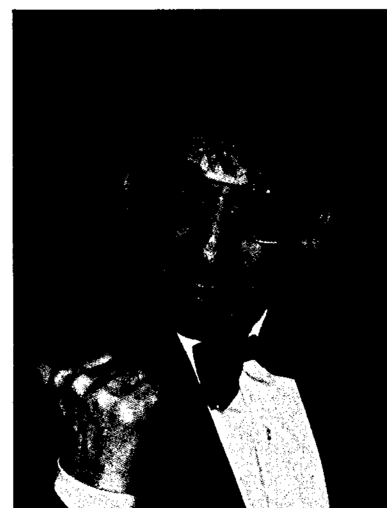
A kérdés csak az: kihez? Puskás monográfusa úgy tudja, természetesen Farkas Mihály hadseregtábornokhoz. Ezzel, a Czibor halála előtt két évvel készült magnókazettáról származó értesüléssel csupán az a baj, hogy a futballt és Öcsit különösen kedvelő, Kassán nevelkedett „hivatásos forradalmár" Farkas 1948. szeptember 9. és 1953. július 2 [4]. között volt a magyar honvédség első számú elöljárója. Közben, a külvilág számára rejtett, de kíméletlen belső küzdelmek, elvtelen helyezkedések és veszedelmes intrikák révén ideiglenesen a Nagy Imre-vonalhoz csatlakozott, így a leendő mártír-miniszterelnök taktikai szövetségese a Rákosi-klikkel szemben az „új szakaszban" (1953 júliusában moszkvai utasításra ideiglenesen el is mozdítják helyéről, „de már augusztusban visszanyeri tisztségeit"). Némileg hátrább szorult tehát a mindenható párthierarchiában. Olyannyira, hogy a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének 1955. április 14-i ülése nem csak Nagy Imrét – „antimarxista pártellenes nézetei és frakciós tevékenysége miatt" – rekeszti ki a politikai bizottságból és a központi vezetőségből, egyszersmind visszahívva „minden funkciójából, amit a párt bizalmából viselt", hanem „Farkas Mihályt is, aki Nagy Imrét hosszú ideig támogatta, ugyancsak kizárja a politikai bizottságból, és minden pártmegbízatásától megfosztja". Mindenesetre tény: az inkriminált 1955 tavaszán nem ő, hanem Bata István a honvédelmi miniszter.

Őróla viszont azt írja az egyik kútfő, hogy az „ideiglenesen hazánkban állomásozó" szovjethatalom kedvence – tehát maga is igen erős pillér (bástya). Úgy hírlik, a foci számára sem közömbös, viszont nem elsősorban

Az évek során ellentéteik ellenére elválaszthatatlanok lettek. Magyarország–Lengyelország (8:2) labdarúgómérkőzés, Debrecen Nagyerdei Stadion, Magyarország, 1949. július 10. Puskás és Czibor harcol a védőkkel, hátrébb Keszthelyi (Forrás: Fortepan)

Puskással, hanem inkább Bozsikkal szimpatizál. Elmélyült kutatás hiányában csupán találgathatunk: Czibort tréfálta-e meg a memóriája, s a balhé még április első felében történt (amikor „Misi bácsi" más csatornákon még beavatkozhatott), vagy jól emlékszik, s májusban Bozsikra éppen azért volt nagy szükség, hogy súlyosabb nyomatéka lehessen Öcsi kérésének. Elméletileg tehát nem kizárt, a delegáció mégis Farkast kereste meg – egy másik forrás szerint a tényleg rendkívüli kihágás következtében ezúttal maga Farkas Mihály hadseregtábornok rendeli raportra őket. Hiszen április közepéig nem volt még talonban: a magyar dolgozók például a *Szabad Nép* 1954. július 18-i számából arról értesülhettek, hogy „a Magyar Népköztársaság Érdemrendjével tüntették ki Farkas Mihály elvtársat, a Politikai Bizottság tagját, a *Központi Vezetőség* titkárát 50. születésnapja alkalmából". S bizonyára Farkas kilenc hónappal később is rendelkezett annyi kapcsolati tőkével, hogy közbeléphessen – 1955. április 14-ig mindenképpen... Annál is inkább, mert presztízse jelentősen csökkent ugyan azzal a ténnyel, hogy 1954. októberétől 'papíron' csupán a Honvédelmi Minisztérium katonai szakkérdéseivel foglalkozott, ám keze minden bizonnyal még messzire elért...

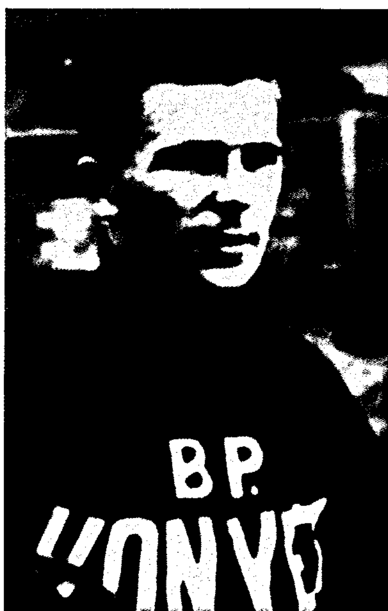
Czibor Zoltán 1994-ben
(Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

A vizitációs adoma különben úgy szól, hogy a két egyenruhás, ámbár botcsinálta katonatiszt előírásosan tiszteleg, majd a cs.k. (csapatkapitány) szabatosan előadja jövetelük célját. Amikor Farkas a szocialista ember morális felelősségére és a tiszti esküre hivatkozik, a fáma szerint Puskás, most is, mint annak idején Wustel-Városi György leigazolása esetében hanyagul visszakérdez: *„Misi bácsi, vasárnap maga játszik balszélsőt?"* A kérdés – a korabeli hatalmi viszonyok hozzávetőleges ismeretében is – túlment az abszurditás határán, s mégis szónokinak bizonyult. A soron következő meccsen ugyanis természetesen nem Farkas, hanem Czibor futott ki a zöld gyepre, s utólag a napnál is világosabb, hogy Czibort a kutyaszorítóból csupán Puskás (és Bozsik) kivételes tekintélye, törvények felett álló presztízse húzhatta ki. Akárki, akár Farkas, akár Bata lehetett a miniszter. Ám az is tény, hogy később, 1956. november 1-jén a Bp. Honvéd SE forradalmi bizottságának elnökeként éppen Czibor járja ki, bizonyára Maléter Pálnál (más forrás szerint a Puskás–Czibor duó Vas Zoltán közbenjárására), de Nagy Imre tudtával és beleegyezésével a buszt és vízumokat a híres-hírhedt nyugati (majd dél-amerikai) 'fekete' túrához. Ahonnét aztán Czibor közel negyvenesztendős hányódás-sodródás után csak meghalni tért haza. Puskással együtt – de a harmadik világsztár, az 1979-ben, ötvenévesen az életből önként távozott Kocsis Sándor nélkül. S az is tény, hogy Czibor, ez az önpusztító, zabolátlan, semmiféle tekintélyt el nem ismerő, féktelen futballzseni élete végéig meghatottan emlegette Puskásék önzetlen, több mint bajtársias 'intézkedését'.

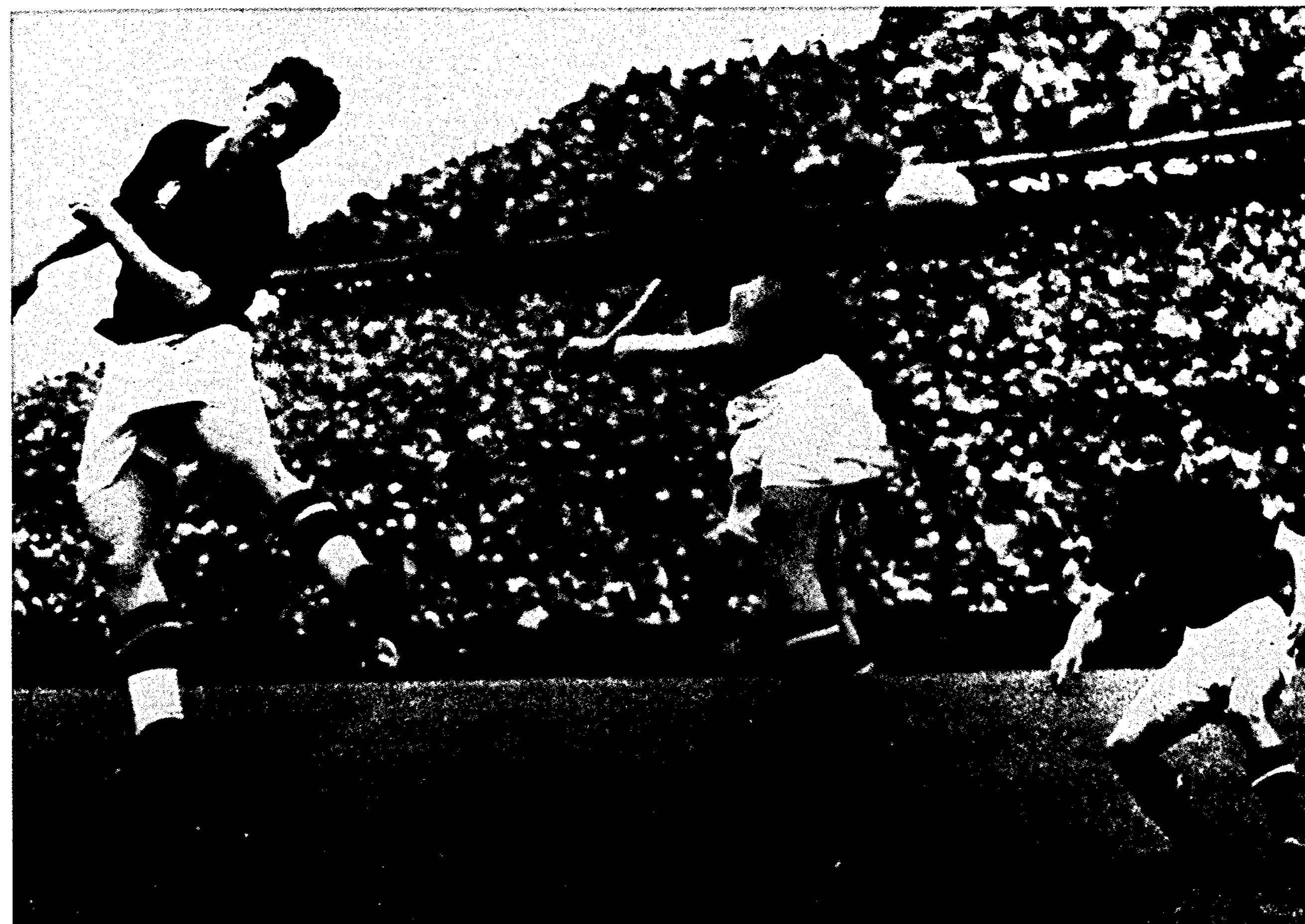
Puskás – az '56-os legenda születése

Storkow (Beeskowi járás), valahol Kelet-Németországban. Közismert magyar nevén: az NDK-ban, nem messze a lengyel–német viszályban elhíresült Odera–Neisse határhoz, *Frankfurt an der Oder* közelében. A „tetthely" a storkowi középiskola – annak is a 12., azaz végzős osztálya. Időpont: az 1956. október 29-ével kezdődő és november 3-ával záródó munkahét valamelyik tanítási napja. Minden bizonnyal délelőtt, talán a hosszú (nagy) szünetben. Az esemény: huszonkét érettségi előtt álló emberpalánta – öt leány és tizenhét fiú – valamikor a reggeli órákban teljesen váratlanul vigyázzállásba merevedik, és hosszú, végtelennek tetsző percekig úgy is marad. Az osztály ezzel az ötperces néma főhajtással rója le kegyeletét az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hősi halottai előtt. A fiatal fejekben apokaliptikus képek, rémisztő emlékfoszlányok kavarognak: a kockaköves utcákon élettelen, golyó szaggatta testek, fájdalomtól eltorzult arcú hullák, véres, tépett nemzetiszínű zászlók, kiégett szovjet (T-34-es) harckocsik, szeretteit gyászoló tömeg. Az iszonyatot fokozza, hogy a német rádió, valószínűleg a BBC értesülésére hivatkozva néhány nappal korábban bemondta: a legendás magyar labdarúgó-csapat kapitánya, Puskás Ferenc elesett a budapesti harcokban.

A jelenet értelmezéséhez feltétlenül tudni kell, hogy a tizennyolcadik életévükben járó diákok, ha nem is személyesen, de szüleik, rokonaik vagy barátaik révén 1953. június 17-én Kelet-Berlinben már testközelből megtapasztalták, mit is jelent a vörös csillagos „testvéri" tankok lánctalpainak csörömpölése az Alexanderplatzon és a német főváros utcáin. Berlin – és a jaltai békerendszert, Európa, Németország kettéosztását, valamint a hidegháborút megtestesítő Potsdam – alig nyolcvan kilométerre fekszik Storkowtól. Tán még annyira sem. Nem nehéz párhuzamot teremteni a három évvel korábbi berlini munkásfelkelés keménykezű elfojtása és a pest-budai „rendcsinálás" között: Dávid harca ez Góliát ellen. Nem lehet kétséges, mi és kik élnek a keletnémet ifjú szívekben, kivált, ha futballrajongókról van szó. Puskás és a magyar csapat itt is szimbólum – a világverő magyar válogatott nimbusza semmit sem csorbult az 1954. július 4-i svájci vereség óta. Már csak azért sem, mert az „endékás" pártsajtó gondoskodik róla, hogy a sportszerető közvélemény a berni csodában eleve sanda soviniszta szándékokat, az amerikai bérenc Konrad Adenauernek a „világméretű imperialista rablóháborúban" kicsúcsosodó tervei „gyorsabb és látványosabb megvalósulásának eszközét" lássa. A *Vorwärts* egyik '54-es kommentárja vonalasan le is szögezi, hogy az Aranycsapat tagjai *„minden támogatást megkaptak munkás-paraszt kormányuktól a magas színvonalú teljesítmény érdekében"*, majd a vereség okait firtatva bővebben is kifejti, *„ezen a világbajnokságon nem is a cím elnyeréséé volt a főszerep, hanem sokkal inkább az volt a cél, hogy a Magyar Népköztársaság amatőr játékosainak diadalmenetét megállítsák"*.

Puskás „Öcsi" fénykorában, '56 előtt
(Forrás: archív)

A Liebrich-dancs következménye: Puskás inkább fejjel veszélyeztet a berni döntőben. Mellette Hidegkuti és Kocsis (Forrás: Hoffer-hagyaték)

Vagyis, sugallja a cikk, a világverő magyar csapat a kapitalista ármány áldozata, az aranylábú fiúk végső soron azért nem győzhettek, „mert ők tizenegyen a béke táborából érkeztek". Megjelenik hát egy új aspektus is: a kudarc az osztályharcos szempontokat a „hanyatló kapitalista sporterkölcs gonoszságával" vegyítő megközelítése. Amely morális fensőbbsége birtokában azt is tudni véli, hogy „Liebrich aljas szándékból rúgta le Puskás Ferencet az első mérkőzésen". S a kíméletlen nyugatnémet stopper „szándékos szabálytalansága olyan körülményeket teremt, amelyek lehetővé tették a csapat számára, hogy a labdarúgás legértékesebb trófeáját megkaparintsák". S ez nem is történhetett másképp, sulykolja a pártpropaganda: Puskásék ugyebár a glóbusz elnyomott népeinek felszabadítását zászlajára tűző „szocialista béketábor", a magasabb rendű (kommunista) eszmék, az igazságosabb szocialista társadalom felépítése jegyében vették föl Bernben a küzdelmet a kizsákmányoló amerikai imperialisták bábállama, az újra felfegyverkezésre készülő agresszív militarista Nyugat-Németország ellenében. Ők voltak tehát a haladó erők valódi képviselői, és nem az Észak-atlanti Szövetség (NATO) hitvány vazallusait megtestesítő (nyugat)német játékosok. Száz szónak is egy a vége: az Elbától keletre mindenki tudja, legalábbis

érzi, csupán megmagyarázhatatlan kisiklás, múló rövidzárlat – (nyugat)német szemszögből csoda (*Wunder*) – történt: a magyar futballválogatott változatlanul a földkerekség legjobbja. A csapatkapitány alakja pedig mitikus magasságokban lebeg. Maradjunk annyiban, a közös lágerhez való tartozás tudata Storkowban és NDK-szerte akkoriban, történelmileg persze utólag fura, plusz szimpátiákat jelent.

Summa summarum: a storkowi *Kurt Steffelbauer Középiskola* végzős diákjai ötperces néma demonstrációt tartanak – de ez nem maradhat következmények nélkül. A *Stasi* mindenütt jelen van. „Valaki" természetesen értesíti a Gestapo szocialista utódszervezetét: „probléma" van, súlyos, politikailag is értelmezhető „függelemsértés" történt. „Ügy" keletkezett, amellyel „foglalkozni" kell, ki kell vizsgálni, fel kell deríteni a hátterét, ki kell nyomozni: ki volt az ötletgazda, a sötétben bujkáló galád felbujtó, nincsenek-e a dolognak egyéb, a belső rendet és a szocialista építés addigi vívmányait fenyegető elágazásai, az állambiztonságot érintő titkos összefüggései. A *Stasi* egy főtörzsőrmesteri rangú munkatársa november 3-án riasztja feletteseit, miszerint a storkowi gimnázium 12. osztálya „ötperces néma megemlékezést tartott az elesett magyar szabadsághargos ellenforradalmárokért". Tekintsünk el most a jelentésben felfedezhető fogalmi ellentmondásoktól, s írjuk a 'raportőr' fejében tetten érhető ideológiai káosz számlájára: november 3-án délután talán még maga Kádár János sem tudta, '56 októberében forradalom, avagy ellenforradalom, netán csak elemi erejű, függetlenségi harccal kombinált spontán népfelkelés zajlott Budapest utcáin. Ezt, hiszen tudjuk, mindig a történészek döntik el, persze csak utólag – az elengedhetetlen történelmi távlat és az (elméletileg) kötelező objektivitás jegyében. (Kádár mozgalmas életének különben, s ez már valóban a történelem fintora, épp 1956. november 3-a volt a sorsfordító napja. Monográfusa, Huszár Tibor Kádár „hosszú november harmadikájáról" beszél egyik művében: épp aznap este, 8.45-kor a Kremlben kezdődő plenáris ülésig, s magán a zártkörű tanácskozáson dőlt el a Moszkvába hurcolt Csermanek János és mindannyiunk sorsa. Kádár magamagát, Hruscsov pedig Molotovékat győzte meg addig, hogy az általa „*mologyec*"-nek aposztrofált Kádár, és rajta kívül senki más nem alkalmas a következő, épp róla elnevezett nem kevesebb mint harminchárom esztendeig tartó történelmi korszak levezénylésére. S nem a keményvonalasnak számító Münnich Ferenc.)

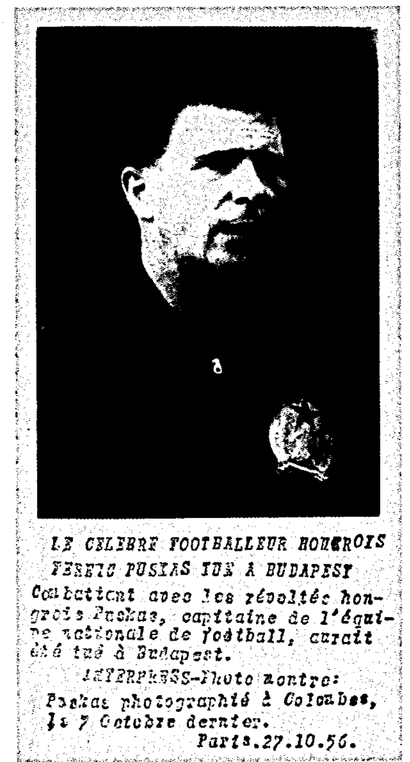
Innét felgyorsulnak a keletnémet események is: Lange miniszter elvtárs intézkedik. 1956. december 20-án 24 órás ultimátumot intéz a storkowi gimnázium vezetőségéhez: ha egy napon belül, azaz december 21-ig nem nevezik meg a néma megemlékezés főkolomposait, akkor „az egész osztályt kizárják további tanulmányaikból". Időközben az 'illetékes szervek' lefolytatták a vizsgálatokat: a helyzet nagyon komoly, s további 'fokozódására' vallanak azok a szavak, amelyeket az ügy felgöngyölítésével megbízott főtörzs december 22-i jelentéséből citálok, szöveghűen: „a Párt és a Népművelési Minisztérium mindent megtett, hogy a diákok rossz (felelőtlen) magatartásukról beszámoljanak!" Magyarán: az „összeesküvők" kemény szembesítéseken, fenyegető, zsarolástól, lélektani hadviseléstől sem vissza-

riadó kihallgatássorozaton estek át. Mindhiába: hallgattak, mint a sír. Nem adták fel egymást. A hatóságok bekeményítettek: „a beeskowi járási parancsnokság jelentése szerint Lange miniszter et. elrendelte a 12-ik osztály feloszlatását, hogy ezáltal egyetlen diák se tehessen érettségi vizsgát".

Vagyis az osztályt testületileg kicsapták az NDK valamennyi középiskolájából. A megható történet szerencsére *happy end*del zárult: az osztály tagjai, négy leány kivételével, azaz mind a tizenhét fiú és egy vállalkozó kedvű diáklány Nyugat-Németországba szökött, és ott is érettségizett 1957 nyarán. Dietrich Gartska egyike volt a „némaságot" fogadó gimnazistáknak. Utóbb germanisztikát és szociológiát tanult Kölnben, Bochumban. Pályáját középiskolai tanárként futotta be, főként Essenben. Jelenleg is ott él nyugdíjasként. A néma osztály(terem) – Igaz történet bátorságról, összetartásról és a hidegháborúról (*Das schweigende Klassenzimmer. Eine wahre Geschichte über Mut, Zusammenhalt und den kalten Krieg*) című könyvét 2006-ban tette közé. A tündérmesébe illő és Puskás Ferenc szinte hihetetlen népszerűségét példázó történet levéltárilag ellenőrizhető filológiai magva, némileg meglepő módon, a belga fővárosból datálható. 1956. október 27-én a nagy nemzetközi hírügynökségek ugyanis párizsi keltezéssel (tehát valószínűleg az AFP értesülésére hagyatkozva) világgá röpítettek egy döbbenetes hírt: a „vágtató őrnagy", Puskás Ferenc, az Aranycsapat emblematikus vezéralakja hősi halált halt a budapesti utcai harcokban. Szöllősi György, Puskás monográfusa a *La Dernière Heure* (Az Utolsó Óra) című brüsszeli lap archívumában viszont megtalálta azt a kék színű tintával gépelt papírfecnit, vagy az időközben elveszett eredeti indigós másodpéldányt, amelyet gondos kezek a magyar futballfenomén 1956. október 7-i párizsi francia–magyar válogatott mérkőzésen készült fényképe alá ragasztottak. A halálhír egy brüsszeli újság hasábjain jelent meg 1956 októberében (az elemzett dokumentum: Szöllősi 2006, 91. oldal). A lakonikus tömörségű szöveg, verzállal írva, így hangzik magyarul:

PUSKÁS FERENCET, A HÍRES MAGYAR FUTBALLISTÁT MEGÖLTÉK BUDAPESTEN.

Majd kisbetűkkel a némiképp „gyöngített", valódi, „pontosított" információ: „A magyar felkelők oldalán vívott harcban Puskást, a nemzeti futballválogatott kapitányát megölhették Budapesten. Az Interpress-fotó múlt október 7-én készült a Colombes stadionban. Párizs, 1956. október 27." Azóta dr. Bajtai Attila olvasói levele jóvoltából a rémhír forrására is fény derült: október 23-án a rádiónál „meghalt egy szőke hajú egyetemista fiú", Puskás Sándor orvostanhallgató – „24-én vagy 25-én" pedig „megjelent egy egyetlen lapból álló, kétoldalas, magánkiadású újság, amely első oldalon hozta a megdöbbentő hírt, miszerint meghalt Puskás, a magyar labdarúgó-válogatott kapitánya… A névcsere nyilvánvaló." (Vö. Kő András: Hogyan lett Puskás Öcsiből hősi halott? *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 15., 5.) Puskás tehát valójában nem nagyon érthette, miért néznek rá oly furcsán az osztrák határőrök november elsején, amikor láttamozták a fekete túrára utazó Honvéd-játékosok okmányait. Csak később döbbent rá: bizony azért, mert holt hírét keltették. Igen tanulságos a hallgatást fogadó hajdani

LE CELEBRE FOOTBALLEUR HONGROIS
FERENC PUSKAS TUE A BUDAPEST
Combattant avec les révoltés hongrois Puskas, capitaine de l'équipe nationale de football, aurait été tué à Budapest.
INTERPRESS-Photo montre:
Puskas photographié à Colombes, le 7 Octobre dernier.
Paris.27.10.56.

A halálhír egy brüsszeli újság hasábjain jelent meg 1956 októberében (Forrás: archív)

storkowi (kelet)német gimnazista kommentárja is, amelyet szintúgy csonkítatlanul veszek át könyvéből:

„Puskás egyike volt példaképeinknek. Ő volt az akkori legendás magyar labdarúgó-válogatott vezéregyénisége, azé a csapaté, amelyet a magyarok Aranycsapatnak neveztek. Ez a csapat otthonában először verte meg Anglia válogatottját, majd küldte őket haza 7:1-gyel Budapestről. Azért, mert ez a csapat ellenünk az 1954-es vb-n a döntőben vesztett, semmit sem vont le Puskás értékéből... Most hallottuk: a Vörös Hadsereg ellen vívott harcokban Puskás elesett. Most értesültünk arról is: a Magyar Hadsereg őrnagya volt. Azt már korábban is tudtuk, hogy a Honvédban, a fegyveres erők klubjában játszott, de tiszti rangjáról nem volt információnk. A Honvéd szó jelentése is ismeretlen volt számunkra. Honvédnak az 1848-as forradalom katonáit hívták Magyarországon. Ha mindezt tudtuk volna, akkor haragunknak és gyászunknak még fennköltebb módon adunk kifejezést!"

Keresve sem találhattam volna érzékletesebb illusztrációt néhány alapkérdésre: milyen volt Puskás nemzetközi megítélése *már 1956 előtt*? Hogyan változott-módosult ez '56 őszén – miként vált részévé a tragikus eseményekben bővelkedő 20. századi magyar história kimagaslóan legnagyobb horderejű, úgyszólván világtörténelmi léptékű dicsőséges eseménysorának? Végül: az Aranycsapat nimbuszának '56 mítoszával történt szerves összekapcsolódása miként fényesítette tovább a Puskás-legendát? Azt hiszem, így kerülnek méltó összefüggésükbe a Futballistától búcsúzó Mélyi Józsefnek a *Magyar Narancs* 2006. november 23-i számának Puskás-nekrológjában publikált, első pillanatra hevenyészettnek tetsző szavai:

„Nem érdekelte a történelem, mert ő maga volt a történelem." (Szerző itt is kifejezi köszönetét dr. Koczó Endrének, hogy felhívta a figyelmét erre a hiteles történetre és szöveghű fordítással könnyítette meg krónikaírói feladatát! – B-K. B.)

Mutatvány Ciprus szigetén – és másutt

(1957–58; 1992)

Ciprus, föltehetően Nicosia, 1957 nyara, talán ősze, esetleg 1958 tavasza vagy nyárelője. Mindenesetre még az 1958 augusztusában kezdődő madridi karrier előtt. Színtér: valamilyen kavicsos focipálya. A zsúfolásig teli nézőtér előtt két meghatározhatatlan vegyes csapat vív bizonyára nem vérre menő mérkőzést. Az egyik alkalmi *team*ben Puskás Ferenc – diszkrét pocakkal. Az amatőr, de viszonylag éles kontúrú filmfelvétel természetesen rá fókuszál, minden lépését, mozdulatát, fintorát megörökíti. Ám, ha nem tudnánk, semmi nem árulná el, hogy a földgolyó talán legzseniálisabb spílerét látjuk. A labda ugyan tapad hozzá, de gyakran tanácstalanul álldogál – nem tudja, mihez kezdjen vele. Egyedül van. Itt nem lehet Czibort vagy Budait szöktetni, Kocsis aranyfejét vagy Hidegkuti kapáslövésre lendülő jobb lábát keresni, nincs súlypontáthelyezés, ütemcsel, Puskás-féle milliméteres precizitású kényszerítő passz. Még bal külső csüddel megküldött, többnyire védhetetlen kapura lövés sem. Semmi nincs, talán a legenda sem. Ennél a ciprusi bulimeccsnél még az is több, amit egy másik futballzseni, az egyebek között a tollal is mesterien bánó, de Cziborhoz hasonlóan a „gyertyát a két végéről égető" északír válogatott, a Manchester United sztárja, George Best (1946–2005) örökített meg jóval később.

Valahol Új-Dél-Wales államban (Ausztrália) történt. Ekkor, 1992 nyarán, a hamuszínű arcú, legalább harminckilós súlytöbblettel „rendelkező" potrohos öreg tréner, Puskás Ferenc, hatvanöt évesen az ír világsztár kérésére tízből tízszer találta el – tamáskodó és tehetségtelen tanítványai elképedésére – huszonöt méterről a felső kapufát. Majd saját teljesítményétől felvillanyozódva előbb leesés nélkül, jobbal, ballal dédelgetve körbevitte a pályán a labdát, tarkójától a homlokán át fejének minden részén meg-

Zsengellér Gyula fénykorában, aki Puskás kedvéért utoljára még mezbe bújt Cipruson (Forrás: FourFourTwo)

Életkép a bécsi emigrációból: Hansi Bayer bártulajdonossal Puskás és Östreicher Emil koccint (Forrás: Koczó Endre)

pihentetve. Aztán nyakizma egyetlen erőteljes mozdulatával ismét a levegőbe emelve harmincméteres gyertyákba rugdosta fel – „dekázgatva". Végül a kényszerű és öncélú mutatványát megunva a lehulló labdával ugyancsak jó harmincról – immár botlábú növendékei üdvrivalgásától kísérve – szétszakította a hálót... Ide kapcsolódik egy minden bizonnyal szintén igaz anekdota is, Buzánszky Jenő előadásában. 2002 körül, tehát tíz évvel a Best-sztori után, már lepusztulófélben lévő agysejtekkel Puskást elcipelték egy New York-i magyar összejövetelre. A gálaműsor részeként persze focimeccs is volt, fúvószenekarral, pom-pom girl-ökkel – ahogy dukál.

A kezdőrúgást a nagybeteg Öcsi bácsival végeztették: megtette, aztán homályos tekintettel ácsorgott egy darabig egy másik labdával a kezében. Az őt nagyon jól ismerő és szerető Buzánszky szerint egyszer csak váratlanul megvillant a szeme. Egy pillanatig ismét a régi Puskás volt – bomló agyának és félelmetes bal lábának reflexíve hirtelen, átmenetileg helyreállt: ötven méterről, érintés nélkül dopplerrel a kapuba ívelte a számára valóban az egész világot jelentő gömbölyű alkalmatosságot. Valószínűleg ez volt utolsó konkrét futballistamozdulata – ami az élete értelmét jelentette.

Alkalmi fényképelemzés

(1960 körül)

Szöllősi György 2006-os Puskás-monográfiájának 158–159. dupla lapján döbbenetes fénykép látható. Nem tudni, mikor készült – így csak feltételezhetjük, hogy 1959 és 1962 között. Puskás legfényesebb madridi korszakában. Talán éppen 1960. május havának végén, a glasgow-i diadal napjaiban, minden bizonnyal egy ünnepélyes fogadáson. A szokatlan élességű felvételen öt férfiú látható: egyikük háttal, ő számunkra azonosíthatatlan. Egy másiknak, őt riadt szemű szárnysegédnek gondolom, csupán félig kivehető az arca, mert eltakarja az alulról fényképezett főalak. A centrumban Franco generális – ő méltóságteljesen uralja a képet. A másik négy férfi magától értetődőn kisebbnek látszik, mondhatni eltörpülnek mellette. A fénykép bal oldalán térbeli dimenzióját tekintve premier plánban hősünk látható: a Panchóvá átvedlett Puskás Öcsi. Természetellenes pózban, eléggé mélyen meghajolva. De nem alázatosan meggörnyedve! Arcáról sugárzik a feszültség, pillantása merev, de nem árul el félelmet, inkább alig palástolt ellenségességet. Talán a gladiátor tekintete ez, a halált megvető bajvívóé, amikor az Imperátorral találkozik. Megadja az obligát tiszteletet – „a császárnak, ami a császáré", de jottányival sem többet. Nem alázkodik meg. Végeredményben nem érdekli, hidegen hagyja, hogy a Generalissimo fölényesen elnéz fölötte; Franco szeme a távolba réved, bár a protokollárisan kötelező minimumot ő is teljesíti. Parolázik a hatalma egyik látványos kellékének számító új (spanyol) futballsztárral: Puskás kis keze valósággal eltűnik a széles tenyérben. A fotó drámai feszültségét fokozza, hogy a csoportkép mértani közepén Santiago Bernabéu, a Real Madrid mindenható elnöke és Puskás mentora álldogál, aki aggódó arckifejezéssel szemléli a jelenetet. Szorongásában száját szorosan összezárja, szemvillanásában kíváncsisággal elegyes félelem: vajon hogy' vizsgázik ez a kommunista országból szalajtott jövevény? Nem követ-e el valamilyen jóvátehetetlen szamárságot? Puskás arca pszichológiai tanulmányt érdemel: valószínűleg ez a remek felvétel fejez ki legtöbbet a pályája zenitjére érkezett hivatásos bajnok bonyolult személyiségéből. A felsőséghez, a hatalomhoz való ellentmondásos viszonyáról. Ne tagadjuk, a híresség, az elismertség, a dicsőség és a pénz nem lehet független egy társadalom mindenkori erőviszonyaitól, az emberi kapcsolatok hálóját mágnesként összerántó vagy szétziláló hierarchiáktól: mindenkit ebben gondolnak el, ösztönösen is hatalmi alakzatban minősítik, akár tetszik, akár nem.

Puskást sokan azért nem szerették az 1956 előtti Magyarországon, és fenekednek rá holtában is, mert az illegitimnek tekintett hatalom kedvencének, Farkas Mihály kegyencének látták. Egyfajta kirakatembernek,

Pancho és Franco 1960 körül
(Forrás: archív)

aki Rákosiék ellenszenves, lélekölő és nemzetellenes rendszerét hitelesíti, legitimálja. Abból él – éspedig jól él belőle. Tehet ugyan bármit, közlekedhet kerékpáron, segíthet akárkin, ez a bélyeg ráégett, rajta maradt, akár egy eltávolíthatatlan maszk.

Ne tagadjuk – ez nimbuszának is fontos eleme. Hogy csak az Aranycsapatnál maradjunk: Grosicsot, Czibort és főként az aranyfejű Kocsis Sándort a közvélekedés jobban tisztelte. Kocsist, ezt az egyedüli játékosfenoménét, aki Puskás futballtudását megközelítette. Megközelítette – de nem haladta meg! Kocsis látványos játéka, kétlábassága, hanyatt vetődéses (ollózó) góljai s kivált legendás felhőfejesei méltán avatták nemzedéke (és a világ) egyik legjobbjává. A kortárs közvélemény és az utókor viszont egyaránt érzékcsalódás áldozata. A hatalomközelség Puskásra vetülő negatívuma Magyarországon Kocsis esetében fordítva „működött" – hiszen ő a mindenkori ellenzékiséget jelképező Ferencváros neveltje volt. Csupán „felsőbb utasításra" (nyílt parancsra) rendelték át Budai (Bednarik)

Lászlóval, és némi csepeli kitérővel, Czibor Zoltánnal együtt a Bozsik–Puskás páros által fémjelzett Honvédhoz. Ráadásul csöndes, visszahúzódó, kifejezetten jó modorú fiú volt, s ez kiáltó ellentétben, antagonisztikusnak tetsző ellentmondásban állt az *1956 előtti* Puskás harsányságával, külvárosi szabadszájúságával. És némi pökhendiségtől sem mentes kivagyiságával. Viszont még a hozzá közel állók számára sem volt mindig világos, hogy ez csak szerep, póz volt-e, amely örökös csapatkapitányi tisztségéből, avagy Puskás eredendő személyiségjegyeiből fakadt.

Mert kétségtelenül volt némi hajlama az autoriter, lehengerlő, ellentmondást nehezen tűrő, kihívó viselkedésre is. Ám csupán utólag evidens, hogy e stílus nélkül nem sokra ment volna az ávósoktól és a katonai elhárítás embereitől nyüzsgő, abszolút tekintélyelvű, agyonhierarchizált környezetében. Sokkal kisebb lett volna a presztízse, befolyása – aránytalanul kevesebb ügyet, illegális, bár suba alatt megengedett, sőt szemforgató módon támogatott óra- és selyemharisnya-importot, és kevesebb életbevágó problémát (például Czibor 'kimosása') tudott volna elintézni és elsimítani. Vagyis az ötvenes évek elejének Magyarországán nem lehetett volna az, aki: „Puskás". A nagypofájú, csibészes mosolyú vagány, akitől félni kell, mert bármikor bemehet a Főnökhöz. Pontosan úgy, azokkal a jogosítványokkal és politikai súllyal tehette ezt, amint az egy német sportújságíró, Hans Blickensdörfer könyvében is olvasható:

> *„A londoni győzelem és a svájci világbajnokság közti hat hónapban Puskás Ferencnek nagyobb szava volt Magyarországon, mint egy miniszternek. Egy hajó kapitányához hasonlított, aki nem csak a legénységgel, de a hajótulajdonossal is közli a parancsait, s ha egy magas rangú kormányhivatalnok bármilyen okból a válogatott ellen fordult, elég volt Puskás közbelépése, hogy elhallgattassa, mert a kapitány az embereivel már úton volt a világbajnokság felé."*

(Idetartozó mozzanat, hogy a Honvédnál évtizedekkel később sem változott az alapszabály: létkérdésekben a mindenkori miniszter dönt, apelláta nincs. Az edzőnek joga van keményen rendreutasítani a csapat körül sertepertélő magas rangú katonatiszteket, ha azok a szakmai kérdésekbe, netán az összeállításba akarják beleütni az orrukat. Ha pedig valaki „szívóskodik", a tréner fel van hatalmazva, hogy akár az öltözőből is kidobhatja az illetőt, tettéért csak és kizárólag a legfőbb hadúrnak tartozik felelősséggel. [Bicskei Bertalan (1944–2011) szíves közlése]

De vessünk újabb pillantást a madridi fényképre, és képzeljük el: mi járhatott Öcsi fejében? Azt mondják, a létezés nagy pillanataiban, kivált a halálközeli állapotban „lepereg előttünk egész életünk". Talán Puskással is ez történt: látta magát, amint hajnaltól napestig a rongylabdát rúgja a Lipták-grund homokjában, akárcsak a brazil gyerekek a Copacabanán; esetleg átvillant rajta, miként értékesítette 1945. augusztus 20-án délután élete első válogatottsága alkalmával Zsengellér nagyvonalú gólpasszát. Megeshet, hogy esküvője és Anikó leánya születése is eszébe ötlött. Nem tudjuk – azt

Ami azt illeti, Puskás mesterien játszott a spanyolok érzéseivel: itt éppen alkalmi toreádorszerepben, 1960 körül (Forrás: archív)

viszont biztosra veszem, hogy hajszálpontosan bemérte helyzetét. Valamennyi, pattanásig feszült idegszálával érzékelte, hogy minden mozdulata, gesztusa, szemvillanása számít. Ott, azokban a pillanatokban dől el, megtűrt és számkivetett marad-e, vagy befogadják az „ígéret földjére". A spanyol társadalom elitjébe. Őt, a taksonyi svábok és a kecskeméti magyar parasztok mélyről jött ivadékát.

Abban sem kételkedhetünk, hogy tökéletesen tisztában volt az erőviszonyokkal. Hamar kiismerte és el is sajátította vadonatúj környezete játékszabályait. Azt viszont nem sejthette, hogy cselekedeteit, beilleszkedését a magyar és a spanyol „feudális" társadalom mélyszerkezetének alább még érintendő rokon vonásai is segítették. S az a tény, hogy iskolázatlansága miatt minderről fogalma sem lehetett, és mégis ösztönösen a legjobb, a leginkább célravezető megoldásokat választotta, nem csupán sokak által elismerően emlegetett természetes eszét, magas fokú született intelligenciáját dicséri, hanem arra is magyarázatul szolgál, miért tudta megismételni hazai teljesítményét! De a kérdés kérdés marad: hogyan volt képes, a futballtörténelemben egyedülálló módon, megkettőzni karrierjét? Végül is Pancho madridi reneszánsza visszavonhatatlanul és megfellebbezhetetlenül eldönti a *Kocsis–Puskás vitát* is. Mármint, hogy ki (volt) a „jobb"? Kocsis és Czibor ugyanis csaknem három évvel fiatalabb volt Puskásnál – ők ketten már az ifjúsági válogatottban összeszoktak. Aztán ugyanúgy csapattársak voltak a Fradiban meg a Honvédban, mint végül 1958-tól a kasztíliai Real ősellenségénél, a katalóniai Barcelonában. Ráadásul ott egy másik legenda,

Három magyar extraklasszis Barcelona-mezben az ötvenes évek végén: Kocsis, Kubala és Czibor (Forrás: archív)

a szintén eszméletlenül tehetséges, Puskással egyívású és – szlovák származása ellenére – ugyancsak hamisítatlanul és vállaltan magyar Kubala László (Budapest, 1927. június 10. – Barcelona, 2002. május 17.) veszi szárnyai alá őket.

Kubala a csupán Puskáshoz mérhető önzetlenségében odáig megy, hogy a szó szoros értelmében átengedi bérelt helyét a menekült Kocsisnak – ő még 1950. június 15-én szerződött a katalán sztárklubba –, és túl a harmincon inkább kiment jobb szélre, csak hogy honfitársa a tehetségesebbnél tehetségesebb dél-amerikai (brazil, argentin, perui, uruguayi) és spanyol riválisok között érvényesülhessen. A három magyar, a „carioca" Evaristóval és a „gallego" Suárezzel kiegészülve mindenesetre évekig észvesztő csatárláncot alkotott a Barcánál – több alkalommal leverték a Realt is. Nemegyszer megelőzték a spanyol bajnokságban, sőt, 1961-ben még BEK-döntőt is játszottak együtt. Történetesen éppen Bernben, abban a baljós emlékű Wankdorf stadionban. S az már megint talán a Sors szeszélye, hogy a Barcelona ugyanúgy 3:2 arányban vesztett a Benfica, mint nyolc esztendővel korábban mi a (nyugat)németek ellen. Sovány vigasz, hogy a katalán gólokat épp Kocsis és Czibor szerezték... A kedvező körülmények ellenére mégsem lett egyikük sem gólkirály Hispániában. Puskás viszont igen: *négyszer*. Pontosan annyiszor, mint idehaza. Pedig ő egy szál maga volt Madridban – sokáig kizárólag 'Don Emilióra' (Östreicher Emilre) és leginkább saját kivételes tehetségére számíthatott.

Ám időzzünk még a Franco-parolánál. Illetve Puskás elszánt arckifejezésénél. Vajon miért olyan kihívóan kemény a tekintete? Úgy vélem, minimum egyenrangúnak érezte magát a spanyol diktátorral. A 'caudillót' ugyan nem lehet „Paco bácsizni" (a sors játékaként Bahamonde Franco (1892–1975) is a Francisco nevet kapta a keresztségben, akárcsak Puskás és Gento), de Pancho halálbiztosan tudta: Franco tábornok ugyanúgy nem játszhatott balszélsőt a Betis ellen Gento helyett, mint 'Misi bá' Czibor posztján Diósgyőrben. Egyszerűen azért, mert Gento és Czibor százmilliószor jobb játékos volt Francónál és Farkasnál. Márpedig Puskást, a Gladiátort, a Futballistát csak és kizárólag ez érdekelte. Valószínűleg gyakran gondolt arra, persze viccesen, mi lenne, ha mondjuk Farkas Mihálynak tizenegyest kellene rúgnia. Vagy, még rosszabb, el kellene találnia egy feléje gurított labdát. Puskás és zseniális társai dőltek a röhögéstől ilyesféle gondolatkísérletek hallatán – ugyanis semmi kétségük sem volt, hogy akár Farkas, akár Franco hanyatt (futballista nyelven: seggre) esett volna igyekezetében.

Az ilyesfajta kedélyes évődések a futballöltözők gyakori témái közé tartoznak. Álljon itt ízelítőül egy, a magyar válogatott 1962-es chilei világbajnoki részvétele során megesett adoma, Barcs Sándor tollából. Sándor Károly jobbszélső, Botár Zoltán csapatorvos és Vinkovics Lajos gyúró a főszereplők. Szó szerint idézem. „[Egy ilyen alkalmi focicsapat összeállításakor] Vinkovicsra nem lehet számítani. Abszolút semmit sem tud focizni. Ilyen ember nincs még egy Magyarországon. Egyszer játszottak az MTK-öregfiúk, és Marci bácsi (vagyis Bukovi) ráparancsolt, hogy neki is kell játszani.

Étoiles du Football Mondial – A világ futballcsillagai: Di Stéfano, Kopa, Puskás, 1958–1959 (Forrás: Le Miroir du Football)

Hiába könyörgött Vinkovics, nem volt kegyelem. Lement hát a pályára, és egész idő alatt egyebet se csinált, csak a labda elől futott. Igaz, hogy Botárral se sokra mennek. Képzelje el, Sanyi bácsi [Barcs Sándor], [Hidegkuti] Nándi direkt gólt akart vele rúgatni azon a meccsen. Kicselezett mindenkit, elfektette a kapust, és az üres kapu torkába begurította a labdát a doktornak. És mit gondol, mi lett erre? Gól? Nem. Zoli hanyatt esett, a labda pedig továbbgurult. – Botár végszóra érkezik, és tiltakozik. Az egész csak mese, Csikar találta ki. Ő NB II.-es játékos volt!" Biztos forrásból tudom – s ez is a magyar focianekdota-kincs része –, hogy ez az okfejtés más szereplőkkel a Nagykanizsai Olajbányász öltözőjében 1974. október 20-án a budapesti Volán elleni mérkőzés szünetében is elhangzott. Kunos Ferencnek a Ferencváros egykori technikás csatárának szájából, aki akkor már edző volt, s akit épp a poétikusan ifjú Varga Zoli szorított ki a Fradi ötösfogatából. A Kádár-korra jellemző bratyizó stílusú, ám kőkemény konzekvenciákkal járó dialógus előzménye, hogy a dunántúli klub elnöke, aki igazi helyi potentát volt, az MSZMP nagykanizsai szervezetének valamilyen nagy hatalmú főnöke, mellesleg országgyűlési képviselő, elégedetlen volt egy Sulyok nevű szélsőcsatár aznapi teljesítményével. Félidőben sebbel-lobbal benyitott az öltözőbe, és a következő kérdést intézte a játékosaiba épp lelket önteni igyekvő Mesterhez: *„A balszélsőnek nem a bal szélen van a helye?!"* Az igazi szakértelem tömény kisugárzásától Kunos edző kővé dermedt, majd kissé magához térve reagált: „[X. Y. elvtárs], *ha ezt a labdát, ami a kezemben van, odagurítanám neked, a p...ra ülnél benne!"* Mondanom sem kell, Kunosnak még aznap felmondtak, és soha többé nem kapott szerződést Zala megyében. (A teljes igazság kicsit más: lehetséges, hogy nem az elnökről, hanem a szintén jó kádernak számító szakosztályvezetőről szól az adoma, s Kunost is csak január végén távolították el tisztségéből, igaz, tényleg fegyelmi úton, jóllehet nem az ominózus esetre hivatkozva...)

Gondolatmenetem bár szokatlannak tetszhet, csupán azoknak az, akik nem éltek labdarúgó-közösségben – magyarán sohasem próbálkoztak meg, akár alapszinten is ezzel a nagyszerű játékkal. Nem tudhatják, hogy egy futballcsapat, különösen magasabb szinten, lényegében alig különbözik egy gladiátor-különítménytől: ez is, az is fiatal, egészséges férfiak gyülekezete, külön belterjes, írott és íratlan regulákkal. S persze szigorúan betartandó, naponta, a gyakorlásokon ellenőrzött erőrangsorral és hierarchiával. Itt is, ott is csak az számít: ki a leggyorsabb, mondjuk a kritikus tíz méteren, ki a legjobb, ki milyen messzire képes elhajítani a lándzsát (dárdát, gerelyt), megbír-e a núbiai (berber) oroszlánnal, be tudja-e „varrni" húsz-huszonöt méterről a szabadrúgáshoz letett labdát a jobb (vagy a bal) felső sarokba. A többi mese, elhanyagolható mozzanat. Tessék csak rátekinteni arra a Puskás-portréra, amelyet a 2006. december 9-i nemzeti gyászünnep szervezői a fiatal, ereje teljében lévő Futballistáról kiválasztottak. Talán épp az Aranycsapat tablójáról. S kinagyítva a ravatal fölé illesztették. Ha alaposabban szemügyre vesszük a fényképet, nemigen érthetjük félre a hamiskás tekintetben bujkáló s a félmosolyban is tetten érhető árnyalatnyi fölényt: „Ti, közönséges (futballista és nem futballista) halandók, sohasem fogjátok

A koporsót ágyútalpon vontatták a stadionból a Szent István-bazilikához (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

a felső kapufára tett sörösüveget vagy a sétapálcára tűzött kalapot (esetleg a spárgával lecsüngetett cipőkrémes-dobozt) eltalálni. Nem fogtok tudni hatvanméteres lőtt passzt adni Budainak (Sándornak) vagy Czibornak (Gentónak); képtelenek lesztek Kocsis (Rial) fejére, Hidegkuti vagy Di Stéfano (jobb) lábára harmincról hajszálpontosan odarajzolni a labdát – és ki fogjátok hagyni a mindent eldöntő tizenegyest! Én viszont, Puskás (a Sváb, Öcsi, Pancho) bármikor, bármilyen körülmények között és bárki ellen megcsinálom. De én nem haragszom rátok, és nem nézlek le benneteket, hiszen nem tehettek róla, hogy ilyen ügyetlennek születtetek – és ti is fogadjatok el engem olyannak, amilyen vagyok." Fogadjuk el különleges képességű futballistának, a valaha létezett egyik legkitűnőbb labdarúgó-válogatott vezéregyéniségének, milliók bálványának, a jobb sorsra érdemes, „szocializmust építő" magyar nép vigaszának. Mármint a szimbolikus térben. Ám ennélfogva kiváltságos lénynek, aki a tényleges hatalmi hierarchia csúcspozícióiban lévőkkel is legalábbis egyenértékű személyiségnek tartotta magát, és az is volt! Ezt azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mert 2008 tavaszán jutott a tudomásomra egy újabb elképesztő Puskás-anekdota – ezúttal Portugáliából. Emlékezetem szerint nem írta meg senki – sehol nem bukkantam nyomára. A történetet később ő maga mesélte el kedélyes iszogatás közben a helsinki magyar nagykövetségen Kormos Miklós sportorvosnak és a többi jelenlévőnek. Tőle adom tovább.

1956. június 9-én a magyar válogatott Lisszabonban játszott barátságos mérkőzést, és folytatva gyatra '56-os sorozatát (addig már háromszor kaptak

ki abban az évben) 2:2-re végzett a „technikai fogyatékosságaikat óriási lelkesedéssel pótló" portugál játékosokkal szemben. Emiatt igen kemény szakmai bírálatokat kaptak.

A *Képes Sport* tudósítója nem is sokat köntörfalazott, amikor ezt vetette papírra: „A jelek szerint tehát a hullámvölgy legmélyén vagyunk." Ez volt, mint utólag kiderült, a Sebes-éra utolsó meccse. Viszont annál döbbenetesebb, ami közvetlenül a mérkőzés után történt. Puskás törülközés, majd öltözködés közben fölvetette (ne feledjük, 1956 nyarán járunk): – *Gyerekek, ha már itt vagyunk, látogassuk meg Horthy Miklóst, itt lakik egy köpésre, Estorilban... Ki jön velem?* A forrás, Kormos doktor úr egyetlen névre emlékezett, aki biztosan csatlakozott a menethez: Kocsis Sanyi, Puskásnak épp a legnagyobb csapatbéli riválisa. Gyanítom, nem lehetett nagy a tolongás, már csak azért sem, mert Czibort nem vitték ki Portugáliába (Fenyvesi Máté helyettesítette). És azt is biztosra vettem, hogy „valaki" – valamelyik fedésben lévő vezető meg nyilván a lisszaboni magyar követség egyik munkatársa – el is kísérte őket a híres portugál fürdőhelyre, ahol a hajdani osztrák–magyar tengernagy, magyar kormányzó tengette hátralévő napjait. (Horthy nyolc hónappal később hunyt el, 1957. február 9-én, nyolcvankilenc esztendős korában.)

Elég az hozzá, hogy a kis különítmény fölkerekedett, elautózott Estorilba, és megkereste az admirális tengerparti villáját. Becsöngettek. Jószáshelyi Purgly Magdolna (1881–1959) főméltóságú asszony nyitott ajtót, és érdeklődött Puskástól, be voltak-e jelentve. És hogy kihez van szerencséje? Öcsi magabiztosan válaszolt: – Puskás Ferenc, a magyar futballválogatott kapitánya vagyok, és a Kormányzó urat jöttünk meglátogatni. – Nem lehet, az uram épp a tengerben fürdőzik. – Akkor méltóztasson szólni neki, asszonyom, beszélni szeretnénk vele... Mit volt mit tenni – Magyarország egykori first ladyje lecsoszogott a partra, és hívta élete párját: a magyar futballisták látni kívánják. Vitéz nagybányai Horthy Miklósról még ellenségei sem állították, hogy rossz modora lett volna; ellenkezőleg, igazi nagyvilági ember volt, aki társaságban érezte leginkább elemében magát. Öt-hat nyelven előadott tengerészadomái közmondásosak voltak. Nem vette tehát zokon Puskásék protokollt mellőző váratlan betoppanását, jóllehet, ismereteim szerint a foci nem különösebben érdekelte, de a világverő magyar alakulatról kétségkívül hallhatott, s nyilván Puskás neve sem volt ismeretlen számára. (Mi több, egy friss adat szerint kint volt a mérkőzésen!) Barátságosan leültette őket, valami italt is felszolgáltak, és fesztelen csevegésbe kezdett a hívatlan vendégekkel.

Azok kezdetben meglehetősen elfogódottak voltak, hiszen mégiscsak az előző korszak – saját gyermekségük és serdülőéveik – emblematikus figurájával kerültek szembe. Nemigen tudták például, hogyan is szólítsák. A fáma szerint ez alkalommal is Puskás találta meg a kódot: egyszerűen Miklós bácsinak nevezvén az akkor már élemedett korú, de makkegészségesnek látszó, szálfaegyenes tartású, kedélyes öregurat.

Erre megtört a jég. Horthy majd' elolvadt, hisz eddig legföljebb a távoli rokon gyerekek fordultak így hozzá (a szűkebb családban „Miklós papá-

nak" becézték)... Az egyre bensőségesebbé váló társalkodás során elérzékenyülve bevallotta, hogy „mostanában – úgymond – gyakran álmodom Budapestről"... Aztán Öcsihez fordulva megkérdezte: – Milyen most gyönyörű fővárosunk? Puskás spontán válasza: – Ne búnkódjon... ahhoz képest egész jól néz ki... Meglehet persze, hogy a dialógus nem pontosan ezekkel a szavakkal hangzott el, talán Puskás is „színezte" egy kicsit az anekdotát harminckilenc év múlva – *se non è vero, è ben trovato.* És az sem biztos, hogy hahotázó, későbbi helsinki hallgatói emlékezete hibátlan. Tény viszont, hogy Puskásnak mindegy volt: Farkas, Rákosi, Horthy – majd Franco és Otto von Habsburg. Egyre ment. Egyformán tartásosan viselkedett valamennyiőjükkel, szó sem volt róla, hogy bármiféle kisebbségi érzést váltottak volna ki benne, sőt... (A fenti történet hitelességét „forró nyomon" két forrásból is ellenőriztem: Fenyvesi Máté ugyan nem emlékszik, hogy Puskás fennhangon érdeklődött volna az öltözőben, ki tart vele, arra azonban igen: a válogatott keret „stikában" valóban kiruccant Estorilba, s a csapatkapitányt nem csupán Kocsis, hanem Hidegkuti is elkísérte, s talán mások is. A többiek, köztük 'Tüske', a Kinizsi szélsője pedig a tengerparti sétányon bóklásztak, és szóval tartották a 'vezetőket'. A „Miklós bácsizás" részlete pedig, amelyet Puskás Helsinkiben nem hozott szóba, Skultéty Csabától (1920–2015), a Szabad Európa hajdani munkatársától származik: Puskásék látogatásának híre, emigrációs pletykaként, tüstént eljutott Münchenbe. Valószerűségét növeli, hogy kézenfekvő volt: végül is, ha jobban belegondolunk, még hangtanilag sem esett távol a megszokott *Misi bá'*-tól... S nem csökkenti hitelességét az a tény sem, ami Szepesi György 1998-as emlékirataiban olvasható, miszerint, nyilván engedéllyel, a június 9-i portugál–magyar mérkőzés ürügyén a hajdani kormányzót négy pesti újságíró, Rejtő László, Pálfai János, Lukács László és maga Szepesi is felkereste otthonában, a *Casa San José*-villában. A rövidre sikeredett audiencia végén a halála óráját közeledni érző Horthy kifejezte reményét, hogy felesége hozzájárulásával megtekintheti a Sebes-korszak utolsó meccsét. Szepesi a „portugáliai utazást" megírta „az Irodalmi Újságnak 1956 júniusában. A cikk megjelent – a Horthy-történet kimaradt" – tudjuk meg az 1998-as kötetéből. Ám az emlékiratban természetesen arról sem esik szó, hogy a neves rádióriporter egy másik 'minőségében' is megörökítette a látogatást: jelentést írt róla... (Erről majd később!)

Érdemes különben más forrásokból is felidézni, mit gondolt Puskás magáról – hogyan élte meg kivételessége tudatát, hiszen jó néhány olyan történet kering róla a világban, amelyből kiderül: tökéletesen tisztában volt rendkívüli futballtudásával. Engem nem is ez izgat igazán, inkább arra volnék kíváncsi, hogyan élte ezt meg a hétköznapokban, miként lett és maradt rendkívül népszerű pályafutásának gyakorlatilag minden periódusában? És edzőként, sőt jóval később, hanyatló korszakában is? Még pontosabban: miként, milyen (elhárító) technikákkal viselte a közismertségnek, a világhírnek mindennapi nyűgeit, apróbb-nagyobb kellemetlenségeit? Itt szoktak ugyanis botlani az úgynevezett sztárok, s ne tagadjuk, ilyesmi, bár viszonylag ritkábban, 1956 előtt vele is megtörtént. Sohasem olyan mérték-

ben azonban, hogy nimbuszát ténylegesen kikezdhette volna. Mindezt azért hozom szóba, mert a közvélekedéssel ellentétben úgy érzem: a nagy dumás, harsány hangú 'csibész', a 'fejeseknek' be-beolvasó „vezérkedő" stílus, a futballisták világában egyébként megszokott trágár kifejezések, sőt még a ferencvárosi és debreceni nézőket sokkoló obszcén seggmutogatások is valójában álcául szolgáltak. Mindez, ismétlem, inkább maszk volt. Jelmez, amelyet azért öltött magára, hogy társai, a rákosista sportvezetés (meg a Sors) által ráosztott csapatfőnöki (kapitányi) szerepkört maradéktalanul, mondhatni hibátlanul eljátssza, elláthassa.

De számtalan korabeli filmkocka tanúsítja: legbelül megmaradt érzékeny kisfiúnak. Aki persze megszokta, hogy ajnározzák és társai összevissza csókolgatják egy-egy feledhetetlen alakítása után. Azt is természetesnek vette, hogy a hatalmasságok, a 'górék' ugyanezért szívesen mutatkoznak, fényképezkednek vele, sütkéreznek népszerűségének sugaraiban. Mondhatni: dörgölőznek hozzá, kielégítik szeszélyeit és teljesítik a többiek (a csapattagok) boldogulását, érdekeit is szolgáló kívánságait. Hamar megértette, hogy tényező, politikum, a hatalom, a „rendszer" része, tehát előjogai

Puskás az 1952-es olimpiai dobogó – és a futballvilág – tetején (Forrás: archív)

is vannak-lehetnek. Azokkal azonban csupán élni szabad, visszaélni nem lehet – vagy csak kivételesen.

Ám ha újra felidézzük az 1952-es olimpiai döntőt, vagy a londoni 6:3-at követő öltözői jeleneteket, nem egy huszonöt-huszonhét éves megállapodott családapát, a magyar nemzeti válogatott kapitányát látjuk, hanem egy kócos, csillogó szemű kölyköt, akinek haja a homlokába hull. Akinek tekintete ragyog a gyermeteg büszkeségtől, majd szétveti az öröm az önfeledten ünneplő játszótársaival együtt. Aki egyszerűen boldog, eksztatikusan boldog. Mindez mégsem a Pénz, Mammon alázatos rabszolgáinak rítusa, hanem a római hadakat megsemmisítő Spartacus és alvezéreinek, avagy Alexandre Dumas muskétás testőreinek győzelmi mámora. Ezeket a felejthetetlen filmfelvételeket nézegetve ötlött eszembe Kiss Gy. Csaba műve-

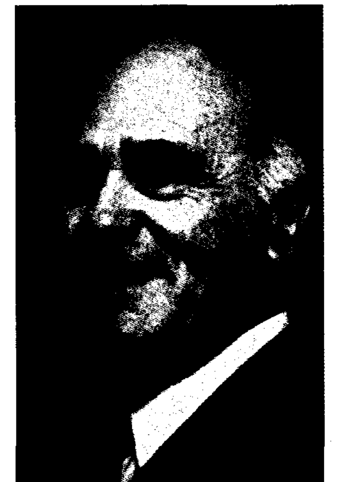

Ismét szemtől szembe: Barcs Sándor és Puskás a 6:3 ötvenedik évfordulóján, 2003-ban (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

lődéstörténész kollégám és barátom egy emlékfoszlánya: hajlott korú dunapataji édesapja mondogatta neki, nem sokkal halála előtt: azt a szilaj örömet, amelyet egy-egy futballgyőzelem után érzett, semmihez sem lehet hasonlítani, ezek a létezés talán legszebb, már-már katartikus pillanatai – ezeket a *Wall Street* összes dollárjával sem lehet kiváltani, megfizetni. Puskás egy másik filmkockán is úgy fest, mint egy megszeppent kisiskolás – amikor közvetlenül az „évszázad mérkőzése" előtti utolsó edzés után Barcs Sándor, az egyik nagy hatalmú sportvezető (korábban a Rajk-per népi ülnöke) megleckézteti.

Barcs riportkönyvéből kiderül: a Fulham-pálya szélén egy neves brit tv-tudósító kérésére Puskás, a csapatkapitány nyilatkozik a mérkőzés esélyeiről. Akkor még nem tud angolul – a pár német szót, a gyerekként felcsippentett „sváb" kiszólást leszámítva semmilyen idegen nyelven nem képes megmukkanni sem. Erre játszik rá az alkalmi tolmácsszerepet vállaló tekintélyes pesti sportdiplomata, amikor enyhe gúnnyal hangsúlyában, nyomatékosan rákérdez: „*Igaz-e, Mister Puskas, hogy csak magyarul beszél?*" A futballista arcára a kisebbségi érzésekkel küszködő proligyerekek minden elképzelhető frusztrációja kiül; olyan, mint egy puskázáson rajtakapott alsó tagozatos diák vagy a szerepmondásba belesült színésznövendék: riadt, bocsánatkérő, mentegetőző. De még így is öntudatos: „*Igen, uram, de mire legközelebb jövünk, ígérem, megtanulok!*" Az immár 'madridi' futballsztár memóriájába mélyen bevésődhetett ez a számára méltánytalan kioktatás – persze nem Barcs hibája, hogy Puskás harmincegy éves koráig nem vett nyelvkönyvet a kezébe. De jó hét év múlva elegánsan törlesztett.

Később, 1962-ben Chilében, Rengóban történt, amikor a spanyol válogatott tagjaként Puskás szokásához híven meglátogatta a magyar csapatot. „Készséggel ugrott", miként Barcs írja stiláris *bonmot*-val, amikor a spanyolul gyengécskén tudó sportvezetőt egy rádiónyilatkozatánál kellett kisegíteni. Ez a feltűnő igyekezet még a szigorúan vonalas, mindenható funkcionáriusnak is szemet szúrt, mert lélektanilag hitelesen örökítette meg chilei útijegyzeteiben. Sorai olvastán nem lehet kétségünk afelől, hogy Barcs, bár Öcsit nemigen szívelte és szegedi (majd nagyváradi) úrifiúként önkéntelenül kicsit le is nézte, valóban kívül-belül, vagyis nagyon jól ismerte. Sokakkal ellentétben ő a veséjébe látott. Ötvenhét év távlatából is, még a nem létező „szocialista sporterkölcs" nevében megfogalmazott álságos, olykor kifejezetten bántó kitételei ellenére is ezért tartom hitelesnek. Megítélésem szerint, a súlyos ideológiai lózungokat leszámítva, kevesen

Barcs Sándor, a mindenható futballpotentát (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

írtak róla ilyen pontosan – így a szokásosnál hosszabban kényszerülök idézni a hajdani „kisgazdaközeli" újságíróból magas rangú kommunista sportdiplomatává átvedlett politikus 1962-es riportkönyvéből. Annál inkább teszem, mert tán egy arasszal közelebb kerülhetünk az *1956 előtti* Öcsi alakjához, valamint a madridi Puskás-metamorfózis apróbb-nagyobb rejtélyeihez. „[az 1956 előtti] Puskásnak két rossz tulajdonsága volt" – írja Barcs. – „Az eszelős pénzsóvárság és a szinte elviselhetetlen nyers modor. A pénz utáni mohó vágyakozását még a profiktól tanulta. A régi Kispest-játékosoktól.

Puskás Öcsi, a nagyfőnök
(Forrás: CULTiRiS)

A profi labdarúgásban az egyesületeket finanszírozó tőkések szigorú szerződéssel szinte rabszolgává teszik a játékosokat, és csak pénzért adnak túl rajtuk. Egy profi játékos nem változtathatja meg a »munkahelyét«, azonban, ha szükség van rá, időnként megzsarolhatja a vezetőket, a tőkéseket. A profi játékosok tehát arra tanították a még gyereksorban közéjük cseppent Puskást, hogy egy igaz isten van: a pénz. És ebből minél többet kell kisarcolni a vezetőktől. Addig keresel, amíg játékos vagy, addig vagy valaki, amíg bírod magad a pályán, és addig fizetnek, amíg fut neked. Ragadj meg tehát minden alkalmat, hogy rövid pályafutásod alatt minél többet keressél. És ezt az igét Puskás jól meg is tanulta. Egyébként mást nem tanult, nem olvasott, nem művelődött. Sőt, lenézte és kigúnyolta azokat – ha akadt ilyen társai között, például Fenyvesi –, akik valamilyen célt tűztek maguk elé, és ennek érdekében éjt nappallá téve tanultak. Műveletlenségét és tudatlanságát durvasággal és bántóan trágár beszéddel »pótolta«. Végül is ez a beszédmodor egyik sajátossága lett. Ez a nyers modor nemhogy csiszolódott volna a sikerek nyomán, hanem még hivalkodóbb lett. Azt, hogy ő valaki, úgy értelmezte, hogy most már neki többet szabad, többet engedhet meg magának, neki senki sem parancsol. Meg kell adni, hogy társaival szemben nagyon együttérző volt. Nem lehetett olyan jelentéktelen labdarúgó Magyarországon, aki, ha ügyével-bajával Puskáshoz fordult, ő ne segített volna rajta.

Tigrisként harcolt játékostársai érdekeiért is. Ám ez a bajtársiasság nem volt teljesen egészséges, sok volt benne a cinkosság, a munkavállalónak szocialista körülmények között helytelenül értelmezett összetartása a munkaadóval szemben. Sajnos, akik Puskást körülvették, maguk a felelős [párt]funkcionáriusok is, meghajoltak előtte. Pénzéhségét igyekeztek kielégíteni. S ha még többet kért, azt is megadták. Szemet hunytak vagy kényszeredetten nevettek a faragatlanságán. A fiatal »srácból« férfi lett. S nemhogy javítottunk volna jellemén, hanem még rontottunk. Jellemének formálásához nem kaptunk támogatást élettársától, fiatal feleségétől sem. A tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítanom, hogy Puskás nem akarta elhagyni hazáját. Ezt ő maga is mondja, és most is hangoztatja. Az MLSZ 1956-ban és 1957-ben mindent elkövetett, hogy a Honvéd hazajöjjön a »vad portyáról«, ekkor azonban a túlzott erélyesség mellett nem ártott volna egy kis rugalmasság, egy kis vezetői ügyesség és mindenekelőtt néhány emberi szó. A szövetség is követett el hibákat. A végleges döntés akkor született meg Puskásban, s akkor se könnyen, amikor felesége és kislánya utánament. Puskás nem örült ennek. De az asszony külföldön akart élni. Ott nem szúr szemet, ha ő, az igen egyszerű családból származó kispesti lány lovagolni tanul és masszőrt járat a házhoz. A volt profi vezető felesége nem jó tanácsadónak bizonyult. S így a magyar válogatott csapat világhírű játékosa kint maradt."

Itt viszont meg kell szakítanunk a maga korában objektívnek *látszó* helyzetelemzést. Leginkább azért, mert az elmúlt több mint fél évszázad minden fejleménye azt bizonyítja, hogy a szöveg nemcsak bántó, hanem rendkívül igazságtalan is Puskás hű társával, a mellette jóban-rosszban kitartó feleségével szemben. Mai szemmel nézve kinek lehetne kifogása az ellen, ha egy, „alacsony sorból" származó tehetséges nő élni kíván lehetőségeivel, és netán nem érzi jól magát Rákosi és Gerő Magyarországán? Arról nem is beszélve, hogy kilóg a lóláb is, az a bizonyos, mesterien alkalmazott „kettős mérce": a jánoshalmi gazdafiú (Fenyvesi) fölfelé igyekvése dicséretes – a kispesti munkásleány „kitörési kísérlete", művelődni vágyása nem annyira. S most, az életút lezárulásával teljesen nyilvánvaló: Puskás jobb, hűségesebb, megértőbb társat nem is kaphatott volna feleség személyében – vagyis az ellenkezője igaz annak, amit Barcs rosszhiszeműen sugallt. Ami pedig a pénzt illeti, bizonyára Puskás sem vetette meg. Volt is bőven neki: Major-Zala jegyzi fel, hogy amikor a sérült balösszekötő Lóránttal s néhány fiatal magyar emigránssal együtt '54 júniusának végén meghívta őket egy „körre", vadonatúj ötszáz frankossal fizetett, ami egy svájci tanító akkori havi fizetésével volt egyenértékű! De játékostársai és különösen Sebes határozottan állítják: nem ez volt számára a legfontosabb. Bár nyilván megszokta, hogy sokat és jól keres, s kétségtelenül vigyázott arra, hogy edzőként is lehetőleg zsíros szerződéseket kapjon, kiemelt prémiumokat kasszírozzon. Az vesse rá az első követ, aki nem így cselekedett volna a helyében.

De térjünk vissza Barcs elemzéséhez, mert rosszindulatú, ügyes csúsztatásai ellenére akadnak benne ma is használható, a krónikás számára hasznos észrevételek. „[Nyugaton eleinte] ide-oda hányódott, cirkuszszerű bemutatókon szerepelt, és kölcsönöket vett fel. Nem volt játékengedélye, nem kaphatott szerződést. Aztán, amikor lejárt a várakozási idő, aláírt a Real Madridnak. Most 700 dollárt keres havonta, és minden évben 25 000 dollárt kap, amikor aláírja a szerződést. Sokat pletykálnak róla. Állítólag betársult egy-két üzletbe, de nem sikerült a befektetés. Olaszországi szállodáról beszélnek, s úgy hírlik, a szállodás a család barátja. Innen sem vett még ki pénzt, mert a vállalkozás balul ütött ki. De lehet, hogy mindez nem igaz." Csak közbevetőleg jegyzem meg, Barcs maga relativizálja föntebbi sugalmazásait, mármint, hogy Öcsinek a Pénz lett volna az istene – nem az volt, nem értett hozzá, csak költeni szerette. De most az a lényeges rész következik, ami a kései elemzőt ugyanúgy foglalkoztatja, mint a bennfentes kortársat. Milyenek voltak e labdarúgó félisten személyiségjegyei, karakterének egyedi, senkihez sem hasonlító alapvonásai, illetve rejtett árnyalatai? „Engem inkább az érdekel – folytatja szemforgató »önkritikával« 1962-ben Barcs –, milyen ember lett Puskás, akinek elrontásáért – bármily

Puskás kilenc esztendeig állt a madridi királyi klub szolgálatában (Forrás: archív)

csekély mértékben – én is felelős vagyok. Puskáson meglátszik az idő. Hat év telt el, de ő nem hat évet öregedett. Igaz, soványabb, karcsúbb. Nem iszik, tengeri herkentyűket és salátákat eszik. Ha otthon le akarták volna beszélni egy korsó sörről, szépeket mondott volna! Hát még akkor, ha csigákkal, tengeri pókokkal és fiatal polipokkal akarták volna traktálni?!

Azóta azonban az élet néhányszor orron vágta. Engednie kellett a durva viselkedésből és az útszéli hangnemből. Szerényebbnek kellett lennie, hiszen a profi játékos egész élete alkalmazkodás. Otthon az ilyesmi Puskás számára ismeretlen fogalom volt. Most már simulékonyabb és »nagyvilágibb« a modora. Átvette a spanyoloktól a könnyed képmutatást. Engem így oktatott: – Nem szabad semmit sem kereken megtagadni ezeknek! Azt kell mondani, hogyne, nagyon jó gondolat, érdemes vele foglalkozni... Ez sokkal jobb, mintha valaki csak egyszerűen nemet mond. Ugyanakkor saját használatára megtartotta a régi hangot is. Bozsik meséli, hogy amikor meglátogatta a Miramar[szálló]ban, Suárezzel találta egy szobában. A viszontlátás szokásos kérdései és feleletei után Puskás elkezdte produkálni magát. Odaszólt Suáreznek: »Beszélj magyarul!« És Suárez gyorsan elhadart néhány nyomdafestéket nem tűrő kifejezést. Eredeti kasztíliai [recte: galiciai] magyarsággal. »Látod, jól vannak ezek idomítva...« – állapította meg Puskás elégedetten. Anyanyelvéből semmit sem felejtett. Az elhagyott haza, Budapest, s a szűkebb haza, Kispest, a sok »haver« és ismerős, valamint az a közönség, amely mindig a legszigorúbb kritikusa volt – nemcsak tapsolt neki, hanem ki is fütyülte –, nagyon hiányzik Puskásnak. A londoni rádióban úgy nyilatkozott, hogy ő már gyökeret vert Spanyolországban, nem tudna hazajönni, de azért mégse úgy mondja: »nálunk, Spanyolországban«, hanem így: »nálunk, Magyarországon ezt nem így csinálják«. Útban Santiago felé, közel három óra hosszat mesélt régi történeteket. Én egy árva szót sem szóltam egész idő alatt. Nem kérdeztem, nem helyeseltem, nem tiltakoztam, és kérdőre sem vontam. Bár azt tisztességgel megkérdezhettem volna, vajon nem szorult-e el a torka, amikor a mostani [1962-es chilei] vébén először húzta fel a spanyol trikót? Ő, aki 86-szor [recte: 85-ször] öltötte magára a mi meggypiros mezünket? Talán olvasott a gondolataimban. Maga is érezte, hogy magyarázattal tartozik. Nekem is, de főként önmagának. – Sanyi bácsi, a rosseb akart *ezeknek* [B. S. kiemelése!] játszani. De eltiltottak volna egy évre. És 35 éves fejjel én ezt már nem bírom ki... Erre sem válaszoltam. Azt tesz, amit akar." Én viszont, önkényesen, újra kénytelen vagyok megtörni Barcs Sándor vonalas és bizony gyomorforgató elbeszélését: amiről, bár ebben az alamuszinak is minősíthető tónusban beszél, valóban a Puskás-karrier egyik legérzékenyebb mozzanata.

Ugyanakkor szinte elhanyagolhatóan kurta intermezzója! S persze hogy feltűnő – mondhatni Puskás érzékenységének, mély lelkiismeret-furdalásának egyik sokatmondó ténye –, hogy Hispánia képviseletében sosem rúgott gólt. Holott Puskásról köztudomású, alig akadt meccse és csapata, ahol ne 'köszönt' volna be a kapusoknak. Egyedül itt, másik, fogadott hazája tizenegyében nem volt eredményes – bár gólpasszt itt is adott. Szerintem

azért történt ez *így*, mert gátlásokkal küszködött; így reagálta le saját feloldhatatlan ellentmondását született magyarsága és mégiscsak mesterkélt spanyolsága között. Ne feledjük, abban az évben, 1962-ben is gólkirály volt Spanyolországban, s néhány héttel a világbajnokság kezdete előtt a két évvel korábbi glasgow-i teljesítményét csaknem megismételve rúgott mesterhármast a Benfica elleni EK-döntőben.

Mellesleg azon, az akkor 5:3-ra elvesztett mérkőzésen is ő volt klubcsapata kimagaslóan legjobb embere, egyszersmind a mezőny legjobbja. Magyarán: *nem technikai problémái voltak, hanem identitásválsága.* Ez bénította, ezért volt visszafogottabb, tartózkodóbb – talán még a ziccereket is kerülte. Még az sem kizárt, tudat alatt tette; talán azért, mert adott esetben (ha csoportjukból a spanyolok netán továbbjutnak, és a magyar válogatott nem szenved 1:0-ás vereséget a csehektől) az egy ágra került két csapat játszik egymással. Puskás pedig emberileg is lehetetlen helyzetbe került volna. De olvassuk tovább Barcsot: „[Puskás] szenvedélyesen mesélt. Régi túrák, régi »balhék«, régi esetek a barátokkal [...] Van-e valami új Puskásban? – teszi fel végül a szónoki alapkérdést az MLSZ első embere, s az UEFA, sőt a FIFA hajdani alelnöke.

– Simulékonyabb a modora. Mindenütt a világon ismerik. Nagyon népszerű. S őt is elkapta a sztár-betegség. Ahol megjelenik, újságírók, fotóriporterek, rádiósok veszik körül. Puskás folyékonyan és élvezettel nyilatkozik. Óriási rutinnal adja a »ziccereket« az újságíróknak, s ezért a propagandagépezet hálás is neki, reklámozza, »futtatja« őt. De amit mond, az mesterkélt [...] Tisztában van vele, hogy minden nyilatkozattal népszerűsíti magát. Így játszik, »alakít«." Barcs újfent fején találta a szöget: Puskás valóban „alakít" – mi több, nem átall szerepet játszani sem. Valósággal belebújik egy „spanyol labdarúgócsillag" bőrébe. De nem azért teszi, mint a befolyásos sportdiplomata sugallja – tudniillik, hogy a „sztárkórság" azt is kiölte volna belőle, „ami jó volt", vagyis az őszinte szókimondás erényét –,

Puskás a Real Madrid-os búcsúmeccsén – kicsit már kigömbölyödve – üdvözli a spanyol közönséget (Forrás: puskas.com)

a dolog épp fordítva áll. Puskás épp ezzel a meghökkentő stílusváltással igazolja: az otthoni, főként az iskolázatlanságból fakadó kisebbrendűségi érzéseket kompenzáló pökhendi úrhatnámság, bárdolatlan tahóság is csak póz, maszk volt, alkata, talányos személyisége egyik lehetséges oldala csupán, semmi több... Mert ha csak ennyi lett volna, hangsúlyozom, ugyanúgy jár, mint Kocsis és főként Czibor: leírják, és kisvártatva kiteszik a szűrét. De nem – Puskás Spanyolországban, Barcs sugalmazásával szöges ellentétben, épp azáltal maradt azonos önmagával, hogy a pályán kívül is zseniális magyar csatártársai fölé nőve fölismerte: *váltani kell!* És ezt az átváltozást, már-már tökéletes metamorfózist oly magától értetődő eleganciával hajtotta végre, hogy nemcsak a futballpályán volt képes bizonyítani, amit úgyis mindenki látott, hogy ő nem akárki, hanem azon kívül is. A mindennapi érintkezésben is el tudta hitetni, hogy ő valaki, pontosabban valakinek (valamilyen fontos, érdemdús, 'kutyabőrrel', nemesi diplomával rendelkező személyiségnek) a fia. Spanyolul *hidalgo*, tőrőlmetszett hispán nemes, tetőtől talpig úriember.

Ráadásul ezen a téren a bennszülötteket is lekörözte, hiszen nagyvonalú, empatikus viselkedésével, mélyen emberi gesztusaival nap mint nap, óráról órára, percről percre bizonyította: nem csupán vér szerinti arisztokrácia létezik, hanem 'született' is. A Mindenható, igaz nagyon ritkán, széles jókedvében kegyesen megengedi: a különleges képességekkel és rendkívüli emberi tulajdonságokkal megáldott férfiak néhanapján fittyet hányjanak a szociológia és a történelem közönséges halandók számára béklyót jelentő törvényszerűségeire. Így lehetett *Pancho Puskas* – hihetetlen futballtudása révén – *el crack* (*en jugador de extraordinario calidad* – kivételes képességű játékos), egyszersmind – ugyancsak szerfölött rokonszenves személyiségjegyei okán – *todo un señor, Señoria* (tetőtől talpig úriember, született Nagyúr), akinek mindenki, s leginkább a spanyolok a csodájára járnak. S vonzó egyéniségének éppen ez az egyik nagy titka: tudta, talán csak érezte, hagyni kell, gondoljanak az emberek róla azt, amit akarnak. Ami nekik legjobb, a legkellemesebb. Csak azt kell elhitetni velük, ő olyan, mint egy szép szál, feldíszítetlen erdei fenyő.

Hétköznapi felvétel Puskásról 1965-ben (Forrás: Blasek Ernő)

Ahhoz, hogy a hétköznapi emberek életét megszépítő karácsonyfává váljék, mindenki azt aggathat rá, ami számára a legkedvesebb. Ami legközelebb áll szívéhez. Neki, Panchónak (Öcsinek) csupán az a dolga, hogy a minden emberi kapcsolat alapjául, kiindulópontjául szolgáló lelki melegséget, együttérzést, szolidaritást, empátiát rendületlenül sugározza. A többi már nem az ő feladata, hanem azoké, akik őt valakinek, hidalgónak, señornak, Hüvelyk Matyinak, Kis Hercegnek, mesebeli legkisebb fiúnak, tündérkirályfinak akarják és képesek látni. Merthogy futballtehetsége okán amúgy is imádják. Meg kell tehát nekik adni, biztosítani kell számukra a további esélyt, képzeletükben színezzék és gazdagítsák csak tetszésük és képességeik szerint az ő képét, imázsát, a zseniális Futballistáét, és a rendkívüli, de hétköznapinak megmaradt szimpatikus kisnagyemberét.

Úgy hiszem, itt kell szó szerint idézni, amit önmagáról – őszintén – gondolt és nagy ritkán, ha sokat faggatták, hangoztatott is: *„Én a mai napig*

Régi harcosok összejövetele 1992-ből: Gellér Sándor, Szusza Ferenc, Grosics Gyula, Sándor Károly, Puskás Ferenc, Várhidi Pál, Hidegkuti Nándor és Buzánszky Jenő az Új Siposban (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

még csak adtam, én senkitől nem kértem soha semmit, senkitől nem vettem el soha semmit." (Madrid, 1981. május); *„Magamnak jó vagyok, és ez nagyon fontos. Puskás Öcsi, legalábbis ahogyan én ismerem, sohasem ártott senkinek, és igyekszem most is úgy alakítani az életemet, hogy ne bántsak senkit.*" (Budapest, valamikor a '90-es években, újra itthon.) Vagyis, ahogy egy magyar újságírónak összegezte életfilozófiáját: *„Miért ne élnék nyugodtan? Én nem bántottam senkit, engem sem bántott senki.*" Ezt a vallomást Kő András, mert neki nyílt meg mindnyájunk Öcsije, „kulcsmondatnak" nevezi – teljes joggal. Az megint más lapra tartozik, ezért a fennkölt nyugalomért, tartásért, kiegyensúlyozottságért neki is meg kellett harcolni – sokszor kemény küzdelmet folytatva környezetével, saját magával, lelkiismeretével, s nyilván önképével, önmagáról alkotott véleményével. Kivált 1956–57-ben, amikor igencsak 'rezgett a léc'. S nem kell orvosnak vagy szakképzett pszichiáternek lenni ahhoz, hogy feltételezzük: gyomorvérzéssel járó fekélye – nem sokkal az életmentő madridi szerződés előtt – bizony komoly lelki traumákra, önértékelési zavarokra, kínzó önmarcangolásra utal, amelyeket talán még feleségével sem osztott meg, hogy megkímélje saját belső megpróbáltatásaitól. Ennek nyomait Barcs Sándor még 1962-ben is kitapintja, amikor sommásan így ír a madridi világsztárról: *„Az egész emberből valami határozatlanság, nyugtalanság, riadtság, sietség, menekülés, megalapozatlanság sugárzik. Mintha űzött ember lenne. Mintha bizonyosságot, szilárd talajt keresne, ahol megnyugodhat és megpihenhet.*"

Vagyis, minden látszat ellenére Puskás egyik énje a befelé élő, kételyekkel, bizonytalanságokkal teli gondolkodó emberé, aki tépelődik, mérlegel, s távolról sem olyan biztos a dolgában, cselekedetei helyességében, mint

ahogy azt a külvilággal, s nyilván végső soron saját magával elhitetni szeretné. Ezért is feltételezem: ő sem tudott soha napirendre térni a berni vereség fölött, bármit mondott is – leginkább persze hallgatott – később. Ebben az összefüggésben – a töprengő, az élet dolgait, végső mozgatóit megérteni igyekvő gondolkodó futballista szempontjából is igen tanulságos egy nyilatkozata, amelyet egy marseille-i csodálója, a francia *Claude Aignel*, maga is egykori alsóbb osztályú labdarúgó, egy kerületi csapat, a *Group Sportif de La Pauline* kapusa, majd két évtizeden át a kölyökcsapat önzetlen edzője őrzött meg tőle.

A mondat a tekintélyes *France Football*ban megjelent Puskás-interjúból való – föltehetően szintén Pancho madridi fénykorából származik. „A futball művészet: méltóképpen csak azok űzhetik, akikben megvan a büszkeség, hogy egy nap férfiakká váljanak." („*Le football est un art digne d'être pratiquer par ceux qui revendiquent la fierté de devenir un jour des Hommes.*") Ez a megfogalmazás szinte túl szép, már-már filozófiai mélységű. Puskás magyarul, anyanyelvén ilyet sohasem mondott. Minden sallangot, cicomát szerényen elhárított magától, mondván: ő csak egy tanulatlan futballista. „*Egyszerű ember vagyok, nem élek magas kultúrfokon, nem vagyok jártas a tudományokban. Egyvalamihez értek igazán: a labdarúgáshoz.*" Mégis, csupán azok kételkedhetnek benne, hogy egy ilyesfajta gondolatot spanyolul megformálhatott, akik nem beszélnek jól idegen nyelveket, vagyis nem jutottak el arra a szintre, hogy a szóban forgó nyelven gondolkozzanak.

Pedig a nyelvészek igazán a megmondhatói: a nyelveknek nem csupán szigorú grammatikai szabályaik vannak, hanem szellemük is! Komoly tudományos vizsgálatok mutatták ki például, miként változnak meg önkéntelenül egy három-négy nyelven tökéletesen tudó szinkrontolmács gesztusai, mimikája, ha mondjuk angolról olaszra, netán hollandról japánra vált. S ugyanez a helyzet a nyelv belső logikájával is, adott esetben magával ragadja, mintegy megemeli használóját. Puskásról egyébként följegyezték, madridi pályafutása kezdetén nyomatékosan megkérte játékostársait, kizárólag spanyolul szóljanak hozzá, szépen gyarapodó nyelvtudását pedig detektív- és kalandregények rendszeres olvasásával csiszolta a végeérhetetlen edzőtáborozásokon vagy repülőutakon – és a többnyire péntek estétől vasárnap délután háromig elrendelt „összetartásokon", a Madridtól ötven kilométerre fekvő navacerradai rejtekhelyen.

Én magam tehát egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a hajdani marseille-i „portás" igenis jól emlékszik: az elegánsan fogalmazott spanyol mondat eredetije Pancho szájából kerülhetett a francia szaklap hasábjaira. Még akkor is, vagy talán annál inkább, mert tartalmában és főként szellemében erősen emlékeztet egy Albert Camus-től származó másik elhíresült vallomására: „Mindaz, amit végső soron a legbiztosabban (a legmegalapozottabban) az erkölcsről és a férfiak kötelezettségeiről tudok, azt a futballnak köszönhetem." („*Ce que finalement je sais de plus sûr de la morale et des obligations des hommes, c'est au football que je le dois.*") Sokan mondják különben, s én is ezt vallom: a futball, egyebek között, azért is a világ legizgalmasabb, legvonzóbb, s mellesleg legegalitáriusabb játéka, mert a labdát

Puskás Ferencet 70. születésnapján a NOB az Olimpiai Érdemrenddel tüntette ki. Háttérben a köszöntésére érkezett barátai: Gento és Kubala (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

– nem lévén sem szociológiai, sem etnikai vonzata – 'nem érdekli', ki rúg bele. Azt viszont nagyon zokon veszi, ha „rosszul bánnak vele", és irgalmatlan bosszút áll az alkalmatlanokon. De a labdarúgás, bonyolultabb lévén s viszonylag fejlettebb technikai tudást, összerendezettebb mozgást és kifinomultabb kombinatív érzéket kívánván meg a többi csapatjátéknál (már csak azért is, mert nem kézzel játsszák), még a rögbinél és a kézilabdánál is több betekintést enged a mindenkori 'játékosok' jellemébe: nem egyszerűen a labdával kell meghitt viszonyban lenni, hanem főként a társakkal. A velük való, apró gesztusokban, szemvillanásokban kifejeződő állandó kommunikáció, párbeszéd (annak minősége, intenzitása, összhangja, netán disszonanciája) adja a csapatszellemet. És – az egyéni sikeresség mértékében – a játék tényein alapuló, megkérdőjelezhetetlen, ám az edzők és vezetők, s nemegyszer a sajtó által is sajnos kívülről azért manipulálható belső erőrangsort, a hierarchiát. A focihoz igazán értő 'beavatottak' számára egyetlen mozdulat vagy a társakhoz intézett legjelentéktelenebb mondatfoszlány is elegendő, hogy a képességeken túl az azokhoz csupán lazán és áttételesen kapcsolódó, nemigen változtatható karaktervonásokat is rögvest észrevegyék! A szolidaritás, empátia, kezdeményezőkészség, strapabírás, ritmus- és arányérzék, váltani és rögtönözni, improvizálni tudás, vagy ezek hiánya, sokszor ellentétje félreérthetetlenül kirajzolódik már a 16–17 éves kamaszok interakciójában, s akár egész jövendő életútjukra is következtetni lehet belőle. Mi több, mindazok, akik rendszeresen rúgják a labdát, öntudatlanul teljes jellemképüket is a pályára viszik: civilben sem lehetnek radikálisan mások, mint játék közben, kivált nem határ(vész)helyzetekben. Puskás ugyanezt némileg praktikusabban és sokkal tömörebben fogalmazta meg: „*A jó csapat az emberi kapcsolatokról szól.*"

Egy kispesti kisfiú Erdély „fővárosában"

(1944)

Puskás Ferenc a magyar ifjúsági válogatott címeres mezében 1943-ban (Forrás: archív)

Kolozsvár, 1944. május 14., vasárnap: a Kispest proficsapata Erdély székvárosában szerepel, a „kincses város" magyar Nemzeti Bajnokságban részt vevő együttese ellen. Észak-Erdély az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés értelmében visszatért az anyaországhoz, vitéz nagybányai Horthy Miklós admirális pedig egyebek közt Mátyás királyunk szülőhelyére is bemasírozik fehér lován. E tény futballra lefordított következménye, hogy 1940–1944 között – egészen pontosan az 1941–42-es évadtól – két „erdélyi" egyesület is a magyar bajnokságban játszhat: a *Kolozsvári AC* és a *Nagyváradi AC*. (Az idézőjel az elnagyolt, pongyola névhasználatot jelzi: Nagyvárad a *Partium*, míg Temesvár a *Bánság* székhelye, jóllehet a magyarországi tudatban valamennyi, 1920-ban Romániának ítélt régió erdélyinek vagy „románnak" minősül azóta.) A nagyváradi csapat főszerepet is vitt: az 1943–44-es hivatalos mérkőzéssorozatot 13 pont előnnyel nyeri – első vidéki csapatként a magyar labdarúgás históriájában. Történetesen ez az év volt a kolozsváriak legsikeresebb „magyar" szezonja is, holtversenyben csak gólaránnyal szorultak a harmadik helyre, épp a Ferencváros mögé.

Így eshetett, hogy 1944 tavaszán a Kispesti AC is elutazott a Szamos-parti metropolisba. Természetesen vonattal. Az állomáson, a tréfálkozva lekászálódó pesti spílerek között valakinek feltűnt egy viszonylag alacsony, de jókötésű, hátrafésült, világos gesztenyebarna hajú, kedves arcú fiú, aki szuszogva cipelt egy közepes méretű, de nehéznek tűnő, barna színű vulkánfíber bőröndöt. Az egyik korabeli kispesti nagymenő szerelését. Aki mindezt kilencévesen látta, jelenleg a franciaországi Mulhouse-ban élő Ferenczi Sándor, aki Kovács „Kopek" István (1920–1975), az Ajax és a francia válogatott leendő edzője keze alatt tartalékként néhány mérkőzés erejéig az 1950-es évek közepén még a román élvonalban is szerepelt. Ő szorgos kutatómunkával kiderítette: alighanem sporttörténeti jelenetet látott. Egy majdani világsztár, a tejfölös szájú Puskás Öcsi cipelte akkor a nálánál egy évtizeddel idősebb, egyszeres magyar válogatott jobb-bekk, Olajkár I. Károly (1917–1957) utazótáskáját, s ezt a gesztust mindenki teljesen rendjén valónak találta. Akkoriban a fiatal focisták még magázták a náluk nyolc-kilenc évvel idősebb, beérkezett játékostársakat, az öltözőkben pedig szigorú rend és kemény hierarchia uralkodott.

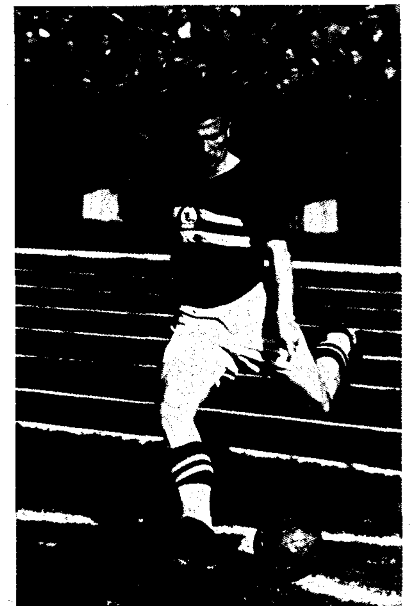
Ennek részeként nem ment ritkaságszámba, hogy a kezdők, az előrejutás és a minél szervesebb befogadtatás reményében nem csupán fröccsért szaladtak a söntéshez, hanem a sztárok csukáit is szívesen kisuvickolták, ha éppen kellett. (Innen eredeztethetőek etimológiailag a „szerelését sem

vihette", a „cipőjét sem pucolhatta volna ki" stb. kifejezések.) A kolozsvári kirándulásnak természetesen számtalan előzménye van, példának okáért mindjárt az, hogy ez a meccs Puskásnak máris egyfajta visszavágó, mert élete harmadik NB I.-es mérkőzésén – 1943. december 12-én Kispesten, pontosan egy héttel nagyváradi bemutatkozása után (minthogy szerdán, december 8-án Diósgyőrött bent maradt a csapatban, s rögtön gólt is szerzett!) – már játszott az egyebek között a temesvári Kovács Istvánt (vagyis az Ajax és a francia válogatott leendő nagyhírű edzőjét) is csatársorában szerepeltető erdélyi csapat ellen. Mi több, meglőtte élete második „első osztályú" gólját (Kispest–Kolozsvár 2:2; góllövő: Egresi [11-esből], Bokor, Puskás, Farkas; Kispest, 2500 néző. Vezette: Dankó). Sőt, a december 12-én lejátszott meccs előtt az akkor még növésben lévő kamaszfiúról a *Nemzeti Sport* 1944. február elsejei számának második oldalán közölt *Ki kicsoda? Labdarúgóink kislexikonja* című rovatában ezt találjuk:

„Puskás Ferenc, 1927. szeptember 27. [!] 167 [centiméter], 63 [kilogramm]. Tanonc. Kispest. Városi házak. KAC törpe 1937. KAC 1943. április 14. [igazolásának dátuma]. am[atőr]. 0 [hányszor volt válogatott]." Életében először ad hosszabb interjút a Kispest „házi zsurnalisztájának" számító Novotta Lajosnak. Kortörténeti értéke miatt viszonylag hosszabban idézek belőle:

„– No, Öcsi, most mondd el az újságíró bácsinak is, hogy milyen érzés a bácsik között játszani? – Hát most nincs nagy kedvem nyilatkozni, de azért elmondom, semmi különbség nincs az ifi és az NB I. mérkőzések között. Ezt annyira lelkemre kötötték a vezető bácsik is, hogy valóban olyan nyugodt voltam, mintha az ifjúsági csoport utolsó helyén álló, húsz ponttal lemaradt csapatban játszanék... – Az egyedüli különbség az iram. Az NB I.-es mérkőzéseken sokkal nagyobb az iram, mint az ifimérkőzéseken. Viszont ez nem volt nagy akadály, mert mi ifik sokkal többet edzünk. Jó időben reggeltől estig a grundon játszunk. – Hol jobb játszani, a grundon, vagy az „igazin"? – A ... grundon! – S válogatott sem akarsz lenni? – Hát az igen... – Mera ér! [Így!] Nem szép egy fiatal gyerektől, ha önfejű!..." (Forrás: Novotta Lajos: Csevegés kispesti csemetékkel [1. Puskás Öcsi; 2. Mészáros Dodó]. *Nemzeti Sport*, 1943. december 12., 4.)

Ferenczi Sándor (sz. 1935-ben Kolozsvárt), a *Ştiinţa Cluj*, a kolozsvári egyetemi csapat, későbbi nevén: *Universitatea Cluj* hajdani játékosa aztán ráérő idejében annak is utánajárt, hogy a kispestiek a *Sétatéren* (ma: *Parcul Public*) költötték el ebédjüket-vacsorájukat egy Temesvárról elszármazott hajdani futballista KIOSZK névre keresztelt vendéglőjében. A „tulaj" egyébként az egyik kolozsvári játékos, Kovács V. Miklós édesapja volt. (Mivel öt Kovács is szerepelt a csapatban, a római számmal jelölt ötödiket a szurkolók a Vilmos név rövidítésének gondolták, és viselőjét „Vilinek" szólították.) Ő atyja üzleti érzékét egyébként játékosügynökként is kamatoztatta – úgy hírlik, jó néhány erdélyi, bánsági és partiumi focista budapesti s később olaszországi karrierjét egyengette.

Puskás-szöglet honvédos szerelésben 1953-ban (Forrás: archív)

Ez úgy történhetett, hogy a temesváriak közismert nyelvkészségét kihasználva a negyvenes évek végén egy ideig a római Lazio menedzsere is

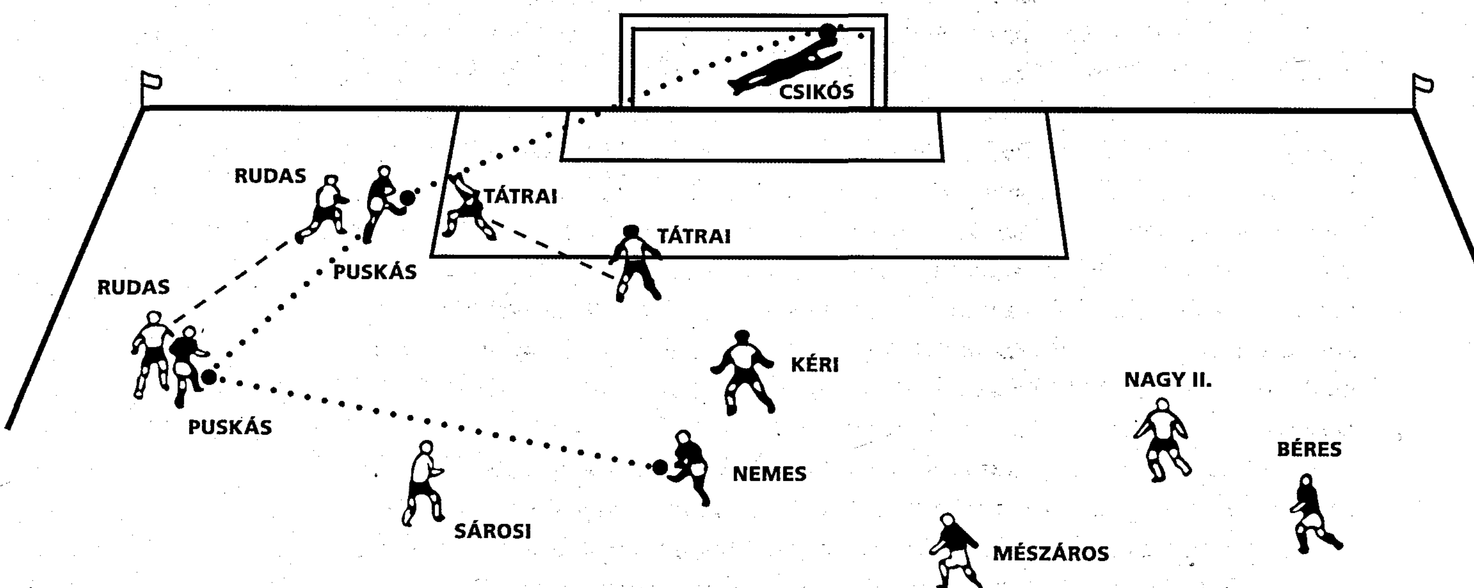
volt. S azt is csak nagyon kevesen tudják, hogy a román futballtörténelem – az aradi születésű Jenei Imre mellett – másik legképzettebb és világviszonylatban is rendkívül sikeres edzője, Ştefan Kovács „Kopek" István (1920–1995) bölcsője szintúgy Temesvárott ringott, akárcsak Perényi-Pecsovszky Józsefé, a valaha élt legkiválóbb romániai futballistáé! A (sport)-történeti hitelesség kívánja meg, hogy ideírjam Puskás tudomásom szerint egyetlen kolozsvári szereplésének fontosabb adatait.

„A KAC váratlanul szép játékkal nagyobb arányban is győzhetett volna *Kolozsvár–Kispest 3:1 (2:1)* Góllövő: Radnai, Titkos, Tolnai, Farkas.

Kolozsvár, 2500 néző. Vezette: Kiss M. E.

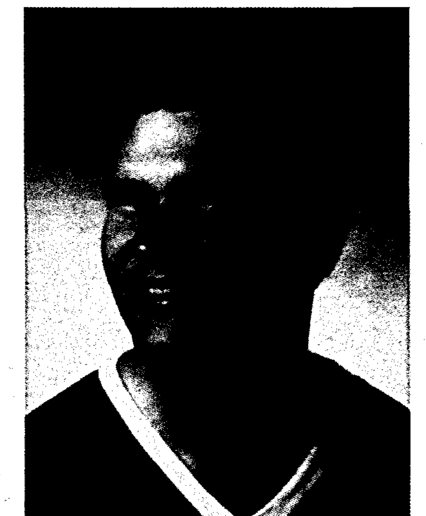
Az összeállítások: Kolozsvár: Márki – Szaniszló, Vass – Radnai, Páll, Csákány – Farkas, Kovács IV. [„Kopek" István], Bonyhádi, Füstös, Tolnai. Kispest: Bozsik I. – Olajkár I., Perjési – Zalai, Gazdag, Urhegyi – Egresi, Béres, Mészáros, Puskás, Titkos."

Csupán zárójelben: ez egyike volt ama ritka alkalmaknak, amikor az előző korszak egyik sztárja, a Puskásnál egy év híján két évtizeddel idősebb, már 1929-ben válogatott *Titkos* [Titschka] *Pál* (1908–1988) együtt szerepelt a későbbi madridi világsztárral. Talán még az sem kizárt, Puskás az ő szerelését „cígölte", s ez esetben a dolog még inkább rendjén való: Titkos nemcsak híres játékos volt, hanem, ahogy mondani szokás, valóban apja lehetett volna. S íme Öcsi minősítése is: „Puskás lövései nem nagyon sikerültek." Szóval, volt ilyen is … De ugyanúgy tény az is, hogy alig két hónappal korábban megrúgja első, legendás gólját, s épp a Fradi, s talán saját korának legígéretesebb jobbhátvédje, Rudas (Ruck) Ferenc mellett. Merthogy azokban a hetekben kiszorul a balszélre. 1944. március 19-én – történetesen Magyarország német megszállásának napján – azonban a találkozó 7. percében, az Üllői úton, 12 000 néző szeme láttára a tizenhatos sarkáról, csaknem „cimbalom (Kohut-)szögből" akkora lövést ereszt meg a lassan márkavédjeggyé váló bal külső rüszttel az ellenkező vinkli irányába, hogy a „pompásan eltalált labda, mintha zsinóron húznák, úgy száll

a Ferencváros kapujának bal felső sarkába". Ezt a találatot a szakírók a forduló góljának minősítik, s a *Nemzeti Sport* 1944. március 21-i [keddi] számának 5. lapján szemléltető ábra formájában meg is örökítik; Puskás pedig, életében először, bekerül a sportújság hétfői számának címlapján hozott, *a hét tizenegye* rovatába, annak is a tartalékcsapatába, merthogy a kilenc esztendővel idősebb nagyváradi Tóth III. Mátyást még nála is jobbnak értékelték.

Az idézett vasúti jelenetet nem azért örökítettem meg, hogy a szerencse forgandóságán és egyéb vaskos közhelyeken elmélkedjek. Még csak azért sem, hogy az egyébként kitűnő jobbhátvédnek megismert Olajkár Károly és Puskás Ferenc karrierje közötti irdatlan különbségeket érzékeltessem. Hanem azért, hogy rögzítsem: ez s az ilyesféle szituációk s a belőlük következő „függőségek" meg beszédhelyzetek magyarázzák Puskás tekintélytiszteletét. Öcsi első, osztrákok elleni, 1945. augusztus 20-i válogatottsága alkalmával, például, meséli idősebb történészkollégám, aki szem- és fültanú volt, hogy Puskás a meccs elején igen tisztelettudóan viselkedett a csapat centerével, a nálánál tizenkét évvel idősebb nagy hírű, harmincesztendős „Ábel" becenevű Zsengellérrel szemben: – Gyuszi bácsi, szabad vagyok, tedd ki, tedd ki! – kérlelte már az első percekben a magyar futball korábbi legendáját… Zsengellér Gyula (1915–1999) nagyon jóindulatú ember volt, s bizonyára imponált is neki az alig tizennyolc éves aspiráns ügybuzgósága: a tizenkettedik percben a pálya jobb oldalán, az alapvonal közelében kicselezte a keménységéről nevezetes Sestát, felnézett, és pompás labdát tálalt a viharos lendülettel érkező Puskás elé: – A tiéd, fiú, rúgd be te, Öcsi! Puskás nem volt rest, annak rendje és módja szerint belőtte. Néhány perccel később, meglehet persze, hogy már a második félidőben viszont, amikor Zsengellér egyszer nem neki passzolt, már ezt kiabálta: – B… meg, Ábel, nem látod, hogy üresen vagyok?!? Vagyis úgy, s joggal érezte, a presztízst már megszerezte. Nem is beszélve a futballban (is) alapvető önbizalomról.

Gyetvai László fénykorában, az 1940-es évek elején (Forrás: archív)

Ezzel kapcsolatos az a sztori, amelyet az 1918. december 11-én a felvidéki Zólyom városában született *Gyetvai László* (a magyar labdarúgás Kohut *utáni* és a Czibor *előtti* korszakának kiemelkedően legjobb, kiváló rúgótechnikájú, tizenhétszeres válogatott balszélsője) osztott meg velem Kubala László fradibeli bemutatkozásáról. Az esemény értelmezéséhez azt kell tudni, hogy Kubala, Nyers Istvánnal (1924–2005) és Schubert Gyulával (1922–1949) együtt – a kölyökcsapatban még jobbszélsőként – a közeli Ganz TE-pályán „szocializálódott", s természetesen hamar híre ment rendkívüli tehetségének, látásból sokan ismerték már. De a Fradiban, 1945 kora tavaszán, még a bajnoki idény kezdete előtt rendezett előkészületi mérkőzésen új fiú volt: *próbajátékos*. Személyes kapcsolata pedig senkivel nem volt a csapatból.

A sors akaratából épp Gyetvai mellett készülődött, aki cipőfűzés közben arra lett figyelmes, hogy a jóarcú, szőke fiú szinte önkívületi állapotban – önmagát szuggerálva – motyogja: – De szeretnék gólt rúgni! De szeretnék gólt rúgni. Gyetvai, akárcsak Zsengellér (s általában a nagy játékosok

többsége) nem volt híján az empátiának, s megszánta a szimpatikus fiatal focistát. Ne félj, fiú, gondolta, majd rúgatok veled néhányat... Így is történt: a transzban játszó Kubalának Gyetvai azonnal gólpasszt adott, s ezt még négyszer megismételte. Kubala pedig valósággal szárnyakat kapott, nem lehetett tartani, mindenkit lefutballozott a pályáról – 1946 május-júniusi pozsonyi 'disszidálásáig' nem is került ki soha többé a Fradi kezdőcsapatából. Aztán elméje elhomályosulásáig emlegette (kegyetlen tréfája a végzetnek, hogy ugyanabban a betegségben halt meg, mint a két hónap híján vele egyidős Puskás): *ez volt az a meccs, amikor életre szóló önbizalmat szerzett!* S persze, ha csak lehetett, mindig elmondta: ezt elsősorban Gyetvai László önzetlenségének köszönheti!

Kicsit már megfáradva. Szusza és Kubala (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

De Puskáshoz visszakanyarodva: Öcsi soha semmilyen hierarchiát nem kérdőjelezett meg (mint például Czibor vagy az örökös tartalékszerepbe nehezen beletörődő, lázongó Sándor Károly, aztán a túlzott Albert-kultuszt megelégelő Varga Zoltán) – ellenkezőleg, elfogadta, alkalmazkodott hozzá. S ha a sors úgy hozta, azt is természetesnek vette, hogy a rangsor élére, a gúla csúcsára kerül. Ez 1949 és az 1954. július 4-i berni döntő között következett be, amely azonos a magyar futballtörténet legdicsőségesebb korszakával. (Puskás egyszer különben azt nyilatkozta: gyerekkorának játékosideálja egy elfeledett, ám szerfelett technikás és nagy lövőerejű futballista volt: Déri Károly ['Poldi'], a Törekvés, majd a Kispest balösszekötője.) De, ugyanebből a mentalitásból következően, semmilyen problémát nem jelentett számára, hogy belássa: Madridban, a pályán és azon kívül is, s főként az öltözőben Alfredo Di Stéfano a korlátlan úr. Ő, a „disszidens" csak utána következhet, ám melléje fölkapaszkodhat, s így presztízsben mégis egyenrangúvá válhat vele. Ezt tette a spanyol fővárosban – s csak így, a kolozsvári epizóddal illusztrálható attitűd birtokában lehetett képes rá, miként arra is, hogy Kubala után ő is bekerüljön, ha csak négy mérkőzés erejéig is, a hispán nemzeti tizenegybe.

Ezt a pragmatikus, szerfölött intelligens, célirányos magatartást a maga keresetlen módján különben így fogalmazta meg egy újságírónak: „Nézd, én annak idején a fociban odahaza az első voltam, Spanyolországban viszont, hiába volt a hírem, az Aranycsapat híre, az emlékek, meg a nimbusz, nem segített. Belecsöppentem egy egészen más világba, szerződésre váró profik közé. Itt megértettem: csak egy vagyok a sok közül. *Megértettem, hogy ha ki akarok emelkedni, azt kell csinálnom, amit mondanak.* Nahát, nem a tudásommal lettem itt [is] válogatott. Itt a hozzáállásommal lettem válogatott. Az emberekről a világon mindenütt elmondják, hogy ilyenek, meg olyanok, pedig csak *megpróbálnak alkalmazkodni, és aztán vagy tudnak, vagy sem.*" (Kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Három testőr (muskétás) Hispániában

(1959)

Madrid, vagy egy másik nagyváros, minden valószínűség szerint Spanyolországban; apró kávézóasztal egy kertben, de az is lehet, hogy egy luxusszálló hátsó, a VIP vendégeknek fenntartott részében. Az asztal körül három futballsztár: egy kávészínű brazil, becsületes nevén *Waldir Pereira* (1928–2001), akit *Didi*ként őriztek meg a krónikák, s a kisiskolások is tudják: 1954 és 1962 között három világbajnokságon is részt vett, s közülük az utolsó kettőt a brazilok meg is nyerték. Aztán egy rendkívül karakteres arcú, jóvágású, honosított spanyol úriember, füstölgő cigarettával a kezében, akiben föltehetően *Héctor Rialt* (1928–1991) tisztelhetjük. Középen pedig, szolid mosollyal az arcán, tiszteletttudóan, *Puskás Ferenc*. A jelenetet egy filmkocka őrzi; hang nincs hozzá, így csupán találgathatjuk, miről eshet szó a három muskétás között. Föltehetően teljesen hétköznapi dolgokról – fáj-e még a Sevilla elleni mérkőzésen kapott rúgás, rendbe jött-e a Getafe-pályán játszott edzőmérkőzésen szerzett húzódás; sikerült-e a lakáshoz közelebb eső óvodát találni a gyereknek. Nem tudjuk – a focisták közötti társalgás során viszonylag ritkábban kerül szóba Picasso kék korszaka, Sztravinszkij Tűzmadara vagy Albert Camus egzisztencialista prózája. Az ő fejükben gyaníthatóan egészen más motoszkál: hogyan kerülhetnek be a világ legjobb klubcsapatának csatársorába, illetve – Rial esetében – mit kell tenni ahhoz, hogy a jobbösszekötő posztját minél hosszabb ideig megőrizhesse.

Mert a futballtörténészek nyilván tudják, aki pedig nem, most értesülhet róla, hogy a három férfiú rivális, egyszerre, vagyis mindhárman egy időben, egyidejűleg semmi esetre sem játszhatnak a Real legendás ötösfogatában. Sőt ketten sem nagyon! Három hely ugyanis eleve foglalt: a hetes mez gazdája *Raymond Kopa* (az 1958-as aranylabdás), a kilences *Alfredo Di Stéfanó*é (akit 1957-ben és 1959-ben választották a szakírók Európa legjobbjává), míg a tizenegyes 1955 óta a földkerekség egyik leggyorsabb és legjobb balszélsője, *Francisco Gento* elidegeníthetetlen tulajdona. Sőt, a némafilmbe illő jelenet attól volna még beszédesebb, ha a lengyel származású Kopa-Kopaszewski is köztük üldögélne, hiszen – bár helyét senki sem kérdőjelezi meg a csapatban – igazában ő sem érzi jól magát Madridban.

Immár egyenrangúként el- és befogadva: Stefi és Pancho a Real Madrid fehér mezében (Forrás: archív)

Ennek pedig lényegében egyetlen oka van: nem azon a poszton szerepeltetik, ahol a legjobban szeret és tud is játszani – a hátravont, irányító középcsatár posztján, amolyan Hidegkuti- (később Albert-) szerepkörben. Mert azt elvitathatatlanul és megingathatatlanul az 1950-es évek labdarúgásának egyik kimagaslóan legjobb játékosa birtokolja, *Don Alfredo*, aki

Akitől Puskás madridi 'feltámadása' leginkább függött: Di Stéfano rajongói gyűrűjében (Forrás: archív)

egy személyben gólkirály, irányító, szervező és csapatkapitány – a Real Madrid valaha létezett legeslegjobb együttesének legjobb futballistája. De csak Puskás *után*, vagy, a mi elfogult (nemzeti) prizmánkat némileg objektívebbre állítva: Pancho Puskas *mellett*! Egészen pontosan, s immár a (történelmi) igazságnak megfelelően: *együtt*, egymás oldalán, Gentóval (szervesen) kiegészülve. A szakemberek nyilván tudják már, a beavatatlan olvasó viszont nem sejtheti: egy évvel később, 1960 őszén a kávézóasztalkát körülülő három bálvány közül csak Puskás és Rial van a Realnál, de ez utóbbi már jobbára csupán a kispadon. Sőt, Kopa (1931–2017) is visszament anyaegyesületébe, a *Stade de Reims*be. Didivel „közös megegyezéssel" szerződést bontanak, Rialt 1961-ben eladják. Kopán pedig erőt vesz a honvágy, meg a Di Stéfano iránti burkolt ellenszenv, s bár marasztalják, ő sem újítja meg 1959-ben lejárt kontraktusát.

Vagyis a celluloidszalag, amelyről annak idején bizonyára fotó is készült, olyan pillanatkép, amely egyebek között attól válik (futball)történetileg fontos dokumentummá, hogy hiányzik róla a mindhárom szereplő gondolataiban óhatatlanul fel-felbukkanó, megkerülhetetlen kulcsfigura: az 1926. június 4-én Buenos Aires Barracas y la Boca kerületében született Di Stéfano, teljes nevén: Alfredo Di Stéfano Laulhé.

Tőle, az ő játékfelfogásától – és stílusától, a csapatban betöltött pozíciójától, rokon- és ellenszenveitől, meg ízlésétől, vagyis személyiségétől, s persze leginkább érdekeitől – függ Didi, Rial, és természetesen Puskás további karrierje. Ráadásul saját döntése, a választás vagy elutasítás személyes sorsának további alakulására sem lehet közömbös. Mindenképpen visszahat rá is. Utólag is nyugodtan leírható: életbevágóan fontos. A tét a Real számára nemcsak az, hogy a következő évben, 1960-ban, sorozatban ötödször is elhódítja-e az akkori világfutball egyik legnagyobb presztízsű trófeáját, a bajnokcsapatok Európa-kupáját, még csak az sem, megnyeri-e ismét a csapat a spanyol bajnokságot vagy a Generalissimo-serleget, hanem az, hogy megszilárdulhat-e az ötvenes évek második felében kialakulófélben lévő spanyol legenda, a hispán mítosz, az *el madridismo*? Az a szellemiség, amely a következő fél évszázadra meghatározza majd a világhírű klub életét. Ehhez viszont az szükséges, hogy a zavaró mozzanatokat kiküszöböljék, a szerkezetbe nem igazán illő elemeket eltávolítsák – Didit, Rialt és (sajnos) Kopát pedig eltakarítsák az útból, vagyis helyet szorítsanak Puskás Ferencnek.

Mert az igazi főszereplő éppen ő. Minden látszat ellenére még Di Stéfanónál is nyomatékosabb: a Real-nimbusz végső formájához az ő elképesztő góljai, látványos keresztlabdái és szellemes gólpasszai még hiányoznak. Arról nem is beszélve, hogy az ő madridi megjelenése, játékstílusa, gólképessége, stratégiai érzéke az a hiányzó láncszem, ami tehermentesíti Di Stéfanót, megújítja játékkedvét – jócskán meghosszabbítva mindkettőjük futballistakarrierjét.

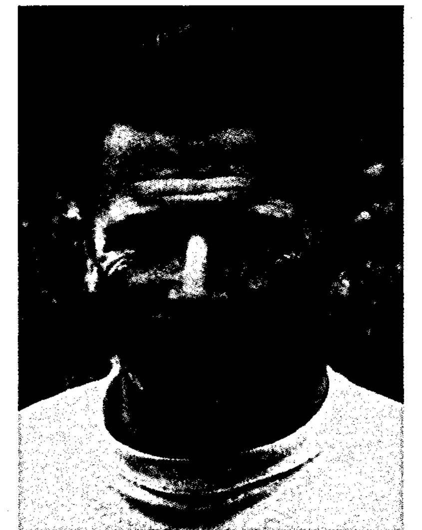

Talpig úriemberként, valahol Spanyolhonban (Forrás: archív)

Együtt, vállvetve élik meg 1958–1964 közötti másodvirágzásukat – a csapat hasznára és a madridi szurkolók gyönyörűségére. Puskás pedig ezenközben, mint már volt róla szó, ugyanúgy négyszer lesz spanyol gólkirály, mint 1947–1953 között szülőhazájában. Az imént szemügyre vett filmkocka

éppen attól válik drámai erejűvé, mert nem csupán három – válaszúthoz érkezett – muskétássorsot sűrít magába. Egyben a Real Madrid történetének egy röpke, szimbolikus mozzanata, a 'hogyan tovább'-é. Természetesen nem tudhatjuk, hogy a visszafogottan, már-már illedelmesen viselkedő Puskásnak mi jár a fejében. Még abban sem lehetünk biztosak, hogy a spanyol anyanyelvű Rial, és egy rokon nyelvről, a portugálról a kasztíliai dialektusra könnyűszerrel átváltó Didi csevegésének minden árnyalatát értette-e, hiszen nemrégiben érkezett Madridba. De nem lehet számunkra kétséges, hármójuk közül ő a legjobb stratéga, az ő helyzetértékelése a legárnyaltabb.

Egész egyszerűen azért, mert minden valószínűség szerint ő közülük a legintelligensebb… És itt el kell oszlatnunk egy tévhitet: a magyar közvélemény, nem utolsósorban éppen az Aranycsapat körüli hercehurcákból (kivételezettség, vámügyek, tivornyák, Czibor-botrányok stb.) és leginkább az *1956 előtti harsány Puskás-jelenség* árnyoldalaiból kiindulva úgy tartja, a focisták bárdolatlan, primitív fickók. Akiknek csak a pia, a könnyűvérű nők és mindenekelőtt a pénz forog a fejükben, igazi ösztönlények, akiknek a legelemibb logikai műveletek elvégzése is nehezükre esik. Hogy buták, műveletlenek. Aki élt már futballistaközegben, vagy közelebbről ismer neves játékosokat, az tudja: ebből csak a viszonylagos iskolázatlanság igaz, s az sem mindig. Mindenesetre tény, többnyire nem tudják betéve a *Larousse* vagy a *Pallas Lexikont*, nem olvassák *Hegel* vagy *Collingwood* történelemfilozófiai traktátusait, vagy *Georg von Lukács* Ontológiáját, s általában nem Bachot, Mozartot, Vivaldit, hanem dzsesszt, bluest vagy heavy metalt hallgatnak – a régebbi magyar csillagok, így Puskás pedig cigányzenét.

Pancho a Real Madrid játékosaként is négyszeres gólkirály volt (Forrás: archív)

De hogy ostobák vagy tompák lennének? Ennek épp az ellenkezője igaz – különösen a játékmesterek és a gólvágók esetében. Mert: a pillanat tört része alatt kell kiválasztani az egyetlen célravezető megoldást. Azt a kifinomult mozdulatot, amelynek révén milliméteres pontossággal a kiugró játékostárs elé lehet tenni a labdát, ollózva be lehet nyomni a léc alá, okosan át lehet emelni a kifutó kapuson, vagy ellenkezőleg, abban az ütemben kell közbevetődni, amelyben a gól még megakadályozható. Nem is beszélve arról, hogy a komolyabb játékosok már egy szemvillanásból tudják, kitől mire számíthatnak: elnéző-e a bekk, vagy könyörtelen? Ki az, akivel szemben megkockáztathatnak egy-egy elegánsabb trükköt, vagy – jobb a békesség alapon – kerülnek minden cicomát, nehogy súlyos sérülés legyen a dologból. Kifinomult emberismerők tehát, még ha erre, mint sajnos láttuk már, Puskás alaposan rácáfolt 1954. június 20-án, a Liebrich-affért közvetlenül megelőző sorsdöntő pillanatokban. Vagyis igaza van Rogan Taylor brit újságírónak, amikor így vélekedik: *„A futballisták nem műveltek, de nagyon intelligensek és eredeti gondolkodásúak."*

Merthogy, teszi még hozzá, s ezzel én is maradéktalanul egyetértek, egy világklasszis labdarúgónak „nagyon okosnak kell lennie", hiszen a magas szintű és eredményes teljesítményhez az agy és a test tökéletes összhangjára van szükség. Ennek illusztrálására írom ide a későbbi barcelonai *goleador*, Kubala László egyik meseszép találatának szabatos leírását, méghozzá a (gól-) szerző, az itthon „Kuksi" néven becézett szőke (akkor éppen) Vasas-csatár

saját előadásában. Néhány hónappal sikeres „dobbantása" előtt történt, 1948. május 23-án, vasárnap délután az Újpest ellen. A tizenhatosról, háttal a kapunak történt az eset, szinte Kubala-mementóként.

– „Éreztem, hogy nincs időm megfordulni, s amíg szállt felém a labda, már el is gondoltam, hogy megpróbálom hanyatt esve rúgni kapura. Egy szempillantásnyi időm volt csak arra, hogy körülnézzek, milyen irányban vagyok a kaputól, s már dobtam el is magamat. Az alatt a tizedmásodperc alatt, míg a földre értem, átfutott rajtam még egyszer az egész jelenet, s a lábamban éreztem, hogy jól találtam el a labdát. Mikor lehuppantam a földre, már a kapu felé fordítottam a fejemet, és még láttam azt a pillanatot, amikor megzörrent a háló. Nagyszerű érzés volt!" (Vasas–Újpest 2:0, *Képes Sportlap* pénteki különkiadása, 100. szám, a „csodagól" látványát „Bojár felv.", és természetesen a jubileumi címlap őrzi. Az első, szintén gyönyörű, fordulásos kapáslövésből született találatot Szilágyi Gyula [1923–2001], alias *Sziszi*, a Vasas Debrecenből elszármazott centere 'jegyezte'.)

*

Életén keresztül tartó jókedvét csak betegsége törte meg (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Nem véletlenül időztem az 1959-es filmkockánál, hiszen sokan megírták már: ez volt Puskás spanyol korszakának minden bizonnyal legfontosabb esztendeje. Akkor dőlt el, epizódszereplő lesz-e, mint legnagyobb vetélytársa, Didi, s alig várják, hogy lejárjon végre az Östreicher Emil által kialkudott rendkívül előnyös négyéves szerződése. Vagy ennek az ellenkezője következik be. A harsány, szabad szájú, senkitől sem félő, betyárbecsülettel enyhített külvárosi vagányság, mint már volt róla szó, Puskás jellemének csupán egyik, lehetséges oldala, de ez inkább a sajátos körülmények kezelésére alkalmas álarc, maszk, semmint az ember, a személyiség maga. Ha csak ez, ennyi lett volna, három hónap alatt útilaput kötnek a talpára Madridban. Ha nem viselkedik ilyen szerényen, ha nem ilyen alkalmazkodó, ha nem érzi meg, miként tudja minél hasznosabbá tenni magát a csapat, s leginkább Di Stéfano számára, akkor nem sok sót evett volna meg a Real öltözőjében. Pontosan úgy járt volna, mint Kocsis és leginkább Czibor Barcelonában, akik – káprázatos tehetségük ellenére – nem tudtak sem stílust váltani, sem megújulni.

Ráadásul Kocsis azt a minősíthetetlen ostobaságot is elkövette, hogy a kőbányai prolifiúból katalán nimbusszá átlényegült *Ladislao Kubala* ellen fordult, aki pedig, egykori ferencvárosi klubtársaként, tárt karokkal várta, s mindent megtett beilleszkedéséért. Kocsis azonban nem volt képes uralkodni magán, ugyanúgy le akarta gyűrni, mint Puskást a Honvédban és az Aranycsapatban. S ugyanúgy látványos kudarcot vallott, mint otthon. Nem az ő szobra áll a híres barcelonai aréna előtt, s nem róla, hanem Kubaláról akarták a Nou Camp stadiont elnevezni, miként a Népstadion sem 'Kocka', a *Cabeza d'Oro* nevét viseli, hanem a „száguldó őrnagyét", immár, akarata ellenére, a halálában dandártábornokká előléptetett Puskásét. *Pancho Puskas* kifinomult viselkedésével, ügyszeretetével, profizmusával és alkalmazkodókészségével minden akadályt legyőzött: nélkülözhetetlenné tette magát. Legfőbb pártfogója pontosan az a két nagy hatalmú férfi lett,

Kubala egyik utolsó hazai gólja az Újpest ellen (Fotó: Bojár Sándor)

akik kezdetben a legnagyobb ellenérzéssel és gyanakvással fogadták: a klubelnök és a csapatkapitány. Az elnök, aki a pénzt adta, és a csapatkapitány, akitől a használható labdákat kapta, és aki a meggyökerezéshez szükséges kezdeti öltözői presztízst kölcsönözte. Hogy aztán mindkettőnek, de leginkább a csapatnak, kamatostul visszafizesse, meghálálja. Amit végzett és elért, stratégiai szempontból *mestermunka*, igazi műremek volt. S ezt emberileg oly tökéllyel volt képes kivitelezni, hogy senkinek nem tűnt föl: ez volt az egyetlen lehetséges módja tökéletes átlényegülésének, a felesége által is érzékelt *metamorfózis*nak.

S az már csupán ráadás, hogy a manőver egyik kárvallottjával, Héctor Riallal szívélyes viszonyban maradt: a '70-es évek közepén a legteljesebb összhangban, egymás iránti tökéletes szolidaritással együtt irányították a szaúdi válogatottat. Megegyeztek, ha valamelyiküknek elege lesz a homoksivatagból és az arab mentalitásból, egyszerre mondanak fel, és a vastag sugárban ömlő petrodollárok ellenére szedik sátorfájukat. Így is tettek. (Arra is akad egy hiteles történetünk, hogy a „szakmával" nemigen foglalkozhattak a kezdetleges „logisztikai" feltételek és a tikkasztó hőség miatt. Máskülönben aligha hangozhatott volna el az a párbeszéd, amely Szabó Illés magyar író-újságíró és egy szaúdi arab sejk között zajlott le 1986 nyarán egy New York–Mexikóváros repülőjárat Boeing 747 VIP-osztályán: egy burnuszos, arafati külsejű arab milliárdos unottan beszámolt utastársának, hogy mintegy két olajkútnyi dollárt szórt el Monte Carlóban.

És most Acapulcóba tart, a csorbát az ottani játékkaszinókban kiköszörülendő. Ám amikor megtudta, hogy alkalmi beszélgetőpartnere magyar, neki is természetesen Ferenc Puskas jutott az eszébe. *„Puskas, Oh yes! He was a very great gambler!"* Azaz Öcsi óriási zsugás volt! Csakhogy a milliomos nem Pancho 'legendás' bal lábára, hanem a kártyaművészetére asszociált, nyilván nem egészen véletlenül. Kötve hiszem ugyanis, hogy futballpályán, és nem inkább valamelyik exkluzív rijádi kártyabarlangban találkoztak.) Sőt, már-már csodaszámba megy, hogy a Puskás bőrére pályázó, ellene olthatatlan ellenszenvvel viseltető argentin Luis Antonio Carniglia Real-edző is megenyhült iránta, annak ellenére, hogy Bernabéu őt, és nem áskálódása tárgyát, Panchót küldte el a klubtól 1959 végén. Maga Puskás is némi meglepetéssel említi egyik nyilatkozatában, hogy később az argentin mester mindig fölkereste, valahányszor Buenos Airesből átruccant Európába. (Utólag Puskás 1998-ban magyarul is megjelent életregényében olvastam, hogy elég korán, még 1947-ben találkoztak. Méghozzá Mexikóban, s persze a futballpályán.

A rulettasztal mellett Grosiccsal 1993-ban (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

A Ferencváros akkori túráján, ahová Puskást és Szuszát is elvitte a Fradi, Carniglia akkori csapatával az *Atlasszal* is meccseltek. Sohasem fogjuk megtudni, a későbbi madridi 'pikkelés' oka nem az volt-e, hogy a húszesztendős 'Öcsi' némiképp fölényesen játszhatott, esetleg kihívóan viselkedett ellenlábasaival, s a nála jó néhány évvel idősebb argentin őrzője, immár edzőként, ezt 'verte le' Madridban rajta. Mint pár évvel később Dalnoki Jenő bá' Szőke Pistán és Otto Rehhagel Varga Zolin Dortmundban. Mert Pancho jóval később tudta csak meg, hogy nem a Real öltözőjében keresz-

tezték először egymás útjait.) Mindezt azért írtam le, mert ha nem lehet is célom a Puskás-mítosz maradéktalan megfejtése, legalább egy kicsit közelebb szeretnék kerülni *a titok* nyitjához. Ahhoz tudniillik, miért éppen ő lehetett az – aki. Népmesei hős, legenda, mítosz, akinek nimbusza Spanyolhonban még nagyobb, még csillogóbb, mint szülőföldjén. Többször szóba került már, így csak ismételhetem, nem kivételes technikája, félelmetes bal lába s gólképessége a legfőbb ok. Hiszen Hispániában szerencsét próbáló világhíres utódai közül Maradona „munkaeszköze" csaknem olyan szintű volt, mint az övé. S az ugyancsak ballábas mexikói fogorvos, Hugo Sánchez egy időben szintén számolatlanul rugdosta a gólokat – épp a Real Madridban. Kocsis 'aranyfeje' pedig éppúgy világmárka, s ugyanolyan egyedi volt, mint a Puskás-löketek, keresztlabdák vagy a jellegzetes balkülsős szöktetések, milliméteres kényszerítő passzok.

Szándékosan és durván fogalmazva: a kispesti proligyerekből miként válhatott madridi *Señoria*, franciául *grand seigneur* – a spanyol értékhierarchia csúcsán lévő, már-már arisztokratikus viselkedésmód, életstílus megtestesítőjévé. Akinek az igazi értelmiségi ínyencek megbocsátóan még azt is elnézik, hogy nem tősgyökeres kasztíliai, mindvégig maradt benne egy árnyalatnyi parvenüség, amit, mint már volt róla szó, a kicsit dölyfös, de semmiképpen nem ellenszenves *el crack* (kb. nagyfőnök, nagymenő) kifejezés jelöl a spanyol nyelvben.

Kevesen tudják, hogy még a 19. század elején Bonaparte Napóleon mintegy fél tucat spiont küldött Magyarországra, ki akarván puhatolni, hogy a magyar köznemesi elit hajlandó volna-e elszakadni, s ha igen, milyen

Bemelegítés közben a Fradi 1947-es mexikói túráján (a fotó bal szélén Kispéter, előtte Ónody, jobb szélén szemben Mike, a kép jobb alsó sarkában, háttal Lakat Károly) (Forrás: Fortepan)

áron a Habsburgoktól. A kémjelentések fennmaradtak, ma már nyomtatásban is olvashatók. Témánk szempontjából pedig az a meglepő tanulságuk, hogy készítőik váratlanul rokonszenves összképet festenek *az magyari urak*ról, a magyar arisztokrácia s kivált a köznemesség általuk megismert képviselőiről, noha kritikusan szólnak az ország elmaradottságáról vagy viszonyainak avíttságáról. De megfogja őket a magyar nemesek vendégszeretete, kedvessége, előzékenysége, patriarchális modora, bőkezűsége. És önérzetessége.

Csupa olyan emberi tulajdonság, amelyek – hogy, hogy nem – Puskás Ferenc stílusát, életvitelét és karakterét is jellemezték. Spanyol ágensek hasonló elemzéseiről nincs tudomásom, de a történészi okfejtés kézenfekvő: ha a nagy francia (polgári) forradalom katonái, akik között persze sokan maguk is vidéki nemesi családok ivadékai voltak, ilyen mély szimpátiát érezhettek nemesi státusú hazánkfiai iránt (ami a szociológia és a társaslélektan törvényszerűségei szerint a társadalmi struktúrák lényegi, legalábbis tipológiai hasonlóságára vall), akkor joggal feltételezhetjük, hogy a franciánál kevésbé polgárosodott spanyol társadalomban még inkább a nemesi minták, az arisztokratikus mentalitás volt a jellemző. Azt pedig tudjuk, hogy a spanyol társadalomfejlődés, akárcsak a magyar, nemesi típusú, ami annyit tesz, hogy a polgári átalakulás, a társadalom és közélet elkerülhetetlen korszerűsödése-korszerűsítése sok évtizedes folyamatában a nemesedés és polgárosodás között egyfelől nincs éles határvonal (minthogy mindkettő a társadalmi emelkedés adekvát formája), másfelől pedig a nemesi értékek, beidegződések észrevétlenül keverednek a polgárinak mondott ethosszal,

Öt magyar úriember, öt korszakos zseni: futball-legendák egy sorban az 1947-es mexikói túra egyik állomásán. Balról: Mike István, az Újpesttől kölcsönkapott Szusza Ferenc, Sárosi 'Gyurka', a legkiválóbb magyar középcsatárok egyike, a leendő világsztár, a kispesti Puskás Ferenc, valamint a sor végén a magyar futballtörténelem egyik legkarakteresebb trénere: Lakat Károly (Forrás: Fortepan)

s így, átörökíthető mintaként, épülnek be a nemzetkarakterbe. Egy neves magyar történész, Vajay Szabolcs (1921–2010), a Spanyol Tudományos Akadémia külső tagja, aki argentin–magyar kettős állampolgárként csaknem egy évtizedet töltött Buenos Airesben, egyenesen azt állítja, hogy emez, egymással Európa-szerte más-más arányban keveredő kétféle, bár egylényegű fejlődés spanyol változatában az átalakulás nemesi és polgári komponensei körülbelül olyan arányban elegyednek, mint a régi, 1920 előtti Magyarországon – vagy az 1950-es évek Argentínájában.

Puskást szerencsecsillaga (és Östreicher Emil menedzseri tudása és szimata) – akárcsak nyolc évvel korábban Kubalát – pontosan abba a társadalmi-mentális közegbe vezette, abba az értékvilágba került, amely alkatának, személyiségének a leginkább megfelelt. Szinte viccesnek tűnhet, hogy az a másik madridi félisten, Alfredo Di Stéfano, akinek hozzáállásától, toleranciájától Puskás spanyol karrierje s végső soron a Puskás-legendához nélkülözhetetlen világraszóló *succes story* kimenetele függött – történetesen épp argentin volt. (Akárcsak Héctor Rial, vagy a Puskással később megbékélő Luis Antonio Carniglia.) Ám Don Alfredo, aki éppolyan megfellebbezhetetlen tekintély s teljhatalmú *patron* (főnök) volt a Real öltözőjében, mint 1956-ig Puskás a Honvédban és a magyar válogatottban, s aki mellett példának okáért a fénykorában lévő brazil Didi a szó szoros értelmében labdába sem rúghatott, szinte azonnal elfogadta őt. Pedig a spanyolul alig pár szót tudó Puskás kezdetben (a másfél éves eltiltás és kihagyás miatt) komoly erőnléti gondokkal és tetemes súlyfelesleggel küszködött. És később egyik legjobb barátjának vallotta. Sőt, a halál, a végső búcsú felemelő pillanataiban úgy nyilatkozott, hogy Pancho (a fáma szerint Öcsi „pufit" és „Ferikét" egyaránt jelentő, egyébként egy argentin dialektusból származó becenevét is Di Stéfanótól kapta) Puskas embernek még nagyszerűbb volt, mint futballistának! Száz szónak is egy a vége: Puskás Ferenc és Francisco Gento, a Real torreádor-ügyességű szenzációs balszélsője, s még inkább Alfredo Di Stéfano egymás iránti eredendő rokonszenvét s későbbi elmé-

Di Stéfano és Puskás – „Stefi" már az Español mezében egy Real–Español mérkőzés előtt (edzője Kubala László). Barátok maradtak ellenfélként is… (Fotó: archív)

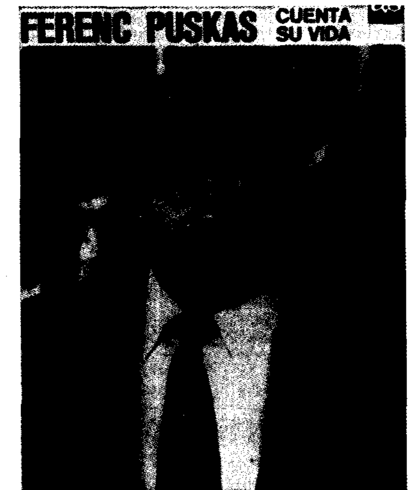

…és magánemberként is (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

lyült barátságát a futball imádata és elképesztő színvonalú művelése-művészete alapozta meg. De kapcsolatuk sohasem vált volna ilyen bensőségessé – s Puskás (meg Kubala) spanyolországi elfogadottsága, nimbusza sohasem ért volna csaknem eposzi magaslatokra –, ha nincs mögötte a spanyol és a magyar nemesi típusú társadalomfejlődés már említett rokon vonásaiból és mentális mélyszerkezeteinek hasonlóságából következő, azokra visszavezethető csaknem csereszabatos megfelelőség, kompatibilitás.

S itt csatolhatunk ismét vissza csapattársai, főként Di Stéfano és Raymond Kopa visszaemlékezéseinek refrénszerűen ismétlődő motívumára: Pancho remek futballista volt, de embernek, jellemes férfinak legalább olyan kiváló, talán még jobb is. *Fue todo un señor*, tetőtől talpig becsületes úriember. Hamisítatlan Nagyúr, aki a pályán, s főként azon kívül hercegként viselkedik. Ő, aki korábban trágárságával, durva, sokszor útszéli kiszólásaival sokkolta játékostársait, s olykor obszcén mutogatásaival, gatyaletolásaival nemegyszer megbotránkoztatta a magyarországi szurkolókat, kivált a kislányokat. A kontraszt, az ellentét akkora, a különbség oly szembetűnő az 1956 előtti *proli-kegyenc* és az 1960 körüli madridi *Señoria* között, hogy ha nem tudnánk tényszerűen, ugyanaz az ember kutakodásunk tárgya, talán el sem hinnénk. Mintha két különböző figurát látnánk a fényképeken és a filmkockákon, akinek nemcsak karrierje kétosztatú, hanem személyisége is. Akárha a *megkettőződés paradoxonának* volnánk tanúi, oly mértékű váltásról, átváltozásról van szó. S bizonyára ezért mondhatta róla hites felesége, ötvenhat hosszú éven át mellette jóban-rosszban kitartó hű társa, Hunyadvári Erzsébet (1932–2015), hogy történetünk főhőse Madridba kerülésétől fogva „más ember lett, egyszerűen más ember, egy spanyollal több!"

Azt már csupán a történész-krónikás teszi óvatosan hozzá, erre azért lehetett képes, mert nagyon tehetséges ember, zseniális magyar volt. Mintha csak újfent illusztrálni akarta volna *Ernest Hemingway* egyik, a maszáj törzs testvéries érzületű, nyíltszívű tagjaival történt találkozása kapcsán papírra vetett, az *Afrikai vadásznaplóból* elhíresült sorát. „Az a magatartás, amelyet az ember csak a legkülönb angoloknál, a legkülönb magyaroknál, és a legeslegkülönb spanyoloknál talál meg", Puskásra duplán, magyarként és „spanyolként" egyaránt, érvényes volt: az önzetlen nagyvonalúság, a lelki kifinomultság erénye, „az, ami a legvilágosabb megkülönböztetője volt a nemességnek, amikor még volt nemesség".

Egy tőrőlmetszett spanyol 'hidalgo' kissé félrecsúszott nyakkendővel – és baszk sapkában, amivel a sport- és kulturális események győztesét szokás kitüntetni (Gálhidi György tulajdona)

A mitikus bal láb – munkában

(Egy kis mozgáskultúra)

A Népstadionban 1997-ben mindenki őt ünnepelte (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

De lépjünk még közelebb a Puskás-titkok nyitjához, és próbáljunk magyarázatot találni arra, miért követték őt falkában a gyerekek, bárhol bukkant is föl a nagyvilágban. Kispesten és Madrid utcáin, Athénban, Port Saidban, Santiago de Chilében vagy Asunciónban. Mindegy, hol – csüngtek, lógtak rajta a kölykök, és tágra nyílt szemmel lesték minden mozdulatát. Érzésem szerint ebben, Puskás mozgáskultúrájában lehet utánozhatatlan s utolérhetetlen zsenialitását leginkább megragadni. Hogy világosabb legyen, mire is gondolok, újra némi kontárkodásra vetemedem, hisz korábban hangsúlyoztam, egyáltalán nem érzem hivatottnak magam a szakmai kérdések boncolgatására. Ezt profi újságírók, edzők, szakkommentátorok számtalanszor megtették már, hisz könyvtárnyi cikket, tanulmányt, elemzést összeírtak Puskás kivételes technikai képzettségéről, lövőerejéről, gólképességéről. Nem emlékszem azonban arra, hogy erről – a magyar focifenomén mozgásművészetéről – bármit is olvastam volna, noha nem lepődnék meg, ha akadnának ilyenek, akár világnyelveken is. Illetve, helyesbítek, mostanában valaki felidézett egy jellegzetes Puskás-anekdotát Zelk Zoltán és a nemzet Öcsije párbeszédéről – valamikor még az '56 előtti időkből. Benjámin László, Zelk, Kormos István, Örkény, Karinthy 'Cini' és még sokan a magyar irodalom elitjéből rendszeresen látogatták a bajnoki s egyéb mérkőzéseket, és egyszerű szurkolóként ugyanúgy kommentálták az eseményeket, mint a többi közönséges halandó. A történet értelmezéséhez azt is tudni kell, hogy az ötvenes-hatvanas években még szigorú telek jártak Pannóniában (gyakran köszöntött be a tanulóifjúság örömére a 'szénszünet') – a nemzeti bajnokság korábban kezdődött és később is fejeződött be.

Következésképpen a futballisták gyakran mérkőztek sáros, mély talajú, latyakos pályákon. Mert a meccs az szent dolog volt. *Panem et circenses*: meg kellett rendezni – ha esett, ha fújt.

Egy ilyen téli mérkőzés után, nem kizárt, épp a méltán nevezetes tizenhét gólt hozó, 1955. január 9-én lejátszott szezonzáró Honvéd–Vörös Lobogó (MTK) találkozót követően (amelyen Hidegkuti és Puskás négyszer-négyszer 'köszönt be') a jelen lévő Zelk Zoltánnak feltűnt, hogy a huszonkét muskétás közül csupán egyetlenegynek maradt makulátlanul tiszta a meze. A többieké olyan, mintha disznóólban fetrengtek volna. Eltalálták: a patyolattiszta szerelésben páváskodó futballista természetesen Puskás volt. Így aztán a Kossuth-díjas költő nem is állhatta meg, hogy ne vonja kérdőre a honvédos játékmestert:

> – „Hogy' lehet az, hogy a többiek úgy festenek, mintha dagonyáztak volna, te pedig..." Puskás népmesébe illő válasza (mert a sztorit szájról szájra adták, s e sorok írója is több variációban hallotta s látta már nyomtatásban is): „Úgy kell rúgni [mozogni], művészkém!"

A másik toposz Esterházy Péter (1950–2016) főművében, a *Harmonia Caelestis*ben olvasható, ilyenformán: „apám úgy mozgott az [angol] igeidők között, mint Puskás a védők között: magától értetődőn". Sajnos nekem sem adatott meg, hogy 1956 előtt ezt a „magától értetődő" módon, kegyelmi állapotban játszó Puskást a Népstadionban láthassam, már csupán azért sem, mert családunk csak 1962 nyarán költözött a maradék Magyarországra. Persze rávetettem magam az elérhető információkra – már akkor olvastam például Barcs Sándor idézett *A magyar csapattal Chilében* című riportkönyvét, amely, úgy, ahogy, de legelőször írt a disszidens Puskásról. Apám már korábban, még Szatmáron megszerezte a *Labdarúgás* című szakfolyóirat

Klasszikus Puskás-trükk: hátrahúzós csel a svédek ellen a helsinki olimpián, 1955. január 9-én (Forrás: archív)

ritkaságszámba menő bekötött példányait, és megvette Csanádi Árpád ugyancsak *Labdarúgás* című pompás kézikönyvét, benne egyebek közt néhány Puskás-fotóval: Öcsi labdát vezet, dekázik, kapura lő, szerelésbe öltözött ifijátékosok gyűrűjében mutatja, miként kell a misztikus bal külső „rüsztöt" illeszteni a labdához, hogy aztán az – megfelelő izomerő esetén – fű alatt induljon el valamelyik alsó sarok irányába.

Azt már csak jóval később tudtam meg, hogy Csanádi méltán nagy sikerű és számos nyelvre lefordított szakkönyvének újabb kiadásaiból a Puskás-képeket kiollózták s főként – szimbolikusan, s nyilván nem véletlenül – többnyire *Albert-fotókkal* pótolták, mint ahogy az 1957 szeptemberében bemutatott *A csodacsatár* című filmből is kivágták a vele készült jeleneteket, s inkább az egész mozit újraforgatták – immár az itthon maradt Hidegkuti Nándorral *helyettesítve.*

*

Hidegkuti karikatúrája
(Forrás: CULTiRiS, Szepes Béla rajza)

Ami azt illeti, a derék „Öreg" (Hidegkuti közismert beceneve) sem ment a szomszédba némi 'átváltozásért'! Érdekes a történet, mert miközben 2007-ben Puskás első meccseinek és interjúinak leírását kerestem a *Nemzeti Sport* 1943–1944-es számaiban, az *Elektromos* csatársorában három formában is ráakadtam a nevére. A Bukovi Márton fejéből kipattant „hátravont középcsatár" poszton a valaha élt egyik legtehetségesebb magyar játékos neve így van feltüntetve: „v. Hidegkuti, vitéz Hidegkuti, vitéz Hidegkuthy", ahogy az utóbbi formula szerepel a sportlap 1943. november 29-i számában a harmadik oldalon. *Elektromos–Csepel 5:1 (0:1)*; Góllövő: Pintér, Zlonszky, Zlonszky, Pázmándy (11-esből), vitéz Hidegkuthy, vitéz Hidegkuthy... Az már megint más lapra tartozik, és a magyar olvasóközönség is csupán a közelmúltban, Bocsák Miklós *Aranykönyv* című új művéből értesülhetett róla: Nándi édesapja az első világháborúban tanúsított bátorságáért érdemelte ki a díszpolgári címet, meg a vitézi rendi tagságot, s ezt örökölte fia, akárcsak édesanyja azt az óbudai kis gázgyárat, amelyet persze 1948-ban tüstént államosítottak, és az immár világhírű futballistáról készült propagandafilmben a mama – a tökéletes szocialista átlényegülés jegyében – pár évvel később mint dolgos, fejkendős munkásasszony „szerepel". Vagyis talán fiának sem lehetett annyira idegen a 'metamorfózis' s persze a zokszó nélkül teljesített 'felkérés' sem. Sebesnek a könyvünk *Kell egy csapat* című fejezetében felvázolt csapatépítési stratégiája jegyében Hidegkutira tehát ez *a függelmi viszony* vonatkoztatható: őt nem disszidálási kísérlet, 'devizagazdálkodási vétség' etc., hanem szülei egyáltalán nem *comme il faut* származása révén tartották sakkban.

Még mindig a mozgásművészetről

Én *en vivo* (live) csak 1963. október 23-án (!), az Angol Labdarúgó Szövetség centenáriuma alkalmából láthattam először Panchót, sokadmagammal a sárospataki Kossuth Lajos Fiúkollégium társalgójában elhelyezett televízió

Puskás (balról, piros melegítőben), tartalék a Világválogatottban (Wembley, 1963. október 23.) (Forrás: archív)

képernyője előtt. London és újra a Wembley a színhely – 100 000 néző, akárha tíz évvel azelőtt. Részletekre alig emlékszem, de utólag is méltatlannak tartom: Pancho Puskas csupán csereként lépett pályára. Talán a nála tizenöt évvel fiatalabb és tévesen jobbnak ítélt mozambiki Eusébio helyén. A szervezők és az alkalmi *team* kapitánya tekintettel lehettek volna legalább arra, hogy a 'száguldó őrnagy' azon a gyepszőnyegen mutatta be a franciául *gereblye-csel*nek mondott hátrahúzós trükköt, s utána a „rövid felsőbe" röpített szikár ballábas bombát, amely egyike a futballtörténelem leglátványosabb és legtöbbet vetített (idézett) s persze legpimaszabb találatainak.

Egy jellegzetes mozdulata viszont örökre rögzült e meccsről a memóriámban: a balösszekötő helyéről, a félpálya közelében adott egy hatvanméteres (!) úgynevezett lőtt passzt a jobbszélső helyén felbukkanó egyik játékostársának, az alighanem a következő esztendőben „aranylabdás" skót Denis Law-nak. Ez utóbbiban nem lehetek biztos, abban viszont igen, hogy ilyen „puhán", mégis nagy erővel meglőtt átadást sohasem láttam addig és azóta sem nagyon: a labda csak szállt, szállt a levegőben, mintha sohase akart volna leesni, aztán váratlanul úgy huppant a földre, akár egy szétterített szárnyú vadkacsa, amelyet orvul leszedett a duplacsövű vadászpuska sörétje. Hajszálpontosan a társ cipőjéhez érkezett. Így labdához nyúlni, ilyen érzéssel megküldeni csak nagyon kevesek képesek – talán még az 1986-os Maradona rúgott így, ilyen ihletetten és ugyancsak ballal, de „csak" húsz-huszonöt méterre, és nem hatvanra. Fenyvesi Máté (sz. 1933-ban) jóvoltából 2007 őszén újabb „műhelytitkok" birtokába kerültem.

Megy a bal... Tíz esztendővel az „évszázad mérkőzése után" Puskás csereként lépett pályára a világválogatottban, a Wembleyben (Forrás: archív)

Attól a Fenyvesi Mátétól hallottam mindezt, akit túlzott szerénysége miatt futballistaként és emberként egyaránt jóval kevesebbre becsülnek valós értékénél, holott játéktudása és intelligenciája alig marad el az Aranycsapat legtöbb menőjétől – s aki mellesleg 1954. szeptember 19. és 1956. október 23-a között nem kevesebb mint tizenhárom alkalommal szerepelt a magyar futballtörténelem legértékesebb alakulatában, s pontosan tizen-

Fenyvesi Máté a csehszlovák válogatott ellen 1954. október 24-én a Népstadionban. Két éven át játszott az Aranycsapatban Puskásékkal (Forrás: archív)

egyszer a *Puskás–Fenyvesi balszárny* kültagjaként. Tény, hogy a Fenyvesivel azonos testmagasságú és versenysúlyú Puskásnak 42-es lába volt, kettővel nagyobb, mint a Jánoshalmáról elszármazott fradista szélsőnek, és másféllel a 40 és feles cipőt viselő Szusza Feriénél. Ráadásul, és ez egy nem sokkal halála előtti filmen is látható, miközben az „aranylábnyomot" megörökítik, Öcsinek a közhiedelemmel ellentétben nem volt különösebben domború a rüsztje, mint a nagy bombázók döntő többségének. De mégis, szinte a fizika törvényeit meghazudtolva, nagyobb erőt tudott kifejteni, mint bárki más – Szuszát is beleértve. Ráadásul, szintén csaknem egyedülálló módon: talán a testmagasságához képest viszonylag hosszabb csüdjét hasznosítva; az utolsó tizedmásodpercben rendszerint meghúzta fölfelé a labdát, amely ily módon előrebukott s nem pattant föl, mint a normálisan meglőtt bombák esetében, gyakran megtréfálva a kapusokat.

A megfigyelés Fenyvesitől származik, aki maga sem lőtt éppen rosszul, s szakmailag is kíváncsi volt a magyarázatra, ezért csaknem két éven át árgus szemmel leste összekötőjét az edzéseken és persze a mérkőzéseken. Szerinte Puskás különleges rúgótechnikája két abszolút egyedi adottságnak köszönhető. Kivételesen jó, „hosszú szálú", finom izomzatának és további következményként: rendkívül fejlett vádlijának. Emiatt egyfelől nem kellett tartania attól, hogy utoléri az egyik legalattomosabb futballistanyavalya, a húzódás, rosszabb esetben szakadás – ez rendszerint csúcsformában sújtja a labdarúgót, mint tragikus módon Göröcs Jánost 1962-ben Chilében és Zinédine Zidane-t 2002-ben Dél-Koreában. Másrészt hihetetlenül erős alsó lábszárának izomzatát igénybe véve egyedülálló módon, jobb lábát ez esetben a szó szoros értelmében támaszkodásra használva spiccelni tudott, akár a balerinák. Ily módon több energiát bírt kifejteni, és pontosabban irányíthatta a labda röppályáját. Ezt hál' Istennek a londoni 6:3 második félidejének nyolcadik percében ország-világnak bemutatta: épp ezzel az utánozhatatlan mozdulattal tette az angol tizenhatoson belül álló Hidegkuti lendülő jobb lábára a labdát! (Sajnos ezt valóban látni kell, az egyébként a focihoz tényleg nagyon értő és szépirodalmi szinten fogalmazó Feleki László korabeli tudósításából például nemigen jönnénk rá, hogy ez egyike volt a futballtörténelem leglátványosabb gólpasszainak: „Puskás a 16-os bal oldaláról átemeli a labdát a jobb oldalra. Hidegkuti jó helyen áll, és 12 méterről kapásból a bal alsó sarokba bombáz, 6:2", *Népsport*, 1953. november 26. Azt már a neves, Szatmárról elszármazott sportújságíró nem tette hozzá, hogy a filmkocka tanúsága szerint Öcsi előtte még dekázott is egyet a bőrgolyóval, hogy kijöjjön a lépés Nándinak, s csak aztán, szinte természetellenes testtartásban, már-már hátradőlve lökbölte át azt magas ívben, az angol bekkek feje fölött, ihletett állapotban lévő játszótársának.) Fenyvesinek egyébként szintén van egy abszolút hiteles adomája Puskás rúgótechnikájáról. Valamikor, tán 1954 kora őszén, de legkésőbb 1955 tavaszán történt, hogy a válogatott keret, benne a Bp. Kinizsi balszélsője is, a kitűnő gyepszőnyegű Láng-pályán összetartó edzésre készülődött. A szokásos viccelődés, zrikálás részeként Kocsis összebeszélt Puskással, és fogadást ajánlottak az egyik 'bőrkabátosnak', Marosi Károlynak, a Honvéd szakosztály vezetőjének. A játékba benevezett Östreicher Emil a kispestiek akkori gazdasági vezetője is. Persze jókora summát tettek fel.

A tét sem volt kicsi, mert a feltétel úgy szólt, hogy Puskásnak tízből legalább kilencszer kell az ötös vonalánál mésszel kihúzott, kb. ötméteres körben várakozó Kocsis fejére ívelni a labdát a kezdőkörből. Szó mi szó, amikor hét sikeres kísérlet után a nyolcadiknál Öcsi a földbe rúgott, senki se adott volna egy fabatkát sem a mutatvány sikeréért. S mégis, Puskásnak a szeme se rebbent, koncentrált, és a két utolsó ívelést hibátlanul 'megcsinálta'. Marosi és Östreicher pedig fizettek, mint a katonatiszt. (Mellesleg Östreicher Emilnek is volt tiszti rangfokozata: az ÁBTL-ben őrzött, 1954-ben kiállított törzslapja szerint századosként volt közmegelégedésre – 'polgári alkalmazott' Rákosi és Farkas kirakatcsapatánál.) A Fenyvesi-monológból még egy tanulságos mozzanat illik ide az Aranycsapat másik legnagyobb klasszisának tudásáról és habitusáról. Máté tisztelettudó vidéki fiúként 1954 szeptemberében félórával hamarabb érkezett a legelső kerettagságát szentesítő 'behívó' színhelyére, a margitszigeti Nagyszállóba. Hamarosan kiderítette, hogy a tarjáni Szojkával osztották egy szobába. Nem sokkal utána Kocsis Sanyi futott be, aki látásból ismerte már Fenyvesit, s a közös fradis kötődés miatt talán eleve rokonszenvezett vele: azonnal átíratta a főportással a szobabeosztást, s attól kezdve mindig együtt laktak az összetartásokon.

Fenyvesi Máté a hatvanas években Albert és Varga klubtársa a Ferencvárosban és a válogatottban (Forrás: archív)

Ennek részeként, nyilván nem egészen érdek nélkül, mivel az öntörvényű Cibortól ilyesmit nemigen várhatott el, aki ráadásul, egyedüli technikai hiányosságaként futtából ballal nem is tudott rendesen beadni, s emiatt ütemeket fecsérelve legtöbbször 'vissza kellett vennie' a labdát a jobb lábára, szóval Kocsis elmagyarázta Fenyvesinek: mielőtt beível, nézzen föl, és mindig az ellenfél stopperének fejére irányítsa a labdát! A többi már az ő, mármint a világ valaha élt talán legjobban fejelő játékosának dolga. Kocsis futballzsenijéről a nagy riválís, a dicséretekkel egyébként igen csínján bánó

Puskás így nyilatkozott: „*Óriási játékos volt! Remek érzékkel ment a labdára, minden szögből jól fejelt, és a technikáját is tanítani lehetne.*"

Bátorságát, gólerősségét és harmonikus mozgását is nagyon becsülte, de azért egyszer azt is megjegyezte, hogy volt a személyiségében „*valami különös, talán egy kicsit túlzott »éntudat«*". Aztán, egy másik alkalommal mindezt még meg is toldotta: „*Csodálatos játékos volt, nagyon sok ragyogó éve volt. Nehéz lenne így kiragadni néhányat, az ember annyi év távlatából nem emlékszik, tévedhet. De nagyszerű dolgokat csinált a 6:3 évében, 1953-ban, azután 1954-ben is, amikor a világbajnokság zajlott. És még sokszor...*" Azt már szerényen nem tette hozzá, ami szintén Fenyvesitől tudható: Öcsinek nemcsak rengeteg Kocsis-gólban volt része kiszolgálóként, hanem a Puskás-féle erősen meglőtt „visszapörgő" keresztlabdákat a fizika törvényeiből következően könnyebb volt irányítani, mert eleve lefelé vágódtak a legendás „kockás" homlokról. Írásom elején már beszéltem róla, hogy 2006. november 17-e és december 9-e között, a megváltó halál beálltának és a díszes temetés napjaiban a világ nagy televízióállomásai és a magyar csatornák egyaránt irdatlan mennyiségű filmet, dokumentumot, riportot, visszaemlékezést szedtek elő a különféle archívumokból és gyűjteményekből. Ezek között értelemszerűen kitüntetett szerephez jutott a *Real Madrid TV csatorna*, amely – számtalan más anyag (köztük korabeli gólösszefoglalók) mellett – 2006. november 17-ről 18-ára virradólag teljes terjedelmében lejátszotta az 1960-as glasgow-i Real–Eintracht Frankfurt EK-döntőt. De nem volt szűkmarkú az MTV 1 sem, amely szintén csonkítatlanul sugározta november 19-én vasárnap, késő este a legendás 6:3-at. Az első két alkalommal még megilletődve néztem a kopott, a múló időtől itt-ott megfakult filmkockákat: a látvány egésze foglalkoztatott, s bár Puskás volt a főszereplő, inkább a csapatot, a zseniális magyar futballista két kimagaslóan legjobb tizenegyét csodáltam: az Aranycsapatot és a „klasszikus" Real Madridot.

Aztán a sors különös ajándékaként a Real Madrid TV, az időnként műsorra tűzött „clásicos" sorozat keretében 2007 januárjában újra levetítette a glasgow-i meccset, amelyet – más aspektusból – érintettem már. Most azonban csak és kizárólag Puskást mint futballistát figyeltem, és megpróbáltam a többiekkel, a nem kevésbé híres dél-amerikai és spanyol világklasszisokkal – Di Stéfano, del Sol, Santamaría, Gento – összehasonlítani. Megint csak abban a hiú reményben, hogy pár arasszal még közelebb kerülök a Puskás-titok zárkombinációjához és a legenda természetéhez. Be kell vallanom, a legelső pillanatban nem is fogtam fel, mekkora kincsre bukkantam: kezdetben nem ismertem rá az alig másfél hónappal korábban látott képsorokra. Mindössze azt észleltem, hogy a sötét mezes együttes rendkívül nagy erőbedobással küzd, űzi-hajtja fehér dresszes ellenfelét, a gépezet zakatol, a csapat rakkol. A fehér mezes társulat elszántan védekezik, a hátvédek keményen, férfiasan ütköznek, be-becsúszkálnak, az összekötők mélyen hátramennek labdát szerezni, a védelmet tehermentesíteni... Csak akkor esett le a tantusz, amikor a labda egy viszonylag kis termetű, zömök játékoshoz került, aki utánozhatatlan kecsességgel (!) adott vissza egy kényszerítő átadást. Természetesen Puskás volt, s abban a minutában

Fenyvesi Máté kapura fejel
(Forrás: Fenyvesi Máté fényképalbumából)

jöttem rá, mit is látok. A kezdeti érzékcsalódást az is növelte, hogy ez egy másik kópia volt, a BBC felvétele: jóval tisztább, jobb minőségű, nem annyira szemcsés, mint a november 18-án hajnalban sugárzott változaté.

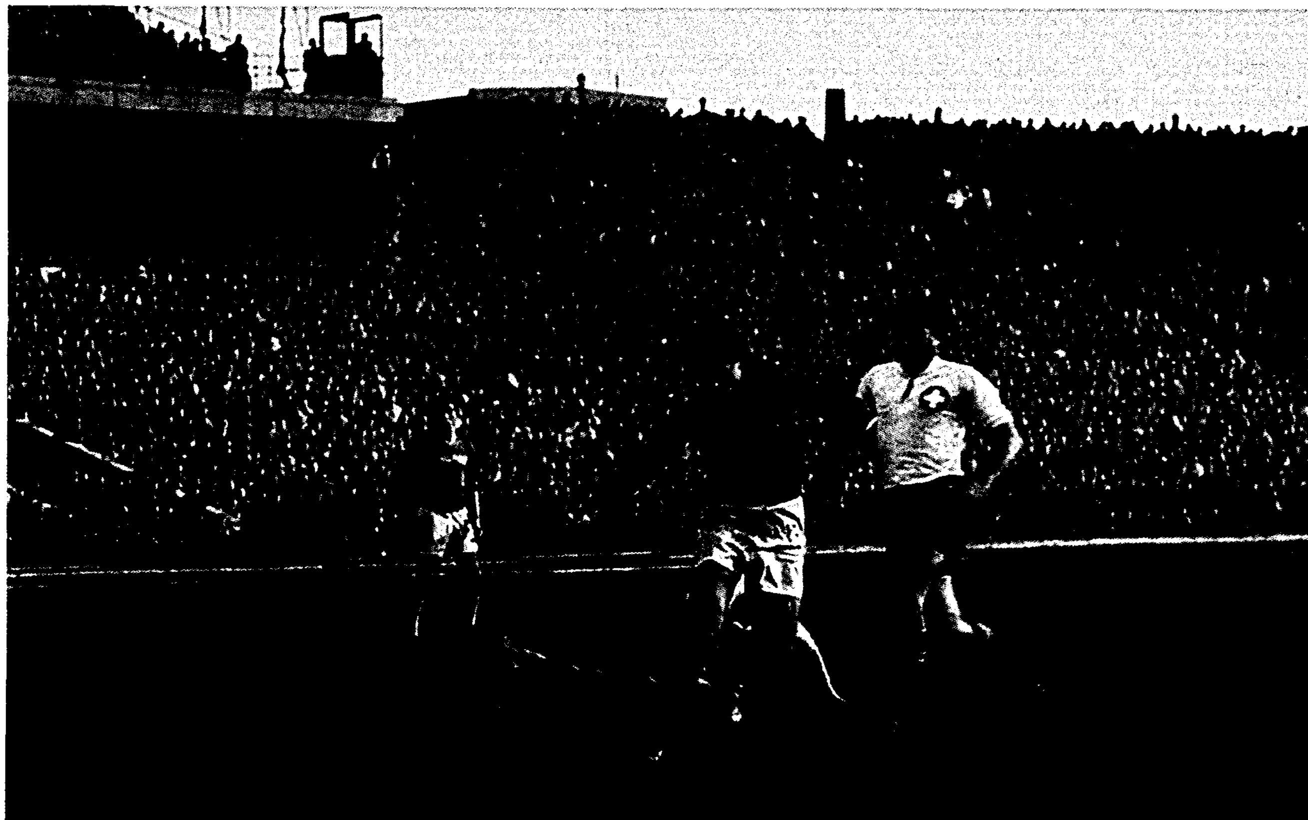
Ettől kezdve vizsla szemmel figyeltem 'Pancho' minden mozdulatát. Itt jegyzem meg, a Maradonára emlékeztető nyesett kényszerítőt még hatnyolc alkalommal megismételte, mindig ugyanúgy: puhán, érzéssel. Senki sem nyúlt így a labdához, a többiek mozgása az ő kifinomult mozdulataihoz képest valahogy csiszolatlannak, szögletesnek, darabosnak, sprődnek tetszett. Még a Gentóé és a nagy Di Stéfanóé is! Ugyancsak itt rögzítettem azt a (bizonyára nem egyedi) felismerésemet, miszerint Gento valamiképp Budai és Czibor keverékének látszott, Don Alfredo pedig erősen emlékeztetett a londoni 6:3-as mérkőzésen élete legjobbját produkáló Hidegkuti Nándorra. Nemcsak rendkívül gazdaságos és hasznos mozgásuk, még kopaszos koponyájuk is hasonlított.

Ezzel csak azt szeretném ismét sugallni, hogy Puskásnak nem csupán a tehetsége volt kivételes, hanem a szerencséje is: pontosan ugyanúgy beillett a valaha létezett legjobb Realba, mint a magyar *Aranycsapat*ba. Mi több, magam is, immár „szemtanúként" megerősíthetem: itt is, ott is ő volt a prímhegedűs. Ő vállalt minden szabadrúgást, és igaz, csak jobbról, ő végezte el a szögleteket is, s ő rúgta a tizenegyest is. Ez persze közhely, jóval szakavatottabb emberek százai leírták már a legtöbb világnyelven. Én viszont, és mindazok, akik életkoruk vagy más körülmények miatt nem láthatták élőben, csak most győződhettünk meg saját szemünkkel róla, miért istenítette szinte mindenki, és hogy' történhetett, minél jobb játékos

volt egykori csapattársa, annál jobban szerette, már-már bálványozta őt: a tehetsége valahogy hatványozódott! Minél több talentummal bírt valamelyik játékostársa, annál jobban értékelte Puskás észvesztő produkcióit. Megint csak a végső búcsú felemelő pillanatait említem: Di Stéfano az *Équipe* kérésére újfent tollba mondta: igen, a játék hevében előfordult, üvöltözött vele is, különösen akkor (ami gyakran megesett), ha Puskás nem azt a megoldást, más mozdulatot választott, mint amit ő az adott szituációban a legjobbnak ítélt; cifrázta, színezte a dolgot. Aztán rúgott egy parádés dugót vagy adott egy lehetetlen gólpasszt, s akkor Gento, Riál, Kopa, Di Stéfano, Santamaría meg a többi világsztár nem bírt magával, szinte eszét vesztette az örömtől: *Pancho* olyan kiszámíthatatlanul zseniális volt a pályán, hogy egyszerűen nem lehetett nem imádni. (Szó szerint: „újra és újra beleszerettem" – ne feledjük: ezt a világ egyik valaha élt legjobb, legkomplettebb futballistája mondta arról, aki még nála is tehetségesebb volt... S talán az is e helyen mondandó el: a nagy játékosok senki máséhoz nem hasonlítható mozgása hozza lázba, kergeti valósággal eksztázisba a nézőket: „*Táncolj, Törő!*"– üvöltötték kórusban a Dózsa-szurkolók, valahányszor a fénykorában lévő Törőcsik András fura, himbálózó mozdulatokkal oldalvást terelgetve a labdát, átlós irányban megindult az ellenfél kapuja felé. De ugyanilyen zsigeri izgalmat váltottak ki Albert zseniális cselsorozatai is, amikor összevissza, homokzsákként dőltek előtte a védők, s aztán a kapust is elfektette.)

Igen, valahol itt keresendő *a Puskás-misztérium* kulcsa. Az 1960-as „clásico" újrajátszása után most már magam is elhiszem, amit világszerte

Albert egyik kedvenc mutatványa: a védők és a kapus „elfektetése" a Svájc elleni válogatott mérkőzésen a Népstadionban 1959. október 25-én (Magyarország–Svájc 8:0, szemléli: Göröcs János) (Forrás: archív)

Panchót mindenki imádta, az 1959–1960 körül készült fotó tanulsága szerint a nála tizenhárom évvel fiatalabb Pelé is (Forrás: archív)

boldog-boldogtalan összeírt róla: valahogy *más volt*, mint a többiek, mindent, még a legegyszerűbb focistatrükköt is másképp csinálta.

„*Az anyád szentségit! Miért vagy te ennyivel jobb mindannyiunknál?!*" – szakadt fel, hangjában őszinte csodálattal egy ízben egyik, nála pár évvel fiatalabb, az Atletico Madridot is megjárt, Andorrába 'szakadt' játékostársából, Csóka Józsefből (1936–2019), aki megesküdött, hogy „tökéletesebb volt mint Pelé!"

S minden mozdulatot utánozhatatlan eleganciával tett. Akkor értettem meg azt, amit az őt szintúgy testközelből ismerő Sándor Károly mondott: „valahogy mindig a bal lábára jött a labda". Szerintem (is) ez a Puskás-rejtély egyik legfontosabb összetevője: akkor is ballal nyúlt a labdáért, amikor jobbal is megtehette volna, akárcsak Maradona vagy napjainkban Messi. Ám még itt is van különbség, s ezen a ponton is Puskás javára: Maradona, s persze Messi is focista nyelven szólva, valóban csak „támaszkodásra" használta jobb lábát, Puskás nem: a Szöllősi-monográfia képanyaga beszédesen bizonyítja, de látható a *Das Wunder von Bern* című filmnek a magyar csapat solothurni edzését megörökítő részletében is. A *Sváb* a jobbossal is jobban rúgott, mint legtöbb játékostársa: tökéletesen, leszorítva, klasszikus, szoborszerű testtartásban, bikaerősen. Nem véletlen, hogy a közvélekedéssel ellentétben számtalan gólt szerzett jobb lábbal is, sőt, a halála éjszakáján vetített spanyol filmkockák valamelyikén ugyanaz a lövésfajta látható, mint amelyikkel a glasgow-i gólszüretet elkezdte: nagyon nehéz szögből, nyolc-tíz méterre a kaputól a portás szeme közé (hogy a kezét se tudja felemelni) – csakhogy jobb oldalról, jobb lábbal!

Puskás tehát, minden valószínűség szerint abszolút ösztönösen éppen azzal őrjítette meg ellenfeleit és csodálóit, hogy csak végső esetben nyúlt jobbal a „szerszámhoz". Szakemberek számára közismert, így csak félve írom le: épp ez a szokatlanság, *ál-sutaság* volt legeslegfélelmetesebb aduja. Erre számomra az egyik legszemléletesebb példa az a (második) találata,

amelyet 1953. május 17-én az olaszoknak lőtt Rómában: a jobbösszekötő helyén egy negyedütemmel megelőzte őrzőjét, bal külsővel finoman belenyesve a labdába, lefordult róla (ezt a 60-as években Varga Zoltán csinálta hasonló tökéllyel, ráadásul mindkét irányban), s az így enyhén felpörgetett játékszert egy villanásszerű mozdulattal ugyancsak bal külső rüszttel a kapu bal alsó sarkába helyezte. De, mint már volt róla szó, egy hajszálnyira azonos jobb külsős találattal csatlakozott a Kocsis által (ballal) megkezdett gólgyártáshoz azon a fatális 8:3-as svájci meccsen is a nyugatnémetek ellen, még az első félidő első perceiben. És, itt is elmondom, valószínűleg a félig gyógyult bokaszalagokba sugárzó éles fájdalom miatt nem volt képes ezt a – klasszikus – mozdulatát megismételni a berni döntőben. Ha nem sajog a bal rüsztje nyilván ugyanezt tette volna Turek ellenében is '54. július 4-én! Technikailag *ezért* – történelmileg viszont *azért* (ti. a Liebrich-provokáció következményeként) vesztettünk. (Csupán zárójelben említem: Fenyvesi Máté sem megcáfolni, sem megerősíteni nem akarván iménti gondolatmenetemet, elmesélte: egyik bokasérüléséről, amelyet ő gyanútlanul szalagszakadásnak vélelmezett, két évvel később Árky Nándor dr. röntgenfelvétele és szakvéleménye alapján kiderült, hogy az valójában elég súlyos szárkapocscsonttörés volt – az elmozdult szárkapocs, ma is kitapinthatóan, 'göbösen' forrt vissza a bokacsonthoz!

A hajdani Puskás–Fenyvesi balszárny kültagjának mindössze az volt némileg gyanús, hogy a sérült testrészt elfáslizva szinte bármit meg tudott csinálni – a labdavezetés, a passzolás, az ívelt vagy erővel bekanyarított beadás nem esett nehezére. Egyetlen dolog nem ment: majdnem egy fél évig nem volt képes külső csüddel, lábfejét az obligát módon 'leszorítva' kapura lőni. Így inkább elkerülte azokat a helyzeteket.) De a glasgow-i mérkőzéshez visszakanyarodva, kései szemtanúként állíthatom: Puskás egy Di Stéfanónak visszaadott kényszerítőt leszámítva mindösszesen egyetlenegy alkalommal ért jobbal a labdához. Valamikor a második félidő vége felé egy szabadrúgáshoz készülődve az ellenfél védőjátékosai annyira körülvették, hogy csak a rosszabbik lábával juttathatta el a labdát a villámléptű Francisco Gentóhoz. Megtette: hanyag mozdulattal úgy nyesett alá, mint pár évvel később a jobb belső csüddel világviszonylatban is talán legfinomabban tekerő Göröcs János: a labda enyhén csavarodva mértani precizitással kanyarodott a hősünktől körülbelül húsz méterre álldogáló, kiugráshoz készülődő balszélsőhöz. (Amikor pedig faggatták, hogy miért csak ballal rúg, azonnal kész volt a hamiskás válasszal, legalább két változatban: 1) „Uram, ha mindkét lábammal egyszerre rúgnék, seggre esnék"; 2) „Egy lábbal feleannyit hibázok, mintha kétlábas volnék". Hát igen, ilyen egyszerű ez.) S ekkor értettem meg igazán a *bon mot*-t, miért mondhatta Puskás Zelk Zoltánnak: „Úgy kell rúgni, művészkém!"

Valóban; ugyancsak Fenyvesi Máté idézte föl, hogy Puskás mindig, ösztönösen, a talaj állapotához szabta szöktetéseit! Ha kellett, úgy lőtte meg a labdát, hogy azt, visszafele pörögvén, még éppen elérje a szélsője, s ne csússzon ki az alapvonalon túlra, vagy épp ellenkezőleg, úgy nyesett bele, hogy a keresztező bekket megkerülve megálljon a tócsában… Hát

Puskás dekázik, némi súlyfelesleggel (Forrás: archív)

Egy gól a négy Puskás-találat közül a nevezetes Bp. Honvéd–Vörös Lobogó 9:7 bajnoki mérkőzésről 1955. január 9-én (Forrás: archív)

ezért imádott mindenki vele és mellette játszani! S ezért írhatta Esterházy: „magától értetődő" eleganciával mozgott – nincs rá jobb szó (bár szilfid balerinákra illene inkább, mint egy piknikus alkatú férfiemberre): kecsesen. Erősen idevág egy másik ismert Sándor-mondás is: nagy játékosok technikai tudásáról számtalan legenda kering, de csak és kizárólag a Puskáséról hihető az, amit mondanak. Ő csak tudja, nyolc kerek éven át látta a saját szemével mindezt. Vajon, ha nem olyan szófukar ember, mit regélhetett volna erről Bozsik, aki hátulgombolós korától vizsgálhatta: miből lesz a cserebogár? A technika jóvoltából most már magam is megbizonyosodhattam róla: még dekázni is másképp dekázott, mint a közönséges halandók, löbbölte, ütemre dobta (nem rúgta) a labdát, akár egy kínai artistalány a pekingi nemzeti parkban, vasárnap délelőttönként.

Ezt a magyar érdeklődők tízezrei, vagyis mindazok tanúsíthatják, akik látták a londoni 6:3-at megörökítő riportfilmet vagy az *Aranycsapat* című alkotást: Puskás melegítőfelsőben, de sortban emelget a Fulham-pályán. Ütemre lökdösi a labdát, ahogyan még négy-ötéves korában a kispesti Lipták-grundon tanulta – rongylabdával, ami tudvalevőleg nem pattan! És, Fenyvesi Máté szakvéleményét újfent hasznosítva: jobb lába vádlijának kivételesen fejlett izomzatára, no meg rendkívüli ütemérzékére támaszkodva. Csak és kizárólag így hihető el, hogy ezt a dekázós mutatványát – világklasszis csapattársait az őrületbe kergetve – meztelenül a zuhany alatt egy vizes szappannal is képes volt megcselekedni. 2013-ban, az akkor 80. születésnapját ünneplő Francisco Gento „egyenesen fenomenálisnak" nevezte a Puskással eltöltött éveket, már akkor is csodálták, amikor még kövér volt, és az országváltás miatti eltiltása alatt még csak egyedül edzett – dupla

Puskás edzés közben jobb belsővel szelídíti a labdát (Forrás: archív)

melegítőben. Majd azt is elmesélte, hogy nemcsak a labdát, hanem egy konyakosüveget is átrakott a bal lábáról a jobbra az egyik ünnepségen. Természetesen sértetlen maradt a tartalma. Di Stéfano pedig még tovább ment, mert kijelentette: „aki nem látta játszani, nem tudja és nem érti, mi a futball."

Némi párhuzam azért itt is akad Zidane-nal, mert amikor az új francia sztár a Realhoz került, és ugyancsak extraklasszisnak számító társai (Figo, Raúl, Hierro, Roberto Carlos és a többiek) az első edzéseken tesztelték, egyikük, az ugyancsak virtuóz technikájú argentin Santiago Solari (a Real 2019 tavaszán menesztett trénere) azt nyilatkozta: a francia (berber) csillag annyival jobb mindegyiküknél, hogy – emlékezetből idézem – „ha egy téglát dobnának hozzá, azzal is tudna gólpasszt adni". Márpedig, mint már volt szó róla, a vérbeli focisták között leginkább ez számít – akárcsak Spartacus capuai gladiátoriskolájában.

The Substitute (Le remplaçant)

(A cserejátékos lélektana)

Berlin, 2006. július 9., délután, pár perccel a 18. *Weltmeisterschaft* döntője előtt: óriási sürgés-forgás, igazi nyüzsgés, mint egy hangyabolyban; a földkerekség legtöbb tévéképernyőjén látható a vezetők és a stáb tagjainak fontoskodó – s a játékoskijáróban felbukkanó olasz és francia játékosok feszült – arckifejezése. Néhányan idegességükben rágóznak is. Még néhány pillanat, és elindul 90 perces útjára a labda, hogy elváljék: ki lesz négy éven át a nemzetközi labdarúgás legnagyobb presztízsű trófeájának birtokosa. A két csapat kivonul a gyepszőnyegre, fölcsendülnek a himnuszok, a melegítőbe öltözött cserejátékosok pedig elfoglalják helyüket a futballisták leggyűlöletesebb bútordarabján: *a kispadon*. Az operatőr a rend kedvéért végigpásztázza mindkét tábort; senkinek, e sorok írójának sem szúrt szemet, hogy az egyik alacsony termetű, nagy hajú, barna bőrű francia kiegészítő embernek apró kamera lapul a jobb kezében.

A látvány ugyan szokatlan, de a digitális forradalom diadalának (posztmodern) korszakában végül is miért ne tarthatna lépést a 'fejlődéssel' bárki. Akár egy tartalék is, ha van elég pénze, hogy a legújabb japán csodamasinát – mint később egy újságcikkből kiderül: egy „super 8"-ast – megvásároljon. Mivel az arénában milliószor fontosabb dolgok történnek, mindenki napirendre tér a jelentéktelen epizód felett, s inkább Zidane-ék gyürkőzését

Zidane utolsó mérkőzését a vb-döntőn játszotta (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

figyeli a Fabio Cannavaro vezérelte talján gladiátorcsapattal. Az eredmény köztudott, része a futballtörténelemnek: Zidane először megszégyeníti Buffont és az olasz nemzeti tizenegyet elképesztően lezser és ritka szerencsés büntetőjével, és valószínűleg a mérkőzést is megnyerik, ha… Ha nem szól közbe *a fátum* Materazzi galád, ám olasz szemszögből szerfölött hasznosnak bizonyuló provokációja képében. A kabil fiúról egy pillanat tört része alatt lefoszlik a francia civilizáció minden máza. Elégtételt vesz az igazhitű családja nőtagjait gyalázó sunyi vamzeren. (Van egy olyan, hiteles forrásból származó értesülésünk is, hogy a Juventus belviszonyait kiválóan ismerő olasz kullancs egy intim, Zidane spanyol származású hitvesére vonatkozó történetet idézett ellenlábasa emlékezetébe.) A sértett férfiúi önkép védelmének elemi ösztöne – a berber hegyilakók apáról fiúra áthagyományozott büszkesége: a *nif* – erősebb minden egyéb megfontolásnál, és a gall csapat lélektani fölénye rögtön átcsap ellentétébe; egy ilyen trauma után csak az itáliai légiók győzhetnek.

Puskás, Gellér, Grosics, baloldalt Sándor Károly (az örök tartalék) a Wembley-ben (Forrás: archív)

Igen, ez cáfolhatatlan tény és közismert. Jóval kevesebben tudják viszont, hogy egy *cserejátékos*, miközben a mérkőzés előtt lehorgasztott fejjel a kispad felé bandukol, vagy pár perccel korábban, midőn az öltözőben csapatot hirdet a Mester, ugyanazt éli át kicsiben és mélyen magában, mint Werner Liebrich és Zinédine Zidane nagyban és nyíltan. A végletekig kiélezve, robbanásszerűen: önbecsülése sérül. A magáról kialakított (ön)kép szenved csorbát – abba gázolnak bele könyörtelenül. Kétségbe vonják saját, egyedi, megismételhetetlen génkombinációjának, egyéniségének, személyiségének értékét. Erről a legtöbbet éppen Sándor Károly, a magyar labdarúgás történetének egyik legkiválóbb jobbszélsője tudott beszélni, amikor megkérdezték tőle: mit érzett, amikor 1949 és 1954 között Sebes Gusztáv megnevezte pályára küldendő játékosait. Esetleg az utolsó pillanatban változtatva meg előzetesen kiszivárogtatott elképzeléseit: mégis Budai II., esetleg Tóth József, netán Csordás Lajos, vagy éppen a dzsókernek is utolérhetetlen Hidegkuti a 7-es mez gazdája. Sándor szinte sohasem volt az, vagy csak elvétve, hébe-korba – mindössze tizenhatszor öt év alatt! Vagy mit érzett akkor, amikor a sajtóból értesült: nem is nevezték az 1954-es világbajnokságra. Most már, ennyi év után az is tudvalévő, Csikar a londoni 6:3-at is csupán azért láthatta mackóruhában a pálya széléről, mert Bozsik személyesen 'interveniált' Farkas Mihálynál. És Misi bá'-nak még Sebes sem mert ellentmondani – így Sándor Csikar terven felül, tizenhetedikként mégis elutazhatott Nagy-Britanniába.

Leírom én is, bár őszinte, karakán emberként Sándor gyakran számot adott róla: ez az érzés borzalmas, a csökkentértékűség szinonimája. Hiszen igen nehéz megemészteni egy önérzetes, ráadásul tehetséges focistának: a 'szakvezetés' megfellebbezhetetlen döntése értelmében riválisa jobbnak ítéltetett nála, ő csak amolyan csereember. Tartalék, akit, ha nincs ló, szamár is jó alapon akkor vesznek elő a talonból, ha nem marad egyéb megoldás… A bizalmat nem élvezi, tehet bármit, akár a feje tetejére állhat is – apelláta nincs. Még akkor sem, ha – miként Sándor Károly (Csikar) esetében – őt játékostársai összességében jobban kedvelték, mint például

Sándor Károly, immár kétségbevonhatatlanul kezdőjátékosként (Forrás: Hoffer-hagyaték)

a jóindulatú, de igen egyszerű észjárású Budai-Bednarik Lacit. Mi több, humoráért, s csak és kizárólag Puskáséhoz mérhető született intelligenciájáért – no meg persze briliáns kártyázni tudásáért – még az Aranycsapat stratégiai gerincét jelentő Bozsik–Puskás duó is jobban szerette személyében szinte bárkinél a mesés keretből. Ráadásul Hidegkutival évek óta együtt alkották az MTK (Textiles, Bástya, Vörös Lobogó) valaha létezett egyik legpatinásabb jobbszárnyát. Még sincs tudomásom róla, hogy a legendás tizenegy három meghatározó játékosa – agytrösztje – közül bárki is szót emelt volna Sebesnél Sándor érdekében. Az utazó keretben feltétlenül ott a helye, a 'kezdő' csapatban viszont már nem biztos. Mindannyian tisztában voltak vele, s később, lehiggadva, Csikar is kényszeredetten tudomásul vette, Budai alkalmasabb volt a 'vízhordó' szerepre nála.

Két perdöntő dologban ugyanis feltétlenül Budai javára billent a mérleg nyelve: pontosabban adott be, és szinte 'érezte' Kocsis fejét, mivel már az ifjúsági válogatottban, a Fradiban, meg a Honvédban is egymás mellett játszottak. Tandemjüket talán még egy brazil Garrincha (1933–1983) kedvéért sem igen lehetett volna jó szívvel megbontani. Ez viszont semmit sem változtat azon a megállapításon, miszerint Sándor kínzó, mindhalálig tartó frusztrációként élte meg ezt a méltatlan és alig kezelhető léthelyzetet. Mert, ha valamilyen csoda folytán mégis ő lehetett volna a jobbszélső az 1954-es berni döntőben, vagy legalább a második félidőre beállhatott volna (erre az akkori szabályok szerint nem nyílt lehetőség), akkor a Puskás csökkentértékűsége miatt elemeire bomlott csapat Czibor melletti másik egyéni rögtönzésekre és bravúros rohamokra alkalmas csatára segítségével, ahogy korábban említettem, minden bizonnyal megnyeri a magyar futballtörténet legfontosabb mérkőzését.

Ezt egy gyönge pillanatában, igaz, csupán közvetve, maga Sebes is elismerte. A több poszton is használható, Sándornál pár évvel fiatalabb, de már harminchét évesen elhunyt budafoki Csordás Lajos halála miatti megrendültségében ugyanis ezt mondta: „most már bevallhatom, ha az 1954. évi svájci világbajnokságon van bátorságom [Csordást] a jobb szélre állítani, miénk lehetett volna a Rimet Kupa..." *Sapienti sat.* Ám, volt már róla szó, a futballban, akárcsak a históriában, többnyire nincs okafogyottabb fölvetés a „mi történt volna, ha" kezdetű bölcselkedéseknél: Sebes Gusztáv másként határozott és punktum. És azért döntött 1954-ben (is) így, mert a zabolázhatatlan természetű, nehezen fegyelmezhető Sándort zsigerileg nem kedvelte. Viszonyuk már valószínűleg első, 1948–49-ben lezajlott találkozóik valamelyikén eldőlt. Sándor, akárcsak a szintén érdes modorú tatabányai bányászfiú, a Tichy Lajosnál (1935–1999) egy szemernyivel sem kevésbé tehetséges Machos Ferenc (1932–2006), mondhatott valamit a mindenható szövetségi edzőnek, esetleg eleresztett valamilyen meggondolatlan, hetyke megjegyzést, és a 'dolog', vagyis futballkarrierjük alakulása egyszer s mindenkorra elintéztetett. Sebes mindig talált indokot, sokszor ürügyet, hogy mellőzze Sándort is, Machost is. Sebes az a fajta ember volt, mint később a magyar világsztárok közül Albert Flórián és sajnos Varga Zoltán is: ahogy az öltözőkben mondják, 'eltette' magának a valós, vagy csak vélt sérelmeket, és ha nem torolta is meg látványosan, fokozatosan 'leverte a tetteseken'; haláláig nem tudott megbocsátani senkinek, talán még önmagának sem.

Mármint azért, hogy nem képes 'felejteni'.

Tehetség – autoritás – érvényesülés a futballban

Vikash Dhorasoo, 1999 és 2006 között mindössze tizennyolcszor szerepelt a francia válogatottban. Tehetsége alapján több lehetőséget is kaphatott volna (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

De kanyarodjunk vissza a loboncos hajú francia futballistához ott a berlini döntőben, akinek *Vikash Dhorasoo* a becsületes neve, s aki emlékezetem szerint malabár származású. Valamelyik, az Indiai-óceánban rejtőző szigetről vándoroltak be szülei Frankhonba, ő viszont már a normandiai Harfleurben született 1973. október 10-én. Fontosabb klubjai: Le Havre, Lyon, Bordeaux, Milan, Paris Saint-Germain, s legutóbb Fulham. Posztja: támadni és védekezni egyaránt tudó középpályás, aki elég jól szerel, sokat fut, alacsony, mindössze 168 centi magas, rövid távon nagyon gyors, robbanékony, könnyűsúlyú (csupán hatvanhárom kilós, mint a serdülőkorú Puskás Öcsi), mozgékony, s ezért is kitűnően cselez. De mégsem abból a fajtából való, akire társai automatikusan rábízzák a csapat irányítását, mozgatását.

Nagyon jó játékos, ám valami a szervezőkészségen túl is hiányzik belőle. Pontosabban személyiségéből: nem tud valódi presztízst, tekintélyt teremteni magának egyetlen egyesületében sem, nincs benne autoritás. Nagyon nehezen viseli el az öltözők világában honos abszolút tekintélyelvű hierarchiát, s bár kifejezetten csöndes, jól nevelt fiú, társai valamiért mégis különcnek, diplomatikusabban fogalmazva 'atipikus'-nak tekintik. Talán

főként azért, mert alkatából is fakadóan bujkál benne valami vele született hetykeség, burkolt dölyf, ami időről időre kiütközik rajta. Példának okáért, amikor a válogatott keret tagjaként 1999 nyárutóján az egymás közti kispályás 'méták' során se szó, se beszéd 'felbőrözi' az 1998-as francia aranycsapat nagy tekintélyű kapitányát, a baszk eredetű Didier Deschamps-t, aki 2018-ban, immár szövetségi kapitányként világbajnoki címet szerzett hazájának. De egy a lényeg: hol behívják a keretbe, és beteszik, hol elfelejtik. Vagy rendszeresen kihagyják a 'kezdőből'. Ez, miként már utaltam rá, fokozatosan aláássa a spílerek önbecsülését, önbizalmát, önmagáról kialakított képét. S persze, ha gyakran előfordul, egy idő után a csapattársak is úgy tekintenek rá, mint a szakvezetés.

Aki sokat ül a 'padon', bizony az csak csereember, másodrendű állampolgár, nem teljes értékű hadfi. A futballcsapatban minden történés, mozzanat rituális és szigorúan hierarchizált. S a belső erőrangsor függvényében az is hallgatólagosan megszabott, hogy harc (meccs), vagy az egymás közti gyakorlás (edzés) közben (során) kinek mit szabad, és mit nem. Hol az a határ, amit a csapatkapitány vagy a 'játékmester' át- meg átléphet, esetleg a 'gólzsák' is, de a tartalék semmiképp. Ha például egy nem állandó csapattagnak számító, de egyesületében szervezőszerepet betöltő középpályás ösztönös mozdulattal hosszú indításra vállalkozik a válogatottban, s a labda ellenfélhez száll, könnyen megkaphatja valamelyik törzstagtól vagy magától a csapatkapitánytól: „*Te ne irányíts! Menjél hátra balbekkbe!*" Járhat még rosszabbul is, mert szitkozódva azt is mondhatják neki: „*Ne szórakozz a mi pénzünkön! Mit képzelsz magadról!*" Vagy ha a minden idegszálával gólra törő ifjú titán helyzetbe kerül, s beidegzettségéből fakadóan gondolkodás nélkül 'tüzel', ahelyett, hogy a még jobb szituációban lévő, bérelt helyet élvező nagy nevű csatártárshoz passzolna, csak akkor bocsátanak meg neki – esetleg –, ha a labda bemegy. Ha a kapufát találja el, netán fölé durrant, letolják, s még az sem kizárt, nem kap több sanszot. Ugyanez történik az edzéseken is: minden mozdulatnak, gesztusnak, fintornak, szónak helye és súlya, s leginkább *következménye* van.

Ennek a kisközösségnek és mikroklímának volt utolérhetetlen szakértője, csalhatatlan ösztönű vezérembere, és ha kellett, manipulátora Pancho Puskás Öcsi. A magyarok közül Albert Flórián „csak" főnök, hangadó, Varga Zoltán pedig, mint már föntebb céloztam rá, kis túlzással, ugyanezen könyörtelen közeg áldozata volt. Merthogy, újra hangsúlyozom, a futballista egyénisége, személyisége legalább olyan fontos kelléke érvényesülésének, karrierje ígéretes formálódásának vagy váratlannak tetsző megbicsaklásának, mint cselezőkészsége, szerelni tudása, avagy fejjátéka. Dhorasoo esete az edzőpályán, noha akár szokványosnak is minősíthetnők, azért egyedi, mert ő nagyfokú tudatossággal szégyenítette meg a francia futball egyik legnagyobb autoritású játékosát, Didier Deschamps-t, a jelenlegi francia szövetségi kapitányt. Aki, gyanúm szerint, egyebek között azért is lehetett csapatfőnök, mert a legtehetségesebb, egyben elismerten a legjobb gall futballista, Zidane nem szerette a látványos fontoskodást, utálta az összezördüléseket, a kisebb-nagyobb konfliktusokat, meg az elkerül-

hetetlen utasítgatásokat. Megmaradt befolyásos háttérembernek. Ebből a szempontból is inkább Albertre, semmint Puskásra emlékeztetett. Puskás Ferenc viszont azért volt e tekintetben is utolérhetetlen, mert ő mindkét, az érdekérvényesítéshez és érvényesüléshez egyformán fontos alaptulajdonsággal rendelkezett: a talentummal is, meg az autoritással is! Zidane, Albert, illetve Deschamps, meg később utóda, Marcel Desailly viszont csak az egyikkel, az első kettő a tehetséggel (amelyet persze bármikor valódi autoritássá válthattak, ha úri kedvük úgy tartotta), míg a két utóbbi – igazi talentum híján – csupán a nyers (fizikai és főként lelki) *pouvoir*-ral!

Amikor tehát Vikash Dhorasoo 1999 augusztusában elgurította a labdát a nagy rössel érkező Deschamps karikalábai között, nem egyszerűen a cs. k.-val, hanem a francia válogatott (s közvetve: a galliai társadalom) íratlan függelmi viszonyaival, rejtett hatalmi hierarchiájával húzott ujjat; ismét hangsúlyozom, előre megfontolt szándékkal! Erről különben a renitens focista 2004 szeptemberében, általánosságban, így vallott:

> „*A kötény, bizony az kikészíti (megöli) az ellenfelet. Ez egy szép, ösztönös mozdulat. Ha előre (az ellenfél kapuja felé) sikerül megcsinálnod, az egész védelmi vonalat szétzilálod. És, lélektanilag, ez nem tesz jót annak, aki kapja!*"

Egy klasszikus kötény – két részletben: bemutatja Luis Suárez (Barcelona) David Luiz (Paris Saint Germain) ellen, 2017. március 8-án a Nou Camp-ban, aztán gólt lő belőle (FC Barcelona–Paris Saint Germain 6:1) (Forrás: archív)

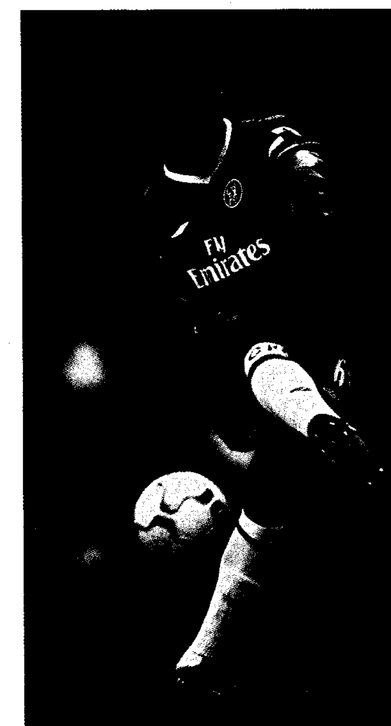
Ami igaz, az igaz, Deschamps sem lett boldog a franciául *café-crème*-nek (tejszínes kávénak) is mondott 'bőrtől', de nem tett jót a 'feladónak' sem. Sokan vélik úgy, s magam is azt tartom, e kihívó gesztusnak komoly szerepe volt abban, hogy a csúcsformában lévő Dhorasoo rövidesen kimaradt a keretből, és utóbb kétszer is megfontolták a vezetők, behívják-e egyáltalán. Sokatmondó, hogyan vélekedett a Deschamps-utód Marcel Desailly Dhorasoo önsorsrontó, 1999. augusztusi fegyvertényeről:

> „Vikash... érdekes fiú. Ami a Didier-nek adott kötényt illeti, úgy vélem, Vikash edzéseken nyújtott teljesítményének minősége és [a közösségbe való] beilleszkedése (elfogadottsága) *nem hatalmazta őt fel különösképpen* egy ilyesféle gesztusra!" (kiemelés tőlem! – B-K B).

Magyarán a csapat (és a francia hatalmi viszonyok) íratlan szabályai értelmében Dhorasoo-nak, *a tartaléknak*, egész egyszerűen *nem volt joga* nyílt színen, bajtársai szeme láttára *megalázni* a technikailag nem különösebben képzett, közepes kvalitású, ám hasznos 'vízhordónak' minősülő, ugyanakkor a hierarchia csúcsán álló és *a* 'vezetők' kedvencének számító *csapatkapitányt*.

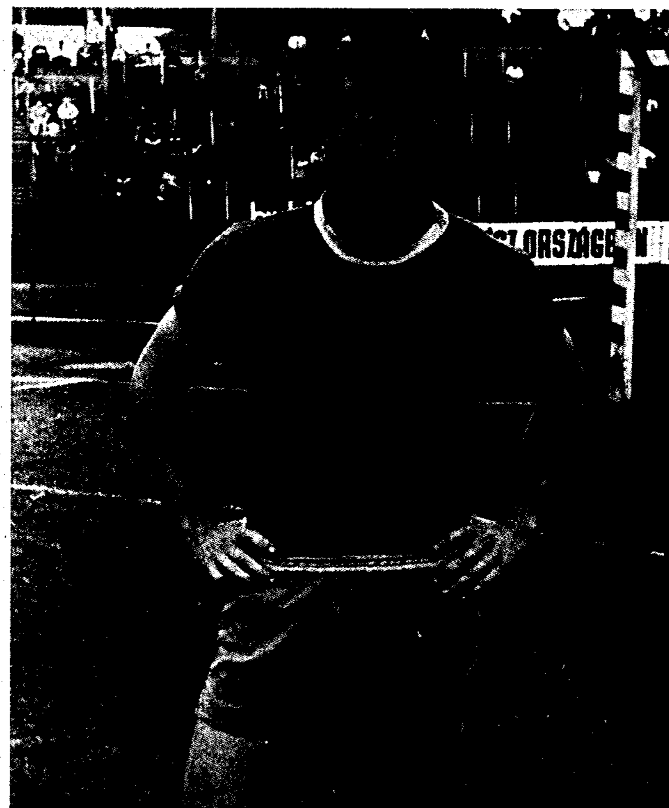
Emlékezetes kötények

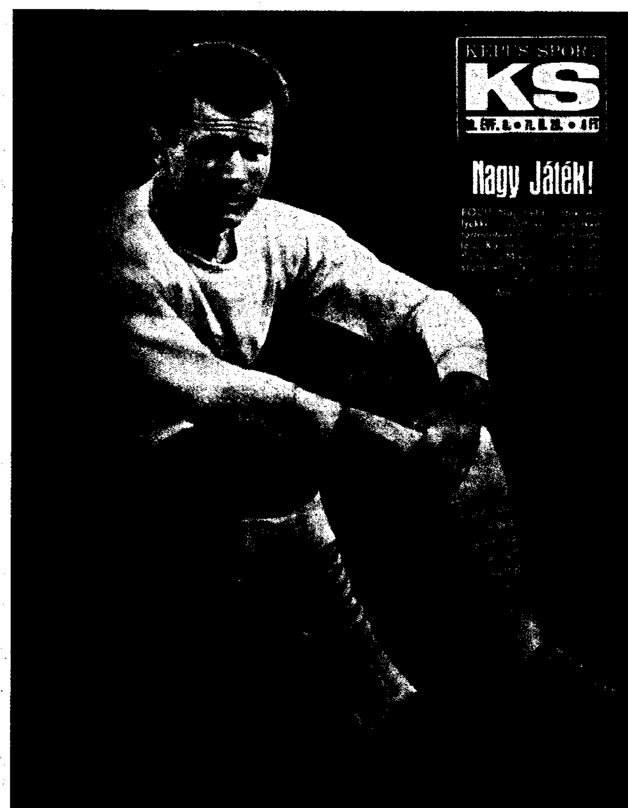
Csak zárójelben említjük, Isten nem vert bottal Marcel Desailly esetében sem: az egyik szakmailag botrányosan káros, legjobb esetben is csupán 'piár szempontból' értékelhető, szerfölött fárasztó repülőúttal egybekötött előkészületi mérkőzésen, Santiago de Chilében a Real Madridból ismert indiánképű *Zamorano* az első félidő végén 'kiosztott' Marcelnak egy párját ritkító 'szoknyát': a chileiek búcsúzófélben lévő világklasszis centere kiszorított helyzetben az ötös sarkától öt-hat méternyire, jobb külsővel 'felavatta' az óriási lendülettel érkező francia csapatkapitányt, a hihetetlenül fineszes bokamozdulat után még föl is ugrott, nehogy a páros lábbal 'érkező' Desailly elkaszálja, a labda pedig... nos, hogy is mondjuk, a 'zacskót' súrolva „szűken" haladt át a „résen", a párizsi diplomata családban felnőtt ghánai származású francia 'libero' elszállt, mint a győzelmi zászló, csaknem felszántotta a gyepet, Zamorano pedig hanyag eleganciával gólpasszt adott játékostársának... Ezzel lett (és maradt) 1:0, s hogy ismét Dhorasot idézzük, a 'bőr' finoman szólva 'lélektanilag nem tett jót' Desaillynak, s rendkívül rossz előjelnek bizonyult a francia válogatott számára is. Úgy estek ki szégyenszemre, címvédőkként, a 2002-es távol-keleti vb-n már a csoportmérkőzések során, hogy még gólt sem rúgtak...

Odenkey Addy Abbey, alias Marcel Desailly 2010 körül (Forrás: archív)

Ezt már csupán dupla (szögletes) zárójelben írjuk, 'kötény-sztorikban' a magyar futballtörténet sem szűkölködik, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, talán már kicsit előbb is Szuromi Antal (Tóni) az MTK Dorogról igazolt tömzsi, villámgyors összekötője volt a 'bőrözés' egyik hazai nagymestere, szinte alig akadt mérkőzés, kivált miután a fővárosba került, hogy be ne 'fűzzön' valakit. Páncsics Miklósra, az FTC fénykorában nemzetközi klasszisnak számító centerhalfjára például menetrendszerűen 'utazott', a nagytestű, kicsit kötött izomzatú stoppert 'bemozgatta', majd rendszeresen elgurította a lába között a labdát; a mutatványt egy ízben a félpályáról indulva is „megcsinálta", és gólt lőtt belőle a Népstadionban... (Rossz nyelvek szerint még fogadásokat is kötött e 'látvány-show-ra'.) Páncsicsot ez ügyben mások is kipécézték, példának okáért a hihetetlenül robbanékony, Sándor-szerű Tanka, a BEAC (és sajnos csupán rövid ideig az MTK) rendkívüli képességekkel megáldott jobbszélsője: egy edzőmeccsen, a mai SKÁLA áruház helyén lévő sporttelepen, télvíz idején, havas, latyakos talajon egy ütemcsellel először 'kiküldte' a pályáról, majd a kissé nehézkesen visszaigyekvő bekknek második szándékból hatalmas 'kötényt' is adott ... Páncsicsot úgy kellett lefogni, különben még kárt tett volna pimasz ellenfelében... Albert Flóri meglehetősen arisztokratikus „filozófiájába" ellenben nem fért bele a szándékos megszégyenítés (mint egy ízben kijelentette: fölöslegesnek tartotta, hogy külön is ingerelje 'kullancsait', akik egy-egy kiadós 'szoknya' után a meccsek hátralévő részében vörös fejjel keresték a 'reváns' lehetőségét); ő „csak" a kapusoknak nem kegyelmezett, de ezt is csupán kényszerből tette, hiszen sokszor valóban nincs is más módja a labda hálóba juttatásának... Más, inkább már politikai dimenzióban értelmezhető viszont egy Varga Zoltán által 'jegyzett' duplakötény: 1967. április 16-án vasárnap délután a Népstadionban, kb. a „félpályánál", nagyjából „a K szektor előtt", a tarkójába lihegő vele egyívású, egyébként nem ellenszenves Noskó Ernőnek „oda-vissza" átfűzte a lába között a kerek bőrt. Ezt mindnyájan, szerzőt is beleértve, úgy értelmeztük: Varga nem

Az egyik magyar köténykirály: Szuromi Antal (született 1943-ban) (Forrás: Holló Iván gyűjteményéből) és Páncsics Miklós (1944–2007), a Ferencváros történetének egyik legjobb középhátvédje (Forrás: archív)

a „Noskó nevűt", hanem a Kádár-rendszer egyik pillérének számító belügyet tette nevetségessé utánozhatatlan és immár „klasszikus" produkciójával! (Lásd bővebben: Esterházy Péter: *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest, 2006, Magvető, 76–77.)

*

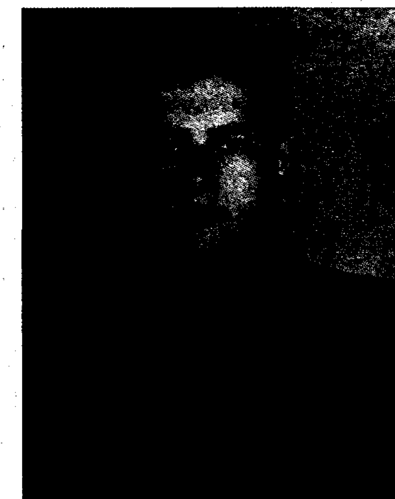
Számomra, kívülállóként, nem lehet kétséges, hogy Deschamps 'felszólamlott" a függelemsértő ellen. Az pedig a magyar aranycsapat történetéből is jól ismert: mekkora küzdelmet folytatott Sebes Gusztáv önmagával, hogy a csapat érdekében eltűrje Czibor Zoltán Dhorasoo-éhoz hasonlatos, ráadásul sorozatos kilengéseit. A történeti hűség okán tegyük rögvest hozzá: Czibor, a „Bolond", egy (világ)klasszissal jobb focista volt a malabár-francia fiúnál.

Egy nappali tagozatos bölcsész a Fradiban

(Egy virtuális „futballkarrier" históriája, 1969–1970)

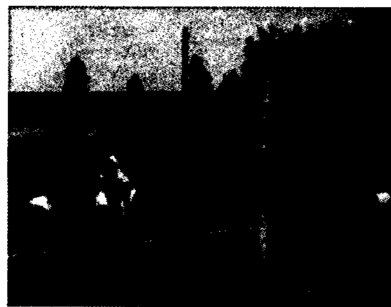
Budapest, 1968. augusztus – 1970. március, Üllői út, a Ferencvárosi Torna Club régi öltözője.

Előzmény: a krónikás, e sorok írója, valamikor 1966 áprilisában, egy csütörtöki napon az Arany János Gimnázium válogatottjának balösszekötőjeként edzőmeccsen szerepelt az FTC egyik ifjúsági csapata ellen a hátsó, fekete salakos (azóta füvesített) edzőpályán. Az „ifi III" az 1950-ben született tehetségesebbnél tehetségesebb Fradi-palánták alakulata volt – abban az évben 26 mérkőzésből huszonhármon győzött, és 93:11-es gólaránnyal nyert bajnokságot. Csatársorában legalább négy vagy öt első osztályú focikarrierre esélyes (egészen pontosan: magát *joggal* annak remélő) fiatalemberrel (Való Sándor, Vágvölgyi Mihály, ifj. Lakat Károly, Angeli János, Papp Tamás), de a többiek is mind ígéretes, ügyes futballisták. Az edző, Ördögh László, 'Laci bá' – mogorvának tűnő, zárkózott, de a focihoz és a serdülőkorú játékosok lélektanához igencsak értő – Szegedről elszármazott szakember volt. Csak 2007 őszén tudtam meg (s épp Sándor Csikartól), hogy a '40-es évek közepén jobbösszekötőt vagy centert játszott a Móravárosi TE (a „sírásók") csapatában, és ugyanazt a szerepet töltötte be egy majdani világklasszis – Sándor Károly – első szárnypróbálgatásaiban, mint Mészáros 'Dodó' Puskás és Kocsis formálódásában. Csikar tőle kapta az első, hajszálpontosan kicentizett ütempasszokat, akárcsak 1947 őszétől Hidegkutitól. „Az Arany" becenevű tizenkét évfolyamos iskola az *Oleg Kosevoj* névre keresztelt hajdani káderképző jogutóda volt. S ami számomra sorsdöntőnek bizonyult: 1962-ben, a magyar pedagógia történetében először ott, a sashegyi 'háromnegyedes' vörös salakos focipályán vezették be éppen a mi osztályunkban, rendhagyó módon, heti négyszeri gyakorlást előírva a futball oktatását. Az MTK akkori ifiedzője, *Fekete Mihály* volt a testnevelő tanár, a középiskola válogatottját a Bajáról '65 késő őszén fölkerült későbbi gimnáziumi igazgató – a magyar cserkészet, a levente- és sportmozgalom, a gyermekvédelem, s újabban a KISZ történetének talán legjobb honi szakértője –, *Gergely Ferenc* edzette, míg a kollégiumi együttessel gyakorlatilag azonos osztály-csapattal önkéntes alapon, ám annál szakszerűbben és igen nagy intuícióval *Császár-Nagy Laci* foglalkozott, akit később a *Magyar Nemzet* tényfeltáró riportereként, majd pedig az *Ablak* és a *Záróra* televíziós műsorszerkesztőjeként ismerhetett meg a közélet.

Egy móravárosi klasszisjelölt Pesten: Sándor Károly 1947-48 körül (Fotó: Holló Iván gyűjteményéből)

*

Hol terem a klasszis focista?
Az FTC legendás hátsó, fekete salakos edzőpályájának fényképe 1965-66 körül. A képen Eipel „Csöpi" kapura fejel egy előkészületi mérkőzésen
(Fotó: Eipel Ferenc fényképalbumából)

A sáros, mély talajú, fekete salakos edzőpályán azon a mérkőzésen a fradisták csak az utolsó félórában kerekedtek felül – a 7:2-es eredmény semmiképpen sem számít leégésnek.

A Ferencváros ifiedzője pedig a meccs után megkérdezte tőlem: nem volna-e kedvem társulatához csatlakozni? Amikor kiderült, hogy betöltöttem már tizennyolcadik életévemet, homlokát összeráncolva azt tanácsolta, s egyszersmind elhatározó módon befolyásolva további életutamat, próbáljak szerencsét a Csepel szintén első osztályú ifjúsági együttesében. Azt is értésemre adván, hogy ott, bár „túlkoros vagy, a kisebb konkurencia miatt minden kétségen kívül be tudsz kerülni az első csapatba".

Vagyis megszerezhetem az esetleges komolyabb karrierhez szükséges további speciális fizikai alapokat, valamint a szintén elengedhetetlen meccsrutint. Két hónap múlva, túl már az érettségin és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tett sikertelen felvételin, próbajátékra jelentkeztem Csepelen. S mentoromnak igaza lett: augusztus eleje és november vége között öt hónapon át Gáti György keze alatt, ha csupán ifjúsági szinten is, NB I.-es játékosnak tudhattam magam. (Gáti különben 1945–1946-ban állandó csapattagnak számított a Csepelben. Három poszton is szerepelt, sőt, balszélsőként 1945 tavaszán két ízben is – Zsengellér, illetve Puskás oldalán! – bekerült az akkoriban komoly rangot jelentő a „hét tizenegyébe".) Még mindig az előzményekhez tartozik: mivel Csepelen semmiképp nem akartam maradni, 1966 december első napjaiban Mátrai Sándor, a Fradi csapatkapitánya, Méhes József, a Vakok Intézete igazgatója s a Ferencváros Baráti Köre befolyásos tagja (apám hajdani nagyenyedi osztálytársa) kérésére elintézte, hogy körülbelül két héten át, próbaidőre, a nagycsapat edzéseit látogassam.

A 'próba' két részből állt: Zalka András, a másodedző egy labdával a gyakorlások előtt emlékezetem szerint négy-öt alkalommal kivitt az egyik hátsó, lebetonozott kispályára, és mindenféle technikai teszteket végeztetett velem, amelyek legnehezebb eleme az volt, hogy tíz-tizenöt méterről teljes erővel rám rúgta a labdát, hogy ellenőrizze, mit kezdek vele. Ezenkívül leginkább a kapáslövéseket és a légstoppot gyakoroltatta. De a fő 'műsorszám', szerencsémre a 'pulykázás' volt a vörös salakos kézilabdapályán a csapat nagymenőivel, ezeken a levezető jellegű, egymás ellen vívott meccseken, mezbe bújva, maga is részt vett. Utólag visszatekintve ez is hihetetlen tapasztalat volt, hisz' így Mátrain kívül, Dalnoki, Fenyvesi, Orosz, Perecsi és persze Albert ellen és mellett is játszhattam néhányszor (Varga Zoli nem volt ott! Szőke, s talán Rákosi sem), még ha csak kispályán is.

A legnagyobb élmény persze a fénykorát élő Albert játéka volt: hihetetlen érzékkel talppal húzogatta labdát, nem lehetett elvenni tőle. Egyébként senkihez se szólt, viselkedésében volt valami született elegancia s az ezzel párosuló nagyvonalúság. Egy alkalommal, azt hiszem épp az utolsó 'fellépésemkor' megszánt: jobb oldalról keresztbe gurította a labdát: – *Nesze Öcskös, csinálj vele valamit*! Valami ilyesfélét sugárzott az arckifejezése... (Mivel akkor még a megilletődésen kívül különösebb focista-gátlásaim nem voltak, nem is hagytam ki!)

A próbaidő végén Zalka András azt mondta: megfeleltem, ő írásban felterjeszti a szakvéleményét, és javasolja leigazolásomat. Ám azt is közölte, hogy edzőváltozás lesz, ő többet nem tehet. Azt javasolta, hogy rá hivatkozva haladéktalanul keressem meg dr. Lakat Károlyt az új trénert... Lakat viszont, amikor '67 január legelején Zalka tanácsát követve megvártam az öltöző előtt, csak ennyit kérdezett (ő addig nem tudott rólam, és nem látott kispályán sem): *„Van-e valami nexusod* (sosem fogom elfelejteni ezt a kifejezést, akkor hallottam először!) *a vezetőséghez*?" Mondtam, hogy nincs... Erre bocsánatkérően széttárta a kezét...

S ekkor lépett életbe a B-terv: Ördögh Lászlóval annak idején úgy szólt az utólag is szokatlan és felemelően nagyvonalú szóbeli egyezség, hogy érettségi, katonaság meg egyetemi felvételi után újra jelentkeznem *kell* nála, lehetőleg még húszévesen, feltéve, ha az ambícióm megmarad. Röviddre zárva: az 1967-es nyolc hónapnyi BEAC-os, majd az immár sikeres újabb felvételi birtokában a hódmezővásárhelyi Honvéd együttesében egyetemistaként lehúzott csaknem egy év után így kerültem harmadik nekifutásra 1968 augusztusában a legpatinásabb magyar egyesület öltözőjébe.

*

A Ferencváros akkor minimum európai szintű együttesében szerzett élményeim feldolgozása máig sem történt meg teljesen, s nyilván egy teljes könyv is kevés volna még rendszerezésükhöz is. Az alapkérdés számomra ez volt: beférek-e avagy sem – idővel – az ország egyik legrangosabb csapatába? Ez utólag hihetetlen aránytévesztésnek és hibbant nagyképűségnek tetszhet, de akkoriban még csak egy húszéves 'fiatal farkas' voltam. S addigi (futball)tapasztalataim nem mondtak (eleve) ellent egy ilyesféle, egyébként számtalan korombeli magyar kamaszban elevenen élő és változatlanul az Aranycsapat mítoszából táplálkozó ábrándnak. Hiszen addig bárhol fordultam is meg, mindig mindenhova (mindenféle csapatba) vita nélkül azonnal bekerültem: a szatmári Dinamó 1962-es májusi játékostoborzóján Wéber tanár úr, az ifi edzője elsőként választott ki. Sárospatakon elsősként debütáltam a gimnáziumválogatottban, pesti (sashegyi) bemutatkozásom álomszerű volt, és – '66 őszén – a Csepel ifi I-ben a későbbi teljes elittel találkoztam. Mészáros Ferenc „Bubu"-val, Nagy Lászlóval, Tóth Andrással, Dunai Edével, Bálint Lászlóval, Müller Sándorral – valamennyiünk között, szerintem ő volt az igazi ász –, Branikovits Lászlóval, Tóth Bálinttal, Antal Péterrel, Turai Lászlóval stb. hétről hétre összemérhettem magam. Sokan, s nemcsak nézők, hanem szakemberek is (Rédei József, a gyárváros 1947–48-ban bajnokságot nyert csapatának centerhalfja, a néhányszor még az Aranycsapatban is szerepelt Kónya I. József, Keszthelyi Mihály, Takács Gyuri bá' a Csepelből, Ördögh Laci bácsi és Zalka András az FTC-ből) „láttak bennem fantáziát". Biztatgattak is, hozzátéve persze, hogy „meg kéne erősödnöd, fiam, hiszen a vasággyal és a fürdőkáddal együtt sem vagy több huszonöt kilónál". (A valóságban 58–59 kg-os versenysúllyal strapáltam magam, akárcsak a huszonkét éves Hidegkuti, s annyi pénzem sem volt, hogy egyszer tisztességesen jóllakjak.)

Négyen a Fradi közvetlen utánpótlásából, balról jobbra: Turai László, Megyeri Győző, Horváth Árpád. Előtte: Sós László, az egyik lehetséges Fenyvesi-utód (Fotó: Eipel Ferenc fényképalbumából)

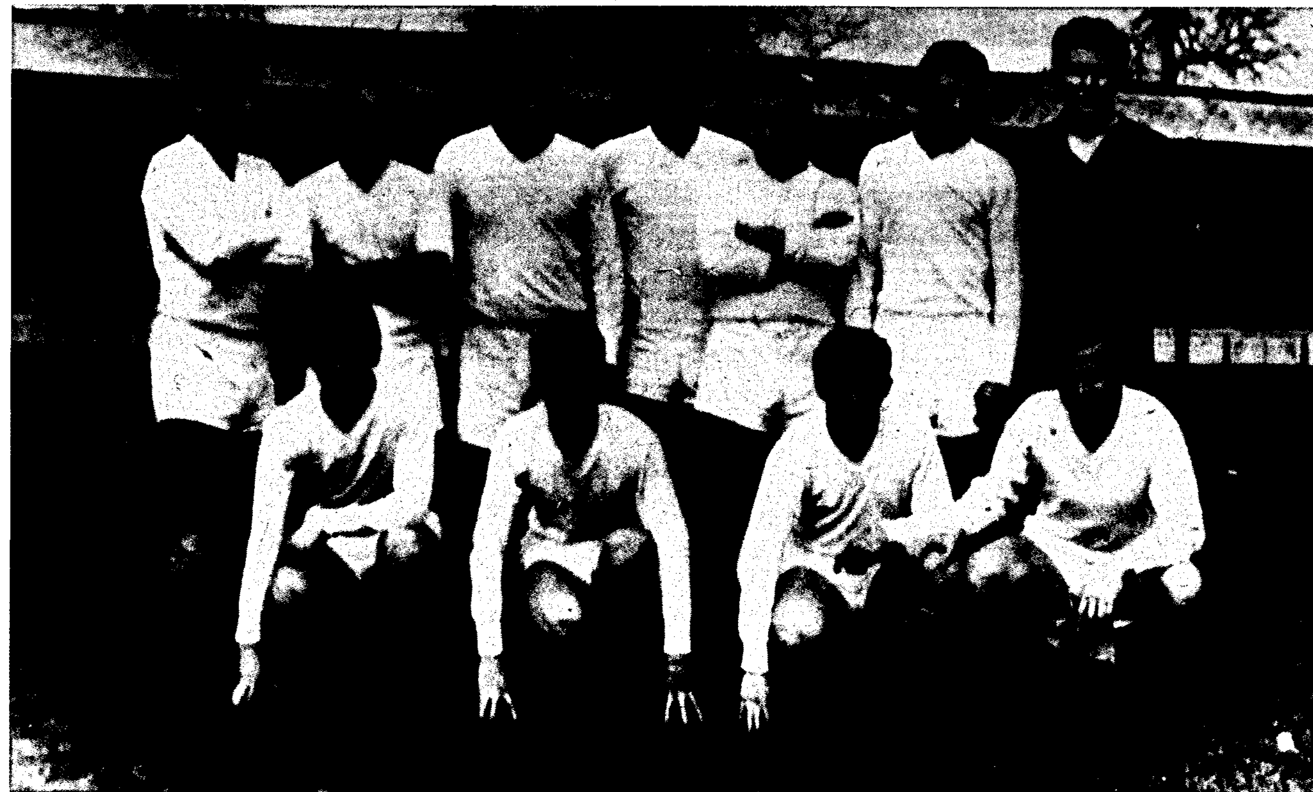
Szóval a feladat nehéznek ígérkezett, de nem teljesen reménytelennek. Aztán mikor álmodjon nagyot az ember, ha nem huszonegynéhány évesen? S el is döntöttem: „most vagy soha" – és vagy az NB I., vagy semmi, hiszen a történelem legalább annyira érdekelt, mint a futball…

Kezdetben a szerencse is mellém látszott szegődni: Ördögh Laci bá' '68 nyarán az FTC vezetőségi tagja lett, s – újabb próbajátékra – augusztus közepén levitt magával a „tarcsival" Balassagyarmatra. Az egész olyan volt, mintha a moziban láttam volna: a második félidőben Branikovits és nemzedékünk egyik legjobb alapképességű balszélsője, Sós László között játszottam, hátul Bálint László, Meggyesi István meg Vépi Péter biztosított – csupa későbbi nagyválogatott. A mérkőzés lefolyására – transzban lévén – alig emlékszem, arra azonban igen, hogy meccs után az akkoriban még előkészületi mérkőzésekre is tóduló szurkolók ugyanúgy kértek tőlem is autogramot, mint a későbbi menőktől. A folytatás viszont elmaradt: augusztus utolsó napjaiban Ördögh Laci bácsi beadatta velem az átigazolási papírokat, majd szeptember végén eltávozott az örök vadászmezőkre: infarktus végzett vele. Én pedig ott maradtam egy szál magam a nagy Ismeretlenben a többi éles fogú farkaskölyök között. Akkor derült ki, hogy – Magyarországon legalábbis – azon a szinten, amennyiben nem 'saját nevelés', a versenyzőnek már kell egy 'keresztpapa'. Hacsak nem Puskásnak, Albertnek vagy Varga Zolinak hívják az embert.

Egy Fradi „fakó" (tarcsi) az 1960-as évek közepéről, benne egykori és leendő spílerekkel. Álló sor: Lukács István, Rab Péter (később MTK), Dalnoki Jenő (1932–2006), Perecsi Tibor (1941–2014), Kecskó Pál, Németh Ferenc, Frivalszky Jenő (kapus). Guggolnak: Ivanics Tamás, Vépi Péter, Füsi János, Orosz Pál (1934–2014, az FTC későbbi szakosztályvezetője) (Fotó: Németh Ferenc fényképalbumából)

Ezt addig nem tapasztaltam. Korábban elég volt a futballtudás s a minimális alkalmazkodási készség – még Csepelen is. Az FTC-ben azonban aligha.

Minderről persze halvány fogalmam sem volt, pontosabban menet közben a saját bőrömön tanultam meg: nem tudtam például, milyen óriási sza-

kadék tátong az ifimezőny és a nagycsapatok között, s az átmenetet jelentő „fakókban" százszámra tűnnek el, rendszerint örökre, a tehetségek. A családi vagy baráti körből kikerülő protektorok – ilyenek nagy számban tébláboltak a székházban, az étteremben és a pálya szélén egyaránt (úgy emlékszem, Száraz 'Pista bácsi', az ÉDOSZ valamilyen főembere, őszbe csavarodott üstökű, tekintélyt parancsoló, szálegyenes „népi káder", 1951. augusztus 6. és 1952. december 31. között az akkor éppen KINIZSI néven szereplő egyesület elnöke volt a legpotensebb közülük: igazi „királycsináló") – épp azért kellettek, hogy ezen az első bonyolult útvesztőn átvezessék az ambiciózus aspiránst. A valós, gólokban, gólpasszokban mérhető játéktudásától jórészt teljesen függetlenül. Csak e sorok írásakor döbbentem rá: futballistasorsom minden valószínűség szerint már azzal eldőlt, hogy váratlan halála miatt Ördögh Laci bá' – akinek elvitathatatlan szakmai tekintélyét, nem úgy, mint manapság, sikeres ifiedzői tevékenysége alapozta meg – nem tudta elintézni, hogy akár csak jelképesen, én is kalóriapénzt kapjak. Jóllehet szerény egyetemi ösztöndíjam miatt objektíve talán nagyobb szükségem lett volna rá, mint többnyire sportállásban lévő riválisaimnak. Márpedig – a szocialista Magyarországon álprofizmus uralkodván – ez volt az áruvédjegy. Ha úgy tetszik: jelszó.

A kiválasztottakat s az amatőröket összekötő keskeny pallón a 'kalóriás játékosok' már a startvonalon irdatlan előnyre tettek szert a resztlivel szemben. Teljesen zöldfülű és naiv lévén, ezt föl sem fogtam (azt hajtogattam: engem nem érdekel a pénz), miként az is csupán jóval később kezdett derengeni: nem létező presztízsemet még inkább aláásom azzal, hogy az egyetemi tanév szüneteiben az FTC helyi intézményeiben (nyáron a pályagondozóknál, télen a mosodában) vállalok munkát, s a '68 novemberében Novák Dezsőtől ajándékba kapott „mexikói", ám időközben meglehetősen elkoszolódott farmeromban együtt étkezem a kantinban a melósokkal. Miközben a 'profik' kimenőruhában, elegánsan jelennek meg a délutáni gyakorlásokon. Ami igaz, az igaz, hatalmas balfácánnak látszhattam, s bizonyára jókat röhöghettek rajtam a hátam mögött: a kis „egyemistán", aki nem veszi észre, hogy ebben a könyörtelen, agyonhierarchizált, rituális futballparadicsomban sikerült élből a gúla legalsó lépcsőjére játszania magát.

Géczi István 1965-66 körül (Forrás: archív)

Már a 'nagyokkal' való első találkozó sem ígért semmi jót: Géczi István (1944–2018, akiből később a Kertészeti Egyetem tanszékvezető tanára lett, tehát valamiképpen akár még 'kollégának' is tekinthető) amikor '69 első napjaiban egy közös edzésen először meglátott, ravaszkás arckifejezéssel azt kérdezte:

G: – „Kisöreg, tudsz-e dekázni?
KB: – Tudok.
G: – Mennyit tudsz?
KB: (kicsit hetykén, mindenesetre még magabiztosan): – Amennyit akarok…
G: – És pörgetve is tudsz (mármint dekázni)?
KB: – Igen, azt is.

G: – Na mutasd...
KB: – Megmutattam.
G: – És fordítva is tudod? (Mármint visszafelé pörgetve.) Mikor – plénum előtt (hiszen ott állt körben az egész 24-es keret) – megcsináltam, Géczi mindössze ennyit mondott: „Na kisöreg, nem is vagy te futballista, te egy KÓKLER vagy." (A többiek persze dőltek a röhögéstől...)

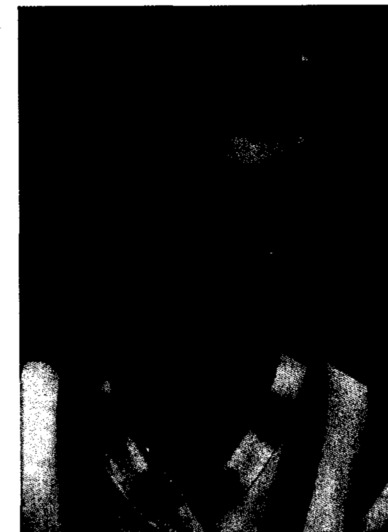

Dalnoki Jenő jellegzetes pózban
(Forrás: archív)

Így kezdődött, azonnal hülyére (focista szlengben 'hosszú cumira') vettek. Ez utólag az obligát 'beavatási szertartás' részeként is értelmezhető, én azonban, mimózalelkű lévén, sajnos nem így éltem meg! A hierarchia olyan erős volt, hogy amikor közel egy évvel 1970. március végi 'rugalmas elszakadásom' után egy üveg olcsó vodka és Csizmadia Miklós barátom kíséretében (aki egy emelettel lejjebb, a KISTEXT színeiben, hasonló 'élményeket' szerzett) egy februári reggelen hajnali kilenc óra tájban labdát cserélendő elmentünk Barinka Károly szertároshoz, s Dalnoki Jenő bá' (a tarcsi akkori trénere) felkért, hogy szálljak be egy egymás közti kispályás edzőmeccsre, mert „nincs ki a csapat", Miklóst – aki az egyik legjobb kispályás specialista, akivel valaha együtt játszottam, s biztos nem vallott volna szégyent – a *Maestro* azzal utasította el, elmaradhatatlan pipáját szuttyogtatva, hogy: „*te jöhetsz, de a haverodnak nem adunk szerelést, mert* – úgymond – *itt komoly játékosok vannak*"! Vagyis még a nímandokat is rangsorolták. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy már az edzések utáni 'pulykázás' és mondjuk az egyetemi bajnokság éles meccsei között – tehát még amatőr szinten is – egetverő a különbség.

Azok, akik a grundon vagy a koleszudvaron rendszeresen villogtak, meglepetten tapasztalták, hogy versenyhelyzetben nemhogy gólt nem tudtak rúgni, de egy tisztességes cselt sem bírtak kivitelezni. (Csizmadia Miklós észrevétele.) Mindebből akkor semmit sem sejtettem, de éreztem: valami nem stimmel. Egyre nehezebben tudom az edzéseken megcsinálni azt, amit korábban behunyt szemmel vagy álmomban is. Mintha láthatatlan falba ütköztem volna. Az idő pedig telt-múlt, már '69 márciusát írtuk, s én még

Lakat dr. a Fradi edzését vezényli (mögötte, középen: Albert, Turai és Karába. A hátsó sorban: Füsi, Vajda, Horváth Árpád, Bálint, Tátrai, Mezei) (Forrás: archív)

mindig nem kerültem be a – tartalékcsapatba! Vagy nem olvastam a vezetőedző, dr. Lakat Károly korabeli intelmét, vagy nem jutott el a tudatomig, miszerint az „*újak többsége* [...] *türelmetlen, mindjárt az első csapatban akarna játszani, nincs elég kitartása, s ha első lépései nem sikerülnek, vagy nem úgy alakul – félreáll. A tanulóévekért pedig fizetni kell... Az új környezetbe való beilleszkedés, az új módszerek, edzések, társak megszokása nem megy máról holnapra*". S persze nem ismertem Francisco Gento örök érvényű szentenciáját sem, amelyet egyebek között – persze egészen más szinten – Puskás, Didi, és főként Agne Simonsson (sz. 1935-ben) madridi kálváriáját közelről látván fogalmazott meg hosszú Realos karrierje vége felé: „*Ezen a pályán érzékeny lelkülettel nem lehet sok pénzt keresni. Itt néha a legjobbaknak is viaskodni kell...*" Mindenesetre ez, *a tartalék-szerep* akkor még nagyon szokatlan és hihetetlenül frusztráló érzés volt. Először fordult elő az életemben, amúgy istenigazából, hogy nem sikerül valami. Utólag visszagondolva: különösebb szégyenkezésre persze nincs okom, hiszen a korábban a nagyok s a „kettő" között liftező nagyon tehetséges, időközben Szombathelyre eligazolt Rátkai Lászlón, Bálinton, Meggyesin, Branikovitson, (a '68 végén a Volánba távozott) Mezein s a szerfelett gólérzékeny, 1946-os évjáratú Németh Miklóson, valamint az egyéves eltiltását ugyancsak a Fradi tarcsiban töltő, hozzám hasonlóan „48-as" Kű Lajoson kívül olyan leendő spílerek vártak türelmesen sorukra, mint Vépi Péter, valamint, kicsit később Martos Győző, meg a Dorogról 18 évesen hozott Mucha József. A magyar focitörténetben járatlanabbak kedvéért: ez utóbbi három fiú szintén felöltötte a legendás meggypiros mezt, sőt a nagyon szerényen induló Martos a hetvenes évek közepén többször is „levette" a pályáról az akkortájt Európa legjobbjának számító, szélvészgyors (szovjet) ukrán Oleg Blohint. Vagyis összegezve, hajdani játékostársaim közül, írd és mondd: heten jutottak el a nagyválogatottságig! Ha pedig a történeti hűség kedvéért, mindazok nevét gondosan felsorolnám, akik megmérettetésem, vagyis a '68 augusztusa és '70 márciusa között lepergett 19 hónap folyamán a „Fradi-kettő" öltözőjében megfordult fiatalurak közül jegyzett játékosok lettek, talán még akkor sem kellene igazán pironkodnom, ha egyetlenegyszer sem húzhatom magamra Franzstadt zöld-fehér dresszét.

Németh Miklós, a Fradi valaha élt egyik leggólerősebb tartalékcentere
(Fotó: Németh Miklós fényképalbumából)

Nosztalgikus sorok egy letűnt világról

Itt akár meg is állhatnék, hiszen mindaz, amit eddig papírra vetettem, föltehetően nem tér el különösebben nemzedékem futballal (is) megpróbálkozó tagjainak élményszerkezetétől, s némi íráskészséggel bárki összeeszkábálhatna egy kis magán-focimitológiát. Amely persze, egyéniségünk szerves részeként, egyre szebben csillog a múló időben. Ezt már csak azért is sokan megtehetnék, mert e 'nagy generáció' telis-tele van félbe- (vagy negyedbe) maradt 'játékosokkal', hiszen a „szocializmust építő" Magyarország zárt és torz világában az Iljusin és Tupoljev gépeken ide-oda röpködő, a trianoni komplexust és az „ideiglenesen hazánkban állomásozó

Felszabadító Szovjet Hadsereg" diszkrét jelenlétét egyaránt enyhítő (kompenzáló), sikert sikerre halmozó, Doxa órákkal és selyemharisnyával csencselő s még a „Vezetőknek" is be-beolvasó Futballista – PUSKÁS – mitikus magasságokban lebegett, s bevallva-bevallatlanul tömérdek egészséges magyar fiúgyerek tudatalattijába belopta magát: focizni tudni az ötvenes-hatvanas évek Magyarországán jóval többet jelentett egyszerű presztízsnél. Rítus volt, már-már a másodlagos nemi jégyekkel s a nyiladozó-serkenő férfiúi önbeccsel egyenértékű beavatás. Akárcsak Brazíliában, Marokkóban vagy éppen Argentínában.

Erről az argentin futball egyik legnagyobb, de mindenképpen legpallérozottabb elméjű alakja, az 1955-ben született Jorge Valdano így ír: *„Ott volt a gyerekkorom, melyet rég magam mögött hagytam, s őrizte még szent törvényét: Argentínában nagyon sokat jelent – rossz értelemben –, ha valaki nem ügyes a futballban"*... Sőt, mint föntebb céloztam rá, Magyarországon ez további jelentéstartalmakkal bővült: nagyon is feltételezhető, hogy a kompenzatív jellegű vágyálmok s a magyar futballt övező érzelmi bűvkör még régebbre nyúlnak vissza, s nem egyszerűen az alulról jött, tehetséges kültelki vagy vidéki srácok szociológiai kapaszkodóiként értelmezhetők csupán. Hanem, ismétlem, gyanúm szerint valamiképpen összefüggnek a 19. századi gyökerű romantikus 'magyar dicsőség' – az objektíve megvalósíthatatlan nemzeti törekvések – 1918–1920-as kicsorbulásával-elpárolgásával, még pontosabban ezek lelki-tudati ellensúlyozásának ösztönös megkísérlésével. Semmiképpen nem lehet a véletlen műve, hogy az 1920-as években „egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer, vagy még ennél is több ember nézi végig az Üllői úti pályán, pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével", következésképpen az sem, hogy „Budapest lakosságának 5–6%-a künn van a »pályán«, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik [!] a labdát a csatárok és a bekkek, és 35–45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bömböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput [!] egy-egy jól irányzott labda elől". Kádár János ritka személyes megnyilvánulásai egyikében

Kádár János (középen sötét mezben) a Nemzeti Parasztpárt kapuját veszélyezteti (Forrás: archív)

kamaszkora ábrándjaira emlékezve így vall erről: *„Én nemcsak szerettem futballozni, hanem titokban ugyan, de annál erősebben hittem, hogy pár rövid év múlva én leszek az új Kohut, Zsák vagy Opata."* Gyurkó László, hajdani hivatalos életrajzírója derítette ki, nem csupán álmodozott róla, de meg is próbálkozott a játékkal: „Két évig rúgta a labdát a Hársfa utcai Sport Club ifjúsági csapatában, büszke volt a Hársfa utcaiak sárga-kék sávos mezére, s tűrte anyja szidalmazását a szétrugdalt cipőkért. Centerhalfot játszott [...] s természetesen arról ábrándozott, hogy válogatott labdarúgó lesz."

Még vezető politikus korában is be-beszállt néha egy-egy bulimeccsre: 1946. június 18-án például balbekket játszott az Erdélyből átkerült Szirmai István oldalán az MKP csapatában. A középpályás sorban Sebes Gusztáv mellett Apró Antal nevét is felfedezhetjük; míg a Nemzeti Parasztpárt színeiben Kovács Imre jobbhátvédként, Erdei Ferenc és Darvas József pedig a csatársor közepén vitézkedett. Sőt, az Üllői úton rendezett, két nappal későbbi visszavágón Kádár – Gallowich Tibor akkori szövetségi kapitány, Sebes Gusztáv és Széll B. társaságában – a „jók" között szerepel. Egy korabeli fénykép tanúsága szerint pedig 1947. május 24-én a még csontsovány, de már enyhén ritkuló hajú Kádár épp kapura tör „az MKP–Nemzeti Parasztpárt futballmérkőzésen".

Mi viszont Tichyt, Göröcsöt, Sándor 'Csikart' és a többieket istenítettük, a mai ötvenesek-hatvanasok pedig Fazekas 'Kapát', Bene 'Ferikét', Zámbó 'Tűt', Törőcsik 'Törőt', Nyilasi 'Nyílt' és utoljára Détári Lajost – mindközönségesen: „a Dömét" – ajnározták; később már nemigen volt kit.

*

FTC csapatszállító busz belseje, 1969. május 28., kedd délelőtt: a fociöltözőkben, edzőtáborban, fürdőben, strandon, vonaton, buszban, vagyis általában a labdarúgó-közösségekben – mindenütt a világon – örökzöld témák járják: apró-cseprő napi gondok, intrikák, ugratások, zrikák és persze a szebbik nem – a legkülönfélébb, de ritkán irodalmi-filozófiai megközelítésben. Az egyik sarkalatos bölcseleti kérdés például annak megválaszolása volt,

A legendás Fradi-busz és néhány utasa 1966-67 körül. Balról jobbra: Monostori Károly, dr. Dékány Ferenc, Gyetvay László. A kép jobb szélén Barinka Károly, a szertáros (Forrás: Szőke II. László ajándéka)

Csanádi Ferenc, a Ferencváros tartalékcsapatának edzője 1969-ben. Az ő feladata volt a generációváltás levezénylése, a „császártalanítást" is beleértve (Fotó: Farkas József)

mit jelent, ha a férfiember golyói – akárcsak Karl Mannheim „szabadon lebegő értelmisége" – úsznak a vízen, vagyis az istennek sem hajlandók az izomlazításra használt közös fürdőmedence langyos állagában szófogadóan alámerülni. Mindezek a mégoly fontos fölvetések, mi tagadás, nem elégítették ki tökéletesen szellemi érdeklődésemet, noha, akárcsak a többiek, szorgalmasan s tüntetően böngésztem az *Esti Hírlap*ot s a napi betevő falatnak s orákulumnak számító *Népsport*ot. (Betagozódási kényszerem olyan erős volt, hogy '66 augusztusa és '67 áprilisa között kizárólag a sportújságot tanulmányoztam, azt viszont betűről betűre.) '69 május végén aztán elérkezett az Ítélet órája: a tartalékcsapatot sérüléshullám sújtotta, s így – bár addigra igencsak kifelé állt a szekerem rúdja – Csanádi Feri bá', a 'fakó' edzője május 27-én hétfő este telefonon utasított, hogy nekem is le kell mennem másnap Komlóra a soron következő bajnokira. Az akkor igen elegánsnak számító zöld-fehérre pingált Fradi-busszal utaztunk, méghozzá az eggyel, a menőkkel együtt (Géczi István, Novák Dezső, Páncsics Miklós, Havasi-Hágelmann Sándor, Meggyesi István, Juhász István, Szűcs Lajos, Rákosi Gyula, Szőke István, Branikovits László, Németh Miklós, Albert Flórián, Katona Sándor – ezekre a nevekre emlékszem, meglehet, nem volt ott mindenki; Varga Zoli – akinek felesége bölcsészlány volt, és gyakran megfordult a Ménesi úti Eötvös Collegiumban – biztos nem, ő '68 októberében – Mexikóban – 'dobbantott', s így, pechemre, személyesen csupán „időn túl", 2005 januárjában találkoztunk; természetesen csaknem valamennyien sokszoros válogatottak voltak.

Mivel az időpont, amely a nem várt felszólításban szerepelt, belenyúlt a vizsgaidőszakba (első éves nappali tagozatos történelem–román szakos bölcsész voltam), ugyanakkor a 'kihívások' elől ritkán szoktam kitérni, kompromisszumra szántam el magam: azonnal igent mondtam, és noha rosszat sejtve, egy sötétkék színű, kopott sportszatyorban magammal vittem egyetemi tankönyveimet is, megtudván, hogy a csapat Pécsett, a *Nándor Szálló*ban tölti majd az éjszakát, s csak másnap délelőtt rándul át a közeli bányászvároskába.

A társasgépkocsiban a lehető legkisebb feltűnést keltve a sofőr (néhai Meggyesi Lajos) melletti 'szingli' széken húztam meg magam, majd, miután elindultunk, lopva elővettem az ókortörténeti jegyzetet. Alig mélyedtem bele a görög–perzsa háborúk históriájának silabizálásába, egy sztentori hang süvített át a légen:

„Te mit olvasgatsz ott, Kicsi?" (Ez volt az egyik ragadványnevem.) Albert Flórián volt, a Puskásék utáni focinemzedékek legnagyobb sztárja, a magyar futball történetének mind ez idáig egyetlen, 1967-es aranylabdása, aki Katona Sanyi (1943–2009) mellett ült 'srégvizavi' egy kettős ülésen, s miként e jelenet is tanúsítja talán: nemcsak a pályán látott jól. Feléálltam, s a tankönyvvel a kezemben felé fordulva alázatosan jelentettem a Császárnak, ahogy dukált: az ókortörténeti részszigorlatra készülök. (Lányos zavaromban lehet, hogy „kollokviumot" mondtam.)

– *Elmész te az anyád p...a, már régóta figyellek, intelligens gyerek vagy, nyelveket beszélsz, de sohasem lesz belőled futballista, akármilyen ügyes vagy is!* – mondta a Nagy Játékos, a spontán mondatfűzés ellenére távolról sem barátságtalanul, bár a rá jellemző kicsit sértő arisztokratikus leereszkedéssel. Elsötétült előttem a világ, úgy éreztem, megsemmisülök, szerettem volna a gumipadló alá süllyedni szégyenemben. Ugyanakkor éreztem: nem (csak) a rosszindulat beszél belőle, ám szavai megfellebbezhetetlenek, egy szakma hirdetett itt ítéletet: nincs helyem a magyar futballtársadalom krémjében. Akkori 'létállapotomat' különben egy, a Fradi belső válságát taglaló, pár hónappal későbbi szakcikk is híven illusztrálja, amelyről természetesen akkor nem lehetett tudomásom: *„A klub legnépszerűbb játékosa – Albert Flórián – [az Aranylabda elnyerése, és Varga Zoltán távozása után] egészen különleges helyzetbe került. Véleménye, ha nem is beavatkozási szándékkal mondta el, »közvélemény« lett."* (Tíz éve – 2009 novemberében – Gyomaendrődön játszottunk az FTC-öregfiúkkal a Békéscsaba *old boy* ellen, ahová Novák Dezső csapatkapitányi minőségében ellentmondást nem tűrően engem is, úgymond 'lerendelt'. Hazafelé Juhász Pista ült le mellém a társasgépkocsiban, és több mint negyven év után váratlanul megkérdezte tőlem: szerintem *miért* szégyenített meg a Flóri *anno* a buszon az egész csapat előtt? Kérdésére nem tudtam válaszolni, most is csak feltevéseim vannak. Az első az, hogy a jelenet esetleg valamiképp összefügghet „vargazoli" hét hónappal korábbi disszidálásával, azt gondolhatta: sikerült megszabadulnom egy 'intellektuális' pasastól, s most meg itt van ez a másik, aki hivatalosan is annak készül... Jobb, ha időben 'lépek'... ki tudja, a végén még a fejemre nő ez is...

A másik – valószínűbb – magyarázat az, hogy 'zsigerileg' ellenszenves voltam neki, ez akár a saját gondosan leplezett lelkiismeret-

A Fradi egyik Európa-klasszis „vízhordója": Juhász István (Forrás: archív)

A „Császár" és „Nemere" a Fradi-családban a hatvanas évek közepén. A kép jobb oldalán Barinka Károly szertáros (Forrás: archív)

Rákosi Gyula, aki nemcsak ifjúsági játékosként tűnt ki, hanem a felnőtt mezőnyben is nagy karriert futott be (Fotó: Rákosi Gyula gyűjteményéből)

furdalásának kompenzációja is lehetett, mármint azért, mert ő nem képezte magát, hiszen nemcsak a focihoz volt rengeteg esze, ráadásul szerbül ő is úgyszólván anyanyelvi szinten tudott és németül is egészen tűrhetően beszélt már, amikor Hoffer József, újságírót akarván belőle faragni, 22 éves korában odavette maga mellé az MTI-be gyakornoknak...

Ám, immár köztudott: a kemény, önsanyargató munkához nem fűlt a foga, s nem csupán az edzőpályákon. Ezt egy ízben ő maga jelentette ki '66 áprilisa táján a hátsó, vörös salakos kézilabdapályán, amikor a gyakorlás végén levezetés gyanánt Tátrai Sándor, szokás szerint két csapatra osztotta a nagycsapat keretét egy kis kétkapus játékra. Az esetnek egyszerű nézőként többszáz törzsszurkoló, s gyaníthatóan jó néhány ügynök társaságában magam is tanúja voltam, s nem hittem a fülemnek: a játék hevében a még új fiúnak számító, ennél fogva nagy rössel futballozó Szűcs Lajos keményen, de teljesen szabályosan választotta el a 'Császárt' a labdától, aki ingerülten kérte ki magának a 'méltatlan' bánásmódot. Erre Szűcs:

– *De Flórikám, edzésen vagyunk, ez munka!*

Mire a leendő aranylabdás, mérhetetlen megvetéssel a hangjában:

– *Neked munka, nekem szórakozás!*

E szomorú történetnek van még egy lélektani magyarázata: 1969. május 28-a keddre esett, alig három nappal voltunk túl a „csehek" elleni első itthoni meccsen, amely után, noha azt a Népstadionban 2:0-ra még megnyertük (Flóri fejelte a második gólt közvetlenül a lefújás előtt), már elkezdődtek azok a piszkálódások, amelyek egy Albertnál jóval kevésbé érzékeny férfit is padlóra küldtek volna. Vele is ez történt! Olyannyira, hogy szinte egész éjjel nem jött álom a szemére keddről szerdára virradólag: hajnali fél ötig ücsörgött egyik játékostársával a *Nádor Szálló* bárjában. (Történetesen néhai Vágvölgyi Mihály [1950–2015] szobatársaként mindketten szemtanúi voltunk, amint borostásan, nyúzott, sápadt, beesett arccal – különösen az aranylabdás centeré volt romos – igyekeznek e kora hajnali órán ágyba kerülni... A másnap délutáni komlói mérkőzésen (Komló Bányász–FTC 0:0) a zsúfolt lelátók népe megint olyasmit láthatott, ami csak a mesében van: Albert Flórián – írd és mondd – körülbelül ötven métert futott – bemelegítéssel együtt... Jobbára a pálya közepén álldogált, csípőre tett kézzel. Aztán visszafelé a zöld-fehérre festett buszon komoly pusztítást végzett a Dóka gyúró által a zuhany alatt hűteni próbált, mégis szinte ihatatlanul langyos sörös-üvegek állagában... Ez még „testőreinek", Páncsics Miklósnak és Szűcs Lajosnak is sok volt! Az egyik 'technikai szünet' során az út menti bozótosban a saját fülemmel hallottam amint morgolódnak: – *Ez azért mégiscsak sok! Mi kúszunk-mászunk, majd megszakadunk, ez meg csak ácsorog!* Ezt sem 'intimpistáskodás' céljából írom most, ennyi év után, mindössze érzékeltetni szeretném, milyen fizikai és lelki állapotban „készült" a számára (és sajnos a magyar futball számára is) sorsdöntő június 15-i koppenhágai mérkőzésre. Mindezt csak betetőzte Borbély Pál kíméletlen június 10-i vezércikke, amelynek kemény s nem teljesen megalapozatlan szakmai

Szűcs Lajos, a Fradi másik Európa-klasszis pillére (Fotó: archív)

érvei és főként tetemre hívó, bicskanyitogató stílusú hangneme „logikusan" hajszolták bele a végzetes ütközésbe...

Akkori rossz idegállapotához még egy adalék: megint csak a 'véletlen' jóvoltából 2017 novemberének végén az Uzsoki utcai kórház egyik szobájában összekerültem egy nyugalmazott nagybátonyi pedagógussal, aki, mint megannyi határközeli település polgára, gyakran járt át a szomszédos Párkányba (Štúrovóba) egy kis bevásárlásra. Amúgy maga is a Nagybátony igazolt labdarúgója volt korábban, s persze nagy Fradi-drukker. Egy ilyen alkalommal, emlékezete szerint '69 áprilisában vagy májusában, a Ferencváros nagycsapatának tagjaival találkozott a vámnál, akik valamilyen hírverő mérkőzésről tartottak éppen busszal hazafelé. Még éltek az ötvenes-évekbeli reflexek, mindenki jól fel volt pakolva: Albert a megengedett egy darab, akkor 'menőnek' számító túrabicikli helyett ötöt szeretett volna áthozni a határon, de a fiatal szlovák vámos vétót emelt. Erre Flóri óriási patáliát csapott, kikérte magának, hogy a föltehetően magyar anyanyelvű fiatalember nem méltányolja, hogy ő az egyetlen magyar aranylabdás, akinek ez, úgymond, „jár". A szlovák vámos szó nélkül hívta főnökét, és a *purparlé* vége az lett, hogy az FTC kilencese egyetlen kerékpárt se vihetett át... Az viszont Juhász kései reakciójából nyilvánvaló, hogy az a 'buszos' történet nem csak énbennem hagyott életre szóló nyomot ('profi' futballistaként egyszer s mindenkorra agyonvágott), hanem másokban is! Például a szintén jelenlévő Eipel 'Csöpiben', aki ugyancsak megerősítette: Albert sohasem, se e jelenet előtt, se utána, ilyet nem tett, inkább – diszkréten – azt kérdezte soros edzőjétől, hogy ugyan miért erőlteti X, Y vagy Z szerepeltetését, hiszen „nem futballista". Az illető aztán kereshetett másik csapatot vagy másik hivatást magának.)

A szentencia egyébként ugyanazon a napon, 1969. május 28-án hangzott el, amikor Kádár János látogatást tett az Eötvös József Collegiumban, amelyet én már akkor is, ösztönösen „történelminek" éreztem. Alig két héttel később (június 15-én), egy vasárnap délután – helyi idő szerint 13.49-kor – pedig a rossz passzban lévő, s újságírói vegzálások, kivált az ominózus, öt nappal korábban publikált szokatlanul szókimondó Borbély Pál-cikk miatt mindenáron bizonyítani akaró Flóri egy koppenhágai vb-selejtezőn belement egy olyan csínba, amilyet máskor messzire elkerült. S *Knud Engedal* dán kapussal való találkozása során szerzett térdsérülését követően már soha nem lett a régi. Így esett, hogy az 'emberarcú szocializmus' utolsó (leszálló) ágának kezdete, az egyik leghíresebb magyar focista karrierjének megbicsaklása, valamint az én futballistakénti – s épp általa megvalósult – elparentálásom egy tizennyolc napos intervallumba zsúfolva gyakorlatilag egyidejűleg történt.

A Ferencváros – az egy 'más világ'

Szó mi szó, ami tehát elég volt a Pesten is „vidéknek" számító Csepelen, semmi biztosítékot nem jelentett az „elit elitjében", a Fradiban. Pedig

Vágvölgyi Mihály fényképe a '70-es évek elejéről. Ifjúsági labdarúgóként nagy jövőt jósoltak neki, tehetségét nem tudta a felnőttek között kibontakoztatni (Fotó: Eipel Ferenc fényképalbumából)

Epiel „Csöpi" legjobb időszakában, 1973 és 1976 között 32 alkalommal szerepelt az FTC első csapatában (Fotó: Eipel Ferenc fényképalbumából)

Egy kiváló ifjúsági csapat a sok közül: az FTC ifi bajnokcsapatának tablóképe 1966-ból (Fotó: Eipel Ferenc fényképalbumából)

a konstelláció – papíron – még a baljós előjelek dacára sem tűnt éppen kedvezőtlennek. Csanádi – Gátival ellentétben – 'tanult' s világlátott ember volt, Testnevelési Főiskolát végzett (néhai Antall József budavári elitgimnáziumában, a Toldyban volt testnevelőtanár), s felsőfokú francia nyelvvizsgával is rendelkezett. Joggal feltételezhettem tehát, hogy megbecsüli bennem a leendő diplomást. Lakatról nem is beszélve, aki, mint ragadványneve is mutatja, „civilben" a szegedi Tanárképző Főiskoláról kikerült történelem–magyar szakos pedagógus volt, s egy időben tanított is a Hernád, majd Rottenbiller utcai iskolában.

Nem tekinthettem túl rossz ómennek a későbbi kisgazda-párti honatya, dr. Fenyvesi Máté esetét sem: a visszavonulóban lévő kiváló balszélsőről a *Népsport* sulykolása nyomán köztudott volt, hogy a Jánoshalmáról induló népszerű 'Tüske' szívós munkával, igaz, a levelező tagozaton, de 1960-ban állatorvosi képesítést szerzett. Ezekkel az előfeltevésekkel mentem oda Csanádihoz '69 január végén (közvetlenül a téli vizsgaidőszak után), megtudván, hogy futballista „sorsom" alakulása ezentúl az ő „elképzeléseitől" tétetik *függő viszonyba:* – „Feri bácsi, így és így hívnak, huszonegy esztendős leszek márciusban, történészi pályára készülök, de úgy érzem, néhány évig hasznára tudnék lenni az FTC-nek, anyagiak nem érdekelnek, ám szeretném kipróbálni magam. Csupán annyit kérek magától, hogy

Egy fradis kölyökcsapat a '60-as évek elejéről. A guggoló sor közepén Bódi „Sanyika", bal szélén Németh Ferike (Fotó: Németh Miklós gyűjteményéből)

ugyanannyi lehetőséget adjon, mint csapattársaimnak, a többi rajtam múlik" – mondtam naivan és (akkor még) magabiztosan. Nyomatékul, s eltökéltségem alátámasztására, még hozzátettem: *„Eddig még minden elgondolásomat megvalósítottam, remélem, most sem lesz másképp."*

Ha az első kijelentést el lehetett is nézni egy poétikusan ifjú embernek (ráadásul szükség is volt rá, hiszen önkéntes „protektorom" hirtelen halála után többé senkitől sem várhattam védelmet a farkasveremben, s e „bemutatkozás" nélkül – nem lévén a mi fradis kutyánk kölyke – valószínűleg azonnal elzavart volna), de a második túl *kihívóra* sikeredett. Ma is – Csanádi karaktere ismeretében s pontosan fél évszázad távlatából – úgy vélem: „több mint bűn, hiba volt". Nyilván magában már akkor eldöntötte, mustársárga karvalyszemét rám villantva (egyik gúnyneve, merev szemhéjára való tekintettel a „Pislogó" volt): *„no, no kisöreg, majd én be fogom neked bizonyítani, hogy nem fenékig tejfel, vannak dolgok az életben, melyek nem sikerül(het)nek!"*. Mentségemül most is csak annyit mondhatok: nem volt más választásom, reszkíroznom kellett, ráadásul a „trükk" két és fél évvel korábban egyszer már bevált: '66 július elején, az eredménytelen „közgázos" egyetemi szóbeli délutánján, nagyjából ugyanezzel a „dumával" csikartam ki először egy próbajátékot, majd egy reményteljes (fél)idényt Gáti Gyuri bácsitól, a Csepel SC ifi I. edzőjétől. (Azért nem többet, mert az ifi-korhatár, pechemre, 18 év volt, így mindössze alig hat hónapnyi „hasznos időm" maradt a legfelső szintű – valóban „elsőosztályú" – rutinszerzésre…)

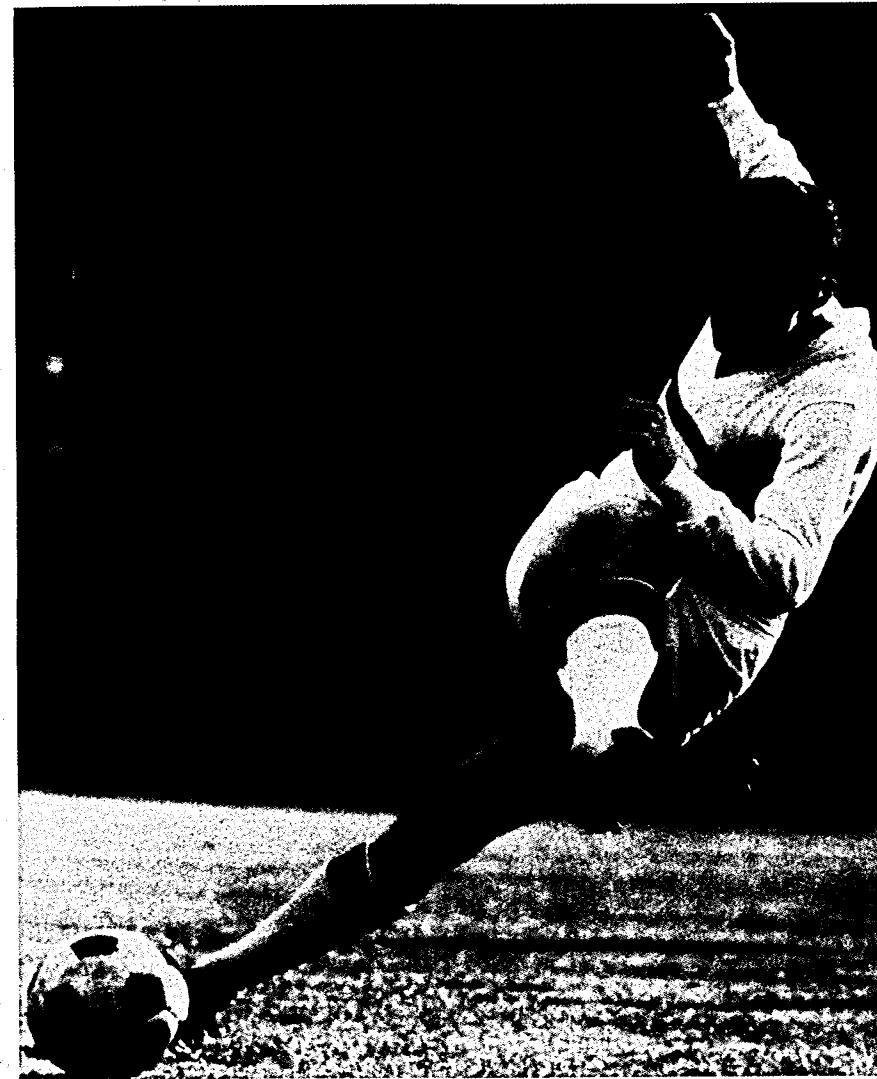
Ezúttal azonban várakozásaimból az égvilágon semmi sem teljesült, pontosabban, akárcsak Murphy törvényeiben, a mindig legrosszabb variáns következett be: *„Mi van, nem esik jól az edzés, kisöreg?"* – szögezte nekem nyilvánosan, azaz mindenki füle hallatára a kérdést az Üllői úti öltözőben

'69 február végén a Mester, látva, hogy gyakran szédelgek a fáradságtól és a kialvatlanságtól. Aztán odakint az edzőpályán fokozatosan elszabadult a pokol. Nem részletezem, minden apróbb hibát észrevett, s azonnal – ordítva – szóvá tett, ami, már akkor úgy éreztem, felhívás volt keringőre, azaz jelzés a többieknek: nem áll mögötte senki, nem kell többé egyenrangúnak tekinteni, nyugodtan bele lehet csípni, akár a kopasz nyakú tyúkba. Ez épp az ellenkezője volt annak, amiben egy-másfél hónappal korábban 'megállapodtunk'. Eleinte bizakodtam, majd csak megunja és „leszáll rólam", hiszen amikor az azóta megszűnt 63-as villamoson (János Kórház–Nagyvárad tér) összeakadtunk, vagy néhanapján felvett a kocsijába, nagyon is jókat beszélgettünk: afrikai élmények (Csanádi korábban Belga-Kongóban edzősködött, egyébként sikeresen), történelem, talán még Erdély és Trianon is szóba került.

Ezt a fajta 'finom distinkciót' akkor ismertem meg: kenetes, tisztelettel-jes, mézesmázos hang „civilben", durva, közönséges, már-már becsmérlő stílus a „pályán". Mintha nem is ugyanaz az ember lett volna... (Mostanában tudtam meg egyik kedvenc játékosától, hogy Csanádi nagyon figyelt az öltözői hierarchiára, s mivel – egyébként hajszálpontosan – úgy érzékelte, hogy különcségem miatt a hangadók nem fogadtak be maradéktalanul, ő sem állt mellém, pedig, mint egy volt évfolyamtársammal évekkel később érzékeltette, megfordult a fejében...) Vagyis, akárhonnan nézem a dolgot, számomra – ha nem is „tragikus", ám mindenképpen elhatározó módon – a nagyhangú, hiú, magabiztos és öntelt Csanádi pont az ellentéte (ellentettje) volt a visszahúzódó, szerény, csöndes beszédű Gáti Gyuri bácsinak, csepeli mentoromnak. S ennélfogva *az én szempontomból* az 'eredmény' sem lehetett kétséges: esélyadás, empátia, önbizalomnyújtás, befogadtatás, siker Csepelen – esélytelenség, elemi szolidaritáshiány, önbizalom-rombolás, kirekesztés s végül a *teljes krach* a Ferencvárosban. A sors iróniája, hogy ez a két, (futballista)életemen igencsak nyomot hagyó, ám egymástól homlokegyenest különböző alkatú férfiú szociológiailag is „más csapatban játszott": Gátit régi vágású 'vasasnak', amolyan 'klasszikus' szocdemnek éreztem. Azt a képzett szakembergárdát képviselte a szememben, amely a századfordulós s a két világháború közötti magyar ipar általánosan elismert „európai" színvonalát szavatolta, s mellesleg, gondolom, Kádár 'létező szocializmusának' is egyik őstípusa lehetett. A jól megtermett, vértolulásos arcú, előkelő megjelenésű Csanádi viszont a 'levitézlett' magyar keresztény (úri) középosztály ama rétegéből származott, amely – karrierizmusból, opportunizmusból – „útitárs" lett: jobb meggyőződése ellenére zokszó nélkül (olykor: önként és dalolva) hajlandó volt részt vállalni a „szocialista Magyarország felépítésében". Ilyen jellegű figurák szép számmal akadtak a Fradi stábjában – például a választékos modorú s farkasmosolyú, egyébként nagyon segítőkész Juhász Józsi bácsi, a klub mindenható sportorvosa, s a Sportkórház belgyógyászati pavilonjának igazgatója (mostanában tudtam meg, hogy maga is felvidéki eredetű volt), s persze mások is. De a futballközösség életében ideális esetben sem ez, a származás a lényeg. Jóval inkább az, ami a háromszoros magyar és negyvenhétszeres román válogatott temesvári

Albert és Mészöly számtalan párharc szereplői voltak (Fotó: Farkas József)

Albert Flórián klasszikus mozdulata. A díjnyertes felvétel a jugoszlávok elleni, népstadionbeli mérkőzésen készült 1967. április 23-án (Magyaroszág–Jugoszlávia 1:0). Ma már tudni lehet, hogy Flóri elcsúszott lövés közben (Fotó: Farkas József)

Perényi-Pecsovszky József egy interjújából kihüvelyezhető, örök érvénnyel: „a feleségem édesapja francia, nevelőapja szerb, édesanyja pedig sváb. De *nem is ez számít, öregem, hogy kit milyen családba hozott a gólya, hanem az, hogy ember-e vagy sem. Ideje lenne már egyszer egy ilyenfajta népszámlálást is csinálni a világon...*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.) Fura fintora a sorsnak: ha az 1944 őszén a (Nemzeti) Vasasnál négy nagyváradi 'kollégájával' (Mészáros, Lóránt, Szegedi, Tóth III.) vendégeskedő Perényi-Pecsovszky nem gondolja meg magát, és egy budai kis lakásban átvészelt ostrom után nem költözik vissza Nagyváradra, s nem szerződik el Kolozsvárra, majd Aradra, nem is olyan biztos, hogy a nála három évvel fiatalabb Zakariás József gyökeret tud ereszteni az Aranycsapatban! Hiszen Pecsovszky a futball minden elemében „jobb" volt nála (fizikailag erősebb, szívósabb, sokkal keményebb, nála is technikásabb, kiváló lövőerejű és – fejjel is – gólerősebb; mi több: rövidre sikeredett pesti focikarrierje idején a Vasas egyik vezetője Sebes Gusztáv, a későbbi szövetségi kapitány volt) ... S ki tudja, ki „intézte", hogy mindketten negyvenhét esztendősen távoztak az árnyékvilágból: Pecsovszky 1968-ban, Zakariás 1971-ben...

Cenzúra, öncenzúra

Soraimat újraolvasva most is erőt vesz rajtam a kétség, és akárcsak 2001 tavaszán, amikor először öntöttem formába futballélményeimet, újra kerülgetni kezd az öncenzúra. De végtére is, mi ütött belém, miért nem teszem túl magam az egészen, miért nem bocsátok meg az 'ellenem vétkezőknek'? Hiszen valóban nem történt tragédia, annál kevésbé, mert a futball, bármennyire véremmé vált is, nem az egyetlen és kizárólagos életcél, csupán az önkifejezés megvalósításához kínálkozó lehetőségek egyike volt számomra, s most, immár túl a hetvenen, igazán nincs okom a siránkozásra. Meg aztán honnan tudhatom, miféle feltételes reflexeket váltottam ki Csanádiban túlzott 'magabiztosságommal'? Lehet-e arról halvány sejtelmem, hogy esetleg kicsoda, talán hozzám nagyon hasonló 'ifjú titán' gyalogolt bele valaha a lelkivilágába egy hasonló szituációban, s most az én rovásomra 'törlesztett'?

Vagy volt/lehetett-e valamilyen általam ismeretlen megfontolás is a háttérben, ami sohasem fog kiderülni? Szóval, nem tudom, azt viszont érzem, sőt most, 2019 tavaszán-nyarán is vállalom: ezen a ponton nem voltam, ma sem vagyok s nem is lehetek objektív; szándékosan felrúgom főszakmám, a történetírás legalapvetőbb – a *sine ira et studio* (harag és részrehajlás nélküli) – szabályát. Nem lehetek az, mert itt másról, többről, s gyanítom: nem csak rólam, egy egész nemzedékről van/volt szó. Csanádi és a hasonszőrű meghasonlott trénerek, tanítók, tanárok, papok, vállalat- és tanszékvezetők és műhelyfőnökök ezrei-tízezrei az önmagamról-önmagunkról, s éppen az ő (és szüleink) által sugallt-közvetített, meglehet, eleve hibásan kialakított (ön)képet-imázst törte-törték pozdorjává. Vajon számba vette-e valaki: érzéketlen edzők hány focistakarriert siklattak már ki? Mások szerint viszont a futball azért is a világ legigazságosabb játéka, mert akit a trénerek képesek tönkretenni, azoknak a tehetsége hibádzik! Ki tudja ezt eldönteni?

Ám annyit talán mégis meg lehet kockáztatni, ehhez az én, s nyilván további sok ezer érzékeny kor- és sorstársam esetében még akkor sem lett volna joguk (jogcímük), ha történetesen – ismét focista jassz-nyelven szólva – olyan 'sprőd' vagyok, hogy „egy egyeneset nem tudok a labdába rúgni". Ami megbocsáthatatlan tehát, ismétlem, az nem e 'döntés' maga – hiszen *egy csapat* (bármely csapat) csak korlátozott számú „játékosból" állhat, hanem a kivitelezés útja-módja. A szándékos (vagy ösztönös) 'betartás' és kipellengérezés, valamint annak személyiségromboló közhírré tétele és folyamatos felmutatása-fölkínálása. A kiszolgáltatottság, *a függés* demonstrálása. A mindenkori magyar hatalmi viszonyok, a merev, rendies hierarchiák-skatulyák mindenhatóságának önkéntelen, kényszeres érvényesítése. A világ számos pontján vezetőedzőként dolgozó Bicskei Bertalannak is feltűnt, és magam is megerősíthetem négy nagyon különböző ország, Kanada, Románia, Hollandia és Franciaország legkülönfélébb együtteseiben vendégként szerepelve (a torontói Hungária *indoor* alakulatától a Román Labdarúgó Szövetség volt válogatott játékosokból álló kispályás csapatán és a párizsi *L'Équipe* meg a *France Football* közös újságíró-egyesületén át az Ajax öregfiúk *team*jével bezárólag), hogy mindenütt a világon a játékostársak a jövevény,

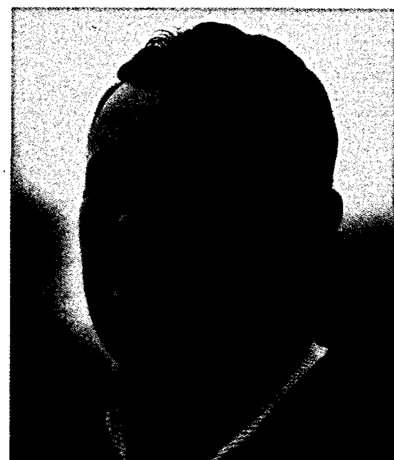

Az 1968-ban bajnokságot nyert Ferencváros csapatképe. Felső sor: Katona, Varga, Albert, Rákosi, Fenyvesi dr., Orosz. Alsó sor: Novák, Juhász, Mátrai, Géczi, Szűcs L. (Forrás: archív)

az új fiú erényeire kíváncsiak. Arra, hogy miben 'jó', mit tud, mire 'használható'. És ha ügyesnek találják, és még udvarias is, s ráadásul tűrhetően beszéli a 'befogadó' állam nyelvét, minden további nélkül elfogadják. Magyarországon minden szinten – a szűk, esetleg gyerekkorra, közös iskola- és katonaévekre visszanyúló 'hétvégi' baráti köröket leszámítva – ez fordítva áll: a csapattársak ösztönösen a próbajátékos gyönge pontjait, gyarlóságait igyekeznek kipuhatolni, arra 'játszanak rá'. Azt pécézik ki, a delikvenst pedig könyörtelenül rendreutasítják, megszégyenítik, 'bedarálják'. És az esetek döntő többségében kíméletlenül, sokszor ordítozva ledorongolják. Akkor is, ha van tét, akkor is, ha nincs. És persze csak félszívvel vagy egyáltalán nem örülnek, ha sikerül valamit 'megcsinálnia', netán rúg egy 'balhés gólt', vagy ad egy látványos gólpasszt. (Későbbi fradista futballnemzedékek tagjai közül több ígéretes hajdani játékospalánta is gyakran gondol felnőttként kényszeresen arra, hogyan alázta meg edzője valamelyik gyakorláson, ízzéporrá zúzva önbizalmát, rosszabb esetben életre szóló gátlásokat oltva belé... Csoda-e, hogy az elmúlt fél évszázadban ide jutottunk?) Mintha a magyar futballisták és trénereik sem tudnák magukat függetleníteni a nemzetüket a huszadik században ért ismétlődő traumáktól, sőt, kompenzatív módon s teljesen ösztönösen épp ezért intoleránsabbak, türelmetlenebbek, rosszindulatúbbak ellenfeleikkel, csapattársaikkal és játékosaikkal szemben. Az embernek van egy olyan (rossz) érzése: hogy az 'amatőrök' közül is némelyek csupán a bennük felgyülemlett agresszivitással elegyes öngyűlölet kiélése céljából járnak le rendszeresen futballozni, s ily módon, egymás

'cikizésével' vezetik le indulataikat... Tapasztalatok hiányában csupán feltételezhetem: ez már az Aranycsapat idején is nagyjából így lehetett – abban viszont egészen biztos vagyok, hogy a Kádár-korban tovább súlyosbodott. Bárhogy legyen is, *ez az alaphelyzet* eleve nem kedvez a futballtehetséggel is összefüggő érzékenyebb lelkialkatú gyerekek érvényesülésének, ellenkezőleg: már az induláskor hátrányba kerülnek nagyobb pszichikai állóképességű, 'strapabíróbb', de technikailag, stratégiailag esetleg gyöngébb, kevésbé kreatív versenytársaikkal szemben, magyarán könnyebben lemorzsolódnak. (Szintén mostanában jutott eszembe, hogy objektíve se kedveznek a beilleszkedésnek az olyasféle esetek, mint ami velem is megtörtént: egyik, felső pártkapcsolatokkal rendelkező játékostársam 1968 őszén menetrendszerűen szinte minden edzés előtt odajött hozzám és bemelegítés közben a fülembe súgta. – *Kicsi, te ne erőlködj, neked itt nincs semmi keresnivalód!*

Utólag is elgondolkoztató: ezt vajon miért tette? Egyéni kezdeményezés volt-e, vagy valamilyen „üzenet"?)

Lakat Károly dr. 1968-ban
(Fotó: Farkas József)

Szóval, lehiggadva, s ismét a 'szociál-antropológus' szenvtelen modorában sem igen mondhatok egyebet: szocializációm ott, a Franzstadti Torna Club Üllői úti sáros edzőpályáin fejeződött be, ott, a régi, korhadó falelátó, a „B-közép" alatti dohszagú öltözőkben váltam végképp 'magyarországivá'. Egyszersmind mégfellebbezhetetlen/megváltoztathatatlan *ténnyé* vált: *nem mentem át a szűrőn!* Utólag pedig édesmindegy, hogy végül is *miért?* Ráadásul ott és akkor, '69 februárja és júliusa között került rám a kis (nagy) *magyar megvertség* bélyege is. Méghozzá olyan erősen, hogy egyszer s mindenkorra beégette magát személyiségembe, legalábbis annak 'titkos', rejtjelesen kódolt bugyraiba. Mindenki – minden, a 'trianoni' Magyarországon felnőtt játékostárs – erre a bizalmas zárkombinációra 'ismer rá' csalhatatlan biztonsággal, mihelyst beteszem a lábam egy hazai öltözőbe. Ez kezd rögvest 'működni', ha valamilyen (bármilyen) a Fradi-szentélyében 1968–1970 között megélt-rögzített beszéd- vagy játékszituáció keletkezik – megint csak tökéletesen függetlenül a mindenkori csapattársak valós (objektív) képességeitől, sőt életkorától is: elég egy kis ordibálás, némi „cikizés", bármilyen rosszindulatú megjegyzés, vagy akár egy megvető pillantás, a sérült idegpályák máris aktivizálódnak, a régi sebek-gátlások felszakadnak, s ilyenkor nemhogy a labdát nem találom el, még át is esek rajta. Vagyis 'igazolom', újra és újra 'megerősítem' az 1969-es határozat 'helyességét'...

Magánkövetkeztetések

S hogy mit is akarok ebből kihozni? Mindössze annyit, s azt is csupán az általánosság szintjén, hogy a fentiek értelmében természetesen még elméletileg sem igen volt esélyem: az 'intellektuális' futballista típusa, amelyet optimális esetben (erősebb fizikummal s jóval nagyobb pszichikai állóképességgel és sokkal több szerencsével) netán megcélozhattam volna, egész egyszerűen nem létezett a magyar labdarúgás világában. S nagy kérdés: létezik-e egyáltalán? A *Puskás-oeuvre* is szemléletesen bizonyítja: nincs ilyen,

Bukovi Márton, az MTK legendás trénere Szepesi György mikrofonja előtt
(Forrás: Fortepan)

s azért nincs, mert egész egyszerűen nincs is rá szükség. A pályán, meccs közben idő sincs 'filozofálgatásra': azonnal, ösztönösen és határozottan kell cselekedni. *Jó helyzetnél nincs jobb helyzet!* Csak *helyzet* van. Még ha mindennek első pillantásra ellentmondani látszik is a magyar labdarúgás története egyik legkiválóbb edzőjének alábbi árnyalt szakmai-pedagógiai eszmefuttatása: „Ki kell nevelni *a gondolkodó játékosok* körét, mert minél több van belőlük, annál könnyebben valósítható meg a taktikai elképzelés [...] Ahány játékos – annyi ember. Különböző fizikai adottsággal, különböző életkorral, más és más technikai felkészültséggel, egymástól lényegesen eltérő teherbíró képességgel, és – mindegyik más egyéniség! Ez a valóság megköveteli a differenciált szakmai és nevelő munkát [...] Nem lehet megkívánni attól a fizikailag gyengébb alkatú fiútól, hogy oroszlán módra ütközzék, ha inkább arra alkalmas, hogy robbanékonyságának, gyorsaságának fejlesztésével megelőzze ellenfelét, hogy ütközés nélkül eredményesen szője tovább a támadást..." (kiemelés az eredetiben!)

További kérdés persze, hogy a legendás „Marci bácsi" – Bukovi Márton – nem az ötvenes évek „aranykorára" építtette-e maga is véleményét, nem számolva azzal, hogy például a '66-os angol vb-győzelem után a legtöbb magyar tréner szolgai módon a test-test elleni játékot, s annak *british* útjátmódját tartotta egyedül üdvözítőnek, s ennélfogva szinte kizárólag a becsúszást és az ütközést sulykoltatta növendékeivel a gyakorlásokon. S mi tagadás, ebben az 'Óriás' becenevű, legalább nyolcvankilós Horváth Árpi és Vépi Péter klasszisokkal jobb volt nálam... Ezt a fajta, nekem optimális esetben kedvező mentalitást különben leginkább talán Albert és Varga közelítette meg (bár gyanítom: társadalomtipológiai kérdések és mélylélektani összefüggések studírozásáért nem sok hajuk szála hullott ki nekik sem), tőlük várhattam volna, esetleg, némi együttérzést, netán támogatást. De Varga Zoli 'disszidált', mielőtt megismerkedhettünk volna, „a" Flóri pedig, miként föntebb rögzítettem, másképp ítélt. Maradt Németh Miklós,

Németh Miklós, akiről az a hír járta, hogy csak gólt tud rúgni: 110 NB I.-es meccsén 50 gólt termelt (Fotó: archív)

akinek presztízséből csupán annyira futotta, hogy ’69 április 20-án vasárnap délután – „FTC–Salgótarján 3:0; Üllői út, 900 néző, vezette: Geiger” – a második félidőben *mégis* bemutatkozhattam a Salgótarján ellen jobbszélsőként a ’fakóban’, és mi több, június legvégén már kezdőként is. (Végképp nincs terem annak érzékeltetésére, micsoda lélektani különbség van a két státus [ti. a ’kezdő’ és a ’pados’] között: elég talán, ha annyit mondok: ég és föld.)

Ez a „kezdő fellépésem” egyébként ’69. június 29-én a Dunaújváros ellen, a balszélső posztján számomra is váratlanul olyan jól sikerült, hogy őszinte meglepetésemre mérkőzés után a *Maestro* ezt találta mondani a pentelei öltözőben: – *Kiskálmán, most bebizonyítottad, hogy valóban egyenrangú vagy a többiekkel, ezentúl azonos esélyekkel indulsz mindenkivel!* (Vagyis sajnos jól éreztem, addig talán még ’papíron’ sem voltam az.) Az elismerés azonban későn jött (ráadásul ősszel kiderült, hogy ’púder’ az egész), addigra megpattant, elszakadt bennem valami, mint a túlfeszített íj. Focista szlengben: ’kész lettem’, úgy kellett (volna) kiskanállal összekaparni, lélekben ’feladtam’. Mintha összetört volna a hitem, s (futballista) önképem olyan lett, mint egy időtől s gőztől megrepedezett fürdőszobai borotválkozótükör, mely, bár nem hullott darabjaira, egykori, ’69 előtti focista énemet (önképemet) alig adja vissza – azt is sérülten, töredékesen, „tükör által homályosan”. Azóta, a korabeli *Népsport* egyik kedvelt zsurnalisztikai fordulatával élve: „csak felvillanásaim vannak”, ritka kivételektől eltekintve képtelen vagyok nagypályán igazán jól játszani. A különös s persze ’gyanús’ az, hogy csak Magyarországon!

Albert kétéves góltalanság után ismét betalált a csehszlovákok elleni vb-selejtezőn, 1969-ben. Alig két héttel később pedig súlyos sérülést szenvedett Koppenhágában (Fotó: Farkas József)

Csatársor a hatvanas évekből – 2003-ban: Sándor, Göröcs, Albert, Rákosi, Fenyvesi dr. (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

A végkifejlet kezdete

Alighanem ez is adományának tetszhet, pedig igaz: a Marseille-be kiutazó, meglehetősen népes szakmai küldöttségnek az FTC búcsúzófélben lévő mesteredzője, dr. Lakat Károly is tagja volt, aki, volt már róla szó, történelemtanári képesítéssel rendelkezett, s egyebek között jó kedélyéről és csípős humoráról is híres volt. Ezt a két „minőségét” kapcsolta össze a vert sereget hazaszállító TU–134-es repülőgép fedélzetén a búslakodó futballistáktól körülvéve:

„– Ismeritek történelmünk főbb állomásait? És sorolta: – Muhi-puszta, Mohács, Marseille...” Lakat dr. ezt, a bizonyára némi whiskyvel ’gyorsított’ bemondást nyilván akasztófahumornak szánta, és meg sem fordult a fejében, netán ismét színigazat mondott...

Igen, Bern után valahol ott, Marseille-ben, a *Stade Vélodrome*-ban (is) kell keresni az okait a magyar labdarúgás történelmileg példátlan mélyrepülésének. Annak, hogy utána a hungáriai focinak valóban már csupán ’felvillanásai’ voltak, a lefelé tartó spirálnak sehogy sem akarózik azóta sem vége szakadni. Olyannyira nem, hogy – bár ezt okos futballrókák csaknem harminc éve mondogatják – alighanem mindent az alapokról kellene újrakezdeni. Az utolsó remény a hatvanas évek futballsztárjainak tapasztalata és felhalmozott ismeretanyaga lehetne.

Pontosabban: lehetett volna! Hiszen ők nemcsak futballozni tudtak világszínvonalon, hanem koruk legjobb trénereitől leshették el e bonyolult szakma igazi mesterfogásait: Lakat mellett Bukovitól, Bodolától, Mészárostól, Jávor Pali bácsitól, Illovszky Rudolftól, Kalocsay Géza dr.-tól... Ha már az Aranycsapat menőitől csak elvétve lehetett, hiszen itthon, fura

módon, egyikük sem „bizonyíthatott": Grosics hamar feladta, Lórántot szinte elüldözték, Zakariás és Bozsik fiatalon meghalt, Sándor és Fenyvesi meg sem próbálta. Hidegkutinak sem igen termett babér szülőföldjén, miként Puskásnak sem... Az is megérne egy misét, hogy kiderítsük: miért nem adhatott számot edzői kvalitásairól a Puskásék utáni futballnemzedékek szinte egyetlen nagy alakja sem? Gondoljunk csak Bene és Varga megalázó vesszőfutásaira, Dalnoki időnap előtti 'nyugdíjazására', Albert és Rákosi erőtlen kísérleteire? S nem tartottak igényt Fazekas László (sz. 1947-ben) belgiumi tapasztalataira sem... Vagy ha hébe-hóba, szabályerősítő kivételként, némelyikük mégis ígéretes szerződéshez jutott, ellenszélben kellett dolgoznia. (Fenyvesi szerint a hanyatlás már közvetlenül '56 után megkezdődött, és úgy emlékszik: ama sorsfordító esztendő után az edzéseken már csak elvétve végeztettek speciális, „posztra szabott" munkát, valószínűleg a trénerek közötti szakmai féltékenység miatt. Őt például 1952–53-ban még, az „ÉDOSZ" akkori edzője, Sós Károly kérésére, a nála másfél évtizeddel idősebb Gyetvay László tanította meg a beadások fortélyaira, pedig 'Laci bácsi' akkoriban épp a Spartacus edzője volt... Mégis, másfél éven át zokszó nélkül hetente kétszer átvillamosozott az Üllői útra...)

A megbocsátás

(Puskás huszonöt év után újra hazai pályán)

Az 1981-es visszatérés, a háttérben Monostori II. Tivadar (Fotó: Farkas József)

Pest, 1981. június 6., szombat délután, *Népstadion*: hatvannégyezer néző. Telt ház! De nem azért, mert a magyar válogatott játszik fontos tétmeccset a brit nemzeti tizenegy ellen (s veszít 3:1-re), amelyet az Aranycsapat 7:1-re alázott meg huszonhét esztendővel korábban ugyanitt, hanem azért, mert a Budapest–Vidék öregfiúk előmérkőzésen negyedszázados szünet után ismét magyar földön lép pályára az immár ötvennégy éves és két hónapos *Puskás Öcsi*. A magyar nemzet bombázója. Úgy is néz ki, mint egy többtonnás, kerekded, második világháborús brit vagy amerikai légibomba; ha nincs harminc kiló súlyfölösleg rajta, legalábbis madridi másodvirágzásának szilfid termetű futballistájához képest, akkor egy deka sem. Az öltözőben a szintén kigömbölyödött Hidegkutiék szokásos ugratásai közben próbálgatja a gatyákat. Szólni kell a szertárosnak, mert egyik sem megy rá. Aztán a régi játszótársak éktelen nyerítése közben valahogy begyömöszöli irtózatosan nagy pocakját a 'szerelésbe', s indulás kifelé, a pályára.

Csupán a rend és a történelmi hűség kedvéért az összeállítások: *Budapest*: Grosics (Gyula, 1926–2014) – Novák (Dezső, 1939–2014), Mátrai (Sándor, 1932–2002), Kárpáti (Béla, 1929–2003) – Bundzsák (Dezső, 1928–2010), Berendi (Pál, 1932–2019) – Budai II. (László, 1928–1983), Hidegkuti (Nándor, 1922–2002), Szusza (Ferenc, 1923–2006), PUSKÁS (Ferenc, 1927–2006), dr. Fenyvesi (Máté, 1933) – *Tartalék*: Gellér (Sándor, 1925–1996), Várhidi (Pál, 1931–2015), Albert (Flórián, 1941–2011), Mathesz (Imre, 1937–2010), Tichy (Lajos, 1935–1999). *Vidék*: Szentmihályi (Antal, 1939) – Buzánszky (Jenő, 1925–2015), Sipos (Ferenc, 1932–1997), Keglovits (László, 1940) – Szojka (Ferenc, 1931–2011), Szűcs (Lajos, 1943) – Raduly (József, 1927), Puskás (Lajos, 1944), Monostori II. (Tivadar, 1936–2014), Rákosi (Gyula, 1938) Szimcsák (István, 1933–2001) – *Tartalék*: Menczel (Iván, 1941–2011), Tóth (Mihály, 1926–1990), Göröcs (János, 1939) Gólszerzők: Rákosi, PUSKÁS, Rákosi, PUSKÁS, Szűcs, PUSKÁS.

*

A sztori közismert, megírták százszor, vagy még többször. Hál' Istennek erről is van filmfelvétel, bizonyára jó néhány. Nem biztos azonban, hogy minden apró részletét kinagyították. Lehet tehát próbálkozni, szabad a pálya. Kezdjük például azokkal a filmkockákkal, amelyeknek egyelőre nem Puskás, hanem *Sebes Gusztáv*, a hajdani szövetségi edző a főszereplője. A kamera mutatja az időközben elhasznált apparatcsik benyomását keltő sportfunkcionáriust, amint Öcsinek próbál telefonálni Madridba. Természetesen valamilyen „hivatalos" helyről – mint kiderül, a készülő filmet forgalmazó MAFILM stúdió valamelyik irodájából. A jelenet nem nekünk, mai hatva-

A Budapest-válogatott öregfiúkcsapata.
Felső sor: Szentmihályi, Mátrai, Jasin civilben, Kárpáti, Várhidi, Bundzsák, Sebes Gusztáv, Machos, Novák, Tichy, Albert.
Alsó sor: Budai II., Hidegkuti, Grosics, Puskás, Szusza, Tóth M., Fenyvesi dr., Berendi
(Fotó: Farkas József)

nas-hetveneseknek mondana sokat, hanem a rendszerváltás után született nemzedékeknek: benne van a 'létező szocializmus' minden jellegzetessége.

S persze a magát a kései Kádár-korban előszeretettel 'emberarcúnak' mondó 'új (puha) szakasz' keményebb vonásait sem nélkülözi. Sebes bejelentkezik a központba, először megadja a MAFILM telefonját (835–756), majd bemondja a madridi számot (251–4430). A kapcsolás nem sikerül azonnal, a vonal foglalt. A művelet megismétlendő. A harmadik vagy a negyedik próbálkozásra a telefonkezelő hölgy kijön a sodrából, durván letorkolja Sebest, adna inkább egy 'biztosabb' számot, és markotányosnő stílusban ráförmed: *'maradjon a vonalban!'* Az öregnek a szeme sem rezdül, belekacsint a kamerába: *„Ha már gyüttünk, maradunk"* – s udvariasan megkéri az elvtársnőt, tárcsázzon újra, a szám jó. Ám a dolog sehogy sem akar összejönni, a hangja alapján jó negyvenesnek tetsző kisasszony egyre türelmetlenebb, úgy beszél a hajdani nagy hatalmú pártemberrel, akár a kutyájával. De csodák csodája, Sebes ügyet sem vet a nő piszkálódására, nyilvánvaló, sokkal keményebb letolásokhoz szokott, amikor Farkasnál, vagy éppen Rákosinál raportra jelentkezett, természetesen az aranylábú fiúk viselt dolgai tárgyában. Így aztán elengedi a füle mellett a belügyi dolgozó(nő) pikírt megjegyzéseit.

Már csupán azért is, mert egyik forrásunk úgy tudja: az Aranycsapat mellé azért nem delegáltak annak idején külön belügyi összekötőt, mert egyszerűen nem volt rá szükség – maga Sebes Gusztáv volt a belügy. Becsületére váljék utólag is, az a fajta szocialista vezető volt, aki csak azt hallotta meg,

amit akart: Cziborék sűrűn ismétlődő, erősen rendszerkritikus kiszólásait például sohasem. Ha pedig ilyenek, más fedett munkatársak jóvoltából, mégis Gerőék asztalára kerültek, mindig talált valami kibúvót, magyarázatot. Ezt-azt, akármit. (Azért mégis van egy adatunk, amire Sebes holtában sem lehet büszke.

Egyszer, úgy rémlik a csapat 1954-es egyiptomi túráján, ő maga, saját kezűleg vizsgálta át a városnézésen tartózkodó játékosok bőröndjeit, kompromittáló anyagokat keresve; az más kérdés, óvó szándékkal is tehette, hogy inkább ő találja meg, ne valamelyik 'kollégája'.) Most is csak a lényegre koncentrál: legkedvesebb játékosával akar beszélni. Nem tudjuk, mikor találkoztak személyesen utoljára az 1960 szeptemberében rendezett madridi világkupa-döntő óta. Arról sincs tudomásunk, Sebes, amolyan régi vágású, tisztességes kommunistaként föl merte-e hívni, privátim Öcsit, hiszen, ha valakinek, neki aztán tényleg tudnia kellett, telefonját lehallgatják. Puskás pedig disszidálása óta nem szűnt meg tabu téma lenni Csermanek János Magyarországán.

Ez a telefonhívás azonban más kategóriába tartozott, engedélyezett volt. Szepesi György, akiről Paul Lendvai közreműködésével szintén kiderült egy és más, noha szerintem is az ártalmatlanabb 'raportőrök' közé tartozott – akárcsak később „Nemere" a Ferencvárosból –, meg persze Sebes minden követ megmozgattak, hogy Puskás újra felléphessen a Népstadionban. (S itt kell azt is rögzítenem: eredetileg az 1963 decemberében 'disszidált' Lóránt Gyula fellépése is tervbe volt véve, de ő hat nappal korábban a PAOK Szaloniki kispadján lelt 'hősi halált'.) Ennek előkészítését szolgálta tehát a dokumentumfilm által megörökített, imént felidézett telefonos jelenetsor. Az ötödik tárcsázás végre sikeres: a vonal spanyol végén a közel negyedszázados temérdek üvöltözéstől rekedtes, jellegzetes hang szól bele a kagylóba: *Pancho Puskas.* Az idős tréner kemény vonásai tüstént ellágyulnak, már-már szépek, valóban úgy beszél Öcsivel, mint apa a rég nem látott fiával. Elmondja, miről van szó, aztán, az érvek sorába, leírhatatlan kedvességgel a hangjában beleszővi, haza kell jönnöd, hadd lássa a mostani publikum is, hogy – úgymond – „milyen link pali voltál". Erre persze Puskás is elröhögi magát, veszi a lapot. S nem sokkal később, mint a mesebeli Kisgömböc, kigurul a később róla elnevezett stadion gyepszőnyegére. Akár rajzfilmben is szerepelhetne, a hasa akkora, mint egy török basának: a labdát sem látja tőle. De erre nincs is szüksége, érzi, éppen ettől és ezért az, aki: PUSKÁS!

Sebes Gusztáv már talonban, de még mindig hatékonyan (Forrás: archív)

Amit most fogok leírni, azt nem csupán a Népstadiont dugig megtöltő nézősereg még életben lévő tagjai tanúsíthatják, ország-világ láthatta a tv jóvoltából: megint *csoda történt.* Mágia – a közel százkilós emberke, súlyához és ormótlan potrohához képest iszonyúan fürgén és boszorkányos ügyességgel mozgott az egyetlen helyen, ahol igazán elemében érezte magát: a futballpályán. Legendás bal lábának spiccével aprókat tolt a labdán, időnként fölnézett, s újra bemutatta azt a bizonyos 'puha' lőtt passzt Budainak, akárcsak tizennyolc évvel korábban Denis Law-nak Londonban. Igaz, most csak negyven méterre.

A nézők pedig csak ámultak-bámultak, nem hittek a szemüknek; a látványnak, s persze az előzetes ráhangolásnak hihetetlen hatása volt, az a fajta tömegpszichózis vett fokozatosan erőt az embereken, amilyent körülbelül egy évvel korábban az MTK-pályán éltek át a szemtanúk a *Menekülés a győzelembe* című film főszerepével megbízott Pelé mozdulatai láttán. Vagy a futballhoz még csak nem is konyító japán (újabban kaliforniai) tinilányok David Beckham ondolált frizurája vagy agyontetovált felsőteste megpillantásakor. Amikor pedig koráról és borzasztó pocakjáról elfeledkezve megvillant Pancho szeme, rádőlt a labdára, és jó harmincról, bal külső rüszttel megdöngette a felső kapufát, még azoknak is önkéntelenül tapsra verődött a tenyerük, akik nem értenek a focihoz, vagy soha nem szerették igazán Puskást. A mozdulat maga volt a tökély, *a legenda igaznak bizonyult*: senki a világon nem tudott azóta sem így, ilyen tökéletesen rúgni, csak ő! Czibornak, örökös bírálójának egyik sokatmondó, pár hónappal halála előtti megjegyzése ötlik erről ismét az eszembe. Benne, egy kis irigység mellett, őszinte elismerés: „*Magyarországon Kocsis, Hidegkuti a legnagyobb futballista. És nem más [Puskás] kapta meg a tehetséget a góllövésre? Egyszerűen nem gondolkozott: be volt lőve a bal lába.*" Igen, így igaz, mindnyájan a saját szemünkkel győződhettünk meg róla. De sajnos arról is, amit a Liebrich-sztori kapcsán alaposan kiveséztünk már: ha ötvennégy évesen, harminckilós súlyfelesleggel ekkorát és ilyen pontossággal tudott rúgni, vajon mire volt/lehetett képes, amikor feleannyi idősen csúcsformában volt, a svájci világbajnokság heteiben? És, mindennek rémisztő kontrasztjaként, 1954. július 4-én miért nem bírta legalább hetvenöt százalékos erővel meglőni a nehéz, vizes, a németeknek „rendeltetett" labdát? Nincs az a kapus, aki megfogta volna! A választ Vető József, a *Szabad Nép* gyakran idézett tanúságtétele nélkül is tudjuk, legalábbis tudni véljük már.

1955 decemberében Egyiptomban túrázott a Bp. Honvéd. Kézfogó a harmincas-negyvenes évek híres marokkói-francia „fekete gyöngyszemével", Larbi Ben Barekkel (1917–1992) (Forrás: archív)

Akadt azért ezen az uli-buli mérkőzésen néhány más apróság is, amely újabb több mint negyedszázad múltán is alaposabb figyelmet, tüzetesebb elemzést igényel. Ráadásul erősen összefüggenek egymással. Az első nyilván mindenkinek szemet szúrt: a meccs végén, az eredményjelző villanytáblára szokása szerint háromszor is feliratkozó Puskás a nagyérdemű egetverő üdvrivalgása közepette a dísztribün elé járul és meghajol. Nem mélyen, nem alázatosan, de megteszi. Még aprót biccent is a fejével! Megadja Kádár Jánosnak és vezérkarának a minimális tiszteletet. S persze jelzi azt is, voltaképpen ő is hálás a megbocsátással felérő meghívásért, mert az neki legalább olyan fontos, mint országa, rendszere, a legvidámabb barakk nemzetközi imázsa javításán igyekvő, mert a 'fenntartható fejlődést' nyugati bankkölcsönökből fedezni kívánó Kádáréknak.

Más szóval ismét megköti a maga paktumát, akárcsak annak idején Rákosi Mátyással és Francisco Francóval. *Kiegyezik velük.* Cserébe pedig, erényeivel és gyarlóságaival együtt újra elfogadtatja magát, megváltja szabadságát. De a gesztusban az is benne van: egyenlő felek találkozásáról van szó, egyezkedésről. Nem kegyet, még kevésbé kegyelmet kér. Megint hajszálpontosan tudja: a színjáték mindkét félnek egyformán fontos. Neki is, és a rendszernek egyaránt.

Puskás és Albert

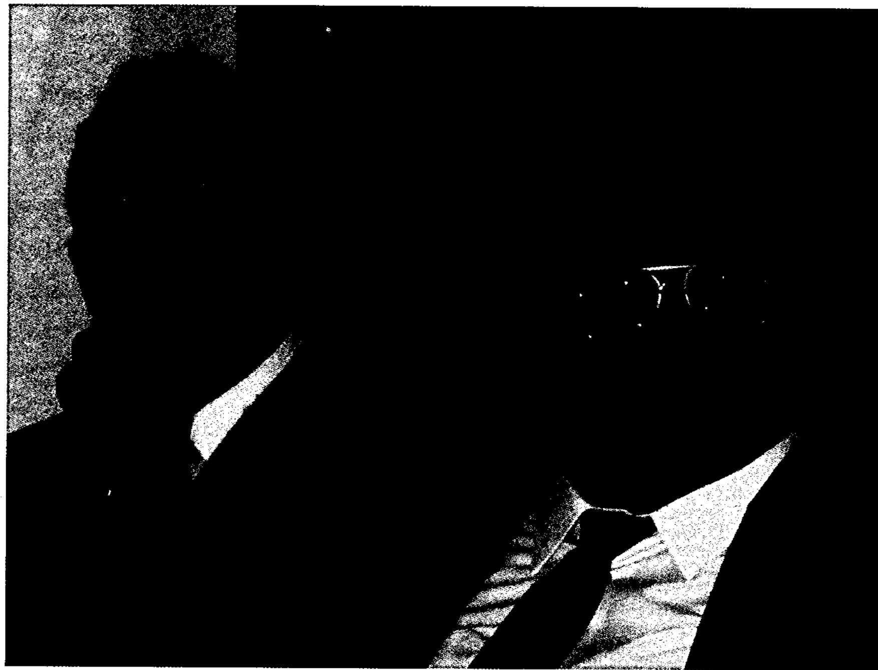
S most vegyük szemügyre a másik epizódot: a második félidőre, bizonyára Hidegkuti, esetleg Szusza helyére beállt a Kádár-korszak kimagaslóan leghíresebb, s talán valóban a legjobb labdarúgója, az akkor negyvenedik esztendejében járó, de már galambősz Albert Flórián. Ő egyike annak a két játékosnak – a másik Varga Zoltán –, aki a futballtörténészek szerint legjobb formájában esetleg befért volna az Aranycsapatba. Hidegkuti helyén, a hátravont középcsatár posztján; de csak akkor, ha sorozatban játszott volna úgy, mint 1966 nyarán Liverpoolban, amikor a magyar válogatott 3:1-re ismét 'lemosta' a brazilokat a pályáról, Bene, Farkas és Mészöly góljaival. A mezőny legjobbja azonban az élete legkiemelkedőbb produkcióját nyújtó Albert volt; s leginkább *ezért*, s *nem* 1967-es, egyébként szintén remekül sikerült idényéért választották meg a következő évben a kontinens legjobb játékosának.

Ő a magyar labdarúgás egyetlen aranylabdása, és *nem* Puskás! Hogy miért nem, olvashattuk már. Sőt, akadnak olyan, némiképp elfogult vélemények, miszerint 1967-ben a szél ellenkező irányban fújt, mint hét esztendővel korábban: a testvéri szocialista országok illetékes voksolói testületileg Albertra adták szavazatukat. Ez persze merő rosszindulat, a „Császár" minden kétséget kizáróan világklasszis volt, és ha talán valóban nem is az 1967-es, hanem egy évvel korábbi szezonjáért, s kivált az idézett kétszeres világbajnok brazilok ellen mutatott mesébe illő teljesítményéért megérdemelte, hogy egyszer 'hivatalosan' is Európa első számú futballistája legyen. Az már más lapra tartozik, noha összefügg az eddig elmondottakkal: se előtte, se utána nem játszott ilyen fantasztikusan jól, és főként nem szériában. Olyannyira nem, hogy már 1968-ban fölerősödtek a bíráló hangok egy-egy gyöngébb előadása kapcsán, '69 tavaszán pedig egy ízben edzőjének, Lakat Károlynak kellett nyilvánosan megvédenie a Dózsától elszenvedett kínos vereség után, kijelentvén, hogy „*a kulcsjátékos is ember. Vannak gyengébb napjai, ha az mégoly fontos mérkőzésen is következik be* [...] *Egy kulcsjátékost akkor sem lehet kihagyni, mert klasszisánál és óriási rutinjánál fogva még gyengébb formájában is nagyobb hasznára lehet néhány veszélyes megmozdulásával a csapatnak. Ha a váratlan gyengébb formának sem erőnléti, magánéletbeli okai vannak – márpedig Albertnél ilyenről szó sincs! –, akkor az edző dolga, hogy türelemmel, bizalommal átsegítse [játékosát] ezen a kellemetlen időponton*".

Albert Flórián a portugálok elleni vesztes mérkőzés után élete legjobb meccsét játszotta Brazília ellen az 1966-os világbajnokságon (Forrás: archív)

S kategorikusan visszautasítja ama fölvetést is, miszerint 'játékosuralom' volna a Fradiban: „*Véleményem szerint nincs. Legalábbis az FTC-ben nincs!*" De még ugyanazon év decemberében elhagyja a süllyedő hajót, és ismét a Tatabánya edzője lesz. Aztán, jóllehet 1969. május 25-én a magyar válogatott 2:0-ra megveri Csehszlovákiát a Népstadionban megrendezett vb-selejtezőn, mi több, Albert a mérkőzés utolsó perceiben gólt is fejel, sőt, június 9-én Dublinban ismét győztes csapat tagja (Magyarország–Írország 2:1), robban a bomba: Borbély Pál, a *Népsport* vezető sportújságírója a lap 1969. június 10-i számában – mindössze öt nappal Albert végzetesnek

Albert és Puskás 1997-ben
(Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

bizonyuló koppenhágai térdsérülése előtt – brutálisan szókimondó, kíméletlenül kemény kritikát közöl a 'Császár' középpályás-játékáról, s egyáltalán (társadalmi) státusáról: „Albert kivételes tudású befejező csatár, de mozgáskészségét, fizikai és pszichológiai adottságait figyelembe véve, úgy tűnik, alkalmatlan erre a posztra" – kezdi (szakmai) bírálatát a kosárlabdázóból labdarúgó-szakíróvá átlényegült Borbély, figyelmen kívül hagyva, hogy Flóri három évvel korábban ugyanebben a pozícióban nyújtotta élete legragyogóbb játékát, majd folytatja:

„Egyébként is úgy érzem, hogy az a különleges helyzet, amit ő a magyar labdarúgásban élvez – már-már veszélyes számára. Senki nem mondja meg neki, hogy *amit hétről hétre nyújt, az kevés* [kiemelés az eredetiben!]. Mi, újságírók, szinte belekapaszkodtunk a csehszlovákok ellen utolsó percben szerzett góljába, mondván: ezzel elfeledtette kihagyásait. Pedig mindenki tudja, hogy nem veszi komolyan a válogatott edzőmérkőzéseit, fölényeskedik a kapu előtt, s ez megbosszulja magát akkor, amikor komolyra fordul a dolog" – fejtegeti az újságíró. Aztán egy már-már becsületsértéssel egyenértékű övön aluli ütést is elhelyez a Fradi centerén, súlyosan belegázolva önképébe: „A rangsorolásnál becsúszhatnak apróbb hibák, de »ott kell lenni« ahhoz, hogy valakit Európa legjobb labdarúgójának válasszanak. Rendben van, elfogadjuk egykori ifjúsági kapitányának, Hoffer Józsefnek a véleményét: az idő múlik, elképzelhető, hogy ma már túl magasak számára azok a követelmények, amelyeket eléje állítunk. Akkor azonban *át kell értékelni a vele való foglalkozás módját is.*" (kiemelés tőlem! – B-KB!)

Meccsnézés – futballistaszemmel

De térjünk csak vissza magára az *old boys* találkozóra, s próbáljuk ezt is futballistaszemmel nézni! Ehhez két fontos dolgot feltétlenül tudni kell. Azt például, hogy bár két évvel korábban Offenbachban már játszottak együtt a *Kickers* meghívására létrejött gálameccsen, az Öregfiúk Európa-válogatottjában – az a csatársor különben így festett: Sztáni (Uwe Seeler), Albert, Di Stéfano, Puskás, Czibor! –, de mindenképpen ez az első alkalom, hogy „Öcsi" és „Flóri" magyar pályán, magyar nézősereg előtt mutatkozzék nyilvánosan. S nincs tudomásunk róla, hogy a közös fellépés megismétlődött volna.

S ha mégis – fényképfelvétel bizonyítja Albert Flórián Kiss Lászlóval közösen írt 2007-es *Életem a Fradi* című szép könyvének 156. lapján, hogy ismét együtt léptek föl valószínűleg 1984 vagy 1985 nyarán Szentendrén egy Fradi–Honvéd öregfiúk mérkőzésen; de már egymás ellen játszottak a Budai II. László síremlékének finanszírozása céljából rendezett találkozón –, a premier mindig meghatározó. S *mit tesz ekkor Albert?* Szinte *kizárólag Puskásnak passzol!* Mintha csupán ők ketten lennének a csapatban, és nem még kilenc másik! Ahogy hozzá kerül a labda, szokásos, szintén jellegzetesen zseniális kígyózó mozgásával közel viszi „Öcsihez", s odaadja neki! Még véletlenül sem másnak! Aki futballozott már legalább a kerületi bajnokságban, annak nem szükséges bővebben kifejteni, ez mit jelent. Így csak azok kedvéért írom le, akik sohase rúgtak labdába, vagy a 'vasárnapi foci' szintjén rekedtek. Följebb, versenyhelyzetben jobbára azoknak passzolnak, akikben bíznak, akiknél, úgymond, „jó helyen van a labda." Minél jobb játékosnak tartják, minél előkelőbb helyen van a belső erőrangsorban, annál többször adják oda neki.

Aranylabda ide, Kádárék ajnározása oda, azért itt látszik, hogy ki a magyar labdarúgás abszolút főnöke
(Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Puskás, Albert és Tóth Mihály közös fotója az 1981-es népstadionbeli mérkőzésen (Fotó: Farkas József)

Az viszont csaknem elképzelhetetlen, hogy csak és kizárólag egyetlenegynek passzoljanak. Még akkor sem, ha tudományos vizsgálatok igazolják, egyáltalán nem a véletlen műve, ki milyen gyakorisággal és persze kitől kap használható átadást. Akit jobban kedvelnek, szimpatikusnak tartanak, annak is többször passzolnak, 'jobb' labdákat adnak neki, még ha aránylag gyöngébb adottságú is, mint akit nem szeretnek, netán ki akarnak szorítani a csapatból, vagy egyszerűen nem akarnak befogadni. Még akkor sem, ha világklasszis az illető. Így járt példának okáért Didi Madridban: pár hónapos kínlódás után szednie kellett sátorfáját. Mindennek van egy további árnyalata: azoknak is többször adják a labdát, aki ezt ellentmondást nem tűrően, netán üvöltözve kéri, sokszor toporzékolva követeli. Vagyis akitől tartanak, félnek rekedt hangú artikulálatlan ledorongolásaitól. Ami akkor sem szívderítő, ha legtöbbször nem kell igazán komolyan venni, mert, úgymond, a játék hevében és természetesen a „csapat érdekében" történik, nem merő rosszindulatból. Itt és most maradjunk annyiban, az kapja a legtöbb és legjobb passzt, aki a hierarchia, a gúla csúcsán van: az abszolút játékmester, a főnök, a *patron*. Ezen a meccsen egyszer és mindenkorra kiderült, s csak a vak nem látta: a magyar labdarúgás történetében ez *nem* Albert, hanem: *PUSKÁS*. S a szintén extraklasszis Albert Flórián ezt az immár *történelmi tényállást* épp azzal ismerte el, mintegy illusztrálta, hogy kizárólag Öcsit kereste a labdával – és nem fordítva! Puskás ugyanis mindenkinek egyformán passzolt, nem tett semmiféle különbséget. Igaz, s ez viszont Albert mellett szól, *Pancho* volt az ünnepelt, az ő kedvéért rendezték az egészet, a többiek is mind rájátszottak.

Puskás 1985-ben másodszor is Magyarországra látogatott. Szentendrén játszott a Honvéd és az FTC öregfiúkcsapata. Legendáink egymás mellett guggolnak (Fotó: Kristóf Lajos)

Például a Bozsik-alteregó Bundzsák Dezső tette jobb oldalról mérnöki precizitással a fejére a labdát az első gól előtt – azt akarták, újra csillogjon-villogjon. Mint fénykorában, *1956 előtt*. Sőt, valljuk be, az utolsó, harmadik gólnál a Vidék védői, miután a tizenhatoson belül kapott Alberttől egy forintos átadást a jobbösszekötő helyén, elugráltak mellőle inkább, nehogy elakadjon bennük a labda, s Puskás Öcsi megint megcsinálhassa egyik kedvenc mutatványát: a mesterhármast!

A magyar futballrapszódia vége: „Öcsi, Te jó voltál!"

De a legfontosabb dolog mégsem ez, még mindig a jelenségek szintjén vagyunk, s nem a lényegnél, bár már közelítünk hozzá. Mert az 1981-es találkozónak természetesen van előzménye: a magyar futball két óriása személyesen, mint már jeleztem, nem először találkozott egymással. Barcs 1962-es könyvéből nem derül ki, *Puskás* beszélt-e külön-külön a feltörekvő új nemzedék tagjaival, amikor több alkalommal is felkereste őket a chilei vébén. Vagy, ami valószínűbb, inkább régi cimboráival, az akkor már obsitos Bozsikkal, a visszavonulás előtt álló Grosiccsal vagy Sándorral, az egykori elválaszthatatlan ultipartnerral nosztalgiázott inkább. Barcs rögzít egy jelenetet (fénykép is van róla), amelyből némi fantáziával arra következtethetünk, hogy Albertet, Göröcsöt, Farkas Jánost és a többieket nem kötötték le különösebben a honvággyal és lelkiismeret-furdalással küszködő *Pancho* erősen önigazoló jellegű sztorijai, s érdektelenségüknek a metakommunikáció

Puskással szemben 7-es számmal Szőke II. László (Fotó: Szőke II. László ajándéka)

szintjén hangot is adtak. Nem lehetetlen tehát, hogy rögvest valamilyen látens feszültség keletkezhetett a Rákosi-éra és a Kádár-rendszer két nimbusza között, amelynek a később ismertetendő 1960. október végi brüsszeli pikírt Puskás-kritika amúgy is megágyazott! S azt se feledjük, Puskás akkor még fekete bárány volt, megbélyegzett ember. S így, ha netán valamilyen spontán rokonszenv mégis szövődött volna közöttük – ez szerintem a brüsszeli *intermezzo* ismeretében lélektanilag kizárt –, az óvatos Albert Barcsék fürkésző pillantásai közepette semmiképpen sem mutatta volna ki, noha kiskamaszként ő is csodálta Öcsit. Visszaemlékezéseiben, akárcsak Sándor, egyetlen jelzőt alkalmaz rá: zseniális. Ebből arra következtetek, a személyes kontaktus akkor még nem jött létre köztük, s az is egészen biztosnak tűnik, hogy Puskás – egyidőben rendezett meccseik miatt – inkább csak hírből ismerte Albertet, saját szemével csak egyszer, az 1960. október 30-i belga–magyar mérkőzésen láthatta a futballpályán. Az újabb szemrevételezésre pár évet ismét várnia kellett. Az egyik spanyolországi kupamérkőzésen aztán, amikor a Fradi 1965-ben megnyerte a Vásárvárosok Kupáját, a VVK-t, s ennek során kiverte a Bilbaót, Puskás 1965. április 21-én délután, a második, 2:1-re elvesztett mérkőzés után (a Fradi gólját Varga Zoltán lőtte) bement a magyar csapat öltözőjébe. És a maga harsány, szókimondó módján a következő szavakat intézte a leendő aranylabdáshoz:

– *„Te vagy az Albert? Azt hittem, jobb játékos vagy!"*

Itt újra meg kell szakítanom az elbeszélés fonalát. Ki kell merevítenem ezt a baszkföldi öltözői jelenetet: a rekedtes hangú szentencia egyszerre volt igaz – és mélyen igazságtalan! De mindenekelőtt súlyosan sértő volt, egy másik férfi önképébe gázolt, ráadásul nem először: Albertet ismét sokszorosan megalázták, méghozzá publikusan, a nyílt színen, saját legintimebb közegében. A társai füle hallatára és szeme láttára. Az ilyen kiszólások akkor is a focisták elevenébe vágnak és szívbe markolóak, ha a kritika a lelátóról öblös, borízű hang formájában érkezik, mondjuk a 'fradika' valamelyik vezérszurkolója szájából. Ilyenkor, tudjuk, bármi megtörténhet, az önérzetében frusztrált 'célszemély' beszűkült tudatállapotba kerül, s letolja a gatyáját a mélyen tisztelt egybegyűltek előtt, miként az 1956 előtti Puskás nemegyszer: például 1956. április 22-én, vasárnap délután a később róla elnevezett Népstadionban (Bp. Honvéd– Bp. Kinizsi 2:1.). Vagy mint a gall Éric Cantona, akinél egy ízben – 1995 januárjában, a *Crystal Palace* ellen – annyira felment a pumpa Manchesterben egy drukker cikizésére, hogy a korlátot átugorva egy fejre mért brutális karaterúgással vett magának elégtételt.

Gólöröm – Varga gratulál Albertnek (Forrás: archív)

Akárcsak 2017 novemberében az ugyancsak renitens viselkedéséről elhíresült szintén francia balhátvéd: Patrice Evra, aki durván belerúgott egy őt bírálni merészelő marseille-i szurkolóba. Itt viszont, Albert és az egész 1956 utáni magyar labdarúgás szemszögéből, sokkal rosszabb történt: a Rákosi-rendszer legnagyobb futballsztárja nyilvánított – immár másodízben – (szak)véleményt a Kádár-kor épülőfélben lévő bálványáról. Ráadásul az egyetlen személy, aki ezt szakmailag és morálisan hitelesen megtehette. Ne feledjük: Puskás, noha leszálló ágban, de 1962–63-ban és egy évvel később

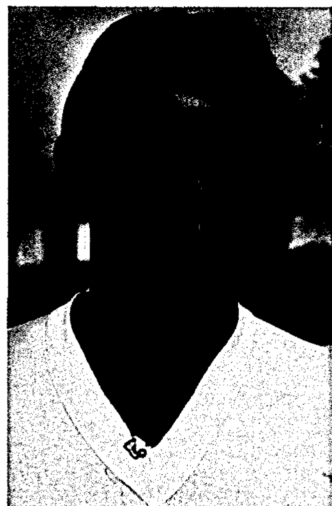
is még spanyol gólkirály. Nem ért még véget megduplázott karrierje, Alberté viszont, bár ezt akkor nem lehetett tudni, az 1969. június 15-i koppenhágai szalagszakadással súlyosbított borzalmas térdsérülése következtében „mindösszе" tizenhat évet ölelt fel. Ennyi időt tölthetett a nemzetközi labdarúgás élvonalában. Puskás öt kerek esztendővel többet: összesen huszonegyet – tizenhármat Magyarországon és nyolcat Spanyolhonban. S csak azért nem szinte egy teljes negyedszázadot, mert '56 után két idényre elmeszelték. Igaz, őt elkerülték az igazán komoly sérülések – a Liebrich-taposás kivételével. Ez viszont sokkal súlyosabb (sport)történelmi következményekkel járt, mint Albert balszerencsés, ám szintúgy egyáltalán nem a véletlen számlájára írható dániai traumája: ez volt a berni vereségnek – s mindannak, „ami utána következik" – az első számú, mondhatni legfőbb oka.

Puskás tehát történelmileg nem is lehetett volna igazságtalanabb az utána következő korszak első számú csillagával, mint amilyennek brüsszeli és bilbaói beszólásaival bizonyult. Nem az akkor tizenhárom esztendős kiskamasz Albert Flóri tehetett róla, hogy tizenegy évvel korábban azon az elátkozott meccsen Öcsi nem fért a bőrébe, lerúgták, a döntőben persze *mégis* játszani akart, bár saját megítélése szerint is 'csak' hetvenöt-nyolcvan százalékos állapotban volt, a magyar futball – s a magyar nemzeti önbecsülés – újabb jóvátehetetlen presztízsveszteséget szenvedett. S végső soron az sem Albert Flórián bűne, hogy – személyiségjegyei alapján – a puha diktatúra szűrőjén ő akadt fenn: a Kádár-érának – 1967/1968-ig aligha kétségbevonhatóan – épp egy olyan karakterű új idolra volt szüksége, mint amilyen ő volt. Az csupán külön pech, és a Sors nagyfokú igazságtalansága vele szemben, hogy – abszolút értelemben s immár történelmileg is igazolhatóan – Puskás futballistaként még nála is tehetségesebb, emberként karakánabb, s mindent összevetve: sokkal szerencsésebb volt nála. Ennyi szőrszálhasogatás után azt hihetnők, fenékig ürítettük a méregpoharat.

Albert a hatvanas évek közepén, a csúcson (majdnem mindenki által kényeztetve, de a háttérből már gyanakvó szemmel fürkészve) (Forrás: archív)

De a 'java' még csak ezután következett. Puskás ugyanis megint nem tudta, mit cselekszik, de megtette most is. Egy adat szerint „odalépett az ismeretlen Varga Zoltánhoz, és hátba veregette: „Öcsi, te jó voltál!" Utólag könnyű okosnak lenni, mégis kijelenthetem: rosszabbat nem is cselekedhetett volna. Talán még akkor sem, ha egy megátalkodott gonosztevő teszi, egy igazi intrikus, s nem egy közismerten rokonszenves, amolyan jópofa, kedves fickó, akire talán még ellenségei sem tudtak igazán haragudni. Albertet viszont ezzel a két mondattal egyszerűen elgázolta. Beletiporta a bilbaói öltöző linóleumburkolatú padlójába. És, alighanem ez is igaz, felgyorsította, egyszersmind ki is élezte Varga Zoltán nyilván már akkor lappangó, ám valószínűleg még nem tudatos és nem is visszafordíthatatlan ellenérzéseit az 1969. június 10-i Borbély-bírálatban is szóba hozott Albert-kultusszal szemben. És ezzel, megítélésem szerint, Puskás akaratlanul csaknem olyan durva hibát követett el, mint 1954-ben. Akkori kihívó, bicskanyitogató magatartása, végső elemzésben, a világbajnoki címbe került; míg brüsszeli és bilbaói 'állásfoglalása' – tűnjék utólag bármily meghökkentőnek is – szerintem jelentős mértékben hozzájárult a magyar futball későbbi elrohadásához. Ne kerteljünk: a világszintű, sőt 1952–1954 között világelső

Kocsis Lajos az 1968. évi, Mexikóvárosban rendezett nyári olimpián a labdarúgócsapat tagjaként az első helyen végzett (Fotó: CULTiRiS)

magyar labdarúgás nem egyszerűen jóvátehetetlen vereséget szenvedett 1954 nyarán Bernben, hanem gyógyíthatatlan, üszkösödő fekélyt is kapott. Sajnos, nem utolsósorban épp a valaha pályára lépett legtehetségesebb képviselője 'jóvoltából.' Mert ne tévesszük szem elől, amit nagyon sokan, köztük Sándor Károly is állítanak: ha nincs az '56-os forradalom, s Puskás nem marad külföldön, két-három éven belül annyira leereszt, hogy abbahagyta volna a futballt, s talán csak azért nem végezte volna úgy, mint később Kocsis Lajos, egy másik magyar őstehetség, vagy mint gyaníthatón az 1955-ös évjáratú Törőcsik András, az utolsó hungáriai (zuglói) futballzseni, mert Puskást felesége akkor sem hagyta volna cserben.

Nem tudom, hányan gondolták végig: az 1954. július 4-i kudarcba minden résztvevő lelkileg belerokkant. Valami visszavonhatatlanul elromlott, ízzé-porrá tört, akár egy kínai vagy japán váza, amikor takarítás közben megcsúszva páros lábbal 'beleszáll' tulajdonosa. Az önbecsülés, a hit s az abból következő egészséges önbizalom ingott meg, a verhetetlen tizenegy mítosza foszlott szanaszét, s attól kezdve mindenkiben, minden magyar játékosban és vezetőben ott bujkált a félelem. És a kóros kishitűség. Hátha megint nem sikerül, hátha ismét 'közbejön' valami. Ez derül ki különben Albert 2007-es önvallomásából is: 1960-ban a római olimpián az erősen középszerű dán válogatott, 1962-ben Rancaguában a „csehek", s végül az 1966-os világbajnokságon a szovjet válogatott ellen a magyar futballisták lába ólomnehézzé vált. Valósággal megbénította őket a görcsös győzniakarással elegyes önbizalomhiány. Ebben a lelkiállapotban pedig már csak szinte véletlenül lehet gólt rúgni. Ugyancsak idetartozik egy Fenyvesi Mátétól származó öltözői emlékfoszlány: Puskás, aki köztudottan igen háklis volt a labdákat könnyelműen elszóró játékostársakra, és keményen le-leszúrta őket („Nem látod, hogy pirosban vagyunk?!"), nem tűrte, hogy meccs után piszkálják a gólhelyzetben hibázókat. „Miért nem előtte szóltatok neki?" – kérdezte ilyenkor indulatosan. Vagyis, s ez is merő lélektan: egy biztató szó gólt eredményezhet, egy letolás fájó emléke pedig újabb 'ziccerek'

Törőcsik András akcióban (Forrás: FourFourTwo)

kihagyásával és az esetleg életbevágóan fontos mérkőzés(ek) elvesztésével jár. *A magyar futball történelmileg szédületesen rövid idő alatt végbemenő zuhanórepülése mögött ez a profán pszichológiai béklyó is ott rejtőzik.*

E Puskás-mondat értelmezéséhez újfent két dolgot kell tudnunk:

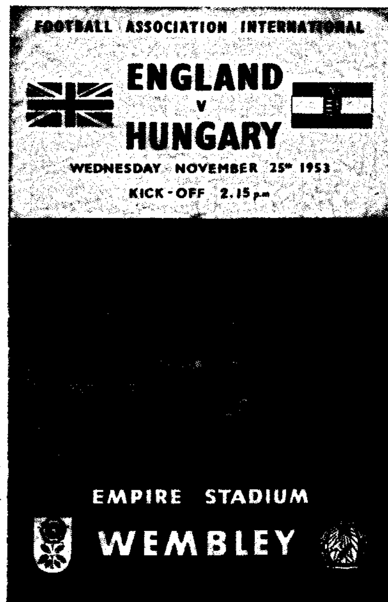
a.) A „beavatottak" már játékostársuk testtartásából is „tudják", belövi-e a helyzetet, vagy a hálóőrbe, esetleg a kapufa külső élére, netán a lelátóra bikázza a labdát, és b.) kell egy abszolút tekintély a pályán és az öltözőben, akire mindenki hallgat, és zsigerből engedelmeskedik neki. Átragad rájuk magabiztossága, töretlen optimizmusa. Ilyen pedig '56 után már nem volt egész Magyarországon, a testileg és lelkileg egyaránt sérült Puskás pedig 1954. július 4-én délután nem lehetett az. A többit tudjuk, a spirál azóta is lefelé tart, bár már régóta azt szeretnők hinni, leértünk a gödör aljára.

De ennél sokkal rosszabb is történt! Már többször is utaltam rá, a futball a trianoni Magyarországon mást, jóval többet jelentett a történelmi megvertség bélyegével küszködő közönséges halandóknak és a kifinomult értelmiségi elitnek egyaránt. Többet, mint Nyugaton, vagy akár az Osztrák–Magyar Monarchia többi utódállamában. A futball a szimbolikus térben jobb híján, az elégtételkeresés, a történelmi-társadalomtörténeti léptékű kompenzáció terepévé (is) lett, különösen az újabb, 1941–1945 közötti nemzeti traumák után, amikor a megnyomorított, önbecsülésében amúgy is porig alázott ország immár a nagy Szovjetunió gyarmatává, a béketábor egyik pillérévé (bástyájává) vált. Kísérleti laboratóriummá, ahol az új, igazságos, kizsákmányolástól mentes, egyenlőségen és morális felsőbbrendűségen alapuló, sokoldalúan fejlett, szocialista, úgymond „osztálynélküli" társadalmat, legalábbis annak helyi, 'pannon' változatát, föl lehet, és föl is kell „építeni". Természetesen a Milovan Đilas által beszédesen 1956–1957 óta új osztálynak nevezett pártnómenklatúra bölcs és körültekintő vezetésével. Ez persze alapvető, történelmi, talán történetfilozófiai mélységű (ön)-ellentmondás, ami értelemszerűen torkollott először a Nagy Imre-féle „új szakaszba", majd '56-ba. S aztán a kádári „pacifikációba" és, immár 1962–63 után, a lélekromboló álpacifizmusba, az össztársadalmi szintű kisstílű kompromisszumkényszerekbe. És mindabba, „ami utána következik". Napjainkig, az ugyancsak felemásra és ellentmondásosra sikeredett 'rendszerváltást' rendszerváltoz(tat)ást is beleértve.

Ám ez semmit sem von le az akkori, „népből jött", többnyire munkás- és parasztszármazású értelmiségi generációk ország- és társadalomjobbító hevületének, valamint hazafias érzéseinek objektív értékéből, amelyek, élve a társadalmi mobilizáció számukra 1945-ben, majd 1948 után megnyíló csatornáival, „meg akarták forgatni a világot". Legalábbis a régies, rendies struktúráit rendületlenül őrző magyarországi magyar társadalmat. Így vált az Aranycsapat a fényes szellők nemzedékének is etalonjává, legféltettebb kincsévé, úgyszólván utolsó reményévé. Olvassunk csak bele, mit ír erről a korszak egyik szakértője, a Nagy Imre körül csoportosuló értelmiségi kör egyik legrokonszenvesebb alakjának, Gimes Miklósnak, a Nagy Imre-per kivégzett áldozatának szentelt *Egyetlen élet* című monográfiájában Révész Sándor: „Az aranycsapat diadalmenetének és bukásának lélektani jelentőségét

nehéz túlbecsülni. Az ország felsőbbrendűségének, diadalsorozatának, élre törésének folyamatos és mindenre kiterjedő proklamációja, amely 1953 júniusa óta folytatódott is, de el is bizonytalanodott, a vele szemben álló élettapasztalatok részleges, önkritikus elismerésével még inkább el is hiteltelenedett, szinte egyetlen, nagyobb tömegek számára is lényeges dologban igazolódott: a világverő aranycsapat teljesítményében.

A világháborúban és a világháború után (a szovjet mintájú diktatúrával szembeni ellenállásban) elszenvedett, s a diktatúrához kötött reményekhez képest a kiábrándító valóságtól elszenvedett vereségeket, melyeknek kibeszélése is, átélése is be volt tiltva, az ő fantasztikus győzelemsorozatuk kompenzálta. Az aranycsapat volt a magyar nép utolsó aranytartaléka. Legalábbis a magyar nép jelentős részének, amelyre kiterjedt a kompenzáló és szublimáló kollektív szurkolói lélek." Ehhez azt tehetjük hozzá: a már csupán a *szimbolikus térben létező* imaginárius összmagyar nemzetnek is szinte utolsó lelki támasza, valóban aranytartaléka volt! Az 1917-es születésű Gimes Miklós sok millió magyarországi és határokon kívül rekedt magyar honpolgárhoz hasonlóan minden kétségen kívül maga is a szurkolók közé tartozott. Ott izgult a rádió mellett, amikor Rómában huszonnyolc év után először győztük le az olaszokat, a legendás londoni 6:3-at kollégáival, id. Novobáczky Sándorral és Patkó Imrével együtt szurkolták végig a lillafüredi üdülőben, és minden valószínűség szerint ott szorongott ő is a Népstadion lelátóján, amikor 1954. május 23-án 7:1-re ismét elpáholtuk a futball tanítómestereit. Több dologban mégis különbözött a közönséges halandóktól, akik, Révész szellemes kifejezésével csupán „Szepesi hangján »látták« a meccseket", kivált a külföldi közvetítéseket: Gimes Miklós befolyásos értelmiségiként, mi több, a *Szabad Nép* rangos zsurnalisztájaként kivételezett helyzetben volt. A pártlapnak a genfi leszerelési értekezletre hivatalosan kiküldött munkatársaként ugyanis szerét ejthette, hogy szemtanúként tekinthesse meg az „aranylábú fiúk" újabb világraszóló diadalait.

Hírverő plakát Londonban 1953-ból
(Forrás: archív)

Jegy a 6:3 visszavágójára 1954-ben, bennfenteseknek
(Forrás: archív)

Monográfusa arra is tesz halvány célzást, miszerint Gimes annyira szerette volna „élőben" látni a svájci mérkőzéseket, hogy szokásától eltérően még bizonyos ügyeskedéstől sem riadt vissza, csak hogy visszatérhessen a vb színhelyére. Ez az előzménye 1954. június 27-én Bernben keltezett *Egy régi szurkoló levele a magyar–brazilról* című cikkének, amelyet Révész Sándor részlegesen közöl könyvében, én viszont – kordokumentum gyanánt – teljes terjedelmében publikálom:

„Kedves Sporttársak! Nehéz volt, nagyon nehéz. Megérdemelt volt a magyar csapat győzelme, sokszorosan megérdemelt: tartalékosan is – Tóth II. sérülése után –, csonkán is lényegesen jobb volt, mint ellenfele, veszedelmesebben s főleg eredményesebben támadott, ügyesebben, határozottabban védekezett és sokkal sportszerűbben játszott. Illetve sportszerűségről ezen a mérkőzésen csak a magyar csapattal kapcsolatban lehet beszélni. De hogy mindennek ellenére mégis milyen nehéz volt ez a küzdelem, s játékosaink győzelme milyen erőfeszítések árán született meg – azt csak az tudhatja, aki a meccset látta. Vagy talán az sem, hanem csak a tizenegy fiú, aki a kilencven percet végigharcolta és győzött. Igaz, jól kezdődött. (Persze

jól is végződött, de éppen arról akarok írni, ami közben volt.) Szóval jól kezdődött: a negyedik percben Hidegkuti lövése, a nyolcadikban Kocsis bombafejese rezegtette Castilho hálóját. Mi, magyar nézők, a berni stadionban, akik a mérkőzés előtt bizony szurkoltunk egy kicsit, a második gól után megkönnyebbülten dőltünk hátra az üléseken és vártuk a folytatást, a tűzijátékot, a gólesőt. Valószínűleg ezt várta otthon is sok százezer ember a rádió mellett. Hiába, nagyon elkényeztetett bennünket a csapatunk.

De a brazil válogatott kemény diónak bizonyult. Nem olyan jó együttes, mint a mienk, nincs játékában annyi ötlet, szín, helycserés támadás, váratlan passz, hajszálpontos adogatás, de nekik is vannak egyénileg kiváló játékosaik. A magyar csapat pedig – tartalékos volt. Szépen futottak a támadások, a brazilok sokszor percekig nem tudták megszerezni a labdát, de támadásainkban nem volt meg az átütőerő, amelyet megszoktunk, nem alakult ki az a nyomás, amelynek vége csak az ellenfél összeroppanása lehet. Érezhető volt, hogy csatársorunk nem az évek óta megszokott összeállításban játszik – hiányzott Puskás. Éppen az idő tájt, amikor kezdett látszani, hogy nekünk mégsem úgy megy a játék, ahogyan szokott, a bíró tizenegyest ítélt ellenünk. A brazil csapat szépített 2:1-re és »ráment« a meccsre. Ami, sajnos, nem csak abban nyilvánult meg, hogy fokozták az iramot – ez becsületükre válik –, hanem abban is, hogy rámentek a magyar futballisták lábára. Ez – enyhén szólva – nem válik becsületükre. Az első félidő vége felé megsérült Tóth II., s ettől kezdve a tartalékos magyar csapat gyakorlatilag tíz emberrel játszott. Tartalékosan, tíz emberrel – egy nagyszerű, felejthetetlen második félidő után 4:2-re győzött a világbajnokság egyik fő esélyesének tartott brazil csapat ellen. Hadd tegyek itt egy kis kitérőt. 25 éve járok futballmeccsre. Kis túlzással azt mondhatnám, hogy diákkoromat azok

Az egyik magyar gól a magyar–brazilon. Tóth Mihály és Czibor küzdelme a brazil védelemmel
(Forrás: archív)

a válogatott mérkőzések keserítették meg, amelyeken a magyar csapat nem győzött, pedig jobb volt. Emlékszem például – és bizonyosan még sokan mások is emlékeznek – a harmincas évek derekán arra az 1:1-es magyar–olasz mérkőzésre, amelyen 90 percig zuhogott az eső, 90 percig támadott a magyar csapat – csak éppen győzni nem tudott. Emlékszem egy 5:5-ös osztrák–magyarra, amelyen az osztrákok 5:2-ről egyenlítettek. Persze volt akkor a magyar futballnak sokféle problémája, baja, ami ezt magyarázza. De a sok között külön gyakran érezte a néző azt, hogy válogatottunk nem tud eléggé küzdeni. Nem tudja azt a végső plusz-erőfeszítést adni, amely a győzelmet jelentheti. A mi mai válogatottunk képes erre a legnagyobb, döntő erőfeszítésre. Ennek a válogatottnak a küzdőszelleme, lelkesedése, szíve – csodálatraméltó.

A mai magyar válogatott játékosai nem ismernek elveszett labdát, reménytelen helyzetet, reménytelen feladatot. A második félidőben a csonka magyar csapatot mintegy 20 percen át, komolyan szorongatta a brazil válogatott. De a védelem mindent visszavert. Lóránt volt ennek a védelemnek a tengelye, de Lantos, aki a legveszedelmesebb brazil csatárral, Julinhóval folytatott párharcot, ugyancsak megállta a helyét. S a szívvel – helyes taktika, ész, fölényes technika párosult. Amikor a brazilok berúgták második góljukat, ez a védelem nemcsak védekezett, hanem tartotta a labdát, dobta előre a csatársort, s megmutatta, hogyha úgy fordul a helyzet, a védelmünk is képes meccset nyerni. Tűzijátékot csatáraink vasárnap nem rendeztek. De a tartalékos csonka csatársor tagjai, ha kellett, hátramentek segíteni a védelemnek, s ugyanakkor volt erejük, különösen a mérkőzés befejező szakaszában, újra rákapcsolni, támadni és gólt lőni. Kit dicsérjünk? Tóth II.-t, aki sántikálva, fájdalomtól eltorzult arccal, de végig küzdött? Czibort, akinek nem kenyere a belsőjáték, de fáradhatatlan volt, s végül a jobb szélen készítette elő a magyar csapat negyedik, döntő gólját? Kocsist, a csatársor legjobbját, aki a támadások felépítéséből és befejezéséből az oroszlánrészt vállalta? Az egész csapatot kell dicsérni. A futball persze játék, veszteni is lehet, és a vereségbe is bele lehet nyugodni – elvileg. De vasárnap délután Bernben két olyan csapat játszott, amely gyakorlatilag csak a győzelembe akart »belenyugodni«. Csakhogy az egyik, a brazil csapat, durvasággal akarta a győzelmet kicsikarni. És kikapott. A másik, a mi csapatunk pedig a kedvezőtlen körülmények s az ellenfél erőszakoskodása fölött úgy akart győzni, hogy azt a bizonyos »legvégső« erőfeszítést is megtette. És győzött. A magyar játékosok büszkék lehetnek, hogy erre az erőfeszítésre képesek. S a játékosok is, a rádió mellett ülő százezrek is tudják, hogy a mai fiatalok vasárnapjait miért nem keserítik meg olyan válogatott meccsek, amelyeken a magyar csapat jobb, de mégsem győz. De ez már nemcsak sportkérdés, erről most nem írok. Sporttársi üdvözlettel: Gimes Miklós"

*

Mielőtt visszaadnám a szót Révész Sándornak, csöndben annyit megjegyeznék, Gimes Miklós akaratlanul olyan szavakat, kifejezéseket, társaslélektanilag is tökéletesen helytálló levezetéseket, elemzéseket használ kitűnő – elvileg csupán focitárgyú – cikkében, amelyek félreérthetetlenül utalnak az 1920-as nemzeti, s nyomában súlyos nemzettudati-kisebbségi érzésekkel, frusztrációkkal és kompenzatív késztetésekkel járó traumára. Trianonra és következményeire. S tegyük tárgyilagosan azt is hozzá: Gimes természetesen a futballhoz is ért, hiszen észleli a csapat kimagaslóan legjobb, taktikailag és stratégiailag pedig legfontosabb – mai futballista szlengben: meghatározó – játékosának egyelőre még pótolható, úgy-ahogy jóvátehető hiányát.

Egyszersmind azt is ösztönösen megérzi: ebből még igen nagy baj lehet, a csapat – akárcsak annak idején, egy másik dimenzióban és idősíkban Görgey, Klapka, Damjanich forradalmi honvédseregei – máris „pluszerőfeszítésekre", fizikai és lelki teherbírását fokozatosan felőrlő csatározásokra kényszerült. Pedig a legfontosabb két ütközet (az uruguayiak és a nyugatnémetek ellen) még előtte áll. Nem tudhatja viszont, hogy ez – Puskás senkivel és semmiképpen nem kompenzálható kiesése! – pontosan annak az öröklött és persze históriailag kódolt nemzeti gyarlóságunknak: a kisebbrendűségi érzést, a történelmi megvertséget dölyffel, fölényeskedéssel pótoló, másokat bántóan lebecsülő, lekezelő attitűddel 'ellensúlyozó' magyar kivagyiságnak volt a következménye, amelynek az apai ágon német származású, s így tudtán kívül a „magyar alkathoz" ösztönösen az átlagnál, az átlagosnál jobban, sikeresebben idomulni igyekvő Purczeld-Puskás Ferenc volt a legjellegzetesebb, legtehetségesebb és leglátványosabb képviselője. S ez egy idegennek még szembetűnőbb, mint nekünk, akkori és mai honfitársainak. Egyik legmeggyőződésesebb híve, Rogan Taylor angol újságíró ezt így fogalmazta meg:

> *„Puskás nem egy megfontolt személyiség, szerintem nagyon spontán, ösztönös. Van egy emberi melegsége; valójában ez, szerintem nagyon magyaros. Vannak elemek Puskás egyéniségében, amelyeket minden magyar ember közösnek érez vele. Ez az egyik oka annak, hogy Öcsi egy ikon, a nemzet Öcsije."*

A vb-döntő főszereplői: Fritz Walter, William Ling és Puskás Ferenc (Forrás: archív)

Vagyis *a szimbolikus térben* elképesztő futballtudása és honi társadalmi presztízse következtében ő testesítette meg már akkor is a magyar nemzetkaraktert – máig ható érvénnyel. Vonzó tulajdonságaival, eredetiségével, eleganciájával, kreativitásával és bosszantó, bántó, másokat irritáló, visszacsapásra, bosszúra serkentő harsány vonásaival együtt, egy személyben. Éppen ebben az egybeesésben rejlik személyiségének ellentmondásos vonzereje és – halálával immár kimondható – szimbolikus fontossága, történelmileg is értékelhető jelképes hatásmechanizmusa!

S most nézzük meg, mit ír erről Révész Sándor: „És ezután jön az a végzetes vasárnap, amelyen az aranycsapat a világbajnoki döntőben kikap attól a német válogatottól, amelynél két héttel azelőtt, a csoportmérkőzésen még öt góllal jobb volt, s a rádió mellett ülőket az elkeseredés olyan útra viszi, amire sem a nyomor, sem a terror nem vitte őket: ki az utcára, neki a karhatalmistáknak. Ez a vereség nyilvánvalóan Gimes számára sem lehetett »csak sportkérdés«.

A világbajnokság elvesztése az illúziók elvesztésének szimbóluma, a nagy erőfeszítések értelmébe, a világ megforgatásába vetett hit összeomlásának a szimbóluma. Ennek a vereségnek az a szimbolikus jelentése, hogy nem szakad meg az örökös magyar veszteség végzete, hogy a magyar nem kaphat olyan esélyt a történelemtől, a saját képességeitől, hogy azt el ne veszteget-né. A világbajnoki kudarc össznépi okkeresésének szenvedélyébe rejtőzött a társadalmi kudarc össznépi okkeresésének szenvedélye. Amennyit tett az aranycsapat diadalsorozata lélektanilag a reménytelenség kiteljesedése ellen, annyira segítette a kudarc lélektanilag a reménytelenség kiteljesedését. Amit Gimes idézett cikkében a magyar–brazil után (a maga számára is) maradék lojalitásával tudatosítani igyekezett, hogy tudniillik az új magyar foci minősége összefügg az új magyar társadalom minőségével, az most a magyar–német után (benne is) a visszájára fordul, és annak tudatává válik, hogy az új magyar foci részdiadalokon túli, végső kudarca az új magyar társadalom részdiadalokon túli, végső kudarcához kapcsolódik."

Vagy, miként Izsák Lajos szárazon összegzi elemzésében: „A biztosnak vélt, de meg nem nyert labdarúgó-világbajnokság szinte az egész magyar társadalomban csalódást keltett. Budapesten rendszerellenes tartalommal feltöltődött utcai tüntetésekre is sor került, először a diktatúra idején." Tökéletesen egyetértek történészkollégáim tömör levezetésével, és osztom Révész ama feltételezését is, miszerint anélkül, hogy kézzelfogható értesülései lettek volna Gimes Miklósnak a július 4-i berni kudarc során elszenvedett kedélybeli megrázkódtatásairól, úgy gondolja: „annak alapján, amit arról tudunk, ahogy a győzelmekre reagált, feltételezhetjük, hogy a rendszerhűség lelki »feladásának« folyamatában Gimes esetében is szerepe volt ennek a vb-döntőnek." S akkor mit szóljanak azok, akik 1954-ben három-négy évesen még a homokban játszottak, vagy pendelyben mászkáltak a konyhaasztal körül, s a világ nagy történéseihez annyi közük volt csupán, ami szüleik reakcióiból szüremlett számukra?

Mint példának okáért a berni magyar nagykövetség későbbi sajtóattaséjának, az 1950 áprilisában született sárbogárdi Csizmadia Mikinek, aki egy meccsközvetítés során sehogy se értette, hogy' lehet az, hogy a rádiót körülülő rokonok és szomszédok az első két gól után önfeledten a levegőbe dobálják, aztán a következő háromnál nemhogy megismételnék a számára örömteli, már-már kéjes gesztust, még rá is förmednek, hogy ne lábatlankodjon tovább körülöttük... Jó húsz évvel később jött csak rá, hogy melyik mérkőzésről is volt szó... Révész természetesen több értesüléssel rendelkezik minderről, mint bárki más, és ennek, az intuíciónál azért némileg több megérzésnek gazdagon dokumentált könyve egyik jegyzetében, óvatosan feltételes módot használva, hangot is ad: „Van, aki tudni véli, hogy a remélt világbajnoki győzelmet ünneplő, előre megírt, nagy, aláírás nélküli címlapos cikket, amelyet a vereség után természetesen nem közölhettek, s amelynek szövege nem maradt fenn, Gimes Miklós írta. Ezt – hangsúlyozza Révész – nem tudjuk sem megerősíteni, sem megcáfolni." Sajnos én sem, még azt a másik, álnéven közölt futballtárgyú Gimes-cikket is csak a Gimesnél néhány évvel fiatalabb nemzedéktársa, egykori szerkesztőségi kollégája, Méray

Csalódott játékosaink az eredményhirdetés közben: Lóránt, Buzánszky, Czibor (Forrás: Buzánszky Jenő)

Tibor segítségével találtam meg, amire a tudós szerző föntebb hivatkozott – magam viszont itt fejezem ki érte köszönetemet. (Vö. Miklós János: A lausanne-i tribünről. Genf, július 1. *Szabad Nép*, 1954. július 2., 4. o.)

Szövegem gondozása közben viszont Zelei Miklós kezembe nyomta az Aradon kiadott *Irodalmi Jelen* című folyóirat 2007/májusi számát, amelynek hírhalmából egy félre nem érthető újabb „bizonyíték" bányászható ki: a magyar politikai vezetés holtbiztosra vette Puskásék berni diadalát. Máskülönben 1954. július 3-i keltezéssel és »S.« jelzéssel a Magyar Posta nem nyomat ki egy háromforintos névértékű „Győzelmi bélyeg" elnevezésű sorozatot, amely kerek huszonnégy óra múlva okafogyottá – és azóta is a világ bélyeggyűjtőinek egyik áhított kegytárgyává – vált. Mostanában kelt el egyik példánya, nem kevesebb mint hatszázezer forintért.

A versailles-i döntés megismétlődése – kicsiben

Az Aranycsapat szereplése persze Erdélyben és a Partiumban is nemzeti ügy. A mérkőzést Nagybánya főterén hangszórók sugározzák; Szatmárnémetiben Bakos Sándor, a helyi áruház valamilyen vezető beosztású alkalmazottja is rendszeresen hallgatja Szepesi szárnyaló közvetítéseit baráti társaságban. Amikor viszont 1954. július 4-én délután beüt a krach, s a társaságon erőt vesz a letargia, anyósa, Krajcsovicsné Ludán Mária – Marcsa nagynéném – kálvinista hitére erősen rácáfolva a rádió elé térdepel, s zokogó hangon kérleli az Urat, csak most az egyszer adja meg, hogy a magyarok győzzenek. Nincs ez másképp negyvenegy kilométerrel odébb, Szinérváralján sem, a helyi magyar lakosság kezdeti büszkeségénél csupán szívbe markoló fájdalma nagyobb, amikor a hírét veszi: a mérkőzést a két héttel korábban agyonvert németek nyerik. Puskásék diadalmeneténél nemigen létezik akkoriban lélekemelőbb dolog a közszékelyek számára sem Gheorghe Gheorghiu-Dej és Groza Péter szocializmust építő népi demokratikus Romániájában. A fiúgyerekek a libaréten Bozsiknak, Kocsisnak, Zakariásnak, Czibornak hívják és hívatják magukat, az egymással megmérkőző csapa-

tok kapitányai a hetvenes évekig Lóránt és persze Puskás nevét viselik. Aki pedig csak teheti, meccset hallgat vasárnaponként, kivált a világbajnokság évadján. Csíkpálfalváról például gyalog tódulnak be a férfiemberek a közeli Szeredába, hogy a főtéren felállított hangszórók, korabeli kifejezéssel „diffúzorok" (és Szepesi György) jóvoltából ők is részesei legyenek az „aranylábú fiúk" fegyvertényeinek: lelkesülten és büszkén nyugtázzák a brazilok és az uruguayiak elleni sikereket, és készülnek a július 4-i végső győzelemre, hogy legalább ezen a jelképes szinten éljék meg az anyaországhoz fűződő olthatatlan vágyaikat, az együvé tartozás semmihez sem hasonlítható érzését. Van, aki porontyait is magával cipeli, így kerül a mintegy ezerfős tömegbe a kilencesztendős Ferencz Salamon Istvánka – a leendő Ferenczes István költő és lapszerkesztő – is. Sokat nem ért az atyafiak kommentárjaiból, arra viszont határozottan emlékszik: a tömeg, mintha dróton rángatták volna, egy emberként mozdult Szepesi egy-egy sistergő mondatára, a borázdás arcú, meglett férfiaknak rúgásra lendült a lábuk, tágra nyílt pupillával, ökölbe szorított kézzel szurkoltak, s ha rajtuk múlik, Bozsikék bizonnyal elsöprik a nyugatnémet hadállásokat. Aztán, amikor az angol bíró nem adja meg Öcsi szabályos gólját, s pár pillanat múlva lefújja azt az elátkozott mérkőzést, először síri csönd támad a téren, majd tüstént lábra kapnak a mítoszok: persze Puskásnak „le volt pecsételve a bal lába", meg a németek fekete Mercedeseket osztogattak a „hazaáruló" vezetőknek. Hazafelé menet pedig valamennyi útba eső kocsmába betérnek, megisznak mindent, ami folyékony és alkoholtartalmú, és sírva meg tántorogva, fennhangon káromolják a magyarok istenét, aki ezt a csúfságot megengedte.

Ugyanez történik az Erdővidék eldugott falvaiban – Köpecen például, ahol a település apraja-nagyja Bíró Jóska, a helyi kollektív gazdaság könyvelője udvarán szorong: neki van ugyanis egyedül egy, még a világháború zűrzavaros éveiben szerzett Philips márkájú telepes rádiója, amely ezt az isten háta megetti háromszéki falut a nagyvilággal összeköti. Annak rendje és módja szerint ki is rakja az ablakba, és a maximumig felerősíti, hogy mindenki hallhassa és átélhesse a verhetetlen tizenegy világraszóló diadalsorozatát. Amikor pedig július 4-én délután a dolog rosszra fordul, Grosics a 84. percben beszedi Helmuth Rahn lövését, s már nincs idő legalább egyenlíteni, az „elcsalt" meccs feletti fájdalmában, s persze a sűrűn kortyolgatott szilvapálinka gőzös bódulatában Bíró József (Bíró Béla erdélyi irodalomtörténész, esszéista és politológus édesapja) úgy vágja ki a nagy értékű szerkezetet az udvarra, hogy az ripityára törik. S az is tény, midőn egy föltehetően kolozsvári magyar színtársulat másnap a Székelyföld szívében, Székelyudvarhelyen 'tájolt', a komédiások meglepődve tapasztalták, a nézők kivétel nélkül tetőtől talpig feketébe voltak öltözve. Valamelyikük nem átallotta kérdőre vonni az egyik öregasszonyt, mondaná meg, kije halálozott el. „Senki, mondta az anyóka. Sokkal nagyobb a baj. Tegnap elveszítettük a vb-döntőt." „Néném, ennyire szívén viseli a labdarúgást?" – faggatózott tovább a színész. „Dehogyis! Még életemben nem láttam focit. De ha ezt a meccset megnyertük volna… Egész Erdély Magyarországhoz került volna"…

A romániai magyarság valóságos második Trianonként éli meg a vereséget.

Albert–Puskás–Varga

De lépjünk vissza a bilbaói stadion öltözőjébe, és vizsgáljuk meg historikusi alapossággal az elfeledett Puskás-kinyilatkoztatás második felét! Mit is mondott *Pancho* Varga Zolinak? – „Öcsi, te jó voltál!" A mondat filológiailag is érdekes, s megint csak jellemző Puskás ösztönös zsenialitására: saját legismertebb magyarországi ragadványnevén szólítja meg az akkor húszéves és három hónapos Varga Zoltánt: „leöcsizi". Pedig akkor még biztosan nem tudja, és talán később sem járja meg az eszét, hogy azt a nála tizennyolc évvel – és sajnos egy teljes (futball)történelmi korszakkal – fiatalabb labdarúgó-fenomént tüntette ki véleményével, aki mindenben az ő ellentéte, sőt *tökéletes kontrasztja* volt. Egyetlen nehezen megragadható dolog – *a talentum* – kivételével!

Nagyon sokan gondolják úgy Magyarországon, köztük mértékadó szakemberek is, Varga Zoltán egyike a magyar labdarúgás négy-öt valaha élt legnagyobb tehetségének. Maga Szepesi György, az Aranycsapat tiszteletbeli kültagja is azt írja 1968-as *Magyar futballrapszódia* című, angol nyelven megjelentetett kis könyvében, hogy Zolit „kivételes technikai tudása minden idők legnagyobb játékosai közé emelheti". Mi több, a „jövő játékosának" nevezi! A minősítés súlyát csak növeli, hogy a mű Varga Zoltán távozásának évében látott nyomdafestéket, s akaratlanul is tanúsítja: a magyar futballtörténelemben ezzel nem egyszerűen egy újabb szakasz ért véget, hanem valami 1954. július 4-e után ismét jóvátehetetlenül eltörött, végérvényesen elveszett: Varga nem lett a „jövő játékosa"… Schlosser, Schaffer, Orth, Sárosi meg Zsengellér alakja lassanként a legendák ködébe és a történelem homályába vész, s most én magam is megbizonyosodhattam róla, milyen pokolian nehéz érvényes ítéletet megfogalmazni egy olyan agyoncsépelt, túlbeszélt témában, mint *a Puskás-jelenség.*

Hát még arról, akinek Puskással és Alberttel ellentétben az égvilágon szinte semmi sem sikerült. Puskásról tudjuk: mindent, amit futballista és anyaszülte lény talán még álmában sem remélhet, elért. Tökéletesen arányos, megkettőzött karrier; négy magyar és négy spanyol gólkirályság; világhír, diktátorok és államfők kegye, királyok hódolata – még felsorolni is lehetetlen. Albertnek egy teljes magyar pályaív jutott, amely csak Puskáséhoz viszonyítva félkarrier, amúgy szinte hibátlan: az 1967-es aranylabdával megkoronázva. Vargának gyakorlatilag semmi nem sikerült: két torzó, 1961 és 1968 között egy felébe-harmadába maradt 'magyar' korszak; majd, Puskáshoz hasonlóan, kétéves eltiltás után, 1970 és 1980 között egy 'nyugati' vesszőfutás: bundabotrányok, átgondolatlan, tehetségéhez méltatlan szerződések, gonosz átejtések. Izzadságszagú félsikerek: Nyugat-Berlin, Aberdeen, Amszterdam, Dortmund. S mindennek betetőzéseként még egy rossz, balul végződő házasság. Mintha átok ült volna rajta.

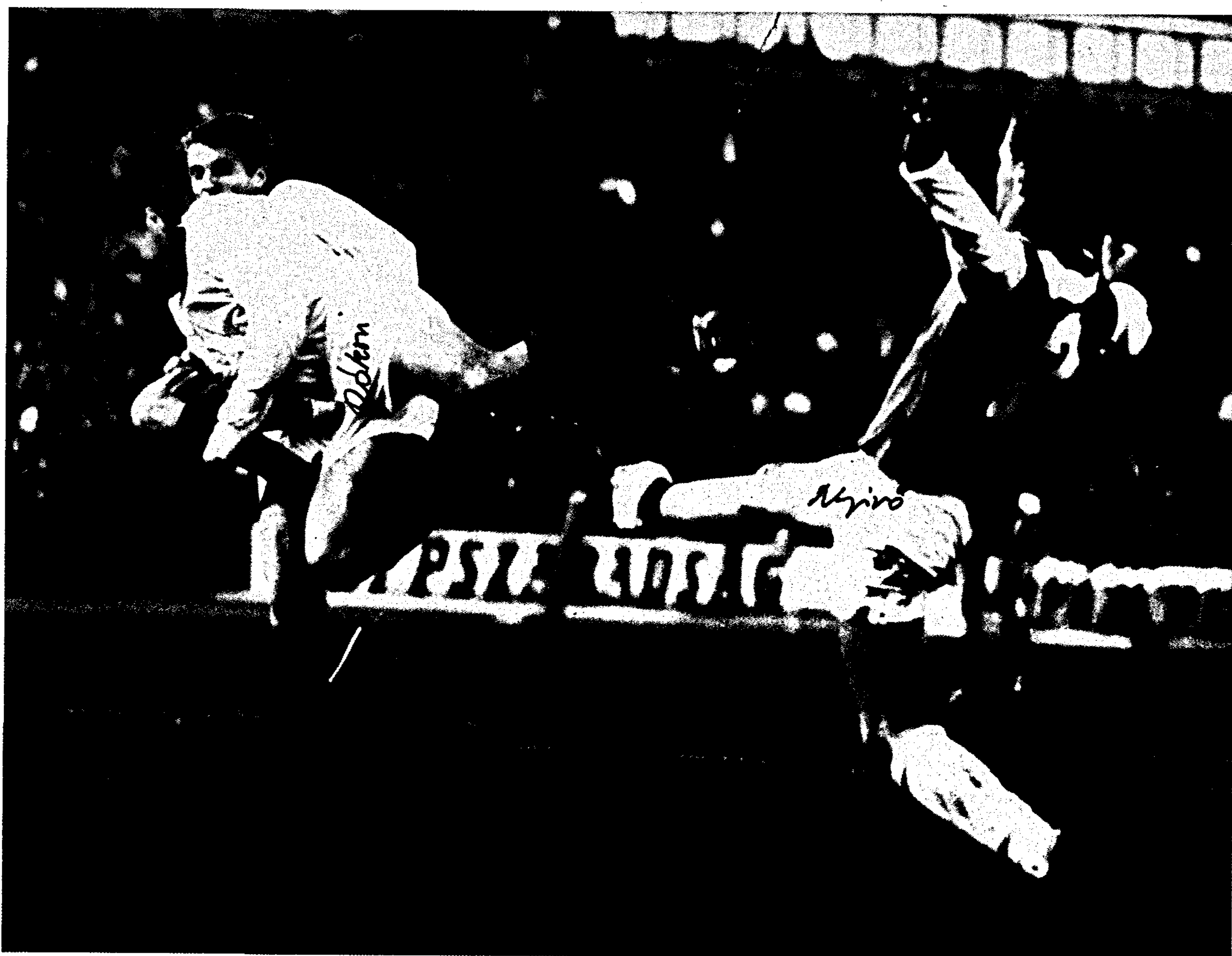
Varga Zoltán egy úttörő-válogatott mérkőzésen, 1960-ból (Forrás: archív)

Holott tudomásom szerint ő az egyedüli magyar spíler, akit már 8–9 éves korában 'kis Puskásnak' neveztek a Károly-kertben zajló grundfoci alkalmi szurkolói. Öt évvel később, 1957 szeptemberében pedig az alábbi sorok jelentek meg róla Lakatos György tollából a *Képes Sport*ban: „Hatvankilenc

gyerek... Ahány, annyiféle. Egyszerű számtan alapján hat csapatra való és három tartalék.

De hát itt nem egyszerű számok a gyerekek. Ez mind szép és jó dolog, de lesz-e belőlük futballista? *Lesz! Van közöttük egy tizenkét éves gyerek – Varga Zoli a neve, – bámulatosan jól bánik a labdával.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B) Vagyis Varga labdatechnikája, mozgása már siheder korában éppúgy szemet szúr, mint annak idején Puskásé és Kubaláé a budapesti kölyökválogatottban! (Egyik első trénere, Hajabács Géza így jellemezte: „A bőrén érzi a játékot...") Ennek ellenére az előbbi kettőből nemzetközi ikon lesz, míg Varga „örök ígéret" marad, noha alig van vele együtt játszó kortársa, vagy ellenlábasa, akit nem bűvöl el elképesztő tudásával. Dunai II. Antal például ezt mondja róla: „*Korszakos zseni volt, sokkal nagyobb karriert futhatott volna be, olyan sztár is válhatott volna belőle, mint most Lionel Messi.*" Ugyanezt állította a közelmúltban állandó ferencvárosi jobbszélsője, a szintén a magyar őstehetségek közzé sorolandó Szőke István is: „Varga Zoli a maga korában akkora klasszis volt, mint manapság Messi"; A nála hét évvel idősebb Rákosi Gyula is azt nyilatkozta Zoli váratlan halála miatti döbbenetében, hogy – idézem: „*Megelőzte Messit és Ronaldinhót.* – »Nem hiszem el, hogy ez megtörtént, teljesen le vagyok sújtva« – kezdte Rákosi, aki a hatvanas

Rákosi és Varga vállt vállnak vetve egy bajnokin...
(Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

...és egymás mellett a válogatottban
(Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

években Varga Zoli csapattársa volt. – »*Úgy tudta színezni a játékot, ahogy csak kevesen, megelőzte a saját korát, olyan dolgokat csinált a pályán, mint most Messi, vagy Ronaldinho*«" – tette ismét hozzá. „*Különleges tehetség volt, sokkal több volt benne, mint ami megvalósult*" – összegez 2018 októberében megjelent önéletírásában is. Horváth László ('Api', akivel ifista koruktól együtt rúgták a bőrt) a szemtanú hitelességével emlékezett: „*hihetetlen volt, amit a pályán produkált. Nagyon kevesen voltak akkor a világon, akik azt tudták a labdával, amit ő. Magyarországon soha nem lesz ilyen kiváló labdarúgó, az szinte biztos.*" Ezt támasztják alá Branikovits László emlékei is, aki ezt nyilatkozta egy idén nyáron megjelent interjúban: „*Zolit én is csodáltam. Még serdülőként ámulva hallgattuk azokat a történeteket, miszerint a Caligaris tornára, amelyet ifjúsági csapatoknak rendeztek, s amelyre a Ferencváros is rendre hivatalos volt, az olasz edzők, Helenio Herrerával az élen, Zoli kedvéért zarándokoltak el.*"

Nem kevésbé súlyosan esik a latba a pár hete elhunyt Berendy Pál méltatása (a 'Botond' becenevű tömzsi védőjátékos 'testőrként' Puskás, Hidegkuti, Di Stéfano, s főként Kocsis, de később Tichy, Göröcs és Albert életét egyaránt sokszor megkeserítette), aki – újságírói kérdésre válaszolva – néhány éve ezt nyilatkozta róla: „*Hozzá hasonló fenomén akkoriban nem volt egész Európában. Varázslatos játékos volt, sokkal többre kellett volna vinnie.*" Ugyanezt támasztja alá az a jelenet is, amelyet Török Péter örökített meg Lakat T. Károly *Requiem a nagy 8-asért. A fradisták vargazolija* című remek könyvében Varga 1973 júliusában történt amszterdami bemutatkozásáról, mármint a De Meer stadionban, az Ajax egyik tréningjén: Zoli szokásához híven hamarabb kiment az edzőpályára, kivitt magával egy zsáknyi labdát, meg az egyik tartalék kapust, a pályamunkásokkal felállíttatta „a szabályozható, műanyag figurákból álló sorfalat, és nekiállt 20-22-25 méterről lövöldözni". Felváltva, vagy iszonyatos erővel, vagy „cudarul rafinált" módon. „Időközben egyre-másra érkeztek az autócsodák, és ismerős figurák kászálódtak ki a kocsikból, Egymás után toppant be Hahn, Neeskens, Krol, Rep, majd a többiek, és a korlátra támaszkodva bámulták Varga magánelőadását. Mindaddig, amíg George Knobel vezetőedző be nem parancsolta" őket „az öltözőbe [...] De mielőtt eltűntek volna a játékoskijáróban, a társaság minden tagja magasra emelt kézzel, dörgő tapssal köszönte meg a vadonatúj játékostárs produkcióját." (114. o.) És végül ne feledjük a „legilletékesebb" partner, Albert Flórián véleményét is meghallgatni, aki pár nappal Varga tragikus halála után ezt nyilatkozta róla: „*Nagy egyéniség volt*, korszakos csillag, akinek *játékát a látványosság és a zsenialitás jellemezte.* Ha öt lehetőség közül választhatott, biztosan talált egy még jobbat, egy hatodikat."; „*Minden középcsatárnak ilyen jobbösszekötőt kívánok*" – mondta megrendülten. Varga Zoli sem volt rest, amikor vissza kellett adnia a bókot, mert ő egy ízben ekképpen vélekedett Flóriról: „*Fantasztikus képességű játékos volt.* Sok emberrel játszottam pályafutásom során, de *senkivel nem élveztem úgy az összjátékot*, az úgynevezett kényszerítőket, *mint vele.* A pályán *mindig tudtuk azt, mit fog csinálni a másik a következő pillanatban.* És ezzel máris az ellenfelek védői előtt jártunk. Persze, hozzá kell tenni, kiváló

Varga az Ajax mezében
(Forrás: archív)

szélsőink voltak. Ha ők elfutottak és adták a labdát, Flóri már előre arra helyezkedett, ahová le fogom fejelni, továbbcsúsztatni, miközben a védő a labda útjával volt elfoglalva." (kiemelések tőlem – B-KB!)

Megint csak nagyon halkan kérdezzük: nem lehetett-e volna erre a 'szakmai' rokonszenvre alapozva ügyesebb menedzseléssel ugyanolyan *modus vivendi*-t kialakítani közöttük, amilyen Puskás és Kocsis, s főként Czibor és Puskás viszonyát jellemezte? Akik, egyedüli kivételként Grosics szerint „még játék közben is sértegették egymást" – mégis kordában lehetett tartani őket?

A soha el nem érhető „történelmi igazság" jegyében nem hallgathatjuk el azt sem, hogy egy ilyen illuzórikusnak bizonyult 'békés egymás mellett élés' kialakításához vezető út igencsak göröngyös volt a fradista hétköznapok egyhangú szürkeségében. Hirtelenében csak két újabb *short story*: az egyik ugyancsak Szabó Illéstől származik, aki harmadikos gimnazista korában 1965 tavaszán padtársával, Bíró Lacival egy délelőtt meglógott az Eötvös Gimnázium tanóráiról, s inkább kimentek a Fradi egyik reggeli edzésére. Épp a tréninget bevezető hagyományos bemelegítő futás kezdetére értek ki. A sort a legrangosabb spíler, Albert Flóri vezette, aki igencsak lustán mozgott, amit Tátrai edző az első kör után megelégelt, és a feltörekvő új nemzedék képviseletében az akkor húsz év körüli Vargát rendelte a menet élére. Zoli már sokkal nagyobb iramot diktált, amit a tréner elismerően nyugtázott, viszont a nimbusza csúcsára érkezett Albert a következő szavakkal kommentált: – *Persze, mert a Zoli a séf, a Führer! Na kotorj vissza azonnal, ide, a hátam mögé!* (Tanúm emlékezete szerint Varga szó nélkül engedelmeskedett, de attól kezdve ő poroszkált kedvetlenül, s a tréning hátralévő részét látványosan lelazsálta...)

A másik jelenetet a magyar sportújságírás egyik élő klasszikusa, Várkonyi Sándor emlékezete rögzítette, talán néhány hónappal korábbról: valamilyen edzőmeccs volt, Varga jobbösszekötőt, Albert természetesen centert játszott. *Ide!* – hangzott el ellentmondást nemigen tűrő hangon az utasítás a labdát felhozó Vargának! Zoli *kényszerítőzött* Flórival, ám ahelyett, hogy – Albert elképzelése szerint – másodszor is megcsinálták volna világszintű közös mutatványukat, Varga váratlanul 25 méterről óriási felsősarkos gólt suvasztott az ellenfél kapujába. Erre Albert (ordítva): – *Akkor is ide!!!* Varga Zoli szabadkozott: de hiszen bement... Albert (gorombán): – *Megmondtam, hogy IDE! Ez volt a játék, akkor is, ha gólt rúgtál...*

*

S utoljára, de nem utolsósorban Szeiler József, egykori kapusa véleménye 1996-ból, amely valószínűleg összefügg némelyik, nála nagyságrendekkel kevésbé talentumos tanítványa ösztönös ellenszenvével: „Pár napja lehetett az edzőnk, amikor elindultunk a hátsó edzőpályára. A félpályánál volt egy hordozható kapu, nekünk háttal. Amikor a pályára értünk legurította a labdát maga elé, és azt mondta: »Innen belövöm.« Mi csak néztünk, és persze nem hittük el. Aztán jobb külsővel felrúgta a labdát a magasba, ami a levegőben szinte megállt, majd ahogy földet ért, elkezdett visszafelé

Hajabács Géza bácsi csapatában: az álló sorban balról a második Gyarmati Jenő (1943–2017), a Sportkórház és az FTC későbbi belgyógyász orvosa, a negyedik Varga Zoltán, mellette Korpa Ottó. Az alsó sorban balról a második Bicskei Bertalan (1944–2011), a Honvéd és a magyar válogatott leendő kapusa s később kétszeres szövetségi kapitánya. A kép bal oldalán Rátkai László, aki sokak szerint ifjúsági játékosként semmivel sem volt gyöngébb Vargánál
(Fotó: archív)

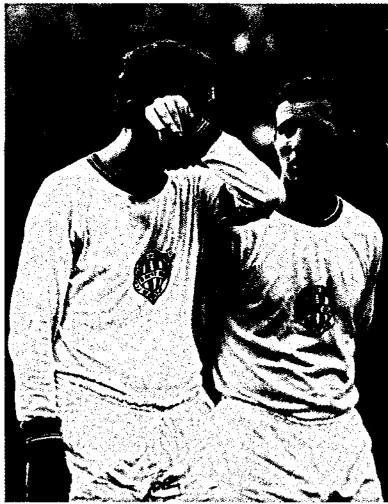
pörögni, és begurult a kapuba. Egy pár játékos önbizalmát valószínűleg egy életre elvette." (Akárcsak a görög Antoniadiszét Puskás, amikor a Panathinaikosz edzőjeként nagy ritkán beállt játékosai közé a gyakorlásokon. *„Csodálatosan rúgott, utolérhetetlenül [...] néha arra gondoltam, milyen nehéz lehet ennek az embernek azt látni, hogy nem tudjuk megcsinálni, amit kér, illetve amit ő tud"* – nyilatkozta a hórihorgas hellén gólvágó, akit Pancho valóban 'nem igazán' kedvelt, mert mindig az jutott róla eszébe, mennyivel jobb játékos volt nála Hidegkuti... Hát igen, ez is egy párhuzam.)

Ugyancsak Varga az, aki alig tizenhat éves korában bemutatkozhatott az NB I.-ben, akárcsak 1943. december 5-én Purczeld Öcsi Nagyváradon, s nem másnak volt a legkedvesebb játékosa, mint az 1923-as születésű pestszenterzsébeti Mészáros Józsefnek (akiről nemrég tudtam meg: azért igazolt át 1947 végén a Fradiba, mert Puskás nem volt éppen a szíve csücske). Annak a rendkívül jó szemű edzőnek, aki, úgyszintén egyedülálló módon, a Kispest futballistájaként először a nálánál négy esztendővel fiatalabb Puskás szárnypróbálgatásait figyelhette testközelből, majd, 1948-tól, immár a Ferencváros balösszekötőjeként két teljes idényen át egy másik világsztár, az anti-Puskás Kocsis Sándor megizmosodásában segédkezhetett.

Természetesen nem véletlen, hogy ez a három, pontosabban négy – Mészáros tanúként és tehetségformálóként egyaránt – futballistasors egymás mellé került ebben az egybevetésben. Varga Zoltán, ismétlem, ha igazán kifuthatta volna magát, megítélésem szerint e három szuperklasszis – Puskás–Kubala–Kocsis – mellé kerülhetett volna a világ labdarúgásának hierarchiájában. A futballban is hat az ösztönös mintakövetés, akárcsak a társadalomfejlődésben.

Minden csapatban (közegben, szociológiai metszetben, rétegben, csoportban) szigorú, ámbár ösztönös tipológiák érvényesülnek. Különösen a Ferencvárosban. Egy-egy jellegzetes klasszisjátékos olyan iskolát, mozgáskultúrát és stílust teremt, amit a játékosszerzők és edzők aztán több-kevesebb tudatossággal évekig, esetleg évtizedekig követnek. Erre az 1960-as

Mészáros József még kispesti játékos korában 1947-ben az FTC mexikói túráján. Ekkor döntötte el, hogy fradista lesz
(Forrás: Fortepan)

A „ferencvárosi ikrek": Flóri és Brani a „Császár" búcsúmérkőzésén (Forrás: archív)

évek vége felé, némileg paradox módon, épp Albert és Varga a legjobb példa, kivált a 'Császár'.

Aki ért valamelyest a focihoz, 1966 táján két Albert-utánzatot is felfedezhetett az FTC-ifiben: az 1949. december 18-án született Branikovits Lászlót (a 'Branit'), akit nem véletlenül becéztek „kis-Flórinak" (hat alkalommal a magyar válogatottban is szerepelt, és két gólt lőtt, annyira tehetséges volt), és a nála egy évvel idősebb, ám pehelykönnyű súlyú (mindössze ötvennégy kilós) Turai Lacit, ő viszont eltűnt a süllyesztőben. Varga Zoltán mintájára és később helyére szintén hoztak egy igen talentumos ifjúsági korú püspökladányi eredetű futballistát: Mezei Bélának hívták, aki valószínűleg leginkább gyomorbántalmai miatt nem lehetett igazi, „jegyzett" játékos, született tehetsége neki is bőven megvolt hozzá. S ha már itt tartunk, az sem hagyható számításon kívül: Vargát sokan eleve Kocsis-hasonmásnak tekintették, szőke hajjal. A jelek szerint a Puskást nem különösebben kedvelő Lukács László például egy franciául megjelent cikkének ezt a címet adja: *Varga, a 68-as Kocsis*! Utólag is mellbevágó: egyaránt 176 centiméter magasak voltak, és pályafutásuk csúcsán súlyuk dekára azonos volt: 71 kg. (Garamvölgyi Ágoston később megismert *Önvallomásá*ból most már azt is tudom, még abban is hasonlítottak, hogy igyekeztek a lehető legkevesebb időt tölteni a többiekkel. Kocsis volt „az első, aki elhagyta az öltözőt" – írja Garamvölgyi, „senkivel és semmivel nem törődött", lényegében csak a futballnak élt, akárcsak Varga. Ha pedig a Puskás–Kocsis rivalizáláshoz visszakanyarodunk – és az Aranycsapat legfontosabb mérkőzéseit figyelmesen újranézzük –, két dolog ötlik szembe: Kocsis volt még olyannyira „kétlábas", mint később Varga, ő „fordult" úgy le piócaként rátapadó ellenfeleiről, s ő is mindkét irányban, mint a nála másfél évtizeddel ifjabb utóda.

Kocsis-fejes – és egy Kocsis-gól a csehszlovákok ellen 1954 októberében (Forrás: archív)

Egyikük sem volt ellenben kifejezetten gyors, s ezt mindketten káprázatos labdatechnikával, mozgékonysággal és hihetetlen ütemérzékkel kompenzálták. Hasonló stílusban 'ollóztak' és fejeltek is; mindkettőben Kocsis tűnik eredményesebbnek, különösen a fejjátékban, hiszen a futball története nemigen ismer nála e tekintetben jobbat. Ráadásul sokkal gólérzékenyebb is volt, számolatlanul rugdosta és fejelte a dugókat, itthon még Puskásnál is termékenyebb volt. Kivált az 1954-es világbajnokságon, ahol ő lett a torna gólkirálya. Igaz, ehhez Puskás jóvátehetetlen sérülése is hozzásegítette. S e tekintetben eleve felülmúlja Vargát, akinek nem adatott meg, hogy vb-n – netán vb-döntőn – szerepeljen, mi több, vezérszerepe legyen. Noha körülbelül fél esztendővel a '66-os vb előtt, még decemberben Baróti, a dél-amerikai túra után így nyilatkozott róla a zürichi *Sport*nak: *„Varga a mi titkos fegyverünk Angliára. A mi Pelénk, ha úgy tetszik."*... aztán, s ennek okaira még visszatérünk, egy fél percet sem játszhatott: két tagbaszakadt 'gorilla' fürkészte árgus szemmel minden mozdulatát, s maga Honti György, az MLSZ akkori főtitkára – ma már tudjuk, 1960 őszétől ő is a magyar titkosszolgálat megbecsült tagja – kísérte egy darabig haza! Még jó, hogy nem kézbilincssel vagy vezetőszárral láncolta magához...

Ez lehetett, mint olvashattuk már, amaz érzékcsalódás fő oka, melynek eredményeképp Kockát némelyek Puskás elé (fölé) helyezhették Magyarországon, rosszízű vetélkedést szítva közöttük, amelynek végső soron Kocsis lett a vesztese, kivált történelmi távlatból – és mindkettőjük spanyol karrierje tükrében. Varga viszont két alapvető dologban feltétlenül hasznosabb és még Kocsisnál is tehetségesebb volt. (Aki persze szintén nem állt hadilábon a gólpasszokkal, meg az indításokkal.) Először is, lett légyen bármily meglepő: jobban, pontosabban és erőteljesebben rúgott nála – távolról is; ő is mindkét lábbal. Ráadásul valószínűleg világviszonylatban senki sem tudott olyan pontos, ötven-hatvan méteres lőtt passzokat adni, különösen jobb lábbal, mint ő. Csak Puskás – ballal. E sorok írója 1968 augusztusából szemtanúként számolhat be róla: az akkoriban 23 és fél éves, napnyugati karrierről álmodozó Varga Zoli egyedül gyakorolta a rúgásfajtákat az FTC azóta gyepesített, hátsó, fekete salakos edzőpályáján: 20–30 méterekre rugdosta föl, akár az öreg Puskás Sydney-ben. Levette, dédelgette, s aztán úgy lőtte meg teli rüsztel (teljes csüddel) sorozatban, hogy a labda egy darabig fölfelé ment a levegőben, majd, a fizika törvényeinek fittyet hányva, visszafelé kezdett pörögni. (A szóban forgó technikai trükköt – a Noskó Ernőnek kiosztott legendás duplaköténnyel együtt – az újpesti balhátvéd, Sóvári Kálmán s a közel nyolcvanezer néző elképedésére, 1967. április 16-án délután a Népstadionban is megcsinálta, a „klasszikus" 3:0-ás meccsen, továbbá Hertha-mezben is néhányszor! Ide is kívánkozik egy utólagos betoldás: Zoli ezt a mutatványt kisrác korában a Károlyi-kertben leste el egy nála pár évvel idősebb vagánytól, aki valószínűleg sohase játszott egyesületben. Azon azért elgondolkozhatunk, milyen iszonyatosan

Mezei Béla, itt már az MTK kölcsönjátékosaként (Forrás: Holló Iván gyűjteményéből)

A viszontlátás:
Mészáros József legnagyobb felfedezettjével, Varga Zoltánnal a Fradi-öltözőben 1991-ben, a háttérben Novák Dezső
(Forrás: archív)

sok volt akkor még ebben az országban az ösztönös futballtehetség, s tényleg csak a vakszerencse műve volt, kin akad meg valamelyik játékosszerző szeme s kin nem!) Ez egy fokkal még annál is nehezebb mutatvány, amelyet Puskás kapcsán „puha lőtt passznak" neveztem. Ilyet rajta kívül senkitől sem láttam, még Maradonától, Zidane-tól és a brazil csillagoktól sem – s ezt szintén csak Puskás tudta, legfeljebb az ő keresztlabdái kisebb fordulatszámmal forogtak. Ezen túlmenően Varga a futball talán legnehezebb elemében múlta felül Kocsist mint elődjét: szervezőkészségben és stratégiai gondolkodásban. Ebben a tőle alkatilag, fizikailag és mentálisan abszolút különböző Puskáshoz hasonlítható (mérhető) csupán, s kizárólag ez rokonítja őket. Mindketten igazi hadvezérként irányították csapatukat, szervezték a játékot, mozgatták társaikat, különösen a szélsőket: Puskás Budait és Czibort, Spanyolországban Gentót, majd Amanciót. Vargának, úgymond, „be kellett érnie" a dorogi Karába Jánossal meg az egyébként kiváló képességű Szőke Istvánnal. (Egyetlen jobbszélső sem rúgott jobban nála a magyar futball történetében! Meg kell kérdezni a ma is élő, idén nyolcvanesztendős Szentmihályi Antaltól, a Vasas és az Újpesti Dózsa válogatott portásától!) A válogatottban pedig a szintúgy nemzetközi klasszis Bene Ferenccel és Farkas Jánossal. (Némi, immár történelmi vigasz: a nálánál tizenkét esztendővel idősebb Fenyvesi Mátét egy darabig ő is foglalkoztathatta, akárcsak '54 és '56 között Puskás). A nyugat-európai folytatás, sajnos, elmaradt. S megint felmerül a kérdés: *miért?*

Mielőtt erre valamiféle választ megkockáztatnék, vissza kell térnünk az Albert–Puskás kapcsolathoz. Van ugyanis ennek a viszonynak egy általam is ismert mozzanata, ami feltétlenül számításba veendő. 1966. július 13-án Manchesterben a magyar nemzeti tizenegy kikapott az akkor fénykorát élő Benficára épülő portugál válogatottól. Soraiban a torna leendő gólkirályával, Eusébióval. A 3:1-re végződő mérkőzés után ismét temetői csönd honolt a magyar öltözőben, a játékosok izzadtan, fáradtan, magukba roskadva ücsörögtek a padon, újfent meglegyintette őket *a magyar fátum* fekete madarának szárnya. Aztán nyílt az ajtó, s megjelent az akkor 39 éves, három hónappal korábban visszavonult *Pancho*, elmondott néhány viccet, előadott egy-két focista bölcsességet, elkísérte a vert sereget a szállásra, meg talán a banketten is szóval tartotta a hitehagyott társaságot: „*leveritek őket! Nem lesz könnyű, de tudom, hogy leveritek*" – olvashatjuk Rákosi Gyula nemrégiben megjelent visszaemlékezésében. Elég az hozzá, hogy vannak olyan vélemények, igen nagy szerepe volt abban, hogy a csapat lelki egyensúlya helyreállt, s mindössze negyvennyolc órával később, július 15-én délután ez a társulat valóban tönkreverte Liverpoolban a kétszeres világbajnok Brazíliát. A mezőny kimagaslóan legjobb futballistája pedig, ismétlem, a három hónap híján huszonöt esztendős Albert Flórián volt!

Rákosi Gyula a válogatott edzőtáborában Farkas Jánossal
(Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

Tegyünk itt is némi pszichológiai kitérőt. A mintegy másfél évvel korábbi bilbaói becsületsértést (az 1960. október végi brüsszeli ledorongolással együtt) valamiképp rendeznie kellett! Albertnak több elméleti lehetősége is volt a revánsra: a) ott helyben lepofozza a vele kirívóan igazságtalan nagyszájú futballfenoménť; b) de legalább elküldi a magyar pályák környé-

Puskás Öcsi akcióban, 1965.
A Real Madrid Rotterdamban játszott a Feyenoord ellen, és Puskás gólja ellenére 2–1-re kikapott.
A mérkőzés után elszabadult indulatokban Öcsi is kivette részét.
A képen egy Feyenoord-drukkert készül megrúgni
(Forrás: archív)

kén sűrűn elhangzó jó édes (bánatos) édesanyjába. Mindkét változat kockázatos és gyakorlatilag elképzelhetetlen volt, mert Puskás fizikailag erősebb és sokkal, de sokkal híresebb volt nála.

Ráadásul egy ilyesfajta spontán „megoldás" óriási botrányt kavart volna, amelyet esetleg mind a magyar, mind a nemzetközi sajtó megszellőztetett volna. És azt se feledjük: Puskás volt Flóri egyik gyerekkori játékosideálja. (Igaz, és ez némiképp meglepő: 2007-es könyvében Albert a Varga-alteregó Kocsist nevezi meg első számú bálványának, s *nem* Puskást. De a vele alkatilag leginkább rokonítható Hidegkutit sem. Pedig Kocsis talán csak a tekintetben hasonlítható hozzá, hogy ő sem igen lőtt gólt a tizenhatoson kívülről. Minden másban Varga Zoltánra emlékeztet! S ha már itt tartunk, az is feltűnő, hogy Albert friss, s az eddigieknél bővebb és némiképp oldottabb 2007-es önvallomásában éppen labdarúgóélete két legfontosabb szereplőjéről beszél legkevesebbet. Akik, meglehet akaratlanul és közvetve, a leginkább hatottak pályafutásának és talán tudat alatt, személyiségének alakulására: Puskásról, a Rákosi-kor nimbuszáról és Vargáról, a Kádár-rendszer anti-idoljáról.

Mintha sem a múlttal, sem saját fénykorával, az immár megszépítő messzeségbe került hatvanas évekbeli „jelennel", s legkevésbé pedig a napjaink sivárságát jelentő „jövővel" nem lett volna képes megnyugtatóan elszámolni.) Végül pedig a rapid, azonnali reakció azért sem volt lehetséges, mert nem fért össze Albert alkatával! Persze, szögezzük le, Albert is egyike a magyar labdarúgás legintelligensebb figuráinak; buta focisták nem rúgnak zsákszámra olyan zseniálisan egyszerű, úgynevezett „okos" gólokat, miként ő tette pályafutása során, s nem adnak olyan, ma is élvezetes, átgondolt, elegánsan formált interjúkat sem, mint ő tette fénykorában. De visszahúzódó, zárkózott egyéniség volt, aki gyaníthatóan soha nem heverte

ki sokác (és rendkívül szép) édesanyja – Jelity Magdolna (Manda) – korai halálát.

Egy ilyen lelki sérülést nála pszichikailag nagyobb teherbírású emberek is halálukig hordoznak – gyógyíthatatlan. Ezenfelül Albert, bár távolról sem volt gyáva, inkább a „fű alatti" megoldásokat kedvelte, utálta a harsányságot, s nem csak a pályán nem szeretett ütközni. Nem tette ezt a vezetőkkel sem, és, bár akad ellenpélda, általában nem állt ki társai mellett, mint másfél évtizeddel korábban Puskás. Igaz, sokáig, 1967-ig, sem a válogatottban, sem klubcsapatában nem ő volt a csapatkapitány (csak abban az évben választották meg itt is, ott is, nyilván nem függetlenül az aranylabdától). Időközben egy történelmi léptékű változás is végbement a magyar társadalomban: a „kijárás" módozatai finomodtak, ki-ki megkötötte a maga kis kompromisszumát a vezetőkkel, a „rendszerrel" – s leginkább önmagával, önnön lelkiismeretével. Fokozatosan olyan légkör alakult ki a futballpályákon és azokon kívül (persze az összefüggés fordított), hogy a játékosok belátták: követelőzni, keménykedni, okoskodni nem célszerű, előbb-utóbb csak megüti a bokáját az ember. De lehet alkudozni, egy kicsit zsarolni, meg lehet főzni (fűzni) valamelyik górét, be lehet óvatosan mérni, meddig tanácsos elmerészkedni. Meddig lehet például büntetlenül lazsálni az edzéseken, melyek azok a meccsek, amelyeket feltétlenül hozni illik, s melyek azok, amelyek esetleg „elpasszolhatók". Minek törjük magunkat, ha a bajnoki címet (a szakvezetés által kitűzött helyezést) így is elhódíthatjuk (elérhetjük), a 'lét' emígy is megkereshetjük. S továbbra is utazhatunk Nyugatra, Dél-Amerikába! Valószínűleg ezt a hozzáállást elégelte meg Borbély az idézett kemény bírálatában. Vagyis: ki kell tapogatni, hol van az a határ, ahol, pontosabban, amelyen túl már szankciók következhetnek, a váratlanul és látszólag előzménytelenül brutálissá válható visszatorlás.

Kocsis ollózó gólja 1956-ban a Vörös Lobogó–Bp. Honvéd mérkőzésen (Forrás: archív)

Más szóval, mindent összevetve, az 1960-as évek közepére-végére egyszer és mindenkorra lejárt a kapudöngetők, a Botondok kora – már akkor sem „tetszettünk [új] forradalmat csinálni" –, inkább taktikusan, diplomatikusan a 'kiskapukat' kellett tudni kitapogatni. A magyar társadalom szétforgácsolódott, kohéziója gyakorlatilag megszűnt, s ahogy a szociológusok és politológusok mondani szokták: darabjaira hullt, 'atomizálódott'. Nem folytatom, eddig is csupán az ifjabb olvasók kedvéért 'színeztem' a tablót. Nekünk, „Kádár apánk" gyermekeinek ez – a kis, elvtelen alkukon alapuló tisztes középszer, a langymeleg dekkolás, a terepszínű helyben járás – sajnos természetessé vált, észrevétlenül belénk ivódott. Ilyenek lettünk (tisztelet a mindig létező nagy kivételeknek) – ez lett a következménye a társadalmi léptékű hazudozásnak, vagy önmagunk meggyőzésének az ellenforradalomról, a sötétben bujkáló, 'horthysta' gonosztevőkről, a békés egymás mellett élésről, az internacionalista segítségnyújtásról, a magasan fejlett szocialista társadalom morális fölényéről.

Erről s ennek végső okáról ezt írja egyik 'névtelen' kor- és sorstársunk, Schedel Andor: „*A félelem a zsigereinkben volt, automatikusan hazudtunk a munkahelyen, a médiában, a családban – sokszor még saját magunknak is. A mindennapi megélhetés gondjainak megoldása generációkat kényszerített képmutatásra, megalkuvásra, elveik elárulására, mérhetetlen károkat okozva a lelkekben.*" Lengyel László egyik tanulmányában egyenesen a „szocializmus hazugságképzet" témájában értekezik, s joggal véli úgy: ez minden más élethazugságot átjárt! Konkrétabban, ezek sorába tartozott „a kettős beszéd". „Az, hogy magától értetődően »mást mondunk a politikai közéletben, és mást a magánéletben. Forradalmat, közösséget, szabadságot, állam elhalását, demokráciát hazudunk. Az ellenkezőjét tesszük«." A hatalom pedig – szintúgy Lengyel interpretálásában, sajátos kádári elemként – „az élethazugságok rendszerét visszavezette egy társadalmi cinkosságra: tudom, hogy tudod, hogy tudom, hogy tudod". A korszak kiváló szakértője, egy másik Kádár-monográfia szerzője, Varga László (1949–2016) véleménye még ennél is tömörebb, egyszersmind kíméletlenebb: „a Kádár-rendszer [...] egy látszatjólétet, látszatszabadságot felmutató látszatrendszer volt!" Utaltam rá, és elmondom újra: az ilyesfajta társadalmi légkör és politikai kultúra ölelte 1967/1968-ig magához Albert Flóriánt. Nem Albertnek volt szüksége a másod-harmadrangú párt-, szakszervezeti és belügyi funkcionáriusokból sportvezetővé átvedlett emberkék ajnározására, *a Kádár-rendszernek kellett Albert*! Ez konkrétabban, a fradista hétköznapokban valahogy úgy festett, amiként Varga egy ízben, rossz közérzetének hangot adva – maga sem tudván mekkorát kockáztat, egyszersmind épp a lényegre tapintva rá –, így fogalmazott meg egy elfeledett, 'disszidálása' előtt megjelent interjújában:

Varga Zoltán, aki 1967-ben „elbűvölte Dél-Amerikát" (Forrás: archív)

> „*Honnan a keserűség? – Onnan, hogy egyesületünk nem minden vezetőjével vagyok és vagyunk egyetértésben. Hogy ez miért van? Nem tudom. Csak azt érzem, hogy itt nincs minden a rendjén, hiszen csupán azóta, hogy én magam is itt játszom, több volt az elnökünk, a szakosztályvezetőnk és a különböző tisztségviselőnk, mint több klub összességében. Így aztán érthetően baj van a bizalommal, ami pedig egyáltalán nem mellékes egy klub életében. Mire ugyanis valakit megszoknánk, megszeretnénk, már megy is tőlünk.*"

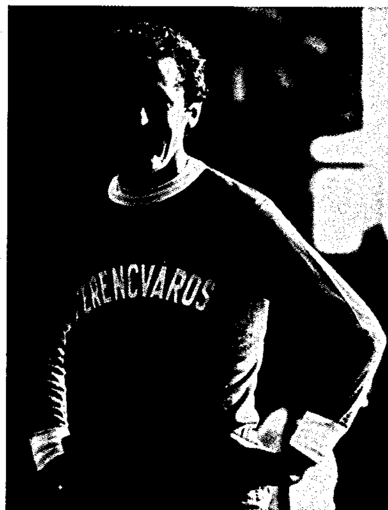
Nem lehet tehát a véletlen számlájára írni, hogy Vargára – állítólagos „államellenes kijelentései miatt" – egy játékostársa „jóindulatú figyelmeztetése" nyomán igen korán fölfigyelt az elhárítás. És, fura 'kontinuitást' teremtve az Aranycsapat történetével, ugyanúgy négyen „dolgoztak rá", mint Grosics Gyulára. S ezek között, megint csak e nem kívánt folytonosság jegyében, az egyik spicli azonos: „Bakos (Bauer) Miklós". (Akiről csak 2007 körül tudtam meg, hogy a „B közép" egyik vezéralakja volt évtizedeken át, vagyis megbízói elégedettségére teljes mértékben rászolgálva – 1958 májusától immár hálózati személyként – valóban „tiszta forrásból" meríthetett.) *És Albert?* Bizonyára ő is érzékeli, talán tudja is, mi folyik körülötte, de beletörődik. Nem lázad – úgyis minek? Hiszen nagyon intelligens, miért is menne fejjel a falnak? Inkább beéri az így is bőségesen csordogáló lehetőségekkel. Ennek egyik tipikus példája az a fradista körökben mesélt történet, miszerint 1968. január 9-én a zöld-fehéreknek az F. C. Liverpool

Varga-„oxi" a Tatabánya ellen 1966-ból (Forrás: archív)

otthonában kellett játszaniuk, ismét a Vásárvárosok Kupájáért. Flórinak nem ízlett az angol bekkek közismerten érdes stílusa, s a fáma szerint inkább sérültet jelentett – Albert 'lovaglóizom- és hasfalhúzódásai' egyébként is közmondásosak voltak, akárcsak a jellegzetes csípőre tett kéz. Akkor el sem utazott a ködös Albionba.

S mit tesz Isten? A Fradi, az Albert-alteregó, Branikovits László góljával 1:0-ra nyer Flóri legemlékezetesebb, világhírét megalapozó másfél évvel korábbi mérkőzése színhelyén. A mezőny legjobbjának azonban Vargát látja a magyar és a nemzetközi sajtó, ő adja a gólpasszt is, s Zoli, dr. Lakat Károly mesteredzőhöz intézve szavait, a meccs utáni felajzott állapotban, izzadtan és csatakosan mindenki füle hallatára egy valóban kihívó mondatot enged meg magának. „*Akkor most mi kapjuk az Albert prémiumát is?*" Lakat a győzelem mámoros pillanataiban természetesen igennel válaszol. Ám a vezetők másképp határoznak, a tréner feje fölött átnyúlva Albert kezébe nyomják az ezúttal meg nem szolgált fizetséget tartalmazó borítékot. Ezt a megváltozott (alap)helyzetet nem fogadta el Varga Zoltán. S akkor nyilván még nem is volt tökéletesen tisztában azzal, amit körülbelül hatvanévesen értett meg, s egyre többször mondta is: ő nem Albert, hanem a rendszer ellen lázadt! S nem akart beletörődni, amit az 'okosabb' Albert (Géczi, Novák, Páncsics, Juhász, Szűcs, Branikovits, Rákosi és a többiek) hajlandóak voltak elfogadni: a rendszer mindig erősebb, partizánakciókkal nem lehet legyőzni. Csak három 'megoldás' van: beleszokni és elszürkülni. Ütközni és felőrlődni. Vagy megszökni és másutt szerencsét próbálni. Ezt tette 1968. október 11-én Mexikóvárosban Varga Zoltán. Kétségbeesett lépésével maga is tovább gyorsítva a magyar futball bomlási folyamatát, annak „példátlan zuhanását". Legalábbis nagymértékben hozzájárulva ahhoz. (Ebben az összefüggésben nyilván nem lehet a véletlen műve, hogy egy hazai történész a magyar labdarúgás aranykorát az 1938-as vb-ezüst és az 1968-as mexikói olimpiai arany elnyerése közötti harminc évre teszi, vagyis, akaratlanul talán, épp Varga Zoltán szökésével zárja.)

Albert jellegzetes kéztartása
(Fotó: Farkas József)

Persze Varga nem érzékelte azt sem: mögüle bizony egyaránt hiányzik 1956 nimbusza és Puskásnak a hatalomközelségből fakadó presztízse! Úgy, és anélkül ment el, hogy a maga hatalmi harcát – Albert képében (ne feledjük: még mindig a *szimbolikus térben vagyunk*) – sikeresen megvívhatta volna. Érvényesülési esélyei Nyugaton tehát már csupán emiatt is nagyságrendekkel kisebbek voltak Puskásénál. Ne tévesszünk szem elől egy szociológiailag és politikatörténetileg evidens dolgot. Egy hatalmi hierarchia ormáról, legyen bár az csupán jelképes, sokkal könnyebb átkerülni egy másik hatalmi szisztéma csúcsára, kivált, ha mindkettő, lényegét tekintve azonos: egyik is diktatúra, a másik is. Puskásnak, aki minden hazai hatalmi küzdelmét könnyűszerrel megnyerte, nagyobb lelki törés, különösebb frusztráció nélkül sikerült gyökeret verni Budapest után Madridban. Ez nem azt jelenti, hogy tiszta volt a lelkiismerete, mert nem volt az, bevallottan küzdött mindvégig honvágyával, akárcsak Kocsis, és még inkább a csupán a hozzá (és Sándorhoz) mérhető született intelligenciájú Czibor Zoltán. Ezért is volt Pancho olyan segítőkész, önzetlen, nagyszívű, sokszor a balekségig

Varga Zoltán az 1968-as olimpiai válogatottban: Sárközi, Kocsis L., Varga, Dunai II., Fazekas, Básti, Nagy L., Novák, Menczel, Dunai L., Szűcs, Noskó, Szalai, Keglovich, Szarka, Lakat dr., Fatér, Juhász
(Fotó: Farkas József)

rendes, amilyennek mindenki látta, és ezt boldog-boldogtalan ki is használta. De mindennek másik (rejtett) oldalát, akár a Hold túlsó felét, már csak nagyon kevesen sejdítik, talán egy-két igazi barátja, meg nagyszerű társa, a felesége: gyanúnk szerint elméje elborulásáig ugyanúgy emésztette a berni vereség, mint Czibort és a többieket. S mivel hihetetlenül intelligens volt, megérezte, talán tudta, ha nyilvánosan nem ismerte is el soha: ennek, a magyar nemzeti önérzet újabb súlyos sérelmének, Sebes Gusztáv mellett, valóban ő volt a másik kovácsa. Még ha emberileg joggal bántotta is mindkettőjüket, hogy a „kis/nagy/ magyar" bűnbakképzés szabályai szerint kizárólag *őket, kettejüket okolták* mindazért, amelynek gyökerei sokkal-sokkal mélyebben, ismétlem: a történelmileg kódolt 'magyar alkatban', vagyis minden egyes csapattársban és 'vezetőben' *kivétel nélkül ott rejtőztek.* Csakhogy rendkívüli tehetsége és karakteressége következtében ennek, a magyar nemzeti jellegnek az alapvonásai Puskáson-Puskásban jobban látszottak, úgyszólván megtestesítette őket! Igaza lehet tehát Sebes Erzsébetnek, az egykori szövetségi kapitány leányának, amikor úgy véli a nemzet Öcsijéről:

> „*Örök életében vitte magával a fájdalmat, éppen úgy, mint az apám, hogy a berni vesztett döntő miatt őt is okolták. A miértre, mi történtre a választ egyikük sem tudta.*"

Az utolsó közös gólörömök egyike – Fenyvesi, Varga, Albert 1968-ban. FTC–Tatabánya 4:2
(Forrás: archív)

Mert Bernben ez történt: a technikailag, taktikailag és futballtehetségben kétségtelenül létező fölényt – Puskás elkerülhető sérülése képében – már az első menetben (meccsen) elveszítettük, az energiákat, immár kényszerből, a brazilok és az uruguayiak ellen elfecséreltük, s a maradék erőkkel, hibás vezetői döntések, kapkodások és emberi gyarlóságok következtében pedig rosszul sáfárkodtunk. Vagyis a döntő pillanatban alulmaradtunk a futball szemszögéből jóval gyöngébb, ám nemzeti önkép, önbecsülés, lelki teherbíró képesség tekintetében nálunk – két világháborús vereség ellenére

Fenyvesi dr. figyeli fiatal csapattársát, a huszonkét esztendős Varga Zolit (Fotó: Farkas József)

– kevésbé sérült, s összességében jóval nagyobb, masszívabb anyagi, erkölcsi, fizikai és pszichikai energiákat mozgósítani képes németek mindent a győzelemnek alárendelő eltökéltségével szemben. Úgy is mondhatnók: a történelmi gyökerű magyar kisebbségi-kisebbrendűségi érzésből eredeztethető, azt kompenzálni kívánó ál-felsőbbrendűség bosszulta meg ismét magát, amely elviselhetetlen: megtorolják.

*

De még mindig Liverpoolban, a Beatles városában vagyunk, 1966. nyár derekán, július 15-én. Ez Albert egyetlen világraszóló győzelme Puskás felett. Ő akkor úgy vett, 18-19. századi elnémetesedőben lévő bécsi magyar arisztokrata módján nemes elégtételt hányatott gyerekkora bálványán az Everton stadionban, hogy azon a délutánon fölé nőtt. Egy brit futballpályán! Semmivel sem játszott gyöngébben, talán még a mezőny fölé magasodva egy árnyalattal jobb is volt, mint Puskás 1953. november 25-én Londonban. Úgy, olyan transzban, önfeledt, ihletett állapotban futballozott, mint annak a történelmi léptékű mérkőzésnek kimagaslóan legjobb játékosa, a hozzá alkatilag (futballtipológiailag) legközelebb álló Hidegkuti (Dvoracsek) Nándor, akit külföldön szintén többre taksálnak, mint saját hazájában; mert Pancho Puskás Öcsi, nem mindig igazságosan, mindenkit legyűrt, lenyűgözött, még saját magát is: önmagán felülemelkedve, gyarlóságait feledtetve vált minden idők legesleghíresebb futballistájává. Vagyis

A MEGBOCSÁTÁS

Ferencváros–Csepel bajnoki mérkőzés a Népstadionban 1967-ben. Fehér mezben Albert és Varga (Forrás: archív)

Puskás diadalmenetének ára volt: mindenütt akadtak kárvallottjai, kisebb-nagyobb áldozatai. Sokszor úgy, hogy nem is ébredtek tudatára.

Szerintem Albert is ezek közé tartozik, hiszen az 1960 októberében Brüsszelben, majd 1965 tavaszán Bilbaóban elszenvedett megismételt becsületsértést sohasem heverte ki: hiába játszott önkívületi állapotban, akárha félistenként csapatának, nemzetének, Puskásnak (!) és önmagának Liverpoolban, az önbecsülésén Öcsi által akaratlanul (?) ejtett seb nem gyógyult be soha. Ha nem így lett volna, nem passzol tizenöt évvel később kizárólag Puskásnak! S talán nem is jut el három évvel később abba a mindent egy lapra föltevő, mindenáron bizonyítani akaró, a kétségtelenül rosszindulatú Borbély-írással súlyosbított, beszűkült tudatállapotba sem, amelybe iszonyatos koppenhágai sérülése előtt pillanatokban került: gólt lőni, győzni, ha törik, ha szakad. Mint tudjuk, tört is, szakadt is: térde, szalagjai és futballkarrierje egyaránt.

S itt zárul is a kör – amit Puskástól Albert ártatlanul kapott Brüsszelben és Bilbaóban, azt bizonyára öntudatlanul Vargán és másokon torolta meg. Először elidegenítette, majd el is üldözte maga mellől a kizárólag Puskáshoz mérhető futballtehetséget. Azt a magyar játékost, aki egyedül értette meg a pályán az ő zsenialitását, s akivel még hosszú évekig a legteljesebb harmóniában játszhatott volna, akárcsak 'Pancho' Di Ștéfanóval Madridban. Esetleg mindkettőjük futballkarrierjét hasonlóképpen jócskán meghosszabbítva. Varga Zoltán maga is bevallja: „*A pályán volt egy*

összhang közöttünk." Sőt azt is mondta: imád labdát adni neki. S ehhez nem kell barátjának neveznie, bőven elegendő, ha immár Alberttel szólva: a „*labdáik keresik egymást*". Ki tudhatja tehát, ha Varga nem 'dobbant' '68 októberében, Albert talán az 1969 június közepi borzalmas térdsérülését sem szenvedi el, a magyar futball hanyatlása, „példátlan zuhanása" lelassul.

Hiszen tény és való: csak és kizárólag ők ketten – *párban* – voltak-lehettek olyan zseniálisak, hogy kivételes tudásukkal, szellemességükkel, improvizatív képességeikkel s kifinomult technikájukkal a világ bármelyik védelmét feltörhették volna. Akár az olaszokét és az amúgy is 'magyar komplexusban' szenvedő brazilokét is 1970-ben Mexikóban. De csak *együtt, és nem külön utakon.* (Milyen furcsa, már-már végzetszerű 'magyar sors', hogy mindezt 2007 körül már mindketten belátták, *látszólag* meg is békültek egymással. Ám amikor a Ferencváros (2006 és 2009 között) épp történelmének legmélyebb válságát élte át, s a legnagyobb szüksége lett volna rájuk, mégsem voltak képesek szót érteni, közösen cselekedni. Oly mélyek és jóvátehetetlenek voltak az egymásnak sokszor akaratlanul okozott régi sebek.) Albert Flórián azonban, szokása szerint, akárcsak mi szinte mindahányan a Kádár-rendszer gyermekeiként – ismét főhajtás a kisszámú kivétel előtt –, a könnyebb ellenállás irányában mozdult el.

Még precízebben: nem tett semmit. Hagyta, folyjanak csak a dolgok tovább a maguk megszokott medrükben. Nem tudta valószínűleg még a gondolatát sem elviselni annak, jóllehet nyilvánosan jó néhányszor tiltakozott e feltevés ellen, hogy Varga Zoltán esetleg hosszú távon megelőzi őt, átveszi a prímhegedűs szerepkörét. Inkább, jó magyar szokás szerint, belerokkantak mind a ketten: Varga az önkéntes emigrációjában, Albert idehaza, időnap előtt. S ráadásul sajnos úgy, hogy megkérdőjelezhetetlen futballtehetségéhez, intelligenciájához és presztízséhez méltatlanul passzívan süllyedt hihetetlen mélységekbe első és egyetlen klubjával, a Ferencvárossal – és az egyetemes magyar labdarúgással együtt, egyidejűleg, amely az ő életét is jelentette.

S nem csupán saját hibájából!

A szoborrá dermedt futball-nagyság: Rákosi Gyula elválaszthatatlan társa, Albert Flórián büsztjével (Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben – és anélkül

Erődemonstráció (Forrás: archív)

Néhai Réz Pál (1930–2016), a magyar irodalmi élet egyik utolsó nagyhatású „organizátora", a legrangosabb magyar folyóiratok közé tartozó *Holmi* alapító főszerkesztője, valamikor a rendszerváltoz(tat)ás hajnalán, már nem emlékszem, milyen apropóból, egy fura históriát osztott meg velem, amit nemigen tudott értelmezni. Réz Paliról sokan tudják, hogy kiváló műfordító is volt, aki jó néhány francia nyelvű alapművet (Gide, Semprún, Kundera stb.) ültetett át anyanyelvére. Azt viszont kevésbé, hogy kora ifjúságában, miután a vészkorszak baljós éveiben Nagyváradról átszöktek a román határon, családostól megjárta az olténiai Târgu-Jiu-ban lévő internálótábort, ennélfogva románul is kitűnően beszélt, annál is inkább, mert az alapokat már váradi kisiskolásként elsajátította. Sőt, bár diplomát nem szerzett, Eötvös-kollégistaként egy ideig a pesti Bölcsészkar román szakos hallgatója is volt. Nincs abban tehát semmi rendkívüli, hogy klasszikus román műveket is szerkesztett, sőt, az erdélyi román származású híres francia filozófustól, *Emil Ciorantól* (1911–1995) fordított is. Méghozzá olyan magas színvonalon, hogy a *Román Írók Szövetsége* is tagjai sorába választotta, s gyakran meghívták különféle bukaresti rendezvényekre, közgyűlésekre, találkozókra. Pár nappal egyik romániai útja előtt felhívta egy Nagyváradról elszármazott idősebb pesti hölgyismerőse, és megkérte, vigyen el pár doboz drága svájci gyógyszert a román fővárosban élő bátyjának, aki súlyos rákbeteg, gyakorlatilag halálán van. Az eset a nyolcvanas évek derekán történt, a ceauşescui „aranykor" legsötétebb időszakában. Réz Pali, annak rendje s módja szerint

elrepült a történelmi Havaselve székvárosába, letette bőröndjét a *Gara de Nord* környéki szállodája bemikrofonozott szobájába (amelyet a nevesebb vendégekre 'utazó' román titkosszolgák megrögzött ősi szokás szerint szakszerűen átkutattak távollétében), s hogy mielőbb túlessen a megbízáson, rögvest taxit hívott, és kivitette magát a megadott címre, az egyik *mahalaba*, ami magyarul lepukkant, falusias jellegű külvárost jelent. A ház, ahol a „célszemély" lakott, romos volt, falai omladoztak, pergett róla a vakolat, a kertet benőtte a gaz, mindenütt szanaszét dobált rozsdás lábasok, törött üveg- és cserépkancsók, piszok, áporodott bűz. Az ajtó nyitva volt, a szobában leírhatatlan rendetlenség, a közepén széles, kerevetszerű francia ágy, rajta egy csontsovány, nyolcvanon túli öregember, pupillája tágra nyílt, ijesztően beesett, borostás arcán a *facies hippocratica* (hippokratészi grimasz), a mindnyájunkra leselkedő végkifejlet hamisítatlan jelei. Húga igazat beszélt, valóban az utolsó stádiumban volt.

Nézze, Réz úr, szólt a teljesen elmagányosodott idős férfi, miután megköszönte a küldeményt. Mint láthatja, nekem már annyi, talán pár napom van még hátra. Vesztenivalóm nincs. Elmondok önnek egy történetet, aztán azt kezd vele, amit jónak lát: *Én ama román állambiztonsági különítmény egyik tagja vagyok, akit sokadmagammal 1956 őszén Budapestre vezényeltek. Feladatunk a forradalom idején szétvert ÁVH újjászervezése s a kialakulóban lévő Kádár-rendszer belső rendjének a biztosítása volt, amíg a magyar szolgálatok erőre nem kapnak. Természetesen mindnyájan magyarok voltunk, erdélyiek, s főként partiumiak.* (Nyilván azért, hogy a bennszülöttek még az akcentusukból se gyaníthassák, hogy idegenek, „egy szomszédos baráti ország" [Nicolae Ceauşescu] képzett szakemberei nyújtanak segédkezet az új magyar rezsim konszolidálásában! B-K. B.) *Missziónk teljesítése után hazarendeltek bennünket, és megeskettek, hogy mindhalálig tartjuk a szánkat. A titkot elvisszük magunkkal a sírba!*

Nagyon valószínű, nem ezekkel a szavakkal könnyített a lelkén (feltehetően „ellenforradalomról" beszélt!), s arra sem esküszöm meg, hogy hajszálpontosan adom vissza Réz Pál adomáját, de ez a lényegen nemigen változtat. Mert, ha a sztori igaz, alighanem át kell némiképp értékelnünk a magyar és román titkosszolgálatok 1956 utáni egész ellentmondásos kapcsolatrendszerét! Mert, talán nem kell mondanom, az epizód nekem is komoly fejtörést okozott, s akárcsak Réz Pál, én se nagyon tudtam 'értelmezni'. A mindenkori magyar–román viszony egyik szakterületem lévén, elkezdtem hát utánajárni, ilyen szemmel is tanulmányozni a korszakkal foglalkozó monográfiákat s dokumentumgyűjteményeket. De csupán egyetlen 'érdekes' adatra bukkantam, mindjárt két forrásban is: Valter Roman (1913–1983) volt a román állambiztonsági apparátus – közismert magyar nevén SZEKURITÁTE (szeku) – moszkvai instrukciók alapján végrehajtott átszervezésének komisszárja, később pedig a titói Jugoszlávia helyett Gheorghiu-Dej népi demokratikus Romániájába hurcolt Nagy Imre-csoport elszállásolásának fő felelőse

(vagyis a jobbára székely eredetű, de magyarul meg sem mukkanó snagovi őrszemélyzet parancsnoka, minimum 'felsőbb kapcsolata'). (A csoport tagja volt maga, a később mártírhalált halt kormányfő, valamint felesége, Erzsébet nevű lánya, annak férje: Jánosi Ferenc és két kisgyermekük: Ferkó és Kati; Donáth Ferenc és felesége: Bozóky Éva három kisfiúval, Matyival, Lacival és a fogságban született Ferivel, továbbá Georg von Lukács és felesége, Gertrud, Vas Zoltán és későbbi második házastársa, Edit, Szántó Zoltán és felesége, Révai Vera [ez a három család 'hivatalosan' nem tartozott a Nagy Imre-körhöz, de sokáig osztozott sorsában]; Újhelyi Szilárd, Fazekas György, Vásárhelyi Miklós és felesége, Edit, valamint három kiskorú gyermekük: Júlia, István és Marcsi, Tánczos Gábor és felesége, Bácskai Vera, Losonczy Géza és felesége, Haraszti Mária, Anna nevű kislányukkal, Haraszti Sándor és felesége, Irénke, Rajk Júlia és ifj. Rajk László, Köves Erzsébet és kislánya: Erdős Ágnes, Szilágyi József és felesége Ella, valamint Júlia és Jóska nevű, szintén kiskorú gyermekeikkel.) Valter Roman már 1956 augusztusában valamelyik 'spanyolos' elvtársa, majd legkésőbb október 25-e után barátja, a belgrádi nagyköveti missziójából hazatért Münnich Ferenc vendégszeretetét élvezte. Vagyis '56 mozgalmas őszén sűrűn megfordult Budapesten. Még az sem zárható ki, hogy ekkortájt csaknem annyi időt töltött a magyar fővárosban, mint Bukarestben. Persze inkognitóban.

Münnich Ferenc (1986–1967)
(Forrás: archív)

Az idevonatkozó mindkét értesülést *Stefano Bottoni* közleményeiben időközben megtaláltam, s a történeti hűség kedvéért az egyiket betűhíven, míg a másodikat részlegesen idemásolom:

„Románia különösen érdekelt volt a forradalom leverésében, és a politikai helyzet gyors (vissza)rendezésében. Már október végén két magas rangú, magyarul tökéletesen beszélő párttisztviselő, Valter Roman és Aurel Mălnăşan [1911–1986; 1949 és 1952 között a Románia budapesti nagykövete, később külügyminiszter-helyettes] félhivatalos úton Budapestre érkezett, hogy első kézből tájékozódjon a kialakult helyzetről. Még a november 4-i második szovjet katonai beavatkozás előtt tértek vissza Romániába, és máris arról számoltak be a pártvezetésnek, hogy Magyarországon ellenőrizhetetlen, a román érdekeket súlyosan sértő folyamatok indultak el. A forradalmat gyakorlatilag egy nacionalista puccsként értelmezték, és feltétlenül szükségesnek tartották annak mihamarabbi elfojtását."

S. Bottoni egy másik írásában román forrásokra hivatkozva további részleteket közöl. Eszerint a két többé-kevésbé magyar származású magas rangú román komisszár (V. Roman és A. Mălnăşan) október 29-én – szintén rangrejtve – utazott Budapestre, és azonnal félreverték a harangot! Első üzenetükben ez olvasható:

„Az első kapcsolatfelvételekből (a Vöröskereszt aktivistái, a nagykövetségi elvtársak) és az utazás során szerzett benyomásokból kitűnik, hogy e pillanatban az általános helyzet sokkal súlyosabb, mint azt Bukarest-

ben gondoltuk. És ez annak ellenére így van, hogy a fegyveres konfliktusoknak véget vetettek. Jelen pillanatban nincs olyan politikai erő, amely ellenőrzés alatt tudná tartani a helyzetet. Nem érződik a párt jelenléte. A kezdeményezés továbbra is a reakció és a kormány kezében van, utóbbi nyomása alatt engedményt engedmény követ. Megjelennek a burzsoá pártok szlogenjei. A szovjetellenes hangulat elérte még a párt- és államapparátust is [...] A szovjet nagykövetséget harckocsik veszik körül. A nacionalista szellemiség ereje minden elképzelést meghalad."

A román felső vezetés félelme abban is megnyilvánult, hogy különleges műveleti csoportot hoztak létre, amelyet a kommunista Románia későbbi „legjobban szeretett fia", Nicolae Ceauşescu (1918–1989) „és egy Bukarestbe kihelyezett KGB-tanácsos" koordinált. A csoport feladata az volt – olvashatjuk S. Bottoni tanulmányában –, hogy „az I. Csoportfőnökség (külső kémelhárítás)" által „előállított hamis osztrák, nyugatnémet, francia és olasz útlevelekkel" ellátott „nyugati turistának álcázott magyar nemzetiségű tiszteket" dobjanak át a forrongó 'szomszédos baráti országba' (N. Ceauşescu).

Erről forrásaink szegényessége miatt közelebbit egyelőre nem tudunk, de *Johanna Granville* kanadai történésznő viszonylag új keletű tanulmányából kiderül, hogy a budapesti román követséget felkészületlenül érte a forradalom kitörése, és a részben magyar eredetű munkatársak – köztük Adalbert Tothfaluşi [Tóthfalusi Béla] konzul – hibát hibára halmoztak (*incompetence and timidity of Romanian diplomats in Hungary*), kivált főnökük *Ion Popescu-Puţuri* (1906–1993) nagykövet, akit Kádár János is sokra becsült, olyannyira, hogy amikor 1977 tavaszán, immár a Román Párttörténeti Intézet igazgatójaként tíznapos hivatalos látogatásra Magyarországra érkezett, saját dobogókői villáját bocsátotta rendelkezésére.

A kanadai kolléga tényként állítja, hogy a budapesti követségről érkező „*gyér és eltorzított értesülések, vagy a kulcs-eseményekről készített teljesen hiányos jelentések, amelyeket az irredentizmustól való rettegéssel kombináltak, felkorbácsolta a rezsim eleve létező előítéleteit. Amellett lehet érvelni* – folytatja gondolatmenetét –, *hogy minden jelentés arra ösztönözte a bukaresti politikacsinálókat, hogy különleges intézkedéseket tegyenek a tények összegyűjtésére, ezáltal kompenzálva diplomáciai testületük működésének hiányosságait.*"

Valter Roman – uniformisban
(Forrás: archív)

Ezek szerint, bár konkrét adataink nincsenek rá, nem egészen elképzelhetetlen, hogy amennyiben a román felső vezetés tényleg elszánta magát a cselekvésre, a 'különleges intézkedések' sorába a szupertitkos kommandó átvezénylése is beletartozhatott, és bizalmas diplomáciai megbízatása mellett Valter Roman lehetett a hazánkba irányított romániai magyar titkosszolgák főnöke is, legalábbis valamiféle elöljárója, már csak azért is, mert még I. Hohenzollern Mihály román király (1923–2017) nevezte ki hadseregtábornokká és vezérkari főnökké – mármint 1947. december 30-án kikényszerített svájci emigrációja előtt!

A feltételezés még életszerűbbé válik, ha tudjuk: Valter Romant még az Osztrák–Magyar Monarchiában anyakönyvezték *Neuländer Ernő* néven

(a *Roman* mozgalmi nevet brünni mérnökhallgatóként vette föl a harmincas évek derekán), akinek köztiszteletben álló nagyatyja a múlt század első évtizedeiben magyarul dicsérte az Urat az egyik nagyváradi zsinagógában. (Ezt az értesülést egyik, a bukaresti *Kriterion Kiadó* által is publikált regényfordításom utószavát jegyző Kovács Jánostól [1921–1997] szereztem 1982 körül, aki váradi középiskolás korában egy házban lakott a Neuländer-famíliával a „Pece parti Párizsban". Vagyis V. Roman, bár románnak vallja magát, azért „beszél tökéletesen magyarul", mert ez az anyanyelve! Nyilván az sem írható a véletlen számlájára, hogy V. Roman 1946-ban született fia, *Petre Roman*, a pirospulóveres 'rendszerváltós' román kormányfő, toulouse-i egyetemistaként szintén egy Nagyváradról Frankhonba emigrált korosodó magyar hölgynél volt kosztos diák. Valószínűleg itt a francia volt a társalgási nyelv, esetleg a román, mert a spanyol anyától született román miniszterelnök soha se tanult meg magyarul, és dührohamot kapott, ha emlékeztették apai ági felmenőire!)

Ha pedig az olvasó azt is mérlegre teszi, hogy Valter Roman – Gerő Ernő, a Tömpe-fivérek (András és István), Münnich Ferenc, s a szintén erdélyi származású Rajk László társaságában – részt vett a spanyol polgárháborúban, természetesen a „jó oldalon" (V. Roman mindkét feleségét is innen vitte magával Bukarestbe: az első, Carmen, *Dolores Ibárruri* egyik titkárnője volt, míg a második, Petre édesanyjának neve: Hortensia), talán nem szükséges külön is hangsúlyozni, hogy 'spanyolosként' milyen szoros baráti kötelékbe került a Rákosi- és Kádár-korszak 'keménymagjával'.

A korai Rákosi-rendszer egyik oszlopa és egyszersmind áldozata: Rajk László (1909–1949)
(Forrás: archív)

S hogy miért jutott eszembe éppen most, könyvem átdolgozása és kiegészítése során ez a rejtélyes história? Rövidre zárva azért, mert: ad 1., futballtörténeti-esszém három főszereplője (*Puskás Ferenc, Albert Flórián* és *Varga Zoltán*) egyaránt megkülönböztetett becsben álló *célszemélyek* voltak, titkosszolgák hada 'dolgozott' rájuk: hosszú éveken, évtizedeken át figyelték minden lépésüket s rendszeresen jelentettek róluk. A legbanálisabb történéseket is. *Bármit!* Mindent, amit csak a papír elbírt. Ki kivel, mikor találkozott, főként külföldön, ki forgat disszidálási szándékot a fejében, mit és mennyit csempészett, kinek a megbízásából hozott be például Svájcból drága gyógyszereket, kik a barátai, ismerősei és nepperei, melyik külföldi követség közbenjárásával akar nyugati luxusautóhoz jutni, ki kivel jár össze, mit mondott az öltözőben, a társasgépkocsiban vagy a fehér asztalnál, ki tett szovjet- vagy rendszerellenes kijelentést, kinek volt sürgősen szüksége bőrgyógyász szakorvosra, aki az otthoni doktoroknál gyorsabban és hatékonyabban tudta kikúrálni egy-egy félrelépés nemkívánt utókövetkezményeit etc.

Gyakran ugyanazok az informátorok, titkos megbízottak (tmb-k), titkos kapcsolatok, társadalmi kapcsolatok (tk-k), akiknek rangja, szolgálati beosztása, beszervezésük körülményei, azok indoka és érzelmi fedezete, motivációjuk forrása és intenzitása, értesüléseik operatív hasznosíthatósága s raportjaik intellektuális színvonala olyannyira különböző, hogy szakértő legyen a talpán, aki biztonságosan el tud igazodni e polipszerű hálózatok belső hierarchiájában. *Én ezt meg sem fogom kísérelni!* S mivel történészként

– a *sine ira et studio* (harag és részrehajlás nélkül) jegyében – ítélkezni sem igen kívánok senki felett, nem fogom őket közkeletű magyar nevükön (besúgó, spicli, tégla) sem említeni. Az esetek többségében beérem a semlegesebb konnotációjú titkosszolgával, hálózati személlyel vagy ügynökkel, esetenként az informátorral, néha 'raportőrrel'!

ad 2. Mivel közel negyedszázada a magyar hírszerzés és elhárítás, valamint a belbiztonság iratanyaga 1990-ig immár különösebb akadály nélkül kutatható (ti. az 1996. évi LXVII. törvény által ebben az évben létrehozott Történeti Hivatalban, illetve ennek jogutódjaként hét évvel később a 2003. évi III. törvény alapján szervezett Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, de másutt is), fiatal történészek és levéltárosok serege (Tischler János, Majtényi György, Takács Tibor, Koós Levente, Ungvári Krisztián, Vörös Csaba, Izing Róbert, Rigó Balázs, Tabi Norbert, Tobak Csaba, Krahulcsán Zsolt, Orbán-Schwarzkopf Balázs történész-levéltáros, Vörös Csaba levéltáros, Vörös Géza történész-levéltáros, Kis Kapin Róbert levéltáros etc.) vizsgálódik a szóban forgó aktákban, s számos kiváló cikkben, tanulmányban, könyvben tette közzé felismeréseit, eredményeit. Főként nekik köszönhetően napjainkban már csaknem köztudott: az Albert-dosszié fedőneve: „Császár", a Varga Zolié pedig „Labdarúgó". Mi tagadás, egyik sem falrengetően eredeti, mint ahogy nem szakad le a plafon „Szőke" célszemély, *alias* Mészöly Kálmán vizsgálati dossziéjának kódjától sem. (Ő, testi-lelki jóbarátjával, Farkas Jánossal szintén csempészés, némi bundázás s magánéleti kilengések tárgyában került a hatvanas évek végén célkeresztbe.) Puskás Ferenc 1958. február 20-án – „hazaárulás" ügyében – lefektetett körözési dossziéja némileg invenciózusabb kódot visel: „Vándor". Egyszersmind ez a legvaskosabb is, nem kevesebb mint 514 oldalt tartalmaz, 32 tételben. A szakemberek nem siették el a dolgot: Farkas Gyuláné „r. szds" csupán 1972. június 26-án zárta azt le. (Bocsássuk máris előre: a gyanú megalapozatlannak bizonyult: Puskás olyan ártatlan volt, mint egy húsvéti bárány, vagy mint egy ma született csecsemő! A fedőnevek megválasztásának témájára később még visszatérek!)

Egy kis forráselemzés – a korlátozott pozitivizmus jegyében, I.

S most lépjünk még közelebb a témához, és olvassunk bele az ÁBTL – 3.1.9.–0–11912 jelzetű aktacsomó – a Puskás-dosszié – 91., 98. és 100. sorszámú anyagaiba! Először néhány részletet fogok idézni belőlük – a legszükségesebb kommentárokra szorítkozva. (Már csak azért is, mert ezek szövege indította el bennem a Valter és Petre Romanig ívelő bizarr gondolattársítást.) Ezt kapjuk:

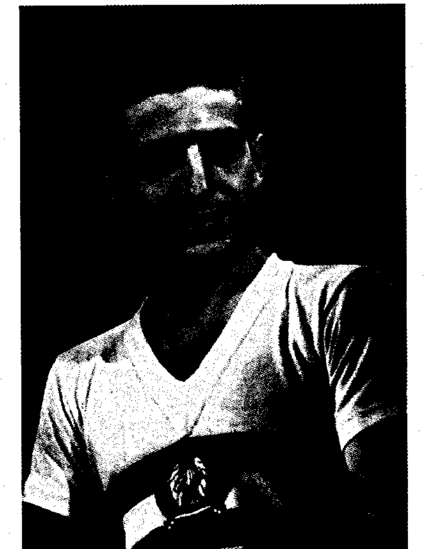
„*[Puskás] Jelenleg* [1958-ban] *a disszidens magyar sportolók u. n. „Világszövetségének" elnöke. Ilyen minőségben a külföldi sajtóban tett nyilatkozatáról nincs tudomásunk*"

Az 1954. július 4-i berni vereség után kissé leeresztett, s pár kilót máris felszedett (ezért bírálói által „puttonyos őrnagy"-ként is emlegetett) Öcsi tehát funkcióban van: fontos ember.

Az irat így folytatódik:

„A [dél-]amerikai túra után nagyobb összegű dollárt helyezett el Kása Ferenc Bécs, Neustiftgasse 52. sz. alatti lakosnál, aki adataink szerint a CIC. [Counterintelligence Corps, az amerikai katonai titkosszolgálat, az United States Army Intelligence and Security Command elődszervezete] ügynöke. Puskás már az ellenforradalom előtt kapcsolatban állt Kásával. Puskás magyarországi és ausztriai kifizetéseit ma is Kása intézi." (91. sz. dokumentum)

Vagyis a magyar elhárítás abban a hiszemben van, hogy Puskás Ferenc, a már csak virtuálisan létező összmagyar nemzet Öcsije, a Rákosi-korszak bálványa amerikai kém! (Akárcsak korábban, szintén hamis vádak alapján: Rajk László!) A feltételezés annyira abszurd, hogy akár egy kézlegyintéssel is elintézhetnénk! De nem lehet, mert a gyanú már 1956 előtt befészkelte magát az illetékesek agyába. Olyannyira, hogy a szintén világklasszis Czibor Zoltánt is ráállították. Majtényi György 2009-es *K-vonal* című kitűnő könyvéből, újabban pedig Koós Levente egyik rövid cikkéből (*Zöld&Fehér*, 2015/szeptember) és gondosan okadatolt magvas tanulmányából (*Aetas*, 2015/4. sz.) sajnos feketén-fehéren kiderül: az excentrikus, fékezhetetlen temperamentumú, elviselhetetlenül rossz természetű szélsőcsatár annyira gyűlölte Puskást, Bozsikot és társait, hogy még erre a minősíthetetlen feladatra is kapható volt, csakhogy minél többet ártson nekik. Különösen az Aranycsapat kapitányának! Koós megpróbálja menteni 'Rongylábút', kimutatva, hogy „Sztojanovics Péter" fedőnéven jórészt értéktelen, semmitmondó jelentéseket adott, összesen talán 25 darabot – 1955-től már írásban is! Az utolsót 1956 őszén, nem sokkal a forradalom kitörése előtt.

Czibor Zoltán a csúcson: az 1952-es olimpiai győzelem egyik kulcsszereplője (Forrás: archív)

Egy másik fiatal kutató, Izing Róbert ugyanerre a következtetésre jut, s az érvkészletet egy újabb lehangoló adattal egészíti ki: Czibor használhatatlanságának az is bizonyítéka lenne, hogy – idézem – „Így került a képbe Dr. Fried Tamás csapatorvos, akinek a beszervezését alaposan leírják a levéltári dokumentumokban." Erre máris van, analógiás alapon, egy halk közbevetésem: Albertről és Vargáról is többen jelentettek, vagyis ez a logika formálisan ugyan kikezdhetetlen, mégsem vehetünk rá mérget, hogy fedi a teljes valóságot! S az egyetlen, egzisztenciális zsarolással beszervezett csapattárs, „Nemere", mármint a legalább féltucat további, változatlanul jótékony homályban maradt 'munkatárs' közül, aki üdítő kivételként, megrázó gyónás formájában 2004 októberében maga rántotta le a leplet saját titkosszolgálati múltjáról, egyszerre volt *informátor* és *célszemély*. Jellemző helyzete fonákságára, hogy egyik raportjában „bundaszervezőként" maga jelenti fel önmagát, az pedig egyenesen abszurd, hogy – mint a *Kell egy csapat!* című fejezetben már utaltunk rá – egyik volt játékostársa telefonon úgy kom-

„Nemere", alias Novák Dezső
a '60-as évek közepén
(Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

mentálta a feltárulkozást, hogy élete legnagyobb ostobaságát követte el! No, nem azért, mert hagyta magát lépre csalni és beszervezni, hanem azzal, hogy ország-világ előtt ezt bevallotta! (Idetartozik ama, saját tapasztalatokon alapuló személyes véleményem: nemigen volt nála jobb indulatú, segítőkészebb, empatikusabb futballista a Fradi öltözőjében. Az már más lapra tartozik, hogy személyisége mennyit torzult a hosszúra nyúlt 'raportőri tevékenység' során. Magvas szaktanulmányokból tudható: nem csupán magát a jelentésírás formai követelményeit kellett megtanulni, hanem – Horváth Sándor: *Feljelentés, egy ügynök mindennapjai* című fontos könyve 274. oldaláról idézem – „a »beszervezettek« birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a feljelentések nyelvét. Másképp fogalmazva: *az a nyelv, amelyhez a jelentések szerzői alkalmazkodni kényszerültek, átformálta a szűkebb környezetükről alkotott képet és saját identitásukat is.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

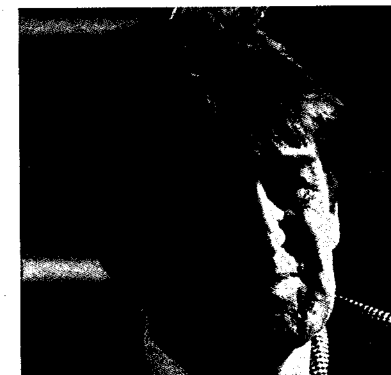
Rejtvényfejtés a Fradiban

A futball iránt érdeklődők széles táborában, s főként persze Fradi-berkekben, azóta is állandó halk beszédtéma, kik rejtőzhetnek az egyelőre megfejthetetlen fedőnevek – „Bálint", „Jászsági, „Csillag", „Szécsi" *et alii* – mögött? Ez úgy is felfogható, mint a bennünk, zsigereinkben szívósan tovább élő Kádár-rendszer bosszúja, hiszen mindenkiben kiirthatatlanul tovább lappang a gyanú: X vagy Y vajon nem jelentett vagy 'csacsogott'-e rólam is annak idején, vagy Z valóban olyan testi-lelki jóbarátom volt-e, amiként gondoltam, s nem csupán érdekből csapódott hozzám, s kereste társaságomat? Mármint, hogy az én segítségemmel kerüljön be, majd szilárdítsa meg a helyét a csapatban (másokat esetleg körmönfont módon a 'padra' szorítva, majd az öltözőből is elmarva), vagyis részese lehessen az utazásokból, csempészésekből, s később a sajnos hihetetlen mértékben elharapózó bundázásokból etc. származó pluszjövedelmeknek. *„Tudtuk, hogy a labdarúgó pályája tíz-tizenkét évig tart, ezalatt kell bebiztosítani az életét"* – mondta erről Puskás Ferenc. Itt jegyzem meg, ami a futballisták számára *evidencia* ugyan, de nem biztos, hogy meg is fogalmazzák maguknak (a kívülállókban pedig többnyire egyáltalán nem tudatosodik!): egy akármilyen kiváló képességű labdarúgónak rendszerint *tényleg* körülbelül másfél évtizede van csupán arra, hogy jövőjét megalapozza, vagyis összegyűjtsön annyi pénzt, tőkét, hogy házat, telket, üdülőt, márkás kocsit vegyen, gyermekeit taníttassa, pályára állítsa. S persze megszerezze azt a társadalmi elismertséget, presztízst is, hogy karrierje végén nyugodtan hátradőlhessen, s derűsen leélje hátralévő életét. Persze, ha tiszta a lelkiismerete. Ehhez megint pluszfogyasztás, luxuscikkek, vagyis sok-sok pénz kell. Ráadásul minden nagyon gyorsan történik, gondolkozni, mérlegelni, 'filózni' nemigen van idő, gyorsan kell dönteni, váltani, kompromisszumokat kötni, megalkudni. Mert, ismétlem, kizárólag egyetlen valódi cél van: *be kell kerülni, majd bent kell maradni a csapatban.* Ha törik, ha szakad. *Ez létkérdés!* Ezért a futballisták mindent árat megfizetnek,

mese nincs! S van még egy további mozzanat, ami a focista hétköznapok és különösen a futballmeccsek igazi vonzóerejét adja: a dolgok nem csupán hallatlanul gyorsan történnek, hanem a kívülállók, a 'közönséges halandók' számára felfoghatatlan intenzitással is. A futballista lét – Kiss László, az eddigi legjobb Albert-monográfia (*Életem a Fradi. Titkok az Aranylabda árnyékából*, Ringier Kiadó, 2007) valódi szerzője (mellesleg maga is kiváló adottságú NB I.-es játékos, az 1984-ben La Rochelle-ben Európa-bajnokságot nyert *Magyar Újságíró Válogatott* frontembere – Hegyi Iván, Kaplár F. József, Malonyai Péter, Nagy N. Péter, Módos Péter, Szabó Illés, Várkonyi Sándor etc. mellett) szép szavával – *sűrített létélmény*! Kéretik ezen elgondolkozni, mielőtt pellengérre állítjuk a világ futballistáit. Mondjuk, legújabban Neymart, akinek sohasem lesznek olyan fantasztikus partnerei, mint Messi és Suárez voltak, következésképpen senkivel sem fog többé olyan szinten és harmóniában futballozni, mint velük, mégis 2017 nyarán a 222 millió euró mellett döntött... S ott van persze még a túlnövesztett ego is: most vagyok huszonöt éves, én is szeretnék egyszer *Number one* lenni, ideje kilépni Messi árnyékából... Az már más lapra tartozik, hogy a 2018-as világbajnokságon tanúsított provokatív magatartása nem sok jót sejtet tervei megvalósíthatóságát illetően, s egyelőre nem jártak sikerrel a barcelonai újrakezdésre irányuló próbálkozásai sem...

Czibor Zoltán és a hálózatok, I.

S itt ismét meg kell szakítanom elbeszélésem fonalát, mert a Czibor-ügy döbbenetes ténye, ha tényleg igaz, számtalan újabb kérdést vet föl. Mindenekelőtt azt bizonyítja, amit úgy is tudunk, legfeljebb nem merünk szembenézni vele: az Aranycsapat mítoszán rút folt keletkezett, az 'aranylábú fiúk' korántsem félistenek, gyarló, esendő emberek ők is, mint mi valahányan. De vajon miért is lennének különbek nálunk, közönséges halandóknál? Hiszen ők is csak ama szétesett, ismételten zsákutcába sodródott, kohézióját, magabiztosságát, a 'boldogabb jövőbe' vetett hitét, és iránytűjét régen – legalább 1920 óta – elvesztett közeg: a 20. századi magyar társadalomfejlődés és mentalitás produktumai, mint mi magunk, mindnyájan. Kivétel nélkül! A dolog annál is sajnálatosabb, mert a 'Bolond' (szűkebb baráti körben: 'Gonosz') becenevű jobblábas balszélső, Sándor Károllyal (az állandó tartalékkal) és Puskás Ferenccel, a kapitánnyal együtt a „verhetetlen tizenegy" legélesebb eszű és – megkockáztatom – legmélyebben gondolkodó tagja volt. Olykor filozófiai mélységű gondolatok megfogalmazására is képesnek bizonyult.

Czibor Zoltán újra itthon, kissé meggyötört vonásokkal (Forrás: archív)

Ha belehallgatunk egy pár évvel halála előtt készült interjújába, alig hiszünk a fülünknek. Rangos filozófusok vagy történelembölcselők is ritkán ejtenek ki a szájukon ilyen letisztult, megszenvedett gondolatokat az egymásnak okozott, már behegedt, de örökké sajgó gyötrelmes lelki sebekről (*seco herida*), az emberi lét hiábavalóságáról, a látszatok uralmáról, az embertársainknak előadott folytonos színjátékról, az önmagunkat is becsapó

Egy „rongylábú" mozdulat az 1954. július 4-i vb-döntőn (Sebes Gusztáv feljegyzései szerint jobbszélsőként összevissza forgatta a német balbekket) (Forrás: archív)

'élethazugságokról', amelyek szétszálazhatatlan gubancként, állandó önigazolási kényszer formájában végigkísérik evilági mindennapjainkat. Mindhalálig! Mintha *Emil Ciorant*, a „kétségbeesés filozófusát" hallgatnánk... (E megállapításunknak nem mond ellent Czibor ama elejtett, Kő András által publikált megjegyzése, miszerint *„'50-ben engem ki akartak emelni, hogy Czibor elvtárs, hagyja abba fél évre a futballt, s majd a politikai képzés után folytathatja*", amit csak úgy tudott 'kivédeni', hogy kivétette a manduláját Kreisz dokival, a válogatott sportorvosával! Arról persze nem beszél, konkrétan kik keresték meg...)

De Czibor szántszándékkal a Rosszat választotta, már-már sátáni gonoszsággal, ártani, rombolni akart, mindenáron. Képtelen volt elfogadni, beletörődni, Bozsik és Puskás *előtte van a rangsorban*. Több pénzt kapnak, nagyobb a hírnevük s társadalmi presztízsük. Ez éppen az Aranycsapat 1954. május 23-i egyik legnagyobb diadalát (Magyarország–Anglia, 7:1) közvetlenül megelőző 'bélelt boríték-osztáskor' tudatosodott végképp benne. Puskás és Bozsik borítékjában a legenda szerint kétszáz-kétszázezer, a három volt fradistáéban viszont mindössze tízezer forint lapult – már ha tényleg borítékban s nem más formában kapták (?) –, amelynek következtében az első félidőben csak kóválygott a pályán, de a szünetben leesett nála a húszfilléres, valósággal begolyózott, s őrjöngő transzban játszotta végig a második félidőt, tarthatatlannak bizonyult! Egy-egy gólpasszt adott Kocsisnak (a negyedik előtt) és Hidegkutinak (a hatodik találatot megelőzően), de döntő érdemeket szerzett Tóth II. gólra váltott helyzete kidolgozásában is. Sokak szerint az volt legbriliánsabb szereplése, egyszersmind a híres csapat morális szétesésének kezdete. Pusztuljanak hát az útjából, mert ő, Czibor Zoli, a mélyről indult komáromi vasutas fiú legalább olyan tehetséges futballista, mint ők. Ezt egyszer viccesen meg is fogalmazta pár évtizeddel később egy újságírónak, amikor körülbelül azt mondta: Bozsik és Puskás fantasztikus képességű játékosok voltak, „a világ legjobbjai közzé tartoztak", de *csak ő utána*. Ez ugyan vitatható, de az már *tény*, hogy Puskáson kívül csupán ő lőtt gólt a helsinki olimpia és a svájci világbajnokság fináléjában,

továbbá az 1961. május 31-i szintúgy Bernben rendezett BEK-döntőben a Benficának: a 76. percben a jobbösszekötő helyéről mintegy huszonöt méterről megeresztett elképesztő bombája technikai kivitelezettségében – egy pattanás után, bal külső rüszttel a jobb felső sarokba – a sportág történetének legnagyobb dugói közé tartozik, s szakírók szerint 'Rongylábú' minden spontán zsenialitását magába sűríti. A fáma szerint az őt focistaként legjobban ismerő, s a Wankdorf stadionban szintén jelenlévő Puskás a lelátón fogadásokat kötött, hogy Czibor a meccs vége felé gólt fog rúgni, nem is akármilyent. Erről több dolog is eszembe jut: bár sem Kocsissal, sem Cziborral nem volt jóban, és 'Kockával' Spanyolhonban is riválisok voltak, mégis, ha csak tehette elment fontosabb meccseikre, az őt mindenütt eltökélten „fúró" Czibort pedig 'kimosta' az EMKE-botrányból, holott még az sem zárható ki, sejtette, hogy a 'Bolond' rá van állítva! Nem lehet utólag eldönteni, Czibor miért vallotta be Bocsák Miklósnak, valamelyes része neki is lehetett Sebes 1956 nyarán bekövetkezett elmozdításában, annyiban legalábbis, hogy „mindent" megtett a gyeplőt már a berni döntő előtt fokozatosan Puskásnak átengedő szövetségi edző presztízsének rombolásáért. Mégpedig azért, mert az így kialakult helyzet – nevezzük a nevén: a *Puskás-uralom* – „nem tett jót sem a válogatottnak, sem Sebesnek, még kevésbé Puskásnak"!

Mégis, mindezek ellenére akkora volt bennük és közöttük – talán Lóránt kivételével – a betyárbecsület, hogy az minden ellenérzést felülírt. Vörös Csaba a *FourFourTwo* 2018. júliusi számában közzétett, az ÁVH által lefoglalt Puskás-levelezéséből kitűnik, hogy *Pancho* nagy együttérzéssel figyelte a héttagú Czibor család szűkös római életkörülményein javítani próbáló balszélső barcelonai csapatkeresési akcióját, amelyet, talán mondani sem kell, ezúttal is *Kubala* oldott meg, akárcsak Kocsis esetében, s rendszeresen beszámol pesti levelezőpartnereinek otthoni legfőbb vetélytársai fényes katalóniai előmeneteléről.

Ez az egymás futballtudásának tiszteletén alapuló attitűd, nyilván nem függetlenül a polgári világból öröklött *gentlemanlike* a Kádár-rendszerben

A jobblábas balszélső 1961. május 31-én, ismét a Wankdorf stadionban (Forrás: archív)

felgyorsult megállíthatatlan sorvadásától, már elpárolgott a hatvanas évek sztárjaiból. (Más variáció szerint, ez a Puskás-jóslat egy korábbi mérkőzésen történt, az Inter elleni elődöntőben, amelyet a katalánok 4:3-ra nyertek a magyar szélső utolsó percekben szerzett góljával.) Mindhiába: a mérkőzést Guttmann Béla (1900–1981) csapata, a Benfica nyerte, ugyanúgy 3:2 arányban, ahogy az Aranycsapat is vereséget szenvedett nyolc esztendővel korábban a nyugatnémet nemzeti tizenegytől – ugyanott.

A másik Barça-gólt Kocsis fejelte a meccs első félidejének 20. perce körül, a jobbszélső pedig, mint pályája legelején a Ganz csapatában, a búcsúra készülő Kubala László volt az akkortájt Európa egyik legjobbjának tekintett ötösfogatban – benne három magyar világklasszissal. Erről egy francia nyelvű cikkben azt olvastam, hogy Kubaláék féltucat kapufát rúgtak (megnéztem: Kocsis legalább kettőt, fejjel is, lábbal is!) köztük több olyant is (például azt, amely a mérkőzés utolsó harmadában mindkét kapufáról kifelé pattant!), amely, amennyiben nem szögletes, hanem gömbölyűre esztergált a léc, több góllal nyerik a találkozót. És ha hiszik, ha nem, ezt a dupla kapufát a tizenhatos bal oldaláról épp Kubala lőtte, egy pattanás után, szintén bal külsővel... Mondhatnánk, ez is másképpen volt megírva. Ki tudja, nem azért-e, mert – *a magyar fátum* parányi részelemeként – három magyar is a pályán volt. Így, sovány vigaszként a negyedik, a portugálok edzője, a világfutball históriájának egyik legkiválóbb trénere, Guttmann Béla vehette át a trófeát.

Guttmann Béla, a kétszer BEK-győztes Benfica trénere (Fotó: archív)

Nota bene: 1958 és 1961 között Czibor helye biztosabb volt a Barça csatársorában, mint másik két Pestről elszármazott extraklasszis társának. Pedig, tudjuk már: Kubalát az évszázad legjobb katalán futballistájává választották, és szobrot emeltek neki a nevét viselő *Nou Camp* előtt...

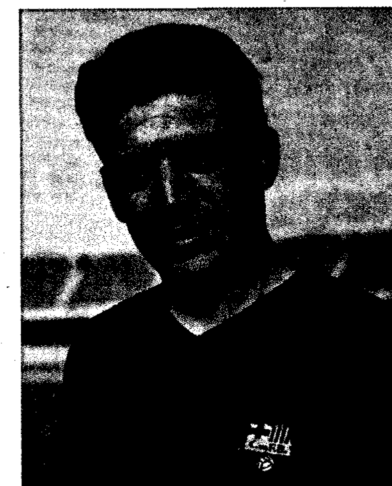
Egyszerűen megkerülhetetlen volt, még a magyarokat nemigen szerető *Helenio Herrera* sem merte a kispadra ültetni a katalán szurkolók által – egy korabeli népszerű rajzfilmfigura nyomán – csak 'Lökött Madár'-nak (*Pajaro Loco*) becézett flúgos futballzsenit, mert – Puskás szavaival – „Zoli nagyon jól játszik, őt nem tudja kihagyni, mert megölné a közönség"!

Kubala „Laszi" emlékműve a Camp Nou stadion előtt (Forrás: archív)

Az már egy másik történet, hogy intrikus természete, izgága, zabolázhatatlan, krakéler viselkedése miatt nem újították meg az 1961-es „második berni döntő" után nem sokkal lejáró szerződését. Lényegében azzal a bődületes góllal búcsúzott a futballvilágtól. Groteszk fintora ismét a Sorsnak, hogy beszervezője és első tartótisztje egy „Ferencz József" nevű ÁVH-s főhadnagy volt, vagyis a Horthy-érát közvetlenül megelőző dualista korszak névadója! S ami intellektuális pallérozódása szemszögéből sokkal fontosabb, művészkörökben forogván, Latabár Kálmán, Agárdy Gábor, Darvas Iván, Homm Pál, Petress Zsuzsa, Sárdy János, Szabó Sándor, Szentessy Zoltán, Takács Paula stb. barátjaként műveltsége, tájékozottsága is – Lóránt Gyulát leszámítva – jóval nagyobb a futballistalétbe beleragadt, esetleg némi botcsinálta politikusi jártasságot szerzett riválisainál. Szabó Sándor, az amerikai magyar emigránséletbe szintén belekóstolt nagyszerű színészünk például, némi elfogultsággal így jellemezte:

„*Ennek az Aranycsapatnak a legjelentősebb egyénisége, az igazi zsenije Czibor volt! Puskás nevétől visszhangzott a világ, Kocsis Sanyi csodálatos megoldásait csodálták az emberek, de az ész, a legnagyobb művészet Czibor Zoliban volt. Ha ő égett, égett a csapat, az ő tüze mozgatta a gépezetet. Kedvetlen is tudott lenni, rossz is, de ha kapott egy feladatot, amit neki kellett megoldania, ha érezte a felelősséget: tüzelt, csillogott, ámulatba ejtett* [...] *Ismertem az Aranycsapatot* – ismétli meg egy sorral lejjebb –, *közöttük a pályán és a pályán kívül is [Czibor] Zoli bizonyult a legnagyobbnak.*"

Czibor engesztelhetetlen sértettségét, megbántottságát Szepesi is megörökítette emlékirataiban, ilyenformán: „*mindig magányosnak érezte magát. Sokat panaszkodott, hogy Őt nem értékelik igazán, a magyar Aranycsapatban nem jut olyan elismerés osztályrészéül, mint amit önfeláldozó, a csapat érdekeit szolgáló játéka alapján megérdemelne.*" Majd így folytatja 1974-es keltezésű visszaemlékezését:

Czibor a katalán sztárcsapat mezében (Forrás: archív)

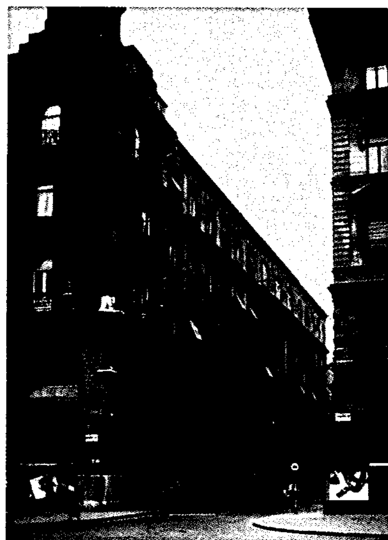
„*Barcelonában történt. A Vasas játszott a spanyol piros-kékek, a kikötőváros világhírű csapata ellen, s a mérkőzést követően a Las Ramblas egyik elegáns, a századelőt idéző kávéházában ültünk: Illovszky és jómagam otthonról, Östreicher Emil, Kubala Laci és Czibor Zoli a barcelonai »különítményből«. Míg élek nem felejtem el Zoli két mondatát. Az egyik a magyar futballra vonatkozott: »Rendetlenség van otthon a labdarúgásban. Nem tudom, hogy a vezetésben, vagy az edzőkben van a hiba, de nekem hiányzik az átgondoltság. Ha így folytatjuk, nagy baj lesz, lemaradunk Európától.« Illovszky Rudi nem sértődött meg, sőt igazat adott Zolinak: »Valóban, Marseille után itt volna már a rendteremtés ideje...«*"

Vagyis a további mélyrepülést megalapozó Kutas-korszak! (Itt kell megemlíteni, hogy Puskás még 1958. december 10-én megfogalmazott véleménye alig különbözik a Cziborétól: „igen sok a tehetséges játékos, de mivel a vezetés rossz kézben van, és a fő ok, hogy nincs pénz, ezt nem lehet így csinálni [...] addig, ameddig gyökerestül meg nem változtatják a dolgokat, addig a magyar labdarúgás nem fog tudni fellendülni.")

De olvassuk tovább Szepesit:

„*A másik barcelonai emlékem: arról esett szó, hogy miért nem látogatnak már végre haza, hiszen mindenki szeretettel várná őket. S akkor Zoli a következőket válaszolta: »Lehet, hogy nem esne bántódásunk... De ha mégis, akkor csak egy ember lenne köztünk, akiért megmozdul az egész ország: Puskás Öcsi. Értünk [értsd: Kocsisért és Cziborért] senkinek nem fájna a szíve.«*"

Czibor mélyről jövő, őszinte szavai, amelyek ismételten bizonyítják kivételes érzékenységét és intelligenciáját, szíven ütötték az Aranycsapat 'tizenkettedik tagját', mert ezt írja:

A Rákóczi út 19. Ebben a házban található T(itkos)-lakásban találkozott Erdélyi Jenő és Czibor Zoltán (Forrás: Fortepan)

„Bevallom, fájtak ezek a mondatok. Valami olyasfajta keserűség ülte meg húszévi spanyolországi tartózkodás után is Zoli szívét, annyi fájdalom csendült ki szavaiból, ami szomorúsággal töltött el. Mondtam is Zolinak: ennyi év után már meg kellene békülnie. A késő éjszakai órában felcsattant a hangja: »Én is szeretem Öcsit, de Te, Gyuri csak őt láttad a pályán!«"

Megjegyzés: Jól lehet ez a passzus valóban Cziborra van kihegyezve, még egy témánk szempontjából fontos dolgot is elárul, amelyről a továbbiakban lesz részletesebben szó: 1947 és 1949 között Östreicher Emil Galamb utcai vendéglőjében életre szóló barátság szövődött Kubala, Illovszky, Szepesi – és természetesen Östreicher között! És szintén összefügg e fejezet témájával, hogy egy újabb adat szerint nem csak Szusza, Bozsik és Puskás tartozott a borozó törzsvendégei közé, hanem Kocsis, Budai II. és Czibor is.

Jelentések és (fel)jelentések

„Ha pedig küzd is valaki, nem koronáztatik meg, ha nem szabályszerűen küzd."
(Pál II. levele Timótheushoz, 2.5. – Károli Gáspár ford.)

S itt cáfolnom kell egy általánosan elterjedt tévhitet. Szerintem értéktelen jelentés nincs! Nem létezik. Csak jelentés van, mert ezek legnagyobb részét eleve azért préselik ki az operatív tisztek megtévedt, avagy megzsarolt klienseikből, mert – bár ezt a beszervezett emberek nem biztos, hogy tudják, vagyis nem róhatjuk fel nekik! – más raportőrök információit ellenőrzik vele. (Vagyis ugyanazt teszik, mint a történészek: dokumentumok, akták ténybeli jelentéstartalmát hasonlítják össze, naphosszat.

Ez példaszerű módon látszik a hatvanas években a Ferencvárosra „dolgozó" népes titkosszolgahad két legaktívabb tagja, „Bakos Miklós" és „Kőműves" többnyire hiteles forrásból – igen gyakran a Fradi öltözőjéből – merítő jelentéseiből!) Vagyis kár azzal hitegetni a közvéleményt s önmagunkat, mindössze piszlicsáré eseményeket, abszolút pimf dolgokat osztottak meg 'hőseink' a Hatósággal.

Nem, minden egyes értesülésnek komoly szerepe *lehet* egy koncepció felállításában, jobb esetben: cáfolatában. Fontos, nem egyszer perdöntő mozaikkockává válhat az „elemző részlegek" kirakós játékában. Még akkor is, ha a szolgálatok belső hierarchiájában a III/III-asok legalul vannak, a valódi hírszerzők (a III/I-esek) és kémelhárítók (a III/II-esek) csaknem ugyanúgy viszonyulnak hozzájuk, mint a közönséges halandók! Lebecsülik s megbélyegzik őket.

„A politikai rendőrség egyszerre használta és nézte le – bizalmatlansággal elegyített hatalmi gőggel – saját kollaboránsait (is)" – mondja erről Gyarmati György. *Hálózati szempontból mégis nélkülözhetetlen a munkájuk: ők hordják össze az adatokat.* A tudás hatalom, tanítják már az elemiben is. Valójában ez így módosítandó: *az információ – hatalom*! Az nyer a játszmában, akinek több van belőle. Vajon miért szívták le az amerikaiak – s bár hivatalosan tagadják, nyilván megteszik most is – a világ összes hozzáférhető információját? E-maileket, telefonos beszélgetéseket, sms-eket – százmilliárdos nagyságrendben? (Mindenki mindenkit figyel, és lehallgat – mondják erről enyhe cinizmussal a 'szakemberek'.) Ez szónoki kérdés, bárki megválaszolhatja!

Azért, mert bármennyire igaz is, hogy „az ördög a részletekben rejtőzik", nem kevésbé igaz e mondás ellentettje is: e részletek, információszilánkok aranyrögökké – tudássá – sűrűsödhetnek, vagy „isteni szikrává" válhatnak valamilyen gondolati konstrukcióban, illetve azok értelmezésében. Ehhez Almási Miklós még hozzáteszi:

„Az információáramlás hierarchizált folyamat. Más szóval: hatalmi megoszlás. Akik hozzáférnek az információhoz (vagyis »tudnak«), azok lekörözik – rosszabb esetben kizsákmányolják – azokat, akik nem férnek hozzá az információhoz (azaz nem »tudnak«)."

Ez ilyen egyszerű. Föntebb már céloztam rá, s nyilván nem nekem jutott először az eszembe, de saját kutatói életutam alapján is megerősíthetem: feltűnő a hasonlóság egy detektív vagy titkosszolga és egy historikus mindennapi tevékenységében! Ez is, az is, mániákusan 'gyűjti az anyagot'. Olyan, mint egy kaliforniai vagy alaszkai aranyásó, aki éjt nappallá téve rostálja a homokot, meregeti az iszapot, abban a legtöbbször hiú reményben, hogy erőfeszítései jutalma előbb-utóbb egy jókora darab színarany lesz. Mályusz Elemérről (1898–1989), a Szekfű Gyula (1883–1955) hosszúra nyúlt árnyékában méltatlanul háttérbe szorult történészről beszélik: kilencvenen is túl, könyvtárnyi életműve birtokában, még mindig ott ült, amikor csak tehette, az Országos Levéltár valamelyik kutatótermében. Még az is megtörtént, a kánikulai hőségben gatyára vetkőzött, és vizes lepedőbe burkolódzva kutakodott tovább...

További forráselemzés – a korlátozott pozitivizmus jegyében, II.

De kanyarodjunk vissza a Puskás-akta általunk föntebb már idézett utolsó két fragmentumához: Így festenek: [...]

„Kása Ferenc a Román Népköztársaság területéről szökött ki Bécsbe, szökése után az USA hírszerző szervekkel került kapcsolatba, mely szervek Kását anyagilag dotálták és egszisztenciát biztosítottak számára." [...] *„A Román Állambiztonsági Szervektől információt kértünk Kohn Károly, Kása Ferenc személyi titkára vonatkozásában, mivel adataink szerint Kohn a Román ÁB szervek ügynöke, amennyiben erre lehetőségünk van, Kohnt alkalmasnak találnánk arra, hogy egyrészt Kása és Puskás közti kapcsolatról tájékoztasson, másrészt arra, hogy*

információt adjon Puskás magyarországi kapcsolatairól, kapcsolatainak jellegéről."

A dokumentum tehát megismétli: *Kása amerikai hírszerző*! Új elem viszont, hogy a népi demokratikus Románia területéről került a kettős Monarchia hajdani fővárosába, akárcsak „személyi titkára", Kohn Károly. Mindketten erdélyiek tehát, vagy a Partiumból, talán éppen Nagyváradról vettek vándorbotot a kezükbe, s Bécsig meg sem álltak. Vörös Csaba 2018. augusztusi új közleményéből most már tudjuk: Kása valóban partiumi, a szilágysági Ipp községben született 1911-ben, az autó- és repülőgépszerelő szakmát Brassóban tanulta ki, majd 1930-tól Bukarestben tökéletesítette, immár a *General Motors* vezérképviseletének egyik helyi üzemében. 1940. augusztus 30. – Észak-Erdély visszaperlése – után 1944-ben behívót kap Horthy Miklós hadseregébe, innen kerül amerikai hadifogságba, majd egy detroiti benzinmotorokat készítő autógyárba. A végállomás pedig Bécs, a megszálló hatalmak egyik autójavító műhelye. Mivel a magyaron kívül románul, németül és angolul is jól tud, teljesen életszerű, hogy felkelti az amerikai hírszerzés figyelmét.

Ennél is érdekesebb, amennyiben hihetünk forrásunknak, a magyar elhárításnak biztos tudomása van arról, hogy *Kohn a Szekuritáte ágense*, aki képzettsége és személyiségjegyei alapján alkalmasnak tűnik arra, hogy a magyar 'kollégák' is megkörnyékezzék, s rávegyék a mindig életveszélyesen rizikós *kettős ügynöki* szerepre. Az pedig az iratból vitán felül kikövetkeztethető, *a két ország szolgálatai szakmai kapcsolatban állnak, bizonyos értesüléseket megosztanak egymással, alighanem mindmáig.* Máskülönben honnét tudnák Budapesten, hogy Kohn román kém?

Ha csak Kohn nem volt maga is tagja a halála napját rohamosan közeledni érző 'bukaresti emberünk' – Réz Pál által megörökített – gyónásából ismert Magyarországra átdobott, különleges missziójú kontingensnek? S hogy ez a feltevés mégis több puszta képzelgésnél, arról Vári Attila *Cselédfarsang* című, 2001-ben megjelent kiváló regényében olvasható néhány talányos passzus, miszerint a zászlóaljnyi méretű különleges légiót a forradalom első hetében repülőgépen először „Szolnokra, aztán Pest mellé" dobták át „egy szovjet laktanyába", s két hét után főként azért rendelték haza őket [...] „mert *a zászlóaljból több mint húszan szöktek meg, s még vagy annyinál találtak szökéshez beszerzett civil ruhát...*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

A másik, ugyancsak *elméleti lehetőség* pedig az, hogy a magyar szerveket is egy mélyfedésben lévő bukaresti spion, netán maga is *agent double*, informálta.

Mielőtt ezen az ingoványos, ráadásul erősen aláaknázott terepen tovább merészkednénk, annyit azért rögzítsünk: már ez az úgyszólván találomra kiválasztott adat is arra vall, hogy Réz Pál utolsó óráit élő váradi származású egykori vendéglátója nem beszélt a levegőbe... Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja.

Együttműködés és konfrontáció a hálózatok világában

Szinte köztudott: a titkosszolgálatok világméretű birkózásában nem csupán kemény összecsapások léteznek. Együtt is működnek (az észszerűség határáig) s szakadatlan harcban is állnak egymással, mióta világ a világ. Ne feledjük, a második legősibb foglalkozásról van szó! A küzdelem pedig *tényleg* az információk megszerzéséért, majd azok védelméért folyik, kerüljön bármibe, akár emberéletekbe, emberi sorsok tönkretételébe is. Ez mit sem számít, járulékos veszteségnek (*collateral damage*) minősül. Az államrezon felülír mindent: *a titkot bármilyen eszközzel meg kell őrizni.* Ha pedig az veszélybe kerülne, e hivatás örök érvényű szabályai értelmében jön a *manipuláció* és a *dezinformáció*! Hiszen ez a tevékenység, s a művelői által produkált iratanyag („forrásmatéria"), mint egyik legkiválóbb szaktörténészünk, Gyarmati György professzor (történetesen az ÁBTL korábbi elnöke) 2019 tavaszán megjelent legújabb kitűnő tanulmánykötetében Szun-ce A *hadviselés törvényei* című alapvetése nyomán írja: „egy olyan, több mint két és fél évezredes szakma produktuma, amelynek éppúgy funkcionális feladata az informálás, mint a dezinformálás". Ebből pedig az következik, szögezi le egy másik tanulmányában, hogy ilyesféle iratok esetében a historikus a saját szemének se hihet olykor, mert sohasem tudhatja, milyen második, harmadik szándékkal írták aktába őket szakképzett megfogalmazóik, bármennyire fokozottan érvényes is a Rákosi-kor és a Kádár-rendszer titkosszolgáira a 'kis/nagy/magyar' kontraszelekció! Másképpen fogalmazva, tanítja Gyarmati professzor: „kalkulálni érdemes azzal, hogy »nem mind arany, ami fénylik«"! Vagyis még az is megtörténhet, épp az ellenkezője igaz annak, ami a dokumentumban olvasható! Gyarmati – kérdésre válaszolva (mármint miként is kell viszonyulni a szóban forgó dokumentumokhoz) – megismétli:

„*Sok-sok gyanakvással és fenntartással!*

A válasz önmagában rejti a következő kérdést. Miért?

„*Az iratok többsége 95 százalékban dezinformációkat tartalmaz* – feleli Gyarmati –, *amiket gyakorlatilag újságcikkekből is meg lehetett szerezni, s 5 százalék az igazán hasznos a titkosszolgálat számára, de sohasem tudom, melyik az idővel fontossá váló 5 százalék.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Szóban forgó új kötetében Gyarmati még tovább megy, s a közismert ókori példabeszédet – *félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is* (timeo Danaos et dona ferentes)! – parafrazeálva egyenesen azt állítja, hogy – idézem – „»óvakodj a titkosszolgálati irattól, még ha (ajándékként) megmaradt is«". Ez persze – teszi hozzá e témakörben szerzett hosszú kutatói tapasztalatait összegezve – csak annyiban igaz, amennyiben a [Rákosi-érában született, ám jórészt a Kádár-rendszerre is érvényes] közhellyé lett korszlogen, a »fokozott éberség« változatlanul ajánlatos, éppen úgy, mint

más forrástípusok esetében. Strukturális forráskritikával – fürkész szakzsargonban minuciózus »környezettanulmányozás« révén – viszont legtöbbször fény derülhet egyik-másik önmagában hitelesnek, informatívnak tűnő adat, tényállítás funkcionális és/vagy strukturális csalárdságára" – állítja Gyarmati. Majd a honi posztmodern történetírás ‚atyja', Gyáni akadémikus egyik szentenciájára hivatkozva – miszerint »épp oly jellemző egy szövegre az, amit elhallgat (amit kizár az általa elbeszélt, referált valóság köréből), mint az, amit ténylegesen elmond róla« – lakonikusan közli: Ezt a posztmodern múltolvasat is megerősíti!"

Mindez persze felcsillanó reménysugár a gyalogos történésznek, hogy esetleg mégis, valamilyen csoda folytán, netán épp a posztmodern historiográfia eszköztárába sorolható *oral history* révén szerzett információszilánk formájában olyan használható szilárd pontra talál, ahonnan kiindulva valamilyen hiteles, eddig homályban maradt összefüggést is megérthet. Ez mit sem változtat azon, hogy igen-igen sikamlós talaj ez, amihez, a szakmai buktatókon túl, még a mindenkori történész morális felelőssége is hozzáadódik. Egyetlen félreérthetően papírra vetett mondat, rosszul megválasztott jelző, hibás következtetés vagy téves ítéletalkotás ma is köztünk levő ártatlan emberek, s persze közvetve családtagjaik, gyermekeik, unokáik hírnevét mocskolhatja be, arról sem megfeledkezve, hogy legtöbbjük már odatúl várja az *Utolsó Ítéletet*. Nem védekezhet, nem cáfolhat! (Emlékezzünk csak! Grosics ugyanezzel indokolta, miért nem hajlandó elárulni, kiket tartott besúgónak az Aranycsapat háza tájáról.) Adjunk tehát Czibor Zoltánnak és dicső emlékének is egy esélyt: dossziéját 1956-os távozása után nem azért semmisítették meg, mert túlon-túl sokkoló adatokat tartalmazott, hanem azért, mert a titokgazdák attól tartottak, az *Utókor* rájön: égbekiáltó manipuláció az egész, semmi sem valós belőle! A talonban lévő „Eperjesi" kódnevű hajdani tartótiszt pedig parancsba kapta, mit kell tartalmaznia a villámléptű balszélső állítólagos ügynöki tevékenységét 1958 áprilisában emlékezetből összegző nyolc gépelt oldalas összefoglalónak. (*Nota bene*: „Eperjesi" ugyancsak főnökei utasítására „levelez" Puskással is, minél több értesülésmorzsa reményében, amelyek persze, precíz 'kiértékelés' után, hiánytalanul bekerülnek a „Vándor-dossziéba!")

Akkor hát mi légyen az Igazsággal? Mármint az aprólékos s lelkiismeretes könyvészeti, levéltári s egyéb kutatások után s azok alapján szenvtelen tárgyilagossággal megszerkesztett elemzések által feltárni kívánt patyolattiszta, nagybetűs, abszolút TÖRTÉNELMI IGAZSÁG kritériumával?

Ez a megválaszolhatatlan alapkérdés történetünk szereplői közül Szepesit is erősen foglalkoztatja, aki hosszú élete során két dolgot nem tudott sem érzelmileg megemészteni, sem racionálisan feldolgozni. Az első, nagyon is érthetően, édesapja elgázosítása, amit kis szerencsével, mármint ha kicsit hamarabb érkezik haza a munkaszolgálatból, esetleg megakadályozhatott volna.

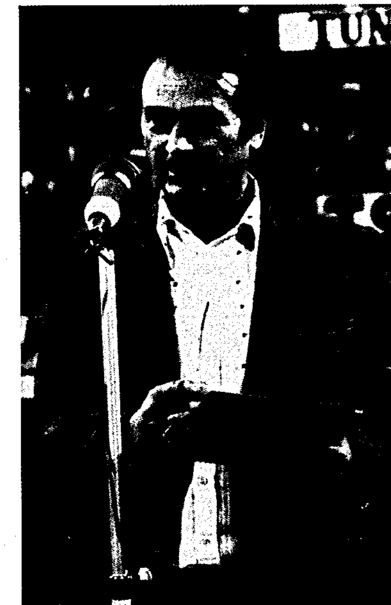
A másik pedig, akárcsak Grosics, Sebes, Czibor és Puskás s tegyük hozzá valószínűleg minden magyar férfi és nő esetében, *a berni vereség*!

Így vall erről:

„miért kellett apámat, aki a világ legjobb, legjámborabb embere volt, aki sohasem ártott senkinek, egy haláltáborba vinni és meggyilkolni? És miért kellett minden idők legnagyszerűbb gárdájának, az aranycsapatnak, az utolsó pillanatokban, egy példátlan diadalút végén elbuknia, amikor egy nemzet várta felajzottan, hogy végre egymás nyakába borulva önfeledten ünnepelhessen? Ha már az ember tudja, akkor legalább a sportban győzzön az igazság, és egyszer csak rádöbben, hogy még ott se..."

Szepesi nincs tudatában annak, hogy az ép ésszel felfoghatatlan holokauszton túl épp a minden magyarnak született emberi lényt gyötrő egyik legnagyobb *hiányon* nem képes ő sem túltenni magát, amely egy magyar filozófus (Gángó Gábor) találó megfogalmazásában – egy kicsit 'megemelve' – így írható le:

„az államalkotó népek közül a magyar szinte az egyetlen nemcsak az Európai Unióban, de egész Európában is, amelynek legfontosabb közösségi képzetei közül hiányzik a nemzetállam megteremtésének diadalmas történeti narratívája."

Szepesi és egyik munkaeszköze
(Forrás: Hoffer-hagyaték)

Tegyük hozzá, ez azért olyan súlyos, mert – az Aranycsapat '54. július 4-én olyannyira áhított győzelme formájában – nekünk, az *összmagyar Natio* tagjainak még ennek a diadalmas érzésnek a *szimbolikus térben* kis szerencsével ténylegesen kicsikarható *kompenzációja* sem adatott meg, hiszen a németek nyertek...

Ideillik az a friss értesülés is, amelyet 2018 nyár derekán, történetesen épp a híres rádióriporter halála bejelentésének napján, július 26-án szereztem egy erdélyi újságírótól, aki valamikor a kilencvenes évek derekán egy többórás autós utazás során, négyszemközt, az Aranycsapat dolgairól faggatta az egyik legfontosabb koronatanút: Szepesi azt a talányos, ámde erősen meggondolkoztató kijelentést tette, miszerint ha '56-ban Puskásék s velük együtt a magyar ifjúsági válogatott színe-virága nem marad kint, a magyar csapat nem csupán az 1958-as világbajnokságot nyeri meg, hanem az utána következő kettőt, vagyis az 1962-es chileit és az 1966-os angliait is... (Ez a kinyilatkoztatás nem mond ellent saját, ebben a fejezetben is kifejtett véleményemnek, hogy az előzményektől és a hatvanas években elhatalmasodó bajoktól függetlenül is, megfelelő felkészüléssel, Lakat Károly vezényletével *Alberték nemzedéke* épp az 1970-es vb-n érhetett volna a csúcsra, vagyis ismét komoly eséllyel pályázhatott volna a Rimet Kupa elhódítására, akárcsak 1954-ben. De tegyük tüstént hozzá, ehhez a Rákosi-korszakban még meglévő, a Kádár-rendszerben viszont tudatosan elsorvasztott *politikai akarat* s az ebből következő céltudatos *menedzsment* is szükséges lett volna!)

Tekintélyek, áltekintélyek és a 'történeti igazság'

Ne ijedjen meg az Olvasó, ez nem történetfilozófiai traktátus, mindössze a magyar állambiztonsági szolgálatok és a MAGYAR FUTBALL sokrétű kapcsolatrendszerét kívánja korántsem a teljesség igényével vallatóra fogni, arra a hazai és a nemzetközi közvéleményt régóta foglalkoztató kérdésre igyekezvén gyarló s nyilván elégtelen válaszfélét megkockáztatni, hogy van-e, lehetséges-e valamilyen *összefüggés* az ügynökhálózatnak a hazai labdarúgásba való fokozatos, módszeres és szerves beépülése/beépítése, valamint a magyar foci világtörténelmileg is párját ritkítóan sebes szabadesése között? Közelebbről, s immár száraz szaktörténészi okfejtéssel, van-e ennek az összefonódásnak valamilyen szerepe a magyar történelem- és társadalomfejlődés egyik legnagyobb tehertétele, valódi rákfenéje, *a kontraszelekció* felerősödésében?

Sarkosan fogalmazva: miként jutottunk el az 1954. július 4-i berni világbajnoki döntőtől (amelyet, mint tudjuk, *meg kellett volna nyerni*, mert az Aranycsapat vitathatatlanul világelső volt, ám objektív, és főként szubjektív okok, emberi gyarlóságok, 'magyarosch hibák' balszerencsés összejátszása miatt *mégis elvesztettük*) a 2017. június 9-i Andorra elleni katasztrófáig?

Puskás, a kapitány hitetlenkedve figyeli az örvendező német játékosokat az 1954-es elvesztett döntőt követő percekben (Forrás: archív)

Magyarország–Andorra 0:1.

S még lejjebb, hiszen azóta Luxemburgtól és legutóbb, immár a Leekens-érában, Kazahsztántól is csúfos vereséget szenvedtünk... itthon!

Vagyis, némi malíciával, milyen út vezet Sebestől Storckig? Leszámítva persze azt, hogy az utóbbi német, míg az Aranycsapat trénere, bár magyarnak vallja és érzi magát, szegről-végről ugyancsak az (*Scharenpeck*). Akárcsak a kapitány, akit, mint szinte közismert már, *Purczeld* Ferenc néven írták be a nagykönyvbe 1927. április elsején a józsefvárosi anyakönyvi hivatalban, s atyja családjában, noha Petőfi és Madách nyelvén is tudogattak, jórészt 'svábul' beszéltek. S végül, mi volt ebben a dicstelen folyamatban a titkosszolgák szerepe – „Sztojanovits Pétertől" „Nemeréig" – s még tovább?

Rövid elméleti és módszertani útmutató a történészi hivatás lényegéről

De mielőtt folytatnám forrásaim 'beszéltetését', nem árt egy valódi tekintélyhez fordulni, és megnézni, miként vélekedik a történetírás alapfogalmairól, köztük a *történeti igazság* kategóriájáról *Robin G. Collingwood* (1889–1943) brit történelemfilozófus. Üssük fel hát fő művét, a halála után negyvenhat évvel, a Gondolat Kiadó gondozásában 1987-ben magyarul is megjelentett A *Történelem eszméje* (*The Idea of History*, Oxford University Press, 1946) című traktátust, akárha a Bibliát, s szemelgessünk belőle. Először azt nézzük meg, mit ír bármilyen és bármiféle indítékú történelmi (vagy hálózati) vizsgálódás alapanyagáról, más szóval minden történész és titkosszolga alapvető s nélkülözhetetlen (munka)eszközéről, a „forrás"-ról, amelyet, sajátosan átértelmezve, mondhatni a fejéről a talpára állítva, akárcsak Karl Marx a hegeli dialektikát, „evidenciának" keresztelt át, egyszersmind jelentését jócskán kibővítve:

> [...] *„az evidencia azoknak a dolgoknak a gyűjtőneve, amelyeket külön-külön dokumentumnak hívnak, a dokumentum pedig olyan itt és most meglévő dolog, amelyről gondolkodva a történész választ kaphat a múltbeli eseményeket illető kérdéseire* [...] *Bármi legyen is a válasz rájuk, abban a történészek egyetértenek, hogy a történészi eljárás vagy módszer az evidenciák értelmezéséből áll."*

Egyszóval: *„A történetírás az evidenciák értelmezése!"*

Idetartozó, ismét eredeti újítás, hogy Collingwood a nagynevű szerzőket Kantot, Hegelt, Benedetto Crocét, Bradleyt, Bergsont *tekintélyek*nek is nevezi, akiknek a kutatás előrehaladása érdekében ugyan kezdetben feltétlenül hinni kell, de nagyon demokratikusan azt tanítja, hogy a tőlük származó értesüléseknek, véleményeknek *nincs hierarchiája*, vagyis, aki kellő mennyiségű információ birtokába jut, s azokat kellő mélységben újragondolja, felülvizsgálhatja őket, szerepet cserélhet velük, sőt, a 'történeti igazság' kiderítése érdekében ezt kötelessége is megtenni! Bradley-vel egyetértve erről így ír: „Ezt jegyezték fel a tekintélyek, *a dolog* [ennek ellenére] valójában mégiscsak *így történhetett, és nem úgy*." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Témánk szemszögéből még érdekesebb az, hogy Collingwood ezt miképpen gondolja elérhetőnek. Idézem:

> *„a történetírás akkor talál rá igazi módszerére, amikor a történész a tekintélyeket a vádlottak padjára ülteti, és keresztkérdéseivel kihúzza belőlük azt az információt, amely eredeti állításaikban nem szerepelt, vagy azért, mert nem kívánták közölni, vagy mert maguk sem voltak birtokában."*

Az áthallás döbbenetes, a történelembölcselő rendőrségi, vizsgálóbírói szakzsargonban szólal itt meg, s a jelen sorok szerzőjének, meglehet, rögeszmésen,

erről megint az operatív tiszt és az informátor páros kapcsolata jut az eszébe. Ez persze csak azokra az ügynökökre vonatkozik, akiket zsarolás révén vettek rá titkosszolgálati tevékenységre, egyelőre a betanulás szakaszában vannak, még nem törtek be igazán. Tudjuk, ez az idők folyamán gyökeresen megváltozhat, s azokra, akik meggyőződésből, hivatástudatból vagy anyagi haszon reményében léptek be a hálózatba, eleve *nem érvényes*!

De mi fán terem az „evidencia"?

„*Evidencia minden* – mondja a brit gondolkodó –, *amit a történész evidenciaként fel tud használni* [...] *egy teleírt lapot, egy elhangzó megnyilatkozást* [...] *egy ujjlenyomatot. És a számára észlelhető dolgok között egy sincs, amit ne tudna felhasználni evidenciaként valamilyen kérdésben, ha helyesen kérdezi. A történeti tudás gyarapodása főként abból áll* – folytatja gondolatmenetét Collingwood – *hogy* [a történészek, s tegyük hozzá a titkosszolgálatok elemző részlegeinek munkatársai] *rájönnek, miként lehetne evidenciaként felhasználni az észlelt tények egyik vagy másik fajtáját, amelyet a történészek* [s a titkosszolgák] *addig feleslegesnek gondoltak.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Helyben vagyunk tehát! Mert ez a szerteágazó esszéfüzér az írott forrásokon kívül ez idáig is nagyrészt a posztmodern ízű *oral history* módszerével gyűjtött ilyen-olyan szóbeli visszaemlékezések, emlékfoszlányok felidézéséből s azok elemzéséből, *értelmezéséből* állt. Csak most már szerzőjük, s immár az Olvasó is tudja, egy „teleírt lap" és „egy elhangzó megnyilatkozás" ugyanúgy történeti (vagy hálózati) értékkel bíró *evidencia* lehet, mint bármi más! Vagyis, ha hiszünk a brit bölcselőnek, elég, ha jól „kérdezünk". Bizonyára nem véletlen, hogy a tudás mibenlétének egyik legfrappánsabb megfogalmazása épp '56 budapesti főrendőrétől, Kopátsy Sándortól származik: „*a tudás első lépcsőfoka a kérdezni tudás*". Akárha a tartótiszt a beszervezett informátortól, főként, ha az egy vagy több saját kezűleg „teleírt lapot" vagyis *jelentést* nyújt át neki a T-lakáson, netán a kijelölt találkahelyen, mondjuk az *Anna presszó*ban, ahol „Sztojanovits Péter" és „Eperjesi" randevúzgatott *anno*, s ahol a pincérek és a felszolgálólányok is csaknem mindannyian a „hálózat" tagjai, be vannak ők is „építve".

Mert ezek után azt hiszem, nyilvánvaló (*evidens*), mihelyst valaki bármilyen módon (sarokba szorítás útján, fenyegetés által, önként és dalolva 'hazafias alapon', esetleg egyéni haszonszerzésből, sima karrierizmusból, s ki tudja még hogyan, mondjuk kalandvágyból) a „Cég" munkatársává válik, szem lesz a láncban, bekerül a gépezetbe, ahonnan minden jel szerint kifelé nem vezet út, csak lefelé, a sírba. S főként teljesen új (élet) *helyzet*be kerül!

Minden megváltozik körülötte: kénytelen megtanulni az álcázás fortélyait és a jelentésírás szabályait, formanyelvét. A mögötte álló „rendszer" szóhasználatát és szellemét kell tehát elsajátítania, amelynek azonnal örökre foglyává válik, s a *mimikri* szabályai szerint hasonul hozzá, azonosul vele, legtöbbször a maga számára is észrevétlenül. S leginkább: hazudik, éjjel-nappal, talán még álmában is. Van erre egy rosszízű, s persze erősen előítéletes

Az Anna presszó az ötvenes években
(Fotó: Fortepan)

erdélyi magyar mondás, amelyet általában s igaz(ság)talanul a románságra értenek, de *csak és kizárólag* a Szekuritáte magyar, székely, sváb, szász és román munkatársaira érvényes – „nemzetiségi különbség nélkül" (N. Ceauşescu): „Már akkor hazudik, amikor kérdez!" De nem azért, mert *eleve* megátalkodott mefisztói figura, hanem, mert ezt követeli meg tőle a *helyzet*.

Erről is találtam a mindnyájunknál bölcsebb brit gondolkodónál egy passzust, amelyet az 'áthallás' miatt engedelmükkel ismét idézek:

„*A történész által tanulmányozandó racionális tevékenység sohasem mentes a kényszertől: attól a kényszertől, hogy számoljon helyzete tényeivel. Minél racionálisabb a tevékenység, annál teljesebben veti alá magát ennek a kényszernek. Racionálisnak lenni annyi, mint gondolkodni és annak, aki cselekedni akar, arról a helyzetről kell leginkább gondolkodnia, amelyben éppen van. A cselekedni készülő embernek* [historikusnak, futballistának vagy informátornak, egyre megy] *a helyzet az ura, orákuluma, istene. Cselekedete attól függően bizonyul sikeresnek vagy sikertelennek, hogy jól vagy rosszul ragadta-e meg a helyzetet. És ha figyelmen kívül is hagyja a helyzetet, a helyzet nem fogja figyelmen kívül hagyni őt. Nem tartozik azok közé az istenek közé, akik nem torolják meg a* [rajtuk esett] *sértést!*"

Egy gyors közbevetés: ha csupán ebből az egyetlen 'megemelt' filozófiai nézőpontból vizsgálódunk, s a képzeletbeli Pártatlan Ítész tógájába burkolódzunk, akkor Puskás csillagos ötöst érdemel élethelyzetei kezelésére, Albert, Lóránt és Czibor közepest kap, míg Varga elégtelent. Pótvizsga pedig, legalábbis a nagybetűs Életben, *nincs*. Mint ahogy ebben a vonatkozásban is

mélyen igaz ama, már idézett focista-bölcsesség, hogy *„jó helyzetnél nincs jobb helyzet"*! *Csak helyzet van.* Azt pedig habozás nélkül be kell verni, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy nem jön vissza, s mint tudjuk, még meg is bosszulja magát: az ellenfél rúgja a gólt...

S hogy mi következik ebből? Millió dolog, de helyhiány miatt csak egyetlen egyre térek ki. Ha az új hálózati személy munkáját főnökei teljes megelégedésére akarja elvégezni, „jól kell megragadnia helyzetét", máskülönben megbukik, leírják és kidobják, mint egy kifacsart citromot. Habozás nélkül kizárják a hálózatból. Igaz, arra is akad példa, hogy újra próbálkoznak vele. De akiről végképp leveszik a kezüket, vagy önhibájából lelepleződik, 'dekonspirálódik', azt hagyják megbélyegezni, káromolni, besározni. Ezt elégelte meg „Nemere" özvegye, aki néhány éve, nem sokkal férje halála után egy interjúban kitálalt: szerinte legalább még heten vagy nyolcan voltak „érintettek" a Fradi játékoskeretéből a múlt század hatvanas/hetvenes éveiben. Hulljon a férgese! Nincs kegyelem, csak szolgálati (hálózati) érdek van! A sikerességhez az átváltozás képességén túl az is hozzátartozik, meg kell tanulnia 'kettős életet élni'. Evidens módon ez nagyfokú erőbedobással, kimerítő idegmunkával jár, s ha, emellett, a beszervezett személynek még lelkiismeret-furdalása is van (tudjuk, nagyon sokuknak van!), ez, enyhén szólva, nem tesz jót az immunrendszernek, hamarabb kiéghetnek, szervezetük az átlagosnál korábban, sokszor idő előtt elhasználódik. Merthogy mindenért fizetni kell!

Még azoknak is, akiknek disznó szerencséjük van, és földi életükben nem kerülnek elő a kompromittáló akták! Vagy gondos kezek a sűrű rendszerváltások, átalakítások, visszaváltozások és -módosulások forgatagában 'hasznos időben' eltüntetik őket. Mert mindegyikük ettől retteg leginkább, s persze reménykedik, hogy megússza: titkát magával viheti a túlvilágra! A lebukás, a lelepleződés veszélye Damoklész kardjaként lebeg fejük felett, s gyanítom, noha bizonyítani nem tudom, az átlagosnál kicsit többen kapnak közülük agyvérzést, gyakoribb közöttük a szív- és rákbeteg is. Vagy az alkoholista. De nyilván olyanok is akadnak, sajnos nem is kevesen, akiken 'nem fog a golyó', s késő öregségükig, utolsó pillanatukig derűsen élvezik jól dotált 'tevékenységük' gyümölcseit. Gyanítom, kevesen forgatják közülük a Bibliát, s így nem ismerhetik Pál apostolnak Timóteushoz intézett 2. levele 2. fejezetének 5., örökbecsű versét: *„Ha pedig küzd is valaki, nem koronáztatik meg, ha nem szabályszerűen küzd."* Vagy fittyet hánynak rá... Ők a nem is mindig szabályerősítő kivételek. Ki tudja, nem ez vált-e időközben a ‚kismagyar kollektív amnézia szabályává' – „az autentikus múltfeltárás" (Gyarmati Gy.) nagyobb dicsőségére?

Újabb elméleti segédeszközök

Mielőtt újfent nekigyürkőznénk a hálózatok működésére s főként a magyar futballba beépült ügynökök tevékenységére vonatkozó, az utóbbi évtizedben feltárt információtömeg megrostálásának s részletesebb értelmezésének,

az Olvasó engedelmével további *elméleti fogódzók* gyanánt, tekintsük most közösen át, úgyszólván dióhéjban, hogyan vélekedik *Collingwood* a történeti gondolkodás autonómiájáról, a történeti konstrukcióról, s végül pedig a sokat emlegetett, de soha el nem érhető *történeti igazság* kritériumáról! Többnyire saját véleményét megfogalmazva, olykor más neves gondolkodókat – 'tekintélyeket' – interpretálva, helyenként kiegészítve mondandójukat, máskor cáfolva őket. Collingwood, Hegel nyomán, így elmélkedik például a tények és az összefüggések viszonyáról:

> *„a [...] tények [...] között látszólag, első pillantásra nem lehet »logikai összefüggést« felfedezni, mert »puszta események között nincsenek is«".* De – Hegelt ismét bevonva fejtegetésébe – így folytatja: *„a történelem cselekedetekből áll, és a cselekedeteknek van belső és külső oldaluk: kívülről csak térben és időben egymáshoz kapcsolódó puszta események, belülről viszont logikai összefüggésekkel összekapcsolt gondolatok."* Ezért, ugyancsak Hegel szerint, *„a történésznek először empirikus munkát kell végeznie a dokumentumok és a többi forrás tanulmányozásával, mivel csak így állapíthatja meg a tényeket."*

Ez a világ egyik leghíresebb filozófusától származó nem túl magasröptű gondolat máris felbátorítja a magamfajta, ‚mezei' historikusokat, s tegyük megint hozzá, a titkosszolgákat is, hogy jó nyomon járnak, azt csinálják, amit kell: zsákszámra összegyűjtik a forrásokat, s aztán megpróbálnak valamilyen értelmes 'gondolati konstrukciót' összeeszkábálni belőlük! Idemásolom a hegeli gondolat folytatását is: „anyaggyűjtés" és „ténymegállapítás" után a következő lépés, ha valaki nem tudná: meg kell állapítani, ezek a tények milyenek külső és belső szemszögből egyaránt. Hát még, ha azt is rögzítjük, immár *Collingwood*-dal szólva, hogy *„a tények kívülről másként festenek"*!

Ezt most a mindenkori futballisták mindennapi életére lefordítva, amely jobbára a kulisszák mögött, az edzőpályákon s főként az öltözőben zajlik, annyit tesz, normális esetben semminek, egyetlen apró információnak sem szabadna kiszivárogni mindabból, ami ott történik vagy elhangzik! Egyszerűen azért, mert kontextusukból, eredeti beszédhelyzetükből kikerülve, netán önkényesen kiragadva rögvest másként, másnak, másmilyennek látszanak, és mások – kívülállók, a focihoz esetleg szurkolói szinten sem konyító operatív tisztek s titkosszolgálati elemzők – értelmezik őket! S ebben a formájukban – eredendően 'kozmetikázva', torzítva – jutnak el, újabb tömör, *összefoglaló jelentés* alakjában, immár politikai töltettel is ellátva a döntéshozók, a 'vezetők' asztalára.

Vagyis a „nehéz kő elrepült", és senki sem tudhatja, „hol áll meg". Egy kicsit mondandóm elébe vágva: sokak szerint ezért nem lehetett a „Vezénylő" fedőnevű célszemély dr. Lakat Károly (1920–1987), a magyar futballhistória legjobb trénereinek egyike, fénykorában, *1968 körül* a szövetségi kapitány, pedig abban az esztendőben, pályája csúcsán, nemcsak újabb bajnoki címet nyert a Ferencvárossal, hanem 1964 után a második olimpiai aranyérmet

Lakat Károly karikatúrája (Forrás: archív)

Az egyik lehetséges 'címzett': Biszku Béla (1921–2016), a korai Kádár-korszak egyik oszlopa, sokáig Kádár János bizalmasa, Kutas István mentora (Fotó: Farkas József)

is elhódította – immár „vargazoli" nélkül. „*A fiúk azért nem szeretik a céklát, mert vörös*"-szerű legendás kiszólásait, vagy egy NDK-s túrán elhangzott meghökkentő 'javaslatát', miszerint a párttagok aludjanak Kelet-Berlinben, a pártonkívüliek pedig Nyugat-Berlinben stb., aktába írva bizonyára vörös fejjel olvasgatták a Magyar Testnevelési és Sportszövetségben és a Pártközpontban.

Vagy például mit szólhatnak az illetékesek, kivált Kutas István, ha elolvassák „Kőműves" informátor egy másik, 1967 szeptemberében adott jelentését, amelyet tudtommal először Tabi Norbert publikált szakdolgozatában:

„*Jelentem, hogy az FTC–Vasas mérkőzés után az FTC öltözőjébe belépett Szepesi György rádióriporter és gratulált a csapat edzőjének, Lakat Károlynak. Lakat Károly igen udvariasan megköszönte, majd mérgesen kijelentette, hogy most egy újságíró sem jelent meg náluk. De a Vasasnál biztos hemzsegnek. Igaz, ne is írjanak rólunk, írjanak a Vasasról. De szeretném megkérdezni tőled* [Szepesitől], *hogy mit tettem én a Kutasnak, hogy kijelenti »Lakat neve a Képes Sportban nem jelenhet meg«. Ez amit Kutas csinál, nem más mint »fasizmus«. Nyugodtan sajtópert lehetne indítani ez ellen a mocskos szemét ember ellen. Mi, akik az olympyán (!) is csak bólogató János szerepét végeztük, ott is mi voltunk a rosszak. Ilyet csak neki lehet, aki már egy párszor lebukott. Majd a játékosok* [Albert, Szűcs, Rákosi] *is kijelentették, hogy ha kell, inkább a Dózsának adják a pontot, de a Vasas akkor sem lesz második. Dóka György* [a csapat gyúrója] *meg is jegyezte, hogy volt ebben a rendszerben MTK-izmus, Vasas-izmus, de FTC-izmus még nem volt, de nem is lesz, csak ellene lesznek.*"

Kutas István csúcspozícióban (Fotó: Farkas József)

S hogy ezek egyáltalán nem voltak ártatlan dolgok, és a két energikus s ambiciózus, egyaránt 1920-ban született férfiú konfliktusa némely játékosok egész pályafutására is hatással lehetett, arra Szőke István minapi interjúja hívja fel ismételten a történész figyelmét. A magyar futball históriájának egyik legkiválóbb jobbszélsője így nyilatkozott: „*Dr. Lakat Károly edzőnk egy közös étkezésen tréfásan odaszólt a pincérnek, neki ne piros színű csalamádét* [recte: céklát!] *hozzon, mert savanyúságban sem kedveli azt a színt. Ezt visszamondták Kutas Istvánnak, aki jelezte, a keret hat fradistája közül egynek itthon kell maradni a csalamádé* [recte: cékla!] *miatt. Mint legfiatalabbra, rám esett a választás. Később Karcsi bácsi bocsánatot kért tőlem.*" Ez rendben is volna, de Szőke Pista emiatt elesett az olimpiai aranyéremtől – meg a vele járó havi nettó kétszázhetvenezer forintnyi illetménytől... (Mellőzéséről pletykaszinten hallottam egy másik, nem kevésbé letaglózó történetet is, amely úgy szól, hogy egyik fradista csapattársa is 'lépett', ugyancsak Kutasnál, Szőke itthon maradása érdekében.)

*

Sós Károly szövetségi kapitány a magyar válogatott öltözőjében kicsit tanácstalanul 1969. május 25-én a Népstadionban. A képen háttal 3-as mezben Mészöly Kálmán. Fotelben Albert Flórián ül (Fotó: Farkas József)

Ezek után nem lehet meglepő, hogy inkább a pár hónappal korábban, majdnem évtizedes távollét után éppen az NDK-ból hazatért, többszörösen kontraszelektált, ám politikailag nagyon megbízható „munkásszármazású és párttag" Sós Károlyra esett a választás, aki a futballhoz ugyan értett, de olyannyira 'nem volt képben', hogy szinte véletlenül sem találta el amúgy Európa-hírű futballistáinak a nevét, s folyvást összekeverte Mészöly Kálmánt Solymosi Ernővel, Varga Zolit pedig az egyik vezető sportújságíróval, Kocsis L. Mihállyal. Igaz, mind a négyen szőke hajúak voltak...

Az 'eredmény' immár (futball)történelem, s hazafelé, a repülőgépen, miként föntebb olvashattuk már, egy újabb népmesébe illő és történelemtanárhoz méltó Lakat-bemondás: a 'három M', *Muhi, Mohács, Marseille*...

Lakat és Kutas súlyos következményekkel járó legendás egymásnak feszülését kicsit enyhíti az alábbi anekdota, hiszen mindketten művelt, felvilágosult, ráadásul gyors észjárású férfiak lévén szellemes riposztokra is bármikor képesek voltak. Íme egy ilyen *páros-történet*, amelynek előzménye a következő: 1964-ben Kutas az MTS elnökhelyettese, aki az ötvenes években inkább a kulisszák mögött kiépített erős háttérpozíciót immár a teljhatalom fokozatos megszerzésére kívánja átváltani: igazi *Big Boss*

tehát, míg Lakat éppen akkor aratja első nagy sikerét a Tokióban olimpiai aranyat nyert válogatott szövetségi kapitánya tisztségében.

Ugyancsak az előzményekhez tartozik, hogy nem sokkal az olimpia után Kutas kezdeményezésére összehívják a magyar sport krémjét a tatai edzőtáborba, hogy méltó keretek között ünnepeljék a japán fővárosban nyert tíz aranyérmet, köztük a focistákét is.

Lakat dr. fenékig ki akarja élvezni a diadalt, s a sulykot kissé elvetve egy nem kevesebb mint 250 oldalas jelentésben taglalja tapasztalatait s nem csekély személyes érdemeit. Kutas mindkettőt sokallja, kivált a terjedelmet, hiszen a többi olimpiai sportág szakvezetője két-három oldalnyi összegzésnél nem nyújtott be többet.

„Az értekezleten elnöklő Kutas István, amikor a labdarúgáshoz ért, imigyen szólt:

– *Itt van a kezemben egy irgalmatlanul hosszú jelentés, amelyből egyetlen sort sem olvastam el. Mert ha irodalomra vágyom, akkor nem Lakatot, hanem Thomas Mannt olvasok*... És ezzel át is tért a következő sportágra.

Később a meghívottak lehetőséget kaptak a hozzászólásra. Lakat tanár úr is hozzászólt. A következőképpen:

– *Köszönöm az olimpiai aranyérmes csapat szép és bensőséges méltatását. Mint irodalomtanár, én is Thomas Mannra szavazok. De ha szónoklatra vágyom, akkor inkább Cicerót hallgatnám, nem Kutast*..." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Hevenyészett szakmatörténeti etimológia

E hosszú kitérő után vegyünk most egy mély lélegzetet és vágjunk a közepébe! Koós Levente több cikkében is leírja, hogy a Ferencváros TC egyesülete környékén legalább 20–25 ügynök tevékenykedett 1960 és 1970 között, s ebbe nem számítja bele azokat, akik a labdarúgó-szakosztályban s magában a csapatban „gyűjtötték az anyagot".

B mint beszervezés

„Az ún. »B-dosszié« a kommunista állambiztonsággal foglalkozó kutatók számára a legértékesebb akták közé tartozik, mert ennek segítségével ismerhetők meg egy-egy beszervezett ügynök »behálózásának« körülményei. Csak kinyílik, és a titkok kihullanak, a rejtélyek megoldódnak: a B-dossziékból kiderül a valódi név (mennyire másodlagos), a miért? (a semmiért), a hogyan? [...] *a hol? (fogdában vagy kocsmában, szabadban vagy lakásban), a ki? (hadnagy, vagy százados, egyre megy) és a mivel? (mivel diktatúra van, bármivel). Kiderül minden, illetve majdnem minden, mert a B-dossziékban alapvetően nincsenek ügynökjelentések. (Azokat az »M-dossziék« őrzik). De benne vannak a kommunista diktatúra működésének [leg]apró[bb] rezdülései [is].*" (Az összefoglalót, kicsit rövidítve és egy helyen stilizálva Koós Levente *besúgnak* című blogjából emeltük át! – B-K. B.)

„Bakos", „Kőműves", „Kétkulacsos" és társaik – kik irányították a futballisták karrierjét?

(Jelentőmunka a Fradi hétköznapjairól)
E fradista titkosszolgák közül sokaknak nem csupán fedőneve, hanem hálózati munkájuk írásos dokumentumai is fennmaradtak az immár (részlegesen) kutatható M-jelzetű munkadossziékban. Másoknak csak az ún. *6-os kartonja* került elő, de ebből valamilyen ismeretlen, de azért sejthető okból sem az aláírt 'együttműködési nyilatkozat', sem kézírásos raport nem szerepel, személyazonosságuk megállapítása tehát a jövő sporttörténészeire vár! Takács, Tischler, Koós és sokan mások részlegesen közlik viszont az eddig ismertté vált fedőnevek listáját. Így fest, ABC-sorrendben: „Bakos Miklós", „Bálint", „Jászsági", „Kőműves". De, jóllehet ritkábban, felbukkan „Csillag", „Forgács", „Hosszú", „Kovács István", „Maros", „Tollnok", „Vajda" és „Zombori" is, s az egyik, 1967. november 4-én keletkezett aktában a „Nemesi" fedőnévvel is találkoztam. De egy jelentésből kiderül: létezik „Szécsi" is, ráadásul ugyancsak a játékoskeretben. „Kuti Pál" ellenben, akinek sem a futballhoz, sem a Fradihoz semmi köze sincs, minden jel szerint *„anyagi megfontolásból jelentett az FTC meccseiről"*. Ő azt a feladatot kapja, hogy vegyüljön el a szurkolók között. és lehetőleg a vidéki mérkőzésekre is tartson velük, s természetesen adjon ő is mindenről jelentést. Hasonló feladatkörrel bízhatták meg a hatvanas évek elején a „Bánhegyi Károly" fedőnevű ügynököt is, mielőtt Nyugatra küldték volna az NSZK-ban élő volt hadifogoly társai megfigyelése céljából. S ez, minden jel szerint, csak a jéghegy csúcsa.

„Bakos Miklós", „Forgács" és „Kőműves" valódi identitását már tisztázták a kutatók! S tudjuk már: egyikük, „Nemere", akit szakértők a „BM legnagyobb fogásának" tartanak, 2004. október végén maga vallotta be eltévelyedésének megrázó históriáját.

Harcban az „osztályellenséggel": „Bakos Miklós" munkássága

Valamennyi titkosszolga közül egyébként „Bakos" volt a legaktívabb, de bármennyire belelendült is az évek során a jelentésírásba, ő sem saját jószántából lett hálózati személy: a legfelsőbb pártvezetés 1957 végén jutott arra az elhatározásra, hogy a Fradi szurkolótáborának kemény magjával,

az ún. „B-középpel" le kell számolni. Ennek folytán az FTC „vezetése [...] 1957 decemberében kirakta a Baráti Kört a klub székházából" – olvashatjuk Takács Tibor 2018-ban megjelent könyvében. Ugyancsak innen tudható, hogy a társaságot Onódy Lajos „a futballszakosztály vezetője, az Éttermi és Büfé Vállalat igazgatója" fogadta be, ő biztosított további összejöveteleikhez egy termet a Baross étteremben. Ám csupán egyetlen ülést tudtak tartani 1958 májusában, „mert a rendőrség rájuk tört". A razzia további következményeként Bauer Miklóst, a Baráti Kör vezetőjét is letartóztatták, s vizsgálati fogsága idején – számunkra ismeretlen körülmények között – 1958. május 24-én „Bakos Miklós" fedőnéven beszervezték. Csaknem napra pontosan tizenöt évvel később, 1973. május 9-én szüntették meg vele a 'hivatalos' együttműködést: ekkor zárták ki ugyanis a hálózatból.

1958. június 20. – ez „M" dossziéja megnyitásának dátuma – és az 1973. február 23-án keletkezett, teljes „írói munkásságát" összegző *Értékelő jelentés* irattározásáig eltelt három hónap híján másfél évtized során „Miki bátyó" adta a legtöbb, a legalaposabb s az operatív szempontból leghasznosabb jelentéseket – összesen 141 darabot, amelyek gyakran fejlett pszichológiai érzékről is tanúskodnak, például épp a tizenhét éves „vargazoli" személyiségjegyei, s későbbi potenciális politikai veszélyessége tekintetében.

Egyszóval, a 'dólgok' sajátos 'dialektikája' szemszögéből, ha az állambiztonsági kritériumok szerint ő volt a legszilárdabb bástya, egyszersmind, más szempontból, a Fradi és magyar futball mélyszerkezetének állagromlását, bomlasztását tekintve ő volt a legkártékonyabb is, talán csak „Kőműves" mérkőzhet vele. Több olyan raportját is ismerjük, amelyekben akár visszamenőleg is bemártott embereket, például épp a belső elhárítás nézőpontjából legérzékenyebb témában: '56 őszén viselt dolgaik tárgyában. Más szóval valódi profival van dolgunk, aki három különböző 'szakterületen' is buzgólkodott: a vízilabdázók között, a jégkorongozóknál és a focisták körében.

Mi több, már az ötvenes évektől ő volt a *B-közép* egyik vezéralakja is. Mint már volt róla szó, személyét különösen érdekessé teszi, hogy – ismereteink szerint egyedüli kivételként – *ő a hiányzó láncszem* (missing link) *Puskásék kora és az Albert-éra között.* Húga ugyanis Bányai (Breier) Nándor (1928–2003) felesége volt, s „Bakos" bizonyára gyakran megfordult a lakásukon, vagy maga hívta meg őket zuglói otthonába. Márpedig Bányai nem volt akárki, tősgyökeres kispesti (Wekerle-telepi) srácként együtt kezdte a szakmát Bozsikékkal. Ő volt hosszú éveken át a „nagy Honvéd" védelmének egyik oszlopa, 1950 tavaszán kétszer még a válogatottban is játszott velük. Bent volt tehát a belső körben, olyannyira, hogy a Bányai házaspár volt Puskásék egyik esküvői tanúja, s Öcsiék épp Bányaiéknál bekkelték ki első önálló otthonuk, a Rökk Szilárd utcai szolgálati lakás kulcsátadásának felemelő pillanatát.

Bányai Nándor a nagy Honvéd hátsó alakzatának oszlopa (Forrás: archív)

Érthető tehát, hogy a kapitány 1956-os távozása után is élénk levelező kapcsolatban maradtak, annál is inkább, mert a feleségek is nagyon jóban voltak. Ami pedig vasárnaponként a családi ebédek vagy a délutáni kvaterkázások alatt elhangzott, már másnap jelentés alakjában a tartótisztek (Huszár szds., Szendrő őrgy., Fülöp őrgy., Ladányi szds. etc.) íróasztalán

landolt, telis-tele „ellenőrzött, megbízható" értesülésekkel. Ez a két szó, mondhatni állandó jelző gyanánt „Bakos Miklós" úgyszólván minden raportja végén olvasható, tudniillik az operatív tisztek minősítésében.

A hálózati főnökök oly mértékben elégedettek voltak munkájával, hogy többször is kitüntették.

Korfestés gyanánt teljes terjedelmében szöveghűen idemásoljuk utolsó tartója, Varga Józsefr. r. szds. átfogó szakmai véleményét *másfél évtizedes* tevékenységéről:

„Bakos Miklós", alias Braun Miklós felesége társaságában egy iskolai ünnepségen a '60-as évek közepe táján (Forrás: Rákosi Gyula fényképalbumából)

BUDAPESTI RENDŐRFŐKAPITÁNYSÁG SZIGORUAN TITKOS!
III/III-A ALOSZTÁLY

Tárgy: „Bakos" fn. ügynök „M" dossziéjában elfekvő anyagairól

Értékelő jelentés
Budapest, 1973. február 23.

Az „M" dossziét 1958. június 20-án nyitottuk, amely 141. jelentést tartalmaz. Az anyagok kb. egyharmada értékes, a többi tájékoztató, hangulati és informatív jellegű adatokat foglal magában.

A jelentések konkrétan az ellenforradalmat követő időben az FTC „B" közép körül csoportosuló ellenséges személyek és csoportok aknamunkájának felderítéséről szóló anyagokat tartalmaznak. Az ellenforradalommal szimpatizáló egyes személyek FTC. mérkőzéseken tanusitott hangoskodó, rendbontó, egyes esetekben a vezetőket rágalmazó, esetenként szélsőséges fasiszta jellegű cselekményekre és a „B" közép ujjászerveződésére hívják fel a figyelmet.

A fentieken túl az ügynök a „Figaro" és „Kétkulacsos" fn. ügyekben fejtett ki konkrét tevékenységet. Operativ szempontból értékes adatokat jelentett. Ezeket bomlasztás során eredményesen feltudtuk (sic!) használni. A jelentett adatok a valóságnak megfelelőek voltak.

A fontosabbakat több oldaluan ellenöriztük.

Az ügynök megbizható, dezinformáció nem fordult elő.

A dossziéba[n] szereplő személyek közül operativ nyilvántartásba vétel nem történt, bár több személlyel szemben figyelmeztető jellegü intézkedések voltak alkalmazva.

Varga József. r. szds
sk. aláírás

Készült: 1 pld-ban
Kapja: 1 pld-ban „M" d.
Nyt. sz.: 398–279 61973

(Az iraton vékony írószerszámmal még egy számsor található: M–34523; az irat levéltári jelzete: ÁBTL – 3.1.2.–M–34523/582.)

Epilógus, 1.

„Bakos Miklós" fn. ügynök létezéséről s kivált szorgos raportőri tevékenységéről, mint megannyi hajdani játékostársamnak, nagyon sokáig sejtelmem sem volt. Most viszont, hogy 2016 novembere óta én is újrakezdtem az 'anyaggyűjtést' és sokrétű 'munkásságával' is alaposabban megismerkedtem, kíváncsiságból végigkérdeztem beszélgetőpartnereimet, akik között egykori játszótársak, a célszemélyek családtagjai, barátai, sőt korabeli FTC tisztségviselők s edzők egyaránt szerepelnek. Mindegyiküktől személyleírást kértem a Fradi hajdani legtermékenyebb titkosszolgájáról. Eredmény: most már biztos vagyok benne, ő volt az a lelkes, nagydumájú, harsány, még edzéseinkre is kijárogató, törzsszurkolónak vélt, magas, tagbaszakadt, őszes, bozontos hajú, akkor hatvan év körüli férfi, aki 1981 tavaszán – tizenegy évvel azután, hogy 'levontam a konzekvenciákat'– megállított a Kossuth Lajos utca és az akkori Felszabadulás tér sarkán, a nevemen szólított, s kerek-perec kérdőre vont, miért hagytam fel a 'profi' labdarúgással, mondván: nem kellett volna idejekorán megfutamodni! Közbevetésemre, hogy esélytelennek éreztem magam, s talán ő maga is összetéveszt a hozzám hasonlóan apró termetű és pehelysúlyú Turai Lacival vagy Papp Tamással, méltatlankodva tiltakozott, öntudatosan kijelentve, hogy ő ifjúkora óta minden szabad percét a Fradi-pályán tölti, és – hozzávetőlegesen idézem – *„Látott már elég madarat életében"*! Magyarán szerinte lett volna sanszom, csak én nem tudtam róla...

Nem tisztem megítélni, igazat beszélt-e, de arra büszke lehetek, hogy ha, immár gyakorló historikusként, nem találtam is meg az áhított aranyrögöt,

„Bakos Miki bátyó" – fehér szegfűvel a gomblyukában – bevetésen egy csinos hölgy és Fenyvesi Máté társaságában (forrás: Koós Levente gyűjtése)

egy felismeréssel gazdagabb lettem: az anekdota indirekt bizonyítéka annak, hogy a hatvanas/hetvenes évek fordulóján *Big Brother* minket, nevesincs kezdő játékosokat is diszkréten figyelt... (Vö. Bocsák 2004, 46–47.)

De a „dolgok" az ő esetében sem egyértelműek: több beszélgetőpartnerem említette, hogy az 1928-ban született, szakmai pályafutását (akárcsak Kutas István) nyomdászsegédként kezdő magas, jó megjelenésű férfi kifejezetten barátságos és segítőkész volt a „Fradi-családhoz" tartozókkal szemben. Amikor például egyiküknek, Kaszás Pálnak édesapja szolgálati lakásának átíratása körül adminisztratív nehézségei támadtak 1991 kora őszén Zuglóban, tanácsi kapcsolatait hasznosítva (nyugdíjba vonulása előtt évtizedekig a polgármesteri hivatalban volt tisztviselő) karon fogta Palit, és fél nap alatt rendezte az ügyet, súlyos terhet levéve ezzel védence vállairól. Magyarán fradista mivoltát nem lehet kétségbe vonni, a kérdés csak az, hogy milyen Fradit is szeretett volna?

Epilógus, 2.

Az ÁBTL dossziéiban kutakodva, egy „Zuglói" fedőnevű ügynökkel is találkoztam, akiről csak annyi szerepel az aktában, hogy „Puskás és Oesterreicher kémje". Ki tudja, „Bakos Miklós bátyó" kiapadhatatlan energiáiból nem tellett-e, esetleg, egy kis pluszmunkára is – *másik fedőnéven?* (Ezt a feltevésünket tovább erősíti az a tény, hogy „Bakos" „M" dossziéjában figyelmesebben körülnézve találtam egy raportot, amelyet ugyan nem ő fogalmazott, de az ő szóbeli jelentése alapján vetette papírra akkori tartója. Mivel több olyan adatot tartalmaz, amely elbeszélésem tovább gördítését megkönnyítheti, ezt is szöveghű formában teljes terjedelmében közlöm:

„BRFK POL. Nyom. OSZT. V. al oszt.»Szigoruan titkos. «

Adta: Bakos ügynök
Vette: Papp szds.
1959. VII. 15.

Tárgy: Megalakulás előtt álló disszidens magyar labdarugócsapat ügye.

Jelentés.
Budapest, 1959. VII. 16.

„Bakos" fn. ügynök jelenti

Tárgy: disszidens magyar labdarugók ellenséges terve:
Bécsben Spanyolország-i levélből, részben a Honvéd
Csapatával Bécsben járt sógoromtól Bányai Nándortól az alábbi
értesüléseket nyertem:
Ösztreicher volt futbalvezető egy Gerő nevű volt futball-

intézőtől – állitólag a KISTEX[T]-nél – egy magyar válogatott szervezését kezdte meg. Mivel Puskás Ferencnek a Real Madrid felmondott, igy őrá és a többi disszidáltra épülne az együttes – Kocsis, Czibor, Fazekas, Nemes, Szolnok, Kazár stb. – mely Szabad Magyarország néven az általuk értelmezett szabad magyar sportot képviselné.
Állitólag már ellenfelekkel is tárgyaltak és az olaszok, osztrákok spanyolok hajlandók velük lekötni. A tervet élénken tárgyalja az amerikai Magyar Sportbizottság Telekdy (sic!) nevü ügynöke.

„Bakos Miklós" sk.
Értékelés:

Az ügynök által szerzett értesülés értékes, figyelmet érdemel. Bányai Nándor a Honvéd labdarugója hozta Bécsből azt az értesülést, hogy Ösztreicher (!) konkrét lépéseket tett egy disszidensekből álló csapat összehozására.

Intézkedés:
A jelentést haladéktalanul átküldjük a II/5. osztályra.

/: Papp Imre r. szds.:/ [sk. aláírás]

K 1 old. 4 pld.
1 md.
1 táj.
1 bor.
1 II/5"

A dokumentum jelzete: ÁBTL–3.1.2.–M–34523/266 (az iratban csak a nyilvánvaló elütéseket javítottuk, az egyéb szótévesztéseket változatlanul hagytuk.)

Gyorselemzés: „Bakos" jelentése inkább a *fake news* kategóriájába tartozik, mert: 1) Puskás épp 1959-ben vívta meg győztesen, nyilván ez esetben is Östreicher hathatós segítségével, a Real akkori trénerével, Luis Carnigliával való élet-halál harcát, aki mindent megtett eltávolítása érdekében; mondvacsinált ürüggyel nem játszatta például a június 3-i stuttgarti BEK-döntőn, sem a Stade de Reims ellen, s Puskást, tudta nélkül átadólistára tétette Bernabéuval. Ez végül is az állásába került, bár a Real Puskás nélkül is 2:0-ra nyert. (Ezt a kemény, kulisszák mögötti küzdelmet egy spanyol lap így kommentálta: *„győzött az Östreicher-vonal..."*);

2) Tudjuk, hogy Östreicher 1957-ben, egyébként Puskással, Kocsissal és Grosiccsal karöltve valóban megszervezett egy ilyen csapatot *Free Hungary* (Szabad Magyarország FC) néven, amely főként Ausztriában haknizott. A Puskás-cirkusznak is becézett alkalmi egyletet Östreicher Görögországba is kiutaztatta, ahol a kényszerből összeverődött „társaság kétszer is összecsapott a Panathinaikosszal. Egyszer megverte, másodszor pedig addig tartott a mérkőzés, ameddig a görögök nem álltak nyerésre. 102 percig" – olvashatjuk Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története III. Aranykor (1945–1966)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft., 2016. című megkerülhetetlen összefoglalójának 288. oldalán.

A Free Hungary egyik csapatképe 1957 májusában Klagenfurtban. Állnak, balról: Kocsis, Herédi, Sipos I., Faludi, Szolnok, D. Szabó. Elöl: Szalay, Puskás, Grosics, Mathesz, Zsámboki (Forrás: archív)

Jellemző a magyar futball akkori színvonalára, hogy a Grosics – Faludi, Sipos I., Herédi – Mathesz, Szolnok – Zsámboki, Kocsis, D. Szabó, Puskás, Szalay összeállítású csapatot a legtöbb ország szívesen elfogadta volna nemzeti válogatottjának. Puskás, Kocsis és Grosics hírnevéből pedig még arra is tellett, hogy *„a három világklasszis bemutatóedzést tartson az athéni Olimpiai stadionban. Harmincezer fizető néző előtt*"! Mindez joggal kerülhetett a magyar hírszerzés és kémelhárítás érdeklődésének homlokterébe, de két évvel később nem valószínű, hogy Östreicher még aktuálisnak tekintette volna, ráadásul a Real menedzsereként nemigen futotta már ilyesmire az idejéből.

A kalandozó magyar focistákról erősen ideillik Barcs Sándor véleménye: *„1956 egyik nagy vesztesége az a közel kétezer aktív labdarúgó, aki a nagyvilágban azután még évekig magas szinten űzte ezt a játékot. Ezt a veszteséget egyetlen ország labdarúgása sem élte volna túl súlyos, maradandó sérülés nélkül.*" Így igaz.

Sportvezetők vagy ügynökök?

Kik irányították a magyar futballt?

A KISZ-ből a Fradiba: „Kőműves" életműve

„Kőműves" ügynök, a Ferencváros labdarúgó-szakosztályának munkatársa (Forrás: Koós Levente gyűjtése)

„Kőműves" viszont, legalábbis az én szememben a Kádár-kori „sportfunkci" tipikus képviselője volt, akit a KISZ KB-ból irányítottak sportvonalra. Nagyon közel került a tűzhöz: először a nemzetközi osztályra helyezték, később ő lett az FTC labdarúgó-szakosztályának gazdasági vezetője, s a klub intézményigazgatója. Én is ismertem. Közvetlen, segítőkész, ügybuzgó férfi volt, úgy negyvenéves lehetett akkortájt, talán még annyi se. Munkáját közmegelégedésre végezte. Senki sem sejtette, nem csupán kifogástalanul ellátja szerteágazó teendőit, de írásba is foglalja – Déry Tiborral szólva – „napjai hordalékát". *Szorgalmasan jelent*! Hatékonyságát növelte behízelgő modora, amelyet néha túlzásba vitt. 1967 januárjának azt hiszem, utolsó vasárnap reggelén a saját szememmel láttam az 50-es villamos Ferenc körúti megállójában az IMBISZ előtt (ma Raiffeisen Bank, Üllői út 36.), mekkora nyálas puszit nyom az egy-két nappal korábban Brazíliából hazatért Albert Flórián arcára. Most már világos: hamisítatlan *Júdás-csók* volt! Magam, nem egészen tizenkilenc évesen, csak annyit észleltem, hogy valami nincs rendben ezzel a nagyjelenettel: valahogy túl harsány, túl mesterkélt volt, lerítt róla, nem egészen őszinte, színpadias, egyszóval alsságos.

Mindenki tudja, aki csak egy kicsit is konyít a magyar futballtörténelemhez: „Flóri" akkor volt pályája zenitjén, pár hónappal a liverpooli csodameccs után, és újabb néhány hónappal az aranylabda 1967. december 4-i elnyerése előtt. Ahogy mondani szokás, az egész világ a lábai előtt hevert. Senki sem gyaníthatta viszont, hogy valakik, valahol már mérlegelik, nem kéne, esetleg, ledönteni az épp általuk 1959–1966 között gondosan építgetett piedesztálról? A végén még tényleg második Puskássá növi ki magát...

Nem hinném, hogy „Kőműves" bármilyen szerepet kapott volna e baljós tervezgetésben, amelyet Bocsák Miklós szellemesen „császártalanításnak" nevezett el 2004-es könyvében. Ez nyilván néhány szinttel feljebb, igen szűk körben történhetett.

Az viszont szinte bizonyos: jelentései, akárcsak többi ismert és ismeretlen ügynöktársáé, nélkülözhetetlen építőkockái voltak az új 'koncepció' kidolgozásának. Ez, saját munkahipotézisem szerint, nagy vonalakban így nézhetett ki: meg kell próbálni őt magát is bedarálni! Vagy beszervezni! S ha az nem megy, akkor megtörni! Tanulja meg ő is, hol lakik a magyarok Istene. Ismétlem, ez csupán *feltételezés*, konkrét, írásos adataim egyelőre sajnos alig akadnak rá, de az ürügyet Fradi-berkekben sokan ismerik. Albert, aki Brazíliát is meghódította a Flamengónál töltött kéthetes vendégszereplése (1967. január 9.–1967. január 23/24.) során, akkoriban majdnem

Az Aranylabda átadásának pillanata a Gundel Étteremben: Albert és Max Urbani, a France Football munkatársa (Forrás: archív)

olyan érinthetetlennek érezte magát, mint Hidegkutiék a londoni „hatháron" után. Azt hihette, immár ő is bármit megtehet. Fittyet hányva a hatályos vám- és devizaszabályokra, a braziloktól kapott honoráriumból engedély nélkül – 1962 után immár másodszor – ismét behozott egy értékes Opel gépkocsit Bécsből! Az elsőt, egy Rekord márkájút, éppen Kásáék közreműködésével. A második, egy Kadett, beszerzési helye vonatkozásában elbizonytalanodtunk, mert Vörös Csaba 2018. augusztusi közleményéből kiderül, hogy bár Albert – Tichyvel és Budai II.-vel ellentétben – meglehetősen nagy késedelemmel végül is csaknem a teljes vételárat kifizette, Kása nem volt megelégedve buzgalmával, és megszakította vele az üzleti együttműködést.

Flóri csak azzal nem számolt, hogy ez már nem Rákosi Mátyás kora, hanem a magát 'emberarcúnak' hirdető Kádár-rendszer, amely, lett légyen bármilyen 'puha' is, azért *diktatúra*. Sőt, annyiban akár még veszélyesebb is, hogy sokkal macerásabb kicentizni, hol a határ egy-egy „ejnye-bejnye, Flórikám", s a legkeményebb szankciók között. Ráadásul nem volt már sem 'Nógrádi Sanyi bácsi', sem 'Misi bá' – nem volt kinek telefonálni, hogy rövid úton elsimítsa a botrányokat. Nem ítélhetjük el azért utólag sem Albertet, hogy – egy Dlusztus Imrétől származó összegzést kölcsönvéve – nemigen érzékelte: a „két rendszer között, főleg az 1963-as amnesztiáig, csupán annyi volt a különbség, hogy Rákosi táborokat épített, és teletömte a börtönöket, Kádár pedig kiszélesítette a tábort az országhatárig, és

Albert Flamengo-dresszben (Forrás: archív)

mindenkire ráküldte a besúgókat." Ugyanezt az alaphelyzetet Gyarmati György, többször is hivatkozott új könyve egyik jegyzetében, tömören így ragadta meg: „Kádár restaurációja [...] az ÁVH-val való »társbérletet« választotta, mindvégig a rendszer első számú házőrzőjeként tartva azt maga mellett a konszolidáció évtizedeiben is – egészen a rendszer bukásáig." Vagy, még szellemesebben, immár főszövegben: „A Kádár János nevéhez fűződő restauráció [...] – mondhatni Hegelt követve – a »megszüntetve-megőrzés« mellett döntött..."

Még ennél is frappánsabban fogalmazott kötete bevezetőjében, amikor ezt írta: „Rákosi Mátyás terroruralma idején az ÁVO/ÁVH »a párt ökle« szerepét töltötte be – ezért tartották. A Kádár-korszakban idővel egyre inkább »a párt szeme-füle« rejtőzködő vizslatásra összpontosult működése."

A továbbiakban emez áldatlan, mindnyájunkat megnyomorító *alapképlet* néhány konkrét esetét vizsgáljuk meg – továbbra is a futballvilág ismert és kevésbé ismert (netán teljesen ismeretlen) történéseiből szemelgetve.

A Bozsik-ügy 1964-ben

Albert Flóriánnak valószínűleg gőze sem volt róla: Bozsik Józsefet, az egyetlen futballista-parlamenti képviselőt (1954–1957), Puskás mellett a Rákosi-éra másik emblematikus alakját, 1964. december 19-én egy hasonló devizagazdálkodási ügyben letartóztatták s öt napig bent tartották a 'kóterben' – megalázó kihallgatássorozatnak alávetve. A Bozsik-aktákat alaposabban átnézve kiderül, hogy az 'illetékes szervek' igen keményen léptek föl, Engedi László r. százados vezetésével – a BTK 247. § alapján „devizagazd. sértő bűntett alapos gyanuja" címén – egyaránt házkutatást tartottak a volt világsztár Ménesi úti villájában és felesége Kígyó utcai üzletében, amely ellen Bozsik panasszal élt. Sőt, valójában nem december 19-én, hanem már három nappal korábban őrizetbe vehették, mert egy Korom Mihály r. ezredes aláírású december 16-i keltezésű, a Fogdairoda Vezetőjének címzett parancs alján – kézírással – ez olvasható: „befogadva 23 30 -kor"! Ezt támasztja alá az a december 18-i dátumú „szig. titkos" jelzetű *Szolgálati jegy* is, amely engedélyezi „az őrizetesnek a zárkában való könyv olvasást és a cigarettázást".

Nem számított a százszoros válogatottság, a helsinki olimpiai arany, a Wembley 6:3. Sőt, még a makulátlan 'pártszerű' előélet, a baloldali érzelem, s a rendszer iránti elkötelezettség sem, amelyet főként édesanyja múltja, aki „a felszabadulás előtt résztvevője volt a munkásmozgalomnak" szavatolt. Az sem igen nyomott sokat a latban, hogy – mint kihallgatóinak készített önéletrajzában olvashatjuk – „1945-tól 1957-ig MKP, majd MDP tag" volt, s „a politikai életben 1953-tól 1957-ig országgyűlési képviselőként" vett részt. Mi több, a katonai ügyészség embereit még az sem hatotta meg, hogy a *Honvéd SE* akkori parancsnoka, Karácsony István alezredes a döntéshozók 'puhítása' érdekében felterjesztette Bozsik mintaszerű tiszti minősítésének másolatát, gondosan felsorolva kitüntetéseit (a Népköztársasági Érdemrend V. fokozata, a Népköztársasági Érdemérem arany fokozata, Munka Érdemrend, Szolidaritási É. E., a Sport É. E. arany fokozata), kiemelve, hogy Bozsik, a Honvéd labdarúgó-szakosztályának vezetőjeként nem csupán „jelenlegi beosztásában alkalmas", hanem „magasabb sportvezetői funkcióra is"! Ugyanakkor nagyon jellemző Bozsiknak még az előző korszak mentalitását tükröző védekezése, aki ugyan beismerte, hogy bűncselekményt követett el, s bűnösnek is érezte magát, ám így érvelt:

> „Amit elkövettem, azért tettem, hogy az épülő házamhoz szükséges anyagiakat elő tudjam teremteni. A pénz nekem nem dorbézolásra, hanem további életem megnyugtató biztosítására kellett. Ahhoz, hogy ezt tettem, hozzájárult az is, hogy mint válogatott labdarúgónak régebben – főként 1956 előtt – lényegében *mindent elnéztek*, s talán *tudat alatt az élt bennem, hogy ezt nekem megengedik.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Túl a zeniten: Puskás Ferenc és Bozsik József már obsitosként a hatvanas évek közepén (Forrás: archív)

Tévedett! Meghurcolása nyilván figyelmeztetés volt a futballvilágnak: hátrább az agarakkal! Az új 'Főnök', noha a futballhoz összehasonlíthatatlanul jobban ért elődjénél, puritán ember, gyűlöli a 'stikliket'. Rendszere alapelve a „szocialista törvényesség" s imázsának kulcseleme, a „szocializmust építő", becsületes dolgozó, aki vasárnaponként jobbára krumplistésztát, olykor csirkepörköltet eszik, vágya egy keskeny parcella megszerzése a háza körül, amelynek révén önnön munkaerejének kizsigerelésével egy kis többletjövedelemre tehet szert gyermekei boldogulása érdekében, esetleg egy apró telek valahol a város szélén, jobb esetben a Duna-kanyarban vagy a Balaton partján, ahová „kitűnő útfekvésű és kifogástalan gyorsulású" Trabantján (Esterházy Péter) hétvégeken lepöfög, s ahol kedvére kertészkedhet és barkácsolhat, ha pedig rossz kedve kerekedik, békésen leissza magát – s leginkább nem politizál. Ez, mi tagadás, igen nehezen összeegyeztethető luxusautók törvénytelen behozatalával és Cziborék, Puskásék „orgiáival", majd Farkas Jánosék tivornyázásaival... Egyszer, úgy

Kádár János 'civilben', talán épp futballmeccsen (Valószínűleg zsigerileg sem akart egy második Puskást a magyar pályákon...) (Forrás: archív)

2007 körül, amikor a *Kubala–Kocsis–Czibor* trió híres, 1958 körül készült Barça-mezes fényképét akartam megszerezni könyvem első kiadásához Dölle Zsolttól, a *Fradi Múzeum* akkori igazgatójától, Albert, aki Rákosi Gyulával és Szűcs Lajossal elválaszthatatlan *triumvirátust* alkotva minden nap bent volt a Könyves Kálmán körúti székházban, a fülem hallatára panaszkodott, milyen alapon hasonlítják össze őket a szurkolók Bozsikékkal, hiszen nem lehet egy napon említeni az Aranycsapat sztárjainak kijárási lehetőségeit a saját nemzedékével!

További történések

Albert Flóriánt persze nem merték őrizetbe venni, de aligha úszhatta meg egy kis fejcsóválással. Most már tudjuk, bár életében nemigen beszélt róla, őt is meggyötörték, s persze nem kizárt, neki is felajánlhatták ugyanazt, mint pár hónappal később „Nemerének": van mód a dolog „rendezésére", ha...

„Johnny" (vagyis a közelmúltban elhunyt és 2017. november 20-án Maglódon eltemetett *Szever János*) szerint, akit annak idején Flóri négy legközelebbi civil barátja egyikének tartottak az „illetékesek" (olyan jóban voltak, hogy hivatásos sofőr lévén, még vezetni is ő tanította meg a Népligetben!), határozottan állítja: a „Császár" kőkemény NEM-mel válaszolt! *Szembe mert szállni feltételezett kihallgatóival.*

Az őt valószínűleg legjobban ismerő Rákosi Gyula sem tart kizártnak egy ilyen spontán dacreakciót, szerinte Albert jellemében, látszólagos simulékonysága ellenére volt valami rác őseitől örökölt, rátartisággal elegyes szilajság! Akárcsak, egy Lakat T. Károlytól származó anekdota szerint Páncsics Miklósban is.

Persze, ha jobban belegondolunk, az MSZMP-tag Mátrai kipiszkálása – *„Nem kell párttag a csapatba"!* – egymagában is elegendő lehetett az azonnali kegyvesztéshez. Mostanában tudtam meg fiától, ifj. Albert Flóriántól,

Az FTC csapata: 1964/1965-ben. Felső sor (balról): Novák, Mátrai, Géczi, Dalnoki, Orosz, Páncsics. Középen: Zalka András szaktanácsadó, Vilezsál, Rátkai, Juhász, Németh M., Perecsi, Horváth L., Aczél, dr. Éry József szakosztályvezető, Balázs László gazdasági vezető, dr. Szellő Ambrus orvos. Elöl: Karába, Varga, Albert, Mészáros József edző, Rákosi, Fenyvesi, Dóka György gyúró, Barinka Károly szertáros. Albert kezében a VVK, Mészáros kezében a Zaragoza különdíja látható (Forrás: archív)

hogy e történetnek is több évre visszanyúló egyéb előzményei voltak: Flóri, tudtán kívül, már akkor megszerezte az első rossz pontot, amikor atyja, a kuláklistára került s a szegedi Csillagbörtönt is megjárt egykori hercegszántói malomtulajdonos a chilei vb után udvariasan visszautasította Kádár János kívánságát, hogy fia a Vasasban folytassa pályafutását, mondván, hogy *ők bizony megrögzött fradisták*! (A legfelsőbb óhajt a Kádár-titkárság egyik munkatársa tolmácsolta!) Nem tudhatta, hogy ilyesmit nagyhatalmú emberek sohasem felejtenek el, s az első adandó alkalommal visszatorolják!

De az igazi ok az volt, hogy a brazilok hosszabb időre szóló nagyon előnyös szerződést kínáltak a Puskás-utódnak, s mivel felesége is kint volt vele Rióban, több esély nyílt a komolyabb egyezkedésre, még ha Magdi lányuk „túszként" itthon maradt is (ifjabb A. F. 1967. dec. 12-én született)...

S ekkor léphettek közbe a hálózatok emberei: *aláírhatja, ha nekik is aláír.* A választ már ismerjük, s az elkerülhetetlen következményeket is!

Albert, úgy látszik, nem fogta fel, nem velük, hanem magával a Rendszerrel húz ujjat, akárcsak öntudatlanul Varga, amikor éppen őt szeretné kiakolbólítani primadonna szerepéből... Ki tudja, *vajon nem ez az immár bizonyosnak tekinthető önérzetes reakciója volt-e annak a folyamatnak a kezdete*, amelynek siralmas végét minden futballszerető magyar ismeri: Koppenhága; 1969. június 15.; 13:49; Engedal – egy tüneményes futballkarrier utolsó felvonása.

Egy újabb zárójel: elhúzódó anyaggyűjtéseim során, 2006 és 2008 eleje között, s 2016 novembere óta ismét, rengeteg emberrel beszéltem a Fradi háza tájáról, akik között, már csak a nagy számok törvénye szerint bizonyára lehetett egykori vagy jelenlegi 'hálózati személy'. Volt, akiről gyanítottam, volt, akiről nem. Az viszont szemet szúró volt, hogy néhanapján *másokról* mondanak ezt-azt, akár kérdezés nélkül is sejtetik, hogy „érintett" – magukról sohasem! Ugyanezt tapasztaltam korai nyugati ösztöndíjas éveimben, főként Párizsban, ahol a nyolcvanas évek elején több, az idősebb korosztályhoz tartozó magasrangú magyar és francia szabadkőművessel hozott össze a sors. A helyzet ugyanez volt: mindig másokról mondták, hogy *maçon* – és *viceversa*... Most, írás közben ugrott be, pár évtizede azt olvastam valahol, hogy *Joseph Fouché* (1759–1820), Napóleon legendás belügyminisztere a szabadkőműves páholyok szigorú belső rendjének s íratlan szabályainak szellemében szervezte meg a francia titkosszolgálatokat (*Sûrete générale et police secrète*). Az ő újítása volt a rendőrspiclik (*indicateurs*) és a sima besúgók (*mouchards*) hálózatának módszeres kiépítése és foglalkoztatása is. A kérdéskör valódi szakértői bizonyára pontosan tudják, mit hasznosított ebből a mintából Feliksz Dzerzsinszkij... és Valter Roman.

Valter Roman, a Román Munkáspárt ideológiai tisztaságáért felelős bukaresti Politikai Kiadó igazgatójaként (Forrás: archív)

Nevek – és fedőnevek, I.

A föntebbi zárójeles gondolatmenet megkönnyíti számomra, hogy leírjam, színtiszta 'amatőrként' – vagyis „meg nem nyertként" (Borvendég Zsuzsanna) – meddig vergődtem el a fedőnevek kiválasztásának dzsungeljében.

Maçon ugyanis Voltaire és Fouché anyanyelvén kőművest jelent, a *francmaçon* közkeletű, kicsit ironikus rövidítése. Láttuk már föntebb, a tartótisztek vagy feletteseik sokszor jelenlegi vagy korábbi foglalkozásuk, esetleg testi jegyeik, küllemük alapján osztogatják a fedőneveket az új 'munkatársaknak' – vagy célszemélyeknek! Ismerjük már „Dalos" és „Professzor" nacionáléját a zenészek, míg „Képesi" személyazonosságát a filmesek világából. Sokan tudják íróberkekben, kit takart, korai haláláig, a „Költő" fedőnév a hetvenes-nyolcvanas években, akárcsak a „Raszkolnyikové", meg „Hajdué" és így tovább. A román állambiztonság egyik leghasználhatóbb ügynökét pedig, hogy, hogy nem „Hegel" fedőnéven, filozófia szakos egyetemistaként Kolozsvárt szervezték be, majd 1988-ban átdobták Budapestre. Ugyanígy lett Varga Zoli vizsgálati anyagának „Labdarúgó", míg Czibor Zoltán 1958-ban lefektetett körözési dossziéjának „Vasutas" a kódneve. Már céloztam rá föntebb, egyik sem zseniális! Ki vonhatná kétségbe, hogy „vargazoli" futballista volt, a magyar labdarúgás egyik legtalentumosabb figurája? S azt is szinte mindenki betéve tudja a futballszerető nagyközönség soraiban, hogy 'Rongylábú' vasutascsaládból származott, ő maga is először szeneslegény volt, majd mozdonyt vezetett, míg ki nem derült, istenáldotta futballtehetség, aki még a kapufát, sőt önmagát is ki tudja driblizni...

Előfordulhat tehát, hogy „Kőműves", mielőtt a KISZ KB munkatársa lett, kamaszkorában maltert kevert valamelyik nagyszabású szocialista építkezésen, vagy édesapja volt pallér, mert az elméletileg kizárható, hogy KISZ-funkcionáriusként szabadkőműves legyen... Láttuk már: „Vándor" Puskás Ferenc körözési dossziéjának kódja, míg Lakat Károlyé a „Vezénylő"! Ezek kétségtelenül találóak: Öcsi különféle hírverő és előkészületi meccsek révén már 1958–1966 között valóban bebarangolta, pontosabban körberepülte a kerek világot a Reallal, s azt hiszem nincs magyar tréner, aki mind az öt kontinensen dolgozott volna, még a szintén *globetrotter* Orth György és Guttmann Béla sem. Aki pedig Lakat dr. akár egyetlen edzését is látta életében, megerősítheti: tényleg olyan volt, mint egy generális, utasításai úgy pattogtak, mint valami vezényszavak, ellentmondás, visszabeszélés nem volt. De abszolút egyedi sajátosságként ezeket humoros s nagyon találó bemondásokkal, szellemes poénokkal fűszerezte, könnyítette. Játékosai ezért is rajongtak érte. Azt hiszem, valahol már olvastam: a túlterhelt operatív tisztek általában tényleg nem törik össze magukat a fedőnév kiválasztásakor. Én nem tudom, szabály, illetve törvényszerűség-e ez, de megfigyelhető: a kódnevek kezdőbetűje igen gyakran megegyezik a valódi családnév iniciáléjával. Ez a jelenség akár az eddig szóba került, igen korlátozott minta alapján is igazolható: „Bakos Miklós", „Eperjesi", „Fodor Jenő", „Forgács", „Nemere", „Magosdi" *versus* „Marosvásárhelyi", illetve „Maros" és így tovább. Ugyanez volt a helyzet egy bölcsészkari évfolyamtársam esetében is, véletlenül tudtam meg, hogy „Horváth András" fedőnéven, éveken át az SZDSZ-re „dolgozott". Itt jegyzem meg: ez „Hegel" esetében is igaz! S ugyancsak az eredeti családnévhez való fura titkosszolgálati 'ragaszkodás' érhető tetten Fekete János (1918–2009) hajdani bankvezér második fedőneve megkomponálásakor, amelyre viselője nem biztos, hogy büszke volt. Nem túlzottan

találékony keresztpapái ugyanis. „Sötét" fedőnéven regisztrálták! Megeshet aztán az is, hogy a beszervezettek kódnevét arról a helységről, városról, kerületről vagy legalább régióról – esetleg azokkal szomszédos vidékekről, településekről, városrészekről – választják, ahonnan az „új fiú" származik: „Kőszegié" például bizonyítottan ilyen, s feltehetően a „Zuglói" is.

A „Jászsági" fedőnév viszont számos találgatásra adott és ad okot a Ferencváros belső köreiben, sokan vélték/vélik úgy, hogy az Albert előtti korszak legnagyobb sztárját, Mátrai Sándort takarja s épp azért kellett idő előtt eligazolnia, mert az új „Patron" sem a párttagokat, s még kevésbé a titkos munkatársakat nem tűrte meg a csapatban. Ez arra vall, bár nyilván egy-két dolog neki is szemet szúrhatott, végső soron fogalma se volt róla, mi folyik körülötte! Ez az állítás nem bizonyítható, az viszont szemtanúk szerint tény: amint egy közös edzés után izzadtan, csatakosan a középhátvéd társaival együtt belépett az öltözőbe, szekrénye ajtaján ez a krétával odafirkált szó éktelenkedett: „itt a Tégla"! (Ez volt az utolsó csöpp a pohárban: rövid úton távozott a nyugdíj előtt álló focisták kedvelt menedékhelyére, a vendéglátósok együttesébe, a VM Egyetértésbe.)

A veszélyes találgatások közé tartozik, hogy sokan tudni vélték: az 1965-ben VVK-t nyert csapat egyik kulcsjátékosának édesapja kőművesmester volt, így a háta mögött őt is tüstént meggyanúsították, mert a kutatóknak csupán kicsit később sikerült egyértelműen beazonosítani a valódi, s igen hatékonyan dolgozó titkosszolgát, mármint „Kőműves" tmb-t. Szintén egy szakcikkben olvastam, de Bocsák Miklós is utal rá 2004-es könyvében: *elképzelhetetlen* viszont, *hogy valakinek a saját családnevét adják fedőnévnek!* Olyan esetről viszont tudunk, hogy valaki, történetesen az ELTE időközben megszüntetett Újságíró Tanszéke nagyon agilis és igen vonalas titkárnőjét az 1950-es évek közepén saját „Piroska" személynevén szervezték be, egyébként „eszmei alapon". Ellenben igen nagyfokú cinizmusra, mi több, valószínűleg alig titkolt politikai szándékra utalhat az, hogy a Fradi titkosszolgáinak egyikét 1967. január 25. és 1971. december 21. között „Bálint", egy másikat pedig, őt számomra ismeretlen intervallumban „Vajda" néven foglalkoztatták – nem kevés zavart keltve mindmáig az önkéntes rejtvényfejtők soraiban. Mert a fedőnevek természetesen a Fradi-családban is közismertek, de sokan ízlelgetik őket szélesebb futballista körökben is! Valóságos diszkrét össznépi társasjáték folyik arról, kit takarnak, takarhatnak.

A kíváncsiság örök emberi tulajdonság, mi több, nemzedékem, a magát előszeretettel „nagy generációnak" nevező korosztály, de a nálunk fiatalabbak jó része is ebben a közegben nőtt fel, egész egyszerűen *így szocializálódott*. Soha sem felejtem el, elsős vagy másodikos gimnazista koromban a sárospataki Kossuth Lajos Fiúkollégium tanulójában egyik este megvertek osztálytársai egy valóban meglehetősen sunyi arcú fiút. Csupán köszönő viszonyban voltunk, de nevét ma is tudom, fedőnevét persze nem ismerhetem. Azért kapták le a többiek a tíz körméről, mert a felhajtható tetejű ódon tanulóasztal fedezékében jelentést írt – mindnyájunkról. S tette ezt tizennégy-tizenöt éves korától. Tevékenysége korántsem volt ártatlan: mostanában tudtam meg, hogy negyedikes korában osztályfőnökét és több

kollégiumi szobatársát is bemószerolta, akik csak nagy üggyel-bajjal tudtak leérettségizni. Ezzel kb. három évet rávert egy moldvai származású neves román történészre, akit „Valentin" fedőnéven szintén középiskolás korában hálózott be a Szeku, s annyira kinőtte magát, hogy nem csupán a talán még a mienknél is zűrösebb román rendszerváltás értelmiségi elitjének (*Grupul pentru Dialog Social, GDS*) lett megbecsült tagja sokadmagával, hanem még a *CEU* első periódusának egyik rektor-helyettesét is tisztelhetjük benne. Budapesten. Hároméves missziója lejártával pedig ő lett a CEU *Történészi Doktori Iskolája* vezetője, úgy, hogy neki valójában doktori címe nem is volt! Román forrásokból, történetesen híres professzorától, *Alexandru Zub* akadémikustól tudom, beiratkozott ugyan a Iaşi-i Egyetem doktori iskolájába, de bokros teendői közepette nem volt érkezése el is végezni. Épp ezt elégelték meg hajdani moldvai kollégái, s lebuktatták! Jellemző az is, nem azért, mert róluk is évtizedek óta szemérmetlenül jelentett, ezt megszokták, hanem amiatt, milyen jogtalan előnyökhöz jut teljesen érdemtelenül, hazugság és csalás útján egy rangos külföldi tudományos és oktatási intézmény irányító testületeiben.

A dolgok persze az ő esetében sem egyszerűek, kiderült, hogy nem csupán igénybe vették szolgálatait, hanem figyelték is, vizsgálati dossziéjának kódja „Nicodim" volt. Ugyanúgy *egyszemélyben volt titkosszolga és célszemély*, akárcsak „Nemere"! Ilyen története, gondolom, minden nemzedéktársamnak tucatszámra akad, ha máshonnan nem, akkor katonakorából vagy egyetemista éveiből. Magam is több tucat élettörténetet ismerek. Nos, rövidre zárva, végzős korukban szinte mindenkit megkerestek a titkosszolgálatok emberei, szolid, ámbár annál busásabban fizető 'állásajánlattal'. Egyaránt utaztak a csinos és kevésbé mutatós lányokra is. A sláger a két nyugati szakos (francia–német, spanyol–francia, angol–olasz, spanyol–angol stb.) végzős hallgató volt. Még ennél is nagyobb becsben álltak az ún. *ritka nyelvszakok*on (arab, perzsa, török, kínai, koreai, japán, szuahéli) diplomát szerzett leendő értelmiségiek. A vidékiek még sebezhetőbbek voltak, mert az ő esetükben az aktatáskás fiatal elvtársak meglebegtették a vágyak netovábbját jelentő pesti lakhatás-lehetőség 'megoldhatóságát' is. Egy közeli barátom különösen megtetszhetett nekik, mert nagyon rámenősen macerálták, a végén lányos zavarában azt mondta, hamisítatlan sztálini elvhűséggel a hangjában, hogy ő a szocializmust építő munkás-paraszt rétegek felemelésére szeretné áldozni életét, és a diploma megszerzése után vissza kíván költözni abba a dunántúli kisvárosba, ahová való. Hallottam olyan esetről is, hogy azonnal a tárgyra tértek: egyik angolul és franciául egyaránt jól tudó barátomat egy olyan kétéves libanoni ösztöndíj ígéretével próbálták lépre csalni, amelynek során arabul is megtanulhat.

Azt sem igen titkolták, hogy *az izraeli–palesztin viszony* majdani „elemzésére" kívánják friss szakértelmét kamatoztatni. Mivel a stipendium a bejrúti magyar nagykövetségre szólt volna, barátom átlátott a szitán, és udvariasan hárított. Szerencséje volt, nem keresték meg újra. Utólag tudom már, az sem volt egészen közömbös szempont, kik voltak a verbuválók: a budapesti polgári vagy vezető értelmiségi származású fiúk-lányok körében főként

a BM halászott (ők voltak többségben), a katonai hírszerzésnél és elhárításnál ellenben valóban főleg a vidéki, „mélyről jött" kétkezi dolgozók, kisértelmiségiek, tisztviselők sarjai élveztek elsőbbséget, de szép számmal akadtak közöttük lecsúszott, avagy akár jobban szituált 'útitárs' középosztálybeli és értelmiségi famíliák ambiciózus csemetéi is.

A két 'vadászterület' különben tökéletesen lefedi a két fő csapásirányt. Jobban mondva alternatívát. Mármint a valódi nyugat-európai/citoyen típusú „klasszikus" polgárosodás *helyett*, amelyre Széchenyi, Kossuth, Deák és Andrássy nemzedéke szerződött, a 'szocialista' ideológusok által kidolgozott *magasabb rendű kizsákmányolásmentes osztálynélküli társadalom pannon változata építése* címén folyó *Kádár-kori pszeudo-polgári fejlődést*. Átfedések persze mindkét szegmensben bizonyára jócskán voltak! (Ezek közzé sorolható a kútba esett libanoni ösztöndíj és annak a várományosának esete is, ahol a hírszerzés a 'környezet-tanulmány' során rosszul mérte fel a 'jelölt' családi hátterét. Egészen konkrétan vagy nem tudott barátom zsidó eredetéről, vagy a verbuváló volt alulképzett, aki nem fogta fel: ilyen háttérrel bajosan lehet Izrael esetleges érdeksérelmére „működni".) Mindennek nyilván intézménytörténeti okai is lehetnek, de egy alaposabb szociológiai vizsgálat valószínűleg a magyar társadalomfejlődés egyik klasszikus törésvonaláig, a *népi(es)–urbánus vita* fedőnevű iszonyatosan káros, önbutító és önpusztító összmagyar szörnyűségig vezetne. (Ezt a feltevésünket, közvetve, Borvendég Zsuzsanna *A Kádári Magyarország titkos élete* című cikksorozatának 8. – *Kísért(ett) a múlt* című – része máris megerősíti!)

Kell-e mondanom/írnom: mivel a magyar mentalitás mélyszerkezetébe s különösen reflexeibe szervesen be van kódolva, sőt a kilencvenes évek eleje-közepe óta jórészt intézményesült is a különféle profilú kutatóhelyek s intézetek révén, ez ma is ugyanúgy szedi – a föntebb már szóba hozott *kis/nagymagyar kontraszelekció* képében – áldozatait, mint Puskásék vagy Albertėk korában. Mindkét „oldalon"! Szóval, nem tudhatom hányan álltak kötélnek, de valószínűleg nem kevesen. Viszonylag nagy számukra utalhat, áttételesen, az a *Borvendég Zsuzsanna* újabb kutatásaiból ismertté vált tény, miszerint azokat a magyar állampolgárokat, akiket valamilyen módon rá lehetett venni az együttműködésre, *megnyertek*nek hívja mindmáig a szakzsargon, hogy megkülönböztesse őket a ma is rosszul csengő *ügynökök*től. Ha pedig egy kicsit belegondolunk a kutató izgalmas eredményeibe, miszerint a szokásos információszerzésen túl illegális kemény „valutakitermelés" volt a fő feladatuk a katonai hírszerzés fedőszerveként Nyugaton működtetett külkereskedelmi „vállalatok" és egyéb „cégek" révén, akkor még azt a kényelmetlen kérdést is feltehetjük, hogy vajon nem ez volt-e a föntebb szóba hozott *kádári pszeudo-polgárodás* egyik lehetséges s egyúttal legvonzóbb s persze igen korlátozott módja?

Hiszen, mint Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején.* (Budapest, 2018, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága) című fontos könyvéből egyértelműen megtudható, a sokszor évtizedes 'külszolgálat' során gyermekeik a legjobb

külhoni iskolákban sajátíthatták el a világnyelvek beható ismerete mellett a nyugati életstílus s mentalitás megannyi kellékét, s ez által – immár a „rendszerváltás/változ(tat)ás" első évtizedeiben – behozhatatlan előnynyel indultak kívül rekedt – *meg nem nyert* – nemzedéktársaikkal szemben! A biztos, kiszámítható *életpályamodell*, csaknem három évtizeddel a rendszerváltás után, különben ma is vonzó. Ismerek két olyan esetet is, immár tanítványaim két különböző nemzedékéből, amikor valaki például azért zupál be, mert nem bírja idegekkel a magyar rendszerváltás/változás/átalakítás természetéből fakadó állandó létbizonytalanságot, amikor teljesen kiszámíthatatlanná válik, hogy az éppen kormányon lévő párt momentán melyik csoportja tisztogat éppen a Külügyminisztériumban, hogy aztán kurtán-furcsán pár hónappal később maga is lapátra kerüljön.

Aki viszont felcsap titkosszolgának, nem kell rettegnie többé, minden esetre nem lehet csak úgy ukmukfukk kirúgni. Amikor példának okáért tulajdonosváltás vagy profilváltozás következik be valamelyik országos napilapnál, a főszerkesztő szobájában haladék nélkül megjelenik egy jól öltözött, nyakkendős, irattáskás úriember vagy kiskosztümös elegáns fiatal hölgy, és udvarias mosoly kíséretében átnyújt neki egy papírlapot, rajta az 'érinthetetlenek' listájával. Sőt, második külszolgálatom után egy olyan, nyílt eszű, kifejezetten jó arcú fiúval is összeakadtam az Egyetemen, aki, számítva diszkréciómra, megkért, ajánljam be valamelyik egykori fedésben lévő diplomata kollégámnak, hogy végre elindulhasson az általa nagyon vonzónak és romantikusnak érzékelt *hírszerzői pályán*. Semmi kétségem se volt az iránt, hogy igazat mondott, amikor kijelentette, a hazáját akarja szolgálni! Ezt megint azért írom, hogy jelezzem, senki felett se lehet pálcát törni! Ahogy nincs két egyforma ember, úgy két egyforma eset, *családi legendárium*/magántörténet sincs, következésképpen minden egyes *beszervezés*, vagy csak annak megkísérlése is más és más, ha vannak is alapesetek, amelyek persze, utólag, akár tipológiailag is vizsgálhatók. De ott, a tetthelyen, a lefüggönyözött irodában csak az aláíró és a tartótiszt van jelen, nekünk, kívülállóknak pedig a szó szoros értelmében halvány fogalmunk sem lehet arról, milyen lelki és néha testi tortúra előzi meg az aktust, vagy épp ellenkezőleg, minden kényszer nélkül, meggyőződésből csapnak a felek egymás tenyerébe.

Erről Gyarmati György így vélekedik számtalanszor idézett alapkönyvében: „A Történeti Levéltárban eddig elvégzett közel hatezer konkrét ügynökazonosítás kellő nagyságrendű vizsgálati halmaz ahhoz, hogy megállapítsuk: a törvényi kritériumok szerint történő azonosíthatóság mellett minden egyes hálózati személy esetén csak további – az adott kor releváns közegét is számításba vevő – *egyedi* tartalomelemzés segíthet az egykori ügynök karakterének megítélésében [...] Az érdemi múltfeltárás – historikusi értelemben – valahol itt kezdődik ..."

A beszervezési kísérletekhez visszatérve: sokkal rosszabbul jártak azok, akiket már tanársegéd korukban, konkrét ügyekben pécéztek ki maguknak a hálózatok. 2017 nyarán mesélte egy nálam fél évtizeddel idősebb jó barátom, miként próbálták sarokba szorítani a hatvanas/hetvenes évek

fordulóján azért, mert óvatlanul és naivan többször is meglátogatott egy neves kommunista pártvezetőt, aki a Kádár-korban már talonban volt, '56 *óta* nem rúgott labdába – az új főtitkár enyhén szólva 'nem igazán' szívlelte. De mivel meglehetősen aktív maradt (például írt egy ma is olvasható kétkötetes Kossuth-életrajzot), és szívesen megosztotta sokrétű mozgalmi tapasztalatait az ifjabb nemzedékkel, spontán módon egyfajta értelmiségi kör kezdett körvonalazódni körülötte.

Na, ide akarták barátomat beépíteni! Először persze habozás nélkül nemet mondott, de amikor másodszor is nekifutottak, kénytelen volt tanszékvezetője segítségét kérni. Az ideológusként is komoly hírnevet szerzett, ráadásul *Aczél György* belső köréhez tartozó irodalomtörténész fejcsóválva telefonált az *Agit. Prop. titkárságra*, s a zaklatás egy darabig abbamaradt. De úgy látszik, igen komoly hálózati érdek fűződött *Vas Zoltán* (róla szól a történet) megfigyeléséhez, mert harmadszor is megkeresték, immár fenyegetődzve. Barátom megint a híres irodalomtudóshoz fordult, aki ezúttal széttárta a kezét... *Nem tudott*, vagy *nem akart többet tenni*! Barátom a kisebbik rosszat választotta: rövid töprengés után belépett az MSZMP-be. A nyomás megszűnt, soha se keresték többé! Ennek szakszerűbb magyarázatát is megtaláltam Horváth Sándor már idézett, kiváló monográfiája 268. oldalán, ilyenformán: „[...] *1957 után az állami bürokrácia a párttagokat velük intenzíven együttműködő csoportnak, a bürokrácia informális részének tartotta, így őket nem feltétlenül kellett ügynöknek beszervezni*." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Ki lehet(ett) „Jászsági"? ('Jelentés' a jelentőkről)

Az utóbbi megtörtént esetet két okból teszem közzé:

ad 1.

„Jászsági" fedőnév egy másik szemszögből való megvilágítása érdekében, ha úgy tetszik *egy nagy magyar futballista emléke védelmében*! Jól ismert tény a Fradi-családban, hogy az FTC nagycsapatában egyetlen párttag volt, a világklasszis egykori atléta, aki még harmincöt esztendősen is mindenkinél gyorsabb volt, s akiről némelyek azt rebesgetik, hogy ő lett volna „Jászsági". E feltételezésnek nem csak az mond ellent, hogy *Mátrai* (Magna) *Sándor* a Békés megyei Nagyszénáson, ill. Orosházán cseperedett fel, s mindkettő tudvalevőleg egy másik földrajzi régióban van, hanem – s ezt az iménti epizód is alátámasztja! – a *párttagok mind a Rákosi-, mind a Kádár-rendszerben viszonylagos védettséget élveztek, általában békén hagyták őket a szolgálatok*. Ez persze nem vonatkozik azokra, akik hazafias alapon, elvi meggondolásból vagy pártszerű elkötelezettségből önként jelentkeztek! A kutatói szerencse segedelméből ezt a vélelmemet egy friss adattal is alátámaszthatom: az ÁBTL egyik fondjából mostanában előkerült leiratból egy alighanem perdöntő új információ bányászható ki. A szóban forgó

dokumentumot most, ízelítő gyanánt, mármint, hogy milyen „instrukciókkal" látták el a hálózatok főnökei a futballcsapatokba beépített embereiket, újfent szöveghűen bepötyögöm:

„BM. III. Főcsoportfőnökség. SZIGORUAN TITKOS!
III. Csfőnökség, 2-es osztály.

Budapesti Rendőrfőkapitányság
Politikai Osztálya vezetőjének

Budapest

Kérjük a Magyar Labdarugó Liga-válogatott 1969. január 14–február 22-ig Közép- és Dél-Amerikába utazó „Jászsági" fn. operativ kapcsolatuk eligazitásánál az alábbi szempontok figyelembevételét.
1./Hazatérés megtagadásának előkészületére utaló értesüléseiket jelezzék. Itthon tartójuknak a tura során pedig a csapat vezetőjének, vagy a mindenkori tartózkodási helyük szerinti magyar külképviseleti szerv vezetőjének, illetve helyettesének, ugy hogy a BM szerveivel fennálló kapcsolatuk továbbra is titkos maradjon./Pl. állampolgári kötelességre való hivatkozás./
2./Imperialista hirszerzők, ügynökök, ellenséges propaganda szervek, emigráns szervezetek által fenntartott sajtók tudósítói/Bukovszky László, vitéz Papp György/ ezek megbizottjai részéről a küldöttség felé irányuló tevékenység megakadályozása, a csapatvezető felé történő jelzése.
3./Ellenséges beállítottságu emigráns, disszidens személyek, játékos ügynökök részéről a küldöttség felé irányuló aknamunka, felderítése, megakadályozása, elszigetelése, a személyek kilétének megakadályozása.
Különös tekintettel az általunk már tevékenységéről ismert Halpert Hugó, Fekete Árpád, Henni Géza, Nicolaus Berger, Solti Dezső, Osis és Füzi nevü személyekre.
4./Levelek, csomagok, üzenetek, külföldi vagy magyar fizetőeszközök, műtárgyak, stb... kézbesítőinek felderítése, jelzése, /ki és hazautazás során egyaránt/egyéb köztörvényes büncselekményének elkövetésének megakadályozása. Pl. Józanabb belátásra való rábirás./
5./Figyeljék meg és hazatérésük után jelentsék, kik voltak azok a játékosok, vezetők, akik külföldi személyekkel alakitottak ki kapcsolatot, állapitsák meg a kapcsolat jellegét.
6./Állapitsák meg, hogy a vezetők és a játékosok közül, kik rendelkeznek külföldön bankbetéttel, hol van letétben, milyen összegü, és kiken keresztül, hogyan hasznosítják azt fel ? (sic!)
7./Kisérje figyelemmel Mészöly Kálmán és Menczel Iván labdarugók politikai és általános emberi magatartását, kapcsolataikat lehetőleg ismerje meg, a kapcsolat jellegét tudja meg.

8./Varga Zoltán disszidálásával kapcsolatban ujabb tényanyag jut tudomásukra jelezzék azt.

Budapest, 1969. január 2.

/: Csáki Ernő r. alez.r/
osztályvezető
Készült: 3 péld.
Kapja: címzett tájékoztató lerakva FJ/K. Nyt. sz. 2/7–3/11969"
[gépirat, 2 oldal; a dokumentum levéltári jelzete: ÁBTL–3.1.5–O–19460/1/225–226.; megj.: az iraton sk. aláírás nem szerepel!]

Gyorselemzés: az irat több, témánk szempontjából fontos értesülést is tartalmaz: a) az eligazítást elrendelő utasítás kelte: 1969. január 2. b) címzettje: „Jászsági" fn. operatív kapcsolat c) Mátrai Sándor ebben az időpontban már több mint egy éve a VM Egyetértés játékosa volt, utolsó mérkőzését 1967. szeptember 27-én játszotta a magyar válogatottban a Népstadionban (Magyarország–NDK 3:1). A Liga-, illetve a B-válogatottban legfeljebb pályája elején, még a Budapesti Kinizsi futballistájaként szerepelt. Következésképpen *nem lehet azonos „Jászsági" fn. titkos munkatárssal*! d) az irat tartalma azt bizonyítja: még a kivételezettnek számító VASAS labdarúgói sem érezhették teljesen biztonságban magukat: politikai nézeteikről jelentések készülhettek, ha „rosszat szóltak". e) ugyancsak január 2-i keltezéssel csaknem szó szerint megegyező instrukciókat kapott ugyanattól a feladótól „Nemere" is!

A két eligazítás szövege annyira hasonló, hogy első benyomásom az volt, mindkét ügynököt ugyanarra a túrára „delegálták". Vagyis ebben az esetben elméletileg még az is megtörténhetett volna, hogy két fedésben lévő fradista utazik, s esetleg egymásról is jelentenek, feltéve, ha nem tudnak egymásról. Az utasítás alaposabb tanulmányozása ezt a feltételezést cáfolni látszik. Mert: 1) az úticél: Brazília, Afrika és Dél-Európa; 2) egy kicsit eltérő a túra dátuma is: 1969. január 22–február 16.; 3) különbözik a megfigyelendő két Vasas-játékos neve is, itt Puskás Lajos és Farkas János szerepel; 4) az is figyelmet kelthet, hogy a megbízó szerv nem kíváncsi politikai nézeteikre, csak arra, kikkel „veszik fel a kapcsolatot". [A dokumentum levéltári jelzete: ÁBTL–3.1.5–O–19460/2/220–221.; megj.: sk. *aláírás ezen az iraton sem szerepel*! (Csak kuriózum gyanánt jegyzem meg, hogy ezen a túrán a „Forgács" fn. operatív kapcsolat is részt vett, aki ugyanazzal a keltezéssel szintén megkapta az eligazítást Csáki Ernő r. alezredestől!)] f) mindkét dokumentumban felbukkan két, Varga Zoltán életében és sorsának alakulásában nagy szerepet játszó futballmenedzser: *Desiderio Solti* (Dezső) és *Nicolaus Berger* (Miklós).

Egy további, idekapcsolódó megjegyzés: *Östreicher Emil nincs egyik listán sem.*

ad 2.

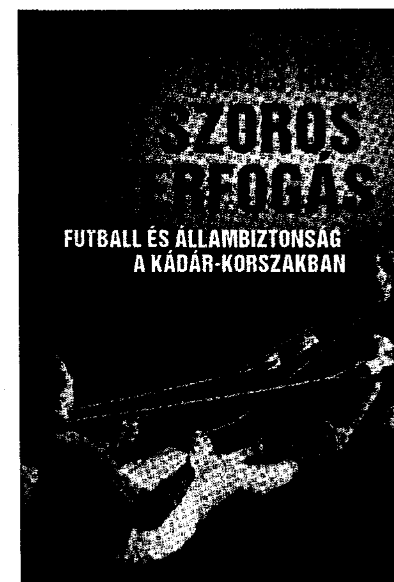
Második indokom az volna, s szerencsére ez a sikertelen beszervezési kísérlet históriája is erre vall: *olykor meghatározott, konkrét feladatokra szemelnek ki embereket.* Újfent következtetéseim egy részét megelőlegezve, s Bocsák Miklós 2004-es feltételezéseit megerősítve, talán azért kapcsoltak rá a „kompetens szervek" (ez a hálózatok egyik vicces román neve) a leendő „Nemere" tőrbe csalásának, majd betörésének elhúzódó folyamatára, mert *addigra állt össze a friss koncepció,* s hirtelen *égető szükség lett* az első magyar aranylabdás mindennapi megnyilvánulásaira vonatkozó *többletadatokra*! Mert ahhoz kétség sem férhet, hogy addig is fürkész szemek figyelték minden mozdulatát. S óvatosan még hozzáteszem, talán azért is, hogy még szorosabb figyelemmel követhessék az *Albert–Varga konfliktus* alakulását is, amelyet esetleg kívülről épp az ő embereik is körmönfont módon (például Zoli hiúságára, hiperérzékenységére, túlfejlett igazságérzetére, sérült lelkialkatára játszva) szíthattak, és sem annak mederben tartása, sem esetleges elfajulása finoman fogalmazva nem volt eleve ellentétes a szolgálatok érdekeivel... Olyannyira nem, hogy Koós Leventének sikerült egy erre a szándékra vonatkozó félreérthetetlen gondolatmenetet kibányásznia az egyik 1967 végén keletkezett titkosszolgálati aktából. Így hangzik:

> *„Szerintem gondolkodni kell azon, hogy a klikkezést hogyan lehetne még [jobban] elmélyíteni, s ebbe hol lehetne belépni operatív úton. Sokkal kevesebb dolgunk lenne ugyanis, ha az FTC nem az elsőségért küzd."*

De itt aztán snitt, megáll a tudományom: egyelőre félbehagyom az információszilánkok rakosgatását! Eddig is csupán azért eresztettem ilyen bő lére fejtegetéseimet, mert remélem, ifjú Olvasóimnak, s talán némelyik fiatalabb kutatótársamnak mond esetleg valamit, mert velük ellentétben koromnál fogva én még személyesen is ismerhettem a hatvanas években a Ferencvárosban működő titkosszolgák és célszemélyek többségét!

Rákosi és Albert immár edzőként a Fradi-pályán. 1958-tól jóban-rosszban együtt – mindhalálig (Fotó: Rákosi Gyula fényképalbumából)

Jellemző az idő vasfoga könyörtelen őrlésére, hogy az utóbbi évek egyik legjobb témába vágó könyve – Takács Tibor: *Szoros emberfogás / Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*, Jaffa Kiadó, 2014 – címlapján szereplő, egyébként nagyon kifejező fénykép aláírása téves! A gumikötéllel edzés közben egymáshoz láncolt két fiatal férfi közül csak Albert képmását ismerték fel a föltehetően zsenge korú szerkesztők, a másikat, a vele évtizedeken át esőben-hóban-fagyban, jóban-rosszban, már-már egyfajta *szimbiózis*ban együtt élő Rákosi Gyulát összekeverték a Vasas Szombathelyről elszármazott 1939-es születésű, szélvészgyors, kitűnően beadó jobbszélsőjével, Molnár Dezsővel!

Ez azért bocsánatos, mert az 1966. szeptember 7-i Hollandia–Magyarország EB-selejtezőn (2:2) valóban Molnár volt a fehér szerelésben játszó magyar csapat jobbszélsője hetes számmal a hátán, míg Rákosit 10-essel jegyzőkönyvezték – a másik középpályás Varga Zoltán volt!

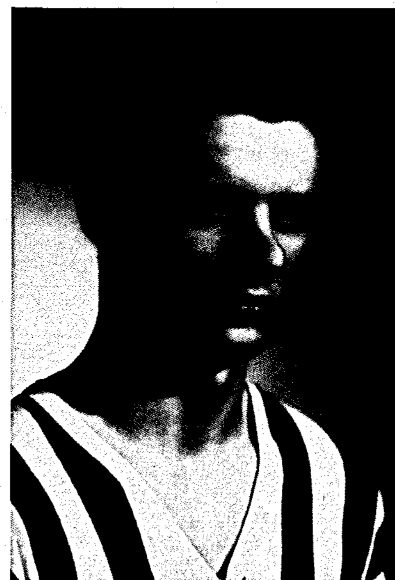
A félreértést persze nem csupán a mezszám magyarázhatja: a Fradi örökmozgó összekötője abszolút kétlábas lévén, akárcsak hajdan Hidegkuti Nándor, ő is a csatársor minden posztján, sőt a fedezetsorban is bevethető volt...

Csapatkép 1967-ből
(Forrás: Hemző Károly)

A Szepesi-saga kezdete

Ám tartozom még egy történettel! Föntebb említettem volt, fogalmam sincs, milyen indíttatásból adományozta Czibornak a „Sztojanovics Péter" fedőnevet, és nem egy másikat Ferencz József ávéhás főhadnagy? Amiként amilyen megfoghatatlan, éppoly döbbenetes számomra, miért kapta a 'tűzkeresztségben' Esterházy Péter édesapja (E. Mátyás) épp a „Csanádi" fedőnevet tartóitól? (Az ő hálózati tevékenységéről szól E. P. megrázó műve a *Javított kiadás!*) Történetesen épp ama Fradi-edzőjét, akit a most átnézett *evidenciák* tanúsága és egy másik önkéntes informátorom szerint eleve azért hívott az akkori szakosztályvezető a csapathoz, hogy alkalomadtán majd átvegye „Vezénylő"-től a marsallbotot. S persze végrehajtsa a minden egyesület életében komoly feszültségekkel járó elkerülhetetlen generációváltást, a „császártalanítást" is beleértve. Ezzel kapcsolatos további értesülésem: a szóban forgó szakosztályvezető játékos korában „Vezénylő" akarata ellenére került be a tokiói olimpiára készülő magyar labdarúgó válogatott keretébe! Igaz, úgy emlékszem, egy percet sem játszott, de az ő idejében szorult ki végérvényesen az FTC kezdőcsapatából, miután a magának ellentmondás nélkül helyet követelő Varga Zoli miatt már Mészáros „Dodó" idejében egy sorral hátrább került, a fedezetsorba.

A „trónkövetelő": Varga Zoltán 1964-ben (Fotó: CULTiRiS)

Ebből pedig a futballista-lélektan elemi szabályai szerint nemigen következik harmonikus vonzalom sem a vezetőedző, sem a folyamatot tétlenül néző csapatkapitány (Albert), s legkevésbé a „bűnbak" (Varga) irányában. Ez is egy rejtett összefüggés tehát. (Ezt a nem túl épületes történetet levéltári források alapján Vörös Csaba, *nevesítve*, ki is bontja a *FourFourTwo* 2019. februári számában!)

Ugyancsak értetlenül álltam ama tény előtt, amellett, hogy – nem szégyellem bevallani – mennyire megviselt, miszerint az Aranycsapat tizenkettedik embere, az aranylábú fiúk és a verhetetlen tizenegy legendájának legtehetségesebb alakítója és terjesztője, a magyar rádiózás egyik legnagyobb alakja – *Szepesi György* – „Galambos" fedőnéven hosszú időn át szintén *hálózati személy volt*, méghozzá a legrátermettebbek egyike. Ugyanolyan hatásfokkal vett részt Puskásék nimbuszának építésében, mint annak 1956 utáni időleges rombolásában. Ez megint az *Albert-kultusz* alakulására hajaz: először gondosan szobrot emelünk neki, majd, nyilván parancsszóra, drótkötelet akasztunk a nyakába, s ugyanúgy földre rántjuk, mint a magyar forradalmárok tették Sztálin emlékművével 1956. október 23-án este. De előtte szakszerűen elfűrészeljük az ő lábát is.

A két világsztár Szepesi mikrofonja előtt: Albert és Farkas, 1966-ban (Forrás: archív)

A Galambos-dosszié

Szepesit az 1957-ben Bécsbe emigrált Lendvai Pál leplezte le, amikor kikérte személyi anyagát az ÁBTL-től, s vizsgálódása eredményét habozás nélkül közé is tette az *Élet és Irodalom* 2006. január 13-i számában. Ez tehát *faktum*.

Nagyon intelligens módon Szepesi sohasem próbálta cáfolni, akárcsak – a „dolgok" visszájáról – egy jó nevű magyar történész, akiről pletykaszinten ugyancsak tudni vélik, hogy korábban szintúgy a magyar hírszerzés embere volt. Valaki utána is nézett az archívumokban, de kiderült, valóban megkörnyékezték ugyan, ám sikerült kibújnia a hurokból. Ennek ellenére egy árva szót sem szólt. Maga mondta nekem Párizsban egy rendezvényen, ha cáfolni próbál valaki, még jobban belegabalyodik, akárcsak a párnapos, sete-suta őzgida a sűrű hínárba. Jobb tehát hallgatni! Felemás polgárosodásunk s megbicsaklott nemzetépítési (-megtartó) kísérleteink ismétlődő kudarcai következtében, s még ezernyi más okból Magyarországon az emberek még az átlagosnál is rosszindulatúbbak, s úgyis mindenfélét feltételeznek – fejtegette történetíróhoz méltó higgadtsággal. Olyasmit is, ami történetesen *igaz lehet*, de jóval több olyan 'holtbiztos értesülést' is kárörvendve terjesztenek, amelyet sokszor a hajánál fogva rángatnak elő, színtiszta koholmányok. Minden csoda úgyis csak három napig tart – tette még bölcsen hozzá, aztán mindenki megy a dolgára. *Circulez, rien à voir!* mondják ilyenkor, azaz egy apró koccanásos baleset után a francia közlekedési rendőrök a forgalmat akadályozó bámészkodóknak. Ugyanaz, párezer kilométerre keletebbre, mi tagadás némileg súlyosabb történelmi tapasztalatok birtokában, így módosul: *a kutya ugat, a karaván halad*! Ennyi.

Szepesi György túl a kilencvenen (mögötte Szekeres Imre, MSZP-s politikus) (Forrás: archív)

Szepesi különben elegánsan azt nyilatkozta valahol, hogy emlékirat-szerűen vagy számadásként már megírta beszervezésének és hálózati tevékenységének hiteles történetét, amelyet egy ügyvédnél (más adat szerint fiánál) letétbe helyezett, s csak halála után olvasható el. Döntse el az utókor, mit ér, mit fogad és mit vet el belőle. Többet ő nem tehet, a 'dolgok' megtörténtek, visszacsinálni úgysem lehet őket. Rágódjanak rajta a hivatásos (sport)történészek:

„Most, hogy 90 éves lettem – nyilatkozta 2012 februárjában –, sokan reménykednek abban, hogy politikai *coming outtal* állok elő. Annyit tudok mondani, hogy megírtam ennek az időszaknak a történetét [...] Amikor elmegyek, el fog jutni azokhoz, akiket ez még érdekel. Halálom után felbontandó." Ennek 2018. augusztus 25-én érkezett el az ideje.

Szepesi György beszélget Kádár Jánossal 1960. május elsején (Fotó: Fortepan)

Ebből persze az következik, hogy minden valószínűség szerint semmit se bánt meg. Ő volt és maradt a szocializmust építő Magyarország egyik emblematikus figurája. Ez annyira közismert, hogy immár színpadra is került, Zelei Miklós *Hubertusz. Konszolidációs móka egy részben* című 2016-ban publikált és a Nemzeti Színházban is bemutatott groteszk színjátékában „Galambos" 1957. május elsején ezt a 'spontán' kérdést teszi fel „pártunk és kormányunk" első emberének:

„– *Édes kedves Kádár bácsi, Isten hozta itt minálunk, 1957. május 1-jén, ezen a gyönyörű, tavaszi napon, a proletár internacionalizmus nagy ünnepén. Ma indul a magyar televízziózás, az önnel folytatott beszélgetéssel, édes kedves Kádár bácsi. Azt szeretném nagy tisztelettel, édes kedves Kádár bácsi, kérdeni, hogy a mai nagy ünnep tiszteletére lesz-e ugyan akasztás? Seggsúlylatolás, fontolás? Törvényfára huzzintás? Bitózás? Hogy úgy mondjam, teljes légtelenítés?*"

Csermanek János kimerítően precíz válasza után, miszerint:

– „*Amint ön is tudja, Galambos elvtárs, az ünnepi készülődés közben összesen kilenc embert akasztottunk föl, munkásokat, tisztviselőket. Sőt, most hogy utánaszámolok, tizet.*"

„Galambos" újabb kérdést tesz föl:

– „*Édes kedves Kádár bácsi, új, tavaszi seggsúlyszemle! Így már egészen más. És megkérdezhetem, hogy mikor lesz a letöltőfán a következő latolás?*"

Majd mézesmázos stílusban megköszöni a „tartalmas beszélgetést".

Vagyis ha módjában állna, ugyanezt tenné, legfeljebb némely esetekben körültekintőbb vagy empatikusabb lenne. A kérdés nagyon fontos: végül is *miért*? Sajnos nincs terem, hogy az emberi élet általában szomorú végének kulcsmondatára egy bekezdésnél többet szenteljek. Így hangzik: *Nem tehettem mást!*

„Galambos" ugyanezt mondja, kicsit átfogalmazva:

„*Nem tudtam másképpen cselekedni*, én csak ez vagyok, ez voltam. Nem király vagyok, hanem a rádiózás ősembere." (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Nevét még életében a *Puskás Nemzetközi Futballalapítvány* 2015-ben létesített Szepesi-díja őrzi, továbbá Szepesi György 2018. március 15-én egyike volt annak a kilencvenedik életévét betöltött 32 újságírónak, akit Vastoll-díjjal tüntettek ki. (Lásd még: [Munkatársunktól:] Életművet és életpályát díjaztak. Ötödik alkalommal adták át a Szepesi- és Östreicher-díjat, az idei kitüntetett Török László és Lantos Mihályné [Beretvás Mária, Lantos Mihály özvegye]. Ünnepség a Groupama Arénában. *Nemzeti Sport*, 2019. szeptember 21., 5.)

Tudjuk, ez legtöbbször nem igaz, az ember mindig tehet valamit, csak nem ő dönti el, hogy jó-e, rossz-e, ártalmas, netán, nagy ritkán, hasznos-e az, amit tesz, vagy éppen *nem tesz*. Mégis ezt hajtogatja szinte mindenki a halálos ágyán vagy a műtőasztalon, amikor el kell számolnia homokóraszerűen lepergő élete értelmével. Már ha nem marta szét addig az agyát az alkohol vagy az Alzheimer-kór, vagy olyan piszok mázlija van, hogy mondjuk 65 évesen teniszezés közben villámcsapás-szerűen éri utol a Vég.

Egészen kivételes esetben pedig még az is megtörténhet, hogy saját intim közegéből, teszem azt a gondjaira bízott óceánjáró parancsnoki hídjáról, mint vezénylő Tábornokot a csatamezőről, vagy „Labdarúgót" egy futballstadionból – szólít magához valakit az Úr. De ehhez Varga Zoltánnak (és Lóránt Gyulának) kell születni – és meghalni! Immár a magyar futballtörténelem része, hogy Varga éppen *így* vesztette életét 2010. április 9-én péntek délután egy zuglói öregfiúk-meccsen, a Zuglói Danuvia sporttelepén, amely immár az ő nevét viseli. Lóránt pedig a PAOK Szaloniki kispadján vesztette el örökre eszméletét! Nem lévén jártas az okkult tudományokban semmiféle észszerű magyarázatom nincs viszont arra – hacsak megint nem a *magyar fátum* incselkedik velünk, közönséges halandókkal –, hogy 'vargazoli' azon a Kövér utcai futballpályán halt meg, amelynek intézőjét a világháborús években *Kutas István*nak hívták, aki minden valószínűség szerint nem tartozott Varga feltétlen hívei közé, és sportvezetői pályája során, s különösen annak 1974–1978 közötti csúcspontján, egészen más típusú futballisták, köztük fradisták voltak a kedvencei, mint a magyar futball talán legbalszerencsésebb világraszóló tehetsége…

Tény, hogy a „hivatalos futballemlékezet" mindössze ennyit engedélyezett számára, holott ezt akár *a magyar labdarúgás egyetlen VVK kupagyőztes csapata* tagjaként is kiérdemelhette volna, ugyancsak mostohán kezelt játékostársaival együtt, akik közé paradox módon még *Albert Flóriánt is odaszámíthatjuk*, hiszen az Üllői úti stadion *helyett* immár csupán a népligeti edzőközpont viseli a nevét…

Hármas búcsú: Rákosi, Novák és Albert a tiszteletükre rendezett búcsúmérkőzés előtt az öltőben Csanády Árpád társaságában, a szemtanú neve Eipel Ferenc (Forrás: Eipel Ferenc fényképalbumából)

Ezt is szimbolikusnak tekinthetjük: először felemelték, piedesztálra állították, majd váratlanul letaszították. Életében és halálában egyaránt.

A közönséges halandók elsöprő többsége azonban nem így megy el: a falat kaparja kínjában vagy magát bódultra morfiumozva várja a Megváltó Halált. S ritka kivételként még ilyenkor is előfordulhat, hogy utolsó csepp erejét összeszedve elmondja az *Igazat*, feltárja élete utolsó pillanatig rejtegetett Titkát.

Én nagyon bízom benne, hogy boldogult Réz Pál épp egy ilyen magasztos órán lépett a hajdani romániai magyar titkosszolga bukaresti betegágya mellé...

Újabb epizódok a bukaresti kommandó 1956/1957-es magyarországi bevetéséről

Vári Attila *Cselédfarsang* című, föntebb már idézett regényéből további információk nyerhetők e témában: egyfelől tényleg nagyon gondosan megszűrték a különleges rendeltetésű zászlóalj legénységét, mert orosz nyelvtudás is szükségeltetett, ami nyilván arra utal, hogy a szovjetekkel kellett szorosan együttműködniük. Továbbá voltak közöttük temesváriak is, például okáért a regény megváltoztatott nevű főszereplője, aki szem- és fültanúként azt állítja, hogy őt egy ízben Szolnokról „felderítő repülőgépen" Pestre rendelték – „valahol Tököl környékén szálltak le" –, ahol fordítói teendőket kellett ellátnia egy luxuskivitelű hajón a csepeli kikötőben. Mint kiderült Valter Roman kérésére, aki ragaszkodott hozzá, hogy „román állampolgárságú legyen a tolmács"! V. Roman „egy páncéloson" a Parlamentbe is magával vitte, amit 'hősünk' némileg furcsállt, hiszen Roman szerinte is „jól tudott magyarul". Országházi élményeit Vári Attila így interpretálja:

> *„Ott egy Münnich nevűvel beszélt nagyon hosszasan, szinte megfeledkeztek rólam, vagy talán azt hitték, úgyis likvidálnak, mert hallhattam, hogy Nagy Imre sorsáról döntenek. Mindegyre egy Andropov nevű szovjet elvtársat emlegettek* [...] *Aztán Münnich bemutatott Valter Romannak egy elegáns civil ruhás férfit, azt hiszem Rajner vagy Rajnai volt a neve, vele még találkoztam akkor is, amikor Bukarest mellett Snagovon a magyar ellenforradalmárok, szóval Nagy Imréék villáit őriztük."*

Rajnai Sándor, a snagovi foglyok őrzője, Valter Roman partnere (Forrás: archív)

Vári Attila azt írja könyve előszavában, főként az *oral history* módszerével gyűjtött anyaga történelmi hitelességéről: „mellékszereplőim – Volta gróf és Groza Péter, Bethlen Béla, Bánffy Miklós, Lenin és az őt hazaszállító Max Hoffmann táborszernagy, a román titkosszolgálat főnöke, Diaconescu tábornok – élő személyek voltak, mint ahogy *Bukarestben élt az a hölgy is, aki 1956 október végén egy szolnoki katonai stúdióból a Kossuth rádió hullámhosszán és annak szignálját használva hamis híreket olvasott be, miközben az épületet magyarul beszélő szekusok biztosították. Minden megtörténhetett, az is, hogy Petre Roman édesapja, Valter Roman az '56-os forradalom vérbefojtásában jeleskedő Münnich Ferenccel Budapesten beszélhette meg, hogy román részről kiket látnának szívesen a Kádár vezette kormányban.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

A regény egy másik passzusából fény derül a szpíker nevére is: [a 'narrátort'] mint a lokátorokhoz értő s a rádiózásban otthonosan mozgó katonát, 1956. november 3-án beosztották a budapesti Kossuth rádió hullámhosszán működtetett adó behangolásához, ahol *a bukaresti rádió magyar szerkesztője, bizonyos Szőnyiné* [Szőnyi Mery, Bánlaki Szőnyi István (1913–1967), ugyancsak temesvári eredetű neves 'szocreál' festőművész felesége] *olyan híreket olvasott be, mintha a pesti stúdió adását fogták volna a hallgatók.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

2018. január utolsó napjaiban egy Aradról elszármazott egykori bukaresti kollégám jóvoltából újabb értékes információmorzsához jutottam: hogy, hogy nem, neki is volt egy „Misi" nevű gyerekkori barátja, akit a moldvai Tecuci városában állomásozó belügyi alakulathoz hívtak be katonának, ahol embervadász-feladatokra képezték ki. Ebben a 'minőségében' részt vett a Fogarasi havasokban bujkáló román ellenállók likvidálásában, annál is inkább, mert időközben testestül-lelkestül azonosult a Securitate szellemével, s bár oroszul nem tudott, '56 október végén őt is Szolnokra, illetve Budapestre kommendálták.

Egyébként 2006 októberében a magam korlátozott eszközeivel én is megpróbáltam közelebb férkőzni a rejtélyes bukaresti epizód igazságtartalmához, megtudván, hogy néhány magyar és román szaktörténész (köztük a nagybányai születésű Szász Zoltán, a háromkötetes *Erdély története* ihletett szerkesztője) részvételével a *Budapesti Román Kulturális Intézet* kerekasztal-beszélgetést szervezett '56 értékeléséről, egy tanítványom kíséretében elmentünk meghallgatni őket. Szerencsénk volt, egy fiatal bukaresti román kutató, a C.N.S.A.S. (Consiliul Naţional Pentru Studierea Arhivelor Securităţii, az ÁBTL román megfelelője) munkatársa épp erről a témáról tartott előadást. Az esemény utáni szokásos koccintás és pogácsamajszolás közben odamentem hozzá, bemutatkoztam, és szóról szóra elmondtam neki Réz Pál történetét, udvariasan felszólítva, csak annyit közöljön, van-e, pontosabban lehet-e valamilyen valóságalapja? Az ifjú kolléga, szaporán pislogva s csipetnyi zavarodottsággal a hangjában *igent* mondott! Még azt is megígérte, noha erre nem kértem, rövidesen küld majd néhány, erre vonatkozó dokumentumot. Ezek azóta sem érkeztek meg! Felettesei nyilván másképp határoztak... vagy ő gondolta meg magát... Ki tudja?

Döntése voltaképpen tökéletesen érthető. Ugyanis hiába oldották fel, bizonyára részlegesen csupán (akárcsak idehaza), emez akták titkosítását, a téma – az 1956-os forradalom igaz története és hatása – része, mégpedig igen-igen érzékeny szegmense a változatlanul feszültségekkel teli román–magyar (magyar–román) viszonynak. Amely, mint Mihai Tudose román miniszterelnök 2018. január 10-én elhangzott elhíresült székely zászlós/fellógatós nyilatkozata bizonyítja, szinte bármikor hihetetlen mértékben felforrósodhat, akárcsak 1990 elején Marosvásárhely 'fekete márciusa' napjaiban, amely egyebek között Sütő András fél szemébe, hat román és magyar áldozat életébe s az oly kívánatos magyar–román (román–magyar) történelmi megbékélés legalább újabb fél évszázados elodázásába került, s nyilván nem a kölcsönös kiengesztelődés irányában hatnak a legújabb botrányos „úzvölgyi események" sem...

Hiszen *1956* két, nemzetté-válásában egyaránt megkésett, de annak egymástól is eltérő fázisában lévő, legalább másfél évszázada konfliktusba kerülő *náció* (nemzetállam, État/nation) érdekérvényesítő küzdelmének fontos fejezete. Amiből, sok minden más mellett az is következik, hogy nemzetépítő, illetve – magyar oldalról – nemzetmegtartó stratégiáik is gyökeresen különböznek, jóllehet mindkettő, *látszólag*, védekező jellegű. Csak *1920* óta mást védenek, mástól félnek. Az egyik, a magyar, a még megmaradt romániai magyarság túlélési lehetőségeit igyekszik erősíteni (például a székely autonómia tárgyában), a másik, a román pedig az 1920-as „történelmi zsákmány" (Hory András, egykori bukaresti diplomata kifejezése, 1960 körül elkészült, de csak részlegesen kiadott emlékirataiban) megtartására s ennek legitimálására törekszik, eltökélten és rendületlenül. Elvont történészi okfejtéssel, politikusi nyilatkozatokkal és titkosszolgálati eszközökkel egyaránt. E gondolatmenetben '56 egyenesen kapóra jött az akkori román kommunista nemzetstratégáknak, nagyobb sebességre kapcsolhattak az *egységes, homogén (szocialista) román nemzet* megvalósítása

alig titkolt terve végrehajtásában. Ami ugyebár magyar szemszögből nem egyéb, mint a romániai magyarság felmorzsolása, asszimilációjának felgyorsítása, legalábbis kivándorlási hajlamának felerősítése!

E végső politikai szándék megvalósításába adott esetben 'sok minden' belefér. Még akár az a Hruscsov emlékirataiból származó értesülés is, miszerint a „béketábor" vezérfiguráinak '56 november 2-i bukaresti találkozóján Gheorghe Gheorghiu-Dej román pártfőtitkár felajánlotta az SZKP első emberének: a román haderő szívesen csatlakozik a dicsőséges Vörös Hadsereghez, és segít a „törvényes rend" helyreállításában. Más szóval egyetlen évszázadon belül harmadszor is bevonul Budapestre! Tehát a formális logika, a józan ész és a racionális történészi gondolkodás egyaránt nem vetheti el, inkább nagyon is valószínűsíti Réz Pál és Vári Attila „forrásainak" állításait. Vagyis, ha még a katonai támadás eshetősége is komolyan szóba került, miért ne történhetett volna meg az ennél jóval kisebb volumenű titkosszolgálati akció?

Még mindig a fedőnevekről!

Jó pap is holtig tanul alapon időközben tovább kérdezősködtem nálam sokkal tanultabb hajdani kollégáimtól, s a következő értesüléseket szereztem: ismét elmondták, szerintük egy magamfajta bölcsész-kívülállónak halvány esélye sincs megérteni a fedőnévadás rejtelmeit (még akkor sem, ha több diplomáciai missziót is lehúzott fedett állományban lévő képzett hírszerzőkkel és külső kémelhárítókkal), mivel *nincs*, illetve alig van *benne logika*. Azért a 'keresztapáknak' néhány arany(tabu-)szabályt okvetlenül be kellett tartaniuk: a beszervezett egyéneknek a tartótiszt nem adhatott történelmi vagy munkásmozgalmi nevet (ezért nincs például Kossuth, Marx, Engels, Sztálin vagy Münnich stb. az ügynökök között). Nem adhatott olyan nevet sem, melyből az 'imprilista osztályellenség' kapásból kitalálja, kiről van szó.

Példának okáért jelen sorok szerzőjének hiába egy patinás partiumi városka – Szinérváralja/Seini – eszmélkedésének színtere, nem kaphatott volna ilyesféle nevet: 'Szinérváraljai Dezső', sem a város legnagyobb szülöttje – Erdősi Sylvester János – családnevéből képzett kódot, mint például „Váraljai Szilveszter", esetleg „Erdősi Kálmán" vagy hasonlók. S bár írói neve Borsi-Kálmán – „Bors Ferenc" se igen lehetett volna, „Bors Őrmester" végképp nem... Továbbá tilos volt a 'nyomdafestéket nem tűrő' név alkalmazása is (ezért nincs például 'Terjedelmes Ülep" vagy 'Méretes Szerszám' fedőnevű jelentő személy sem, pedig – legalábbis egyik 'informátorom' szerint – akadtak jócskán közöttük, akikre illett volna). Ugyanakkor – írásban nem rögzített, de tapasztalatátadásokon megerősített – szabály volt, hogy *a fedőnévnek valamilyen módon mégis utalnia kell az igazi névre* vagy az azt hordozó személyére. De nem 'direktben'. Például egy volt horthysta katonára nem húzták rá, hogy 'Jutasi', mert azt mindenki tudta róla; de a fiára vagy unokaöccsére esetleg már lehetett alkalmazni. A 'kódneveket',

különösen pedig az elkendőzött igazi neveket általában csak igen szűk kör ismerte (a tartótiszt és még maximum 2–3 'főember'), *a kódolt személyek viszont szinte sosem tudták társaik fedőnevét.*

Ez ismét felvet bennem néhány kérdést: Dalnoki Jenő a 'Nemere-ügy' kipattanása idején azt állította: ismert még egy focista titkosszolgát a csapatból, aki, nagyon szűk körben, szintén felfedte volna magát, s akitől úgy értesült, hogy egymásra is dolgoztak 'Nemerével'... *„Egyébként sohasem gondoltam volna* – nyilatkozta a betonkemény hajdani hátvéd –, *hogy éppen ő az. Másra gyanakodtam. A csapatból amúgy nem ő volt egyedül besúgó. Ám a másik becsületesebb emberként legalább bevallotta. Sőt azt is elmondta, hogy volt idő, amikor* [...] *egymást figyelték meg.*" Mindez egy bonyolult – az egész világon alkalmazott – biztonsági rendszer része. Másrészt az sem tagadható, hogy a 'keresztszülők' viszonylag szűk 'névtárból' merítettek, *és a különféle szolgálatok többnyire nem egyeztettek egymás között.* Így például lehetett volna – mondjuk – egy-egy *Galambos* a III/3-nál, a katonáknál, az elhárítóknál, a hírszerzőknél is... Gyarmati György is rezignáltan állapítja meg 2019-es kiváló könyvében, hogy – idézzük – „a szolgálatok döbbenetesen nagy számban szerveztek be *azonos fedőnév* alatt *különböző személyeket*". (kiemelés az eredetiben! – B-K. B.)

Ehhez saját kutatói tapasztalatomból annyit fűznék hozzá, hogy magam is több „Csanádi" fedőnevű raportőrrel találkoztam az ÁBTL dossziéiban, vagyis nem csupán Esterházy Péter édesapjáéval. Ha tehát most megpróbáljuk összegezni eddigi, korántsem kimerítő ismereteinket a titkosszolgák észjárásáról és névadási szokásairól, s azokat Szepesi György esetére vetítjük, akkor megállapítható: könnyűszerrel adhatták volna neki az „Újpesti", vagy, mondjuk, az „Angyalföldi" kódnevet, hiszen emez két városrész határán, Budapest Székesfőváros hajdani III. kerületében töltötte gyermek- és ifjúkorát. Ha pedig a már ismerni vélt 'szabályt' – a vezeték- és fedőnév első kezdőbetűjének gyakori egybeesését – is figyelembe vesszük, akkor alighanem a „Szekszárdi" nevet kellett volna kapnia, mert a Szekszárdi úti ún. *Juta Ház* (ma: Szekszárdi út 30.) klasszikus, körgangos, háromszintes bérkaszárnyájában együtt nőtt fel, akárcsak Bozsik Puskással, egy másik leendő extraklaszszissal, a vele pár hónap híján egyívású *Szusza Ferenccel*. Még az is átfutott az agyamon, ha tartótisztje netán pikírt természetű, a föntebbi „logika" szerint akár még „Jutasi" is lehetett volna... (De ezt a Horthy-rendszer iránti nagyon is érthető zsigeri ellenszenve miatt bizonyára visszautasította volna! Más, hitelesebb forrás, Szepesi emlékiratai szerint a „jellegzetes angyalföldi bérház" és a „gang", sőt a „város pereme" és a „kültelki elemi" is stimmel, de a lakcím nem: Váci út 97. „Ebben a házban" – olvashatjuk tovább – „működött a Szociáldemokrata Párt VI/2-es szervezete." Ugyanakkor – egyik történészi rögeszménk, *a kiteljesedni nem tudó nemesi jellegű magyar polgárosodás* fura illusztrációjaként – azt is megtudhatjuk, hogy „főkönyvelő apja" a két világháború közötti magyar középosztályok ízlésvilágának megfelelően hathét éves korában „úrigyereknek" öltöztette, és atyja egyik jó ismerőse még húszéves korában is „Gyuri úrfinak" nevezte.)

Menedzserek, sportvezetők, ügynökök és játékoskarrierek

avagy sorsvázlatok a honi futballpályák világából

Östreicher-kisportré, I.

Könyvem korábbi változatához anyagot gyűjtve kezembe került Hegyi Iván frappáns miniesszéje (Don Emilio, a királyi jobbkéz. Aki újra feltalálta Puskást. *Hamu és Gyémánt Magazin,* 2009/tavasz, 78–85.) a magyar és a nemzetközi futballvilág Guttmann Béla mellett legrejtélyesebb figurája, Östreicher Emil (1914–1992) életútjáról. Ennél sem jobbat, sem alaposabbat azóta se olvastam, pedig nem több nyolc oldalnál! Ebből egyebek között kiderül, a győri születésű leendő 'Don Emilio'-t, aki családjával együtt csak 1936-ban került fel a fővárosba, miután nem kevés üggyel-bajjal, állandó életveszélyben, épségben megúszta az ukrajnai munkaszolgálatot és a vészkorszak megpróbáltatásait, először a Győri ETO fővárosi képviselőjévé nevezték ki az MLSZ-ben, majd rövidesen a VASAS intézője lett.

Ez ajánlólevélnek nem volt éppen rossz, hiszen a magyar futball akkori vezetői (*Gallowich Tibor, Hegyi Gyula* és *Sebes Gusztáv*) a VASAS-családhoz tartoztak, akárcsak a következő történelmi korszak névadója, az akkoriban a belügyi tárcát birtokló *Kádár János* is. Az igazi ugródeszkát mégsem ez a szerencsés mozzanat jelentette. Valamiből meg is kellett élni, ennél-

Östreicher Emil Mezei György szövetségi kapitánnyal a '80-as évek közepén (Fotó: Farkas József)

Kubala 1950 körül a barcelonai pályafutásának elején (Forrás: archív)

fogva a kitűnő üzleti érzékű, diplomatikus modorú, rendkívül jó fellépésű, ráadásul közmondásosan korrekt Östreicher a főváros szívében fekvő Galamb utcai „Kis Dongó Borozó" üzletvezetője lett, s persze hozta magával korábbi, főként focistákból és futballpotentátokból álló törzsközönségét is.

Most tudtam meg egy másik „informátoromtól", hogy Östreicher testvére nagyjából ugyanakkor kapta meg a pár lépésnyire fekvő Pipacs Bár portási posztját, amelynél kevés befolyásosabb állás volt akkortájt a Belvárosban. Élet-halál ura lett, ő döntötte el, kit enged be, avagy sem a felkapott szórakozóhelyre, ahová egy nemzedékkel később Albert, Mészöly, Farkas, Szűcs, vagyis a Baróti–Illovszky-féle Ezüstcsapat ászai jártak meglehetős rendszerességgel. Námármost, ha a VASAS intézői posztja volt az első mozgató, amely a kezdősebességet megadta karrierjének, a *Kis Dongó* lett a trambulin. Még hogy trambulin? Több ennél: *katapult*! Hegyi így ír a valószínűleg közvetlenül az államosítás előtti időszak (1947–1948) kegyelmi állapotáról: „A belvárosi Galamb utcában volt a *Kis Dongó* elnevezésű borozó [...] ahová rendszeresen bejártak a Vasas labdarúgói: az edzőlegendává vált Illovszky Rudolf [maga is kocsmatulajdonos], Berzi Sándor, a későbbi MLSZ-főtitkár édesapja, meg az a Kubala László, akiből barcelonai világsztár lett, és hősünk életében is főszerepet játszott."

Ha egy kicsit belegondolunk, nemcsak az Östreicherében! Ki csinált neves 'spanyol' edzőt apósából, Ferdinand Daučikból, ki tartotta a lelket a teljesen magába roskadt, önbizalmát vesztett, ráadásul betegeskedő és hízásnak induló Puskásban a dél-amerikai „fekete-túra" vége és a madridi négyéves szerződés aláírása közötti egy teljes esztendőn át? Ráadásul úgy, hogy elképesztő nagylelkűséggel még a háromtagú Puskás-család olaszországi megélhetését is nagyrészt saját zsebből fedezte! S hajdani fradistaként ki vitte a Barcelonához Czibort és Kocsist, azt sem bánva, hogy megint jobbszélsőt kell játszania, ha azt akarja, hogy mindhárman egyszerre a pályán legyenek?

Puskás-fénykép, feszült arckifejezéssel, talán 1957-ben (Forrás: archív)

Ezek megint szónoki kérdések! Mindaz, amit Puskás futballtudásáról és emberi nagyságáról, magamat is beleértve, összeírtak, Kubalára is maradéktalanul igaz! De ő is úgy járt, mint a történészszakmában Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szabó István s főként Mályusz Elemér – mégis mindenki Szekfű Gyuláról beszél. Őt idézik és interpretálják, rá hivatkoznak, nyakló nélkül, ha kell, ha nem. Természetesen nem érdemtelenül! A historikus céhben persze mindenki tudja, a *Három nemzedék és ami utána következik* szerzője nem jobb 'játékos' a többieknél, mint ahogy Kocsis, Hidegkuti, Bozsik, Kubala, Szusza, Czibor, az itthon teljesen elfelejtett Nyers István és az elfranciásodott Joseph Ujlaki képességei összességében nem voltak *sokkal* gyöngébbek a magyar és spanyol nemzet bombázójáénál. (Már említettem: Kocsis és Kubala, talán még Bozsik és Hidegkuti is komplettebb futballista volt nála!) Mégis: *Puskás* és *Szekfű*! Ők jóval többek egyszerű futballistánál, illetve történésznél! Jelenségek! Szimbólumok! A többiek, a 'lehetőségre' várva, jobbára a 'padon' ücsörögnek, vagyis műveik többnyire olvasatlanul porosodnak a könyvespolcokon.

Talán egy szakmonográfiát is megtöltene annak körvonalazása, milyen szerepe van valaki ismertségében, majd nimbusza kialakulásában/megteremtésében s végül megőrzésében a tömeglélektannak, nyomában a tömegkommunikációnak, s a mélyén a mindenkori hatalomközelségnek, valamint az abból fakadó, mindent és mindenkit legyűrő presztízsnek. No meg persze annak, *kinek a személyisége alkalmas rejtett, s ezáltal jelentéses társadalom- és mentalitástörténeti törvényszerűségek megtestesítésére*, és kié nem. Ez a könyv, sok minden más mellett, épp erről *is* szól...

„Galambos" ügynök születése

De egyelőre a *Kis Dongó* egyik ablak melletti kisasztalánál ülünk (képzeletben): A vendéglőben a szokásos alapzajok: a gőzölgő olasz presszógép sivítása, pohár- és tányércsörrenés, a törzsvendégek duruzsolása, „*Pincér fizetek*", „*Volt egy feketém*", „*Még egy féldeci rumot!*" stb. Tegyük fel, hogy 1950. február közepét írjuk. Az államosítás ugyan már megtörtént, vagy 'folyamatban van', de tudjuk, nem lehet egyik napról a másikra szakítani a megrögzött szokásokkal. Még akkor sem, ha a leghíresebb kuncsaft, Kubala László már árkon-bokron túl van, körülbelül egy évvel azelőtt, 1949 januárjában a „szabadságot" választotta Marik „Pötyi" társaságában (lefizettek egy szovjet katonai járőrt, más forrás szerint két tapasztalt embercsempészt, és olajra léptek, Marik végül Kolumbia után Mexikóban kötött ki, a „Kuksi" pedig Katalóniában). Szóval, nem elképzelhetetlen, hogy Sebes és Hegyi Gyula benéz még hébe-hóba, talán Puskás, Bozsik és Szusza is, s persze jó néhány titkosszolga. Ki tudja, kit kell éppen 'figyelőztetni'? Vagyis nem biztos, hogy a puszta képzelet játéka csupán, ha megkockáztatjuk: a magyar foci valaha élt legékesebb szavú kommentátora, aki befutott riporter már, nemrég tért haza első olimpiájáról, a londoniról, elég gyakran megfordul itt, ha nem tartozik is éppen az állandó 'bútordarabok' közé. Feltevésünket tovább erősíti, hogy Hegyi Iván már idézett miniesszéje szerint abban az időben „Szepesi a borozó szomszédságában, az Aranykéz utcában lakott..." Máskülönben honnan ismerné ilyen jól az elegáns üzletvezetőt, aki húszéves kegyvesztettség után 1976-tól ismét *hivatalosan is* a magyar nemzeti válogatott nemzetközi menedzsere, 1980-tól éppen az ő MLSZ-elnöksége időszakában...

Szepesi munkában 1950 körül (Forrás: archív)

De ez még egyelőre a jövő zenéje. *Itt és most* a helyzet egyelőre úgy áll, hogy – mint „Eperjesi" Czibor rövid állambiztonsági pályafutását emlékezetből összegző 1958. április 11-i tizenegy oldalas kézírásos jelentésében olvashattuk – kevés a „T" lakás, ezért az operatív tiszt kénytelen valamilyen nyilvános helyen találkozni a „tippkutatás" révén hálózati munkára kiszemelt, majd a sikeres „környezettanulmány" után pár hónappal később beszervezett partnerével. Nem tudhatjuk, amíg Szepesi György posztumusz felbontható emlékiratait el nem olvassuk, hogy valóban pont így történt-e a bezupálás és a fedőnévadás, s nem másképp és másutt, ám ha történészi intuícióm rávezetett a helyes útra, akkor a tartótiszt – Gáti Ernő hadnagy, „az ÁVH 1/2 (Belső Reakció elleni harc) tisztje – az obligát dupla

elfogyasztása után, azon a bizonyos X napon, egészen pontosan: 1950. február 14-én minden további nélkül így szólhatott (leendő) ügynökéhez: – Szepesi elvtárs, mivel úgyis sokat találkoztunk a „Kis Dongó"-ban, itt a Galamb utcában, legyen az Ön fedőneve: „Galambos"! És lőn...

Erről írja Takács Tibor: „Beszervezési anyaga nem maradt meg, így annak körülményeiről semmit sem tudhatunk. A [6-os] kartonon mindenesetre az szerepel, hogy hazafias alapon vonták be a titkos együttműködésbe »Galambos« fedőnéven, a sport területén foglalkoztatták, egészen 1963-ban történt kizárásáig. Anyagát ekkor irattárba helyezték és titkosították. Jelentései a kartonon lévő bejegyzés alapján eredetileg három dossziét töltöttek meg, ezek közül mindössze egy maradt fenn, ezt 1960-ban zárták le."

Érdekes, és ugyancsak levéltári aktákkal alátámasztható újabb fejlemény, hogy „»Galambos« fn. ügynök 10–60172 számu „M" dossziéját 35. sorszámmal" 1960. október 26-án zárja le utolsó tartótisztje, Harangozó Szilveszter r. szds., míg egy másik labdarúgásra szakosodott hálózati személy – „Honti Gy". op. kapcs. – első raportjának dátuma 1960. november 10., ill. 14. (Erre, mivel témánk szempontjából fontos adatokat tartalmaz, később ugyancsak visszatérünk!). Vagyis alig két hét választja el egyikük operatív tevékenységének végét, a másik jelentő munkájának kezdetétől. Mintha csak váltották volna egymást.

További 'véletlen', hogy mind Szepesi, mind Honti fontos szerepet játszik Varga Zoltán életében. Az előző, mint még látni fogjuk, 1968-as angol nyelvű könyvében a magyar foci korszakos egyéniségeként harangozza be (épp akkortájt, amikor kiszáll a honi labdarúgásból), a másik pedig az MLSZ főtitkáraként valósággal pórázon vezeti haza 1966-ban az angliai vb-ről, nehogy 'ellopja' *Desiderio Solti*, az Internazionale befolyásos menedzsere, akivel egyébként nem csupán ő, hanem feltehetően Östreicher, Puskás és Berger egyaránt, ha nem is baráti, de minimum jövedelmező szakmai kapcsolatot ápol, amelynek valódi természetéről egyelőre igen keveset tárt fel a sporttörténeti kutatás. Ide sorolható a barcelonai illetékességű Csillag Imre is, aki, mint később látni fogjuk, segít Berger ügyei intézésében, amikor a frankfurti impresszárió épp Varga Zoli disszidáltatása miatt rákerül a tiltónévjegyzékre.

Más szóval a nagyobb tévedés veszélye nélkül feltételezhetjük, *ez ugyanaz a közeg*, egykori és jelenlegi futballisták, más élsportolók, birkózók, bokszolók, vízipólósok, edzők, intézők, gyúrók, masszőrök, sportorvosok, csontkovácsok, vendéglősök, pincérek, presszóslányok, konzumnők, nepperek, uzsorások, pénzváltók, sport- és bulvárlapírók egymásba érő, bonyolult halmaza, amelybe akár felkapott színészek, operaénekesek, jeles írók és nemegyszer különféle rendű és rangú politikusok is beletartozhatnak. S természetesen titkosszolgák.

Ezt nevezzük *futballvilágnak*, de mondhatjuk egyszerűen a korabeli belvárosi éjszakai élet sűrűjének, ahol – a „legmenőbb pesti helyeken" – a közfelfogás szerint maga *az 1945 utáni magyar ÉLET* zajlik, kavarog. Ráadásul 1948 és '56 között csúcsra van járatva: se azelőtt, se azóta nem volt, nem lehetett, s nem is lesz soha többé, ekkora szerepe, presztízse egy labdarúgónak,

mint mondjuk az 1952-es olimpia megnyerése és 1954. július 4-e (a berni vereség) között Bozsiknak és Puskásnak, hiszen mindketten a hatalom legbelsőbb/legfelsőbb szeletébe is bekerültek. (Ezt irigyelte tőlük Czibor, s ezt a kegyelmi állapotot sírta vissza 2007-ben Albert.) Olyan volt az egész, mint valami börze, ahol hírek, álhírek, értesülések, pletykák, játékosok cserélnek gazdát, meccsek, túrák, szerződések köttetnek, trénerek keresnek és találnak új csapatot, és, főként, igen tetemes pénz forog! No meg tartótisztek és informátorok randevúznak. Ezt még magánlevélben sem merném hálózatnak nevezni, ellenben azt joggal gyaníthatom, hogy ideális terepe az információszerzésnek, s kiváló emberanyag a hálózatok utánpótlási bázisához. Aztán meg, hogy mi minden fordulhat meg egy titkosszolgálati főnök, vagy egy-egy kreatívabb operatív tiszt fejében, arra nézve szerencsére ismét rendelkezésünkre áll néhány »evidencia«. Forduljunk ezekhez!

Czibor Zoltán és a hálózatok, II.

Először lapozzunk bele újra a Czibor-aktába. Ezt találjuk:

BELÜGYMINISZTÉRIUM
II/1.O.-a. a 10.SZIGORUAN TITKOS!

1. sz. példány

TÁRGY: Czibor Zoltán v. szds.
körözési ügyében összefoglaló –

JELENTÉS
Budapest, 1959. szeptember 21-én

CZIBOR ZOLTÁN v. szds. /: Komárom 1928 [recte: 1929]. Suhaj Erzsébet:/ munkásszármazású. 1956 októberéig a HSE. labdarugó szakosztályának tagja volt.

Apja MÁV. mozdonyvezető volt. Iskoláit Kaposváron végezte, aminek (sic!) elvégzése után Ő is a MÁV-hoz került. Ezután a labdarugás révén felkerült Budapestre, először a Ferencvárosban, majd a Honvéd csapatában játszott.
1953-ban Ferencz József volt áv. fhdgy. beszervezte. Beszervezése után azonban sok eredményt rajta keresztül nem ért el, mert a csapat tagjaira vonatkozólag jelentést nem adott. Utolsó tartója Erdélyi Jenő áv. hdgy. elvtárs volt, akinek jellemzése szerint 1955-ben Czibor írásban is adott jelentést, azonban ez csak annak köszönhető, hogy sokat foglalkozott személyével. Egyébként az állambiztonsági szervekhez bizalmatlan volt. A munka fontosságáról és jelentőségéről nem lehetett meggyőzni.

1956-ban a Honvéd labdarugó csapatával Dél-Amerikai turnén vett részt, ahonnan Puskás Ferenc, Kocsis Sándor labdarugókkal nem tért vissza. Miután visszajöttek Dél-Amerikából először Ausztriába, majd onnan Spanyolországba távozott, ahol Barcelonában telepedett le és jelenleg is ott tartózkodik.
Erdélyi Jenő 1958. április 11-én készített jelentésében arról ír, hogy utoljára Cziborral 1956 októberében találkozott. Az ellenforradalom után, amikor a többi játékos visszajött a Dél-amerikai turnéról Erdélyinek arról panaszkodtak, hogy Czibor kint nagyon csúnyán viselkedett, több játékost [Bozsik József, Bányai Nándor, Rákóczi László, Machos Ferenc, Faragó Lajos] áv-os spiclinek nevezett és idegenek előtt le akarta őket kompromittálni. Ekkor értesült Erdélyi arról is, hogy azért nem jött haza, mert részvett az ellenforradalomban, a HM. Ezredes utcai garázs parancsnokát géppisztollyal arra kényszerítette, hogy hagyja el az Ezredes utca területét, a gépkocsikat pedig az ellenforradalmárok rendelkezésére bocsájtotta.
Czibor még idehaza tartozkodott baráti társaságához az alábbi személyek tartoztak. Sumet Lajos volt alez., aki 1956-ban a Honvéd labdarugó szakosztály elnöke volt, Szentesi Zoltán énekes, csempészáruinak értékesitője. Szentesiéknek többször intézett el utlevelet Czibor. Homm Pál énekes üzleti és baráti kapcsolatán kivül közös ismerőseik is voltak. Sárdy János operaénekes, üzleti [...] barátja volt, Latabár Kálmán szinész, egymás lakására jártak, Darvas Iván szinész baráti kapcsolatuk volt, főleg nyilvános helyen Operett Presszó. Művész Clubba[n] találkoztak [itt egy csaknem egy soros kitakart rész van a dokumentumban!] Németh Marika énekesnő, Petres Zsuzsa, Takács Paula, mint baráti kapcsolatai voltak. Külföldön Schwarz Sándor csempész és Kása Ferenccel állt kapcsolatban. Ezen kivül mint nepperek[kel] szoros kapcsolatban állt König Imre, Beller Lajos, Oláh Adolf, Murcza Dezsővel.
Eddigi munkánk során „Eperjesi" ügynökkel irattunk Czibornak levelet, amire Czibor válaszolt is, amiben azt irja, hogy »ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk«. Leveleinek ellenőrzését megszerveztük, általában a levelek szüleinek és itthonmaradt rokonai címére érkeztek, amely[ek]ben arról számol be, hogyan él Spanyolországban. Ellenséges hangu, vagy uszitó leveleket az ellenőrzés során nem találtunk.

A 20. század egyik legkarakteresebb magyar színésze: Latabár Kálmán (Forrás: archív)

A körözési dossziét 1958. május 20-án fektettük fel azzal a céllal, hogy Czibor *személyével mint az állambiztonsági szervek volt ügynökével kívánunk foglalkozni. Egyrészt - elsőidőben* [sic!]- *az volt a célunk, hogy felvesszük vele a kapcsolatot, utána ettől elálltunk, később pedig olyan elhatározásra jutottunk, hogy lekrompromittáljuk* [!] *személyét.* (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Ellenőrzése továbbra is szükséges annak ellenére, hogy Spanyolországban (sic!) általában elég ritkán utaznak magyar sportolók, de

mivel Czibornak lehetősége van arra, hogy más országokba is utazzon, így fel tudja venni a kint lévő magyar sportolókkal a kapcsolatot.

/: Vida László szds.:/
főop. beo. [sk. aláírás]

Készült: 1 pld.
2 old.
Készítette: Vida szds.
gépelte: KJ-né.
Kapja: anyaga."

Az irat végén téglalap alakú keretben az alábbi szöveg olvasható: „AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁR-ában őrzött eredeti iratról készült anonimizált másolat."
[Levéltári jelzete: ÁBTL–3.1.5.–O–11911/9–10/; a szögletes zárójelbe tett hárompontttal jelzett szövegcsonkítás a Levéltár munkatársaitól, a javítások, továbbá a kiemelés tőlünk származik! – B-K. B.]

Megjegyzés: A dossziéban még egy tartalmilag csaknem azonos szövegű másik irat is olvasható az alábbi eltérésekkel:

I. Címzettje ugyan megegyezik: Belügyminisztérium, II/1-a. a10, de tárgya már különbözik: *Czibor Zoltán volt szds. körözési ügyében felülvizsgáló*; jelzete ennek is „Szigoruan titkos"
II. Keltezése: 1960. 01. 19.
III. Az iraton Táttár László fhdgy gépelt és sk. aláírása egyaránt szerepel, ezt már két példányban egy másik gépírónő (GM-né) gépelte, az első példányt valószínűleg Táttár főhadnagy kapja, a másik azonnal a dossziéba kerül.
III. A dokumentum elején, közvetlenül a címzés alatt egy kézzel, valószínűleg filctollal írt újabb kód: *à – 61–32–1/244/60.* (jelentését nem ismerjük).
Ez alatt géppel írt tőmondat: *A bizottság javaslatát jóváhagyom*: kiolvashatatlan nevű oszt.vez. aláírással! Ez annyit tesz, hogy Czibor ügye egy feltehetően többtagú bizottság elé került, amely négy hónapon át érlelte döntését.
IV. A kétoldalas irat végén még egy kézírásos, jól olvasható végzés látható: „*A javaslattal egyetértünk 1960. 01. 19.*" Alatta három aláírás, közülük csak kettőt sikerült kibetűzni: „Almási örgy", továbbá „Vincze örgy.", a harmadik kézjegy, amelytől/akitől maga az idézett mondat is származik számomra kisilabizálhatatlannak bizonyult!
V. A két szövegváltozat mindössze egyetlen helyen tér el: a második irat kevésbé precízen jelöli meg, hogy Erdélyi Jenő, Czibor utolsó tartója mikor találkozott utoljára „Sztojanovits"-csal, ti. „1956. okt.-ben" (az első dokumentum pontosabb: október 17-én!) [Levéltári jelzete: ÁBTL–3.1.5.–O–11911/61–62]

Nagyító alatt a Czibor-akta két „evidenciája"

A Vida százados és Táttár László főhadnagy – mindkettő „főop. beo."– aláírással irattározott dokumentumok elolvasása után nem érhetjük be a szokásos szűkszavú gyorselemzéssel. Először szerepel bennük az a talányos mondat, amely egy utolsó tartójához, Erdélyi Jenőhöz intézett – elfogott – leveléből származik, és már Koós Levente figyelmét is magára vonta: *„ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk"*. Ez a címe a fiatal kutató a Czibor-jelenséget finoman elemző kistanulmányának is. És méltán! Mert vajon kikre is gondolhatott a villámgyors, szokatlanul intelligens, ugyanakkor kiismerhetetlen szélsőcsatár? Gondolom, nem vagyok egyedül, akinek először Puskás, másodszor Bozsik ötlik az eszébe! Ám 'Rongylábú' talán senkivel sem volt ennyire igazságtalan kalandos életében, mint éppen az Aranycsapat tengelyét alkotó két kispesti világklasszissal. Czibor senkitől sem kapott annyi használható lőtt passzt, hajszálpontos 'kényszerítőt', mint tőlük, s hozzájárulásuk nélkül egyfelől nem kerülhetett volna 1953-ban a Honvédba, másrészt a szerfölött kockázatos, tiszti egyenruhában elkövetett 1955-ös EMKE-botrányt sem ússza meg szárazon. Lehet, hogy élve sem.

S mi erre Czibor reakciója? Az eddig előkerült s föntebb általunk is idézett iratok tanúsága szerint – hiába szeretnők mindnyájan, hogy ez színtiszta manipuláció volna csupán – azon nyomban beáll titkosrendőrnek, mégpedig azzal a kiemelt feladattal, hogy csapatkapitánya kapcsolatait kémlelje. De jelent boldogról és boldogtalanról, 1955-től (ez különben pályafutása legjobb éve, szélső létére gólkirály: húsz találattal!), mint föntebb láthattuk már, írásban is! Igaz, '53-ban valószínűleg megzsarolták, mert sokan tudni vélik, öttagú családjával a Csepel labdarúgójaként, már bakaruhában, akkoriban igen rossz anyagi körülmények között élt, s a legenda szerint Farkas Mihály elé térdepelve rimánkodott a „négyesfogat" futballfelelősének, hogy a katonacsapat tagja lehessen. (Más forrás szerint: amikor megsúgták neki, hogy közeleg a berukkolás órája, önszántából kereste meg az akkor, 1951 és 1953 között éppen az ÁVH kötelékébe tartozó BÁSTYA néven fungáló MTK-vezetőségét, hogy közéjük kerülhessen. Ezt, ismerve kiállhatatlan természetét, Bukovi főedző akadályozta meg! Egyébként Bozsiknak ugyanez volt róla a véleménye, olyannyira, hogy amikor megtudta, csapattársak lesznek, dühében majdnem megverte. Aztán valószínűleg Puskás unszolására, beadta a derekát. A harmadik variáció pedig az, hogy Czibor meg is jelent az MTK egy, dobogókői (más kútfő szerint mátrai) üdülőhelyen szervezett edzőtáborában, de azonnal összerúgta a port egyik újdonsült játékostársával, s rögvest kitették a szűrét... Van egy olyan legendavariáció is, miszerint maga Farkas hadúr lépett személyesen közbe, s egy cetlire nagy kezdőbetűkkel írt, enyhén 'kominternes' stílű ordré révén rendelte a katonacsapathoz a szeszélyes támadót az ávéhás alakulattól: „CZIBOR A HONVÉDBAN JÁTSZÓDJÉK!" – *punktum*!)

Czibor Zoltán és Kutas István, avagy néhány gondolat a „fradizmusról"

De, bármennyire utálta is futballista riválisait, kötve hiszem, hogy őket tekintette volna legnagyobb ellenségeinek. Inkább arra hajlok, hogy *Kutas István* (1920–2000) testesítette meg számára a főgonoszt. Ez valószínűleg fordítva is érvényes! Több visszaemlékezésben, s több változatban is olvastam talán legkeményebb beszólását, amelynek címzettje a magyar sportmozgalom valaha élt egyik legnagyobb hatalmú embere volt, akinek érdemei elvitathatatlanok. De nem a magyar labdarúgásban! Ott, szerény megítélésem szerint ő végezte a legnagyobb pusztítást.

Igaz, nem Cziborék idejében, hanem kicsit később, MLSZ-elnök korában, a Kádár-rendszer csúcspontján, 1974–1978 között. Az ötvenes években még inkább amolyan háttérember, de már 1949-től ott van minden tanácskozáson s minden fontosabb testületben: az OSH (Országos Sporthivatal), majd 1951-től az OTSB (Országos Testnevelési és Sport Bizottság) munkatársa, közelebbről a Sportoktatási Hivatal vezetője, ezt 1958-ban Országos Testnevelési és Sporttanács (MTST) névre keresztelik át, ebben Kutas „csak" tag volt. Az 1963-ban létrehozott Magyar Testnevelési és Sportszövetségnek (MTS) és hivatali szervének, a Magyar Testnevelési és Sport Hivatalnak viszont 1966. márciusig Kutas István volt az elnökhelyettese. Mindezzel párhuzamosan a *Sport* és a *Sportvezető*, majd a *Képest Sport* című szaklapok felelős szerkesztője, később ez utóbbi többszörös főszerkesztője, 1958 és 1962 között pedig az irányadó *Népsport* főszerkesztője; 1948 és 1980 között 8 nyári olimpia felkészülési munkálatainak – magyarán állambiztonsági 'szűrésének' – fő felelőse, amúgy, főállásban sajtótudósítója is – az '56-os melbourne-i olimpia kivételével!

Ekkor némelyek szerint elvtársai – név szerint Hegyi Gyula – még a csapatszállító buszról is leparancsolják a csehszlovák–magyar határnál, pedig, ha valaki, akkor ő – valószínűleg nem függetlenül 1948–1956 közötti felületesen ismert, pontosabban változatlanul jótékony homályban maradt tevékenységétől – valóban közvetlen életveszélyben volt. Lánya szerint a forradalmárok vérdíjat tűztek ki a fejére! Ugyancsak Kutas Zsuzsa szerint a buszról való leszállítás meséje nem igaz, valójában pártutasításra maradt itthon, s csak azért utazott ő is az olimpiai küldöttséggel a határig, hogy ellenőrizze, mindenki rajta van-e a társasgépkocsin, s megakadályozza, ha netán valaki vissza akarna fordulni. De az tény, hogy november 4-ig bujkálnia kellett...

Kutas István már pozícióban a '70-es évek elején (Fotó: Farkas József)

Bárhogy történt is egészen pontosan az '56-os kaland, Kutas már a forradalom előtt fontos láncszem, amolyan 'szürke eminenciás' a rákosista hatalmi szerkezetben, keze nagyon messzire elér, s persze minden jelentős sportpolitikai döntés tevékeny részese, nem mellesleg Sebes Gusztáv legnagyobb belső ellenlábasa, akit, mint olvashattuk már, szerény intellektuális képességei miatt nem sokra tartott, s régi jó magyar szokás szerint módszeresen „fúrt", nemigen válogatva sem az alkalmi szövetségesek kiválasztásában, sem az eszközökben! Befolyása mértékének érzékeltetése

céljából említjük csupán: a jelek szerint ő fogalmazza meg a *JAVASLAT az 1954. évi Labdarúgó Világbajnokságon résztvett válogatott csapat fogadtatására, kitüntetésére, jutalmazására és fogadására* című tervezetet, amelyen, mint tudjuk, átgázolt a Történelem, minthogy nem mi nyertünk. Ezt – az Országos Testnevelési és Sportbizottság egyik vezető tisztviselőjeként – ő maga terjeszti fel 1954. július 2. keltezéssel a futballügyekben politikailag legilletékesebb Farkas honvédelmi miniszternek – *Kedves Farkas Elvtárs!* megszólítással, s az *Elvtársi üdvözlettel* búcsúformulával! (Ch. Gáll András *Janus-arcú futball-diktátor* című 2017. októberi közleménye arról tudósít, hogy Farkassal együtt bújtak mundérba egykoron, s egy darabig igen jó viszonyban voltak, de arról nem, hogy ez akár Moszkvában is törénhetett...)

Sebes Gusztáv és Kutas István egy közgyűlésen 1950 körül (Forrás: Kő András: *Szemétből mentett dicsőségünk. Volt egyszer egy Aranycsapat.* Budapest, 1997, Magyar Könyvklub, 66.)

Magától értetődően az Aranycsapat különféle eseményein is rendre felbukkan, noha nevét nem mindig közlik a hátra maradt korabeli fényképeken. Többnyire civilben, néha egyenruhában is. Nemköztudott ugyanis – s ez a részlet hivatalos életrajzaiban mindmáig nincs feltüntetve (magam is egy névtelenségét megőrizni kívánó 'informátoromtól' tudom) –, hogy ama kiválasztottak szűk köréhez tartozik, akik a negyvenes évek második felében Moszkvában szerezték hírszerzői és kémelhárítói képesítésüket. Fogalmam sincs, milyen rangban szolgált, de én is láttam a világhálón egy tiszti egyenruhában, valószínűleg 1950 körül készült fényképet róla (Sebes Gusztáv társaságában), s az a hír járja, hogy szakmailag a legképzettebb káderek egyike volt. Egyébként művelt, intelligens férfi volt, baráti köréhez tartozott például Kálmán György, kora egyik legkiválóbb színésze, továbbá a szintén nagyon kulturált Zsolt István, a neves futballbíró, civilben a Nemzeti Színház ügyelője. Magamnak sem tudom megmagyarázni, hogy miért, az a felvétel, amelyet Kő András után Szöllősi György is közölt 2015-ös Puskás-életrajzában (21. o.) engem a fiatal V. Roman egyik fotójára emlékeztet. Történetesen arra, amelyik a bukaresti *Editura Politică* (a román rendszerváltás után *Humanitas*-ra átkeresztelt Politikai Kiadó) leendő igazgatóját (1953–1983) ábrázolja – még KGB-s uniformisban.

A Czibor–Kutas összetűzés

A szóban forgó adomát sokan ismerik már, fontossága miatt mégis újra közlöm az egyik változatot: valamilyen vacsorán történt, lehet, hogy egy 'vonalas' rendezvény (beszámoló aktuális politikai kérdésekről, ideológiai továbbképzés, szocialista ünnepély etc.) után. Az 'aranylábú gyerekek' még együtt maradtak, a 'vezetők' nemkülönben.

Az egyik asztalnál az immár honvédos három egykori fradista: a Budai–Kocsis–Czibor trió. Egy másiknál, még hallótávolságon belül, három-négy 'fejes', talán Hegyi és Sebes is – Kutas biztosan. Czibornak nem csak a felfogóképessége volt éles, hanem a hallása is... Megütötte a fülét, hogy Kutas, fojtott hangon, ezt súgja (elv)társainak:

– *No nézzétek csak a három fasisztát. Már megint sülve-főve együtt vannak...*

– *A moszkvai k...va nénikéd, az a fasiszta!* – süvített át a légtéren, csípőből, a spontán riposzt.

Megjegyzés: Buzánszky Jenő emlékei szerint a jelenet egy vasúti kocsiban történt, de Czibor spontán beszólását ő is megerősíti! Ha nem a világ egyik legjobb balszélsője, Bozsik, Puskás, Sebes és Farkas védence veszi fel a kesztyűt, egy ilyen 'felszólamlás' többéves, büntetőszázadban (a *futkosón*) letöltendő fenyítéssel, esetleg szigorított börtönnel ér fel, hiszen a Néphadsereg főhadnagyáról vagy századosáról van szó! De Czibor ezt is ép bőrrel megúszta – ki tudja, nem jelentett-e, mégis, némi védettséget, hogy akkortájt már maga is ugyanannak a hálózatnak volt a tagja, mint Kutas István, akiről 'Ronglyábú' azt is tudja, noha nem valószínű, hogy ez publikus: a szovjet fővárosban képezték ki!

Bocsák Miklósnak adott, évtizedekkel későbbi magyarázata viszont nem csupán érzelmileg és morálisan, hanem, ki hinné, *történelmileg is helytálló*! Helyszűke miatt ezt most nem idézem szó szerint, de Czibort azért ütötte ki a gyűlölködő megbélyegzés, mert 1948 és 1950 között, amíg Budaival és Kocsissal együtt a Fradi szenzációs csatársorának tagjai voltak, mindhárman húsz év körül jártak (Kocsis 17 évesen 1946-ban, Czibor tizenkilencévesen, Budai pedig húszesztendősen 1948-ban került a zöld-fehérekhez), s már csupán az állandó tréningek miatt sem mélyedhettek el a napi politikában, hát még a magyar társadalomfejlődés alapkérdéseiben.

Kocsist ez annyira hidegen hagyta, hogy – épp Czibor találó szavaival –, ha megkérdezik tőle, ki volt Mussolini, visszakérdez: Melyik csapatban játszik? Budai pedig, mint többször finoman utaltunk rá, az Aranycsapat alighanem legegyszerűbb észjárású futballistája volt. Mégis mindhármukra rásütötték a bélyeget. Idetartozó újabb két anekdota: Sebes sem tudta megállni, hogy ne szóljon be Kocsisnak, amikor először látta meg Honvéd-szerelésben: *„Végre egy tisztességes mezt látok rajtad!"*

A második még súlyosabb jelentést hordoz: nem csupán Sebes autoriter, ellentmondást nemigen tűrő jellemét, hanem az egész sztálinista-rákosista rendszer lényegét magába sűríti: Kotász Antal (1929–2003) '53 nyarán meghiúsult fradista álmait rögzíti! Az epizódot, amelynek hitelességét szem- és fültanúként a szintén jelenlévő Fenyvesi Máté is megerősítette, a kiváló technikájú elegáns fedezet – Albert Flórián egyik példaképe – saját szavai felidézésével Gál László öntötte formába 2018-as könyvében; tőle vesszük át a 124. lapról:

– *„Az első bajnoki meccs előtt, a Vasas ellen, már indultunk bemelegíteni, amikor Sebes Gusztáv belépett az öltözőbe, és se szó, se beszéd összetépte az igazolásomat. Ott álltam fociszerelésben, leforrázva. Csak annyit mondott: hétfőn menjek fel hozzá a sporthivatalba. Ott aztán kurtán-furcsán közölte, hogy pártérdekből a Sztálinvárosba kell igazolnom."*

A 'Fradi-probléma' mint a bibói „zsákutcás magyar történelem" egyik szimptómája

Ezeket a jeleneteket azért merevítem ki, mert dióhéjban a teljes Fradi-problematika, s kis túlzással az egész 20. századi bibói 'zsákutcás magyar fejlődés' alapvetése benne foglaltatik: „*Nem minden Fradi-drukker reakciós (fasiszta), de minden reakciós (fasiszta) Fradi-drukker!*" Legalábbis ezt tartotta a Rákosi- és a Kádár-rendszerben egyaránt közkeletű, s természetesen kizárólag politikailag értelmezhető szlogen. Kicsit lejjebb s inkább a másik 'oldalról' ugyanez a történelmi érzékcsalódáson alapuló érzület megfogalmazódását most egy Kisterenyén 1958. március 27-én készült besúgói jelentésből veszem át, hiszen, mondhatnánk, ez maga a nép hangja (*Vox populi!*).

Egy névtelen 'osztályellenség' ezt mondja gyanútlanul egy harmadik közönséges halandóról az informátornak (aki egyébként soha se bukott le):

> „*hiába akarták ebben a rendszerben elnyomni a Fradit, nem sikerült nekik. Tudod, azt mondta, a zöld-fehér szín nekem nagyon szimpatikus. A biboldók nagyon nyomják előre az MTK-t, a régi Hungáriát. Nem fog nekik sikerülni, mert a keresztény szív a Fradihoz húz. A zsidókról általában úgy nyilatkozik, mint akiknek nem tetszenek ők.* [sic]"

Két héttel később ugyanaz az ügynök ismét jelent – ugyanarról az egyébként egykori pesti újságíróból lecsúszott, föltehetően alsóközéposztályi származású személyről. Most még közelebb van a tűzhöz, mert a témát a közelgő Salgótarjáni Bányász–Ferencváros rangadó szolgáltatja:

> „*Ő nagy zöld-fehér szurkoló és biztos Fradi-győzelmet vár. Szerinte ez az igazi nagycsapat, ami jelenleg az országban van. Ez egy régi csapat, ennek kell szurkolni. Ezután megemlítette, hogy az MTK-ának, mivel az zsidó csapat, akarják a bajnokságot, de ezt mi magyarok a Fradinak való szurkolással nem engedjük.*"

A Fradi-szentély 1940 körül, még a régi szép időkben (Forrás: Fortepan)

Sajnos végképp nincs terem e helyen emez erősen előítéletes mondatok szakszerű kibontására, mert ehhez egy vaskos monográfia is kevés volna. Annyit azonban feltétlenül rögzítenünk kell: bár Sebes állítólag fontolgatta, hogy az 1949-ben nagy fölénnyel és elképesztő gólátlaggal bajnokságot nyert FTC-re, és *nem* a Kispestre építi a leendő Aranycsapatot Puskás, Bozsik és Grosics átirányításával, menet közben, nyilván a rákosista hatalom legszűkebb körével lefolytatott egyeztetések után váltott, s inkább Farkas Mihály, Nógrádi Sándor és Bata István alakulatára tett: a Honvédra! Ehhez valószínűleg Lóránték 1949 márciusi disszidálási kísérlete is jelentősen hozzájárult, hiszen, mint láthattuk, a társaságban a fradisták voltak többségben! Közismert, ez a döntés csaknem a Ferencváros halálos ítéletével volt egyenértékű! A focisták szintjére ez a kemény, rendszerszintű hatalompolitikai döntés úgy szivárgott le, hogy Bozsik, „karján a politikai tiszteknek járó vörös csillaggal", egy KATPOL-os kollégájával először Budait, majd Kocsist is felkereste a lakásukon, és válaszút elé állította mindkettőjüket: vagy azonnal bevonulnak a Honvédhoz (a Dózsa György úti laktanyába), vagy már másnap (hétfőn) „vidékre, a határra vagy ki tudja hova" viszik őket. A tamáskodó Kocsisnak, Bozsik, kicsit túlozva talán, még odasúgta: „a Fradi megszűnt, ott semmiképpen sem maradhatnak". Erről a jelenségről egyik, egyelőre kéziratos munkájában ezt a képet festi a korszak (s benne az ifjúsági és sportmozgalom) legjobb hazai ismerője, Gergely Ferenc:

> „*A nagy-múltú, nemzetközileg jól ismert, sok ezer szurkolót maga mögött tudó Ferencváros (FTC) sok gondot okozott a sport és a politikai vezetésnek egyaránt. A szurkolók 'kemény magja' nem értett egyet a múlt sommás elutasításával, a proletár internacionalizmussal, a kommunista diktatúrával és annak a sportmozgalomban való érvényesítésével. Ellenkezőjét, minden alkalmat és eszközt megragadva, hirdették: klubban, lelátókon, ahol csak alkalom adódott rá. A román-magyar labdarúgó-mérkőzések rendkívüli biztonsági intézkedések mellett zajlottak. A Fradi vezetősége képtelen volt gátat vetni ennek a magyarázható, de a politikai rendszeren túl az egész magyarságra nézve kedvezőtlen hatású szurkolói magatartásnak. Végül Rákosi Mátyáshoz fordultak segítségért. A megoldást az FTC-nek szakszervezeti csapattá (ÉDOSZ) való átalakításától várták. Ez a lépés fordított hatással járt. A fradista »reakció« immáron maga mögött érezve egy szakszervezetet, még magabiztosabb lett. A játékosok és a szurkolók egymást 'hergelték'. A közönség soraiban megbúvó 'ellenséges elemek' a hangulatot 'téves irányba' igyekeztek befolyásolni. Tudjuk, nem teljesen eredménytelenül. Az MLSZ elnöksége 1950. május 22-i ülésén foglalkozott ezzel a problémával. A megjelenteket Ries István emlékeztette: ő az FTC-t 1945-ben feloszlatta, de a döntés ellen mentő akció indult, sikerrel. »Ma már – hangsúlyozta Ries – sokkal nehezebb megoldani ezt a kérdést.« A reakciós góc állandó rendőrségi ellenőrzést kíván. És... nevelést. Politikai-ideológiai nevelését, sportolónak, szurkolónak egyaránt.«*"

Érdemes megszívlelni erről egy fiatalabb szakértő, Rigó Balázs véleményét is:

„Annak ellenére, hogy a külső, politikai-ideológiai erőtér alakulásának köszönhetően az FTC és az MTK szembenállásában egyre nagyobb szerepet játszott a zsidó–nem zsidó polarizáció, valamint, hogy 1944 augusztusától néhány hónapig az a Jaross Andor lett az egyesület elnöke, aki a Sztójay-kormány belügyminisztereként a zsidók deportálásának egyik főszervezője volt, az FTC szurkolótáborát nem lehet egyértelműen és kizárólag a szélsőjobboldallal azonosítani. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy drukkerei a főváros IX. kerületénél földrajzilag jóval szélesebb körből kerültek ki. Ez egyfelől azzal áll összefüggésben, hogy az MTK-val szemben külvárosi plebejus csapatnak számító Ferencváros a századforduló utáni közel harminc évben egyedüliként szólhatott bele érdemben a bajnoki elsőségért vívott küzdelembe, s így mellé került az első osztályú csapattal nem rendelkező külvárosi és elővárosi szurkolók többsége" [...] Ugyanakkor „az FTC vezetősége nem lépett fel kellő határozottsággal a klub labdarúgópályáján hétről hétre megismétlődő polgári, sőt fasiszta provokátorok által elődézett rendszerellenes tüntetésekkel szemben, ezért az egyesület összes labdarúgócsapatának játékjogát négy hétre felfüggesztették, pályahasználati jogukat ugyanezen időtartamra betiltották. Emellett kilátásba helyezték a következő négy mérkőzésen megszerezhető bajnoki pontok jóváírását az együttes ellenfelei számára. Az MLSZ mindezek mellett kötelezte a Ferencváros vezetőit az ilyen esetek jövőbeni megelőzésére, és felszólította a csapat szurkolótáborának »jóhiszemű, demokratikus gondolkodású« tagjait, hogy ők maguk is lépjenek fel határozottan a soraikban megbúvó reakciós elemekkel szemben. A döntés hátterekként megemlítendő, hogy egy nappal korábban Ferencváros–Vasas mérkőzést játszottak. A bajnoki cím felé határozott lépésekkel közelítő hazai együttes – a Népsport *beszámolója szerint második félidei jobb erőnlétének köszönhetően – annak ellenére 4:2 arányban legyőzte a kommunisták kirakatcsapatát, hogy az két alkalommal is vezetést szerzett a találkozó során. Ami a ferencvárosi szurkolók »fasisztoid« magatartását illeti, a mérkőzésről szóló hírlapi tudósítás szerint a legsportszerűtlenebb megnyilvánulásuk az volt, hogy »hórukkoztak«, miközben a Vasas kapusa kirúgáshoz készülődött. A szövetség határozatára reagálva a Ferencváros vezetősége 1948. december 1-jén rendkívüli ülést tartott, amelyen megállapították, hogy az MLSZ elmarasztaló döntéséig »nem tanúsított kellő éberséget az FTC körül fellépett jobboldali veszéllyel szemben«. Egyebek mellett elhatározták, hogy »Rákosi Mátyáshoz, a magyar sport nagy barátjához« fordulnak a jövőre vonatkozó útmutatásért, valamint azért, hogy járjon el a ferencvárosi labdarúgócsapat büntetésének enyhítése érdekében. Az FTC háromfős küldöttsége már másnap bebocsátást nyert az MDP főtitkárához, aki azon az állásponton volt, hogy a Ferencváros vezetésének meg kell kapnia a kellő politikai támogatást [...] mivel a magyar futballbajnokságokban az 1980-as évekig szinte kizárólag a fővárosi csapatok szálltak harcba az első helyért, így az FTC-hez kapcsolódó társadalmi konnotációk alapján a vidéki szurkolók többsége is Fradi-drukker lett. Ennek köszönhetően a zöld-fehér együttes nem is válhatott egyértelműen a jobbra tolódó politikai vezetés kirakatcsapatává, ez a szerep a második világháború alatt sokkal inkább az ország árjásított hadiipari centrumaihoz közel álló csapatokra, a Weiss Manfréd Művek révén fönntartott Csepelre, valamint a Gamma Művek által támogatott Újpestre és Gammára hárult."* ; továbbá: *„Az összecsapás politikai jelentőségére világít rá egy, a szakirodalomban hitelesnek tekintett anekdota, amely szerint 1949-ben egy hétfői reggelen Rákosi Mátyás megkérdezte a titkárától az előző napi Fradi–Vasas végeredményét. A titkár nem tudta, amit azzal magyarázott, hogy »a sportnál sokkal fontosabb politikai kérdésekkel kellett foglalkoznia«. Rákosi reakciója erre az volt, hogy a sport fontos politikai kérdés, különösen, ha egy »baloldali« és egy »jobboldali« futballcsapat játszik egymással."*

Futball- és társadalomtörténet – dióhéjban

A föntebbi Czibor–Kutas páros-sztori is úgyszólván közszájon forog, ha százötvenszer nem írták meg, akkor egyszer sem. Sokkal kevesebb tintát pazaroltak ellenben arra, hogy ezek a történetek a magyar társadalomfejlődés minden bizonnyal legmélyebb, föntebb már érintett törésvonalát villantják fel, egyszersmind talán legsúlyosabb meghasonlását, s ebből következően mindmáig tovább élő általános tudatzavarát képezik le. Hiszen, mint könyvem egy korábbi passzusában viccesen megírtam már, a labdát, ezt a csak igen nehezen 'kezelhető' makrancos, gömbölyű szerszámot, nem „érdekli" ki rúg bele: a csokoládé bőrű brazil Pelé, az argentínai indián Maradona, a francia-berber Zidane, a magyar-sváb Purczeld, netán a magyar-zsidó Orth Gyuri!

A lényeg az, hogy minél jobban 'bánjon', minél bensőségesebb 'viszonyban' legyen vele, minél 'jobb helyen' legyen nála, vagyis, ahogy mondani szokás, 'oda rúgja, ahová akarja', abban az ütemben, azzal az erővel, s akkora falsot adva bele, amilyen éppen kell, hogy oda 'menjen', ahová szánják, ahová a játék – *a football* – szelleme megkívánja. Ebből a – futballista – szemszögből persze az is abszolút közömbös, hogy – immár a magyar glóbuszon, s az Aranycsapat meg a Baróti-féle ezüst-társulat játékosállományánál maradva – valaki dombóvári vagy kaposvári születésű vasutasivadék (Buzánszky, Czibor), kispesti proligyerek (Bozsik, Puskás), óbudai Mózeshitű kispolgárok sarja (Palotás/Poteleczky), esetleg hercegszántói félsokác kulákfiúcska (Albert), netán ferencvárosi mosolygós magyar-cigány srác (Farkas Jancsi). Mindnyájan, *egytől egyig magyarok*, kivétel nélkül.

Akárcsak, minden ellenkező vélekedés ellenére, *a vezetők is*! Ők is a Kossuthék által megálmodott, megvalósulni azonban egyelőre képtelen, francia vétetésű magyar nemzet(eszme) *elméletileg* egyenrangú és egyenjogú tagjai, hordozói. Nem szeretném felmondani a leckét, mégse árt újra

tudatosítani, miszerint a két világháború közötti késhegyre menő *MTK–FTC rivalizálás* mögött Nagy-Budapest V-VI-VII. kerülete jobbára zsidó származású közép- és nagypolgársága, valamint a VIII-IX. kerület, a hajdani német nyelvű *Franzstadt* nagyrészt sváb, kisebb részben szlovák eredetű kispolgárságának vetélkedése rejtőzik. Mármint a *szimbolikus térben*, a két szomszédvár futballpályáin zajló *(örök)rangadók* képében. S ki emlékszik már arra (leszámítva a történészeket és a szociológusokat), hogy mi volt (lett volna) a cél?

Félve írom ide: az, hogy e versenyfutásban, ki, melyik társadalmi réteg, illetve csapata bizonyul jobbnak, úgy értve: jobb magyarnak, ha úgy tetszik, magyarabbnak, *európai/citoyen típusú magyar polgárnak*, teljesen függetlenül attól, hogy etnikailag éppen melyik hungáriai nép leszármazottja. Emlékezzünk csak: milyen nevet is választott magának a húszas/harmincas évek a trianoni traumát feldolgozni képtelen, s ezért egyre inkább jobbra tolódó, bűnbakkeresésre hajlamos légkörében fokozatosan gyanúba kerülő MTK, illetve akkor még népes szurkolótábora?

A választ ismét csupán a fiatalabb olvasók kedvéért írom le: *HUNGÁRIA*! Vagyis a *virtuális Magyarország*! Amely eredeti területi kiterjedésének megőrzésével, lehet, hogy eleve megvalósíthatatlan volt, de ez az immár valószínűsíthető tény nem teszi/teheti sem semmissé, sem értéktelenné a megteremtéséért nagyjából a '48-as forradalomtól folytatott több évtizedes korábbi közös küzdelmet. Mármint az 1918-as összeomlásig!

Azt, és annak tudatosítását, hogy az 1920-as országvesztés még komplikáltabbá tette a magyar társadalom mélyszerkezetébe kódolt *nemesi típusú polgárosodás* végigfuttatását, amelynek kétfajta eredetű (*nemesi* és *polgári*) elemeinek és egymástól sok tekintetben eltérő szellemiségének harmonikus összecsiszolódására, nekünk, magyaroknak – a mintának tekintett és szolgai módon másolt francia fejlődéssel ellentétben – nem adott időt a Történelem. Zavartalan, folyamatos fejlődés *helyett* jószerével csak rendszerváltásokat, és rendszermódosulásokat tett lehetővé, ha jól számolom legalább hetet, de inkább nyolcat vagy kilencet az elmúlt évszázad zaklatott magyar történetében. S folytatva, ki is volt a Hungária proficsapatának legszigorúbb, egyszeres válogatott emberfogója?

Ezt talán kevesebben tudják: maga Sebes Gusztáv (1906–1986), az ötvenes évek elejének zsarnoki hajlamú, már-már teljhatalmú futballpotentátja, az Aranycsapat összekovácsolója, a magyar labdarúgás históriájának legsikeresebb edzője. Egy munkás származású budafoki, átlagos kvalitású, de erős akaratú, megszállott sváb spíler, aki az állítólagos „zsidó csapat" meghatározó játékosa, s akinek mitikus alakulata klasszikus összeállításában mindössze két olyan játékos van, akinek eredeti neve is magyar: Kocsis és Czibor. De még az sem biztos, hogy ez utóbbi kiállná egy alaposabb nyelvtörténeti vizsgálat próbáját...

Hát egyebek között ezért olyan rémisztő Kutas gyalázatos beszólása és Czibor eszement reakciója egyaránt!

Czibor Zoltán és a hálózatok, III.

Ám nem kevésbé ijesztő az „evidencia" ama passzusa sem, melyet már bemásolásakor kiemeltem, s most újra ideírom:

> *„A körözési dossziét 1958. május 20-án fektettük fel azzal a céllal, hogy Czibor személyével mint az állambiztonsági szervek volt ügynökével kívánunk foglalkozni. Egyrészt első időben az volt a célunk, hogy felvesszük vele a kapcsolatot, utána ettől elálltunk, később pedig olyan elhatározásra jutottunk, hogy lekrompromittáljuk* [!] *személyét."*

Mert mit is jelent ez a maga kendőzetlen valóságában? Először is újabb nehezen cáfolható bizonyítéka lehet annak, hogy Czibor Zoltán és „Sztojanovits Péter" – bármennyire tiltakozunk is érzelmileg e tényállás ellen – valóban egy és ugyanazon személy. Csak az egyik a valódi, a másik a fedőneve. Legalább ilyen fontos következtetés:

> *a Kádár-kor hajnalának titkosszolgálata operatív és elemző részlegének néhány főnökében komolyan felvetődik: meg kell(ene) próbálni reaktiválni a korábbi titkos munkatársat. Külföldön, immár Spanyolországban!*

Czibor Zoltán és Sebes Gusztáv Kocsis Sándor temetésén Barcelonában (Forrás: archív)

Erről, egyelőre ismeretlen okból, s legalábbis e dokumentum szerint, letettek ugyan, ám már e rövidke részlet is a korszak egyik avatott szakértője, Rainer M. János: *Kémeink az Oxford Streeten* című tanulmánya több mint másfél évtizeddel ezelőtti megállapítását igazolja, miszerint bármennyire zilált állapotba kerültek is a magyar szolgálatok az '56-os forradalom után és következtében (közvetve ez is Réz Pál hajdani bukaresti értesülése igazságtartalmát erősíti!), mégis valószínűsíthető, hogy a mintegy kétszázezer főnyi 'kitántorgó' magyar emigráns között szakképzett hírszerzők és külső kémelhárítók tucatjai lehettek. Erre, és közvetve Czibor mindeddig bizonyíthatatlan 'felébresztése' eshetőségére utalhat – közvetve – az alábbi szövegrészlet is, amelyet szintén, egy, a szolgálatok működésére szakosodott történész (Horváth Sándor) már többször hivatkozott kiváló munkája 267–268. oldalairól fogok megint idézni:

> *„Az állambiztonsági irattározás rendjének felülvizsgálata Magyarországon 1957-ben is meghatározó volt az állambiztonság későbbi működése szempontjából. Az 1956 előtti nyilvántartásban szereplő személyek jelentős részét ugyanis 1957 után »racionalizálták«, törölték, majd újra besorolták az átalakított rendszer régi-új »ellenségeinek« csoportjaiba. Ez döntötte el, hogy kit (milyen csoportokat) figyelnek meg, és milyen körökből igyekeznek ügynököket beszervezni."*

Más szóval ez volna egyik lehetséges oka annak, miért veszett egyelőre (?) nyoma Czibor *1957 előtti* munkadossziéjának! Sajnos sokkal életszerűbb azonban egy másik motívum: nemrégiben vált kutathatóvá egy újabb titkos

dosszié (ÁBTL, V–76/927.), amelyben az 1948/1949-ben külföldre csempészendő magyar honpolgárok – köztük neves futballisták (dr. Kalocsay Géza, Lóránt Gyula, Egresi Béla, Grosics Gyula etc.) – vizsgálati anyagát irattározták, amelyet könyvünk egy korábbi fejezetében (*Kell egy csapat!*) részben már feldolgoztunk. Ebben, közelebbről egy 1966. július 27-én keltezett feljegyzésben egyebek között Lóránt Gyula '56 *előtti* személyi dossziéjának száma (60–3010) is fellelhető a következő szövegösszefüggésben:

„1956. október 25-én az akkor BM. Belső Karhatalom Elhárító Osztály hivatalos helyiségében a többi operatív anyaggal együtt a kérdéses dosszié is meg lett semmisítve, melyet Adók Antal r. őr[na]gy elvtárs – aki abban az időben [a] jelzett osztályon teljesített szolgálatot – igazol."

(Gyarmati György 2019-es tanulmánykötetéből tudható: tovább csökkenti az akta megtalálásának esélyét, hogy az egyik legnagyobb szabású iratmegsemmisítés épp a Kádár-rendszer elején, 1960 körül zajlott le a titkosszolgálati archívumokban, amelyet éppen az új pártfőtitkár kezdeményezett!)

Horváth Sándor monográfiája következő lapjain találtam egy másik gondolatmenetet is, amely viszont egycsapásra válasz mind „Sztojanovits" hitetlenkedő kérdésére, mind „Eperjesi" összegző raportjának kétkedő érvelésére, miszerint a hálózat miért is foglalkoztatja egyáltalán a Rákosi-rendszerrel nyíltan ellenséges futballistát? A válasz így hangzik:

„az »ellenség« ideális ügynöknek számíthatott, mivel a többi »ellenségről« adhatott információkat megbízhatatlansága ellenére."

Ez olyannyira igaz, hogy egy 1958. április 23-i keltezésű raport szerint példának okáért Grosics azért bízott meg feltétel nélkül az egyik ráállított hajdani játékostársában (s annak családjában), akivel 1949-ben együtt edzőtáborozott Szentesen a főiskolai válogatottban, mert – most „Nagy László" jelentéséből idézek – úgy „tudta rólunk, hogy ugynevezett szélsőjobboldali reakciósok vagyunk". Horváth föntebbi szentenciája elvileg csak az *1957 utáni* állapotokra vonatkozik ugyan, de – s ezt „Nagy László" imént hivatkozott jelentése is alátámasztja (amelyben különben annak rendje és módja szerint ‚elmeszeli' Grosicsot) – alig hihető, hogy egy-két év alatt a szolgálatok „filozófiájában" gyökeres változás történt volna! Ha pedig Rainer állítása is igaz, akkor a kihelyezett titkosszolgák a szakma alaptörvényei szerint először beilleszkednek, felveszik a célországok mindennapjainak életritmusát, tökéletesítik nyelvtudásukat, kiépítik kapcsolataikat. És várakoznak, szakzsargonban: átmennek 'alvóba'.

Szepesi és Czibor: újra itthon.
Vajon valóban megbékéltek-e egymással?
(Fotó: Farkas József)

S persze, ha valamilyen (magasabb) szolgálati vagy államérdek úgy kívánja, bármikor 'felébreszthetők'. A szendergő állapot nemegyszer évekig, esetleg évtizedekig eltarthat: a rendszerváltás kaotikus első hónapjaiban az épp átszerveződőben lévő Miniszterelnöki Hivatalban 1990 áprilisa táján összeakadtam egy kellemes modorú, akkor körülbelül negyvenéves, kifejezetten szimpatikus arcú hírszerző tiszttel, aki mintegy húszesztendős 'kihelyezés' után az Amerikai Egyesült Államokból vagy Kanadából akkor tért – alighanem egyenesen a reptérről – haza, s annyira elszokott a pesti viszonyoktól, hogy – gondolom, szóbeli jelentéstétel után – tőlem kérdezte meg, milyen busszal vagy villamossal kell hazamennie saját itthoni lakcímére. Már nem emlékszem, hol lakott, úgy rémlik: Kelenföldön. Vagy két évvel később egy másik, bukaresti kollégám pedig egy alkalommal, diszkrét iszogatás közben, *en passant* megemlítette, egy ízben hat éven keresztül olyan *mélyfedés*ben élt egy közel-keleti országban, hogy a családja se tudott róla, a feleségét is beleértve. Ha pedig „Sztojanovits Péter" reaktiválásának állítólag hamvába holt tervét összevetjük „Galambos" 1958. április 24-én keletkezett egyik raportjával, amikor a Real Madrid–Vasas mérkőzésről tudósított a spanyol fővárosból, s Cziborral is találkozott valamilyen fogadáson, egy kissé ugyan meglepődünk, de nem fogunk azonnal gyanút. Hiszen, ha barátoknak nem mondhatók is, jól ismerik egymást a régi szép időkből, s a balszélsőnek honvágya van a nagy idegenségben...

Szepesi György, alias „Galambos" fénykorában
(Fotó: MTI)

Ám azt a mozzanatot már vitán felül 'érdekesnek' minősíthetjük, mivel traktálja Czibor Szepesit! Idézzük:

„Czibor elmondta; mennyire fáj neki, hogy [az] 1958-as világbajnokságon nem lehet a magyar csapat tagja. Erre vonatkozóan azt kérte, hogy vessem fel Barcs Sándor, a Magyar Labdarugó Szövetség elnöke előtt, hogy milyen jó hatása lenne a nyugaton, ha a Magyar Labdarúgó Szövetség levelet bocsájtana ki, amiben a nyugaton élő labdarúgókról ugy nyilatkozna, hogy Puskást, Kocsist, Czibort szivesen játszatná a világbajnokságon."

A felvetés abszurditását persze 'Rongylábú' is érzi, mert „Galambos" szerint ezzel tompítja enyhén szólva fura sugalmazását: persze „*a rendelkezésre álló rövid idő miatt az ő szerepeltetésük, csapatba állitásukra már nincs lehetőség*" – mondja. Ám továbbra is köti az ebet a karóhoz az esetleges MLSZ-közlemény politikai hasznosságáról, mert ezt 'üzeni':

„Ez a gesztus Czibor szerint növelné a Magyar Labdarugó Szövetség iránti szimpátiát, megnyugvást keltene a nyugatra ment magyarok körében és számukra [értsd: a disszidens világsztárok számára] is kedvező helyzetet teremtenének."

Nocsak! Ha időközben nem jut tudomásomra, hogy '56 előtt mindketten (Szepesi négy évvel tovább, 1960 őszéig) ugyanannak a hálózatnak a tagjai, ha nem is azonos rangban és feladatkörrel, ezt az értesülést is elengedem a fülem mellett. Talán még azt az epizódot is, amelyet „Galambos" oszt meg tartótisztjével, Harangozó századossal. Ez úgy hangzik, hogy a neves riporter egyik bennfentes pesti irigye (neki is akadt bőven!) a 62. számú Postahivatalban feladott ékes magyar nyelvű (!) névtelen levélben figyelmezteti Santiago Bernabéut, a Real mindenható elnökét a szpíker hírszerzői feladataira, „Galambos" elégedetten nyugtázza, a feljelentés az időközben

'Don Emilió'-vá átvedlett Östreicher íróasztalán köt ki (ő kezelte a patinás klub postáját is!), aki nyilván főnökének is beszámol annak tartalmáról, mert ez beletartozik munkaköri leírásába, de a levelet már a madridi repülőtéren odaadja Szepesinek... S a kör itt bezárul. Az epizód kétségtelenül ütős, a GALAMB utcai borozóban köttetett barátság természetesen kötelez, s magyaros betyárbecsület is létezik a világon... No de ennyire?

Östreicher-kisportré, II.

Östreicher Emil fiatalkori arcképe 1948 körül (Forrás: archív)

S itt annyi újabb kérdés tehető fel, hogy akár egy másik önálló fejezetet kellene nyitnunk, amire se terünk, se időnk nincs, hiszen nem a jobbnál jobb „kis színesek", hanem – ismételjük – maga *a jelenség* (a magyar foci zuhanórepülése és a titkosszolgálatoknak az ötvenes években kezdődő, de csak Kutas István regnálása idején 'beérő' tevékenysége között feltételezett *ok-okozati összefüggés*) érdekel bennünket.

Azt azonban mégsem mellőzhetjük, hogy Hegyi Iván kitűnő portréjának nyomvonalán tovább haladva, valamint az ÁBTL állagából kibányászott néhány viszonylag kevéssé ismert „evidencia" aprólékosabb elemzésével ne próbáljunk kicsit még közelebb férkőzni a Honvéd, a Real, s később a magyar labdarúgó válogatott menedzserének kacskaringós életútjához – és talányos személyiségéhez. Mert meddig is jutottunk el eddig? *Östreicher Emil* (Győr, 1914. december 2.–Budapest, 1992. október 20.) mosonvidéki zsidó kereskedőcsaládba született, ez ugyan sehol sincs leírva, de az, hogy Moson városából származó Gusztáv nevű atyja a textilkereskedői pálya felé igyekszik a jó vágású fiút terelni, kikövetkeztethető szűkszavú életrajzából, s talán abból is, hogy a *Kis Dongó* államosítása után pár évig a sportszeráruházak központjában dekkol, amíg a Bozsik–Puskás duó 1952-ben 'át nem igazolja' a Honvéd pénztárosi posztjára. Abból a tényből pedig, hogy a harmincas évek derekán amolyan vidéki arszlánként a győri sportélet jeles figurája (teniszben a gyárváros ifjúsága bajnoka, akárcsak a diák-evezősnégyes tagjaként, sőt focizik is a helyi amatőrklubban, ahogy kesernyés humorral maga szögezi le: nem árad mozdulataiból az istenáldotta talentum), a történész máris arra következtet, hogy ama reménybeli pesti és vidéki *magyar polgárság* jellegzetes képviselője, aki „útban van" – sokszázezer sorstársával együtt – *a teljes integráció és asszimiláció irányába.*

Sajnos további sorsa is tipikus: megkülönböztetés, kirekesztés, és – Szekfű elhíresült (persze másra, a magyar hanyatlástörténetre hajazó) szavaival – *ami utána következik.* Vagyis a magyar nemzeteszme és mitológia által felkínált teljes betagozódás *helyett,* akárcsak későbbi barátja, Fridländer György (akit ő és leendő tartótisztje majd a Galamb utcában, mi, közönséges halandók pedig a Rádió mikrofonjánál Szepesi Györgyként ismerünk majd meg) csak az ukrajnai munkatáborokig jutnak el. S ők még a szerencsésebbek közé tartoznak, mert a többség, kivált a vidéki és az 1938 és 1941 között a kedvező geostratégiai csillagállás és Adolf Hitler kegye révén az anyaországhoz visszakerült területek (Észak-Erdély, a Partium, Felvidék,

Vajdaság) *magát* kevés kivétellel (mint Valter Roman meg Goldberger Miklós és még jó néhány romániai magyar internacionalista „nem zsidó zsidó"[!]) *magyarnak valló és érző zsidósága* Auschwitzban, Buchenwaldban és Mauthausenben végzi, vagy a Dunába lövik később a nyilasok. Ez a levezetés ismét valamiféle mantrának hathat, de ha ezen nem rágjuk át újra és újra magunkat, akkor *semmit se értünk meg az 1944/1945 utáni magyar történelemből.* Mert a leendő csúcsmenedzser sokkal okosabb és diszkrétebb annál, hogy politikai meggyőződésének nyilvánosan hangot adjon, mint például a kifejezetten keményvonalas Sebes, aki ezt hatalmi fegyverként is úton-útfélen hangoztatta, de aligha lehet más, mint baloldali meggyőződésű ember.

Akárcsak barátja, Szepesi György, aki a *Búcsú a mikrofontól* című 1998-ban kiadott könyvében s egy 2009-ben megjelent interjújában kifejti: ma is mélyen fájlalja, hogy nem tett meg mindent szintén munkaszolgálatra vezényelt Budapesten maradt rokonszenves édesapja megmentéséért! Másrészt egész nemzedéke – és kényszerből, a magyar történelem érzelmileg feldolgozhatatlan fordulatai következtében menthetetlenül balra sodródott, mély identitásválságba s ebből következően szerepzavarba került társadalmi rétege – nevében tömören így összegzi az interjúban világlátását, s abból fakadó, akár a szocialista államhatalom erőszakszervezeteibe – köztük a titkosszolgálatokba – való belépésig elvezető politikai meggyőződését:

> „A [II. vh. idején a] *sorkatonák és a munkaszolgálatosok egyaránt szenvedtek. A holokauszt és a 2. magyar hadsereg pusztulása együtt járt. Mindkettő az akkori magyar jobboldal bűne volt. Ezért léptem be 1940-ben a Szociáldemokrata Pártba, ezért maradtam és leszek halálomig elkötelezett baloldali.*"

Családnévtan és identitásválasztás

Mielőtt végre tényleg folytatnám Östreicher regényes életrajzának felvázolását, kénytelen vagyok még egy utolsó kitérőt tenni, mert egy újabb szerencsés véletlen – Szepesi Gy. és V. Roman eredeti családnevének hasonlósága – egy olyan rövid történeti-etimológiai levezetésre ad alkalmat, amely jelentősen megkönnyítheti *futballon túli mondanivalóm* recepcióját. Tehát, ismét nagyon kurtára szabva: a névváltoztatás sokat elárul egy ember identitásáról! Arról, jól érzi-e magát a bőrében, azonosul-e családjával, társadalmi rétegével, népével-nemzetével, esetleg törekszik valamerre, vagy szabadulni akar valamitől, elvágyódik valahova, netán egy másik nemzet politikai/érzelmi kötelékében igyekszik az önmegvalósításra, s a variációk skálája itt is végtelen.

Mit is cselekszik az ifjú Friedländer György? A felvidéki Szepesváralján született atyja nyomdokain a SZEPESI nevet választja. *Magyarosít.* Ezzel ország-világ tudtára adja, hogy *a vészkorszak és a holokauszt ellenére a magyar nemzet kebelében kívánja leélni életét!* Hát a fiatal Neuländer Ernő?

Ő brünni egyetemistaként a *Roman* mozgalmi nevet veszi fel, állítólag Nicolae Goldberger (Miklós) sugalmazására, akinek szintén magyar az anyanyelve, olyannyira, hogy született román elvtársai körében hajlott korában is közröhej tárgyát képezik primitív románsággal fogalmazott, helyesírási hibáktól hemzsegő vonalas szövegei.

Más szóval *Szepesi magyar hazafi*, Roman pedig pont a legnagyobb történelmi rivális népi közösségébe tart, hogy aztán KGB-s tábornoki egyenruhában a szóbeszéd szerint egy vörös csillagos tank tetején masírozzon be Bukarestbe. Vagyis a különbség ég és föld! Ez még Rákosi Mátyásnak is szemet szúr, aki 1954-es budapesti találkozójuk során azt kérdezi – természetesen magyarul – Romantól, akit még Moszkvából jól ismer, miként lehetséges, hogy sok romániai magyar románabb akar lenni a románoknál?!? Rákosi konkrétan azon akadt fenn, hogy a nagyszalontai születésű Mogyorós Sándor (1911–1969) miért írja következetesen *Alexandru Moghioroș*-nak a nevét!

Most már csak az a kérdés, hogy Szepesi és sok tízezer kor- és sorstársa miféle Magyarországot akar? Természetesen nem a régit, a tőkés-földesúri neobarokk Magyarországot, hanem egy vadonatúj másikat. Ezt szovjet mintára „szocialistának" hirdetik és képzelik, de nincsenek tisztában vele, hogy a történelemben nemigen vannak 'ugrások' (ha igen, akkor is jobbára visszafelé), s a bolsevik típusú társadalomfejlődés-gyorsítási kísérlet nem vezethet máshoz, mint proletárdiktatúrához, az erőszakszervezetek és titkosszolgálatok túlburjánzáshoz és a csenevész magyar demokrácia eltiprásához. Némi iróniával a Történelem cselének is mondhatnánk mindazt, ami 1948 és 1956 között, majd kicsit tompítva, enyhültebb formában a Kádár-rendszerben zajlik, hiszen a vészkorszak megpróbáltatásai miatt a klasszikus magyar nemzeteszmével meghasonlott *echte* magyar polgárok – meg persze a hozzájuk merő megalkuvásból tessék-lássék idomuló 'útitársak' – tömegeivel veretik szét a legalább a '48-as forradalom óta lepergett *egy teljes évszázad* mondhatni mindenik társadalmi rétege *közös erőfeszítései*, lényegében *az egész magyar polgári átalakulás* minden addigi eredményét. (Kivéve persze azt, ami a kollektív mélytudatban régóta szilárdan rögződve kiirthatatlan!)

Leírom ismét: a szerves magyar polgári fejlődés folytatódása *helyett* „a munkás-paraszt népi hatalom" s persze a „burzsujok" likvidálása. Mondhatnánk: 'önfia vágta sebét'! Ezt nyugodtan nevezhetnők a magyar társadalomfejlődés egyik legnagyobb paradoxonának, hiszen a két világháború közötti évek és a holokauszt traumáiból s hazánk cúgos geostratégiai fekvéséből is következően a legokosabb magyar emberek többsége előtt is elhomályosult, hogy a „szocializmus építése" fából vaskarika, semmiképpen *nem lehet* a szerves magyar társadalomfejlődés következő fázisa! Ezt csak olyan mélyen gondolkodó elmék láthatták át, mint az ugyanezen pesti polgári rétegből származó Lukács György, aki persze, jó okkal, hallgatott róla. Más apropóból mondta ugyan, s kételyeit is éreztette, de egyik *bon mot*-ja nagyon passzol ehhez a levezetéshez: *„Az igazságig sokszor keresztül kell hazudnunk magunkat!"*

Lukács György, a 20. század egyik legnevesebb magyar filozófusa (Forrás: archív)

Egy utat tévesztett és meghasonlott nemzedék

A magyar sportmozgalom és a magyar futball irányítói döntő többségükben ebből a megzavarodott nemzet- és osztálytudatú *meghasonlott generációból*, és ebből a magát őszintén „szocialista hazafiként" azonosító társadalmi rétegből származtak, s ebben a szellemben, meggyőződésben cselekedtek is. Ki akarták (volna) irtani a magyar sportból s leginkább a futballból az előző, általuk engesztelhetetlenül meggyűlölt „Horthy-fasiszta rendszer" csökevényeinek és erkölcsi mételyeinek tekintett jelenségeket: a csempészést, a valutázást, a seftelést, s mindazt, ami még ebből következett. Egyszóval „a burzsoá anyagiasság eluralkodása" (Gergely Ferenc) ellen indítottak reménytelen szélmalomharcot! Holott azok többsége egy félbemaradt, kiteljesedni nem tudó *korlátozott polgárosodás* szimptómái, a gyors társadalmi felemelkedés emeltyűi és a presztízs-hierarchia garádicsain való erőltetett ütemű felkapaszkodás hágcsói voltak csupán, amely az ötvenes évek elejének leromlott életviszonyai, csekély kereseti lehetőségei és visszafogott áruellátása közepette különösen szemet szúróvá tette a magyar labdarúgás aranykorának valóban szenzációs adottságú kirakatcsapata játékosainak kirívó anyagi lehetőségeit, luxusfogyasztását – és kihívó, olykor bicskanyitogatóan provokatív életstílusát. Erről is érdemes meghallgatnunk Gergely Ferenc véleményét:

> *„Az élsport tagjai járták a világot akkor is, amikor a lakosság döntő többsége még a szocialista tábor országaiba is csak nehezen jutott el. Látták a csillogó felszínt, az itthon beszerezhetetlen használati tárgyakat, élvezeti cikkeket, a divat újdonságait, a technika vonzó csodáit. A csábításnak nehéz volt ellenállni. A társadalmi emelkedéshez szükséges volt státus-szimbólumokra, amelyek a lakás és berendezésének modernségében, technikai felszereltségében (gépesítés), gépkocsi márkájában, nyaraló birtoklásában, ruházatban, társadalmi kapcsolatokban jutottak kifejezésre. Nyomás nehezedett rájuk a családtagok, a rokonság és az ismerősök részéről egyaránt. Mindenki szeretett volna valami »menő cuccot« birtokolni, abban tetszelegni. A legújabb nyugati divat szerint öltözködni, a slágerlisták élén álló könnyűzenei produkciókat hallgatni a lehető legkorszerűbb magnón. Az elzártság, a szürkeség, az egyhangúság elsöprő erejű vágyakat ébresztett. Ezt átélték, nap mint nap tapasztalták az élsportolók. Számosan akadtak közöttük olyanok, akik nem tudtak a csábításnak ellenállni, és egyre nagyobb mértékben igyekeztek jövedelmük növelése érdekében ki is használni."*

Itt jegyezzük meg, hogy Kocsis Sándor felesége, Aliz asszony, akinek nagy szerepe volt férje kint maradásában, körülbelül azt mondta itthoni körülményeikről egy magyar újságírónak, hogy futballistafeleségekként 1950 és 1956 között jobban, nagyobb luxusban éltek, mint másutt a királynők. Ugyanerről egy kortárs, az ugyancsak ehhez a meghasonlott, polgári érdekű, de „szocializmust építő" rétegből származó s a futballvilágot belülről is

kitűnően ismerő (maga is tagja lévén) Zsolt István, a nemzetközileg is jegyzett játékvezető, így ír 1974-ben megjelent *A pálya közepén* című könyvében:

„Ezek a nagyon fiatal emberek olyan hamar emelkedtek az átlag fölé, az átlag meg olyan tátott szájjal bámulta őket – a karriernek ez a bizonyos fajtája ma [1974-ben] elképzelhetetlen nimbuszt jelentett akkor –, persze hogy külön típus alakult belőlük. A pénz lett az istenük, és nem igaz, hogy túl könnyen jutottak hozzá. *Ha a labdarúgást elfogadjuk tudásnak, művészetnek, akkor ők ennek egyetemi tanárai voltak* [...] Szerették a pénzt és rajongtak a labdáért, és pontosan érezték a kettő közötti szoros összefüggést. *Egymáshoz* – folytatja éleselméjű fejtegetését Zsolt – meglepően *kevés közük volt*, bizonyos, talán *sztári féltékenykedések néha gyűlöletté fokozódtak, ez a gyűlölet* azonban, ha kellett, *nagyon jól összeforrasztotta őket* [...] A mostoha egyéb körülmények s a nagyszerű labdarúgás hétről hétre megtöltötték a pályákat, s noha a diktátorszagú szakvezetés mindössze két klubcsapatba tömörítette a válogatott tagjait, *annyi egyéniség szaladgált akkoriban a pályákon, hogy mindenhová jutott elég belőlük. A válogatott meg sikert sikerre halmozott. Végigverte Európát* (...)" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Hát, ami azt illeti, tényleg nem verdeshette az eget a korabeli szurkolók igényszintje, s nem vall éppen kifinomult, polgári viselkedésre az a jelenet sem, amelyet Buzánszky rögzít emlékeiben 'Rongylábú' némi öngyűlölettől sem mentes egyik ismétlődő gesztusáról, miszerint meccs közben, nézők tízezrei szeme láttára „*felköpött a levegőbe, alája állott, belefejelt, aztán fapofával törölgette magát a kornerzászlóban, a drukkertábor pedig nyerített a gyönyörűségtől*..." A szimpatikus jobb-bekk nem rest a következtetések levonására sem: „*labilis idegzetű, öntörvényű és flúgos volt*", aki a 6:3 utáni második londoni éjszakán pirkadatkor „*ingben-gatyában botorkálva üvegből itta a méregdrága francia pezsgőt az Oxford Street sarkán álló, ma négycsillagos Hotel Cumberlandben!*" – „*Nem véletlenül kapta a Bolond ragadványnevet Puskástól*", összegzi Buzánszky, ám tüstént hozzáteszi, hogy „*a művész személyiségénél jóval lényegesebb a művészete! A futballistának is egyetlen mércéje lehet, a tehetsége.*" Ez volt végeredményben, állandó, sokszor rosszízű civakodásaik ellenére balösszekötőjének is a véleménye, amikor egy ízben másik világklasszis balszélsőjével, Gentóval hasonlítva össze, Puskás így nyilatkozott róla:

A Real Madrid balszárnya 1960-ban, Puskás és Gento (Forrás: archív)

„*Czibor* [...] *kevésbé vette komolyan az életet, és éppen ez volt a jó benne. Ösztönös személyiség volt– a kiszámíthatatlanság része volt a charmjának – és a magyar Aranycsapatban több szabadságot engedhetett meg magának, mint Gento a Realban.*" (Mindazonáltal egy másik alkalommal Puskás ezt még azzal toldotta meg, hogy „*Zolival jobban megértettük egymást, de Francisco veszélyesebb volt a pályán.*") (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

Ezzel a kivételezett helyzettel Czibor, mint korábban is olvashattuk, gyakran a végletekig feszítve a húrt, rendszeresen visszaélt, mert hogyan vélekedjünk például arról a másik megrögzött szokásáról, miszerint kisollót tartott magánál, „s mindenkinek levágta a nyakkendőjét [...] Vadigeneknek" is! Ha pedig az illető ezt zokon vette, Zolikánk, trágár megjegyzésekkel fűszerezve mondandóját, így nyugtatgatta a pórul járt delikvenst: – „*Ne dilizz öreg, ne dilizz, majd hozok neked kintről sokkal szebbet, mint ez a másik volt!*" Megtehette, még az ilyen extravagáns szórakozásra is bőven futotta a szinte korlátlanul behozható csempészáruból!

Zsolt István egy nemzetközi meccsen, síppal a szájában (Forrás: archív)

1952-ig ugyanis teljesen világossá vált: „a szocialista vezetés" valójában nem tudja megadni az egyetemes magyar nemzetnek és a magyar nemzeti önbecsülésnek óriási dicsőséget szerző aranylábú fiúk világraszóló teljesítményének ellenértékét! Mindenki tudja: ezért „szólt le" Farkas telefonon (K-vonalon, nyilván magával Rákosival egyeztetve) egy-egy nagyobb diadal után a Pénzügyőrség és Vámhivatal Parancsnokságára: hagyják csak, hozzanak be háborítatlanul azt és amennyit bírnak... Hoztak is, majd' beleszakadtak, ilyen történetekkel tele van a magyar futball-legendárium. Csupán ízelítőül idézzük – rövidítve – Gergely Ferenc szikár történészi összesítését:

„A jövedelmek tényleges mértékéről és 45–56 közötti alakulásáról számszakilag hiteles képet adni mi sem tudunk. [...] Néhány adattal egészítjük ki csupán az eddig közzétetteket: Zsolt Róbert *Puskás Öcsi* című művében a »száguldó őrnagy« katonatiszti fizetését 2.400 forint »körülinek« jelöli, amihez 400 forint kalóriapénz és a pontok után járó évi 8–10.000 forint járult. A dél-amerikai túra 16 ezer dollárral gyarapította bevételeit. Egy, a labdarúgó válogatottak havi jövedelmét soroló összegzés szerint a legmagasabbal, 4.780 forinttal Bozsik József teljesítményét honorálták. Puskás ezen a listán 2.930 forinttal, Tichy Lajos mindössze 1.900-zal szerepel. Az 1954-es vb alkalmából 10–10.000 forintot kaptak. Bukovi Márton csak nyolcat. Összesen 1.586.000 forint gyarapította a csapat bevételét. 1955-ben jutalmat kapott a 75. válogatottsága alkalmából Puskás Ferenc 7.000, Bozsik József pedig házasságkötése örömére 8.000 forintot [...] Mindez nem elégítette ki a legjobbak egy részét [...] A 'csencselésnek', a nyugati árucikkek törvénytelen, egyre nagyobb mértékű becsempészésének gyakorlata a helsinki olimpia után/nyomán gyorsult fel, szélesedett ki. »Macska-egér« harc bontakozott ki a játékosok, a kísérő politikai megbízottak, a Vám- és Határőrség és az ÁVÓ között. Hogy ebből végül is ki kerül ki győztesen, egy pillanatig sem lehetett vitás. A korrupció itt is jelen volt. A külföldre utazó sportolóknak a következő szövegű nyilatkozatot kellett tenni: »*Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy stockholmi utazásommal kapcsolatban senki részére sem vinni, sem hozni semmiféle csomagot vagy leveleket nem fogok.*« Hogy ez a valóságban mit jelentett, azt a VOP-nak a MDP KV Adminisztratív Osztályának 1955-ben küldött átirata tényekkel világítja

meg. 1954-ben és 1955 első félévében – olvasható a jelentésben – a felfedezett, sportolókkal kapcsolatos vámbűntettek a következők: »Lantos Mihály 20 pár nylon harisnya (2.420 frt), U.ő. 60 drb nylon kombiné (11.520 frt), Babolcsay György 100 pár nylon harisnya (12.100 frt), Kocsis Sándor 20 női nylon nadrág, 60 pár harisnya, 60 selyemkendő (19.660 frt), Puskás és Loránt 25 pár nylon harisnya, 10 pár férfi harisnya, 15 selyemkendő, 12 nylon női nadrág, 130 borotvapenge és ajándékként 1 drb. doxa óra. (8.937 frt [...]« A Legfőbb Ügyésznek a KV Titkárságának küldött átiratából kiderül, hogy 1956 nyaráig a csempészéssel kapcsolatban »olyan erélytelenséget tanúsítottak«, ami »bátorítólag hatott az elkövetőkre«. A főbűnös kiemelése folytán »sok esetben az üzérkedésben résztvevőkkel szemben sem lehetett« érdemben fellépni, ami a törvényességet súlyosan sérti. Ez, többek között Bozsik Józsefre vonatkozik, akinek a mentelmi jogát [Bozsik 1954 és 1957 között parlamenti képviselő] fel kellene függeszteni. A törvénytelenül behozott árucikkek értékesítésén [...] egész hálózat dolgozott. Egyedül I. M. kb. 390.000 forint értékű árut segített eladni. Kérdés: Bozsik miből szerezte ezeket be [...]" Gergely, egy Horváth Zsolt nevű szakíróra hivatkozva így összegez: „okosan, diplomatikusan kihozta (kihozták) a maximumot a kor adta lehetőségekből".

Azonnali és hosszabb távú következmények

De hogy ez hosszabb távon milyen erkölcsi pusztítással járt az egész magyar labdarúgásra s közvetve közéletünk morális állapotára (és sok minden másra) nézve, arról megint Gergely Ferenc kitűnő tanulmánya tudósítja az utókort: „1953-ban erre [ti. a csencselésre] már az NB II.-es játékosok is törekedtek, egyre szélesebb körben, egyre gátlástalanabbul. Az élvonal példája hatott, s nyomában szaporodtak az MLSZ-hez, az OTSB-hez és a pártvezetéshez érkező bejelentések. Valamit tenni kell, minél előbb. Ezt egyre több vezető belátta. Hogy mit, arról változatlanul különböztek a vélemények. Volt, aki elkerülhetetlennek látta a profizmus visszaállítását. Mások, politikai következetességre hivatkozva, ezt mereven elutasították. Abban minden érdekelt egyetértett, hogy intézményesen kell gondoskodni a sportolók szociális helyzetéről, a sportolás befejezését követő életük biztonságáról, nyugdíjukról.

Az erre vonatkozó tárgyalásokon már használták az 'életpályamodell' kifejezést, ami annyit jelentett: a sportoló pontosan tudja, hogy a versenyzése idején, majd azt követően milyen törvényes keretek között alakíthatja életét [...] 1955 márciusában a Sportoktatási Hivatal tervezetet dolgozott ki a sportolók [...] szociális helyzetének rendezésére. E szűkkeblű iromány még kalória-pénzt is csak azoknak a válogatottaknak ígért, akik »megérdemlik«, az utánpótlás tagjai közül pedig azoknak, akik »várhatóan esélyesek lesznek«. [...] A válogatott 1945 óta 54 győzelmet aratott, nyolcszor ért el döntetlen eredményt. A vereségek száma megegyezett a döntetlenekével. Az összegzést követő határozat szerint a játékosokat »szerény magatartású, öntudatos emberekké kell nevelni...« Az »aranycsapat« szószólói, a lehangoló 1954-es berni kudarc után, 1955 [...] június 13-án [...] panaszt tettek, amiért az északi túrára beígért összeget, de még a gólpénzt sem kapták meg. A négy mérkőzés után járó 12.000 forint helyett mindössze 9.000-et kaptak. Puskás a színészek jövedelmére hivatkozott. Ha a sztárok kaphatnak havi 30.000 forintot, akkor ők is. Bozsik a csapat világraszóló sikereire, a tetemes bevételekre, az ország jó hírének öregbítésére utalt. Ezzel szemben állt a Párt döntése, miszerint egy-egy válogatott mérkőzés után maximum 5.000–5.000 forint adható [...] A helyzet, 1956 elején, még tovább romlott [...] Czinege Lajos szerint »a kulturális Párt- és Kormányintézkedésekre az elmúlt napokban érzékelhető egy bizonyos fejlődés, azonban az összes sportágak közül a labdarúgás az, ahol ezt nem tudjuk mondani... a látszat ellenére nincs minden rendben«. Példaként említette Puskás »orgiáit«. Hegyi Gyulát idézzük: »Puskás borkimérésével kapcsolatban elmondja, hogy odáig ment el, hogy felhívta Bognár ezredes elvtársat, amelynek során kiderült, hogy Puskásné anyja vezető ebben a borkimérésben. Helytelennek tartja, hogy erről a kérdésről nem kapott jelentést. Azt, hogy Puskás orgiákat rendez ebben a kimérésben – mondotta Hegyi –, azt a szemtelen magatartásából következtetni lehet«. Czinege Lajos: »ha a Párt, az OTSB és a SZOT nem intézkedik, akkor azt lehet mondani, hogy bűntanyává válik a labdarúgósport. Sajnos néhány vezető elvtárs fenntartás nélküli állásfoglalása az élsportolók ellen, ezt a helyzetet még tovább túlozza (sic!)... eltűrnek olyan erkölcstelenséget, amelyet még a burzsoá rendszerben sem tűrtek el.«"

Czinege Lajos, a Kádár-rendszer egyik hű (párt)katonája (Forrás: archív)

Csencselés, csempészés, valutázás, beszervezés – fradista háttérrel

A lehangoló tabló még hosszasan folytatódik, de mi csak arra az egyetlen mozzanatára összpontosítsunk most, hogy innentől kezdve a hatóságok – csempészés és valutázás (devizagazdálkodási bűntett) címén – szinte bárkit, bármikor elővehettek, sarokba szoríthattak, és meglehetős gyakorisággal – sanda „segítségnyújtás" címén, vagy otromba zsarolás útján – beszervezhettek! S ez a helyzet tovább fokozódott a Kádár-korban! A Fradiban pedig éppúgy csempésztek, valutáztak és bundáztak, mint mindenütt a magyar labdarúgóvilágban. Csak a következmények voltak kicsit súlyosabbak. Minthogy, mindennek valamiféle elágazásaként, *a fradizmus* szociológiai, társadalom-, mentalitástörténeti és önazonossági szemszögből, valamint beidegződéseit, dinamikus sztereotípiáit tekintve e föntebb vázolni kívánt ideológiai megalapozottságú jelenség-csoportnak – *a szocializmus építésének* – eszmeiségében sokszor homlokegyenest ellentmondott. Sokáig, a hatvanas évek végéig legalább, megőrződött a franzstadti kézművesek, iparosok, pékek, hentesek, kisvállalkozók több korábbi nemzedékig visszanyúló

Kispéter Mihály, Rudas Ferenc sérülése (1950. március 19.) után a Bp-i Kinizsi csapatkapitánya, a fradizmus egyik megtestesítője, csapata 1947-es mexikói túráján (Forrás: Fortepan)

'törzsökös' munkaethosza és egyszerű, hétköznapi becsületessége, erkölcsisége, büszkesége, amely kiáltó ellentétben volt a 'mozgalmat' és a 'pártot' ugródeszkaként használó karrieristák meg 'útitársak' nyomulásával és smúzolásával! A konfliktus így elkerülhetetlennek bizonyult, különösen Jaross Andor nyilas belügyminiszter nyomasztó árnyával megtetézve! Először, mint láttuk, a zöld-fehér egyesület drasztikus meggyengítése került napirendre a feloszlatásig elmenően. Aztán a szakszervezeti keretekben próbálták megregulázni a Kinizsire átkeresztelt egyesületet és renitens szurkolótáborát, nem túl nagy sikerrel. Egy, először 1997-ben publikált (s azóta többször idézett) dokumentum tanúsága szerint az új rezsim első emberében az ötvenhat októberében lezajlott utcai harcok hatására még erősödött is a zsigeri ellenszenv a 'fradizmus' és képviselői iránt. Kádár már-már rögeszmésen azt gondolta, hogy a városi gerilla megmozdulásokban részt vevő és a végsőkig ellenálló gyakran munkásszármazású fiatalok, a „pesti srácok" – 'szent suhancok' – s egyéb 'népi demokráciánkra veszélyes' elemek nagy része fradista, legalábbis érzelmileg, potenciálisan az, s mint ilyen, született ellenforradalmár, az 'új' rendszer kérlelhetetlen ellensége!

1957. október 9-én egy, a magyar sport jövőbeni kérdéseiről határozó bizalmas sorsdöntő PB-tanácskozáson az alábbi indulatos mondatok szakadtak fel az új rendszer főemberéből:

„Megmondom őszintén, hogy ezekkel is harcoltunk mi a múlt évben, a diákok egy részével, a huligánokkal, meg a »B« középpel. Ez egy fasiszta gyülekezet – ami persze nem azt jelenti, hogy mindenki, aki ide tartozik az fasiszta – de *a lényege az*, és az sem véletlen, hogy *a Ferencváros a fő bázis*. Tavasszal nagy nyilvános ülést tartott a »B« közép. Ez egy veszélyes intézmény, ehhez a sportnak nagyon minimális köze van. Azok, akik ezt kifundálták, nem a sport iránti szeretetből tették, azok, akik részt vesznek benne, lehet, hogy a sport végett vesznek részt benne. *Én például ezt az idei tavaszi helyzetet felhasználtam volna arra, hogy örökre megszüntessem a »B« középet úgy, hogy legalább 80 vezetőt letartóztattam volna és börtönbe csukattam volna legalább 10 esztendőre.* Saját szememmel láttam – nemcsak football hanem

A Kádár-kor hajnalán, Csermanek János elvtársai körében, 1960-ban (Forrás: archív)

A B-közép a Kádár-kor hajnalán (Forrás: Koós Levente gyűjteményéből)

vízipóló-mérkőzésen is –, hogy a mérkőzéssel [!] háttal állva dolgoztak a dirigensek. *Csürhe, szervezett fasiszta banda ez.* Meg kell végre ezt érteni, és *le kell velük számolni*. Ezekkel megint úgy találkozunk majd, hogy puska lesz az ő, de remélem, a mi kezünkben is. Nem lehet szentimentálisnak lenni, mi még kibírjuk, ha a »B« közép miatt hangoskodni fognak. *Nem lehet tűrni, amit csinálnak. Ha az elvtársak nem ügyelnek, akkor a sportmérkőzések lesznek az egyetlen legális területei a szovjetellenes, kommunistaellenes, antiszemita hangulatkeltésnek, és 70 000 emberre lövetni nem tréfadolog.*" (kiemelés tőlem – B-K. B.)

Néhány évvel később 1960 körül némileg módosult, finomodott a 'koncepció'. Erről ezt írja Koós Levente egy másik cikkében:

„A kádári hatalom a forradalom leverését követően kiemelten foglalkozott a Ferencvárossal. Ha csak az eseményeket követő első tíz évet vesszük figyelembe, majd' húsz olyan állambiztonsági ügynököt nevezhetünk meg, akik jelentettek a Fradiról. A politikai rendőrség minden fronton támadásba lendült. Ügynökeit beépítette a szakosztályokba, a csapatokba és természetesen a szurkolók közé is. A Fradin nemcsak hogy rajta maradt a Rákosi-rendszerben ráragasztott fasiszta megbélyegzés, hanem bővült is, mint ahogy azt még a hatvanas évek elején is olvashatjuk belügyi aktákban: »Az FTC köré tömörülő fasiszta, huligán elemek az ellenforradalom leverése óta mint legális lehetőséget használják fel az FTC köré tömörülő szurkolótábort, és ennek égisze alatt népi demokráciaellenes, uszító, rendbontó tevékenységet fejtenek ki.« Kádárék féltek egy újabb ötvenhattól, több esetben is attól tartottak, hogy egy-egy Fradimeccs utáni felvonulás a forradalomhoz hasonló megmozdulássá növi ki magát."

Láttuk már: „Bakos Miklós" jelentéseinek is vezérmotívuma az „osztályellenség" elleni küzdelem, az „ellenséges elemek" kiszűrése, felderítése és feljelentése.

Östreicher-kisportré, III.

De inkább térjünk vissza Östreicherhez!

1952-től felgyorsulnak körülötte az események: ez év tavaszától a Budapesti Honvéd gazdasági felelőse, pénztárosa, egyszersmind a Magyar Néphadsereg polgári alkalmazottja. Van persze katonai rendfokozata is: főhadnagy. A Szolgálatok Archívumának raktáraiban az ő fényképes személyi törzslapját is őrzik. Erről az is megtudható, hogy 1952. május 19-én kerül utolsó hazai munkahelyére, 1976/1977-ig legalábbis. A törzslapról egyéb, eddig nem közismert adatok is leolvashatók: mindössze 8 reált végzett, szakképzettsége nincs; 1945 előtt nem járt külföldön, hacsak nem számítjuk ide a nem kívánt ukrajnai 'kirándulást'. A személyi adatlap nem tünteti fel, hogy beszél-e valamilyen idegen nyelven, de gyaníthatjuk, hogy gyerekkorától jól tud németül, akárcsak, egy adat szerint a szintén nyugat-magyarországi Czibor. (Hacsak nem igaz mégis, hogy a Czibor család a harmincas/negyvenes évek fordulóján pár esztendeig valóban Lugoson élt.) Az viszont biztosnak tűnik, hogy kiváló nyelvérzékkel rendelkezik, mert pár hónap alatt, már Madridban, megtanul spanyolul. Ez onnan tudható, hogy amikor Kubala ajánlására a Real második embere, *Raimondo Saporta* a nagyvonalú szerződésajánlattal Bécsben személyesen felkeresi, még tolmácsra van szükség a kontraktus nyélbeütéséhez. Aztán már egyáltalán nem.

A törzslapon korábbi pesti lakcímei is szerepelnek, sorrendben: VII. ker. Barát u. 3.; V. ker. Zsitvai Leó u. 20.; s végül: VII. ker. Akácfa u. 6. Érdekesség, s ez is a föntebb vázolt *speciális futballközeg* homogenitására vall: Barát utcai lakását egy időben Bozsik Józseffel osztja meg. Feltételezésünk szerint *1950 előtt* lakhattak közös fedél alatt, talán épp Galamb utcai üzletvezető korában, s ez a tény nyilván szintén összefügg Östreichernek a Honvédba való átlépésével. Más semmi! Hegyi esszéjéből kiderül: kétszer is nősült, a második házastárs nevét a *Győri Megyei Könyvtár* adatbázisa fel is tünteti. Egy másik forrásunk (Garamvölgyi Ágoston, az ÁVH kihallgató tisztjei előtt tett gépelt *Önvallomása*, amelynek szerzője a Honvéd 3. számú tartalékkapusaként szintén részt vett az 1956/1957-es 'vegyes' túrákon, s csak jó egy évvel később tért haza, amikor is magától értetődően őt is elszámoltatták) közli azt is: szintén Nyugaton élő elvált feleségét élete végéig istápolja, a második nej tudtával! Garamvölgyi azt is megerősíti, amit eddig is tudni véltünk: „Az üzlethez és a pénzhez nagyon ért [...] ezért tudott Spanyolországba (a Reál Madridba) szerződni."

A futballvilág sűrűjében: Östreicher ügyintézés közben (Forrás: archív)

A Reálnál 1957–1963 között aratott visszhangos sikersorozat nem előzménytelen: Östreicher már 1955–1956-ban magára vonja a közfigyelmet, először a Honvéd szakosztályvezetőjeként, olyannyira, hogy az egyesület vezetősége '56 őszén rábízza Puskásék hivatalos nyugat-európai túráján a csapatvezetői teendőket is, amelyeket az intézőből vendéglőssé, majd üzletvezetőből menedzserré avanzsált Östreicher a rendkívül kényes politikai helyzetben is mintaszerűen lát el. Ekkor derül ki, ő is olyasmit tud, amire születni kell, megtanulni nem lehet. *Tehetséges!* Vendéglősnek, pénzügyi szakembernek, futballvezetőnek egyaránt. Talán még politikusként is megállná a helyét, ha ez a pálya érdekelné. Itt, ezen a ponton nő fel zseniális játékosaihoz, így válhat velük egyenrangúvá. Mert leginkább mégsem a pénzhez, hanem az emberekhez, az emberi kapcsolatokhoz ért, s van még egy kiváló tulajdonsága: *másokban is csalhatatlan ösztönnel megérzi a talentumot.*

Ráadásul a közönséges halandók elsöprő többségével szemben, nem érez zsigeri ellenszenvet irántuk, nem akarja eleve lenyomni őket, minthogy maga is az. Inkább önzetlenül segíti, támogatja őket. Gyanúm szerint ebből egy kevésbé rokonszenves vonás is levezethető: „Kőszegi" tk. 1977. április 28-án jelenti, hogy Östreicher – immár a magyar válogatott túravezetőjeként – a játékosok közül csak a két legtekintélyesebbel, Bálint Lászlóval és Fazekas Lászlóval, a 'vezetők' közül pedig *kizárólag* Krizsán Józseffel, az MLSZ főtitkárával és Kutas Istvánnal, az MLSZ elnökével érintkezik. Baróti Lajos szövetségi kapitánnyal viszont „nem volt jó a kapcsolata", többször került vele nézeteltérésbe. Fazekassal ellenben olyan jóban volt – ugyanezen raportőr szerint –, hogy az utolsó Európa-klasszis magyar csatárok egyike korábban Östreicher „benidormi szállodájában már nyaralt is több ízben". „Kőszegi" tk. megállapítását Garamvölgyi is megerősíti, amikor így nyilatkozik: *„Inkább a nagynevű játékosokhoz húzódott és legtöbbet ezekkel foglalkozott".* Garamvölgyi azt is megfigyelte, hogy Östreicher *mindig egyedül tárgyalt a különféle futballpotentátokkal és sporton kívül semmilyen témában nem bocsátkozott társalgásba senkivel, politikaiba különösen nem!*

Portyázás és kalandozás Nyugat-Európában és Dél-Amerikában

De ne szaladjunk annyira előre, egyelőre még 1957 elején járunk. Javában zajlik a „vad túra" néven közismertté váló dél-amerikai kaland, immár az MLSZ engedélye nélkül. Ennek is Östreicher a vezetője, s ezt is hibátlanul lebonyolítja. Óvatosságból bevesz a kupaktanácsba egy éles eszű MTK-st (Sándor Károlyt), és egy, a pénzhez ugyancsak banktisztviselő szinten értő dózsást, Szusza Ferencet, aki hajdan szintén a Galamb utcai borozó törzsvendégei közé tartozott, ráadásul Angyalföld és Újpest határán együtt gyerekeskedett „Galambossal". És az utolsó centig hiánytalanul elszámolnak a sok tízezer dolláros bevétellel. Még azok is, akkor horribilisnek számító háromezer dollár körüli összegeket kasszíroznak, akiken a mez sem vizesedett meg, olyan keveset játszottak. Nem csoda, hogy az egykori Aranycsapat maradékát és a hozzájuk csapódott egyéb kalandozó futballistákat tartalmazó társaság, amikor Östreichert és a kint maradás mellett döntő világsztárokat itthonról heves politikai támadások érik (főként az MLSZ részéről), a csapat tagjai nyílt levélben – *Nyilatkozat Östreicher Emil mellett,* Rio de Janeiro, 1957. január 11. – veszik védelmükbe. Minderre emberileg Östreicher azzal teszi fel a koronát, hogy az illegális túrán részt vevő, de hazakészülő s a következményektől tartó futballistáknak ezt mondta: *„Ha otthon felelnetek kell a tiltott túráért, kenjetek mindent rám!"* E jellemzések

A 'vad túrán': Zizinho, Guttmann és Puskás Ríóban, 1957 januárjában (Forrás: archív)

Két „spanyol" futball-legenda: Kubala (Barcelona) és Puskás (Real Madrid) egy katalán–kasztíliai rangadón (Forrás: archív)

Az igazi királycsináló (Forrás: archív)

és esetek olvastán a történésznek egyre erősödik az a véleménye, hogy Östreicher *törölmetszett úriember* maga is, ama bizonyos, kijegecesedni nem tudó, nemesi típusú magyar gentleman (*gentilhomme*) egyik prototípusa. Akárcsak két legközelebbi futballista barátja: Kubala és Puskás!

Könyvem egy korábbi passzusában már céloztam rá: elképesztő labdarúgótudásokon kívül épp emiatt (*is*) – közelebbről a magyar és spanyol társadalomfejlődés és mentalitás valószínűsíthetően nemesi jellegű rokonvonásai következtében – rajongtak annyira értük játékostársak, vezetők s főként a spanyol és katalán szurkolók egyaránt. Erre érez rá második, immár *hidalgo* mentora: Santiago Bernabéu. Maga mellé emeli, s gyakorlatilag szabadkezet ad neki, pénz- és futballszakmai ügyekben egyaránt. Ezt már ismerjük a krónikákból, de Hegyi Iván joggal tudatosítja, Östreicher sohasem lesz a királyi klub (Franco tábornok kedvenc csapata) harmadik számú embere (a *Presidente* és *Saporta* főpénztáros *után*), ha Kubala nem győzi meg őket, nincs sem rátermettebb, sem becsületesebb ember 'Don Emilio'-nál egy futballcsapat szerteágazó ügyei rendbentartására, még ha az maga a Real Madrid is. Hegyi leszögezi, és tökéletesen igaza van: *Östreicher nélkül nincs Puskás-reneszánsz.* ***Kubala nélkül viszont semmi sincs:*** *se Östreicher madridi alkalmazása, se Cañoncito-legenda, se Kocsis és Czibor barcelonai újjászületése.*

Még egy következtetés: a Galamb utcai vendéglő minden jel szerint igen-igen fontos hely különféle futball- és egyéb karrierek kiindulópontjaként, olyan szinte, mint egy képzeletbeli rakétakilövő állvány. *S egy tényközlés*: a kutatás jelenlegi szakaszában egyelőre nem lehet tudni, Östreicher Emil miért maradt Nyugaton, hiszen eredetileg ez nem állt sem az ő, sem a Kocsis–Puskás duó szándékában. Csak a Cziboréban! Erre vonatkozóan csupán egyetlen homályos adatunk van, Garamvölgyi már idézett 'Öntanúvallomása'. Ebben a tartalékkapus ezt mondja kihallgatóinak:

> *„Östreicher soha nem mondta nekünk azt, hogy ne menjünk haza, mert esetleg bajotok lesz, vagy ehhez hasonló [dolgokat], sőt mindig azt mondta, hogy ti nyugodtan hazamehettek, nektek semmi bajotok nem lesz."*
> – De azért eltöprenghetünk azon, hogy miért tette hozzá: – *„Esetleg ha én megyek, nekem meleg."*

Egy magyarázatunk máris van: Puskás ugyanis nem 1958 nyarán, hanem már jó másfél évvel korábban, 1956. november 29-én bemutatkozott a Bernabéu stadion műértő közönségének. Igaz, még nem a Real mezében, hanem a Budapesti Honvéd csapatkapitányaként! Ő vezette ki a november elseje óta Nyugaton „kalandozó" magyar játékosokat arra a jótékonysági futballgálára, amelyet Rákosi és Farkas Mihály kirakatcsapata egy, a Real és az Atlético de Madridból összeállított vegyesválogatott ellen vívott, természetesen telt ház, zsúfolt lelátók előtt.

Íme a két összeállítás:

Honvéd: Faragó – Rákóczi, Bányai, Dudás – Bozsik, Kotász – Budai II., Machos, Tichy, Puskás, Czibor.

A madridi csapat a Pazos (J. González 35.) – Atienza II., Marquitos, Lesmes – Santiesteban, Zárraga – Kopa, Peiró, Miguel, Di Stéfano, Gento felállásban játszott. Csupán a kapus (*Pazos*) és két csatár (*Peiró* és *Miguel*) tartozott az Atlético kötelékébe, a többiek valamennyien Franco tábornok kedvenc gárdáját erősítették. Vagyis, ha feltesszük a politikai szemüveget, itt bizony két diktatúra, a rákosista és a falangista rezsim elitalakulatai csaptak össze, lett légyen akármilyen barátságos is maga a meccs. Ráadásul Franco generalissimus *anno* nyíltan letette a voksot a magyar forradalom mellett, mi több: önkénteseket toborzott Magyarország – úgymond – „fegyveres megsegítésére". Vagyis akárhogy csűrjük-csavarjuk is

Akinek (szintén) csaknem minden sikerült: Kubala a csúcson (Forrás: archív)

Először a Bernabéu gyepén,
1956. november 29., a Honvéd Madridban.
Puskás mögött Faragó, Kotász, Tichy,
majd Bányai, Rákóczi, Machos és a többiek...
(Forrás: Faragó Zoltán gyűjteményéből)

a dolgot, az újabb *rendszermódosulást* előkészítő kádárista politikusok szemében a meccs „falangista propagandaakciónak" is felfogható, mintegy annak levezető, záróeseményének tekinthető. Arról nem is beszélve, hogy az új „főnök" közvetlen munkatársai között legalább két „spanyolos" volt: Münnich Ferenc mellett Tömpe András is, akire Kádár épp a szolgálatok „megtisztítását" bízta...

S most nézzük meg alaposabban a kivonuló magyar futballistákat! Mit látunk? A vöröscsillagos Honvéd-címert hiába keressük a mezeken. A játékosok bal karján ellenben fekete karszalag virít: a 'budapesti események' áldozatainak emlékére! Ezt ma sem lehet másképp értelmezni: *Puskásék* a vöröscsillagos Honvéd-jelvénytől megszabadulva, bal karjukon *gyászkarszalaggal léptek pályára*! Az eredmény szinte mellékes a politikai *message* mellett, de azért ide írjuk: Di Stéfano három, Peiró és Miguel egy-egy gólt szerzett. A Honvéd góljait pedig a duplázó Machos, továbbá Czibor, Puskás és Kotász lőtte: 5:5.

Erre azt lehet mondani, hogy nem hivatalos mérkőzés volt, a magyar csapat vezetői gesztust tettek a vendéglátóknak... De nem! Ugyanez volt a helyzet a Honvéd november 22-i Athletic Bilbao elleni baszkföldi BEK-mérkőzésén, valamint annak december 20-i brüsszeli visszavágóján is, a Heysel stadionban (helyszűke miatt csak a második mérkőzés csapatképét közöljük): Puskáson, Bozsikon és társain ismét a megszokott vöröscsillagos mez feszül... Ezek után már csak egyetlen költői kérdésünk marad:

ki is volt a Honvéd teljhatalmú vezetője, aki mindezt intézte és felelt is érte? A válasz: Östreicher Emil! (A nyilvánosan tudomásunk szerint soha meg nem fogalmazott 'vádat' egy fénykép gyöngíti, amely Kő András: *Bozsik* című remekbe szabott könyve 2008-ban megjelent második kiadása 139. oldalán látható: a Honvéd már '56 december 8-án fellépett a San Siróban, de akkor az AC Milan ellen. Az eredmény akkor is 2:1 volt Puskásék javára, de a magyar csapat a címertelen szerelésben, fekete karszalaggal lépett pályára! De nem szól mellette az a fotó sem, amely pár nappal a dél-amerikai kaland előtt, december 26-án készült, szintén az olasz futball fellegvárában. S ha maradtak volna még kétségeink a fekete karszalag és Spanyolhon közötti nem is olyan rejtett összefüggések tárgyában, elég rápillantani arra a csapatképre, amely hat nappal a belga fővárosban lejátszott meccs után készült, immár Milánóban, az Internazionale ellen, 1956. dec. 26-án a San Siro stadionban: Internazionale–Bp. Honvéd 1:2. (Ez volt a Nyugat-Európában kalandozó honvédos futballcsapat utolsó, még 'legális' meccse, mármint a „fekete túra" előtt...)

A csapat ismét a megszokott vöröscsillagos mezbe bújt... S ugyancsak a Rákosi-rendszer emblémája díszeleg a két legnagyobb magyar futballsztáron, Puskáson és Kocsison, azon a fényképen, amely a hozzájuk csapódott Guttmann Béla társaságában örökíti meg őket, szintén pár nappal a 'vad túra' előtt...

Guttmann–Kocsis–Puskás fotó.
Három magyar világsztár: Guttmann Béla Kocsissal és Puskással Milánóban, 1956. december utolsó napjaiban
(Forrás: archív)

Három extraklasszis a Cukorsüveg aljában:
Kocsis Sándor, Faragó Lajos és Kotász Antal
(Forrás: Faragó Zoltán gyűjteményéből)

Feltételezett szakszolgálati megfontolások

'Don Emilio' Gelsenkirchenben, a Schalke 04 kispadján Friedel Rausch edzővel (Forrás: archív)

Ennek ellenére, egy ilyen nyugati szakmai diadalmenet, ráadásul Franco kirakatcsapatának csúcsmenedzseri székében még akkor is felkeltheti az itthoni hírszerzés és kémelhárítás főnökeinek a figyelmét, ha tudjuk: magyar szempontból Spanyolország nem tartozott az ún. célországok közé. Olaszország és Nyugat-Németország annál inkább. Igaz, Östreicher 1963–1964-ben Torinóban, a hetvenes évek közepén pedig Gelsenkirchenben is dolgozott, a *Schalke 04* menedzsere volt.

De igazi terepe, amelyet a legjobban ismert, s ahol a legotthonosabban mozgott, Spanyolország maradt. Pályája további hispániai állomásai: *Español Barcelona* (ide Kalmár Jenő, a Honvéd korábbi edzője hívta, akivel együtt töltöttek pár évet a kispesti katonacsapat szakosztályában, s aki '56-ban szintén kinn maradt), majd a *Valencia* (oda pedig Alfredo Di Stéfano invitálta, amikor az egyesület trénere volt); végül az *Elche*. Ezen felül többnyire két benidormi szállodáját, a *Mirador I*-et, és a *Mirador II*-t igazgatta. Mindezek dacára, ha megpróbálunk ismét a titkosszolgálati vezetők fejével gondolkozni, jócskán remélhető tőle információ. Leginkább védence, Puskás révén, aki köztudomásúan olyan, mint egy telefonközpont, vagy egy kisebbfajta vasúti gócpont: mindenki, *minden magyar őt keresi*, vele akarnak elsősorban találkozni, beszélni. (Egy adat szerint „több ezer levelet kapott".) S ne feledjük, több magasrangú titkosszolgálati vezető továbbra is él a gyanúperrel, hogy Puskást Kásáék (vagyis az amerikai kémszolgálat), esetleg tudtán kívül a saját céljaira használhatja fel. *Pancho* pedig kéretlenül is elmondja barátjának, kivel érintkezik, ki keresi, kitől kap levelet, hiszen 1958 és 1963 között öt esztendőn át sülve-főve együtt vannak – megismételjük, *Puskás elsősorban neki köszönheti a futballtörténelemben egyedülálló legendás másodvirágzását*. Annyira elválaszthatatlanok, akárha sziámi ikerpár lennének. Mindenesetre Östreicher, ha csak teheti, mindenhová elkíséri.

Nem tudjuk, hogy együtt mennek-e arra a tanácskozásra, amelyről „Bakos" jelent 1960. augusztus 19-én egy, az iratban kitakart nevű személlyel zuglói lakásán folytatott beszélgetésre hivatkozva. Tartalma ellenben igen érdekes: arról értesíti akkori tartótisztjét, hogy a római olimpiára készülő magyar sportolók közül a futballisták, közülük pedig az akkor az NB II.-es Szombathelyben szereplő *Novák Dezső* van a legnagyobb veszélyben, mármint a disszidálás szempontjából. Az ügynök meg is indokolja információját: „igen kedvező az, hogy a játékos csapata a másodosztályban játszik és a szabályok értelmében nem mehet el onnan." „Bakos" úgy tudja, hogy a hátvédre a Milan, a Fiorentina és a Juventus egyaránt szemet vetett, s megnevezi az olasz játékosügynököt is egy *Boldo Moro* nevű újságíró személyében. Aztán váratlanul közli, hogy az egyeztetéseken *„jelen lesz spanyol részről Ösztreicher* (sic!) *Emil a Real Madrid nevében"*. Ezt nem nagyon lehet másképp értelmezni, mint hogy az ő fejében is megfordult a technikás, magas játékintelligenciájú, kétlábas védő megszerzése. További részletek nem ismeretesek, de Novák özvegyétől tudható, hogy mind Puskás, mind

Valahol a Európában: Östreicher és Puskás egy repülőtéren 1960 körül (Forrás: archív)

Östreicher nagyon kedvelték férjét, becenevet is adtak neki, s 'Don Emilio' még a hetvenes/nyolcvanas években is többször felkereste Kerepesi úti lakásán. Az viszont bizonyos, hogy az 1960. október 30-i brüsszeli Belgium–Magyarország barátságos mérkőzésen mindketten belátogatnak a magyar válogatott öltözőjébe. *Együtt*. Ezt már a „Galambost" váltó „Honti Gy. op. kapcs." jelenti – történetesen 1960. november 10-i keltezésű első „szigorúan titkos" beszámolójában. (Másik megbízatása különben Tichy Lajos és Sándor Károly esetleges disszidálási szándékának kikémlelése volt!) Már maga a tény is elgondolkodtató: Puskásról ugyebár két és fél évvel korábban „Vándor" kóddal körözési dossziét fektettek fel – hazaárulás tárgyában, s Östreicher neve is szerepel legalább 1971-ig az ún. „Tiltónévjegyzékben", s az itthoni hatóságok szemében különösebb jó pontot – papíron legalábbis – az sem jelenthet, hogy még 1968-ban is a *Menekült Magyar Sportolók Világszövetsége* elnökségének tagja. Következésképpen – olvashatjuk egy 1968. február elsején szövegezett dokumentumban – „A BM.026. pcs.4.-a és o. pontja értelmében *beutazása operatív szempontból nem kívánatos* – A kiutazó magyar sportolók társaságát keresi" – teszi még hozzá

A másodvirágzását élő Göröcs János 1968 körül, Dunai Lajossal küzd a labdáért (Forrás: Holló Iván gyűjteményéből)

a lakonikus tömörségű irat. Ez annyit jelent, hogy beutazóvízumot se kaphat semmilyen magyar konzulátustól, ha netán Pesten élő édesanyját meg szeretné látogatni. Mégis 1960 őszén minden további nélkül bemehetnek a brüsszeli öltözőbe, s gyakorlatilag azzal beszélnek, akivel csak akarnak. Östreicher magával az ügynökkel (civilben az MLSZ főtitkára) is társalog, aki jelenti: a menedzser nyomatékosan hangsúlyozza, a jelenlegi magyar válogatott keretből senki sem üti meg a Real Madrid szintjét. Egyedül Göröcsről mondja, hogy „lehet még nagy játékos" belőle, de azt is kijelenti, hogy „vele sincsenek terveik"; Novákot meg se említi, pedig ő a balbekk azon a mérkőzésen. Ez persze azt is jelentheti, hogy nem fedte fel minden kártyáját!

Puskás, valahol a nagyvilágban, autogramvadászok gyűrűjében, 1960 körül (Forrás: archív)

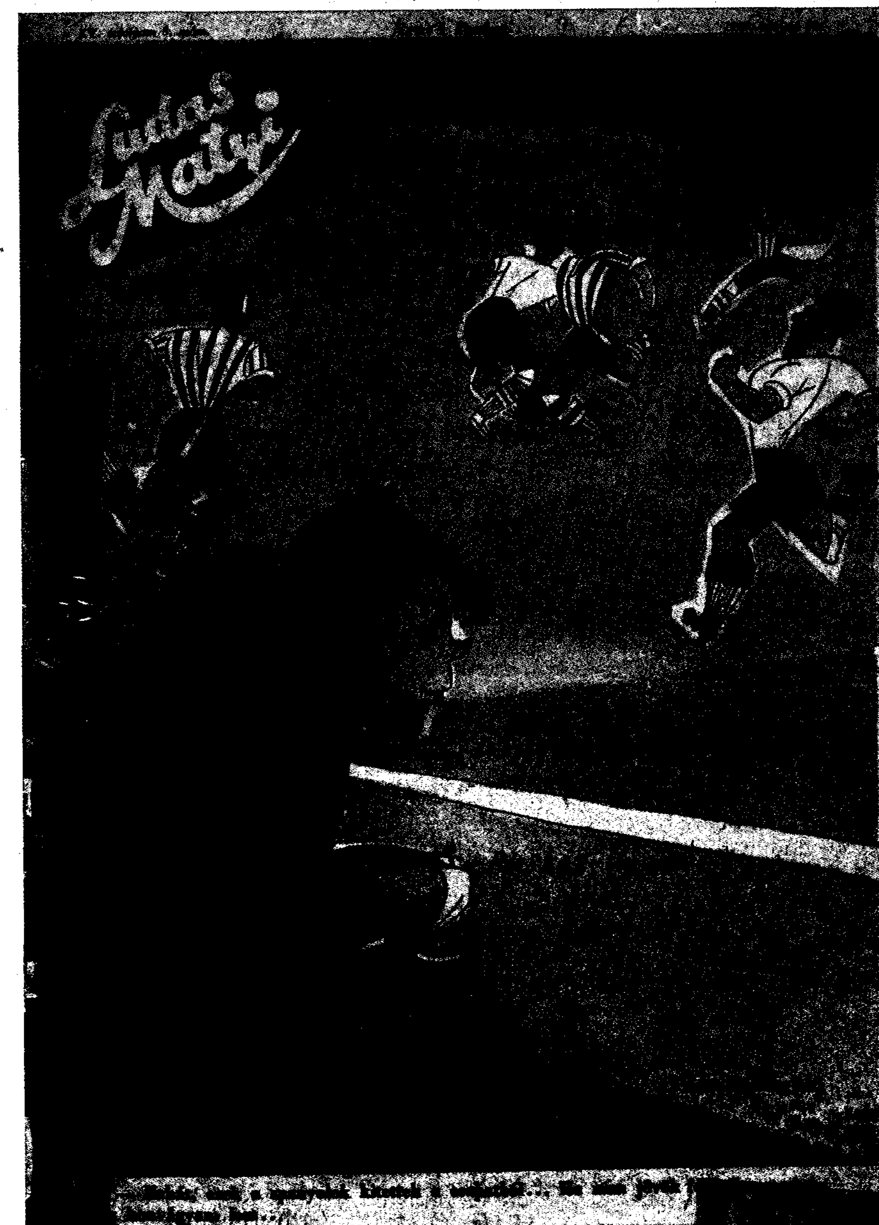
Még furcsább *Puskás* megjelenése, aki a raport szerint „10–15 főnyi újságíró és fotóriporter kíséretében" érkezik, s *úgy viselkedik, mintha még mindig ő lenne a kapitány*, szinte sértő módon szólja le a magyar csapat teljesítményét, kijelentvén, hogy Kaszás, a Real tartalékjátékosa „minden jelenlegi magyar válogatottnál jobb". Ennek ellenére – állítja a magyar nemzet Öcsije – kénytelen volt egy másodosztályú egyesülethez elszegődni, hogy a napi betevőt megkeresse. Ti. Spanyolhonban – jelenti Honti – „csak azoknak van pénze, akik rendszeresen játékhoz jutnak".

Amit pedig az Aranycsapat hajdani, és a Real Madrid akkori világhírű irányítója s gólzsákja a tizenkilenc esztendős és másfél hónapos Albert Flóriánnak mond a többiek füle hallatára, az felér egy becsületsértéssel súlyosbított hitelrontással: nem egyéb, mint a négy és fél évvel későbbi bilbaói öltözői nagyjelenet – szereplők: *Albert–Puskás–Varga* – előjátéka, amelyről már volt szó. Nyilvánvaló, *a Rákosi-éra nimbusza zsigerből nem szívleli a Kádár-kor épülőfélben lévő idolját*. Ösztönös intelligenciájával s fejlett politikai szimatával megérzi: itt bizony az ő trónfosztása készül, *Albertet szemelték ki az utódlására*. S a maga módján 'betart' az ifjú sztárjelöltnek, belegázol az önérzetébe. Albert szótlanul tűri, válaszát ismerjük: 1966. július 15., Liverpool, Goodison Park, Everton stadion, győzelem a brazilok ellen, egy évvel később: Aranylabda. Még ha az is némi politikai hátszéllel – nem úgy, mint 1960-ban Pancho rovására, ellenszélben! De miért hagyják mindezt szó nélkül a 'vezetők' is? *Talány*. Honti, továbbá Frigyik Jenő tartótiszt értékelése is inkább a *Puskás-speech* pozitívumait igyekszik kidomborítani, miszerint ráébresztette a magyar futballistákat a komolyabb edzésmunka fontosságára és a professzionálisabb életszemléletre.

Frigyik külön is kiemeli „Puskás pozitív magatartását". Szó szerint ezt írja: „Nagyon érdekesnek tartom Puskás rövid értékelését és tájékoztatóját a kinti életmódról, s talán *még a leghatásosabb politikai agitációnál is többet ért sportolóink előtt az, ahogy Puskás ecsetelte a kinti helyzetét egy profi futballistának*." (kiemelés tőlem! – B-K. B.) És az értékelés első fogalmazványában sokadik olvasásra egy fura információ is rejtőzik: *„tudomásunk szerint olyan tervek vannak, hogy Puskást hazahozzák"* – írja az operatív tiszt. Ezt az értesülést egyelőre nem tudjuk értelmezni! Annál is kevésbé, mert Takács Tibor 2018-as könyvének egyik passzusából inkább az hüvelyezhető ki, hogy Kádárnak mind ideológiailag, mind emberileg ellenszenves volt az Aranycsapatban eluralkodott sztárparádé, mert a föntebb már szóba került

1957. október 9-i PB-ülésen „nehezményezte, hogy Grosics Gyula csempészési ügye után »díszmenetben ment vissza a magyar sportéletbe«, ami megengedhetetlen: »Olyan, mint Grosics, nincs több nekünk, de közel olyan van legalább 10. *Miért kell nekünk Grosics?*« – kérdezi méltatlankodva elvtársaitól a főhatalom birtokosa, s magyarázatképpen még hozzáteszi: »Nem azért mondom most, hogy dobják ki, nem szól ebbe bele a Politikai Bizottság, de általában mint közfelfogást felvetem, hogy a magyar törvényeket lábbal tapósó embereket mi nem ajánljuk.« A Honti–Frigyik jelentés ismeretében még pikánsabb az, amit ugyanebben az összefüggésben a nemzet bombázójáról mond: »*visszajöhet, de csak mint magyar állampolgár és nem mint Puskás. Míg él, nem lesz csapatkapitány*. Mint állampolgár, ha vissza akar jönni, tessék.«"

A szintén jelenlévő és korábbi kijelentései ismeretében – *„Puskás a kapitalizmus szemétdombján fog elrohadni"* stb. – Öcsi engesztelhetetlen

(Forrás: *Ludas Matyi*, 1959. február 19. Sipos Gyula ajándéka)

ellenségének bizonyuló Marosán György most sem tagadja meg önmagát, változatlanul a büntetés mellett kardoskodik: *„ha visszatér, felelnie kell azért, amit tett"*– jelenti ki ugyanakkor. Más szóval e két véleményfoszlány inkább – közvetve – az utód- és nimbuszváltás szükségességét vetíti előre a magyar futballban, amely, már csak koránál fogva is a Fradi centerének kedvez, a leendő *Albert-kultuszt* előlegezi meg.

Ez különös módon érzésem szerint a Ferencváros és a fradizmus iránti alig titkolt ellenszenvvel és megzabolására, politikai becsatornázására irányuló kádári szándékkal hozható összefüggésbe: egy kezelhető, engedelmes új csillag – *Albert* –, *különösen ha még fradista is*, sokkal többet hozhat a konyhára, mint egy túlnövesztett egójú öntörvényű megasztár – *Puskás* –, aki láncaitól megszabadulva a világ kiemelkedően legjobb nyugati klubcsapatában is bizonyítva immár az egyetemes magyar nemzet legszebb történelmi erényeinek, legkiválóbb tulajdonságainak és kitűnni vágyásának is valamiféle sűrítménye, megtestesülése *a szimbolikus térben*. (Persze most se hallgassuk el: sajnos nemzeti gyarlóságainknak is!) Ismét Puskás zsenialitásának indirekt bizonyítéka, hogy egy Erdélyi Jenőhöz (Czibor utolsó tartójához) intézett 1960. december 10-i keltezésű – a BM által eltérített – leveléből, amelyben maga is leírja a föntebb felelevenített október 30-i brüsszeli öltözői látogatást, félreérthetetlenül kiderül: pontosan érzékeli a háttérben folyó szakmainak álcázott szupertitkos politikai manővereket, amikor így fogalmaz: *„Az üdvöske Albert nem rúgott labdába, ki kellett volna cserélni, de mivel Baróti fél a Fradi közönségtől, nem merte megtenni, ezt, ő maga mondta nekem meg az Emilnek."*

De térjünk csak vissza néhány gondolat erejéig az ominózus 1957. október 9-i PB-ülésen elhangzott szentenciákhoz! Föntebb már érintettük, Kádárt életre szólóan sokkolták a pesti utcai harcok s gyakran munkásszármazású résztvevőik szent őrülete, amit ő nem a hazafias érzés és önbecsülés elemi erejű fellángolásának, hanem, tévesen, „huliganizmusnak", „antiszemitizmusnak" értelmezett, a csaknem minden magyarban meglévő patriotizmust, az ösztönös hazaszeretetet pedig a fasizmus melegágyaként érzékelt nacionalizmusnak tartotta, amelynek túlzásai, kilengései, vadhajtásai – „a nacionalista felfogás" – ellen politikai küzdelmet kell kezdeményezni. Minden területen, s leginkább a labdarúgásban.

Kádár így fogalmazott: *„Harcot kell folytatni a sportmozgalomban, valamint a sportújságokban és a napilapok sportrovatában uralkodó nacionalista gőg ellen* [...] *A sportéletben valami olyan tanítás érvényesül, hogy tulajdonképpen a magyarok a világ legjobbjai, mindig azok voltak és lesznek. Nem lehetne egy kicsit szerényebb hangon írni?"* – tette föl az utasítással egyenértékű kérdést, amely máris egyik utóda, Kovács László jó néhány évtizeddel későbbi „merjünk kicsik lenni" kijelentésére emlékeztet. S persze föl sem merül benne, hogy a „dolog" épp fordítva áll: a magyarok, mint már céloztunk már rá, jobb híján a sportban, s főként a futballsikerekben élik/élnék meg kudarcos 20. századi társadalom- és politikatörténetük kompenzációját! Vagyis a félreértés/félremagyarázás tökéletes: az egyébként nagyon intelligens pártfőtitkár összekeveri az okot az okozattal: a hazaszeretetet a fasisztoid hangulat-

keltéssel, a sportsikerek iránti őszinte és természetes vágyat a nacionalista gőggel. A bizalmas tanácskozás résztvevőiben, s így nyilván Kádárban föl sem merült, s a kései krónikásban is csupán most kezd derengeni a felismerés: alighanem ezen a titkos fórumon cövekelték ki a magyar futball következő harminc évének minden fontos történését, pártszerű szakzsargonban a követendő kanonikus 'direktívákat'. S persze végső soron ugyanitt dőlt el, milyen értelmezési keretekben fogják innentől kezdve megítélni Puskást és röviddel később Albertet! Kádár ugyanis nem volt rest a baljós következtetéseket is levonni: *„Ki fogjuk bírni, ha nem lesz világbajnok a magyar futballcsapat, akkor sem fogunk a fasizmusnak legális fedezéket nyújtani. Ez még a sporteredményeknél is fontosabb."*

Ez a kinyilatkoztatás, mint később részletesebben is olvashatjuk majd, méltó párja Gáspár Sándor két évvel későbbi 1960. októberi revelatív értékű mondásával a Ferencváros sorsát illetően: *„Nem kell tehát felszámolni, csak középszerűvé tenni!"*

*

Végül a Honti–Frigyik páros-raporthoz visszakanyarodva, annak alaposabb tanulmányozás után, még egy utolsó mozzanat ötlik a kutató szemébe „Honti Gy. op. kapcs." szóbeli raportjában, amely különben Frigyik tartótiszt szövegezésében maradt fenn az utókor okulására.

Idézzük: *„tudomást szereztünk arról is hogy a delegáció közelében fog tartózkodni Pálfy Östereicher Emil spanyol országban* (sic!) *élő személy aki magyar játékosok disszidáltatásával foglalkozik."* Továbbá (Honti): *„Hosszabb beszélgetést folytatott Pálfy Östereicher Emillel."* Itt 'Don Emilo' neve nincs már ugyan aláhúzva, mégis joggal ébreszti fel a történész kíváncsiságát. Mert ha nem egyszerű névazonosságról van szó, még az sem teljesen elképzelhetet-

„A haza védelme a Magyar Népköztársaság minden polgárának szent kötelessége"
(Alkotmány 61. §. 1. pont)

010614 igazolvány sorszáma

Oestreicher Emil
aláírás

KATONAI
IGAZOLVÁNY
TARTALÉKOS TISZT RÉSZÉRE

1. Név: Oestreicher Emil

2. Születési	19 14 év XII hó 2 nap; hely: Győr; járás (ker.):
3. Szülőanyja leánykori neve	Löwinger Teréz
4. Végzett legmagasabb iskolája	reál. gimn. érettség
5. Polgári szakképzettsége	textiltechnikus
6. Polgári foglalkozása	tisztviselő

(Forrás: archív)

len, hogy *Östreicher* esetleg valamilyen szálon rokoni kapcsolatban lehet (?) a Katpol néhány évvel korábban törvénytelenül halálra elítélt, majd részlegesen rehabilitált nagyhatalmú altábornagyával, *Pálfy (Oesterreicher)* Györggyel (Temesvár, 1909–Budapest, 1949)...

S ha ez esetleg igaznak bizonyulna, vagyis *nem* Honti és tartója figyelmetlenségéről vagy tudatlanságáról volna szó, minden más fénytörésbe kerülne. Több, a korszakban nálam sokkal járatosabb kollégámnál érdeklődtem, még csak nem is hallottak ilyesmiről. Ellenben a temesvári születésű Ştefan Kovács (István), az Ajax és a francia válogatott hajdani neves edzője párizsi korszakában egyik volt kolozsvári játékosának, Ferenczi Sándornak 1975 körül azt mondta: György és Emil testvérek, de valamilyen családi bonyodalom miatt megszakították a kapcsolatot egymással... Ugyancsak érdekesnek találom, hogy Ö. E. fakszimilében közölt fényképes tartalékos tiszti katonai igazolványában az *Oesterreicher*, míg a személyi törzslapján az *Östreicher* változat szerepel.

A *Jelentés* két változatban is megtalálható az archívumban, mindkettő Frigyik Jenő r. százados megfogalmazásában, és aláírásával. Címzett: Belügyminisztérium, II/5.-f.-alosztály; az első irat keltezése 1960. november 10., a második, kissé feszesebb fogalmazású s kevesebb elütéssel gépelt dokumentum dátuma: 1960. november 14.; tartalmuk gyakorlatilag azonos, *kivéve a Puskás esetleges hazahozatalára vonatkozó tervek* említését, amely csak az első variánsban szerepel, a négy nappal később keltezett, hivatalosabbnak tetsző s immár sk. aláírással, továbbá több titkosszolgálati tiszt olvashatatlan ellenjegyzésével is ellátott akta már *nem tartalmazza*, így akár valamiféle „elszólásnak" is felfogható.

További kutakodás az Östreicher-aktacsomóban

Ám ha az *Östreicher-dossziéban* lappangó egyébként nagyon sovány anyagot tüzetesebben átnézzük, találunk azért benne néhány további érdekességet:

„Petőcz elvtárs!

III/IV.Utlevél
Bodnár és Szivós e.-akkal
való egyeztetetés alapján TN-en
hagyása mellett egyszer engedjük
be.
Madridot erről soron kívül értesítsük!
71. X. 30. [nehezen olvasható aláírás, talán Ferenczy]"

Ez egy aprócska kézírásos cetli, a levéltáros lelkiismeretességét dicséri, hogy egyáltalán berakta a dossziéba.
Akárcsak a következő, szintén kézzel írt „evidenciá"-t is:

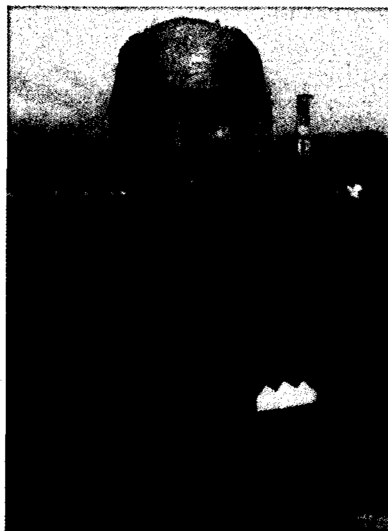
„KÜM-ben
Merklin elv. leadva
hogy egyszeri beutazás
engedélyezve van
1971. XI. 1.
Szné" (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

A két dokumentum mindenesetre egyértelműen bizonyítja, hogy az arra illetékesek „foglalkoznak" Östreicher személyével, nyilván néhány magasrangú titkosszolga – talán éppen a döntést meghozó, s az iratban is név szerint feltüntetett kollégák – feltételezhetően megtalálja a módját, hogy „elbeszélgessen" vele. Ez máris új elem, mert a dolgok logikájából az következne, hogy már abban az évben, 1971 őszén hazalátogatott. Erről Hegyi nem tud, mert ezt találjuk kisesszéjében a témáról:

„*Östreicher* [...] *csak két évvel később, 1973-ban merészkedett először haza emigrálása óta, miután Vadas György, a neves játékvezető Bécsben meggyőzte őt, hogy semmi bántódása nem lesz itthon. Ám a nagy visszatérés előtt Emil kikötötte: Bozsik és Szusza várjon rá az Intercontinental Szállóban, mert ha a »HM« és a »BM« is ott van, nagy baja már nem lehet. Ezzel együtt percenként fordult hátra ültében a hotel halljában, attól tartva, hogy – honvédelmi és belügyi erősítés ide vagy oda – lekapcsolják.*"

Ha hihetünk „Kőszegi" föntebb már idézett 1977-es jelentésének, némi korrekcióra szorul Hegyi következő passzusa is, miszerint: „Hét esztendővel később már hivatalból járt haza." A harmadik Baróti-korszakban a magyar futballválogatottba beépített egyik titkosszolga ellenben – épp az idősebb korosztályhoz tartozó Bálint és Fazekas kapcsán – tényként közli, hogy Östreicher nem csupán akkor, hanem már pár évvel korábban is – tehát 1977 előtt jó néhány esztendővel, egyelőre még nem hivatalosan – ellátta a túraszervezői teendőket. Ebedli Zoltántól tudom: 1975-ben már ő szervezte a válogatott dél-amerikai túráját! Hegyi következő mondata viszont teljességgel igaz: [1980-ban Östreichert] „megkereste az MLSZ elnöke, hogy legyen a magyar válogatott menedzsere. Az elöljárót Szepesi Györgynek hívták." És itt alighanem ismét zárult a kör, ugyanúgy, mint 1958-ban, csupán más szereposztásban. Életük úgy is összekapcsolódik, hogy az ő nevét is a *Puskás Nemzetközi Futballalapítvány* 2015-ben létesített kitüntetése őrzi, amelyet a magyar labdarúgás hőskora főszereplőinek hozzátartozói kapnak. A Puskás Ferencné által alapított *Östreicher-díjat* már háromszor adták át, sorrendben Czibor Zsuzsannának, a legendás balszélső húgának, özv. Tóth Mihálynénak, legutóbb pedig Deák Ferenc özvegyének, Diósy Ilonának.

Utóirat

Bakos Antal „Blumi", az MTK örökös intézője (Forrás: Holló Iván gyűjteményéből)

Végül egy short story Östreicher legendás hatékonyságáról és kapcsolatépítő tehetségéről: A hetvenes évek második felében történt:

Bakos Antal (Berlin, 1915 – Budapest, 1995), az „MTK örökös intézője", akit csak „Blumi"-ként ismert és zárt szívébe a pesti futballtársadalom, fia, *Bakos-Blumenthal Péter* – aki közgazdász-diplomataként két éven át kollégám volt a párizsi magyar követségen – egyetemista korában idegenvezetőként egészítette ki nem túl acélos ösztöndíját. Egy alkalommal negyventagú IBUSZ-csoportot vitt Benidormba, ahol, már tudjuk, *Señor Emilio Östreicher* két szállodája is magasodott. Péter gyerekkorától ismerte az akkor már hetven felé közeledő diszkrét öregurat, hiszen elég sokat időzött náluk, ha Pesten járt. 1980-tól, de lehet, hogy már pár évvel korábban is, újfent hivatalosan. Szóval kapott atyjától egy telefonszámot, ha netán bajba kerül: *„hívja fel s mondja, hogy a Blumi fia"*! Az ifjabb Blumenthal meg is érkezett a negyven magyarral az elegáns fürdőhelyre, de kiderült: csak neki, a túravezetőnek nincs érvényes vízuma, mert az IBUSZ-os tisztviselőkkel együtt valahogy elnézték szép piros útlevelének dátumozását. Magyarán a bepecsételt *multiple entries* vízum régen lejárt. Tagadhatatlan, ez meglehetősen kínos szituáció, ha éppen idegenvezető az ember, s ő felel a gondjaira bízott utasok biztonságáért, kényelméért meg ügyes-bajos dolgaiért. Kínjában eszébe jutott a telefonszám, szerencsére megtalálta a gondosan összehajtogatott cetlit: – *Legyenek kedvesek ezt felhívni!* Megtörtént! Öt perccel később már bent volt az országban. Ja, kérem, ha 'Don Emilio' kéri... Másnap a prefektúrán pedig kapott egy ideiglenes spanyol vízumot, „amit persze szintén Emil bácsi intézett". Akárcsak egész életében! Ifjabb Blumenthal kisfiú korában *Berger Miklós*ról soha nem hallott! Ellenben *Solti Dezső*vel gyakran találkozott Bakosék családi otthonában. Szó szerint idézek leveléből: „Csúnya vörös pasas volt, de egy Citroen DS-sel járt, mint Fantomas." Péter úgy emlékszik, hogy rámenős, erőszakos figura volt, igazi játékosügynök. Mi sem spórolhatjuk meg tehát, hogy a következő fejezetben másokéval együtt ne foglaljuk össze az ő életútját is.

Ügynökök célkeresztjében a tehetségek?

Signor Desiderio Solti kisportréja

A Steinberger Dezső néven 1912. szeptember 17-én balmazújvárosi tehetős zsidó kereskedőcsaládban született leendő topmenedzser ifjúkoráról kevés adat maradt fenn, de az biztos, hogy él-hal a futballért. Nem meglepő, hogy csak 'futballdezsőnek' hívják ismerősei. Maga is megpróbálkozik a játékkal, s akárcsak Östreicher, nem túl nagy sikerrel. Ő a kapusa a hírhedt halálcsapatnak. Származása következtében ugyanis őt is meghurcolják, egész családjával Auschwitzban köt ki. Túléli. De hogyan? Egy titkosszolgálati jelentésben olvasható, második házastársa saját édesanyja emlékeire hivatkozva tudni véli, hogy *Steinberger* bizony kápó volt a halálgyárban, s nem is a legempatikusabb fajtából. Egy 1991-es FUTBALLDEZSŐ című dokumentumfilmből az érem másik oldalára is fény derül: mivel jól tud németül, maga *Mengele* doktor veszi maga mellé, amolyan mindenesnek, de csak unokahúgát tudja megmenteni: első felesége, valamint hároméves kisfia és négyéves kislánya a gázkamrákban pusztul el. Összesen negyvenkilenc családtagja válik a vészkorszak áldozatává. Egy ilyen traumát nem lehet következmények nélkül megúszni. Erről ő maga így vall: *„Sajnos Auschwitz az csak rontott a helyzetemen, mert gyengültem mindenben... Karakterben, akaratban, mindenben gyengültem, Auschwitz mindent megégetett..."* Az erőszakosság egész életében végigkíséri az 1949-ben Olaszországba vetődő Desiderio Soltit, aki sok mindennel próbálkozik – például leánykereskedelemmel. Nem tudni például, hogyan tett szert argentin útlevélre (is). Egy új értesülés szerint a kalandor jellegű előéletbe még az is belefér, hogy egy ízben – s ezt most egy titkosszolgálati jelentésből idézzük – *„1951-ben – vagy 1952-ben pénzért elvállalta Guttmann Béla magyar származású labdarúgóedző gépkocsi-karambolját és helyette letöltötte a kiszabott börtönbüntetést."*

A második feleség így jellemezte: *„olyan típusú ember volt, aki minden körülmények között feltalálta magát"*!

Majd visszatér első szerelméhez, a futballhoz. Egy adat szerint először „állítólag *Italo Allodi*, a Juventus egykori titkára fogadja fel és alkalmazza az olasz futballban is mindennapos »piszkos ügyek« (lefizetések, megvesztegetések) lerendezésére". Az a hír járja: Allodi ajánlotta Soltit *Aldo Moratti*nak, az olajmilliárdos klubtulajdonosnak. Így lesz az *Internazionale Milano* játékosügynöke, mégpedig annak legfényesebb korszakában, a hatvanas évek közepén, amikor *Helenio Herrera*, a *catenaccio* atyja a tréner. Nem világos, neki vagy Soltinak szúr-e szemet 1965-ben Varga Zoltán kivételes labdarúgótehetsége, de az bizonyos, hogy mindketten beleszeretnek a játékába, s innentől kezdve Solti minden követ megmozgat a megszerzéséért. Egy másik belügyi akta szerint 1966-ban Sunderlandben épp Puskás és

Östreicher segít neki Zoli megkörnyékezésében. Ugyanezt állítja az egyik fradista vezetőségi tag, Balogh Ákos is. (Ld. később.)

Persze ennek is vannak előzményei: 1957-ben, amikor Puskásék még eltiltásukat töltötték, Solti szerez az Aranycsapat kapitányának szerződést az Internél meglehetősen szép summa ellenében: 170.000 dollár ütné a markát, ha aláírna Moratti csapatához. Ám Öcsi szimata sokkal jobb, mint tizenegy évvel később Varga Zolinak. Egy fizetési késedelem miatt gyanút fog, s inkább kivárja Östreicher és Bernabéu ajánlatát.

Solti Dezső kiszemeltjei, 1.
1956/1957: Puskás, a háttérben
Kocsis és Bozsik
(Forrás: FourFourTwo, 2018. április, 80. o.)

De ez az epizód is mutatja, hogy mind 'Don Emilio', mind Puskás jóban van Soltival, így természetesnek tűnhet, hogy kilenc évvel később visszaadják a 'gólpasszt'. Az akció körülményeit pontosan nem ismerjük, Varga is rendkívül szűkszavú volt ilyen ügyekben, de teljesen életszerű, hogy Puskásnak, aki 1965-ben Bilbaóban szintén felfigyelt a szőke fenomén játékára – sőt Alberttel szemben (akit, akárcsak 1960 október végén Brüsszelben, ismét csúnyán nyilvánosan legorombít) látványosan megdicséri az öltözőben –, egy fél mondata elég lehetett, például ilyenformán – *Vágj bele, Öcsi, ha nekem sikerült, neked is menni fog*! (Ez persze csupán találgatás, de az egy évvel korábbi bilbaói öltözői jelenet analógiájára nem zárható teljesen ki.) Aztán a jelentésből kiderül: a dolog váratlan fordulatot vesz: Vargát, akinek minden mozdulatát két jól megtermett *bodyguard* kíséri, maga a jelentésíró, *Honti György* hozza haza, s raportban az a nehezen értelmezhető mozzanat is szerepel, hogy éppen Solti figyelmezteti Csanádi Árpádot, Hegyi Gyulát és Hontit a Vargára leselkedő veszélyekre, ill. Zoli disszidálási szándékára. Szóval, itt valaki nem mond/ír igazat!

Varga később ezt a mozzanatot úgy értékelte, hogy bizonyára valamilyen 'magasabb érdek' írta felül Solti eredeti szándékát, a magyar vezetőkkel folytatott, számára távlatilag fontosabb *alkuba* már nem fért bele Zoli kicsábítása. Erre utalhat az is, hogy 1968-ban szemrebbenés nélkül lerázta.

Solti Dezső kiszemeltjei, 2.
1965/1967: Varga Zoltán
(Forrás: FourFourTwo, 2018. április, 80. o.)

Az viszont megint tény, hogy Honti és Solti baráti viszonyba kerülnek, az MLSZ főtitkára gyakran vendégeskedik Milánóban, talán másutt is, és sűrűn tesz kisebb-nagyobb szívességeket Soltinak, például bíróküldés és egyebek tárgyában. Solti eljön Honti temetésére is. Barccsal is nagyon jóban van, aki számos figyelmességgel tünteti ki, például gépkocsit bocsát rendelkezésére, ha éppen arra van szüksége, és Zsolt Istvánnal is gyakran érintkezik, hol személyesen, hol – lehallgatott – telefonon. Az elvált feleség pedig sejtelmesen érzékelteti, noha részleteket nem hajlandó elárulni, *Desiderio Solti maga is titkosszolga*. A kérdés csak az, hogy *kinek, illetve kiknek dolgozik?* Vörös Csaba friss adatai szerint talán az izraeli kémszervezetnek, s ez teremt lehetőséget a magyar belügyi szerveknek, hogy nemkívánatos elemnek minősíthessék és fokozatosan kiszorítsák Magyarországról. Az bizonyosnak látszik, hogy *tényleg* sok munkát ad a magyar szolgálatoknak. Olyannyira, hogy „Menedzser" kódnéven ún. tájékoztatási-dossziét nyitnak róla, majd, amikor abba egyre több terhelő adat kerül, ezt „Városi" fedőnévre változtatják: „Solti személye ismert volt az állambiztonság előtt. Többször tettek rá kísérletet, hogy kiutasítsák az országból, sikertelenül [...] Dolgozott rá a Központi Kémelhárítási Adattár (KKA), a III/I–1/I, a III/II–8/b, a III/II–4/a és a III/III–2/b. Magyarra lefordítva: a hírszerzéstől kezdve a kémelhárításon át, a belsőreakció-elhárításig mindenki tanulmányozta Soltit. Szerintük Solti a magyarországi beutazásait festmény- és bélyegcsempészésre, sportvezetők korrumpálására, élsportolók hazatérés-megtagadásának rábírására használta fel. Bár Solti rendszerint tagadta az őt ért vádakat, egy időre *persona non grata* lett, 1971-ben az ügynökök már kész tényként állították róla: »ma már köztudott, hogy Varga Zoltán disszidálásában is oroszlánrésze van.« Hogy ezt az állítást mire alapozták, a levéltári dokumentumokból nem derül ki."

Mint látjuk majd, *1969 elején együtt kerül fel Nikolaus Bergerrel azon személyek listájára, akik nem kaphatnak beutazóvízumot Magyarországra.* S egy újabb minitörténet: Solti olyan minősíthetetlen stílusban kéri számon az egyik legjobb magyar játékvezetőn, Vadas Györgyön a meg nem adott tizenegyeseket az Inter javára, 1966 tavaszán az Inter–Real BEK-elődöntő félidejében, holott luxusellátást, s fejedelmi ajándékokat, például egy értékes aranyórát kapott tőle (mármint, hogy nem sikerült megvesztegetni), ami még ebben a marcona közegben is párját ritkítja. Sőt, Honti révén eléri, hogy az MLSZ levegye Vadast a nemzetközi listáról! Valószínűleg ez a lépés okozza a főtitkár-raportőr lebukását, s talán – közvetve – 1967 telén bekövetkező korai halálát is: leváltják, vizsgálat indul Soltival ápolt bensőséges kapcsolatai tárgyában, s csak azért nem ítélik el, mert az Úr magához szólítja. Van egy olyan adatunk is, miszerint Solti panaszkodik valahol, immár csak egy megbízható embere maradt a magyar bírói karban (nevét diszkrécióból nem közöljük). De ne csak rosszat írjunk a hajdani futballpotentátról: a Soá dacára is *haláláig magyarnak vallja magát, nagy összegekkel támogatja szülővárosa kulturális és sportéletét. Nevét emléktábla őrzi Balmazújvárosban.*

További iratvallatás slágvortokban, *avagy portrévázlat egy ismeretlen magyar futballügynökről: Berger Miklós kiséletrajza*

A magyar labdarúgás vezérkara az 1962-es chilei vb előtt a földgömböt vizsgálja. Balról jobbra: Honti György MLSZ-főtitkár, Baróti Lajos szövetségi kapitány, és Barcs Sándor, az MLSZ elnöke (Forrás: archív)

Ha azt állítottuk, hogy Östreicher rejtélyes figura, Solti pedig finoman szólva is 'megéri a pénzét', akkor ezek a megállapítások sokszorosan igazak egy másik játékosügynökre is, aki, legalább 1957 nyara óta, rendszeresen megfordul mindenütt, ahol magyar – s tegyük azonnal hozzá: romániai magyar – futballisták felbukkanása várható. Neve, legalábbis a *Titkosszolgálatok Archívumá*nak polcain őrzött két fondban található, számtalan magyarországi turista és sport célúnak feltüntetett útját dokumentáló több tucat BEUTAZÓLAP–EINREISEZETTEL szerint Nikolaus BERGER. Lakcíme: Frankfurt am Main, Mousonstr: 35.; útlevélszámai: B8539271 [1966-ban]; C1061029 [1968-ban]; gépkocsija rendszáma 1968-ban: F – NN 395.

Az 1924. január 16-án született Berger Miklós, nevezzük innentől kezdve mi inkább így, ugyanis nyugatnémet állampolgár. Érzésünk szerint Frigyik Jenő („Honti Gy. op. kapcs." tartótisztje) róla beszél többször is idézett,

számunkra is értékes jelentésében, annak következő – az 1960 őszén szervezett nyugati túrára vonatkozó – passzusában:

„Úgy Belgiumban, mint az NSZK-ban több disszidens felkereste a magyar delegációt, azonban hosszabb ideig egyik sem érintkezett velük. Mint érdekesebb eseményt említette meg op. kapcsolatunk [Honti György, az MLSZ főtitkára], hogy az NSZK-ban egy magyar származású zsidó gyerek volt a tolmácsuk – a nevét nem jegyezte meg".

Nikolaus BERGER, alias Berger Miklós fotója a hatvanas évek közepén (Forrás: ÁBTL–1.11.13.–0000–976–0BBE 2.)

A személyi okmányai alapján kiállított egyszeri belépésre jogosító passzusokban Berger születési helyeként általában *Königsberg* szerepel. Ez a helymegjelölés máris meghökkentő, mert legjobb tudomásunk szerint Kelet-Poroszország hajdani székhelyén, amely jelenleg *Kalinyingrád* néven keresendő a földabroszon, magyar nyelvű és identitású kisebbség jelentősebb számban sohasem élt. Berger viszont (aki esetleg a Königsberg helynévből vonta el az úti okmányában szereplő családnevet?) minden még életben lévő egykori ismerőse szerint, beleértve hajdani játékosait is, anyanyelvi fokon, akcentus nélkül beszélt Arany és Petőfi nyelvén, akárcsak németül, spanyolul, de valószínűleg franciául és angolul is. És, gyanúm szerint, románul! Erre már abból a tényből is következtetni lehetett, hogy egyik legnagyobb fogása egy partiumi magyar játékos, az 1941-es születésű, nagybányai származású, de román válogatott Gergely László, akit az impresszárió a Bukaresti Dinamótól szipkázott el valószínűleg az 1970-es mexikói világbajnokság alatt vagy közvetlenül utána.

Márpedig ehhez a román csapatvezetéssel is szót kellett érteni, legalábbis ahhoz, hogy közel férkőzzön zsákmányához, szót kellett váltani! Persze a román csapatvezetők is tudhattak világnyelveken, de általában bizalmasabb légkört eredményez, ha valakit az anyanyelvén szólítanak meg... Egyébként Gergely Lacit a nagy port felvert Hertha-bundabotrányból ismerik a magyar sportújságolvasók, együtt égtek meg a mi Varga Zolinkkal. (Erről majd röviden kicsit később!) A Bergerre vonatkozó ugyancsak elenyésző számú aktákban alaposabban körül nézve, még egy születési helyet találtam: Königsbert! Ez, hacsak nem szimpla elírás, már hihetőbbnek tűnik, de a jelenleg használatos térképeken hiába kerestem. Az egyik Varga Zoltánról szóló könyvben viszont azt találtam, hogy „magyar származású menedzser", „Nemere" egyik 1967. november 19-i jelentésében pedig a „Harangvirág" fedőnévvel jelölt Bergerről az olvasható, hogy „NSZK-állampolgár, üzletkötő menedzser nagyon jól beszél magyarul. Országunkban való megjelenése sem ritka. Budapesten [valahol Budán] lakik Virág [kód]nevű barátnője, akinek [...] Harangvirág több alkalommal küldött pénzt és ajándékot".

De arról, hogy pontosan honnan és mikor került Nyugatra, és hogyan vészelte át a Soá és a második világháború megpróbáltatásait, az iratokban semmi sem található. A fennmaradt okmányokban mindenesetre többféle foglalkozás van feltüntetve: *kaufmann* (kereskedő), *selbständig* (magánzó, mai szóval: vállalkozó), kereskedelmi üzletkötő, impresszárió, játékosügynök, menedzser, „sportiroda tulajdonos". Az egyik róla szóló jelentésben

azt olvastam, hogy sportszer üzlete van és „sportfilmeket is árusított". Első konkrét hírem az róla, hogy 1957 júliusában, amikor a szintén Nyugat-Európában túrázó magyar ifjúsági labdarúgó-válogatott *Locarnó*ban a kollektív kint maradás mellett dönt, Berger is megjelenik a szállodában, s azonnal lecsap *Sztáni Istvánra*, akit saját lakóhelyére Frankfurtba visz. Erről Sztáni a közelmúltban úgy nyilatkozott, hogy „majdnem visszautasíthatatlan ajánlatot tett" az ózdi futballistának, akin Puskásék szeme is megakad, magukkal akarják vinni a brazíliai túrára. Egyébként sokáig Sztáni és *Hanek János* marad Berger legnagyobb fogása. A másik kettő: *Varga Zoltán*, majd kis idő múltán *Vasile Gherghel* (Gergely László). Mellesleg Sztáni István visszaemlékezése szerint Kubala is felbukkan ugyanott, s nem távozik üres kézzel: Szalayt és Kaszást akkor viszi magával Barcelonába. Sztáni szerint Kubala eredetileg az egész csapatot Spanyolhonba akarta csábítani, amit *Hoffer József* csapatvezető erélyes közbelépése akadályozott meg. Az edző, *Vincze Jenő* is kint maradt, és a tehetséges gárda zöme örökre elveszett a magyar labdarúgás számára, csupán *Gelei József, Povázsai László*, és – egy bécsi kitérővel – *Mathesz Imre* tért haza.

Sztáni István emlékei minden jel szerint nem hajszálpontosak: az utánpótlás-válogatott 1956. október 13-tól túrázott Nyugaton, és a *Népszava* 1956. december 19-ei híradása szerint december közepén már fel is oszlott. Épp Sztáni nyilatkozta egy ízben, hogy ő maga már 1956. karácsonya előtt Frankfurtban volt. Erről Sztáni István a *Nemzeti Sport*nak adott 2017. júniusi interjújában ezt mondja: „Akár hiszi, akár nem, nem akartam kint maradni, de a menedzserek jöttek, egyre csak jöttek, mindannyiunkat megkörnyékeztek, és egy idő után már mindenkinek volt csapata, csak nekem nem. És ekkor felbukkant *Adolf Patek*, a híres osztrák edző, aki akkoriban a Frankfurtot irányította. Velem együtt két társamat is rábeszélt, hogy szerződjünk Frankfurtba, így kerültem Hanek Jancsival és Lőrincz Tibivel az Eintrachthoz. Emlékszem, 1956. december 17-én este érkeztem meg a német városba Baselből." Itt tehát nem is Bergert említi, hanem Adolf Pateket.

Egy másik, 2015-ös interjúban, amit az *Index*-nek adott, Sztáni megint máshogy idézi fel a történteket: „Fenét. Én mindenáron haza akartam jönni. Aztán egyszer csak Kaszás Laci – ő később a Barcelona meg az Español játékosa volt – azt mondta, maradjunk kint. Schicksal. Hogy is mondja ezt a magyar? Sors. Sorsszerűség. Végzet (...)"

Sztáni Szalayra és Kaszásra vonatkozó értesülései is korrekcióra szorulnak, hiszen biztosan tudjuk: Szalay jóval később került Barcelonába. Az ifi csapat feloszlása után ő is a „Puskás-cirkusz"-szal tartott, majd az Austria Wienben játszott, bár hivatalosan csak a letiltása lejártával igazolták le. Innen 1958 nyarán a Sevillához került, ahol 1961-ig játszott. A Barcelonába csupán 1961-ben szerződött – épp Czibor Zoltán helyére!

Ugyancsak Sztáni István szóbeli közléséből származik néhány újabb érdekes adat a titokzatos menedzser életútjáról. Idézzük:

„Szimpatikus zsidó ember, színtiszta magyar (!), aki a zsidóüldözést (benne fogságot és deportálást is) szerencsével megúszta. Németországba ment

– menekült – a háború után, majd a németektől kapott »jóvátételi pénzből« (kárpótlási összegből) üzletet nyitott. Ruhatisztító szalont. Majd belevágott a menedzser-szakmába."

A locarnói szállodában ugyancsak többször beszélt Nikolaus Bergerrel *Vincze Imre* (1939–2019), aki a Vasas ifijátékosaként benne van abban a harminctagú bővebb keretben (Sztáni István, Mathesz Imre, Gelei József, Pázmándy Péter, Szalay Tibor, Povázsai László, Hanek János, Kaszás László, Kovács Tibor, Nemes Gyula etc. társaságában), amelyikben a szakemberek az Aranycsapat méltó utánpótlását látják.

Sztáni emlékezete szerint legtöbbször az alábbi összeállításban szerepeltek:

Várkonyi
Németh, Nemes, Pázmándi
Hanek, Makkai
Szalai, Kaszás, Sztáni, Mathesz, Povázsai
(Tartalékok: Kovács /balhátvéd/, Gelei és még négy másik játékos, akiknek Sztáni István már nem emlékszik a nevére.)

Sokan, s nem csupán Barcs Sándor gondolják különben úgy, hogy szétszéledésük legalább akkora csapás a magyar labdarúgásra nézve, mint Puskásék távozása! Vincze Imre is e generáció sokat ígérő tagja, akárcsak *Göröcs János*, aki helyett végül is az ózdi Sztánit viszik ki. Vincze viszont ott van az utazó csapatban, s kint is marad: az ötvenes évek legjobb angol csapatánál, a *Wolverhampton Wanderers*nél töltött próbaidő alatt egy ideig *Lord Káldor* vendégszeretetét élvezi, maga is cambridge-i villájukban lakik, onnan jár nyelvtanfolyamra és edzésre.

A tanulóévek után egy jugoszláv menedzser kapacitálására szintén Nyugat-Németországba szerződik, s eljut a *Bundesligá*ba is. Legjobb profi éveit

Kovács István és Vincze Imre az angliai „inasévekben", 1958-ban (Forrás: Vincze Imre fényképalbumából)

Vincze Imre legjobb formájában a Wiener Neustadt futballistájaként (Forrás: Vincze Imre fényképalbumából)

azonban az osztrák első osztályban 1963–1965 között a *Wiener Neustadt* csapatánál tölti. Edzői pályája is sikeres, ennek csúcspontja: a *Rot–Weiss Oberhausen*, a Bundesliga II-ben. Mi több, képregényrajzolóként és futballtankönyv-íróként is letette névjegyét, ő a szerzője a száznyolcvan országban forgalmazott *Go for Goal FIFA – Coca-Cola Project* című színvonalas kiadványnak! Emlékezete szerint Berger is halk szavú, kitűnő modorú úriember volt, aki, akárcsak Östreicher (rá egyébként az archívumban őrzött fényképek tanúsága szerint külsőleg is hasonlított), feltűnően vigyázott arra, hogy magáról, személyes dolgairól lehetőleg semmit se közöljön partnereivel. Van azonban rögtön egy fontosnak tetsző *különbség* is: Vincze Imrének hatvan év távlatából is úgy rémlik, hogy stílusában minden diplomatikussága mellett van egy túlságosan célratörő elem, mintha leginkább az érdekelné, hogy a kiszemelt játékosban 'mennyi pénz van'.

Egy Vincze Imre-grafika: labdarúgóként, könyvillusztrátorként, grafikusként egyaránt tehetséges volt
(Forrás: Vincze Imre ajándéka)

Ez egy futballmenedzser esetében nem feltétlenül elítélendő, inkább foglalkozási ártalom, hiszen ebből él!

Elemzésünk szemszögéből nagyon fontos újabb mozzanat: Vincze határozottan emlékszik, Berger egy beszélgetés során azt mondta, észak-erdélyi, közelebbről *nagyváradi származású*! S van immár egy bizonyító erejű jelentés is a birtokunkban, amelyet – néhány helyen kitakarva – 2004-es könyvének 136. lapján Bocsák Miklós tett közé, szerzője épp „Nemere":

Adta: „Nemere" fn. inf.
Vette: Ladányi szds.
Idő: 1968. nov. 19.
Helye: „Vásári" lakás
Tárgy: Berger Miklós ügye

JELENTÉS

Budapest, 1968. november 19.

[Kitakart név, feltehetően: Henni Géza] és [kitakart név, feltehetően: Nikolaus Berger] ügyében a következőket jelentem.
A Ferencváros csapata 1968. január végén Mexicóba utazott turára és egy éjszakát Amszterdamban töltött, ahol megjelent a két személy is. Hogy kivel, milyen beszélgetést folytattak, arról nincs tudomásom. Viszont az Olympia ideje alatt ismét megjelent a két illető, ahol [kitakart név, feltehetően: Csanádi Árpád] és a Fradi játékosok szemrehányást tettek [kitakart név, feltehetően: Berger]nek, hogy a Zolit ellopta, amit Ő nagyon tagadott.
„Nemere"

Értékelés: Kapcsolatunk nem ellenőrzött, jelentése ellenőrzött, informativ adatokat tartalmaz.
[Kitakart név, feltehetően: Nikolaus Berger] NSZK-ban élő *román disszidens menedzser*, turakötőt a magyar labdarúgócsapatok – élvonalbeliek – ismerik, aki egyébként gyakori vendég Magyarországon.
[Kitakart név, feltehetően: Nikolaus Berger] gyanusitják a magyar olympiai csapat szakvezetői Varga Zoltán disszidáltatásával, azonban mind a mai napig semmi olyan bizonyítékunk nincs, ami ezt a gyanut megerősítené.
Intézkedés: Intézkedést a jelentés nem igényel.
Feladat: Amennyiben [kitakart név, feltehetően: Henni Géza] és [kitakart név, feltehetően: Nikolaus Berger] személyével kapcsolatosan hirek, vagy adatok jutnak birtokába, jelentését tegye meg.

Ladányi Mihály rszds.
[sk. aláírás, alatta olvashatatlan másik kézjegy]
(kiemelés tőlem! B-K. B.)

Megjegyzés: az irat egyértelmű bizonyítéka Berger erdélyi, vagy partiumi származásának, amelyet Vincze Imre tovább finomított: Berger Miklós Nagyváradról menekült Nyugatra!

De lapozzunk bele néhány további dokumentumba:

„BM. III. Főcsoportfőnökség — Szigoruan titkos!

Engedélyezem:
/:Csáki Ernőr. alez. :/
osztályvezető
[sk. aláírás]

Tárgy: Nikolaus Berger
ügyében

Jelentés.

Az 1967–68-as évben több alkalommal utazott Magyarországra *NIKOLAUS BERGER/*: Königsbert, 1924. I. 16. Ellen Beinharn:/ nyugat-német állampolgár. Foglalkozása: kereskedő és sportiroda tulajdonos.
Nevezett beutazásai során az élvonalba tartozó labdarugó csapatokat keresi fel és külföldi – főleg dél-amerikai tura mérkőzések lekötésére tesz ajánlatot. Az elmult évben több clubcsapatunknak szervezte meg Dél-amerikai turáját.
Értesüléseink szerint clubcsapataink szinvonalának nem megfelelő, előnytelen, a játékosok nagy igénybevételének kitett turákat köt. A csapatokat általában éjjel utaztatja, hogy ne kelljen szállodai költséget fizetnie. Ezt a mérkőzések gyors egymásutáni bonyolitásával éri el, mely a mérkőzések eredményeire és ezen keresztül a magyar labdarugásra is károsan hat vissza.
Nikolaus Berger magyarországi tevékenységének tulajdonítható több fiatal labdarugó hazatérés megtagadása is. Adataink szerint közreműködött Nagy Antal, Liebháber Barna és Nyitrai Imre hazatérés megtagadásában.
Az 1968-as Mexikói olympián résztvevő magyar labdarugócsapat körében megjelent Nikolaus Berger, az USA-ban élő köztudott játékos ügynök Henni Géza társaságában. Varga Zoltán disszidálásának előkészitésében és végrehajtásában fő irányitó volt.
A fentiek alapján figyelembe véve a magyar labdarugó sport irányában kifejtett káros tevékenységét

javasoljuk
hogy Nikolaus Berger esetleges vizumkérelmét az illetékes szervek ne teljesítsék.
Budapest, 1968. december 7.

/: Lovász István r. örgy. :/
alosztályvezető h. /:
[sk. aláírás] Zombori János r. alhdgy. :/
[sk. aláírás]

Tóvölgyi János r. örgy. :/
alosztályvezető
[sk. aláírás]

Készült: 2 péld.
Kapja: elo. sz.
Nyt. sz.: 2–7–2274 (ÁBTL–3.1.5–0–19460/1/223–224)"

Megjegyzés: föntebb már betűhíven közöltük a „Jászsági" és a „Nemere" fn. operatív kapcsolatoknak 1969. január 2-i keltezéssel küldött, egymástól alig különböző szövegű eligazításokat. Mindkét ügynök utasításba kapja, hogy akadályozza meg, szigetelje el Halpert Hugó, Fekete Árpád, Henni Géza, *Nikolaus Berger, Solti Dezső*, Osis és Füzi nevű személyek tevékenységét, illetve felbukkanásuk esetén derítsék fel kilétüket! S mindkét instrukció nyomatékosan felszólította a címzetteket a „Varga Zoltán disszidálásával kapcsolatban" felmerült „újabb tényanyag" jelzésére.

„BELÜGYMINISZTÉRIUM Szigoruan titkos!

Tárgy: Nikolaus Berger ügyében

JELENTÉS.

Az 1967–68-as évben több alkalommal utazott Magyarországra NIKOLAUS BERGER/: Königsbert, 1924. I. 16. Ellen Beinharn:/ nyugat-német állampolgár. Foglalkozása: kereskedő és sportiroda tulajdonos.
Nevezett beutazásai során az élvonalba tartozó labdarugó csapatokat keresi fel és külföldi – főleg dél-amerikai tura mérkőzések lekötésére tesz ajánlatot.
Az elmult évben több clubcsapatunknak szervezte meg Dél-amerikai turáját:
Értesüléseink szerint clubcsapataink szinvonalának nem megfelelő, előnytelen, a játékosok nagy igénybevételének kitett turákat köt. A csapatokat általában éjjel utaztatja, hogy ne kelljen szállodai költséget fizetnie. Ezt a mérkőzések gyors egymásutáni bonyolitásával éri el, mely a mérkőzések eredményeire és ezen keresztül a magyar labdarugásra is károsan hat vissza.
1968. nyarán az FTC vendégeként több hétig Magyarországon tartózkodott NIKOLAUS BERGER, ez idő alatt Bergernek alkalma nyílt arra, hogy több esetben találkozzon labdarugó szakvezetőkkel, játékosokkal köztük VARGA ZOLTÁN-nal, és bizalmas jó kapcsolatot építsen ki.
1968. augusztus 5-én az FTC labdarugó csapata V. V. K.-kupa mérkőzésre utazott ki Angliába, az Amszterdam-i repülőtéren megjelent Nikolaus Berger, Henni Géza társaságában ahol Varga Zoltánnal tárgyaltak, feltételezhető Varga disszidálásának előkészítéséről.
Nikolaus Berger magyarországi tevékenységének tulajdonítható több fiatal labdarugó hazatérés megtagadása is. Adataink szerint közremüködött Nagy Antal, Liebháber Barna és Nyitrai Imre hazatérés megtagadásában.
Az 1968-as Mexikói Olympián résztvevő magyar labdarugó-csapat körében megjelent Nikolaus Berger, az USA-ban élő köztudott játékos ügynök Henni Géza társaságában és több alkalommal keresték fel Varga Zoltánt.

Adataink szerint Nikolaus Berger Varga Zoltán disszidálásának előkészitésében és végrehajtásában fő irányitó volt.

Budapest, 1969. január 8.

(ÁBTL–3.1.5–O–19460/1/247–248.; kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Érdemes alaposabban is szemügyre venni a két dokumentumot! Első észrevételünk az, hogy ismert tényként közli: Berger 1967-ben több magyar csapatnak, nem kizárt, hogy a válogatottnak is, rendszeresen szervez túrákat. Ennek biztosan nyoma van az MLSZ Archívumában is, s kis időráfordítással pontosan meghatározható. Minket inkább az érdekel, hogy mindkét irat, amelyek első két bekezdése és több más passzusa filológiailag különben csaknem szó szerint megegyezik, leszögezi, hogy *Berger meglehetősen előnytelen feltételekkel bonyolítja utaztatásait*. Mondhatnánk azt is, leginkább a saját hasznát nézi. Ebből a szempontból szöges ellentéte máris Östreicher Emilnek, aki sohasem a saját zsebre dolgozott és önzetlensége, segítőkészsége közmondásos volt! (Ebedli Zoltán is hangsúlyozta: kevés, nála rokonszenvesebb emberrel találkozott életében!) Első halk kérdésünk: *miért csak 1968. december 7-én tűnik fel Berger fukarisága és egoizmusa az illetékeseknek?* Bartus, valószínűleg Varga Zoltántól szerzett értesülése alapján szintén ezt írja: Berger Miklós „évek óta a Fradi és a válogatott külföldi turnéit szervezte." (Bartus, 98–99.) Egy újabb érdekes egybeesés: *Berger* kegyvesztése és *Östreicher* rehabilitálásának ötlete között mindössze két év telt el, mintha, bizonyos szempontból, ők is váltanák egymást, akárcsak egy másik síkon és kisebb időbeli eltolódással 1960 őszén „Galambos" és „Honti op. kapcs."

Kíváncsiságból tovább vizsgálódtunk az igen csekély iratanyagban. Berger dokumentumokkal igazolható beutazásai 1966 és 1968 között így festenek (ahol feltüntették, megjelöljük a fogadó intézmény nevét, továbbá szálláshelyét is!):

1966: május 26. (Tourist-Hotel Gellért); szeptember 8. (Royal Szálló)
1967: január 8. (Vörös Csillag Szálló); február 25. (Vörös Csillag Szálló); március 22. (Meghívó fél: Vasas Sport Club, Bp. VI. ker. – Hotel Gellért)
1968: augusztus 5.; (Vasas Sport Club, Bp. VI. ker, – Hotel Gellért); augusztus 16. (itt a meghívó fél nincs feltüntetve, viszont két szálláscím is van: Hotel Gellért és Siófok – Europa Hotel);

Végül egy utolsó beutazás, amellyel kapcsolatban csak a dátummal rendelkezünk: *1968. december 5.* Ám december 5-e és december 7-e között történhetett valami, közelebbről valamilyen szűkkörű tanácskozást hívhattak valahol össze, amelynek résztvevőiről adatok hiányában pillanatnyilag semmit se tudhatunk. Egyik napirendi pontjára azonban következtethetünk, mert erre vonatkozóan két fontos adatunk *mégis* van: innentől, azaz 1968. december 8-tól kezdve Nikolaus Bergert 1981. május 20-ig felteszik a „TILTÓNÉVJEGYZÉK"-re.

Két indoklás (helyszűke miatt a két „SZOLGÁLATI JEGY TILTÓNÉVJEGYZÉK"-re. című formanyomtatvány filológiai adatait a levéltári jelzet kivételével nem közöljük!):

„Indoklás (1)
Nevezett közremüködött több magyar labdarugó játékos disszidálásában. Igy Nemest, a Bp-i Vasasból, Sztánit az Ózdi Kohászból, Nagy Antalt a Bp-i Honvédból, a Stenderd Liege (sic!) csapatába csábitotta. 1968. X. 11-én Varga Zoltánt az olympiai labdarugó válogatott tagját a magyar csapat Guadalajara-i szálláshelyéről megszöktette. Köze volt Nyitrai Imre a Bp-t Honvéd kosárlabdázójának disszidálási előkészítéséhez.

A 0038/1964. sz. BM utasítás alapján úgy
határoztam

a) hogy nevezett Magyarországra történő beutazási vízumot nem kaphat."

címzett: BELÜGYMINISZTÉRIUM, III/III/2. Osztály; jóváhagyta: Baranyai/.../ csoportfőnök, főkapitány [sk. aláírás].
Az irat alján, kézírással: *„Szívós ezredes et., értesülése szerint újabb csábításokban is részt vett!* [19]74, V.4.
[olvashatatlan aláírás]. (ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE/7.)"

„Indoklás (2)
Nevezett közremüködött Varga Zoltán, Kenderesi István és Ladinszky Attila válogatott labdarugók hazatérés megtagadás bűntettének előkészítésében. Részéről a továbbiakban is várható hasonló jellegü cselekmény elkövetése

A fenti indokok alapján úgy határoztam, hogy nevezett személy Magyarországra történő beutazásához illetve átutazáshoz vízumot nem kaphat.
Budapest, 1976. január 21.
Jóváhagyom:
csoportfőnök, főkapitány" (olvashatatlan sk. aláírás)
(ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE/8.)"

Megjegyzés: a két „Indoklás" érveiből s különösen Szívós ezredes 1974-es betoldásából az következik, hogy nem csupán szoros figyelemmel követik Berger magyarországi mozgását, hanem az is, hogy adott esetben a „TILTÓNÉVJEGYZÉK" útján *függő viszonyba is hozhatják*, hiszen Berger egyik fő jövedelemforrása a magyar játékospiac. Magyarán annak fejében, hogy törlik a listáról, vagy rendkívüli vízumot kaphat, bármikor megkérhetik bizonyos szívességekre, amelynek ellenértékét vagy megadják, vagy nem, hiszen ők, a magyar szolgálatok diktálják a feltételeket! Ráadásul Vörös Csaba egyik új közleményéből immár az is tudható, hogy sem Solti, s még kevésbé Berger nem esett kétségbe, hogy 1969 elején nemkívánatos elemeknek minősültek itthon, mert például Berger magyarországi ügyeinek intézését, mint már utaltunk rá, a náluk sokkal diszkrétebb és óvatosabb, Barcelonában élő Csillag Imre vállalta át, aki 1948 óta járt Magyarországra, s akit a magyar hatóságok a levéltári adatok szerint soha semmilyen kihágás felemlegetésével nem tudtak sarokba szorítani. Mi több 2006-ban, 95 éves korában bekövetkezett haláláig rendszeresen közölte sport- s persze leginkább futballtárgyú tudósításait a *Népsport* hasábjain. Önzetlen és fontos közvetítő szerepét és sajtómunkási tevékenységét olyan sokra értékelik idehaza, hogy az MLSZ és a Magyar Sportújságírók Szövetsége 2015 júliusa óta Csillag Imréről elnevezett ösztöndíjprogramot működtet tehet-

Csillag Imre újsággal a kezében Németh Miklós társaságában egy barcelonai futballmeccsen. Mögöttük a Barcelona korábbi neves csatára: Carles Rexach (sz. 1947), Lionel Messi egyik felfedezője és mentora (Fotó: Németh Miklós fényképalbumából)

séges újságírók műveinek megjelentetésére. Róla különben az a valószínűleg megalapozott híresztelés járta, hogy – úgymond – Kubala László „utazó ügynöke"...

*

Ezenkívül rendelkezésünkre áll egy *Varga Zoltán sorsa* című, 1968 őszén, körülbelül másfél hónappal a disszidálás után született újságcikk (*Kanadai emigráns sportújság: Sporthíradó – a külföldön élő magyarság első magyar nyelvű sportlapja*, 1968. november 30.), amelyet ugyancsak Tabi Norbert színvonalas szakdolgozatából azért emelünk át, mert tüzetesebb tanulmányozása után ennek tényanyagából és néhány stílusfordulatából ugyancsak kihámozható némi többlet-értesülés:

„*Az Olimpiáról lelépett volt válogatott csatár úgy látszik rosszul adminisztrálja magát. Közte és az Inter Milan között megszakadtak a tárgyalások. Az olaszok már korábban sem lelkesedtek Varga Frankfurti ügynökéért, akit Európában »FUTBALLBERGER« néven ismernek. Bergernek Frankfurtban van az irodája, amely sportattrakciók vételével és eladásával foglalkozik. Az Inter vezetősége ragaszkodik eredeti kikötéséhez, s csak egyedül Vargával hajlandó tárgyalni.*

A kiszivárgott hírek szerint az Inter két ajánlatot, illetve két feltételes megállapítást akart kötni a magyar játékossal. Az első ajánlat arra az időre szólna, amíg Varga büntetését tölti, vagyis a tétlenségi időre. A második arra az időre, amikor eltiltása letelik, vagy mérséklődik, vagy a FIFA-tól játékengedélyt kap. Varga viszont úgy látszik, ragaszkodik Bergerhez, mert elutazott Milánóba.(?) Tudni kell azt is, hogy Varga lelépését Berger segítette Mexicoból. Vargáék Milanóból Lüttichbe utaztak, ahol ideiglenesen letelepedtek [...]

A Hertha BSC érdeklődése óriási szenzációt keltett, a Berlini Club vezetőségének egyik tagja meghívta Vargát Berlinbe. A háromnapos tárgyalás eredménytelen maradt és a Hertha BSC a következő nyilatkozatot tette: »A Hertha BSC vezetősége a volt magyar válogatott játékos Varga Zoltán szerződtetésétől eláll. A játékos és képviselője csillagászati számokban állapította meg a szerződés anyagi részét, amit a club teljesíteni nem képes.«" (Tabi, 92.)

Ha ezt az újságcikket figyelmesen elolvassuk, akkor szerzője megállapításait tüstént helyesbíteni kell! Azt írja ugyanis, hogy Varga „*és az Inter Milan között megszakadtak a tárgyalások. Az olaszok már korábban sem lelkesedtek Varga Frankfurti ügynökéért, akit Európában »FUTBALLBERGER« néven ismernek*". De ki tájékoztathatta „az olaszokat", vagyis az INTER vezetőségét? Csakis egy olyan ember tehette ezt meg, aki ismeri az előzményeket és a körülményeket, és persze tud magyarul is! Ezt a férfit a cikk nem nevezi meg, de aligha kétséges: nem lehet más, mint *Solti Dezső*, aki 1966 nyarán Östreicher és Puskás társaságában megkörnyékezte Varga Zoltánt, s kis híján magával is vitte Milanóba. Ez a „vargazoli" szempontjából mesés fordulat azért hiúsult meg, mert pár héttel korábban nősült, nagyon ragaszkodott ifjú feleségéhez, másrészt s főként azért, mert a magyar szolgálatok s jelesül Honti György akkor még szigorúan vigyáz-

tak rá, s egyetlen pillanatig sem tévesztették szem elől! Nem úgy, mint két év és három hónap múlva Mexikóban... A „helyzet" azonban kimaradt s már csupán egyszer tért vissza (sokkal rosszabb feltételek között 1968. augusztus 5-én az amszterdami repülőtéren), de, szinte törvényszerűen, Varga azzal sem tudott élni...

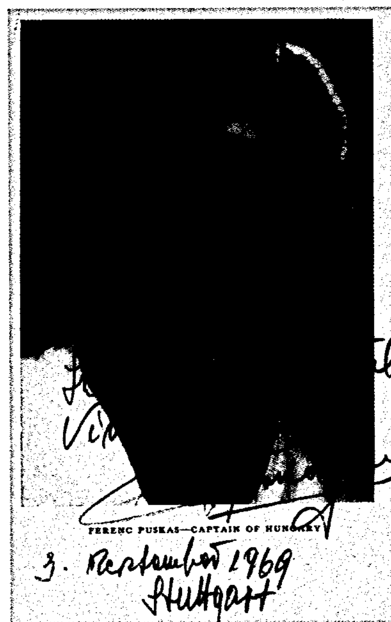
Hat rövid megjegyzés (szintén a cikk alapján):

a) Az INTER (azaz Solti) ajánlata átgondoltabbnak és távlatosabbnak tűnik, mert *eleve* két fázisra bontja a szerződtetés feltételeit. Nagyobb anyagi biztonságot szavatol, azaz több esélyt nyújt a beilleszkedéshez.
b) Varga jobban bízik Bergerben, mint Soltiban, inkább az ő tanácsait követi, és azt teszi, amit Berger mond! Vagyis *Soltitól végképp Bergerhez pártol*.
c) A két játékosügynök minden jel szerint összekülönbözik Vargán, végső soron nyilván azért, hogy ki keres rajta, a régi menedzser, Solti, vagy az új, Berger, aki '68 nyarán végképp a rossz emberismerő és naiv futballista bizalmába férkőzött!
d) Berger annyira felsrófolja Varga piaci árát, hogy első nekifutásra a Hertha is eláll a disszidens magyar játékos szerződtetésétől. Ebből máris az következik, hogy *nem* Varga karrierjének távlati szempontjait mérlegeli, amely kétségkívül az olasz bajnokság mellett szólna, hanem a saját hasznát tekinti mérvadónak.
e) Az újságcikk szóhasználata arra utal, hogy Berger neve nem csupán közismert európai futballberkekben, hanem elég rosszul is cseng. Akárcsak Desiderio Soltié!

Néhány újabb megállapítás: az 1968. évre vonatkozó iratokban, egyetlen kivétellel csak a Vasas Sport Club neve tűnik fel meghívó szervként, a Ferencvárosé *nem*! Vajon mi történt „Nemere" 1968. november 19-i jelentése és Zombori őrnagy december 7-i raportja közötti alig több mint másfél hét folyamán? (Az első értékelése még csak *gyanúról* beszél Bergerrel kapcsolatban, a második viszont már tényként közli az ügynök kulcsszerepét Varga megszöktetésében!)

Még egy kérdés: mivel magyarázható, hogy bár már az első irat rendelkezik *Berger* „esetleges vízumkérelme" megtagadásáról, más szóval felteszik a „TILTÓNÉVJEGYZÉK"-re, vagyis ez *hivatalos döntés*, nem szerepel benne egy nagyon fontos adat: a nyugatnémet menedzser „*1968. nyarán az FTC vendégeként tartózkodott több hétig Magyarországon*"! Mi célból? Vargán kívül kivel és miről tárgyalt a Ferencváros és valószínűleg az MLSZ vezetői közül? Továbbá: mi történhetett 1968. december 8. és 1969. január 8. között „illetékes helyen"? Mármint a *football* iránt érdeklődő magyar közvéleményt több mint fél évszázad óta még mindig izgalomban tartó eseménysor hivatalos *kommunikációja* tárgyában?

Ez, tudjuk már, így rögzült a (sport)történeti tudatban: „*vargazoli disszidált*". Ez még könyvcímben is szerepel! S végül egy pótkérdés: *miért* szerepel legalább 1969. január 2-a óta *Solti és Berger* neve *együtt* a „TILTÓ-

Történelmi dokumentum:
egy Puskás fotó Pancho aláírásával
(Forrás: Vincze Imre hagyatékából)

NÉVJEGYZÉK"-en? Hogy aztán pár hónappal később a belső elhárítás futballal kapcsolatos egyik legfontosabb, 1969. szeptember 24-i keltezésű dokumentumának – *Összefoglaló jelentés*. Tárgy: Magyar Labdarúgó Szövetség és a magyar labdarúgósport operatív helyzete – konkrét javaslatai közé ebben a megfogalmazásban kerüljön be: *„Javasoltuk Solti Dezső és Nikolaus Berger ismert játékos-ügynökök tiltó névjegyzékre tételét"*. (ÁBTL–3. 1.5.–O– 19460/1/323)

Mit tartalmaz a Lakat-napló?

Adalék: Lakat T. Károly baráti gesztusa révén rendelkezésünkre áll még három adat Berger Miklós magyarországi ténykedéséről. A „Vezénylő" fedőnevű célszemély, vagyis ifj. Lakat Károly édesapja ugyanis 1957 óta naplót vezetett, amelyekben lakonikus tömörséggel gondosan feljegyezte napjai fontosabb történéseit.

„*1967. január 9.*-

Fradiban [ez azt jelentette nála, hogy kint az FTC-pályán – LTK]

Farkas, Csizmadia, Kalmár - Berger.

(Alatta két dátum:)

Frankfurt II. 21.; II. 28.

(L T. K. kommentárja: „Ez két BEK-meccs volt, a németek ezek szerint Bergert küldték ide, hogy lekösse az időpontokat"?!?)

1967. február 20.

Frankfurtban. Vezetőkkel Bergeréknél.

1968. január 29.

Amszterdamban.

(L T. K. kommentárja: „Másnap indultak egy egyhónapos mexikói túrára")

Városnézés
Rijk múzeum.
Henni, Berger."

Megjegyzés: 1) dr. Lakat Károly feljegyzései egyértelműen bizonyítják, hogy Berger Miklós igen jó kapcsolatokat ápolt a Ferencváros vezetőségével. Közelebbről Kalmár István elnökkel, Farkas Gábor szakosztályelnökkel és Csizmadia György szakosztályvezetővel. Ez is magyarázata lehet az 1968 nyarán megvalósult többhetes magyarországi vendéglátásnak; 2) a történésznek az a benyomása, hogy az iratok megfogalmazása mögött *prekoncepció* rejtőzhet: mintha szándékosan úgy fogalmazták volna meg őket, hogy az olvasó úgy érezze: Nikolaus Berger *egyedül*, saját elhatározásából, körmönfont módon hálózta be, majd szöktette meg Varga Zoltánt. *Ő a felelős mindenért.* Ez kimeríti a *bűnbakképzés* kritériumait, noha kétségtelen, hogy valóban ő az *egyik* kulcsfigura. Ám az is nyilvánvalónak tetszik, hogy egymagában semmire se ment volna. (Szerző itt köszöni meg Koós Leventének, Sztáni Istvánnak, Liebháber Barnának, ifj. Lakat Károlynak s különösen Vincze Imrének a Berger-kiséletrajz elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítségüket!)

Vincze Imre, Puskás Ferenc és Mogyoródy Károly. Mindketten Puskás nyugati magyar „hálózatához" tartoztak
(Forrás: Vincze Imre fényképalbumából)

A Varga-ügy, új szemszögből

Megütközéssel fogadtuk a Mexikóból érkezett hiranyagot. Varga Zoltán megszegte olimpiai esküjét, hűtlenné vált hazájához és sportbarátaihoz. Cselekedete méltatlan magyar sportolóhoz és állampolgárhoz. Varga Zoltán magatartása minden becsületesen gondolkodó ember őszinte felháborodását váltja ki – MTI-közlemény (Népsport, 1968. október 14.)

Ez az a pillanat, amikor, az általunk összegyűjtött s imént közzétett újabb adatok beillesztése után – s azok fényében – magunk is megkockáztatunk egy verziót e szomorú eseményről, majd pedig levonunk belőle néhány óvatos következtetést.

A történet már-már közismert, sokan talán betéve is tudják: *Varga Zoltán 1968. október 11-én*, két nappal a magyar olimpiai válogatott első mérkőzése előtt fogadalmát megszegve *kilépett a magyar futballtársadalomból.* Ennek előzményeit jó néhány szerző (Bocsák, Lakat T. Károly, Bartus, Tabi, Koós stb.) kimerítő részletességgel publikálta, újságcikkben, tanulmányban, könyvekben egyaránt. Legutóbb Vörös Csaba egy nyolcrészes oknyomozó elemzésben összegezte a korabeli eseményeket, amelynek adatgazdagsága és pontossága lenyűgöző. Vörös Csaba végkövetkeztetése megegyezik Bocsák Miklós 2004-es konklúziójával: *Vargának szinte tálcán kínálták fel 1968-ban a szökés lehetőségét.*

Vörös Csaba megalapozottnak látszó hipotézise – két részletben:

a) *„bár a Belügyminisztérium (BM) legalábbis megakadályozhatta volna a legnagyobb magyar tehetség távozását, valamiért mégsem tette."*
b) Illetve, egy kicsit átfogalmazva: b) *„a Belügyminisztérium (BM) minimum megakadályozhatta volna a legnagyobb magyar tehetség távozását – valamiért azonban mégsem tette."*

Konkrétabban – ugyancsak Vörös interpretálásában: a levéltáros prozopográfiai mélységig leásva megy utána ama két magasrangú államvédelmis tiszt (Eperjesi László és Kőnig Miklós) motivációinak, akik szerinte *főszerepet játszottak Varga szökésében.* Máris figyelmet érdemel, hogy Vörös Desiderio Solti vélelmezett szerepével indít! Ezt írja: „1971-ben az ügynökök már kész tényként állították róla: »ma már köztudott, hogy Varga Zoltán disszidálásában is oroszlánrésze van.« Hogy ezt az állítást mire alapozták, a levéltári dokumentumokból nem derül ki." [Ezt különben egy „Fecske Pál" fn. ügynök jelentette, 1971. augusztus 3-án.] Solti – folytatódik Vörös gondolatmenete – mindenesetre elindította a lavinát, a tartótisztek ezután folyamatosan kérték Vargáról az információkat. Az állambiztonság ekkor annyira komolyan vette a disszidálásáról szóló híreket, hogy még a III/III. csoportfőnöke, dr. Eperjesi László is foglalkozott az üggyel.

„A foganatosított ellenőrzés során megállapítottuk: Varga Zoltán személyével kapcsolatban már több alkalommal elterjedt disszidálási szándéka." – olvashatjuk tovább Vörös közleményében. Ám a III/III. csoportfőnöke, dr. Eperjesi László – egy mélyreható vizsgálat helyett inkább *ad acta* tette az ügyet. *Vajon miért adott a III/III. útlevelet?* – teszi fel joggal a kérdést Vörös – és mindenki más, akit ez a dolog annyi év után is izgat.

Vargáról 1966-ban kezdték tehát komolyabban terjeszteni a disszidálási szándékát, de nem egyértelmű, hogy miért. *Lehet* – emeli ki a szakember –, *hogy előbb fordult meg a belügy fejében a dolog, mint Vargáéban.* A III/III. volt csoportfőnöke, Eperjesi László 1968-ban már új pozícióból, az IBUSZ vezérigazgató-helyetteseként adja áldását, hogy Varga Zoltánné kézhez kapja a Nyugatra szóló turistaútlevelét. Ehhez Kőnig Miklós (a Magyar Testnevelési és Sportszövetség Nemzetközi Osztályának a helyettese) közreműködése is kellett. Ő néhány évvel korábban, Eperjesi csoportfőnöksége alatt, a III/III. titkárságvezetője volt. Kőnig beleegyezése nélkül a magyar sportolók és hozzátartozóik nem kaphattak Nyugatra szóló kiutazási engedélyt.

Fontos adalék, hogy Takács Tibor 2014-es könyvében idézi Eperjesi dr. jelentését, amiben így ír: „Indokolt lenne, hogy az MTST [recte: MTS] megvizsgáltatná, miért terjednek el visszatérően Varga Zoltánnal kapcsolatban a disszidálási hírek." Erre vonatkozóan Takács kiemeli, hogy *a vizsgálatra minden bizonnyal sor került*, amit az MTS vezetése által két évvel később az állambiztonságnak megküldött feljegyzésből tudhatunk. Ebben ez olvasható: „Varga Zoltán tagja volt az angliai világbajnokságon részt vett magyar labdarúgó-válogatott keretnek 1966-ban. Az első mérkőzések idején sérült volt, játékára nem került sor. Akkoriban elterjedt, hogy felesége Jugoszlávián keresztül disszidált, és Varga is disszidálni akar. Erre utalt bizonyos kijelentése, amelyet Szepesi Györgynek tett, hogy Magyarországon a labdarúgók nincsenek megfizetve, nem lehet érvényesülni. A csapat körül gyakran látható volt Solti Dezső és más ügynökök. Mindezek kapcsán merült fel az a feltételezés, hogy Varga Zoltánnal komolyabban foglalkoznak. Tekintettel arra, hogy sérülése miatt hangulatilag inkább nehezítette a csapat munkáját, a csapat vezetői – mint korábban már olvashattuk – hazaküldték Honti György akkori főtitkár kíséretében [...]"

*

A sportvezetés és az állambiztonság természetesen nem csupán a labdarúgókat, hanem azok családtagjait is megfigyelte. Erről Fazekas József, a III/III–2/b alosztály rendőrhadnagyának erősen önigazoló jellegű jelentéséből értesülünk: *„»a BM III/3. Osztály felé játékosok vagy hozzátartozóik útlevelének kiadását vagy megvonását javasoltuk. A magyar labdarúgó-válogatott keret tagjainak feleségeit differenciáltan figyelőztettük a BM III/3. Osztály felé, abból a célból, hogy az érintettek tudtunk nélkül feleségükkel, gyermekükkel együtt ne utazhassanak Nyugatra.« A Varga házaspár disszidálása után Eperjesi László és Kőnig Miklós gyanúba keveredett, amiért Varga Zoltánné mégis útlevelet kaphatott. Utólag is fura az együttállás: az IBUSZ-ba befutott*

útlevélkérelmet annak az Eperjesinek kellett továbbküldenie Kőnighez, aki két évvel korábban a Varga házaspár állítólagos disszidálási ügyével foglalkozott. A kérvény mégis átcsúszott a hivatalos szerveken." „*A BM illetékesei könnyen megtehették volna* – szögezi le Vörös –, *hogy meggátolják a Varga házaspár disszidálását: egyrészt úgy, hogy ekkor sem engedik ki a feleségét, másrészt pedig, hogy Vargát Mexikóban szigorúbban őrzik.* A dokumentumokból az is kiderül, hogy – a »Nemere« fedőnéven a III/III. informátoraként beszervezett – Novák Dezsővel az olimpiai csapat kiutazása előtt tudatták Varga szándékát. Ladányi Mihály százados írta szeptember 5-én [„Kőműves" jelentését értékelve]: »*Varga Zoltán FTC-labdarúgóval kapcsolatban olyan híreink vannak, hogy a mexikói olimpia után nem szándékozik visszatérni. Ezt a hírt támasztja alá gépkocsijának eladása is. 'Nemere' fn. informátoron keresztül információt kérünk fenti tárgyban.*«

Ráadásul napokkal később »Nemere« utasítást kapott, hogy erősítse meg Varga Zoltánné Nyugatra utazásának a hírét, és azt is, hogy egy ideje már nem jelenik meg az FTC mérkőzésein és a közös vacsorákon. Mindebből kiderül, hogy Vargáékról igyekezett a lehető legtöbb információt megtudni a politikai rendőrség. [...] *Felmerül a gyanú, hogy direkt teremtettek olyan helyzetet, hogy megszabaduljanak Vargától.*" (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

Vörös Csaba *Takács Tibor* sporttörténészt is megszólaltatta: Takács szerint „talán 1968-ban a hatóságok elaltatták magukat". Takács álláspontja: „Nem valószínű, de kizárni sem lehet teljesen" (mármint azt a feltételezést, hogy a hatóságok behunyták a szemüket). „Azt nem lehet tudni, milyen érdekek húzódtak meg a háttérben. Közismert: az állambiztonság és a sporthatóság érdekei nagyon sokszor szembekerültek egymással. Ebben a konkrét esetben is lehetséges ilyesmi. De [...] ez csak feltételezés, erre utaló nyomok nincsenek a fennmaradt iratokban."

Takács úgy véli: „*Ha valaki nagyon le akart lépni, az le tudott lépni. Ez nem egy mindenható, mindent látó gépezet volt.*" Ehhez Vörös még hozzáfűzi: „Pontosan nem ellenőrizhető, de adalék, hogy *több visszaemlékező mesélte: Varga Zoltánt Mexikóban kosárlabdázó méretű bőrdzsekisek kísérték mindenhova, ám a kritikus napon megfeledkeztek róla.*" (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

*

S még két riasztás:

„Kőműves" (aki saját magát is kénytelen belefoglalni a raportba): „Jelentem, hogy Varga Zoltán az FTC labdarúgója VIII. 10-én megkérte Balázs Lászlót, hogy ezt a kis csomagot adja át Herczka Györgynek. (A csomagban külföldi cigaretta volt.) Balázs László VIII. 13-án átadta az FTC sporttelepén tartózkodó Herczka Györgynek a cigarettát. Herczka György külön megjegyezte, hogy milyen helyes fiú ez a Zoli, ő csak egy kis dobozzal kért, és ilyen sokat kapott. Anélkül, hogy Balázs László kérdezte volna Herczkától, hogy miért kapta, Herczka közölte, mert feleségének elintéztem az útlevél ügyét és soron kívül megkapja. Egyébként a Zoli már nagyon rég szeretett volna megkérni, de nem sikerült. Balázs László megkérdezte, hogy hová utazik a felesége. Herczka György közölte, hogy Belgiumba és Hollandiába, csak még a vízum nem érkezett meg. Ha megérkezik, akkor *egy jó hónap múlva utazik, ami egybe esik az olimpiai csapat utazásával.*"

A jelentés utolsó mondata a belügy számára is világos üzenetet hordozott, és az informátort foglalkoztató operatív tiszt, Ladányi Mihály rendőr százados le is vonta a megfelelő konzekvenciákat. „Varga Zoltán – FTC és magyar olimpiai válogatott csapat játékosa – személyével kapcsolatban több alkalommal felmerült a disszidálási szándék. Erre mind a mai napig sor nem került. Varga Zoltán nagyon jó családi életet él feleségével, és feleségét el nem hagyná. Az FTC-ben nem érzi jól magát, szándékában van más csapathoz való átigazolás, melynek érdekében a szükséges lépéseket megtette."

Ezenkívül az informátort is ellátták a legfontosabb feladatokkal. „Minden olyan eseményről, cselekményről, mely Varga Zoltán és felesége esetleges disszidálási szándékára enged következtetni, jelentését azonnal tegye meg." „Bakos Miklós" ügynök egy korábbi, szeptemberi eseményt a történések tükrében már egészen más megvilágításba helyez. „Varga Zoltán disszidálásával kapcsolatban a következőket tudom jelenteni. Még az indulásuk előtt meg akartam nyerni őt egy olimpia utáni élménybeszámolóra. Ezért szeptember 28-án megkerestem őt. Méghozzá úgy, hogy előbb Rákosi Gyulával beszéltem, és kértem Varga telefonját. Rákosi megadta a számot, de néhány olyan ugrasztó tartalmú kijelentést tett, ami most egész más értelmet kap. Ezek: Megkérdeztem tőle, Gyulám, semmi közöm hozzá, de igaz, hogy vendéglős leszel? Válasz: Miki bátyó, majd az olimpia után megkereslek, beszélgetünk erről is. Minden attól függ, mi lesz az olimpián. Majd megkérdeztem: Csak nem menekülsz a Brani [Branikovits László] elől? Mire Rákosi: Ne feszegessük ezt most, nem telefon téma. *Olyan változások lesznek az olimpia után, hogy a szátok tátva marad.* Búcsúzóul megegyeztünk, hogy a túra után jelentkezik nálam. Utána felhívtam Vargát. Nagyon szívélyes volt, és megígérte, hogy eljön élménybeszámolót tartani. Hangja, beszéde nekem nagyon természetesnek tűnt.

Emlékezetem szerint semmi kifogásolnivaló nem volt benne. Viszont hétfőn, 14-én [már a disszidálás után – a szerző] beszélgettem Balogh Ákossal, egykori ifi vezetővel, aki úgy vélekedik, hogy *ez a lépése már várható volt. Balogh Ákos szerint a játékos évek óta készült erre a lépésre, és mostani döntésében szerepe van Puskás Ferencnek és Österreicher Emilnek, akik már az 1966-os angliai világbajnokságot megelőzően megkörnyékezték a játékosokat.*" (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

A belügyi szervek a sportvonalra kidolgozott 1968-as biztosítási tervükben a mexikói olimpia elé is optimistán tekintettek. „Úgy a hazai, mint a külföldi versenyeken részt vevő magyar csapatok védelme érdekében az eddigi helyes gyakorlatnak megfelelően az 1968-as évben is megfelelő operatív megelőző intézkedéseket teszünk. E tekintetben külön gondot fordítunk a nyugati kapitalista országokba utazó sportküldöttségek védelmére és biztosítására." (Megjegyzés: szinte mindegyik szerző ezeket a megállapításokat önigazoló, önfelmentő jellegűeknek értékelte!)

A VARGA-ÜGY, ÚJ SZEMSZÖGBŐL

Feltevések, elképzelések, újabb esetek, elemzések, óvatos következtetések

Kocsis Sándor utolsó útja Barcelonában
(A kép közepén Kubala)
(Forrás: archív)

A Hertha egyik edzésén:
Varga Zoli kapuralövés közben.
Ügynöki fényképfelvétel a Varga-dossziéból.
Lehet, hogy mégis „utánanyúltak"?
(Forrás: ÁBTL)

Eddig az ismert, levéltárilag igazolható tények! De legalább olyan izgalmas mindaz, amiről pusztán csak sejtéseink vannak, vagy logikai úton, történészi okfejtéssel, az ún. heurisztikai módszerrel kikövetkeztethető. Most vizsgáljunk meg ezek közül is néhányat. Bocsák Miklós egy lépéssel tovább megy: szerinte a BM III/I és III/III osztálya érdekei kerültek ellentétbe, s az ebből fakadó feltételezett rést kihasználva kapott egérutat Varga Zoltán és felesége. Bocsák bevon érvelésébe egy másutt nem olvasható érdekes elemet: Varga azért került volna a hírszerzés érdeklődésének homlokterébe, mert apósát más ügyben már figyelőztették, legalábbis ismerték a magyar szolgálatok. Ezek szerint Varga Zoltán úgy járt, mint Puskás Ferenc, teljesen ártatlanul keveredett bele valamibe, amiről nem is tudott, halvány sejtelme sem volt róla. Azt viszont kamaszkora óta gyakorlatilag haláláig határozottan észlelte, hogy követik, figyelik, nem érezheti magát teljes biztonságban. (Érdekes egybeesés: a hozzá alkatilag legközelebb álló Kocsis Sándornak is ez volt a rögeszméje, gyakran a tudatbeszűkülésig s a halálfélelemig elmenően!)

Varga valakiknek a bögyében van, pontosabban maradt, hiába történt meg 1989/1990-ben a rendszerváltoz(tat)ás. Több újságírónak és számos barátjának, ismerősének, köztük e sorok írójának is gyakran mondogatta, hogy Nyugaton is – úgymond – „utánanyúltak", hazatérése után pedig követték, 'figyelőztették'. Éreztette, a magyar szolgálatoknak közük lehet napnyugati karrierje balszerencsés alakulásában, különösen a Hertha-bundabotrányban és annak kommunikációjában. (Erről Bocsák Miklós *Aranykönyve* 42. lapjáról egyelőre annyi tudható, hogy az egyik ügynök, akit Varga kinti életének nyomon követésével 'hivatalból' megbíztak s a hetvenes évek elején egyszer még Németországba is kiutaztattak, éppen 'Bakos' [Bauer] Miklós volt...)

Neveket persze, legalábbis nekem, soha sem említett, igaz, erről nem is faggattam. Bocsák Miklósnak viszont elég hamar elmesélte Lóránt Gyulával történt első és utolsó, meglehetősen bizarr találkozóját, amelyet a *Kell egy csapat!* című fejezetünk végén próbáltam értelmezni. Egy közös barátunknak pedig egy alkalommal, nem sokkal halála előtt váratlanul megnyílt s azt állította, hogy a Hertha-botrányban is *Berger Miklós a kulcsszereplő*, aki, ugyancsak Varga szerint, a nagy port felkavaró ügy után el is tűnt volna Frankfurtból s állítólag Belgiumba költözött. Barátomnak azt is elmondta, hogy ebben az ügyben Gergely László – akinek nyugatnémet pályafutását s egyben reputációját ez a bundaügy szintén derékba törte – kereste, vagy kerestette, de sikertelenül.

Akarnok pártfunkcionáriusok tették tönkre a magyar futballt?

„Nem kell tehát felszámolni, elég középszerűvé tenni"
(Gáspár Sándor)

S itt kell visszacsatolnunk a 'nagypolitikához'.

Ekkor, a hatvanas évek közepén, Albert, Varga és Lakat – s közvetve „Nemere" – esetében automatikusan életbe lépett a „B-terv"! Forrásszerű bizonyítékom egyelőre nagyon kevés van erre, bár az *oral history*, mint láttuk, hál'istennek, egyre inkább polgárjogot nyer a történész szakmában. Ezenkívül még a *collingwoodi történészi módszer*, némi hely- és emberismeret áll rendelkezésemre. Mert itt siet ismét a részletekben túlságosan is elmélyedő, vagy, épp ellenkezőleg, forráshiánnyal küszködő specialisták segítségére a történelemfilozófus, az elmúlt évszázad egyik legeredetibb brit gondolkodója (Robin G. Collingwood), akit mondanivalónk alaposabb megvilágítása céljából eddig is több ízben idéztünk már. Itt és most pedig beismerjük, az ő nyomdokain haladva immár e sorok írója felfogásától sem idegen a históriai stúdiumok terméketlen szőrszálhasogatásnak tetsző, noha igaznak bizonyuló egyik paradoxona, miszerint *valós történeti tudás, csak és kizárólag, történeti tudás révén szerezhető.* (Ez futballista-nyelvre 'lefordítva' úgy hangzik s azonnal jobban érthető, hogy futballtudásra csak állandó focizás révén és által lehet igazán szert tenni. Emlékezzünk csak a Barcs-aforizmára!) Vagyis a 'történetet', a Történelmet *megérteni*, majd *rekonstruálni*, csupán a korabeli események, folyamatok, s a legkülönfélébb emberi megnyilvánulások, dokumentumok, 'források' és 'tekintélyek' elmélyült tanulmányozásával, az okok és okozatok gondos mérlegelésével, a gondolatok és cselekedetek folyamatos egybevetésével: azaz *a történet újragondolásával, a historikus tudatán, személyiségén – akárha valamiféle finom szálú intellektuális szűrőn – való aprólékos átrostálásával lehetséges.*

Ebben az összefüggésben is találtam egy szövegrészletet, amely bátorítást jelenthet a magamfajta 'külön utakon' haladó, a nagy s intézményesült (szak)tekintélyek kanonizált állásfoglalásait eleve szkeptikusan kezelő történészek számára: *„ahogyan a tekintélyektől* [a nagy nevek korábbi, 'szentírásnak' tekintett állításaitól] *nem függ a történetírás, ugyanúgy nem függ az emlékezettől sem. A történész újra felfedezheti azt, amit abban az értelemben már teljesen elfelejtettek, hogy a szemtanúk egyetlen állítását sem őrizte meg számára a töretlen hagyomány."*

Itt máris közbevethetem, bár az Aranycsapat minden tagja, a tartalékok elsöprő többsége is immár eltávozott a túlvilági futballpályákra, esszéfüzérem másik két főhősének, Albertnak és Vargának játékostársai és hozzátartozói, sőt vezetői közül is hál' istennek sokan élnek még, mi több, beszélni is hajlandók! (Persze mindent ők sem mondhatnak el: köti őket a jó ízlés, az emberi méltóság tisztelete – s a zsigereinkbe ivódott, feléledőben lévő Kádár-kori öncenzúra.) Az pedig e tekintetben újabb isteni ajándék, hogy, miként szóba került már, a 'krónikás', bár gyermeteg naivitása miatt szinte semmit sem értett a körülötte zajló esemény- és érzelemhalmazból, 1966 elején

majdnem fél esztendőt, '66 december elején csaknem két hetet, míg 1968 és 1970 között újabb közel húsz hónapot, vagyis több mint két évet maga is lemorzsolt a Ferencváros öltözőiben és edzőpályáin. Bizonyos értelemben s számos esetben maga is szem- és fültanú tehát. Ami pedig most következik, nem más, mint minden történész örök reménye, akár a korábban már emlegetett kincskeresőé, hogy ha nem bukkan is rá az áhított gyermekfej nagyságú aranyrögre, mégis talál legalább egy marék kavicsot, amelyekről tüzetesebben szemügyre véve kiderülhet, hogy jáspis- vagy akár rubindarabkák, *drágakövek* – sziszifuszi 'anyaggyűjtő- és rostáló' munkája nem volt teljesen hiábavaló: „[a történész] *Még olyasmit is felfedezhet, amiről mindaddig soha senki nem tudta, hogy egyáltalán megtörtént* – tanítja Collingwood – *Ezt részint azzal valósítja meg, hogy kritikailag kezeli a forrásaiban levő állításokat, részint pedig úgy, hogy felhasználja azt, amit nem írott forrásoknak nevezünk – ezeket növekvő mértékben használják fel, ahogy a történetírás* [meg a történetíró] *egyre biztosabbá lesz saját módszereiben és saját kritériumában*".

Heuréka! Az 1943-ban jobb létre szenderült Collingwood ugyan minden jel szerint nem ismeri még az *oral history* fogalmát, de a síron túlról is jóváhagyja ennek metódusát – ergo: a belőle kinyerhető információkat, következtetéseket úgyszintén!

A rekonstrukcióhoz elengedhetetlen persze *egy kis fantázia* is. Módszerem a fenti *collingwoodi tanítást* kiegészítve ezúttal leginkább az *analógia* lesz, amellyel az eddigiek során is gyakran éltem. Ám mostantól kezdve még inkább építek rá!

Először is harmadszor is bemásolom a Czibor esetleges nyugati hasznosítására vonatkozó passzust: „*Czibor személyével mint az állambiztonsági szervek volt ügynökével kívánunk foglalkozni. Egyrészt első időben az volt a célunk, hogy felvesszük vele a kapcsolatot, utána ettől elálltunk, később pedig olyan elhatározásra jutottunk, hogy lekrompromittáljuk* [!] *személyét.*" (Budapest, 1959. szeptember 21-én, Vida László szds.; főop. beo.)

E szövegrészből egyértelmű: valakinek a 'tanulmányozása', adottságainak, jellemvonásainak adatszolgáltatási lehetőségeinek feltérképezése, továbbá esetleges igénybevételének mérlegelése nem ellentétes 'ejtése', ellehetetlenítése, kiiktatása – (le)*kompromittálása* – elrendelésével!

Sportvezetők, rendőrtisztek, ügynökök, titkosszolgálati vezetők – kik irányították a háttérből a Ferencvárost?

A fradista *ki mit tud*-ra visszatérve: mindezidáig biztosan csak „Nemere" személyazonossága ismert, az övé is pusztán azért, mert beismerte. A többiek, érthető okokból: hallgatnak!

Ellenben, valószínűleg szintén nem véletlenül, több híres válogatott futballista különféle alkalomból elmondta, hogyan próbálták meg őt is beszervezni – természetesen sikertelenül! Egyikük, Juhász István egészen drámai részleteket tárt fel arról, milyen módszerekkel próbálták megtörni. Lelki nyomást alkalmaztak, egy ízben odáig elmenve, hogy a szomszéd

Juhász István fénykorában, harmincévesen, 1975-ben (Forrás: archív)

vallatószobából áthallatszott egy őrizetes nyöszörgése, akit épp „testi fenyítést igénybe véve" próbáltak jobb belátásra bírni. Magyarán épp ütlegelték. (Emlékezzünk csak: Grosics is többször utalt erre több variációban ismert visszaemlékezéseiben!) Persze Juhász Pistát keményebb fából faragták: ellenállt! Nemrégiben mondta el e sorok szerzőjének, hogy 1967 őszén öszszesen hat alkalommal vették kezelésbe a Tolnai Lajos utcai rendőrőrsön. Börtönnel és labdarúgó-pályafutásának tönkretételével fenyegették. Az utolsó kihallgatáson Juhász kijelentette: csukják le, ha akarják s végül is nem nagy baj, ha abba kell hagynia a futballt, legfeljebb visszamegy földet művelni az apja mellé Alsónémedibe...

A történet egyik slusszpoénja az, hogy egyszer várakozás közben egy ismerős arccal találkozott, akivel gyakran összefutott a Ferencváros klubházában. Nevére nem emlékszik már, de ő volt a Jégkorong Szakosztály vezetője, tegező viszonyban voltak, s Pista annyira meglepődött az illető rendőrtiszti mivoltán, hogy helyzetéről és az erőviszonyokról elfeledkezve kemény szavakkal vonta kérdőre: *ha igazi fradista, hogyan nézheti tétlenül egy zöld-fehér játékos vegzálását?* „Nemere" özvegyétől, Erzsébet asszonytól tudom, ugyanezt tették férjével is. Rendszeresen behívták, és hajnalig puhították. Máskor beültették egy szolgálati kocsiba, amelyben a leendő titkos munkatárson és a sofőrön kívül még két markos 'szakember' is ült, kivitték a Duna-partra, és megmutatták neki a fortyogó habokat. Ez 1967 végén történt, talán a november 20-i beszervezési nyilatkozatot közvetlenül megelőző napokban, esetleg, a még nagyobb nyomaték kedvéért, már karácsony és újév között, a 'felkészítés' időszakában.

Egy másik, névtelenségét megőrizni kívánó forrásomtól 2017 nyarán értesültem: a kihallgatásokat – állítólag zuglói főkapitányként (legalábbis a nyomozó hatóság egyik tagjaként) – épp az a magasrangú rendőrtisztviselő – Hargitai Károly (1929–2013) – vezette, aki pár esztendővel később, egészen pontosan 1985. február 23. és 1990. december 17. között, maga is a Könyves Kálmán körúti Fradi-székházban bukkant fel, történetesen

ügyvezető elnökként. Addigra azonban „Nemere tmb." már régóta a hálózatok megbecsült tagja volt. Az is elgondolkodtató 'véletlen', hogy „Nemerét" 1967 őszén miért épp a *Thököly Étterem* vécéjében húzta csőbe egy volt játékostársa, aki akkor már évek óta egy másik pesti csapat labdarúgója volt. Erzsébet asszony ma sem érti, miért nem vitte vissza a veszélyes szajrét (tíz darab arany órát) a Fradi-öltözőbe, biztos nem dobták volna ki a többiek, hiszen Alberttal és Rákosival kifejezetten jóban volt az ötvenes/hatvanas évek fordulóján, sokszor még szórakozni is együtt jártak. Vagy miért nem hozta fel a Doxa-órákat Kerepesi úti lakásukra, ahol egyébként később Östreicher Emil is többször megfordult? Miért kellett egy olyan forgalmas helyet megjelölni, amely jó, ha száz méterre fekszik a Bp. XIV. ker. Rendőrfőkapitányságtól? (Ezt a kérdésünket nem gyöngíti, csupán árnyalja, hogy Vörös Csaba legfrissebb közleménye szerint a Novákra nézve leginkább terhelő bizonyíték a devizagazdálkodást sértő bűntett tekintetében egy Karl Röck nevű osztrák állampolgár 1967. szeptember 7-i keltezésű, a világklasszis hátvédhez intézett levelének melléklete volt, amelyből feketén-fehéren kiderül, hogy mintegy nyolcszáz dollár értékben helyezett nála letétbe „különböző összegű valutákat" – „későbbi gépkocsivásárlás céljából".)

S itt kell pontosítanunk azt a tényt is, amelyre föntebb csupán általánosságban: miszerint „Bakos" ügynök nem csupán aprólékosan rögzítette a tudomására jutott terhelő értesüléseket, hanem arra is gondja volt, hogy leendő hálózati társát *politikailag is elmeszelje*! 1965. május 28-i jelentésébe ugyanis szó szerint belefoglalta, hogy a világklasszis hátvéd egyik moszkvai útjának tapasztalatait így összegezte: [az oroszok] *„minket magyarokat* [...] *legalább úgy utálnak* [...], *ahogy mi őket."*

Kérdések, amelyekre nincs kielégítő válasz ma sem. De ha az ember egy kicsit figyelmesebben beleolvas a „Nemere-dosszié"-ba, s van egy kis sütnivalója, rájön: „Nemere" csempészügyei már évekkel korábban széles körben ismertek voltak! „Bakos" már 1962. október elsején jelentette, hogy „ún. »márványarany« lapokat" hozott be Nyugat-Németországból, akárcsak a többiek, „amelyek – folytatódik a szakszerű raport – idehaza zárolt áruk". Mi több, közli „Bakos", „a vámkezelés elől igen könnyen elrejthető, s igen jó keresettel árusítható itthon". Ugyanazon év november 27-én már „Nemere" »óra-ügyéről« számol be, sőt megjelöli annak a rendőrtisztnek a nevét is, akinél „Nemere" »ügye van«, s aki mellesleg „gyerekkori jóbarátja."

1967 őszén, ezt már tudjuk, még tovább gyorsulnak az események: 1967. október 3-án immár „Kőműves" jelent a szeptember 29-i labdarúgó szakosztályvezetői ülésről: közelebbről azt, hogy az egyik (a raportban kitakart nevű) résztvevő váratlanul félbeszakította az értekezletet, s a BM-ben dolgozó vejére hivatkozva drámai hangon bejelentette, miszerint „rövidesen nem lesz Novákotok, mert olyan eljárás folyik ellene, amiért lehet, hogy börtönbe kerül". (A jelentés egy másik változatából immár tudható: épp fradista mentoromról, Ördögh Lászlóról van szó!) Az 1967. november 13-i raport már arról tudósít, hogy Novák közli Csizmadia György szakosztályvezetővel és Balázs László gazdasági vezetővel, hogy „majdnem minden nap behívják a Tolnaiba"; 1967. november 17-én „Kőműves" már azt jelenti, hogy az öt nappal korábbi Dózsa meccs utáni közös vacsorán Lakat főedző azt a föltehetően fradista érzelmű rendőrtisztet szidja, aki ígérete ellenére nem jött el a vacsorára, tudniillik „Juhász és Novák dolgaival kapcsolatban". Nem zárhatjuk ki, hogy ugyanarról a személyről van szó, akivel Juhász is találkozott a rendőrségi várószobában. Vagyis az FTC leendő ügyvezető elnökéről.

Ezekből a jelentéstöredékekből is az következik, hogy Novák behálózása már évekkel, legalábbis hosszú hónapokkal korábban megtörtént, s lebuktatása bármikor bekövetkezhetett volna. Újabb halk kérdés: miért pont akkor került rá sor, amikor Albert Flórián 'betörése' is napirendre került? Bocsák Miklós mintaszerűen dokumentált, ámbár „Nemerével" szemben túlságosan könyörtelen 2004-es könyvének – *Ki volt a Fradi besúgója* A *„Nemere"-dosszié* – 40. lapján mindannyiunk helyett levonja a következtetést: *„a kulisszák mögött, éppen most* [1967 decemberében] *készítettek fel egy ügynököt a Császár fedőnevű célszemély leleplezése, ellehetetlenítése érdekében."*

S most már tudni véljük: A Flamengo Rio de Janeiróban megismételt hosszabb időtartamú szerződésajánlata és Bécsből behozatott Opel gépkocsija ürügyén magát Albert Flóriánt is kérdőre vonták, zaklatták, s megpróbálták egy személyiségével, büszkeségével összeférhetetlen alkuba kényszeríteni!

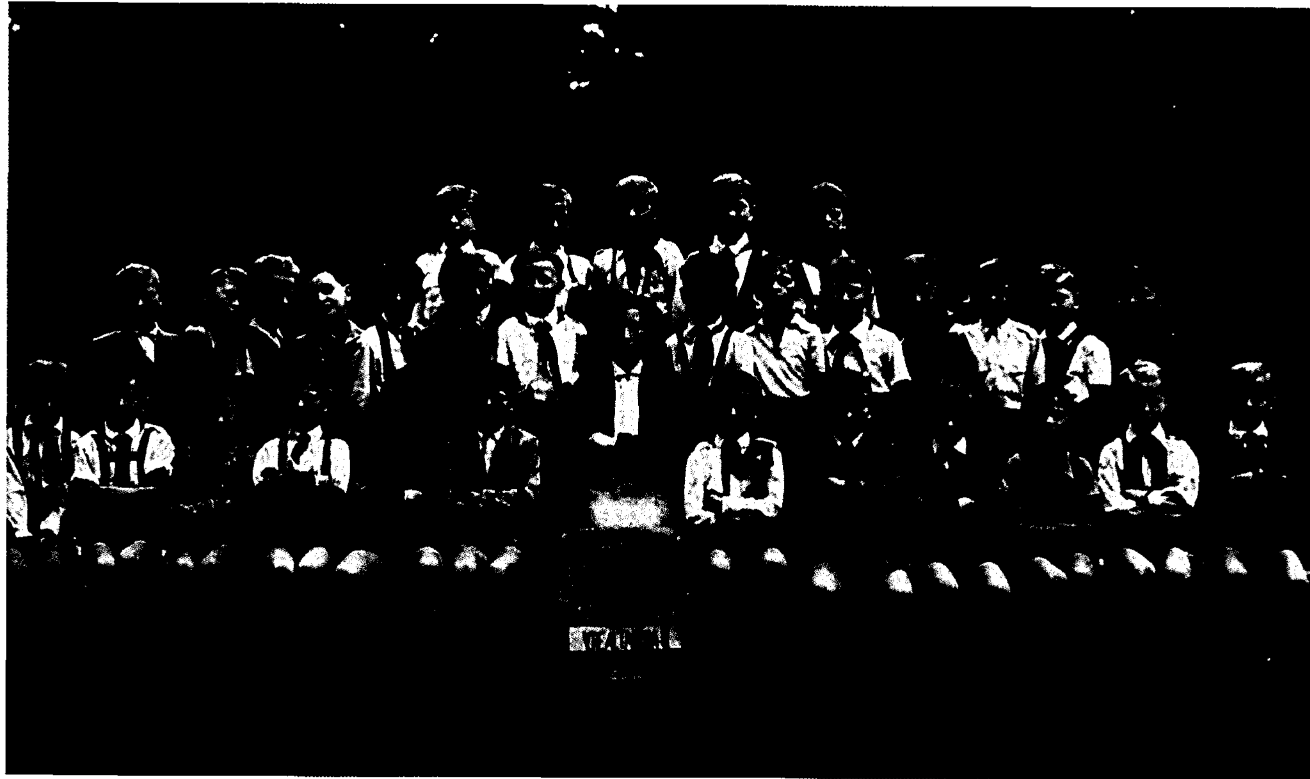
Egy újabb, az eddigieknél is halkabb kérdés: *vajon hihető-e a vázolt körülmények s az előzmények ismeretében, hogy Varga Zoltánt nem keresték meg?*

*

Válaszom, noha magam erről az égvilágon semmit se tudok, az, hogy ez egyszerűen *elképzelhetetlen*.

És most lép életbe a collingwoodi módszerrel kombinált *analógia*: ő sem úszhatta meg! Feltételezem, Vargának vannak még életben lévő barátai, immár hetven és a Halál között, akiknek *mégis* elmondott erről egyet s mást, akárcsak Berger Miklós esetében. Sajnos én nem tartozom közéjük. Itt jegyzem meg óvatosan azt is, még az is kételyekkel kezelendő, voltak-e egyáltalán igazi barátai, bár sokan hitték és hiszik annak magukat. Annyira furcsa, különös, szúrós, betegesen szeretetre vágyó, de a feléje sugárzó érzelmeket viszonozni képtelen személyiség volt, hogy még ez sem bizonyos.

Ezt Juhász István is megerősíti, aki mindent megtett, hogy közelebb kerüljön hozzá: tizennégy éves koruk óta egy csapatban játszottak, és a szintén nagyon tehetséges Rátkai Lacival megszámlálhatatlanul sok gólt rúgtak hármasban. De nem, és nem... Mindenkit távol tartott magától. Juhász azt is elmondta: Zoli annyira csak a futballnak élt, hogy mindig annak a játékostársnak adta a labdát, aki a legjobb helyzetben volt. Nem mérlegelt. Ámulva figyelte, hogy Albertnek épp akkoriban adta a legjobb passzokat, amikor a legrosszabb viszonyban voltak. Arra nem emlékszik, hogy a pályán bátorította volna, ellenben Szőke István mesélte, hogy amikor először játszott a nagycsapatban, épp Újpesten, a Megyeri úti stadionban, és mi

Egy osztálykép a Reáltanoda utcai Általános Iskolából 1954-ből, Varga Zoli a második sorban balról harmadik (Forrás: Németh Ferenc gyűjteményéből)

tagadás erőt vett rajta a 'zabszem-effektus', a kezdő körben a sor végén mellette álldogáló Zoli halkan odaszólt neki: *„Ne rezelj be, majd jól megmajmoljuk őket!"* Persze, akit gyerekkora óta ennyi frusztráció ér – anyja nem igazán szereti, nem lehet biztos benne, ki az 'igazi' édesapja, csalódik feleségében, gyermekeiben, az egész világban, ráadásul kamaszkora óta jelentésekbe foglalják napjai legártatlanabb eseményeit is, az a legritkább esetben tárja fel legbensőbb titkait.

Szeretné meg-nem-történtté tenni, lenyomja tudata mélyébe, törli emlékezetéből. Ismét leírom, számomra rendkívül sokatmondó az a jelenet, amelyet pár évvel halála előtt vettek fel a *Szerelmes földrajz* című tv-műsor neki szentelt epizódjában: futballmezbe öltözve, egy kispályán, focilabdával a kezében azt mondja, elkámpicsorodott arccal, szinte sírva, hogy ez a kerek, szeszélyes, ide-oda pattogó gömbölyű tárgy – *a labda* – volt az egyetlen dolog élete során, amelyben soha sem kellett csalódnia! Egyedül benne lehetett biztos, ezért, az őt körülvevő érzelmi sivárság miatt gyakorolt annyit kisfiú korában gumilabdáját órákon át a házfalra rugdalva, hogy legyen majd valami, *a futball*, amelynek eszközét tökéletesen uralva *mégis* megszerezhesse a szeretet, amelyre mindhalálig sóvárgott. Csak arra nem számított, hogy olyan művészi fokon sajátítja el a labdarúgás tudományát, amellyel a szurkolók rajongását kivívja ugyan, de sok játékostársában bevallhatatlan irigységet kelthet. Különösen, ha ő sem úgy viselkedik az öltözőben, ahogyan egy szokványos futballistaközegben ezt bárkitől joggal elvárják.

Erről ő maga így vall ötvenöt éves korában – Bartus László könyvének 5. oldalán:

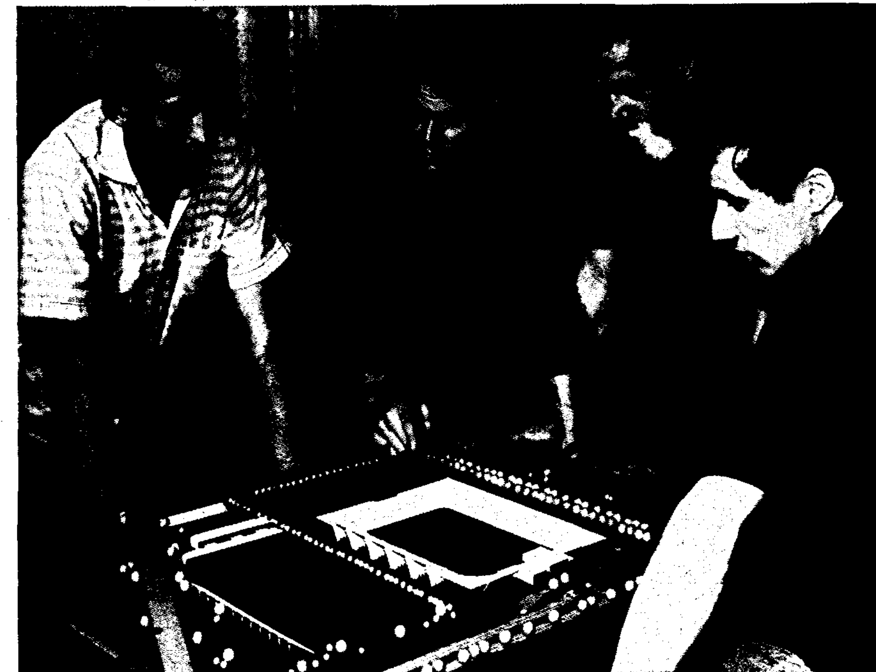
„Én belátom, hogy bennem nincs elég kompromisszumkészség, pedig kellene. De amikor ezen gondolkodom, mindig eszembe jut, hogy nem is lesz. Gyerekkoromban elromlott bennem valami. Van egy részem, ami nem működik, és ez vesztemre van. Soha nem tudtam hazudni. [...] ezért maradtam [...] olyan, mint egy kisgyerek. Ez egyfajta naivitással is együtt jár. Életem során sokan becsaptak emiatt, de nem bántam meg semmit..."

Érdekes különben, hogy Varga sok tekintetben a másik zseniális Zoltánra, Ciborra emlékeztet, különösen az Albert-kultusz lerombolására irányuló reménytelen igyekezetében. Ráadásul neki is akadtak író- és költőbarátai, köztük a vele egyívású, költőnek, történésznek és kultúrdiplomatának egyaránt kiváló Kovács István, s mint említettük már, volt rá eset, hogy tüntetően az *Új Írás* valamelyik friss számával a kezében nyitott be, mint rendesen, öt perccel a gyakorlás kezdete előtt az öltözőbe, ahová többnyire taxival érkezett. Meggondolatlan cselekedet volt, felért egy provokációval! Alighanem *ő sem szeretett senkit igazán*, akárcsak Czibor, s valljuk be, bármennyire csodálták is játéktudását a többiek, egy-két kivétellel *valójában őt sem szerették*! Úgy vélték, s joggal, nem stimmel vele valami, 'nem százas', ahogy többen is fogalmaztak hajdani partnerei közül.

Utolsó hazai meccsén, 1968. szeptember 7-én is Albert fejét kereste, jellegzetesen meglőtt nyesett beadásaival (Forrás: archív [*Képes Sport* 1968. szeptember 10-i számának címlapja])

Idetartozó értesülés: egy köztiszteletben álló egykori fradista funkcionárius, aki egy időben a patinás klub alelnöki tisztségét is betöltötte, mesélte, hogy a '68-as olimpia idején az itthon maradt nagyválogatottak, néhány tartalékjátékossal kiegészülve nyugat-európai 'vajaskenyér-túrára' mentek, és, nem először, ő volt a túravezető. A csapat épp Franciaországban, talán Strassburgban tartózkodott. Vacsora közben egy szálloda éttermében egyszer csak telefonhoz hívták a recepcióra. A vonal másik végén Kalmár István (1925–2014), a Ferencváros akkori elnöke volt. A túravezető tőle tudta meg, hogy „vargazoli" disszidált. A mellbevágó hírt tüstént megosztotta

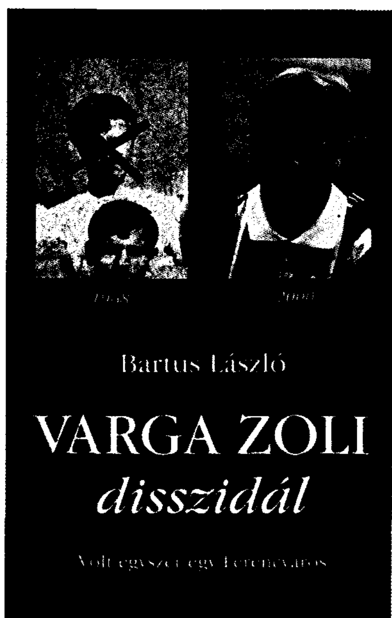
Varga pár héttel megpattanása előtt: Albert, Szűcs és Novák társaságában épp az új Üllői úti stadion makettjét veszi szemügyre. Azért talán néha csocsózni is hajlandó volt velük... (Forrás: Fortepan)

Életkép a Hertha öltözőjéből a vesztegetési botrány kirobbanása után (Fotó: archív)

a békésen vacsorázó társaság tagjaival. Meg volt győződve róla, hogy mindenki a kardjába dől, legalábbis magába zuhan. De nem, ma is megesküszik erre, inkább valamiféle megkönnyebbülést érzékelt. A csapat hajnalig tárgyalta az 'eseményt', és ott helyben ünnepélyesen megfogadták, *nélküle is megnyerik a bajnokságot.* Vagyis Zoli szökése *nemhogy* csökkentette volna, *inkább növelte a csapatszolidaritást!*

A bajnoki címet 1967 után valóban ismét elhódították, kérdés, milyen áron... „Kőműves fn. inf." 1968. november 5-i raportja 'jóvoltából' a hálás utókor is megtudhatja, ha érdekli, hogy a „Császár" milyen keresetlen szavakkal, hamisítatlan focista szlengben kommentálta Varga jóvátehetetlen, a magyar futballtörténelemben utóbb korszakhatárként értelmezett kétségbeesett lépését. Ezek után el lehet képzelni, mit mondhatott azon melegében, a francia étteremben... Nem csupán e betét illusztrációjaként rögzítem: erről az Amerikába távozott Bartus László 2000-ben könyvet írt, épp ezzel a címmel: *Varga Zoli disszidál,* s az óriási botrányt kavaró ügy háttere, a lelépés körülményei ma is, több mint fél évszázad után, vakítóan erős reflektorfényt vetve önismeretünk hiányosságaira és nemzeti tudatunk állapotára, változatlanul izgalomban tartja a magyar közvéleményt. Egyszersmind, fura módon, a 'dolgok' visszájáról a *Varga-jelenség* fontosságára, Varga Zoli jelentéses figurájára ismételten felhívja a figyelmet.

Bartus László 2000-ben magánkiadásban publikált könyvének címlapja

Szóval kötve hiszem, hogy Varga Zoltánt békén hagyták, s ha nem hívták is be naponta „a Tolnaiba", mint „Nemerét", Juhászt, s valószínűleg még másokat is, bizonyosra vehető, hogy találkozott hálózati emberekkel. S nem csak azokkal, akik környezetébe voltak 'építve'. Gyanúm szerint erre először 1966 júliusában kerülhetett sor, közvetlenül azt követően, amikor „Honti op. kapcs." hazahozta Sunderlandből. Aztán, valószínűleg elég sűrűn, egészen az olimpiai válogatott 1968. szeptember végi elutazásáig. Feltűnő az is, hogy az 1966/1967-es bajnokság őszi idényében október 19-ig ugyan majdnem minden meccsen ott van a pályán, de attól kezdve csak 1967 februárjában, már Lakat Károly vezénylete alatt bukkan fel neve ismét a csapat kezdő tizenegyében. Egészen pontosan: 1966. október 19. és 1967. február 21. között, azaz három hónapon át egyáltalán nem játszik! Persze, erre azt lehet mondani, hogy biztosan sérült volt, egy volt játékostársa sokat sejtetően azt mondta, hogy azért dacolt a vezetőséggel, mert jobb, tágasabb lakást szeretett volna kicsikarni, akárcsak Albert pár esztendővel korábban. *Minden lehetséges.*

Mint ahogy az sem volna perdöntő, ha egyetlen percet sem hiányzik, hiszen a szolgálatok munkatársai kötetlen munkaidőben dolgoznak, alkalmazkodhatnak, ha akarnak, egy futballista életritmusához. Ennek ellenére azt súgja nekem valami, hogy igenis, nem csupán az MLSZ és az FTC magasrangú vezetőivel (akik közül többen maguk is hálózati tagok voltak, vagy lehettek) és pártvezetőkkel, hanem valódi profikkal is találkoznia kellett. Közvetve erre utalhat amaz értesülés, amelyet szintén „Bakos Miklós" jelentett 1966. aug. 5-én: „Bakos" arról értesült az MTK egyik meg nem nevezett hátvédjétől, hogy Lakat (akkor még az MTK trénereként) azt mondta: *„Varga Zoli kint akar maradni és az Internazionaléval tárgyal".* Majd,

immár az FTC egyik bennfentesnek számító gépkocsivezetőjére hivatkozva ezt írta: „a ferencvárosi »klub vezetői a legnagyobb izgalomban vannak, mert Varga úgy ment el, hogy ha elintézik neki a játékengedélyt, akkor nem tér haza« [...] a hírt Vargáról egy baráti beszélgetésen »Lakat Károly edző mondta«."

Ezt aligha lehet másképp értelmezni, mint hogy egy játékos-ügynök, aki nem lehet más, mint Desiderio Solti, nagy erőfeszítéseket tett, hogy legálisan elvihesse Milánóba... (A jelentés végén, ezúttal általa ismert neves játékvezetőkre hivatkozva „Bakos" megerősíti: „Varga kint akart maradni és csak hosszas rábeszélés után tért haza. Sérülése nem igaz.")

A nagypolitika ismét szót kér

Ellenben az idézett dokumentumokból, továbbá eddig felsorakoztatott érveinkből is napnál világosabb, hogy a pártvezetés nem békült meg a Ferencvárossal, pontosabban a csapat és játékosai – kivált Varga és Lakat (de bizonyos fokig maga Albert) – által képviselt *ellenzéki szellemiséggel.* Minden szóba jöhető eszközt felhasznált tehát a csapat belső kohéziójának gyöngítésére. Erre időközben megszületett az új jelszó is, mert a Budapesti Pártbizottság 1960. október 24-i értekezletén, amelyen, szokás szerint a Fradival kapcsolatos ügyek is terítékre kerültek, *Gáspár Sándor* (1917–2002), a SZOT főtitkára, az MSZMP Budapesti Bizottsága első titkára, aki *Gyenes András* (1923–1997) mellett Kádár egyik legközelebbi munkatársa és bizalmasa volt, szűk körben – Méhes Lajos beismerésére reagálva, miszerint az „FTC-problémát elkerültük, mert általában a tézis helyzetéről beszéltünk" – így nyilatkozott: „Gondolkozni kell rajta, bár nem ide, a jelentésbe vág, hogy az FTC-vel mit csináljunk. *Véleményem szerint olyan módot kell alkalmazni, hogy középszerűvé tegyük őket.* Összmunkára van szükség ebben a felső vezetőktől kezdve, okos politikai munkával a sportkörben dolgozó kommunistákkal együtt ki kell gondolni a módot erre. *Nem kell tehát felszámolni, csak középszerűvé tenni.*" (kiemelés tőlem! B-K. B.)

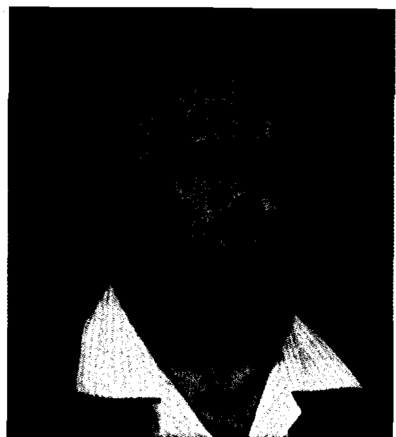

Gáspár Sándor fotója (Forrás: archív)

Eddigi gondolatmenetünket követve „érdekes" összefüggés lehet, hogy az MTST elnökhelyetteseként éppen Eperjesi (Engelberger) László (1928–2000) felelt az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága 1960. október 24-ei, FTC-ellenes határozatának végrehajtásáért! Ez volt ugyanis a tehetséges „alulról jött" (pesterzsébeti születésű) ambiciózus (1965-ben bölcsészdoktori fokozatot szerző) elhárító tiszt egyik „fedőmunkahelye", mármint 1968-ig, amikor is alezredesi rangban, ám – változatlanul fedésben – az IBUSZ vezérigazgató-helyetteseként finoman szólva is „rálátása" van Varga Zoltán és felesége manővereire...

Eperjesi személyével kapcsolatban azt a tényt is fontos kiemelni, hogy 1948–1950 között az MLSZ titkára, egyszersmind az Országos Sport Hivatal osztályvezetője, majd 1960 és 1962 között az MTST elnökhelyettese, egyben a MOB alelnöke. Puskásékkal egyívású lévén tehát nem csak általában a sporthoz, hanem a futballhoz, sőt a Ferencvároshoz is van köze...

Gyenes András sportvonalon (Forrás: MTI fotó)

Eperjesi László ÁBTL-ben őrzött fényképe

Az is nemrégiben jutott tudomásomra: Száraz István (1910–1974), az ÉDOSZ korábbi sportosztályvezetője, a Budapesti Kinizsi elnöke, aki nyugalomba vonulása után is a Ferencváros egyik legerősebb háttérembere maradt, kitűnő kapcsolatban volt id. Gyenes Andrással, aki különben az ötvenes évek elején az ÉDOSZ főtitkár-helyetteseként, 1951-től főtitkáraként – 1958-tól már az elnökeként – tőle telhetően valóban sokat tett a klubért. De milyen áron? Gyenes 1958. januárban a Magyar Testnevelési és Sport Hivatal (az év során Magyar Testnevelési és Sporttanács névre változott) elnökhelyettese lett. 1961. novemberben azonban a „sporthivatalban elkövetett hibák miatt" a Központi Ellenőrző Bizottság megrovásos pártbüntetésben részesítette, és mivel bánsági származású lévén románul és németül is jól beszélt (sőt moszkvai pártfőiskolás korában oroszul is megtanult), 1962 februárjától az MSZMP KB Külügyi Osztálya alosztályvezetőjeként „külügyi vonalra" irányították át... Ám Brutyó János (1911–1987) nyugdíjba vonulása után ő lett az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága elnöke (1982–1989), s ez a tény nyilván nem csökkentette fradis körökben régóta élvezett befolyását...

Ha pedig Gáspár elvtárs e baljós kijelentését valódi politikai súlyának megfelelően kezeljük, majd lefordítjuk a titkosszolgálatok nyelvére s ezzel kapcsolatos lehetséges operatív feladataira, akkor már nem kell annyira megdöbbennünk az FTC berkein belül 1966 és 1969 között lezajló eseménysorozaton – Eperjesi Varga Zoltán disszidálásában betöltött feltételezett szerepét is beleértve!

„Bakos" mindenesetre már 1966 nyarán jelenti, hogy meglehetősen súlyos konfliktus robbant ki egy edzésen a 'Császár' és a 'Kisherceg' között, amelyet, ismerve mindkettőjük túlérzékenységét és önérzetességét, könnyűszerrel lehetett kívülről manipulálni. Ráadásul épp erre az időszakra esik, hogy Albert pályafutása csúcsára ér, 1966-ban az angliai vb legjobb játékosává választják, még Puskás is hajlandó felülvizsgálni addigi lekicsinylő véleményét Flóri futballtudásáról. Plusz egy évvel később övé az Aranylabda is! A 'baj' csak az, hogy Varga viszont sorozatban kezd fantasztikusan játszani, ő az igazi húzóember, Rákosival, Szűccsel, Páncsiccsal, Juhásszal és a többiekkel együtt, akik szintén klasszisjátékosok, de a CSAPAT érdekében vízhordókként hajlandók mindkettőjük alá dolgozni. S kétségtelen tény: változatlanul Albert lövi a legtöbb, meccseket eldöntő gólt. Annak ellenére, hogy egyre gyakrabban álldogál a klasszikus pózban, csípőre tett kézzel, nem veszi komolyan az edzéseket.

Egy idevonatkozó jellemző történet Zalka Andrástól: 1965/1966 körül egy alkalommal Tátrai Sándor távollétében pályaedzőként ő vezette a tréninget. Albert fáradt vagy kedvetlen volt, mindenesetre olyan unottan, látványos blazírtsággal végezte a gyakorlatokat, hogy Zalka kénytelen volt felszólítani, hogy vonuljon be az öltözőbe, ha nem érzi jól magát, gyúrasson, s pihenje ki fáradalmait, mert rossz hatással van a többiekre. Albert szó nélkül engedelmeskedett, majd utólag elnézést kért a másodedzőtől. De a java csak ezután következik. Az edzés után Zalka is lefürdött a szobájában, s épp öltözködött, amikor megcsörrent a telefon. Ismét Kalmár István

volt a hívó, aki udvariasan megkérte a trénert, keresse fel az irodájában. Zalka meglepetésére már tudott a történtekről, és keményen leteremtette, hogy merészel így bánni a Fradi üdvöskéjével... Valaki, talán épp „Bakos", vagy „Kőműves", már jelentett. De az is lehet, hogy valaki a csapatból! Más szóval ezt a hányaveti magatartást, pontosabban a mögötte rejlő általános Kádár-kori mentalitást, amelyet *a szimbolikus térben* félreérthetetlenül leképez, nem képes Varga tolerálni. *Fellázad*! Erre szokták mondani, hogy a konfliktus elkerülhetetlen volt. Ez azonban nagyon messze van az igazságtól! Dalnoki Jenő mondja valahol, aki a helsinki olimpia előtt több hetet töltött Puskásékkal a tatai edzőtáborban, s mindegyik sztárjátékost személyesen is jól ismerte, hogy az Aranycsapat berkeiben a vezetőség és Sebes sokkal nehezebb helyzetben volt, mint később Lakat Károly 1967 és 1968-ban a Fradiban, mert 'Guszti bácsiéknak' hat-hét elkényeztetett világklasszis szeszélyeit kellett nap mint nap kezelnie, míg Kalmáréknak és a 'Tanár Úrnak' csak kettővel gyűlt meg a baja. Egy darabig sikerrel állta is a sarat, igyekezett csillapítani Zoli becsvágyát, türelemre intve, hogy az Idő mindenképpen neki dolgozik, ne siettesse a dolgok természetes folyását.

A császári póz: a csípőre tett kéz (Forrás: archív)

Lakat a disszidálás utáni rendőrségi kihallgatáson, amely ellen vehemensen tiltakozott, így jellemezte volt játékosát: „*Különcködő gondolkodású és véleménynyilvánítású fiú volt, akinek sokszor nem volt megalapozott az ítélete*"; továbbá: Varga „*túlzott becsvágya folytán rögtön többet akart a maga számára*". Mindhiába! S bár alighanem utólag hibának minősíthető, hogy Lakat gesztusaival, mimikájával egyértelműen jelezte a trónkövetelőnek, ki mellett tette le már 1966 decemberében a voksot, mert csupán Albertet hívta meg a lakására! Ezt kívánta különben a csapaton belül addigra rögzült hierarchia is (lásd például a korábban közölt Szabó Illéstől és Várkonyi Sándortól származó 1965-ös anekdotákat!) mégsem hinném, hogy csak emiatt vallott kudarcot.

Erre a gyanúmra is van egy sokatmondó történetem: Varga Zoli, amikor egy beszélgetés során Bergerre és a magyar szolgálatokra panaszkodott inkognitóját megőrizni kívánó barátomnak, azt is megemlítette, hogy a „Nemere" gyónását követő napokban, tehát valamikor 2004 októberében Albert Flórián telefonon felhívta (!) s randevút kért tőle! Ez meg is történt: Tichy Lajos hajdani törzshelyén, a Kolozsi tér környékén fekvő *Csilla Presszó*ban találkoztak, s életükben talán először, de biztosan utoljára őszintén átbeszélték a történteket. *S csodák csodája, szinte mindenben egyetértettek*! Ez is arra vall, hogy a két sérült lelkű, túlfeszült férfi nem volt eleve ellenséges egymással, hiszen, *ha valaki tisztában volt vele, mit ér futballistaként a másik, akkor leginkább ők ketten voltak azok!* Hát még ha azt tudták volna, hogy mindketten, sőt a szintén élete legjobb formáját futó edzőjükkel együtt ugyanazon 'koncepció' kárvallottjai és áldozatai! Tény viszont, hogy egy 1968. január 8-i titkosszolgálati jelentés szerint Lakat 1968 januárjában maga is beismeri, hogy az *Albert–Varga konfliktus* elmérgesedőben, a csapat belső kohéziója pedig – épp emiatt (is) – gyengülőfélben van. Olyannyira, hogy a szóban forgó „Kőműves"-raport szerint, amikor az FTC Liverpoolba utazott, maga Kalmár István elnök szólítja fel Lakatot

Ide már „nem fér be" Varga Zoli, csak Novák Dezső. Albert Flórián és Lakat Károly 1967 körül (Forrás: archív)

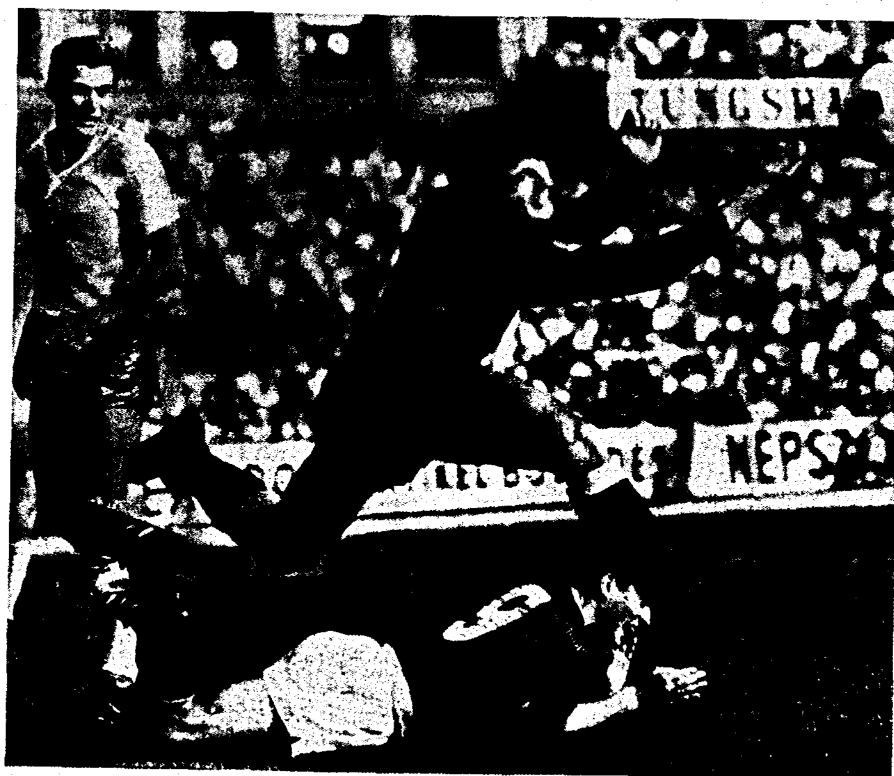

Három „főnök" egy fényképen (balról jobbra: Lakat Károly, a tréner, Kalmár István, a klubelnök, Albert Flórián, az öltöző „patronja" (Forrás: archív)

január 7-én a Ferihegyi repülőtéren, hogy – idézzük – *„próbálja* [meg] *ezt a szétvert bandát összerázni"*, mert *„igen siralmas"* látványt nyújtanak.

Varga pedig egyre kevésbé bír magával! Lakat T. Károly (aki 1968 tavaszán még ifjátékosként tagja a Zalka András által irányított tartalékcsapatnak, s edzés után gyakran megvárja apját a 'nagyok' öltözőjében, hogy együtt térjenek haza) szem- és fültanúként írja meg, hogy '68 tavaszán Zoli, azzal sem törődve, hogy nem négyszemközt nyilvánul meg, nyomdafestéket alig tűrő módon szólítja fel a vezetőedzőt, hogy „vágja ki ezt a Primadonnát a csapatból", hiába mondja neki „Vezénylő", hogy ezt azért egy Aranylabdással mégse teheti meg...

Ha pedig elolvassuk Borbély Pál a *Népsport* május 19-i számában megjelent cikkét a május 11-i háromgólos vereséggel végződő moszkvai magyar–szovjet meccs után, amely alig burkolt támadás Albert ellen és nyílt állásfoglalás Varga mellett, hiszen manipulatív módon Varga szájába adja az övével – s feltehetően a legfelsőbb pártvezetésével – megegyező ítéletét („Puhányok vagyunk, egy-két csatár pedig a legjobb úton jár ahhoz, hogy koravén primadonnává váljon. Előttük mindenki behódol. A pályán is, az életben is nyugodtan követelőzhetnek anélkül, hogy ők adnának valamit, és sehol sem merik őket kiállítani!" etc.)... szóval, akkor ismét eltöprenghetünk.

Egy (futball)történelmi szabadrúgásból lőtt Varga-gól a Honvéd hálójában, 1968. szeptember 7-én, a 89. percben: FTC–Honvéd 1:0, Bicskei Bertalan (1944–2011) hiába vetődik, a lövés, Varga utolsó 'magyar' találata, védhetetlen. A fénykép szimbolikus: Albert, hátán kilences számmal, a földön (Forrás: archív [Képes Sport 1968. szeptember 10-i számának címlapja])

Kérdések és tétova válaszfélék

Az első kérdés, miszerint Varga megérezte-e, hogy 1968 tavaszán-nyarán parányi esélyt kapott a kádári hatalomtól Albert trónjának megszerzésére, megválaszolhatatlan.

S még inkább a második felvetés: *vajon valódi esély lett volna-e ez, s nem csak a mindkettőjük ellen a háttérből következetesen folytatott körmönfont manipuláció taktikai részeleme?* Egyre inkább úgy tűnik, hogy valakiknek, valamilyen hatalmi központnak érdekében áll az ellentétek kiélezése. De vajon melyiknek, és főként *miért?* Ez is költői kérdés, természetesen *a kádári hatalom kemény magjának, amelynek sem egy Fradi-domináns magyar futball, sem egy zöld-fehér mezes második Puskás, sem pedig egy nyíltan 'reakciós' szövetségi kapitány tündöklése nem állhat érdekében.*

S legkevésbé pedig egy új, még „a" Flóriánál is karakteresebb, magával ragadóbb világsztár felnövekedése, aki, tudtán kívül egyszemélyben, tehetségében, személyiségében, jellemében, hivatástudatában, munkaszeretetében még Albertnál is adekvátabb módon képezi le a *fradizmust*, azt a szellemiséget, amely kibékíthetetlen ellentétben áll a Kádár-rendszer szocialistának hirdetett, valójában azonban kisstílű és kisszerű nyárspolgári mentalitásával és életideáljával. S legfőképpen hazugságaival! Érdemes újra megnézni, mit írt róla „Bakos" egy 1968-as jelentésében: *„tehetsége, munkabírása, ugyanakkor kisfiús, szőke feje sokakban együttérzést ébreszt és hajlamosak követni akkor is, ha elképzelései nem egyeznek szocialista államunk érdekeivel."*

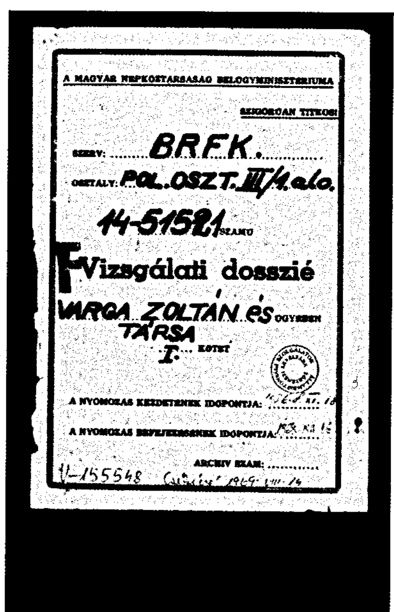
„Miki bátyó" a lényeget is megfogalmazza: Varga maga a *„szembenállás szimbóluma"*! Feltételezésünk szerint itt lép ismét életbe az analógia: Varga esetében egyetlen „elbeszélgetésből" kiderülhetett: annyira makacs, önfejű és hajlíthatatlan, hogy nem lehet vele próbálkozni, a legcsekélyebb kompromisszumra is képtelen. Annyira pedig nincs rossz viszonyban játékostársaival, s nem is annyira 'gonosz', mint annak idején Czibor volt, hogy ártani kívánna nekik. Hiszen számtalanszor nyilatkozta: *az Albert-jelenség miatt disszidált* ugyan, de nem Flórira „haragszik", hanem azokra a „bácsikra", akik a Puskás-utódot a hatvanas évek közepéig elkapatták, elrontották. Őt játékosként nagyon nagyra tartja, s csak azért ítéli mégis el, mert nem hajlandó a maximumot kihozni magából, beéri azzal, amit kétségtelenül óriási tehetségéből minimális edzésmunkával is megszerezhet. Másképp fogalmazva: szóba se jöhet, mint ugyancsak világklasszis, szédületes adottságú, ráadásul nagyon intelligens elődje (Czibor) esetében megtörténhetett. *Varga semmiféle együttműködésre nem hajlandó, s nem is alkalmas rá!*

Ez elméletileg nem zárja ki, hogy esetleg maga is tehetett egy homályos ígéretet, hogy „elengedése" fejében néhanapján beszámol egy öltönyös, nyakkendős úriembernek élete kinti alakulásáról.

Mielőtt bárki összevonná a szemöldökét, jelezzük, a Kádár-rendszerben minden külszolgálatra menő magyar állampolgárral: egyetemi lektorokkal, vendégtanárokkal, tudományos kutatókkal s trénerekkel az állambiztonság képviselői aláírattak egy bizalmas nyilatkozatot, miszerint adott esetben

Varga Zoli mint „célszemély"
(Forrás: ÁBTL)

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG BELÜGYMINISZTÉRIUMA

SZIGORÚAN TITKOS!

SZERV: BRFK.

OSZTÁLY: POL.OSZT.III/4.a/a.

14-51521 SZÁMÚ

Vizsgálati dosszié

VARGA ZOLTÁN és TÁRSA ÜGYÉBEN

I. KÖTET

A NYOMOZÁS KEZDETÉNEK IDŐPONTJA:

A NYOMOZÁS BEFEJEZÉSÉNEK IDŐPONTJA:

ARCHÍV SZÁM:

11-155548

Bűnbak vagy áldozati bárány?
(Varga Zoli vizsgálati dossziéja az ÁBTL-ben)

ellenvetés nélkül válaszolnak az 'illetékes elvtárs' kérdéseire! Ez *nem* volt *beszervezés*, mindössze annyit jelent, hogy a szolgálatok nyilvántartásba vették őket, és végszükség esetén számítottak korántsem lelkesen adott 'honpolgári' információikra! Száz szónak is egy a vége: *Varga Zoltán esetében* „operatív szempontból" *egyetlen módszer volt lehetséges: a (le)kompromittálás!*

Itthon és a nagyvilágban egyaránt.

Tabi Norbert – szakdolgozata 90. lapján megfogalmazott – véleménye egészen kategorikus Varga sorsának összegzésében:

„Az alkalmazkodni képtelen, [a] Kádár-rendszer számára terhes labdarúgót vélhetően hagyták megszökni. A diktatúrának nem volt szüksége olyan lázadóra, aki sokakat rossz irányba terelhet, ellenben disszidálása nyomán példát lehetett statuálni. Így akadt valaki, akinek arcát látványos módon ki lehetett »ikszelni« a csapatképeken, valaki, akiből bűnbakot lehetett kreálni."

Ehhez Vörös Csaba még ezt teszi hozzá egyik közleményében: *„Egy esetleges Varga-disszidálás kitűnő apropó lehetett, hogy végre összefogják azokat a »jelenségeket«, amelyek az egyesületben tapasztalhatóak."*

Egy utolsó iratolvasás

E gondolatmenet jegyében lapozzunk bele először újra néhány iratba! Már 1968. október 23-án megszületik egy fontos dokumentum, amelynek tárgya első látásra semleges: *„Az FTC sportegyesületben tapasztalt jelenségekről"*. Szerzője dr. Tihanyi Sándor ezredes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályának munkatársa. Történetesen ugyanaz a magasrangú rendőrtisztviselő, aki nem sokkal később hivatalból elrendeli a vizsgálatot a Varga-házaspár disszidálása ügyében. (A 7 példányban készült „Szigoruan titkos" BUDAPESTI RENDŐRFŐKAPITÁNYSÁG POLITIKAI OSZTÁLY-nak címzett 221–13/19–1968-as jelzetű raport 4. példányát Bocsák Miklós tette közzé, 2004-es könyve 117–123. oldalain. Az első példányt „Németh Károly elvtárs MSZMP Bp.-i Biz. I. titkára", míg a másodikat „Rácz Sándor r. örgy Min. H. elvt." kapta. Nyilvántartási száma: 51–99/1968.)

Már a jelentés első mondata igen szigorúan cseng: *„Varga Zoltán disszidálási ügye nem elszigetelt jelenség, hanem következménye az FTC sportegyesületben is fennálló politikai kétarcúságnak. Visszatértek, illetőleg tovább folytatódtak azok a politikailag és erkölcsileg elítélendő megnyilvánulások és módszerek, amelyek egyrészt ellenzéki, oppozíciós magatartásban, másrészt törvényeink nyiltan sértő cselekményekben jelentkeztek. Ezek megnyilvánulási formái: a cinikus, kétértelmü politikai kijelentések, a tulzott anyagiasságból származó deviza-büncselekmények, disszidálási kisérletek, a becsületes sportolók lejáratására irányuló törekvések."* Igen szigorú bírálatban részesül Lakat Károly vezető edző is, aki nem csupán hagyja, hanem „beszólásaival" még szítja is ezeket az „ellenséges" jelenségeket. *„Ha alkalma nyílik, hangot ad annak a véleményének, hogy a felsőbb vezetők »politikailag nyomják«, nem támogatják az FTC sportegyesületet."* Továbbá (egy salgótarjáni incidens kapcsán): *„minden azért történik, mert kiadják nekik, hogy jön a fasiszta FTC és politikai feladat a rendcsinálás. Ha másképp nem megy, hát belénk kötnek. Az 1968. augusztus 4-én lejátszott MTK–FTC mérkőzés után azt hangoztatta, hogy »ami ma a pályán történt az nem más, mint fasizmus. Egyébként mit is akarunk mi, amikor ők vannak hatalmon« (...) a »VASASNAK van "K" -vonala, a VASAS az pártügy, a többi csapat nem érdekes. «.*

Összegezve: „Lakat magatartása, politikai megnyilvánulásai nem maradnak hatástalanok. Tekintélyével befolyásolja a csapat egyes tagjainak nézetét, állásfoglalását, tevékenységét." (kiemelések tőlem! – B-K. B.)

Következtetés: Lakat dr. csak szakmailag alkalmas tisztségére, politikailag nem, épp ellenkezőleg! De megkapja a magáét dr. Juhász József csapatorvos, a Sportkórház adjunktusa is, továbbá azt is felrójják az FTC vezetésének, hogy lehetőséget nyújt – úgymond – *„politikailag kétes személyek előtérbe kerülésére"*, ráadásul oly módon, hogy *„a KISZ apparátusból"* az egyesület nemzetközi előadói posztjára helyezett *„Balázs László elvtársat"* – vagyis „Kőműves"-t – *„különböző indokok alapján leváltották"*, s *„jelenleg létesítmény felelősként foglalkoztatják"*.

De a hétoldalas összesítésben – bár kitakart névvel – Juhász István *„deviza-ügye"*, valamint Novák Dezső és Albert Flórián bécsi autóvásárlása is szerepel, tudniillik *„Kása Ferenc bécsi magyar disszidens autókereskedő"* közreműködésével. Jól lehet a 'Császár' azt állította, hogy a járművet *„Braziliában ajándékba kapta a Flamingo (sic!) egyesület vezetőségétől"*, a szolgálatok biztos értesüléssel bírnak arról, hogy Albert *„az Opel Record személygépkocsit 2200 dollárért vásárolta"*.

Nem folytatom, az egész *vádirat*ként hangzik, tizenkét nap alatt talán még egy Móricz Zsigmond vagy Bibó István íráskészségével rendelkező kifinomult értelmiségi sem lett volna képes megszerkeszteni, ha nem volna egy korábban kimunkált és Gáspár Sándor által 1960. okt. 24-én tételesen meg is fogalmazott *koncepció* részeleme. Tihanyi ezredes raportjának végkövetkeztetése: *„Az egyesület vezetésében bekövetkezett változás az FTC-nél fennálló korábbi helyzetet, politikai légkörét nem javította meg. (...) Az egyesületen belül tovább romlott a politikai és erkölcsi helyzet: az utóbbi időben elszaporodtak a fegyelmezetlenségek, a törvénysértések, a disszidálások."*

Vagyis lépni kell(ett)... Mert minden más titkosszolgálati szemszögből „operatív feladat" volt csupán, az ügynökök már rég összehordták a bizonyító anyagot. Az állandósuló „figyelőztetés", a többi csapatnál jóval szigorúbb állambiztonsági ellenőrzés és – most már tudjuk – *a szerves titkosszolgálati beépülés*, amely aztán a kulisszák mögött elvégezte a maga romboló munkáját. Az új *elgondolás* pedig, mint föntebb olvashattuk, legalább 1960 óta készen áll. A többi szimpla 'technikai kérdés', taktika, stratégia, időzítés, manipuláció, *szakma*.

Különösen, ha ismét tudatosítjuk az Olvasóban, hogy a főváros politikai vezetése hiába tekintette lezártnak az FTC-ügyet Weidemann Károly 1961-es büntetőperével és letartóztatásával, a politikai rendőrség továbbra

A Fradi három oszlopa a hatvanas években: a középpálya motorja (Rákosi Gyula), az első számú gólfelelős (Albert) és a védelem esze (Novák Dezső) (Forrás: archív)

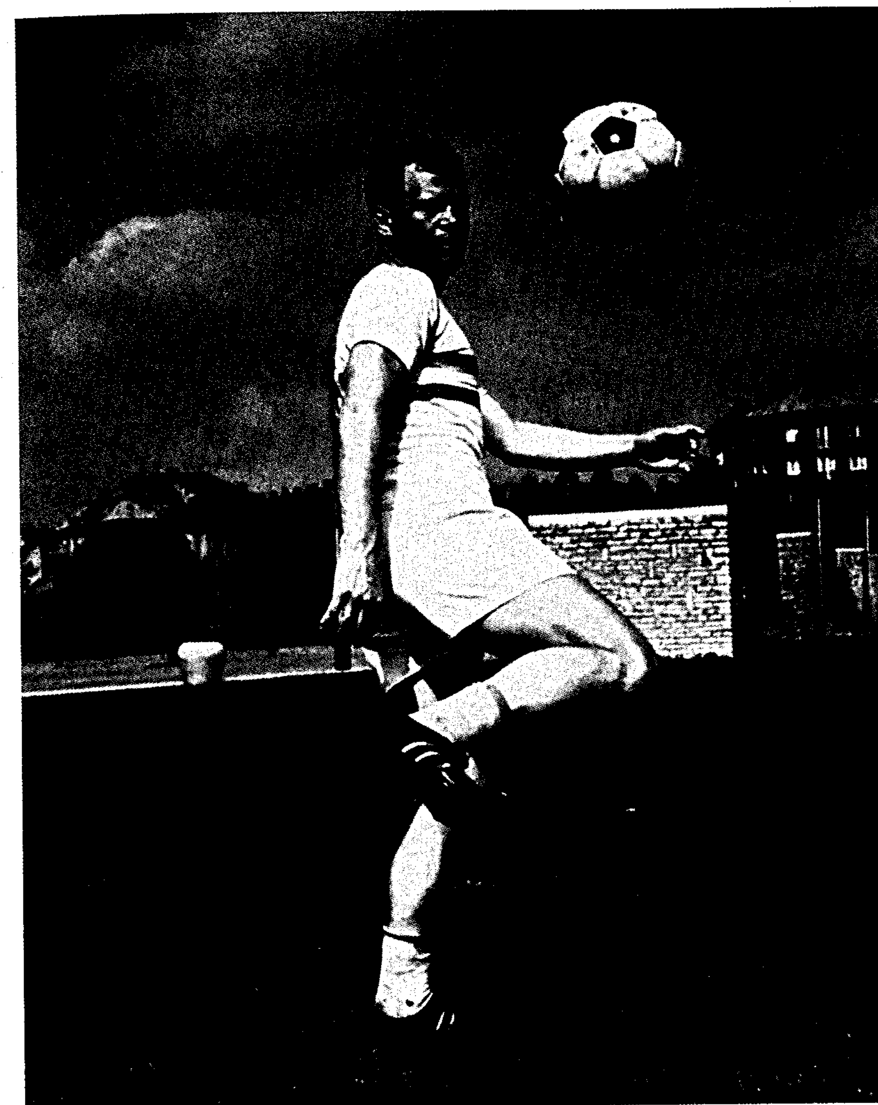
is kiemelt figyelmet fordított az egyesületre. Erre jó példa, hogy még 1969 tavaszán is csak azért kellett egy hálózati személynek megfigyelnie egy társaságot, mert annak vezetőjét „fanatikus FTC-szurkoló"-ként tartották nyilván. 1964-ben pedig a BRFK vezetése egyenesen 1956-tal állította párhuzamba a fradista szurkolók viselkedését!

Hiszen, gondoljuk csak meg: hogyan lehet egy egészen kitűnő, világ- és Európa-klasszisokkal telitűzdelt csapatot a legegyszerűbben „középszerűvé tenni"? Vajon nem oly módon-e, hogy három legfontosabb pillérét: az edzőstratégát, az aranylabdás világsztárt és a feltörekvő ifjú klasszisjelöltet egyaránt kiiktatjuk? Lehetőleg egyszerre, egyidejűleg? Vagy, kicsit taktikusabban, egyiket a másik után? Ha másképp nem megy, egymás ellen uszítva őket?

S ami még cinikusabb cselekedet: Albert mellett a csapat másik legsikeresebb játékosát, Novák Dezsőt is tudtán kívül bevonva az „operatív műveletbe", egyszersmind őt is erkölcsileg megsemmisítve? Másképp fogalmazva: *négy legyet egycsapásra*! Én nem tudom, létezett-e egyáltalán ez az ördögi terv, vagy csak a hálózati logika folyománya volt, de ha igen, le a kalappal a kiagyalója vagy sugalmazói előtt! Mármint a hatékonysága tekintetében.

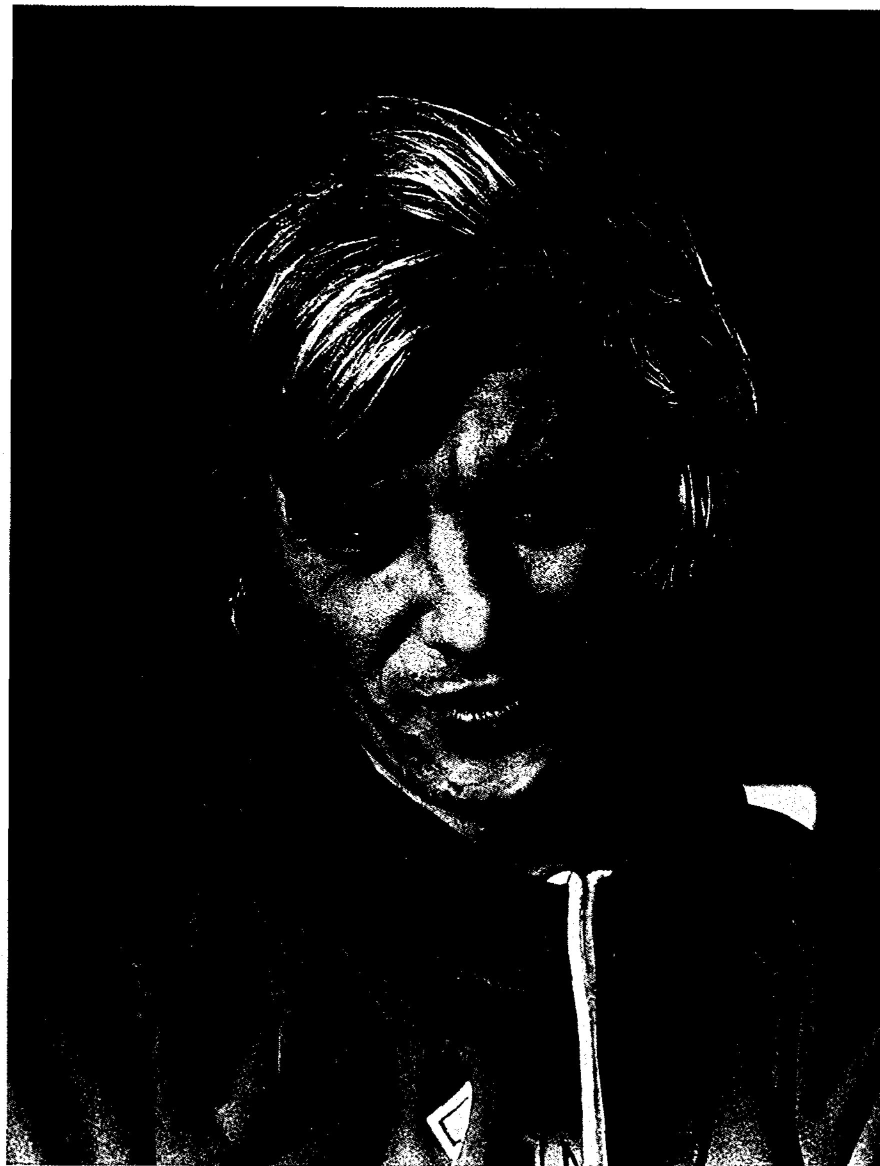
Mert most már, ennyi év után, óvatosan talán azt is leírhatjuk: a titkosszolgálati főnökök és ügynökeik, felsőbb utasításra 1966 és 1969 között „a sportkörben dolgozó kommunistákkal együtt" – „okos politikai összmunkával" – mondhatni teljes sikerrel „hárították el" a magyar futball három akkori legnagyobb tehetségét: az edzőstratégát, Lakatot és – egymás ellen is kijátszva, majd szoros egymásutánban ellehetetlenítve, kikapcsolva őket is – a két világklasszist: Albertet és Vargát! Ráadásul úgy, hogy egyikük sem tudott róla... Ám hogy ez milyen katasztrófális következményekkel járt a Ferencvárosra és az egész magyar labdarúgásra, sőt az egyetemes magyar sportmozgalomra és közéletre nézve, úgy hisszük, nem kell külön is hangsúlyoznunk!

Ezt a feltételezésünket egyébként a föntebb idézett, sok mindent látott és megtapasztalt, akkoriban alelnöki pozícióban dolgozó FTC tisztviselő is hihetőnek tartja! S a krónikásnak e siralmas látlelet elkészítésekor még az is megjárta eszét: ha e világklasszisokat valódi képességeik alapján becsülik

Novák Dezső (1939–2004) egy ellentmondásos korszak áldozata, aki, botlása ellenére, a Fradi ikonja és a magyar futball történetének egyik legsikeresebb játékosa marad – mementóként (Forrás: archív)

meg anyagilag és erkölcsileg a hatvanas években, azaz rendesen megfizetik és a szolgálatok békén hagyják őket, vagyis, ha azzal foglalkozhatnak, amire születtek és amihez igazán értenek: a futballal, *a magyar foci* – Szepesi György korábban idézett véleményével tökéletes összhangban – szinte *ugyanúgy a világ élvonalában lehetett volna, mint az Aranycsapat korszakában*! Az 1969. december 3-i marseille-i kudarc helyett simán kijut a mexikói világbajnokságra, s már egy jól sikerült alapozással, *Lakat vezényletével és az Albert–Varga páros vezérletével* legalább ugyanúgy szerepel, mint négy és nyolc évvel korábban Chilében és Angliában... Talán még annál is jobban, hiszen Mészöly, Farkas, Bene, Juhász, Fazekas, Szőke és a többiek is minimum Európa-klasszisok voltak. Ezt a ma már délibábosnak ható feltételezést megerősíti amaz, ifj. Lakat Károlytól származó friss értesülésünk, miszerint azt a Mészöly Kálmánt is magába foglaló Liga-válogatottat, amelyről 1969 elején „Jászsági" tartozott jelenteni, történetesen Lakat Károly vezette. A tizenhat meccses túrán a korábban huzamosan rosszul játszó Mészöly Kálmán ismét csúcsformába került, amiért élete végéig hálával gondol a „Tanár Úrra". Ehelyett, *a magyar fátum* újabb csapásaként erőinket,

Varga Zoltán immár a 'szabad világban' kicsit kesernyés arckifejezéssel – egy évvel az andalúziai kaland előtt 1973-ban (Forrás: archív)

lehetőségeinket ismét – akárcsak 1938-ban, majd 1954-ben – tragikusan elfecsérelve, értékeinket elkótyavetyélve közös erővel elindítottuk az ellenkező irányba – *lefelé* – tartó folyamatot, amelynek csak remélhetjük, hogy a végére – a gödör aljára – jutottunk 2017. júniusában, illetve a 2017. november 9-i Luxemburg elleni újabb fiaskóval.

A végső cél – a *középszerűség* – elérésének másik, hosszú távú módja pedig, ismételjük, az, hogy innentől, vagyis a hatvanas évek közepétől/végétől kezdve észrevétlenül beépítünk a rendszerbe, közelebbről a saját nevelésű vagy frissen igazolt játékosok kiválasztási mechanizmusába egy másik, *láthatatlan szűrőt*, a politikai/ideológiai megbízhatóságét és az állambiztonsági érdekét, amelynek vajmi csekély köze van a labdaérzékhez, a kombinatív készséghez, a játékintelligenciához és a rúgótechnikához, vagyis a futballtehetséghez!

Épp ellenkezőleg: jóvátehetetlenül megzavarja, utóbb fokozatosan ki is iktatja a természetes kiválasztódást, a valódi, akkoriban még mindig szép

számban létező talentumok spontán érvényesülését! Még a legenyhébb esetben is jelentősen rontja esélyeiket. Gondoljunk csak ismét Törőcsik András, Nyilasi Tibor és – *főként* – Ebedli Zoltán tehetségükhöz képest torzóban maradt karrierjére! Mi több, ez az új – titkosszolgálati/állambiztonsági – szempont, természeténél fogva gyanakvást szül, alakoskodásra, szerepjátszásra késztet, eleve rombolja a kisközösségek belső kohézióját, amelynek létezéséről csak azok szerezhetnek tudomást, akik átmennek a szitán! (Tőlük kellene megkérdezni: vajon egymásról tudtak-e, gyanították-e egyáltalán valamit?) Másként fogalmazva: *a hálózatok szerves beépülése és a magyar futball hanyatlása között* igenis *létezik összefüggés*, még ha nem állítható is, hogy csupán ez a jelenség az egyedüli oka egy *soktényezős lejtmenet* minden fázisának és végkimenetelének.

Ha pedig történelmi, társadalom- és mentalitástörténeti szempontból is összegezni próbálunk, akkor nemigen mondhatunk mást, mint hogy a 20. századi magyar történelemfejlődés a folyamatos 'rendszerváltások' következtében állandósulni látszó kontraszelekciós mechanizmusát a titkosszolgálati agytrösztök állambiztonsági megfontolásból a Kádár-rendszerben egy újabb időtálló elemmel és sűrű szövetű rostával gyarapították, amelyet igen nehéz lesz a magyar társadalom finomszerkezetéből és mélytudatából kigyomlálni és szívósan tovább élő negatív beidegződéseitől megszabadítani.

Egyebek között ezért is szimbolikus értelmű és értékű Varga Zoltán sorsa és többszörösen zátonyra fut(tat)ott pályafutása!

Hol rontottam el?
Varga Zoli pár évvel halála előtt
(Fotó: Török Attila)

Az Albert–Varga korszak utáni új főnök a Ferencvárosban: Bálint László
(Forrás: FourFourTwo)

Varga Zoltán Andalúziában

Sevilla, 1974. május vége – június eleje: Varga Zoltánt, az *Ajax Amsterdam* huszonkilenc éves csatárát Sevilla város másik élvonalbeli csapata, a *Real Betis* próbajátékra hívja. Ahogy ez ilyenkor lenni szokott, kifizetik repülőjegyét, szobát vesznek ki a város egyik elegáns hoteljében, s persze mindenféle módon tesztelik. Leginkább természetesen a tréningeken és a tervbe vett két edzőmérkőzésen. Ennek a történetnek is van előzménye – nem is egy. Két évvel korábban az időközben (nyugat)német állampolgárságot szerzett Varga Spanyolországban, a benidormi tengerparton nyaralt családjával, egyszerű 'westdeutsch' turistaként. Akkor még talán nem is tudja, nem csupán Östreicher Emilnek van itt két szállodája, hanem Otto von Habsburg és Pancho Puskas is a környéken vásárolt magának bungalót, és a két nyaraló nincs is messze egymástól. 'Don Emilio' ekkor már túl van madridi és torinói fénykorán, de még mindig befolyásos, köztiszteletnek örvendő, nemzetközi hírű sportvezető. Akkor is az volt, 1956 előtt a Honvédnál, s az maradt hajlott korában is. Magas, előkelő megjelenésű, választékos modorú, korrekt úriember. Nem írhatjuk tehát a véletlen számlájára, hogy találkozgatnak Östreicher egyik szállójának bárjában. Beszélgetnek, kávézgatnak, eszmét cserélnek. A közös téma 'adja magát' – miről is társaloghatna egymással két sportember, aki egyaránt a futballra tette föl életét. Ráadásul Östreicher akkoriban az *FC Valencia* csapatának menedzsere. S van közöttük még egy láthatatlan kapocs is, amiről valószínűleg alig, vagy sohasem esik szó: *Puskás*.

Újra utalok rá: ha van két egymástól fényévnyi távolságra lévő emberi karakter, akkor az övék az. Puskás harsány közvetlensége, humora, kapcsolatteremtő és -tartó képessége, tekintélytisztelete, s legfőképpen a mindenkori hatalomhoz való különleges érzéke kiáltó ellentétben áll Varga tüskés, zárkózott modorával. S némiképp bizalmatlan, visszafogott, távolságtartó stílusával – legfőképpen a Kádár-rendszert megtestesítő kulcsfigurákkal szembeni viszonyulásával. Ennek alapja az önérzet és a kifinomult, ösztönös igazságszeretet. Meg a veleszületett dac, nyakasság, a visszásságok, stiklik, inkorrekt manőverek iránti megvető elutasítás, amelyek nyilván Puskás fénykorában is át- meg átszőtték már a magyar sport- és közéletet, de akkor még, legalábbis a futballban, a teljesítményelv diadalmaskodott az ügyeskedés, a sunyi helyezkedés, az álprofizmus megannyi negatív és visszataszító jelenségén. S persze nem feledhető az sem, az Aranycsapat nemzedéke nem csupán hihetetlenül tehetséges labdarúgókból állt, hanem olyan futballisták tucatjaiból, akik imádták a játékot, szerettek edzeni, gyakorolni, lábteniszezni, 'pulykázni'. Bármikor hajlandók voltak beszállni egy lakásukhoz közeli játszótéren a környékbeli srácok közé focizni. Puskásról és Kocsisról mesélik, többször látták őket mezítláb a Velencei-tó partján önfeledten kispályázni. S mivel egyik rejtekhelyük a szabadsághegyi *Vörös Csillag Szálló* volt – alig pár száz méternyire az állami gondozott gyerekek Hegyhát úti *Dózsa György Fiúotthon*ától –, a világsztárok menetrendszerűen lerakatták a futballal beoltott kisfiúkkal a tornapadot, hogy az választóvonal gyanánt szolgáljon a rögtönzött lábtenisz-partikon. Sebesnek nemegyszer rájuk kellett parancsolni, türtőztessék magukat, nehogy megsérüljenek. Vagyis Bozsik, Hidegkuti, Puskás, Kocsis, Czibor meg a többiek, bár hivatalosan 'amatőrnek' minősültek, hozzáállásukat, a játék iránti alázatukat tekintve valódi profik voltak, akik mindent a futballnak rendeltek alá. 1954. július 4-ig még azok is, akik amúgy hajlamosak voltak a lazább életvitelre, ki-kimaradoztak, vagy az átlagnál sűrűbben néztek a pohár fenekére. Az 1953 végén közéjük cseppent Machos Ferenc mondja valahol, nem hitt a szemének, mekkora adag rumot „küldött le" Czibor és Kocsis egy-egy görbe estén. Aztán meg hogyan is festettek Puskás híres, rendszerint takarodó utáni lecsós-virslis-sörös dupla vacsorái?!

De az arénában, ahogy focista nyelven mondják, 'meg tudtak halni' a sikerért, a győzelemért – és egymásért is. Ott, 1954. július 4-ig, de legalább a május 23-i budapesti 7:1-et megelőző 'kettős könyvelésű' pénzosztásig, bizonyíthatóan, a szolidaritás, az összetartás, a bajtársiasság, az empátia uralkodott. Szó sem lehetett arról, hogy nem a legkecsegtetőbb helyzetben lévő játékostárs kapja a labdát, bár a rivalizálás, mint köztudott, igen erős volt közöttük. De csak a pályán kívül. Száz szónak is egy a vége, ha létezik igazságtalanság a magyar futballtörténelemben, akkor az az, hogy Varga Zoltán nem másfél évtizeddel korábban született. Ő pontosan ezt a mentalitást képviselte. Ha az 1960-as évek elejére a Kádári 'pacifikáció', majd 'konszolidáció', „aki nincs ellenünk, az velünk van" elve és gyakorlata, továbbá a 'nacionalizmus' minden formájától való zsigeri félelem eredményeképp, a berni vereségtől (annak zavargásokba, spontán tüntetésekbe torkolló következményeitől) sem függetlenül nem halványul el a teljesítményelv fontossága, és az évtized második felében nem zavarodik meg a valós (technikai, taktikai, stratégiai) futballtudáson, vagyis a természetes kiválasztódáson alapuló spontán hierarchia, akkor „minden másképp alakul". Főként a magyar labdarúgás története és Varga Zoltán személyes sorsa. Az élete.

Ezt Varga maga is ösztönösen érezhette, mert egy elfeledett interjújában, tizenkilenc évesen ezt mondta:

> *„tenni kell a labdát, persze gyorsan és váratlanul... valahogy úgy képzelem ezt, ahogy az Aranycsapat csatársora játszhatta... csak az elbeszélésekből következtetek a játékukra, mert én őket nem láttam..."*

A Betis akkori edzőjét 1972 és 1977 között Szusza Ferencnek hívják. Ő, bár korának elismerten legtehetségesebb és leggólképesebb csatárai közé tartozott, mégis egyike volt azoknak, akik különféle okokból nem fértek be az Aranycsapatba. Ennek egyik oka egy különösen rosszkor jött súlyos térdsé-

Ritka felvétel: az Aranycsapat klasszikus csatársora egy képen és egy sorban. Budai, Kocsis, Hidegkuti, Puskás és Czibor. Boulogne-Billancourt-ban az évszázad mérkőzése előtti edzőmeccsen. (Forrás: *Libération*, 2006. november)

rülés volt (1949. július 10-én a Debreceni Nagyerdei Stadionban közvetlenül a lengyelek elleni mérkőzés előtt), amelynek következtében Szusza akkor esett ki hosszú időre a versenyből, amikor a világverő alakulat formálódott.

A másik ok Hidegkuti Nándor volt, akit sokoldalúsága, mozgékonysága és nagyobb munkabírása miatt Sebes és a közvélemény egyaránt hasznosabb és végső soron jobb játékosnak tartott az újpestiek üdvöskéjénél. (Ezt Szusza intelligens futballistaként fegyelmezetten tudomásul is vette, de élete végéig bántotta, hogy a válogatott szabójától kellett megtudnia: Hidegkutira szabatták át az eredetileg neki készült 1952-es olimpiai formaruhát.) A Real Betis edzője és Varga ráadásul nem először találkoznak – a harmincnyolc éves Szusza és a tizenhat esztendős Varga Zoli, más játékosok, Grosics, Mátrai, Bozsik, az „öregek", Varga László, Vági és Káposzta, a „fiatalok" társaságában együtt szerepel a *Labdarúgás* című folyóiratnak egy 1961-es borítóján is. Vagyis a Betis trénere már süvölvénykorától ismerte a Fradi ígéretét. De alig hiszem, hogy a Noskó Ernőnek 1967 áprilisában kiosztott 'dupla kötényére', vagy a Szentmihályinak és Lungnak lőtt látványos góljaira, a Dózsa elleni gólpasszaira emlékezvén oly nagyon

rajongott volna érte. S azt se feledjük, az Újpest a BM csapata volt – eleve lappanghatott benne valamiféle látens ellenérzés a mindenkori ellenzékiség szimbólumának számító ferencvárosi kollégával szemben. És azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, még ha ő maga nem lett volna is magas rangú belügyi tisztviselő, kapcsolatai jellege, szakmai közege, baráti köre összehasonlíthatatlanul közelebb állt a Kádár-kor kemény magjához, mint Vargáé. Mindebből következően, lett légyen magánemberként bármilyen jóindulatú és nagyvonalú, valószínűleg nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül: Varga a hatalom szemszögéből nézve olimpiai esküjét megszegő disszidens volt. A rendszer ellenfele, mi több, ellensége. Vagyis nem árt vele szemben némi elővigyázatosság. Nehogy valamelyik otthoni felelős vezető rákérdezzen: „Szusza elvtárs, komolyan képzelte maga, hogy mentőövet dob egy »megbélyegzett«, kompromittálódott futballistának, aki úgysem volt soha a »mi kutyánk kölyke«"? Vargát különben – mint föntebb volt már róla szó – egy 1968-as ügynöki jelentés a „szembenállás szimbólumaként" jellemzi – épp feltűnően rokonszenves megjelenése és hihetetlen futballtudása következtében. Mint korábban már olvashattuk, nem kevesebbet állít róla, „*tehetsége, munkabírása, ugyanakkor kisfiús, szőke feje sokakban együttérzést ébreszt, és hajlamosak követni akkor is, ha elképzelései nem egyeznek szocialista államunk érdekeivel.*"

Vagyis már kiprovokált „bűnbeesése" előtt potenciális veszélyt láttak benne a Kádár-rendszer minden jel szerint szakmailag tényleg képzett 'fedett állásban' tevékenykedő technikusai. Szerintem Szusza egy pillanatig sem gondolta komolyan Varga szerződtetését – minden valószínűség szerint az egész Östreicher Emil ötlete volt, és kizárólag az ő segítőkészségét és emberi szolidaritását dicséri. Ő volt az egyetlen ember, aki önzetlenül az Aranycsapat utáni futballnemzedékek legtehetségesebb tagja után nyúlt – ahogy tette ezt tizenhat évvel korábban Puskás Ferenc esetében. Szinte bizonyos: ő szólt Szuszának, aki tessék-lássék cselekedett is; elküldette a meghívót Vargának Amszterdamba. Ám Varga mögül nem csupán '56 nimbusza hiányzott – erősen meg volt terhelve '68-as októberi szökésének disszonáns emlékével is. Vagyis Varga Zoltán 1974-es hispániai esélyei nagyságrendekkel kisebbek voltak Puskás 1958-as spanyol sanszainál. A Betis meg nem a Real Madrid, ott akkoriban sem volt egy Di Stéfano kaliberű kulcsjátékos vagy gólzsák, akinek esetleg kapóra jön egy technikailag tökéletesen képzett (magyar) partner, s ezt értésére is adja a félszívvel 'intézkedő' honfitárs-edzőnek. Nem. Sevillában nem ismétlődhetett meg a klasszikus történet, Esterházy tolmácsolásában:

> *„Stefiii! Sivított végig egy magas fejhang a Real Madrid királyi futballklub edzőpályáján, és Stefi, azaz Alfredo Di Stéfano, Európa akkor első számú játékosa vállat vont, majd sprintelni kezdett a kapu felé, egyszer csak váratlanul, valahonnét a semmiből elé került a labda, úgy, hogy neki már csak be kellett rúgnia, gól! Ez még háromszor így megismétlődött, Stefiii!, vállvonás, sprint, labda, gól. Ez úgy igaz, fiam, mint ahogy itt állok."*

Címlapon a jelen és a jövő 1961-ben (Forrás: *Labdarúgás*)

Vargából teljességgel hiányzott a zökkenőmentes alkalmazkodáshoz alapvetően szükséges, manipulációs készséggel elegyes stratégiai érzék és dörzsöltség. Ő is nagyon sokáig abban a hiszemben élt, elég, ha futballozni tud, a 'többi' nem az ő dolga. Mert, talán mondanom sem kellene, mégis újra és újra muszáj elismételni: technikailag erre a mutatványra Puskáson kívül egyes-egyedül Varga Zoltán volt, pontosabban lett, lehetett volna képes. Ha neki is megadatik, hogy ne csak elvétve, hanem állandóan olyan társak között játsszék, mint Puskás, futballkarrierje minden szakaszában. Varga Zoltán bizonyára rég elfelejtette, amit a magyar futball Guttmann Béla melletti másik nemzetközileg is jegyzett nagy mágusa és globetrottere, Czeisler Lajos tartott róla. (Aki egyébként a Lazio, a Milan, a Sampdoria és a Benfica hajdani mestereként az 1940–50-es és '60-as évek úgyszólván valamennyi világsztárját testközelből ismerte, ha nem éppen – mint Grennek, Nordahlnak és Liedholmnak, vagy később Eusébiónak – edzője is volt.) Szóval Czeisler 1966 áprilisában, némi sportújságírói unszolás eredményeként azt nyilatkozta a *Labdarúgás* egyik főmunkatársának a magyar labdarúgókról: „Neki legjobban Varga Zoltán tetszett". Véleményét így indokolta: „Ahogyan cselez, ahogyan mindig látja a játékot, és *azok a jó, puha passzok, amiket a társai elé tálal*!" (Kiemelés tőlem! – B-K. B.) S az már a Sors fintora, hogy a meghalni hazakészülő hajdani MTK-s világcsavargó emígy zárta monológját: „Szeretné látni, hogy Varga Zoliról szóló jóslata beteljesedik. Itthon szeretné látni. Tizenhét éve még ő vitt más hazába három svéd futballistát. Most egy fiatal magyar srác őt hozná haza. Amiben persze szerepe van annak is, hogy Czeisler Lajos – 73 éves lesz októberben."

Könnyedén, szinte mosolyogva. Varga-balett a Népstadionban, 1967-ben. FTC–MTK 5:0 (Forrás: archív)

Tudjuk, nem így történt. Ám Czeisler 1966-os nyilatkozata is bizonyítja, hogy Varga kivételes adottságaira, elképesztő futballtehetségére sokan felfigyeltek. A krónikás számára viszont továbbra is talányos, ha így állt a dolog, s az akkor tekintélyes, Európa-hírű szakember ilyen szimpátiával viseltetett Varga iránt, miért nem segítette egy méltányos olasz szerződéshez? Vagy miért nem tett határozottabb lépéseket egy esetleges itáliai karrier nyélbeütéséhez a szintén magyar származású Desiderio Solti nevű milánói menedzser – aki pedig, legalábbis a fáma szerint, már 1965–66-ban megkörnyékezte őt? Ráadásul némely titkosszolgálati jelentések szerint az angliai vb idején Puskás segítségével? S miért fanyalodott Varga mindvégig e nagyágyúkhoz képest harmadrangú játékosügynöknek számító, egyébként ugyancsak (romániai) magyar születésű Berger Miklós soha nem ihletett tanácsaira? (Újabb talány: mostanában jutott tudomásomra, hogy Berger 1969-es Magyarországról való kitiltása után hazai dolgait az a Csillag Imre intézte, akiről a kortársak tudták: Kubala ügynöke. A kérdés magától adódik, miért nem jutott Berger eszébe, hogy Csillag és Kubala révén védencét Spanyolországba vitesse?!?) A kérdéscsokor szónoki – nyilván azért, mert senki sem kívánt ujjat húzni az MLSZ erős embereivel, s nem szerettek volna 'rossz pontokat' szerezni a magyar sportdiplomatákkal kiváló viszonyt ápoló FIFA-elnöknél, Stanley Rousnál. De talán még Julius Ukrainczykná1, az egyik 'leghosszabb kezű' európai menedzsernél sem. Magyarán, nem akartak ütközni a felsőbbséggel, a hatalommal. Sem a magyar, sem a nem-

Varga egy 1967-es FTC–Honvéd meccsen, a háttérben Kocsis Lajos, egy másik többre hivatott extraklasszis (Fotó: Farkas József)

zetközi változatával. Hiszen Vargának *priusza* volt, és ez a fajta megbélyegzettség nem vethető egybe Puskás összehasonlíthatatlanul nagyobb presztízsű 1956-os legendájával.

Talán csak akkor nyílt volna valamiféle sansza, ha 1945. január elsején netán nem a Fejér megyei Válon, hanem valahol a Felvidéken születik, és csehszlovák állampolgárként a szintén 1968-as 'prágai tavasz' részese lett volna. Vagyis, mind történelmileg, mind gyakorlatilag, lett légyen bármilyen kegyetlen dolog is leírni: lehetőségei minimálisak voltak, s csupán elméletileg mérhetők Puskás hihetetlenül szerencsés és ismétlődő csillagállásához. Másképpen fogalmazva, Östreicher Emil 1974-es gesztusa szabályerősítő kivétel volt, holtában is minden tiszteletet megérdemlő önzetlen cselekedet. Nem 'Don Emilio' szándékain múlt, hogy Szusza akkor olyan keményen meghajtotta a bizonytalan kimenetelű klubcsere előtt álló, s emiatt fizikailag sem teljesen fitt Vargát a gyakorlásokon, hogy a második edzőmérkőzésen, történetesen Malagában, Östreichernek kellett, nem kis feltűnést keltve, magyarul (ordítva) könyörögni Szuszának: azonnal cserélje le a holtfáradt, egyet s mást már bizonyára megérző próbajátékost, nehogy megsérüljön. Szó mi szó, utólag kiderült, Szuszának esze ágában sem volt Vargát szerződtetni. A Betis Wolfgang Overathot, a nyugatnémet válogatott

ballábas irányítóját akarta megszerezni, aki a hazájában rendezett vb-n szerepelt, s Varga vendégjátékára csupán csalinak volt szükség, a német játékmester hajlandóságát fokozandó. Ennyi, és semmi több.

Így ért véget Varga Zoltán 'spanyol' karrierje. Anélkül, hogy valójában elkezdődhetett volna. És itt újra fölvetődik három részint praktikus, részint teoretikus jellegű kérdés. a) Ha Östreicher Emil valóban, minden követ megmozgatva segíteni akar, miért nem saját csapatához, az FC Valenciához invitálja Vargát, aki két esztendővel fiatalabb volt az 1958-as Puskásnál, egyetlen deka súlyfelesleg sem volt rajta, s nem csupán a Valenciába, hanem bármelyik spanyol sztárklub csatársorába simán beillett volna? b) Vajon Varga sorozatos balszerencséje, állandó melléfogásai, rossz döntései, valamint az ezeket megalapozó 'tanácsok' nincsenek-e valamilyen, persze bizonyíthatatlan összefüggésben az 'emberarcú szocializmus' stratégáinak ama félelmével: netán, Puskás nyomdokain, ő is nagy karriert csinál Napnyugaton? (Még ha ehhez, miként Varga maga is bevallja egy 1988-as interjújában, nyilván az is hozzájárult, hogy életét „akkoriban még egy hónapra sem" volt képes előre megtervezni.)

Maradjunk annyiban: egy újabb nyugati magyar disszidens futballista mennybemenetelét a Kádár-rendszer valószínűleg képtelen lett volna elviselni. Eljövendő korok talán még meg sem született történészeinek feladata lehet majd az 'igazság' földerítése. Ha valamikor, valahol, valamilyen, egyelőre hét pecséttel őrzött archívum lehetővé teszi egyszer dossziéi kutathatóságát. Feltéve, hogy ilyesfajta „dokumentumok" léteznek egyáltalán. S ha már e kockázatos gondolatmenettel bíbelődünk – merthogy magam sem vagyok híve az általában 'takaródzást', a felelősség áthárítására szolgáló 'összeesküvés-teóriáknak' – elméletileg mégsem teljesen kizárt: valóban 'magasabb' nyugati stratégiai, geopolitikai érdekeket *is* szolgált a (nyugat) német válogatott 1954. július 4-i berni győzelme.

Netán tényleg a feltartóztatás (fékentartás) – *containment* –, a világméretű szovjet ideológiai és geostratégiai offenzíva kisiklatásának egyik

Kubala mániákusan vigyázott az egészségére (Fotó: Németh Miklós fényképalbumából)

körmönfont eleme is volt az Aranycsapat kudarca? S ha ez a feltevés helytálló, ezt a sok (nyugati) szempontból nagyon kívánatos és politikailag rendkívül fontos célt akár titkosszolgálati eszközökkel is elő lehetett, sőt kellett segíteni. Márpedig, ha mégis így állna a dolog, rögvest más fény vetül a solothurni szállásmegválasztásra, a svájci fúvósok július 3-i éjszakába nyúló lármás koncertjére, az 'irányított bíróküldés' rejtelmeire, Herberger 'spionjaira', talán még a bécsi pincérlányok (?) *Hotel Kronen*-beli manzárdszobáira. Zakariás 'bűnbeesésére', sőt még Werner Liebrich galád 'fegyvertényére' is, mármint Puskás ellen. (Az immár bizonyítottnak minősíthető C-vitamin- és glükóz-injekcióknak álcázott, valójában májroncsoló kemény pervertin-doppingtól függetlenül.) Kelet-Közép-Európa, közelebbről a Kárpát-Duna-medence – régi nevén: történelmi (integer) Magyarország – ugyanis attól még nem szűnt meg német érdekszféra maradni, hogy a szovjet-orosz hadosztályok, történelmileg valóban csupán „ideiglenesen", fél évszázadon át a térségben 'állomásoztak'. Az ideológiailag ellenséges hatalmak 'informális csatornáiról', s szakszolgálataik együttműködéssel tarkított élet-halál harcáról szóló higgadt elemzések és regényes fikciók máris könyvtárakat töltenek meg.

Nem kell tehát túl élénk fantázia ahhoz, hogy elképzeljük: valamilyen, jóval nagyobb tétért folyó alkunak akár Varga nyugati boldogulásának megtorpedózása is parányi részeleme lehetett. Mert utoljára, de nem utolsósorban mégis rá kell kérdezni: a mindenkit közmondásosan istápolni igyekvő Puskásnak miért nem jutott eszébe, hogy az általa is kiemelkedően tehetségesnek ítélt Vargának segítsen? Holott ezt boldog-boldogtalannak megtette, különösen, ha futballista és magyar volt. És sajnos annak sincs nyoma, hogy a szintén legendásan nagyszívű és önzetlen Kubala akárcsak a kis ujját is megmozdította volna érte, pedig ha valaki, ő aztán 1964-ben a spanyolországi Európa-bajnokságon tényleg felmérhette, mi is rejlik az ugyancsak jobbösszekötő és ugyancsak fradista (s hozzá hasonlóan szőke hajú) Varga mozdulataiban, hiszen Zoli első mérkőzését 1964. június 20-án épp Barcelonában játszotta a magyar válogatottban Dánia ellen. Ismét a sors keserynyés grimasza, hogy Vargára viszont mély benyomást tett az 1964-ben már játékos-edzőként működő, s az *Español* színeiben nem egyszer valóban pályára is lépő harminchét éves elődje futballtudása, kivált a rugótechnikája! A katalánná átlényegülő, ugyanakkor érzékeny s elkötelezett magyarnak is megmaradó Kubala érdekérvényesítő képessége pedig még a Puskás–Östreicher tandemét is nagyságrendekkel múlta felül...

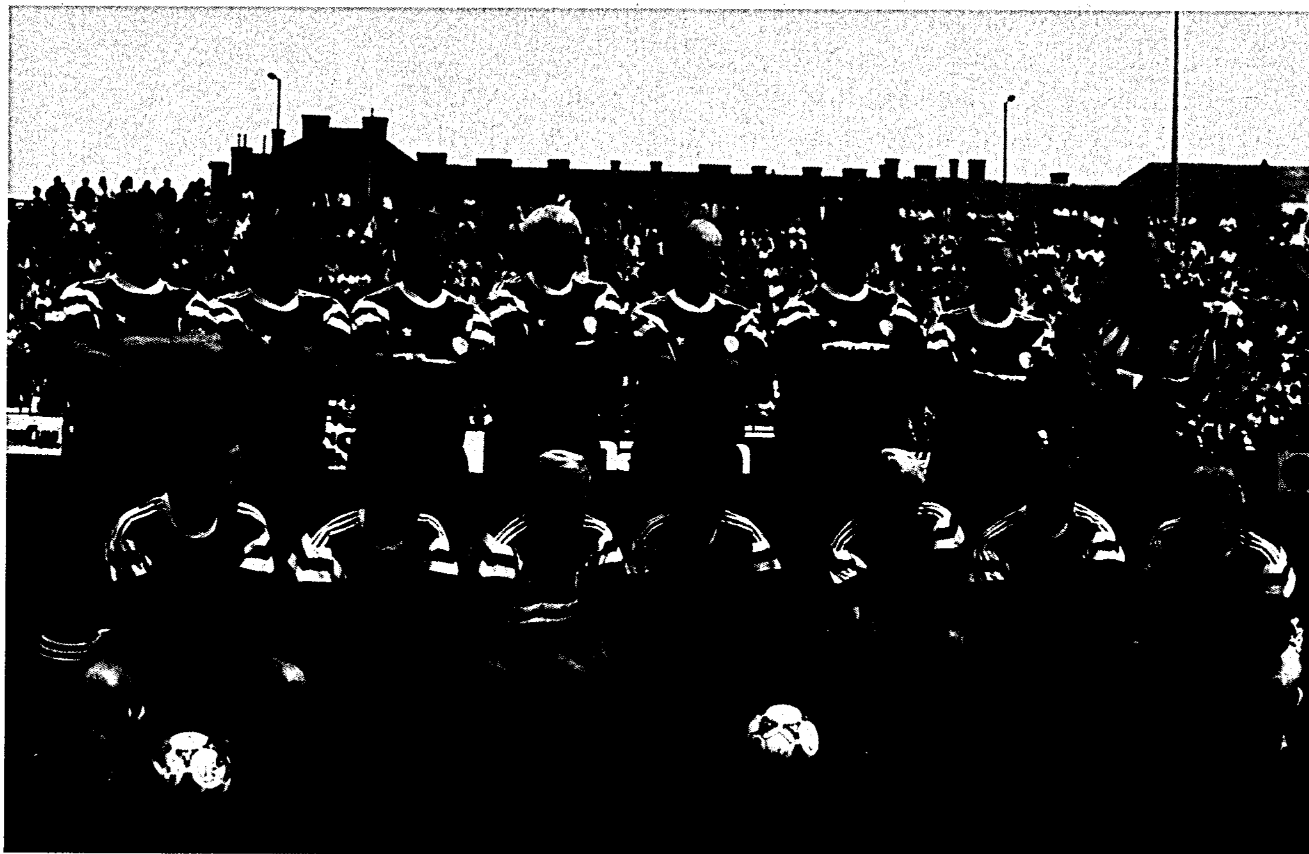
Östreicher Emil, Puskás menedzsere. (Forrás: archív)

S ez inkább már szomorú ténymegállapítás: Varga Zoltánnak nem adatott meg, hogy olyan személyes tanácsadója, körültekintő és intelligens menedzsere legyen, mint Puskásnak Östreicher. Vagy a vele egyívású s futballistaként nála nem tehetségesebb, csak sokkal, de sokkal sikeresebb Franz Beckenbauernek *Robert Schwan*. S azt is csupán a kontraszt kedvéért rögzítem: ki tudja, miként alakul egy ismeretlen liverpooli rockegyüttes sorsa, ha nem a zseniális *Brian Epstein* veszi kezébe a 'fiúk' s főként a frontember, John Lennon imázsát, megteremtve a Beatles-legendát?

A tékozló fiú: Varga Zoli ismét az Üllői úton

FTC-stadion, Üllői út, 1991. szeptember 15., vasárnap délelőtt. Nevezetes dátum ez a magyar labdarúgás történetében és Albert Flórián életében: öt évtizeddel korábban Hercegszántón ezen a napon született a honi futball mind ez idáig egyetlen aranylabdása. A nagy eseményt méltó módon illik ünnepelni, s hogyan is lehetne emlékezetesebben tisztelegni egy extraklasszis labdarúgó, a 'Császár' nimbusza előtt, mint egy gálamérkőzéssel. A Springer-szoborral ékesített Fradi-pályán a Ferencváros hatvanas évekbeli aranycsapata játszik a hetvenes évek közepén szintén nagy játékerőt képviselő Ebedli–Nyilasi–Pusztai nevével fémjelzett 'menőkkel'. A korabeli tudósító pedánsan rögzíti: hárman kapnak vastapsot a középkörben felsorakozó játékosok közül a rituális bemutatáskor. Albert, az ünnepelt sztár, aztán az 1955-ben született Nyilasi Tibor és a közelmúlt emblematikus figurája, a tékozló fiú, Varga Zoltán. Csaknem huszonhárom évvel korábbi mexikói 'dobbantása' után, torkában dobogó szívvel és elfúló lélegzettel ő is ott szorong a kezdőkörben, s várja a megváltó sípszót, amikor már csak a labdával

A hatvanas évek bajnokcsapata az Üllői úti Albert-gálán. Felső sor: Novák, Galambos, Szűcs L., Mátrai, Juhász, Németh M., Horváth, Géczi. Alsó sor: Orosz, Karába, Szőke, Varga, Albert, Rákosi, Fenyvesi dr. (Forrás: archív)

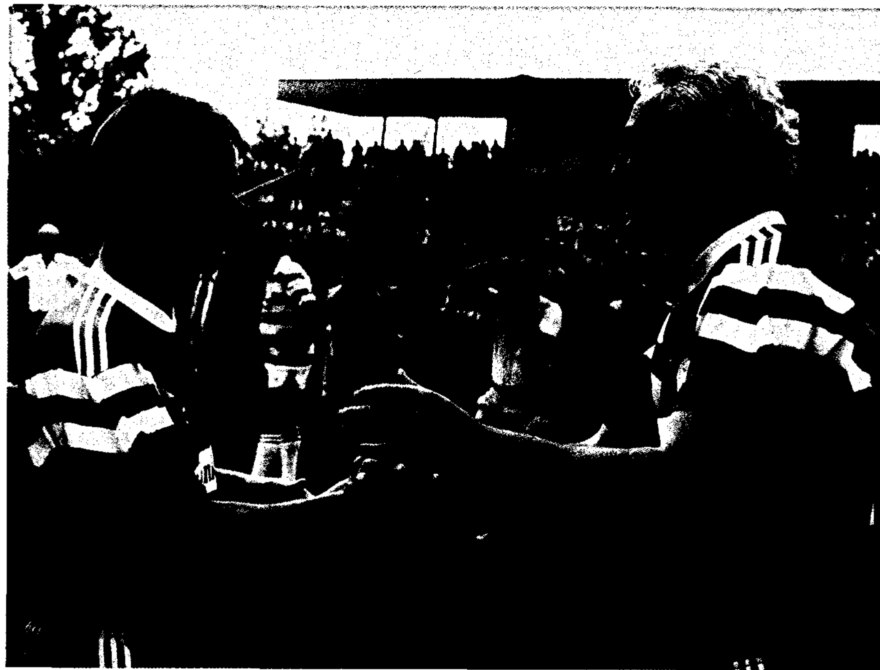

Ebedli Zoltán, a magyar futball utolsó három igazi tehetségének egyike. Dózsa elleni rangadón 26 évesen. A háttérben Fazekas László és Fekete László (Fotó: Farkas József)

kell törődni, amikor a feltoluló emlékzuhatagot vissza lehet nyomni a helyére, a lélek legmélyebb bugyraiba. Az újságíró tárgyilagos, és nem hallgatja el: a legnagyobb tapsorkán akkor tör ki, amikor a szpíker Varga nevét említi. S produkciója fogadtatásáról talán csak annyit: a többiek már rég túl voltak a zuhanyozáson, és a díszebédhez készülődtek, miközben Zoli még mindig fáradhatatlanul autogramokat osztogatott. A rázúduló szeretet hullámai annyira felkavarták, hogy az esti bankettre már nem volt ereje elmenni, nem tudta feldolgozni. Inkább bevágta magát kocsijába, és meg sem állt Bajorországig. Arra végképp nem gondolt, nem is gondolhatott, hogy pánikszerű távozásával mit és hogyan tör újra össze hajdani játékostársai szívében – és hogyan hat ez majd későbbi, hazai edzői pályafutására. (Ma már egyik volt játékostársától tudom, az újabb angolos lelépésnek azért akadtak előzményei: Zoli már két nappal korábban, pénteken megérkezett s tüstént bement a Klubházba, ahol ugyan korrekt módon, de távolról sem kitörő lelkesedéssel fogadták korábbi partnerei. S tőle tudom, két kiadásban is megjelent önéletrajzi könyvében is szerepel, a „császári udvartartás" képében ugyanaz a különös, semmi máshoz sem hasonlítható atmoszféra csapta meg, mint amely elől 1968 őszén elmenekült.)

És itt akár be is fejezhetnők, hiszen, mint Bocsák is említi: a „nép ítélete nem mindig egyezik a „hivatalos véleménnyel": *vox populi, vox dei!* (Ilyennek kell felfognunk annak az aberdeeni taxisnak a véleményét is, aki 1985 körül ugyancsak Szabó Illésnek jelentette ki, megtudván, hogy utasa magyar: „*Olyan képességű futballista, mint Varga Zoli volt, nemhogy Skóciában, hanem egész Nagy-Britanniában sohasem rúgott labdába.*") Ám igen-igen igazságtalan volnék, ha nem szólnék róla, Albert Flórián legjobb énjére vall:

Varga és Albert találkozása huszonhárom esztendő után 1991-ben. Ellentéteik nem voltak eleve kibékíthetetlenek (Forrás: archív)

habozás nélkül meghívja legnagyobb hazai riválisát a születésnapi ceremóniára. És persze az ünnepi vacsorára is. Kezet nyújt neki! Egyszersmind súlyos kockázatot is vállal, ami valósnak bizonyul: Varga, akárcsak 1965–1968 között jó néhány alkalommal, nála is jobbnak, karakteresebbnek bizonyul. Azon a különös „szabadtéri színpadon", ahol – egy föltehetően 1968 májusában Csillag Istvánnak adott Albert-interjúból idézek – „hétről hétre újraosztják a szerepeket. Nem is osztják: magunknak osztjuk. Meg kell harcolni érte. Bennem nincs Varga-ügy. Egyszer meg kellene kérdezni Zolit, benne él-e Albert-ügy." Mert, és ez is az intelligens, lényeglátó 'Császártól' és ugyanebben a monológban olvasható: a *„labdarúgás olyan dráma, amelyben a mérkőzés közben tudjuk csak meg, hogy ki a főhős"*. Én viszont nem tudhatom, mondott-e valaha ennél mélyebb értelmű szavakat az Aranylabda 1967-es birtokosa? Valósággal leképezte, fogalmilag betöltötte, egyszersmind ki is tágította azt a szimbolikus teret, amelynek, újra tudatosítani kell, a Kádár-érában ő maga volt, tudtán kívül – 1967-ig megkérdőjelezhetetlenül –, a legjellegzetesebb figurája és kiválasztottja!

Még akkor is, ha fura módon a királycsinálók épp megdicsőülése pillanatában fordultak alattomban ellene... Mert, s ez újabb nagy talány, épp akkor vált ő is kegyvesztetté, amikor azt hihette: az aranylabdával felért a csúcsra... Mert az ominózus 1969. június 10-i fulmináns Borbély-cikk bizonyítja: tévedett! Leírták őt is. Vajon miért? Többször szóba hoztam már, most is hangsúlyozom: Albert korának egyik legokosabb labdarúgója volt, és jó néhány jel vall arra, s Varga meghívása is ezt bizonyítja: belőle sem hiányzott az igazi férfiakra jellemző, s Puskásnál (s Kubalánál) lépten-nyomon szembeszökő lelki nemesség erénye! A megbocsátás, az önmagán, önnön gyarlóságain felemelkedni tudás képességét is beleértve. Csakhogy ő, mint a magyar társadalom elsöprő többsége, a könnyebb, a kényelmesebb, a kézenfekvőbb „megoldást" választotta: alkalmazkodott. Nem har-

Az Albert–Varga korszak utáni évek egy másik fradis klasszisa: Nyilasi Tibor (Fotó: Farkas József)

colt, nem békétlenkedett: beletörődött. Megelégedett azzal, amit így is kapott. S főként nem lázadt fel, mint Varga. S nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni, hogy az őt nap mint nap körülvevő, körbehízelgő, az FTC-székházban és az MLSZ-ben sertepertélő legkülönfélébb rendű és rangú 'vezetők' bizony-bizony visszaélnek jóhiszeműségével, hiúságával, érzékenységével. Hogy manipulálják.

Talán meg sem járta az eszét, amit épp Varga mondott kettejük meghasonlásáról egy újságírónak közvetlenül az akár katartikusnak bizonyulható gálamérkőzés előtt: „*Mi nem azért ugrottunk össze, mert egymással volt bajunk.* Hanem az ilyen bácsikkal, meg az olyan bácsikkal... *A futball körül nyüzsgő, a futballból élő, a futballsztárok révén népszerűséget szerző elvtársakkal. Akik szinte élvezték a helyzetet, hogy a két sztárt kijátszhatják egymás ellen.*" (Kiemelés tőlem! – B-K. B.) Tökéletesen ideillik a mindkettőjüket egyformán tisztelő és kiemelkedő tehetségüket elismerő Fenyvesi Máté véleménye is: ellentéteik, egymás iránti ösztönös ellenérzéseik kezelhetők voltak, azokat jobbára kívülről, minden bizonnyal szándékosan mélyítették el „az arra illetékesek".

Így és sajnos ez – ennyi történt. Mi meg közben lassan-lassan az 1954. július 4-én elkezdődött folyamat végére értünk: a magyar futball akkor, szinte észrevétlenül induló hanyatlása 1968–69-ben felerősödött, majd némi stagnálás után 1986 után világviszonylatban is „példátlan zuhanássá" gyorsult. A többi már csak további siralmas következmény.

Az 1991. szeptember 15-én délelőtt az Üllői úti Fradi-szentélyben összegyűlt ötezres nézősereg, amely akkor még, a „rendszerváltás/rendszerváltozás" hajnalán, mint szinte mindenki, a 'szocializmus' felett aratott 'diadal' tévhitében élt, szűnni nem akaró tapsviharban tört ki Varga nevének hallatán. A megrögzött fradisták meg az egyszerű futballrajongók talán nem is voltak tudatában: a tékozló fiút ünnepelték. Azt, aki nem tudott megalkudni, s a szimbolikus térben helyettük, az ő képviseletükben is lázadt. S közben ezért, ennek folyományaként talentumát, rendkívüli futballtehetségét is feláldozta, elfecsérelte.

A közönség láthatta, Varga technikája mit sem kopott (Fotó: Farkas József)

Pillanatkép az arab világból: Öcsi bácsi, az apafigura

Port-Szaíd, valamikor a nyolcvanas évek elején: Puskás az Al-Masri nevű helyi klub edzője. Itt is feltalálja magát, nem esik kétségbe a kezdetleges körülmények miatt, nem zavarják a viszonylag civilizálatlan viszonyok sem. Feleségével beköltözik a kikötőváros egyik jobb szállodájába. Szokása szerint elvegyül a bennszülöttek között. Bazárba jár, hegyezi a fülét, a spanyol, a vancouveri angol és a görög után alapszinten arabul is meg akar tanulni. A közvetlen érintkezést többre becsüli a legjobb tolmácsnál is, ám az első hónapokban még a görög a közvetítő nyelv. A gyakorlatok bemutatásához persze nincs szükség külön magyarázatra: tanítványai itt is csillogó szemmel követik mozdulatait, fordítás nélkül is tökéletesen értik barátságos gesztusait. A hangulat ennélfogva itt is, mint *Pancho* valamennyi csapatánál, családias. A 'Mister' (Coach) összejár játékosaival, részt kér mindennapi életükből. Egy ilyen alkalommal arab esküvőre hivatalos; magától értetődően még a nászajándék költségeibe is beszáll, s várja a nagy eseményt. Következésképpen a lakomán őt is megkínálják valamilyen sárgás árnyalatú, helyi specialitásnak számító itókával – gyanútlanul felhörpinti. A következmény: órák hosszat a klozet ülőkéjét koptatja, olyan hasmenést kap, hogy azt hiszi, arról kódul. Amint kicsit jobban lesz, éktelen haragra gerjed: odamegy a mulatozó társasághoz, visszakéri a pénzt, embertelenül lehordja és dühében fel is pofozza, sőt valagba is rugdossa, talán még le is köpdösi a 'tettest', aki bűnbánó arccal, szótlanul tűri a szidalmakat. És később azt meséli: élete legnagyobb megtiszteltetésének tekinti, hogy „ilyen viszonyba kerülhetett a világ egyik leghíresebb és legjobb emberével". Nyilván úgy veszi, mintha az édesapjától, a törzsfőnökétől vagy egyenesen az imámtól nyerte volna el méltó büntetését.

Hattyúdal és megdicsőülés – külföldön

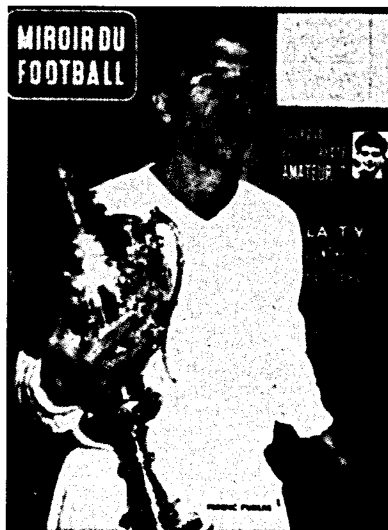
Rotenburg an der Fulda, 1999. január: az *IFFHS*, a labdarúgás történetével és statisztikájával naprakészen foglalkozó nemzetközi szervezet nagyszabású találkozója az európai és a világfutball legnevesebb alakjainak és szakértőinek részvételével. A gálaműsor ürügye, egyszersmind tétje annak eldöntése, kik és milyen sorrendben voltak az elmúlt évszázad kiemelkedően legjobb labdarúgói. Magától értetődően mindenki itt van, aki számít. Joseph Blatter, a *FIFA*, Lennart Johansson, az *UEFA* akkori első embere éppúgy, mint a közelmúlt két, diplomáciai képességek dolgában is igen jól eresztett – sajnos időközben korrupciós ügyekben besározódott – labdarúgó-fenoménje: *Franz Beckenbauer* és *Michel Platini*. Azonkívül mindenki más, aki maradandót alkotott a vérzivataros huszadik század európai futballjának történetében – és persze bírja magát annyira, hogy eleget tegyen a rendezők szíveslátásának. Természetesen ott vannak a 'berni csoda' még életben lévő német résztvevői – élükön Fritz Walterral, a kapitánnyal, akit a résztvevők óriási ovációban részesítenek. Az szinte bizonyosra vehető, hogy ennyi futballcsillag sohasem verődött még össze ilyen kis területen, ráadásul egyszerre – s mint kiderül, nem csak az öreg kontinensről.

Magyarországot Puskás Ferenc és felesége, Hunyadvári Erzsébet (1932–2015) képviseli. Ennek megfelelő a médiaérdeklődés is. Talán nincs is olyan

Puskás, feleségével, már az alattomos kórral birkózva (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

jelentős televízióállomás vagy világlap, amely el ne küldené stábját az eseményre. Budapestről viszont csupán egyetlen sajtóorgánum munkatársai vannak jelen: Halas Zoltán, a *Mai Nap* újságírója és Czerkl Gábor, a lap fotósa. Még furcsább, hogy a Puskás házaspár is kísérő nélkül érkezik. Pedig, mint az eseménydús estély során kiderül: Öcsi bácsiban már bujkál a betegség, és enyhén szólva, nincs csúcsformában. A két magyar sajtómunkás, kihasználva, hogy Puskásné visszavonul a szobájába, és pár órára magára hagyja férjét, ösztönösen a nemzet Öcsijéhez csapódik. És egyik meglepetésből a másikba esik, mondhatnánk mindkettőjük szája tátva marad a csodálkozástól. A tudósítók harminc körüliek, a fotós talán még ennél is fiatalabb, így csupán hallomásból van tudomásuk róla, ki is volt és mit is jelentett Puskás Ferenc a magyar és a világfutball históriájában. De ők még a jól értesültek közé tartoznak! Nem úgy, mint a, nem tévedés, a Honvéd játékosai, akik pár évvel korábban, a '90-es évek közepén egy megnyert meccs után, amikor megrögzött szokása szerint Puskás bement anyaegyesülete öltözőjébe, s megdicsérte a kiemelkedően teljesítőket, azok egymásra néztek, s egyikük hangosan megkérdezte: – *Ki ez a vén f...?* A spontán kiszólást Öcsi szerencsére nem hallotta.

Puskás a BEK-serleggel a kezében
(Forrás: Miroir du Football)

Itt viszont mindennek az ellenkezője történik. Pár pillanat múlva ugyanis a szállóvendégek lecsapnak Puskásra. Rögvest embergyűrű veszi körül, kezét szorongatják, boldog-boldogtalan fényképezi vagy közös fotóra invitálja. Netán autogramot könyörög magának, illetve az unokájának. A nem túl tájékozott hazai újságírók elképedésére az egyik jól öltözött javakorabeli német úr a táskájából az ötvenes évekből származó magyar bajnoki mérkőzéseket megörökítő fényképeket varázsol elő – azokat íratja alá az Aranycsapat kapitányával. De ez csak a kezdet. Amint az első roham alábbhagy, Puskás és két újdonsült szárnysegéde végre leülhet egy alacsony asztal mellé. Alig helyezkednek el, máris jön a fiatal pincér, szolgálatkészen fölveszi a rendelést a megszomjazott magyar vendégektől. Amikor pedig fizetésre kerül a sor, szabadkozik: – *Meine Herren! Hogy' képzelik? Ez, mármint Ferenc Puskas és kísérői meghívása az ő számára megtiszteltetés...* A következő epizód ugyanúgy mellbevágó, mint az előzőek, de egyszersmind sejteti, hogy a magyar futballnimbusz tudata időnként már elhomályosul, emlékezete ki-kihagy, nem mindig ura már gesztusainak és szavainak.

A hallban felbukkant egy másik halhatatlan labdarúgócsoda is, a portugál Eusébio. Az a mozambiki eredetű, fekete bőrű csillag, akivel csaknem harminchét esztendővel korábban Pancho diadalmas gólpárbajt vívott az amszterdami EK-döntőben (Puskás három, Eusébio 'csak' két gólt lőtt, a mérkőzést viszont Guttmann Béla csapata, a Benfica nyerte, 5:3-ra). Másfél évvel később pedig helyette – csereként – jött be a második félidőben az Anglia–Világválogatott gálameccsen. Régóta ismerik és becsülik tehát egymást. Puskás nem bír magával örömében, és magából kikelve magyarul üvölti: – Na, te is idejöttél, te szarjankó? Eusébio, ő is féktelen jókedvében, fülig érő szájjal szintúgy ordít valamit. Ő meg ékes luzitán nyelven, amelyet persze a magyar zsurnaliszták nem értenek. De nem is fontos. Itt kizárólag a gesztusok számítanak, akárcsak a futballpályán. Nincs is szükség tolmácsra senkinek a nagy feltűnést keltő jelenet értelmezéséhez. Minden szem rájuk tapad, s ugyanúgy csodálja őket, mint fénykorukban.

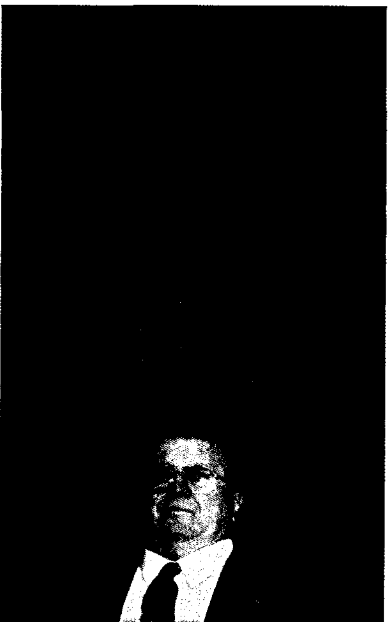
De még mindig nincs vége: a gondosan megkomponált forgatókönyvnek megfelelően a legnagyobb sztárokat még a szavazás előtt a pódiumra invitálják – Puskás is kezet ráz az elmaradhatatlan és megkerülhetetlen Franz Beckenbauerrel –, és a voksolás várható eredményéről faggatják. Azaz: ki lesz a 20. század legjobb európai futballistája? Puskás szokása szerint megérzi a tétet, alaposan összeszedi magát, és összefüggő, szabatos spanyol mondatokban ugyanolyan diplomatikusan válaszol, mint legjobb pesti éveiben. Vagy pályája zenitjén Madridban. Nem szeretne jóslásokba bocsátkozni, várjuk meg inkább az eredményt – vagyis még csak dodonai jövendölésre sem vállalkozik, nem mond semmit...

S csak ezután érkezik a slusszpoén: a kérdezősködés után s szavazat-összeszámlálás meg eredményhirdetés előtt a korosodó labdarúgó-legendák visszaülnek asztalukhoz – időközben Puskásné is elfoglalja helyét férje oldalán –, s izgatottan várják a fejleményeket. Egyszer csak egy elegáns öltönyben feszítő, negyven körüli, ismerősnek tetsző úr járul Puskásék asztala elé. Mélyen, megilletődve meghajol, halkan pár szót szól spanyolul, kezet ráz Puskással, és kísérőivel nesztelen léptekkel távozik... Úgy viselkedik, mint a felserdült kisdiák, amikor húsz év után példaképének tekintett legkedvesebb tanárával találkozik. – Ki volt ez? – kérdezi Puskás. A magyar újságírónak hirtelen leesik a tantusz: – Arthur Antunes Coimbra, ismertebb nevén Zico volt, a „fehér gyöngyszem". A brazil futball Pelé utáni korszakának valószínűleg legjelentősebb alakja. Aki, ha már átruccant Japánból Európába (akkoriban a *Kasima Antlers* trénere volt, majd ő készítette fel a japán válogatottat a 2002-es távol-keleti vb-re), úgy érezte, hogy ismeretlenül is le kell rónia tiszteletét a földkerekség valaha élt talán legtehetségesebb labdarúgója előtt. Mindezek után a voksolás eredménye akár mellékesnek is tekinthető: 1. Johan Cruijff (Hollandia); 2. Franz Beckenbauer (Németország); 3. Alfredo Di Stéfano (Spanyolország); 4. Puskás Ferenc (Magyarország).

Méltatlan kispesti búcsú(k)

Buzánszky Jenő, az Aranycsapat jobbhátvédje igaz barátként látogatta a Kútvölgyi úti kórházban „Öcsi"-t (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Hetvenedik születésnapján a Kongresszusi Központban (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Kispest (valószínűleg 2002-ben): Ünnepség a Bozsik Stadionban, nem lehet pontosan tudni, mikor, de tavasszal, mindenesetre valamilyen megemlékezés, alighanem Puskás Ferenc születésének 75. évfordulója alkalmából. Azért feltételezzük e dátumot, mert 'Öcsi bácsi' születésnapja április elsejére esik, s ezt csak öt-tíz évenként szokás megülni, még 'nagyemberek' esetén is. De akad sajnos még egy támpont is – e jelenet elbeszélője határozottan emlékszik, hogy Puskás már beteg volt. Amíg még egy öt évvel korábbi dokumentumfilm szerint látszólag még kutyabaja, jókedvűen, nagy levegőt véve fújja el a születésnapi tortára tűzött hetven gyertyaszál pislákoló lángocskáit. És még ezután is el-eljárt baráti összejövetelekre, vacsorákra, de inkább már rutinból, viszont még egyszer, utoljára az Atlanti-óceánt is átrepüli egy New York-i kezdőrúgás ürügyén. E mostani helyszín fontos és szimbolikus. Mert a kispesti pályának, gyermekkora és első nagy sikerei szentélyének egyik irodájában tartott szakmai értekezleten vált nyilvánvalóvá, amit a hozzá közel állók, különösen felesége már régóta aggodalommal figyelt: kitört rajta az alattomos kór. Erre egyébként úgy derült fény, hogy a nevezett megbeszélés során hirtelen felpattant, idegesen az órájára pillantott, és bejelentette: „Gyerekek, sajnos itt kell, hogy hagyjalak benneteket, mert egy fontos tárgyalásra kell mennem. Várnak Kispesten!" Vagyis oda igyekezett, ahol éppen tartózkodott. Magához a történethez visszatérve: a Honvéd vezetősége vagy a *Szurkolók Baráti Köre* pompás virágcsokorral lepte meg a híres csatárt, aki a protokollnak megfelelően, néhány udvarias szó kíséretében át is vette az ajándékot. De tétova mozdulatain már látszott, valami nincs teljesen rendben. Talán gesztusai váltak szokatlanná, vagy az arckifejezése lehetett árulkodó, nem tudjuk; még az sem teljesen kizárt, sok bennfentes értesült már, miről is van szó: a bálvány szervezetén elhatalmasodófélben van a gyógyíthatatlan nyavalya.

Mindenesetre váratlanul egy dörgő hang szólalt meg a lelátó sűrűjéből, méghozzá úgy, hogy a másfél ezres publikum minden tagja jól hallhassa: *„Minek neked a virágcsokor, te vén hájpacni?"* A 'szimpatikus' törzsszurkoló kérdése a reveláció erejével hatott a halálos kórral birkózó öregemberre: jól ismert, kedves vonásaiba tüstént visszatért az értelem, tekintete megkeményedett. S mintha áramütés érte volna, korát, betegségét és kövérségét egyaránt meghazudtoló energikus léptekkel a lelátó azon karéjához sietett, ahol Mr. *Nagyszáj* üldögélt, s amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten alapon nyomdafestéket nem tűrő, ízes kültelki stílben adta meg az egyetlen lehetséges választ a provokátornak. Mint annak idején 1947-ben Debrecenben, majd nyolc évvel később a Népstadionban, amikor letolta a gatyáját.

*

A másik történet még szomorúbb, inkább arra példa, hogy mennyire nem vigyázunk értékeinkre, mennyire nincs érzékünk emberi 'helyzetek' kezelésére; illetve, ami még fontosabb volna, kínos, méltatlan szituációk elkerülésére, megelőzésére. A színhely újfent egy futballmeccs, és ismét Kispest: a Győri ETO vív fontos tétmérkőzést a helyi együttes ellen. A találkozó előtt cécó, beszédek, ünnepélyes kezdőrúgás. Ennek elvégzésére ez alkalommal is a még élő, de már erősen megviselt, homályos értelmű Legendát cipelik el az életének értelmet adó, s gyermekkori barátja nevét viselő Bozsik Stadionba. A Győr akkori edzője a kezdőrúgás körüli pillanatokban mindenesetre arra lesz figyelmes, hogy egy szemmel láthatóan erősen illuminált állapotban lévő, ötven körüli, tagbaszakadt, kopasz muki, akinek márkás sortból és ujjatlan atlétatrikóból megkomponált 'lezser' öltözéke kiáltó ellentétben áll a bikanyakáról lelógó éktelenül vastag aranylánccal, szóval ez a figura egy tömzsi öregurat tuszkol befelé a kezdőkörbe. Eltalálták: Puskás Ferencet, a világ valaha élt talán legtehetségesebb Futballistáját. Pontosabban azt a magatehetetlen lényt, aki a Nimbuszból megmaradt: egy szerencsétlen, hajlott korú, szenvedő embert, aki nemigen érzékeli már, mi is történik körülötte. Szerencsére nem jut el tudatáig, micsoda méltatlan helyzetbe sodorták minősíthetetlen 'jóakarói'.

A jelenet oly mértékben abszurd, hogy az Edzőnek úgy rémlik, mintha egy Chaplin-filmet, vagy egy Stan és Pan-burleszket látna. De nem – az eseménysor jelenvalóságára az aranymedálos tar fejű pasi taszigáló mozdulatai meg a torkából áradó hetvenfokos pálinkabűz egyaránt ráébresztik. S itt megint parancsoló módon merül föl a kérdés: hol voltak a Honvéd vezetői ennél a jelenetnél? Miért nem léptek időben közbe? Ennek a történetnek még *happy end*je sincs, hacsak az nem, hogy Puskás Ferenc még ezt a faramuci helyzetet is megoldja. Legendás bal lábának spiccével belepöccint a labdába, elvégezvén élete minden bizonnyal utolsó kezdőrúgását. Az pedig már minden bizonnyal megint a sors akarata, hogy a Tréner, egyszersmind e siralomvölgybe illő történet narrátorának neve: *Varga Zoltán.*

Varga Zoltán, a tréner; edzői pályája is vesszőfutásnak bizonyult (Forrás: archív)

Összegzés

Futball-legendák az öltözőpadon, avagy három aranylabdás (Stanley Matthews 1956; Alfredo Di Stéfano 1957, 1959; Josef Masopust 1962) és „Pancho" Puskás, aki nem lehetett az (Forrás: archív)

Esszém bevezetőjének fogalmazása közben gondoltam el, hogy csupán fejtegetéseim végére jutván kockáztatok majd meg bármiféle szentenciát. Azt is nagyon óvatosan – senkire semmit sem erőltetve, szigorúan magánvéleményként. Ezt az önként vállalt fogadalmamat csaknem megszegtem a *Nicosiai szín* után, oly égbekiáltó volt az ellentét az akkori szedett-vedett ciprusi amatőrcsapat vendégjátékosának ügyefogyott bóklászása és az alig két esztendővel későbbi, sportpályafutása csúcspontjához érkező magyar–spanyol *goleador* glasgow-i mennybemenetele között.

A hevenyészett, s látszólag banális következtetés ugyanis már ott is úgy szólt volna, hogy Puskás mint futballista csak és kizárólag a hozzá hasonló labdarúgózsenik között lehetett az, aki. Ez persze közhely, ő maga is többször hangoztatta. Mégis hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, hogy a Bozsik–Hidegkuti tengely, Kocsis ösztönös kombinatív érzéke és gólképessége, Czibor kiszámíthatatlansága *versus* Di Stéfano, Kopa, Rial, del Sol, Gento és a többiek különleges klasszisa nélkül egymaga semmit sem ért volna. Szinte hihetetlen adottságait és alkalmazkodóképességét, egyszóval: játékintelligenciáját igazolja, hogy még közülük is kiemelkedett, és korának világsztárjai között is elismerten a legjobb volt. Ha azonban nem éppen így áll a 'helyzet' s egy eredeti, született tehetség hozzá méltatlan közegbe kényszerül, *ergo*: túlságosan jó a saját környezetéhez képest, örülhet, ha közepesnek elfogadják. Többnyire ugyanis nem fogjuk fel, általában nem érzékeljük, hogy a világot nem az ösztönös, született nagy talentumok, hanem a középszerűek egy különleges kasztja igazgatja.

Akik ugyan szintén igen tehetségesek, de intelligenciájuk leginkább saját adottságaik, észbeli, valamint testi és lelki korlátaik valós ismeretén, lehetőségeik határainak észszerű bemérésén alapul. No meg gyakorta azon, hogyan, milyen, sokszor agyafúrt eszközökkel lehet a valódi tehetségeket háttérbe szorítani és diszkvalifikálni. Futballistanyelven szólva: a kispadra utasítani. Ebbe a kategóriába tartozókból pontosan az hiányzik, az zavarja, bevallatlanul őket, ami a született, ösztönös tehetségek elidegeníthetetlen sajátja: az eredetiség, az eredeti gondolkodás, az egyéni, senkihez sem hasonlítható megoldások (mozdulatok, kombinációk, gondolatmenetek, levezetések, teóriák) keresése. S az erre való, ennek érvényesítéséhez elengedhetetlenül szükséges képesség, szívósság, eltökéltség.

Nemigen szeretünk szembenézni vele, de a hétköznapok során pontosan az igazi és az áltehetségek közötti kibékíthetetlen ellentét, ellentmondás, s az ebből fakadó feszültségek 'kezelése' zajlik; más szóval, és rövidre zárva: egy eredeti tehetség érvényesülése, vagy ellenkezőleg, kisiklatása, felőrlése az egyszerű túlélést szolgáló egyéni stratégiák átgondolt kimunkálásán vagy ösztönös érvényesítésén múlik. *Sors bona, nihil aliud*! Azaz, igen sokszor: jó szerencse, semmi más.

S itt nincs pardon, a sokszor láthatatlan küzdelem könyörtelenül folyik, nemegyszer életre-halálra. S minthogy a tehetségnek nincs valódi,

Real Madrid csapatkép a sikerkorszak idején, 1961-ben. Felső sor: Domínguez, Marquitos, Santamaría, Pachín, Vidal, Zamora. Alsó sor: Herrera, del Sol, Di Stéfano, Puskás, Gento (Forrás: archív)

Puskás a dél-koreaiak elleni vb-mérkőzésen három gólt rúgott (Forrás: archív)

szabályozott, mondhatni szabadalmazott mértékegysége, mindenki által egyezményesen elfogadott kritériumrendszere, igen tág keretek között mozog az ennek szabályozására, korlátozására, visszanyesésére irányuló, többnyire nem is tudatos tevékenység, ami a legkülönfélébb súrlódások, összecsapások és kompenzációk állandó forrása, tere, egyszersmind ürügye is. A helyzet ugyanis az esetek döntő többségében az, hogy különleges taktikai-stratégiai érzékenység, kitartás és nem utolsósorban valóban rengeteg szerencse is kell ahhoz, hogy egy valódi (született) talentum érvényesíteni tudja az eredetiségéből, plusztudásából és leginkább kreativitásából fakadó fölényét. Épp ennek az elviselése ugyanis a legnehezebb, tudniillik azok részéről, akik nem, vagy csupán nyomokban rendelkeznek vele.

Puskásra visszatérve: azért abszolút egyedi a pályafutása, mert óriási, született labdarúgó-tehetségét, technikai, taktikai és stratégiai fölényét úgy tudta érvényesíteni, hogy egyfelől csapatának (s közvetve nemzetének) használt – annak szerzett mérhetetlen örömet és dicsőséget. Másfelől pedig az ebből szerzett szakmai és emberi presztízst nem elsősorban a maga, hanem társai érdekében is használta, őértük is lobbizott, sőt oroszlánként harcolt is, ha kellett. Így tudta különösebb ellenérzés nélkül velük is elfogadtatni felsőbbségét, kivételezettségét. A pályán és azon kívül egyaránt. Sok tehetség, különösen futballtehetség pályafutása éppen azért fut zátonyra, mert nem képes kezelni a többletadottságaiból fakadó ellenszenveket, képtelen a vele, személyével és sikereivel kapcsolatos ellenérzéseket mérsékelni vagy ellensúlyozni. Nem érti meg, hogy a valódi *talentum*, azok számára, akik kevésbé vagy egyáltalán nem bírnak vele, nyílt kihívás, amely ösztönös, akár szélsőséges reakciókat is képes kiváltani. Voltaképpen tehát megbocsáthatatlan, alig, vagy csak nagyon nehezen tolerálható. A dolog tehát – paradox módon – inkább úgy áll, éppen az a veleje, hogy egy hamisítatlan tehetségnek nemcsak jól kell sáfárkodnia képességeivel, hanem még elnézést is illik kérnie azoktól, akik hátrább álltak a sorban, amikor a talentumot osztogatták.

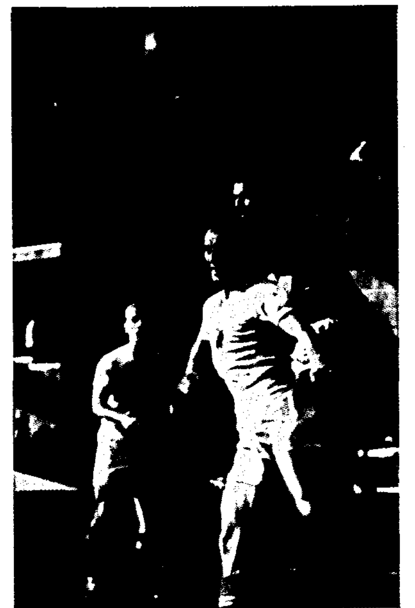
Ez az, ami nem tudatosodott azonnal az ifjú Varga Zoltánban. Aki, ha már a jó Isten átlagon felüli, azt jóval meghaladó adottságokkal ajándékozta meg (vagy verte meg), s ezt nem fogja fel, nagyon komoly kockázatoknak teszi ki magát, és sok csalódásra, keserűségre számíthat életében. Ha nem képes alkalmazkodni, ha nem adja meg a kötelező tiszteletet, ha nem viselkedik szerényen a többiekkel s főként a hangadókkal szemben, esélyt sem kap arra, hogy a saját szintjén bizonyítson. Ha pedig lejjebb adja, alacsonyabb szinten próbálkozik, mint a Cipruson vendégeskedő Puskás vagy a középszerű skót és német csapatokban kísérletező Varga, eleve kudarcra van ítélve. Igazi fogadókészség híján meg sem értik, s a töredékét sem képes kihozni valódi képességeiből, lehetőségeiből. Tevékenységét, törekvéseit közöny kíséri, gesztusait, valódi szándékait félreértik, őt magát pedig nevetségesnek tartják; akár az öregedő 'Öcsi bácsit' a futballt ugató, abszolút tehetségtelen, arrogáns ausztráliai tanítványai.

Ha történetesen nem éppen *George Best*, a 20. század bizonnyal legeredetibb brit futballistája – a Cruijffok, Zicók, Platinik, Maradonák, Zidane-ok kategóriájából – téved a szintén világklasszis és Puskás-rajongó *Denis Law* társaságában a Sydney környéki edzőpályára, az „auszi" kocafocisták rá sem jönnek, ki is szerette volna őket a világ legszebb s legbonyolultabb játékának legalább az alapelemeire megtanítani. Mert Puskásnak, szinte egyedüli kivételként, s Vargával szöges ellentétben, alig néhány esetet leszámítva, mindenütt szinte tökéletesen sikerült érvényesíteni és elfogadtatni rendkívüli tehetségét.

Ám halk kérdéseim így is, a könyv végére is szép számmal maradnak: vajon véletlenszerű adalék, avagy inkább rejtett törvényszerűség-e, hogy Puskás hosszú s mind az öt kontinensre kiterjedő edzői karrierje során mindössze két ízben dolgozott demokratikus szerkezetű (és államformájú) országban, s voltaképpen az is egy, hiszen mindkettő Őfelsége, a Királynő, magyarán a Brit Birodalom hajdani koronagyarmata: Kanada és Ausztrália. Ezt leszámítva csupa ma is rosszul hangzó diktatúra: Franco Spanyolhona, az 'ezredesek Hellásza', a szaúdi sejkek Arábiája, Anvar Szadat Egyiptoma, Stroessner generális Paraguaya s Augusto Pinochet Chiléje.

Némi joggal ébredhet föl tehát a gyanú: Puskás valahogy vonzódott a parancsuralmi rendszerekhez. Tüstént adódik tehát az újabb talány, vajha végső soron nem azért alakult-e ez így, mert minden látszat ellenére a futball, sajátosságainál fogva voltaképpen csak igen kevéssé demokratikus csapatjáték, másfelől pedig, immár a társadalomtörténet szférájában, Puskás és nemzedéke Horthy Miklós admirális tekintélyelvű s még némely antidemokratikus vonásokat sem nélkülöző (Csonka)Magyarországán szocializálódott, majd Rákosi Mátyás „népi demokratikus", a szocializmust kemény kézzel építő Pannóniájában érte meg a felnőttkort? Ez persze így túl egyszerű s rosszhiszemű okoskodás volna – egyszersmind méltatlan Puskás legendásan megnyerő egyéniségéhez. Puskást „lyukas markúnak" mondták Madridban (igaz: Athénben is), finoman célozva arra, hogy szórta a pénzt, boldog-boldogtalannak fizetett, bárkit vendégül látott, és mindenkin segített, kivált, ha magyar volt az illető. (Jellemző módon Di Stéfano egyszemélyes magyar konzulátusnak hívta.) Ez valamiképp hozzátartozott önképéhez, habitusához. S ugyanez a kissé talán narcisztikus önkép lehet végső soron a nyitja, némileg ellentmondásosan annak is, hogy miért szeretett diktatúrákban élni.

Feltevésem szerint azért, mert hihetetlen tehetsége miatt kölyökkorától a kivételezettek sorába tartozott, azzal keresett sok pénzt, amit a legjobban szeretett, s amihez a legjobban értett, azt csinált, amit akart, valósággal törvények felettinek érezhette magát (s annak tekintették mások is). Megszokta, hogy bármit el tud intézni, minden ajtó kinyílik előtte. Ő volt a mesebeli legkisebb fiú, a tündérkirályfi. Ezek az adottságai és privilégiumai, a kivételesség tudata pedig leginkább parancsuralmi közegben érvényesülhettek. Megint csak paradox módon így tehette a legtöbb jót, így lehetett s maradhatott ő maga: *Öcsi* és *Pancho*, a két nemzet bombázója, cañoncito, ágyúcska. S lássuk be megint, idősb Purczeld Ferencnek alighanem súgott valaki akkor, amikor 1937-ben nem a Pusztai nevet választotta kisfiának, hanem a puskást: *nomen est omen*! S mindeközben fia maga

Ritka felvétel. Puskás fejjel veszélyezteti az ellenfél kapuját a Népstadionban (Forrás: archív)

sem volt tudatában, hogy a futballvilág ormaira kapaszkodva régi magyar mintákat is követ, mert úgy él, úgy viselkedik, mint egy mágnás, vagy mint egy patriarchális vidéki birtokos, a jobbik fajtából, még mielőtt elszorult volna az ősi birtokról, és lélekölő hivatalviselésre fanyalodva dzsentrivé silányodik.

Fogalma sem lehetett róla, hogy bár, úgymond alacsony sorból küzdötte föl magát, ösztöneiben ugyanúgy a magyar polgárosodás (polgári átalakulás) nemesi attitűdjét, toleranciáját és honszeretetét hordozza, s azt ötvözi az elsősorban polgári erénynek számító hivatástudattal, a játéktudását folytonosan csiszolni, tökéletesíteni akaró profi labdarúgó, a sikert mindennek alárendelő mentalitásával. Mi több, idővel (a nyelvtudás és némi alapműveltség elsajátításával) még a világpolgárok nagyvonalú s egyben „európéer" szemléletét, s mélységes emberszeretetét is fölvette repertoárjába. Megint csak nem tudván, hogy Széchenyi és Kossuth reformnemzedékének ideáljait valósítja meg. Egyszóval úgy élte világát, mint egy hamisítatlan magyar úr, aki egyszerre magyar (nemes) és (jó értelemben) kozmopolita (világ)polgár, szinte megtestesítve legpozitívabb (sajnos kiveszőfélben lévő és torzuló) nemzeti sajátosságainkat. Egy másik marxi gondolat parafrázisával: „nem tudta, de cselekedte (tette)", s az életét jellemző kegyelmi állapot betetőzéseként még az is megadatott neki, hogy mindig azonos maradhasson önmagával. Ezért is lehetett, ismét paradox módon – hiszen őt csak látni (s nem olvasni, mint József Attilát, nem érteni, mint Neumann Jánost, s nem hallgatni, mint Bartók Bélát!) kellett – a magyar szellemiség (és kultúra) utazó nagykövete a világban. Minden kétséget kizáróan a történelmileg, társadalomtörténetileg és szellemileg egyaránt vesszőfutásnak bizonyuló, s ezért a szimbolikus térben vigaszt kereső 20. századi magyar história egyik legjelesebb alakja: „Puskas".

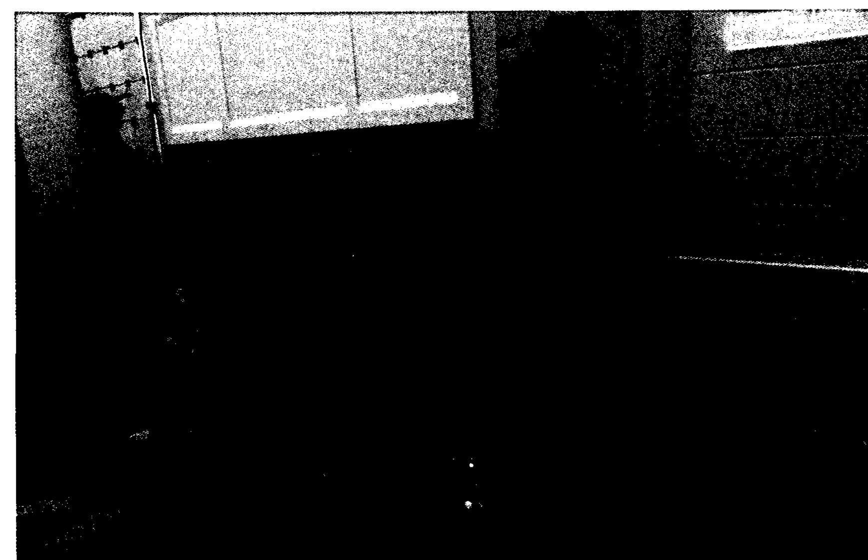
Valódi bőrlabdával a 6:3 ötvenedik évfordulóján (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Epilógus

Grosics Gyula és Buzánszky Jenő a Bazilikában, Puskás koporsójánál. Azóta ők is utánamentek (Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

Ezt az írást lényegében a Puskás-halál körüli hercehurca ihlette. Közelebbről: az a kényelmetlen érzés, annak a feloldhatatlan ellentmondásnak a kényszere, amely egyfelől a nagyvilág protokollárisnál jóval több, már-már katartikus megrendülése, feltétlen elismerése, parttalan szeretet- és együttérzéshulláma, valamint a megszokott kisszerű (kis-nagy)magyar fanyalgás, késve-mozdulás, majd túllihegés között feszül. Iszonyatos szakadékként, elképesztő *kontraszt* gyanánt. Mintha sokan, mondhatni, a mai Hungária lakosságának elsöprő többsége csak Puskás halálhírére döbbent volna rá, ki is volt valójában az a középtermetű, gömbölyded testalkatú

(Fotó: ifj. Thaly Zoltán)

öregúr, aki 1993-as hazatelepülését követően itt-ott még megjelent, négy, hozzá méltatlan, dicstelen mérkőzés erejéig nem átallott a szövetségi kapitányi székbe is beülni, mondott még néha egy-két jópofa viccet – s ha szépen megkérték, elvégzett néhány kezdőrúgást. Névtelen senkikkel fényképezkedett, majd kihörpintvén hagyományos fröccseit, arcán elnéző, lefegyverző mosollyal felült az 5-ös buszra, és hazament a Logodi utcába.

Aztán, az új évezred kezdete óta már azt sem tette, mert a végzetes betegség épp vonzó személyiségének hordozóját és legfontosabb kellékét: az agyát és a memóriáját támadta meg. Borotvaéles eszét és félelmetes emlékezetét kezdte ki alattomosan és kivédhetetlenül. Leírni is tragikus: Puskás Ferenc fokozatosan elfelejtette, ki volt, és miért lehetett éppen ő a világ valaha született, valószínűleg legtehetségesebb labdarúgója: ő maga! A talányt, sok más betyárbecsületből megőrzött kisebb-nagyobb titokkal együtt magával vitte a koporsóba, a Szent István-bazilika altemplomába. Oda, ahol díszsírhelyet adományoztak neki, jóllehet sohasem vágyott ekkora elismerésre. Szinte biztos vagyok benne, ha rajta múlik, inkább a kispesti temetőt választja, jobban is érezné magát ott, a szülei, rokonai és hasonszőrű gyerekkori barátai mellett. Ám egy francia mondás úgy tartja: a nemesség, a (lelki) nagyság kötelez. *Noblesse oblige* – nimbuszára az egész, egyelőre alkotórészeire szétesett, szekértáborokra bomlott, egymás ellen irtó háborút folytató, meghasonlott maradék magyar nemzetnek egyszer még igen nagy szüksége lesz.

Ennek a pillanata azonban, minden jel szerint, még odébb van.

Budapest, 2019. augusztus 31.

Függelék

Versek

Magyar költők az Aranycsapat diadalútjáról és a berni vereségről

Csanádi Imre

A nagy futballgyőzelmek idején

A londoni hat-három közvetítésekor

Á, nem légiveszély, nem ugat jajgatva a sziréna,
vágtat mégis a nép, áll le a taxi, a busz,
ugrik szét az utas, valahány, szalad ám a sofőr is,
srácok üvöltenek és szatyros, ezüst nagyanyák.
Aztán csend: megakad a gyárakban a munka – takarmányt
vet barmának a pór, s iszkiri, házba siet.
Már az egész ország fülel, egy ember kiabál csak,
egy szál ember a brit ködfalon át, *Szepesi*.
Mondja is, aprítván-szaporázván, dördül az éter
hullámán: *Öcsi, most! vidd,* Öcsi! *vágd, Öcsi, rá!*
Aztán – *Gól! Gól!! Gól!!!* – recseg attól mikrofon, ablak.
Tombol öreg, fiatal. – *Most bele!* – bőg, aki él:
Gól! Gól!! Gól!!! – szilajon csattog szét. Végtire: *Győztünk!*
GYŐZ-TÜNK! – tárul a kar, csók ide, csók oda, csók.
Mámort habzik tar medrében a pőre november,
partról partra riog: EGY A MA-! EGY A MAGYAAAR!

Megjelent: *Szeged-Csanádi Egyházmegye, Toronyirány, Kalendárium*, Szeged, 2010, Gerhardus Kiadó, 34. oldal

Szabó Lőrinc

Vereség után

I.

Szép volt!... Játék csak? Erő? Ügyesség?
De kik ellen! S hányszor!... A diadalát
már-már jelképnek hitte a nemrég
hadvert nép (s vele tán a világ).
A remény mint nagy zene csattogott-szállt,
kápráztak csoda-ütközetek:
jóvátétel arany lobogóját
hallotta-látta a rádión át
oromra repülni a mámoros ország
és Bernben a küzdő Tizenegy.

Mert bármi volt is egyéni sorsa,
sodorta a lelket a köz-ragály:
tizből kilenc millió szorongva
leste, sziv, hogy száll, hova száll
a Labda... S jól szállt! Nem a Szerencse
lidérce, de, Villám, maga akart;
s hitetlen is könny gyűlt a szemembe,
valahányszor, egy-egy uj győzelemre,
jutalmúl, imánkkal kérte a Messze,
hogy: „Isten, áldd meg a magyart!"

Szép volt, gyönyörű!... S már szinte szellem
(bennünk); akárcsak a pálya, amely
mint tenger, az emberi végtelenben
hetek óta zúgta: – „Föld, figyelj:
ELSŐ:..." S ekkor... Mi az? Átok?!... Óh, pfuj!
Szirt? Tört villám? Le, le, roncs hajó!...
– Lőtt sas? Vagy: A hit, s ami megvalósúl? –
gúnyolt a nagy nap búcsuzóúl;
– no, Szabó Lőrinc, a téma jó s uj,
ezt ird meg: tenekedvaló!

II.

Tüntél, eltüntél, Győzelem,
egy perc alatt!
De szivem, bent, hallotta még
sóhajodat,

hallotta, mint, néha, halott
kedvesemet,
és mintha én volnék a Nép
s a Tizenegy.

S tört sóhajod azt sugta, hogy:
– „Ami neked
tőlem járt, az a korona
most elveszett."

Azt sugta: – „Te voltál s te vagy
a legkülönb,
s énnélkülem kevés a sok,
ami köszönt.

De itt már néném mérlegel,
a kész Siker:
istennő ő is, – ne gyűlöld,
akit emel!

Ő máshoz állt, s én itthagyom
ünnepetek,
csak bölcs húgom, a Jóremény
marad veled..."

Ezt sugta... S hogy: – „Neveljen ez
a vereség!..."
Elszálltál... Néma Délkörök
borúltak eléd...

Még egy hang: – „Higyj!"... S – elhalva – hogy:
– „Ha volt hiba..."
És kint már dördűlt a Siker
nagy himnusza.

III.

Győztest tapsol az ég; én vesztes ügyet koszorúzok. –
Antik erények s Pindarosz
szárnyai csattogtak. Jós láng volt maga a Kezdet:
az a még csak szentségtörő
themzei diadal és rá rögtön a dunai ámúlt
(s háborút nézni se mohóbb)
látcsövek ezreit ugy vonzotta hazánkra, ahogy, hajh,
müvészet s tudomány soha.
Régi dicsőségünk – tetszik, nem tetszik – a futball
villámgömbjében tört ki az
éji homályból, és – tetszik, nem tetszik – arany volt,
Nap volt, ég s föld uj csillaga:
mai csupán, sport és játék, – de legenda! de jelkép!
de eredmény, és a miénk!
Ebben a jelben mind diadalt diadalra arattunk,
hajnal volt az, feltámadás,
ebben a jelben – jól értette a gyerek, a felnőtt –
sok tört vágy kapott uj hitet,
ebben a jelben jó köszörűt sok csorba önérzet
s hangos igent sok néma nem:
óh, bár vívna ki még többet, jobbat s maradandót
agyunk a népek versenyén! –
Győztest tapsol az ég; én hadd koronázzam a vesztest.
Soha ne felejtsd, vert Magyar:
nem vagy utolsó, és van elég ma is, amiben első,
ha nem áltatod magadat!
Mert ahogy ott, a bukásod előtt, a modern csatatéren,
az olimpiász mezein
küzdöttél fiaidban, előre leverve az Elsőt
(ki később úgy föléd kerűlt)
s le java hősét mind a világnak, az Ónak, az Ujnak,
az tett volt, hősi, igazi!
Tett volt, gyönyörü tett: cél s technika ihlete zegzug
mennykövekkel, mint sulykoló
förgeteg, úgy táncolta körül ellenfeleid; mint
trombita, szürte-fúrta át
rajtuk a dallamodat; mint egy kis kozmosz önálló
törvénye, szállt, s fölényesen
szabta ki, törte reá száguldó akaratát a
nyiló terekre... Gyönyörű
tett volt, lélek volt, hadmesteri tornamutatvány:
hireire lábujjamig
borzongtam, magam is hátvéd, a diákkori erdő
debreceni tisztásain,
s most, vereséged után, ha Somogyban vagy Bada-
csonynál
eszembe juttat a tünő
alkonyi Gömb, sokszor megvárom, tiszteletedre,
a meteorszikrás, kakuk-
fűszagos és tücskös augusztusi éjt, csak azért, hogy
láthassam az igért csodát,
Csaba királyfit, amint a Tejút gyémánt magasában
öt világrészen átüget.

(Igal–Ábrahámhegy, 1954. július 25. – augusztus 12.)*

* forrás: www.litera.hu/hirek/szabo-lorinc-vereseg-utan

Mondások

Puskás- és Albert-aforizmák, „bemondások", illetve velük kapcsolatos vélemények

„Minél több gólt rúgsz, annál nyugodtabb vagy!" (Puskás)

„Amíg én rúgom a gólt, addig nem lesz baj." (Puskás)

„Bendő őrnagy" (Puskás egyik gúnyneve 1954–1956 között)

„Puskás a futball legnagyobb művésze volt!" (Grosics)

„A nevetésében benne volt az életöröm!" (Puskásné Csöre)

„[Spanyolországban] azt csináltam, amit mondtak." (Puskás)

„Több ezer levelet kapott." (Puskásné)

„A hálátlanság és a kétszínűség világrekordere." (A korai Kádár-rezsim, s kivált Marosán György véleménye 1957 körül)

„Puskás a pocsolyában fog megdögölni." (Másik változat: „Puskás a kapitalizmus szemétdombján fog elrohadni." – Marosán György 1957 körül)

„Ha a burzsoá ép testben ép lélek jelszó alatt sikerült évszázadokig nacionalista ideológia alá vonni az egész fiatalságot, akkor miért nem lehet szocialista tartalommal megtölteni? Hogy a magyar sportot most már ne a Puskás jelentse." (Marosán György, 1957. okt. 9-én)

„Valaki a fejébe vette, »a Ferencváros az nem jó!«" (Borbély Pál)

„Ha jól játszol, jön a gól, nem kell görcsölni." (Albert Flórián)

„A labdarúgás olyan dráma, amelyben a mérkőzés közben tudjuk csak meg, hogy ki a főhős." (Albert Flórián, 1968. május)

„Fölemelték, mint egy bálványt, de semmit sem engedtek meg neki." (ifj. Albert Flórián)

„A futball az élet szép része, de utána mi lesz?" (ifj. Albert Flórián)

„[Albert] teljesen, vagy majdnem ugyanazt jelentette, mint Puskás Öcsi a magyar labdarúgásnak." (Nyilasi Tibor)

„[Albert] nem nagyon nyílott meg." (Mucha József)

„[Albert] nem-helyzetekből is tudott gólt lőni." (Kű Lajos)

Külföldi vélemények Puskásról

The Times:
„A futball forradalma Puskással kezdődött. A miatta bekövetkezett 6:3-as londoni siker változtatott meg mindent a sportágon belül Angliában."

CNN:
„A magyar legenda – aki a spanyol válogatottban is játszott – volt az első nagy labdarúgócsillag. Őt követte többek között Pelé, Beckenbauer és Maradona."

UEFA:
„Puskás tette le a modern magyar futball alapjait, teremtette meg a híres magyar stílust, és a magyar szívet, ami mindig jellemezte az Aranycsapatot."

La Gazzetta Dello Sport, a világ egyik leghíresebb sportnapilapja:
„Sok szakértő szerint Puskás volt a futballtörténelem legpontosabban lövő játékosa. Luis Suárez, a nagy Inter legendás támadója mesélte, hogy látta egyszer egy edzésen, amint Puskás a tizenhatoson *kívülről vette célba a kapufát, és húszból tizennyolcszor telibe trafálta.*"

Alfredo Di Stéfano, Puskás egykori madridi csapattársa:
„Egy barátot és egy kiváló játékost veszítettem el. Puskás minden idők egyik legnagyobb labdarúgója."

Sir Alex Ferguson, a Manchester United vezetőedzője:
„Mintha egy másik bolygóról jöttek volna a magyarok, olyasmit mutattak be a pályán, amihez foghatót azelőtt sosem láttam, és ő volt a legnagyobb sztár ebben a show-ban."

Gil Merrick, a 6:3-as mérkőzés angol kapusa:
„Messze előttünk járt a futball-intelligencia tekintetében. Pedig a legjobb teljesítményemet nyújtottam. Puskás nemcsak egy nagy futballista volt, hanem egy nagyon szeretetre méltó ember is." (Göndör Ottó)

Források – Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései (HU BFL – XXXV.1.a.4.). 1960., 1960. október 24. • 87. őe., 22. oldal. (Az adatért Koós Leventének jár köszönet.)

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.2.1. Bt-dossziék (1902) 1945–1990 (2003) https://www.abtl.hu/sites/default/files/raktari_jegyzekek/3_2_1.pdf

ÁBTL 3.1.9. O–11912. („Vándor" dosszié); ÁBTL 3.1.9. O–11912/91–97. (Puskás Kása miatt gyanús: USA-kém); ÁBTL 1.11.13. 000–376–6-OLT/3. (Szolgálati jegy „Tiltónévjegyzék"-re Östreicher ügyében); ÁBTL 1.11.13. 000–376–6-OLT/4–5. (Két Östreicher evidencia a '71-es, feltételezett hazautazással kapcsolatban); ÁBTL 3.1.2. M–19652/39. („Galambos" dossziéja); ÁBTL 3.1.2. M–31606. („Kőműves" 1967. április 11-i raportja Lakat Károly „beszólásairól"); ÁBTL 3.1.9. V–149869. (Bozsik József vizsgálati dossziéja 0-tól 25-ig, ezen belül V–149/869. jelzettel Vizsgálati dosszié Matthiás Benkő és tsai; ÁBTL 3.1.9. V–149869/0–7.); ÁBTL M–31606. 1967. október 3., ÁBTL M–31606/16. november 13., ÁBTL M–31606/15. november 17. („Kőműves" jelentései Novák Dezsőről); ÁBTL M–34523/1–2. („Bakos" jelentése Östreicher Novákkal kapcsolatos feltételezett terveiről; ÁBTL M–34533/3. 1962. október 1. (aranylemez), november 27. (óra-ügy). („Bakos" jelentései Novák Dezsőről); ÁBTL M-34523/5. („Bakos" 1965. május 28-i jelentéséből, Novák szovjetellenes állásfoglalása); ÁBTL 3.1.2. M–34523/582. („Bakos" fn. ügynök „M" dossziéjában elfekvő anyagairól); ÁBTL 3.1.2. M–19652/28–31. („Galambos" 1958. április 24-i jelentése, a passzus a 30. lapon olvasható); ÁBTL 3.1.5. O–19460/2/104–106. (Frigyik tartótiszt „elszólása" Puskás esetleges hazahozatala tárgyában); ÁBTL 3.1.5. O–19460/2/107–108–109. (Frigyik második, feszesebb „hivatalos" raportja a Puskás–Östreicher duó brüsszeli megjelenéséről a magyar válogatott október végi brüsszeli mérkőzése után); ÁBTL 3.1.5. O–15468/1. (150. Jelentés Solti Dezsőről az olasz Internazionale menedzseréről, 1971. szeptember 8.); ÁBTL 3.1.5. O–194602/2/107. („Fecske Pál" fn. ügynök jelentése, „Honti Gy." op. kapcs. első raportja, dátuma 1960. november 10. és 14.); ÁBTL 3.1.2. M–34523 /266. – disszidens magyar labdarugók ellenséges terve („Bakos" fn. ügynök jelenti, Budapest, 1959. VII. 16.); ÁBTL 3.1.5. O–19460/2/272. (Berger foglalkozásai. vö.: Bartus, 2000, 66. [Berger „magyar menedzser"]); ÁBTL 3.1.5. O–19460/1/323. (Berger és Solti együtt a „Tiltónévjegyzék"-en).

ÁBTL 3.1.1. B–91315. „Eperjesi" (Erdélyi Jenő) dossziéja.

ÁBTL 3.1.5. O–11911. „Vasutas" dossziéja (a Czibor-dosszié).

ÁBTL 3.1.1. B–76131. „Fodor Jenő" dossziéja.

ÁBTL 3.1.5. O–19460/1/225–226. A „Jászsági" fn. operatív kapcsolat eligazítása,1969. január 2. Ama dél-amerikai túrára utazó válogatott keret névsora, amelyről „Jászsági" fn. ügynöknek kellett jelentenie, itt érhető el: https://www.footnostalgie.com/forum/viewtopic.php?f=187&t=8803&sid=38b6e864c14382e96b2709c271a1d5ed. [Az adatért Balog Ivánnak jár köszönet.]

ÁBTL 3.1.5. O–19460/2/220–221. A „Nemere" fn. operatív kapcsolat eligazítása, 1969. január 2.

ÁBTL 3.1.2. M–38117/14,15,16. „Kőszegi" tk. 1977. április 28-i jelentése.

ÁBTL V–55973. Vizsgálati dosszié, Körösi István és tsai.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/8–10. Kéri vallomása.

ÁBTL 3.1 9. V–55973/11–13). Mészáros vallomása.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/14. Czibor „gyónása"; vö.: *FourFourTwo*, 2018/május, 83.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/15. Kőrösi vallomása.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/15. Az 1949. március 5-i *Jelentés*; vö.: *FourFourTwo*, 2018/május, 83., 85.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/17. Kovács László rendőr főhadnagy jellemzése Lórántról.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/17., 20. Deák „Bamba" tájékoztatja az FTC vezetőségét a disszidálási szándékról.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/19. Vágó r. százados 1949. március 18-i jelentése.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/20. Sebes jelentése a fejleményekről, és Sebes egyéb „forrása" a '49-es disszidálási tervről; vö.: *FourFourTwo*, 2018. május, 83.

ÁBTL 3.1.9. V–55973/22–23. Sárosi és Körösi értesítik Lórántot és Illovszkyt, hogy a Fradi vezetői „mindent tudnak".

ÁBTL 2.5.1. 591291/1. Egresi „elmeszelése".

ÁBTL 2.5.1. 591291/8. Kéri, Mészáros és Egresi szabadlábra helyezése.

ÁBTL 2.2.1. I.8.2./939. Lóránt internálása.

ÁBTL 2.2.1. I.8.2./940. Lóránt disszidálása.

ÁBTL 2.2.1. Operatív nyilvántartás I.4.7./409; I.8.2./439.

ÁBTL V–76/927. Magyar honosok külföldre csempészése.

ÁBTL 3.1.9. V–76/972. Dr. Kalocsay Géza vizsgálati dossziéja.

ÁBTL V–55973/00/75–228. Kéri Károly törzslap jelzete.

ÁBTL 55973/0–7515/0–60– 405/8. Mészáros József törzslap jelzete.

ÁBTL V–55973/0–6499/0144–527–7. Lóránt törzslap lapjelzete. Lóránt Gyula '56 előtti személyi dossziéjának száma: 60–3010.

ÁBTL V–76/927., ikt. sz: 119–224/66.; Nyt. sz.: 1/39/406/66. Lóránt '56 előtti dossziéjának megsemmisítése, amelyet Adók Antal „r. őr[na]gy elvtárs" igazol.

ÁBTL 3.1.9.V–76972/9. Kalocsay törzslap lapjelzete.

ÁBTL 3.1 9. O–11912/101–102. Östreicher Emil törzslap jelzete.

ÁBTL 3. 1. 9. V–7692/49.1948. szeptember 22-i *Jelentés*. Tárgya: „Magyar honosok külföldre csempészése".

ÁBTL 3.1.9. O–11912/33–43. Garamvölgy Ágoston: Önvallomás, Budapest, 1958. március 20-án.

ÁBTL 3.1.9. O–11912/36. Garamvölgyi Kocsisról.

ÁBTL 3.1.9. V–149869. Bozsik József vizsgálati dossziéja: 8., 9., 10., 11., 14., 16., 17–22., 24–25. (V–149/869. jelzettel). Vizsgálati dosszié Matthiás Benkő és tsai: ÁBTL 3.1.9. V–149869/0–7.

ÁBTL M–31.606/22. „Kőműves" jelentése 1968. január elejéről.

ÁBTL 0000–974–0-BBE. Az egyik Berger-dosszié.

ÁBTL 0000–974–0. és ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE. „A »tiltónévjegyzék«-ből törölni!" Berger Miklósra vonatkozó utasítást tartalmazó 1981. május 20-i keltezésű irat jelzetei.

ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE. A másik Berger-dosszié.

ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE/7. Jelentés Berger magyarországi tevékenységéről.

ÁBTL 1.11.13. 0000–976–0-BBE/8. Jelentés Berger magyarországi tevékenységéről.

BRFK Pol. Oszt. III/1. alo. 14–51521 számú *Vizsgálati dosszié Varga Zoltán és társa ügyében*, I. kötet. A nyomozás kezdetének időpontja: 1968. XI. 18. A nyomozás befejezésének időpontja: 1968. XII. hó, archív. szám: V–155548. (Aláírás: Csíkiné, 1969. VIII. 14.) Lelőhelye: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*; „Bakos Miklós" [fedőnevű] »ügynök« *Munka dosszié*-ja (a „B" dosszié száma: H–18169, megnyitva: 1964. II. 5., archiv. szám: 34.523/ 4); „Kőmüves" [fedőnevű] „inf.[ormátor]„ *Munka dosszié*-ja („B" dosszié száma: H–43.773, megnyitva: 1965.V.17., archív. szám: 31.606); „Nemere" fedőnevű „(informátor) TMB", beszervezés ideje: 1967. XI. 17., naplószám: 213/411, dossziészám: H–50.219, irattári szám: B–135190 etc.) *személyi anyagai és jelentései*; valamint egy *Objektum dosszié* (szám: 11-OD–3521, az objektum megnevezése: „MTS" nemzetközi kapcsolatai; kötet sorszáma: II., megnyitva: 1966. III. 14., archív. szám: 0–19/460/2), anyagát lásd *uo.* (A dosszié fényképe Bartus Lászlónak az irodalomjegyzékben szereplő könyve hátlapján látható, a könyv anyagából, közelebbről „Bakos Miklós" és „Nemere" raportjaiból Bartus fakszimile formában s ízelítő gyanánt egy-egy darabot közöl, *uo.* 186–187. Vö.: *„Varga Zoltánt elítélték.* A Pesti Központi Kerületi Bíróság kedden tárgyalta Varga Zoltán labdarúgó és felesége bűnügyét. Varga, aki a magyar olimpiai csapat tagjaként utazott ki a mexikói olimpiára, a megnyitás előtt két nappal elhagyta az együttest, hűtlen lett hazájához, olimpiai esküjéhez. Európába jött, itt találkozott feleségével, aki már azelőtt külföldön tartózkodott, mielőtt férje Mexikóba utazott. Később Magyarországra írt leveleikben közölték, nem térnek haza. A bíróság a hazatérés megtagadásáért Varga Zoltánt ötévi, Varga Zoltánnét két és fél évi szabadságvesztésre és mindkettőjüket teljes vagyonelkobzásra ítélte." *Népsport*, 1969. február 27., 2. [félkövérrel szedett közlemény].) Szerző itt fejezi ki *posztumusz*köszönetét Varga Zoltánnak, hogy az archív iratanyag használatát lehetővé tette számára. Itt mond köszönetet azért is, hogy a „Párhuzamos jelenetekben" megörökített kispesti Puskás-történetet 2007. január 19-én délben elbeszélte, és közléséhez hozzájárult. Akárcsak – szintén halála után – köszönet Bicskei Bertalannak emez kettős szcéna ugyancsak kispesti jelenetének, valamint a „Port Szaíd-i színben" rögzített egyiptomi arab életkép megörökíthetőségért, amely az *Al-Masri* csapat – Puskás után tíz évvel későbbi – edzőjeként jutott az egykori magyar szövetségi kapitány tudomására. Bicskei 2007. január 3-án, reggel az FTC népligeti edzőpályának öltözőjében osztotta meg e sorok írójával értesülését. A krónikás itt is elvarr egy szálat: Bicskei Bertalan és Varga Zoltán játékostársak voltak a Ferencvárosban Hajabás Géza és Agárdi Ferenc kölyökcsapatában. Az intéző, Varga Ferenc Zoli édesapja volt, az 1-es számú mezt a leendő válogatott kapus birtokolta, a csapatkapitány és egyúttal gólkirály Varga Zoltán volt. A legtöbb gólpassz azonban az önérdek-érvényesítés terén még náluk is „ügyetlenebbnek" bizonyuló, noha futballistaként szintén rendkívül tehetséges Rátkai László nevéhez fűződött. (Közös tablóképük jelen kötetben, továbbá a Bartus-könyv 60. oldalán látható.)

31–5374/51 számú *Vizsgálati dosszié Alföldi István és társai ügyében*. (Az aktán még a következő adatok olvashatók: Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma. Szigorúan titkos! Szerv: B. M.; Osztály: Szeged. A nyomozás kezdetének időpontja: 1951. II. 23. A nyomozás befejezésének időpontja: 1951. IV. 29. Felülvizsgálva: 1963. május 14. Aláírás: Kocsis Sándor r.sz.d.s. [kézírással]), *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, V–36119 (belső jelzet: ÁBTL. 31. 9. V–36119). Grosics Gyula 1960. április 21-én a Komárom Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai osztályán Tatabánya-Újvárosban lezajlott, és *Tanúkihallgatási jegyzőkönyv* formájában rögzített vegzálásának dokumentuma. A beidézés ürügye a Grosics által nem ismert Tolvaj Gábor személyére vonatkozó kérdések, az Aranycsapat kapusának 1944 kora őszi „önkéntes katonai szolgálata" összefüggésében. (Az iratot Nagy László PhD-hallgató bocsátotta rendelkezésemre, amelyért itt fejezem ki köszönetemet.) További Grosics Gyulára vonatkozó forráshelyek: *Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára*, A–942 számú iratgyűjtő; *Hadtörténeti Intézet Levéltára*, Honvédségi Személyi Okmánygyűjtő, 11627. számú dosszié; *Országos Széchenyi Könyvtár* (OSZK) Kézirattár, Fond 567. jelz. fond. Vö.: Szemenyei-Kiss Tamás: *A Fekete Párduc árnyéka – A Grosics-hagyaték*. https://magyarnarancs.hu/sport/a-fekete-parduc-arnyeka-a-grosics-hagyatek-90544, közzétéve: 2014. jún. 15.

Film

Rosé, Jean-Christophé: *Onze Footballeurs en or – Rhapsodie hongroise pour un ballon* (Tizenegy aranyba öntött futballista. Magyar rapszódia egy labdáért) című 65 perces dokumentumfilm (1996) (www.film-documentaire.fr/4DACTION/w_fiche_film/3531_1; https://www.tenk.fr/ és https://www.tenk.fr/hors-jeux/onze-footballeurs-en-or-rhapsodie-hongroise-pour-un-ballon.html és www.kuiv.com/pages/foot.htm) (forgatókönyv: Imre Mátyás)

Futballdezső (Portréfilm Desiderio Soltiról. A film online már nem elérhető.) (Megj.: Ez a link már nem működik. Az 1992-es Filmévkönyvben szerepel viszont a film rövid szinopszisa és főbb adatai. In: *Filmévkönyv 1992*. A magyar film egy éve. Szerk. Somogyi Lia. Budapest, 1992, Magyar Filmintézet, 35-36. (http://mandarchiv.hu/dokumentum/4661/FILMEVKONYV_1992 compressed.pdf)

Egyéb írások és köszönetnyilvánítások

A *magyarországi rendszerváltással/rendszerváltozással kapcsolatos utalásaim, állásfoglalásaim* saját tapasztalataimon, valamint az irodalomjegyzékben feltüntetett publikációkon kívül egyebek közt az alább felsorolt írások tanulmányozásán (is) alapulnak:

CSONTOS János: A tízparancsolat elég volna médiatörvénynek, *Magyar Nemzet*, 2000. április 8. 7.) Lásd még: ifj. FASANG Árpád [szerk.]: *Az (magyar) értelmiség hivatása. Tanulmányok, vallomások, elemzések, levelek (Hetven magyar értelmiségi írásai).* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1997.

SZALAI Erzsébet: Szekértáborok mögött. In: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*, Új Mandátum, Budapest, 2000, 83–84. Vö.: KONDOR Katalin egy másutt már idézett rezignált mondatával: „Az a gyanúm, hogy a mi életünk már biztosan rámegy a vég nélküli csatározásokra, az iszapbirkózásra."

SZILÁGYI Ákos: A képzelt hely – Magyarországi Egyesült Államok. In: GOMBÁR Csaba–HANKISS Elemér– Kende Péter–Lengyel László–Romsics Ignác–Szilágyi Ákos–Várhegyi Éva–Volosin Hédi: *Magyarországi Egyesült Államok? (Levelek a távolból).* Helikon–Korridor, Budapest, 2001. 197–254. (különösen 198–199., 202., 214., 220., 234. oldalak stb.). Vö.: Szalai Júlia: Előszó. In: *Uraim! A jogaimért jöttem! Esszék, tanulmányok.* Új Mandátum, Budapest, 1999. 9–24. (különösen 11–13., 16–17., 18–19.) és A társadalmi integráció és dezintegráció a Kádár-korszakban. Vázlat a polgári társadalomfejlődés esélyeiről 1990-ből. *uo.* 374–386. Lásd még: Péter László–Czigány Lóránt: Urbánusok és népi(esek) nálunk. In: Péter László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből.* Osiris, Budapest, 1998. 379–384. (különösen 383–384.), valamint Kende Péter: Zsidó Magyarország. *Kritika, 1997/2.*, 6–10.; továbbá Borsi-Kálmán Béla: *Zsidók Temesvárott … és széles e világban. Esszék a magyar–zsidó (zsidó–magyar) szimbiózis történetéből.* Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), Budapest, 2014.

Visszaszámlálás. Beszélgetőkönyv. Liget 10 éves. Liget Műhely Alapítvány, Budapest, 1998.

*

A labdarúgóvilágban is érvényesülő, társadalomtörténetileg szintén megalapozott *futballtipológiák mélyebb összefüggéséhez* lásd Hadas Miklós: Stílus és karakter. Futballhabituológiai traktátus. *Replika*, 36. 1999/június, 125–144., valamint ugyanezen szám A játékstílus forradalma című futballszociológiai összeállításának többi darabját is (85–134.). Vö.: J. Valdano argentin párhuzamával: „a pimasz focista jó focista". In: Jorge Valdano: Aztán jönnek az emberek. *Nagyvilág*, 2001/8. 1187–1189. Lásd még a *Replika*. 17–18. 1995/júniusi számának Futball és társadalom című összeállítása elé szánt, valószínűleg Hadas Miklós tollából származó rövid beharangozóját is [Futball és történelem, 87–89.], a Hadas Miklós–Karády Viktor szerzőpár által jegyzett Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához című tanulmányt (*uo.* 89–120.), valamint Bill Murray: A Celtic és a Rangers és a Christian Bromberger–Jean-Marc Mariottini: Vörös és fekete című szövegeit (*uo.* 121–134.). Ösztönösen valami hasonlóval próbálkoztam magam is első futballtárgyú írásomban, amely 2002-es kötetem ennek a könyvnek az irodalomjegyzékében is feltüntetett záróinterjújában jelent meg nyomtatásban – több terjedelmes (ál)lábjegyzetben. (Anyagát, megrövidítve, átszerkesztve és továbbfejlesztve ebbe az esszémbe is „bedolgoztam".) Lásd még újabban általános sporttörténeti összefüggésrendszerben: Hadas Miklós: A futball. In: Hadas Miklós: *A modern férfi születése.* Helikon Kiadó, Budapest, 2003. 292–311. (Vö.: Javorniczky István: Észak Dél ellen, ész a test ellen. A foci behálózza az emberek életét. *Magyar Nemzet*, 1999. augusztus 19., 20.)

Könyvem átdolgozott és kiegészített változatához felbecsülhetetlen segítséget nyújtott hajdani középiskolai tanárom, Gergely Ferenc és korábbi tanítványom, Rigó Balázs, akik önzetlenül rendelkezésemre bocsátották kiadatlan kézirataikat, anyaggyűjtésük egy részével és könyvészeti adataik teljességével együtt. Az ÁBTL-ben végzett újabb kutatásaimban Koós Levente indított el, és Kis Kapin Róbert igazított el. Köszönet érte! Az új szöveg főként az *oral history* módszerével történt kiegészítése pedig nem történhetett volna meg egykori játékostársaim (Eipel Ferenc, Fenyvesi Máté, Juhász István, Kű Lajos, Mucha József, Németh Ferenc, Németh Miklós, Rákosi Gyula, Szőke István), továbbá ifj. Albert Flórián, Balog Iván, Dölle Zsolt (a Fradi Múzeum korábbi igazgatója), Csizmadia Miklós, Ebedli Zoltán, Hegyi Iván, Kaszás Pál, Kun Ferencz, Lakat T. Károly, Liebháber Barna, Nagy József, Pócza János, Rainer M. János, Szabó Illés, Sztáni István, Tobak Csaba (a Fradi Múzeum jelenlegi direktora), Várkonyi Sándor, Vincze Géza, Vincze Imre, Zalka András, Zeke Gyula információi, pontosításai, tanácsai nélkül. Ugyanez, ha lehet még fokozottabban érvényes Novák Dezső özvegye, Erzsébet asszony szóbeli kiegészítéseire, visszaemlékezésire is, amelyek nélkül esélyem se lett volna a hatvanas évek fradista hétköznapjainak életszerű megjelenítésére, s a rejtett összefüggések megértésére. Két férfiúnak sajnos csak odatúl tudom majd leróni hálámat: Szőke (II.) László 2016-ban, míg Szever János, alias „Johnny" 2017 novemberében hagyta itt ezt az árnyékvilágot. Szőke Laci, akivel 1968 augusztusa és 1970 márciusa között több mint másfél évet töltöttem a Fradi II. öltözőjében, néhány értékes fényképet ajándékozott fotóalbumából, míg Johnny alighanem az egyik legfontosabb „koronatanúja" volt Albert Flórián 1967–1969 közötti sarokba szorítása baljós történéseinek.

Ők mondták

Dunai II. véleménye Varga Zoliról: *Blikk.* 2017. április 17., 13.

Rákosi Vargáról: *100% FRADI*, 2010. 04.16–2010.04.29., 7.; továbbá Szále László: *Rákosi-korszak a Fradiban. Egy futballistáról, aki nem csak cipelte, játszott is a zongorán.* Budapest, 2018, FTC, 49.

Horváth László („Api") VZ-ről: *100% FRADI*, 2010. 04.16–2010.04.29., 4.

Varga – Alberttől: *100% FRADI*, 2010. 04.16–2010.04.29., 6.

Szeiler József Vargáról, a trénerről: 100% FRADI, 2010. 04.16–2010.04.29., 4. (Fotó: http://www.tempofradi.hu/wp-content/ploads/2011/03/vz_033.jpg)

Sajtó

MTI hírarchívum, 1945–1949 I *Nemzeti Sport*, 1941–1945 I *Népsport*, 1945–1948 I *Szabad Nép*, 1945–1954

Titkosszolgák és célszemélyek

Rákosi-fotó: http://pestisracok.hu/wp-content/uploads/2017/02/avhfelvounlas.jpg

Czibor Zolán-fotó: https://telesport.cms.mtv.hu/wp-content/uploads/sites/10/2017/08/Czibor-Zolt%C3%A1n.jpg

Lakat Károlyról karikatúra: http://www.tempofradi.hu/wp-content/uploads/2011/05/lakat-karoly-karikatura.jpg

Anekdoták: dr. Lakat Károly. http://www.tempofradi.hu/anekdotak-dr-lakat-karoly

Balog Iván [Fociológus]

Balog Iván [Fociológus]: *Analfabéta francia indián és argentin katonaszökevény: Nestor Combin.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/07/23/analfabeta-francia-indian-es-argentin-katonaszokeveny-nestor-combin/)

Balog Iván [Fociológus]: *Az anti-futball dicsérete – Dunai II Antal.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/04/29/az-anti-futball-dicserete-dunai-ii-antal)

Balog Iván [Fociológus]: *EB-történeti sorozat I.: Amikor még voltunk valakik.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/05/14/amikor-meg-voltunk-valakik/)

Balog Iván [Fociológus]: *Eb-történeti sorozat II.: Amikor még egy Eb-bronz miatt is szégyenkezni kellett.* https://fociologus.wordpress.com/2016/05/21/eb-torteneti-sorozat-ii-amikor-meg-egy-eb-bronz-miatt-is-szegyenkezni-kellett/

Balog Iván [Fociológus]: *Eb-történeti sorozat III.: Csalóka napfény, avagy a vég kezdete – Futball Eb, 1968.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/05/30/eb-torteneti-sorozat-iii-csaloka-napfeny-avagy-a-veg-kezdete-futball-eb-1968/)

Balog Iván: *Fociológus manifesztum I.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/01/14/manifesztum-i/)

Balog Iván: *Fociológus manifesztum II.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/01/14/fociologus-manifesztum-ii/)

Balog Iván [Fociológus]: A *futballzseni, aki senkinek se kellett.* (https://fociologus.wordpress.com/2017/09/02/a-futballzseni-aki-senkinek-se-kellett/)

Balog Iván [Fociológus]: *„Ilyen lidérces álmunk nem is lehetett!"* (https://fociologus.wordpress.com/2016/06/02/ilyen-liderces-almunk-nem-is-lehetett/)

Balog Iván (Fociológus): *A könyv, amit nem lehet elfelejteni. [Recenzió Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék. Széljegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről.* Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó, 229 p. című könyvéről] (https://fociologus.wordpress.com/2019/01/01/a-konyv-amit-nem-lehet-elfelejteni/)

Balog Iván: *A l'art pour l'art lázadó: Paul Breitner.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/02/25/a-lart-pour-lart-lazado-paul-breitner/)

Balog Iván [Fociológus]: *Ma 50 éve volt: amikor mi lettünk a brazilok.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/07/15/ma-50-eve-volt-amikor-mi-lettunk-a-brazilok/)

Balog Iván [Fociológus]: *Micsodaaaa? Csak negyedikek lettünk? – Futball Eb,1972.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/06/05/a-hattyudal-eb-torteneti-sorozat-iv/)

Balog Iván: *„Nem szeretem a szeretetet"– Albert Flórián.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/02/13/nem-szerettem-a-szeretetet-albert-florian/comment-page-1/)

Balog Iván [Fociológus]: *Önmagától senkit se lehet megmenteni – Varga Zoltán.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/11/14/onmagatol-senkit-se-lehet-megmenteni-varga-zoltan/)

Balog Iván [Fociológus]: A *Pedálgép és a Lúzer: Bene és Törőcsik.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/12/17/a-pedalgep-es-a-luzer-bene-es-torocsik/)

Balog Iván [Fociológus]: A *Piszkos Tizenegy, avagy hogyan leicestereztek eleink?* (https://fociologus.wordpress.com/2016/05/08/a-piszkos-tizenegy-avagy-hogyan-leicestereztek-eleink/)

Balog Iván [Fociológus]: *„Szabadítsuk ki Páncsicsot!", avagy miért nem lett BEK-döntős csapatunk?* (https://fociologus.wordpress.com/2016/03/23/szabaditsuk-ki-pancsicsot-avagy-miert-nem-lett-bek-dontos-csapatunk/)

Balog Iván [Fociológus]: *Végy egy rossz kapust!* (https://fociologus.wordpress.com/2016/02/02/vegy_egy_rossz_kapust/)

Balog Iván [Fociológus]: *Zsidó MTK, keresztény FTC? – avagy az Aranycsapat előtti aranykor gyökerei.* (https://fociologus.wordpress.com/2016/08/30/zsido-mtk-kereszteny-ftc-avagy-az-aranycsapat-elotti-aranykor-gyokerei/)

Felhasznált és ajánlott irodalom

Ablonczy Bálint: Kádár János bírái előtt… Könyv a magyar sztálinizmus idejéről, *Magyar Nemzet*, 2001. április 7. 14. [recenzió Varga László: *Kádár János bírái előtt… Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956. Párhuzamos Archívum*. (Budapest, 2001, Osiris Kiadó) című dokumentumkötetéről.) Vö. Dési János: *„A vakhit és vakbizalom nem egészséges vonása a pártéletnek". Kádár János, a kihallgató és a fogoly*. Szerkesztette a szerkesztőbizottság: Diószegi László–Györe Pál–Kiss Mihályné–Skultéty Sándor–Tarjányi János–Tóth Ernő–Vígh Sándorné. Budapest, 1993. Készült a Magyar Testnevelési Egyetem sokszorosító üzemében. *Népszava (Szép Szó)*, 2001. április 7., 5.]

Ablonczy László: Ismeretlen férfi Pravdával. MAGYAR JÁTÉKSZÍN – Besúgók a kulisszák mögött. MI *Lugas*, 2017. május 27., 11.

Ablonczy László: Horatio, a besúgó. MAGYAR JÁTÉKSZÍN – *Magyar Nemzet, Lugas*, 2019. március 9., 10.

A ferencvárosi ikrek. *Labdarúgás*, 1969/1., címlapon Albert Flórián és Branikovits László (sz. 1949) fényképével. (Részlet a képek alatti szövegből: „A mexikói olimpia után játszott mérkőzéseken […] nagyszerűen beilleszkedett a csatársorba a fiatal Branikovits László is, akit hasonló testalkata miatt még a szakértők is könnyen összetévesztenek Alberttel. Igen, mintha olykor Albert tükörképe Branikovits lenne… Bár korkülönbség van közöttük, mégis ferencvárosi ikreknek is emlegetik már őket." Vö. Rózsa András: *Branikovits* [keltezetlen újságkivágás Varga Zoltán archívumából, föltehetően 1968 végéről] (R.: „Én mindig csak helyettes voltam, nekem a világhírű Varga–Albert–Rákosi hármas mellett csupán a kispad juthatott […] – Azt mondják, te vagy a Fradi kis Flórija… – Mondják… Nem tagadom, hogy Albert játéka példa előttem… de az teljesen véletlen, hogy hasonlít a mozgásunk… Szerintem Flórit nem lehet utánozni.")

(Adatok Kunos Ferenc edzői pályafutására Nagykanizsán): *Dunántúli Napló*, 1974. július. 8. és 1975. január 31.

Affortit, Marie [Adrien Martin közreműködésével]: Etrange Domenech qui dresse le thème astral de chaque joueur pour mieux cerner sa personnalité. Portrait d'un entraineur critiqué de toutes parts qui a failli décrocher la lune. *Paris Match*, 2006. július 12.–július 19., 64–65.

A *forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Összeállította Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsa, Keller Márkus. Budapest, 2006, 1956-os Intézet (Lásd még erről: Eörsi László: *A pesti srácok*. Budapest, 2006, Stencil Kulturális Alapítvány; uő.: *1956 mártírjai: 225 kivégzett fölkelő/ Budapest a forradalom napjaiban*. Budapest, 2006, Rubicon-könyvek; uő.: *„Ellenfehérkönyv"*. Budapest, 2006, A szerző saját kiadása)

A HÉT TIZENEGYE. *Nemzeti Sport*, 1944. március 20., 1. (R.: „**A hét tizenegye: Verseczi** [Újpest] – **Balogh II.** [Újpest], **Felföldi** [DIMÁVAG] – **Sárosi III.** [Ferencváros], **Szűcs** [Szolnok], **Deményi** [Nagyvárad] – **Farkas** [Kolozsvár], **Berzi** [Csepel], **Vincze** [SalBTC], **Sárvári** [Nagyvárad], **Tóth III.** [Nagyvárad. A *tartalékcsapat: Bozsik* [Kispest] – *Kállói* [Csepel], *Avar* [Újvidék] – *Forgács* [BSZKRT], *Ménesi* [Újvidék], *Kemény* [Gamma] – *Lukács* [Ferencváros], *Kolláth* [Szolnok], *Nemes* [Kispest], *Laczkó* [SalBTC], *Puskás*. [Kispest] – kiemelés az eredetiben! B-K. B.)

„A forduló 22 legjobbja". *Népsport*, 1945. május 22., 1. (Az „I. csapat" csatársora: Illovszky [Vasas], Berzi [Vasas], Jakab Z. [MADISZ], *Puskás* [Kispest], ***Gáti*** [Csepel] Vö. „A forduló 22 legjobbja". *Népsport*, 1945. június 1., 1. (Az „I. csapat" balszárnya: Zsengellér, *Gáti*.) [kiemelés tőlem! – B-KB])

Ahol nincs pardon. A Real Madrid heti műsora. *Labdarúgás*, 1964/1., 12.

A KAC váratlanul szép játékkal nagyobb arányban is győzhetett volna. KOLOZSVÁR–KISPEST 3:1 (2:1). Góllövő: Radnai, Titkos, Tolnai, Farkas. *Nemzeti Sport*, 1944. május 15., 2.

Akik az „ügynöklistáról" lemaradtak. (hvg.hu, 2005. február. 11.; 2010. március. 23.; hvg.hu/itthon/20050211polticalcapital2)

Albert Flórián: *Életem a Fradi*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Kiss László. Budapest, 2007, Ringier Kiadó

Albert – Európa legjobb labdarúgója. *Labdarúgás*, 1968/1., 15. [Albertra a *Stuttgarter Zeitung*, a *Dagblad de Telegraaf*, a *Svensk Idrott*, a *Mundo Deportivo*, a bulgáriai *Naroden Front* újságírói, a luxemburgi és az NDK-s szakíró, valamint Lukács László, a *Népszabadság* szakértője adta voksát.] (R.: „Magyar labdarúgónak első ízben sikerült elnyernie az »Aranylabdát« […] s hogy milyen értékes ez a mostani díj, az is mutatja, hogy például a spanyol színekben is nagyszerűen szerepelt Puskásnak is csak egyszer sikerült a második helyre kerülnie.")

Albert kérdez – Albert válaszol. *Labdarúgás*, 1966/10., 7. (R.: „Mi az, ami a bírálatokból fáj? – Elsősorban a bajtársiasság hiányának a felvetése. Kölyökkorom óta szeretem a futballközösséget. Ebben nőttem fel, ebben formálódtam. Az már más lapra tartozik, hogy jól vagy rosszul […] Az önzősködés és más egyéb ilyen természetű kérdésben egyszer talán legjobb volna azokat megszólaltatni, akik a mérkőzések során méterekre állnak mellettem vagy előttem. Akkor az ilyen természetű esetleges bírálatok még jobban segíthetnének megváltozásomban. Gondolok Rákosi Gyuszi, Varga Zoli, Farkas Jancsi vagy akármelyik játékostársam véleményére, észrevételére.")

Albert-stadion. Az Aranylabda választás 40. évfordulóján a Fradi-pálya immáron Albert Flórián nevét viseli. A kevésbé dicső utódokról szóló írásaink: Bocsák Miklós: A legnagyobb csontváz; Jakab József: Ötből öt; – most: Albertek, pro és kontra. (R.: „2007. december 12-től az Üllői úti stadion hivatalosan is Albert Flórián [az édesapa] nevét viseli.") *Sport plusz*, 2007. november 24., 1.; 6.; 8.; 24. (az idézetet lásd a 24. lapon.). Lásd még: (Munkatársunktól): FTC: Albert stadion. *Népszabadság*, 2007. november 20., 26. (R.: „Albert Flórián stadionnak hívják december 12-től a Ferencváros labdarúgócsapatának otthont adó Üllői úti létesítményt – döntött egyhangúlag a klub elnöksége […] azért most határozott a névadásról, mert ezzel kívánt tisztelegni az előtt, hogy a legendás csatár negyven éve, 1967-ben nyerte el a France Football Aranylabdáját.") Vö. Munkatársunktól: Őszi harmadik az FTC. *Magyar Nemzet*, 2007. november 20., 24. (R.: „Tegnap véget ért az őszi idény a labdarúgó NB II. Keleti csoportjában […] Zárásként a Ferencváros szűk háromezer néző előtt a Baktalórántházát fogadta […] a 23. percben *Lipcsei* […] a 73. percben pedig *Kulcsár* lőtt a jobb alsó sarokba [2–0] […] az FTC zsinórban öt mérkőzésen diadalmaskodott és felkapaszkodott a tabella 3. helyére. Ez a feljutáshoz kevés, de alapot adhat annak eléréséhez.")

A *Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György–Ujváry Gábor. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár, In: A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 29., 951.) (http://mnl.gov.hu/faq/a_magyar_szocialista_munkaspart_kozponti_bizottsaganak_1957_1958_evi_jegyzokonyvei) [Az általunk használt újraközlés filológiai adatai: *Van, ami sosem változik*. Forrás: Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006. (megjelent: valogatott.blog.hu), https://ckozep.hu/van-ami-sosem-valtozik/]

A magyar válogatott összeállítása s a játékosok mezszáma az 1966. szeptember 7-i Hollandia–Magyarország (2:2) EB-selejtezőn: Molnár Dezső játszott 7-es számmal, Rákosi Gyulát a 10-es számmal jegyzőkönyvezték: http://www.rsssf.com/tables/68e-full.html [A *Rec.Sport.Soccer Statistics Foundation* (RSSSF) adatbázisa.] Vö. Molnár Dezső a 7-es mezben: https://youtu.be/SjJpBsKAr4Q?t=1082 (18:02-től 18:07-ig). 18:07-nél látható a mezszám, amikor a jobbszélső megfordul.

Ambrus Lajos: A másik Puskás. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. december 8., 37. (R.: „Egy Puskás-könyvbe végtére is minden belefér. Akár az eltelt ötven súlyos magyar év szőröstül-bőröstül […] mindenkinek van saját, jól bejáratott Puskás-története.") Vö. Sebeők János: *Egyérintő. Uo.* [Enciklopédia énezer]. 29. (R.: „a futball-labda valamennyire mindig szabad. A legnagyobb csatárok is legföljebb érinthetik, úgymond közölhetnek vele bizonyos irányzékot, energiát, ám övék még akkor sem lehet totálisan, ha épp előttük áll. A futball pont ettől a szabadsági foktól, a labda öntörvényű voltától kultikus természetű […] egy gólpassz mögött is ott lappang az idegélettan bonyolultsága és a történelem távlatossága".)

Ambrus Lajos: A nép ellensége [Lugas-tárca – Várostérkép]. *Magyar Nemzet* [Lugas], 2019. április 6., 10. (R.: „dosszié nincs. Számomra ennyit ér a III/III-as levéltári anyag. A lényeges[ebb] dolgok eltűntek, megsemmisültek – a többi locsogás-fecsegés, jelentéktelen reszli-anyagok, összevissza tallózgatás térben és időben [hol teljesen érdektelen dolgok széles merítésben, hol semmi], fontoskodások, levelek, besúgások, megjegyzések […]."); Kötetben: Ambrus Lajos: *Várostérkép*. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 217–221. (az idézetet ld. a 220. lapon!)

Ammam S. Szabolcs–Kiss B. László: A piros-kék ember. Berendi Pál nem tudja elképzelni az életét a Vasas nélkül. *Magyar Hírlap*, 2010. október 16., 25.

A *Nagy Imre-vonal. Dokumentumválogatás*. [A bevezető tanulmányt írta és a dokumentumokat válogatta Dér Ferenc; a dokumentumok válogatásában és a szakmai szerkesztésben részt vett Sipos József; szakmailag szerkesztette Kovács Lajos Péter.] Budapest, 1989, Reform

Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről* [ford. Sonkoly Gábor]. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó

Andics Gábor: Futballakadémia-mustra I. Felcsút–Agárd versenyfutás. *Sport plusz*, 2007. május 12., 8. (Vö. Ballai Attila–Novák Miklós: Az örök példakép adománya: a gólöröm. Orbán Viktor vezetésével tegnap hivatalosan is átadták a Puskás Ferenc Labdarúgó-akadémiát Felcsúton. *Magyar Nemzet*, 2007. április 2., 5.; Vámos Tamás: Beintettem volna Orbánnak… *Sport plusz*, 2007. október 6., 6–7)

(andics): Puskás Akadémia. *Sport plusz*, 2007. április 7. [lapszámmegjelölés nélkül!]

(andics): ifj. Albert Flórián: Ki akartam törni apám árnyékából! *Sport plusz*, 2007. július 14., 8.

Andics Gábor: Hrutka János: Tömegével nyomják el a tehetségeket, miközben milliárdokat öltek a fiatalokba. *Sport plusz*, 2007. szeptember 7., 5–6.

Andics Gábor: „Ha Rossi vagy Bölöni lett volna a kapitány nem lepődöm meg, de Leekens…" (Interjú Bálint Lászlóval). *Sport plusz*, 2017. november 9., 7. Vö. U.ő.: Leekensnél sétálás csak a Váci utcában lesz. „Ez a pali úgy csúszott be, hogy ott utána a fű sem nőtt ki" (Interjú Kű Lajossal). *Uo.*

Andics Gábor: /*Sportplusz*/: Szokolai László: Ha Törőcsik nem születik meg, 70-szeres válogatott vagyok. (http://www.tempofradi.hu/szokolai-laszlo-ha-torocsik-nem-szuletik-meg-70-szeres-valogatott-vagyok – Közzétéve: 2011. május 1.) (R.: „Szokolai Lászlóval kapcsolatban kihagyhatatlan, hogy *anno* be akarták szervezni, sőt, csempészés vádjával le is tartóztatták 1986-ban Rábafüzesen. Természetesen az ezzel kapcsolatos részletekre is rákérdeztünk nála. – »Be akartak szervezni besúgónak. Azt akarták, hogy jelentsek az állambiztonságnak, de ebbe nem mentem bele. A lelkiismeretem tiszta maradt, abba viszont belementem, hogy behozzak néhány dolgot az országba. Nincs ebben semmi titok, akkoriban ebből tudtunk megélni. A mostani feleségem bátyja az akkori bizományi felvevője volt, s ő mondta, hogy ilyen és ilyen típusú Sony hifi-torony kellene, mert azt keresik. Én meg behoztam… Üzleteltünk, erről szólt a történet. S persze az állam is kért tőlem ezt-azt, ki is fizették utána a költségeimet. 1986 nyarán aztán történt valami… Rábafüzesnél letartóztattak a magyar határőrök, s csempészéssel vádoltak. Még börtönbe is zártak, mondták, hogy akár nyolc évet is kaphatok. Végül hamar kiengedtek, de ezután nem csak hogy figyeltek, hanem teljesen tönkretettek, ellehetetlenítettek.«") Ld. még Szilágyi László: Kérdezd meg Pacekba! Szokolai László. *FourFourTwo* (Játékoskijáró), 2019/április, 12–17. (R.: „*Novák Dezső ügynökmúltja hogyan érintette?* – Átérzem a helyzetét, engem is többször próbáltak beszervezni, amikor Grazban voltam. Lehet, hogy ezért is álltak bosszút rajtam. Sohasem beszéltem erről Dezsővel, és sohasem fogok rá emiatt haragudni. Ezt csak az tudhatja, aki átélte ezt az egész rendszert.")

A. G.: „Kicsi! Csináld csak te a fekvőtámaszokat, én meg megoldom fejben" Rákosi Gyula a mai napig sokat gondol barátjára, Albert Flóriánra. *Sport plusz*, 2017. június 1., 17.

A. G.: Pécsett az Aranycsapat utcában emléktábla őrzi a legendák emlékét. Ifj. Buzánszky Jenő és Grosics Edina meghatódva mondott köszönetet. *Sport plusz*, 2019. szeptember 26., 22. (Kiem. mondat: *Az Aranycsapat Alapítvány segítségével és részvételével ünne-*

pélyes táblaavatót tartottak Pécsett, amellyel újabb jelét fejezték ki az aranycsapat emléke és öröksége iránti tiszteletnek.)

András Krisztina: Üzleti alapon működik-e napjainkban a magyar hivatásos labdarúgás? *Századvég*, 2004/4., 87–105. Bővebben uő.: *Üzleti elemek a sportban, a labdarúgás példáján.* Doktori (Phd) értekezés, BKÁE, Gazdálkodástani Phd-program. Lásd még: uő.: A hivatásos labdarúgás piacai. *Vezetéstudomány* [különszám], 2004, 40–57. Vö. András Krisztina–Kozma Miklós–Kynsburg Zoltán–Rohony Ákos: *Üzleti elemek a labdarúgásban. Zárótanulmány.* Budapest, 2000, ISM kutatás (812–11 futballmenedzsment)

Andreides Gábor: A magyar–román válogatott labdarúgó-mérkőzések története, 1913–2013. *Pro Minoritate*, 2013/4. 15–41.

Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József életútja az MKP-től a P2-ig.* Budapest, 2019, Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Vö. Megyeri Dávid: Egy kádári karrierkáder. Népmese Száll József diplomatáról. *Magyar Nemzet (Lugas)*, 2019. április 27., 19.

Andreides Gábor–Dénes Tamás: *Weisz és a többiek. Magyarok az olasz fociban, 1920–1960.* Budapest, 2018, Jaffa Kiadó. Vö. ÖTVÖS: Edzők aranykora. Az olasz labdarúgást közép-európaiak emelték magasba [AG–DT: *Weisz és a többiek* című könyvének ismertetése]. *Magyar Nemzet, Lugas*, 2019. február 16., 15. Ld. még: Munkatársunktól: Milánói kiállítás. Az Internazionale is képviseltette magát a tragikus sorsú sikeredzőt bemutató tárlat megnyitóján. *Nemzeti Sport*, 2019. február 27., 20. (R.: „Ha a fasizmus pályára lép címmel kiállítás nyílt Milánóban, amely Weisz Árpád előtt tiszteleg.")

[Anonyme:] *Je suis le footballeur masqué. Dans les coulisses du foot français.* Édition Hugo Sport, 224 p., C. f. Ce footballeur pas si bien masqué. *JDD*, 2015. január 18. (R.: „Le joueur qui raconte anonymement les mœurs du foot ressemble beaucoup à Édouard Cissé – Az a játékos, aki névtelenül a futballban uralkodó erkölcsökről beszél, nagyon hasonlít Édouard Cissé-re.")

Antal Zoltán: Világbajnoki társasutazás Montevideótól – Londonig, azaz barangolás a VB-k világában. [7.] Esélyesként indulunk Svájcba. *Labdarúgás*, 1965/8., 18–19.; 8. Ragyogó folytatás – váratlan vég (1954. II. rész). *Uo.* 1965/9., 18–19.; 11. „Tartalékos" diadal Chilében (1962). *Uo.* 1965/12., 18–19.

Antal Zoltán–Hoffer József: *Alberttől Zsákig.* Budapest, 1968, Sport

Apák és fiúk 1991. Mészöly Kálmán és Mészöly Géza; ifj. Albert Flórián és Albert Flórián. *Labdarúgás*, 1991/1., címlapon a négy volt és leendő válogatott játékos fényképével.

A pénz nem vész el. Új átigazolási szabályok az európai fociban. *HVG*, 2001. március 17., 45–47. (Vö. Öngólt rúgtak. Francia futballbotrány. *HVG* [Monitor], 2001. február 3., 42–43.); Stefan Lázár: Euróbíró. Gyűrűzik a bundabotrány Németországban. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2005. február 12., 26.; Pósa Tibor: Piszkos lábak. Olasz bundabotrány: időzített kiszivárogtatás? *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. június 3., 26.; Lásd még Mario Guastoni interjúját a Francia Professzionális Futball Liga elnökével, Frédéric Thiriez-vel: Interview. Football: imposer le modèle français en Europe. *Revue politique et parlementaire*, 2006/január-február, 204–210.

Apor Balázs: A Rákosi-kultusz. *Rubicon*, 2007/9., 28–37. (Mottó: „Rákosi szava a történelem szava. Mérföldkő, világítótorony, a haladás százmillió lóerős motorja." [Illés Béla])

Ardai Aladár: Budapesten, a harmadik mérkőzésen dől el, hogy ki jut a legjobb négy közé a VVK-ban. Bilbaó–Ferencváros 2:1 (1:1). *Népsport*, 1965. április 22., 1. Lásd még uő.: Bilbaótól Budapestig futballról és utazásról. *Népsport*, 1965. április 25., 3. (Megjegyzés: a Puskás-vizitnek természetesen [?] nincs nyoma! – B-K. B.)

Arday Attila [szöveg]–Thaly Zoltán [kép]: Egy csodáskarrier története [Kaká – Ricardo Izecson dos Cartos Leite kisportréja]. *Képmás családmagazin*, 2007/augusztus, 51. (R.: [Milton Cruz nevelőedző] „Nem gondolja magáról, hogy jobb lenne másoknál, sem azt, hogy különlegesebb. Szerény és művelt ember, aki sokat látott a világból; minden apa azt szeretné, ha ilyen fia lenne.) Vö. Hegyi Iván: Fehér gyöngyszem. Kakát, a Milan és a brazil válogatott klasszisát emelte trónra 45 ezer profi játékos. *Népszabadság*, 2007. október 6., 24. Lásd még: Dénes Tamás: Aranykanál, Aranyláb, Aranylabda. Diadal. A brazil Kaká 2007-ben eddig minden jelentős díjat megnyert, ma Párizsba hivatalos. *Vasárnap Reggel*, 2007. december 2., 11.

Arday Attila–L. Pap István–Thury Gábor: *Vér és aranyak '56.* Budapest, 2006, Ringier Kft.

A sportszerető Jaross Andor belügyminisztert szeretné megnyerni elnökül az FTC. *Nemzeti Sport*, 1944. június 22., 1. Lásd még: vitéz Jaross Andor belügyminiszter lesz a Ferencvárosi Torna Club elnöke. *Uo.* 3. Vö. A Ferencvárosi TC küldöttségének kérésére vitéz Jaross Andor belügyminiszter csütörtökön elvállalta a zöld-fehérek elnökségét. *Nemzeti Sport*, 1944. június 23., 1. Lásd még: Így kapott új elnököt az FTC. *Uo.* 3.

A *snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok.* Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Levente. Budapest, 2006, Napvilág Kiadó–Magyar Országos Levéltár

Asztalos, Cristian: *Nicolae Szoboszlay. Ultimul cavaler al fotbalului romantic.* Cluj-Napoca, 2016, Editura Şcoala Ardeleană. Vö. Csillag Péter: Az utolsó gavallér [Szoboszlay Miklós (Szászváros, 1925. július 18.–Kolozsvár, 2019. január 2.) nekrológja]. *Nemzeti Sport*, 2019. január 9., 2. (Kiem. mondat: *„»Nem akarjuk megérteni, hogy nálunk is vannak becsületes és kevésbé becsületes emberek. Bennem a románok is értékelték, hogy jó magyar vagyok.«"*) Ld. még: Csinta Samu: Méltatlanság. *Nemzeti Sport*, 2019. január 10., 2. (Kiem. mondat: *„A magyar sporttörténelemnek korántsem mellékszereplői ők, mindössze annyi történt, hogy a sors kifürkészhetetlen akaratából más országnak szereztek dicsőséget."*) (R.: „Szoboszlay [Miklóst] (…) élete kanyarjai egy sereg olyan kompromisszumra késztették, amelyek ismeretében egyeseknek talán finnyás fintorra rándul a szájuk. A kisebbségi létben a talpon maradás, a puszta túlélés is sokakat elképesztő trükkökre kényszerített. Ők azok, akikre könnyen az áruló, a megalkuvó címkét ragasztják ma is az arra a legkevésbé sem illetékesek […] Uray Zoltán [tőrvívó, a román vívóválogatott tagja az 1952-es helsinki olimpián, a budapesti főiskolai vb bronzérmese 1954-ben, utóbb a biológiai tudományok doktora, az MTA külső tagja] meséli: »ahogyan a kispesti vagány egy laza ‚nem kell betojni' fordulattal söpörte félre a kolozsvári vívó félelmeit, aki igyekezett figyelmeztetni a futballcsillagot, hogy vigyázzanak, miről beszélnek, mert figyelik őket a román titkosrendőrség helsinki emberei«.") Ld. még [Cristian Asztalos könyvének felhasználásával] Az utolsó gavallér. *FourFourTwo*, 2019/április, 87–89.

A szentlőrinci Deák nyolc gólt rúgott Sepsiszentgyörgyön Budapest válogatott–Székelyföld válogatott 10:1 (7:0) Sepsiszentgyörgy [1943. május 17.], 3500 néző. Vezette: Farkas Iván. *Nemzeti Sport*, 1943. május 18., 4. (A pestiek csatársora: „Rozsáli, vitéz Hidegkuti, Deák, Tőrös, Patkoló")

A tudás hatalom (34 idézet: Almási Miklós, Bérczes László, Steve Berry, Bródy János, Truman Capote, Csányi Vilmos, Feldmár András, Jeaniene Frost, Alison Gopnik, Mo Hayder, Jókai Anna, Jevgenyij Jevtusenko, Helen Keller, Kopátsy Sándor, Krasznahorkai László, Krúdy Gyula, Ray Kurzweil, Clive Staples Lewis, Lois Lowry, Joris Luyendijk, Thomas Mann, John C. Maxwell, Anthony de Mello, Terry Pratchett,Veronica Roth, Patrick James Rothfuss, Kenneth Rijock, Nora Roberts, Osho, Selye János, Todor Szimeonov, Tallér Edina, Leonardo da Vinci, Bruce Wiseman (forrás: https://www.citatum.hu/cimke/a_tudas_hatalom; https://www.citatum.hu/kategoria/Tudas/6) https://www.citatum.hu/kategoria/Tudas/6)

Aranycsapat–Baja 14: 00. Előkészületi mérkőzés, Baja, 1956. április 11., 10 ezer néző. *Bácskiskunmegyei Népújság*, 1956. április 12., 6. (forrás: https://library.hungaricana.hu/en/view/BacsKiskunMegyeiNepujsag_1956_04/?pg=49&layout=s)

Az év játékosa [Beszélgetés az újságírók által az 1967-es esztendő legjobb futballistájának választott Albert Flóriánnal]. In: Kutas István–Lakatos György–Peterdi Pál: *Sportvilág Képes sportmagazin 67.* Budapest, 1967, Medicina Könyvkiadó, 18–20.

Az év játékosa: George Best. *Labdarúgás*, 1969/1., 19–20.

Az évszázad mérkőzése – 6:3. Szepesi György elmondja a londoni győzelem történetét. Budapest, 1954, Ifjúsági Könyvkiadó [2. kiad.]

Az újabb átigazolások előtt – Ferencváros. „A tanulóévekért fizetni kell!" [Lakat Károly vezetőedző monológja]. *Népsport*, 1968. december 16., 5. Vö. Albert helyett Németh és Rákosi. *Népsport*, 1969. július 20., 3. (R.: Lakat Károly dr. szakmai elemzéséből: „Most a második vonalunkat kell beépítenünk a csapatba. Néha-néha már megmutatták, hogy mit tudnak. Persze érniük kell. Egyiküknek, másikuknak… nagyon sokat.") Lásd még: Csillag István: Együttes nélkül nincs labdarúgás. Mitől „nagy-csapat" a Fradi? [Négy ferencvárosi ígéret: Bálint László, Horváth Árpád, Meggyesi István és Turai László kisportréja] *Labdarúgás*, 1969/9., 5–6.

Ághassi Attila: Nem lehet felmenteni Novákot. (https://index.hu/sport/2004/10/26/novakbocsak/2004.10.26.)

Ághassi Attila: Bárkinek odaadom magam [Berzi Sándor kisportréja]. (https://index.hu/sport/futball/2013/12/08/berzi_tulelok_sorozat/; 2018.12.08.)

Ághassi Attila: Aki nem látta játszani, nem érti, mi a futball. (https://index.hu/sport/futball/2013/10/27/aki_nem_latta_jatszani_nem_tudja_mi_a_futball/; 2013.10.27.; http://index.hu/szerzo/aghassi_attila)

Ághassi Attila: Sztáni: Aki Détárinál is nagyobb volt Frankfurtban – 78 évesen is a klubhoz tartozik. *FourFourTwo*, 2015/december, 86–91.

Ághassi Attila: A spaklizó, aki egyedül megverte a világ legjobb csapatát [Szalay Tibor pályaképe]. *Index.* 2016. június 3. (https://index.hu/sport/futball/2016/06/03/szalay_tibor_aki_puskassal_kubalaval_volt_egy_csatarsorban/)

Átadták a MÚOSZ életműdíjait és szakmai elismeréseit (https://muosz.hu/kiemelt/2018/03/14/atadtak-muosz-eletmudijait-es-szakmai-elismereseit/) (R.: „A MÚOSZ Elnöksége idén hozta létre a szervezet Vastoll-díját, amelyet sok évtizedes újságírói munkásságukért és a MÚOSZ iránt tanúsított hűségükért azoknak a tagtársaknak adományoznak, akik betöltötték 90. életévüket. A jövőben ezt a kort elért MÚOSZ-tag automatikusan megkapja a Vastollat. Idén, az első alkalommal, harmincketten részesültek az elismerésben [köztük Szepesi György is] A kilencven év feletti kollégákat – akik közül 13-an voltak jelen a sajtóünnepélyen – a fiatal újságírók nevében Csepelyi Adrienn köszöntötte. Hangsúlyozta, hogy *soha nem volt akkora szükségük a fiatal újságíróknak a mentorokra, akik tanáccsal látják el és kontrollálják őket, mint ma, ugyanis nélkülük a tapasztalatlan kollégák »egy életre eláshatják magukat«, hiszen »az internet nem felejt«.*" [kiemelés tőlem! – B-K. B.]

Árva László: Nagy pénz, kis foci. *Magyar Nemzet*, 2018. március 27., 8.

Á. V.: Labdába rúgtak. [Tévénéző rovat: beszámoló a SPORT 1 tv-csatorna *Zuhanyhíradó Extra* műsorában 2007. augusztus 9-én este Várhidi Péter szövetségi kapitány és Hegyi Iván szakkommentátor részvételével rendezett egyórás vitáról a magyar futball állapotáról]. *Népszava*, 2007. augusztus 11., 6. (R.: [Várhidi] „Belülről élte meg azt, amit Hegyi drukkerként, később újságíróként. Azt az elképesztő romlást, ami józan ésszel felfoghatatlan. Azt, hogy amíg a sportág a világ minden [!] pontján virágzik és fejlődik, nálunk a tunyaság, ostobaság és a csalás szinonimája lett […] A kérdésre, hogy miként jutottunk idáig, két eltérő választ kaptunk. Arra a kérdésre pedig, hogy lesz-e valaha magyar futball, nem adtak választ. De a műsor óta valahogy mindenki tudja.")

Babják Bence: Ragyogó csillag. *Nemzeti Sport*, 2017. november 4., 6. (Kiem. mondat: „Peregtek a filmkockák, régi dicsőséges pillanatok elevenedtek meg Magyarország legmodernebb stadionjában: a Groupama Aréna VIP-termében péntek esete Kubala László volt a főszereplő.") Ld. még: Bakcsi Botond: Foci és irodalom, avagy játékos közvetítések; Darvasi László: A titokzatos világválogatott; Esterházy Péter: Utazás a tizenhatos mélyére. *Korunk*, 2007/2., 142–147. Vö. Sárossi Bogáta [válogatta és fordította]: „A szezon két legjobb focikönyve." Részletek Esterházy Péter és Darvasi László köteteinek német kritikáiból. *ÉS*, 2006. július 7., 28.

Bailey, David: *Az Aranycsapat története.* Budapest, 2018, Helikon Kiadó, 129, 152, 192–193., 212–213, 247. (Vö. Csillag Péter: Könyvbemutató: bátor kísérlet, felemás eredménnyel [D. Bailey könyvéről] (http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/konyv-bemutato-angol-tukorbe-nezve-bator-de-hibas-kiserlet-267070; 2018.11.23.) Lásd még: Szegedi Péter: *Egy könyv, aminek nem lett volna szabad megjelennie* (https://valogatott.blog.hu/2018/11/24/egy_konyv_aminek_nem_lett_volna_szabad_megjelennie?fbclid=IwAR0BrxhjLJKYgccoVOdv9u0XfftZQSsKmOsYw-cApvh6Dy7pangMacAC5H0; közzétéve: 2018.11.24.)

Balázs Gábor: Arab futball. Kinek a hazája. Kinek a sikere. *168 óra*, 2019. július 26., 44–45.

Bali János: „Hungarofradizmus". Egy sportegyesület szimbolikája. *Tabula* 1 (1–2) 1998, 85–105. Vö. N. Kósa Judit: A hatalom és a zöld sasok [Beszélgetés Bali János etnográfussal]. *Népszabadság*, 1997. november 26., 11. (Kiemelt mondat: „A csapat – annak ellenére, hogy 1956 után nevét, színét és játékosait is visszakapta – az ellenzékiség, az elnyomott nemzeti indulat szimbólumává vált.") Lásd még: Pilhál György: A sas vergődik. *Magyar Nemzet*, 2007. június 23., 7. (R.: „Negyvenkét esztendeje a Fradi megnyerte a Vásárvárosok kupáját [az UEFA kupa elődjét], Európa róla beszélt. Ma meg itt vannak…") Lásd még: Bali János: Helyünk Európában: A nemzeti önazonosság értelmezései és megfeleltetései egy futballmeccs alapján. In: *A nemzet antropológiája (Hoffer Tamás köszöntése).* Szerkesztette: A. Gergely András. Budapest, 2002, Új Mandátum Könyvkiadó, 304–318.

Ballai Attila: Elhunyt Dalnoki Jenő. *Magyar Nemzet*, 2006. február 6., 23. (R.: „míg Puskásnak vagy Albertnek születni kell, addig a Ferencváros örökös bajnoka megmutatta, hogy a sport és a választott klub szeretetével, szorgalommal, alázattal [...] daccal és versenyszellemmel a labdarúgásban szinte minden elérhető.") Lásd még: Kertész István [Az interjút készítette:] „Puha vagy, Jenő". Dalnoki Jenő. *História*, 2003/8–9., 53–54. Bővebben: Gyenes András: *Fradi gyászinduló. Dalnoki Jenő élete*. Budapest, 2007, Kiadja Gyenes András (Vö. Lipcsei kapta [a] Dalnoki-díjat. *Vasárnapi Hírek*, 2007. december 16., 23. (R.: „Megjelent a Dalnoki Jenő életéről szóló, Fradi gyászinduló című könyv, amely nemcsak a legendás labdarúgó pályafutását eleveníti föl, hanem [...] ír mindazokról a politikai küzdelmektől, amelyeket az egyesület folytatott az elmúlt közel hét évtizedben.")

Ballai Attila: Elhunyt Puskás Ferenc [Nekrológ]. *Magyar Nemzet*, 2006. november 18., 4.

Ballai Attila: Puskás Ferenc halála és futballagónia. Búcsú legismertebb honfitársunktól és utolsó illúzióinktól. Ez történt 2006-ban (4. rész). *Magyar Nemzet*, 2006. december 30., 20.

Ballai Attila: Vereségből kellene építkezni. Az Eb-pályázat kudarca után zajlanak a kármentő akciók, pedig jó esély kínálkozik a rendteremtésre. *Magyar Nemzet*, 2007. április 24., 19. (R.: „Április 18-án kiderült, hogy nem tudunk nyerni. Azóta az is, hogy veszíteni sem.")

Ballai Attila: Elszámolás után. Gyárfás Tamás, a 2012-es Eb-pályázat elnöke szerint nem elég ígérni. *Magyar Nemzet* [Látó-Tér]. 2007. május 12., 4.

Ballai Attila: Úton a kudarc felé. Kézi vezérlés a korosztályos labdarúgó-válogatottaknál. *Magyar Nemzet*, 2007. május 23., 19.

Ballai Attila: Mese a zöld disznóról. Az NB II.-től a BL-ig: Rieb György FTC-elnök vágyai. *Magyar Nemzet*, 2007. augusztus 7., 19. (R.: „Rieb György szerint szeptember 17-én új fejezet kezdődik" [az elnöki fotó alatti képaláírás]; „– Utcahosszal fogjuk nyerni a bajnokságot." [válasz az újságíró egyik kérdésére])

Ballai Attila: Dicsőséges bizonytalanság. Nem a hazai foci, hanem a futball sajátja a meglepetés. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. szeptember 1., 30. (R.: „Sokkal ismertebb történet az 1954-ben elveszített berni döntő [...] a mieink két héttel korábban, a csoportmeccsek során 8:3-ra intézték el az NSZK-t, általános, itthoni vélemény szerint nemhogy tízből kilencszer, de százból kilencvenkilencszer verték volna őket, ráadásul a finálében is 2:0-ra vezettünk nyolc perc után. Hogy mégis miért vesztettünk 3:2-re, annak okait mi már az unalomig ismételgettük, ezt most hagyjuk is [...] a futballcsodához elvétve elegendő egyetlen csapat, kettő kell hozzá. Az elbizakodottan kezdő, de mérkőzés közben váltani képtelen esélyes, valamint a másik, amely daccá fokozva a maga javára fordítja az esélytelen nyugtalanságát. Ha csak egyik faktor is hiányzik, a csoda már általában elmarad.")

Ballai Attila: A selejtező bosszúja. A kiesés egykor még bűn volt, és meg is keresték hozzá a bűnösöket. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. december 1., 28. (R.: „az is elképzelhető, hogy 2036-ban utódaink megünneplik a Szovjetuniótól elszenvedett 6–0-s vereség ötvenedik évfordulóját. Hisz mégiscsak akkor, 1986-ban fordult elő utoljára, hogy válogatottunk kijutott a világbajnokságra.")

Ballai Attila: Nem középiskolás fokon [Vincze Géza, „a Ferencváros legeredményesebb utánpótlás trénere" kisportréja]. *Zöld& Fehér*, 2015/november, 32–34.

Ballai Attila: A múlt fogságában. *Magyar Nemzet*, 2017. november 16., 2.

Ballai Attila: Megmentőt kapott a Ferencváros. Fradi volt, Fradi lesz. Kevin MacCabe cége, az Espalanade nyerte az Üllői úti ingatlanra kiírt pályázatot. *Magyar Nemzet*, 2008. február 14., 1. és 20. Vö. Murányi András: Üllői út: szép, zöld gyep... Eredményes az FTC-tender – Rieb elnök: Nehéz szülés volt, de szép gyermek született. *Népszabadság*, 2008. február 14., 16.

Ballai Attila: Futball, elegánsan. *Nemzeti Sport*, 2017. május 6., 5. (Beharangozó: „Kilencvenesztendős lett a legidősebb élő magyar válogatott, Raduly József, aki a jeles napon is derűt, életszeretet ad, pedig nem csak a pályán durváskodtak vele.")

Ballai Attila: Báró, a fradista főnemes. *Zöld&Fehér*, VII. évf. 3. sz. (2018/március), 16–19. (R.: a beharangozóból: „A 70. születésnapját február 1-jén ünnepelt Bálint László, a báró, a Ferencváros és a magyar válogatott egykori középhátvédje pályán belüli és kívüli eleganciájáért kapta e becenevet, amelyet, mint beszélgetésünkből is kitűnik, mindmáig megőrzött.")

Ballai Attila: Becenévsor. *Zöld&Fehér*, VII. évf. 3. sz. (2018/március), 42.

Ballai Attila: Forradalmi Fradi-arany. [Portré a 86 éves Som Ferenccel, aki „az 1970-es évek elején [...] az FTC elnökhelyetteseként, valamint a futballisták szakosztályvezetőjeként tevékenykedett".] *Zöld&Fehér*, VII. évf. 4. sz., (2018/április), 16–19. (R.: „Csanádi Feri [...] váratlanul bejelentette, hogy kiszáll. Nagy nehezen rábeszéltem, hogy ezt még csinálja végig, majd tovább is maradt, és az ügyből fegyelmi vizsgálat lett. Ez meglepetés[em]re azt állapította meg, hogy én alkalmatlan vagyok a feladatra, amelyet végzek. Hogy miért? Mert amikor Csanádi a Pécsről igazolt csatárunkat, Máté Janit sokadszor leteremtette, ráadásul az öltözőben, közvetlenül a mérkőzés előtt, én odamentem hozzá, próbáltam megnyugtatni, bátorítani, és azt mondtam neki, ne törődj vele. Állítólag emiatt akarta Csanádi Feri otthagyni a Fradit.")

Ballai Attila – Deák Zsigmond: Lakodalom előtt. Mire lehet példa a Ferencvárosi Torna Club? *Magyar Nemzet*, 2008. február 23.

Ballai Attila–Novák Miklós: „Puskás jobb volt nálam." [Interjú Raymond Kopával] *Magyar Nemzet*, 2007. április 2., 5. Vö. Hegyi Iván: Európa Kopa. Interjú Puskás madridi klubtársával, aki 1958-ban még Pelééket is megelőzte. *Népszabadság*, 2007. április 2., 23. (R.: „labdarúgó-pályafutásom legnagyobb élményei közé sorolom, hogy [...] a Real Madridban együtt futballozhattam Puskással.")

Ballai Attila–Fábik Tibor: Selejtező. Az UEFA rajtunk átlépve már nyitott kelet felé. *Magyar Nemzet* [Hétvégi Magazin], 2007. április 21., 21.

Balog Iván (Fociológus): *A könyv, amit nem lehet elfelejteni*. [R.: Borsi-Kálmán Béla: *Pszeudo-fociesszék. Széljegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről*. Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó, 229 p. című könyvéről] (https://fociologus.wordpress.com/2019/01/01/a-konyv-amit-nem-lehet-elfelejteni/)

Baló György–Koncz István–Maros Dénes–Ujvári Imre László: *Visszaemlékezések 1956*. Szerk. és az előszót írta: Berecz János. Budapest, 1986, Zrínyi Katonai Kiadó

Baráth Magdolna: A KGB. Szerovtól Krucskovig. Állambiztonság a Szovjetunióban. *Rubicon*, 2007/3., 72–80.

Baráth Magdolna: A Rákosi-korszak csúcsvezetői az 1960-as években. *Rubicon*, 2004/8–9., 43–48. (Farkas Mihályról *uo*. 47–48.)

Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, 2017, Gondolat Kiadó

Barbet, Denis: La politique est-elle footue? *Mots Les languages du politique*, N° 84, 2007/július, 9–22. (Vö. Mignon, Patrick: „Footballisation" de la politique. *Politix*, N° 50)

Barcs Sándor: Világraszóló magyar sportsiker Londonban. Labdarúgóink hatalmas küzdelemben megtörték az angol válogatott kilenc évtizedes hazai veretlenségét. *Szabad Nép*, 1953. november 26., 4.

Barcs Sándor: *A magyar csapattal Chilében*. Budapest, 1962, Sport, (különösen: 37., 123–130., 135., 147.).

Barcs Sándor: A Varga-ügy és a FIFA. *Labdarúgás*, 1968/12., 3.

Bartus László: *Varga Zoli disszidál. Volt egyszer egy Ferencváros*. Budapest, 2000, A szerző magánkiadása (5, 6–7, 20, 98–99.) (R.: „Varga Zoltánt huszonhárom éves korában a nyugat-európai szaklapok Puskás utódjának tartották [...] A Bild Zeitung azt írta, hogy »amit Varga csinál a pályán, az a labdarúgás csúcsa. Ő Európa egyik legtöbbet érő extraklasszisa.«") *Uo*. 7. [A bilbaói Puskás–Albert–Varga találkozó leírását lásd a 20. lapon!] Vö. Herczeg György [magáníró]: A hazát szeretni itthonról nehezebb. *METRO* [Véleményem szerint], 2000. szeptember 26. (R.: „Varga Zoltán, az élő focilegenda új könyvében azt írja, hogy ennyi számítás, ravaszság, hazugság akkor nem volt Magyarországon, amikor ő elment [...] öt országban élt, de »a jellemtelenségnek ezzel a fokával, a beszariságnak ilyen mértékével« sehol sem találkozott [...] Varga Zoli is feladta. Kár. Mert ha újra elmegy, megint azok számát szaporítjuk, akikre nem tudtunk vigyázni, akiket eltékozoltunk. A nagyszájúak és agresszívek, az üresfejű höbörgők és a mögöttük álló potyalesők meg maradnak a mi nyakunkon, nekünk.") Lásd legújabban: Sinkovics Gábor: Elég volt, abbahagytam! Varga Zoltán Interjú. Vasárnapi vendégünk, az öntörvényű futballzseniből lett edző könyvet ír, és soha többet nem akar kispadra ülni. *Nemzeti Sport*, 2007. december 16., 9. (R.: „Engem Magyarországon egyetlen pillanatra sem fogadtak el, ahogy munkához láttam, megpróbáltak kicsinálni, félreállítani.")

Bayer Zsolt: Elment. [Puskás-búcsúztató] *Magyar Nemzet Képeslap*, 2006. november 19., 3. (a címlapon az aranycsapat kapitányának fényképe 1952 körül „Öcsi 1927–2006" felirattal; a 2. és a 3. lapon Puskás-fotók pályája legkülönfélébb szakaszaiból.)

Bayer Zsolt: Foci mint tükör. *Magyar Idők*, 2018. június 29., 3.

Bayer Zsolt: Nemzeti egység... [Gondolatok a Puskás-temetés kapcsán] *Magyar Nemzet Képeslap*, 2006. december 10., 3.

Bácskai László: Mi van velük? Kovács I. Imre. *Labdarúgás*, 1962/2., 17.

Bálint László: A „Marosvásárhelyi" – „Magosdi"-sztori. *Magyar Nemzet* (mno.hu), 2007. május 7. (Hozzáférés ideje: 2012. november 6., https://web.archive.org/web/20180501122231/https://mno.hu/velemeny/a-marosvasarhelyimagosdisztori-448289)

Bálint László: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál Egy magyar kémelhárító emlékiratai*. Budapest, 2012, Kárpátia Stúdió.

Bálint László: A *„bolsevik banzáj". Állambiztonsági történetek*. [Százhalombatta], 2017, EFO Nyomda (R.: „Az állambiztonsági időkben a T-lakást – más néven találkozási lakást – a szolgálat arra használta, hogy ott a beszervezett hálózati személyeikkel, ügynökökkel, informátorokkal konspiratív találkozókat bonyolítson le [...] A T-lakás esetében [...] a tulajdonost vagy főbérlőt be kellett szervezni az állambiztonsági szolgálatba, és ez által nyilvántartásba is került." *Uo*. 67.)

Bálint László: *Biszku és Benkei állambiztonsági hálózati parancsai Magyarázatok és értelmezések (Hálózaton kívüli kapcsolatok 1958–1990)*. Budapest, 2018, Magánkiadás

B[án] K[ároly]: Ki üzletelt Kárpáti 6-os kartonjával? [Interjú Bálint László szakértővel] *Magyar Hírlap* (magyarhirlap.hu), 2010. február 1. (Hozzáférés ideje: 2012. november 6.; http://www.magyarhirlap.hu/belfold/ki_uzletelt_karpati 6os_kartonjaval.html)

Bán Károly: Ügynökvadászat, ügynökhajsza. [Interjú Bálint László szakértővel] *Magyar Hírlap* (magyarhirlap.hu), 2010. január 21. (Hozzáférés ideje: 2012. november 6.; https://web.archive.org/web/20100820034606/http://www.magyarhirlap.hu/belfold/ugynokvadaszat_ugynokhajsza.html)

Bán Tibor–Harmos Zoltán: *Puskás Ferenc*. [Minden idők legjobb futballistái] Budapest, 2005, Aréna 2000

Bándy Péter: Nulláról kellene kezdeni. Varga Zoltán a futball helyzetéről és a róla szóló jelentésekről. *Demokrata*, 2004. július 15., 22–23.

Bánhidai Károly–Sinkovics Ferenc: Kilencven percre felfelejthettek az emberek. Demokrata, 2003/52., 46-50.; (R: „A barátság szó alatt egy közvetlen emberi kapcsolatot értünk, azonban a csapatban nem tizenegy jó barát játszik, hanem focisták, akik a pályán megértik egymást. Persze ez a megértés valóban befolyásolja a csapat teljesítményét. A magánéleti barátság nem ugyanaz.")

Bánki József: Varga Zoltán titulusa: szaktanácsadó. *Népszava*, 1997. augusztus 12. (R.: „A jövőben Varga Zoltán vezeti a Kispest labdarúgócsapatának edzéseit.")

Bánki József: Grosics Gyula. [nekrológ] (https://www.grosics-akademia.hu/grosics-gyula)

Bánki József: Több tiszteletet! *Nemzeti Sport*, 2019. március 16., 2. (kiem. mondat: „*A Fradi nyitott klub, fajra, felekezetre való tekintet nélkül mindenki saját gyermekének tart, a hatalmas népszerűség, a szenvedély és az elemetáris erejű összetartozás pedig gyakran kisebbségi érzést kelt az ellenfelekben, riválisokban*.") (R.: „Sajnos sokan vannak olyanok, akik a nemzet szó hallatán hidegrázást kapnak. Nos, ezek az emberek a Ferencváros nevének kiejtésekor is reszketnek a dühtől. Főként, mert a kettőt össze lehet, és össze is kell kapcsolni. Kádár Jánosék – ők szintén nem szerették a zöld-fehér színkombinációt – annak idején kijelentették, a Ferencvárost nem szabad megszüntetni, mindössze középszerűvé kell tenni. Nem sikerült a terv [...].")

Bányai János: Varga Zoltán ötvenéves. *Pesti Riport*, 1995. január 2. (R.: „Az első csapatban tizenhat és fél évesen debütált, amikor együttesének bulgáriai túráján, 1961. június 27-én Ruszéban ugyan 4:3-ra kikaptak, de a szőke üstökű, centert játszó újonc góllal mutatkozott be. Utolsó mérkőzését az FTC színeiben 1968. szeptember 15-én játszotta, ahol a Videotont 3:0-ra győzték le. A Fradiban összesen kétszázharmincnégy mérkőzésen lépett pályára és nyolcvanöt gólt szerzett.")

Bányai János: Kik voltak az évszázad labdarúgó hősei? *Vasárnapi Hírek*, 1999. február 14., 15. (R.: „Az ötvenes évtizedben a németek 1954-es és a kávéország fiainak 1958-as világbajnoki címe el-

lenére mégis a mi Aranycsapatunk sziporkázó játéka volt a meghatározó.")

Bártfay Gergely: Az elfeledett csodacsatár. [Lily Parr (1905–1978), az első női futballsztár kisportréja]. *Népszava*, 2019. június 5., 9. (Kiem. mondat: *„Állítólag olyan bivalyerős lövése volt, hogy egyszer eltörte a kapufát.*")

Bárkay Tamás: A Budai Skála búcsúzik. *Népszabadság*, 2007. augusztus 8., 2. (R.: [1976. április 2-án, pénteken, az áruház megnyitásakor] „Nagy volt a várakozás, ami jelezte: egészen különleges vállalkozás indult a Schönherz Zoltán úti volt BEAC-pálya helyén.")

Bátyi Zoltán: Sándor Csikar ámuldozhat. Halál vár a móravárosi disznókra? *Délmagyarország*, [Szeged], 2002. január 5., 13. (R.: „Sándor Csikar, az ötvenes-hatvanas évek neves futballistája – aki itt dekázott először a bőrgolyóval – országszerte ismertté tette [Móravárost]".) Vö. Sándor Károly köszöntése. A 75. születésnapját szerdán [november 26-án] ünneplő Sándor Károlyt, Csikart, az MTK legendás jobbszélsőjét köszöntötték tegnap délután. Az ünnepeltet felköszöntötte az MLSZ, s természetesen ott voltak az egykori játékostársak is. *Magyar Nemzet*, 2003. november 25., 20.

Beasley, Robert: *José Mourinho. Sub lupă.* [Ford. Florin Tudose], Bucureşti, Editura Publica, 2017. [Eredeti címe: *Up Close and Personal*, 2016.] Magyar változata: Beasley Robert: *José Mourinho. Közelkép* [Ford. Lukács Dániel]. Budapest, 2017, Európa Könyvkiadó. (Vö. Bodnár Zoltán: Portugál. *Nemzeti Sport*, 2018. december 27., 2. (Kiem. mondat: *„José Mourinho valóban speciális edző, de nem úgy, ahogy ő gondolja. Be kell látnia, hogy a képességeihez olyan csapat illik, amely a legszűkebb elit és a BL-középcsapatok közötti vékony zónában foglal helyet.*")

Benedek Szabolcs: *Focialista forradalom*. Libri, Budapest, 2013. Vö: Tévhitek az aranycsapat körül. (online: Könyvesblog, https://konyves.blog.hu/2013/10/23/tevhitek_az_aranycsapat_korul)

Benedek Szabolcs: *Kádár hét napja*. Budapest, 2018, Helikon Kiadó

Berecz János: *Kádár élt 1. – Aki nincs ellenünk...*, Budapest, 2008, Duna International (Vö. Bóta Gábor: „Neki egyetlen munkanélküli is fájt" Berecz János vitára ingerlő könyve Kádár Jánosról a konszolidációtól haláláig. *Népszava*, 2008. december 6., 9.)

Berecz János: *Kádár élt 2. – ...az velünk van!* Budapest, 2008, Duna International

Berecz János: *Kádár élt 3. – Emberek, esetek, emlékek...* Budapest, 2010, Duna International

Berecz János: *Kádár élt 4. Száz éve született*. Budapest, 2012, Duna International

Beregi Zsolt: *Zinedine Zidane*. [A világ legjobb futballistái] Budapest, 2006, Aréna 2000 Kiadó [A világ legjobb futballistái]

Bereznay András: *A kibulizott ország* (Online: http://www.kibulizottorszag.net/ és https://polgariszemle.hu/archivum/39-2007-december-3-evfolyam-12-szam/231-kibulizott-orszag)

Bereznay András: *A besúgás művészete* (Online, nem elérhető már.)

Bernau Péter: Eltussolt doppingügy. Botrány. A Nemzetközi Labdarúgó-Szövetség (FIFA) megakadályozta, hogy a vb előtt kiderüljön: több orosz játékos is szabályt szegett. *Népszava*, 2018. december 5., 14.

Bernau Péter: Nem a gyerekekkel van baj. Tehetségek. Német koncepció alapján dolgozik a nyártól tíz-tizenkét éves labdarúgókkal az UDSE nevű klub, amelynek vezetője Theo Schneider, aki Mario Götze felfedezője is. *Népszava*, 2019. június 5., 15. (R.: „Nincs egységes recept arra, hogyan lehet megtalálni egy tehetséget. Nemcsak az számít, ki hogyan bánik a labdával, mert ez nem elég. Fontos, hogy a társak elfogadják, bízzanak benne, és a játékos higgyen magában.")

Beró Zsolt: Rátenyerelt a politika a focira. [Interjú Krausz Tamás történésszel] (Megjelent a *Vasárnapi hírek* 2012. június 24-i számában, online: https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/politikusok_labdarugas_tortenesz)

Best, George: Az edző. [Puskás-portré. Ford. M. Nagy Miklós], *Nagyvilág*, 2001/8. 1192–1195. Lásd még erről: *Sportfogadás*, [2019] július 20. Vö. Meghalt George Best, Manchester északír bohémja, a futball első sztárja. *Magyar Hírlap*, 2005. november 26., 30. és 32. (R.: „Rendkívül népszerű volt, habzsolta az életet, pénzét autókra, nőkre és italra költötte."); R. Hahn Veronika: Elment az önpusztító zseni. Bestet, a futball-legendát siratja Britannia. *Népszabadság*, 2005. november 26., 22.; uő.: Belfasti búcsú Besttől. *Népszabadság*, 2005. december 5., 22. (R.: „A barátok nevében Denis Law, az 1968-ban BEK-győztes Manchester United nagy triójának tagja méltatta a »tökéletes géniuszt«.")

Best-dosszié: Megkerült jelentés. [Arató András, Czibor Zoltán, Molnár Gál Péter, Novák Dezső, Peterdi Pál, Som Lajos, Vikidál Gyula és Vitár Róbert ügynökmúltjáról] *Best magazin*, XVII/11. szám, 2018. március 1., 36–39.

Becze Zoltán: Briliáns a címer fölött [Puskás-nekrológ]. *Hargita Népe*, 2006. november 29. Kötetben: Becze Zoltán: *Székelyföldi olimpiai bajnokok, csíki olimpikonok*. Csíkszereda, 2013, Csíkszereda Kiadóhivatal, 209–210.

Becze Zoltán: *Sportcsillagok a sportszerdában*. [A szerző interjúi az *Aranycsapat és kapitánya* című könyv szereplői közül: Puskás Ferenc (118–119.), Alfredo Di Stéfano (120.), Francisco Gento (121.), Fritz Walter (122.), Buzánszky Jenő (123–124.), Grosics Gyula (125–126.)] In: Becze Zoltán: *Székelyföldi olimpiai bajnokok, csíki olimpikonok*. Csíkszereda, 2013, Csíkszereda Kiadóhivatal

Bécs István: Még egyszer sem volt úgy, hogy nem akartam... Látogatás a sérült Albert Flóriánnál. *Labdarúgás*, 1969/7., 22–23. [az 1969. június 15-i végzetes térdsérülést közvetlenül megelőző pillanat fotójával]

Bérczes Tibor: *A holland foci. Miért és mire jó?* Budapest, 2016, Akadémiai Kiadó. Vö. Havasi Zsolt: Hollandia: a totális futballtól a totális álló helyzetig. Ami a hetvenes években működött, az 2017-ben már kevés a sikerhez. Új generáció és minőségi edzők híján. *Magyar Nemzet*, 2017. október 14., 16. (Kiem. mondat: *„Tudásimport, a fiatalok országon belül tartása, utánpótlás-fejlesztés – van miben fejlődniük a hollandoknak.*")

B. G.: Már csak a legenda él [Puskás-nekrológ]. *Heti Válasz*, 2006. november 23., 28–29. (R.: a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* méltatásából: „Magyarország legnépszerűbb állampolgárával lett szegényebb, hiszen a magyarok számára Puskás Ferenc világszerte az ország legismertebb képviselője volt. Sem a Nobel-díjas magyar tudósok, sem a leghíresebb zeneszerzők, sem az ország legtekintélyesebb irodalmárai ebben a tekintetben nem tudtak versenybe szállni vele.")

Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: *Bibó István összegyűjtött munkái 1*. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, 1981, EPMSZ, 255–286.

Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Vál. és az utószót írta Huszár Tibor. Szerk. Vida István. II. köt. Budapest, 1986, Magvető Kiadó, 623–797.; uő.: Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdéshez. *Uo.*: 801–809.

B. J.: Üstökös volt a magyar labdarúgás egén [Csordás Lajos, 1932–1968]. *Labdarúgás*, 1968/5., 13. Lásd még: Béládi László: *Mit kezdjünk vele? Továbbélő történelmünk: a „kádárizmus". Bevezető egy konferenciához*. Budapest, 2007, XX. Század Intézet. Vö. Megyeri Dávid: Átléphetünk-e Kádár árnyékán? [Beszámoló a 2007. június 15-én a XX. *Század Intézet* által szervezett *Mit kezdjünk vele? Kádár János (1912–1989) című* nemzetközi történészkonferenciáról]. *Magyar Nemzet*, 2007. június 18., 4. (R.: Béládi László véleményéből: „sunyi módon építették belénk a Kádár-kor beidegződéseit, pedig az »emberarcú« pártállam sosem létezett. De hát lehet-e egy olyan szisztéma sikeres, amely eleve a kontraszelekcióra épül?"). Lásd még Friss Róbert: Kádár köpönyege. *Népszabadság*, 2007. március 6., 5. (R.: „Újra kell gondolni mindent [...] ha kell mindjárt a jakobinusokig, újratárgyalni Marxot, újra a múlt századfordulós szocdem-bolsevik vitákat. S mindenekelőtt elmerülni a globalizmus lehetséges jövőjében [...].")

Bicskei Bertalan: *Kapusok könyve - Fiataloktól a felnőtt, amatőröktől a profi kapusokig*. Budapest, 2010, Bicskei és fiai Kft. (vö. https://www.libri.hu/szerzok/bicskei_bertalan.html)

Bikácsi Gergely: „Futball-Európa, avagy Góliát parittyája", *Kritika*, 2000. augusztus, 2–3.

Bíró László: Futball Kelet-Európában. Virágzás és hanyatlás. *História*, 2003/8–9., 7–11.

Bíró László [Az interjút készítette]: A kameraman. Csőke József. *História*, 2003/8–9., 51.

Blikk-összeállítás [Az Albert-saga]: (1. rész.) Albert minden nehézséget legyőzött. Hajnali négykor indult iskolába. *Blikk*, 2017. december 18., 15.; (2. rész.; Sza. D.:) Albert Aranylabdájától rettegett a párt. Titokban kapta meg a focitrófeát 68-ban. *Blikk*, 2017. december 19., 15.; (3. rész; Po. Z.:) Sérülése kettétörte Albert pályafutását. A dánok elleni mérkőzésen elszakadt a térdszalagja. *Blikk*, 2017. december 20., 15.; (4. rész; Sz. E.:) Albert a pályán kívül is Császár volt. Lemezen és filmben szerepelt az aranylabdás focista. *Blikk*, 2017. december 21., 15.; (5. rész.; Sza. D.:) Évtizedek után békült ki Vargával. A Fradi másik zsenije kispadoztatta volna Albert Flóriánt. *Blikk*, 2017. december 22., 15.; (6. rész.) A család volt a mindene. Albert Flóriánt imádták szerettei. *Blikk*, 2017. december 22., 15.

B. K.: Utcát neveznek el Puskás Öcsiről. *Buda Lapja*, 2007. szeptember 19., 2. Vö. Utcát kapott a legenda. Kispesten, a Bozsik József Stadion tőszomszédságában, az eddigi Újtemető utca mostantól a legismertebb magyar, Puskás Ferenc nevét viseli. Emlékezés a legendára. Kispest: Puskás Ferenc utca. *Nemzeti Sport*, 2007. november 18., 1. és 7. (R.: „Hosszú évek harcai és gyakran mosolyogtató magyarázkodásai után döntöttek úgy a bürokraták, hogy a legismertebb magyar nevét utcatábla őrizheti majd a fővárosban." *Uo.* 7.); Puskás Ferenc halálának egyéves évfordulóján felavatták a róla elnevezett utcát Kispesten. (Forrás: nbl.hu); Puskás Ferenc utca. *Magyar Nemzet*, 2007. november 19., 1. („A ceremónia az Aranycsapat kapitányának özvegye által írt levél felolvasásával kezdődött, amelyből kiderült, Puskás mindig is Kispestet tartotta szűkebb hazájának, és »dolgozhatott bárhol a világon, ő mindig oda vágyott vissza,«"). Lásd még: – Szabó Bernadett fotójával – Bozsik stadion, Puskás utca. *Népszabadság*, 2007. november 19., 25. (R.: „Az avatóünnepségen megjelent Demszky Gábor főpolgármester, Gajda Péter kispesti polgármester, valamint Szepesi György, az MLSZ korábbi – jelenleg tiszteletbeli – elnöke, az Aranycsapat »tizenkettedik tagja«.")

Blickensdörfer, Hans: *Ein ball fliegt um die Welt*. Stuttgart, 1965, Deutsche Verlags-Anstalt (különösen: 65.)

Bliss, Dominic: *Erbstein Ernő. Az elfeledett futballhős*, (ford. Hegedűs Henrik és Mártha Bence) Budapest, 2017, Akadémiai Kiadó. (Vö. Szegedi Péter: *Erbstein Ernő* Torinó hőse. *Hírlevél*, 5. sz. 2019/5779. MÁJUS/NISZÁN–IJÁR. Kiadja a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, 6–7.).

B. Müller Magda: *Volt egy csapat... Kell egy csapat*. Budapest, 2002, Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány

b[ocsák]: Varga Zoltán harmadik nekifutása. *Sport plusz*, 1997. december 13., 9. (R. a beharangozóból: „Varga Zoltán ismét feladatot vállal a magyar labdarúgásban: A Dunaferr labdarúgó-szakosztályának szakmai vezetője lesz.") Lásd erről újabban: Bocsák Miklós: De mi van – ha mégis nyernek? A Felcsút már nem akar feljutni. *Sport plusz*, 2007. december 15., 8. (R.: [1997-ben] „a dunaújvárosi vezetés Varga Zoltánt szerződtette edzőnek. A huszonnyolc év után hazatért, nemcsak zseniális képességű, hanem munkamániás és sikermániás edzőt. Akit akkorra már néhány játékosa kiutált a Ferencvárosból, mert a több munka nem volt ínyükre [...] meg tudták etetni a szurkolók egy részével, hogy Varga magának való, könyörtelen, mindenkivel összevész, és mit akar itt egy disszidens.")

b[ocsák]: Puskás: 70. *Sport plusz*, 1997. április 5., 3. Vö. Kovács Zoltán: A futball, ha brazil. Puskás Ferencről a brazil televízió hetvenperces összeállítást közölt. *Sport plusz*, 1997. április 12., 17.

Bocsák Miklós: *Kocsis és Czibor*. Budapest, 1983, Sport (R.: [Kubala] „Barcelonában helyet szorított »Kockának«, de a címeres mezt persze már nem engedte át [...] A világ előtt Kocsis volt talán a nagyobb sztár [...] Spanyolország is csodálta, de Kubala keménységét mégis többre becsülte [...] »Afféle [...] házibuli volt, amikor [...] Kubala és a férjem egymásnak ugrott [...] azon robbant ki a vita: melyikük volt a nagyobb, Sanyi vagy Laci!«." [özv. Kocsis Sándorné emléke]", 151.) Lásd még: Bocsák Miklós: Ávós tiszt az Anna presszóban, avagy miért akart Czibor Zoltán olimpiát nyerni és nagyon megverni az angolokat. (Idézet Bocsák Miklós: *Kocsis és Czibor* című könyvéből.) *Sportplusz*, 2018. október 25., 13–14.; továbbá: *Kocsis Sándor a világbajnokság igazi magyar hőse* (Részlet Bocsák Miklós: Kocsis és *Czibor* című könyvéből.) *Sportplusz*, 2019. szeptember 19., 9–10.; Kocsis Sándor most lenne 90 éves (II.). **A stadionhős halála.** (Részlet Bocsák Miklós: *Kocsis és Czibor* című könyvéből) *Sportplusz*, 2019. szeptember 26., 13–14.

Bocsák Miklós: *A Császár és utána a sötétség*. Budapest, 1984, Sport (150., 169–171.)

Bocsák Miklós: Miért halt meg Budai II. In: Bocsák Miklós: *Elátkozott sporttörténetek*. Budapest, 1985, Sport, (82–90.)

Bocsák Miklós: *A Grosics-villa titka*. Budapest, 1986, Sport (különösen: 41–44.)

Bocsák Miklós: *MUNDIAL '86. Volt egyszer egy csapat...* Budapest, 1986, Sport (R.: Az 1954-es vb-döntőn egy sokkal gyengébb csapat ellen veszítettünk, talán mert ott belül, azon a döntőn az a másik csapat erősebb volt... *uo.* 63–64.)

Bocsák Miklós: Varga Zoltán: Albert miatt disszidáltam – de miatta jövök haza. *Sport plusz Foci*, 1991. szeptember 14., 4–5. Vö. Kutasi Róbert: Albert Flórián: Életemben nem örültem úgy telefonhívásnak, mint most Varga Zoliénak. *Uo.* 3.

(bocsák): Vastaps. Albert, Varga, Nyilasi... *Sport plusz Foci*, 1991. szeptember 21., 19.

Bocsák Miklós: A *0:6-tól a 7:1-ig*. Budapest, 1997, Paginarum Kiadó, Dabas-Jegyzet Kft.

Bocsák Miklós: *Vargazoli*. Budapest, 1997, Paginarum Kiadó, Dabas-Jegyzet Kft. (Vö. Frenkl Róbert: Más szemmel. Egy könyv ürügyén. *Sport Plusz*, 1997. április 12., 25. (R.: „Vargának nem kellett volna elhagynia hazáját 1968-ban. Rossz volt neki is ez, rossz a magyar labdarúgásnak is. Mindkettő többszörösen bűnhődött érte [...] Puskást, az előző korszak zsenijét itthon már leírták, amikor Spanyolországba ment. És milyen jó volt látni megújulását, büszkének lenni rá. Nem vagyunk egyformák. Az átlagemberek sem, hát még a zsenik. Vargát nem segítette érzékenysége, büszkesége, védő közegre lett volna – lenne – szüksége [...] *Nem hiszem, hogy kétséges lehet, hogy vele más lett volna a hetvenes évek magyar labdarúgása. Nemcsak azért – de azért is, mert ott lettünk volna a hetvenes és a hetvennégyes világbajnokságon* [...] *Ha Varga itthon van, nehezebb lett volna a hetvenes években »megalapozni« a magyar labdarúgás évtizedes mélyrepülését* [...]", [kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Bocsák Miklós: Végh Antallal nem csak Varga Zoltánról... *Sport plusz*, 1997. február 1., 2–4. Vö. bocsák: Mit szól a Végh-könyvhöz Varga Zoltán? És ami a ciprusi kapitányválasztás mögött van... *uo*. 5.

Bocsák Miklós: Varga Zoltán a Novák elleni „meccsről"... és a Simon-ügyről. *Sport plusz*, 1997. február 15., 6–7.

Bocsák Miklós: Varga Zoltán piros-feketében. *Sport plusz*, 1997. augusztus 16., 8–9. (R.: „A Honvéd egy klub, egy csapat. A Fradi nem. [Varga Z. összegzése, *uo*. 9.])

Bocsák Miklós: *Ki volt a Fradi besúgója?* A *„Nemere"-dosszié*. Budapest, 2004, Magánkiadás (22, 30–37, 40, 45, 47, 64, 129–130.) (Vö. Kő András: Besúgók évtizede. A futball az elhárításon is múlott. *Magyar Nemzet*, 2004. november 20., 35.)

Bocsák Miklós: *Aranykönyv. Hogyan éltek? és akik elmentek – Hogyan haltak?* Budapest, 2007, M-Sport (42., 68.;*101–103*.;192–193) (Vö. b. m.: (Futball)múlt, jelen, jövő... [B. M.: Aranykönyv című művének beharangozója] *Sport plusz*, 2007. március 17., 2. (R.: „a Kocsisok, a Puskások, a Cziborok [...] túlélték a nyolcvanas, a kilencvenes éveket, és most, a kétezres években fényük jobban csillog, mint valaha."); [Bocsák Miklós]: Az Aranykönyvből az is kiderül: Hol rontottuk el...? *Sport plusz*, 2007. május 12., 5.; Kő András: Az igazság és a tények. Az Aranycsapat történetének újabb feldolgozása. *Magyar Nemzet*, 2007. július 11., 19.

Bocsák Miklós: Ki volt kegyetlen Puskásékkal? *Sport plusz*, 2007. március 10., 2–3.

(bocsák): Hogyan jutott idáig a Ferencváros? *Sport plusz*, 2007. augusztus 4., 6.

Bocsák Miklós: Fradi-mezben mit lehet – és más mezben mit nem? A dzsungel királya. [Tököli Attila botrányos kiállításáról, majd „felmentéséről"]. *Sport plusz*, 2007. augusztus 18., [7.] (R.: „Tököli Attilával akkoriban [a 2003–2004-es bajnoki évadban] már nem is volt tanácsos szembeszállni. Igaz, előtte sem. Talán még emlékeznek rá, egyetlen ember feszült neki: Varga Zoltán. Akit egy magát zöld-fehér színűnek kiadó társaság addigra már nemcsak az Üllői útról, hanem a világból is megpróbált kiüldözni, ám elveiből ezek után sem engedett, és Dunaújvárosban páratlan sikert is ért el. Kilenc év után felvezette a csapatot az első osztályba, annak ellenére, hogy az akkori elnök [utólagos] bevallása szerint ki volt adva: »annyira, hogy feljebb kerüljetek, azért nem kell igyekezni«. Vargát azonban nem lehetett megállítani, illetőleg [...] A dunaújvárosi »kisherceg« másképp gondolta [...] sérültet jelentett. És mennél tovább volt sérült – annál inkább Varga ellen fordult a hangulat... Győzött.") Bocsák Miklós: Menny és pokol. Magyar futballválogatott, 2007. *Sport plusz*, 2007. november 24., 2–3. Vö. B. M.: Magunkat vertük meg. *Uo*. 3.; Lakat T. Károly: Két fájó vereség, két bizonyítvány. Moldova után Görögország ellen javult a csapat, de egyéni hibák miatt ez sem ért pontot. A vége: 6. hely. *Uo*. 18–19. Lásd még: uő.: Csíkos inghez csíkos nyakkendőt. *Sport plusz*, 2007. december 1., 13. (R.: „ehhez a mai nemzeti tizenegyhez, úgy alakult, hogy Várhidi Péter illik. Mint a csíkos inghez a csíkos nyakkendő."). Vö. Dénes Tamás–Gonda László: A kapitány büszke a válogatottra. Várhidi Péter szövetségi kapitány irányításával a válogatott egy év alatt huszonnégy helyet lépett előre a világranglistán, de csak a hatodik lett a csoportjában a jövő évi Európa-bajnokság héten lezárult selejtezőin. Javult vagy romlott a helyzet a csapat körül? *Vasárnap Reggel* [Interjú], 2007. november 25., 7. Lásd még: Vámos Tibor [összeállította]: Egykori MLSZ-elnökök, szövetségi kapitányok véleménye: Maradjon Várhidi Péter! *Sport plusz*, 2007. december 8., 14.

Bocsák Miklós–Imre Mátyás: *Emberkísérlet. Várszegi és a Fradi*. Budapest, 2003, A szerzők magánkiadása

b. m.: Páncsics Miklós emlékére. *Sport plusz*, 2007. augusztus 11., 12.

[Bocsák Miklós:] Ki tette tönkre Albert Flórián pályafutását – és ki indította el a lejtőn a magyar futballt? *Sport plusz*, 2018. február 22., 13–15.

[Bocsák Miklós:] Elment egy világklasszis, aki a futball királya volt, pedig Császárnak hívták. *Sport plusz*, 2011. november 4., 2–3. A címlapon: *A Császár élete és halála*.] Vö. Elhunyt Albert Flórián – *a mai napig nem tudjuk, miért*... In: *30 éves a Sport plusz* [összeállítás három évtized legizgalmasabb írásaiból]. *Sport plusz*, 2019. május 30., 12.

Boda József: *„Szigorúan titkos"? Nemzetbiztonsági almanach. A felderítés és hírszerzés, valamint a titkos információgyűjtés elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest, 2016, Zrínyi Kiadó

Bodacz Balázs: Pénz Puskás temetéséből. A köztévé kereskedni akart a közvetítéssel. *Magyar Nemzet*, 2006. december 11., 2.

Bodacz Péter: Srácok töretlen Fradi-szívvel. *Magyar Nemzet*, 2007. április 30., 4. (Vö. MTI: Botrány az Üllői úton. Első a Nyíregyháza, második a Ferencváros. *Vasárnapi Újság*, 2007. június 17., 1. és 24.)

Bodacz Péter: „Szinte mindenben egyetértek Orbán Viktorral". Kiss-Rigó László püspök szellemi rabszolgának tartja a kritikus újságírókat, és sosem hallott a NER létezéséről. [Kiss-Rigó László letiltott interjúja]. *Magyar Hang*. A túlélő magazin, 2018. november 9–15., 1., 6–7. (R. a beharangozóból: „Az ügynökkérdés csak zavarkeltésre jó, a téma sosem érdekelte [...] Kiss-Rigó László [...] a legnagyobb társadalmi problémának a józan ész hiányát tartja [...] az egyházi vezető a kész interjút sajtófőnökén keresztül letiltatta.")

Bodnár Erika: Puskás Öcsiről nyílt kiállítás. Megihlette a művészeket a legenda. *Lokál*, III. évf. 129. szám, 2018. július 11., 4.

Bodnár Tibor: A futballforradalmár Spanyolország. Emlékezés Kubala Lászlóra. *Nemzeti Sport*, 2017. május 10., 20.

Bodnár Zalán: Az Üllői úti Cafu. [Rudas Ferenc nekrológja]. *FourFourTwo*, 2016/április, 90–94. (Vö. Lakat T. Károly: Tizenegyen ülnek egy asztalnál és valamilyen huszárcsákóról énekelnek. *Uo*., 95. [R.: [...] „1950. március 19-én érte életének és futballpályafutásának legnagyobb tragédiája, ekkor törött el a lába egy Postás elleni bajnoki mérkőzésen, március 18-án pedig a csapat balfedezetének – aki történetesen az édesapám – született egy fia, így aztán a csapat teljes kollektívája ingajáratban közlekedett a sebészet és a szülészet között [...] Végzetes lábtörését amúgy – amely lehetetlenné tette, hogy az Aranycsapat kihagyhatatlan tagja legyen – apám szerint saját magának köszönhette...")

Bodnár Zalán: A „Grande" Ganz gyermeke. NS-sorozat 1. rész: Kubala László. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. április 29., I.

Bodnár Zalán: Pro Patria (et libertate). NS-sorozat 2. rész: Kubala László. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. május 6., I.

Bodnár Zalán: Katalánok királya. 3. rész: Kubala László. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. május 13., I.

Bodnár Zalán: Magyar csatártrió a Camp Nouban. 4. rész: Kubala László. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. május 20., I. (Vö. Ch. Gáll András: Kubala hazatért a Fradiba. Két fia, Carlos és Lászi jelenlétében emlékeztek a legendás labdarúgóra. *Magyar idők*, 2017. november 4., 19.; Szöllősi György: Vezérnek született [beszámoló a madridi magyar nagykövetség és a Spanyol Királyi Labdarúgószövetség által rendezett Kubala-megemlékezésről]. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. december 16., VI.)

Bodnár Zalán: A karmester halála. Eltűnt posztok nyomában. 1. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2017. június 17., I. (R.: „Kétségtelen, hogy a poszt előfutára Puskás Ferenc volt [...] ő tette kultikus mezszámmá a 10-est, amelyet viselni aztán hagyományosan az irányító, a játékmester »felségjoga« volt.")

Bodnár Zalán: Papír, pénz. *Nemzeti Sport*, 2017. szeptember 17., 2. (Kiemelt mondat: „Az edzőknek épp arra kellene törekedniük, hogy másképp gondolkodjanak, mint kollégájuk az ellenfél kispadján, de hogyan gondolkodhatnának másként, ha ugyanabban a virtuális iskolapadban tanulták meg, hogyan kell gondolkodniuk a futballról, de még azt is, hogy miként gondolkodjanak, ha feltételezik, hogy a másik ugyanazt gondolja, amit ők...")

Bodnár Zalán: Czibor Zoltán és Kocsis Sándor. Az Üllői úti fiúk. 1. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. augusztus 31. I.

Bodnár Zalán: Czibor Zoltán és Kocsis Sándor. Kényszer- és sikerpályán. 2. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. szeptember 7., I.

Bodnár Zalán: Czibor Zoltán és Kocsis Sándor. A mindenség határán – az Aranycsapatban. 3. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. szeptember 7., I.

Bodnár Zalán: Czibor Zoltán és Kocsis Sándor. Mágikus magyarok Barcelonában. 4. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. szeptember 21., I. Vö. Thury Gábor: **A Kocka 1929** – kilencven éve született minden idők egyik legjobb magyar futballistája. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. szeptember 16., II.

Bodnár Zalán: Czibor Zoltán és Kocsis Sándor. 5. rész. A Kék Dunától a kék Dunáig. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. szeptember 28., I.

Bodnár Zalán–Szöllősi György: *Az Aranycsapat kincseskönyve. Szepesi György visszaemlékezéseivel, Buzánszky Jenő előszavával*. Twister Média Kft., Budapest, 2015.

Bodnár Zalán–Szöllősi György: *Czibor. Fényképes életrajz az Aranycsapat legendás balszélsőjéről, a Barcelona világklasszisáról*. Budapest, 2019, Rézbong Kiadó

Bodó Balázs [30]: Csókolom [Hozzászólás az „ügynökvitához"]. *ÉS*, 2006. február 3., 14. (R.: „Nem érdekel [...], hogy az egymás ellen elkövetett bűnöket hogyan bocsátjátok meg egymásnak, besúgók és besúgottak: nyílt levélben, aláírásgyűjtő akcióval, vagy soha [...] De van itt még egy meccs, amit le kell játszanunk. Mert nem tehetitek meg velünk, hogy némán élvezve a nektek szánt gyanútlan tisztelet megnyilvánulásait, úgy tesztek, mintha *akkor* nem történt volna semmi. Mintha ti nem lettetek volna, s ami fontos, nem lennétek még ma is, amik akkor voltatok: árulók." [kiemelés az eredetiben! – B-K. B.] Vö. Bauer Tamás: Ügynöklicit. *ÉS*, 2005. február 25., 12.; Varga László: Lelkünk rosszabbik fele avagy az újabb ügynöktörvény elé. *Uo*. 13–14. (R.: „nem is tudhatjuk, a jövő generációkat felnevelő tankönyvekben, vagy akár csak az emlékezetünkben nagyobb terjedelem jut-e az úgymond »puha« diktatúrának vagy inkább annak, ahogy képtelenek vagyunk tisztességesen szembenézni vele? Az utóbbi másfél évtized sunyi elhallgatása lesz-e a történelem igazi eseménye, vagy annak tárgya, az, ami nekünk a történelem, a közelmúlt. Hiszen ez az eltékozolt másfél évtized is már történelmi lépték, történelmet tetszettünk írni.")

Bodó Barna: A futball és a minden (Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék). (https://hetiujszo.ro/a-futball-es-a-minden-borsi-kalman-bela-pszeudo-fociesszek/)

Bodola kiszabadult és Kolozsvárott játszik. Érdekes hírek Romániából. *Népsport*, 1945. november 18., 1. Vö. Beállítják-e Bodoláékat ellenünk? Problémák és tanácsok a bukaresti magyar–román előtt. *Népsport*, 1946. május 12., 3. (R.: „Készülnek a románok! Oroszlánkörmeit már megmutatta a román futball a bukaresti húsvéti tornán. Bár a bukaresti CFR és a Ciokanul [!] nem a román Ferencváros és Újpest, de Guttmann Béla és Markos Imre csapatából már érezni lehetett a feltörő erőt, amely húsvét után Opata aradi ITA-jából áradt ki a legjobban."); Perényi, Mészáros, Szegedi, Fábián, Bodola és Tóth III. az ellenünk készülő román válogatottban! *Népsport*, 1946. május 19., 3. (R.: „a román válogatott zömét a volt NAC-játékosok alkotják."); Bodola nem játszik ellenünk, de a többi kitűnő magyar játékos igen! – mondja a [Nagyváradról] látogatóba hazaérkezett Saroveczky. *Népsport*, 1946. május 22., 2. (R.: „Bodola nem játszik, mert hat hónapra eltiltották"); Lapzártakor jelentik Bukarestből: **Elmarad a román–magyar.** *Népsport*, 1946. június 2.,1. (R. a beharangozóból: „Mindenki tudta, hogy a sporttól távol álló egyéb okok játszottak közre a mérkőzés elmaradásában."; R. a magyar játékosok nyilatkozataiból: *Illovszky*: „Ez sem fordult még elő egy tartalékkal. Nem elég, hogy nem játszom, még a mérkőzést sem láthatom." A kis Puskás nyilatkozata [némileg finomítva]: „A macska rúgja meg." [kiemelések az eredetiben!]) Lásd még: Bus-Fekete Pál: Rudast „megoperálta" Jávor edző – Agyonetetés veszélye fenyegeti a magyar csapatot – Puskás „Öcsi" frizurája – Mi történt Budapesttől Bukarestig. Munkatársunk távbeszélő-jelentése – *Népsport*, 1946. június 2., 3. (R.: „A sok mulatságos eset közül a legkedvesebb a Puskás »Öcsié«. A válogatott Benjáminja reggel sietségében brillantin helyett fekete cipőpasztával kente be a haját. Pompásan állt Öcsi mindig torzonborz frizurája, de színéről és illatáról felesleges bővebben beszélni.")

Bodor Pál: A góllövő és a maratoni futó. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. október 6., 5. (R.: „A pápai maratoni futó a szorgalmasabb, munkásabb – a felcsúti focicsatár a ravaszabb, ügyesebb: őt a dribli, a csel, a támadás ihleti meg. A gól berúgása: szexuális öröm. A győzelem: egy egész hárem. A góllövőnek sok öröme lesz, s a maratoni futó végül sokkal messzebbre jut.") Vö. Sütő Dániel: A Felcsút legyőzte a sajtót. Orbán Viktor: Mesterhármas két nap alatt. Edzőpályákat adott át a Puskás Ferenc Akadémiának Orbán Viktor gólokkal avatott. *Helyi Téma* [Magyarország legnagyobb hetilapja] XIV. kerület, 2007. október 3., 1. és 8.

Bolchover, David: *A legnagyobb visszatérés. A legsötétebb időktől a futballdicsőségig* [Ford. Budai László és Mokány Lajos]. Budapest, 2018. GABO Kiadó

Bolchover, David: Remembering the cream of Jewish footballing talent killed in the Holocaust. (https://www.theguardian.com/football/blog/2019/may/06/remembering-the-cream-of-jewish-footballing-talent-killed-in-the-holocaust)

Bolgár István: *Suttyó, a Császár.* Budapest, 1987, Sportpropaganda

Bolognini, Luigi: *La Squadra spezzata. L'Aranycsapat di Puskas e la rivoluzione ungherese del 1956.* [Prefazione di Roberto Beccantini.] Arezzo, 2007, Limina

Boniface, Pascal: *Football et mondialisation.* Paris, 2006, Armand Colin

Borbély Pál: Amerikában jártunk [Beszámoló a magyar labdarúgó-válogatott 1967. decemberi közép-és dél-amerikai túrájáról]. *Sportolj velünk*, 1968/2., 2-4. (A címlapon: Varga Zoltán zöld-fehér mezben egy pettyes labdával; képaláírás: „Varga Zoltán, aki elbűvölte Dél-Amerikát", *uo.* 2.) Vö. Boskovics Jenő: Dél-Amerika hű maradt önmagához. Tapasztalatok Brazíliában, Mexikóban, Chilében és Argentínában. *Labdarúgás*, 1968/január, 3–4. [A címlapon: Varga Zoltán és Göröcs János sombreróban; képaláírás: „Tengerentúlon jártak a válogatottal és a csapat legjobbjai voltak: Varga és Göröcs".] (R. a Magyar Válogatott–Boca Juniors 3:3 (1:1) [Buenos Aires, 1967. december 20.] mérkőzés méltatásából: „Varga [...] sok tapsot kapott, csillogtatta labdaművészetét, de mindent a csapat érdekében tett." *Uo.* 4.) Borbély Pál: Pro és kontra Varga Zoltán a moszkvai vereségről. *Népsport*, 1968. május 19., 2. (R. Varga Zoltán monológjából: „Puhányok vagyunk, egy-két csatár pedig egyenesen a legjobb úton jár ahhoz, hogy koravén primadonnává váljon. Előttük mindenki behódol. A pályán is, az életben is nyugodtan követelőzhetnek anélkül, hogy ők adnának valamit, és – sehol sem merik őket kiállítani!") Vö. Sándor Mihály: Emléktöredékek egy tavaszi délutánról. Azon a napon a magyar válogatott a Szovjetunió gárdáját fogadta. [A 2:0-ás magyar győzelemmel végződött május 4-i budapesti „odavágó" felidézése]. *Foci-világ. Nemzetközi labdarúgó-magazin*, 2003. április 9., 23. (R.: „aligha sejtette a honi publikum, hogy utoljára láthatja idehaza címeres mezben a ferencvárosiak nagyszerű dirigensét, Varga Zoltánt, aki a visszavágón még szerepelt, aztán a mexikói olimpia előtt elhagyta társait. [Ahogy a korszak sajtófrazeológiája definiálta: »disszidált«, az utca embere számára azonban »olajra lépett« a Fradi-kedvenc.]") Lásd még: uő.: Mexikóba olykor győzni mentünk. Az aztékok honáról ne mindig az iraputói 0–6 jusson az eszünkbe! *Focivilág. Nemzetközi labdarúgómagazin*, 2003. október 15., 29. (R.: [Az 1968-as mexikói olimpián] „Talán Varga Zoltán disszidálása zavarhatta meg némileg az idillt, az ember nem érti, miért hagyott veszni egy holtbiztos érmet, hiszen lelécelhetett volna azzal a nyakában is. Furcsa [el]húzás volt, amellyel ártott társainak, más kérdés, hogy a szőke franzstadti 1964-ben tagja lehetett a Tokióban első helyet szerzett legénységnek. [Hallottam történetet arról, hogy Baróti Lajos »titkos fegyverként« kívánta őt bevetni az 1966-os angliai világbajnokságon, utóbb játszatni sem merte, mert állandóan »testőröknek« kellett volna őriznie albioni lépteit. Majd „sérülésre" hivatkozva maga Honti György főtitkár vitte haza időnap előtt ... Menni akart innét, de mindenáron?]")

Borbély Pál: Frissíteni vagy erősíteni? *Labdarúgás*, 1968/10., 6–7. (A „Mexikóban vannak..." feliratú csapatkép legfelső sorának balról harmadik játékosa – Varga Zoltán – fotója fekete x-szel át van húzva! *uo.* 7. Megjegyzés: ugyanez a fénykép szerepel Bartus László *Varga Zoli disszidál. Volt egyszer egy Ferencváros* című magánkiadásban megjelent könyvének borítóján is! – B-K. B.)

Borbély Pál: Mit tudnak az írek, s miért győztünk nehezen? Nem megy a középpályán – Albert-probléma. Busby: Nincs a magyar csapatnak vezéregyénisége. *Népsport*, 1969. június 10., 1–3. Vö. [Kiküldött munkatársunk távbeszélő-jelentése]: Magyarország–Írország 2:1 (1:0). *Népsport*, 1969. június 9., 3. (R.: „Albert hallatlan rutinja jól érvényesült. Több szép átadása volt, a kaput is veszélyeztette néhányszor. Hiányzik azonban belőle a középpályán elengedhetetlen harcosság. Itt nem tud a csapat igazi vezéregyéniségévé válni.")

Borenich Péter: *Csak a labdán van bőr. A totóbotrány és igazi háttere.* Budapest, 1983, A szerző kiadása

Borhi László: Történhetett volna másként? Magyarország és Közép-Európa szovjetizálása. *Rubicon*, 2018/1., 72–81.

Borókai Gábor: Storck megy, a gond marad. A magyar válogatott hogyan juthat ki a budapesti Eb-re?... *Heti Válasz*, 2017. október 19., 52–53. (Kiem. mondat: *„Nagy vadat kell lőnie az MLSZ-nek, amikor Bernd Storck utódjáról gondoskodik, mert a tét óriási. A labdarúgó-válogatottnak kvalifikálni kellene magát a 2020-as Európa-bajnokságra, amelynek Budapest a házigazdája."*)

Boros Bánk Levente: Ferencváros: az ország szimbóluma. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 7., 6. Vö. Nem csőcselék – Fradi-tábor. A diplomamunkáját is erről írta, *Sport plusz*, 2007. augusztus 18., 8. (R. „Boros Bánk Levente, a Ferencváros Szurkolók Szövetségének (FSZSZ) alelnöke" [három egyetemen (Miskolc, Corvinus, San Francisco) tanító 32 éves politológus].)

Borsi-Kálmán Béla: A tagadás tagadása, avagy a „marginalitás" dicsérete. (Feljegyzések az epigon-lét bugyraiból). In Csomós Gyula–Guba Ferenc–Kun Ferencz [szerk.]: *Az ASZTAL*, Budapest, 1996, Szerzői kiadás, 20–23.

Borsi-Kálmán Béla: Az ideális „asszimiláns", avagy a „feladat". Bíró Béla beszélget a szerzővel. In Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgáriasodás" témaköréből.* Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó, 223–292.

Borsi-Kálmán Béla: *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdekérvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről. [Politológia és társadalom-lélektan].* Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó

Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör 1919–1920.* Budapest, 2006, Noran Kiadó

Borsi-Kálmán Béla: „Puskás". *Magyar Hírlap*, 2006. december 23, [Karácsony] Hétvége, 26–27.

Borsi-Kálmán Béla: A tékozló fiú: Varga Zoli ismét az Üllői úton. *Magyar Hírlap* [Ahogy tetszik], 2007. március 29., 22.

Borsi-Kálmán Béla: A kulturális felhőfejes. [A Zidane–Materazzi affér hátteréről] *Magyar Hírlap* [Ahogy tetszik], 2007. május 5., 22.

Borsi-Kálmán Béla: Puskás Öcsi és a hatalom. *Magyar Hírlap* [Ahogy tetszik], 2007. szeptember 15., 24–25.

Borsi-Kálmán Béla: Puskások, muskétások, történészek. *Székelyföld*, 2007/október, 111–135.

Borsi-Kálmán Béla: A három muskétás drámája. Puskás, Albert, Varga. *Hamu és Gyémánt magazin*, 2007/4., 94–100.

Borsi-Kálmán Béla: A futballista lelke. *Magyar Hírlap*, 2008. február 2., 15.

Borsi-Kálmán Béla: A másik Puskás. (Kortárs Online; http://www.kortarsonline.hu/regiweb/0805/borsi.htm)

Borsi-Kálmán Béla: Megközelítések. *Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetről és identitásról.* Budapest, 2011, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek)

Borsi-Kálmán Béla: *Megközelítések. II. Tanulmányok, esszék, beszélgetések.* Budapest, 2012, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek)

Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalomlélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből.* Budapest, 2013, Méry Ratio–Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány

Borsi-Kálmán Béla: Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben és anélkül. In: *Tertium datur.* Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára. Budapest, 2018, Russica Pannonica, 238–248.

Borsi-Kálmán Béla: *Kell egy csapat!* (Epizódok Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájából, 1949–1956, I. rész). *Székelyföld*, 2019/március, 90–122.

Borsi-Kálmán Béla: *Kell egy csapat!* (Epizódok Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájából, 1949–1956, II. rész). *Székelyföld*, 2019/április, 77–117.

Borsodi Attila: Emlékezés Puskásék egyedülálló csodájára. [Az Aranycsapat-emlékév Testület ünnepsége a londoni diadal 65. évfordulójára.] *Magyar Idők*, 2018. november 23., 20,

Borsodi Attila: 80 évesen is a Fradit szolgálja [Rákosi Gyula közöntője]. *Zöld&Fehér*, 2018/november, 38–39. (R. „amikor abbahagytam a focit, többször álmodtam arról, hogy a pályán vagyok, és futok, de nem haladok. Arra ébredtem, hogy könnyezek.")

Borvendég Zsuzsanna: Célszemély a Látóhatáron. Vámos Imre beszervezésének története. *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata* (http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_borvendeg.pdf)

Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva.* Budapest, 2015, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek" kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból" a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében.* Budapest, 2017, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. (Vö. Heimer György: Korrupciós históriák [Borvendég Zsuzsanna könyvei]. *Szép Szó*, 2019. május 18., 6.)

Borvendég Zsuzsanna: A politikailag korrekt tájékoztatás hőskora. *Interpress Magazin.* A gondolkodó ember lapja (IPM), XXXVII. évf., 2. szám, 2017. február, 52–60.

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (1.). Hírszerzők versenye, *Magyar Idők, Lugas*, 2010. június 16., 5. (https://www.magyaridok.hu/lugas/hirszerzok-versenye-3158284/)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (2.). „Alkotmányos költségek", *Magyar Idők, Lugas*, 2018. június 23., 3. (https://www.magyaridok.hu/lugas/alkotmanyos-koltsegek-3214708/)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (3.) Az offshore kezdetei. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. június 30., 11. (https://www.magyaridok.hu/lugas/az-offshore-kezdetei-3177976/) (A beharangozó: *„Szokatlannak, sőt ellentmondásosnak tűnhet, ha szocialista tőkésekről beszélünk, pedig ne legyenek illúzióink: a rendszerváltás pillanatában megjelenő üzletemberek nem a semmiből léptek elő."*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (4.). A Waltham és a Videoton kooperációja. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. július 7., 11. (https://www.magyaridok.hu/lugas/a-waltham-es-a-videoton-kooperacioja-3158293/) (A beharangozó: *„A magyar titkosszolgálatok segítségével már a hetvenes évektől gombamód szaporodtak Nyugaton a magyar tulajdonban lévő vállalatok. Fő feladatuk a technológiai transzfer biztosítása volt, de közben – mintegy mellékesen – lefölözték a külkereskedelem hasznát, és eladósították az országot."*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (5.). Manipulált rendszerváltás. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. július 14., 10. (https://www.magyaridok.hu/lugas/manipulalt-rendszervaltas-3231202/) (A beharangozó: *„Ma már a csapból is Soros folyik, de mindnyájan tudjuk, hogy ő csak [egyik] arca egy globális pénzhatalomnak, amely nem most kezdte a világ történéseit befolyásolni. A rendszerváltást is ez az erő manipulálhatta."*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (6.). „Lopok, csalok, hazudok". [Gerő László 'tevékenységéről']. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. július 21., 10. (A beharangozó: *„Emberrablás, likvidálás, az ország legnagyobb forgalmat lebonyolító vállalatának alapítása, a Magyar Külkereskedelmi Bank alaptőkéjét meghaladó hitel elsikkasztása, műkincscsempészet és olajügyek: mindez a szocializmus leghírhedtebb »üzletembere«, Gerő László tevékenységének a summázata."*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (7.). Irányított hírek. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. július 28 [29]., 12. (https://www.magyaridok.hu/lugas/iranyitott-hirek-3321902/) (Vö. Ulfkotte, Udo: *Megvásárolt újságírók.Hogyan irányítják a politikusok, a titkosszolgálatok és a pénztőke Németország médiáját?* [Eredeti címe: Ulfkotte, Udo: *Gekaufte Journalisten.* Ford. Csipke Tamás–Rimaszombati Andrea–Paulinusz Viktória] Budapest, 2015, Patmos Records)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (8.). Kísért(ett) a múlt. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. augusztus 4., 12. (A beharangozó: *„A nyugati újságírók hazánkkal kapcsolatos tájékoztatása fontos kérdés volt már a pártállam idején is. Külön titkosszolgálati fedőszervet hoztak létre azzal a céllal, hogy a Magyarországra beutazó publicisták csak ellenőrzött információkhoz juthassanak hozzá."*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (9.). Emberkereskedelem a szocializmusban. *Magyar Idők*, Lugas, 2018. augusztus 11., 12. (A beharangozó: *„Ma már köztudott, hogy a kommunista Románia a Securitate segítségével államilag támogatott emberkereskedelmet folytatott: gyakorlatilag eladta zsidó és német nemzetiségű polgárait Izraelnek és Németországnak. Arról azonban nem szoktunk hallani, hogy hasonló próbálkozás a kádári Magyarországon is volt."*) Vö. Pataky István (Marosvásárhely): Románia hírszerzői nagyhatalom. Az ország óriási összegeket költ a titkosszolgálat működtetésére. *Magyar Idők*, 2018. augusztus 10., 7. (A beharangozó: „Románia éllovas a NATO tagországai körében, ami a titkosszolgálatokra fordított pénzt és a belső elhárítás, illetve a hírszerzés létszámát illeti [...] ennek egyik fő oka a megfelelési kényszer Washington felé.); uő.: Bukaresti csata a szolgálatokért. *Magyar Idők*, 2018. augusztus 17., 11. (R.: „az utóbbi években eltorzult [...] román politikai életben különösen nagy befolyásra szert tevő, a gazdasági életbe, a médiába, és részben az igazságszolgáltatás területére is beható szolgálatok feletti ellenőrzésért folyik most az igazán nagy csata.")

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (10.). Bankszámlák nyomában. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. augusztus 18.,

12. (A beharangozó: „*A titkosszolgálati munka gazdasági alapjainak biztosítása bevett gyakorlat volt a vasfüggöny mindkét oldalán: fedőcégek sora és külkereskedelmi trükkök biztosították az illegális hírszerzés illegális pénzszükségleteit.*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (11.). Kommunista olajmaffia. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. augusztus 25., 12. (A beharangozó: „*A kilencvenes évek első nagy botrányai az olajmaffia köré csoportosultak. Olajszőkítések, leszámolások, szervezett bűnözés, Szeva bácsi, hogy csak néhány hívószót említsek a korabeli újságok szalagcímeiből. A félelmetes alvilági események előtörténetéről keveset tudunk, de egy biztos: mindez az államszocializmus idejében gyökerezett.*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (13.). Állambiztonsági pénzbehajtás. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. szeptember 8., 12. (A beharangozó: „*A múlt héten azt ígértem, számszerűsíteni próbálom a Mineralkontor felhasználásával az iráni olajüzletből eredő károkat. Öveket becsatolni, a köznyugalom megzavarására alkalmas adatok következnek!*")

Borvendég Zsuzsanna: A *Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején*. Budapest, 2018, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága. (Vö. Pataki Tamás: A megnyertek kémjátszmái. A kutató szerint az elhárítás már 1987-ben jelezte: Soros az új elit vezetőit képezné. *Magyar Idők*, 2018. július 10., 5. (R.: „A magyar állampolgárságú beszervezett embert nevezik megnyertnek, a külföldit ügynöknek […] a felderítésnél mind a mai napig él ez a formula […] a katonai titkosszolgálat sokkal jobban tudott élni a kapitalista üzletpolitika adta lehetőségekkel, mint a Belügyminisztérium. Ez utóbbi még a nyolcvanas években is a szocializmust építette, védte a pártot és az imperialista kémek ellen küzdött, miközben a katonai felderítés és a külkereskedelmi lobbi offshore céghálózatot épített ki Nyugat-Európában […].") Lásd még: Bódy Géza: Hidegháborús játszmák. A Kádár-rendszer legsötétebb bugyrai. [Borvendég Zsuzsanna: A Cég *megnyertjei* című könyvének ismertetése]. *Magyar Nemzet, Lugas* [Könyvesház], 2019. február 23.,15. (online: https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/hideghaborus-jatszmak-4697630/); Domány András: Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei* (recenzió). *ÉS*, 2019. március 8., 19. (EX LIBRIS); Heimer György: Korrupciós históriák [Borvendég Zsuzsanna könyvei]. *Szép Szó*, 2019. május 18., 6.

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (14.). Csempészügynökség. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. szeptember 15., 10. (A beharangozó: „*A rendszerváltás körüli éveket a zavarosban halászás és a szervezett bűnözői hálózatok kiépülése jellemezte. A későbbi bűnügyi eljárások során megnevezett személyekről gyakran kiderült, hogy az egykori állambiztonságnak vagy az állambiztonság által működtetett hálózatnak a tagjai voltak.*)

Borvendég Zsuzsanna: A kádári Magyarország titkos élete (15.). Az első magyar részvénytársaság. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. szeptember 22., 12. (A beharangozó: „*A Novotrade történetét olvasva csak ámulunk: hogyan volt lehetséges a nyolcvanas évek elején egy magán-részvénytársaságot alapítani? Kimagasló tehetség és üzleti érzék kellett csak hozzá, vagy szükség volt valami másra is?*") (R.: [a konklúzió]: „a rendszerváltást követően rekordgyorsasággal világcéggé váló Novotrade nem indulhatott volna el a nyolcvanas évek elején állampárti és titkosszolgálati támogatás nélkül […] A kilencvenes évek elején a »semmiből« előlépő kapitalista nagytőkések többségében a szocialista kiváltságok birtokosai közül kerültek ki. Hatalmuk, gazdasági és kapcsolati tőkéjük érintetlenül élte túl a rendszerváltást, és ez nehezen behozható, erkölcstelen előnyhöz juttatta őket a társadalom többi tagjához képest.) Lásd még erről: Jobbágyi Gábor: Mi és ők, vesztesek és győztesek. *Magyar Hírlap*, 2019. július 22., 7. (R.: „Kik voltak a győztesek? »Ők«. Alapvetően a Kádár-rendszer kiemeltjei, hűséges hívői. Párt- és KISZ-titkárok, párttagok és pártfunkcionáriusok, munkásőrök, karhatalmisták, ügynökök, és mindezek rokonai, leszármazottai.")

Borvendég Zsuzsanna: Téglák és torpedók. Kommunista kultúrharc – A közbeszéd tartományát a mai napig a baloldali fogalomhasználat határozza meg. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. december 22., 8. (A beharangozó: *Az elmúlt nagyjából kétszáz év az emberek széles körű manipulációjának sikertörténete volt. A tömegtájékoztatás és a kultúra eljuttatása az alacsonyabb néprétegekhez – különösen a mozi és a televízió megjelenése után – remek lehetőséget nyújtott arra, hogy a polgári demokrácia, vagyis a választásokon alapuló politikai berendezkedés általánossá válása után a tömegek döntését tökéletesen lehessen befolyásolni. Ebben a propagandaháborúban a baloldal hagyományosan erősebb volt, és ma is az.*") (R.: „Torpedónak nevezzük azokat az alvóügynököket, akik elsősorban politikamentes vagy antikommunista civil szervezetekbe beépülve dolgoztak, titkolva saját politikai elkötelezettségüket, azonban abban a pillanatban, amikor nyílt konfliktus alakult ki a két ellentétes világrend között, vállalták nézeteiket, és igyekeztek a szovjet érdekeknek megfelelően manipulálni a szervezet tagságát. Működésük különbözött az úgynevezett téglákétól, akik klasszikus hírszerző feladatokat ellátva elsősorban az államapparátus, illetve a hadsereg hierarchiájába beépülve dolgoztak, és inkognitójukat minden körülmények között meg kellett őrizniük. Így kaptak kitüntetett figyelmet többek között a nőegyletek, az ifjúsági mozgalmak, és a hírszerzés szempontjából kiemelkedően fontos csoportnak tekinthető újságíró-szervezetek is.")

Borvendég Zsuzsanna: *Kádár az út szélén*. A diktatúra állambiztonságának vezetői irányították a szervezet átállítását a demokratikus viszonyokhoz (1.). *Lugas*, Magyar Nemzet hétvégi melléklete, 2019. május 18., 4.

Borvendég Zsuzsanna: *Reggeli jelentések*. A diktatúra állambiztonságának vezetői irányították a szervezet átállítását a demokratikus viszonyokhoz (2.). *Lugas*, Magyar Nemzet hétvégi melléklete, 2019. május 25., 12.

Boskovics Jenő: Di Stéfano mesél. *Labdarúgás*, 1958/5., 13–14.

Boskovics Jenő: Skócia gyémántja. Denis Law a világ legjobb csatárai között. *Labdarúgás*, 1963/11., 5.

Bottoni, Stefano: A Securitate. *Rubicon*, 2007/3., 84–87.

Bottoni, Stefano: Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). In: *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. (Szerk. Ablonczy Balázs és Fedinec Csilla). Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány, 221–254.

Bottoni, Stefano: „Baráti együttműködés": a magyar-román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982), *Történelmi Szemle*, 2012/2., 235–257.

Bottoni, Stefano: Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989, *Történelmi Szemle*, 2013/1., 79–117.

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Bouchard, Jean-Philippe: *Du sang dans le Chablis*. [Préface de Basile Boli.] ADCAN Edition (Collection: FOOTPOLAR; Directeur de Collection: Jean-Paul Delfino)

Bozóki András: Bern, 1954. *Magyar Hírlap*, 2004. július 10–11., 15. (R.: „Úgy nőttem fel, hogy a berni döntő nem egyszerűen futballmeccs volt, hanem a magyar sorstragédia része. Fontossága családunkban Trianon és a Don-kanyar szintjén állt.")

Böhm Antal: *A huszadik századi magyar társadalom*. Budapest, 2001, Korona

Brady, Chris–Forde, Mike: *Carlo Ancelotti. Hogyan nyerjünk meg szíveket, fejeket és meccseket*. [Ford. Bán Tibor]. Gabo Kiadó, 2016, Budapest.

B. Papp László: Az írók megverték a tudósokat. *Népszabadság*, 2006. október 13., 23. (A beharangozó: „A magyar írók és a szegedi tudósok focimeccsén kezdetben úgy tűnt, hogy a tollforgatók megszégyenülnek, aztán fordítottak a mérkőzésen.")

Brancu, Constantin: *Din culisele supercampioanei*. [Riportkönyv az 1986-ban BEK-győztes Steaua Bukarest mindennapjairól]. Bucureşti, én., Editura „Tempus" SRL

Brändle, Fabian–Koller, Christian: *Goooal! Kultur und Sozialgeschichte des modernen Fußballs*. Zürich, 2002, Orell Füssli Verlag

Brohm, Jean–Perelman, Marc: *Le football, une peste émotionelle*. Paris, 2006, Gallimard (Folie actuelle)

Bromberger, Christian: *Le football, la bagatelle la plus sérieuse du monde*. Paris, 1998, Bayard

Bromberger, Christian–Hayot, Alin–Mariottini, Jean-Marc: *Le match de football. Ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*. Paris, 1995, Éditions de la Maison des sciences de l'homme (MSH)

Bromberger, Christian: *Passions ordinaires. Du match de football au concours de dictée*, Paris, 1998, Bayard (Lásd különösen „A legfontosabb semmiség a világon" című 10. fejezetet!)

Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között. A nemzeti mivolt és a nemzeti kérdés az Új Európában* [Ford. Erdődi Péter]. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó

Bruckner Gábor: Míg a gazda házigazda… Aggódó lengyelek: képes-e teljesíteni az ország az ukránokkal közösen elnyert, 2012-es futball-Eb rendezésével járó feladatokat? *Népszabadság*, 2007. szeptember 12., 23.

Buchwald Péter: Most én kinek szurkoljak? *Korunk*, 2013/január, 117–119.

Búcsú a mágikus magyartól. Puskásért is focizott tegnap a Real Madrid. [Szemelvények a nagy világlapokban közölt Puskás-nekrológokból!]. *Vasárnapi Hírek*, 2006. november 19., 1. és 28.

Búcsú. [A *Magyar Nemzet* vasárnapi képes melléklete Puskásnak az aranycsapat tablójáról vett fotóját, valamint a két túlélő: a gyászoló Grosics és Buzánszky fényképét közlő szöveg nélküli kiadása] *Magyar Nemzet Képeslap*, 2006. december 10., 1–2.

Buda Miklós–Sinkovics Gábor–Tóth Péter: *Rudi Bácsi. Az Illovszky-életregény*, 1922– 2008. Budapest, é.n [2008], Vasas Média és Reklám Kft.

Bugya István: Álság és valóság. Elbukni lehet, feladni nem. *Tubus A Tiszadobiak Lapja*. [Alapította Farkas Béla], 9. évfolyam 7. szám, 1996/ október–november, 20–21. (R.: „a pálya leképezi a társadalmat és még inkább leképezi az öltöző, a klubház […] A kispad világa zárt világ, mégis pontosan tudósít erkölcsi, tudati állapotunkról. A kispad tüzes trón, még annak is, aki félfenékkel ül rajta. Aki csínját-bínját kitanulta már a beltenyészetnek, mert beleszületett, benne és belőle és általa él. Akinek erkölcsi, szellemi anyanyelve a megalkuvás. Nem ütközni a gazdával, nem túlhajszolni lovat, szekeret, mert felborulhat […] Ez jó, ez tehetséges, emez becsületes, pusztuljon tehát, mert kontraszt, mert a rohadás útjában áll, a silányság, a középszerűség útjában áll.")

Bugya I.: Látomás és jelenség. *Tubus A Tiszadobiak Lapja* [keltezetlen faxmásolat Varga Zoltán archívumából, 1996 körül, 23. lap] (R.: „a futball […] az emberi játékosság [homo ludens] legzseniálisabb kitalációja; ez az emberi kultúra tökéletes csodája […] törvényei, stratégiai változatai, minden mérkőzésen, a küzdelem minden pillanatában a kimeríthetetlen emberi […] leleményesség harctere. A játékban komplex lehetőség nyílik az összes lehetséges született és szerzett képesség, az emberi, jellembeli értékek [de még a zsiványság is] maximális kihasználására […] Varga Zoltán csapatjátékos volt […] játékában egyszerre volt jelen az erő, a pengés szellem, az attrakciós mutatvány […] a kiszámíthatatlanság, a célszerűség […] a legzseniálisabb latinok, brazilok, angolszászok és a közép-európaiak valamennyi essenciája [!]")

Bugya István: Sportlegenda. Mi van veled Varga Zoli? *Kórházunk. Jósa András Oktató Kórház Folyóirata*, IV. évfolyam, 3. szám, 2007/ május, 20. [Szabó „Johnny" János tiszadobi fotója Vargával és a szerzővel] (R.: „Varga Zoltán tanú és mérce az igazság és a hazugság ütközetében, ő a számon kérő lelkiismeret, de ő az elrettentő áldozat is egyetlen személyben."; Varga Zoltán monológja: „Túl a hatvanon és magyar edzőként kiérdemelt infarktusaimon, számolnom kell akár a váratlan halállal is. Elfogadhatatlan a gondolat, hogy úgy haljak meg, hogy nincs rend mögöttem és úgy, hogy elhallgatott tanulságok, kimondatlan igazságok terheljék a lelkemet. Már csak ezért is kívánkozik a számvetés: utolsó szó jogán a magam rendjének és a személytelen igazságnak, csak az emberséggel mérlegelt Testamentumát megírni.")

Bugya István: Üzenet (Varga Zoltánnak). *Kórházunk. Jósa András Oktató Kórház Folyóirata*, 2007/május, 20.

Buffon, Gigi – Perrone, Roberto: *Numero 1 – Önéletrajz*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

Bujáki Attila: A magányos labanc. Szekfű Gyula szomorú útja. *168 óra*, 2018. július 12. (A beharangozó: „*A nemzeti önbírálat bajnoka, a keresztény kurzus ideológusa, a 19. századi liberalizmus kérlelhetetlen bírálója, a sztálinizmus társutasa, a hanyatló keresztény középosztály apologétája. Szekfű Gyula a száműzött Rákóczi mesteri portréjával kezdi, az öreg Kossuth szomorkás rajzával végzi. Koszorúkkal kitüntetett professzor, a Bethlen–Klebelsberg-kormányzat tudóssztárja, a nácizmus terjedése miatt aggódó publicista. Az újabb vesztett háború után moszkvai nagykövet, a sztálinizmus diplomáciai kádere. A történelmi középosztály fontosságtudatával indul, alkukban megtört, felesleges emberként végzi pályáját.*)

Bujáki Attila: Puskás. *168 óra*, 2006. november 23., 6–7. (Címlap: Puskás fényképe a londoni 6:3-as tablóról, aláírás: A kapitány!)

Bundula István–Kerényi György: „A Fradiban dolgoztam". Furulyás János, az FTC labdarúgó-szakosztályának elnöke, a klub alelnöke. *Magyar Narancs*, 1997. április 24., 6–7. Vö. –kepi–: Velem nem fogjátok megutáltatni a Fradit! Botrány az FTC háza táján! Eladják az FTC-t?? *PSSZTMAGAZIN*, 1997/július, 18. (R.: „a vezetőségi zenekar hegedűstől furulyásig megbukott Varga alatt".); (burkovits): Egy öregfiú a Bayern Münchenből [Telefoninterjú Varga Zoltánnal]. *Népsport*, 1988. január 5., 6. (R.: „Mai eszemmel sok mindent másképp csinálnék, mint egykor. Talán túl forró fejjel avatkoztam be olyan dolgokba, amelyek legkevésbé rám tartoztak. A mendemondákkal ellentétben viszont soha nem vágytam az Albert-féle császári trón elfoglalására. Ha így lett volna,

akkor bizonyosan otthon maradok. Ám sok hiba volt bennem, hiszen akkoriban az életemet még egy hónapra sem terveztem meg előre.") (Vö. Veress Kata: A fehér holló [Beszélgetés Varga Zoltánnal]. *Budai Polgár*, 1999. március 4., 13–14. [R.: „Megdöbbentő számomra, hogy harminc év elteltével ugyanolyan állapot fogadott [Magyarországon], mint amit annak idején itthagytam [...] amikor Cruyff elment az Ajaxból a Barcelonába, elvileg az ő helyére szerződtettek [...] egy évig ezzel a világbajnoki csapattal edzhettem nap mint nap. De nem tudtam bekerülni a csapatba, ezért elkövettem azt a nagy hibát, hogy elfogadtam a Dortmund hívását [...] Soha semmit, se a disszidálást, se életem egyéb lépéseit nem bántam meg. Ezt viszont nagyon.")

Burkovits Ferenc: Fazekas [László, sz. 1947-ben]: nem vagyok én drága. *Magyar Hírlap*, 2007. november 24., 30. (R.: „az elmúlt huszonöt évben sohasem jutottunk el addig, ha megkerestek is a klubvezetők, hogy tárgyaljunk [...] igazán akkor lennék boldog, ha a tapasztalataimból átadhatnék valamit a magyar labdarúgásnak.") Lásd még: Ballai Attila: Kapából Magyar Varázsló. *Sport plusz*, 2007. december 1., 12–13. (R.: „A Belgiumban élő Fazekas Lászlót harmincezer ember tapsolta hatvanadik születésnapján a Puskás Ferenc Stadionban [...] válogatott mezben 92-t számlál, ezzel Bozsik Józsefet követve második az örökranglistán. De valamiben Puskás Ferenc mögött is második, hisz Öcsi bácsi után csak neki adatott meg, hogy nemzetközi mérkőzés apropóján, tömött lelátók előtt szülinapozzon [...] [Edzőnek Magyarországra] senki sem hívott [...] itthon annyi az okos ember és olyan kiválóak az eredmények, hogy én nem kellettem [...] Nem szoktam tolakodni".) Lásd még ehhez ezt a friss Fazekas-nyilatkozatot: „Azt gyanítom, egykori klubom, az Újpesti Dózsa belügyes hátországa miatt nem kedvelnek odahaza". *Magyar Nemzet*, 2017. november 3., 16.) Vö. Novák Miklós: Vallja, nem nulláról folytatná. Várhidi Péter örömest maradna szövetségi kapitány, de úgy érzi, külföldi szakember szerződtetését tervezik. *Magyar Nemzet*, 2007. november 29., 20.

Burkovits Ferenc: Puskás Ferencnek ajánlaná az első meccsét a Realban. Menedzserének, Laczkó Mihálynak a társaságában tegnap reggel Madridba utazott Szalai Ádám, a Stuttgart korábbi játékosa, hogy a Real Madrid B csapatánál jelentkezzen. *Magyar Hírlap*, 2007. augusztus 14., 22. (R.: „Fantasztikus érzés egy olyan klubhoz utazni, amelyben a magyarságot egykor Puskás Ferenc képviselte, és róla ma is mindenki a legnagyobb elismeréssel, szeretettel beszél [...] én azért utazom Madridba, hogy a munkámmal, a tudásommal, az egész életemmel bizonyítsam, hogy meg tudom állni a helyem még egy ilyen csapatban is, mint a Real Madrid [...] a Real B csapatában állandó helyem lesz. Ha pedig ott tudom hozni a formámat, akkor előbb vagy utóbb magamra húzhatom a sztárklub mezét is [...] ha már ott állok a pálya szélén, akkor felnézek az égre, és Puskás Öcsi bácsinak ajánlom az első szereplésemet.") Vö. b[ocsák].: *Sztárolunk. Magyar tizenévesek külföldi nagycsapatoknál. Sport plusz*, 2007. augusztus 18., 10. (R.: „Nagy dolog: a 19 éves játékost [Szalai Ádámot] szerződtette a Real Madrid [...] Ha abba a csapatba bekerül, elérte, ami csak a legnagyobb magyar labdarúgóknak sikerült [...] egyet tehetünk: szurkolunk neki.") Vö. Kamler János: A legmagasabb szinten [Szalai Ádám évértékelője]. *Nemzeti Sport*, 2018. december 27., 3. (R.: „A kispesti salakpályáról indulva jutottam el a világ egyik legerősebb bajnokságába, januárban lesz kilenc éve, hogy bemutatkoztam a Bundesligában, azóta folyamatosan ott futballozom. Számomra ez a pályaív álomszerű, sokkal többet ér és jelent a szerzett gólok számánál.")

Burucs Kornélia [Az interjút lejegyezte:] Szemtanú. A vendéglős. Fejér Miklós. *História*, 2003/8–9., 40–42. (R.: „Hidegkutinak, aki vitéz Hidegkuti volt, az eredeti neve Dvoracsek volt. " *Uo.* 41.)

Buzánszky Jenő: „A csillag az égen ragyog tovább". Búcsú a legjobb baráttól. *Nemzeti Sport*, 2006. december 9., 3.

Buytendijk, F. J. J.: *Le football. Une étude psychologique*, Paris, 1994 [1952] Desclée de Brouwer, 15–62. (különösen 16–17., 19., 23–24., 25., 38–39., 41–42., 43–45., 54–56., 61–62.) [Az árusításra nem szánt, kis példányszámú könyvecske egy felvágatlan példányát első franciaországi külszolgálatom idején Fekete István kollégám találta egy párizsi 'kuka' mellett, így hasznosításáért – a „véletlenen" kívül – neki jár elsősorban köszönet. – B-K. B.]

Byrka, Delphine: Mondial 2006: et soudain la vague bleue a submergé la France. Le magicien Zidane s'est joué du Brésil qui faisait peur au monde entier. Dans la liesse qui a suivi, notre pays a oublié ses bleus. *Paris Match*, 2006. július 6. – július 12., 37–49. Vö. Clergeat, Romain – Rapaud, Didier:: Aujourd'hui, la France, c'est tout simplement Zidane. *Uo.*, 49.

B. Z. : „Úriember a végtelenségig". Barátai megrendülten nyilatkoztak a napokban elhunyt Ihász Kálmánról. *Nemzeti Sport*, 2019. február 3., 5. Vö. Hegyi Iván: Ihász Kálmán búcsúi. *Népszava, Szép Szó*, 2019. március 2., 6.

Cashmore, Ellis: *Beckham*. Polity Press, 2002, Oxford.

Ch. Gáll András: Fogorvost váltott az állatorvos. Dr. Fenyvesi Mátét egyhangúlag választották meg az FTC ügyvezető elnökének. *Vasárnapi Hírek*, 1999. január 17., 16.

Ch. Gáll András: Henni Géza akrobata volt a Fradi kapujában. *Magyar Nemzet*, 2014. április 8. (https://magyarnemzet.hu/archivum/sport-archivum/henni-geza-akrobata-volt-a-fradi-kapujaban-4071827/)

Ch. Gáll András: Hemző [Károly] optikája: A fényképezőgép poétája a futballpálya szélén érezte magát elemében igazán. (Megjelent a *FourFourTwo magazin* 2016. februári számában; https://www.fourfourtwo.hu/kiallitva/hemzo-optikaja-66401/) (R. „Varga Zoli is ott volt [a tokiói olimpiai válogatottban], de 19 évesen még nem került [csak egyetlen meccsen] pályára, négy évvel később pedig már nem, mert Mexikóvárosból nekivágott egy zuglói kispályás veteránmeccsen szívrohammal végződő, elátkozott világjáró bolyongásának...")

Ch. Gáll András: Az Onódy-ügy. „Bolse vita", a kommunista Budapest éjszakai császára. *FourFourTwo*, 2016/augusztus, 78–89. (Az utolsó mondat: „Legnagyobb bűne talán az volt, hogy megelőzte korát.")

Ch. Gáll András: Emil és a detektívek. Negyedszázada hunyt el minden idők legnagyobb magyar futballmenedzsere. *FourFourTwo*, 2017/szeptember, 84–89. (Megjegyzés: a kötetünkben szereplő Östreicher-portré Ch. G. A. eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján született, de természetesen ezeket is hasznosítottuk! B-K. B.)

Ch. Gáll András: Janus-arcú futball-diktátor. Kutas István életműve halála után tizenhét évvel is heves viták tárgya. *FourFourTwo*, 2017/október, 83–89. (Megjegyzés: a kötetünkben szereplő Kutas-portré Ch. G A eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján születet, de természetesen ezeket is hasznosítottuk! B-K. B.)

Ch. Gáll András: Óriásira nőtt, és az is maradt. Szívós István, az FTC legsikeresebb elnöke 19 éve nem tette be a lábát a klubházba. *Magyar Idők*, 2017. november 25., 19. (R.: A Varga Zoltánnal mint edzővel történt első találkozása felidézése: „Reggel kilenc volt, amikor bejött az irodámba, kért egy fél deci konyakot [...] Nekem már akkor furcsa volt Varga, másnap még inkább: huszonnégy óra leforgása alatt a takarítónőtől kezdve a pályamunkásokig sikerült mindenkivel összevesznie. Hatalmas futballista volt,

de már akkor arra gondoltam, valamiért képtelen volt Nyugaton karriert csinálni, és ez nem lehet véletlen. Azt hiszem, Zoli önmagával volt a legrosszabb viszonyban.")

Ch. Gáll András: A pillanat 17 éves művésze. Kiss Tamás tetszetős Fradi-verő góljával a történelemötöst is kiérdemelte. *Magyar Idők*, 2017. november 28., 19.

Ch. Gáll András: Kevés a pro licenc, jó szem kell! Bálint László, a legendás „Báró" bízik Szergej Rebrov és Marco Rossi sikerességében. *Magyar Idők*, 2018. augusztus 25., 19. (Kiem. mondat: *„A Fradi Baráti Kör elnöke a saját nevelésű játékosokat hiányolja szeretett csapatából."*)

Ch. Gáll András: Nem turistaosztályon. Hihetetlen futballsztorik egy idegenforgalmi munkatárstól. *FourFourTwo*, 2018/február, 84–89.

Ch. Gáll András: Puskás utódja lehetett volna. Ladinszky Attila hat országban varázsolta el az ellenfeleket és a lányokat. *Magyar Nemzet*, 2019. március 30., 19. (R. a beharangozóból: *„Puskás Öcsi mondta róla, hogy az Aranycsapat utáni évtizedek legnagyobb magyar futballistája – lehetett volna".*)

Ch. Gáll András: Sohasem volt egyszerű eset. Tököli Attila már nem reklamál, békében él önmagával és sorsával. *Magyar Nemzet*, 2019. június 29., 19. (R.: [Ch. Gáll kérdése:] „Varga Zoltán valóban el akarta tanácsolni a futballtól 1997–1998 környékén, mondván, hogy alkalmatlan a focira?" [T. A. válasza:] „Azt gondolom, hogy valahol az élet engem igazolt, talán mégsem voltam alkalmatlan a focira. Ennél többet nem is akarok erről mondani.")

Ch. Gáll András – Rossi, Marco: *Marco Rossi – Olasz meló Magyarországon*. Alexandra Könyvesház Kft., Pécs, 2018. (Vö.: Ötvös: Lehetetlen vállalkozás. Portré az (itthon) ismeretlen olaszról, aki csúcsra tör. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. december 29., 15.; Csillag Péter–Tumbász Hédi (fotó): Délolasz futballmesék. *Nemzeti Sport*, 2019. január 2., 6–7.

Claussen, Detlev: *Guttmann Béla. A világfutball legendája*. [Ford. Szakál Gertrúd] Budapest, 2015, Akadémiai Kiadó (Vö. Balog Iván finom megfigyeléseket tartalmazó recenziójával: Angol, azaz skót, jobban mondva zsidó, vagyis magyar. (https://szakirodalom.atlatszo.hu/2016/05/06/angol-azaz-skot-jobban-mondva-zsido-vagyis-magyar/).

Collier, Eric: Analyze. Zidane, Doucouré et les succès de la génération »multi«. *Le Monde*, 2005. augusztus 21–22., 1. és 13. (R.: „az ország, amely egy 1998. júliusi estén »Zidane-t elnökké«, a Fekete-Fehér-Vajszínű Köztársaságévá választotta, úgy tűnt, hogy elfelejtette a francia típusú multikulturializmus eme tagadhatatlan sikerét, hogy annál inkább engedjen a belső meghasonlás kísértésének, jelesül 2002 áprilisa óta.") Vö. Döring, Martin – Osthus, Dietmar: Bleu, Blanc, Beur. Metaphorische Identität, identische Metaphen? Formen und Funktionen der Metaphorik in der franzözischen und deutschen. *Tagespresse zum Mondial 1998, Hamburg*, 1999. február 4.

Collingwood, Robin C.: *The Idea of History*, Oxford University Press, Oxford, 1946.; magyar fordítás: *A Történelem eszméje* [Ford. Orthmayr Imre]. Gondolat, Budapest, 1958. (58, 172–173, 299, 300–301, 309–310, 383–384.)

Corbin, Alin: *Le destin contrasté du football. L'avénement des loisirs*, 1850–1960. Paris, 1995, Aubrier (különösen: 222–226.)

Coup du monde: le rêve s'achève. C'est à la dernière minute du dernier match que la victoire a échappé à la France. [Képes beszámoló a 2006. július 9-i olasz–francia vb-döntőről]. *Paris Match*, 2006. július 12.–július 19., 34–55. (további fotók: 60–63.; a 2006. július 10-i elnöki fogadás fényképét lásd a 68–69. lapon.) (Chirac „csodálatos eposznak" minősítette a francia csapat ezüstérmet érő teljesítményét, s egyebek között kijelentette: „Önök megmutatták Franciaországnak, mondta az államfő, hogy erős, amikor összeszedi a különbözőségben rejlő erejét, és amikor bízik önmagában.")

Courtois, Stéphane: *A kommunizmus fekete könyve. (Büntetés, terror, megtorlás)*. [Ford. Benyhe János]. Budapest, 2000, Nagyvilág

Couzelas, Vivien: Le jour où l'invincible équipe de Hongrie s'est fait voler sa finale de Coupe du Monde. (http://www.youtube.com/watch?v=cKS1cKmsrCI)

Creswell, Peterjon–Evans, Simon: *European Football. A Fan's Handbook*, London, 1997, The Rough Guides

Csalafinta csaló, önmagával házaló Csárdáskirály – így járatták le a megalkuvásra képtelen Varga Zoltánt. (https://pestisracok.hu/csalafinta-csalo-onmagaval-hazalo-csardaskiraly-igy-jarattak-le-megalkuvasra-keptelen-varga-zoltant/)

Csath Magdolna: Föderális kontra nemzetállami Európa. Stratégiai döntés előtt állnak a kontinens döntéshozói. *Magyar Idők*, 2017. december 15., 10. (Az utolsó bekezdés: „Európai Egyesült Államok vagy erős nemzetállamok szövetsége: ezek a jövőt meghatározó utak, amelyek között választanunk kell. A választás pedig döntő hatással lesz mindannyiunkra.")

Császár Ferenc: A nyomorban is lehet csodát alkotni, elődeinknek nem kellettek ehhez milliárdok [olvasói levél]. *Sport plusz*, 2018. január 25., 21. (R.: „A foci nemzeti üggyé vált, megmozdult az egész ország, ha a sportban elért eredményeket bárki veszélyeztetni akarta. Napjainkban talán senki sem hiszi el, hogy a hétvégeken összejött a városok apraja-nagyja, és a mérkőzésről is hosszasan beszélgettek. Időközben felépült a Népstadion, aminek örült az egész ország, kár, hogy ez már a múlté.")

Császár Nagy László: *A bálványok ledőlnek, ugye?* Budapest, 2014, L'Harmattan

Császár Nagy László: A varázslat vége – Albert Flórián 1941–2011. In: *Retro-Sport. Testkultúra, sporttörténet*/2014. Főszerk. Killyéni András, 68–72.

Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. Trezor 1.* Budapest, 1999, Történeti Hivatal. 73–90. (Ferenc József ÁVH-ás hadnagy életrajzi adatai)

Csejtei Dezső: Az európai társadalmak felbomlása. A Nyugat érzéketlen a XX. századi totalitárius rendszerek által okozott megpróbáltatások iránt. *Magyar Idők*, 2017. november 25., 10.

Csanádi Árpád: *Labdarúgás*. Budapest, 1955, Tankönyvkiadó. (Puskás-fotókkal!)

Csanádi Árpád: *Labdarúgás 2. A labdarúgás stratégiája. [Labdarúgás 3. A labdarúgók edzése]* Budapest, 1978, Sport (Puskás-fényképek nélkül!) Vö. Sir Alex Ferguson: „generációm kezdő edzői bibliaként forgatták Csanádi Árpád könyveit." In: Novák [Miklós]: Lovagiasan, ahogy a neve is kötelezi. Sir Alex Ferguson kétnapos látogatása során előadást és sajtótájékoztatót is tartott Budapesten. *Magyar Nemzet*, 2007. január 24., 19. (R.: Sir Alex Ferguson: „Generációm kezdő edzői bibliaként forgatták Csanádi Árpád könyveit.)

Csepelyi Adrienn: *Belemenés*, Budapest, 2018, Európa Kiadó. Vö. Antal Nikolett: Csepelyi Adrienn: Belemenés [recenzió CSA könyvéről]. *ÉS*, 2019. március 14., 19.

Cserényi-Zsitonyányi Ildikó: *Aknamunka – Szabotázsperek a Rákosi-korszakban*. Budapest, 2019, Jaffa Kiadó (Vö. Bertók T.: A szén és az acél országa. Szabotázsperek a Rákosi-korszakban. [Cserényi-Zsitonyányi Ildikó könyvéről])

Csiffáry Gabriella: A magyarság gólöröme (Interjú Grosics Gyulával, az aranycsapat kapusával). *Nagyítás*, 2010. augusztus 18., 1, 5–6.

Csikós László (Soroksár, teljes cím a szerkesztőségben): A hét levele. *Nemzeti Sport*, 1996. november 23. (R.: „úgy látni: a kemény kezű Varga stílusa [sikere] egyeseknek nem tetszik. Történelmi tények igazolják, hogy az újat, a reformot akarókat ellenszenv, sokszor inkvizítorok hada, vérpad várta. No, a Pató Pálok között »csak« cserbenhagyás, fúrás [...] jár nekik.") Vö. Sinkovics Gábor: Furulyás János: „Félek, hogy Varga Zoltán bőrére megy a játék..." Ez már a szakosztályelnöknek is... sokk. *Nemzeti Sport*, 1996. november 28., 3.

Csillag István: Két jóbarát. [Bozsik és Puskás] In Szepesi György –Lukács László [szerk.]: *25 sportoló elmondja*. Budapest, 1954, A Magyarok Világszövetsége kiadása, 5–8.

Csillag István: Dr. Balszélső. Ein Klasse-Außen: Fenyvesi! *Labdarúgás*, 1964/1., 8–9. (Vö. Morvay Tihamér: Szúrópróba. *Labdarúgás*, 1966/4., 13.)

Cs. I.: Gólkirályok. Albert Flórián, Bene Ferenc, Tichy Lajos. *Labdarúgás*, 1965/9., 3.

Csillag István: Egy fecske nem csinál nyarat? De jó őszt – igen [Balogh II. Sándor portréja]. *Labdarúgás*, 1965/11., 4–5.

Cs. I.: Öt évtized a pályán. Sebes Gusztáv nyugalomba vonult. *Labdarúgás*, 1966/3.,13.

Csillag István: A sorsa lett a futball. Czeisler Lajos haza akar költözni. *Labdarúgás*, 1966/5., 9.

Csillag István: Volt egyszer egy futballista... [Szojka Ferenc portréja]. *Labdarúgás*, 1966/6., 9.

Csillag István: Albert sem próféta a saját hazájában. *Labdarúgás*, 1968/6., 8–9. (Részlet egy Albert-monológból: „Én szeretni akarom Varga Zolit. Becsülöm kivételes képességeit. A véleményem, hogy egy jó csapatban legalább négy-öt klasszisnak kell együtt futballoznia. Enélkül nem megy! És az se baj, ha ezek a klasszis futballisták a pályán kívül nem találkoznak; a labdáik keressék egymást! Mert remélem, azt senki sem gondolja komolyan, hogy nem Zolinak adom a labdát, ha jó helyzetben látom. Sokan hányták már a szememre, hogy Varga Zoli nem akar másodhegedűs lenni. Erről csak annyit mondhatok, én meg nem akarok prímás lenni. Ez nem nyilatkozat kérdése. Az ilyesmi a pályán dől el. A labdarúgás olyan dráma, amelyben a mérkőzés közben tudjuk csak meg, hogy ki a főhős. Úgy is fogalmazhatnám, hogy ezen a szabadtéri színpadon hétről hétre újraosztják a szerepeket. Nem is osztják: magunknak osztjuk. Meg kell harcolni érte. Bennem nincs Varga-ügy. Egyszer meg kellene kérdezni Zolit, benne él-e Albert-ügy. [És megadja Varga Zoltán lakásának telefonszámát.]"; A történeti hűség kedvéért: ez saját korábbi lakása volt, amelyhez Varga épp Albert révén jutott. – B-K. B.] Vö. (R.: „– Szeretsz Albert mellett futballozni? – Nagyon! Azt nem lehet elmondani, hogy Flóri micsoda játékos! Imádok neki labdát adni, s azt hiszem ő is nekem. A magánéletben? Nem, mi csak a pályán vagyunk jó barátok. Ennek azonban ne tulajdonítsanak semmiféle jelentőséget. Hiszen említettem már, hogy különösebben nem barátkozom senkivel. Egyébként... Mielőtt még elhangzana a kérdés, hogy volt-e valaha is ideálom, hadd feleljek gyorsan: nem volt. És most sincs. Én mindenféle futballt szeretek, amely a technikán alapul, és még nézni sem tudom azt a labdarúgást, amelyből éppen ez hiányzik...")

Csillag István: A szurkoló arca. A költő. [Az akkor hatvanéves Zelk Zoltán, korábban szatmári, majd 1934 óta zuglói lakos futballimádatának foglalata]. *Labdarúgás*, 1967/május, 9–10. (R.: „Nálunk még mindig gyanús az az író vagy költő, aki szabad idejében múzsája helyett egy balszélsőt, vagy egy jobbösszekötőt csodál boszorkányos cseleiért, bombaerős kapuralövéseiért. Pedig ami hozzátartozik az élethez, ami állandó kavargásban tartja milliók képzeletét, ott az író sem lehet közömbös.") Vö. Zelk Zoltán három írása. *Sportfogadás*, 2001. június 9., 1. (Az újraközölt tárcák, sorrendben: A foci öröméről; Mi lett volna akkor, ha...; Lottónyeremény.)

Csillag István: A szurkoló arca. Az UEFA-alelnök. [Barcs-portré, MTK-vonzalmakkal] *Labdarúgás*, 1967/10., 11. (R.: „Tizenhárom éves voltam, amikor Nagyváradról feljöttem Budapestre. 42 éve éppen ennek.") Vö. Barcs Sándor 95 éves. *Népszava*, 2007. november 10., 14. (R.: „Ma 95 éves Barcs Sándor, a Nemzetközi [FIFA] és az Európai Labdarúgó-szövetség [UEFA] korábbi alelnöke, a magyar szövetség [MLSZ] korábbi vezérigazgatója. »A mai napig frissnek érzem magam, bár az tagadhatatlan, jobban örülnék, ha megállíthatnám az időt« – mondta Barcs.") Lásd még: Lakat T. Károly: Milyen elnök kell nekünk, milyen elnök pompás? *Sport plusz*, 2007. december 15., 10. (R.: „Barcs Sándor [...] igazi »européer«, hallatlanul művelt, tájékozott, olvasott ember – nemrég ünnepelte 95. születésnapját! –, aki a magyar mellett a nemzetközi futballéletben is jelentős karriert futott be [...] UEFA és FIFA-alelnök is volt, mi több, egy éven át az UEFA elnöki [!] pozícióját is betöltötte.")

Csillag István: Milyen cipőt nyerne Deák? *Népsport*, 1968. dec. 15., 5.

Csillag István: Császár?... Ember?... [Portré a súlyos térdsérüléséből felépülő Albert Flóriánnal]. *Labdarúgás*, 1970/4., 10.

Csillag Péter: „Az 1953. November 25-én lejátszott Anglia–Magyarország találkozó mérföldkő a sportág történetében, Puskásék 6:3-as győzelmének megítélése mégis ellentmondásos volt az elmúlt hat évtizedben". *Hatháróm: Nemzeti Sportmagazin*, 2013. november 25. (hétfő)

Csillag Péter: BL-döntőn jártam – a legfontosabb európai kupamérkőzés egy magyar újságíró szemével. ME.DOk, 2012/1., 129–140. (Kiadja a Kolozsvári Kommunikáció és Médiakutató Intézet)

Csillag Péter: Kolozsvári futballmítoszok – Egy rejtőzködő klub jellemrajza, a valós és vélt kötődések szerepe a CFR 1907 Cluj magyarországi megítélésében. (https://www.erdelyitarsadalom.ro/61-hungarian/korabbi-szamok/xiii-evfolyam-2-szam-2015-2/388-csillag-peter-kolozsvari-futballmitoszok-egy-rejtozkoedo-klub-jellemrajza-a-valos-es-velt-koetodesek-szerepe-a-cfr-1907-cluj-magyarorszagi-megiteleseben.html)

Csillag Péter: A közérzet süppedéke. Futball és irodalom – Szabó Lőrinc fiókba tett világbajnoki kudarcverse. [SZ. L.: Vereség után]. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. szeptember 18., IV. (R.: Horányi Károly véleményéből: „Ebben a versben Szabó Lőrinc azt a kollektív, a társadalom majd minden rétegét átjáró bizakodást siratta el, hogy ez a nép egy vesztes háború után is dicsőséget képes szerezni, hogy valamiben első lesz. Ha nem tudott megmutatkozni a világ előtt kultúrájában vagy történelmében, akkor megmutatkozik abban a sportban, melyre inkább figyel a világ." In: Horányi Károly [szerk.]: „A megélt költemény".

Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával, 1933–1957. *Szabó Lőrinc füzetek* 4. Miskolc, 2003., az előszóban.

Csillag Péter: Tempó, magyarok. Futball és irodalom – Márai Sándor szerint, aki szerint „a sport hülyít". *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. november 27., IV. (R: „Egy délután szabadság, egy ordításnyi szabadság. Ebben a tikkadt, fáradt, elkínzott magyar életben, ahol mindenki nyaka körül érzi a selyemzsinórt, amit szűk piac, gyenge termés, senyvedő fogyasztás és mohó adók fonnak a mindennapi élet köré, ahol mindenki áment mond és esőt vár, ahol az emberek sorszámnak érzik magukat a halni-indulás lassú listáján, ahol fanyar a mosoly és bágyadt a tiltakozás, ahol mindenki reá bízta már magát a rezsimre, politikában és művészetben, erkölcsben és véleményben, ebben az egész, ha akarjátok trianoni életben ez a füves pálya vasárnap délután az egyetlen terep [...] ahol mindenki szíve szerint, felelőtlenül, egész lelkével ordíthat egyet. Kritizálhat. [...] S messze túl egy piszkos labda gurulási lehetőségein mindenki az élete egy feszültségét ordítja ki a levegőbe".)

Csillag Péter: Ajándék Loki-mez. *Nemzeti Sport*, 2018. március 14., 6. (Kiem. mondat: „Névre szóló dresszt kapott Roberto Baggio, mielőtt megkoszorúzta Buzánszky Jenő szobrát és köszöntötte a magyar edzőket.")

Csillag Péter: Visszalopott futball. Interjú Péter Lászlóval, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem oktatójával. *Nemzeti Sport*, 2018. március 13., 7. (http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/hegyi-meccsnezes-avagy-visszalopott-futball-erdelyben-2624209): (A beharangozó: „A *Ceauşescu-rendszer alternatív nyilvánosságát, a forradalom előszelét látja a hetvenes, nyolcvanas évekbeli* ERDÉLYI HEGYI MECCSNÉZÉSEK *történetében a témának könyvet szentelő szociológus.")* [Sportmédia, történelem, Hátsó füves. A múlt héten tartották Kolozsváron a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a 7. Szociológus Napokat, a háromnapos program első szekciója a Sport és társadalom téma köré szerveződött. Előadást tartott Péter László házigazda az erdélyi hegyi meccsnézések tanulságairól, Kovács Ágnes olimpiai bajnok úszó, a Testnevelési Egyetem PhD kandidátusa az élsportolók és a média viszonyáról, továbbá Szegedi Péter szociológus a magyar futballtörténet 1938 előtti kérdéseiről, jelen cikk szerzője, Csillag Péter pedig a Hátsó füves országjáró sorozat társadalmi tanulságairól beszélt." A három évvel korábbi, nagy visszhangot kiváltó előzmény: Csillag Péter: Szabadság a hegyen. (http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/szabadsag-a-hegyen-meccsnezes-ceausescu-romaniajaban-2433939). Ld. még: Péter László: Szabadság a hegyen. Tiltott labdarúgás Ceauşescu Romániájában. (https://www.szociologusnapok.ro/hu/elozo-evek/elozo-evek-eloadasai/peter-laszlo-szabadsag-a-hegyen-tiltott-labdarugas-ceausescu-romaniajaban.html); továbbá Csillag Péter: „Szabadság a hegyen: erdélyi magyar meccsnézés Ceauşescu Romániájában (közzétéve: 2015.08.24; frissítve: 2015.08.24 18:19)

Csillag Péter: Nem remeghet a kéz. Interjú Abraham Kleinnel, a három világbajnokságot megjárt FIFA-bíróval. *Nemzeti Sport*, 2018. március 20., 20. (Kiemelt mondat: „*Szabóműhelytől a rivaldafényig: a temesvári [magyar] zsidó családba született világhírű játékvezető a világháborús tragédiák után sem fújt a németek ellen* [...].")

Csillag Péter: Kossuth, a meccs hőse. Futball és irodalom – Rejtő Jenő, aki a magyarok legjobbjának a torinói szobrot látta. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. április 23., IV.

Csillag Péter: Horthy Miklós meccsei. Magyarország kormányzója és a labdarúgás. *Rubicon*, 2018, 6., 26–31.

Csillag Péter: Az évszázad mérkőzésének politikai háttere. *Rubicon*, 2018/6., 65–73

Csillag Péter: Éles szemmel, biztos kézzel. A nevezetes Albert-fotó titkáról is lerántották a leplet a Magyar Sport Házában [Rédei Ferenc emlékei Farkas József elhíresült Albert-fotójáról]. *Nemzeti Sport*, 2018. október 13., 20. (R.: „Farkas Józsitól tudom, hogy a szóban forgó jelenetnél Albert megcsúszott, alig találta el a labdát, és végül elesett.")

Csillag Péter: A vb-arany nem orvosság. [interjú Frédéric Rasera francia szociológussal]; „Sokgyökerű ország a miénk." [interjú Jérôme Champagne francia sportvezetővel]; Zidane fejese korszakhatár. [Interjú Borsi-Kálmán Béla magyar történésszel], *Nemzeti Sport. Hosszabbítás*, 2018. november 3., IV–V.

Csillag Péter: Csók és limonádé. Futball és irodalom – Az első magyar sportnovella–gyűjtemény. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. november 12., IV. (A beharangozó: „*Az 1913-ban megjelent első magyar sportnovellás kötet hőseit ugyanaz a vágy hajtja: sportsikereik segítségével elnyerni a szívbéli kedves rokonszenvét.*")

Csillag Péter: Álruhás román–magyar. Futball és politika – 1927: Egy majdnem válogatottmérkőzés története. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. január 7., III. (A beharangozó: „*Lett volna Bukarestben egy magyar–román meccs, amelyet a politika ármánykodása folytán végül Aradon játszott le egymással Magyarország és Románia helyett Budapest és Erdély válogatottja. Némileg nehezítették a hazai csapat összeállítását a kezdés előtti játékosletartóztatások, a román címeres mez helyett viszont már nem tudtak újat keríteni. Abszurd történet 1927-ből.*")

Csillag Péter: Költői gólok az Üllői úton. Futball és irodalom – Miatyánk helyett csapat-összeállítást mormolt a templomban Kormos István. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. január 21., IV. (R. a beharangozóból: „*A legenda szerint a magyar irodalom képviselői közül futballistaként Kormos István [1923–1977] vitte a legtöbbre* [...] *a harmincas-negyvenes évek fordulóján a Ferencváros első csapatának küszöbén toporgott, sőt egyszer át is lépett rajta.*")

Csillag Péter: A Juventus magyar gólkirálya: Hirzer Ferenc. [Gellén Csaba és Gellén Soma kutatási eredményeinek felhasználásával]. *Nemzeti Sport, Hosszabbítás*. 2019. március 16., II–III.

Csillag Péter: Kivégzett főszerkesztő. A politika árnyékában – A Népsport-történet gyászos fejezete. [Marschall László (1916–1949) ártatlanul kivégzett egykori 'spanyolos' kommunista története]. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. március 18., IV.

Csillag Péter: Kolozsvár kincse. *Nemzeti Sport, Hátsó füves. Barangolás a magyar futball rejtett tájain*, 2019. április 18., 20. (A beharangozó: „*Kivételes fotógyűjtemény került elő a szekrény mélyéről egy elfeledett* **erdélyi kapus,** *a négyszeres román válogatott Szathmári Elek [1903–1973] hagyatékából.*")

Csillag Péter: *Ady stoplisban. Klasszikus magyar írók a futballról.* Budapest, 2019, Jaffa Kiadó. (Vö. M. P.: *Ez történt.* Ady stoplisban. [CSP könyvének beharangozója] *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. június 18., III.

Csillag Péter: Tiszaszederkény árnyékában 1969 – Ötven esztendeje játszotta madridi búcsúmeccsét Puskás Ferenc. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. június 18., I.

Csillag Péter: Emlékezés – Negyven esztendeje hunyt el Kocsis Sándor. Egy hittanos lázadása. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. július 22., III.

Csillag Péter: Az utolsó vb-ezüstérmes. [Interjú a Pozsonyban élő Molnár Pállal, az 1962-es chilei vb-n második helyezést elért csehszlovák válogatott csatárával, aki hússzor szerepelt északi szomszédunk nemzeti csapatában]. *Nemzeti Sport, Hosszabbítás.* 2019. augusztus 24., IV–V. (R. : „Ferdinand Daucík, az Ipolyságban született, Pozsonyból induló edző [Kubala László apósa és *barcelonai trénere] csábította őt [Molnár Pált] és néhány társát* Spanyolországba.") Vö. uő.: Marseille titkai. Interjú Vencel Sándorral, az Eb-győztes Csehszlovákia és a KEK-aranyérmes Slovan kapusával. *Uo.* (R.: „[A magyarok] nagyon rosszul játszottak, gyenge napot fogtak ki.")

Csillag Péter–Szabó Miklós: A traktor nem hazudik... A Lanz Bulldog legendája: Somogytarnócán az állami gazdaság dolgozói gyanút fogtak, az 1954-es vb-döntős vereség után megjelentek náluk a nyugatnémet csodagépek. *Nemzeti Sport, Hátsó füves. Barangolás a magyar futball rejtett tájain,* 2019. május 16., 8. (R. [Simon János 71 éves barcsi lakos gyermekkori reminiszcenciáiból és az 1954. május 23-i 7:1-es magyar–angolon rendvédelmi feladatot ellátó egykori sorkatona, a 86 éves Rezsonya István s.tarnóci nyugdíjas emlékeiből]: *„Apámtól tudom, hogy [az] akkoriban elterjedt traktorok miatt kellett lefeküdnünk a németeknek* [...] *Pestről jött a hír, hogy Sebes Gusztáv lakását szétverték. A somogytarnóciaknak szemet szúrt, hogy egy-másfél héttel a vesztes vb-döntő után egyszer csak megjelentek az itteni állami gazdaságban a nyugatnémet Lanz Bulldog traktorok* [...] *országszerte tízezerszám érkezett akkor a típus a téeszekbe, gazdaságokba* [...] *Beszélték, hogy azért kaptuk, mert így fizettek a németek a vb-döntőért* [...] *Úgy mondták akkoriban, hogy jöhetnek haza a fiúk gyorsvonattal, jöhetnek haza személlyel, csak ne Sebessel..*")

Csinta Samu: Magyar veszély. *Nemzeti Sport*, 2018. február 13., 2. (Kiem. mondat: *„Ebbe a sorozatba* [...] *bőven beleillene azoknak a magyar neveknek és a hozzájuk fűződő teljesítményeknek a köztudatba emelése* [...] *amelyek nélkül az elmúlt száz év Romániája – és az egyetemes magyar sport is – sokkal szegényebb lenne.*") (R.: „Nem nyerheti meg magyar csapat a román bajnokságot éppen a centenárium esztendejében!" [George Becali, a „Steaua Bucureşti labdarúgóklub juhászmilliomos tulajdonosának" megnyilatkozása és annak értelmezése.]

Csizmadia Ervin: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, 2017, Gondolat

Csizmadia Miklós [1991 és 1995 között a berni magyar külképviselet sajtóattaséja]: Az Asztaltól Bernig. In: *Az Asztal a Vörös Postakocsiban 1971–1996.* [Szerk. Guba Ferenc és Kun Ferencz]. Budapest, 1996, Kiadja az Asztal és társai, 6–7. (R.: „A Wankdorf Stadion mellett elhaladva gyakran eszembe jut, mennyire nem értettem négyéves koromban, hogy miért nem emelnek fel a felnőttek lelkesen a levegőbe, ha a rádióban gólt kiáltanak, hiszen két alkalommal ezt tették, és csak utána szoktak le ezen jó tulajdonságukról. Két évtized kellett, hogy rájöjjek, melyik mérkőzésről származnak ezek a korai emlékeim.")

Csordás Lajos: Puskásék még Kispesten laknak. Utcát és iskolát is elneveznek a világhírű futballistáról. *Népszabadság,* 2006. november 27., 4.

Csurka Gergely: Dőlt a vödör. *Nemzeti Sport,* 2017. június 17., 2. (Kiem. mondat: *„Ha másból nem, abból lemérhették volna a szerencsefaktort a magyar futballban tevékenykedők, hogy egyetlen hősünk sem kapott normális szerződést normális csapatnál.*")

Csurka Gergely: **Zsóry Dániel győzött!** A Ferencvárosnak lőtt szépségdíjas góljával a tizennyolc esztendős csatár Lionel Messit és Juan Quinterót előzte meg. *Nemzeti Sport,* 2019. szeptember 24., 4–5. Vö. Fábik: Zsóry Dániel Lionel Messi és a világ előtt. **Zsóry gólja a legeslegszebb.** A 18 éves magyar játékos nyerte el a Puskás-díjat a FIFA milánói gáláján. *Magyar Nemzet,* 2019. szeptember 24., 1. és 20. Ld. még: Csurka Gergely: A Puskás-díj hazatért. Magasan a léc. FIFA-GÁLA. *Nemzeti Sport,* 2019. szeptember 25., 1., 4–5. (Kiem. mondat: **„Zsóry Dániel: Ezzel a góllal nagyon magasra tettem a lécet magamnak."** A beharangozó: *„Zsóry Dániel, a Mol Fehérvár 18 éves exdebreceni csatára hétfő este a milánói Scalában megkapta az egyik legrangosabb egyéni elismerést, hazatérve pedig azt mondta, nem tart attól, hogy elszalad vele a ló.*") Lásd továbbá: Szöllősy György: Világszám és jelkép. *uo.* 2. (R.: „Zsóry Dániel sikere, világraszóló Puskás-díja óhatatlanul jelkép. Jelképe a magyar futball megújulásának, a múltat, Puskásék dicsőségét a mai fiatalokhoz kapcsoló sikereknek, jelképe a tizennyolc éves Puskásra és Zsóryra egyaránt jellemző világmegváltó ambícióknak."); Pór Károly: Gyógyítható magyar beteg. *Uo.* 2. (Kiem. mondat: *„Adjuk meg az esélyt, hogy Zsóry Dániel vagányságát, Szoboszlai Dominik tehetségét, Sigér Dávis kitartását helyezzük példaként a jövő generációi elé.*"); Ch. Gáll András: **Együtt aludt a Puskás díjjal.** Zsóry Dániel számára nem kérdés, hogy magyar válogatott szeretne lenni. *Magyar Nemzet,* 2019. szeptember 25., 20.; Csinta Samu: A választás. *Uo.* Ld. még: B. Z.: Válogatottság? Nem lehet vita! *Nemzeti Sport,* 2019. szeptember 25., 3.; Lakat T. Károly: Zsóry olyan góllal lett Puskás–díjas, amilyet Puskás Öcsi sohasem tudott volna rúgni... *Sport plusz,* 2019. szeptember 26., 7.; Népszava: Zsóri máris Koplárovics útján. *Népszava,* szeptember 25., 14. (R.: „Zsóri az eltelt hét hónapban sem ilyet, sem más gólt nem szerzett: sem Debrecenben, sem új csapatában, a Fehérvárban. Ilyeténképpen eddig tökéletesen kopírozza Koplárovics Béla pályafutását, aki anno a Zalaegerszeg színeiben alázta a Manchester Unitedet.") Vö. Ch. Gáll András: A mi díjasunk. *Magyar Nemzet,* 2019. szeptember 28.,20. (R.: [a Népszava cikkírója] „hite szerint – véletlen, szerencsés mozdulat, no meg természetesen a kormánypropaganda és a lakájmédia mesterkedései következtében nyerte el a futballvilág egyik legértékesebb és történetesen a legismertebb, valaha volt legnagyszerűbb magyar labdarúgó nevét viselő tórfeáját.")

Csúszós talajon ragyogó játékkal fektette kétvállra a NAC a tartalékos, végül 9 főre olvadó Kispestet. Nagyvárad–Kispest 3:0 (1:0); Góllövő: Sárvári, Szegedi, Kovács II.; Nagyvárad [1943. december 5.], 5000 néző. Vezette: Kiss M. E. [Puskás Ferenc első NB I.-es mérkőzése]. *Nemzeti Sport,* 1943. december 6., 2. (Részlet a bírálatból: „A csatárok közül Egresi emelkedett ki [...] A többi csatár szürkén játszott.")

Czeglédy Sándor: Bernabéu jubileuma. [Santiago Bernabéu de Yeste, 1943-tól a Real Madrid elnöke, portréja] *Labdarúgás,* 1968/9., 30.

[Dr.] Czeglédy Sándor (Hull): Gento is abbahagyta. *Labdarúgás,* 1971/9., 20.

Czeglédi Sándor: A Real Madrid tízéves EK-szerepléséről számokban. *Labdarúgás,* 1965/8., 12.

Czeizel Endre: A *magyarság genetikája* [Második, korszerűsített kiadás]. Budapest, 2003, Galenus Kiadó. Vö. *Mi a magyar?* [Tizenhárom tanulmány Gerő András előszavával; Szerk. Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály]. Budapest, 2005, Habsburg Történeti Intézet– Rubicon Kiadó (Lásd még: Ki a magyar? Nagy Boldizsár nemzetközi jogásszal Rádai Eszter készített interjút. *ÉS,* 2006. március 10., 3.)

Czene Gábor: „Bosszút álltak rajtunk!" A cigány fociválogatott esete az MLSZ-szel. *Népszabadság,* 2006. április 26., 4. Vö. Falusy Zsigmond: Ácsi, Milán! [Arcok – Mezei István] *Népszabadság* [Hétvége], 2007. október 6., 7. (R.: „Puskás Ferencnek [...] rögtön megtetszett a roma tizenegy ötlete. Nem sokkal később cigány labdarúgótornát rendeztek Balassagyarmaton, ahol az a két gárda

is megmérkőzött, amelyet Puskás és Mezei állított össze a legjobbakból. Mezeiék 3:2-re nyertek, Puskás Öcsi pedig ezzel a sporttörténeti mondattal gratulált: szétrúgom a seggedet. Az aranylábú cigányok az ezt követő években ronggyá verték a világot.")

Czibor is jelentett Puskásról, *Blikk-információ,* 2017. nov. 28. 18:10

Czibor és a hátbavert ávéhás – az elüldözött zseni és a felejthetetlen gól. – Mező Gábor (online: https://pestisracok.hu/czibor-es-hatbavert-avehas-az-eluldozott-zseni-es-felejthetetlen-gol/)

Czoch Gábor–Szegedi Péter: Párhuzamos életrajzok. Ezüstkapitányok. Dr. Dietz Károly és Sebes Gusztáv. *Magyar Narancs,* 2010. július 15., 22–24.

Čĕrný, Jïrí: *A futballról komolyan. Kísérlet a játék fenomenológiájára.* [Ford. Bojtár Endre]. Budapest, 1971, Gondolat. Vö. Kolár, František: A Slavia és a Sparta „kibékíthetetlen" rivalizálása. Fejezet a cseh labdarúgás történetéből. [Ford. Dürr Éva]. *Korall.* Társadalomtörténeti folyóirat, 2002/7–8., 95–116. (különösen a Mi a futball? című rész! *Uo.* 95–97.)

Danancher, Thibaut–Schneider, Romain: Licencié par le Paris-SG [Vikash Dhorasoo szerződésbontásáról]. *Le Figaro,* 2006. október 12. Lásd még: Schneider, Grégory: Dhorasoo, le désaccord permanent. Foot. Le milieu du PSG pourrait être le premier joueur français licencié pour motif disciplinaire. *Libération,* 2006. október 5., 22.; Delerm, Philippe: Coup d'envoi. Plaidoyer pour Vikash Dhorasoo. *Le Figaro,* 2006. október 13. (R.: „Comment penser que l'épisode du film tourné pendant le Mondial n'est pas en rapport directe avec tout ce qui a suivi ? [...] Difficil d'être intelligent dans le football. [Hogyan is lehetne elgondolni, hogy a világbajnokság alatt forgatott film epizódja nincs közvetlen összefüggésben mindazzal, ami ez után következett? [...] Nehéz intelligensnek lenni a futballban.]")

Darvasi László: A brazilok labdája. In: Darvasi László: *Szerelmem, Dumumba elvtársnő. Magyar novellák.* Pécs, 1998, Jelenkor Kiadó, 3–16.

Darvasi László: *A titokzatos világválogatott. A labdarúgás története.* Budapest, 2006, Magvető (Vö. Papp Sándor Zsigmond: A világ, és ami még benne van. *ÉS,* 2006. június 9., 29.; Valuska László: A titokzatos világválogatott. *Kritika,* 2007/7–8., 47.); Fodor Péter: A labdarúgás metafizikus olvasata [Darvasi László: A titokzatos világválogatott]. *Alföld,* 2007/8., 99–104.

Darvasi László: A cserejátékos. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. április 21., 10.

Darvasi–Sausics–Sz. Bíró: A csel, a passz és az evolúció. *ÉS,* 2018. július 13., 6.

DÁVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965,* Erdélyi Múzeum-Egyesület–Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.

Deák Zsigmond: Berci bácsi is köszönte. Bicskeit a csúfos eredmény és a szidalom késztette lemondásra – Billen az utód [Bicskei Bertalan és az Újpest szakításának körülményeiről]. *Magyar Nemzet,* 2006. július 15., 19. (R.: [edzői pályafutásom során] „Ilyen még nem volt, összességében több siker ért, mint kudarc.") Vö. Pintér Patrick: Európában elfelejtve. Egzotikus tájak kárpótolták a magyar szakvezetőket [Körkép a magyar edzők külföldi alkalmazásáról az elmúlt két évtizedben]. *Magyar Nemzet,* 2007. július 19., 19.; Gyenes András: Mezey: pitiáner alakok oktatnak ki! Száműzetésben. Az egykori szövetségi kapitány itthon nem kell, a FIFA-nak viszont igen. *Vasárnap Reggel,* 2006. december 10., 13. (R.: „A tehetségek csak úgy tudnak kibontakozni, csúcsra érni, ha mellettük rutinos, tapasztalt játékosok vannak. A most elvesztett csodálatos Puskás Öcsi is úgy kezdte a címeres mezben, hogy Szusza és Zsengellér volt a partnere.")

Deák Zsigmond: Gyász és színház. Sok ezren róttták le kegyeletüket Puskás Ferenc ravatalánál a Szent István-bazilikában. *Magyar Nemzet,* 2006. december 8., 5.

Deák Zsigmond: Ma búcsúzunk Puskás Ferenctől. Nemzeti gyásznap a labdarúgó-legendáért. Ma délután két órakor nyitják meg a Puskás Ferenc Stadion kapuit, a temetés négykor kezdődik. Díszsírhely a Bazilikában. *Magyar Nemzet,* 2006. december 9., 1. és 4.

Deák Zsigmond: Nem működött a modell. Dénes Ferenc szerint utólag lehet racionalizálni a lengyel–ukrán sikert. *Magyar Nemzet,* 2007. április 21., 20. (R.: „– Higgadjunk le, s elemezzük, miért vesztettük el annyira politikai és egyéb vonzóerőnket, hogy kiváló pályázattal is csak nulla pontot értünk el.") Vö. Ballai Attila–Fabik Tibor: Vajon ki ejtett át és kit Cardiffban? Csak itthon szereztek támogatókat. Vagy az UEFA ejtette át a magyar–horvát pályázati bizottságot, vagy az a közvéleményt. *Magyar Nemzet,* 2007. április 20., 1. és 20.

Deák Zsigmond: Mcgregorián. *Nemzeti Sport,* 2019. április 4.,2, (R.: „Ha ma élne, a televízió és az internet korában, Puskás Ferenc a legnagyobb labdarúgó lenne, nemcsak itt a Földön, hanem még a Holdon is." [Edson Arantes do Nascimento (Pelé) véleménye]

Dehnhardt, Sebastian: *Das Wunder von Bern. Die Wahre Geschichte* [Herausgegeben von Guido Knopp]. München–Zürich, 2004, Wilhelm Heine Verlag. Vö. Kő András: Ezüstkeringő. Filmet forgatnak az 1954-es berni futballdöntőről – Kalocsay Géza emlékezik a drámai napokra. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2003. augusztus 9., 31. (R.: „Puskás lába. Hogy teljesen rendbe jött-e azután, hogy Liebrich az első, a németek elleni 8:3-as meccsen lerúgta. Kalocsay érvelése [...] »ha Sebes nem teszi be a döntőn Puskást, és kikapunk – megölik [...] Én is betettem volna.« [...] Azt is elmondja a rendező [Sebastian Denhardt], hogy kiderült: Liebrich [...] két évvel a világbajnoki mérkőzéssorozat előtt börtönben ült.") Vö. Gerzsenyi Tibor: Dr. Kalocsay Géza. *Bereg-Info,* 1998. március 2–8. [A Beregszászon született, kétszeres csehszlovák, kétszeres magyar és háromszoros francia ligaválogatott futballista, majd neves edző kisportéja]

Delanoë, Régis: La triste fin de Sándor Kocsis. (Onine: https://www.sofoot.com/la-triste-fin-de-sandor-kocsis-205077.html)

Dekázás Madridban. Puskás Ferenc albumából. *Itthon. Nemzeti Kulturális Havilap* [Pozsony], 2007/Böjtelő hava, 45–47.

[Dr.] Demjén László: A *Nagyváradi AC a magyar nemzeti bajnokságban 1941–44 – Az első vidéki labdarúgó-bajnokcsapat története,* Kecskemét, 1989, Középületépítő Vállalat

Dénes Ferenc–András Kriszta [szerk.]: Fociüzlet. *Replika,* 27. szám, 1997/szeptember, 141–169. [összeállítás] (Dénes Ferenc: Lövésből lesz... A hivatásos magyar labdarúgás átalakulásának közgazdasági alapjai, *uo.* 143–151.; Horváth Sándor: A hazai futballüzlet fejlesztésének feltételei, *uo.* 153–160.; Itt a márka? Interjú Bayer Józseffel. [Az interjút készítette Dénes Ferenc] *uo.* 161–164.; Bajnokcsapat? Interjú Nyilasi Tiborral. [Az interjút készítette Dénes Ferenc és András Kriszta] *uo.* 165–166.; Gólhelyzet. Interjú Mezey Györggyel. [Az interjút András Kriszta és Tamás Tibor készítette] *uo.* 167–169.) Lásd még: Dénes Ferenc: A futball eladásának közgazdasági alapjai. *Marketing Menedzsment,* 1998/3., 9–17.; Uő.: Erősödő futballvárosok. *Világgazdaság,* 2003. október 9., 14.

Dénes Tamás: A nemzet bombázói. A magyar futball gólkirályai. *Rubicon,* 2018/6., 33–41.

Dénes Tamás: *Real Madrid*. Második, bővített kiadás. Budapest, 2002, Aréna 2000

Dénes Tamás–Peterdi Pál–Rochy Zoltán–Selmeci József: *Kalandozó magyar labdarúgók*. Budapest, 1999, Aréna 2000 Kiadó. Lásd újabban: Dénes Tamás: Oscar-díjat kapott a magyar futballista. Franciák. A profi futball első 12 évében mindig szerepelt honfitársunk a bajnok- vagy kupagyőztes csapatban. (Kancsar József, Újlaki József, Désiré Koranyi és Simonyi András kisportréi). *Vasárnap Reggel*, 2007. december 16., 11. (R.: „Ujlaki [...] a Kőbánya kölyökcsapatában az ugyancsak 1929-es Kocsis Sándor, a Ganzban Kubala László méltó társa volt. Franciaországban 21 válogatott mecscsén 10 gólt lőtt, 1953-ban meghívták az Európa-válogatottba.")

Dénes Tamás–Hegyi Iván–Lakat T. Károly: *Királyok, hercegek, grófok – 110 év magyar futball*. Budapest, 2011, Magyar Labdarúgó Szövetség–Média Nova

Dénes Tamás–Hegyi Iván–Lakat T. Károly: *Az otthon zöld füvén. Magyar bajnoki és kupameccsek könyve*. Budapest, é.n., Sprint Kft.

Dénes Tamás–Imre Mátyás: *Aranylabdások*. Budapest, 2005, Viktória Kiadó

Dénes Tamás–Jambrich Klára: *Egy legenda életre kel. Puskás Ferenc életregénye*. Budapest, 1997, Puskás Marketing és Tanácsadó Kft. (38., 71., 145., 207., 234.)

Dénes Tamás–Rochy Zoltán: *A 700. után. A magyar labdarúgó-válogatott története*. Budapest, 1996, Rochy Bt.

Dénes Tamás–Rochy Zoltán: *A Kupagyőztesek Európa-kupája története 1960–1999*. Budapest, 2000, Aréna 2000

Dénes Tamás–Rochy Zoltán: *VB kalauz 2006. A XVIII. labdarúgó-világbajnokság könyve*. Budapest, 2006, Poligráf Kiadó

Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története I. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft.

Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története II. Profikorszak vb-ezüsttel (1926–1944)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft.

Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története III. Aranykor (1945–1966)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft.

Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története IV. Szocialista profizmus (1967–1986)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft.

Dénes Tamás–Sándor Mihály–B. Bába Éva: *A Magyar labdarúgás története V. A football elhúzódó rendszerváltozása (1986–2015)*. Pécs, 2016, Alexandra Könyvesház Kft.

Dénes Tamás–Szegedi Péter: *Az 1938-as magyar vb-ezüst és ami mögötte van*. Budapest, 2018, Akadémiai Kiadó, Kanári Könyvek

Deportista, Juan: Los deportes en Madrid LA INTERVIU VOLANDO: Declaraciones del técnico del Rel Madrid, Emil Osterreicher, en torno al fútbol hispano, a la Copa europea de Clubs y las las posibiliades de nuestra selección en el Torneo CONTINENTAL. *Madrid*, 1960. február 9, 12.

Dessewffy Tibor: *Iskola a hegyoldalban*. Budapest, 1999, Új Mandátum Könyvkiadó (Vö. Pelle János: A kommunizmus igézetében. A fanatizmus iskolája? *Magyar Nemzet*, 1999. augusztus 2., 7.; Szerbhorváth György: Könyv: Valakikből valakik. (Dessewffy Tibor: Iskola a hegyoldalban). *Magyar Narancs*, 1999. december 23., 58. [Az 1949–1953 között Oleg Kosevoj néven ismert, jelenleg Arany János Gimnázium néven működő, szovjetunióbeli tanulmányokra előkészítő, hajdani sashegyi káderképzőről]

Dhers, Gilles: La fin de course du »major galopant«. Football. Ferenc Puskas, le joueur de génie hongrois, s'est éteint vendredi à 79 ans. *Libération*, 2006. november 18–19., 24.

Diószegi-Horváth Nóra: Megfigyelt szurkolók: ügynökök a B-középben. *Vasárnapi Hírek*, 2014. november 10. (Online: https://www.vasarnapihirek.hu/sport/megfigyelt_szurkolok_ugynokok_a_bkozepben)

Diószeghy Betti: Báró a Baráti Kör élén. [Híradás Bálint László megválasztásáról az FTC Baráti Kör élére] *Zöld&Fehér*, 2018/július, 74.

Di Stéfano nem jön Puskás temetésére. *Magyar Hírlap*, 2006. december 2., 31. (R: „Puskás egykori játszótársai közül Alfredo Di Stéfano betegsége miatt nem tud eljönni, Budapesten lesz viszont Gento és Santamaría.")

Dlusztus Imre: *Barcs Sándor*. [Puskás Öcsi előszavával. Szeged, 1997, Délmagyarország Kft., (160.; 161–162., 168., 172., 174., 185–186., 195–198.) Vö. Barcs Sándor és Csillag Péter: Csontvázak az MLSZ szekrényéből. Első rész: Így lettünk elsőkből utolsók... *FourTwo*, 2017/november, 78–89. (Mottó: „Fél évszázadon át a világ élvonalába tartoztunk. 1938-ban és 1954-ben vb-döntősök voltunk, másodikak a világon! Az ötvenes évek »Aranycsapata« pedig a nemzetközi sajtó szerint a legelső! Ma a FIFA hivatalos ranglistáján a 77. hely a mienk..." [Barcs Sándor, 1998]); Második rész: A Barcs-dosszié 2. rész – az elnöki fiók titkai. *FourFourTwo*, 2017/december, 80–89.; Uő.: Horthytól Leninig, MLSZ-titkok nyomában – Barcs Sándor visszaemlékezései I. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. október 9., IV.; Uő.: Virágdiplomáciától rendszergyalázásig. Az MLSZ-elnök fiókjából – Barcs Sándor visszaemlékezései. (2. rész). *Népsport, A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. november 6., IV.

Dlusztus Imre: Titkolt arany. [Az 1967. decemberében Albert Flóriánnak ítélt Aranylabda átadása körüli kulisszatitkokról.] *Nemzeti Sport*, 2018. január 5., 2. (Kiem. mondat: *„A fradistáknak tulajdonképpen örülniük kellene, hogy a hatalom megengedte Albertnek, hogy az FTC-ben maradjon, hiszen át is igazolhatta volna az Újpesti Dózsához..."*) (R.: „A Rákosi-diktatúra, majd a Kádár-rendszer irtott mindent, ami nemzeti jellegű volt [...] A futballt az előbbi felhasználta a céljaira, az utóbbi pedig igyekezett korlátozni, a rá jellemző szürke tartományba terelni. Rákosiék 1950-ben minisztériumok alá szervezték a sportegyesületeket, így váltak közvetlen ellenőrzőivé a sportélenek. Kádár meghagyta ezt a szisztémát, de százszámra építette be a besúgóit, hogy mindig képben legyen. A két rendszer között, főleg az 1963-as amnesztiáig, csupán annyi volt a különbség, hogy Rákosi táborokat épített, és teletömte a börtönöket, Kádár pedig kiszélesítette a tábort az országhatárig, és mindenkire ráküldte a besúgókat.")

Dlusztus Imre: Utolsó esély. *Nemzeti Sport*, 2018. január 22., 2. (Kiemelt mondat: *„a labdarúgás hazai átfogó modernizációjához szükséges a magas szintű szakmaiság, az európai infrastruktúra, a minőségi utánpótlásnevelés, a törekvéseket értőn honoráló közvélemény."*)

Dlusztus Imre: Kapcsolda. *Nemzeti Sport*, 2018. február 19., 2. (Kiemelt mondat: *„A grund attól volt igazán hatékony, hogy az önfeledten, szeretetből játszó, így speciális játékintelligenciát és kiváló erőnlétet szerző gyerekek mellett, mögött állt egy mester, egy édesapa, aki tudott futballozni, netán maga is edző volt."*) (R.: „Ha van töretlen ív a világ labdarúgásában, akkor az a közép-európai [grundon edződött, a világ nagy részét megelőzve profi keretekbe szerveződő] technikás futballból indul, amelynek csúcsán az Aranycsapat fénylik, hogy Kovács Istvánnal a totális futball formájában jelenjen meg az Ajaxnál, ahonnan Johann Cruyff révén jut el a Barcelonába, és válik tökéletessé Pep Guardiola keze nyomán.")

Dlusztus Imre: Rettegés a futballtól. *Nemzeti Sport*, 2018. április 11., 2. (Kiem. mondat: *„Nem lehet tűrni, amit csinálnak, ha az elvtársak nem ügyelnek, akkor a sportmérkőzések lesznek az egyetlen legális területei a szovjetellenes, kommunistaellenes, antiszemita hangulatkeltésnek, és 70 000 emberre lövetni nem tréfadolog."*)

Dlusztus Imre: Rohanunk a vesztünkbe. *Nemzeti Sport*, 2018. június 14., 2. (Kiem. mondat: *„A stadionok mellett egyetemet végzett, nyelveket beszélő, a friss szakirodalmat értő, a nemzetközi tendenciákat követő, anatómiai, edzéselméleti, pedagógiai, élettani és módszertani tudással felvértezett futballedzőkre van szükség. Sürgősen, mert láttam az andorraiak elleni szégyent is."*)

Dobos Sándor: 90 éves Szepesi György. Online: 24.hu, https://24.hu/sport/2012/02/05/90-eves-szepesi-gyorgy/)

Donáth Péter: A kettős nevelésről az ötvenes években. *Valóság*, 2000/7., 64–79.

Döntetlen Lisszabonban. *Képes Sport*, 1956. június 12., 2. (R.: „A határtalan lelkesedéssel küzdő portugál együttest nem sikerült kétvállra fektetnünk, s meg kellett elégednünk az eléggé kétes értékű döntetlennel.")

Dr. Balszélső abbahagyta. *Népsport*, 1968. december 16., 8. (Részlet az 1968. december 15-én játszott Ferencváros–Győr 3:2 [2:1] mérkőzés bírálatából: „Fenyvesi dr. lelkes, csupa szív játékkal segítette csapatát a győzelemhez. Ez a mérkőzés számára a búcsút jelentette." Vö. Hámori Tibor: Mi lesz velem? Fenyvesi Máté dr. *Népsport*, 1969. január 10., 3.)

Dujisin, Mario [Az Allende-kormány idején a köztársasági elnökség nemzetközi információs osztályának a vezetője]: Elment a despota [Augusto Pinochet nekrológja]. *Népszabadság*, 2006. december 12., 10.

Édouard Cissé interjúja. In: *France Football*, Nr. 3419, 2011. október 21., 14–15. (a Lóránt-portréban közölt idézet a 15. lapon található.)

Eggers, Erik: *Die Stimme von Bern. Das Leben von Herbert Zimmermann. Reporterlegende bei der WM 1954*. Augsburg, 2004, Wißner Verlag

Egressy Zoltán: *Lila csík, fehér csík. [A borítón: nyúlnának Törő után, de nem érik el]* Budapest, 2015, Európa Kiadó. Vö. Bod Péter: Léha fiú, léha ország. *Népszava*, 2015. június 27. (R.: „Ki kell mondani: a magyar labdarúgás a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben a hamis realizmus állapotában létezett. Alaphelyzetét tekintve saját hazugságait igazságként élte meg. Végtére: ez a hamis realizmus lényege. Innen nézve nincs abban semmi meglepő, hogy Törőcsik András a magyar futball mikrokozmoszának csak vesztese lehetett.")

Egy magyar kém, aki megváltoztatta a világot. (Online: https://kulturpart.hu/2011/04/11/egy_magyar_kem_aki_megvaltoztatta_a_vilagot)

Ejnès, Gérard: Puskas était un géant. Le Major est mort. Ferenc Puskas, le célèbre »Major galopant« de la grande équipe de Hongrie des années cinquante, était un génie du football. (R.: „A pályán és az életben egyaránt Puskás mindig ott bukkant fel, ahol senki sem várta".); Uő.: L'homme qui a terrassé l'Angleterre. (R. egy Puskás-interjúból: „»Nem történhetett volna velem súlyosabb dolog egy futballpályán, mint ez az elvesztett döntő. És nem eshetett meg velem csodálatosabb, mint a Wembley-i győzelem, nyolc hónappal korábban.«"); Kopa: »Tous les gardiens en avait peur«. [Minden kapus rettegett tőle]. *L'Équipe*, 2006. november 18., 1. és 16.

Edzők fóruma. A 16 NB I.-es csapatunk szakvezetőjének véleménye az őszi idényről. Tervek, ötletek, javaslatok. *Labdarúgás*, 1970/12., 3–10, (R.: „**Csanádi Ferenc** – Ferencváros: »a ferencvárosi labdarúgók« »munkához való viszonya« kielégítő [...] *nincs olyan nagy baj a magyar labdarúgásban*, ahogy általában emlegetik. Pl. nekünk csak bizonyos dolgokat kell megtanulni [fizikai erő, test test elleni játék, gyorsaság, és néhány ezekhez idomuló technikai elem], s ezeket mi könnyebben megtanulhatjuk, mint mások azt, amit mi magyarok tudunk."; 4., kiemelés az eredetiben!) Lásd még: Borbély Pál: Talán túlvagyunk [!] a mélyponton [Gondolatok a magyarországi játékosképzésről a hatvanas években]. *Labdarúgás*, 1969/7., 7–9.

Elbúcsúztunk Puskás Ferenctől. *Théma*, 2006. december 13., 1. Vö.: Egy éve Öcsi nélkül – Puskás Ferencre emlékezünk. (http://nst.blog.hu/2007/11/17/egy_eve_ocsi_nelkul_puskas_ferencre_emle)

Elhunyt Puskás Öcsi – Nemzeti gyásznap lesz a temetés napja. A világ legismertebb magyarját december 9-én kísérik utolsó útjára. *Népszabadság*, 2006. november 18., 1. és 5. Vö. (MTI): Puskás temetéséről. *Népszabadság*, 2006. december 4., 24. (R.: „»A legtakarékosabb, de mégis a nemzet halottjához méltó búcsút terveztünk, olyat, amely az ország imázsához ugyanúgy hozzájárul, mint Puskás Ferenc egész életműve« – jelentette ki Schmitt Pál, a kegyeleti bizottság elnöke."); Puskás Ferenc temetése. Találgatások és tények – Mennyibe kerül Puskás temetése? Lufi és gáz 280 ezerért, operaénekes 150 ezerért a búcsúrendezvényen. *Népszabadság*, 2006. december 4., 1–2.; MTI: Az állam 60 millióval támogatja a temetést. *METRO*, 2006. december 5., 10. (R.: „Schmitt Pál MOB-elnök, a kegyeleti bizottság elnöke szerint a búcsúztatás maximum 180 millió forintba kerülhet.")

Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. [Ford. Berényi Gábor]. Budapest, 1987, Gondolat. (Vö. Papp Imre: *A francia nemesi társadalom a XIII. században*. Budapest, 2005, L'Harmattan)

Elias, Norbert–Dunning, Eric: Sportcsoportok dinamikájáról, különös tekintettel a labdarúgócsapatokra. In: Balyi István–Dr. Takács Ferenc (szerk.): *Sportszociológia*. Válogatás. [Ford. Borbély Györgyné, Földvári Tamás, Szűcs Lászlóné]. Budapest, 1974, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 99–116.

Elment a hatodik is... Lantos Mihály halálára. *Vasárnapi Hírek*, 1990. január 7., 12.

Emberkereskedők között. *Tatsachen*. [keltezetlen újságkivágás Varga Zoltán archívumából, valószínűleg 1968 végéről, vagy 1969-ből] (R.: „Dettmar Cramer szerint [Varga] egyike a világ legjobb támadójátékosainak, összehasonlítható a portugálok sztárjával, a nagy Eusébióval.")

Emléktáblát avatott Weinek Leonárd, Budapest XIV. kerületének polgármestere a tavaly novemberben elhunyt legendás labdarúgó, Puskás Ferenc egykori házánál. *Népszabadság*, 2007. május 22., 22. Vö. Puskás emléktábla. *Magyar Nemzet*, 2007. május 22., 20. („Weinek Leonárd, Budapest XIV. kerületének polgármestere emléktáblát avatott fel a tavaly november 17-én elhunyt legendás labdarúgó, Puskás Ferenc egykori házánál, a Columbus utcánál.")

[MTI]) Lásd még: Riersch Tamás: Felavatták Puskás Ferenc emléktábláját. *Zuglói Lapok*, 2007. május 10., 1. és 7. (Vö. Orosz Ilona visszaemlékezéseivel egy „Öcsi bácsival" való álomszerű találkozásról [Cím nélküli olvasói levél], *uo.* 7.) [A Columbus utca 57/A alatt álló, időközben lebontott hajdani épület helyén magasodó feliratos tábla szövege: „*Ezen a telken állt Puskás Ferenc (1927–2006)*, a legendás labdarúgó háza, amelyben 1954 és 1956 között élt családjával. *Állította Budapest főváros XIV. kerület Zuglói Önkormányzata*.]

Emlékérem. Puskás Ferenc születésének április elsejei 80. évfordulója alkalmából emlékérmet bocsát ki a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Pénzverő Zrt. *Magyar Nemzet*, 2007. január 12., 19.

Engel Pál: Úri gyerekek tévúton [A Kádár-rendszer álságossága a felmorzsolódott „keresztény-úri középosztály" szemszögéből]. *Népszabadság*, 2001. május 12., 21. és 24.

dr. Eperjesi (Engelberger) László SZT-tiszt adatai (http://szigoruantitkos.hu/szt-tisztek/eperjesi-engelberger-laszlo-dr-164.html) Vö.: https://neb.hu/asset/phpvwsvOR.pdf

Epizódok a titkok házából. A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után. Szerk. Okváth Imre és Palasik Mária. Előszó: Gyarmati György] Budapest–Pécs, 2017, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó

Erdei: Puskás: egy legendával kevesebb. [Az 1961 szeptemberében Madridban játszott Real Madrid–Vasas 3:1 mérkőzésről szóló, Tabák Endre által jegyzett beszámoló Puskásra vonatkozó adatainak utólagos korrekciója]. *Magyar Hírlap*, 2006. december 16., 26.

Erdélyi Zsuzsanna: *Az Albert-jelenség.* Szemináriumi dolgozat (kézirat, 2007, 1–7.)

Esterházy Péter: A megnyerhető élet, *Korunk*, 1992/7. 116–117., Uő. Bevezetés a szépirodalomba: kis színes. Mottó: „Hajrá Fradi!", *Képes Sport*, 1984. december 18., 34–35.

Esterházy Péter: *Harmonia caelestis.* Budapest, 2001, Magvető Kiadó (pl. 155., 241–242., 486–490., 546–548., 609., 620–625., 633., 639.)

Esterházy Péter: Puskás, Gödel, passz. ÉS, 2000. január 28., 3.

Esterházy Péter: A tizenhatos mélyén. Utam a vb-döntőig. ÉS, 2006. július 14., 3.

Esterházy Péter: *Termelési-regény* (kisssregény), Budapest, 1979, Magvető

Esterházy Péter: *Utazás a tizenhatos mélyére.* Budapest, 2006, Magvető (pl. 12., 17–18., 21., 27., 40., 56., 76–77., 89., 96–97., 100., 103–105., 106–117., 132–134. Vö. Csuhai István: Ugyanazzal a labdával. ÉS, 2006. június 9., 21.; Horváth Csaba: Utazás a tizenhatos mélyére. *Kritika*, 2007/7–8. sz., 45–46.); Fodor Péter: Vagy szó, vagy labda? Futball, metafikció és nyelvjáték Esterházy Péter írásművészetében. *Alföld*, 2007/7., 84–97.

Europe's best Player of the Century – Europas Spieler des Jahrhunderts – Mejor jugador Europeo del Siglo – Meilleur Joueur Européen du Siècle. IFFHS, World Football GALA. (Online: https://iffhs.de/iffhs-history-europe-the-player-of-the-century-1900-1999/) [Az első százba bekerült magyar játékosok „európai" rangsora: 4. Puskás Ferenc; 23. Kocsis Sándor; 25. Kubala László; 33. Bozsik József; 42. Schlosser Imre; 60. dr. Sárosi György; 77. Hidegkuti Nándor; 85. Albert Flórián.]

[Europress-összeállítás]: A nemzet búcsúja. Búcsú a zöld gyepen Puskás Öcsitől. *Vasárnap Reggel*, 2006. december 10., 1–2 (R.: „Gyász. »Legyünk hálásak, hogy az Úr évszázadonként egy zsenit küld a Földre, és az egyiket nekünk, magyaroknak adta« – így emlékezett Schmitt Pál a tegnap eltemetett Puskás Ferencre.) Vö.: Jobban van a bizottság elnöke, Schmitt Pál. A kegyeleti bizottság vezetőjének stabilizálták a szívpanaszait, *uo.* 3.)

Ez a való világ. [Szalagcímek és szemelvények a magyar labdarúgó-válogatott és Georges Leekens szövetségi kapitány 2018-ban lejátszott első két felkészülési mérkőzése kritikai visszhangjából]: Magyarország–Kazahsztán 2:3. Rémálomba illő bemutatkozás. Belga kapitányunk első meccsén a világranglistán Andorra és Luxemburg mögött álló kazahoktól sikerült hazai pályán csúnya vereséget szenvednünk; Deák Zsigmond: Na és aztán; Somogyi Zsolt: Hihetetlen volt; Borbola Bence: Elaludtak a fiúk. [Interjú G. Leekens szövetségi kapitánnyal] (Kiem. mondat: „A szövetségi kapitány szerint a csapat nem figyelt a találkozó elején, és a három ajándékba kapott gól padlóra küldte a játékosokat.") *Nemzeti Sport*, 2018. március 24., címlap, és 2–4.]; Hatos Szabolcs: Vállalhatatlan vereség Leekens bemutatkozásán. Döbbenet. A Kazahsztán elleni 3:2-es vereséggel az új évezredben hetedszer kezdte kudarccal az esztendőt a magyar labdarúgó-válogatott. *Népszava*, 2018. március 24., 14.; Havasi Zsolt: Leekens debütált: vereség és három kapott gól. Kilátástalan játék, esetleges támadásépítés és 2–3 a sehol nem jegyzett Kazahsztán ellen. Kedden Skócia következik. *Magyar Nemzet*, 2018. március 24., 16.; Novák Miklós: Csapnivaló bemutatkozás. Georges Leekens 3:2-es vereséggel kezdett a magyar kispadon. *Magyar Idők*, 2018. március 24., 20.; RR: Sokkoló teljesítmény. A magyar válogatott, elemi védelmi hibák után, sokkoló vereséget szenvedett a több mint másfél éve nyeretlen kazahoktól a Groupama Arénában. *Magyar Hírlap*, 2018. március 24., 18.; Havasi Zsolt: Leekens „koncepciója". Jobblábas védő ballábas helyén, oda nem illő játékos hatosban. *Magyar Nemzet*, 2018. március 26., 16. (Kiem. mondat: „Leekens a mérkőzés után konkrétumok és felelősségvállalás helyett karácsonyi ajándékozást emlegetett…"); Pietsch Tibor: Félre a tréfával! [Alcím:] Az elmúlt napokban gúny tárgya lett a nemzeti együttes, de Georges Leekens bízik benne, hogy a pénteken elkövetett hibákat már Skócia ellen kijavítják a játékosok. *Nemzeti Sport*, 2018. március 27., 3.; Havasi Zsolt: Georges Leekens mérlege kettőből kettő vereség. [Alcím:] A skótok jöttek ki jobban az egygólos mérkőzésből. Hiába a stabilabb védekezés, az újabb hazai meccsen újabb kudarc. *Magyar Nemzet*, 2018. március 28., 16.; Ch. Gáll András: Skótok voltunk a futballal. [Alcím:] Gulácsi Péter tizenegyest hárított, de ez is kevés volt a döntetlenhez. *Magyar Idők*, 2018. március 28., 20.; Hatos Szabolcs: A válogatott a legfontosabb. Lejtmenet. Két elveszített barátságos mérkőzéssel kezdte az évet a magyar labdarúgó nemzeti csapat, amely a legutóbbi fiaskóval egy éven belül a nyolcadik vereségét könyvelte el. *Népszava*, 2018. március 29., 14.; Öt hónapos semmittevés után. Mélyen a futball-válogatott. (2:3; 0:1.) *Sport plusz*, 2018. március 29., címlap; Lakat T. Károly: Vegyük vége tudomásul: Alulról nézünk a teljes futballvilágra… *Uo.* 3. (Szalagcímek: Futballozni tanultunk Kazahsztántól…; Többször mennybe ment, de ugyanannyiszor leszerepelt futballisták a keretben; Ez a társaság többet nem tud; A válogatott garantáltan vereségmentes napjai azok, amikor nem kell pályára lépnie…); A. G.: Mi szóltunk… (Kiem. mondatok: 2017. november 2.: „Leekens hatalmas lutri. Úgy járunk vele, mint azokkal, akik hasonlóan belevágtak az ismeretlenbe."; 2017. november 16.: „A 68 éves belgának halvány gőze nincs arról, hogy milyen a magyar játékos, hogy mitől tud tűzbe jönni (ha tud)"; 2018. február 1.: „A kapitány közhely cunamija nem sok jót ígér"; 2018. március 8.: „Georges, hol az ígért kőkemény munka?"; „Tőlük kaptunk ki… Európa 55 válogatottjából a 48. – a FIFA-világranglista 136. helyezettje. Még Andorra is előttük… *Uo.* 5.; Sinkovics Gábor: „Sajnálnak bennünket". Szakszemmel. Interjú Kű Lajossal. *Nemzeti Sport*, 2018. március 31., 3. (Összefoglaló: „A korábbi nyolcszoros válogatott, aki annak idején együtt futballozott Georges Leekens-szel, amondó, hogy a következő két meccsen már visszaköszön a nemzeti együttes játékában a belga edző stílusa."); Babják Bence: Hol a csapatunk? Válogatott pillanatkép. *Nemzeti Sport*, 2018. április 4., 3. (Összefoglaló: „A visszavonuló rutinos játékosok pótlását és a kulcsemberek meccshiányát sem tudták megoldani, illetve orvosolni, ráadásul a klasszikus irányító is hiányzik.") „Ezen a pályán érzékeny lelkülettel nem lehet sok pénzt keresni. Itt néha a legjobbaknak is viaskodni kell…" (Francisco Gento futballbölcsessége Valdir Pereira és Agne Simonsson madridi kudarcával kapcsolatban!)

„Ezekkel az információkkal nagy tételben lehet játszani". Rainer M. János történésszel Rádai Eszter készített interjút. [Hozzászólás az „ügynökvitához"]. ÉS, 2005. február 25., 3. és 8. (R.: „nem magyarázható teljes nyilvántartások és akták tízezreinek visszatartása, miközben egyre-másra derülnek ki mindenféle ügyek. És nemcsak visszamaradtak iratok, okkal vagy ok nélkül, hanem ki is kerültek – de nem a levéltárba… Nem tud az ember szabadulni a gondolattól, nem valamiféle speciális adatbankról van-e itt szó […] *ez a szervezet* [ti. a titkosszolgálatoké a Rákosi- majd a Kádár-korban], *illetve tevékenység nem az alapja, oszlopa vagy fala volt a rendszernek, hanem a kötőanyaga, cementje, nélküle nem állt volna sokáig olyan szilárdan.*" [kiemelés tőlem! – B-K. B.]; Vö. Bedarált és kicserélt ügynökkartonok. A nagy darálás és a kicserélt kartonok. [Beszámoló Horváth József tábornok, egykori III/III-as csoportfőnök utolsó, a „Leleplező címet viselő Országkrónika könyvújság 2000/3 számában" közölt interjújában foglaltakról]. *Reform*, 2005. március 11., 1. és 6. (R.: [az operatív tisztek] „Erkölcsi kötelezettségüknek érezték, hogy a nekik hűségesen dolgozó ügynökök anonimitását biztosítsák. Ezért a kartonok egy részét megsemmisítették, s ezeket olyanokkal pótolták, amelyekbe a megfigyelt célszemélyek neveit és nyilvántartását tették, vagy fiktív adatokra cserélték.") Lásd még: Torkos Matild: Ügynökvilág Magyarországon. A titkosszolgálati lobbi hatása közügyeinkre – Mi történt 1990 óta? *Magyar Nemzet* [Hétvégi magazin], 2005. március 12., 21. és 24. Bővebben: Varga László: *Világ besúgói egyesüljetek. Az állambiztonság átmentése.* Budapest, 2006, POLGArt Kiadó

1956 okai, jelentősége és következményei. [Tanulmányok] szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác]. Budapest, 2006, Magyar Történelmi Társulat

Ezerkilenszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Szerkesztette Gyáni Gábor és Rainer M. János. Budapest, 2007, 1956-os Intézet (Vö. Bihari Péter: Ötvenhatról 2007-ben [recenzió a Gyáni–Rainer M. kötetről]. ÉS, 2007. december 7., 26. (R.: „»a magyar forradalom társadalomtörténeti specifikuma társadalmi támogatottságának pluralitásában és fragmentált voltában rejlik« [Gyáni G.], s ez ellenáll a marxista vagy az osztályalapú megközelítéseknek" [Bihari P.])

Értük szólt a himnusz. (Dávid Sándor) [Szerk. Gallov Rezső és Ruza József]. Minden Idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesület, Budapest, 1997. (Benne: Hoffer József: *Albert Flórián*, 5–7.; Bocsák Miklós: *Grosics Gyula*, 27–29.; Szepesi György: *Hidegkuti Nándor, Puskás Ferenc*, 51–53.; Hegyi Iván: *Sándor Károly*, 54–56.; *Bozsik József*, 71–73.)

Fahidy József: Mit csinálnak a szabadidejükkel. *Képes Sport*, 1955. január 18., 8–9. (A 9. oldalon Bozsik-fotó, a képaláírás: „A munkásmozgalom története erősít a mindennapi harcban.")

Falusi Csaba: *Futball az államszocializmusban. Összehasonlító futballtörténelem.* (kézirat, 2007, 1–12.)

Falusy Zsigmond: Birtokos eset [Hubay Cebrian László kisportréja]. *Népszabadság*, 2008. február 9., 7. (R.: „Hubayék Estorilban laknak […] egy-egy házi koncert alkalmával ellátogat hozzájuk Horthy Miklós is a feleségével. Miki bácsi és Margit néni, mert Hubay László csak így hívja őket, kedves emberek. A volt kormányzó még focimeccsre is elviszi a kisfiút: a Puskással és Hidegkutival felálló magyarok 2:2-es döntetlent játszanak a portugálokkal.")

Farkas Ildikó: A labdarúgás kultúrtörténetéből. A szórakozástól a politikáig. *História*, 2003/8–9., 4–6.

Farkas Mihály elvtárs 50 éves. [Nagy Imre elvtárs, a minisztertanács elnöke, Apró Antal elvtárs, a minisztertanács elnökhelyettese, Darabos Iván elvtárs, az elnöki tanács titkára jelenlétében] A Magyar Népköztársaság Érdemrendjével tüntették ki Farkas Mihály elvtársat [a kitüntetést Nagy Dániel elvtárs, a Népköztársaság Elnöki tanácsának elnökhelyettese „ünnepélyes keretek között adta át"]. *Szabad Nép*, 1954. július 18., 3.

Farkas Vladimir: *Nincs mentség – Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, 1990, Interart (különösen: 285–286. (R.: „a Bástya kivételes helyzetben volt. Ennek ellenére meg merem kockáztatni, hogy sosem volt olyan kivételezett, mint a Honvéd, melynek nem lehetett olyan kérése, amit apám ne teljesített volna […] én mindig csodáltam Bozsik, Puskás, Kocsis és társai kimagasló játéktudását. Személyesen láttam az utóbbi két játékost vasárnap délelőtt az Almássy téren lakkcipőben, illetve a Velencei-tó partján mezítláb focizni tizenéves srácokkal. Labdarúgó-mérkőzésen többször voltam apámmal […] undorító volt látni, hogy a környezetéből sohasem hiányzó tábornokok és főtisztek hogyan avatkoztak be miniszterük oldalán […] a vitákba, melyeket én provokáltam […] ezek a talpnyalók az utóbbi évtizedekben Farkas Mihály bátor bírálóivá lettek. […] Szepesi »agilis informátor«.") Vö. S. Z.: Paul Lendvai azt állítja, Szepesi György is jelentett róla. *Népszava*, 2006. január 14., (R.: [Szepesi] „»Galambos« néven készítette jelentéseit. Lendvai adatai szerint az ismert sportújságírót 1950-ben szervezte be a BM Politikai Nyomozó Főosztályának belső reakció, majd 1963 után a BM III/III–4 alosztályának – elhárítás kulturális területen – hálózati személye volt.")

[Farkasházy Tivadar]: Futbóliában ma már. *Hócipő*, 2006. november 22., 6. (Címlap: Puskás, Pancho fotójával az „Estas son canciones y danzas de mi tierra natal: Hungría" szövegkezdetű, általa énekelt lemezről; fényképek a 7. oldalon.)

Fábik Tibor: Bern mindörökre nyomasztó emléke. Az Aranycsapat 1954-es sokkjából nem tudtunk talpra állni. VB-történet. 3. rész. *Magyar Idők*, 2018. május 31., 19.

Fábik Tibor: Kétszer is nagyon kevés hiányzott. 1962-ben és 1966-ban is a negyeddöntőben búcsúztunk. 4. rész. *Magyar Idők*, 2018. június 1., 19.

Fábik Tibor: Nem rúgtunk labdába Cardiffban. Lengyelország és Ukrajna rendezheti a 2012-es labdarúgó Európa-bajnokságot. Futball Eb keleten, de nem nálunk. *Magyar Nemzet*, 2007. április 19., 5. (Vö. Hegyi Iván: Mennybe a zűrből. Lengyelország még mindig ámulatban az Eb-döntés után. *Népszabadság*, 2007. április 20., 24; Aczél Endre: A csendes Don. Szurkisz fogadott rá, hogy pályázatuk már az első körben nyer., *uo.*

Fáy Zoltán–Hanthy Kinga: Huszonnégyezer hatos karton. Ügynökakták – Nem jut nyugvópontra a pártállami állambiztonsági iratok nyilvánosságának a kérdése. *MI Lugas*, 2017. július 1., 1–3. (Beharangozó: „Ledarált, elégetett és kicsempészett dossziékról, politikai zsarolásra használható, magántulajdonban lévő hatos kartonokról, indokolatlanul visszatartott iratokról szólt az elmúlt negyedszázad. Az ügynöküggy csak nem akar megoldódni. A titkosszolgálati iratokat érintő legújabb törvénymódosítás után is felvetődik a kérdés: hol végződik a politikai érdek, és hol kezdődik a történészi munka? Ki a bűnös, és ki az áldozat?")

Feitl István: Adalékok Rákosi Mátyás és Nagy Imre pozícióharcának történetéhez. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források*. IV. [Összeállította: Sipos József, szerk. Sipos Levente] Budapest, 2006, Nagy Imre Alapítvány, 109–121.

Feitl István: Kádár és Rákosi. *Rubicon*, 2000/6., 22–25.

Fejet hajt a világ. Lamperth is beszél majd Puskás búcsúztatásán. *Népszabadság*, 2006. december 5., 24.

Fekete Pál: A két Kotász. *Labdarúgás*, 1960/1., 7–8.

Fekete László [1954–2016]: A világon nincs még egy szakma, ahol ennyi hibát elnéztek volna – mint a magyar futballban. *Sport plussz*, 2013. október 18., 3. (Kiem. mondat: „*A védelmünk tíz éve katasztrófális, ha a Korcsmár, Guzmics, Devecseri triónak csinálsz egy lövőcselt, mindhárom kiszalad a büfébe*".)

Fekete Pál: Fiatalok [A válogatottban debütáló Albert és Göröcs kisportréja]. *Labdarúgás*, 1959/7., 12–14.

Fekete Pál: Búcsú a csapattól [Bozsik József és Grosics Gyula visszavonulása alkalmából]. *Labdarúgás*, 1962/8., 12–13.

Fekete Pál: Csepel–Ferencváros 1:1 (1:0) [Tudósítás Varga Zoltán 1961. július 30-i első NB I.-es mérkőzéséről]. *Népsport*, 1961. július 31. (R.: „az ifjúsági Vargának voltak jó, de gyenge pillanatai is.")

Fekete Pál: *Csikar*. Budapest, 1965, Sport

Fekete Pál: Két évtized az NB I.-ben [Szusza Ferenc portréja]. *Labdarúgás*, 1959/9., 12–14. (Vö. Morvay Tihamér: Mi van velük? Szusza Ferenc. *Labdarúgás*, 1962/4., 4.)

Fekete Pál: *Orth és társai*. Budapest, 1963, Medicina (Vö. Kompóti-Kléber Gábor: Olyan futballista, mint Orth Gyuri, minden száz évben csak egyszer születik. Érdekes részletek a világ legnagyobb tudású játékosáról – Hogyan játszott, hogyan edzett Orth György. *Nemzeti Sport*, 1943. február 1., 3.; illetve: A labdarúgás művésze. Emlékezés Orth Györgyre [1901–1962]. *Labdarúgás*, 1962/2., 12–13.)

Fekete Pál: [Palotás] Péter filmje. *Labdarúgás*, 1959/5., 4.

Fekete Pál: Tíz éve történt [Lóránt Gyula értékelése a londoni 6:3-ról]. *Labdarúgás*, 1963/11., 3–4.

(F. P.): Titkos és a hírös város labdarúgása. *Labdarúgás*, 1865/8., 14.

Fekete párduc a nemzet szolgálatában. Grosics Gyulával beszélget Benkei Ildikó. Budapest, 2007, Kairosz Kiadó [Magyarnak lenni, XXVI. kötet] (R.: [a magyar futball romlásának] „a morális helyzet az oka [...] Az első tünet az 1960-as évek vége, az 1970-es évekbe való átfordulás: amikor kialakult a játékosuralom a magyar labdarúgásban. Minden úgy és az történt a csapatoknál, amit a játékosok akartak. Ehhez partnerek voltak a vezetők, mert érintettek voltak erkölcsi és anyagi vonatkozásban." *Uo*. 85.) Vö. Zsolt Róbert: Történet két bőrönd hajszálrugóról és a fociról. Grosics Gyula a „hiszekegyről", a disszidálásról, a bundákról és a lelkesedésről. *Magyar Nemzet*, 1996. április 15., 7. (R.: „A hatvanas évek második felétől kezdve játékosuralom van, és ebbe belenyugodtak a vezetők, az edzők. A következmény: bundamérkőzések sorozata. A hetvenes években több meccs sorsa dőlt el a kulisszák mögött, mint a pályán."); Lásd még: Stefka István: „...rabszállító kocsival vártak a határon". Grosics Gyula a labdarúgásról, a politikáról és az életről [Interjú]. *Napi Magyarország*, 1998. június 19., 10. (R.: „abban a zuhanásszerű romlásban, amely a magyar labdarúgást az elmúlt 15 évben jellemezte [...] aktívan nem vettem részt [...] a labdarúgást kísérő jelenségek, amelyek most átmeg átszövik az egész labdarúgó-társadalmat, még mindig mételyt jelentenek. A morális válság nagyon mély, és nagyon nehéz lesz a visszatérés. A magyar labdarúgást illetően tabula rasát kellene csinálni: vezetésben, szakmában, játékosállományban, és minden ezzel összefüggő kérdésben. De ki csinálja ezt meg? [...] ez már társadalmi probléma is. Emiatt aggódom.") Vö. Szalai Erzsébet: Morális krízis vagy rendszerválság? *ÉS*, 2006. október 27., 12. (R.: „2003-ban magam azt írtam: a magyarországi újkapitalizmus intézményesülésével megkezdődött annak válsága is. Ma már egyértelműen állíthatjuk: a magyarországi kapitalizmus tökéletesen csődöt vallott.")

Feleki László: Minden eddigi játékát felülmúlva vívta ki a magyar csapat csodálatos győzelmét és törte meg az angol válogatott 90 éves hazai veretlenségét. Magyarország–Anglia 6:3 (4:2). A magyar csapat minden részében felülmúlta az angol válogatottat, s olyan magasfokú labdarúgást mutatott be, amellyel szemben az angolok jóformán tehetetlenek voltak – A magyar csapat szellemesen, okosan, gyorsan és mindent leküzdő lelkesedéssel játszott – Valamennyi magyar fiú tudása legjavát nyújtotta, Bozsik, Hidegkuti, Puskás és Zakariás még így is kiemelkedett az együttesből – Merrick volt az angolok legjobbja, utána Wright és Mortensen mutatkozott méltónak a magyarok színvonalához. *Népsport*, 1953. november 26., 1–3.

Feleki László: Angliának új alapokra kell fektetni labdarúgórendszerét – írják az angol lapok – Újabb angol lapvélemények; F.[eleki] L.[ászló]: „Ez a mérkőzés történelmi fordulatot jelent a labdarúgásban"; Teljes elismeréssel méltatják az angol lapok a magyar válogatott világraszóló diadalát; F. L.: Puskás Ferenc cikke a „Daily Mirror"-ban. Mit írnak az angol lapok néhány nappal a mérkőzés után. *Népsport*, 1953. november 27., 1–4.

Feleki László: Miért *„az évszázad mérkőzése"? A 6:3 nyomában*. *Népsport*, 1953. december 8., 3. (R.: „nálunk ma már nincsenek kufárok a sportvezetésben, nincs játékos-adásvétel, de van MHK, vannak spartakiádok, nagy népi sportmegmozdulások városban és falun egyaránt [...] itt nemcsak egyszerű magyar sportgyőzelemről van szó, hanem a Magyar Népköztársaság válogatott csapatának győzelméről.")

F. L.: Hazaérkeztek Angliában diadalmasan szerepelt labdarúgóink. Tízezrek ujjongó ünneplése a Keleti-pályaudvaron. *Népsport*, 1953. december 4., 1–2. Vö. Hazaérkeztek győztes labdarúgóink. *Szabad Nép*, 1953. december 4., 4.

Feleki László: *Kilencven perc*. Budapest, 1954, Szépirodalmi Kiadó

Feleki László: A döntő előtt. *Népsport*, 1954. július 4., 3. (R.: „A döntő nagy kérdése a magyar csatársor lesz. Csatársorunk tagjainak legfőbb dicséretéül azt mondhatjuk el, hogy roppant nehéz mérkőzéseken **Puskás** nélkül is meg tudták rúgni a győzelemhez szükséges gólokat. De a csatársor játéka általánosságban véve elmaradt a várakozástól [...] **Puskás** beállításától éppen azt várjuk, hogy ez a csapat újra egységessé forrjon össze, s újra azt a sokrétű, ellenállhatatlan játékát mutassa, amelyet az évszázad mérkőzésén »forradalmi bemutató«-nak neveztek el. Erre [...] nagy szükség lesz vasárnap és – szükség lesz még másra is. Ha az uruguayiak elleni mérkőzés meghosszabbításában az volt a jelszó, hogy »kiadni mindent, ami még a csapatban van«, ez még fokozottabban áll a döntő mérkőzésre.") (kiem. az eredetiben!)

Feleki László–Pálfai János: A gólhelyzeteket jobban kihasználó nyugatnémet csapat legyőzte a fáradtan, formán alul játszó magyar válogatottat. ***Nyugat-Németország–Magyarország 3:2 (2:2)*** *A magyar csatársor összeállítása helytelennek bizonyult*. **Sok gólhelyzetet hagytak ki csatáraink.** A *nyugatnémetek ezen a vb-n most játszottak a legjobban, a magyarok pedig a leggyengébben*. Bern, Wankdorf stadion, 65 000 néző. Vezette: Ling (Anglia). Partjelző: Griffith (Wales), Orlandini (Olaszország); Góllövő: Puskás, Czibor, Morlock, Rahn, Rahn. *Népsport*, 1954. július 5., 1–3. (a főszövegben szereplő idézetet ld. a 2. lapon.)

Feleki László: Miért vesztettünk a világbajnokság döntőjében? *Népsport*, 1954. július 6. Vö. Malonyai Péter: Ön és az értékelés. *Nemzeti Sport*, 2019. január 22., 2. (R: „A Népsport főszerkesztőjének, Feleki Lászlónak [...] az állásába került a véleménye" [...] Sebes Gusztáv a berni vereségről: »*Fájdalmas, hogy a magyar dolgozók örömét nem tudtuk teljessé tenni. Ennek a döntőnek az első számú tanulsága, hogy nekünk, vezetőknek a jövőben nem szabad érzelgősnek lennünk. Lelkesedésében nem mindegyik játékosunk érzi, hogy fáradt, nem érzi komolynak a sérülését. Lelkesedésében mindegyik jót akar, s nem gondolja meg, hogy ha nincs teljesen rendben, esetleg nem használhat csapatának.*« Mándi Gyula: »A *taktikai értekezlet előtt közölte Bukovi Mártonnal és velem Sebes elvtárs a csapat összeállítási tervét.* [Indoklását] *mindketten elfogadtuk, illetőleg ellenvetést nem tettünk vele szemben. Ma már belátom: nem volt helyes.*« Továbbá: »*nem emiatt vesztettük el a döntőt*«") [Eredeti helye: *Népsport*, 1954. július 6., 3.]) Lásd még erről: N. Pál József: Kimondhatatlan? *Nemzeti Sport*, 2019. január 30., 2. (kiem. mondat: „*Sebes 1954. július 5-i őszinteségét szerintem a hazatérés során tapasztaltak – no meg a gyarló természete – változtatták meg. Emlékszem, elcsuklott a hangja, ha a vb-döntő szóba került, de saját hibájáról nem volt hajlandó beszélni többet.*")

Feleki László: Az a 6:1... [Páros portré az 1937. július 25-i Ferencváros–Austria Wien 6:1 meccs ürügyén két hajdani klasszisról: „Gyetvás" (Gyetvay László) és „Lázár tanár úr" (Lázár Gyula)]; *Képes Sport*, 1971. március 30., 26–27. (Megj.: Az akkor mindösszesze 18 éves Gyetvay csak tartalék volt! – B-K. B.)

Feleki László: És Albert? *Képes Sport*, 1971. december 14., 24–25. (R.: „Végigolvastam a [...] 40 tagú labdarúgó-válogatott névsorát [...] Csak egyetlen nevet kerestem hiába. *Albert Flóriánét* [...] az egyik legnagyobb képességű játékos hiányzik. Miért? [...] Valami *furcsa légkör* alakult ki körülötte, s már-már olyan helyzetbe jutott a *szövetségi kapitány* [Illovszky Rudolf], hogy Pityi Palkót bátran betehette a csapatba (dicséretre méltó fiatalítás!), de Albert beválogatásához különleges bátorság kellett. Ez persze lelkileg alaposan hatott *Albert* játékára, az »Albert-kérdés« hangoztatása nem volt alkalmas arra, hogy feloldja a sérüléséből adódó gátlásait. Ennek ellenére [...] a franciák ellen [Magyarország–Franciaország, (1:1) (1971. április 24.] kitűnően játszott, s megmutatta, hogy a korszerű labdarúgásban a középpálya tanára lehetne. Szerintem ma ez az igazi helye, ő lehetne a magyar Bobby Charlton [...] A kora is eszményi erre a szerepkörre. Ereje teljében van, higgadt, tapasztalt [...] *Én nem hiszem, hogy sorsdöntő bátorság kell ahhoz., hogy egy kiváló formában levő aranylabdás Albertet beállítsunk a legjobb magyar játékosokból álló 40-es keretbe*. Valaha volt úgynevezett »bérelt hely« a válogatottban. *Úgy látszik, Flóri ennek a helynek az ellenkezőjét bérelte ki* ... [kiemelés az eredetiben]")

Fencsik Flóra: Nem én vettem meg a Fradit. *Magyar Hírlap*, 2001. szeptember 8., 6.

FERENC PUSKAS–International Football Hall of Flame (Online: http://www.ifhof.com/hof/puskas.asp), 1–4. (R.: „According to Brian Glanville in his Book, The Story of the World Cup: »Puskas, clearly hampered by his ankle, was unwontedly heavy and slow.«" – Puskás, akit nyilvánvalóan akadályozott a bokája, szokatlanul nehézkes és lassú volt.)

Ferenczi Attila: A *tradicionális magyar labdarúgás alapelvei és így (s)írtok ti* II. Budapest, 2007. Vö. Vajna Tamás: Hozott anyagok. A magyar focistílus elsorvadása. *HVG*, 2007. április 21., 49–50. (A beharangozó: „A kapkodva, felemásan adaptált importmódszerek szorították háttérbe azt a sikeres magyar labdarúgó-tradíciót, aminek korszerűsített változatához vissza kellene térni – állítja egy nemrég megjelent szakkönyv). Vö. Szegedi Péter: Az utánpótlásnevelés a magyar labdarúgás struktúrájában. *Századvég*, 2004/4., 59–85.

Ficsor Benedek: Hosszú betegeskedés után elhunyt Som Lajos. A basszusgitáros hetvenéves volt. Olyan korszakos bandákban játszott, mint a Taurus vagy a Piramis. *Magyar Nemzet*, 2017. október 31., 13. (R.: „2015 nyarán Som Lajos egy interjúban bevallotta, hogy az állambiztonság a hetvenes években beszervezte, Professzor néven kellett jelentéseket írnia.")

Filep Tibor: *A football-tértől a nemzeti bajnokságig. Fejezetek a DVSC és a Bocskay történetéből*. Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó. Lásd még: Szegedi Péter: Volt egyszer egy Bocskay... A Bocskay Futball Club társadalomtörténeti megközelítésben. *Debreceni Szemle*, 1998/4., 622–636.; Uő.: Zsidók a debreceni sportegyesületekben. Asszimilációs és disszimilációs jelenségek egy magyar város sportéletében. *Múlt és Jövő*, 1999/1., 104–120., Uő.: Jobbra át! Adalékok a „keresztény-nemzeti" sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*. Társadalomtörténeti folyóirat, 2000/1., 74–100.; Uő.: A debreceni futballtársadalom születése". *Debreceni Szemle*, 2006/1., 73–92. Lásd még: Uő.: „A gyűlölet tengere" A Debrecen–Nyíregyháza futballrivalizálás születése. *Századvég*, 2006/42., 105–130. Vö. Uő.: Tirpákok, hurkások. *Magyar Narancs*, 2006. szeptember 14. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban)

Fitzpatrick, Richard: El Clasoco FC Barcelon–Real Madrid. A legnagyobb rangadó [Ford. Zentai György]. Budapest, 2013, GABO Kiadó

f. m.: Elhunyt az ötszörös gólkirály [Tichy-nekrológ]. *Vasárnapi Hírek*, 1999. január 10., 15. Vö. Sebes Erzsébet: Utolsó karácsony. Lehoczky Zsuzsa a kispesti bálványról, Tichyről. *Mai Nap*, 1999. január 9., 39.

Fluck Miklós: Egy emlékezetes találkozás Puskás Ferenccel. *Vasárnapi Hírek*, 2006. november 19., 27.

Fluck Miklós: Kubala, a legendás csatár Barcelona legjobbja. *Vasárnapi Hírek*, 1999. november 21., 14. (R.: „soha nem felejtem el, hogy a Fradiban együtt szerepelhettem *Sárosi Györggyel*, *Gyetvaival* és a többiekkel." [kiemelés az eredetiben! B-K. B.)

(fluck): Ötvenöt év a Vasasban. Illovszky Rudolf örök „tűzoltó" Angyalföldön. *Vasárnapi Hírek*, 1999. július 25., 15. (R.: „a mi korunkban, az Almássy téren csak az számított valakinek, aki jól kezelte a labdát.")

Flynn, Alex–Guest, Lynton: *The Secret Life of Football*, Macdonald,1989, Queen Anne Press

Fodor András: A *Kollégium, 1947–1950. Napló*. Budapest, 1991, Magvető Kiadó (Vö. *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből, 1895–1995*. [Szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Kósa László]. Budapest, 1995, Kiadta az Eötvös Collegium megbízásából a GIFT Kft. Lásd még: *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. [Sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes]. Budapest, 2007, ELTE Eötvös József Collegium–Petőfi Irodalmi Múzeum

Fodor Péter: Célrafutó véletlenek. (Játék és sport néhány magyar regényben.) *Alföld*, 2004/7., 74–86.; Uő.: Élettörténet és közösségi

identitás: futball és futás Ferdinandy György írásművészetében. *Mediárium*, 2007/nyár-ősz, 239–250.

Fodor Péter: *Futball, identitás, irodalom. Adalékok a futball poétikájához. [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben* – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenschaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én elhangzott előadás]

Fodor Péter: Újrajátszás. A berni döntő magyar irodalmi emlékezetéről. *Sic itur ad astra*, 62. sz. (2011), 233–242.

Fodor Péter: *Térfélcsere. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában*. Budapest, 2009, Kijárat Kiadó

Foer, Franklin: *A világ fociszemmel. A labdarúgás mint korunk jelenségeinek magyarázata*. [Ford. Kácsor Lóránt]. Budapest, 2008, HVG [HVG Könyvek]

Fogl III. József: *Futball-könyv. Elméleti és gyakorlati útmutató a futball-játéknál. Kezdők és haladók részére*. Szerzői kiadás, Budapest, 1927. (Az ajánlás: *„Felkérésére elolvastam a nekem átadott sportkönyvének kéziratát. – E mű elolvasása nyomán meggyőződésem az, hogy az abban foglalt gazdag tapasztalati anyag mind a labdarúgó játékosoknak, mind pedig a trénerek számára sok oly hasznos útmutatást tartalmaz, amelyek közreadása csak hasznára válhatik a magyar futball szakirodalom nem tulzottan sokoldalu könyvtárának. Sporttársi üdvözlettel: Kiss Tivadar ügyv. alelnök*." Budapest, 1927. szeptember 12.)

Forintos kérdések. *Labdarúgás*, 1968/szeptember, 11–12. (R.: „»Van-e jelentősége egyes játékosok pályán kívüli barátságának esetleg futballfejlődésükben?« [egy ferencvárosi szurkoló kérdése] Albert Flórián válasza: »Kétségtelenül jó hatással van az egész labdarúgó-szakosztály életére, ha a játékosok a pályán kívül is jó barátságban vannak egymással [...] A futballkarriert is segítheti ez az összetartozás, hiszen ha az életben tanulnak egymástól az illetők, miért ne tanulhatnának egymástól a pályán is, s ez aztán egyikükre vagy másikukra kétségtelenül fejlesztő hatással lehet.«")

Forrest, Brett: *A bundamaffia. A futballt térdre kényszerítő nemzetközi bűnszervezet utáni hajsza igaz története*. [Ford. Hegedűs Henrik]. Budapest, 2014, Candover Kft.

Föld S. Péter: Az elpuskázott nemzeti egység [Gondolatok a Puskás-temetésről]. *Metro*, 2006. december 11., 6. (Örök nyugalomra helyezték Puskást. (MTI), *uo*. 2. Lásd még: György Péter: A harmadik félidő. Puskás Ferenc temetése. *ÉS*, 2006. december 15., 8. Vö. Tanács István: „Isteni asztaltársaság". *Népszabadság* [Hétvége], 2007. január 6., 4. (R.: „Puskás Öcsi temetése olyan akart lenni, mint a pápáé vagy Lady Dianáé. De nem olyan lett, mert a futballisten egykori mágikus hatását évtizedek múltán nem lehetett újra feléleszteni – politikai megrendelésre, ökumenikus médiasegédlettel sem.")

Földesyné Szabó Györgyi: A sport átalakulásának fő tendenciái a posztkommunista társadalmakban: a magyar példa. In: Papp Gábor–Vass Miklós–Soós István (szerk.): *Sportszociológiai szöveggyűjtemény*. I. kötet. Pécs, 1995, Janus Pannonius Tudományegyetem. 155–201.

Dr. Földessy János: A *magyar labdarúgás 60 éve*. Budapest, 1958, Sport Lap- és Könyvkiadó

Dr. Földessy János: A *magyar labdarúgás és a 60 éves* MLSZ. Budapest, 1960, Sport Könyvkiadó.

Dr. Földessy János: A *magyar labdarúgó-válogatottak könyve*. Budapest, 1926, Athenaeum Sportkönyvtár

Dr. Földessy János–Hoffer József–Pánczél Lajos: A *labdarúgó világbajnokságok* [Előszó: Barcs Sándor]. Budapest, 1962, Sport (R. az előszóból: „Tudtam, hogy most vagy soha. Ha most [1954-ben] nem nyerünk, belátható időn belül nem lesz esélyünk arra, hogy a döntőbe kerüljünk, és vb-t nyerjünk. Egy csapat, amely 1950-ben szerveződött és 1954-ben érte el csúcsformáját, 1958-ban már nem lehet ütőképes".)

Földi László: A hírszerző szemével. Alaptörvény-ellenes hálózatok. *Magyar Idők*, 2017. december 8., 10. (R.: „Ma már bizonyított, hogy vannak olyan tőkés csoportok, amelyek külső politikai erőterekkkel közösen meg akarják kaparintani Magyarországot [...] A szolgálatoknál alapvető szabály, hogy nincs támadás addig, amíg a visszavonulás nem biztosított [...] a visszavonulás megszervezésével kezdődik az operatív akció.")

Földi László: A hírszerző szemével. A szakértők felelőssége. *Magyar Idők*, 2019. január 4., 10. (R.: „Általános jelenséggé vált a meggondolatlan véleményalkotás vagy a tájékozatlanságból, felkészületlenségből adódó téves kommunikáció.")

Földi László: A politikailag korrekt torzításmód. Nemcsak a közélet nyelvezete, hanem egyes pártok viselkedése is meghatározott. *Magyar Nemzet*, 2019. június 21., 11. (R.: „az »operatív kifejezés« jelentése: »műveleti, a végrehajtást – a cél elérését – segítő, a gyakorlati elintézést szem előtt tartó intézkedés.« [...] Titkosszolgálati tapasztalatból tudom, hogy egy jól felépített fedett művelet ellen nehéz – ha úgy tetszik, lehetetlen – védekezni legális, törvényes játékszabályokkal.")

Földi László: Frusztrációk egy focimeccsen. Kijátsszák a magyarkártyát az éppen aktuális belpolitikai csaták vagy választások idején. [Az Universitatea Craiova–Budapest Honvéd botrányos körülmények között félbeszakadt mérkőzés és a magyar csapatot sújtó UEFA-döntés történelmi hátteréről]. *Magyar Nemzet*, 2019. augusztus 16., 11. (R.: „az a kérdés, hogy a román ultrák – és nemcsak ők, hanem a román társadalom többsége – mitől ilyen dühös. Bármelyik más nemzet labdarúgói ellen [...] nem lett volna ez a felfokozott gyűlölet [...] és az UEFA is betartotta volna a saját maga alkotta szabályait [...] Van egy történelmi háttere mindazon országokban, melyek érdemtelenül jól jártak a trianoni döntést követően és magyar területeket kaptak[...] Száz év távlatából még mindig hangos dühvel próbálják túlkiabálni lelkiismeretüket, maguknak is magyarázni az igazságtalanságot.") Vö. Csinta Samu: **Kapun belül.** Konfliktus – Román futballhuliganizmus: tűrt és támogatott? *Magyar Nemzet*, Lugas, 2019. augusztus 17., 16. (A beharangozó: „Bár a Craiova–Honvéd Európa Liga-selejtező mérkőzés botránya dacára az Európai Labdarúgó-szövetség lazán továbbot intett, az eset nemcsak biztonságtechnikai, hanem szociológiai kérdéseket is felvet. Csapatuk győzelméért bármire képes »futballőrültekkel« van dolgunk, vagy alkalmanként politikai célzattal is manipulált öncélú bajkeverőkkel?")

Földi László: Szolgálatok régen és ma. A technika halad, de a titkok világában élők helyzete bonyolódik. *Magyar Nemzet*, 2019. szeptember 27., 11. (R.: „a kémkedés és annak elhárítása a három ősi mesterség egyike. És ez így is marad, függetlenül attól, hogyan fejlődik a minket körülvevő világ [...] Egy-egy célfeladat elvégzésének nagyobb hányadát egy irodában ülve, laptop segítségével el tudja végezni az operatív tiszt. A kérdés csak az, hogy elég-e, illetve, hogy hol van a speciális felkészültséget igénylő operatív akciók hozzáadott értéke: az a 15–20 százalék olyan forrásadat, ami nincs a világhálón, és csak beépüléssel vagy más módszerrel szerezhető meg.") Vö. (Munkatársunktól): Orbán Viktor: Jól teljesítettek a magyar titkosszolgálatok. *Magyar Nemzet*, 2019. szeptember 20., 3. (R.: „Az érdekérvényesítésnek vannak kitaposott,

jogilag szabályozott mezsgyéi, de vannak olyan határterületek, ahol a szabályok nem vagy nem úgy érvényesek. E területeken »az ellenfeleink is dolgoznak, mi sem tehetjük meg, hogy [...] nem dolgozunk, erre valók a titkosszolgálatok« – fogalmazott a miniszterelnök.")

Fradi futballévszázad [1889–1995]. Írta és szerkesztette Nagy Béla. Szepesi György riportjaival. Budapest, 1994, Trio Budapest

Franck, Dan: *Zinédine Zidane, le roman d'une victoire*. Paris, 2000, Pocket

Fricz Tamás: A nemzettudat múlhatatlan érték. A sportban megnyilvánuló hazaszeretet felülírja és túléli a keveredést, a kozmopolitizmust. *Magyar Idők*, 2018. július 11., 11. (R.: „a nemzeti szurkolásnak nem az idegengyűlölet az összetartó ereje – korábban sem az volt, és ma sem az.")

FTC, az NB II. kapujában. A szurkolók elsősorban a klubvezetést hibáztatják, mások az egész magyar futballüzemet; (M. A.): Üllői úti fájdalom; (Cz. G.): „Szegény apám, forog a sírjában"; Megyesi Gusztáv: Magyar szelep; Rab László: A Zöld Sasok mélyrepülése; Uő.: Fradi forever; Jakab József: Zöld-fehér: piros. *Népszabadság* [Összeállítás], 2006. július 27. 1–3. Vö. (M. A.): Zöld erdőben Albert marad [Interjú az 1967-es aranylabdással, az FTC tiszteletbeli elnökével]. *Népszabadság*, 2006. július 28., 22. (R. az újságíró „Miért marad?" – kérdésére adott válaszból: „mert ötvennégy éve vagyok tagja a Ferencvárosnak, és nem miattam jutottunk idáig. Jó ideje mondogattam már a vezetőknek, hogy bajok lesznek, de nem találtam meghallgatásra. Amúgy azoknak, akiknek le kellett volna mondaniuk, nem tették meg...")

Fügedy Péter: *75 év piros-kékben*. Népszava– Vasas Sport Club, Budapest, 1986., 125–168.

Fülöp Mihály–Vincze Gábor: Bizalmatlanság, vádaskodás, vasfüggöny – Két „népi demokratikus" állam (Románia és Magyarország) a negyvenes-ötvenes években. *Székelyföld*, 2006/10., 150–193. Lásd bővebben: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, 2007, Napvilág Kiadó

Furet, François: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról* [Ford. Mihancsik Zsófia]. Budapest, 2000, Európa

Gabay Balázs: 95 éves lenne. A zseni, aki még Puskást is el tudta homályosítani. *Magyar Nemzet*, 2017. március 3., 16. (Forrás: https://magyarnemzet.hu/archivum/90-perc/a-zseni-aki-meg-puskast-is-el-tudta-homalyositani-3903855/)

(Forrás: http://mno.hu/foci/a-zseni-aki-meg-puskast-is-el-tudta-homalyositani–1388546)

Gabay Balázs: A B-középben jelentettek Knézy Jenőről. *Magyar Nemzet*, 2017. október 5., 16. (R.: „Koós Levente blogger az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának iratai között több olyan dokumentumot is fellapozott, amelyben a Belügyminisztériumnak dolgozó besúgók a tartótisztjeiknek Knézy szerepéről írnak [...] A szintén sportriporterként dolgozó ifjabb Knézy Jenőt nem lepte meg, hogy jelentettek édesapjáról. A Bors című lapnak azt mondta, bár tudott erről, soha nem beszélgettek róla. Őt inkább az érdekli, ki lehetett a besúgók tartótisztje, illetve hogy miért szűntek meg róla a jelentések 1969 után, hiszen a telesportos munkája idején már rendszeresen járt Nyugatra.")

Gabay Balázs: Ha Puskás Öcsi élne. Fontos volt ilyen futballcsapatot építeni egy utánpótlás-nevelő intézményre? *Magyar Nemzet*, 2018. március 22., 9.

Galla Miklós–Krausz Tamás–Szántó András (szerk.): *Hajrá, MTK!* Csobánka, 1999, Ágens-Press Bt.

Gallo, Max: Pendant des semaines, la vieille France, un peu mégère et toujours grincheuse, est redevenu une jeune nation. *Paris Match*, 2006. július 12 – július 19., (R.: „Akár Sagnolnak vagy Vierának, Henrynak vagy Ribérynek, Zidane-nak vagy Barthez-nek hívják is őket, meghatározójuk a francia nemzethez való tartozás és a tehetség. És ha minden belőtt gólnál teli torokból énekeltük az ódon és az új »Marseilles«-t, ez azért volt, mert a bizonyítás megtörtént, miszerint alapelvünk minden fanatizmussal szemben győztes lehet. Hogy összeszedi erőnket és egyesít bennünket.")

Gallyas Ferenc [ford.]: Ez vagyok én, Pelé. I. rész: *Labdarúgás*, 1962/4., 23–24. ; II. rész: *uo*. 1962/5., 12–13.; III. rész, *uo*. 1962/7., 16–17.; IV. rész, *uo*. 1962/8., 9–10.

Garstka, Dietrich: *Das schweigende Klassenzimmer. Eine wahre Geschichte über Mut, Zusammenhalt und den Kalten Krieg*, Berlin, 2006, Ullstein Verlag (különösen: 16, 19–20, 24, 34–35.; vonatkozó lábjegyzetek: 254–256.) Lásd még ehhez: Csákvári Géza: A rabok értették igazán a szolidaritás meséjét. Interjú. A Berlinale egyik legjobbja volt Lars Kraume A *néma forradalom* című, az '56-os itteni eseményekhez kapcsolódó filmje. *Népszava*, 2018. október 17., 5. (R. a beharangozóból: „A *film Dietrich Garstka azonos című regényét dolgozza fel, tehát a történet adott volt*.") (R.: Kérdés: „*Biztos abban, hogy Németországban a Szabad Európa Rádió bemondta, Puskás Ferenc hősi halált halt a harcokban?* – Igen. De az sosem derült ki, hogy ez egy félreértés miatt történt vagy direkt propaganda volt. Ami biztos, hogy a »csendes lázadás« megtörtént a diákok között és a fő motivációjuk a futballhős tragikus halálhíre volt.")

Gazdag József: *Egy futballfüggő naplójából*. Pozsony, 2015, Kalligram (Vö. Kácsor Zsolt: Egy futballfüggő jelentése. *Népszabadság*, 2016. szeptember 3., 12. (A beharangozó: „**Felvidéki Gulliver.** *Az Év Könyve sorozatunk következő szerzője Gazdag József, akinek bőven vannak tapasztalatai a kisebbségi létről, azt vallja: elsősorban emberek vagyunk, s csak másodsorban magyarok vagy szlovákok*.")

Gál Éva: *Lejáratás és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében*. Budapest, 2013, Corvina–Nagy Imre Alapítvány

Gál Jolán: Puskás Öcsi és Bözsike. Ismerőseink a kerületből. *Várnegyed* [Köztünk élnek], 2000, június 2., 7. (R. a beharangozóból: „Puskás Öcsi soha sem volt a szavak embere, most 73 évesen még kevésbé az, így érthető, hogy kérdéseimre zömmel felesége, Erzsébet – kedvenc megszólítása szerint: Bözsike – válaszolt." „Megkérem, hogy dekázzon [...] Bal lábfejével háromszor emelgeti a focit, majd negyedszerre a bal kezével leüti [...] és hamiskásan mosolyogva azt mondja: hiába, no, már megöregedtem.")

Gál László: *Az Aranycsapat elfeledett legendái. Tóth II. József és Várhidi Pál élete*. Budapest, 2015, Aposztróf Kiadó

Gál László: *Hatan a mágikus csapatból* [Lóránt Gyula, Horváth György, Tóth II. József, Kotász Antal, Danka Imre, Fazekas Árpád életrajzai]. Budapest, 2018, Aposztróf Kiadó (16., 22–23., 34., 37–40.)

Gál Róbert–Köves József: *Labdarúgás alulnézetben. Riportregény*. Budapest, 1983, Sport

Gángó Gábor: Helyünk a Monarchia szellemi térképén. *ÉS*, 2007. június 1., 5. Lásd még: Uő.: A megosztott kultúrnemzet és az új Közép-Európa. *ÉS*, 2006. augusztus 4., 8.

Gecsényi Lajos: Vasfüggönytől vasfüggönyig 1948–1957. *Rubicon*, 2019/7.,4–11.

Gellner, Ernest: A nacionalizmus tipológiája. [Ford. Barabás András] *Regio*, 2007/1., 3–24. Vö. Zombory Máté: Nemzeti rítusok kartográfiája. *Replika*, 56/57. szám, 2006. december, 81–103.

Gellner, Ernest: A *nemzetek és a nacionalizmus* [Ford. Barabás András]. Budapest, 2009, Napvilág Kiadó

Georget, Danièle [Jérôme Béglé, Caroline Fontaine és Adrien Martin közreműködésével]: Zidane, l'ataquant sans cesse attaqué. D'un village de Kabylie, aux loges V. I. P. de Berlin, tout le monde à l'unisson „Materazzi l'a traité de terroriste" dit un cousin qui affirme le tenir d'un frère. *Paris Match*, 2006. július 12.–július 19., 56. [A Zidane-különszámnak is tekinthető borítón a következő címek olvashatók: La tragédie de Zidane. Il a conduit la France au rêve. Et soudain la faute; Sous les yeux de Veronique, sa femme, ses adieux dans les larmes; Son père, Smail, son ami Jamel, Max Gallo ils temoignent] (R.: „Zidane rumine à l'arrière du car, méditant sans doute le sens d'un mot connu des hommes de la montagne, dans le pays de son père: »Nif«, la fierté.")

Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, 1999, Osiris

Gergely Ferenc: A *magyar cserkészet története 1910–1948*. Budapest, 1989, Göncöl Kiadó

Gergely Ferenc: A *magyar gyermekvédelem története (1867–1991)*. Budapest, 1997, Püski

Gergely Ferenc: *Sikerre éhesen! A magyar testnevelési és sportmozgalom 1944–1956 között*, kézirat

Gergely Ferenc: *Kántor fia a bitang. Egy tanár emlékeiből*. Budapest, 2018, Underground Kiadó (Ld. különösen a *Dal, tánc, foci: a kötőanyag* című fejezetet! *Uo*. 113–119.)

Gergely Jenő–Izsák Lajos: A *huszadik század története*. Budapest, 2000, Pannonica

Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004, Eötvös Kiadó–PolgART Kiadó

Gervai András: *Fedőneve: „Szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák*. Pécs, 2010, Jelenkor, 81. (A filmrendezők beszervezéséről) Vö. Ugró Miklós: Az ügynökök feltámadása. A beszervezettek sorsa megrajzolja a létező szocializmus morális romlottságát. *Magyar Nemzet*, 2011. február 7., 7.

Gervai András: *Titkos Magyarország. „Célszemély" a társadalom*. Budapest, 2015, Pesti Kalligram

Ghoualmi, Mohamed [Algéria párizsi nagykövete]: France–Algérie: match révélateur. *Le Monde*, 2001. október 13., 17.

Gimes Miklós: Egy régi szurkoló levele a magyar–brazilról. Bern, 1954. június 27. *Szabad Nép*, 1954. június 28., 4.

Glanvill, Brian: *Soccer Nemesis*. London, 1955, Secker Warburg

Glanwill, Brian: *The Story of the World Cup*. London, 1980, Faber & Faber

Glatz Ferenc: Futball és történetírás. Jegyzetek. *História*, 2003/8–9., 2–3.

Gombócz Márta: A magyar futball kezdetei 1896–1945. *História*, 2003/8–9., 12 15.

[gondola]: Grosicsot négyszer akarták beszervezni. Titokban tartja a besúgók nevét. (www.pecsinapilap.hu/cikk/Grosicsot…a_besugok…/73674). Vö. Az Aranycsapatban is voltak besúgók. (https://www.gondola.hu/…/38782-Az_Aranycsapatban_is_voltak_..); Grosics: Az Aranycsapatból is jelentettek… (https://mno.hu/migr/grosics-az-aranycsapatbol-is-jelentettek – 604676 – nem elérhető.); Élete végéig őrzi súlyos titkát Grosics. (Online: http://www.borsonline.hu/sport/elete-vegeig-orzi-sulyos-titkat-grosics/66634); Grosics fényképeket őriz a róla jelentőkről. (Online: http://www.nemzetisport.hu/migralt_cikkek/20071223/grosics_fenykepeket_oriz_a_rola_jelentokrol); Grosics beszervezési kísérlete: (Online: https://gondola.hu/cikkek/38782); Lásd még: [Munkatársunktól]: Játékos-ügynök? Grosics szerint az Aranycsapatban is volt besúgó. *Népszabadság*, 2004. október 25., 26. (R.: Tischler János történész nyilatkozatából: „a hatvanas években akadt olyan magyar válogatott keret, amelyben három játékosügynök tevékenykedett […] az a három játékos és ügynök volt egyszerre.") Vö. [Munkatársunktól]: Köd utánam… Grosics és a besúgók: tudja, de nem mondja. *Uo*. október 26., 24. (R.: „az ötvenes évek világverő együttesének tagjai között is akadt ügynök […] minimum kettő […] nem akar az illetők távollétében beszélni […] mindkét általa ügynöknek tartott sportember meghalt már.")

Gosztonyi Péter: A *kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*. Budapest, 1992, Százszorszép Kiadó [Második, javított és bővített kiadás]

Gough, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* [Ford. Rákócza Richárd] Budapest, 2006, JLX Kiadó [Az angol eredeti: Gough, Roger: *A good Comrade: Kadar, Communism and Hungary*. London, 2006, I. B. Tauris Co.] (Vö. Rainer M. János: Ex Libris. *ÉS*, 2007. április 20., 25.)

Götz, Miriam – Kastner, Georg (Ausztria): *Fußball und nationale Mythen* (Labdarúgás és nemzeti mítoszok). [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenschaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én G. Kastner által felolvasott előadás]

Granville, Johanna: Blame the Messenger? Bucharest and Its Bungling Diplomats in 1956. In: *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 52, No. 3/4 (September-December 2010), 299–330. (R.: „Although the Dej regime had legitimate reasons to fear the nationalist tumult in their neighbouring country, the diplomats' scanty or distorted information, or lack of reportage on key events altogether, combined with their exaggeration of the irredentist threat, exacerbated the regime's pre-existing prejudices. It can be argued that such reports compelled Bucharest policymakers to take extra measures to gather facts and thus to compensate for the shortcomings of their diplomatic corps.")

Green, Geoffrey: *Soccer. The World Game*, Phoenix House, London, 1953.

Grosics Gyula: *Így láttam a kapuból*. Második kiadás. Grosics Gyula feljegyzései alapján írta Marosi László. Budapest, 1963, Sport (29–31.) (Vö. Bolgár Sándor: „Értem, értem, csak fel nem foghatom!" – mondja Grosics Gyula. *Sportfogadás*, 2000. augusztus 19., 1. (R.: [Szűcs Sándor] „akit disszidálási kísérlet miatt halálra ítéltek és kivégeztek. Provokáció áldozata lett a szerencsétlen ember! Az egészet előre eltervezték, hogy a hozzánk hasonlóan vállalkozó kedvű embereknek eszükbe se jusson […] disszidálni. Példát statuáltak, meg akartak félemlíteni mindenkit.") Lásd még Fluck Miklós: Törzsasztal: Grosics Gyula. Kémkedéssel gyanúsították. *Vasárnapi Hírek*, 2000. január 24., 14. (R.: [1955 januárjában Bata István honvé-

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

delmi] miniszter elvtárs lazán közölte velem, ha nem az lennék, aki vagyok, már rég kivégeztek volna."); Bruckner Gábor: December, 24. óra. Beszélgetés Grosics Gyulával egy nehezen felejthető szentestéről. *Népszabadság*, 2002. december 24., 20.; Kő András: Menny és pokol. Grosics Gyula három kívánsága. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. február 4., 34.; Grosics Gyulának nem kell a főváros díszpolgári címe. (Online: http://csepel.info/?p=6960)

Gündisch Mónika: Újabb viták a mágnesszalagokról. Mi számít többet: a dokumentum vagy a tartótiszt vallomása? *Vasárnapi Hírek*, 2009. április 5., 4. (Összefoglaló: „Két történész, Ungváry Krisztián és Varga László vitatja a hazai bíróságok gyakorlatát: lapunk hasábjain helytelenítik, hogy az ügynökvádak vizsgálatakor nem elsősorban a korabeli dokumentumokra, hanem a tartótisztek mai állásfoglalásaira támaszkodnak.") (R.: „Marad az »én ügynököm jó ember és demokrata, a te ügynököd gonosz bolsibérenc besúgó« nevek szerinti célzatos kicsemegézés, ilyen-olyan listázás…")

Gyarmath János: 1956 egy jegyzőkönyvben. Az 1956. november 2-i, Aurel Mălnăşan és Valter Roman elvtársakkal tartott ülés gyorsírásos jegyzőkönyve. 3 példányban, 1956. XI. 3.; *Országos Levéltár*, RKP KB, Kancellária osztály, fond 171. sz. dosszié, 1956. (Online: Mit csináltam '56-ban? Megkésett idővallatás. https://sites.google.com/site/mitcsinaltam56ban/home/04-idegenszemmel/gyarmath-janos-1956-egy-jegyzokoenyvben)

Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 1991/2. 51–63.

Gyarmati György: A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban. *Rubicon*, 2001/3., 4–11.

Gyarmati György: Péter Gábor és az ÁVH-birodalom. *Rubicon*, 2007/1., 4–10.

Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009/3. 75–88.

Gyarmati György: Nem mind arany, ami… A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. In: Uő: *Kísértő közelmúlt*. Budapest, 2011, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 43–52.

Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. *2000. Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2012/7–8. (Online: http://ketezer.hu/2012/08/gyarmati-gyorgy-ellensegek-es-bunbakok-kavalkadja-magyarorszagon/)

Gyarmati György: A *Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2013. ÁBTL–Rubicon (Vö. Both Noémi Zsuzsanna: Az 1984 szelleme Magyarországon 1945 és 1956 között. [recenzió Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956 című könyvről], *Korunk*, 2012/5., 116–119.)

Gyarmati György: *Rendszertitkok szolgákkal és szolgálatokkal*. Pécs–Budapest, 2019, Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*. Budapest, 2013, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó

Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó

Gyáni Gábor: A *posztmodern kánon*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó

Gyáni Gábor: Az '56-os mítosz, az emlékezet tere. In: Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, 2007, Typotex Kiadó, 155–166. Vö. Erdész Ádám: A felejtés stációi – 1956 emlékezete. *Levéltári Szemle*, 2007/1., 52–59.

Gyáni Gábor: A Kádár-kor a kollektív emlékezetben. In: Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, 2007, Typotex Kiadó, 167–184. Lásd még: Gyáni Gábor: A magyar „hisztéria" okairól. *ÉS*, 2007. november 23., 9. (R.: „A feldolgozatlan, nyilvánosan soha ki nem beszélt valamikori sérelem, gyász és szégyen tartós megbántottságot, majd intoleranciát, ingerültséget és agressziót szül a későbbiek során […] mindenki a saját traumáját tartja előrébbvalónak mások traumatikus élményeinél, […] »a trauma túléli a szenvedőt, a gyerekek, utódok életébe sokszor ismeretlen, nem tudatos utakon beépül a felmenők 'öröksége'« [Losonczi Ágnes] […] minél nagyobb bizonytalanság lesz úrrá a jelen [és a jövő] értékei és aktuális törekvései fölött, annál sürgetőbb a »használható múlt« iránt támasztott igény.")

Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998, Osiris

Gyárfás Tamás: Peren kívül a Ferencvárosról. *Sport plusz*, 2007. augusztus 4., 1; 3–5.

Gyenes András (1923. november 5. Kisbecskerek – 1997. július 9. Budapest) rövid életrajza: https://neb.hu/asset/phpa0hL3K.pdf

Gyenge Balázs: Elképesztő ajánlat Zinédine Zidane-nak. A Los Angeles Galaxy évi 36 millió eurót kínál a franciának visszatérése esetén. *Népszava*, 2007. július 28., 14.

Đilas [Gyilasz/Djilas], Milovan: *The New Class: An analysis of the communist system*. New York, 1957, Praeger (Magyar változat: *Az új osztály* [ford. Kovács János]: Zürich–Stuttgart–Wien, 1958, Europa Verlag [2. kiad. 1964.]

Gyöngyösi Balázs: Az elfeledett futball-legenda. Miért nem lett Kubala László népi hős? *Heti Válasz*, 2010. január 28., 58–60.

Gyurgyák János: A *zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó. Vö. Fricz Tamás: A *népi-urbánus vita tegnap és ma*. Budapest, 1997, Napvilág

Gyurgyák János: *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Budapest, 2018, Osiris

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó. Vö. Perecz László: Az óriásoktól a törpékig. Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. *Népszabadság* [Könyvszemle], 2007. november 24., 11. (R. a kiemelt mondatból: „lenyűgöző teljességigénnyel elkészített munka […] szerzője a modern történettudomány elszánt konzervatívja: hisz tehát […] a forrásföltárás és a forráskritika segítségével megismerhető »történeti igazságban«."); Gángó Gábor: A magyar liberalizmus sötét oldala. [recenzió Gy. J. új könyvéről]. *Népszabadság*, 2008. február 16., 4. Lásd még: Tőkéczki László: A magyar nacionalizmus története. Gyurgyák János alapos könyvet írt nemzettudatunkról. *Magyar Nemzet*, 2008. január 9., 15.; Megyeri Dávid: Beszélő iszony. Gyurgyák János a magyar átokról, az elnyújtott átmenetről és az önkényes tabukról. *Magyar Nemzet*, 2008. február 16., 35.

Gyurgyák János: Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja? A 20. századi magyar történelemtől – pillantás a 21. századból. In: *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. [Szerk. Jakab András és Urbán László] Budapest, 2017, Osiris, 51–73.

Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel.* Budapest, 1982, Magvető Kiadó (különösen: 45. Vö. Gyurkó László: Hogyan írtam Kádár-életrajzot. Arcképvázlat történelmi háttérrel. *Rubicon,* 2000/6., 36–38.)

Gyurkó László: *Fociország.* Budapest, 1987, Magvető Könyvkiadó

Hadas Miklós: *A globalitás variációi. Töredékek a futball-habitológiából. [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben* – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenschaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én elhangzott előadás]

Hajba Ferenc: A grundgeneráció összefogta Győrt. Aranycsapatára emlékezett a város. *Népszabadság,* 2007. szeptember 24., 5. (R. Horváth Ede, a Rába-gyár vezérigazgatójának Szániel Jánoshoz, az ETO elnökéhez intézett „irányelveiből": » – Ide figyeljen, vagy gatyába tudja rázni az egyesületet, vagy elhajtom az egész bandát.«")

Haász János: Lóránt Gyula disszidens aranycsapatot tervezett, még az igazi előtt. (https://index.hu/sport/alapvonal/2018/10/25/lorant_gyula_disszidalas_aranycsapat_grosics_gyula_henni_geza/)

Hadas Miklós: Mi a magyar? Újratöltve – hetvennyolc év után. *Replika,* 2017/5 (105. szám), 193–211. (R.: „Magyarországon másfél évszázad alatt zajlik le mindaz, ami nyugaton ötszáz évig tartott, ezért szervetlenebb, nyersebb, elnagyoltabb, hibridebb a magyar változat. A rendies és a hűbéries elemek nem egymást követően fejlődnek ki, hanem egy időben léteznek, ezért nem alakul ki egy szilárdabb körvonalú intézményesség és ceremonialitás, csökevényes a hűbéri viszony szerződéses jellege, alig érvényesül az egyenlőtlenek kölcsönösségi viszonya.")

Halas Zoltán: Sztárparádé Puskással. Di Stéfano, Cruyff vagy Beckenbauer az évszázad európai legjobbja. *Mai Nap,* 1999. január 10., 36. Vö. Halas Zoltán jelenti Rothenburg an der Fuldából: Óriások a kisvárosban. *Mai Nap,* 1999. január 11., 21.

Halas Zoltán: Nevetséges szervezés. Tudósítónk jelenti Rothenburg an der Fuldából. *Mai Nap,* 1999. január 12., 29.

Halas Zoltán (szöveg)–Czerkl Gábor (fotó): Beckenbauer keresztje. Tudósítónk jelenti Rothenburg an der Fuldából. *Mai Nap,* 1999. január 13., 31.

Halas Zoltán (szöveg)–Czerkl Gábor (fotó): Mulattak a világsztárok. *Mai Nap,* 1999. január 14., 16–17.

(halas): Kései vacsora. Barátai köszöntötték Puskás Öcsit. *Mai Nap,* 1999. január 15., 30.

Halas Zoltán: Varga Zoltán azt mondja, nem prostituálódott. Már vége a Fradi iránti szerelmének, de a szurkolók még mindig lázba hozzák. *Magyar Hírlap,* 2002. december 16., 22.

Halál a szerelemért. Kovács Erzsi énekesnőt börtönre ítélték, szerelmét, Szűcs Sándort kivégezték. (Online: https://rtl.hu/rtlklub/hirek/hatter/cikkek/105828) (R.: „Szűcs Sándor főváddal, az 1950. évi 26. sz. törvény alapján összbüntetésül kötél általi halálbüntetésre mint fő-, bárhol található vagyonának elkobzására mint mellékbüntetésre ítéli.")

Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótárirodalomban. In: Polgárosodás Magyarországon. *Századvég* 1991/2-3, 131–168. (különösen:134.)

Hammerstein Judit: A siker és kudarc magyar alaktana [Borsi-Kálmán Béla Puskás könyvéről]. *Egyenlítő,* 2008/10., 48–49.

Hanák András: Bűn és bűnhődés: olasz capriccio. *ÉS,* 2006. augusztus 4., 10. (R.: „Zidane, a csendes francia, az őt ért sorozatos sértegetés megtorlásaként Marco Materazzi vállába fejelt, amelyért rögvest piros lapot kapott [...] ha Zidane tettét nem a tizenhatos mélyéről szemléljük, hanem inkább a középpálya tájékáról, ahol a dolgok végső soron eldőlnek, ha bízunk abban, hogy a francia egzisztencializmus a XXI. században is folytatódik, akkor észre kell vennünk, hogy Zidane tette a par excellence »action gratuite«, amely minden bizonnyal bevonul a filozófia és az irodalom rejtekhelyeire.") Vö. Provokációra ördögi válasz. Az ellenfelét lefejelő Zinédine Zidane a vb legjobbja.; Utcagyerek lett Zizouból. Zinédine Zidane már sokadszor volt rendkívül durva az ellenfelével szemben.; Sinkovics Gábor: Ördögi pillanat [jegyzet]. *Nemzeti Sport* [összeállítás], 2006. július 11., 1–3.; Regrets éternels. [főcím] On rêvait d'une autre fin.; Droussent, Claude: L'édito. [vezércikk]; Margot, Olivier: Zidane, la sorti ratée.; Braun, Didier: Un final marqué au fer rouge.; Rousso, Dominique: Materazzi de bas en haut.; Riou, Yoanne–Raymond, Raphaël–Rivais, Jeanne Pierre–Garoscio, Michel–Fioux, David–Rigaud, Johan: Aux larmes citoyens. Coupe du Monde (finale). Italie–France: 1–1 (5–3 aux tab). In: *L' Équipe,* 2006. július 10. [Összeállítás]

Handke, Peter: A kapus félelme tizenegyesnél. In: Handke, Peter: *A kapus félelme tizenegyesnél. Négy kisregény* [Ford. Tandori Dezső]. Budapest, 1979, Európa Kiadó, 5–100.

Hanti Gábor: Ma búcsúzunk Öcsi bácsitól. *Napi Ász,* 2006. december 9., 15. (R.: „Pelé nem tud eljönni a gyászszertartásra. A brazil futball-legenda levélben búcsúzott el Puskás Ferenctől, akit »minden idők legjobb futballistájának és személyes jóbarátjának« nevezett.")

„Harcos" fedőnéven jelentett a volt miniszterelnök? (Online: www.atv.hu/belfold/20170503-ugynok-volt-horn-gyula)

Harle Tamás (Kun Tibor és Zámbó István): Ledőlt a futballtörténelem leghíresebb mítosza? Brazil sorstragédia – valóban életre, halálra. *Interpress Magazin,* 2018/7., 94–101.

Harle Tamás (Kun Tibor és Zámbó István): Pelétől Messiig, Puskástól Maradonáig – avagy a futballtörténelem legalacsonyabb világsztárjai. *Interpress Magazin,* 2018/8.

Harmincezer nézőt várnak vasárnapra az Üllői-úton. Kubala lesz a Ferencváros jobbszélsője. *Népsport,* 1946. június 7., 1. (R.: „Kubala mint jobbszélső mutatkozik be a Fradiban. »– Nem idegen nekem ez a poszt [...] A Ganzkölyökben [!] eredetileg jobbszélső voltam. És a gyorsaság? Hát ez az, amire születni kell.«") Vö.: FTC–Újpest 2:1. *Népsport,* 1946. június 11., 3. (R. a bírálatból: „Kubala időnként brillírozott a jobbszélen, de – vétett súlyos hibákat is.") *[Megjegyzés:* ez az 1946. június 10-i mérkőzés volt Kubala László utolsó fellépése a Ferencvárosban. Érdekes egybeesés, hogy az akkor tizenhét éves Kocsis Sándor épp a Kubala távozása körüli zavaros hetekben mutatkozott be – Kubala eredeti posztján: jobbösszekötőben – a Fradiban 1946. május 26-án] Ferencváros–Kispest 4:1 (1:1). Üllői út, 5000 néző. Vezette Gébert. *Népsport,* 1946. május 27., 3. (R. a bírálatból: „Kocsis igen tehetséges, ha egy kis tapasztalatot szerez, állandó tagja lehet a csapatnak.") Vö. Mit mondott Olajkár II., nem búsulnak Sipos miatt és egyéb hangok a Fradi-Kispestről. *Népsport,* 1946. május 29., 2. (R.: „Kuksit [...] pihentették [...] Kocsis gyerek bemutatkozása elég jól sikerült. Nem volt lámpaláza, nem illetődött meg. Jó technikájú futballista. Hozzájárulhat a Ferencváros csatárínségének megoldásához.")

Harsányi Iván: Franco. Rejtélyek és ellentmondások. *Rubicon,* 1994/3., 10–16. Vö. Uő.: Franco. *Rubicon,* 1997/10., 26–29.

6:3. 1953, 1993. Emlékkiadvány 1953. XI. 25.–1993. XI. 25. Írta és szerkesztette Hoffer József. [Fotók a szerző archívumából, valamint ifj. Thaly Zoltán felvételei] [Előszó: Joseph S. Blatter, a FIFA főtitkára] Budapest, 1993, Kiadja a Magyar Labdarúgó Szövetség

Hautbois, Yohann: Une équipe formidable. (Egy félelmetes csapat), *L' Équipe,* 2014. december 12. (A tartalomról az alcím ad útbaigazítást: „Puskás, Kocsis és Czibor fantasztikus Budapest Honvédjának sorsa 1956 telén dőlt el, amikor a szovjet katonai beavatkozás vérbe fojtotta a budapesti fegyveres felkelést."

Hatos Szabolcs: Csakis a rengeteg munka vezethet eredményre. Első lépések. A magyar labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya, Georges Leekens hétfőn az Aranycsapat nagyjai előtt hajtott fejet. *Népszava,* 2017. november 28., 14. Vö. Hegyi Iván: Leekens vékony jégen. Álom. Posztonként két-három bármikor bevethető jelöltet szeretne a magyar labdarúgó-válogatottnál látni a nemzeti együttes frissen kinevezett belga szövetségi kapitánya. *Uo.* 15. Vö. Havasi Zsolt–Gabay Balázs: Álom a csapatról, amely megtölti az új stadiont. Georges Leekens szövetségi kapitány nem ijed meg a problémáktól, és úgy véli, soha sem szabad másik edzőt másolni. *Magyar Nemzet,* 2017. december 16., 16. (Kiem. mondat: „Én, Georges Leekens sosem nyertem semmit, amióta edző vagyok, mindig a csapataim nyertek bármit is.")

Hatos Szabolcs: A vidéki fellegvárak kellenek az NB I.-be – Helyzetkép. Sok ügyes játékost lát, a kifejezetten tehetséges labdarúgókat azonban hiányolja az olimpiai és Európa-bajnoki bronzérmes korábbi futballista, Rákosi Gyula. *Népszava,* 2017. december 15., 14. (R.: „régen amikor [Szűcs Lajossal] leültünk egy meccsre, 15–20 perc múlva csak kapkodtuk a fejünket: kik ezek a játékosok? Most sajnos nincs ilyen. Aki már egy kicsit is ügyesebbnek tűnik, egyből felkapják, ez sem feltétlenül jó.")

Hatos Szabolcs: Ötven éve el nem múló dicsőség. Emlékek. Az Albert Flórián Stadiont idéző külsőségek mellett megnyitott a legendás labdarúgó nevét viselő alapítvány kiállítása. *Népszava,* 2017. december 12., 15. (Részlet ifj. Albert Flórián nyilatkozatából: „Édesapám [...] számára három dolog volt igazán fontos az életben: a családja, az Aranylabda és az, hogy róla nevezték el a Ferencváros stadionját.") Vö. Magyar Idők [szerkesztőségi anyag]: Flóri bácsi, a nagy sztár. Kiállítás nyílt Albert Flórián Aranylabdájáról. *Magyar Idők,* 2017. december 12., 19. (Részlet ifj. Orosz Pál, a Ferencváros Labdarúgó Zrt. vezérigazgatója beszédéből: „Ha Flóri bácsi ma nyerte volna el az Aranylabdát, ugyanolyan sztár lenne, mint Cristiano Ronaldo.") Lásd még: Burkovits Ferenc: Európa uralkodója lett. Labdarúgás. Kiállítás nyílt az aranylabdás Albert Flóriánra emlékezve. *Magyar Hírlap,* 2017. december 12., 16. (R.: „Albert Magdolna, a »Császár« lánya, az Albert Alapítvány ügyvezetője arról beszélt, hogy a január 11-ig megtekinthető újszerű kiállítás öccse, ifjabb Albert Flórián nagy álmának megvalósulása, és teljes mértékben az ő elképzelései szerint készült.")

Havasi Zsolt: Az iskolákra kellene alapozni. „A politikának csak szabályozási szinten volna szabad megjelennie a futballban". [Interjú Becsey Zsolt egykori diplomatával és politikussal] *Magyar Nemzet,* 2017. november 27., 15. (Összefoglaló: „Erős politikai jelenlét, rövid távon gondolkozó menedzser, motiválatlan fiatalok. Becsey Zsolt volt Fidesz-politikus, jelenleg egyetemi tanár egyebek között ezekben látja a honi football gondjait.")

Hazatért békeküldötteink nyilatkozatai a Népek Békekongresszusáról. *Szabad Nép,* 1952. december 22., 3. (Benke Valéria, az Országos Béketanács titkára; Jánossy Lajos, Kossuth-díjas akadémikus; Tollas Sándorné, a debrecen-rákositelepi Dózsa tszcs küldötte; Rácz Erzsébet sztálinvárosi sztahanovista ifjúmunkás; Szádeczky-Kardoss Elemér, kétszeres Kossuth-díjas; Józsa Ferencné ceglédi tanítónő; Puskás Ferenc olimpiai bajnok.)

Hazaáruló volt-e Puskás Öcsi? Vitaposzt: hazaáruló volt-e Puskás Öcsi? (Online: https://lemil.blog.hu/2016/06/26/vitaposzt_hazaarulo_volt-e_puskas_ocsi)

Hámor Szilvia: Hogy csúcsra járjon a csoport. Nem szerencsés, ha az egyén helyét a kommunikációs ügyesség határozza meg. *Népszabadság,* 2007. május 15., 16. (R.: „A belső harcok egészséges lezárásának alapfeltétele a megfelelő teljesítménymérés és értékelés mechanizmusnak kialakítása".) Vö. Molnár Mátyás: Ütős történetek, pofonok az öltözőben. A sportolók gyakran csapattársaikon vezetik le a profizmusból adódó feszültséget. *Népszava,* 2007. március 3., 15.

Hámori Tibor: *Jó estét, magyarok!* Budapest, é.n., Sportpropaganda

Hámori Tibor: *Puskás. Legenda és valóság.* [Alfredo Di Stéfano előszavával]. Bp., én., Sportpropaganda (30–37, 47–49, 65, [Östreicher-interjú:] 71–83, 89, 90–91, 102. [Hidegkuti-interjú:], 97–107, [Szepesi-emlékek:] 121–130, 143–180.)

Hámori Tibor: *Puskás Öcsi – A leghíresebb magyar története.* Budapest, 2001, Pharma Press Kft.

Hámori Tibor: Rendhagyó telefonjelentés Franciaországból. A magyar újságíró-válogatott Európa-bajnok. Tresor is gratulált. Kiss [László] és Hegyi [Iván] különdíja. Bokodi [Béla] és Várkonyi [Sándor] jubilál. *Népsport,* 1984. július 5., 4.

Hámori Tibor: *Régi gólok, edzősorsok. Orth György nyomában – Guttmann Béla emlékei.* Budapest, 1984, Lapkiadó Vállalat

Hárommillióért kelt el egy tízfilléres bélyeg. *Irodalmi Jelen* [Arad], 2007/május, 32. (R.: „Csaknem 600 ezer forintért cserélt gazdát az árverésen a kommunista politikai korszak rendkívüli filatéliai dokumentuma, a kiadatlan 1954-es »Győzelmi bélyeg«, amely egyben egy balszerencsés sporteseménynek és az Aranycsapatnak állít emléket. Az 54. VII. 3. S. »keltezésű« bélyeg az 1954-ben Svájcban rendezett labdarúgó vb-n várt győzelemre, a döntő előtti napon készült. A 3 forint névértékű bélyeg, amelyen a magyar zászló és egy futball-labda, valamint a kontinensek láthatók, a 60-as évek óta a filatéliai piac nagy ritkaságai közé tartozik. Az egyik példány most 380 ezer forintos kikiáltási áron került kalapács alá, de végül hatszázezer forintra verték fel az árát.")

Hegedüs András: *A történelem és a hatalom igézetében. Életrajzi elemzések.* Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó

Hegedüs András: *Élet egy eszme árnyékában.* [A külső borítón: Ősforrás. E kötet anyagából sugárzott részleteket a Szabad Európa Rádió]. Budapest, 1989, Bethlen Gábor Könyvkiadó

Hegyi Gyula: A Magyar sport új szervezete, sportközigazgatás. In: *A Magyar testnevelés és sport szervezete és igazgatása.* Budapest, 1949, Országos Sport Hivatal, 3–20.

Hegyi Iván: ... és sokan mások. *Népszabadság,* 2004. szeptember 13., 22. (R.: „Ifjabb embereknek úgy tűnhet fel, mintha Varga Zoltán jelentette volna az 1960-as évek magyar futballját, merthogy különböző fórumokon hovatovább többet foglalkoznak vele, mint pályatársaival együttvéve. Nem mondom, V. Z. valóban extraklasszis képességű labdarúgó volt, de efféle kvalitást azokban az időkben sokan mások is felvonultattak, ők azonban mint-

ha a feledés homályába merültek volna […] Talán az volt a »baj«, hogy itthon maradtak mindnyájan, jóllehet a hatvanas évek válogatott futballistáinak többsége a legnagyobb európai vagy délamerikai klubokban játszhatott volna […] Akik élnek közülük, azok most az olvasók és a hallgatók közé tartoznak; beszél helyettük a kivételessé vált személy.") Vö. Murányi András: Mester és marharépa. *Népszabadság* (Online: http://nol.hu/archivum/archiv-381750-194646) (R.: „Az NB III. Duna csoportjának helyi [XVII. kerületi] rangadóján vagyunk, szitál az eső, s hiányzik a vendég Rákosmenti TK edzője, a volt ferencvárosi idol, a sikertelen tréner, Varga Zoltán."). Lásd még: Hajba Ferenc: Menyus és csapata. [Beszámoló a börtönbüntetését töltő Menyhárt Ernő megsegítésére Ábrahám Tibor és Kun Ferencz által szervezett sopronkőhidai öregfiúk-mérkőzésről] *Népszabadság* [Hétvége], 2007. augusztus 25., 14. (R. az öregfiúk-válogatottban szereplő Varga Zoltán nyilatkozatából: „– Amikor Dunaújvárosban megcsináltam a csapatot, akkor kellemetlenné váltam a hatalmasoknak és az újságíróknak […] majd a fogvatartottak által is vitatott edzői érdemeinek igazolására kijelenti: »Priskint és Hajnalt is én fedeztem föl.«")

Hegyi Iván: Európa-csúcsok. *A labdarúgó Eb negyvenéves története 1960–2000*. Budapest, 2000, Paginarum Kiadó

Hegyi Iván: Szenzációs hússzor négyes. Ma Szepesi, aztán Illovszky, Hidegkuti és Hoffer is nyolcvanesztendős. *Népszabadság*, 2002. február 5., 24. Vö. Uő.: Rekordok riportere. Guinness-könyvbe kerül a ma nyolcvanöt esztendős Szepesi György. *Népszabadság*, 2007. február 5., 22.

Hegyi Iván: *Labdarúgó vb könyv*. Budapest, 2005, Népszabadság Könyvek [Népszabadság Rt.] (Vö. Munkatársunktól: Világbajnoki könyv. Megjelent Hegyi Iván futballtörténeti munkája. *Népszabadság*, 2005. december 2., 22.)

Hegyi Iván: Elhunyt Machos Ferenc. *Népszabadság*, 2006. december 4., 24. (R.: „Az extraklasszis futballista elment Puskás után, felköltözött Budai II-höz, Kocsishoz, Tichyhez, Cziborhoz, meg ahhoz a Farkashoz, akiből talán nem vált volna olyan nagy labdarúgó, amilyen az ő oldalán lett." Vö. Pénteken [2006. december 15-én] kísérik utolsó útjára Machos Ferencet. *Magyar Hírlap*, 2006. december 11., 24.; Eltemették Machos Ferencet. *Nemzeti Sport*, 2006. december 16., 2. (Részlet Dunai Antal, az MLSZ alelnöke gyászbeszédéből: „»Abban az időben volt válogatott labdarúgó, amelyet a magyar futball aranykoraként tartunk számon, s amelyben csak a legnagyobbak húzhatták magukra a címeres mezt«"; Machosnak »megadatott, hogy együtt játszhatott futballunk legkiválóbb egyéniségeivel, az Aranycsapat klasszisaival«.")

Hegyi Iván: Legendák legendája. [Puskás-nekrológ I.]. *Népszabadság*, 2006. november 18., 5.

Hegyi Iván: Megy a bal! [Puskás-nekrológ II.]. *Népszabadság* [Hétvége], 2006. november 25., 14. (Vö. Ötvenhárom évvel az '53-as 6:3 után. Futballvarázslat volt, amit Puskás és az Aranycsapat bemutatott. *Népszava*, 2006. november 25., 14.

Hegyi Iván: Méltó és méltatlan búcsú Puskás Ferenctől. Csak néhány ezer ember kísérte el utolsó útjára a legendás labdarúgót, a nemzet halottját. *Népszabadság*, 2006. december 11., 24. Vö. Méltó megemlékezések után eltemették Puskás Ferencet. Néhány ezres tömeg kísérte utolsó útjára a futball-legendát. *Népszava*, 2006. december 11., 1. és 8.

Hegyi Iván: Micsoda veszteség! Legendás labdarúgók, akik valamennyien a múlt évben távoztak közülünk. *Népszabadság*, 2007. január 5., 22.

Hegyi Iván: Azt a hétszázát! [brazil futballkörkép]. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. január 6., 6. (A „Fekete Gyöngyszemet" ábrázoló fotó aláírása: „A katolikus Brazíliában az 1960-as évek elején ez a mondás járta: »Jézust talán nem mindenki ismeri, de Pelét…«")

Hegyi Iván: Szép régi világ. Továbbra sincs veszélyben a sportág hagyományos nagyjainak dominanciája. *Népszabadság*, 2007. január 9., 24. (R.: „a futballhistória kiemelkedő nemzetei közül Magyarország vergődött a legtávolabbra az élvonaltól, efféle királyból koldussá válásban – a vb-döntősöket illetően – nincs több példa a glóbusz legnépszerűbb játékában") Vö.: Murányi András: Élet Guszti bácsiék után. Pszichiáter váltotta az alanyi költőt, ez vezetett az újabb kudarchoz. *Népszabadság-Szilveszter*, 2006. december 30., 12. (R.: „Az [MLSZ] elnökségi ülés végül a megannyi újszerű gondolat okozta bódulat folytán borozgatásba és szalonnázásba torkollott, ennek során pedig a részvevők elmesélték testközeli élményüket Puskás Öcsiről, továbbá megállapodtak abban, hogy a magyar futball mai állapotának az Aranycsapat felülmúlhatatlan, az utódokat komoly nyomás alatt tartó eredményessége az oka, így az igazi felelősök – mint azt a szakmai alelnök megjegyezte – »a Guszti bácsiék«.")

Hegyi Iván: Mit mondjunk, bejött! Korábbi magyar válogatott játékosok Maradona ma harmincéves bemutatkozásáról. *Népszabadság*, 2007. február 27., 24. Vö. (Jamzon): Szárnyal Messi. Az összehasonlíthatatlan futballzseni Venezuela ellen is parádézott a Maradona utódjának tartott Barca-csatár. *Vasárnapi Hírek*, 2007. október 21., 24.

Hegyi Iván: Lengyel-ukrán Eb-győzelem. A makettek nem pótolták a valóságot – nem kaptunk egyetlen voksot sem Cardiffban; Lengyelország, Ukrajna: távol Kelet. Harmadszorra sem sikerült, Aachen és Nyon után Cardiffban is elbukott a magyar Eb-rendezési pályázat. *Népszabadság*, 2007. április 19, 1. és 21–22.

Hegyi Iván: Elhunyt Páncsics Miklós. *Népszabadság*, 2007. augusztus 8., 22. Vö. a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* azonos című, ugyancsak augusztus 8-i számainak pársoros nekrológjaival is, 20., ill. 22.

Hegyi Iván: *Labdarúgó Eb-könyv*. Budapest, 2007, Népszabadság Zrt. Vö. Tóth Ákos: A pillanat csodája. [Recenzió H. I. kötetéről]. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. december 8., 7. (R.: „annyi győzelem, annyi siker ellenére ez [az 1962–1966 közötti] akár az Aranycsapattal is összemérhető tizenegy – a maga szintjén elbukott […] a csehek ott lesznek a következő Eb-n is. Mi nem.")

Hegyi Iván: *Magyarok NAGY pályán*, Budapest, 2010, Sprint Kft.

Hegyi Iván: *Labdarúgó Eb 1958–2016*. Budapest, 2016, MEDIA-WORKS (Nemzeti Sport Kiadványok) (Vö. S. Á.: Itt van Európa! [Fényképes beszámoló H. I. könyvbemutatójáról]. *Nemzeti Sport*, 2016. április 30., 20.

Hegyi Iván: Don Emilio, a királyi jobbkéz. Aki újra feltalálta Puskást [Östreicher-portré]. *Hamu és Gyémánt Magazin*, 2009/tavasz, 78–65.

Hegyi Iván: Hatháról–királyok. *Népszabadság* [Hétvége], 2013. november 23., 6–7.

Hegyi Iván: Alázatosan jelentem. [Nosztalgikus Albert-portré]. *ÉS*, 2017. december 20., 2. (R.: „Azért tartom a hatvanas évek legösszetettebb magyar labdarúgójának, mert három tekintetben – a gólérzékét, a cselezőkészségét és az irányítóképességét illetően – is a világklasszisok közé sorolható.") Vö. Novák Miklós: Aranylabda karácsonyra. Ötven évvel ezelőtt kapta meg a rangos elismerést Albert Flórián. *Magyar Idők*, 2017. december 23., 19.; Ch. Gáll András: Mindenek felett, *uo.*; Ballai Attila: Mennyből a Flóri. Ötven éve a Császárral együtt az egész ország kapta karácsonyi ajándékba az aranylabdát. *Nemzeti Sport*, 2017. december 23., 24., 5.

Hegyi Iván: Flóri, Flóri, halleluja! ALBERT. Az egyetlen magyar aranylabás. *Rubicon*, 2018/6., 43–49.

Hegyi Iván: Pelé elé. [Neymar védelmében]. *Vasárnapi Hírek*, 2018. szeptember 15., 29. (R.: „Pelé, Rivelino és Neymar is 92-szer szerepelt a selecaóban […] Nem az andorrai, nem is, mondjuk, a kazah, hanem a brazil válogatottban […] már a harmadik legjobb gólszerző […] Pelé (77) és Ronaldo (62) van előtte. Ha még négy gólt szerez, lehagyja a fenomént […] ez nemcsak afféle szerény vélemény, hanem […] tény, tény, tény.") Ld. még: Szeli Mátyás: A diadalív árnyékában. *Nemzeti Sport*, 2019. szeptember 5. 2. [Kiem. mondat: „Ha idealisták szeretnénk lenni, azt is írhatnánk, ha már a klubváltás nem sikerült, Neymar a játékával válaszolhat kritikusainak.")

Hegyi Iván: *Világszámok. 1. rész: 10-esek*. Puskás–Pelé–Maradona–Platini–Zico–Gullit–Zidane–Totti–Ronaldinho–Messi–Neymar. Budapest, 2018, Sprint kft.

Hegyi Iván: Pelé nagy Lexikona. Vita: Lionel Messi elfogult rajongói közül sokan tévesen úgy vélik, hogy az argentin klasszis minden idők legjobb labdarúgója, felülmúlja akár még a háromszoros világbajnok Pelét is. *Népszava*, 2018. december 28. Vö. Smahulya Ádám: Korszakos kérdés [Objektív mércével mérve ki lehet a futballvilág legjobbja?]. *Nemzeti Sport*, 2018. október 19., 2. (Kiem. mondat: „*Talán az sem véletlen, hogy évtizedek óta Pelé és Maradona a támpont, ha a világ legjobbjáról van szó.*")

Hegyi Iván: Tohonya kettő forgolódik. **Változó idők.** Ötvenhat évvel ezelőtt sokkal jobb volt a magyar labdarúgás, mégis többet kritizálták a futballistákat, mint napjainkban, amikor a gyakran alig értékelhető produkciókról is szuperlatívuszokban beszélnek. *Népszava*, 2019. február 19., 15.

Hegyi Iván: Édes és keserű. Sacher. *Népszava (Szép Szó)*, 2019. április 13., 4–5. (Kiem. mondat: „*Az argentin edző attól tartott: ha Puskás pályára lép a stuttgarti BEK-döntőn, a hangulat a Madrid ellen fordul.*")

Hegyi Iván: Akinek Puskás Öcsi kivette a kezéből a fütyülőjét [Leo Horn (1916–1995) portréja]. *168 óra*, 2019. április 30. (https://168ora.hu/kultura/akinek-puskas-ocsi-kivette-a-kezebol-a-futyulojet–167433)

Hegyi Iván: *Világszámok. II. rész: 7-esek*. Budapest, 2019, Sprint kft.

Hegyi Iván: *Pályamű* [A Vasas SC története]. Budapest, 2019, Felelős kiadó Markovits László, Vasas Sport Club

Hegyi Mátyás: Emlékek egy letűnt korszakból. Egy futballista emlékezései 1926-ból. Sajtó alá rendezte: Szegedi Péter. *Korall*, 2003/13., 146–164.

Hegyi Tamás: Szeretettel várták őket? Emigráció és megtorlás. A magyar futball hatalmas érveszteséget szenvedett el 1956–1957-ben. Az országot elhagyók közül kevesen gondolták meg magukat, és tértek haza, viszont annál többen folytatták pályafutásukat külföldön. Nem maradt el a HATALOM REAKCIÓJA. *Nemzeti Sport*, 2017. június 15., 8. (Részletek: „A dél-amerikai portyát megszervező Östreicher Emilt, a Budapesti Honvéd szakosztályvezetőjét, dr. Fried Tamást, a kispesti klub sportorvosát örökös eltiltással, Puskás Ferencet és Czibor Zoltánt egy-egy év eltiltással, Kocsis Sándort, Grosics Gyulát és Szolnok Istvánt 6–6 hónapos eltiltással, a két honvédos peremembert, D. Szabó Gyulát és Garamvölgyi Ágostont 4–4 hónapos eltiltással sújtotta az MLSZ külön fegyelmi bizottsága […] Hogy Kocka [Kocsis S.] mégsem jött haza, abban állítólag a feleségének volt szerepe, akinek sikerült férjét rábeszélni, hogy külföldön folytassák közös életüket.")

Hegyi Tamás: Sztáni István nem hallgatott az apjára. *Nemzeti Sport Online*, 2017. június. 8. (Online: http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/sztani-istvan-nem-hallgatott-az-apjara-2573889)

Hegyi Tamás: **Zűrzavar Zürichben.** 1968 – Szocialista program: bevonulás Csehszlovákiába, majd kivonulás két futballkupából. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2018. szeptember 3., III. (A beharangozó: „*1968. A UEFA újrasorsolta a BEK és a KEK első fordulójának párosítását, válaszul öt kelet-európai nemzet – köztük hazánk – érintett együttesei visszaléptek a küzdelmektől. A háttérben katonai esemény húzódott meg: A Vörös Hadsereg segédcsapataival megszállta Csehszlovákiát.*)

Hegyi Tamás: **A szökevény(ek). 1949** – Kubala engedély nélkül távozott az országból, az MLSZ pedig nem ismert tréfát. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. január 28., I. Lásd még erről: Deák Miklós (Upfront Média): *Interjú Varró Krisztiánnal.* [a Kubala-monográfia szerzőjével] (www.vasassc.hu/hirek/4573/kubala-es-a-vasas) Vö. *Kubala-fanatikus Kubaláról.* (Online: https://www.fourfourtwo.hu/hirarchivum/kubala-fanatikus-kubalarol-30272/); H. T. : *Disszidálás, internálás, majd 6:1 – újjászülető magyar válogatott.* (Online: http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/disszidalas-internalas-majd-61-ujjaszuleto-magyar-valogatott-2499913)

Hegyi Tamás: Halló! 121–710? 1949 – Lórántékat internálták, lőttek az itáliai vándorcsapatoknak. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. március 11., III. (A beharangozó: „*Tizenkilencen tervezték 1949 márciusában, hogy Olaszországba szöknek. Az illegális határátlépés azonban már napokkal az akció előtt meghiúsult, a zömükben első osztályú labdarúgókból álló társaságból négy futballistát internáltak. Köztük Lóránt Gyulát is.*")

Hegyi Tamás–Thury Gábor: Így kerek az egész. Kocsis Kocka az élen. (Online: http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/igy-kerek-az-egesz-kocsis-kocka-az-elen-2207725, közölve: 2013.01.15.)

Hemingway, Ernest: *Afrikai vadásznapló* [Ford. Szász Imre], In Green Hills of Africa. Negyedik rész. Vadászat, boldogság. Budapest, 1987, Szépirodalmi Kiadó, 191.

Hetyei László: *Magyarok a labdarúgó-Európa-bajnokságokon*. Budapest, 2016, Aposztróf Kiadó

Hetyei László: *Zsengellér Gyula, a futball Paganinije*. Budapest, 2015, Aposztróf Kiadó

Hét év eredményei és mai gondok az országos labdarúgó-értekezleten. Ülésezett a labdarúgás vezérkara. *Népsport*, 1969. június 24., 1. és 3. (Elnökség: Csanádi Árpád, az MTS elnökhelyettese, Egri Gyula, az MTS elnöke, Hegyi Gyula, az MLSZ elnöke, Börzsei János, az MLSZ főtitkára etc. Kiemelt témák: „1962 óta 50.000 fővel nőtt a játékosok, 200-zal az edzők száma és 324 új pálya létesült; Lemaradtunk a felkészülésben; 1970–71-ben három fordulós bajnokság, 1971 őszétől őszi-tavaszi lebonyolítás; *magatartásbeli és erkölcsi problémák.*") [Kiemelés tőlem! – B-K. B.])

Hidas Gusztáv: Az úttörők is tehetségesek. [A legrangosabb magyar futball-szakfolyóiratban megjelent első híradás Varga Zoltán tehetségéről; az akkor tizenöt éves és három hónapos fradijátékost ábrázoló fotó aláírása: „A kép közepén Varga Zoltán (FTC), az egyik ifjú csatárígéret"]. *Labdarúgás*, 1960/5., 10.

Hidegkuti Nándor: *Óbudától Firenzéig*. [Hidegkuti Nándor feljegyzései alapján írta Fekete Pál] Budapest, 1961, Sport (Vö. Hámori

Tibor: A címeres mez. Hidegkuti a válogatottságról. *Népsport*, 1969. április 20., 3. (R.: „a nagybátyám [...] »menő« labdarúgó volt [...] egyszer kipirult arccal mesélte, hogy bekerült a »csikó«-válogatottba.") H. M.–L. D.–U. G.: Törőcsik: Megható volt Puskással találkozni. Szerelmes vallomás a hazának. *Napi Ász*, 2006. december 9. (R.: „Személyesen csak egyszer találkoztam vele, az Operettszínházban. Megható és megrázó élmény volt, hogy megismerhettem.")

[HiStory]: Szepesi jelenti. (Online: hajcsatok.blog.hu/2011/08/15/szepesi_jelenti) közzétéve: 2011. 08. 15.

Hódi Sándor: *Magatartásformák és társadalmi viszonyok*. Újvidék, 1983, Forum Könyvkiadó

Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai*. Novi Sad, 1992, Forum

Hoffer József [A *France Football* alapján összeállította]: Európa öt legjobb labdarúgója 1. Di Stéfano 2. Kopa 3. J. Charles 4. Suárez 5. Simonsson. *Labdarúgás*, 1960/1., 5–6.

Hoffer József: A labdarúgás „globetrottere" [Guttmann (Gárdos) Béla (1900–1981) portréja]. *Labdarúgás*, 1963/1., 5.

Hoffer József: Albert Flórián, az „aranylabdás". *Fradi Híradó*, 1975. június 4–9., (Albert 1969. június 15-i térdsérülésének leírása: 9.)

Hoffer József: Prágában dőlhet el – Mexico. *Labdarúgás*, 1969/7., 4–5.

Holits Ödön–dr. Mamusich Mihály: *Hogyan futballozzunk. A modern futball elmélete és gyakorlata*. Budapest, 1936, Gergely R. kiadása

Honigstein, Raphael: *Klopp – hadd szóljon! A világ legszenvedélyesebb futballtrénerének lenyűgöző sztorija* [Ford. Balla Judit]. G-Adam Könyv-és Lapkiadó, Budapest, 2018. (Vö. B. Molnár László: A nagy kloppanás. *Magyar Hang* Magazin. Kritika, 2018. november 9–15., 25. (Kiemelt mondat: „*Klopp nem volt más, mint átlagos, másodosztályú labdarúgó, akiből aztán a világ egyik legszenvedélyesebb edzője, legnépszerűbb és legkeresettebb futballmenedzsere vált.*")

Hoppe László: *Labdarúgó-bajnokságaink 1901–1969*. Bp., 1970, Sport

Hoppe László–Hoppe Pál: *A labdarúgó-világbajnokságok csillagai*. Budapest, 1970, Sport (Albert Flórián kisportréja: 312–313. Vö. Barcs 1962, 37., dr. Fenyvesi Máté kiséletrajza. *uo.* 283.)

Hornby, Nick: *Fever Pitch*. London, 1992, Penguin Books Ltd [Magyar változat: *Fociláz*. Ford. M. Nagy Miklós]. Budapest, 2005, Európa Kiadó

Horthy Miklós: *Emlékirataim*. [Harmadik, javított kiadás, szerk. Antal László, a jegyzeteket írta: Sipos Péter]. Budapest, 1993, Európa Könyvkiadó [História] Vö. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona [Horthy István kormányzóhelyettes özvegye]: *Becsület és kötelesség* 1, 1918–1944; 2, 1945–1998. [Szerk. Ocsovai Gábor] Budapest, 2001, Európa Könyvkiadó

Horváth Attila: *Csodacsatár. A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában*. (http://real.mtak.hu/34850/7/cenzura_mukodesi_mechanizmusa.pdf)

Horváth Gábor: Megváltja a Galaxist? Becsavarodtak Beckhamtől Los Angelesben, ahol másfél ezren jelentkeztek próbajátékra. *Népszabadság*, 2007. február 16., 26.

Horváth H. Attila: *Informális tanulás az Aranycsapat korában. Tanulási színterek vizsgálata Puskás és Deák mikrokörnyezetében*. Budapest, 2011, Gondolat (Különösen: 171, 213.)

Horváth Gábor: Dávid és Góliát. Sikoltozva ünnepelték Beckham bemutatkozását. *Népszabadság*, 2007. augusztus 11., 20. (R.: „[Bemelegítés közben] Egy pillanatig félmeztelenül állt, mire a vérmesebb hölgyszurkolók elaléltak. [...] Az angol minden labdaérintését részint szexuális töltetet hordozó sikoly, részint elismerő moraj fogadta. Mi lett volna, ha megizzad, vagy netán a kapu közelébe kerül?")

Horváth József: Az elhárító szemével. Előhúzták az oroszkártyát. *Magyar Idők*, 2018. szeptember 21.,10. (R.: „Napjainkban a nagyhatalmak közti küzdelem egyik fontos frontvonala a titkosszolgálatok között húzódik. Az egyértelmű, hogy a hidegháború helyét átvevő hibrid háborúk során a titkosszolgálati küzdelem egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A kommunizmus bukása után sokan azt hitték, hogy feleslegessé válnak a hírszerzők és az elhárítók, maradék feladatukat átveszik a műholdak és a számítógépes programok, de az élet rácáfolt erre.")

Horváth József: A hibrid háborúk korában nem elég kávéházak elkerülésére figyelmeztetni. *Magyar Nemzet*, 2019. március 8., 11. (R.: „ne higgyük, hogy az aktív hírszerző munka csak a nagyhatalmak sajátja. Régóta ismeretes, hogy Izrael titkosszolgálatai milyen kiemelt szerepet játszanak az ország külső és belső biztonságának garantálásában. Adott esetben még legfontosabb szövetségesük, az Egyesült Államok ellen is folytatnak hírszerző munkát, ha országuk érdeke úgy kívánja.")

Horváth József: A Nagy Testvér figyel téged! Az információbiztonságot fenyegető veszélyforrások meghaladták a kritikus értékhatárt. *Magyar Nemzet*, 2019. augusztus 23., 11. (R. a beharangozóból: „a Facebook tömegesen lehallgatta az okostelefonokon keresztül a felhasználóit. Ráadásul külsős cégeknek átadta a felvételeket, amelyek leiratokat készíttették a beszélgetésekről.")

Horváth K. József: *Börtönbe zárt Fradi-szív? A Ferencváros tragédiája 2001–2007*. Budapest, 2007, Editorial Kiadó (Vö. Fábik Tibor: Ferencvárosi szégyen így is, úgy is. Döntetlen és botrány az Üllői úton. NB II.-es elsők: Nyíregyháza, Siófok. *Magyar Nemzet*, 2007. június 18., 19.; Jakab József: Lúzer FC. *Népszabadság*, 2007. június 18., 3. (R.: „Sokan gondolták úgy, az első osztály elképzelhetetlen az FTC nélkül, aztán kiderült, hogy az idei bajnokság színvonala éppolyan tragikus volt a zöld-fehérek távollétében, mint tavaly velük."); Deák Zsigmond: Reális lehetőség: amatőrként, ifikkel. Lesz MLSZ elleni kártérítési per és ingatlantender is – kérdés, megéri-e mindezek végét az FTC. *Magyar Nemzet*, 2007. június 22., 20. (R.: „immár vezetőségi körben is fölmerült az a logikus lépés, hogy csődbe kell vinni, pontosabban hagyni a futball rt.-t, s az ifi A csapattal kiállni az NB III.-ban. Amatőrként.")

Horváth K. József: Ha majd a Ferencvárosban passzol az erkölcs és az egyetértés is... Varga Zoltán a menesztéséről, az érzékeny emberekről és a holnapról. *Új Magyarország*, 1997. június 14., 11. (R.: „Limperger [Zsolt] jó játékos [...] Intelligens ember. Fölismerte azt, hogy munka nélkül is meg lehet ugyanazt a pénzt keresni, mint munkával. Ő a lehetőségnek azt az oldalát választotta, ami nekem nem tetszett, várható volt, hogy ezért támadni fog. Elég sok újságíró és más befolyásos barátja van [...] Egyszer talán lesz még olyan Ferencváros, amelyben a belső emberek, a csapattagok zöme őszintén fradista lesz [...] Apáról fiúra szállva a Fradi-érzés évszázadokra megmaradhat, ha megbecsüljük a hagyományokat [...] Néhány héttel azután, hogy tavaly ősszel újra hazajöttem, rádöbbentem, ide tartozom. A nyelv, a magyar beszéd, amit itthon mindenki ért, magával ragadott [...] Nagy öröm, hogy magyar lettem újra, és visszataláltam a hazába.")

Horváth László: *A WMTK története*. [Előadásszöveg, a „Helytörténeti esték" sorozat keretében, 2017. október 18-án] (Forrás: www.cshve.hu) Vö. (Online: https://www.magyarfutball.hu/hu/szemelyek/adatlap/10050/negyesi_frigyes)

Horváth Sándor: *Feljelentés, egy ügynök mindennapjai*. Budapest, 2017, Libri (267–268., 274., 282–283.)

Horváth Zsolt: Kinizsi, Bástya, Vörös Lobogó. A sportegyesületek államosítása, 1949–51. *História*, 2003/8–9. 21–25.

Hovanyecz László: Puskás és Kocsis. *Népszabadság*, 2006. december 21., 22. (Kiemelt mondat: „*Hogy mégis Kocsis a jobb kettejük közül, azt a svájci világbajnokság látszott döntő módon bizonyítani.*") (R.: „a magyar csapat [további sorsát] az a rettenetes csalódás határozta meg, amit akkor [1954-ben] az ezüstérem jelentett. Különösen a londoni 6–3 után, amelynél felemelőbb élménye aligha volt a magyar társadalomnak a XX. században.")

Hödl, Gerald (Ausztria): *Fußball der Zentren, Fußball der Peripherien. Hierarchien eines Weltsports*. (A központok labdarúgása, a perifériák labdarúgása. Egy világsport hierarchiája.) [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenchaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én elhangzott előadás]

Hunyadi György: *Nemzetkarakterológiák. Rónay Jácint, Hugo Münsterberg, Kurt Levin*. Budapest, 2001, Osiris. Vö. Szabó Miklós: A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja. In: *Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról*. [Szerk. Karátson Endre és Várdy Péter]. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, Amszterdam, 1989., 100–127.

Huszár Tibor: Kádár János Rajk-perei. Visszaemlékezés sokféle van. *Rubicon*, 2000/6., 12–21.

Huszár Tibor: *Kádár János. Politikai életrajza 1912–1956*. 1. kötet. Budapest, 2001, Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó (Csermanek János meg nem valósult futballista-álmára utaló idézet helye: 23., illetve a Magyar Országos Levéltárban őrzött MOL, M-KS 288. f. 14/85. őe. jelzetű irat) (Vö. Gréczy Zsolt: „Nem lehet megspórolni a Kádár-életút feldolgozását". [Interjú Huszár Tiborral]. *Magyar Hírlap* [Ahogy tetszik], 2000. november 11., 13.)

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1957. november–1989. június. 2. kötet*. Budapest, 2003, Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó. Vö. Huszár Tibor [szerk.]: *Kedves, Jó Kádár Elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó (Vö. Rainer M. János: Nagy, családi levelező. [Recenzió Huszár Tibor dokumentumkötetéről] *ÉS*, 2002. május 24., 25.

Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989*. Budapest, 2005, Corvina. Vö. Rainer M. János: Ex Libris, *ÉS*, 2007. április 20., 25.

Huszár Tibor: *Az elittől a nómenklatúráig*. Budapest, 2007, Corvina. Vö. Pünkösti Árpád: A nómenklatúra együtt öregedett Kádárral. A kinevezés rendje a rendszer legfontosabb eleme volt – mondja Huszár Tibor. *Népszabadság*, 2007. április 10., 5.

Hüls, Jörg F.: Schalkes Zauberlehrling – ein Tor und zurück ins zweite Glied. *Bild-Sportwest*, 1977. október 24., 4b. [Alfredo Di Stéfano látogatása a Schallke 04 klubcsapatánál, amelynek akkor Östreicher Emil volt a menedzsere, fényképpel]

Így focizott Kádár titkosszolgálata. (https://444.hu/2014/05/02/igy-focizott-kadar-titkosszolgalata?utm_source=projectagora&utm_medium=contentdiscovery) Mező Gábor: Ipper, Szepesi, Kalmár, Róbert – mit műveltek 1956-ban Kádárék hálózati emberei a Rádióban? (https://pestisracok.hu/ipper-pal-szepesi-gyorgy-kalmar-gyorgy-robert-laszlo-kadarek-halozati-emberei-radioban/)

Így látták a győztesek. Szilágyi, Kubala, Marik és Pósa vallomása. *Képes Sportlap*, 1948. május 28., 4.

[dr.] Ilkey Csaba: *Ávós történelem*. Szerzői kiadás, 2010. (Online: https://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1467901621_00226.pdf)

[dr.] Ilkei Csaba: *Fejezetek a magyar állambiztonság szervezeti és intézménytörténeti rendszeréből (1956–1990), különös tekintettel a politikai rendőrségre*. (Online: http://www.utolag.com/Ilkei/Ugynok/AllamOrg/AllamOrg.htm)

Indul a Csillag Imre Ösztöndíjprogram! *FourFourTwo*. 2015. július 2. (https://www.fourfourtwo.hu/hirarchivum/indul-a-csillag-imre-osztondijprogram-36895/)

In memoriam. [Kiragadott mondatok dr. Juhász József, minden idők Fradi-orvosa, Kéri József labdarúgó, három vezérszurkoló, Bauer Miklós, Kovács György és Marosi János sírbeszédeiből] *FTC centenáriumi újság*, 10. oldal [pontos keltezés nélkül]

Irházi János [Bukarest]: „A focit lehetetlenség kiszakítani a társadalomból". Válaszol Kassai Adalbert, a román futballszövetség főtitkára. *HVG*, 2001. augusztus 25., 37–38. Vö. Frenkl Róbert: Légiósok – a sport vendégmunkásai. *Korunk*, 2003/11., 91–93. (R.: „Román futballisták – Popescu, Munteanu – és persze elsősorban Hagi – jutottak meghatározó szerephez sztár egyesületekben")

Istorija vsesojuznoj kommunisticeskoj partii (bolsevikov). Kratkij kurs. Odobren CK VKP(b) 1938.

Isten éltessen. „Császár"! Albert-Album 380 fekete-fehér és 160 színes fotóval. Szerkesztette: Nagy Béla. [Megjelent ALBERT FLÓRIÁN 60. születésnapja tiszteletére]. Budapest, 2001, Fradi Futballmúzeum 39. Lásd még: Trencsényi Zoltán: Fradi-szív – pörkölt. Interjú [Nagy Bélával, a Fradi azóta elhunyt statisztikusával], *Népszabadság* [Budapesti Tükör], 2004. február 27., 10.)

Isztambulban is van szobra Puskás Ferencnek. *Nemzeti Sport*, 2017. április 24., 13. (R.: „Kristóf Lajos fotó- és szobrászművész alkotása az új Puskás-mellszobor. A kispesti művész készített már Puskás-portrét, amely a kispesti Puskás Ferenc Általános Iskola aulájában látható, és a KÖKI-terminál mellett is az ő alkotását koszorúzza meg minden évben a kispesti önkormányzat.")

Izing Róbert: És aztán megjött Czibor Zoltán gépfegyverrel a kezében. (Online: https://player.hu/sport-3/czibor-zoltan-gepfegyverrel-a-kezeben-szidta-a-ruszkikat/)

Jakab József: Temetni jöttek. *Népszabadság*, 2006. december 11., 3. (Kiemelt mondat: „A madridi Bernabéu-ban egyetlen csellista hölgy nyolcvanezer embert ríkatott meg, a budapesti Puskás-ban inkább sírni való volt, amint több tucatnyi táncos bíbelődött a bántóan primitív koreográfiával.") Vö. Népszava-információ: Méltó emlékezés Madridban. *Népszava*, 2006. december 2., 14.; Nemzet és gyász. [Olvasói levelek] *Népszabadság*, 2006. december 14., 15. (R.: „Fencsik Flóra: »Mindig úgy hittem, hogy ha egyszer ez a különlegesen népszerű, elbűvölően kedves, vagány kispesti prolifiú [és futballművész] egyszer meghal, százezrek kísérik majd a temetőbe. Hogyan lehet, hogy pár ezren búcsúztatták a legnépszerűbbnek tartott magyart?«; dr. Del Medico Imre: »Bármilyen kiváló labdarúgó volt is Puskás Ferenc, túlzott volt az a felhajtás, amivel búcsúztatták. Erről persze ő mit sem tehet, mert egész életében megmaradt annak a vagány, kispesti srácnak, akinek indult. Nem szédítette meg a népszerűség, nem tagadta meg a régi

barátokat, szíve és zsebe mindig nyitva volt. Biztos vagyok abban, hogy amikor az elysiumi mezőkön sétálgatva le-letekintett Budapestre, ezt gondolta: ejnye gyerekek, hát nincs jobb dolgotok annál, hogy ekkora zrít csaptok körülöttem?«")

Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990.* Budapest, 1998, Kulturtrade Kiadó

Jánosi Csongor: A magyar–román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1955–1965 között, *Pro Minoritate*, 2017/nyár, 86–125. (Elérhető: real.mtak.hu › ProMino_1702_05_Janosi_u)

(Jamzon)*:* David Beckham alapbére *65 játékosét fedezné*. Az Egyesült Államokban nyilvánosságra hozták a futballistafizetéseket. *Vasárnapi Hírek*, 2007. május 13., 22. Vö. MTI: David Beckham gyengén játszott. *METRO*, 2007. november 9., 10. (R.: „Beckham 71 percet játszott, ezalatt nem lőtt kapura, és társait sem tudta gólhelyzetbe hozni, de mozgásán már nem látszott sérülése.")

Janzsó István [szurkolói levél]: Hihetetlen a magyar lélek, menynyire ki van éhezve a sikerre. *Sportplusz*, 2019. április 4., 20. (R.: „Hihetetlen a magyar lélek, annyira vágyik a győzelemre, hogy talán nincs is még egy ilyen nép a világon [...] Franciaországban is a mi szurkolóinkat csodálták.")

Jaxel-Truer, Pierre: Ferenc Puskas Footballeur de légende de la sélection hongroise puis du Real Madrid. *Le Monde* [Nekrológrovat], 2006. november 18.

Jocha Károly: Hetvenöt éves az „élő legenda". Buzánszky, Grosics és Szepesi Puskás Ferencről. *Várnegyed*, 2002.március 29. Vö. Kő András: Puskás: 75. *Magyar Nemzet*, 2002. április 2., 19. (R.: „Orkán volt, szelídítő széllel. Csaba királyfi, aki a Tejút gyémánt magasságában öt világrészen átügetett."); MH-összeállítás: Európai ünneplés az aranycsapat kapitányának 75. születésnapján. *Magyar Hírlap*, 2002. április 3., 1. és 28.; Micsoda pálya! A 75 éves Puskás Ferenc nevét kapta a Népstadion. *Népszabadság*, 2002. április 3., 1. és 26.

J. K.: Elment a legnagyobb [Puskás-nekrológ]. *Vasárnapi Hírek*, 2006. november 19., 27.

Jocha Károly: Ki és mit jelentett a magyar-szovjet labdarúgó mérkőzés kapcsán? (Online: http://jochapress.hu/ki-es-mit-jelentett-a-magyar-szovjet-labdarugo-merkozes-kapcsan/)

Johnson, Paul: A *modern kor. A huszadik század igazi arca.* [Ford. Berényi Gábor]. Budapest, 2000, XX. Század Intézet

Josef „Jupp" Posipal (20. Juni 1927 in Lugoj [dt. Lugosch], Rumänien; †21. Februar 1997 in Hamburg) war ein deutscher Fußballspieler und Weltmeister von 1954. In: *Biographie aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie.* (R.: „Seinen Gegenspieler im Endspiel, Zoltan Czibor, kannte Posipal schon seit Kindertagen. Beide waren in Lugoj [Rumänien] auf dieselbe Schule gegangen.")

Jánossy Lajos professzor beszéde a Népek Békekongresszusán. *Szabad Nép*, 1952. december 20., 3.

Juha Pál: „Nem futballnemzet a magyaroké" – Interjú Buzánszky Jenővel, az Aranycsapat védőjével. (Online: https://www.origo.hu/sport/futball/20110502-interju-buzanszky-jeno-aranycsapat.html)

Kacsoh Dániel: Egyházi futballcsapatban rúghatják a bőrt a fiatalok. *Magyar Hírlap*, 2007. augusztus 18., 6. (A beharangozó: „Két éven belül hazánkban is lesz »egyházi foci«, egy plébánia ugyanis labdarúgócsapatot szervez. A gyulai futballakadémia Grosics Gyulának, az aranycsapat kapusának nevét viseli majd.")

Kahler Frigyes: A fasizmus iskolájában 1956 – A megtorlás „joga", avagy a halál gyakorlata a levert forradalom után (1.) (Részletek Kádár János novemberi beszédeiből az új rezsim politikai céljairól: „a testvérharc megszüntetése, a rend és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek [...] ismételten félreérthetetlenül kijelentem azt is: kormányunk november 4-i felhívásában tett ünnepélyes ígértetet, mely szerint egyetlen dolgozónak sem lehet bántódása amiatt, mert október 23-án kezdődött tömegmegmozdulásokban részt vett, betartjuk és betartatjuk [...] el vagyunk tökélve a múlt hibáinak gyökeres felszámolására, nem vezet közöttünk senkit a bosszúállás szelleme, *s ezt* nem tűrjük meg semmiféle helyi szervtől, beosztottól sem. Ellenkezőleg, tudatában vagyunk annak, hogy a dolgozó nép, elsősorban a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság bizalmát bírva lehet csak vezetni és kormányozni hazánkat." [Kahler Frigyes kommentárja: *„Ehhez képest a kádári restauráció egyik sarkköve a kivégzések sokasága volt.*") kiemelés tőlem! B-K. B.)

Kakas Péter: Soha nem látott levél Puskás Ferenctől. (Online: https://www.origo.hu/sport/futball/20170331-soha-nem-latott-level-puskas-ferenctol-visnyei-gyulanak.html)

Kapósak a magyar emlékpénzek. Puskás patinázott ezüstérmen. *Népszabadság*, 2007. január 27., 18.

Kaposi Dávid: Puskásra emlékezik a Real Madrid csapata. **Labdarúgás.** Puskás-hetek Madridban és szoboravatás Valdebebasban. *Metropol*, 2013. október 8., 22.

Karas, Daniel–Tkacz, Norbert–Zeisky, David: *Mistrzowie bez tytułu. Legenda Złotej Jedenastki.* (Elfelejtett bajnokok – Az Aranycsapat legendája) Krakkó, 2018, Wydawnictwo ARENA

Kasza László: A Szabad Európa Rádió 1956-ban. *Népszabadság*, 2006. december 28., 13. [Simándi Irén és Molnár József irodalomjegyzékünkben is feltüntetett '56-os témájú sajtótörténeti munkáinak recenziója]

Kasza, Peter: *A berni csoda, 1954. Amikor a foci [futball] történelmet ír.* [Ford. Bujdosó István és Pályer András]. Pécs, 2004, Alexandra Kiadó

Kaufmann Balázs: *Nyolc fradista volt ügynök Novák Dezső özvegye szerint. VIDEÓRIPORTER*, 2015. 03. 04. (Online: https://24.hu/belfold/2015/03/04/nyolc-fradista-volt-ugynok-novak-dezso-ozvegye-szerint/)

Kautzky László: A labdarúgó magatartás és az emberi kapcsolatok. *Labdarúgás*, 1964/3., 17.

Kautzky László: A játék kilencven percének lélektani diagramjáról. *Labdarúgás*, 1965/8., 13.

Kautzky László: Lélektani tényezők fontossága a labdarúgósportban. *Labdarúgás*, 1963/9., 14–15.

Kácsor Zsolt: Az újságíró, a titkos ügynök és a beteg. *Szép Szó* [A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2018. március 3., 8. (Kiem. mondat.: *„Bevallom, imádom a kémfilmeket, de sajnos azt a választ kellett adnom a bekattant biztonsági őrnek, hogy nem, nem vagyok titkos ügynök, de akkor is ezt mondanám, ha az lennék.*")

Kápolnai Zoltán: *Futballhuliganizmus*. (kézirat, 2007, 1–7.)

-k-e.: Fiatalok – öregek [Interjú az egyik legkiválóbb magyar edzővel, Bukovi Mártonnal]. *Labdarúgás*, 1970/11., 5–6.

Kende Péter: *Elátkozott forradalom?* Budapest, 2006, Új Mandátum Kiadó (Vö. Lengyel László: Kellő távolítással és elidegenítéssel. Jegyzetek Kende Péter 1956-ról szóló esszékötetéről. *Népszabadság*, Hétvége. 2006. november 18., 4.)

Kedélyes mérkőzésen győztek a parasztpárti fiatalok. Nemzeti Parasztpárt–Magyar Kommunista Párt 3:0 (1:0). Üllői út, 2000 néző. Vezette Beczkő József. [Összeállítások:] NP: Matics dr. – Horváth, Kerek – Tamássy, Király, Dékány – Kertész, Borsos (Énekes), Szabó, Szűcs (Farkasinszky) Nánássy (Erdei); MKP: Gallowich – Szirmai, Kádár – Apró, Sebes I., Széll B[éla]. – Széll J., Köböl, Hidas, Sebes II., Czeczei. A PP elejétől végig fölényben játszott és biztosan győzött. Góllvők: Szabó, Borsos és Énekes. Jó: Tamássy, Kertész, Szabó, Farkasinszky és Dékány, ill. Gallowich, Kádár, Sebes I. és Széll B. *Népsport*, 1946. június 21., 3.

Kelly, Ciaran: Jose Mourinho. *Evoluţia unui translator.* [Ford. Mitrofan, Nicoleta]. Bucureşti, 2017, Editura Preda Publishing (Eredeti címe: *The Rise of the Translator*)

Kerényi György (Közreműködött Gergácz József): Zsebcselek. Ferencvárosi Torna Club. *Magyar Narancs*, 1996. december 19., 14–16. (Vö. Gergácz József: Állam bácsi segít. *Uo.* 16. Lásd még: Sinkovics Gábor: „Aki nem bírja, úgyis kiszáll". Varga: „Vicc volt... vagy nem?". Megtámadták a Ferencváros szertárosát. [Varga Zoltán és játékosai lappangó konfliktusáról]. *Nemzeti Sport*, 1996. szeptember 20., 3. [R.: „Szőke László, a Ferencváros szertárosa [...] mutatja – a befáslizott, alaposan bebugyolált karját [...] A mester minden gyakorlatán és gondolatán érződik a német mentalitás [...] ha ezt megszokjuk, nagyon sokat nyerünk vele." [Nyilas Elek véleménye]) Vö. Sinkovics Gábor: Már alig beszéltek. Nincs bocsánat(kérés). Véget ért a Telek-spekuláció. *Nemzeti Sport*, 1996. december 13., 2.; Burkovits Ferenc: A hátvéd végleg szakít a Fradival. Telek András nem kér bocsánatot Varga Zoltántól. *Blikk*, 1996. december 13.; Bocsák Miklós: Ilyen bocsánat tényleg nem kell. [A Varga–Telek konfliktus hátteréről és következményeiről]. *Nemzeti Sport*, 1996. december 16.

Kettős ünnep Újpesten. (Amit a 9-ik forduló előtt hallottunk). *Nemzeti Sport*, 1943. október 31., 3. (R.: „esetleg Puskás Öcsi lesz a középcsatár. A Kispest újdonsült középcsatára 16 éves sincs még és így beszél: »– Azt hiszem, hogy Szusza sem volt sokkal idősebb, amikor az Újpestbe került. És rövidesen válogatott is lett. Számomra is nyitva áll ez az út.« A kis Puskás Puskás Ferencnek, a Kispest volt edzőjének a fia. Az apa tíz évvel ezelőtt még játszott a Kispestben.")

Khrustchew Remembers. [Edward Crankshaw jegyzeteivel és előszavával.] Boston–Toronto, Little Brown, 1970, 420.

Kiküldött munkatársaink, Péter Róbert, Varga Béla és Várkonyi Sándor jelentik Marseille-ből: Csehszlovákia–Magyarország 4:1 (1:0); Marseille, 1969. december 3., 12 000 néző. Vezette Machin (Helies, Kitabdjian [mindhárman franciák). 15 percig jobban játszott válogatottunk, helyzetei voltak. A félidő közepétől a csehszlovákok átvették az irányítást. Szünet után összeomlott a védelmünk. *Népsport*, 1969. december 4., 1. és 3. (R.: „Dr. Sós Károly szövetségi kapitány: »Nem tudok mit mondani. Látták, mi történt a pályán. Én mindebből levonom a következtetést. Tessék a játékosokat megkérdezni. Ők talán többet tudnak mondani.«" *Uo.* 3.)

Kozák Péter: *Ki kicsoda a magyar sportéletben? Sportolók, edzők, sportvezetők, sportújságírók, sportorvosok, sportszakemberek.* I–III kötet. Szekszárd, 1994, Babits Kiadó

Killyéni András: *A kolozsvári sportélet hőskorának képes története.* Kolozsvár, 2009, 113–120.

Killyéni András: *Elfelejtett örökségünk. Kolozsvár sportlétesítményei az első világháború előtt.* Kolozsvár, 2010, 47–60.

Király Béla–W. Congdon Lee [szerkesztők]: A *magyar forradalom eszméi Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999).* Budapest, 2001, ARP (Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány)

Kiss Benedek: Fűzős foci, rongylabda Puskás Ferencnek [vers]. *Műhely.* Kulturális folyóirat, 2004. [Foci-különszám], 34. (R.: „Világok dőlnének, arénák omlanának, s csak bámulnák Öcsit, a kispesti vagányt, amint átcikáz, visszahúz, Czibor elé tálal, aztán bevarrja a visszaérkező pontos beadást.")

Kiss Előd-Gergely: „Nem az a fontos, ki volt informátor" – Konferencia Kolozsváron, *Krónika* (online), 2016. 12. 29. (https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/anem-az-a-fontos-ki-volt-informatora)

Kispest–ETC 4:4 (2:1). Erzsébet utca, 500 néző. Vezette: Barabás. *Nemzeti Sport*, 1944. február 7. [Hétfő], 4. („Szünet után [...] A Kispestben Urhegyi helyett Szépvölgyi, Puskás helyett pedig Próbajátékos foglal helyet.")

Kis pénz – kis foci, nagy pénz – nagy foci. (Online: https://www.origo.hu/sport/futball/20061117., Vö. Krajczár Gyula (R.: Inotai Edit, Sárközi Júlia): Nagy pénz, nagy foci. A sportágak és ligák legfőbb színtere: Ázsia. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. május 19., 2–3. Lásd még: Kis pénzért nagy foci. *Népszabadság*, 2007. december 6. 25.

Kiss Dávid: A politikai rendőrségtől az ÁVH-ig. Kádárék november 4-e után is jócskán igénybe vették a karhatalmisták szolgálatait. *Magyar Idők*, 2017. november 4., 11. (R.: „A forradalom alatt az állomány szervezetszerűen képtelen volt ellátni a rábízott feladatokat [...] 1956. október 28-án Nagy Imre délután 17 óra 25 perckor beszédet mondott a rádióban, ebben többek között bejelentette, hogy feloszlatják az ÁVH-t. Lényeges kiemelni, hogy november 4-e után Kádárék a volt államvédelmisek jelentős részének szolgálatait vették igénybe, de a szervezetet nem alakították újjá.")

Kiss Ferenc: Erőfutball vagy játék? Beszélgetés Varga Zoltánnal, a Ferencváros csatárával, *Új Írás*, 1968/1., 110–113.

Kiss István: Schlosser Imre a magyar labdarúgás három korszakáról és a közeljövő kilátásairól. *Labdarúgás*, 1957/10., 7. (Vö. Schlosser Imre emlékezetére [nekrológ]. *Labdarúgás*, 1959/8., 4.)

Kiss László: Amíg él, a játék vele marad, *Magyar Hírlap*, 2001. szeptember 15. 23. [Adalék Albert Flórián önképéhez és ítélőképességéhez]

Kiss László: „Segítettem hazahozni egy népi futballhőst". Négyszemközt a nyolcvanéves Szepesi Györggyel. *Magyar Hírlap*, 2002. február 9., 21. (R. a beharangozóból: „[Szepesi György] a focistákkal együtt emelkedett a legendák világába [...] a magyar labdarúgásban betöltött változóan fontos szerepe révén [...] lett a világfutball egyik alakja"; [Szepesi az „okos" futballistákról:] »Bukovi Marci mondta annak idején, hogy csak az lehet igazán jó játékos, akinek feje is van [...] Lakattól Sárosi Gyurkáig [...] sok-sok okos, értelmes focista volt és van a magyar pályákon. De még Sándor Csikar is, aki kevés iskolát végzett, annyi természetes ésszel van megáldva, hogy ha tanul, egyetemi tanárságig vihette volna«; [Szepesi Puskásról:] »Vagány, nagyszájú, de csupa szív. Még ismeretlenektől sem tagadott meg semmit. Ha pénzt kértek tőle, pénzt adott, nem kérdezte, mire. Úgyhogy már arra is büszke lehetnék, ha MLSZ-elnökként csak annyit tettem, hogy segítettem hazahozni egy népi futballhőst.«")

Kiss László: Meghalt Hidegkuti Nándor, az aranycsapat középcsatára. *Magyar Hírlap*, 2002. február 15., 1. és 27. Vö. Elhunyt Hidegkuti Nándor. *Népszava*, 2002. február 15.; Kő András: Elhunyt Hidegkuti Nándor. *Magyar Nemzet*, 2002. február 15., 24.; Hegyi Iván: Elhunyt Hidegkuti Nándor. *Népszabadság*, 2002. február 15., 1. és 28. Vö. Búcsú Hidegkuti Nándortól. *Népszabadság*, 2002. március 5.; 22. Búcsú a középcsatártól. Barátai és tisztelői emlékeztek a ravatalnál Hidegkuti Nándorra. *Magyar Nemzet*, 2002. március 5., 1. Lásd még: Kemenczky Zoltán: És egyszer csak nincs... Grosics Gyula az ÁVH-nál töltött éjszakáról, az Aranycsapat mítoszáról és a halálról. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2002. március 2., 23. (R.: „Az emberi lét legtragikusabb pillanata a születés, mert attól kezdve magában hordja az elmúlás törvényszerűségét. Nem tudunk rá igazán felkészülni [...] Azért hatott rám különös módon [Hidegkuti] Nándi távozása, mert mi is egyre közelebb kerülünk ahhoz a perchez. Én nem félek a haláltól, de természetesen szeretném minél jobban kitolni az időpontját. Talán *az a tudat kárpótolhat bennünket, hogy az Aranycsapat tagjaiként fennmarad a nevünk, amíg labdarúgás lesz Magyarországon*." [kiemelés tőlem! – B-K. B.])

Kiss László [lapszerkesztő egy nagyhangú, nagy szívű vagánytól búcsúzik]: A Puskás-legendárium. *Magyar Hírlap*, 2006. december 9., 15.

K[iss] L[ászló]: Nemzeti gyásznap: ma temetik Puskást. *Magyar Hírlap*, 2006. december 9., 32. (Vö. Így búcsúzunk Puskástól. *Népszabadság*, 2006. november 25., 22.)

Kiss László: Hektárokról beszélnek, nem a labdarúgásról [Interjú Albert Flóriánnal, *Életem a Fradi* című önéletrajza megjelenése alkalmából]. *Magyar Hírlap*, 2007. június 9., 6–7.

Kiss László: *Elfeledett főszereplők. Életrajzok és történetek a magyar futball 120 évéből*. Budapest, 2019, Aposztróf

Kiss Márton Emil: *Lóránt Gyula élettörténete kezdetektől a hazatérésig* (Online: https://koszeg.hu/hu/aktualis/hirek/lorant-gyula-elettortenete-6790.html). Vö. Pietsch Tibor: Szaloniki emléke. A diósgyőri karrierjét csak a PAOK miatt megszakító legendás védő [Salamon József] Lóránt Gyula keménységéről és egy felejthetetlen német edzőről is beszélt lapunknak. *Nemzeti Sport*, 2018. november 8., 5. (R.: „[L. GY:] arra fókuszált leginkább, hogy erőnlétileg a topon legyünk [...] még harminckét évesen is sokat tanultam tőle [...] gyakran ő maga mutatta be a gyakorlatokat [...] Nyolcvanegy május harmincegyedikén az Olympiakost fogadtuk, és egy kihagyott helyzetünk után Gyula bácsi [...] infarktust kapott a kispadon [...] Ha valakire, Lóránt Gyulára igaz: a futball volt az élete és sajnos a halála is.")

Kiss Medgyesi László: *Az Úr benézett a Varga utcába*. Budapest, 2005, I+B Média Kft.

Kiss Pál: A dorogi világcsúcstartó [Ilku István, aki kilencszeres válogatottság mellett 75-ször ült, többnyire Grosics mögött, a „kispadon", kisportréja]. *Labdarúgás*, 1970/10., 23.

Kitűnően, de kissé könnyelműen játszottak a piros-kékek. Vasas–Cs. Move 5:1 (2:0) Csepel [1943. február 14.] 500 néző. Vezette: Lantos. *Nemzeti Sport*, 1943. február 15., 4. (Az akkortájt 14 csapatot foglalkoztató NB III. nyolcadik helyén álló Cs. MOVE csatársora így festett: Mátrai, GÁTI [György], Hevesi, Bakonyi, Kardos.]

Kliper, Simon: *Football against the Enemy*. London, 1994, Orion

Kocsis Imre–Lapincs Attila: *Foci minden szinten*. [Győr-Moson-Sopron megye labdarúgó kiadványa]. Szerkesztette: Horváth Cs. Attila. Győr, 1999, Kiadja a Győr-Moson-Sopron Megyei Labdarúgó Szövetség megbízásából a Kreatív Marketing Kft.

Kocsis L. Mihály: Négy elfelejtett gól. [Lipovszky József karrierje dióhéjban, aki 1973-ban két mérkőzésen összesen 104 percet és négy gólt kapott az Újpesti Dózsa bajnokcsapatának portásaként, majd Szekszárdra visszatérve nem tudta visszaszerezni helyét nevelő egyesületének kapujában.] In: Kocsis L. Mihály: *Sportpályák foglyai*. Budapest, 1982, Sport, 51–57. (R.: „– Bukás? – [...] Az alapvető szerintem, hogy a tehetség önmagában nem elég. A másik, hogy szerencse kell... – Mi kell a tehetség mellé? – Akarat, nem is egyszerűen akarat. Valami, ami ennél is több. – Az egyénben, vagy a közösségben? – Is-is." [Lipovszky J. válaszai Kocsis L. M. kérdéseire.]) *Uo*. 57.

Kollár Erzsébet: *Grosics Gyula: Legenda és valóság*. (Online: https://civilhetes.net/grosics-gyula-legenda-es-valosag) Vö. *A Fekete Párduc árnyéka – A Grosics-hagyaték*. [Magyar Narancs-összeállítás] (Online: https://magyarnarancs.hu/sport/a-fekete-parduc-arnyeka-a-grosics-hagyatek-90544)

Kolozsi Ádám: Megvan az állambiztonsági lista az 1990 utáni parlamenti képviselőkről. (Online: https://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/12/11/a_rendszervalto_orszaggyules_minden_10._kepviselojerol_egyertelmu_allambiztonsagi_adat_van/)

Kompóti-Kléber Gábor: Akik közül választani lehet, s akiket szívesen választanánk. Néhány megfigyelés a válogatottjelöltek szerdai edzésén. *Nemzeti Sport*, 1943. augusztus 3., 2. (R.: „Déri. Ahányszor a válogatottjelöltek a Törekvéssel kerülnek szembe edzőmérkőzésen, akkor minduntalan észre kell venni azt, hogy a mezőny egyik legjobb játékosa Déri Poldi, a Törekvés balösszekötője. Most szerdán is ragyogóan játszott. Egyszerűen nem lehetett tartani őt. A pályán megjelent csatárok között ő volt a legjobb. Balszerencséje azonban az, hogy Bodola is balösszekötőt játszik. Vajon ki az, aki ki merné hagyni Bodolát és Dérit tenné a helyére!? [Nagy kár, hogy Bodola nem játszik jobbösszekötőt, mert ebben az esetben a kis Dérinek a válogatottban lenne a helye.] Minden elismerésünk a Dérié, aki 33 éves kora ellenére semmit sem vesztett a gyorsaságából, lelkesedéséből. Tudása pedig évei számával arányosan növekedett." [A semleges szakíró véleménye tehát Puskást igazolja: a főszöveg egyik jelenetében már említettem, az 1910-es születésű, szintén kistermetű, zömök, nagy lövőerejű és „fineszes", háromszoros nagyválogatott Déri [Deutsch II.] Károly – aki Öcsi eszmélkedése idején, a harmincas/negyvenes évek fordulóján a Kispestben is játszott – volt a lendő *Pancho* kamaszkori játékos-ideálja! – B-K. B.])

Kompóti-Kléber Gábor: Igaz-e, hogy a magyar labdarúgás már egy kissé későn kapta vissza Bodolát? A nagyváradi játékos minden idők legjobb magyar csatárai között is előkelő helyet foglal el. *Nemzeti Sport*, 1944. május 9., 5. Lásd még: K.[ozák] M.[ihály]: Dudus [Bodola Gyula] Pécsett. *Labdarúgás*, 1959/2., 7.; Fekete Pál: Bodola jubilál... *Labdarúgás*, 1960/8., 14.

Kompóti-Kléber Gábor: Kincses Kolozsvár értékei. Néhány szó az idei bajnokságban a legnagyobb meglepetést szerzett csapat játékosairól. *Nemzeti Sport*, 1944. június 7., 4. Vö. Pietsch Tibor: Hajrá, Vasutas! Sikersztori! KVSC (avagy CFR): dicső múlt, fényes jelen, még szebb jövő? A kolozsvári magyarok csapata 18 forduló után is veretlen és gyakorlatilag már most román bajnoknak tekinthető. *Nemzeti Sport*, 2007. december 13., 24. (R.: „a Steaua mindenhatója, Gigi Becali [elnök-tulajdonos] »magyar csapatnak« nevezte a CFR-t, míg a főnökét [Pászkány Árpádot] »lebozgorozta«." [Ez egy erdélyi magyarnak címzett legnagyobb sértés, azt jelenti körülbelül, hogy »hazátlan bitang« – B-K. B.])

Kónya Imre: *...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Budapest, 2016, Alexandra Kiadó. Lásd erről: Molnár Pál: Makacs ünnepvárás. (https://epa.oszk.hu/01300/01343/00185/pdf/EPA01343_hitel_2017_06_120-125.pdf). Vö. Villányi Károly: Antall József senkit sem zsarolt a nevezetes ügynökborítékokkal.

Kónya Imre: Épeszű politikus nem gondolkodik az USA-hoz hasonló egységes Európában. [Interjú a Nemzetközi Adalbert-díjat 2017. dec. 8-án Frank-Walter Steinmaier német államfőtől átvevő Kónya Imrével, a Boross-kormány hajdani belügyminiszterével]. *Magyar Idők*, december 5.

Koós Levente: Besúgó volt az Aranycsapat balszélsője. (pestisracok.hu/besugo-volt-az-aranycsapat-balszelsoje/)

Koós Levente: Fradi nélkül nincs feltámadás? *Zöld &Fehér magazin* (2013) (https://ckozep.hu/fradi-nelkul-nincs-feltamadas/)

Koós Levente: Czibor Zoltán kettős élete. *Zöld&Fehér*, 2015/szeptember, 61–63. (Lásd még erről: Czibor is jelentett Puskásról, *Blikk-információ*, 2017. november 28.)

Koós Levente: „Ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk." Czibor Zoltán és a belügy. *AETAS*, 2015/4. sz., 67–81.

Koós Levente: „Szidták nagyon a románokat". [Az 1967 őszén lejátszott FTC–Argeş Piteşti mérkőzés állambiztonsági minősítéséről]. *Zöld&Fehér*, 2016/augusztus, 52–53. (R.: „Kőműves" jelentéséből: »ezeket a bocskoros cigányokat meg kell verni. Ilyen és ehhez hasonló kijelentéseket tesznek azok, akik az FTC pályára jönnek ki a szerdai mérkőzés jegyeiért.«")

Koós Levente: Rákosi Gyula és az állambiztonság. – I. rész. *Zöld&Fehér*, 2016/október, 50–51.

Koós Levente: Rákosi Gyula és az állambiztonság. – II. rész. *Zöld&Fehér*, 2016/november, 50–51.

Koós Levente: Eltitkolt tömegoszlatás. *Zöld&Fehér*, 2017/március, 50–51. (R. a beharangozóból: „*A Ferencváros már bajnokként fogadta a Győri ETO-t, ám az ünneplés érthetetlen és értelmetlen tömegoszlatásba torkollott*." *Uo*. 50.)

Koós Levente: Fradi volt, Fradi lesz... (http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/fradi-volt-fradi-lesz-2572031)

Koós Levente: A belügy tudott a bundáról. [A BM III. Főcsoportfőnöksége 1969. novemberi Összefoglaló jelentése, rövid értékelése] *Zöld&Fehér*, 2016/szeptember, 52–53. (R.: „Varga Zoltánt elengedték, holott róla már évekkel korábban lehetett tudni, hogy külföldön rendszeresen megkörnyékezik [...] a politikai rendőrség több ízben is arról értesül, hogy ő [Albert Flórián] maga választja meg, hogy kivel hajlandó játszani a Fradiban és a válogatottban")

Koós Levente: „Jusson be kapcsolatán keresztül a B-középbe." Mit rejtenek az ügynökakták? (https://besugnak.blog.hu)

Koós Levente: Szocialista James Bondok. *Zöld&Fehér*, 2017/február, 52–53. (R.: „a belügy jól tudta, Varga Zoli [...] akkori [az 1966-os vb-n történt] megkörnyékezése és »kint maradásra« való csábításának meghiúsulása korántsem a szerven múlt.")

Koós Levente: Elnökhelyettes a vádlottak padján. A Weidemann-per. (1. rész) *Zöld&Fehér*, 2017/október, 48–49.; (2. rész) *Zöld&Fehér*, 2017/november, 68–69.; (3. rész) *Zöld&Fehér*, 2017/december, 48–49.; (5. rész) *Zöld&Fehér*, 2018/ február (6. rész) *Zöld&Fehér*, 2018/március, 48–49. Vö. Takács Tibor: A Weidemann-ügy, 1961. Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban. Aetas 30. évf. (2015.) 4. sz. – EPA (http://epa.oszk.hu/00800/00861/00071/pdf/EPA00861_aetas_2015-04_005-021.pdf)

Koós Levente: Huligánok a lelátón. [A nyolcvanas évek fradista futballhuliganizmusáról]. *Zöld&Fehér*, 2018/április, 50–51.

Kopacsi, Sandor: *Au nom de la classe ouvrière. Les mémoires du préfet de police de Budapest en 1956*, récit recuelli par Tybor. Paris, 1979, Éditions Robert Laffont

Kopátsy Sándor: *Kádár és kora*. Budapest, 2001, Belvárosi Könyvkiadó (Vö. Kopátsy Sándor [közgazdász]: Utószó a Kádár-könyvhöz. *Magyar Hírlap*, 2001. május 26., 6.)

Kopátsy Sándor: Kádár János történelmi jelentősége. *Rubicon, 2000/6., 48–50.*

Kopp Mária: Halandóság és identitástudat. *Magyar Hírlap*, 2007. április 21., 16. (R.: „Mi magyarázhatja, hogy a magyar férfiak egészségi mutatói rosszabbak, mint a szomszédos cseh, szlovák vagy lengyel férfiakéi? A lengyelek, csehek, szlovákok, [románok] előnye velünk szemben, hogy ott a nemzeti összetartozás érzése kevésbé volt a megfélemlítés tárgya. 1956 a nemzeti azonosságtudat rendkívüli, világraszóló példája volt, az egész világnak új utat nyitott, nálunk azonban ezután a nemzeti érzés politikailag »inkorrektté« vált. Egész generációk nőttek fel – önhibájukon kívül – ebben a légkörben, amely az anómiát, az értékvesztést sugallta a társadalmi kohézióval, az önálló civil szerveződéssel szemben.")

Kopp Mária–Skrabski Árpád: Miért alapvető politikai fogalom a társadalom boldogságérzete? *Valóság*, 2008/2., 30–38.

Korányi János [A *France Football* alapján összeállította]: Didi és Pele – a brazil labdarúgás két csillaga a Real Madrid egén fog ragyogni? *Labdarúgás*, 1959/7., 11.

K.[orányi] J.[ános]: Hogyan játszik a Real Madrid és a Barcelona? *Labdarúgás*, 1960/5., 18–19. (R.: „[...] Di Stéfanónak rohamozó csatárokra van szüksége. Rial és Mateos erre nem felelnek meg, az előbbi nem rendelkezik a szükséges gyorsasággal, utóbbi pedig túlságosan egyéni játékos. E szerep betöltése tehát Puskásra marad. Bár a kor előrehaladása az ő gyorsaságát is kikezdte, és ő is inkább építő, mint végrehajtó játékos, az elmúlt labdarúgó évben a Real Madrid **legeredményesebb csatára** volt. 28 fordulóban 26 gólt lőtt. Így tehát kitűnően kiegészíti Di Stefanót. Nem mondható el ugyanez Didiről. A híres brazil játékos megvásárlásakor a Real vezetői nem vetettek számot az egységes, összeszokott csapat kialakításának igényével. Nyilvánvaló volt, hogy egy Didi–Di Stéfano–Puskás belső hármas nem működhet együtt harmonikusan, mert Didi és Di Stéfano taktikai tulajdonságai nem kiegészítik, hanem semlegesítik egymást. Ezért Didit a belső hármasban Pepillo váltotta fel. A hátravont Di Stéfano, a mindig elöl tartózkodó Pepillo, valamint a szükség szerint hátra vagy előre húzódó Puskás már sokkal észszerűbb támadó belső hármast alkot." [kiemelés az eredetiben! – B-K. B.]; Vö. Didi (R.: „Waldi [!] Pereira, népszerű nevén Didi, a brazilok világhírű játékosa csak a tartalékok keserű kenyerét ette a Real Madrid csapatában. Így hát hazament, s otthon Rio de Janeiróban a Botafogo tárt karokkal, no meg szerződéssel várta". – hazament. [fényképes híradás], *Labdarúgás*, 1960/10., 13.)

Kormanik Zsolt: Kékek az aranyúton. Így lett nagy a francia futball. 5. rész. A Zidane-generáció két nagy dobása. [Az 1998-as VB-győzelem, és a 2002-es EB-diadal kulisszatitkairól]. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. szeptember 22., I.

Kornis Mihály: *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás.* Pozsony, 2006, Kalligram Kiadó. Vö. Rainer M. János: Ex Libris. *ÉS*, 2006. április 20., 25.

Kósa Tamás: A legvidámabb pályázók. *Magyar Hírlap*, 2007. április 21., 15. (R.: „A világ tele van jobbnál jobb kis országokkal: Dánia, Szlovénia, Írország és a társaik, ezek valahogy kevesebbet viaskodnak az álmaikkal és a lidérceikkel. Magyarország például okáért még labdarúgó-Európa-bajnokság és Mars-utazás nélkül is baromi jó, kedélyes és szerethető ország. Lehetne.")

Kovacs, Stefan: *Football total*, Paris, 1975, Calmann–Lévy, [A húszas-harmincas évek bánsági futball-paradicsomának érzékletes rajzát adja az apámmal egyazon évben Temesvárott született világhírű labdarúgóedző – Kovács István, „Kopek" – önéletírásának első fejezete: „Mon enfance et mes annèes roumaines, 1920–1971."], 15–31.

Kovai Iván: Ördög [László] és a két Lakat. Egy ifi bajnokság margójára. *Labdarúgás*, 1967/1., 26.

Kovács Emőke: Kistarcsa – Hamarosan megnyitja kapuit az emlékhellyé alakított egykori internálótábor. Ne csak őrizd, gyűlöld is! *MI Lugas*, 2017. szeptember 30. (Kiem. mondat: „Bevált szokásuk volt az is, hogy szabadulást hirdettek a raboknak, persze minden valóságalap nélkül. Így még a reményt is elvéve tőlük.") (R.: „Itt raboskodott Bárándy György, Böszörményi Géza, Demény Pál, Faludy György, Ivády Sándor, Lóránt Gyula, Esterházy Mónika, Dévay Camilla, Justus Pálné, Michnay Gyula, Mócsy Imre, Rózsa György, Somogyváry Gyula író és Kiss Dénes költő.")

Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók.* Budapest, 2019, Corvina, (különösen: 15–38.)

Kovács Ferenc: A labdarúgás a Testnevelés című lapban (1928–1936). [szemináriumi dolgozat, TÖN–261/11. Futball és politika Kelet-Európában, kézirat, 14 oldal.) (Egy idézet a dolgozatból: „Mi, magyarok talán jobban tudunk örülni a sportgyőzelmeknek, talán jobban a szívünkre hat a győzelem, mint más nemzetek fiainak... Mi egy-egy magyar rohamban a magyar erő újraéledését, egy-egy gólban egy-egy elrabolt várfok bevételét, és egy-egy győzelemben egy-egy magyar reménység beteljedését látjuk." [In: *Testnevelés*, 1934/1–6., 60–61.]

Kovács Ferenc: *Alakzat vagy rendszer?* Budapest, 1945

Kovács Gyöngyike: Izsó Ignác: „Nem csak a jó futballt kell szeretni". Szenvedély. Az angyalföldiek korábbi labdarúgója azonos szeretettel említi mindkét szakmáját, de aktívan már csak jogászként tevékenykedik. *Népszava*, 2017. november 24., 14. (R.: „16 éves koromban a mi ificsapatunk volt a magyar válogatott partnere egy felkészülés során. Abban az időben kerültem fel az ifi I-be, a válogatott kapitánya pedig Illovszky Rudolf volt. Azon a meccsen 6:2-re nyertek, de a két kapott góljukat én szereztem. A meccs után Rudi bácsi gratulált, majd biztatott, hogy rövidesen találkozunk. Páratlan volt, ahogy zsebkendőnyi területen tudott cselezni. Begyakorolt mozdulatsor volt ez? Abszolút nem. Ez ösztönös volt, egy ilyen megmozdulás az ember zsigereiben van. Kell azonban hozzá a gyors helyzetfelismerés, ebben valóban átlagon felüli voltam. Igazán jól 18 éves koromtól 21–22 esztendős koromig játszottam, majd jöttek új instrukciók, amelyeket én követtem, ez pedig az egyéniségem rovására ment.") Vö. Pajor-Gyulai László: A villogást meg kell alapozni. Izsó Ignác nem csak a pályán veszi hasznát annak, hogy kiválóan cselez. *Népszava*, 2019. január 5., 19. (R.: „[...] ma a sportág válságban van. Lionel Messi és Cristiano Ronaldo kiemelkedik a klasszisok átlagából, de a mi korunkban sokkal többen nőttek ki a többiek közül.")

Kovács István: Valóságos történelmi esszék. Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék. *Kortárs*, 2019/109. szám (március)

Kovács László: Vargabetű. Gondolatok egy edzőmenesztésről. *Budapesti Foci*, 1997. június 13., 4. Vö. Szöllősi György: Mocsár. Gondolatok egy edzőmenesztésről. [Varga Zoltán megbuktatásáról]. *Uo.* 5. (R.: „Aki nem tud kiigazodni a ferencvárosi hátraarcfesztiválon, ne csodálkozzék, a hiba nem benne van.")

K. M.: Csatárból fedezet [Juhász István portréja]. *Labdarúgás*, 1965/8., 9.

K. M.: „Jólesett felidézni a régi emlékeket..." [Interjú Tänzer-Táncos Mihállyal, az FTC temesvári születésű hajdani jobbszélsőjével]. *Labdarúgás*, 1962/10., 12.

Ködöböcz Gábor: Nyelv nékem a hazám. Beszélgetés Ferenczes Istvánnal. *Magyar Napló*, 2006/március, 32–40.

(kő): Elhunyt Czibor Zoltán. *Magyar Nemzet*, 1997. szeptember 2., 13. Lásd, azonos címmel: *Népszava*, 1997. szeptember 2., és *Népszabadság*, 1997. szeptember 2., 24.). Vö. Kő András: Helsinkiben „Bolond" múzeumba akart menni. Emlékek Czibor Zoltánról – Barcelonából és Komáromból. *Magyar Nemzet*, 1997. szeptember 6., 13. Lásd még: (bocsák): Isten veled, Zoli... [Czibor Zoltán nekrológja]. *Sport plusz*, 1997. szeptember 6., 8. Vö. **Tornával emlékeznek**. Komárom. *Nemzeti Sport*, 2019. február 22., 5. (R.: „Czibor Zoltán születésének 90. évfordulója alkalmából, a Czibor Zoltán-emlékév keretében emlékeznek meg az olimpiai bajnok és világbajnoki ezüstérmes labdarúgóról. Első rendezvényként február 24-én, vasárnap U11-es korosztályos emléktornát szerveznek a komáromi sportcsarnokban.")

Kő András: *Szemétből mentett dicsőségünk Volt egyszer egy aranycsapat...* Budapest, 1997, Magyar Könyvklub. (R. Budainak a félig gyógyult Puskás beállításáról alkotott véleményéből: „a legjobban talán Kocsis Sanyi borult ki. Tudod, miért játszott ő olyan csodálatosan az elődöntőben? Mert nem volt Öcsi. A tudásának a háromszorosát adta! Hogy megmutassa! [...] Később mindig felidézte: »Öcsi a próbajátékon nem volt képes a földről rúgni. Mindig felemelte a labdát. Ilyen állapotban játszott egy világbajnoki döntőn! Guszti bácsi játszatta, hogy átvehesse a trófeát.«") *Uo.* 138. Vö. Kő András: Sebes Gusztáv köz- és magánügyei. Ismeretlen dokumentumok a labdarúgó Aranycsapatról. *Népszabadság*, 1997. március 14., 22–23. Lásd még: Fluck Miklós: Nincs gyógyír... A győzelmet nem kell, a vereséget nem lehet megmagyarázni. *Vasárnapi Hírek*, 1994. július 3., 13. (R.: Puskás álláspontjából: „Életem legnagyobb kudarcának tartom, hogy nem sikerült aranyat nyernünk. De a lábunkban volt a meccs, egy szabályos gólomat nem adták meg, és számos helyzetet puskáztunk el. – Ennyi idő után, kérem, árulja el, teljesen egészséges volt? – Csak nem képzeli, hogy másképp vállaltam volna! A mérkőzés napján, reggel kimentem az edzőkkel a pályára, próbarúgásokat végeztem, futottam, és nem fájt a korábbi sérülésem. S ezt talán azzal is bizonyítani tudom, hogy már a hatodik percben betaláltam a németek kapujába. S aztán a 87. percben, 3:2-es NSZK-vezetésnél gólt lőttem, a mai napig nem értem, hogy miért nem adták meg...")

Kő András: *Bozsik.* Budapest, 1979, Sport. Vö. F[eleki]. L[ászló]: „Bízzanak bennünk otthon, de – ne legyenek elbizakodottak!" Beszélgetés Bozsik Józseffel a magyar csapat vb-esélyeiről. [Kiküldött munkatársunktól]. – *Népsport*, 1954. június 17., 3. (R.: „nem hiszem, hogy egyetlen magyar fiú is megfeledkeznék játék közben arról, hogy milyen érzésekkel ülnek majd odahaza a magyar milliók a rádiók mellett [...] Magyarország soha ilyen közel nem volt a világbajnokság megnyeréséhez. Ez a csapat valóban alkalmas arra, hogy ilyen hatalmas feladatot is megoldjon. De ehhez legalább öt kemény mérkőzés, öt győzelem szükséges. Ez pedig nem tréfadolog. Ezt nem lehet pusztán játéktudással elérni. Ehhez az kell, hogy mindenki lelkesen küzdjön, ereje teljes megfeszítésével igyekezzék tudása legjavát nyujtani. Nem elég a technika és ravaszság – szív is kell hozzá. Ezt kell megfogadni az egész csapatnak, és akkor nem lesz baj.") Továbbá: Peterdi Pál: Cucu – Bozsik életregénye (VI). *Labdarúgás*, 1958/3., 8–10. (Részlet: „Ezen a mérkőzésen történt az emlékezetes Liebrich–Puskás eset [...] Annak idején azt tartotta a közhit, hogy az »Aranycsapat« képes akkor is mérkőzést nyerni, ha négy-öt világklasszisa közül egy vagy kettő esetleg csődöt mond. Ez az eset úgy látszik, hogy inkább az ellenkezőjét bizonyítja." (Második bővített, átdolgozott kiadás: Kő András: *Bozsik.* Budapest, 2008, Apriori International 203 old.) [Bozsik értékelése.] Lásd még: Salánki Miklós: Bozsik József karácsonyai. Cucu és Öcsi újra együtt lesz a kispesti stadionban. *Új Magyarország*, 1996. december 24., 13. (R. özvegy Bozsik Józsefné monológjából: „egy baráti társaságban ismerkedtünk meg [...] 1954. augusztus 20-án [...] Nem voltunk vidámak. Én a magánéletemben szenvedtem vereséget, Cucu pedig a válogatottal a berni világbajnokságon. Ezt soha nem tudta megemészteni."); Horváth Zsolt [Az interjút készítette]: A „Cucu". Bozsik Józsefről Bozsik Péter. *História*, 2003/8–9., 45–46.

Kő András: Névcserék. *Magyar Nemzet*, 2001. április 12., 7. [A Rákosi (Rottenbiler) Ferenc csepeli balfedezet és a Rákosi (Rosenfeld) Mátyás »a nép szeretett vezére« névegybeeséssel kapcsolatos Puskás-anekdota!]

Kő András: Taktika, ó! [Beszámoló a 2001. szeptember 5-i Magyarország–Románia 0:2 mérkőzésről, továbbá az 1953. augusztus 23-án a bukaresti VIT-en rendezett román nagyválogatott–magyar utánpótlásválogatt: 3:4 meccsel kapcsolatos emlékek felelevenítése. Ti. Sebes Gusztáv szövetségi kapitány azt az utasítást adta, miszerint „nem kell a mérkőzést megnyerniük"...) (mno.hu, 2001. szeptember 7., jelenleg nem elérhető)

Kő András: Ostor nélkül. Ötven évvel ezelőtt játszották a berni futball-világbajnoki döntőt. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. július 3., 24. (R.: „1978-ban, amikor Kocsis Sanyi még élt, felkerestem barcelonai presszójában a [svájci] világbajnokság gólkirályát. Már nem tudom, hányadik sörünket fogyasztottuk, amikor nekibátorodtam és megkérdeztem: igaz-e, hogy néhány játékos – őt is beleértve – későn tért nyugovóra... Felhörpintette maradék sörét [...] és a szemembe mondta: »Annak a csapatnak akkor is meg kellett volna nyernie a világbajnokságot!« Ma már megerősítve látom, hogy a lényeget mondta ki. Igen, minden hátráltató tényező ellenére Puskásnak kellett volna átvennie a Rimet Kupát. De Thükě [a véletlen istennője] és Ananké [a szükségszerűség istenasszonya] másként intézte [...] Talán azért vagyunk az évfordulón a szokottnál is keserűbbek, mert tudjuk – és kimondom, ha megköveznek is – nem lesz többé ilyen csapatunk!") Lásd még ehhez a Párizsban élő legkisebb Bozsik-fivér – Lajos – alábbi tanúságtételét: „Cucu nagyon készült a mérkőzéseire, elképzelhetetlen lett volna, hogy ilyet [ti. egy sorsdöntő meccs előtti kimaradást] megengedjen magának. Kocsis Sanyi viszont el is ismerte, hogy benne volt, ezért is romlott meg a viszonyuk. Bátyám haragudott rá. Tisztában volt vele, kik az érintettek a csapatból, de tisztelte annyira a csapatszellemet, hogy nem adta ki a neveket." (Csillag Péter: Az Aranycsapat-öltöző titkai – interjú a legkisebb Bozsik fivérrel. Online: http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/az-aranycsapat-oltozo-titkai-interju-a-legkisebb-bozsik-fiverrel-2599899) Vö. Cs. P.: Párizsi vendég. Kispesti látogatás [Bozsik Lajos a Kispesti Futballház meghívottja]. *Nemzeti Sport*, 2019. szeptember 25., 20.

Kő András: A megfélemlítés mérkőzése. Ceauşescu tüntetőleg elhagyta a nézőteret. *Magyar Nemzet*, 2004. október 26., 5. [Az 1958. október 26-i Bukarestben rendezett és 2:1-es magyar győzelemmel végződött magyar–román válogatott mérkőzés felidézése.]

Kő András: Hogyan lett Puskás Öcsiből hősi halott? A kétoldalas magánújság szomorú szenzációja. Nagy Imre: Itthon már győztünk, győzzetek ti is. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 15., 5. Vö. Kő András: Képkockák 1956-ból (2.). Az első lövés és az első halott? *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 18., 4.; Kő András: Csak adott, és nem kért cserébe semmit. „A fenekükön lógott a rongy, amikor megismertem őket". „Nem lehet semmi baj, szól a Himnusz". *Magyar Nemzet*, 2006. november 18., 5.; Kő András: Egy korcsma a pálya mellett [Puskás Ferenc emlékére]. *Magyar Nemzet*, 2006. december 8., 5. (R.: „1955 májusában [...] a stockholmi nagykövetségen jó néhány pohár után Puskás és Kocsis összeszólalkozott. A patália tárgya az volt: ki a jobb játékos. A szóváltásnak a nagykövet vetett véget. »Elvtársak – mondta – nem ide való téma ez, javaslom, hogy fejezzék be!«"); Kő András: Ágyúcső és szaloncukor. *Magyar Nemzet*, 2006. december 23., 10–11. (R.: „»Bécs, 1956. december 17. A UP amerikai hírügynökség szombaton világgá kürtölte, hogy »magyar kommunista ügynökök« pénteken el akarták rabolni Grosicsnak, a magyar labdarúgó-válogatott kapusának gyermekeit, mert azt remélték, hogy ez hazatérésre kényszeríti majd a kapust. A UP a továbbiakban közölte, hogy a Wandl Szálló alkalmazottainak ébersége megakadályozta a gyermekrablás végrehajtását [...] Grosics Gyula, az Aranycsapat kapusa, ötven évvel a történtek után megerősítette, hogy az elrablás szándéka igaz volt.") *uo.* 11., kiemelés az eredetiben!) Vö. Bruckner Gábor: December, 24. óra. Beszélgetés Grosics Gyulával egy nehezen felejthető szentestéről. *Népszabadság*, 2002. december 24., 20.

Kő András: Vesszőfutás a portya után. Bozsikékra több hónapos eltiltás várt idehaza. Kormánytag ígérte meg a felmentést. *Magyar Nemzet*, 2007. május 15., 19.

Kő András: Mi lesz veled, Puskás-stadion? Az év 365 napjára gazdaságossá lehetne tenni a létesítményt. Neves építészeknek kész terveik vannak az átalakításra. *Magyar Nemzet*, 2007. június 15., 5.

Kő András: Fricska. Nemzeti üggyé vált az iraki futballcsapat győzelme az Ázsia-kupán. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. augusztus 4., 40. (R.: „Megkérdeztem Grosics Gyulát, az Aranycsapat kapusát: nem fordult-e elő, hogy magáért a játék öröméért futballoztak? A válasz így hangzott: »Nem. A küldetés nem engedte. Ma már más volna a helyzet, de akkor, abban a törvénytelen világban a válogatott futballmérkőzés az egyetlen esemény volt, amelynek során a szurkoló hihette, hogy 90 percig szabad. És teli torokból énekelte a Himnuszt. Ordíthatta, hogy hajrá, magyarok! Így is készültek a szurkolók a mérkőzésre. A magyarság, a hazafiság fogalma egy válogatott találkozón új értelmet kapott. Identitástudatukat billentette helyre a győztes Aranycsapat. A nem ők nyertek, hanem a mi nyertünk vonzata. Az idő távlatából melengető, hogyan mentünk ki Himnuszt énekelni a pályára, és üdvözölni a közönséget. És annak a tudatában, hogy jaj, istenem, ezt a mérkőzést is meg kell nyerni, mert várják az emberek.« Az iraki futballsikert is várták a népek. S a győzelem fricska volt az amerikaiaknak is: »Lássátok, ezek vagyunk mi!« – mondhatták kihúzott derékkal az iraki emberek.")

Kő András: Az Aranycsapat mint cégér. A párt adminisztratív osztályán nem tetszett Puskás kocsmája. *Magyar Nemzet* [Sporttörténet], 2007. szeptember 5., 19. (R.: „Jelentés, Sebes elvtárs részére. A belkereskedelmi Minisztérium Titkárságának átiratával kapcsolatban jelentjük, hogy a Puskás Ferenc kérelmében foglaltak a valóságnak megfelelnek. Puskás 17 000 forintot fektetett a vállalkozásába, amelyet szeretne visszakapni. Javasoljuk engedélykérelmének pártolását azzal a megjegyzéssel, hogy Sebes elvtárs beszéljen Puskással, hogy ő ne mutatkozzon a bormérő helyiségében, és befektetett tőkéjének visszaszerzése után, vonuljon vissza ettől a vállalkozástól, mely ellene mindig támadó [!] felület lehet. Kérjük Sebes elvtárs szíves döntését. Budapest, 1955.

XII. 28. Honti György" [az Országos Testnevelési és Sport Bizottság (OTSB) munkatársa, 1957 és 1968 között az MLSZ főtitkára – a szerk.; MOL-dokumentum, Kő András gyűjtése – B-K. B.)

Kő András: Tények és árnyalatok. [Szilánkok a focista-köpködés historikumából]. *Magyar Nemzet*, 2007. november 20., 22. (R.: „az 1954-es svájci labdarúgó-világbajnokságon a 4–2-re végződött magyar–brazil negyeddöntő […] verekedésbe fulladt. Nilton Santos, akit a második félidőben Bozsikkal együtt kiállított Ellis angol játékvezető, nekiment Tóth II-nek és Czibornak. A mérkőzés végén megkérdezték Czibort: mit csinált, amitől Santos úgy bedühödött? »Én? – kérdezett vissza ártatlanul a csatár. – Semmit, csak leköptem.« […] Egy Ferencváros–Vasas mérkőzésen Albert és Mészöly egymásnak ugrott, és nem maradt el a köpködés sem. Válogatott meccs előtt állt a csapat, még aznap este közös vacsora volt jó hangulatban, csak Albert és Mészöly dúlt-fúlt […] Amikor hirtelen csend kerekedett, Sándor Csikar, a csapatkapitány kért szót: »Uraim! – kezdte. – Nagyon kérem, hogy a haragot erre a hétre függesszék fel! Flóri, Kálmán, álljatok fel, és fogjatok kezet!« A két játékos felállt, és megölelték egymást. Csikar pedig még hozzátette: »Jövő héten újrakezdhetitek a köpködést!«")

Kő András: *A Grosics. 1-től 1-ig.* Budapest, 2007, Apriori International (50., 51–52. Vö. Fábián Gyula: A Grosics. Vaskos életműkötet született az Aranycsapat kapusáról. *Magyar Nemzet*, 2007. december 1., 19. (R.: „a címben egyetlen személy neve szerepel, de a visszaemlékezések túlnyomó részében a »mi«, az »együtt«, a »csapat« a hangsúlyos. Megdöbbentő lélekrajzok bontakoznak ki".) Vö. Burkovits Ferenc: Az intenzíven ápolják Grosics Gyulát. 2 perces interjú. Grosics Gyula az Aranycsapat kapusa. *Magyar Hírlap*, 2008. január 28., 16.; Ballai Attila: Ajándék és kárpótlás 1962-ért. A tegnap nyolcvankét esztendős Grosics Gyula a kórházban igazolt a Ferencvároshoz. *Magyar Nemzet*, 2008. február 5., 20. (R.: „A chilei világbajnokságra már úgy […] mentem ki, mint a Ferencváros játékosa. A negyeddöntőben aztán kikaptunk a csehszlovákoktól […] az MLSZ elnöke [Barcs Sándor] … átnyújtott egy levelet […] azt olvastam: az országos sporthivatal és a labdarúgószövetség nem engedélyezi, hogy a fővárosba igazoljak. Erre én felálltam és bejelentettem, hogy befejeztem a játékospályafutásomat. Hibáztam, nem ezzel kellett volna visszavágnom".)

Kő András: Pörgetés. „Tessenek szólni a sportszázadban, hogy nem voltam hazaáruló!" – Borbély Pál Canossa-járása. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2008. szeptember 27., 38. (Beharangozó: „Borbély Pál, a MAFC és a Honvéd sokszoros válogatott kosárlabdázója, bajnokcsapatok tagja, a Népsport, illetve a Nemzeti Sport futballrovatának hosszú időn keresztül vezetője, végül a lap főszerkesztője a 80. születésnapján kiejtett egy mondatot, amely összegzi életútját. »Sosem voltam kalandokat kereső ember, inkább töprengő, sarokba húzódó. Engem a kalandok elütöttek. Jött valaki, az ujja hegyén megpörgette a labdát, és ebből let a kalamajka.«") (Részlet BP a »kék« ávósok általi 1953-as koholt vádak alapján történt elhurcolása utáni szabadlábra helyezése körülményeiről és egy vele rokonszenvező alacsony termetű őrnagy tanácsaiból: „Magát oktalanul és jogtalanul hurcoltuk meg. Kérjük, felejtse el […] írja alá ezt a papírt, hogy nem beszél arról, ami itt történt, mert különben tíz év börtönt is kaphat […] Felejtse el, ami történt. Mert ha nem felejti el, és netán bosszút fog állni, még egyszer bekerül ide, de akkor már nem fog kimenni. Higgyen nekem! Jót akarok.") Vö. Pelle János: Döfés felülről. Kádár-kor – Péter György máig tisztázatlan halála a BM-kórházban. *MI Lugas*, 2018. április 7., 10. (R.: „elképzelhető, hogy a volt ÁVH-sok régebbi keletű számlát nyújtottak be. Hegedűs B. András, aki betekintett a BM V – 155.912 sz. vizsgálati dossziéjába […] idézte a KSH belügyi összekötő tisztjét, aki állítólag ezt mondta Péterről: »Tizenhárom éve vártunk arra, hogy bedugja a fejét a hurokba.« […] Biszku Béla ítélet nélküli végződött felelősségre vonása során a kihallgatók nem kérdezték meg, hogy mit tud Péter György haláláról […] a kilencvenes éveiben járó egykori belügyminiszter és kb-titkár bizonyára azt felelte volna: nem emlékszik rá.")

Kő András: A hatalom árnyékában. Sebes Gusztáv, az Aranycsapat kapitánya. (Dokumentumok és kortársi visszaemlékezések). *Rubicon*, 2014/7, 12–19.

Kő András: Ponyvairodalom? *Magyar Hírlap*, 2018. március 24., 7. (Részlet a Rózsa Irén moszkvai beosztott diplomata Hegyi Gyulához, a Sporthivatal államtitkárához 1950. szeptember 6-án intézett leveléből a magyar atlétaválogatott tagjaitól a szovjet vámhatóság által elkobzott könyvek tárgyában: „a magyar atlétaválogatott által hozott könyvek szerzői néhány db kivételével a következők voltak: Márai Sándor, Bromfield, Christopher Morley, Claude Farrère, Erich Maria Remarque, Leleszy Béla stb. A szépirodalmi művek között egyáltalán nem volt haladó vagy az új magyar, illetve szovjet irodalomhoz tartozó mű […] Tekintve, hogy […] a küldöttségek könyveit a szovjet hatóságok is látják, véleményem szerint az ilyen kozmopolita és ponyvairodalom kivitele nagymértékben rontja Magyarország […] tekintélyét."

Kő András: Zöld-fehérben. *Magyar Hírlap*, 2019. május 4., 8. [Az FTC 'színeváltozásainak' breviáriuma]

Kő András: *Elvtársi csók.* Hetven éve tartóztatták le Rajk Lászlót, az első hazai sztálinista koncepciós per fővádlottját. *Magyar Hírlap*, 2019. május 30., 8. (R.: „Az 1949. május 30-án a hírhedt ÁVH által lakásáról elhurcolt Rajk László vallatója kezdetben az a Kádár János belügyminiszter volt, aki mindennapos vendégnek számított a Rajk házaspárnál […] ifjabb Rajk László születésekor a keresztapaságot is elvállalta.")

Kő András: Cigarettacsutka. *Magyar Hírlap*, 2019. augusztus 3., 7. (R.: Kocsis Sándor válasza a szerző kérdésére, miszerint igaz-e, hogy „a[z 1954. július 4-i] vasárnapi döntő előtt, a szombatra virradó éjszakán [az Aranycsapat] néhány játékos[a] lányokkal mulatta az időt […]: »Ha annak a csapatnak minden játékosa ezt tette volna, akkor is meg kellett volna nyerni a világbajnokságot!") (Az értesülést Sándor Károly is megerősítette, azzal az anekdotával kiegészítve, miszerint a világ valaha élt legjobban fejelő csatárának édesanyja „szombat reggel benyitott Kocsis szobájába, egy hölgyet talált az ágyában. Meglepetésében azt találta mondani: »De Sanyikám, ilyen csúnya?«")

Kő András–Nagy J. Lambert: Állóhelyi pártfeladat. Puskás – Szabad-e győzni a szovjetek ellen? *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. június 12., 32. (R.: „A 87. percig vezetett ugyan a szovjet válogatott 1:0-ra, de aztán Puskás tizenegyesével kiegyenlített a magyar csapat […] ha Puskás három perccel a mérkőzés vége előtt azt a tizenegyest nem lövi be, a mai napig nem mosták volna le a csapatról, hogy lefeküdtek a szovjeteknek!")

Kő András–Nagy J. Lambert: Felségsértők. A Feleki-ügy: egy bosszúhadjárat korrajza (4.) *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. október 16., 40.

Kő András–Nagy J. Lambert: Felszabadult hang. A Feleki-ügy: egy bosszúhadjárat korrajza (1.) *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. szeptember 25., 40.

Kő András–Nagy J. Lambert: Mi szükség van újságírókra? A Feleki-ügy: egy bosszúhadjárat korrajza (2.) *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. október 2., 40.

Kő András–Nagy J. Lambert: Nyitva a pénzeszsák. A Feleki-ügy: egy bosszúhadjárat korrajza (3.) *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. október 9., 40.

Kő András–Török Péter: *A magyar futball anekdotakincse*. Budapest, 1988, Sport

Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940.* 2. [kötet] *Családi, vallási és társas élet, tanulás, katonaélet, nyaralás, sportolás, jótékonyság.* Budapest, 2015, Corvina, 194–219.

Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, 2015, Osiris Kiadó

Körösényi András–Tóth Csaba–Dr. Török Gábor: *A magyar politikai rendszer.* Budapest, 2007, Osiris Kiadó[Tankönyvek]

KP: A felejtetés nagymestere [Szepesi György nekrológja]. *Vasárnapi Hírek*, 2018. július 29., 28. (R.: „nagy tudású, jószándékú, kiváló humorú ember volt […] Néhány évvel ezelőtt kiderült: az '50-es, '60-as években a titkosszolgálat beszervezte, és »Galambos« fedőnéven jelentéseket írt, elsősorban külföldi útjairól. Nem volt ezzel egyedül. Akkoriban kevesen úszták meg a beszervezést azok közül, akik hozzá hasonló pozícióban ismerhették a Magyarországon kívüli világot.") Vö. Elhunyt Szepesi György. *Székelyhon*, 2018. július 26., 11.; Csillag Péter: Kóla, pavilon, Szepesi. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. július 18., VII. (A beharangozó: „Örökös törzsvendégét tisztelte a Budakeszi úti Remiz étterem Szepesi Györgyben, a szomszédos Mese utcában lakó legendás riporterben. Az idén július 25-én, 96 évesen elhunyt rádiós kedvenc helyének szenteltük volna a budapesti futballkocsmákról, futballéttermekről szóló, sok évvel ezelőtt tervezett cikksorozatunk első darabját. A 2008-as találkozásra épülő, azóta fiókban heverő írást most leporoltuk, ezzel is ápolva a riporterlegenda emlékét") Ld. még: SZ. GY.: Szenvedéllyel vagy sehogy. Eltemették Szepesi Györgyöt, a világhírű rádióst, a FIFA örökös tagját. *Nemzeti Sport*, 2018. augusztus 16., 20. (R.: „Megrázóan szép, személyes hangú beszédekkel búcsúzott a 96 éves korában július 25-én elhunyt Szepesi Györgytől a szerdai temetésen két újságíró kollégája, Hegyi Iván és Novotny Zoltán. valamint a futballvezető Berzi Sándor is […] Hegyi Iván elcsukló hangon méltatta Szepesi szakmai és emberi erényeit […] a Szepesi-díjas Novotny Zoltán, a Magyar Sportújságírók Szövetsége tiszteletbeli elnöke […] felidézte, hogy […] a legendás riporter jelmondata ez volt: »Ha bármit teszünk, tegyük szenvedéllyel vagy sehogy.«"). Ld. még: Fehér György: Búcsút vettek Szepesi Györgytől. A legendás sportriporter példa lehet a fiatalok előtt. *Lokál*, 2018. augusztus 23., 24.

Krauss, Martin: *Doping.* Hamburg, 2000, Rotbuch-Verlag

Krauss, Martin: *Die Wunde von Bern.* Wie Ungarn 1954 die 2:3 Niederlage im WM-Finale gegen Deutschland erlebte und warum sie bis heute nicht verarbeitet wurde. Jungle World, 2003. November 19.

Krausz Péter–Krausz Tamás: A tőke és a foci. *Filmkultúra*, 1993. április 9. [Kötetben: Krausz Tamás: *Megélt rendszerváltás. Publicisztikai írások.* Budapest, 1994, Cégér Kiadó, 271–275.)

Krausz Tamás: Futball és rasszizmus Magyarországon. Avagy: miről szól az Ajax–Fradi ellentét? *Eszmélet*/29 (1996/ tavasz)., 104–132.

Krausz Tamás: Rendszerváltás és labdarúgás Magyarországon. *Eszmélet*/42 (1996/ nyár), 162–180. Vö. Mandel Miklós: Labdarúgás alulnézetből. *Eszmélet*/47 (2000/ ősz), 71–86.; Krausz Tamás: A magyar futball „szétglobalizálása". Hozzászólás (Mandel Miklós írásához). *Eszmélet*/47 (2000/ősz), 87–95.; Krausz Tamás: Futball politika és üzlet? Puskás Ferenc halálára. *Eszmélet*/73 (2007/tavasz), 155–166. Vö. Pajor-Gyulai László: Szóval futball. Szombati vendégünk: Krausz Tamás. A labdarúgás fogyasztása. *Nemzeti Sport*, 2001. január 27., 3.

Kristóf Péter: *Ezüstcsapat – második félidő. Báró, Juci, Nyíl és a többiek.* Budapest, 2010, Kiadja: Valek 666 Kft. Vö. Ch. Gáll András: Gebinnek becézték, elnökségig vitte. Martos Győző a magyar futball legkalandosabb időszakában alkotott maradandót. *Magyar Idők*, 2017. december 9., 19. (R.: „Ki volt az akkori Fradi legjobb játékosa? […] szerintem Bálint Laci, a Báró volt a legjobb, talán, úgy mondanám, hogy a csapat vezére […] olyan jelenléte volt a pályán és az öltözőben is, amire oda kellett figyelni. Nem véletlen, hogy ő lett az első, legálisan nyugatra engedett futballista, s az sem véletlen, hogy később az üzleti életben is megállta a helyét." Vö. Novák: Bálint László szerint a külföldről hazatért játékosokat kirekesztette az itthoni közeg. Ideje lenne törleszteni a számlát. *Magyar Idők*, 2017. október 5., 19.

Kubalát pozsonyba szöktették! *Népsport*, 1946. május 17., 1. Lásd még: *Kubala Szlovákiába szökött*! (R.: „Még a Ferencváros pozsonyi mérkőzése előtt megírtuk, hogy *Kubalát csábítgatták*. *Kubala* még visszajött a zöld-fehérekkel s most, amikor **újból megjelentek Budapesten a Bratislava vezetői, ő is megszökött**".) […] (R.: *Nádas* Adolf, az FTC elnöke nyilatkozatából: „Hivatalosan nem tudunk a dologról. Pozsonyban Daucsik, a Bratislava egyik vezetője ajándékokkal halmozta el Kubalát. Akkor nem vettük komolyan a dolgot. Különösnek találjuk a Bratislava eljárását. Miért nem fordultak közvetlenül hozzánk?") [kiemelés az eredetiben!] *Uo.* 3.; Vö. *Kubala*: Nem hagyom el a Ferencvárost. *Népsport*, 1945. május 19., 3.; Daucsik vitte el Kubalát Pozsonyba. *Népsport*, 1946. június 16., 1.; Kubala (most már végérvényesen) elutazott Pozsonyba. *Hidegkuti a Ferencváros edzésén* [kiemelés tőlem! – B-K. B.]. Az ifjúsági Kapitány játszik jobbszélsőt a Vasas ellen. *Uo.*, 3. (R.: „A tisztán és tárgyilagosan látók előtt […] egy pillanatra sem volt kétséges, hogy *Kubala* távozása végleges és csupán idő kérdése. Ez most elérkezett […] Új arc tűnt fel az edzésen. […] *Hidegkuti, a* HAC válogatott csatára. »– A HAC elengedett – beszéli Hidegkuti. – Majdnem bizonyos, hogy a Ferencvárosba jövök. *Régi vágyam már, hogy a zöld-fehérek játékosa legyek.*«") [kiemelés az eredetiben!]). Lásd még: Puskástól Deákig… Ki kit szeretne megszerezni az új idényre? *Népsport*, 1946. július 5., 1. (R. Nádas FTC-elnök monológjából: „– Puskást szeretnénk megszerezni, meg azután Hidegkutit, hogy Deákról ne is beszéljünk […]"). Vö. *HIDEGKUTI VÉGLEG* a [!] *MTK játékosa*! [kiemelés az eredetiben!] *Népsport*, 1946. július 31., címlap

Kubala László, a legnagyobb Barca-játékos. (http://www.nemzetisport.hu/sportnaptar/kubala-laszlo-a-legnagyobb-barca-jatekos-2131701)

Kubala, le genie hongrois du Barça! (http://www.lebuteur.com/article/detail?titre=kubala-le-genie-hongrois-du barca&id=24320&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+GalerieFArtciles+%28Les+derniers+articles++-+lebuteur.com%29#.VL92RnRjLOY.twitter)

Kubala pesten járt és magával vitte schubertet. *Népsport*, 1946. július 5., 1. Lásd még: Schubertet Pozsonyba szöktették. Kubala az újabb játékosszipkázás hátterében. *Uo.* 2. (R.: „Kubala tehát Pesten járt volna? Nagyon is valószínű, hiszen Schubert barátja Kubalának, együtt játszott vele a Ganz csapatában. Máris világosság derül a dologra. Szűcs Nándor a Kispest vezetője mondja: »– Láttam Kubalát kedden délelőtt a Liszt Ferenc téren. Nagyon elegáns volt.«") Vö. Nyers Prágába szökött – adósságai hátrahagyásával. *Népsport*, 1946. július 10., 1. Lásd még: Nyerset Prágába szöktették. *Uo.* 3. (R.: „Nyers csak egy levelet hagyott hátra, melyben értesíti a vezetőséget, hogy […] tartozását ki fogja egyenlíteni.")

Kukely Mihály: *Buzánszky viktóriája – győzelmei.* Budapest, 1991, Viktória Ügynökség Kft. (Vö. Szabó Róbert [Az interjút készítette:] A hátvéd. Buzánszky Jenő. *História*, 2003/8–9., 44–45.; Bándy Péter: Buzánszky Jenő olimpiai bajnok, az Aranycsapat hát-

védje. *Demokrata*, 2004. július 15., 64–66.; Kő András: Vezérfonala volt a mérték. Buzánszky Jenő: Két hónapig gyóntattak, de nem tudtak elcsábítani. [Az aranycsapat jobb-bekjének 80. születésnapjára] *Magyar Nemzet*, 2005. május 4., 4.

Kukorelly Endre: Pálya, avagy Nyugi, Dagi, nem csak a foci van a világon. Ad hoc feljegyzések. *Alföld*, 2019/1., 43–53. Vö. Kövesdi Péter: Tóth három Jenő nem a Ronaldo. [Interjú a „Nagy Focikönyv" megírására készülő Kukorelly Endrével]. *Nyitott mondat.* A *Népszava* melléklete a *Vasárnapi Hírek* szerkesztőségétől, 2019. január 11., 1.

Kukorelly Endre: *Pálya, avagy Nyugi, Dagi, nem csak a foci van a világon.* Budapest, 2018, Kalligram. Vö. Lakner Dávid–György Zsombor: Tombol a közöny! [címlap]; Tessék lelkesedni! [Interjú Kukorelly Endrével]. *Magyar Hang.* A túlélő magazin. 2019. április 5–11., 16–17.; Deczki Sarolta: Utca, lelátók, *szív.* (Kukorelly Endre: *Pálya, avagy Nyugi, dagi, nem csak a foci van a világon.* Kalligram Kiadó, Budapest, 2018, 269 oldal, 3500 Ft). ÉS (KÖNYVKRITIKA), LXIII. évfolyam, 20. szám, 2019. május 17., 20.; Fodor Péter: Konzervatív normaszegés. Kukorelly Endre: *Pálya, avagy Nyugi, dagi, nem csak a foci van a világon. Alföld*, 2019/8., 94–100.

Kukorelly Endre: Ronaldinho és Varga Zoli fáj igazán. *Zöld&Fehér*, 2018/április, 62–63.

Kukorelly Endre: Szombathy Bálint futballogramjaihoz. *Népszava*, 2006. november 10., 8. (R.: „Nincs nagyobb dolog a futballnál […] A futball mint nyelv […] négy-ötéves kortól rögzül […] aki ezt elpackázza, majd már soha nem érti meg. Semmit sem belőle, és még ha igyekszik is, marad a félreértés.")

Kukorelly Endre: Titkos, Sárosi, Varga, Törőcsik és más mesék. *Zöld&Fehér*, 2018/július, 60–61.

Kulifai Máté–Sebestyén István: Történelmi bukás. A végén nem mindig a németek nyernek. *Hetek*, 2018. június 29., 37–38. (R.: „különösen fontos Özil személye a német válogatott bukását illetően, mert a 2010-es világbajnoki bronz és a 2014-es arany után Merkel vele fotózkodva és példálózva beszélt a németeknek az integrációs politika sikeréről és a multikulturális társadalom eredményeiről. Ahogyan az 1998-as világbajnoki győztes »fekete, fehér, arab« becenévvel illetett francia válogatottnál, úgy itt sem tartott sokáig az integráció-tábor öröme. A németekhez hasonlóan a franciák is a csoportkörben búcsúztak a következő vb-jükön, ami felkorbácsolta az indulatokat odahaza is.") Vö. Bíró Béla: Asszimiláció vs. együttélés. *Korunk*, 2018/július, 83–91. (R.: „A beilleszkedés és a beolvadás korántsem ugyanaz, bár […] az integráció definíciójában az utóbbi [mármint a beolvadás] is előfordul. A mai nyugat–európai politikai diszkurzusban sajnos egyértelműen az integráció veszi át az asszimiláció jelentését." *Uo.* 84–85.)

Kulin Ferenc: A kultúra a saját útját járja. Kritikai hozzászólás Szakács Árpád nagy visszhangot keltett cikksorozatához. *Magyar Idők*, 2019. január 7., 10. (Vö. Bayer Zsolt–Szakács Árpád: *A kultúra diktatúrája.* Köröstárkány – Kápolnásnyék, 2018, Kárpátia Stúdió)

Kulin Ferenc: *A tét. Interjúk, esszék a nemzetről és a rendszerváltozásról.* Budapest, 1994, Bagolyvár Kiadó

Kulin Ferenc: *Forradalom helyett.* Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek

Kulin Ferenc: *Középkezdés. Közéleti írások és interjúk, parlamenti felszólalások.* Budapest, 1998, Mundus Egyetemi Kiadó

Kun László: A *szovjet típusú államszocialista sportmodell alternatívái (1944–1956).* (http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/590.html)

Kun László–Sipos Attila: A *sport Magyarországon.* Budapest, 1979, Kossuth Kiadó

[Ku]–tas [István]: Egy gól és sok más… [Beszámoló az 1968. szeptember 7-i FTC–Honvéd 1:0. 45 ezer néző, vezette: Müncz. Gólszerző: Varga a 89. percben – védhetetlen szabadrúgásból] *Képes Sport*, 1968. szeptember 10., 2–3. (Megjegyzés: a találkozó sporttörténeti jelentőségű: ez volt Varga Zoltán utolsó magyarországi hivatalos mérkőzése.)

Kutassi László: A *Magyar Kommunista Párt sportpolitikája, 1944–1948.* Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó.

Kutassi László: *A magyar szakszervezeti sportmozgalom a felszabadulás után.* Budapest, 1987, Szakszervezetek Országos Tanácsa Sportosztálya

Kutassi László: A sportmozgalom és a testnevelés a felszabadulás után. In: Földes Éva–Kun László–Kutassi László: A *magyar testnevelés és sport története.* Budapest, 1977, Sport, 349– 464.

Kűkeményen Kű Lajossal beszélget Ballai Attila. Budapest, 2012, Kairosz Kiadó (Magyarnak lenni, CV. kötet)

Kű Lajos: Senkit sem szeretnék beárnyékolni, de Kocsis Sándort elfelejtették, mondjuk ki! [Lejegyezte] A. G. *Sport plusz*, 2017. szeptember 28., 15. (R.: „Amióta elhagyta Magyarországot, folyton rémálmok gyötörték, attól tartott, hogy – mivel tisztként katonaszökevénynek minősült – a magyar kommunista titkoszolgálat ügynököket küld a meggyilkolására – mondta a legenda fia.") Vö. (andics): Kű Lajos: Méltatlan! „Nem lehet úgy bánni egy világsztárral – ahogy idehaza tették". Ünnepi megemlékezés Czibor után Kocsis születésének 90. évfordulóján. *Sport plusz*, 2019. szeptember 19., 9. (R.: *„Az elmúlt évtizedekben méltatlanul elhallgatták Kocsis Sándor fantasztikus teljesítményét és sikerét. Ezzel senki mást nem szeretnék beárnyékolni, de őt elfelejtették, mondjuk ki. Márpedig ez méltatlan."*) Ld. még N. Pál József: A játékos tragédiája [Gondolatok Kocsis Sándor életútjáról]. *Nemzeti Sport*, 2019. szeptember 21., 2. (Kiem. mondat: *„Kocsis Sándor, aki tündökölt, előbb csapatát, aztán hazáját, majd életét veszítette el – s lelke békéjét nem találta soha. Legyen e békesség övé mindörökre, magyar földön – Puskás Ferenc mellett – pihenve immár."*)

Laczik Erika: „Jelentéseimet Piroska névvel írom alá". Diákokat figyelt meg a tanszéki titkárnő az ELTE-n. A forradalom után a hálózati személyek munkáját irányította. *Magyar Nemzet*, 2017. augusztus 7., 5.

Lainé, Guillaume: Zinédine Zidane décide de revenir en équipe de France; G. La. (avec AFP): Une décision accueillie avec enthousiasme; Girard, Laurence: Campagne éclair d'Orange pour saluer le retour de l'idole des Français. *Le Monde*, 2005. augusztus 5., 16. Vö. Lainé, G.: Thierry Henry, en mal d'efficacité avec les bleus, compte sur le »dieu« Zidane. *Le Monde*, 2005. augusztus 17., 17.

Lakat T. Károly: A fatribün fája… [Elégikus emlékezés a hatvanas évek fradizmusára] *Zöld&Fehér*, 2016/november, 42–43. (R.: „*Miért keresem a pörös, sőt mondjuk ki, mocskos szájú örök* szertárost, Manci nénit, aki olyan volt, mint egy kiképzett őrmester […] Miért keresem […] az Agárdi Feri bácsikat, a Hajabás Géza bácsikat, az Ördög Laci bácsikat, akiknek nemhogy Kölnben szerzett futballdiplomájuk nem volt, de talán még a segédedzőit sem végezték el […] Azért volt szép, mert a maga természetességében volt egyszerű, és egyben fradista minden, aki *pedig akár*

csak a kölyök III-ban, de közénk tartozott, az igenis már érezhette magát – valakinek.") [kiemelés tőlem! – B-K. B.])

Lakat T. Károly: A nagypapa ajándéka. *Zöld&Fehér*, 2018 április, 38–39. (Mentalitástörténeti mini-esszé dr. Lakat Károly édesapjáról, Lakat T. Károly nagyapjáról.)

Lakat T. Károly: *Apám regénye – avagy egy Edző a Tizedes utcából.* Budapest, 1996, Paginarum Kiadó, Dabas-Jegyzet Kft.

Lakat T. Károly: Az angliai vb-n akart Varga Zoltán először disszidálni? *Nemzeti Sporthistória*, 1991. július 15., 5.

Lakat T. Károly: Életem és a Fradi [elégikus visszaemlékezés], *Európai utas*, 1993/4. 14–19., (különösen 19.)

Lakat T. Károly: Csodás év arannyal, aranylabdával, klasszisokkal. *Zöld&Fehér*, 2015/szeptember, 40–41. (R.: „Voltak […] akkoriban már több mint tehetséges fiatalok [Bálint, Branikovits, Megyesi] és az olyan, egy, két, legfeljebb három meccsre beszálló feltörekvők, mint az Autóbusz SC-ből igazolt Mezey Béla vagy a Kőbányai Lombikból érkezett Végh Gyula.")

Lakat T. Károly: Lefújta a maga nagy meccsét (Palotai Károly emlékére). *Zöld&Fehér*, 2018/március, 36–37. (Kiem. mondat: „*Olimpiai aranyérme dacára játékvezetőként összehasonlíthatatlanabbul nagyobb karriert futott be, mint futballistaként.*")

Lakat. T. Károly: Onhausz Tibor emlékére. Zöld&Fehér, 2016/október, 42-43.

Lakat T. Károly: *Requiem a nagy 8-asért. A fradisták vargazolija.* Budapest, 2010, Kossuth Kiadó

Lakat T. Károly: *Titi. Göröcs János, a varázsló.* Budapest, 2017, Kossuth Kiadó

Lakat T. Károly: Futballfotók kék Mauritiusa. *FourFourTwo*, 2018/június, 98.

Lakatos György: „Előjáték"… [Tudósítás az 1969. május 25-én Budapesten lejátszott Magyarország–Csehszlovákia (2:0) vb-selejtezőről] *Képes Sport*, 1969. május 27., 2–3.

Laki László: *A rendszerváltás, avagy a „nagy átalakulás" 20 év után.* Budapest, 2011, Napvilág Kiadó. (Vö. Pünkösti Árpád: Minket húsz éve visz a víz. Laki László szociológus az ország sodródásáról. *Népszabadság* [Hétvége], 2011. június 11., 1–4.

Lakner Dávid: Julia Kristeva tagadja a vádakat. A kommunizmusellenes filozófus állítólag Aragonról is jelentett a bolgár titkosszolgálatnak. *Magyar Nemzet*, 2018. április 4., 13. (R.: „Különböző francia egyetemek mellett tanított az Egyesült Államokban is. Lehetséges lenne, hogy eközben a bolgár titkosszolgálat kötelékébe szegődött volna? Ezzel az ugyancsak megdöbbentő információval jelentkezett ugyanis a *L'Obs* nevű francia [heti]lap. A filozófus-pszichológus a hetvenes években *Sabina* fedőnéven jelentett, feladatát pedig kulturális területen látta el […] A [bolgár] titkosszolgálat kötelékébe 1971-ben kerülhetett […] Kristeva […] tagadja, hogy mindez igaz lenne.) Vö. Urbán Csilla: Ügynök lehetett az ismert filozófus. AKTÁK. Julia Kristevát 1971-ben beszervezte a bolgár titkosszolgálat, állítja egy vizsgálóbizottság. A Franciaországban hírnevet szerzett filozófus tagad. *Népszava*, 2018. március 31., 12. (R.: „A *L'Obs* francia hetilap közölte a beszervezési dokumentumot is.") Lásd még Tamás Pál: Sabina a teoretikus. *Népszava*, 2018. május 9., 10. (Kiem. mondat: „Az a legérdekesebb, hogy mennyire másként dolgozott annak idején a politikai rendőrség az egyivású kelet-európai rendszerekben.")

Lantos Gábor: *Írógéppel verte szét Albert pályafutását a nagyhatalmú újságíró*, (https://www.origo.hu/sport/futball/20180211-albert-florian-borbely-pal-kutas-istvan-nepsport-ujsagicikk-palyafutas-tonkretetele.html, közzétéve: 2018.02.12.).

Lantos Gábor: Szepesi György: Én csak a rádiózáshoz értettem. *Origo.* 2017. február 5. (A szerző cikke megírásához felhasználta a *FourFourTwo* című szakfolyóirat 2012 februári számában megjelent korábbi közleményét.)

Lantos Gábor: *Reszkető elvtársak nem engedték ünnepelni az Aranylabdás Albert Flóriánt.* (Közzétéve: 2017. december 28., https://www.origo.hu/sport/futball/20171227-albert-florian-aranylabda-atadas-1967-france-football-mlsz-mszmp.html)

(láng) Puskás és az 50 [Interjú az 50 találattal a góllövőlista élén végzett kispesti csatárral]. *Képes Sportlap*, 1948. június 29., 4. (R.: „– Rúgtam én már ennél többet is egy bajnoki évben – mondja Öcsi. – Amikor a KAC-kölyök 129 rúgott góllal nyerte meg a bajnokságot, én szereztem belőle 78-at […] nagyon szeretem látni, amikor lövésem nyomán rezeg a háló […] És ezért nem is tartom igazságosnak, ha azt mondják rám, hogy önző vagyok. Nem önzősködöm én, sokszor adom át társaimnak is a labdát. Csakhogy, ha érzem, hogy lehetne csinálni valamit azzal a labdával – akkor megpróbálom. Azt hiszem, ezért is rúgtam én a legtöbbet, mert bennem van a magyar csatárok közül a legtöbb vállalkozási kedv […] Ha Deákot nem szolgálják ki, akkor nem ér semmit […] igen nagy hátrány az, ha valaki teljesen csak a társaira van utalva. Szilágyiban meg azt kifogásolom, hogy nincs mindig kellő bátorsága rászúrni a kapura a labdát […] *Mészárossal játszom legszívesebben együtt. Ő olyan játékos, aki, ha kell, ítélet-végrehajtó, de legtöbbször megelégszik az előkészítés nagyon fontos munkájával* […] Talán még a nyáron megnyithatjuk Bozsikkal együtt [a virágkereskedői] önálló üzletünket […] Biztos vagyok benne, hogy szorgalmas és kitartó munkával meg fogjuk tudni alapozni a jövőnket. Mert hiszen mind a ketten tudjuk, hogy ma még a válogatott mez és a gólkirályság dicsősége ragyog ránk, de lassan majd elnehezednek a lábak, s aki a dicsőség mellé nem vértezte fel magát a munka komoly fegyverével, az végzetesen alulmarad az élet nagy mérkőzésén."; kiemelés tőlem! –B-K. B.)

lalolib: *Muzeális lapszemle*: 1968. IX. 11. VVK Döntő, Ferencváros – Leeds United 0:0 („http://www.tempofradi.hu/1968ix11-vvk-donto-ferencvaros-leeds-unite"; közzétéve: 2009. március 9. hétfő)

Lázár Lajos–Lévay György: *A gólkirály – Szusza Ferenc életútja.* Szombathely, 2004, Alakart Kft.(52–55, 58–61, 74–77.)

Lázár, Stefan: Emil und die alte Liebe. Warum ein ungarischer Emigrant die Magyaren Mannschaft bei der WM managt. *Sport-Illustrierte*, 1982. május 31., 32.

Lázár, Stefan: *A vereség forradalma.* Bp., 2003, Válasz Könyvkiadó

Lázár, Stefan: Gyárfüst helyett Alfa Romeo. Sztáni István hazavágyott, de a nyugat-európai klubok kapkodtak a magyar játékosért. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. február 10., 34. (R.: „a Real lefizeti a bírókat, a madridi védelem pedig – Santamaría vezetésével – szétrúgja az ellenfeleket. Erre aztán én is adtam nekik, fölé tettem […] erre Puskás odajött hozzám: »Vigyázz, Pista, ne hülyéskedj, mert eltörik a lábad! […] Maradj csendben!« [a Standard Liège játékosaként 1962 tavaszán a Real Madrid ellen BEK-mérkőzésen kétszer is szerepelt Sztáni tapasztalataiból]; „Öcsi Liège-ben is többször meglátogatott. Elmentünk együtt a közeli játékkaszinóba, ahol zsetonjaival telerakta az asztalt. Elképedve kérdeztem tőle: tudod, hogy mire tettél? »Én ugyan nem – válaszolta –, de a krupié majd tudja, amikor elénk tolja a nyere-

ményt!« Fantasztikus haver volt, igaz, hogy nagyszájú, de mindig az igazat mondta, soha nem rejtette véka alá a véleményét!")

Le Bailly, David [Farid Allat közreműködésével]: Smail Zidane, le père de Zizou, parle la voix enrouée par le chagrin. „Il y a des choses plus graves, regardez ce qui se passe en Irak". *Paris Match*, 2006. július 12.– július 19., 57.

Le football orphelin de l'une de ses légendes. Décès/Ferenc Puskas est mort vendredi, à 79 ans ENTRE Budapest et Madrid, l'attaquant hongrois a écrit quelques-unes des plus belles pages de l'histoire du ballon rond. *Le Soir*, 2006. november 18–19., 41.

Legát Tibor: „Nem vagyunk versenyképesek". Egervári Sándor, a Dunaferr SC labdarúgó-szakosztályának vezető edzője [interjú]. *Magyar Narancs*, 2000. május 25., 26–27.

Legendától búcsúztunk. Puskás Ferenc gyászünnepség a stadionban, a Hősök terén és a Bazilikában [aláírás nélküli összefoglaló]. *Vasárnapi Hírek*, 2006. december 10., 1. és 24.

Le Goff, Jacques: Entretien avec Bernard Lefort, Octobre 1981, *Lire*, n° 74. 1201. (Le Goff akadémikus meg nem valósult labdarúgó-ambícióinak toposzáért Zirkuli Péternek tartozom köszönettel!)

Le hasard a tourné le dos au Barça alors qu\'il était le grand favori. Il a lancé 4 ballons sur les poteaux et encaissé un but csc. Cela a entraîné le début de la crise des années 60… (A szerencse hátat fordított a Barcelonának, jól lehet a katalán csapat volt a mérkőzés nagy esélyese. Négy kapufát rúgtak s kaptak egy öngólt. Ez váltotta ki a hatvanas évek válságát.) „Certains joueurs ont pleuré après la rencontre. Même Czibor a déclaré sur la pelouse que »normalement nous aurions gagné 10–0 et si la rencontre venait à se répéter cela serait démontré«. L'entraîneur azulgrana, Orizaola, a souligné que „jamais je n'avais vu une chose pareille, nous sommes les champions de la malchance". Tout fut aussi incroyable que, après cette finale, les poteaux ont cessé d'être carrés et sont devenus ronds. [Néhány játékos sírva fakadt a meccs után. Czibor is kijelentette még a zöld gyepen, hogy „normális körülmények között tíz nullra kellett volna nyernünk s ezt be is tudnánk bizonyítani, ha a mérkőzést megismételnék." A gránátvörösek edzője, Orizaola, azt nyilatkozta: „sohasem láttam hasonló dolgot, mi vagyunk a balszerencse bajnokai." Mindez annyira hihetetlen volt, hogy e döntő után a kapufák nem maradtak szögletesek, gömbölyűre ácsolták őket.] (Forrás: *Mundo Deportivo*: https://www.fcbarcelonaclan.com/actu/1-les-grandes-finales-du-barca-berne-1961-la-final/3445.html)

Leinemann, Jürgen: *Sepp Herberger – Ein Leben, eine Legende.* Berlin, 1997, Rowohlt Verlag

Leiner Soma–Maros Gergely: Legendák első lépései. **Labdarúgás.** Zsóri Dániel Pazar ollózása kapcsán magyar futballikonok [Albert Flórián, Bene Ferenc, Göröcs János, Lipcsei Péter, Törőcsik András] emlékezetes debütálását idézzük fel. *Nemzeti Sport*, 2019. február 24. (Minden Vasárnap-rovat)

Leleplezték Buzánszky Jenő mellszobrát. *Magyar Idők*, 2018. április 6., 20. (R.: „Dombóváron a helyi vasutas sportklub pályájánál, a Szuhay Sportcentrumban leplezték le Buzánszky Jenő mellszobrát. Varga Gábor szobrászművész alkotása a dombóvári városnapokra készült el.")

Lengyel András: A „sztár" és a „celeb" szociológiájához. *SZÉP SZÓ* [A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2018. március 17., 4–5. (R.: „A kultúrába inkarnálódott »nemzeti« identitás, amelyben a szorongás és élni vágyás vegyül a közös identitás megőrzése és megerősítése érdekében […] Vagy éppen a hatalmilag integrált társadalom mentális bilincseinek lazítása [olykor, egy-egy győzelem perceiben, a tomboló stadionban e bilincsek széttörése is] – a sztár kétségbe nem vonható legitimitásának fedezékében. [Mint a Népstadion avatómérkőzésén, amikor a magyar sztárcsapat, a Honvéd az oroszokat, sőt a »ruszkikat« győzte le. (80 ezer néző előtt: Honvéd–Szpartak Moszkva 3:2! Ez volt 1953. augusztus 20-án a Népstadion megnyitása.) S a Honvédot ünneplők lelkében az ünneplés az oroszok elleni tüntetés volt]. A sztár az élvezet felkínálásának és az önáltatásnak [történetileg mindkettő létszükséglet!] az aktora. Olyan aktora, amely az adott pillanatban maradéktalanul legitim, kibújik a történelem szorítása alól, s amelyben a kódolt vágy – bonyolult eltolások és transzformációk sorozatán keresztül – fogyasztható formában kifejeződik. Amelyben a »mi«, vagyis a közösségre vágyó, de történetileg önmagukba zárt, izolált emberek identitása, összetartozása [s másoktól való elkülönítése] megteremtődik. [Ebben az értelemben egy kis, falusi focicsapat is, amelynek csak pár száz drukkere volt, »sztárcsapat« lehetett, mert a »mi« csapatunk volt – mindaddig, amíg ez a funkció élhetett. Ma már nem élhet – de erről majd később.]")

Leyris, Raphael: S'il décide de passer un diplôme d'entraîneur, il devra pouvoir assister à un match sans montrer ses émotions. C'est parce qu'il s'en pensait incapable que Zidane a regardé France-Togo depuis les vestiaires en shootant dans des bouteilles d'eau [Beszámoló a Canal+ 2006. július 12-én sugárzott Zidane és Michel Denisot közötti „meghallgatásról" – Florence Saugues, Caroline Fontaine és Anne-Sophie Lechevalier, közreműködésével]. *Paris Match*, 2006. július 20.– július 26, 44–45. Léka Géza: *Puskás dekázik. Beszélgetések, esszék, kritikák*, Budapest, 2013, Magyar Napló

Lévai Béla [szerk.]: *Lila-fehérben*. Budapest, 1970, Sport. Vö. *Hetvenöt esztendő a sport útjain (Az Újpesti Dózsa S. C. jubileumi emlékkönyve)*. Szerk. Dr. Fazekas Antal. Budapest, 1960, Sport Könyvkiadó [Labdarúgás, 97–110.]

Litván Dániel: Szégyenlős diadal. *BBC History*, 2018/július, 34–41. (R. a beharangozóból: „Nem kevesen akadnak, akik a német gazdasági csoda eredőjeként tekintenek a németek első győzelmére egy futball-világbajnokság döntőjében, az Aranycsapat felülmúlásából ugyanis új identitást is meríthetett a romokból újjáépülő Nyugat-Németország.")

Litván György: A Kádár-metamorfózisa. *Rubicon*, 2000/6., 42–47.

L. L.: „A futball az életem" [Jacques Thibert, a francia *Football Magazine* munkatársa interjújának kivonatos ismertetése 1966 tavaszán a visszavonulóban lévő Puskással]. *Labdarúgás*, 1967/6., 14. (Vö. M. B.: Puskás – más lapokban, *uo.* 15.) Lásd még: Hegyi Iván: Másfél óra az évszázadból. Beszélgetés Puskás Ferenccel, akinek nem csak a 6:3 volt élete mérkőzése. *Népszabadság* [Hétvége], 1993. november 27., 31. (R.: „minden találkozót az életem meccsének tartottam. Ebben semmi túlzás nincs, mivel a futball volt az életem.")

Lopes, José Sergio Leite: A brazil futball: társadalmi konfliktusok és nemzeti identitás. *Replika*, 47–48. 2002/június, 101–113.

Lóránt Károly: Civilizációs válság az unióban? *Magyar Nemzet*, 2007. február 24., 9.

Los Húngaros. No Perdonan a Varga que Haya Huido sin Competir [A magyarok nem bocsátják meg Vargának, hogy a játékok megkezdése előtt szökött meg]. *Ovaciones*, 1968. október 22., 22. Vö. Report Defection of Hungarian Varga. *EXCELSIOR* [Mexico], 1968. október 15. (R.: „A statement from the [Olimpic] Committee said »his act is unworthy of a Hungarian sportsman and citizen.«)

Lukacs, John [Lukács János]: A rövid évszázad után. *Magyar Hírlap*, 1998. március 28., 13. (R.: „Az újkor legnemesebb és legbátorítóbb korszakában az úr lehet polgár, és a polgár is lehet úr. Ez a XIX. századi magyar szabadelvű nagyok ideálja. De mi történik akkor, amikor az úriember és az úri viselkedés fogalmai, jelentősége és tényei eltűnnek?"). Lásd bővebben: uő.: *Egy nagy korszak végén* [ford. M. Nagy Miklós]. Budapest, 2005, Európa Könyvkiadó (különösen: 13–49.)

Lukácsy György: Menekülés a filmezésbe. Focimitológia a mozitörténetben. *Kommentár*, 2016/3., 23–31.

L. Kelemen Gábor – Tőzsér László (szerk.): *A Csepel Sport Club 75 éve 1912–1987.* Budapest, 1987

Lomnici Zoltán: Az Aranycsapat emlékéve talán gyógyír lehet. *Magyar Idők*, 2018. január 20., 5. (R.: „Szabó Tünde sportért felelős államtitkár 2017. április 1-jén, Puskás Ferenc születésének 100. évfordulóján meghirdette az Aranycsapat-emlékévet, amely az új Puskás Ferenc Stadion 2019-es átadásáig tart.")

Lövétei Lázár László: FUTBALLDRÁMA – *Borsi-Kálmán Béla*: Az Aranycsapat és a kapitánya (Bp. 2008, Kortárs Kiadó). *Székelyföld*, XIV. évf., 6. szám (2010/június), 177–180.

L. Pap István: *Száz éve együtt. A Nemzeti Sport első évszázadának históriáskönyve.* Budapest, 2003, Ringier Kiadó

L. Pap István: Az Aranycsapat-tag Lóránt Gyula zaklatott élete. (https://www.fourfourtwo.hu/visszajatszas/az-aranycsapat-tag-lorant-gyula-zaklatott-elete-86223/ (Eredetileg a *FourFourTwo* 2011. júniusi számában jelent meg.)

L. Pap István: A futball Tomorija. 1968 – Hazatér az NDK-ból Sós Károly, s azonnal szövetségi kapitány lesz. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2018. február 5., I.

L. Pap István: Helyünk a világban 1968 – Albert, Farkas, Novák és Szűcs [1968. nov. 6-án] a Maracanában játszott a brazilok ellen. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2018. november 5., I. (R.: „a Népsport szerint Schulz jól őrizte Pelét, középen Beckenbauer és Szűcs, elöl pedig Albert és Dzsajics tűnt ki.")

L. Pap István: **Zavar a finisben.** 1949 – Egy hét alatt az olaszokkal és a svédekkel is döntetlent játszott a Sebes-csapat. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. június 17., III.

L. Pap István: Emlékezzünk a régiekre! Korszakos futballcsapataink. *Rubicon*, 2018/6., 5–14.

L. Pap István: **Kispesti mese.** 1909 – Száztíz éve alakult meg a KAC, amelyből Puskás és Bozsik alatt legendás Honvéd lett. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. augusztus 5., II.

L. Réti Anna: *Miért vesztettünk? Beszélgetések a futballról.* Budapest, 1981, Sport, (különösen: 13, 18–21, 24–25, 33, 41–45, 56–57, 61–62, 67–72, 79–80, 84–85, 93–94, 127–128.)

Luis Suárez – Európa legjobb labdarúgója [Az 1960-as „aranylabdás" kisportréja]. *Labdarúgás*, 1961/1., 14.

Lukács László: Az EK első meglepetése: kiesett a Real Madrid. Vajon mit hoz a második forduló? *Labdarúgás*, 1962/10., 8–9. (R.: „a Real már nem az, ami volt. Di Stéfano, Puskás, Santamaría megöregedett.") Vö. Kozák Mihály: – Jövőre ismét a Real Madrid nyeri az Európa Kupát! *Labdarúgás*, 1963/4., 6. R,: „Puskás […] kitűnően játszik, és a spanyol bajnokság gólkirálya." *Uo.*)

Lukacs, Laszlo: *Hongrie. VARGA Le Kocsis 68. Football 1968* [pontos filológiai adatok nélküli fénymásolat Varga Zoltán gyűjteményéből] (R.: „legfőbb erénye, hogy »abszolút kétlábas«, olyan zsonglőr, akár a brazilok. Kitűnően fejel, ő az egyik legveszélyesebb góllövő távolról, még huszonöt-harminc méterről is. Mozgása különös módon Kocsis Sándort idézi. Az egyetlen különbség, hogy Kocsis barna volt, ő pedig szőke. Érdekesség, hogy testmagasságuk és súlyuk ugyanaz: Varga 176 cm és 71 kg. 24 éves korában: Kocsisnál ugyanez a helyzet! A magánéletben Varga nagyon nyugodt. Szerény sportember. »Hobbija« emléktárgyak gyűjtése és az olvasás. Nagyon zárkózott, baráti köre nincs. Egyetlen bizalmasa a felesége. Ezen kívül: kevés játékos van, aki őszintébb nála.")

Lukács László: Már huszonöt éve [Emlékezés a londoni 6:3-ra]. *A Magyar Hírek kincses kalendáriuma 1978*, 305–310.

Lukács László: Némi lelkiismeret-furdalással „Mister, zárja le az öltöző-ajtót…" [Albert Flórián élete legjobb meccsének és a következő év „aranylabdás" szavazásának kulisszatitkairól]. *Nemzeti Sporthistória*,1991. július 15., 10.

Lukács László–Vető József: Gólzápor az angol kapura. Magyarország–Anglia 7:1 (3:0) *Szabad Nép*, 1954. május 24., 4.

Lukácsi Béla: Fizika focira alkalmazva. „Úgy kell rúgni, művészkém". *Hamu és Gyémánt Magazin*, 2006/nyár, 58–65; 134–136. (R. a beharangozóból: „Tudósok, professzorok állítják: minden, ami a pályán történik, képletekkel, számokkal bizonyítható, megjósolható.")

Machalek István: Egy fénykép, amely elrendezte Tóth „Matyi" további sorsát. *Dél-Kelet. Közéleti és kulturális lap*, 1989. június, 28–29.

Magyar életrajzi lexikon I. kötet. A–K. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó [negyedik, változatlan kiadás]

Magyarok az amerikai labdarúgásban [Értesülések a *Vancouver Royals*, Puskás, és a *Toronto Falcons*, Kubala kanadai csapatairól, valamint Puskás nehézségeiről]. *Labdarúgás*, 1968/8., 20.

„Magyar gála" – Münchenben [Puskás Ferenc – a legenda; Puhl harmadszor a legjobb]. *Sport plusz*, 1997. február 1., 27. (R.: „a statisztikusok szerint Puskás nem kevesebb mint 511 [!] alkalommal tette le névjegyét az ellenfél kapusainál […] A lista harmadik helye is magyar futballistának jutott, hiszen a 39-szeres magyar válogatott, hajdanán az Újpest színeiben szereplő Zsengellér […] Ábelt minden idők legtechnikásabb játékosaként mutatták be.")

Magyarok a román válogatottban! Perényi, Mészáros, Szegedi, Fábián, Bodola és Tóth III az ellenünk kiálló román válogatottban. (www.huszadikszazad.hu/1946…/magyarok-a-roman-valogatottban) (R. a Mandik Béla másod-kapitány telefonos jelentése alapján szerkesztett beharangozóból: „a román nemzeti tizenegy tervezett összeállítása: Boros – Gyurican, Bakotz – Perényi, Mészáros, Simatoe (Szegedi) – Fábián, Marian, Reinhard, Bodola, Tóth III. A középcsatár helyén Reinhardt mellett még Bonyhádi is nagyon esélyes. Ezek szerint a román válogatott zömét a volt NAC-játékosok alkotják. Egy bizonyos: ha valóban ebben az összeállításban játszanak a románok, roppant nehéz dolga lesz Bukarestben a magyar együttesnek." Vö. *Népsport*, 1946. május 19. *Megjegyzés* 1.: a mérkőzés politikai okokból akkor elmaradt (*Népsport*, 1946. június 2.), csak 1946. szeptember 30-án játszották le Budapesten (Magyarország–Románia 7:2). A román válogatott ebben az összeállításban lépett pályára: Boros–Ghiuriţan (Incze I. 45. p.), Vasile, Ritter – Băcuţ, Simatoc [Szegedi] – Fábián, Marian, Sárvári-Spielmann (Farkas, 45. p.), Perényi, Reuter. A magyar

válogatott találatait Puskás (2), Hidegkuti (2), Zsengellér, Nyers és Rudas (11-esből) szerezték, a 'román' gólokat Fábián és Perényi lőtték. *Megjegyzés* 2.: Lóránt Gyula akkoriban igazolt az ITA ARAD csapatához, amelyből 1946/1947-ben többen is szerepeltek a román nemzeti csapatban. Edzője Opata Zoltán volt.

Magyarságkép történeti változásai [szerk. Pataki Ferenc és Ritoók Zsigmond]. Budapest, 1999, Magyar Tudományos Akadémia

Magyarország történeti kronológiája IV. 1944–1970. Főszerkesztő Benda Kálmán; szerkesztő Glatz Ferenc. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó

Majláth Ronald [összeállította]: Polgártalanodó Magyarország. Körkérdés közállapotainkról harminc évvel a rendszerváltozás után. *Magyar Hang*. Karácsonyi dupla szám, 2018. december 21.–2019. január 3., 16–17.

Major János–Nagy Béla–Várszegi János: *Zöld-fehérben. Az FTC 75 éve*. Budapest, 1974, Sport Kiadó

Major-Zala Lajos: *Elveszett győzelem* (Focifejek: lyukas laszti). SMIKK (Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör–Lyukasóra Magyar Írók Egyesülete, Budapest–Zürich, én [1999]. (24, 34, 40, 48–49, *54–55*, 56, 61, *73*, 79–*80*, *85*, *88*, 94–95, 96, 103, 110–112, *114–115*.)

Majtényi György: Czibor, Bozsik, Puskás. *Sic itur ad astra*, 62. sz. (2011) 219–231. (Az ötvenes évek futballjának társadalmi legitimációs szerepéről). (R.: [1955 decemberében a Vörös Lobogó franciaországi túrájáról hazatérőben – Bozsik kölcsönjátékosként tartott velük!] – „Bécsben egy jól ismert nepper, Schwarz várta a csapatot és (...) »harsány hangon ordította, ha Bozsik nem adja meg 300 ezer forintos tartozását, letartóztattatja, ha még egyszer külföldre jön.« (...) vizsgálat indult, és Bozsik Józsefet le akarták mondatni az országgyűlési képviselőségről, hogy felelősségre vonhassák (...) Gerő Ernő azonban egy rövid, kézzel írt feljegyzésben a fedezet védelmére kelt: »megérdemelné, de nem időszerű most«". *Uo*. 224.]. Ld. még (rövidítve) uő.: Majtényi György: Egészpályás letámadás. *BBC History*, 2018/július, 28–32.

Majtényi György: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-rendszer társadalma*. Budapest, 2018, Libri Kiadó (Vö: Kövesdi Péter: Mindenki szem a láncban [Interjú Majtényi Györggyel]. *Vasárnapi Hírek*, 2018. június 30., 12.; Bod Péter: Kádárizmus: konzerválni önmagát. *Szép Szó*, 2018. augusztus 4., 3. (R.: „Hiába volt puha diktatúra Kádáré, abban a tekintetben azonos volt a sztálini típusú diktatúrával, hogy a társadalom semmit sem tehetett a politikai rendszer megváltoztatásáért. A kor magyar társadalma nem egyszerűen atomizált volt, ami a totalitarizmus alapja, hanem a terror teljes arzenálja a rendszer működtetőinek szolgálatában állt. Éltek is vele, amikor a szükség [szükségük] éppen úgy kívánta.")

Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely

Majtényi György: *Vezércsel. Kádár János mindennapjai*. Budapest, 2012, Libri Könyvkiadó

Makki Marie-Rose: Mélyponton a bizalom. Mennyi barátja van a magyaroknak? *Hetek*, 2019. március 18., 18–21. (A beharangozó: *2011 óta drámaian visszaesett a magyar emberek barátainak száma, átlagosan 5 főről kettőre. A felnőttek negyedének egy barátja sincs, és elenyésző a sok baráttal rendelkezők száma – mindez a társadalom széthullásának erősödését jelzi a szakemberek szerint*.)

Malonyai Péter: *Aranykór*. Budapest, 1989, Novotrade. (A szerző kivonatosan idézi a könyvünk 3. fejezetének végén általunk is citált Puskás nyilatkozatot, amelynek utolsó passzusában a „nagy Szovjetunió" jelzős szerkezet helyett a „nagy Rákosi Mátyás" változat olvasható, *uo*. 110.)

Malonyai Péter: Csontváz a szekrényben. Novák-ügy: a jelenség összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint a besúgó kiléte. *Magyar Nemzet*, 2004. október 25., 5.; Bruckner Gábor: „Nemere" jelenti [Beszélgetés Tischler János történésszel]. *Népszabadság* [Hétvége], 2004. szeptember 25., 8.; Munkatársunktól: Ilyen világban él(t)ünk. Mégis kiderült: Novák volt „Nemere". *Népszabadság*, 2004. október 22., 24.; bf: Nem Novák volt az egyetlen besúgó. Megdöbbent társak, Novák Dezső beismerte, ő volt Nemere, a besúgó. *Magyar Hírlap*, 2004. október 22., 1. és 19. Lásd még: Egy „Nemere" a sok közül: A „Nemerék" hallgatása. *Népszabadság* [Olvasói levelek], 2004. november 12., 16.; Vö. Gyenes András: Novák Dezső – túl távol a futballtól. „Valamikor mindent leköröző tt a foci, ma már meccsekre sem járok, bőven elég a tévé." Novák Dezső kétszeres olimpiai bajnok, a hatvanas évek kiemelkedő válogatott labdarúgója volt. A sikeres edző csendesen, visszahúzódva él, mióta napvilágra került, hogy Nemere néven a Kádár-korszakban a titkosszolgálatnak dolgozott. *Budapesti 7 Nap*, 2007. augusztus 31., 9. (R.: „– Nem ártottam senkinek [...] A művészvilágban is találtak az enyémhez hasonló életutakat, de a megbocsátásnál, a feloldozásnál valahogy az illető egész pályafutását értékelték [...] ezt én nem kaptam meg." Lásd még erről: Dérczy Péter: Piciny kérdés. A magyar szellemi élet képviselőihez. *ÉS*, 2006. február 3., 14.)

Malonyai Péter: Ellenfél, ellenség. *Nemzeti Sport*, 2017. november 12., 2. (Albert Flórián, Törőcsik András és Véber György *végzetes sérüléseiről*.)

Malonyai Péter: Bezzeg. *Nemzeti Sport*, 2017. december 27., 2. (Kiem. mondat: „Nem becsülök én le senkit, csak éppen nem értem, hogy ha a nyolcvanas évekig Orthtól Détáriig mindig akadt egy-két olyan futballistánk, akinek a nevével fémjelezhetünk egy-egy korszakot, az elmúlt évtizedekben miért nem termett hozzájuk hasonló.")

Malonyai Péter: Postakocsi. *Nemzeti Sport*, 2018. január 3., 2. (R.: „a nálunk honos álamatőrizmus, majd a »szocialista profizmus« morálisan hatalmas károkat okozott, mert eleve hazugságra épült. Elvégre az amatőr nem volt amatőr, a profi pedig csak korlátokkal profi – értve rajta, hogy nem volt mögötte valódi üzleti háttér. Kivéve persze a fekete pénzeket, a játékoscsábításokat, a pontok adásvételét, amelyekhez – maradva a hetvenes évek pártközpontjának anyagánál – kellett »a helyi hatalmasok támogatása, de legalább szemhunyása [...] a győri Horváth, a székesfehérvári Papp, a békéscsabai Klaukó vagy a Vasasnál a SZOT-vezér Gáspár nagy úr az övéi között, hatalmuk valódi«.")

Malonyai Péter: 1948 – Sikeres kommunista támadás a magyar sport vezetéséért. Kecskeméti taps. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. február 19., III.: (Kiem. mondat: „*A magyar sport legnagyobb elismerése is lehetne, hogy az egyeduralomra törő kommunista párt 1948 tavaszán eljutott odáig, hogy teljhatalmat szerezzen magának a köreiben. A megoldás módja azonban kontrázik – itt is*.")

Malonyai Péter: 1968 – A nagycsapatok portyáznak, mégis ezrek kíváncsiak a felkészülési mérkőzésekre. Edzők és meccsek. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. február 26. III. (Kiem. mondat: „Az *1968. évi futballbajnoki rajt előtt februárban négy élcsapatunk (Vasas, Ferencváros, Ú. Dózsa), illetve Szíriában és Libanonban (Bp. Honvéd) portyázott, a többiek hóban, sárban itthon játszottak edzőmeccseket. A lelátón ezrekkel – ami mindenképpen különlegesség, a mából nézve mindenképpen*.")

Malonyai Péter: Kubala László a 20. század legjobb Barcelona-játékosa. *Rubicon*, 2018/6., 51–55.

Malonyai Péter: Tornacipő. *Nemzeti Sport*, 2018. szeptember 6., 2. (Kiem. mondat: „*A szerencsésebbjének nem kellett toborzó, felfedezték. Mint Nyilasi Tibort, akit nem más, mint az Aranycsapat kapitánya, Sebes Gusztáv szúrt ki a kelenföldi »dühöngőben«, és ajánlotta be az Úttörőstadion csapatába*.")

Malonyai Péter: Egy tudatos kapus halálára [Géczi István, 1944–2018]. *Nemzeti Sport*, 2018. szeptember 11., 1–3. Lásd még NÉPSZAVA: Elhunyt Géczi István. *Népszava*, 2018. szeptember 11., 15.

Malonyai Péter: Puskás új úton 1948 – A szófiai vereség jól jött ahhoz, hogy a (sport)hatalom szint valljon. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. november 5., III. (A beharangozó: *Több szempontból is érdekes volt a magyar futballválogatott szófiai fellépése. Először kaptunk ki Bulgáriától, Kubala László utoljára játszott a csapatban, véget ért a válogatóbizottság mandátuma, de talán a legfigyelemreméltóbb: nem sokkal később Puskás Ferenc önkritikát gyakorolt*.)

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 1. rész. A fiatal összekötő. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. május 4., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik, a május 8-án 80 esztendős egykori klasszis Titiként robbant be az európai köztudatba [is], másként : 23 éves koráig kétszer [1960, 1962] is ott volt az Aranylabda-jelöltek között*.)

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 2. rész. Támadás jobbról. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. május 11., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik, a május 8-án 80 esztendős egykori klasszist*.; R. Baróti Lajos utólagos véleményéből Göröcs 1966-os mellőzéséről: „Hideg fejjel kellett volna döntenem, nem lett volna szabad itthon hagynom, hiszen abban az időben nem volt nála jobb középpályás Európában.")

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 3. rész. A nagyvonalú karmester. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. május 18., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik a május 8-án 80 esztendős egykori klasszist, aki nem is gondol bosszúra*.)

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 4. rész. Reccsenések. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. május 25., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik, a május 8-án 80 esztendős egykori klasszist*.

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 5. rész. Kit hagyjak ki [Titikém]? *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. június 1., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik, a május 8-án 80 esztendős egykori klasszist*.)

Malonyai Péter: Göröcs Titi. 6. rész. Gesztusok és gusztusok. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2019. június 15., I. (A beharangozó: *Játékosként valószínűleg csak a hivatalos iratok említik, a május 8-án 80 esztendős egykori klasszist*.)

Malonyai Péter: Pesszimista bizalom 1959–1960 – Százszázalékos teljesítménnyel jutott ki az olimpiára csapatunk. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. május 6., III. (R. „Érdekes módon Albert is kap hideget meleget, a kor szokása szerint előbb a mennybe emelik [»*A magyar labdarúgás egyik legnagyobb játékosegyénisége*«], majd jön a »bírálat« [»*Sokkal többet kell mozognia, s főleg oldal irányban is*.«"]

Malonyai Péter: Búcsúmesék [Elhíresült (főként fradis) klubváltások króniája: Schlosser, Turay, Mátrai, Szűcs, Páncsics, Ebedli, Sipos]. *Nemzeti Sport*, 2019. június 11., 2.

Malonyai Péter: Belvilág. *Nemzeti Sport*, 2019. július 9., 2. (R.: „egy hét múlva [1969. június 15-én] következett az újabb meccs Koppenhágában. Hogy miért ezeket a napokat választotta a Népsport, hogy ízekre szedje az aranylabdás Albert Flóriánt, nem tudom, sejtésem szerint némi »felülről« jött ösztönzés kellett hozzá.")

Malonyai Péter: Búcsú Botondtól [Berendy Pál (1932–1987) nekrológja] *Nemzeti Sport*, 2019. szeptember 5., 6. (Ld. még: Népszava: Elhunyt a Vasas legendás labdarúgója, *Népszava*, 2019. szeptember 5., 14.; Ch. Gáll: Berendy Pál halálára, *Magyar Nemzet*, szeptember 5., 6., 19.

Mandik Béla: Solothurni Napló. *Képes Sport*, 1954. június 15., 1–2; *Képes Sport*, 1954. június 22., 2–3; *Képes Sport*, 1954. június 29., 2–3; *Képes Sport*, 1954. július 6., 2–3, 4–5.

Mândruţ, Stelian: Istorie şi fotbal [Borsi-Kálmán Béla: Az Aranycsapat és a kapitánya (Budapest, 2008, Kortárs Kiadó) című könyvéről]. *Steaua* [Kolozsvár], 2009/9., 42–43.

Marani, Matteo: *Dallo scudetto ad Auschwitz*. Reggio Emilia, 2007, Aliberti Editore

Margay Sándor–Török Péter: *Angol–magyar: 6:3 – Az évszázad mérkőzése... és ami mögötte van*. Budapest, 2003, Aréna 2000

Margitay Richárd: *Messi vs. Ronaldo. Na, ki a király?* Budapest, 2013, Aposztróf

Margitay Richárd: *Mourinho. Az edzőcsászár, aki meghódította Európát*. Budapest, 2013, Aposztróf

Margitay Richárd–Margitay Zsolt: *Neymar. Egy brazil gyémánt ragyogása*. Budapest, 2014, Aposztróf

Margitay Richárd–Margitay Zsolt: *A labdarúgó-világbajnokságok gólkirályai*. Budapest, 2014, Aposztróf (Albert-portré: 31–34.)

Margitay Richárd–Margitay Zsolt: *Kubala. A XX. század legjobb Barcelona játékosa*. Budapest, 2014, Aposztróf

Marino [mexikói karikaturista]: Autogol Olímpico. *Excelsior* [Mexikóváros], 1968. október 15. (A rajz egy szemüveges magyar „vezetőt" ábrázol fociszerelésben, stoplis cipőben; a „HUNGRIA" feliratú mez bal szélén a szándékosan elnagyolt zsebből egy miniatűr futballista [Varga Zoltán] ugrik ki, akit egy csillagos mandzsettájú [föltehetően az amerikai imperialista „gringókra" hajazó kéz lepkehálóval igyekszik „elkapni". A karikatúra felirata: „Todo es posible en la paz...)

Mason, Tony: Rugd és fuss – avagy a játékstílus forradalma? Az angol profi futball a nagyhatalomtól a hanyatlás képzetéig. *Replika* 36. 1999/ június, 85–95.

Materazzi, Marco: *Mit mondtam Zidane-nak?* [Ford. Bíró Júlia]. Budapest, 2006, Partvonal Kiadó. Vö. (vámos): A pióca, a fodrász és a többiek [a 2007. augusztus 22-én rendezett budapesti magyar–olasz válogatott mérkőzés beharangozója]. *Sport plusz*, 2007. augusztus 18. [18.] (R.: „Marco Materazzi [szül. 1973. 08. 19.; 193 cm magas/82] Az üzletember... Kiadott ugyanis egy könyvet, amelyben 249 pontban írta meg, hogy mit is mondhatott – Zidanenak! A leccei születésű futballista egyébként nem ártatlan bárány [...] a világhálón egy ötperces összeállítás kering az ámokfutásairól [...] Materazzi prostituáltnak nevezte Zidane nővérét.") *Vasárnapi Hírek*, 2007. augusztus 19., 23. (R.: A dialógus: Zidane: „Ha kell a mezem, a meccs után megkapod."; Materazzi: „Inkább az a ribanc nővéred kellene.")

Mándi Gyula: A magyar labdarúgás sikerének „titka". In: Szepesi György–Lukács László: *25 sportoló elmondja*. Budapest, 1954, A Magyarok Világszövetsége kiadása, 9–12.

Mándy Iván: *A pálya szélén*. Budapest, 1963, Magvető. Vö. Darvasi László: A vak bekk. In: Tarján Tamás (szerk.): *Tizenegy dressz (In memoriam Mándy Iván)*. Budapest, 1996, General Press, 81–97. Vö. Albert Pál [Sipos Gyula]: Zöld-fehér legenda (Mándy Iván: A pálya szélén), in Albert Pál: Alkalmak, Budapest, 1997, Kortárs, 35–38.; Balassa Péter: Mándy és a magyarok. A 75 éves centernek, *Európai utas*, 1993/4. 53, 55., és Módos Péter: Egy kávé Mándyval, *uo.* 57–58., valamint Bombitz Attila: Szerelmünk, Darvasi. Darvasi László magyar novelláiról, *Új Forrás*, 1993/3. 29–30. Lásd újabban: *Műhely. Kulturális folyóirat* [Győr]: **FOCI** (2004, XXVII. évfolyam, különszám Fehér Miklós emlékének) [benne: Tolnai Ottó: Focizunk, 6–7.; Ágh István: Nem a cselek [vers], 8.; Füzi László: Játék – és foci, 9–16.; Turczi István: Vers FC: a kezdő tizenegy, 17.; Kőrösi Zoltán: Szépni szép, jóni jó, okosni okos, 18–24.; Zalán Tibor: Elégia-töredék a csapatért [vers], 25.; Kukorelly Endre: Kaká, 26–28.; Mészáros Sándor: A nyugdíjas néző – vignetták 29–33.; Kiss Benedek: Fűzős foci, ronylabda (Puskás Ferencnek) [vers], 34.; Ferdinandy György: Mi hiányzott? Nagy Pálnak, a 70.-re, 35–36.; Nagy Gáspár: Nem is olyan régi idők focija Kormos Pistával, 37–40.; Kuroli László: (ahogy kell) Fehér Miklós emlékének [vers], 41.; Pátkai Tivadar: foci@hu.morzsák, 42–44.; Fekete Vince: Hajdani mérkőzések. Törekvés – Vendég, 45–48.; Pintér Lajos: Négysoros [vers], 49–50.; Bratka László: A liget. 51–53.; Tönköl József: Önarckép mencseszterrel és djembadjembával, 54–56.; Fenyvesi Ottó: 3 korner = 1 tizenegyes, 57–61.; Pusztai Zoltán: Félholtidényben – Deák Lászlónak – [vers], 62.; Nagy Gabriella: Csalás, 63–65.; Szathmári István: A kertész és a csók, 66–67.; Prágai Tamás: Játék a zöldben, 68–74.; Kerék Imre: Labda-vers, nosztalgiával, 75.; Cukor György: A labda, 76–84.; Balázs Attila: Nálunk most a labda, Ronaldónál meg a pepszi (*A foci szerepe családunk emberré-válásában* című hosszú dolgozatból), 85–89.; Lövétei Lázár László: A félidő szabályai [vers], 90.; Tandori Dezső: Plusz-mínusz, Egy, Világ (Csak...?), 91–100. [R.: „amikor Bernben a németek ellen Puskásék 2:0 után valahogy csak elvesztették a vb-döntőt (2:3), a Pálya utcán mentem, és – hiszik, nem! – brazilos kishír szinten az ügy – öngyilkos gondolatokkal foglalkoztam Jómagam. Egy elvesztett focimeccs okán." *Uo.* 96.)

Márton László: *Kiválasztottak és elvegyülők*. Budapest, 1989, Magvető Kiadó. Vö. Kőbányai János: *A halott arcán növekvő szakáll. A magyar zsidó történet vége?* Budapest, 2001, Múlt és Jövő Könyvek

Máthé Áron: Gulyáskommunizmus – „Merjünk kicsik lenni", avagy harminc éve halt meg Kádár János (1.) **A helytartó.** *Magyar Nemzet, Lugas*, 2019. július 6.,1–2.

Máthé Áron: Gulyáskommunizmus – „Merjünk kicsik lenni", avagy harminc éve halt meg Kádár János (2.) **Perlekedő törpék.** *Magyar Nemzet, Lugas*, 2019. július 13., 4. (Vö. Rácz János: **Kádár János halála és temetése.** Jelképesnek tekinthető, hogy a volt pártfőtitkár éppen aznap hunyt el, amikora Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette Nagy Imre és társai ítéletét. *Magyar Hírlap*, 2019., július 6. (https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/2019 0706-kadar-janos-halala-es-temetese); továbbá Tamás Gáspár Miklós: **Kádár János. Komolyan.** [készült: 2019. 07. 09.; megjelent: 2019. július 13.] (https://merce.hu/2019/07/08/tgm-kadar-janos-komolyan/)

Meghalt a legnagyszerűbb magyar futballista, Puskás Öcsi. *Népszava*, 2006. november 18., 14–15.

Megyesi Gusztáv: Indul a szezon. *ÉS*, 2007. augusztus 10., 1. („Az ÉS olvasója persze nem tudja, hogy a magyar futballszövetségnek több mint másfél éve bizonyos Kisteleki István az elnöke, aki többek között kizárta a Fradit az NB I-ből, és ettől fogva magyar bajnoki mérkőzés nem kezdődhet el úgy, hogy a nagyközönség rá ne kezdjen a »Kisteleki, b...d meg az anyádat« kezdetű nótára.")

Megyesi Gusztáv: Kétezer utca. *ÉS*, 2006. december 1., 1. (R.: „Magyarországon viszont nagyon úgy néz ki, hogy súlyos lelkiismeretfurdalása van mindenkinek Puskással kapcsolatban, s *épp a puskásság aprópénzre váltása mutatja, mennyire nem tudott az ország mit kezdeni az élő legendával*."– kiemelés tőlem! B-K. B.)

Meisl, Willy: *Soccer Revolution*, Sportsman Book Club, 1956

Mélyi József: A hiányzó történet Puskás Ferenc halálára. *Magyar Narancs*, 2006. november 23., 26. (Címlap: Puskás Ferenc fényképe madridi korszakából, rajta dátum: 1927–2006.)

Mélyi József: Nép, sport, stadion. Futball és nemzeti összetartozás. *ÉS*, 2019. június 28., 8. (R. : „a magyar állam 2012 óta a Felvidék mellett Erdélyben, a Vajdaságban, Kárpátalján, Muravidéken és Horvátországban is futballberuházásokba fogott; a labdarúgás mögött pedig mindenütt politikai, egyházi, gazdasági szálak húzódnak [...] az egyik legnagyobb budapesti közberuházás, a londoni 6:3 napjára elkészülő Puskás Stadion épületében a történelmet már végképp a futballmúlt – a diktatúrán szimbolikusan felülkerekedő Aranycsapat és az 56-os pesti srácok képzelt alakjával egyre inkább összeolvadó Puskás – legendája takarja majd ki.")

Mélyi József: Nyerőgéplélek, A futballvébé tanulságai. *Magyar Narancs*, 2018. július, 21–22. (R.: „mintha a labdarúgás lenne a politikai, ideológiai és erkölcsi problémák legfontosabb próbaterepe [...] ebből kindulva azonnal morális ítéletet [lehet mondani] az albán–szerb viszályról, a német–török konfliktusokról. vagy akár a *banlieu*-k feszültségeiről.")

Menuge, Alexis: *Ribéry* (Daniel Van Buyten előszavával). Budapest, 2014, Twister Media Kft.

Mezei András: *Ki beszél itt már Mexikóról? Kudarc és szembesítés. Válasz(ok) Végh Antalnak*. Budapest, 1986, Sport

Mező László: *Futball-adattár. II. A magyar válogatott hivatalos országok közötti mérkőzései (1902. okt. 12. – 1985. máj. 14.)* Budapest, én., Sportpropaganda

Méray Tibor beszéde, in: Tanácskozik a Népek Békekongresszusa. *Szabad Nép*, 1952. december 18., 4.

Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. Bp., 1989, Bibliotéka Kiadó

Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata. A szociometriai értelmezés*. Budapest, 1988, Tömegkommunikációs Kutatóközpont

Mérő László: *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest, 2001, Tercium Kiadó

Mészáros András: Az utolsó lövés. *Spiritusz magazin felsőfokon*, 2006. november 27., 4–5. (A címlapon: Puskás csapatkapitányként egy válogatott mérkőzésen 1956 előtt)

Mészáros József–Gellért Gábor: *A FRADI New Yorkban*. Budapest, 1965, Sport. (A tizenhét tagú játékoskeret jellemzése Géczitől Németh Miklósig; 62–72.)

(mh): Olasz módra a magyar fociról. *Magyar Hírlap*, 2007. június 9., 31. (Beszámoló Luigi Bolognini és Matteo Marani jelen bibliográfiában is feltüntetett futballkönyveinek 2007. június 6-i bemutatójáról az Olasz Intézetben. R.: „A politika megkerülhetetlen volt, akkoriban emiatt és a futball miatt beszéltek Magyarországról – mondta Bolognini. – Mindkettőben forradalomnak lehettünk szemtanúi, mindkettőt egy lépés választotta el a teljes sikertől. Egy elveszített világbajnoki döntő és egy levert szabadságharc.")

mjozef22: *Anekdoták: dr. Lakat Károly* (http://www.tempofradi.hu/anekdotak-dr-lakat-karoly; közzétéve: 2011. június 21. kedd)

Miből lesz a cserebogár? Puskás Ferenc edző beszél Puskás Ferenc játékosról. *Nemzeti Sport*, 1944. május 26., 4.

Miért Suárez? Miért nem Puskás? (http://valasz.hu/sport/miert-suarez-miert-nem-puskas-58647.)

Mihalina László: *Otthon minden kő megsegít...* [Fejezetek a kárpátaljai és az ukrán labdarúgás történetéből] Vác, 2011, A szerző [Mihail Mihalina többszörös szovjet A és B válogatott védőjátékos fia] kiadása, (Könyvkötészet és Nyomda)

Miklós János [Gimes Miklós]: Gondolatok a lausanne-i tribünről. Genf, július 1. *Szabad Nép*, 1954. július 2., 4.

Milliók Puskás Ferenc özvegyének. *Népszava*, 2007. július 18., 15. (R.: „A magyar szövetség honlapjának tájékoztatása szerint a Labdarúgásért Alapítvány pontosan 10 509 385 forintot utalt át Puskás Ferencné részére. Ez a végső elszámolása a közel két évvel ezelőtti, Real Madrid elleni budapesti mérkőzés alkalmából kezdődött akciónak, amelyet egyéb forrásból érkezett összegek és magánemberek adományai egészítettek ki.")

Mink András (szerk.): *Rendszerváltás*. Budapest, 2018, Osiris Kiadó (Nemzet és Emlékezet)

Miorgo: Ostreicher („Tio Emilio") un technico por el mundo. *Los Deportes* [Zaragoza], 1960. február 21., 15. (R. a beharangozóból: *Gento, el major extremo del mundo. – Czibor puede ganar un partido por sí solo* [...])

Misur Tamás–Moncz Attila: *Ronaldinho és az aranylabda csillagai*. Budapest, 2006, Aréna 2000

Mitrovits Miklós: *Az orosz foci múltja és jelene*. (kézirat, 2007, 1–18.)

Moi Zlatan Zlatan Ibrahimović. Mon histoire racontée à David Lagercrantz. Paris, 2013, Éditons JCLattès. (Magyar változat: *Ez vagyok én, Zlatan Ibrahimović – David Lagercrantz elbeszélésében* [Ford. Szöllősi Adrienne]. Budapest, 2015, Könyvmolyképző Kiadó Kft.

Moldova György: A zöldfehér menyasszony; Az eltörött csavar; Az új csillag; Gráf, a részeges jobbhalf; A verhetetlen tizenegy; A Jeszmás fivérek; in Moldova György: *Gázlámpák alatt*. Budapest, 1977 (3. kiadás), Szépirodalmi Zsebkönyvtár (144–155.; 156–161.; 162–213.; 224–244.)

Moldova György: *A Puskás-ügy*. Budapest, 1984, Magvető Kiadó [Rakéta regénytár] (R.: „ezt [a Puskás-könyvet] három alapállásból lehetne megírni. Meg lehetne írni Puskás legendáit, mit mondott a bíróknak, Farkas Mihálynak és így tovább – ezek a legendák jórészt nem igazak. Azt is meg lehetne írni, hogy az egész Puskás-mítosz eléggé bizonytalan alapokon nyugszik – ezt minek? Harmadszor: lehetne írni egy őszinte könyvet róla mint emberről – ehhez viszont Öcsi nem elég érdekes jellem! A cipőjét sem kötheti meg korábbi riportalanyaimnak: Berendinek, a ferencvárosi állomásfőnöknek, vagy Leskónak, a hegyaljai szőlésznek. Tizedrészannyit sem csinált életében, mint ők." *Uo.* 34.) Vö. Moldova „A Puskás-ügy"-ről : „A cipőjét sem kötheti meg korábbi riportalanyaimnak !" *Sportplusz*, 2019. január 10., 2.

Moldova György: *Ferencvárosi koktél. H. Kovács történetei*. Budapest, 1991, Pannon Könyvkiadó

Moldova György: *Kádár János. I–II. köt.* Budapest, 2006, Urbis Kiadó. (Vö. Rab László: Az utolsó és az utolsó előtti kommunista [recenzió Moldova György: Kádár János című könyvéről]. *Népszabadság*, 2007. január 31., 5.; Rainer M. János: Ex Libris, *ÉS*, 2007. április 20., 25.)

Moldova György: *Régi nóta. Önéletrajzi töredékek*, Budapest, 2002, Urbis Kiadó. (A SZOCREÁL keletkezéstörténetéhez, és belső életének alakulásához lásd különösen: 56., 59–67.)

M. Kiss Sándor: Kádár „apánk" – kinek az „apja"? *Rubicon*, 2000/6., 39–41. Vö. Bálint Edgárd [Törökbálint]: Mi, „ötvenesek"! *Népszabadság* [Olvasói levelek], 2007. január 5., 13. (R.: „Mi önhibánkon kívül »Kádár apánk« idején voltunk fiatalok. Játékszabályok közé születtünk, ahol mindenki tudta, mi micsoda, ki kicsoda, ki kinek a kicsodája, és tudtuk, mi minek a micsodája [...] Átéltük az ötvenes évek nyomorát, a hatvanas évek lesütött szemű öncsalását, a hetvenes évek jóllakottságát, a nyolcvanas évek ébredését, a kilencvenes évek lélekrabló útkeresését [...] Nekünk már mondtak mindent, és az ellenkezőjét is. Mi elhittük ezt is, azt is.")

M. Nagy Miklós: Lehet-e írni futballról? *Nagyvilág*, 2001/8., 1152–1157. (*Szerző itt ismétli meg írásban is köszönetét a Várpa*lota hajdani igazolt játékosából az egyik legjobb magyar műfordítóvá „átvedlett" Nagy Miklósnak – emez külön (fociológiai), az- az jeles külföldi szerzők futballtárgyú írásaiból a világirodalmi folyóirat augusztusi különszámában közzétett – kisantológiáját, és ugyanitt fejezi ki – „kétszeres minőségben" [vagyis műfordítóként is] – „szakmai" elismerését a fordítások színvonaláért!) Vö. Sin, Mihail: A folyosón [Ford. Borsi-Kálmán Béla]. *Nagyvilág*, 1983/11., 1651–1653. (R.: „Volt egy játékos, Szekfű vagy Tulipán vagy Rózsa, szóval valami virágnevű, középhátvédet játszott, most sepregetőnek mondanák, akkoriban egyszerűbben hívták, bekknek; barna, göndör hajú srác volt, nem különösebben masszív, inkább ruganyos, rokonszenves, de kissé kötekedő gyerek, melyik focista nem rokonszenves, izgága és piás!")

Molnár Attila [szurkolói levél]: Ezért számított zseninek Varga Zoltán. *Sportplusz*, 2019. február 28., 21. (R.: „A Karolinska Intézet kutatói [...] 57 első ligás futballista kognitív képességeit hasonlították össze az átlagemberekével. A labdarúgók minden esetben jobban teljesítettek [...] Sokan úgy gondolják, hogy a játékintelligencia valamiféle mágikus képesség, amelyet lehetetetlen felmérni.")

Molnár Attila [szurkolói levél]: Már Varga Zoltán is megmondta [a Ferencváros trénereként]: Ezt a bajnokságot nem dicsőség megnyerni! *Sportplusz*, 2019. március 28., 20.

(MN) : Szobor Kocsis Sándornak. *Magyar Nemzet*, 2019. április 9., 19. („Szobrot állítanak Kocsis Sándornak [...] Budapesten idén [...] Mivel eredetileg a Ferencváros játékosa volt,a Groupama Aréna szomszédságában helyezik el az emlékművet.") Vö. AD: A Barcelona első vb-gólkirályát ünnepelték. Születésének kilencvenedik évfordulóján kiállítással is emlékeznek Kocsis Sándorra a Királyi Palotában. *Magyar Hírlap*, 2019. április 9., 16. (R.: [1958 és 1966 között] „klubjai közül a leghosszabb időt a Barcelonában töltötte."); Bodnár Zalán: Magyar és katalán szívek. *Nemzeti Sport*. 2019. április 10., 3. (R. a beharangozóból: „*Tarlós István, Budapest főpolgármestere bejelentette, hogy a legendás csatár szobrot kap a magyar fővárosban*.")

Molnár József: *A SZER a forradalom napjaiban*. Budapest, 2006, Püski

Molnár Károly: Mikor lesz újra nagy a Fradi? [Interjú Csanádi Árpáddal, az FTC „fiatal trénerével", a Labdarúgás című kézikönyv szerzőjével]. *Labdarúgás*, 1957/május, 11.

Moncz Attila: A 6:3-tól a törött botig, *Nemzeti Sport*, 2019. március 6., 2. (kiem. mondat: *„Vannak olyan korokon átívelő sportsikerek és -eredmények, amelyekről a létező legtöbb formában igyekszünk megemlékezni. A 6:3-mal többek között vendéglő és film formájában is volt szerencsém találkozni, most már tudom, hogy fröccsből is van ilyen.*")

Moncz Attila: Mindkét oldalról zárt kapukat döngetnek. A Ferencváros elnöksége és a stadionból kitiltott szurkolói továbbra sem békülnek. *Magyar Hírlap*, 2007. szeptember 5., 23.

Moncz Attila: Netfutball. *Nemzeti Sport*. 2018. október 3., 2. (Részletek.: „»Az olyan futballklubok,mint a Bayern München ma már médiatartalmat előállító cégek.« […] mi történik, ha az internet segítségével beszedett pénzekből a még nagyobb haszon reményében, szponzori támogatások formájában az eddigieknél is nagyobb összeget áramoltatnak a futballba?")

Monge, Cristina: [18–11–2006] Moving minute of silence. Entire Bernabéu crowd pays tribute to Puskas initial whistle. Realmadrid/ com Fecha de la noticia 18-Noviembre–2006; Fecha de impressión:19-Noviembre–2006. (http://www.realmadrid.com/commonimprimir/ portada.cfm?id=R…) Vö. Santiago Siguero: 3:1: This one's for you, Pancho Convincing Real Madrid victory on Puskas' day at the Bernabéu. *Uo.* Lásd még Luis Miguel González: History's greatest goal-scorer Ferenc Puskas: a biography. *Uo.* (23–11–2006)

Morvay Tihamér: Flóri, útban az ötvenedik felé … *Labdarúgás*, 1964/5., 6–7.

Morvay Tihamér: Fejjel a mezőny fölött [Portré a labdarúgó-karrierje csúcsára érkezett Albert Flóriánnal, a válogatott középpályásával, az FTC csapatkapitányával, az MTI munkatársával]. *Labdarúgás*, 1967/6., 6–7. (R.: „Akkor voltam 13–15 éves, amikor fénykorában volt az Aranycsapat. Azt mondják, hogy ebben a korban a legfogékonyabb a gyerek. Hát én aztán éltem a tanulás lehetőségével. A válogatott edzéseire is kijártam, lestem Kocsist, Puskást, Hidegkutit, Budait, Czibort. Talán mindegyiktől sikerült valamit »ellopnom« … labdakezelést, cselezést… meg a többi nélkülözhetetlen futball-kelléket. Bejártam már a fél világot, de állítom, hogy sehol olyan kiváló mesterektől nem tanulhattak az én korosztályom tagjai, mint mi itt Magyarországon Öcsitől, Nánditól, Cucutól, Kockától.")

Móra László: *Kovács István a futballpápa – Jenei Imre úriember a pályán*. Nagyvárad, 2016, Holnap Kulturális Egyesület. [A Kovács-életrajz 9–183.; a Jenei-portré a 187–281.; a Puskás–Jenei kapcsolatról: 270–271.] (Vö. Mircea Bradu: *A fi sau a nu fi antrenor/ Singur printre actori*. Oradea, 2008, Editura Arca [Könyv M. Bradu váradi színházi rendező és Jenei Imre futballtréner barátságáról]. Ld. még erről: Valentin Chifor: O generoasă arcă a prieteniei. *Steaua* [Kolozsvár], 2009/szeptember, 43–45.

Móra László: *Vígh „Vigu" József. Harmadik félidő.* Vígh-Brisebois-Kati könyve. Szatmárnémeti, 2018, Nyomtatta EuroPrint Kft. (A Puskás Ferenccel való találkozás leírását ld. a 34–35. oldalon!)

(MR): Széttörték az Aranycsapat szobrát. *Népszava*, 2007. július 9., 12. („Megrongálták Szegeden a labdarúgó Aranycsapat szobrát. Hajnalban a Tisza partján álló bronz emlékművet ismeretlenek ledöntötték, kőtalapzatát kettétörték. Az ügyben a Szegedi Rendőrkapitányság rongálás miatt indított eljárást." Vö. Kik lehettek a tettesek? [Interjú Kű Lajossal az Aranycsapat Alapítvány elnökével] *Sportplusz*, 2007. július 14., 5. (R.: „itt igenis a legendás futballcsapatot akarták meggyalázni. Különben minek törték volna össze a szobor alapzatát is, amelyen nem volt elemelhető érték?!")

M. T.: Ahogy az újonc érzi. Ésszel is sok mindent meg lehet oldani [Interjú Varga Zoltánnal]. *Labdarúgás*, 1964/7., 7.

M. T.: Búcsú Palotás Pétertől [1929–1967]. *Labdarúgás*, 1967/6., 10.

Morvay Tihamér: Fenyvesi 7 gólja. *Labdarúgás*, 1965/7., 9.

(MTI) **Hazaérkezett a magyar labdarúgó-válogatott**, *Szabad Nép*, 1954. július 8., 4. (R.: „A játékosok nevében Grosics Gyula […] mondott köszönetet a meleg fogadtatásért, majd arról beszélt, hogy a magyar labdarúgók a világbajnokság során, mint a nemzetközi mérkőzéseken eddig is, most is megtettek minden tőlük telhetőt. Köszönetét fejezte ki a dolgozóknak a világbajnokság alatt állandóan megnyilvánult bizalomért, szeretetért, ami az egyes mérkőzéseken újabb és újabb erőt adott a küzdelmekhez".)

(mti): Felavatták Puskás emléktábláját. *Népszava*, 2007. december 8., 14. (R.: „Pénteken [2007. december 7-én] Szekeres Imre honvédelmi miniszter felavatta Puskás Ferenc emléktábláját, amely a Magyar Labdarúgó-szövetség falát díszíti. A politikussal közösen Kisteleki István, az MLSZ elnöke, illetve özvegy Puskás Ferencné leplezte le a márványtáblát".)

MTI: Negyven éve ment el az ötödik Beatle. [Emlékezés Brian Epsteinra, 1934. szeptember 19. – 1967. augusztus 27.]. *Vasárnapi Hírek*, 2007. augusztus 26., 16. (R.: „Halála komoly törést okozott a Beatles tagjainak életében […] s olyan menedzsert, mint Epstein nem találtak soha.")

Muhi András Pires: Intenzív mozdulatok. Bicskei Bertalan labdarúgóedző [Interjú]. *Magyar Narancs*, 2006. január 19., 22–23.

Muller, Jean-Léon: *L' expulsion des Allemands de Hongrie 1944–1948. Politique internationale et destin méconnu d'une minorité.* Paris, 2001, L'Harmattan

Munkamániás kapitányt kaphatunk [Bölöni László portréja]. *Erdélyi Napló*, 2006. november 7., 1. (Vö. Rostás Szabolcs (Kolozsvár): Óvakodik a politikától Erdély Abramovicsa. Pászkány Árpád Zoltán kolozsvári üzletember az első márkamillióról, az RMDSZ-ről, futballról és a győzelem ízéről. *Magyar Nemzet*, 2007. november 9., 10.; Barabás Péter: Két oligarcha – két sors [Mihail Hodorkovszkij és Roman Abramovics párhuzamos életrajza – dióhéjban]. *Népszava* [Szép Szó] 2004. május 8., 19.; Uő.: Csukcsföld és a Chelsea kormányzója. *Uo.* Lásd még: Marc Roche: L'énigme Abramovitch, Lord of Chelsea. *Le Monde*, 2005. november 30., 24.

[Munkatársunktól]: Fél évszázad után is fájó berni emlék. *Magyar Nemzet*, 2004. július 3., 19. (R. Feleki Lászlónak a Népsportban megjelent újraközölt értékeléséből: „A két, hatalmas idegfeszültséget, testi megerőltetést igénylő mérkőzés megnyerése után a csapaton a fáradtság jelei mutatkoztak. Abban azonban, hogy a német csapat fölénk tudott kerekedni, kétségtelenül szerepe volt a hibás összeállításnak is, de annak is, hogy a játékvezető egy szabályos gólunkat nem adta meg. Mint a pályán kiderült, Puskás mégsem volt teljesen rendben… Négyéves veretlenségi sorozatunk szakadt meg akkor, amikor a győzelemre a legnagyobb szükség lett volna…"; A cikk keretes melléklete: Semleges vélemények. *Paris Presse Intransigeant*: „A nyugatnémetek győzelmével egy rendkívül igazságtalan eredményt hozott a világbajnokság. Szinte minden összeesküdött, hogy megakadályozza a magyar labdarúgók, a jobb csapat győzelmét: a világbajnokság ostoba rendszere, a balszerencse, s Ling játékvezető bíráskodása." *Reuters*: „Bár Nyugat-Németország nyerte meg az 1954. évi labdarúgó-világbajnokságot, a németek mégsem állíthatják, hogy az övék volt a torna legjobb csapata."). Vö. K. V.: Levél egy szurkolóhoz… *Képes Sport*, 1954. július 6., 8–9. (Részletek: „tíz főre csökkent csapattal is megvertük a nyugatnémeteket és úgy győztük le a brazilokat, hogy 50 percen keresztül emberhátrányban voltunk […] csapatunk egyik legjobb tagja, Puskás nélkül is megvertük a volt világbajnokot […] Ne higgyen azoknak a romboló, szennycsatornából előbújt elemeknek, amelyek azt hirdetik, hogy a nyugatnémetek kiváló taktikájuk következtében győztek. A játékvezető nem ítélt tizenegyest Kocsis felvágásáért, nem adta meg Puskás szabályos gólját. Csatáraink kilenc gólhelyzetet nem tudtak értékesíteni, valamint a kapufának rúgott lövések is aligha szerepelhettek Herberger »megcsodált« taktikai elgondolásaiban […] Mi ezt a »szuperklasszisok csapatát« (a der Kicker jelzője) nem is rég megvertük 8:3-ra, miközben tíz emberrel is 3:2 a góllövés aránya a mi javunkra. Kiütközött viszont játékosaink testi és idegi kimerültsége a két öldöklő, korábbi döntő mérkőzések és kíméletlenül nehéz talaj következtében. A sorsolás kifürkészhetetlen »szeszélye« (?) folytán történetesen mi kaptuk a mezőny legerősebb két csapatát, előtte Liebrichet…")

[Munkatársunktól]: Nemzeti gyász és gyásznap. Puskás Ferencre világszerte megrendülten emlékeznek a sporttársak és a rajongók. *Magyar Nemzet*, 2006. november 18., 19. (R.: Sándor Károly: „olyan ballábas játékos volt, akinek valahogy mindig a bal lábára érkezett a labda. Végigutaztam vele a világot, és bárhová is mentünk, mindenhol skandálták a nevét, a reptereken pedig rendszeresen fotósok hada várta. Nagyon fog hiányozni"; Sir Alex Ferguson: „kivételes képességű futballista volt. Hogy miért nem nyerte meg a magyar csapattal az 1954-es világbajnokságot, máig rejtély számomra.")

[Munkatársunktól]: Real-győzelem Puskásnak ajánlva. A királyi gárda 3:1-re verte a Santandert […] *Magyar Nemzet*, 2006. november 20., 20. (Részlet: „Puskást nemrég – Di Stéfano, Butragueño és Raúl előtt is – a Real Madrid történetének legnagyobb játékosává választották.")

[Munkatársunktól]: Végső búcsú Puskás Ferenctől. *Magyar Nemzet*, 2006. december 11., 1.

[Munkatársunktól]: Ronaldo sem kell. Beckham után újabb sztár távozhat a Real Madridtól. *Magyar Nemzet*, 2007. január 17., 13.

[Munkatársainktól]: Hévíz és a pályázat kitűnő; Lennart Johansson az Eb-kandidatúráról; az MLSZ elnöke Dunai Antal jelöléséről. *Népszabadság*, 2007. január 10., 22. (Dunai Antal nyilatkozata: „Puskás Ferenc és köztem csupán annyi az összefüggés, hogy én is balösszekötő voltam. S bár ennélfogva a mezszámunk ugyancsak megegyezett, a 10-est kizárólag Öcsi érdemelte ki." Vö. Borsik Richárd: Ki lesz Puskás Ferenc utódja? Az illusztris klubban új tagot köszönthetnek februárban. *Nemzeti Sport*, 2006. december 13., 13.

[Munkatársunktól]: Tizenhét jelölt Puskás helyére. Sportpolitika. *Magyar Nemzet*, 2007. január 19., 20. (Megjegyzés: a Puskás halálával tizenegy főre csökkent „kiválasztottak" között csupán egy labdarúgó – Albert Flórián – maradt, a tizenhét új jelölt sorában pedig négy hajdani futballista – Buzánszky Jenő, Dunai II. [Dujmov] Antal, Grosics Gyula és Palotai Károly – nevét találjuk!) Vö. [Munkatársunktól]: Sportpolitika. Földi Imre lesz a Nemzet Sportolója. Az olimpiai bajnok súlyemelőre tett javaslatot a kormány ma hagyhatja jóvá. *Magyar Nemzet*, 2007. január 31., 19. Lásd még: Frenkl Róbert: A Nemzet Sportolója. Sport plusz, 2007. november 24., 29. (R.: „Puskás Ferenc eltávozását követően erőteljesebben fogalmazódtak meg a már korábban is vitatott nézetek […] miért nem az Aranycsapat két élő kiválósága – Grosics Gyula és Buzánszky Jenő közül választottak.") Vö. Méltatlan és megalázó. Kérdőjelek a Nemzet Sportolója választása körül. Kimaradók mondták. *Sport plusz*, 2007. december 15., 12. (R.: „Ha valaki járja ezt az országot, népszerűsíti a sportot, a futballt […] azok mi vagyunk. Ha ezt elismerik, elismerik, ha nem, nem." [Buzánszky]; „Ez az egész politika, semmi egyéb" [Grosics].)

[Munkatársunktól]: Labdarúgás. Ronaldo kényszerből hagyta el a Realt. *Magyar Nemzet*, 2007. január 31., 20. (R.: „Szeretném megköszönni a közönség támogatását, üdvözölni a barátaimat, s egy kivételével az eddigi edzőimet […] sohasem volt gondom az edzőimmel. A mostanival sem: ő nem szeretett engem, én pedig játszani akarok, tehát megoldást kellett találnom. Most új élet kezdődik.")

[Munkatársunktól]: Sportpálya helyett lakópark. Pénzügyi csoportoknak játsszák át a Csepel SC ingatlanjait? *Magyar Nemzet*, 2007. július 9., 2. Vö. Novák Miklós: Lejtmenet. Ha eláll az aranyeső – Egyre szűkül a magyar sport bázisa. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. augusztus 11., 40. (Illusztrációként a közeljövőben felszámolandó Csepeli Sport Club egyik bejáratának fényképe az alábbi kommentárral: „Elidegenítési és változtatási tilalom nélkül a csepeli klub is üzleti célpont lehet." R.: „Az említett nehézségeket, térvesztést elviselnénk, ha legalább labdarúgásunk lenne. Nézhető hazai bajnoksággal, elfogadható nemzetközi eredményekkel, néhány Európa-szerte ismert klasszissal. De nincs. S ebben az a legszomorúbb, hogy valaha, nem is olyan régen még volt. A futball intő példa lehet valamennyi sportág számára. Ma sajnos az tűnik valószínűnek, hogy az ország általános hanyatlása alól a sport is egyre kevésbé jelent kivételt.")

[Munkatársunktól]: Elment a balszélső [Hans Schäfer (az 1954-ben VB-győztes német csapat csatára – Köln-Zollstock, 1927. okt. 19. – Köln, 2017. nov. 7.) nekrológja]. *Nemzeti Sport*, 2017. november 8.

[Munkatársunktól]: Czibor-emlékév Komáromban. Szoborral, konferenciával, futballtornákkal, dokumentumfilmmel, könyvvel emlékeznek a **legendás szélsőre**, Czibor Zoltánra szeretett városában. *Nemzeti Sport*, 2019. április 29., 8. Lásd még erről [Munkatársunktól]: Kék Duna-keringő. *Nemzeti Sport*, 2019. augusztus 31., 20. (Kiem. mondat: *Elindult* A CZIBOR 90-EMLÉKÉV *kiállítással, új életrajzi kötettel, készülő szoborral, dokumentumfilmmel és musicallel is tisztelegnek az Aranycsapat legendás labdarúgójának emléke előtt.*); Szilágyi: Czibor 90.: kiállítás, könyv és musical. Labdarúgás. *Magyar Nemzet*, 2019. augusztus 31., 20. [Munkatársunktól]: Kocsisék a TF-en. Az Aranycsapat-vándorkiállítás Budapestre érkezett, és szeptember végéig látható. 2019. szeptember 3., 20.;

Murányi András: Amikor Zsengellér azt mondta Puskásnak: Rúgd be te! Lábmosás a lavórban, avagy Szepesi György tudja, mi a fontos a futballközvetítésekhez. *Új Magyarország*, 1996. december 24., 13. (R.: [Puskásnak első válogatott mérkőzésén lőtt gólja alkalmából] „Kérdeztem utána Puskást, mit mondott neked Ábel. »Azt, hogy itt van, Öcsi, rúgd be te!« […] a tizenötös születésű Zsengellér megtette ezt a gesztust a huszonhetes Öcsinek"). Vö. V. D.: [Zsengellér] Ábel újra hazalátogatott. *Magyar Hírek*, 1983. október 29. (R.: „1953-ban kerültem Ciprus szigetére. Voltam játékos, játékos-edző, s 1957-ben 42 évesen már csak Puskás Öcsi kedvéért játszottam végig újra kilencven percet….)

Murányi András: Magyar futball, életre-halálra. *Népszabadság* [Hétvége], 2006. augusztus 5., 2–3. (R.: „azzal kellene kezdeni ezt az írást, hogy »soha nem látott mélységekben« van a magyar labdarúgás – újkori nevén magyarfoci –, két ok miatt sincs értelme ennek: részint, mert az előbbi kitétel az utóbbi húsz [harminc?] évben szépen elkopott, részint pedig azért nem, mert félő, lesz ez még rosszabb is.")

Murányi András: Milyen lábas Blatter? *Népszabadság*, 2006. november 4., 10. (R.: „Joseph Blatter, a FIFA elnöke ballábas")

Murányi András: Csak a Kispest. *Népszabadság*, 2006. december 2., 20.

Murányi András: Szép lesz, fiú. A Beckham-jelenség, avagy az amerikai futball most ikonért kiált. *Népszabadság*, 2007. január 17., 18. Vö. Jakab József: Az angol beteg. Sport plusz, 2007. november 17., 21. (R.: „Beckhamet azért szerezték meg, és azért fizetnek neki öt évre 250 millió dollárt, hogy az ajándéktárgy-kereskedelemből ennek többszörösét szedjék be [...] nincs oka magába roskadni, annak dacára sem, hogy mindössze 252 percet játszott [volt a pályán] Galaxy-mezben: ha a fél idényre járó 25 millió dollárt elosztjuk 252-vel, 99.200 jön ki; ennyi dollárt [tizenhétmillió forintnyi összeget] kapott percenként.")

Murányi András: Sportélet 1966. *Népszabadság*, 2006. május 25., 23. (R.: „az angliai vb-n a magyar nemzeti együttes úgy múlta felül a brazilokat [3:1], hogy arról a liverpooli meccsről ódákat, regéket és mondákat költöttek a világon mindenütt. És abban a – nyolc közé jutott... – magyar csapatban a szenzációs »szlalomos« Bene, a zseniális Albert és a minden idők legszebb kapásgóljainak egyikét szerző Farkas mögött [tényleg csak két név következik] Göröcs és Varga Zoltán szóhoz sem jutott!")

M. A.: Megszólalt a középhátvéd. Telek András: Nem bírtam türtőztetni magam. *Új Magyarország*, 1996. november 28. (R.: „Varga hétfőn megkérte Telek Andrást, véleményezze a taktikát, a kapitány pedig elmondta az őszintét arról, hogy »az« nem taktika. A végeredmény: Telek helyett már Nyilasé a sarzsi, s a védő nem fért be a tegnapi kupameccs 16-os keretébe") Vö. G. G.: Telek nem parcellázható. *Kurír*,1996. november 28.

Murányi Gábor: A „focialista forradalom" kulisszái. ((https://mult-kor.hu/a-focialista-forradalom-kulisszai-20160506) Vö. Ember Mária: A kis magyar „focialista forradalom" (Részletek Ember Mária [1931–2011] visszaemlékezéseiből a berni vereség után). *BBC History*, 2018/július, 33.

Murányi Gábor: A csodacsatár/Elhalasztott premier/visszavágó. *HVG*, 2016/45. szám, 38–40. Vö. Csodacsatár? Vagy nem csodacsatár? In: Dénes Tamás–Hegyi Iván–Lakat. T. Károly: *Az otthon zöld füvén. Magyar bajnoki és kupameccsek könyve*. Budapest, é.n., Sprint Kft., 150–155.

Murányi Gábor: *A sajtó szövedéke. Huszadik századi históriák*. Budapest, 2018, Kronosz Kiadó

Murray, Andrew: Megállíthatatlan. Mivel sorra nyerték a nemzetközi trófeákat, Zinédine Zidane pozíciója megerősödött az edzői székben, de ha szeretne a szakma legelejére feljutni, mindennél kegyetlenebbé kell válnia. *FourFour Two*, 2017/november, 36–45. (Kontraszt gyanánt vö. Csillag Péter: Proszcéniumpáholy [Helyzetkép José Mourinho karrierjének jelenlegi – manchesteri – epizódjával]. *Nemzeti Sport*, 2018. március 27., 2. Kiem. mondat: „A setubali nem bújt ki a bőréből. Korábbi klubjainál sem csapatai futballjának esztétikuma miatt rajongtak érte, sokkal inkább azok hatékonyságát, precizitását süvegelték meg.")

Müller Rolf: A titkosrendőr titkai. Péter Gábor, a szovjet „ügynök". *Múltkor*, 2018/tavasz. 90–95.

Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor*. Budapest, 2017, Jaffa Kiadó. Vö: [Hanthy Kinga:] A magyar Berija. *MI Lugas*, 2018. január 6., 12. (Lásd még ehhez: Hanthy Kinga: Kibeszéletlen múlt. Történetírás – A könyv, amelyik egyszerre szól a művelt közönséghez és a szakmához? *Uo.*, 12–13.

Müller Rolf: Helykeresés. Fedett objektumok, fedővállalatok. In: *Epizódok a titkok házából. A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után*. Szerk. Okváth Imre és Palasik Mária; előszó: Gyarmati György. Budapest–Pécs, 2017, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 115–136.

Müller Rolf: Szigorúan titkos „magyar-angol". Beszervezési kísérlet 1954-ben. *Rubicon*, 2004/7., 54–58.

Nadie sabe ni nadie supo. Ni con Lámpara de Diógenes dan con el Paradero de Varga [Senki nem tudja és senki sem tudta. Még Diogenész lámpájával sem találják Varga tartózkodási helyét]. *Esto*, 1968. október 15., 5.

Nagy Béla: *Az FTC nemzetközi labdarúgó-mérkőzései*. Budapest, 1974, Magyar H.[irdető]

Nagy Béla: *Fradi futball-krónika 1899–1973*. Budapest, 1974, Sport, A 75 éves Ferencvárosi Torna Club kiadványa

Nagy Béla: *Futball-évtizedek. 125 magyar–osztrák mérkőzés története*. Budapest, 1984, Felelős kiadó: Szepesi György

Nagy Béla: Victoria. *A magyar válogatott első győztes mérkőzései (1903–1913)*. Budapest, 2003. A Magyar Sportújságírók Szövetsége és a Fradi futballmúzeum emlékmagazinja (készült a Printself Kiadó gondozásában)

Nagy Béla: *KEK Emlékkönyv*. Budapest, 2005, Felelős kiadó: Takács Tibor [Framy Kft.]

N. Gy.: További felemelkedést vár Börzsei János, az ET főtitkára. *Labdarúgás*, 1965/1., 1.

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány. (Vö: Füzes Oszkár: A vendéglátás szabályai. Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. *Népszabadság* [Könyvszemle], 2006. szeptember 30., 11.; Stefka István: Ha a tolvaj kiált. Nagy Imre snagovi jegyzetei. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. november 18., 35.; Szendrei Lőrinc: Kibeszéletlen forradalom. Ketten a snagovi gyermek számüzöttek közül. *Szép Szó* [A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2007. június 16., 2.; Szász Zoltán: Snagov. Az '56-os királydráma második felvonása. *Múltunk*, 2007/4., 103–110. [R.: „A román párt egyik magyar származású korifeusával, a forradalom idején Budapestet többször is megjárt, de még a november 22–23-i akcióban is közreműködő Valter Romannal folytatott december 11-i beszélgetésben nyomatékosan emlegette, milyen mértékben állt Kádár valójában Rákosi és Gerő oldalán. »Utóbbit a végsőkig védelmezte«." *Uo.* 106.]

Nagy József: Nagykölkedről indult el... [Novák Dezső kisportréja]. *Labdarúgás*, 1959/9., 9.

Nagy József: „Sírjaik fölött most muszáj mégis újra szólni ..." – mi történt az Úz-völgyében? (https://gondola.hu/cikkek/113021-__8222%3BSirjaik_folott_most_muszaj_megis_ujra_szolni____8221%3B___8211%3B_mi_tortent_az_Uz-volgyeben_.html); 2019. május 4.) Ld. még Czeglédi Andrea Szilvia: Nacionalista káosz és magyar-verés az Úz völgyében – „Menjünk együtt"? (https://andrea78.blogstar.hu/2019/06/06/nacionalista-kaosz-es-magyar-veres-az-uz-volgyeben-menjunk-egyutt-/74057/; 2019.06.06.); Pap Szilárd István: Úzvölgyi katonatemető: ez már nagyon nem tréfadolog (https://merce.hu/2019/06/07/uzvolgyi-katonatemeto-ez-mar-nagyon-nem-trefadolog/; 2019. június 7.)

Nagy N. Péter: Beckham, avagy a választójog fensége. *Népszabadság* [Hétvége], 2006. január 21., 1. Vö. B. O.: Beckham apjához sietett egy londoni kórházba. *Vasárnapi Hírek*, 2007. szeptember 30., 1. (R.: „az apa, David Edward [Beckham] – becenevén Ted – [...] két éve könyvet írt »Fiam, David Beckham« címmel, és fia beleegyezése nélkül kiadta.")

Nagy N. Péter: Felcsút vagy Liverpool. *Népszabadság*, 2007. május 29., 3.

Nagy N. Péter: Az öreg szittya szomja. *Vasárnapi Hírek*, 2018. június 23., 5.

Nagy S. József: A „hattrick" csatár [Hidegkuti Nándor portréja] In: Szepesi György–Lukács László: *25 magyar sportoló elmondja*. Budapest, 1954, A Magyarok Világszövetsége kiadása, 9–12. (R.: „A megelégedett kis családnál sűrű vendég Hidegkuti 61 esztendős édesanyja, az egyik téglagyár élmunkás-művezetője." *Uo.* 16.)

Nagy Zoltán: *Csehszlovákia futballtörténete (1896–1993)*. Balatonalmádi, 2006, STADION Hungary Issue

Nagy Zoltán: Speciális képzés ifjú labdarúgók számára (Z W módszer; kézirat, 11 oldal) [A nagyváradi születésű szerző az FC BIHOR (az 1944-ben magyar bajnokságot nyert Nagyváradi AC jogutóda) saját nevelésű játékosaként jutott el a román első osztályba, nemzedéke egyik legígéretesebb balszélsőjeként. Egyetemi tanulmányai és egy súlyos betegség miatt futballistaként nem tudott kiteljesedni, de Magyarországra való áttelepülése után is foglalkoztatja, miként lehetne játékos formában újra megszerettetni a labdarúgást a gyerekekkel, a magas szintű futballhoz szükséges alapvető technikai tudás és fizikai képességek egyidejű készségszintű elsajátíttatásával.]

Nagymarosi László: Akiket sok öröm ért és sok bánat. 11 miniriport – 11 játékossal. *Labdarúgás*, 1967/6., 8–10. (R. „Varga: **Elöl szeretek igazán játszani** [...] szeretném kijelenteni, hogy semmiféle ellentétem nincsen játékostársaimmal. Sem a pályán, sem az életben! [...] elöl, csatárként szeretek legjobban játszani [...] Az én világom a tizenhatos környéke, szeretek beadni, keresztlabdákkal játszani, szeretem kiugratni Flórit, Katona Sanyit, szeretem futtatni Szőkét, szeretek kapura lőni. Nem lesz belőlem soha fedezetjátékos, ezt azonban nem azért mondom, mert Helmut Schön is ezt mondta, hanem mert én is így érzem." [kiemelés az eredetiben!])

Nagymarosi László: Keszthelyi [Az 1922-ben született, pályafutását 1938-ban a Csepelben kezdő s ott is befejező Keszthelyi (Keszli) Mihály kisportréja]. *Labdarúgás*, 1968/10., 18.

Nagymarosi László: Mint például Rudas [Portré az 1921. július 6-án született Rudas (Ruck) Ferencről]. *Labdarúgás*, 1967/4., 9.

Nagymarosi László: Sok minden fáj még... [Bozsik József 1962-es visszavonultatása körülményeiről]. *Labdarúgás*, 1968/1., 13.

Nagyszerű küzdelem után igazságos eredmény Diósgyőr–Kispest 3:2 (2:1). Góllövő: Mészáros, Suhai, Pribelszky, Puskás, Fazekas; Diósgyőr, [1943. december 8.] 2000 néző. Vezette: Vass A. *Nemzeti Sport*, 1943. december 9., 4. (Puskás első NB I.-es góljának leírása élete második élvonalbeli mérkőzésén: „Mészáros jól ugrik ki Sós mellett, Károlyi kijön kapujából és a kispestiek középcsatára nagy erővel rúgja a labdát kapura, Károlyi beleüt a bőrbe [!], amely magasba száll és a leeső labdát Puskás az »elalvó« v.[itéz] Bohus mellett nyugodtan fejeli a hálóba. 2:2."; Részlet a bírálatból: „Puskás és Badics megfelelt.")

Nem szürkülnek a kupahagyományok! Fradi-vereség – tanulságokkal. *Népsport*, 1969. június 27., 3. (Részlet a Volán SC–Ferencváros 2:1 [1:0] Rákoscsaba [1969. június 25.], 8000 néző. Vezette: Petri [FTC: Géczi István (1944) – Horváth Árpád (1948), Bálint László (1948), Megyeri Győző (1949) – Meggyesi István (1949), Szűcs Lajos (1943) – Tátrai Antal (1948), Branikovits László (1949), Németh Miklós (1946), Turai László (1948), Katona Sándor (1943); a Volán balösszekötője és egyik góljának szerzője Mezei Béla (1949) volt! A Fradi gólját Németh „jegyezte"]. A mérkőzés két nappal későbbi értékeléséből: „bebizonyosodott, hogy az egyik leghíresebb magyar klubcsapatnak nincsenek közel azonos tudású tartalékai. Csupán olyanok, akik NB II.-es csapatokkal tudják felvenni a versenyt."). *Nemzetközi Figyelő* [R: „Melyik dicsőbb, melyik nagyobb?; A barcelonai »titok« (A két rivális spanyol élcsapat gondjairól). R: „Puskásnak meg vannak számlálva labdarúgó évei."]. *Labdarúgás*, 1959/8., 18–19.

Neumann, Fritz: *Fussball, was wie immer schon wissen wolten*. Wien–München, é.n., Perlen–Rehe Verlag, Band 621 (R.: [Puskas:] „Mit einem Fuss kann ich nur halb viele Fehler machen wie mit beiden.")

Négyszemközt a játékossal: Fenyvesi Máté. *Képes Sport*, 1954. október 12., 7. („Más a Kinizsiben focizni és más a válogatottban. Öcsiék labdái olyan gyakran, olyan gyorsan és sokszor olyan váratlanul jönnek, hogy nagyon kell figyelnem, ha jól meg akarom játszani azokat. Olyan jó közöttük játszani [...] Les címén érvénytelenített gólomat például remek összjáték előzte meg. Saját térfelemen szereztem meg a labdát, felhoztam, Öcsihez játszottam, ő Kocsisnak továbbította, s én már teljes lendülettel rohantam a szélemen. Meg is kaptam a labdát, s úgy elhúztam a hátvédem mellett, hogy észre sem vette. Jól kijött a lépés, és a labdát már a hálóban láttam. Akkor jött azonban a fütty... Les volt." [Magyarország–Svájc 4:0])

Németh Gyula: Labdarúgásról van szó. A lelki tényezők szerepe [A Dózsa pár nappal korábbi, a VVK döntője visszavágó mérkőzésén 2:0-s vezetés után 3:2 arányban a Newcastle csapatától elszenvedett vereségének pszichikai okairól!] *Népsport*, 1969. június 15., 3. (Egy mondat az értékelésből: „A csapatnak nem volt vezéregyénisége"...)

Németh Gyula: Machos Ferenc – a karmester. *Labdarúgás*, 1962/10., 4–5.

Németh Gyula: Megdőlt egy legenda! [Sándor Károly a tartalékjátékosok lélektanáról]. *Labdarúg ás*, 1959/6., 7. (Részlet: [Sándor] „erényeit azonban jó néhány válogatott mérkőzésen nem tudta csillogtatni, mert **felőrölte idegeit a bizalmatlanság**, az a tudat, hogy egy-egy rossz megoldás után nyomban lecserélik. Már borsódzott a háta, amikor feléje szállt a labda, érezte, hogy árgus szemek figyelik mozdulatát, s nem merte végrehajtani eredeti elgondolását. S amikor nem igazi énjét adta a pályán, akkor már nem volt a kiismerhetetlen, ördöngös, gólveszélyes, önfeláldozó Csikar, hanem egy ideges, szürke képességű jobbszélsővé vált, aki már annak is örült, hogy pontosan leadta a labdát egyik vagy másik csatártársának." [kiemelés az eredetiben! – B-K. B.] Vö. Németh Gy.: Sándor is kapott – félszáznál több kérdést. *Labdarúgás*, 1963/12. 4–5. (R.: Kérdés: „És melyik volt élete legszomorúbb napja?"; Válasz: „– Amikor az 1954-es vb döntőjét a lelátóról néztem végig. Ha én akkor játszhattam volna ..."). Lásd még: Szabó Róbert [Az interjút készítette]: A jobbszélső. Sándor Károly. *História*, 2003/8–9., 49–50.

Németh Gyula: „Van valami izgató ebben az új szerepkörben" [Sipos Ferenc a „beállós" posztról]. *Labdarúgás*, 1962/4., 11.

Németh Péter: Például Füsi János. *Népsport*, 1969. október 26., 3. (R.: „Az idősebb játékosok is nagyon rendesek velem. Csupán egyvalami nem tetszik: nagyon rossz érzés, ha az embert a pályán leszidják, még ha meg is érdemli. Az egész további teljesítményét befolyásolhatja egy ilyen szidalom.") Vö. Jakab József: Fradi-mez-

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

ben mit lehet – és más mezben mit nem? (Legesleg)utolsó [Tököli Attila botrányos kiállításáról, majd „felmentéséről"]. *Sport plusz*, 2007. augusztus 18., [7.] (R.: „Tetszenek emlékezni Éric Cantonára, aki egy klasszikus karatemozdulattal kis híján lerúgta egy néző fejét? A Crystal Palace elleni mérkőzésen, még 1995 januárjában vesztette el a fejét a francia [...] mert elszakadt nála a cérna [...] A hetvenes években szerepelt a Ferencvárosban egy Füsi nevű játékos. Róla röviden csak annyit, hogy *olyan csatársorban volt* ***alkalomszerűen balszélső****, amelyben tőle jobbra Szőke, Branikovits, Albert és Mucha játszott...* Emlékszem Füsi egyik góljára, amelyet Győrött szerzett: jobbösszekötőben, a tizenhatos előtt kapott egy pattogós passzt, kicsit a háta mögé; *sarokkal maga elé tette a labdát, aztán kapásból besuvasztotta. Ilyen gólból elég egyet látni, aztán már nem is kell többé meccsre menni.* Ezt a Füsit később, már »levezetőben« láttam a Pénzügyőr-pályán [...] az egyik néző »megtalálta« őt, és válogatott gorombaságokat vágott a fejéhez. Ilyeneket, hogy »falábú vagy!« meg »vérhólyagot rúgsz a labdába«; *a hetvenes években ilyen durva bekiabálásokkal hergelték a fiúkat.*" – kiemelés tőlem" B-K. B.)

Németh Szilárd: A pályán zseni, az életben ember maradt. Öt tény Puskás Ferenc életéről. (http://www.hetek.hu/arcok/201512/a_palyan_zseni_az_eletben_ember_maradt)

Népszava: Felavatták Szepesi György emléktábláját. *Népszava*, 2019. július 3., 14. (*Emléktáblát avattak kedd délelőtt Szepesi György újságíró, sportriporter, a Nemzetközi Labdarúgó-szövetség egykori vezetőségi tagja, a XIII. kerület díszpolgára tiszteletére szülőházánál, a Váci út 97. szám alatt.*)

Népszava-információ: Egyedülálló emlékmű száz futballév tiszteletére. Sepp Blatter, Bozóky Imre és Deutsch Tamás rántotta le a leplet. *Népszava*, 2001. augusztus 16., 14. [Tudósítás Mihály Gábor: Centenáriumi Emlékmű című szobrának avatásáról, melynek talapzatára minden játékos nevét felvésték, aki valaha is pályára lépett a magyar futballválogatott mezében] Vö. Munkatársunktól – MTI: A címeres mez tisztelete. Tegnaptól emlékmű örökíti meg az elmúlt száz év válogatott játékosainak nevét. *Magyar Nemzet*, 2001. augusztus 16., 20.

Népszava-információ: Paraziták, el a kezekkel a Ferencvárostól! Mindegyik játékos névre szóló felszólítást kapott: veszítsék el a mérkőzéseket. *Népszava*, 2007. augusztus 11., 14. [A „Ferencváros Labdarúgói" megszólítással kezdődő és a „Hajrá Fradi!" felkiáltással végződő felhívást a lap facsimile-formában közé teszi, aláírás: „16-os és 2-es szektor".]

Népszava-hírösszefoglaló: Puskás Ferencet tízezrek búcsúztatják. Csapattársak, ellenfelek, barátok, ismerősök és tisztelők kísérik utolsó útjára Öcsi bácsit. *Népszava*, 2006. december 9., 15. [Kapcsolódó anyagok: Schmitt Pált kórházba szállították (keretes); A kormány további 13 millió forintja. (kiemelt, R.: „A kormány fontosnak tartja, hogy az ország méltóképpen búcsúzhasson a XX. század második felének legismertebb magyarjától"); Vö. Az állam 60 millióval támogatja a temetést. *METRO*, 2006. december 5., 10.)

Nincsenek csatárok? *Nemzeti Sport*, 1943. március 19., 3. (R.: „A Vasas–Kispest mérkőzésen [Vasas–Kispest, 1943. március 15. 1:0 (1:0)] két egészen elsőrangú csatárt is láthattak a nézők. Az egyik Hrotkó II., a Kispest fiatal balösszekötője. Megfelelő szorgalommal ez a gyerek rövidesen nagyválogatott is lehet. A klasszis bélyege van a mozdulatain." Vö.: „Hrotkó a legnagyobb tehetségek egyike, csak az a baja, hogy a pályán is úgy játszik, mintha egy kis grundon lenne." *Nemzeti Sport*, 1943. augusztus 1., 2.)

Novák 2011: Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974.* Pallas, Csíkszereda, 2011. (Vö. Papp Sándor Zsigmond: A Géniusz nyomában. *Népszava*, Szép Szó, 2019. március 9., 8.

Novák Dezső: „Andorrát már meg tudjuk verni". (https://www.fourfourtwo.hu/hirarchivum/novak-dezso-andorrat-mar-meg-tudjuk-verni-28187/; 2013–09–08)

Novák [szül. Farkas] Erzsike: Futballistafeleség voltam. In: Szále László: *Novák Dezső emlékkönyv A Fradi hétszeres bajnokáról.* Budapest, 2019, Nagy Béla Hagyományőrző Egyesület, 13–32.

Novák István: Az abszolút gólkirály [Deák Ferenc, a SZAC, az FTC és a DÓZSA centerének kisportréja]. *Labdarúgás*, 1969/8., 19.

Novák Miklós: Varga: Meghívtak a saját temetésemre. A tréner szerint beilleszkedését a Fradi bajnoki címe bizonyíthatja [címlapi beharangozó]. Fradi-dosszié. Ez a szerelemnél is erősebb érzés [interjú Varga Zoltánnal]. *Pesti Bulvár*, 1997. február 7., 2. (R.: „Nem állítom, hogy barátok vagyunk, de normális munkakapcsolat van közöttünk." [Varga Albertről])

Novák Miklós: A nagy Real Madrid-buli. Puskás példája mutatja: a hősök önmagukért ma már senkinek sem kellenek. *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 16., 7. Vö. Ballai Attila: Galaktikusok ember- és földközelben. A Real Madrid 3–1-re nyert a Puskás Ferenc-válogatott ellen tegnap esti gálamérkőzésen. *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 15., 20. (A cikk alatt kishír: „*Kitüntették Puskás Ferencet.* A Magyar Köztársaság elnöke Gyurcsány Ferenc miniszterelnök javaslatára a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetést adományozta Puskás Ferencnek. A nagy felhajtás közepette hirtelen Puskás is fontos lett, pedig korábban Gyurcsány személyesen intézkedett az Aranycsapat tagjait megillető juttatás elvételéről." *Uo.*)

Novák Miklós: Elhunyt Szusza Ferenc. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 3., 19. (R.: „tízből átlagosan hétszer képes volt úgy megrúgni a kezdőpontra állított labdát, hogy az a gólvonalon áthaladt, de a hálót nem érintette."). Vö. Kő András: Szusza, a góleádor. A legendás jobbösszekötő haláláig őrizte a labdarúgói babérkoszorút. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 11., 4. (R.: „Szusza a szabótól tudta meg [...] megvolt a formaruhája, aztán átszabták Hidegkutira, akivel mindvégig jó barátok voltak.") Lásd még ehhez – *történelmi előzmény gyanánt:* Ha Szusza nem tud játszani, akkor vitéz Hidegkuthy lesz a jobbösszekötő és Sárosi dr. a középcsatár Budapest csapatában. A Vidék együttesében Tóth III sérült volt, de vasárnap biztosan játszik. *Nemzeti Sport*, 1944. június 11., 3. (R.: „A *mérkőzésen egész sereg közéleti személyiség ígérte a megjelenését*. Így: vitéz *Imrédy* Béla, *Jaross* Andor, és *Kunder* Antal miniszterek, továbbá *Baky* László belügyi államtitkár és még sokan mások." [kiemelés az eredetiben!])

Novák Miklós: Ha úgy akarjuk, velünk marad. Puskás Ferenc halála után is örök mércét jelent a magyar labdarúgók számára. *Magyar Nemzet*, 2006. november 18., 4.

Novák Miklós: Puskás, az egyszemélyes országimázs. Gyász furcsa felhangokkal. Schmitt Pál Puskás Ferenc temetésének előkészületeiről. Schmitt Pál, a kegyeleti bizottság elnöke méltó módon szeretné búcsúztatni a nemzet sportolóját. *Magyar Nemzet*, 2006. december 5., 1. és 19. (Vö. Puskás temetéséről. *Népszabadság*, 2006. december 4., 24.; Bakó Ferenc [Győr, Civil Kurázsi Kör]: Minden győztes alkalmatlan? *Vasárnapi Hírek*, 2007. augusztus 19., 6. [R.: „Mi van Schmitt Pállal? Csak nem kalapol még mindig a Puskás-temetés pénzügyei miatt? – szürke eminenciásként?"])

Novák Miklós: A világ elbúcsúzott Puskás Ferenctől. Beharangozó: „Neves személyiségek kíséretében, megható megemlékezés és méltóságos gyászmise keretében szombaton a Szent István-bazilikában végső nyugalomra helyezték Puskás Ferencet, az olimpiai bajnok és világbajnoki ezüstérmes labdarúgót, a Nemzet Sportolóját. Az ünnepélyes tiszteletadás egyetlen tényezővel nem számolhatott: a nagy többség érdektelenségével". *Magyar Nemzet*, 2006. december 11., 5.

Novák Miklós: Hazatalált [Puskás-nekrológ]. *Magyar Nemzet*, 2006. december 11., 7. (R.: „Haláltusájában állítólag ez volt Puskás utolsó szava: »Hazamegyek«. Hazatalált. Nyugodjék békében."); uő.: A világ elbúcsúzott Puskás Ferenctől, *uo.* 5.

Novák Miklós: A maga korában a legnagyobb Gregorz Lato is nagy csodálójaként rótta le kegyeletét a Nemzet Sportolója előtt. *Magyar Nemzet*, 2006. december 13., 19.

Novák Miklós: Pótolhatatlan az Aranycsapat. Grosics Gyula szerint az ember szüli a labdarúgót, nem a labdarúgó az embert. *Magyar Nemzet*, 2006. december 23., 24. (R.: „Puskás Öcsivel kapcsolatban [...] még a túlzó vélemények is helyénvalók [...] Bár különböző vérmérsékletűek voltunk, Czibor Zoli például fegyverrel harcolt a Széna téren, mindenki érezte annak felelősségét, hogy egy-egy mérkőzésen a nemzetet képviseljük.")

Novák Miklós: Elszámolás. *Magyar Nemzet*, 2007. május 10., 7. (R.: „Fél éve temettük el Puskás Ferencet, a forintra megadott elszámolás szerint ötvenmillióért. Mindezzel azért bátorkodom előhozakodni, mert a nemzet hősének még ki sem hűlt a holtteste, máris az volt a legfontosabb kérdés, valóban ötszázmillióért búcsúztatják-e [...] Puskást nem lopták el, hanem eltemették, emlékét örökre szívünkbe vésték." Vö. Ludwig [Emil]: Elintézetlen dolgok. Kádár János megbolygatott sírja – Akik lekésték a történelmet. *Magyar Nemzet*, 2007. május 5., 28.)

Novák Miklós: Ezüstcsapat. *Magyar Nemzet*, 2007. július 11., 20. (R.: „Eddig is úgy éreztük, ha a jelenünk bármily siralmas is, legalább a múltunkra büszkék lehetünk. A World Soccer megerősítette, hogy az Aranycsapat nem vesztes, hanem ezüstérmes csapat. Felfoghatatlan, hogy ezt a szakmai, erkölcsi tőkét fél évszázad alatt hogyan lehetett felélni, széthordani. Labdarúgás helyett emlékezés, merengés a mi játékunk.") Vö. Hegyi Iván: World Soccer-szavazás: ez ám a Nagy Játék! *Népszabadság*, 2007. július 11. 22.; [bocsák:] „Legújabb" futballsikerünk... *Sport plusz*, 2007. július 14., 4–5.; (mh): A Puskás-csapat az örökranglista második helyén. *Magyar Hírlap*, 2007. augusztus 7., 23. [Tényrögzítés: a nemzetközi szakíró-gárda szerint a futballtörténelem tizenegy legnagyobb meccse közül 5. az 1954-es Magyarország–Uruguay [4:2] svájci vb-elődöntő; 10. az 1953-as londoni Magyarország–Anglia [6:3] és 11. az 1954. július 4-i NSZK–Magyarország berni döntő [3:2]; a csapatok rangsorában 6. a Real Madrid 1956–1960 közötti „aranycsapata" [benne Panchóval!]; a góllistán „Puskás legendás hátrahúzós gólja a Wembley-ből a nyolcadik helyre került.")

Novák Miklós: Bénult boldogság [Vezércikk a 2007. augusztus 22-i 3:1-es hazai győzelemmel végződött magyar–olasz válogatott mérkőzésről]. *Magyar Nemzet*, 2007. augusztus 24., 7. (R.: „A szerda esti meccs is megmutatta, a labdarúgásban a mentális felkészültség legalább olyan fontos, mint a taktikai, technikai. Persze minimálisan elvárható tudásszint fölött. Márpedig ma nem akad tizenegy olyan magyar labdarúgó, aki Európa bajnokságaiban hétről hétre megállja a helyét. Az a megfejthetetlen rejtély, mi történik olyankor a fejekben, ha nem angolok, németek, olaszok társaságában kell bizonyítani, hanem egymás között. Miért bénul meg olyankor a láb, kavarodik össze a gondolat?") Vö. (nyitrai-vámos): Leandro [a magyar válogatottban is szerepelt honosított brazil középpályás]: Ha a válogatott pályára lép, megremegnek a lábak... *Sport plusz*, 2007. június 30., [24.] (R.: „Sok [magyar] játékosnak nincs önbizalma. Amikor odajutunk, hogy egy fontos meccset játszunk, a lábak azonnal megremegnek. Hiába gyakoroljuk edzéseken a variációkat, a különböző elemeket, amelyeket sikeresen lehetne alkalmazni a meccseken, ahogy pályára lép a csapat, az önbizalom hiánya miatt nem valósulnak meg az elképzelések. Ha ezt a problémát sikerülne orvosolni, előbbre lehetne jutni.")

Novák: Csank János nem ijedős fajta. A ferencvárosi futballcsapat edzője a másodosztályú bukdácsolás okairól. *Magyar Nemzet*, 2007. szeptember 11., 20.

Novák: Mégis érdeklődik a brit befektető. Sportgazdaság. *Magyar Nemzet*, 2007. szeptember 19., 20. Vö. Burkovits Ferenc: Most mégis megpályázzák az angolok a Ferencvárost. *Magyar Hírlap*, 2007. szeptember 19., 23.; S. Takács András: Mennyi az annyi? Rieb elnök és McCabe lehetséges pályázó az FTC-ről. *Népszabadság*, 2007. szeptember 19., 22.

Novák Miklós (www.napigazdasag.hu): *Sokkoló Bolond-ügy: Czibor Zoltán besúgó volt.* (https://flagmagazin.hu/sport/sokkolo-bolond-ugy-czibor-zoltan-besugo-volt)

Novák Miklós: A testet öltött Fradi-szív [Dalnoki Jenő kisportréja]. *Zöld&Fehér* magazin, 2016/január, 30–33. (R. „Időskorában is fájlalta, hogy nem lehetett az Aranycsapat tagja. Lélekben ő Puskásék mellé sorolta magát [...] sokszor mondogatta, tizenegy Vépivel bajnokságot nyerne [...] a szorgalmas, alázatos játékosokat különösen értékelte.")

Novák Miklós: Edzők helyett csókkirályok. Mezey György nem Georges Leekenstől várja a csodát, de szurkol neki. *Magyar Idők*, 2018. március 21., 20. (R.: „Az én módszeremnek tízéves kifutása lett volna. Mértünk egyes adatokat, ám ezek csak akkor relevánsak, ha az adott játékosok befutják karrierjüket. S ha látjuk, ki hová jutott el, annak alapján lehet megmondani, mely adottságokra kell valóban a hangsúlyt helyezni a kiválasztásnál. Ez komoly tudományos munka [...] Nálunk [...] olyan állapotban van a futball kultúrája, hogy egy utánpótlásedző csókolózik a barátnőjével, miközben játszik a csapata. Láttam, megtörtént. S nem akad senki, aki örökre kitiltaná ezt az »edzőt« a futballpályák környékéről.") Vö. Dlusztus Imre: Ösztönösen! *Nemzeti Sport*, 2018. március 28., 2. (R.: „Korábbi NB I-es játékos mondja több mint háromszáz meccsel a lábában: »Tudod, hogy mi a legnagyobb baj? Hogy kiölték a magyar futballistákból az ösztönösséget. Mi ebben voltunk nagyon jók, a világon a legjobbak. Puskás emblematikus hátrahúzós cselét a londoni hat hármon nem tanították, azt a szív diktálta. Jött a holland, a német, a spanyol iskola. És kiirtották legnagyobb erősségünket, a spontaneitást [...] A mai edzők kiölik a gyerekből azt, ami belülről jön. Ezért nincs igazi tehetség Détári óta. Mindent kezdhetünk elölről.«")

Novák Miklós: *Fölpassz.* Sophia Nostra Kiadó, Ráckeve, 2018. (Vö. Borsodi Attila: Beképzelt beteg Novák Miklós kórképe. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. december 29., 15.)

Novák Miklós: Befelé fordulva is előre néz. Lőrincz Emilnek a harmadosztályú Dunaújvárosnál sem derogál a munka. *Magyar Idők*, 2019. január 26., 19. (R.: „a magyar csapatok az utolsó lépést valamiért sohasem képesek megtenni. S nem csak a futballban. Erre példa a kézilabda vb. Ott álltunk a siker kapujában, a végére mégis összeroppantunk. Valamiért sem olyan hideg profizmussal, mint a skandinávok, sem olyan mindent elsöprő elszántsággal nem tudunk játszani, mint a délszlávok. Nem az én szakterületem, de ennek nem is sportszakmai, inkább társadalmi okai lehetnek.") Vö: F. Szabó Kata: Bárki lehet ellenség [Interjú Forgács József Ausztráliában élő szociálpszichológussal]. *Visszhang* (A *Népszava* melléklete a *Vasárnapi Hírek* szerkesztőségétől), 2019. március 9., 8. (R.: „Magyarországon [...] létezik egy mélyen gyökerező és a kudarcos történelemre reagáló nemzeti ki-

sebbrendűségi érzés [...] sértettség, az önsajnálat, az áldozatmentalitás és mások hibáztatása minden kudarcért [...] Ezzel párhuzamosan létezik egy nagyzoló pöffeszkedő nacionalista ideológia, mely kompenzálni akarja a valós önbizalom hiányát. Ezt a »politikai hisztériára« való pszichológiai hajlamot annak idején már Bibó István leírta.")

Novák Miklós: Kicsi mégis nagyra nőtt [Szokolai László portréja]. *Zöld&Fehér* magazin, 2018. szeptember 28., 16–19.

Novák Miklós: **Dalnokinak is megbocsátott.** Branikovits László hálás a sorsnak, hogy játszhatott Alberttel és Vargával. *Magyar Nemzet*, 2019. július 20., 19. (R.: [Varga] „Zolinak köszönhetem a liverpooli gólomat is 1968-ban [...] Zoli a kezdés előtt így szólt hozzám: »Nyugi, kicsi, csak arra figyelj, hogy ugorj ki a leshatáron, majd jön a labda.« S jött is, abból rúgtam a gólt. Centerként* még egy ilyen képességű játékossal volt alkalmam együtt futballozni, Kocsis Lajossal.")

Novotta Lajos: Beszélgetés Titkos Pállal, aki a maga idejében a világ egyik legjobb szélsője volt, s most szeretne egy hozzá hasonló balszélsőt nevelni. *Nemzeti Sport*, 1942. december 19., 5. (R.: „– Ebben a kis Egresiben látok egy kis lehetőséget... – De hiszen Egresi jobbszélső! – Hát aztán?! Utóvégre voltam én jobbszélső is!")

Novotta Lajos: Csevegés kispesti csemetékkel [Interjú Puskás Öcsivel és Mészáros Dodóval]. *Nemzeti Sport*, 1943. december 12., 4. Lásd még Novotta Lajos: A Kispest név újra szép lesz... (Vannak, akik esküsznek erre!). *Nemzeti Sport*, 1944. február 15., 4. (Részlet: „Puskás még »Öcsi«. Még nőhet. És fog is még nőni.") Vö. Bemutatjuk Kispest két fiatal csatárát, Puskást és Bérest. *Nemzeti Sport*, 1944. április 14., 4. (R.: a Puskás-monológból: „– Kora gyerekkorom óta állandóan edzésben és játékban vagyok. Sok nehéz mérkőzésen játszottam [...] A KAC első csapatában nem egy nehéz NB III. mérkőzésen is szerepeltem. Úgy érzem, bírom az NB I. iramát.") Vö. Malonyai Péter: Kispesti csemete 1943 – Puskás Ferenc bemutatkozik az élvonalban, s máris a válogatottba követelik. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. december 10., I. (R.: id. Purczeld Ferenc monológjából: „Nyolcéves lehetett, amikor észrevettem rajta, hogy inkább a bal lábával akar játszani. Sok dorgálással, néha bizony csak jobblábas cipővel szerepelgetett a gyerekek között, így sikerült rákényszeríteni, hogy mind a két lábával egyformán rúgja a labdát.")

N. Pál József: *Magyar sport – magyar sors. Esszék a magyar sport történetéből.* Budapest, 2009, Kortárs Kiadó

N. Pál József: „Az én mentalitásom nem erre a világra való". Búcsúféle Varga Zoltántól. Zoli, hát végleg el...? *Kortárs*, 2011/ március (https://www.kortarsonline.hu/archivum/2011/03/e2809ee280a6az-en-mentalitasom-nem-erre-a-vilagra-valoe2809d.html)

N. Pál József: A futball szeretetének, a szeretet futballjának megszállottja. A 70 éve született Varga Zoltánra emlékezünk. *Zöld&Fehér*, 2015/február, 84–85.

N. Pál József: Legyen nyugodt az álma [Novák Dezső nekrológja]! *Zöld&Fehér*, 2015/szeptember, 86–87. (R.: „Ama korszak Fradiját így vagy úgy kiválasztott, kényszerített besúgók hada vette körül, a »cég« majdnem mindig pontosan mérte föl, kit lehet, kit érdemes »megfogni« valamivel, s azok az emberek nem adtak kegyelmet senkinek. Novák Dezsőt »fölmérték«, megfenyegették, betörték pár tucat karóra miatt, s ő – mert volt mit és kiket féltenie – képtelen volt nemet mondani [...] Újabb kori történelmünk szégyene, hogy sosem az egykori kényszerítők szégyenülnek meg a nyilvánosság előtt, ők lelkiismeret-furdalás nélkül, a jól végzett munka önteltségével élnek – vagy hunyták le szemüket azóta már.")

N. Pál József: Alázattal, szelídséggel – a csapatért [Kéri Károly, 1920–1999 portréja]. *Zöld&Fehér*, 2018/április, 72–73. (Kiem. mondat: „*Akik e kisemmizett, szinte kiesésre szánt gárdát életben – s az élvonalban – tartották, azok sorában kell számon tartanunk.*")

N. Pál József: Az én hősöm – Varga Zoltán. *Múltkor*, 2018/tavasz, 146.

N. Pál József: Már megint... Elment egy legenda. Géczi István emlékére. *Zöld&Fehér*, 2018/október, 71–72.

N. Pál József: Miért, és miért akkor? [Varga Zoltán 1968. okt. 11-i mexikói disszidálása hátteréről]. *Nemzeti Sport*, 2018. november 11., 2.

N. Pál József: Mindenki jó pajtása lehetett [Emlékezés Szabó Ferencre (1921–2009]. *Zöld&Fehér, 2018/november, 70–71.*

N. Pál József: Történelemről, futballról, históriai metszetekben. Borsi-Kálmán Béla: *Pszeudo-fociesszék*. L'Harmattan Kiadó–Uránia Ismeretterjesztő Alap, 2018. *Hitel*, 2018/november, 121–126.

N. Pál József: Fordulópont? *Nemzeti Sport*, 2019. június 15., 2. (Kiem. mondat: „*Élnek idősödő labdabolondok, akik hiszik, ha Varga nem lép le, ha Albert nem sérül meg – pontosan ma ötven éve –, futballunk históriája másképp alakul. Úgy vélem, a lényegi tendenciákra nézve nemigen alakult volna másképp.*")

Nyerges András [Feladó]: Címzett: Zsolt Béla (1895–1949). *Magyar Hírlap*, 2006. július 1., 14. (R.: „Az ezüstéremmel hazatérő válogatottat és kapitányát lincshangulat várta Budapesten, és csak rendőri biztosítás mellett lehetett megóvni az utcán tüntetők haragjától. Fodor András költő naplója rögzíti, hogy 1954. július 5-én mi zajlott a pesti utcán: »a Bajcsy-Zsilinszky úton felbőszült emberek százai ordítják, hogy vesszen Sebes, éljen Kocsis!« 1954 őszén Kellér Dezső konferansza így örökítette meg a vb-döntőt követő napok légkörét: »Puskás Öcsinek egyetlen vesztes meccs után, amikor hazaérkezett, a kincseket érő, világhírű bal lábával nem volt ajánlatos a körúton végigmennie.«")

Ocsovai Gábor: *Micsoda gólok* [Illusztrálta Sajdik Ferenc]. Budapest, 1969, Sport

Odze György: Puskás Öcsi bögréje (Kalandpark). *Népszava*, 2018. szeptember 10., 10. (Kiem. mondat: *A londoni sajtóklubban vállveregetés jár azért, hogy magyar vagyok, az 1953-as* 6 *:3 miatt.*) R.: „A [párizsi] pályaudvaron odalépett hozzájuk [az Aranycsapat játékosaihoz] egy kis kopasz férfi, gratulált a győzelemhez, és mindegyiküknek átadott egy illusztrált bögrét [...] hazafelé a hosszú úton [az aranycsapat játékosai] azzal szórakoztak, hogy a bögrékkel célozgatták a vasúti pályát szegélyező villanyoszlopokat. Kocsis nyert, ő talált legtöbbször. Hidegkutinak maradt meg egyedül a bögréje, később nézték meg, mi van ráírva. Csak egy szó volt, elsőre azt sem értették: Picasso. Van ilyen, mondta Puskás.")

Oroszhegyi Károly: *Csala, a Szőke Csoda Pecsovszky József élettörténete*. Pécs, 2000, JK Typo-Stúdió, illetve Arad, 2000, CONCORDIA MEDIA–Jelen Kiadó

Ország György: Varga Zoli, *Magyar Világ*, 2009. június 26.

Ozsda Erika: Kubala? Az ki? Interjú Kocsis Tiborral a Magyarok a Barcáért rendezőjével. In: *A Magyar Nemzeti Filmalap magazinja* (https://filmkultura.hu/?q=cikkek/kubala-az-ki-interjú-kocsis-tiborral-magyarok-barcáért-rendezőjével, 2014. 05. 28.)

Öcsi képeskönyve. Puskás Ferenc 70 éves. Országos Széchényi Könyvtár. **Létrehozó:** Hoffer József 1922–2004. szerk. Aczél Endre 1944–2018; közrem. Magyar Labdarúgó Szövetség közread.

Öcsi bácsi a kezdőkörben. (nol.hu/sport/20130621-ocsi_bacsi_a_kezdokorben–1394911, nem elérhető)

Őszi utazás a bajnoki pontok körül XI. állomás Feltételes megálló, dec. 1–5. *Képes Sport*, 1954. december 7., 4–6. (R. a Bp. Honvéd–Bp. Vasas Izzó 4:0 mérkőzés értékeléséből: „Elöl Puskás hatalmas javulással, bár óvatosan, mégis nagyszerűen játszott. Passzai, kiugratásai, szöktetései, okos, hatalmas keresztlabdái és finom labdaátvételei, labdakezelései, sőt olykor labdavezetései is már a nagy Puskásra emlékeztettek. Csak még a kapura nem jelentett közvetlen veszélyt.", 4.)

Őszi utazás a bajnoki pontok körül. XII. állomás. *Képes Sport*, 1955. január 4., 3–4. (R.: „Mert az senkit sem lephetett meg, hogy jó futballista lett Puskás Öcsiből, akinek világraszóló karrierjét *szinte mindenki megjósolta*, aki csak látta őt rövidnadrágos korában, amikor még kezicsókolommal köszönt a KAC törpecsapatát istápoló Király mesternek, gyúrójuknak, és Laci-bácsizta Vargát, a középfedezetet...")

Őszi utazás a bajnoki pontok körül. Pótút január 5–9. [Képes beszámoló az Üllői úton 1955. január 9-én lejátszott Honvéd–Vörös Lobogó 9:7 mérkőzésről]. *Képes Sport*, 1955. január 11., 2–3. (R.: „Puskás remekelt. Most aztán megmutatta, mit tud. Korlátlanul uralkodott a pályán, a legrakoncátlanabb labda is megszelídült a lába nyomán, s úgy engedelmeskedett neki, mint a jól idomított oroszlán a szelídítőjének. Miközben a többieket – különösen a kapusokat – meg-megmarta az a labdaoroszlán [...] Nándi [...] átbalanszírozott sáron, pocsolyán, vízen, olykor szárazon is [...] A végén már egy sár volt az egész ember [...] Élete egyik legjobb játékát nyújtotta a rangadón Hidegkuti [...] Négy pompás gólt is lőtt! [...] A Honvéd pillanatok alatt egyenlített, sőt 7:3-ra fordította a játékot. Ez volt Puskás fenomenális félórája. Osztogatott, szöktetett, irányított, lekezelte a labdát és lőtt! De milyeneket! Ez az igazi Puskás volt.")

Őze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Budapest, 2009, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet

Pajor-Gyulai László: **Csak az angoloktól félt.** Garaba Imrének nincs hiányérzete, amióta elszakadt a futballtól. *Magyar Nemzet*, 2019. szeptember 21., 19. (R.: „a '82-es [...] csapat – nem megbántva senkit sem – jobb futballistákból állt, mint a '86-os mexikói [...] a Honvédra épült, kiegészült máshonnan érkező remek játékosokkal, és volt egy edző, akinek a nevét nem szeretném kimondani [...] aki összefogta [...] és a taktikájával éretté tette a csapatot a nagy feladatokra [...] Ez a meccs [az irapuatói hatnullás vereség a szovjetektől] ugyanúgy végigkíséri az életünket, mint az Aranycsapat tagjaiét a berni vereség a világbajnokság döntőjében.")

Pajor-Gyulai László: Ennyi kegyelmet kapott az Úristentől. Puskás Lajos a kicsit Tetétlenből, egy internált lelkész fiaként jutott el a válogatottságig. *Magyar Nemzet*, 2019. március 16., 19. (R.: [az 1964-es tokiói olimpiára készülve] „Már a formaruhám is megvolt, aztán két héttel az indulás előtt Lakat Károly, a csapat edzője közölte, maradok, magyarázat pedig nem volt. Aztán a rendszerváltozás után a történeti levéltárból kikértem a rólam szóló anyagokat, és akkor megtudtam az okot, de erről nem szeretnék beszélni.")

Pajor-Gyulai László: Mindig a békességet szerette. Fenyvesi Máté állatorvosként dolgozva lett a Ferencváros legendája. *Magyar Nemzet*, 2019. április 27., 19. (R.: „nekem Kocsis Sanyi volt a legnagyobb kedvencem. Ő mindig azt mondta, az ellenfél középhátvédjének a feje búbját célozzam meg a labdával, és majd ő túlugorja őt. Tudom, ő is kedvelt engem.")

Palkó Sándor: Döntött a képviselő-testület. Szobrot kap Papp László és Puskás Ferenc. *Zuglói Lapok*, 2007. február 6., 1. és 7.

Palotás György [kőszegi születésű budapesti (III. ker. Lajos utca) lakos]: Miért csak Puskás Öcsi? Kocsis Sanyi és a többiek miért nem? *Sport plusz*, 2007. június 30., 14. (R.: „én nagyon-nagyon tisztelem Puskás Öcsit. Elfogadom, hogy ő volt a legnagyobb, pontosabban azt fogadom el, hogy őt tekintik a legnagyobbnak [...] Kocsis Sándor – sajnos csak apám látta, de rengeteget mesélt róla – itthon legalább akkora volt. Hogy Puskás nélkül eljutottunk a vb-döntőbe, Kocsis nélkül soha nem jutunk el oda. Csak nehogy félreértsenek, nem Öcsi bácsit akarom ezzel bántani, dehogy, hanem szeretném felhívni a figyelmet rá: igenis kellene Kocsis-stadionnak, Kocsis-utcának, Kocsis-bélyegnek és például Kocsis-szobornak is lenni. Ahogyan például fejelni készül... Mert az páratlan volt és maradt.")

Pataky István: Mindenható titkosszolgálat. A politikai életre is befolyása van a román SRI-nek. *Magyar Idők*, 2018. április, 6., 9. (Összefoglaló: „Szoros együttműködésről állapodott meg a belső elhárítás és a korrupcióellenes ügyészség, illetve a főügyészség Romániában. Az eddig titkosított dokumentumot a napokban hozták nyilvánosságra, a tartalma nagy vihart kavart, elsősorban a titkosszolgálat túlzott befolyása miatt.")

Pál apostolnak Timótheushoz írt második levele 2. rész 5. szakasz, In: Új testamentum azaz a mi urunk Jézus Krisztus új szövetsége, budapest 1914. Károli Gáspár fordítása, a Krisztus Szeretete Egyház gondozásában, 223.

Pálinkás István [riportja]: Puskás Bagdadban. *168 ÓRA*, 2003. december 18., 84–85.

Páncsics dr. búcsúzik. *Népsport*, 1981. június 7. 4. (R.: „A kitűnő védőjátékost vasárnap délután búcsúztatja klubja, az NB II.-es Építők SC labdarúgó-szakosztálya [...] Páncsics dr. *a kapitányi karszalagot **Pócza Jánosnak** adja át.*") (kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Pánczél Lajos: A magyar labdarúgás emlékkönyvéből [Ujlaki elődei – (Küschner) Dóri]. *Labdarúgás*, 1957/12., 16–17.

Pánczél Lajos [Összeállította]: A labdarúgás évfordulónaptára. Május. *Labdarúgás*, 1958/május, 16–17. (R.: „13. Igen érdekes eredmény született 1945-ben ezen a napon a bajnoki fordulóban. A Csepel 13:0 (8:0) arányban győzte le egyenrangúnak tartott ellenfelét, a Kispestet. A Csepel így állt fel: Tihanyi – Rédei, Szabadkai – Füzesi, Csurgó, Rákosi – Szentesi, Kaczor, Keszthelyi, Marosvári, ***Gáti***. A Kispest [...] tehetetlen volt a megtáltosodott csepeliekkel szemben." [A KAC csatársora: Egresi, Nemes, Mészáros, ***Puskás***, Nyers – kiemelés tőlem! – B-K. B.]) (Vö. A csepeli munkáscsapat lehengerelte az eddig veretlen Kispestet. Csepel–Kispest 13:0. *Népsport*, 1945. május 13., 1. [R. a bírálatból: „Marosvári, és a fürge szemfüles Gáti egyaránt kitűnőt nyújtott."])

Pánczél Lajos [riportsorozata]: A magyar labdarúgó válogatott nyomában. Ide jutottunk: ötgólos vereség hazai pályán [1943: Perényi-Pecsovszky József a magyar nemzeti tizenegyben!]. *Labdarúgás*, 1961/7., 24–25. (Részlet: „ez a csapat csak nyert volna a váradi Perényi beállításával, aki a válogatottban már többször is beigazolta klasszisát", *uo.* 25.)

Pánczél Lajos [riportsorozata]: A magyar labdarúgó-válogatott nyomában. Új korszak – új sikerek. [1945: Puskás és Hidegkuti bemutatkozása, Perényi-Pecsovszky és Sárvári-Spielmann már a román válogatottban!] *Labdarúgás*, 1961/8., 14–15. [A magyar válogatott összeállítása a Puskás-premieren: Csikós – Balogh II., Bíró – Kirádi, Szűcs, Lakat – Szabó, Szusza, Zsengellér, Puskás, Vincze; a válogatottban szerzett első Puskás-találat leírása: „A 12. percben megszületett az első gól. Lakat előreadott labdáját Szusza kapja. Az összekötő Zsengellérnek ad, az kicselezi Sestát, egészen az alapvonalig fut, ott hátragurítja a labdát, Puskás jól érkezik és

közelről élesen a hálóba vágja. Védhetetlen volt." *Népsport*, 1945. augusztus 21., 1. Öcsi teljesítményének minősítése: „Puskás bemutatkozása is sikerült. Gólja szép volt." *Uo.* 2.) (p.l.): Kevés a gól. *Képes Sport*, 1956. április 24., 1–2. (Részlet a Bp. Honvéd – Bp. Kinizsi 2:1-re végződött mérkőzés kritikájából: „Puskás gyöngébb szereplését más téren kifejtett túlzott aktivitással próbálta ellensúlyozni, kezdettől fogva sokszor feleslegesen reklamált, beszélt és gesztikulált. Nem csoda, hogy a türelmes *Harangozó* sem bírta tovább ezeket a jeleneteket, s kénytelen volt kiállítani. Nem először állapítjuk meg, hogy *Puskás magatartása nem méltó a világszerte ismert és nagyra tartott játékoshoz, a magyar válogatott csapatkapitányához.*" [kiemelés az eredetiben!]

Papp István: A NÉKOSZ legendája és valósága. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 309–338.

Papp Sándor Zsigmond: Elhunyt Sütő András. *Népszabadság*, 2006. október 2., 10. Lásd még: Pósa Zoltán: Elhunyt Sütő András. A meseszerető ősök öröksége, a költői székely [!?!] nyelv emelte az irodalom élvonalába. *Magyar Nemzet*, 2006. október 2., 18.

Parcsami Gábor: Eltűnhet a lassan százéves csepeli sportélet. Németh Szilárd: a támogatás csökkentése is azt szolgálta, hogy a hatmilliárd forint körüli ingatlant legatyásítsák. *Magyar Hírlap*, 2008. február 12., 4.

Parfene, Cătălin: *Between 'foreigners' and romanization: the Romanian National Football Team int the interwar period.* Submitted to Central European University History Department [Phd-dolgozat, kézirat, 110 oldal.], Budapest, 2012. (p. 110 old.)

Pataki Zoltán: „Magyar fociról csak múlt időben..." Borsi-Kálmán Béla-könyvbemutató az *Új Ezredév Református Központ*ban. *Nyugati Jelen*, 2018. július 31., kedd (http://www.vitalap.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&menuparam5=1&menuparam_6=5580)

P.[álfai] J.[ános]: Puskással vagy Puskás nélkül? *Népsport*, 1954. július 4., 4. (R. Hegyi Gyula, az OTSB elnöke nyilatkozatából: *„Nem lenne helyes megkockáztatni, hogy Puskás sérülése esetleg kiújuljon. Lehetséges, hogy Puskás lába a mérkőzésig hátralévő időben még sokat javul. Nagyon örülnénk, ha ő is ott lehetne a döntő mérkőzésen."*) (kiem. az eredetiben!)

Párizsi beszélgetés. *Népszabadság*, 2006. december 8., 23. („Holnap [2006. december 9-én] a Petőfi adó délután három órától Farkasházy Tivadar beszélgetését sugározza Méray Tiborral Nagy Imréről, Puskásról, Clemenceauról. Többek között az a történet is elhangzik, amikor a bécsi Béke Világtanács Kongresszusán Puskás Öcsi Lukács Györgyöt faggatta Sartre egzisztencializmusáról.")

Pásztor Mihály: „A jókedv ára" [részlet a szerző Budapest zsebe című, 1926-ban megjelent művéből]. In: Sipos András–Donáth Péter [szerk.] *„Kelet Párizsától" a „bűnös városig". Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához*, I. köt. 1870–1930, Budapest, 1999, Budapest Főváros Levéltára–Budapesti Tanítóképző Főiskola, 426–427.

Pechnyó Péter: Mi tesz naggyá egy futballjátékost? A világ legismertebb magyarjáról, Puskás Öcsiről gondolkozva... [szemináriumi dolgozat, TÖN–261/11, Futball és politika Kelet-Európában, kézirat, 5 oldal)

Pelin, Mihai: *Un veac de spionaj, contraspionaj şi poliţie politică. Dicţionar alfabetic* [Egy évszázadnyi kémkedés, kémelhárítás és politikai rendőrség. Betűrendes szótár]. Bucureşti, 2003, Editura Elion

P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*, Budapest, 2001, Hamvas Béla Kutató Intézet (Az Erdélyből áttelepültek „hazai" beilleszkedési nehézségeinek megértéséhez szerfölött hasznos e gondolatébresztő munkája előszavának figyelmes elolvasása [!], 5–29.)

Perczel Tamás: A hetedik funkció. In: Szalai Erzsébet: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*, Budapest, 2000, Új Mandátum, 197–209. (különösen: 203–205.)

(peterdi): Ez történt Pesten... *Képes Sport*, 1968. szeptember 3., 3. (R. az 1968. augusztus 28-i FTC–Tatabánya mérkőzés méltatásából: „A Fradi [...] 4:1-re győzött. Mind a négyet Varga lőtte. Bámulatos dolgokat művelt a zöld-fehér szurkolók kedvence, ihletett kilencven perc volt ez. Aki átélte, lelkendezve meséli: nincs jobb érzés, mint amikor csúcsformában játszik az ember. Úgy érzi, megszűnt a lehetetlen, egész egyszerűen minden magától megy és minden sikerül. Olyan ez, mint egy szép álom.")

Peterdi Pál: *Hol az Aranycsapat? Tizenegy ember – tizenegy sors.* Találkozás oldboy-meccsen. *Magyarország*, 1971. december 26., 13–14. (R: „Puskás Ferenc az EK döntőjébe juttatta az athéni csapatot [a Panathinaikoszt] [...] A görög szurkolók mámoros örömmel fogadták a váratlan sikert, a kispesti fiú húsz év leforgása alatt immár a harmadik országban vált »nemzeti hőssé«.")

Pető Béla: Már az idény elején elkezdődik a készülődés az olasz válogatott ellen. Sebes Gusztáv szövetségi kapitány a válogatott körüli kérdésekről. *Népsport*, 1949. január 6., 3. (R.: „Budafok, Zrínyi utca 19... Itt lakik Sebes Gusztáv, az új szövetségi kapitány [...] kapitánnyá választását nagy megnyugvással vette tudomásul a magyar közvélemény és sokat is várnak tőle. Az az érzésünk, hogy [...] nem lesz méltatlan erre a bizalomra.")

Pető Béla: Második félidei ellenállhatatlan hajrájával harcolta ki labdarúgó-csapatunk a győzelmet Magyarország–Jugoszlávia 2:0 (0:0) Góllövő: Puskás, Czibor. *Népsport*, 1952. augusztus 3., 1–2.

Pető Péter: Leshatár. *Világvégi futballpályákon*. Budapest, 2017, Kalligramm. Vö. Kuczogi Szilvia (szöveg)–Molnár Ádám (fotó): Akkor van vége, ha mi mondjuk. Magyarország. A magyar reménytelenség egy játékvezető tapasztalataiból regényben áll össze Pető Péternél, aki szerint Orbánnak igaza van: a foci lehetne az egyik kitörési lehetőség. *Népszava*, 2017. június 17., 15.

Pethő Tibor: Lehallgatási játék. Manipuláció, kegyosztás, korbács és mézesmadzag – Száz éve született Aczél György. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2017. szeptember 2., 27.

Pincési László: „A 90 perc alatt mindent félre kell tenni" – Albert Flórián emlékezik Varga Zoltánra (Online: https://www.origo.hu/sport/futball/20100416-albert-florian-varga-zoltanrol-semmilyen-problemam-nem-volt-vele.html)

Péter László: A *labdarúgás szociológiája.* Cluj, 2016, Presa Universitară Clujeană/Kolozsvári Egyetemi Kiadó,

Péter, László: *Forbidden Football in Ceauşescu's Romania.* New York–London, 2017, Palgrave MacMillan. Vö. Kiss Előd-Gergely: Focival katalizált ellenállás: a labdarúgás közösségszervező erejéről írt könyvet Péter László szociológus. *Krónika*, 2017. október 23. (https://kronikaonline.ro/sport/focival-katalizalt-ellenallas-a-labdarugas-kozossegszervezo-erejerol-irt-konyvet-peter-laszlo-szociologus)

Pietsch Tibor: Egy gólpassz a boldogság. László atya a csúsztatott fejesekről, a Ferencvárosról és az ünnepek ünnepéről. *Nemzeti Sport*, 2006. december 24., 24. (R.: „Bizony, a gólpassz az egyik legszebb dolog a labdarúgásban.")

Pintér István: *Beckenbauer.* Budapest, 1986, Sport

Pintér Patrick: Lakat tanár úr mindenkit megelőzött. Nyolc egykori szövetségi kapitány és mindössze egy ma is NB I.-es tréner szerepel edzői ranglistánk első tíz helyezettje között. *Magyar Nemzet*, 2005. október 6., 19. (Megjegyzés: a 25 nevet tartalmazó „ranglista" szerint Baróti Lajos a harmadik, Novák Dezső a tizenharmadik, Mészáros József a tizennyolcadik, Dalnoki Jenő a tizenkilencedik és idős Puskás Ferenc a huszonharmadik. Sebes Gusztáv és ifjabb Puskás Ferenc nem kapott szavazatot!. – B-K. B.)

Pintér Patrick: Sztárok, akik rossz helyre születtek. Best, Law, Rush, Hughes, Giggs, Yorke, Weah: kiváló futballisták válogatotti sikerek nélkül. *Magyar Nemzet*, 2007. május 17., 19. (R.: „jó néhány tehetséges magyar játékosnak sem sikerült soha az igazi kiugrás, az utóbbi két évtizedben csupán Détári Lajos és Kiprich József tudott nevet szerezni magának Európában.") Vö. Szőcs László: A szenátor, akinek elege lett. Wilmotsnak jobban ment a foci, mint a politika. *Népszabadság*, 2005. október 1., 11. Lásd még: Balázs Attila: Figónak nincs nyaka. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. január 6., 6.; Hegyi Iván: Marakana, Maracana. Találkozás Dragan Dzsajiccsal, a jugoszláv futball élő legendájával. *Népszabadság*, 2007. december 12., 24.

Pintér Patrick: Napi parancs: Ezredes úrnak tisztelegj! A brazil Romario pályafutása ezredik góljával végleg bekerült a futball halhatatlanjai közé. *Magyar Nemzet*, 2007. május 22., 19.

Pintér Patrick: Egy illemtanár Alkmaarból [Louis van Gaal holland tréner pályaképe]. *Magyar Nemzet*, 2007. március 27., 19. (R. a beharangozóból: „Talán el sem lehet képzelni céltudatosabb és pökhendibb labdarúgóedzőt [...] aki legutóbb azzal utasította vissza a felkérést az ausztrál válogatott szövetségi kapitányi posztjára: nem érez annyi erőt a gárdában, hogy 2010-ben világbajnok legyen, akkor meg minek vágna bele a kalandba?") Lásd bővebben: Maarten Meijer: *Louis van Gaal. A vastulipán* [Ford. Hegedűs Henrik és Mann Dániel]. Budapest, 2014, Twister Media Kft.

Pintér Patrick: Az öngólkirályt nem koronázzák meg. [Összeállítás a futballtörténelem legemlékezetesebb öngóljairól – és azok szerzőiről]. *Magyar Nemzet*, 2008. február 19., 19. lásd még: uő.: Jóval kitartóbb a hátsó alakzat. Kapusok és hátvédek vezetik az európai labdarúgó-topligák örökranglistáit. *Magyar Nemzet*, 2008. január 29., 19.

Pipes, Daniel: *Összeesküvés-elméletek* [Ford. Szécsi Noémi]. Budapest, 2007, Agave Kiadó. (Vö. Kolozsi László: Az összeesküvéselméletek veszélyeiről. *Magyar Hírlap*, 2007. augusztus 1., 18.)

Platini, Michel: *Parlons football.* Entretiens avec Gérard Ernault. Paris, 2014, Hugo+Doc (Az ajánlás: Apámnak, a futball-labdámnak, a vasárnapjaimnak.) (R.: a beharangozóból: „Ha a futball életem szenvedélye és cementje, miért a szenvedélye és cementje sokmillió más életnek is? Azért vállalkoztam erre az utazásra a futball központjában a kezdetektől mindmáig, hogy jobban megértsem mozgatórugóit, a focit övező univerzális áhítatot, hogy közvetíthessem egyedülálló értékeit, s hogy állhatatosan mondogathassam: még ha nem tökéletes is, úgy kell szeretnünk és óvnunk, ahogy az ember egy hazát szeret. A sajátját.")

Plomin, Robert: *Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are.* Allen Lane, 2018. (Vö. Boldogkői Zsolt: Génekben az énünk? Szép Szó, 2018. december 8., 1. és 3. Részletek: „a véletlenszerű, egyedi esetek sokkal fontosabbak, mint a rendszeres hatások, például a család és az iskola [...] eleink csupán a génjeikkel járulnak hozzá ahhoz, kik leszünk, de a nevelési módszereikkel nincsenek lényeges hatással az elménk fejlődésére [...] a szülők számítanak, de nem okoznak különbséget [...] *Az emberi elme alapvetően egy érdekek által vezérelt, az általános erkölcsi és tényszerű igazságok iránti érzéketlen gépezet. Az érdekek gyakran elfedik egy helyzet valós mivoltát* [...] *könnyen gyártunk ideológiát, hogy felmentsük magunkat az igazsággal való szembesülés racionális terhétől és erkölcsi felelősségétől."* [kiemelés tőlem! – B-K. B.])

Pluhár István–Szepesi György: *Szerelmünk a mikrofon.* (Második kiadás). Budapest, 1968, Sport. (R.: egy Albert-interjúból: „Az egyik dédnagymama inkább németül, a másik jobbára szerbül beszél, még szerencse, hogy Apollónia [Flóri húga] csak magyarul tud [...] szóval ezért vitatkozik olyan jól németül is, és szerbül is a bírókkal...) *Uo.* 316.

Plumpton Ramsey, Frank: Az igazság természete. In: Kocsis László: Az *igazság elméletei.* Budapest, 2018, L'Harmattan (Argumentum), 141–151

Pompiliu, Nicolae Constantin: A nemzeti kisebbségekhez tartozó sportolók imázsának kozmetikázása a kommunista Romániában, *Pro Minoritate*, 2013/tél, 3–14.

Pongrácz György: A *Bamba – minden idők legnagyobb gólkirályáról – Deák Ferenc életregénye.* Budapest, 1992, SZAC Kiadó

Pongrácz György: *Szikrázó cipők – Tichy Lajos életregénye.* Budapest,1982, Sportpropaganda

Pongrácz György–Kincses György: Ferde fák. *Tichy Lajos életregénye.* Budapest, 1971, Zrínyi Katonai Kiadó

Pósa Tibor: Apa, anya és az ügyvédnő. Kylian Mbappé, a földönkívüli. *Magyar Idők, Lugas*, 2018. december 29., 10. (Beharangozó: *A világ egyik legdrágább játékosa, a fizetése is ennek megfelelő. Világbajnok labdarúgó, aki a napokban töltötte be a huszadik életévét. Kylian Mbappé azonban már régen nem tehetség, hanem érett sztár, akinek tulajdonságaira minden labdarúgó-szakember csak keresi a magasztaló jelzőket.*)

Pósa Tibor: Platini-forradalom. Sok érdeket sért, hogy az UEFA új elnöke fontosabbnak érzi a játékot a fociban rejlő üzletnél. *Magyar Nemzet*, 2007. február 3., 27. (Vö. Munkatársunktól: Platini a játékmester. Tizenhét év után Johanssonnak el kellett köszönnie az UEFA-elnöki poszttól. *Népszabadság*, 2007. január 27., 20.)

Pozsgai Imre: *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban.* Budapest, 1993, Püski Kiadó Kft.

Prőhle Gergely: Sporttársak. Követségi jelentések az Aranycsapatról. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. július 3., 25. (A kiemelt szövegrészek [a diplomáciai jelentésekből vett idézetek eredeti helyesírással!]: „miközben az aranycsapat a sorsdöntő összecsapásra készült, a berni magyar követség munkatársai figyeltek. És azon zsörtölődtek, hogy a futballisták emigránsokkal barátkoznak, a jobb helyekre szóló jegyeket nekik játsszák át, és míg a népköztársaság diplomatái »áztak, ök meg vigan ültek a jó helyeken«; »ne tulozzuk el a dolgokat, az hogy a játékosok ma játszhatnak, az nem kizárólag az ö érdemük, de elsősorban azért játszhatnak mert felszabadultak, azután azért mert a magyar dolgozó nép ezt lehetővé teszi nekik, éppen elég pénzbe kerülnek...«"). Vö. Az Új Világ sportja Magyarország–Anglia 6:3 (4:2). *Új Világ. A Magyar–Szovjet Barátság lapja*, VI. évf., 48. szám, 1953. november 26., 8. (R.: „Világraszóló magyar diadallal végződött a hetedik magyar–angol válogatott mérkőzés, amelyet a világ sportsajtója a »század mérkőzésének« nevezett el [...] A magyar labdarúgóknak ma minden lehetőségük megvan ahhoz, hogy alaposan, módszeresen készüljenek fel egy-egy mérkőzésre, mert a népi demokratikus rendszer megteremtette a Népstadionnal együtt ezeket a lehető-

ségeket, s ezért van ennek a győzelemnek a sportsikeren túl is nagy jelentősége!")

Puskás emlékére. *Magyar Nemzet*, 2006. november 21., 20. (R.: „Hasonlóan az egykori játékosára emlékező Real Madridhoz, a Panathinaikosz is győzelemmel búcsúzott a csapatot edzőként 1971-ben BEK-döntőig vezető Puskás Ferenctől. Az együttes tagjai […] fekete karszalaggal léptek pályára, és 4:0-ra nyertek az Atromitosz otthonában".)

Puskás és Kubala csak ifjúsági csapatban játszhat! *Népsport*, 1945. november 4., címlap (Főcím: Tiltakozik a sportvilág az ifjúsági sportról szóló kormányrendelet ellen)

Puskás Ferenc (Forrás: kataca.hu, http://www.kataca.hu/sport/olimpia/cikkek/puskas.html) (R.: „Billy Wright, az angol válogatott egykori kapitánya Londonban 1981-ben a következőket mondta: »A magyarok akkor vesztették el a döntőt, amikor az első mérkőzésen 8:3-ra megverték a németeket. Akkor vesztettek, nem a döntőben. A labdarúgás játék. A magyarok kikaptak, mert a németek okosabbak voltak, jobb volt a taktikájuk. S jobb volt a kondíciójuk. Mi is vesztettünk a magyarok ellen 6:3-ra, de azért Londonban nem mentek az utcára az emberek. Nyerni nagyon fontos, de lehet veszteni is.«")

Puskás Ferenc kapta az első Totó-kupát. A becsületes bíró esete a megadott tizenegyessel. In: A *Totótól a Tippmixig. Sportfogadás-történeti kalauz a Magyar Hírlap melléklete*, szerk. Salánki Miklós., 6.

Puskás Ferenc 1927–2006. Meghalt a legismertebb magyar. Meghalt Puskás Ferenc. A futball forradalmasítójára emlékeznek [Szerk.: Köves Pál; közreműködött: Botos Regina, Burkovits Ferenc, Kósa Tamás, Lépesfalvi Zoltán, Serdült Viktória, B. Simon Krisztián]. *Magyar Hírlap* [Hétvége]. 2006. november 18., 1–4. (+ 2 perces interjúk Grosics Gyulával és Horst Eckellel)

Puskás Ferenc 1927–2006. Elhunyt Puskás Ferenc. *Nemzeti Sport*, 2006. november 18. (benne: Kálnoki Kiss Attila: „Tanítsátok focizni a gyerekeket!" 1.; Égő mécses Kispesten, könnyzápor Madridban. Öcsi bácsi szíve péntek reggel hét órakor szűnt meg dobogni – A világ siratja a legismertebb magyart – A Bazilikában lesz a végső nyughelye, 1–2.; Sinkovics Gábor: Némán sírnak tovább, 4.; „Öcsinek jóságos szíve és rengeteg barátja volt". Szepesi György, a legendás riporter és régi ismerős szerint a kiváló csatár Nobel-díjat is kaphatott volna, annyian szerették szerte a világon, 4–5.)

Puskás Ferenc 1927–2006. Elhunyt Puskás Ferenc. *Nemzeti Sport* [keltezés nélküli különkiadás, 2006. november 18.], 1–6. (benne: Szöllősi György: Csillag az égen; Öcsi bácsi végtelennek tűnő szenvedései tegnap véget értek; A Nemzet Sportolója; Minden idők gólkirálya; Isten futballistának teremtette; A hajdani Kispesti AC-tól a Budapesti Honvédig; Az Aranycsapat kapitánya; A csodálatos második karrier Spanyolországban + 13 fénykép a hátoldalon)

Puskás Ferenc 1927–2006. Az utolsó üzenete: Tanítsátok focizni a gyerekeket! *Blikk*, 2006. november 18., 1–5. (benne: Puskás örökre elaludt. A tüdőgyulladást már képtelen volt leküzdeni a szervezete, 2.; Csütörtökön búcsúzott el a férjétől Bözsi néni, 3.; A Száguldó őrnagy testvérként szerette csapattársait. Öcsinek a lába és a szíve is aranyat ért, 4–5.; Miatta változott a foci. Az egész világot megrázta a zseni halála, 5.; Csodás sikereket ért el, 5.; Életút, 1927–2006, 12 fényképpel, 2–5.)

Puskás Ferenc aláírt labdája 1,4 millió forintért kelt el. *Magyar Hírlap*, 2007. január 13., 31.

Puskás Ferenc és Papp László titkairól feleségeik vallanak [a címlapon!] Óriásfeleségek. Asszonyaik vallomása Papp Laciról, Puskás Öcsiről [Szegő András interjúi]. *Hamu és Gyémánt Magazin*, 2006/nyár, 68–75; 138–144. (R.: „Sokszor én magam sem értettem, hogy miként is létezik ez: hogy két ember lakozik benne. Az egyik az a kemény, szigorú ember, aki abszolút tekintély a pályán, meccseken, edzéseken, a másik pedig az a kedves, aranyos kisfiú, aki naphosszat csak a lányát puszilgatja, és szelíd iróniával kezeli az én rigolyáimat…" [Puskás Ferencné Puskás Ferencről, *uo.* 140.]). Vö. Szöllősi György: A világsztár felesége nyilatkozik. *Nők Lapja Café* (https://nlc.hu/szabadido/20060703/a_vilagsztar_felesege_nyilatkozik_/)

Puskás Ferenc 75 éves. *Múlt-kor történelmi portál* (http://www.multkor.hu/cikk.php?article=94) (R.: „Rendkívül technikás, egyedülálló cselező készséggel rendelkező játékos volt […] az Anglia elleni 6–3-as összecsapáson legendássá vált visszahúzós csele után lőtt gólja szinte valamennyi, a futballról szóló dokumentumfilmben látható.") Vö. Kő András: Puskás: 75. *Magyar Nemzet*, 2002 április 2., 19; Micsoda pálya! A 75 éves Puskás Ferenc nevét kapta a Népstadion. *Népszabadság*, 2002. április 3., 1. Lásd még: J. J.: Avatók és avatatlanok. Uo. 26.

Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia – Die Ferenc Puskás Fußball-Akademie – Ferenc Puskás Football Academy. A Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia bemutatkozó füzete. [Szerk. Miklós Kata–Skrapits László–Galambos Dániel]. Felcsút, 2007, Kiadja: A Felcsúti Utánpótlás Nevelésért Alapítvány

Puskás Ferenc labdarúgói és emberi nagyságát méltatták az Európai Parlamentben. A magyar néppárti delegáció szervezésében Schmitt Pál és a görög Manolisz Mavrommatisz emlékezett a huszadik század legismertebb magyarjára, akinek halálával pótolhatatlan veszteség érte az egyetemes olimpiai és sportmozgalmat (Brüsszel). *Népszabadság*, 2006. november 24., 24.

Puskás Ferenc – Wikipédia. Labdarúgásportál https://hu.wikipedia.org/wiki/Puskás_Ferenc_(labdarúgó)

Puskás Ferenc (1927. április 2. – 2006. november 17.) (Sulinet.hu: https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/tag/all/Puskás%20Ferenc)

Puskás Ferenc. Az Aranycsapat kapitánya. Önéletrajz. Szerkesztő: Király Levente és Szöllősy György; Fordító: Szendrey Viktor. Budapest, 2008, Athenaeum Kiadó

Puskás Ferencné – az MTI-nek eljuttatott közleményében – köszönetet mondott mindazoknak, akik részt vettek férje múlt szombati temetésén, illetve segítettek a szertartás előkészítésében és lebonyolításában. *Népszabadság*, 2006. december 15., 26. (Vö. Joseph Blatter meghatódott. A FIFA elnöke levélben méltatta Puskás Ferenc gyászszertartását. *Nemzeti Sport*, 2006. december 16., 6.

Puskásról mondták. (http://www.origo.hu/sport/magyarfoci/2006 1117 puskasrol.html), 1–7. (R.: „Ő volt a bálványom! [de] amikor megérkezett Madridba, a spanyol sajtó inkább a pocakjáról írt […] Aztán gyorsan formába lendült, és mindenki csak ámulta a játékát. A tehetség nem vész el [Raymond Kopa, 1958/59-ben Pancho madridi csapattársa]; „Igazi góllövő volt. Az ő technikáját össze sem lehet hasonlítani a jelen játékosainak technikájához. Egyszerűen élmény volt nézni, ahogy mozog a pályán." [Rajko Mitić, az 1952-ben a helsinki labdarúgó-döntőben az aranycsapattól 2:0-ás vereséget szenvedett jugoszláv csapat kapitánya])

„Puskás nem akart a Realba menni" – Volt egyszer egy magyar menekült-válogatott. (https://pestisracok.hu/puskas-nem-akart-realba-menni-volt-egyszer-egy-magyar-menekult-valogatott/)

Puskásról neveznék el a megállót. *Magyar Nemzet*, 2007. január 3., 2. Vö. Nem lesz Puskás utca Kispesten [Mészáros György „utcanévszakértő" állásfoglalása]. *Népszabadság*, 2007. január 9., 7.

Puskás Öcsi 1927–2006. Életének 79. évében tegnap elhunyt Puskás Ferenc, a valaha élt legnagyszerűbb magyar futballista. A világ minden táján megemlékeztek róla, ugyanis Puskás több volt, mint sikeres labdarúgó. Temetése napja nemzeti gyásznap lesz. [Népszava összefoglaló Buzánszky Jenő, Sándor Károly, Grosics Gyula és Alfredo Di Stéfano nyilatkozataival]. Népszava, 2006. november 18–19., 1. és 14–15.

Puskás Öcsi, a sportnagykövet [Orbán Viktorral, Kertész Gábor felvétele]. *Magyar Nemzet*, 1999. július 29., 17. (Képaláírás: „Puskás Ferencet, a labdarúgó Aranycsapat olimpiai bajnok és vébéezüstérmes játékosát a hazai és nemzetközi sportdiplomácia fejlesztéséért a Magyar Sport Tiszteletbeli Nagykövete címmel tüntette ki tegnap a Parlamentben Orbán Viktor miniszterelnök.")

Puskás Öcsi megrázó vallomása: Az én földem [recte: hazám] Magyarország. *Napi Ász*, 2006. december 9., címlap (a nagybeteg Puskás fényképével)

Puskás Öcsitől – a szombathelyi ködig [Beszámoló a Kispest–Haladás 6:4 (4:0) előkészületi mérkőzésről]. *Képes Sportlap*, 1948. február 3., 7. (R. Guttmann Béla, a Kispest edzője véleményéből: „*– Eltökélt szándékom, hogy rendesen viselkedő játékost faragok belőle* […] *Megnevelem az ő érdekében, mert csak így lehet belőle igazán nagy játékos. Szerencsére jó az alaptermészete, szívesen hajlik a jóra.*" [kiemelés az eredetiben!])

Puskás rovat 2. rész – Exkluzív interjú Buzánszky Jenővel (https://madridom.hu/blog/2013/08/27/puskas-rovat-2-resz-exkluziv-interju-buzanszky-jenovel/)

Puzsér Róbert: A játék és a nemzet. *Magyar Hang*, 2018. június 29 – július 5., 24.

Puzsér Róbert: Az elseftelt mítosz nyomában. *Magyar Hang*, 2018. július 6–12., 24. (R.: […] „1954-ben is járt a világbajnoki cím Németországnak, amihez akkor Puskás szabályos gólját kellett érvényteleníteni. Hogy mi lesz Magyarországgal? Törpenemzetnek nem jár jóvátétel.")

Pünkösti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, 2004, Európa Könyvkiadó. (R.: „Arról nem írtak a lapok, hogy az elvesztett vb-döntő után – aminek közvetítését 40 ezren a Népstadionban hallgatták végig – a szurkolók a Rádióig vonulva tüntettek, azzal vádolva a vezetést, hogy ötven Mercedesért eladta a meccset. [Ekkor jelentek meg az első állami Mercedesek Budapesten.] … A vereség után a határról a tatai edzőtáborba vitték [a csapatot]. Ott RM azt mondta: az imperialisták mesterkedése folytán kellett a dél-amerikaiakkal játszanunk, aztán újból a németekkel. Majd maguk között kibukott belőle, hogy »túlfeszítettük a sportdolgot«, túl sokan élnek a futballból. »Tekintettel arra, hogy sportolási rezsim van«, ha pénz kell a sportra, hozzanak többet a konyhára! […] A csapatban az történt, amit Puskás és Bozsik akart. Egy pár játékos tabu volt […] a szövetségi vezetők nem járhattak el velük szemben. A játékosok összeköttetésbe kerültek az alvilággal, az egyik élcsapatot Bécsben egy nepper várta, és a csapat előtt harsányan ordította, feljelenti Bozsikot, ha nem adja meg a háromszázezer forintját. [Később a legfőbb ügyész jelentette, Bozsik állandó ügynököt tart a csempészáruk eladására. 1955 végéig ez az illető 530 pár nejlonharisnyát, 1000 borotvapengét, 80 női nadrágot, 200 rúzst, 200 Marvin és Doxa karórát, 17 ezer óra-alkatrészt vett át tőle. Javaslat: függesszék fel Bozsik mentelmi jogát, vagy mondassák le a képviselőségről. Gerő, 1956: »megérdemelné, de most politikailag nem célszerű«."] *Uo.* 368–370.)

Rab László: Gyászoló ezrek Puskás Ferenc ravatalánál. *Népszabadság*, 2006. december 8., 5. (R.: „*Kovács K. Zsolt* élőben nem láthatta ugyan a híres balösszekötőt, de emlékszik arra […] Bármilyen meccset adtak a tévében […] az apám, aki szintén 27-es volt, örökké legyintgetett […] »ezek sose lesznek olyan jók, mint az Öcsi«. És sokszor elővette azt a régi újságot, amely a 6:3-ról tudósított.) Lásd még: [Munkatársunktól]: Hírességek sora érkezik a szombati budapesti gyászszertartásra. *Uo.*

Radnóti Sándor: Réz Pál és a „kultúrharc". *Magyar Narancs*, 2018. augusztus 16., 43–44.

Raffai Ferenc: Postacím: Bozsik-stadion, Puskás utca. Emlékhelyek. Bodnár György felajánlotta az elhunyt csillag relikviáit a leendő múzeum számára. *Vasárnap Reggel*, 2006. december 10., 4.

Raffai Ferenc: A világjáró magyar, Puskás Öcsi. Életút. Puskás Ferenc nem akart a semmiért bűnhődni, ezért inkább új otthont keresett magának. Madrid mellett a messzi Ausztráliában érezte magát a legjobban, hiszen Melbourne-ben az általa nagyon szeretett görögök vették körül. *Vasárnap Reggel*, 2006. december 10., 5.

Rainer M. János: „Helyezkedés" a csúcson. Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962. *Rubicon*, 2001/3., 36–42.

Rainer M. János: A „hatvanas évek" Magyarországon. *Rubicon*, 2004/8–9., 4–15. (Vö. Huszár Tibor: Kádár János az 1980-as években. *Múltunk*. Politikatörténeti folyóirat, 2003/1., 3–78.)

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896–1953*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet

Rainer M. János: Döntés a Kremlben, 1956. Megjelent: *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk.: Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János; bev.: Vjacseszlav Szereda; a kísérő tanulmányt Rainer M. János írta; ford.: Gál Éva; a dokumentumok feldolgozásában résztvett Vitalij Afianyi és Jelena Orehova. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 111–154.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999, 1956-os Intézet

Rainer M. János: *Kémeink az Oxford Streeten*. (*Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967*. In: Évkönyv IX. – 2001. Magyar történelem 1946-1989., Budapest, 2001, 1956-os intézet, 69–86.

Rainer M. János: A hálózati ember – töredékek egy portréhoz. „Kátai György". In: *Évkönyv XII. – 2004. Magyarország a jelenkorban*, Budapest, 2004, 1956-os Intézet, 53–76.

Rainer M. János (szerk): *Múlt századi hétköznapok – Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet

Rainer M. János: EX LIBRIS. Könyvkritika. [Moldova György: *Kádár János I–II*. Budapest, 2006, Urbis Könyvkiadó; Kornis Mihály: *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás*. Pozsony, 2006, Kalligram Kiadó; Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989*. Budapest, 2006, Corvina Kiadó], ÉS, 2007. április 20.

Rainer M. János: *Századosok*. Budapest, 2018, Osiris Kiadó–OSZK (Különösen: a 7. [Célkereszt: századosok az állambiztonság irataiban]; a 9. [„Kémek és szervezkedők"]; és 10. [Szembenállók] fejezetek, 150–161.; 186–208.; 209–237.)

Roger Gough: *Kádár János, jó elvtárs?* (Budapest, 2006, JLX Kiadó) című könyveinek ismertetése]. *ÉS*, 2007 április 20., 25.

Vö. Sárközi Mátyás: Kádár árulásai [a szerző Temetni jöttem Kádárt, nem dicsérni című előadásának rövidített változata]. *Képmás családmagazin*, 2007/augusztus, 32–33. (R.: „A politológusok, elemzők külföldön mindig úgy tartották, hogy az engedmények, a látszólagos szabadság nem Kádár jóindulatának, hanem Moszkva beleegyezésének köszönhetők, nem tartották világpolitikai szempontból jelentős személynek, csak Moszkva kiszolgálójának.")

Rainer M. János: Kádár János. A kultusz nélküli ember. *Rubicon*, 2007/9., 42–46. (R. a beharangozóból: [Kádárnak] „A nyilvános közbeszéd alatt húzódó szürke zónában felépülő képe az antihős toposzaiból épített és hangsúlyozottan hétköznapi embert ábrázolt, a korszak átlagemberének arctalanságát és történelemnélküliségét fejezte ki [...] A halott Kádár körül utólag kialakuló kultusz [...] bizonyos csoportok körében pedig már ma is létezik [...] és a magyar társadalom mai problémáira reflektál.") Vö. Vékony Zsolt: Egy többszörös áruló, aki a látszatra épített. Idővel akár még iskolai tananyag is lehet a Kádár Jánosról szóló dokumentumfilm. *Magyar Nemzet*, 2017. november 30., 13. (R.: „Kádár egy többszörös áruló, konfliktusokba ritkán bonyolódó alak volt, aki hol a pártját, hol a párttársait [köztük Nagy Imrét] és barátait [például keresztfia apját, Rajk Lászlót] mártotta be, vagy adta fel, csak hogy megússza a verést vagy épp a még szigorúbb büntetéseket. Ettől függetlenül ügyesen lavírozott, és amíg tudta, egyben tartotta diktatórikus rendszerét.")

Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei.* 1957–1989. Budapest, 2008, 1956-os Intézet; Vö. Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Antall József és az állambiztonság.* Budapest, 2016, VERITAS–Magyar Napló

Rákóczi István– Szlazsánszky Ferenc– Szobota Zoltán– Tihanyi Péter: *Puskás és kora* (http://www.hetek.hu/fokusz/200611/puskas_es_kora)

Reisner, Dino–Martinez, Daniel: *Pep Guardiola. Ilyen a csúcsfoci* [Ford. Esterházy Dóra]. Budapest, 2013, Jaffa Kiadó

Rejtő László: *Az aranycsapat és árnyai.* Budapest, 1966, Sport [Kiadó]

Rejtő László: *Kilenc klub krónikája.* Budapest, 1969, Sport Kiadó

Rejtő László–Lukács László–Szepesi György: *Felejthetetlen 90 perc. A magyar labdarúgó-válogatott túl az 500. mérkőzésen.* Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 1977, Sport Lap- és Könyvkiadó

Reszler András [Genf]: Polgárosodás vagy társadalomátalakítás. *Magyar Napló*, 1999/május, 34–36.; lásd még Tellér Gyula: Hogyan és miért. A magyar polgárság és az erősebb kutya problémája. *Magyar Nemzet*, 1998. november 14., 8. [R.: „Miért kellett a szocializmust egy, a szocializmus bevezetésére alkalmatlan, azt nem igénylő, sőt kimondottan ellenző társadalomra rákényszeríteni, s ezzel mérhetetlen szenvedést, anyagi és társadalmi veszteséget okozni? Miért kellett a formálódó magyar polgárságot [...], a működő polgári demokráciát, a polgári államot szétverni?"]) Bővebben: Laki Mihály–Szalai Júlia: *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországán.* Budapest, 2004, Osiris. Vö. Rácz András: *Polgárok és paraziták.* Budapest, 2005, Ratius Kiadó

Réső Gyula: Toldiékkal táncolt. Gyetvai László, a magyar futball nagy öregje. *Mai Nap*, 1999. január 16., 13. Vö. Sinkovics Gábor: Manci néninek szeretettel... Gyetvai László nyolcvanesztendős. *Nemzeti Sport*, 1998. december 15., 2.; Szöllősi György: Balszélső havi kétszáz fixszel. História. Zöld állócsillag a magyar futball galaxisából, avagy Gyetvai László idősebb Puskás Ferenccel is fröccsözött. *Nemzeti Sport*, 2001. június 23., 9.

Réső Gyula: Vagonélet és Puskás. *Mai Nap*, 1999. január 16., 13. (R.: [a felvidéki Zólyom városában 1918. december 11-én született Gyetvai László, a Ferencváros sokszoros válogatott balszélsője a húszas-harmincas évek fordulóján] „édesapjával többször mentek vidékre beszerezni az élelmet. Egyszer több boros flakonnal érkeztek a főváros határába, de akkoriban ez tilos volt. Az ellenőr Puskás Öcsi édesapja volt, aki megismerte a kis Gyetvait. »Láttalak focizni, ügyes srác vagy« – mondta neki, s félrenézett. A kannák mehettek."); Uő.: Zöld-fehér família. Még ma is rúgja. *Uo.* (R.: „közel a hetvenhez néha még a Fradi öregfiúkban is fellépett.")

Réti Anna: Pénteken 4-től 6-ig. Válaszol: Lakat Károly dr. *Népsport*, 1969. május 25., 5.

Réz Pál: *Bokáig pezsgőben (hangos memoár).* Budapest, 2016, Magvető Kiadó (Tények és tanúk)

Révah-Lévy, Anne–Szafran, Maurice: Le foot comme absurde mise à l'épreuve [A botrányba fulladt Franciaország–Algéria válogatott mérkőzésről]. *Le Figaro*, 2001. október 15., 17.

Révész Sándor: '56 – a bőrünkön. *Népszabadság*, 2006. december 19., 10. (A forradalom emlékezete és a Budapestről jelentjük... című, irodalomjegyzékünkben is szereplő, munkák ismertetése; egy mondat: „a sajtó szinte és lényegében csak Lengyelországban értette, mi történik nálunk.")

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Budapest, 1997, Sík Kiadó

Révész Sándor: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története* [Az előszót írta Litván György]. Budapest, 1999, '56[-os Intézet] – Sík Kiadó. (különösen: 207–209.)

Riba István: Nem gólra játszák. *HVG*, 2017, június 15., 12–13. (Kiem. mondat: *„A magyar focikválogatottnak az amatőr andorrai csapattól elszenvedett csúfos veresége ismét aktuálissá tette Végh Antal örök érvényű kérdését: miért beteg a magyar futball?"*)

Riersch Tamás: A focicipőt étteremre cserélte [Interjú Noskó Ernővel, „Híres Zuglóiak" rovat]. *Zugló iLapok*, 2005. március 22., 5. (R.: „A Korong utca–Amerikai út sarkán található Csalogató éttermet 25 éven keresztül vezettem [...] az üzletet az unokaöcsém viszi tovább."). Vö. Sinkovics Gábor: Noskó Ernő Lélekben még mindig futballista. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, 2018. július 21., VI. (R. [a '68-as mexikói olimpia megnyeréséenek körülményeiről]: „rosszul indult minden. Varga Zoli lelépett a csapattól, disszidált, otthagyott minket jókora fejetlenséget okozva."); Gyulai László: Arany lett a cselés-botlás vége. Noskó Ernő ma már nem cserélné el az olimpiai győzelmet a világbajnoki részvételért. *Magyar Idők*. 2018. október 13., 19. Lásd még Pagurka Anna: Zuglói utcanevek nyomában: Korong. *Zuglói Lapok*, 2007. november 13., 9. (R.: „Szláv [vend] eredetű szó, kör alakú helyet, térséget, tárgyat jelent [...] 1933 és 36 között a Korong u. 6-os számú ház kertre néző manzárdlakásában lakott József Attila.")

(riersch [Tamás]): Puskás Ferenc emlékére. Huszonnégy órás búcsúfoci a Kaffkában. *Zuglói Lapok*, 2007. január 23., 15.

Rigó Balázs: *Egészpályás letámadás. Kommunista hatalomátvétel a magyar sportban (1945–1948)* (kézirat, 100 old.) Kötetben: *„Tudják már a kisgyerekek is". Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről.* Szerk. Máthé Áron. Budapest, 2017, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 101–222.

Rimington, Stella: *Nyílt titok. A brit kémelhárítás volt főigazgatójának emlékiratai.* Budapest, 2004, Geopen Kiadó. (Vö. R. Hahn Veronika: A kémelhárító-főnöknő. Beszélgetés Stella Rimingtonnal, akinek könyve nemrégiben magyarul is megjelent. *Népszabadság* [Hétvége], 2004. december 11., 8–9.)

Riskó Géza: Zoli. *Népszava*, 1991. október 5., 14. (R.: „Noha a világ egyik legnagyobb tehetsége volt, mégsem vitte sokra, mert hiszékeny volt, mert segített annak, akinek tudott, s ez a pénz világában megbocsáthatatlan. Becsapták. Rögtön meglátták benne a nemes ellenfelet, felfigyeltek rá, letiporták. Nem volt nehéz, hiszen érzékeny lelkületű ember. Azért haladt előre a legjobbak között is, de mégsem az lett, aki lehetett volna [...] A gerince [viszont] mindmáig egyenes maradt.") Vö. Varga László: Nyílt levél dr. Laczkó Mihálynak. Mi szól Varga Zoltán mellett? *Sport plusz*, 1991. október 26. (R.: „Puskás Ferenc. Már a neve is bizsergető. Legendás játékos volt és nagy stratéga [Panathinaikosz, BEK-döntő], és mégis... Neki (a szövetségi kapitányi) posztot húsz éve kellett volna felajánlani (...) Nagy tudására és tekintélyére ma is szükség lenne. Hívják haza szaktanácsadónak, vagy technikai igazgatónak, ám hosszú távon csapatot építeni egy fiatalabb, aktívabb szakember [Varga Zoltán] feladata kell legyen.")

Riskó Géza: Varga Zoltán ünnepei és tervei. A mester már tisztán lát. *Mai Nap*, 1997. január 2., 21.

R. Kiss Veronika: Válogatott irodalom: az íróknak örök szerelem a foci. Drámák és jelképek is előfordulnak a kortárs szerzők labdarúgással kapcsolatos élményeit bemutató videókon. *Magyar Nemzet*, 2017. november 16., 12.

Róbert László: A béke sziklájánál. *Népszabadság*, 2006. december 18., 12. (R.: „Még a kocsmából is, ahol – Isten bocsá' – a megrögzött fradista egy honvédos fickóval együtt siratja el Öcsit...")

Rojo, Luis Fernand: „Átlagember vagyok" [a spanyol újságíró a *Marca* nevű sportlapban megjelent Lionel Messivel készített interjúja magyar változata]. *Nemzeti Sport*, 2017. november 25., 3. Kontrasztként vö. Tóth Ádám: „Nincs nálam sokoldalúbb játékos, én vagyok minden idők legjobbja", Di Stéfano méltó utóda. *Nemzeti Sport*, 2017. december 9., 1. és 8.; továbbá: „Nincs nálam komplexebb futballista, úgy gondolom, én vagyok a valaha élt legjobb, a jó és a rossz pillanatokban is." (Cristiano Ronaldo, miután ötödszörre kapta meg az aranylabdát.) *Magyar Nemzet*, 2017. december 9., 16. (Hallott erről?) Lásd még: Szilágyi László: Cristiano Ronaldo döntött. A Real Madrid megvédte klubvilágbajnoki címét. *Magyar Idők*, 2017. december 18., 19. (R.: „[Cristiano Ronaldo] érdekes ötlettel jelentkezett: a december 23-i El Clásico előtt kifejezetten annak örülne, ha a Barcelona játékosai díszsorfalat állnának a mérkőzés előtt...") Lásd még: Puzsér Róbert: Ördög hozott Ronaldo! [Elmélkedés a CR7 'áruvédjegy'-ről] *Magyar Hang. A túlélő Magazin*, 1. évf. 14. szám, 2018. augusztus 17–23. (R.: [A Juventus] „a pályán már nem tud erősödni, így nincs más választása mint a posztmodern térben megelőzni riválisait és világmárkává válni – amilyen a Real Madrid, a McDonald's vagy a Coca-Cola. Ennek megfelelően a Juventus Cristiano Ronaldo személyében nem egy világklasszis csatárt igazolt, hanem ázsiai tévénézők tömegeit, amerikai mezeladásokat és globális bulvárpletykákat.")

Rokob Péter–Zombori Sándor: *A Törő!* Budapest, 1995, Pressios Sajtóügynökség

Rolshoven, Johanna (Svájc): *Fußball als Spiegel der Gesellschaft* (A labdarúgás mint a társadalom tükörképe). [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenschaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én elhangzott előadás]

Roman, Petre: *Le devoir de liberté.* Paris, 1992, Payot, 1 vol. (195 p.)

Roman, Valter jelentése a Rákosi Mátyással történt beszélgetéséről, Budapest, 1954. október 10. In: *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1948–1955).* Válogatta, sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülöp Mihály és Vincze Gábor. Debrecen, 2007, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 310–315. (ld. még 45–48.)

Romhányi Tamás: „Mentségem, hogy igazam volt". Mesteremberek – a futsaledző. *Magyar Idők*, *Lugas*, 2018. szeptember 15., 12. (R: „Serdülőként kerültem be a felnőttcsapatba, meg akartam mutatni, hogy méltó vagyok a bizalomra. Azután futóedzés közben valaki hátulról összeakasztotta a lábamat, hogy arcommal felszántottam a pályát. Egy hang a hátam mögött azt mondta, állítsd le magad, mielőtt baj lesz, a többiek hangosan röhögtek. Edzés végén az egyik nagy öreg odaállt elém, és az arcomba sziszegte: ne merj még egyszer nálunk gyorsabban futni! Megkeseredett a szám íze, heteken át nem találtam a helyem a pályán. Viszont edzőként mindig közbelépek, ha azt látom, hogy a csapat utazik valakire. Felismerem a jeleket, voltam én is kiközösített." [Tóth Imre Keve, a Máltai SE 53 éves szakvezetőjének monológja.]

Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 1999, Osiris Kiadó

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás. Prohászka Imre fotóival.* Budapest, 2003, Rubicon-könyvek [Rubicon-Ház Bt.] (Vö. Hovanyecz László: Az átmenet évei Romsics Ignác történész beszél a rendszerváltásról írt könyvéről. *Népszabadság*, 2003. október 24., 9.; Gyáni Gábor: Volt egyszer egy rendszerváltás. *Magyar Tudomány*, 2004/12., 1437–1441.; Kő András: Kétszólamú kórus Romsics Ignác a rendszerváltásról. *Magyar Nemzet*, 2004. december 12., 13.)

Romsics Ignác: Magyarország(ok) a két világháború között. 2000, 2005/október, 12–39. Lásd még ehhez: Gyáni Gábor: A középosztály története a Horthy-korban. *Századok*, 1997/6., 1265–1304.; Kövér György: Középrend vagy középosztályok? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. *Századok*, 2003/5., 1118–1168.

Romsics Ignác: Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 2007/10., 3–32.) [Romsics Ignác:] „Nem képzeltem magam bírónak". Romsics Ignác történésszel Szále László készített interjút. *ÉS*, 2018. január 5. 7.

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, 2011, Osiris Kiadó

Romsics Ignác: *Magyarország története.* Budapest, 2017, Kossuth Kiadó

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947.* Budapest, 2018, Helikon

Rorbacher István: *Gáz van, fiúk!.* Budapest, 2018. (Vö. Csillag Péter: Nagyon Gáz Klubtörténelem – Sujtás utcai évtizedek titkos edzőmeccsel, kisterenyei meneküléssel [Szemelvények a Gázművek MTE történetéből]. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. szeptember 24., IV.)

Rostás Szabolcs (Kolozsvár): Végső búcsú Sütő Andrástól. Örök nyugalomra helyezték az erdélyi magyar kultúra és közélet kimagasló alakját. *Magyar Nemzet*, 2006. október 9., 15.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Rónay Tamás: Mennyei futballpályán [Puskás búcsúztató]. *Népszava*, 2006. november 18., 7. Róth Ferenc: Hat gól, amely megrengette a birodalmat. Stanley Rous, a szövetség főtitkára bőrtáskából akarta kifizetni a magyar válogatott vendégszereplését [Szepesi György reminiszcenciái az „évszázad mérkőzéséről"]. *Magyar Nemzet*, 2003. november 25., 19. (Vö. Kő András: A Wembley emlékmorzsái. *Uo.*)

Rónay László: Sírbeszéd a Fradi koporsója fölött. *Népszava* [Szép Szó. A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2005. augusztus 13., 2.

Rózsa András: Ezüstös Fradi-év [Az FTC 1970/71-es teljesítményének értékelése]. *Labdarúgás*, 1971/7., 3–4.

Rózsa András: Válogatottak arcképcsarnoka – Vépi Péter Ferencváros. *Labdarúgás*, 1972/6., 8. (fénykép a 9. oldalon!)

Rózsa András: Holland korszak Futbóliában. Lelkes sorok az Ajaxról két BEK-döntő ürügyén. *Népsport Évkönyv*, 1973/1974 [szerk. Szabó Béla]. Budapest, 1974, Szikra Lapnyomda, 118–121. Vö. Dénes Tamás: Cruyff forradalmától a szexi futballig. Hollandia. Egy igazi futballnemzet tündöklése a hatvanas évek elejétől a társadalmi változásokon keresztül. *Vasárnap Reggel*, 2007. október 28., 13.

Rózsa András: *Fociológia*. Budapest, 1981, Sport

Rózsaligeti László: *A nagy Honvéd. Az elfogott piros ulti*. Nagykanizsa, 2013, Alma Mater Zala Bt. (182.)

Rózsaligeti László: *Az Aranycsapat örökösei. A Kádár-korszak válogatottja, a Vasas és a Ferencváros*. (Dr. Fenyvesi Máté, Raduly József és Szász Zoltán előszavával.) Nagykanizsa, 2013, Alma Mater Zala Bt.

RR: Mágneskapus. Barcelona szemefénye. [Plattkó Ferenc portréja] *A Magyar Hírlap hétvégi melléklete*, 2018. január 13., I–IV.] (Kiem. mondat: *„Plattkó olyan választ adott, amelyet a felekezeti türelmesség megnyilvánulásának nemigen lehet tekinteni."*)

RR: Zöld sasok Rómában. Voltak, láttak, győztek. *A Magyar Hírlap hétvégi melléklete*, 2017. október 21. I–III. [Az 1937. október 24-i Lazio–FTC (4 :5) mérkőzésről] (Kiem. mondat: „Ebben a gyönyörű, de félelmetesen izgalmas harcban Sárosi volt a hadvezér, de hős volt a csapat minden tagja.")

R. T.: Beszélgetés Karába Jánossal, a Ferencváros legendás szélsőjével (http://www.ftcbk.eu/beszelgetes-karaba-janossal-a-ferencvaros-legendas-szelsojevel). Vö. Koós Levente: „JUSSON BE KAPCSOLATÁN KERESZTÜL A B-KÖZÉPBE." (http://besugnak.blog.hu/2018/05/11/albert_florianek_eletveszelyben)

Sajnálkozással semmire sem megyünk. Súlyos kérdések várnak válaszra. Sós Károly: Még sohasem ért ekkora csalódás. Hazaérkezett a válogatott labdarúgócsapat. *Népsport*, 1969. december 5., 1. és 3. (R.: Vélemények: Geoffrey Green, a *Times* főmunkatársa: „Amikor a 61. percben Kocsis [Lajos] és Puskás [Lajos] futott a pályára, már késő volt. Még nagy nevű elődeik sem tudták volna ilyen helyzetben megmenteni a magyarok süllyedő hajóját" *Uo.* 3.) Vö. Sándor Mihály: Valahol mindig utat tévesztünk. Sokan 1969 decemberétől számítják a futball hazai hanyatlását. *Focivilág. Nemzetközi labdarúgó-magazin*, 2004. szeptember 29., 29. (R.: „A szakemberek zöme 1969 decemberétől számítja a futball hazai hanyatlását, én [...] inkább Prágától [a 3:3-ra végződött augusztus 29-i meccstől] eredeztetem a recessziót. Igaz, apámék 1954-től, nagyapámék meg 1938-tól...")

Sajó László: *A futball ábécéje és más történetek*. Burger Barna fotóival. Budapest, 2014, Osiris

Sajó László: Öt és feles. Csak a Kispest. Puskás Ferenc emlékének, *Magyar Narancs*, 2007. február 15., 46–47.

Sajó László: Öt és feles. S mint svarc [A hamis igazolással játszás historikuma], *Magyar Narancs*, 2018. április 12., (Mottó: Ha svarc, hát legyen svarc!)

Sajó László: *Volt időnk – Apám könyve*. Budapest, 2019, L'Harmattan Kiadó

Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944* [Ford.: Romsics Gergely]. Budapest, 2001, Helikon Kiadó. Lásd még: Bencsik Gábor: Horthy Miklós. A kormányzó és kora. Budapest, 2001, Magyar Mercurius Kiadó. Vö. Sipos Péter: Horthy Miklós negyedszázada. *Népszabadság*, 2007. február 9., 6. (R.: „tudott az emberekkel bánni, joviális modorával és patriarchális viselkedésével mindenkivel szót értett. Férfias megjelenésével, energikus fellépésével és charme-jával ragaszkodást és lojalitást ébresztett, tekintélyt keltett."); bővebben uő.: *Horthytól Rákosiig. Írások Magyarország 20. századi történetéből*. Budapest, 2017, Napvilág Kiadó

Salga László: Dilettánsok. *Népszava*, 2017. október 14., 10. (R.: „a jobb bajnokságok csapataiban játszó labdarúgók mintha elfelejtenék a játékot, ha a magyar válogatottba kerülnek. Storck kapitánynál nagyobb melléfogása régen volt a szakvezetésnek [...] szükség volna felkészült szakemberekre az MLSZ-ben is, de ott fogalmuk sincs a labdarúgásról, mert ha volna, Storck már rég nem lenne kapitány. De vakok között félszemű a király.")

Saroveczky Gyula: *A Stadion-sztori 1953–1988. Szemelvények a Népstadion és intézményei harmincöt éves krónikájából*. Budapest, é.n.

Sarusi Kiss Béla–Szegedi Péter: „Zsidómentesen, újjászületve...". Őrségváltás a magyar labdarúgásban, 1939–1944. *Múlt és Jövő*, 2004/3. 77–96.

Sasfi Csaba–Szegedi Péter: A Testnevelési Főiskola hallgatói, 1925–1948. *Korall*, 2012/50., 107–137.

Sáfár Gyula: A 100 éves Békéscsabai Előre múltjának főbb társadalomtörténeti mozzanatai. *Bárka*, 2012/5. (http://www.barkaonline.hu/kritika/3033-az-elre-multja)

Sándor Csilla: Puskás Ferenc 1927–2006 [Nekrológ]. *Demokrata*, 2006. november 23., 7–8.

Sándor Csilla–G. Kurucz Péter: Jobb kormány, jobb foci. Hogyan tört Portugália és Görögország Európa élvonalába? *Demokrata*, 2004. július 8., 17–22. Vö. Deák Zsigmond: Feneketlen mélység. Javában zajlik a magyar futball konvergenciaprogramja. *Magyar Nemzet*, 2007. június 8., 7. (R. a kiemelt mondatból: *„A magyar futball tragédiája abban áll, egyrészt valaha túl magasan állt a csillaga ahhoz, hogy a mostani mélyponton ne tűnjön sorstragédiának, másrészt olyan kurzus vezeti, amelynek nincsen semmilyen, de főképpen szakmai és erkölcsi alapja a rendbe hozásához."*). Vö Munkatársunktól: Blamázs a hatodikon. Magyarország válogatottja közvetlenül Pakisztán csapata után a törpe rivális Moldova kiütési listáján. *Népszabadság*, 2007. november 19., 26.; (MTI): Lothar Matthäus: mindenki azonnal mondjon le! *Magyar Hírlap*, 2007. november 24., 32. (R. a 2004. február 18. és 2005. december 18. között a magyar szövetségi kapitányi tisztséget betöltő német szakember nyilatkozatából: „A magyar válogatott hatodik lett az egyik leggyengébb selejtezőcsoportban: soha nem szerepelt ilyen rosszul. Ez olyan katasztrófa, amely után mindenkinek, akinek köze volt hozzá, azonnal távoznia kell."). Lásd még: Murányi András: Öt előttük, köd utánuk. *Népszabadság*, 2007. november 20., 3.; Hegyi Iván: S még kimondjuk: éljen, éljen!! *Népszabadság*, 2007. november 23., 26. (R.: „a jelen borzalmára jellemző: a csoport első három helyezettjével szemben egyetlen pontot sem sikerült szerezni [...] Ha hajdanán valaki azt mondja, eljön még az idő, amikor a válogatott csupán hatodik lesz selejtezőcsoportjában, hallgatósága alighanem úgy válaszol: megnyugszik a beteg... S most itt állunk az őrület határán.")

Sándor Károly ajándéka. *Nemzeti Sport*, 2007. november 21., 7. (R.: „A Délmagyarország sportrovatának tagjai száz helyi futballszimpatizánst arra kértek, hogy válasszák meg az elmúlt száznyolc év legjobb szegedi labdarúgóját. A kezdeményezés izgalmas versennyé alakult, amelynek végén Sándor Károly, a Móravárosi Kinizsi neveltje, az MTK korábbi világklasszis jobbszélsője végzett az első helyen [...] Csikar mellett szólt 75-szörös válogatottsága, továbbá címeres mezben lőtt huszonhét gólja, miként a kék-fehér szerelésben 379 mérkőzésen elért 182 találata [...] Mögötte [...] Kocsis Lajos végzett a második helyen, míg a képzeletbeli bronzérem a 2005 decemberében elhunyt Baróti Lajosnak jutott.") Vö. B. R.: Nincs annyi pénz, amennyiért elhagynám hazámat! Sándor „Csikar": hetvenöt mérkőzés a válogatottban, három bajnoki cím és KEK-döntő az MTK-ban. Kikosarazta a Real Madridot is! *Panoráma*, 2006/január-február, 46–47.

Sándor Mihály: Kései Csepel-sirató. A klub 1997-ig több vagy kevesebb sikerrel megküzdött a fojtogató szükséggel. *Focivilág. Nemzetközi labdarúgó-magazin*, 2004. március 3., 30. (R.: „a II. világháború forgatagában Weiss Manfréd FC néven [!] kétszer is bajnoki aranyat szerzett [1942, 1943], majd 1948-ban és 1959-ben is felállhatott a dobogó legmagasabb fokára [...] Tóth II. József a legendás magyar–angolon [1954. május 23-án a Népstadionban, 7–1 lett ide] megzörgette Merrick kapuját, majd a nyári labdarúgó-világbajnokságon a németek portását is felavatta. Sajnos, nem a berni döntőben, hanem a csoportmeccsen, a 8–3-ra megnyert 90 perc folyamán. Zseniális futballista volt, talán őt nevezhetném a csepeli mezt valaha magára öltött játékosok legjobbikának.") Vö. Mike Gyula: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1943/4., 182–208.

Sándor Mihály: Kései (kupa)sirató. Volt egy kontinentális torna, amely mára elfelejtetett [Az Aranycsapat által 1953. május 17-én Rómában elhódított Európa-kupa (Svehla-kupa, utóbb Nemzetek Európa-kupája) historikuma]. *Focivilág. Nemzetközi labdarúgó-magazin*, 2003. április 23., 29. (R.: „a magyar válogatott [a Svehla-kupa] nyolc selejtezőjén 27 alkalommal zörgette meg ellenfele hálóját [...] Puskás Ferenc tízszer köszönt be a riválisoknak, ami nyolc mérkőzésen imponáló mutató! Nem véletlenül tartják a kispesti fenomént minden idők legjobb támadójának.")

Sándor Mihály: *Vasutasból aranybányász – Beszélgetések Buzánszky Jenővel*. [Debrecen], 2007, Campus Kiadó (32–33., 37–38., 39–40., 87., 116–119., 140., 169., 175–176., 179., 181., 195., 200–202., 208., 211., 215–217., 224., 252–253., 268., 327., 337.)

Sárközi Tamás: Operáljuk meg a magyar labdarúgást. *Népszava* [Szép Szó. A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2005. október 8., 1–2.; Kudarcok évről évre, *uo.*, 3.; Botrányos történetek, szokványos sztorik; Az amatőr státus, *uo.* 4., Zöld-fehér lelátó; Önkormányzati pénzek nélkül nem lenne labdarúgás, *uo.*, 5. Vö. Frenkl Róbert: Merre, hová magyar labdarúgás?! *Sport plusz*, 2007. december 8., 29.

Sárközi Tamás: Vége. *Népszabadság*, 2007. április 20., 13. (R.: „Az Eb-pályázatot az MLSZ nem használta fel a gyökeres megújulásra, ellenkezőleg, minden szennyet el lehetett dugni azzal az érveléssel, hogy bármely »botrány« veszélyeztetheti az Eb-pályázat sikerét. Pályázatunk igazi gyengéje maga a magyar labdarúgás, amely mintegy harminc éve egyre rosszabb állapotba kerül, amelynek sportszakmai, gazdasági, vezetési, szervezési és erkölcsi válsága egyre mélyül, eredményei egyre rosszabbak.") Vö. Burkovits Ferenc: Kisteleki: hetven százalék. *Magyar Hírlap*, 2007. április 17., 22. (R.: [B. F. kérdése:] „– Hány százalék esélyt adna most a magyar–horvát pályázat győzelmének? [Kisteleki István, MLSZ elnök válasza] – Hetvenet.")

Sárosi György: *Rongylabdával kezdtem*. Cleveland, 1989, Classic Print. Vö. Hámori Tibor: Emlékezés az ASTORIÁBAN. Rongylabdával kezdte. Nyolcat rúgott a máltaiaknak, hetet a csehszlovákoknak. Sárosi Gyurka könyvet ír az életéről. *Népsport*, 1984. szeptember 5., 3.; Pogány J.-G.: Meghalt Sárosi „Gyurka". *Bécsi Napló*, 1993/VII-VIII. (R.: „az akkori nem éppen sportbarát környezetben megmutatta, hogy a labdarúgás nem csupán »proli időtöltés«, hanem jogvégzett »úriemberek« is nyugodt lelkiismerettel rúghatnak a labdába anélkül, hogy emiatt társadalmi helyzetük megrendülne.") Lásd még: (y-s-): Önsorsrontó századvég. A „Gyurka doktor". *Új Ember*, 1993. július 11., 6. (R.: „Több volt, mint jó futballista. Zseni, a játék igazi művésze. Költészetté formálta a labdarúgást.")

Schedel Andor: A cél nem szentesítheti az eszközt. *Magyar Hírlap*, 2001. június 9., 6. Vö. Kövesdi Péter: Titkok mérgezik a lelkeket [Interjú Gárdos Péterrel *Hét mocskos nap* című regénye megjelenése kapcsán]. *Vasárnapi Hírek*, 2018. november 3., 19. (Kiem. mondat: *„Többnyire így működik a magyar társadalom. Generációkon keresztül jelentjük fel, tesszük tönkre egymást."*; R.: „Anyám és apám 50 éven át nem beszélt semmiről, ami 1945 előtt történt, sőt én sokáig azt sem tudtam, hogy zsidó vagyok. Felnőttkorban szembesültem ezzel igazán.")

Schwartz Sándor: Zsidó vagyok, magyar zsidó. *Magyar Hírlap*, 2001. augusztus 25., 8. (Vö. Varga Attila: Aki játszott a halálválogatottban. *Magyar Nemzet*, 1997. január 6., 7.) Lásd még erről Nicolas Roth: *Tizenhat évesen Auschwitzban. Egy debreceni zsidó visszaemlékezései* [Ford. Pelle János]. Debrecen, 2015, Debreceni Zsidó Hitközség–Merkava Kiadó

Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány* [ford.: Pásztor Péter]. Budapest, 2005, Helikon Kiadó. Vö. Habermas, Jürgen: *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék* [Ford. Ruzsacz István]. Budapest, 2007, L'Harmattan–Zsigmond király Főiskola. (Vö. Almási Miklós: Mi van a nemzet után? *Mozgó Világ*, 2007/10., 112–114.)

Sebes Erzsébet: Tovább él velünk [Puskás-nekrológ]. *Blikk*, 2006. november 18., 3. (R.: „Örök életében vitte magával a fájdalmat, éppen úgy, mint az apám, hogy a berni vesztett döntő miatt őt is okolták. A miértre, mi történtre a választ egyikük sem tudta.")

Sebes Gusztáv: *A magyar labdarúgás*. [Első könyv; Második könyv] Budapest, 1955, Sport Lap- és Könyvkiadó (125–126., 128., 364–365., 407., 409.)

Sebes Gusztáv: *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei*. Budapest, 1981, Gondolat (*130–131., 195., 313.*) (R.: „Czibor durván nekitámadt Tichynek [...] Hasonló botránya volt utolsó damaszkuszi estének is, ahol a magyar nagykövetség fogadásának a végén minősíthetetlenül viselkedett [...] elhatároztam, hogy végleg kizárom a keretből [...] zabolátlanságával, durvaságával tűrhetetlenné vált a közösségben." *Uo.* 313.)

S. F. L.: Hírnevünket öregbítik. *Magyar Hírlap*, 1992. december 11., 5. (R.: „a Magyarság Hírnevéért Díjat [...] márványlapba ágyazott harangot [...] Horn Gyula adta át a Parlament Kupola-

termében [...] az egykori magyar labdarúgó Aranycsapat tagjainak: Buzánszky Jenőnek, Grosics Gyulának, Hidegkuti Nándornak és Puskás Ferencnek.")

Siba Antal: Történelmi meccsek. *ÉS*, 2019. augusztus 23., 24. (R.: „a magyar klubok akadémiáinak színvonala alighanem elmarad attól, hogy saját nevelésű játékosokat legyen képes a nemzetközi futballpiacon értékesíteni.")

Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956*. Budapest, 2006, Gondolat

Simándi Irén: *Nemzetközi sajtószemle a Szabad Európa Rádióban 1956. okt. 22. – nov. 10.* Budapest, 2006, Gondolat

Simon Zoltán: *Tehetség és érvényesülés [a futballban]*. (kézirat, 2007, 1–5.)

Sinkovics Gábor: Albert: Csak előre nézzünk! Születésnap. A mind a mai napig futballozó hatvanesztendős Császárt az unokája tanította meg újra élni, *Nemzeti Sport*, 2001. szeptember 15. 3. (fényképes összeállítás az 5. lapon.)

Sinkovics Gábor: Varga Zoltán, aki még ma sem tört be. A korábbi zseni, az öntörvényű edző megdöbbentő vallomása futballról, barátságról és az ismeretlen besúgóról. *Nemzeti Sport*, 2004. július 10., 10–11. (R.: „Akik látták futballozni annak idején a Népstadionban mint a Ferencváros jobbösszekötőjét, úgy beszélnek róla a mai napig, hogy tudott annyit ebből a csodálatos játékból, amit futballnak hívnak, mint Puskás Ferenc vagy éppen a csapattárs, Albert Flórián. Világklasszisnak titulálták – és aligha véletlenül.")

Sinkovics Gábor: A leghosszabb nap [Búcsú Puskás Ferenctől]. *Nemzeti Sport*, 2006. december 9., 2.

Sinkovics Gábor: Az elveszett ország. Varga Zoltán interjú. Örömmel vállalná a szövetségi kapitányi posztot, és újra kritikus véleményt mond a magyar futballról. Vasárnapi vendégünk szerint három ember irányítja labdarúgásunkat, és a maffia beleszól az összeállításba. *Nemzeti Sport*, 2010. január 3., 8. (R.: „Szerintem Varga Zoltán alkalmas lenne erre a feladatra [a szövetségi kapitányi posztra]. Olyan ember vagyok, aki egyetlen érdekcsoportnak sem tagja, akit nem vettek meg, nem irányítanak a háttérből, s aki valóban csak a szakmára koncentrálna.")

Sinkovics Gábor: Novák Dezső özvegyének drámai vallomása: 30 óra egy életért. (http://www.nemzetisport.hu/labdarugo_nb_i/novak-dezso-ozvegyenek-dramai-vallomasa-30-ora-egy-eletert-2398429

Sinkovics Gábor: Mindig van lejjebb. Interjú Détári Lajossal. *Nemzeti Sport*, 2017. november 9., 4.

Sinkovics Gábor: Odakerült a hetes mellé a nulla is [Interjú a 70 éves Fazekas Lászlóval] *Nemzeti Sport*, 2017. október 14. (Hosszabbítás) II. (R.: „Állítom, a mexikói VB-re azért nem jutottunk ki, mert Sós Károly elcserélte magát Prágában. Tisztán emlékszem arra a pillanatra, amikor 3:1-re vezettünk a csehszlovák fővárosban, én lőttem a harmadikat, a labda éppen a magyar kispad előtt ment ki az oldalvonalon kívülre, ugrottam utána, és azt hallottam, hogy Sós odakiabál: »Tarts ki, Laci, Még egy kicsit tarts ki!« Nem értettem, miért mondja, remek formában, jó erőben voltam, mégis lecserélt. De már a félidőben is variált, a jól játszó Mészöly Kálmánt elküldte zuhanyozni, mire odament hozzá Göröcs Titi, és azt mondta neki: »Mester, ne cserélje le a Mészölyt, kiválóan fejel, szükség van rá...« Így aztán Sós visszahívta a tus alól Kálmánt, később mégis lecserélte őt is. Ha akkor nyerünk Prágában, és nem egyenlítenek három egyről a csehek, nincs Marseille, nincs futballválság, és nem kezdik el kongatni a vészharangot. Mert abban biztos vagyok, hogy Mexikóba roppant erős magyar válogatott utazhatott volna.") Vö. Malonyai Péter: **Előre hozott Marseille** 1969 – Sós Károly felrúgta saját elveit, de sokra nem ment vele. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. január 21. (A beharangozó: *Egy esztendővel hivatalba lépése után Sós Károly szövetségi kapitány is a tóidra szavazott – alapozás helyett. A futballválogatott négy döntetlen mellett csupán egyszer nyert, de legalább nem kapott ki. Három hét alatt kilenc edzés fért bele a programba.*) (A cikk zárómondata: „A magyar futball már februárban megérkezett Marseille-be.") Ld. még: Thury Gábor: **Vereséggel felérő iksz** 1969 – Sós Károly kétszer is rosszul cserélt Prágában. *Népsport. A Nemzeti Sport retromelléklete*, 2019. szeptember 9., I. (R.: a *Népsport* másnapi értékeléséből: *„Átérezzük a szövetségi kapitány felelősségét – kívülről és főleg másnak, könnyű okosnak lenni –, ezért csak megjegyezzük: Fazekast talán nem kellett volna leváltania."*)

Sinkovics Gábor: Mucha Józsi a falon. *Nemzeti Sport*, 2017. december 19., 2.

Sinkovics Gábor: Nem csak a húszéveseké a világ! Megható pillanatok, szívhez szóló köszöntők, SOK-SOK AJÁNDÉK – Jakab János szenvedélyes szervezésében újra együtt ünnepeltek a legendák [Göröcs János, Rákosi Gyula, Zámbó Sándor, Dunai Antal, Szőke István, Oláh Ferenc, Veréb György, Ladinszky Attila fotóival]. *Nemzeti Sport*, 2017. december 14., 1. és 5.

Sinkovics Gábor: Gyógyító erejű mez. A Ferencváros egykori világválogatottja súlyos műtéten van túl, és már az otthonában lábadozik. Háttér-interjú Szűcs Lajossal. *Nemzeti Sport*, 2018. március 23., 8.

Sinkovics Gábor: Irapuatói kísértetek. Futballmúlt Interjú Péter Zoltánnal. *Nemzeti Sport*, 2018. március 26., 5. (R.: „Kimentünk Mexikóba, ahol délben, a forróságban tréningeztünk. Sohasem felejtem el, Rácz László, a szovjetek játékosa mondta később, hogy röhögtek rajtunk emiatt. Na de ez már történelem.")

Sinkovics Gábor: Aranykezű balszélső [Tóth Kálmán hajdani válogatott balszélső, a győri MÁV DAC, a Bp. Honvéd és a Tatabánya korábbi csatára, jelenleg az Újpest masszőre portréja]. *Nemzeti Sport*. Hosszabbítás, 2018. március 31., VI. (R. egy 1967 szeptemberi FTC–Honvéd 7:1-es mérkőzésről, amelyen az egyetlen Honvéd-gólt Tóth Kálmán jegyezte: „Varga Zoli, a zöld-fehérek csillaga élete egyik legjobb játékát nyújtotta [...] Ha néző lettem volna, élvezem Varga Zoli és Albert Flóri produkcióját. Albert egyébként hiába futballozott feltartóztathatatlanul, képtelen volt a kapunkba találni [...] Végül ő lőtte a büntetőt, megszerezve a hetedik gólt.")

Sinkovics Gábor: A hajógyári melós [Interjú a 73 éves Juhász Istvánnal]. *Nemzeti Sport*, Hosszabbítás, (fókusz) 2018. szeptember 1., VI. (R. a beharangozóból: „Juhász István a magyar futballtörténelem vitán felül legjobb zongoracipelője.")

Sinkovics Gábor: Felfoghatatlan. *Nemzeti Sport*, 2018. szeptember 21., 2. (R.: „A magyar futballválogatott 1993. június 16-án Reykjavikban [...] 2–0-ás vereséget szenvedett [...] az izlandi csapattól. A mieink kispadján Puskás Ferenc ült [...] azt mondta [játékosairól] a meccs előtt [...]: »Nem azért vannak itt, mert ők a világ legjobbjai, hanem azért, mert nincs más...« [...] Az akkor még megdöbbentőnek tetsző vereség után Puskás Ferenc elköszönt a négy meccsre szóló szövetségi kapitányi poszttól, és szomorúan megjegyezte: »Ennyire tellett, ugyanis a magyar foci jelenlegi helyzete nem alkalmas világverő csapat összeállítására«.")

(sinkovics): *Tichy Lajos*. Kutas István megfenyegette a Honvédsztárt. *Nemzeti Sporthistória*, 1991. július 15., 11.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Sipos József: Nagy Imre Gondolatok és emlékezések című kézirata a Nastase-dossziéban. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források*. IV. Összeállította: Sipos József; Szerk.: Sipos Levente. Budapest, 2006, Nagy Imre Alapítvány, 333–355. (R. a „Melléklet"-ből: „Kádár sohasem harcolt őszintén, komolyan és elvi alapokon Rákosi ellen, sem velem együtt, sem nélkülem, de mással sem. Ezt lehetetlenné tette mindenekelőtt Kádár múltbeli politikai tevékenysége [...] Kádárnak a négyes klikk mellett [Rákosi, Gerő, Farkas és Révai] tevékeny és döntő szerepe volt a koncepciós perekben és a Jugoszlávia elleni rágalomhadjáratban. A Rajk-per és a szocdem perek idején Kádár János volt a belügyminiszter. Kádár aláírásával ellátott vádanyag alapján járult hozzá Sztálin Rajk László és társai kivégzéséhez." *Uo.* 352–353.)

Sipos Péter: Sport és politika 1949–54. *História*, 2003/8–9., 16–20.

Slama, Alain-Gérard: L'idéologie sauvageonne. [A botrányos Franciaország–Algéria válogatott mérkőzés „ideológiai" hátteréről]. *Le Figaro*, 2001. október 15., 17.

Smahulya Ádám: A szalvétás ember. Lionel Messi kalandos szerződtetésén kívül az Aranycsapatról, Johann Cruyffról és a jelenlegi Barcáról is beszélt lapunknak a katalán klub egykori klasszisa. [Interjú Carles Rexach-al] *Nemzeti Sport*, 2018. május 10., 3. (R.: „Vissza kell térni a gyökerekhez. A magyar futball sohasem lesz olyan, mint, mondjuk, a német, mostanában mégis másokat próbál másolni, és ezáltal elveszítette identitását. Kicsit mindenhonnan elvesz valamit, és ezzel semmit sem nyer. Saját filozófiát kell kialakítani, és akkor is ragaszkodni hozzá, ha eleinte nem jönnek az eredmények. A javulás nem megy egyik napról a másikra." Vö. Csillag Péter: A csodaszalvéta. *Uo.* 2. [Széljegyzet]

Smahulya Ádám: Ruhabolttól a trófeateremig [A Real Madrid rövid históriája]. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. május 19., IV–V. (Kiem. mondat: *„A brit Arthur Johnson aligha gondolta volna, hogy a világ legsikeresebb futballklubjává avanzsál a madridi kiscsapat, amely megannyi legendás alakja közül Santiago Bernabéunak köszönheti a legtöbbet, s amelynek történelmét a leghíresebb magyar, Puskás Ferenc is írta."*)

Smahulya Ádám: Zsibvásár. *Nemzeti Sport*, 2019. augusztus 23., 2. (Kiem. mondat: *„Neymar [2017. nyarán történt] Párizsba költözésével tényleg megváltozott valami, azóta ugyanis nincs olyan átigazolási pletyka, amelyre nevetve legyintenénk. Minden elképzelhető, sőt, annak az ellenkezője is."*) Vö. Hegyi Iván: Kamu és gyémánt. **Ellentmondásos.** Neymar a labdarúgás történetének egyik legkiválóbb játékosa, akit sokan szeretnek és legalább annyian gyűlölnek. *Népszava*, 2019. augusztus 14., 14.

Smahulya Ádám: *Helyére* került a legenda. Kubala László után Johan Cruyff is szobrot kapott a Barcelona stadionja mellett. *Nemzeti Sport*, 2019. augusztus 28., 20. (A Kubala-szobrot ábrázoló [a szerző által készített] fotó aláírása: „Kubala László emlékét hatalmas tisztelet övezi, évente több millióan fényképeszkednek a legendás csatár szobránál".)

Sohasem feledjük Puskás Ferencet! *A Nemzeti Sport különszáma*, 2006. december 10., benne: Vince András: Örökség (Jegyzet), *uo.* 2.; Pajor Gyulai László–Pietsch Tibor: Csupán a néma csend maradt. A Nemzet búcsúja: A Puskás Stadionban ezrek tisztelegtek az Aranycsapat kapitánya előtt, *uo.* 2–3.; Lipcsei Árpád: „Távozása mély fájdalommal tölt el". Juan Antonio Samaranch, a NOB tiszteletbeli elnöke is elbúcsúzott az ideáltól, *uo.* 2.; A gyertya lángját féltve őrizték a gyászolók... Búcsúztatás a Hősök terén, katonai tiszteletadással, *uo.* 4.; Bálint András: „Öcsi bácsit nem feledem el". Gregorz Lato, a lengyelek korábbi sztárja a Real Madrid vendégeként találkozott a legendával, *uo.* 4–5.; Sinkovics Gábor: Örök nyugalom a Bazilikában. Puskás Ferencet gyönyörű és megható gyászmise után helyezték végső nyughelyére, *uo.* 5.; Csillag Péter: „Pancho halhatatlan". Ramón Calderon, a Real elnöke Puskás-szobrot állíttat, *uo.* [Vasárnapi vendég] 12.)

„Sohasem leszek edző, ez a mesterség túl nehéz és hálátlan" [Di Stéfano kiséletrajza, külföldi szakfolyóiratok írásai alapján]. *Labdarúgás*, 1960/4, 21.

Somlai Péter: Szocializációs elméletek (Szakirodalmi áttekintés egy tudományközi területről 1990-ig). In: Somlai Péter: *Társas és társadalmi. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2008, Napvilág Kiadó, 137–185.

Somogyi Zsolt: A legnemesebb gesztus. Franz Beckenbauer a legnagyobb futballistaként emlegette Puskás Ferencet. *Nemzeti Sport*, 2006. december 10., 24.

Somos István–Peterdi Pál: *Lóri „jobb volt, mint a híre". Lóránt Gyula életregénye*. [Barcs Sándor előszavával] Budapest, 1986, Lapkiadó Vállalat (7., 30., 34.,35., 57–58., 61.,62., 77., 82., 83., 84., 87, 94–95., 96–97., 142–143., 173, 175., 181.) Vö. Szűcs László: 31 év 31 válogatottság [Lóránt Gyula kisportréja]. *Képes Sport*, 1954. július 20., 5.; Kocsis L. Mihály: Lóránt Gyulával a Wienerwaldban. *Sport plusz*, 2007. április 7. [lapszám-megjelölés nélkül!])

(S. G.): Mégis lesz Puskás Ferenc utca. Népszabadság, 2007. május 15., 6. Lásd még: Schmidt Gábor: Keresztapák harca a pesti utcán. 56-osok tere hivatalosan nem létezik – Puskás kedvéért rendeletet módosítottak. *Népszabadság*, 2007. november 21., 6. (A beharangozó: „Puskás Ferencnek köszönhetően Budapest díszpolgárairól akár életükben is elnevezhetnek utcát, míg másokról haláluk után legkorábban 25 évvel. A legendás labdarúgó nevét csak úgy viselheti utca, hogy kedvéért a Fővárosi Közgyűlés rendeletet módosított.")

S.[erényi] P.[éter]: Öcsi, nyugodj békében! Puskás Ferenc temetése elé. *Sport plusz*, 2006. december 9., 2. Vö. (sp): „Francia lecke" a Nép(telen)stadionban. Gondolatok a Puskás-temetés után. *Sport plusz*, 2006. december 16., 20. (R.: „»A magyarok nincsenek tudatában annak, milyen nagy ember volt Puskás«" [egy meg nem nevezett francia úr véleménye])

(sp): Puskás: „Dokikám, honnan tudtad, hogy pont itt fáj?" Az Aranycsapat sportorvosának [dr. Fried Tamás] emlékei (1.) *Sport plusz*, 2006. december 16. 21. (R.: Intim kérdés Kocsis Sándorhoz, formahanyatlásának vélelmezett okai között a „túlzásba vitt szexet" gyanítva. Válasz: „Ugyan doki, hogy képzeled, maximum négyszer egy nap".)

Sorin Antohi [1957-ben született neves román művelődéstörténész-esszéista, a CEU egykori budapesti rektorhelyettese] esete a *Securitateval*. (https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1158975-sorin-antohi-turnat-securitate.htm)

Spira, Alain: Jammel Debbouze: „Tout a une fin, même les étoiles filantes. Il faut apprécier le moment où elles passent" [a nemzet komikusának interjúja Zidane-hoz fűződő barátságáról]. *Paris Match*, 2006. július 12. – július 19., 58–59. (R.: „a Zidane név arabul azt jelenti: »a vallás szépsége«.")

Spiró György: Apámmal meccsen. In: uő.: *Álmodtam neked*. Budapest, 1987, Szépirodalmi, 101–125. (Vö. Fodor Péter: *Térfélcsere. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában*. Budapest, 2009, Kijárat Kiadó, 127–130.

Sport. Hat magyar a világválogatott keretében! *Magyar Hírek*, 1972/ 1., 15. [A londoni *World Sports* csapatába a következő magyar játékosokat jelölték: Grosics, Mátrai, Bozsik, Hidegkuti, Albert, Puskás; Albert minősítése: „a mai idők legjobbja."]

Sportlexikon. Első kötet: A-K. Főszerk.: Nádori László. Budapest, 1985, Sport., 515–516 (Kutas István 'hivatalos' életrajza! Vö. Ch. Gáll András: Janus-arcú futball-diktátor. *FourFourTwo*, 2017. október, 83–89.)

Sportolók a vásznon (Thury Gábor rovata): Csodacsatárok. *Nemzeti Sport*, 2017. február 19., VIII.

Standeisky Éva: A kígyó bőre. Ideológia és politika. In: Standeisky Éva–Kozák Gyula– Pataki Gábor–Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Budapest, 1998, Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézet, 151–166.

Standeisky Éva: Kádár és az értelmiség. *Rubicon*, 2000/6., 26–31.

S. Takács András: Kereskedelmi futball az Üllői úton? Brüsszeli beszélgetés az angol ingatlanmágnás Kevin McCabe-bel, a Ferencváros potenciális vásárlójával. *Népszabadság*, 2007. szeptember 4., 1. és 24. (R.: az interjúból: „még mindig emlékszünk Puskásékra, akik egy teljesen új játékstílust mutattak be [...] A magyarok emlékeznek rá, milyen a jó futball. Tudják, hogy meg lehet csinálni [...] ha egy nemzet nem fektet be a futballba, akkor az történik, ami a magyar labdarúgással történt. Ellenpélda Hollandia. Hol voltak ők az 50-es években?" [!.]) Az újabb fejleményekhez lásd még: Tiszteletben tartja a ferencvárosi hagyományokat McCabe: A Fradi kell, nem a telek! *Helyi téma*, XIV. kerület, 2008. január 30., 2.; Kovács Zoltán: Állami FTC. *ÉS*, 2008. január 25., 1.; Szále László: A fuldokló joga. *ÉS*, 2008. február 1., 2.

S. Tóth János: „Az én magyar kapitányságomnak már harangoztak". (Exkluzív interjú Bölöni Lászlóval.) (R.: „természetesen nagyon tisztelem [Puskás] Öcsit, de [...] Puskásék időszakában elég volt az érvényesüléshez a tehetség, csakhogy a labdarúgásból mostanra szórakoztatóipari termék lett. A magyar futball sem financiálisan, sem fejben nem tudott lépést tartani a nemzetközi trendekkel.")

S. Tóth János: Nem lehetett próféta 1967 – Fél évszázada távozott a Bp. Honvéd kispadjáról Bozsik József. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. augusztus 28. I.

Stefka István: Csendes háború. Bécs, 1957: ügynökök a magyar emigrációban. (4.). *Magyar Nemzet* [Magazin], 2004. július 3., 32. (R. az Ábrahám Dezsővel készített interjúból: [1957 februárjában] „találkoztam Puskás Öcsivel a Mariahilfer strassén lévő Gool presszóban, ahol összejöttek a menekült sportolók [...] felvetettem, hogy alakítsuk meg a Magyar Menekült Sportolók Világszövetségét. 1957. március 29-én a Gool presszóban elhatároztuk Puskás Öcsivel, Österreicher [!] Emillel, Havas Ferenccel és másokkal, hogy megalapítjuk a szövetséget. Augusztusban tartottuk a kongresszust, Puskás Öcsit választottuk elnöknek, az ügyvezető elnök Bánkúti Géza lett, én a világszövetség főtitkára lettem.")

Stefka István: „A világ egyik legragyogóbb magyar csillaga". *Magyar Nemzet*, 2007. június 25., 4. (Vö. [Munkatársunktól]: Szabar és szobor. Emlékműavatás a helyi Puskás Ferenc téren. *Népszabadság*, 2007. június 23., 20. (R.: „Mától hivatalosan is Puskás Ferenc tér lesz Zalaszabar főtere...) Lásd még: Boda András: Pancho-szobor halászlével. Puskás Ferenc névadó lett Zalaszabaron. *Népszabadság*, 2007. június 25., 6.; Vincze Attila: „Hétfőn utánanézünk, hogy mi történt". Az MLSZ nem képviseltette magát Puskás Ferenc szobrának zalaszabari avatásán. *Népszava*, 2007. június 25., 14.)

Stirling György: Volna miért szégyenkezni. *Népszabadság* [Olvasói levelek], 2007. május 25., 15. (R.: [A Kádár-rendszerben] „élni kellett, és nem lehetett mindenki hős vagy emigráns, de túlélni lehetett gerincesen is, nem csak alkalmazkodással, magyarán megalkuvással és beilleszkedéssel. A magyar társadalom 1849 után egyszer már példát mutatott a passzív rezisztenciából. El lehet és el kell viselni az elnyomást, ha nincs más lehetőség, de nem mindegy, hogy miképp viszonyulunk a zsarnoksághoz.")

Stumpf András–Veress Kata: Itt nincs fair play [Interjú Lothar Matthäus magyar szövetségi kapitánnyal]. *Heti Válasz*, 2005. december 15., 15–18. (R.: „Olyan emberek, akik nem szeretik a focit, csak saját pecsenyéjüket sütögetik, jelentős befolyást gyakorolhatnak az ország legkedveltebb sportágának helyzetére [...] A magyarok is megtanulhatnának már összefogni [...] Az ország érdekének kell az első helyen állnia [...] [újságírói felvetés:] – *A Puskás-botrány mintha nehezítené a pozitív gondolkodást...* [kiemelés az eredetiben!]) Vö. Somos Ákos: Lotaringia. Pályakép: Lothar Matthäus, szövetségi kapitány. *Népszava* [Szép Szó. A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2005. szeptember 17., 2. (R.: „A magyar futball, lassan húsz éve, senkit sem érdekel a világban. Nem vagyunk tényezők, nincsenek sztárjaink, átnéz rajtunk minden komoly ellenfél. Lásd még: Skultéty Tamás: Csak a vizes meznek hisz [Interjú Lothar Matthäusszal]. *Heti Válasz*, 2004. április 22., 36–38.

Surányi András: *Aranycsapat. A film születése, és ami a filmből kimaradt* ... [Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hernádi Miklós]. Budapest, 1982, MAFILM (különösen: 224–237.)

Surján László: Trianon árnyéka Közép-Európa – Lesz-e béke a Kárpátok alatt? *MI Lugas*, 2018. január 27., 5. (Kiem. mondat: „*Minden térségünkben élő nemzetnek meg kell kérdeznie magától: mit tett a birtokába került területtel? Jó gazda volt-e?*")

Sutarski, Konrad: A globalizmus összerántja a régiót. Az unió keleti felének európai szellemisége sokkal erősebb és mélyrehatóbb, mint a Nyugaté. *Magyar Idők*, 2017. december 18., 10. (R.: „1999-ben Franciaországban 9,8 millió muzulmán tartózkodott, 2011-ben már 12,1 millióan voltak, a 2015-ös legfrissebb adatok szerint már 13,5 millióan. A franciaországi muzulmánok létszáma gyorsan 17 millió fölé nőhet, de ezt senki se tudja pontosan ellenőrizni, amíg a törvény által előírt, migránsokra vonatkozó népszámlálási módszertant meg nem változtatják.") Vö. Fricz Tamás: Az arisztotelészi erények nyomában. Létszemléleti törésvonalak Nyugat-Európa és Közép-Európa, globalizmus és nemzetelv között. *Magyar Idők*, 2017. december 7., 10. (Kiem. mondat: „*A történelem felfogásában finalizmus helyett realizmust javaslok, annak belátását, hogy a történelemben igazából nem fejlődés van, hanem változás. A történelem egy nagy, hömpölygő áramlat, amelyben konfliktusok keletkeznek, amelyeket felülírnak újabb és újabb konfliktusok, hogy a régiek igazából nem oldódnak fel, csak alárendelődnek más, aktuálisabb és fontosabb konfliktusoknak.*")

(– s –): Így szorította ki a futball a longa métát. Nagy Orbán dr. visszaemlékezése a magyar labdarúgás „őstörténetére". *Nemzeti Sport*, 1944. március 21., 5. Vö. Emlékezzünk, *Életünk* [München], 1972. május 1., 15. (R.: „1897. május 9-én. 75 évvel ezelőtt volt az első nyilvános labdarúgó mérkőzés Budapesten. Nagy fejlődést észlelhetünk ebben az időben.") Lásd még: Szatucsek Zoltán: Modern harcjáték a labda körül. A foci betiltása száz éve került a közgyűlés napirendjére: a városatyák megkegyelmeztek az új sportnak. *Népszabadság*, 2000. május 16., 38. (R.: „Wlassics Gyula kultuszminiszter [...] kijelentette, hogy semmilyen körülmények között nem hajlandó a foci betiltására".) Vö. uő.: Az első nemzeti bajnokság első mérkőzése. „A játék eszköze egy levegővel töltött labda, amely akkora, mint egy hevesi dinnye" *Népszabadság*, 2001. február 17., 38. Lásd még: Kő András: Kezdőrúgás. Az első hazai bajnoki futballmeccs. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2001. február 17., 36. (R.: a beharangozóból: „Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni annak a labdarúgó-mérkőzésnek a krónikáját [...] ez volt az első magyar futballbajnokság nyitó meccse." [BTC–BSC 4:0, Millenáris, 1901. február 17., Gólok: Ray (30.), Róka (65., 75., 80.)]

Šikl, Jaroslav: *Az utolsó mérkőzés* [Ford. Polák Imre]. Budapest, 1985, Európa Kiadó

Šikl, Jaroslav: *Zuhanás* [Ford. Polák Imre]. Budapest, 1984, Európa Kiadó

Szabó Anna: Miért éri meg angol futballklubot venni? *Magyar Nemzet*, 2007. június 14., 19. (R.: „A pénz felülírja a nemzeti összetartozás szimbólumainak elsődlegességét – még az angol labdarúgásban is."; Michel Platini, az UEFA elnöke a *Financial Times*-nak adott interjújában ugyanerről: „»Ez nem csupán a sportág problémája, hanem az egész társadalomé, a brit kormányé és a sportminiszteré.« A futball-legenda szerint Európa legnagyobb klubjai – például a Real Madrid, a Barcelona, a Juventus vagy az AC Milan – »a nemzeti elit vagy szurkolói szövetségek kezében vannak«, új külföldi vásárló esetükben szóba sem jöhetne. Vö. Gy. B.: Hatalmas pénzen vett izgalmak. A milliárdosok milliói idén is nagy küzdelmet ígérnek a ma rajtoló Premier League-ben. *Népszava*, 2007. augusztus 11., 14.

Szabó Endre: Pályán kívül is császár volt: megesett, hogy bajba került az éjszakai bulik miatt Albert Flórián. (https://www.blikk.hu/sport/magyar-foci/megesett-hogy-bajba-kerult-az-ejszakai-bulik-miatt-albert-florian/34e0mvs)

[Szabó Ferenc] VB-selejtező. Telt ház a Népstadionban. Nagy sikert arattak az öregfiúk. *Népszabadság*, 1981. június 7. Vö. Nosztalgia-show remek gólokkal ... *Népsport*, 1981. június 7., 2. (R.: „A második 20 percben Puskás parádés bombagóllal igazolta, hogy nem felejtett el semmit a lövés tudományából, s azt is nagy örömmel nyugtázta a Népstadion közönsége, hogy ha annak idején együtt játszhatott volna Alberttal, talán még jobb lett volna Aranycsapatunk...")

Szabó Ferenc: *Táncolj tovább, Törő!* Budapest, 1984, Sportpropaganda

Szabó Ferenc: VB-selejtező: Anglia–Magyarország 3–1 (1–1). A második félidőben felülkerekedett a brit csapat. *Népszabadság*, 1981. június 7. (utolsó oldal.)

Szabó Gábor: A szív kiáltozik. Portré – Az élő sportközvetítés magyar úttörője, Pluhár István jobbszélsőként is válogatott volt. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. november 13., II.

Szabó Gábor: **Az Anschluss küldte** 1939 – Guttmann Béla jött, látott, győzött – és távozott. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. augusztus 12., III. (R. A *nagy rejtély* [Guttmann talányos bujkálása és túlélése a vészkorszakban] c. betétből: „Sohasem részletezte miképp vészelte át zsidóként a háborút, a nyilaskorszakot, Hámori Tibornak ezt mondta [...]: »A lényeg, hogy megmenekültem. Mert azért akadtak rendes emberek is, akik kockázatot vállaltak, bújtattak.")

Szabó Gábor: **Mandula-virágzás** – 1899 – Százhúsz esztendeje született az észhátvéd, Mándi Gyula. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. július 8., II. (A beharangozó: *A csatár szemét néző Mándi Gyula a Fradiból ment az MTK-ába, megrövidült bal lábbal is 38 éves koráig játszott, és a futballnak köszönhetően még a halálosztó nyilas is megkegyelmezett neki.*)

Szabó Győző–Horváth Ibolya–Zinner Tibor–Solt Pál–Zanathy János (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 3. köt. Kúriai teljes ülések / Államvédelmi felülvizsgálatok / „Párt"-ítéletek / Törvényességi óvások / Tárgyalási jegyzőkönyvek. Budapest, 1984, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 812–834.

Szabó Gyula: A *Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája (1963–1989)*, Budapest, Püski Kiadó, 2011

Szabó Illés: *JelenTések könyve*. Budapest, 2008, Pallas

Szabó Lajos: Három arany. A magyar labdarúgás szereplése az olimpiai játékokon. *Rubicon*, 2018/6., 56–63.

Szabó Márton [1093 Budapest, Bakáts tér 1–3. II. em. 4.]: Mindent odaadnék, ha egyszer együtt játszhatnék Varga Zolival és Flórival [olvasói levél]. *Sport plusz*, 1997. július 12., 14.

Szabó Miklós: A jellem és a szerep [Elemzés Kádár személyiségéről]. *Rubicon*, 2000/6., 32–35.

Szabó Miklós: A klasszikus kádárizmus [1960–1968]. *Rubicon*, 1998/1., 12–18.

Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság* (1945–1956). [Borsányi György előszavával]. Budapest, 1995, Windsor Kiadó (különösen: 73–80.)

Szabó Róbert [Az interjút készítette]: A hátvéd. Buzánszky Jenő. *História*, 2003/8–9., 44–45.

Szabó Róbert: Volt egyszer egy mérkőzés. A meghívástól a diadalig. *História*, 2003/8–9., 30–36.

Szabó Róbert [Összeállította:] Győztesek és vesztesek [A londoni 6:3 résztvevőinek kislexikona]. *História*, 2003/8–9., 36–39.

Szabó Róbert [Az interjút készítette:] A kapus. Grosics Gyula. *História*, 2003/8–9., 43–44.

Szabó Róbert [Az interjút készítette:] A tartalék. Várhidi Pál. *História*, 2003/8–9., 50.

Szabó Róbert [Az interjút készítette:] A pálya szélén. Szepesi György. *História*, 2003/8–9., 52–53.

Szabó Sándor: Fister [Ferenc, sz. 1940-ben]: Mese, hogy felmosórongy volt Pelé meze. *Bors*, 2019. augusztus 10–11., 29. (R.: „Balösszekötőként a fradista Rákosi Gyuszival utazunk volna Angliába [de erre egy térdszalag-szakadás miatt nem került sor] [...] A Fekete Gyöngyszem [Pelé] ellen élvezet volt játszani [...] Induló sebességéhez csak Göröcs Jánosé volt fogható.")

Szabó Sándor: Szőke István, a Fradi legendája: Csalamádé miatt maradtam le a fociaranyéremről. (http://www.borsonline.hu/sport/szoke-istvan-a-fradi-legendaja-csalamade-miatt-maradtam-le-a-fociaranyeremrol/149047; 2018. 0303)

Szabó Sándor: Varga Zoltán: „Most már nyugodtan kereshet a Fradi!" A Dunaferr futballistáinak szakmai igazgatója közölte dunaújvárosi munkaadóival: a nyáron istenhozzádot mond nekik. Döntése meglepő. *Mai Nap*, 1999. április 12., 16–17. (R.: „Az éltet, ha látom a fejlődést.")

Szabó Zs. László: Még fél tucat volt ügynök ülhet a kormánypártban. Erkölcsi fenntartás nélkül jelenthetett Szita [Károly]. Ungváry Krisztián szerint még mindig fél tucat egykori ügynök ülhet a Fidesz parlamenti frakciójában. *Magyar Nemzet*, 2018. március 20., 4. (R. Fenesi Lajos tartótiszt véleményéből: „Kifejtette, hogy [Krakus] örül annak, hogy segíteni tudja munkánkat"; továbbá: „újólag kijelentette, megtisztelőnek tartja magára nézve a közöt-

tünk kialakult kapcsolatot".) Vö. György Zsombor: Lelkes ügynök volt Szita Károly. A vezető fideszes politikus a Kádár-rendszer elkötelezett híveként jelentett „a mások életéről." *Magyar Nemzet*, 2018. március 17–18., 1. és 3.; Szerető Szabolcs: Ügynök volt? Na és?! *Magyar Nemzet*, 2018. március 22., 9. (R.: „Közismert, hogy a rendszerváltásra itthon mindenkinél korábban készülődő állampárti körök igyekeztek »elhelyezni« a saját embereiket az újonnan szerveződő pártokban, mozgalmakban.")

Szabolcsy Zsombor: Fradi volt, Fradi lesz? *Heti Válasz*, 2005. május 19., 24–26. (Kiemelt részcímek: *Befektető híján – Csődhangulat – Szerencselovagok kora* [kiemelés az eredetiben].)

Szakács Sándor: A gulyáskommunizmustól a csődig [1963–1989]. In: *A magyar forradalom eszméi. Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999)*. Szerkesztette Király Béla és Lee W. Congdon. Budapest, 2001, ARP, Atlanti Kiadó Társulat-Alapítvány, 167–194.

Szakolczai Attila: Megtorlás és restauráció (1956–1963). In: *A magyar forradalom eszméi. Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999)*. Szerkesztette Király Béla és Lee W. Congdon. Budapest, 2001, ARP, Atlanti Kiadó Társulat-Alapítvány, 147–166.

Sz.[athmáry] S.[ándor]: Befutott a Dodó. A „diplomás" tartalék [Beszámoló az erzsébeti születésű 1941 óta „tartalék" kispesti Mészáros József első (s egyúttal utolsó) válogatottságáról a románok ellen]. *Képes Sportlap*, 1948. június 15., 13.

Szále László: Minarik uszályában. *ÉS*, 1986. december 19. 27.

Szále László: Az örök kamasz [Varga Zoltán portréja]. In: *Sport 2001* [Szerk. Gyárfás Tamás]. Budapest, 2001, A Magyar Olimpiai Bizottság kiadványa a St. Plusz Kft. gondozásában, 216–219.

Szále László: Szép volt, Zidane. *Magyar Hírlap*, 2006. július 11., 21. (R.: „most egymilliárd ember láthatta, mi van ott belül, milyen érzelmek, szenvedélyek, indulatok dúlnak ezekben a játszadozó, futkározó férfiakban. Ami, ha nem játszódna le, a futball egyszerű, érdektelen játék lenne csupán. És ha már muszáj [?] volt megtorolnia a sérelmet, akkor tulajdonképpen sportszerű lefejelés volt. Nem az arcba fejelt, hanem a mellkasba, ami olyasmi, mint egy lökés, fejjel.") Lásd még: Friss Róbert: Földlabda. *Népszabadság*, 2006. július 11., 21. (R.: „Aligha akad a Földön felnőtt ember, aki ne Zidane fejjel tökéletesen kivitelezett mellporjával foglalkozna."); Vitray Tamás: Rendben van [A Zidane-búcsúról, másképp]. *ÉS*, 2006. július 14., 3. (R.: „Nem bírta elviselni, hogy ellenfele gyalázza, becsületébe gázoljon.") Vö. Szécsi Éva: Nem mindegy. *ÉS*, 2006. július 21., 2. (R.: „A franciák gyönyörűen fogadták a csapatot, amely – Chirac elnök szerint – a multikulturális Franciaországot [is] jelképezi. Ki beszél itt fociról? Zidane nem bánta meg tettét, csak a gyerekeknek akarja megmagyarázni, hogy a sport nem ilyen."); Deák Zsigmond: Focistakalács. A tizennyolcadik labdarúgó-világbajnokság sikere nem a gólok számában mérhető. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. július 15., 21. (R.: „lépjünk túl [...] Zinedine Zidane mellkas- és nimbuszromboló »fejesén«" [...] Marco Materazzi [...] az édesanyját és a testvérét gyalázta, mindez azonban nem menti tettét"); Pósa Tibor: Malika lepénye. A Zidane-történet: dicsőség, bukás, feltámadás, majd tragédia. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. július 22., 28. (R. a beharangozóból: „Amiről viszont kevesebb szó esett, a játékos maga, aki, bármennyire dicstelenül távozott is, az utóbbi évtized kiemelkedő tudású futballistája volt.")

Szále László: Az öröm bajnoka [Puskás-nekrológ]. *Magyar Hírlap*, 2006. november 18., 15.

Szále László: Régi dicsőségünk, Puskás Öcsi. Egy film ürügyén. *Egyenlítő*, 2009/4., (3x)6. (R.: „Ő nem alkalmazkodott, inkább mindenütt természetesen önmaga volt, mert hitt önmagában, az identitása kikezdhetetlen volt. Ott legbelül valószínűleg érezte, hogy futballtehetsége majdnem egyedülálló, s ha nem tiltják el, nem sérül meg, akkor nem érheti különösebb baj. Nála van a »bölcsek köve«. Ötvenhat után itthon kiátkozva, a világban eltiltva, meghízva, némiképp megöregedve, nem tudott volna talpra állni, ha nem hisz töretlenül a saját képességeiben.")

Szále László: *Fenyvesi Doktor. 60 év a Fradiban* [kismonográfia]. Budapest, 2013, Nagy Béla Hagyományőrző Egyesület

Szále László: *Rákosi-korszak a Fradiban. Egy futballistáról, aki nem csak cipelte, játszott is a zongorán*. FTC, Budapest, 2018 (11, 33–34, 49, 56, 108, 118–120, 121–122.)

Szále László: *Novák Dezső emlékkönyv A Fradi hétszeres bajnokáról*. Budapest, 2019, Nagy Béla Hagyományőrző Egyesület. Vö. Cs. P.: Sportban a csúcson. Ferencvárosi kiállítás. [Beharangozó:] Tárlat nyílt Novák Dezső pályafutásának ereklyéiből, a legsikeresebb olimpikon örökségét számos tisztelője csodálta meg. *Nemzeti Sport*, 2019. február 26., 5. (Kiem: mondat: „*Milyen megnyugvást adott, amikor fiatalon beléptem a Fradi öltözőjébe...* – Szőke István"). Lásd még: H. Sz.: Szinte megismételhetetlen Novákék sikere. *Népszava*, 2019. február 26., 15.; (MN:) Novák Dezső-emlékkiállítás. *Magyar Nemzet*, 2019. február 26., 19. (R.: „Tobak Csaba múzeumvezető elárulta, hogy húsz-huszonöt tárgyat állítottak ki [...] köztük a Vásárvárosok Kupájának elhódításáért kapott aranyérmet".)

Szále László: Előbb hűl ki a nap [Interjú Mezey György egykori szövetségi kapitánnyal]. *ÉS*, 2018. június 1.

Szántay Balázs: „Azért játszol a Fradiban..." [A Fradi-egyben 32, míg a Dorogi Bányászban 12 alkalommal szerepelt Eipel Ferenc *alias* „Csöpi" kisportréja]. *Zöld&Fehér*, 2015/szeptember, 50–51. (R. „Hálás vagyok a sorsnak, hogy a Fradi játékosa lehettem, világklasszis társakkal játszhattam együtt, életre szóló barátokat szerezhettem, bejárhattam a csapattal a fél világot.")

Szántay Balázs: Óriás zöld-fehérben [Az 1948. január 21-én született Horváth Árpád születésnapi köszöntése]. *Zöld&fehér*, 2018/április, 74.

Száraz István [nekrológja]. *Fradi Híradó*, 1975. április, 5.

100 éves a Magyar Labdarúgó Szövetség 1901–2000. Megjelenik az MLSZ 100 éves jubileuma alkalmából. Főszerkesztő: Thaly Zoltán. Budapest, 2000, kiadja a Magyar Labdarúgó Szövetség és a Szókincs Kiadó.

Szegedi Péter: „Futball-vidékiség" a két háború között. A keleti régió. *Századok*, 2001/5., 1149–1182.

Szegedi Péter: „Ha a bajonett most nálam volna, keresztülszúrnám!" Futballerőszak a két háború közötti Kelet-Magyarországon. *KORALL*. Társadalomtörténeti folyóirat, 2002/7–8., 155–186.

Szegedi Péter: A magyar futball európai expanziója, avagy hogyan lettek tanítók a tanítottakból. *Szociológiai Szemle*, 2003/2., 3–41. Vö. Dénes Tamás: Csili, a forradalmár, Károly, a Tanár úr. Futballtörténelem. „Magyarország adta a legtöbb külföldi edzőt az olasz bajnokságnak, harmincheten edzősködtek a Serie A-ban.) *Vasárnap Reggel*, 2007. december 9., 15. (R.: „Vannak [olasz] klubok – ráadásul nagy klubok! –, amelyeknél egész magyar korszakot regiszrálhatunk. Így az Ambrosiana–Intert, a Laziót, a Barit és a Fiorentinát is. Weisz Árpádot, becenevén Csilit, valóságos futballforradalmárnak tartják Olaszországban [...] ismert válogatott futballisták kerültek a campionatóba, mint Sárosi Béla, Zsengellér Gyula, Mike István, Boldizsár Géza, Olajkár Sándor, Kincses Mihály vagy éppen Nyers István.") Lásd még: Hegyi Iván: Régi, jó légió. *Népszabadság* [Hétvége], 2005. április 9., 6. (R.: „Santiago Bernabéu elnök – »jobbkeze« Östreicher Emil közreműködésével – Madridba hívta [...] a francia center Kopát [akiből azért is lett a Real Madrid jobbszélsője, mert Sándor Károly, alias Csikar hosszú tépelődés után nemet mondott a stadionnévadó elöljárónak Párizsban].")

Szegedi Péter: Pálya a magasban. Izmos zsidók 1. – Hakoah Wien. *Magyar Narancs*, 2007. szept. 6. uő.: Izmos zsidók 2. Makkabi Brno. *Magyar Narancs*, 2007. november 8. Bővebben: uő.: A cionizmustól a futballgazdaságig. A Makkabi Brno az első világháború után. *Múlt és Jövő*, 2006/1., 69–84. Lásd még: uő.: Futball – az identitástól a mosóporig. *Pilpul*, 2005. december 2.; uő.: Rajta magyarok! Előre Izrael! *Pilpul* 2006. január 1.; uő.: A jóm kippuri futballcsata. *Pilpul* 2006. január 16.

Szegedi Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A hivatásos futball kialakulása Magyarországon. *Korall, 2003/13.*, *165–185.*; uő.: Régi idők focija. *2000*, 2003/szeptember, 63–76.; (Vö. uő.: Foglalkozása: futballista. 80 éves a magyar profi labdarúgás. *Magyar Narancs*, 2007. január 11.; Szegedi Péter: Rúgd szét, lökd föl, tipord le! Futball-huliganizmus a századfordulótól a harmincas évekig. *Népszabadság*, 2003. március 8. (Hétvége melléklet); Vö. uő.: Csonttörők. *Magyar Narancs*, 2005. augusztus 11. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); Szegedi Péter: Mindhalálig rempli. *Magyar Narancs*, 2005. április 28. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Kaszt Rezső szeme. *Magyar Narancs*, 2005. június 16. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Öt kiló zsír, két kiló hús. *Magyar Narancs*, 2005. november 17. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Steiner Béla megtisztulása. *Magyar Narancs*, 2006. január 5. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Arany-híd. *Magyar Narancs*, 2006. március 9. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: A csabai apostol. *Magyar Narancs*, 2007. február 8. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Katonák, lovak, tehenek. *Magyar Narancs*, 2007. május 3. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Jósolni veszélyes. *Magyar Narancs*, 2007. június 17. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Ünneprontók. *Magyar Narancs*, 2007. december 20. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban) Szegedi Péter: Kék-fehér, zöld-fehér. *Magyar Narancs*, 2005. október 13. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); vö. uő.: Kinizsi, Dózsa, Bástya meg a Textilfestők. *Magyar Narancs*, 2006. április 6. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban)

Szegedi Péter: Élősködők. Magyar–magyar futballviszály az első világháború után. *A Hét* (Marosvásárhely), 2005. december 8. Lásd még: uő.: A vidék nevében. Kassa harca az MLSZ ellen. *Új Szó* (Pozsony) 2006. január 24. (Focitipp melléklet); „A cseh korona csábító csengése". *Új Szó* (Pozsony) 2006. október 10., 17. (Focitipp melléklet); A magyarok már a spájzban vannak. *Magyar Narancs*, 2006. november 16. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban) Szegedi Péter: Meghalt június 2-án. *Magyar Narancs*, 2006. június 1. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban); uő.: Világbajnok: Olaszország. *Magyar Narancs*, 2006. július 20. (Ego-trip rovat; Pálya a magasban)

Szegedi Péter (Sarusi Kiss Bélával közösen): „Zsidómentesen, újjászületve...". Őrségváltás a magyar labdarúgásban (1939–1944). *Múlt és Jövő*, 2004/3., 77–96.

Szegedi Péter: „A főváros béklyóba szorító hatalma". Budapest-ellenesség a magyar futball első fél évszázadában. In: *A József Attila Kör Évkönyve*. Budapest, 2006, 179–187.

Szegedi Péter: *Riválisok. A debreceni futballtársadalom első ötven éve*. Budapest, 2007, Századvég Kiadó. (Vö. uő.: *Kellett egy csapat...* Debrecen, 2006. szeptember 6.)

Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest, 2014, Korall

Szegedi Péter: Erőszak a lelátókon. A futball fékezhetetlen Rózsa Sándorai. *Rubicon*, 2018/6., 15–23.

Szegedi Péter: Stadionok, nézők, jegyárak. *Rubicon*, 2018/6.24–25.

Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest, 2016, Akadémiai Kiadó

Szegő András: Lisztes: A Fradiban szeretném abbahagyni! *Sport plusz*, 2007. október 6., 20–21. (R.: „az igazi Újpest-drukkerek most is áhítattal beszélnek Albertről, Vargáról, Mátrairól, ugyanúgy, ahogy a Fradi-rajongók csodálattal idézik vissza Szuszát, Göröcsöt vagy Törőcsiket...")

Szeidl István: *Az aranycsapat szürke eminenciása. Zakariás József élete*. Budapest, 2002, [Kiadja a B-Humanitas Stúdió]

Szekeres István: Kitelekítve [A Varga Zoltán–Telek András affér-ről]. *Magyar Hírlap*, 1996. december 6. (R.: „Ferencvárosi elemzők szerint most megint a klubot körülvevő, alig felismerhető, valószínűleg az alvilágtól sem távol álló erők hatásáról van szó, ugyanazokéról, akik már oly sok zavart és bajt okoztak az FTC-nek." Vö. Közös cégben Tasnádi Péter és a Fradi volt gyúrója. *Népszabadság*, 2007. december 7., 13.)

Szekeres István: Ötvenhárom évvel az '53-as 6:3 után. Futballvarázslat volt mindaz, amit Puskás és az Aranycsapat Londonban bemutatott. *Népszava*, 2006. november 25., 14. (R.: „A televíziós ismétlés igazolta Puskás, Bozsik, Hidegkuti zsenialitását, és alkalmat adott arra, hogy saját szemünkkel lássunk bizonyos cáfolatokat, példának okáért Lóránt és Zakariás valós képességeiről!")

Szekeres József: *7:1*. Budapest, 1954. Sport Lap- és Könyvkiadó

Szekernyés János: Tehetség és megalkuvás – 100 esztendeje született Bánlaki Szőnyi István. *Heti ÚjSzó* (Temesvár), 2013. december 26. (http://hetiujszo.ro/szekernyes-janos-100-esztendeje-szuletett-banlaki-szonyi-istvan/)

Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Ötödik kiadás. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. [reprint: 1989, Maecenas Kiadó]; legújabban: Szekfű Gyula: *Három nemzedék* [Előszó: Czigány Lóránt]. Budapest, 2007, Maecenas Kiadó. (Vö. Hanthy: Három nemzedék Szekfű Gyula tabudöntő, sokat vitatott történeti monográfiája. *Magyar Nemzet* [Magazin], 2007. szeptember 8., 35.; Romsics Ignác: A „katasztrófa" okai avagy „a Mohácsok és a Trianonok története". Valóban „olyan logikus, hogy nemzedék hanyatlik nemzedék után"? Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. *Korunk*, 2007/július, 15–27.)

Szeli Mátyás: A „szörny" elszabadult [összeállítás a Neymar-jelenség fényeiről és árnyairól]. *Nemzeti Sport*, 2018. július 6., 6–7. Vö: Eberle-Abasolo, Christian–Brigand, Maxime: Bereit für das match deines lebens. *The Red BULLETIN*. Abseits des alltäglichen, 52–57. [A címlapon: *Die Neymar Jr Methode. So besiebst du den besten fussballer der Welt.*]

Szendrei Lőrinc: Elment Sütő András – Kihunyt egy csillag. *Népszava*, 2006. október 2., 10.)

Szentgyörgyi Zsuzsa: Égető emlék – égető kérdések [Elmélkedés a Szentgyörgyi–Fraknói/Frankel család sorsképletéről]. *Szép Szó*, 2018. augusztus 18., 5. (Kiem. mondat: „*De hát mi voltaképpen rendes, keresztény úri család voltunk, vagyis lettünk volna, ha hagynak. De nem hagytak.*")

Szentirmay László: *Polvax/Civilkurázsi. Egy politikai klub a Kádár- és az Orbán-korban.* [Előszó: Lengyel László] Budapest, 2018, Szentirmay László (magánkiadás). Vö. Gulyás Erika: Polvax-ifjúsága a Kádár-kortól Orbán államáig. *Népszava*, 2019. február 7., 5.

Szentesi Zöldi Lászkó: A Franzstadtól a Ferencvárosig. *Zöld& fehér*, 2018/november, 58–59.

Szenvedi Zoltán: Az NB I.-ben mosták a milliárdokat? Előzetes letartóztatásban a diósgyőri futballklub egykori tulajdonosa. Tízmilliárdos csalássorozat. A rendőrség szerint a pénz egy részét a diósgyőri labdarúgócsapatra fordították. *Magyar Nemzet*, 2008. február 28., 1. és 17.

Szepesi György–Lukács László [Szerk.]: *25 sportoló elmondja* [Huszonöt magyar sportoló meséli] [Szepes Béla rajzaival]. Budapest, 1954, A Magyarok Világszövetsége kiadása

Szepesi György–Tabák Endre: *Chiléből jelentjük... Beszámoló a VII. labdarúgó-világbajnokságról.* Budapest, 1962, Sport (R.: „A 18. percben [...] [Göröcs] Titi egy szempillantás alatt elhúz Marzolini mellett, megnézi magának a kaput, egy hirtelen mozdulattal irányt változtat – nincs ember, aki feltartóztathatná az élete legjobb formájába lendült jobbösszekötőt... Nincs ember, csak a balszerencse [...] *Szakadás!*" [Magyarország–Argentína 0:0, 1962. június 6., Rancagua, 5000 néző.])

Szepesi György: *Hungarian Football Rhapsody. 70 Years of Soccer History.* Budapest, 1968, Pannonia Press. (A 34. lap alján látható Varga-fotó melletti szöveg: „Twenty-three-old Zoltán Varga, the man whom many expect to be the player of the future. His exceptional technical skill could put him among the greatest players of all time.")

Szepesi György sorsa összeforrt Puskás Ferencével. Megérezte Öcsi bácsi halálát. *Vasárnapi Blikk*, 2006. november 19., 1. és 54–57.

Szepesi György: *Búcsú a mikrofontól.* Budapest, 1998, Paginarium Kiadó–Dabas Jegyzet Kft (144–145., 306., 314., 337–338., 378.)

Szepesi György: Csak apám életét nem tudtam megmenteni; riporter: Kunstár Csaba, 2009. 10. 24.; (www.kisalfold.hu/vilagvevo/szepesi_gyorgy_csak.../2121507/)

Szepesi Györgyöt köszöntötte az MLSZ. (https://magyarnemzet.hu/archivum/sport-archivum/szuletesnapja-alkalmabol-koszontottek-a-96-eves-szepesi-gyorgyot-3854853/; 2012. március 1., csütörtök) Vö. S. Gy: Szepesi 95 Köszöntő. *Népszava*, 2017. február 4. (R.: „A jellegzetes hang az utóbbi években megfakult, a riporter megöregedett, de az általa nyújtott élmények örökre megmaradnak. Ezért legenda már életében.")

Szerdahelyi István [Olvasói levél] *168 óra*, 2006. december 7. (R.: „Először is: az a Puskás, akiről köztudomású, hogy az egykori átkos (Rákosi-) rendszer kedvezményezettje, körülrajongott fociprimadonnája és a néphadsereg hivatásos főtisztje [őrnagya] volt, gyaníthatóan nem annyira politikai, mint inkább gyarló anyagi megfontolásból dezertált. Horribile dictu: hivatásos tisztként katonaszökevény lett! Ez pedig mindig, minden rendszerben politikától és ideológiától függetlenül súlyos bűnnek számít. Nem tudok róla, hogy Puskást valaha is elmarasztalták volna tettéért...") Vö. Válas György [olvasói levél, Budapest]: „Hogy ő [Puskás] volt a legismertebb magyar, hát ez bizony a világ szégyene és a sajtóé, amely talmi értékeket terjeszt. Meg persze, azé az egykori politikai rendszeré, amely a focicirkusszal kábította a népet, hogy az kevésbé zúgolódjék a kifosztó, elnyomó politika ellen. És külön szégyene a sajtónak, hogy egyesek a legismertebb magyart még ma is mindjárt a legnagyobb magyarnak kiálthatták ki. Miért kellett hát akkor őt a nemzet halottjának nyilvánítani, nemzeti gyásznapot elrendelni, miért kellett neki akkora gyászszertartást rendezni, mint Rákóczi újratemetése óta senkinek? Nyilván azért, mert mindkét oldali politikus urak és hölgyek sütkérezni akartak az ő dicsőségében, az ő dicsfényéből visszaverődő visszfényben. Hát, ez nem jött be!" *Népszabadság*, 2006. december 14., 15.

[Szerkesztőbizottság: Füzi László–Géczi János–Poszler György–Sándor Iván (elnök)–Starr Gyula–Vekerdi László]: A *századvég szellemi körképe* [Balassa Péter, Beck Mihály, Bencze Gyula, Cs. Gyimesi Éva, Földényi F. László, Gábor Miklós, Göncz Árpád, Grendel Lajos, Jókai Anna, Kamarás István, Koch Sándor, Nyíri Kristóf, Pethő Bertalan, Poszler György, Sándor Iván, Sebők Zoltán, Schiller Róber, Szilágyi Ákos, Thomka Beáta, Toró Tibor, Török Endre, Vekerdi László, Zsolnai József írásai]. Pécs, 1995, Jelenkor Kiadó

Széky János: Homályfoci, *ÉS*, 2001. augusztus 31. 26.

Széky János: Legyetek zsenik. *ÉS*, 2006. december 15., 32.

Széky János: Stopli, vipla, sorsharag. *ÉS*, 2004. július 9., 32. (R.: „száz év múlva, mikor már nem fog annyira fájni, valaki bebizonyítja: nem a balszerencse üldözte az Aranycsapatot, hanem a szerencseszériája tartott ki addig a percig [a 84.-ig], amikor egy elvesztett meccs már fátumnak minősül. És azóta a hanyatlás. Így tökéletes, így magyar. De miért éppen...?")

Szigethy András: Az egyedül lehetséges iszonyat. Kádár-kultusz vagy kommunistázás: tévutak. *Magyar Hírlap*, 2006. december 23. [Karácsony] Hétvége, 27.

Szilágyi Ákos: Interregnum, (1). *2000*/11., 5–19.; Uő.: Interregnum (2). *2000*/12., 3–17.

Szilágyi Ákos: Kényszersors. *Népszabadság* [Hétvége], 2008. március 8., 5. (R.: „Miben ismerhető fel mármost a magyar kényszersors visszatérő mintázata? Mindenekelőtt a sorsdöntő pillanatok elmulasztásában [...] a már megnyert mérkőzésből az utolsó percben bekapott gólokkal kínos vereség ... a hősi tartásból szolgai megalázkodás, a legszebb reményekből mélységes csalódás és kiábrándulás. A magyar kényszersors abban áll, hogy a történelem nyugalmi periódusaiban felhalmozott társadalmi előnyök és javak, gazdasági pozíciók és politikai esélyek az elközelgő, már-már biztosnak látszó nagy sikerrel és szép reményekkel egyetemben hirtelen szertefoszlanak. Ámde nem külső csapások, ilyen-olyan ellenség, erősebb rivális cselvetései folytán, hanem önsorsrontó belső meghasonlás, ádáz viszály, széthúzás, ölremenés következtében.")

Szilágyi László: Kádár örüljön, hogy itt játszhat! Az egykori kiváló labdarúgó, Rácz László a kárpátaljai futballakadémián vállalhat szerepet. *Magyar Idők*, 2018. június 23., 19. (R.: „Ami pedig a Fradit és Varga Zoltánt illeti: életem egyik legérdekesebb tapasztalata volt. Már a kezdetek kezdetén tudtam, hogy nem leszünk sikeresek. Zoli falakba ütközött, mindig is gyűlölte azokat, akik elvannak a langyos vízben. A Fradiban játékosuralom volt [...] nem is hittem volna korábban, hogy ilyen egyáltalán elképzelhető a labdarúgásban.")

Szilágyi László: Megbánta, másképp csinálná. Kardos József a pályán profi volt, de azon kívül amatőrként viselkedett. *Magyar Nemzet*, 2019. augusztus 10., 19. (R.: [ha találkozik egykori játékostársaival] „mindig Mexikónál kötünk ki [...] voltak szélsőséges, indokolatlan, hülyeségek, például délben, negyven fokban edzettünk, előtte a havas alpesi tájakon készültünk két hétig [...] Mezey szenzációs edző és szenzációs ember volt, de a mexikói vb óta megközelíthetetlenné vált, a mai napig semmit sem mond róla.")

Szlazsánszky Ferenc: Tizenöt éven keresztül volt III/ III-as az olimpiai bajnok. A Császárról jelentett Novák (http://www.hetek.hu/fokusz/200410/a_csaszarrol_jelentett_novak; 2004. 10. 22. [VIII/43])

Szöllősi György: *Czibor. Dribli az égig.* Budapest, 1997, Print City. (Vö. S. Tóth János: Csodacsatár a szomszédban. Benkő László. A Kossuth-és Liszt-díjas zenész, az Omega együttes billentyűse Czibor Zoltán Tatraplanjáról, a Vasas elleni futballcsatákról és a moszkvai pópa rockzenekaráról. *Nemzeti Sport. Hosszabbítás*, 2019. január 5., VIII. (R.: ... „velünk, srácokkal különösen barátságosan viselkedett. Nemegyszer ültem én is [bálnaformájú] Tatraplanjában [...] a szocialista idők csodaautójába[n]...")

Szöllősi György: *Puskás. Bővített kiadás.* Budapest, 2006, Nemzeti Sport Könyvek, 37. (Vö. Ballai Attila: Elárverezett örökség. Nem becsülik, de már nem is ismerik Puskás igazi értékét [A Szöllősi-monográfia 2005-ben megjelentetett első kiadásának ismertetése]. *Magyar Nemzet*, 2005. október 19., 19. [R.: „Az 1981. június 6-i magyar–angol vb-selejtező előtt a Népstadion közönsége önkívületi állapotban köszöntötte a hatalmas pocakjával a pályára slattyogó »Öcsit«, mire ő első bemelegítő mozdulatával néhány dekázás után jó húsz méterről, a fotósok feje felett iszonyatos bombát suvasztott a pipába.")

Szöllősi György: *Puskás.* Nemzeti Sport Extra. [megjelent: 2006. december] (a 9. fejezetben elemzett fénykép a rövidített változat 66–67. oldalán is látható!)

Szöllősi György: *Puskás Ferenc a legismertebb magyar.* Budapest, 2015, Rézbong Kiadó, 21.

Szöllősi György: „*Vér-illatos a karácsonyfa – aggatva iszonyattal*". A forradalom utáni napokban Puskás Ferencet és családját az Európában túrázó Budapesti Honvéddal együtt Milánóban érte az ünnep. *Nemzeti Sport*, 2006. december 24. (frissítve: 2012. február 14.)

Szöllősi György: A semmi ágán. Labdarúgás. Puskás száműzetésben. *Nemzeti Sport*, 2017. június 1., 8. (Összefoglaló: „Haza már nem jöhetett, a szabad világ pedig egyelőre nem fogadta be az Aranycsapat sokak által játékosként már leírt, ráadásul kétéves FIFA-eltiltását töltő kapitányt, aki azonban nem adta fel, a visszatérésre készült"...; kiem. mondat: „*Megmutatom az okosoknak, hogy még tudok játszani, és hogy mit űztek el a háztól*".)

Szöllősi György: Dribli az égig. Emlékezés – Húsz esztendeje hunyt el Czibor Zoltán. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. augusztus 28. I. (R.: „[...] jelentkezett önként ávósnak, csak azért, hogy bosszantsa Farkas Mihályt és elkerülje a végül elkerülhetetlen Honvédba igazolást [...] egy félmondatnyi érdemi, terhelő információt sem szolgáltatott senkiről".)

Szöllősi György: Fájdalmas. [az elmúlt másfél év magyar futballtörténetének értékelése] *Nemzeti Sport*, 2017. november 11., 2. (Kiemelt mondat: „azt azért senki sem gondolhatja komolyan, hogy ezek az évek hosszú távú keserves következmények nélkül múltak el, hogy mindezt büntetlenül meg lehet csinálni egy sportággal, egy országgal.") Vö. Sinkovics Gábor: A címzett: Dzsudzsák Balázs. *Nemzeti Sport*, 2017. november 19., 2. (Kiemelt mondatok: „*engem nem érdekel a gazdagságod, a celeb léted és már az sem, miért a pénzt választottad a karrier helyett. Már nem zavar, hogy egy még Magyarországról nézve is semmilyen, a fejlődést aligha szolgáló bajnokságban játszol hétről hétre. Ez a te utad. Viseld a következményeit! Az viszont fontos számomra, számunkra, hogy te még nem léphetsz le a süllyedő hajóról, mert szükség van rád!*")

Szöllősi György: Beszélgetés Gera Zoltánnal. Gera: „Szeretnék egy saját focisulit!" *Nemzeti Sport*, 2017. november 27., 6–7.

Szöllősi György: Aranycsapat, aranykalitka. *FourFourTwo*, 2018. május, 5.

Szöllősi György: Lehetünk horvátok? *Nemzeti Sport*, 2018. július 1., 2. (Kiem. mondat: „*A mieink előtt pontosan akkor záródott be, a »jugók« előtt pedig akkor nyílt ki a világ, amikor Nyugaton a futballban megjelent a televízió és a rengeteg pénz.*")

Szöllősi György: Tomi too? *Nemzeti Sport*, 2019. július 30., 2. (R.: „Az emigrációban később BEK-döntőig jutó Kű Lajos mesélte, hogy egy éjszakai szórakozóhelyről kijövet együtt látta taxiba szállni az MLSZ szigorú elnökét és fiatal barátnőjét, s a kényelmetlen találkozás pillanatában odavetette: »Kutas elvtárs! Na és a szocialista sporterkölcsök?«. Ez az affér lehetett az egyik oka aztán annak, hogy Kutas de facto »kitiltotta az NBI-ből« az olimpiai ezüstérmes, persze szintén nem szentéletű futballistát.")

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I–II.* Budapest, 2012, Noran Könyvesház

Sz. S.: Íme Dombos, a V. ETO új üdvöskéje. *Képes Sportlap*, 1948. június 29., 12. (R.: „Ki az eszményképe? [...] – Gyetvai a Fradiból... No nem azért mert ő is zöld-fehér, hanem hát amikor fénykorában láttam játszani, valósággal elbűvölt a tudása...")

Sztipanov Zorán: Varga Zoli a rács mögött. A rabok sztárként fogadták a Fradi-legendát. Öregfiúk–Rabok: 3–2. *Blikk*, 2007. augusztus 23., 18. (Vö. [Munkatársainktól:] Szabadnak érezték magukat. Az öregfiúk válogatott legyőzte a rabokból verbuvált futballcsapatot. *Kisalföld*, 2007. augusztus 22., 1. és 22.; Hajba Ferenc: Menyus és csapata. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. augusztus 25., 14. (Vö. Schwartzenberger István: Ki rúgja vissza a pötytyöst? [Beszámoló a Maglódi úti Budapesti Fegyház és Börtön új „sportudvarának" avatójáról]. *Népszabadság*, 2007. október 31., 7.)

(sz[űcs lászló]: Telefonriport Puskással, Hidegkutival, Buzánszkyval [a 134 000 néző előtt a glasgow-i Hampden-parkban 1954. december 8-án játszott és 4:2-es magyar győzelemmel végződött Magyarország–Skócia mérkőzés után]. *Képes Sport*, 1954. december 14., 3. (Részlet: [riporter:] – „Örülünk, hogy ismét elfoglalta helyét a csapatban. Hallottuk: nagyszerű labdákat adott a többieknek." Puskás: „Ezzel valóban nem is volt baj. Jómagam ezúttal kevesebbszer jutottam löváshez, mint más mérkőzéseken. Docherty nagyon vigyázott rám." [riporter] – „Súlyfeleslege nincs már?" Puskás: „Sajnos, még van. Jelenleg 71 kiló vagyok, ebből még legalább kettőt le kell adnom. A kényszerpihenő alatt felszedtem jó néhány dekát, egyszerre viszont nem szabad sokat fogyni.")

Szun-ce: A *hadviselés törvényei* [Ford.: Tőkei Ferenc]. Budapest, 1993, Balassi Kiadó (különösen a kémkedésről és a félrevezetésről szóló fejezetek!)

(sz.[űcs] l.[ászló]: Bozsik József fényképalbumából. *Képes Sport*, 1955. február 1., 12–13. (hat fotóval!)

Szűcs László: Grosics mögött... [Az 1937. szeptember 15-én született tatabányai cserekapus: Rapp Imre portréja]. *Labdarúgás*, 1962/4., 5.

(szűcs[László]): Hidegkuti Nándor fényképalbumából. *Képes Sport*, 1955. március 8., 8–9 (nyolc fotóval!)

(szűcs [László]): Így készül fel Puskás. *Képes Sport*, 1955. február 15., 5. (négy kitűnő fotóval!)

Szünet után a lelkes Elektromos a tartalékos Csepel fölé kerekedett Elektromos–Csepel 5:1 (0:1) Góllövő: Pintér, Zlonszky,

Zlonszky, Pázmándi (11-esből), vitéz Hidegkuthy, vitéz Hidegkuthy; Latorca utca, 1000 néző. Vezette: Návai. *Nemzeti Sport*, 1943. november 29., 3.

Szüret. Részletek munkatársunk, Ferenczi Krisztina most megjelent könyvéből. *Népszava* [Szép Szó], 2006. március 4., 1 Vö. Gréczy Zsolt: Üllői úti vendég. *Népszabadság*, 2006. augusztus 15., 3. (Kiemelt idézet: „*A probléma az, hogy ha a Fidesz elnöke – amint egyre többen – pontosan látta, hogy mi történik a Ferencvárossal, néhányszor alkalma lett volna aggodalmát kifejezni.*")

Sz. Zs.: *Hálózati hálószaggató* (2004.11.04. http://valasz.hu/itthon/halozati-haloszaggato-10643)

Tabajdi Gábor: A III/III. Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban (Forrás: www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tabajdigabor.htm)

Tabajdi Gábor: A hírszerzők mindennapjai a Kádár-korszakban. *Betekintő*, (https://mult-kor.hu/20100416_a_hirszerzok_mindennapjai_a_kadarkorszakban; közzétéve: 2010. április 16)

Tabajdy Csaba–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*, Corvina Kiadó, Budapest, 2008

t-e. [Tabák Endre]: A felszabadult magyar labdarúgás (4.) Az első kirándulás Újpestre [Hangulatfestő tudósítás az újpesti Attila utcában 1945 tavaszán hathatós szovjet „logisztikai" segítséggel rendezett Újpest–Csepel mecccsről. 2:4 (góllövők: Szusza és Zsengellér, illetve Keszthelyi (2) és Marosvári (2) mérkőzésről]. *Labdarúgás*, 1970/2., 13–14. (A Csepel összeállítása: Tihanyi – Rédei, Szabadkai – **GÁTI** [György], Csurgó, Rákosi [Rottenbiller Ferenc] – Szentesi, Kaczor, Marosvári, Keszthelyi, Fenyvesi) [kiemelés tőlem! – B-K. B.]

Tabák Endre: A *zöld gyepen... Játékvezetők és labdarúgók könyve*. Budapest, 1957, Sport Lap-és Könyvkiadó

Tabák Endre: Történetek a 40 éves VB-ről. *Labdarúgás*, 1970/4., 19–22. (A Puskás–Liebrich affér leírását lásd a 21. oldalon!)

t-e. [Tabák Endre]: Lila-fehérek, zöld-fehérek. *Labdarúgás*, 1970/7., 6–7. Vö. Rózsa András: Vihar a Ferencvárosban. *Labdarúgás*, 1970/10., 13–14. (R.: „Ami a személyi problémákat illeti: az egyesület vezetői nem mertek bátrabban közbeavatkozni, amikor még csak csírájában jelentkeztek a bajok. A klub legnépszerűbb játékosa – Albert Flórián – egészen különleges helyzetbe került. Véleménye, ha nem is beavatkozási szándékkal mondta el, »közvélemény« lett. De gyámoltalannak bizonyult a klubvezetés akkor is, amikor Lakat Károly dr. – erről ő maga nyilatkozott a Népsportban – tevékenysége révén elhatalmasodtak a generációs problémák a csapaton belül." *uo.*)

Tabi Norbert: *Futball és politika kapcsolata Magyarországon a II. világháború után. A hazai labdarúgás viszonya a kommunista diktatúrával 1945-től 1969-ig*, szakdolgozat, kézirat, 2012. 101 oldal (79–80, 92.)

Tabi Norbert: A futballistaper. Szűcs Sándor válogatott labdarúgó kivégzésének története. *Rubicon*, 25. (2014) 7. sz., 28–33. http://www.rubicon.hu/megrendelheto/termek_cikkek/tabi_norbert_a_futballistaper_szucs_sandor_valogatott_labdarugo_kivegzesenek_tortenete/1/1/0)

Takács Ádám: Testre szabott gondolat. Értelem és érték a sportban. In: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 2003, Hermész Kör–Osiris, 120–131.

Takács Ferenc: Futbólia aranykora. A magyar foci a csúcson. *História*, 2003/8–9., 26–28.

Takács István: *Egy labdarúgó útja – Bozsik József* – Budapest, 1954, Ifjúsági Könyvkiadó

Takács Márton: „Messi lófasz Varga Zoltánhoz képest" [11 kortárs magyar író a fociról a *Válogatott Irodalom* című irodalmi ismeretterjesztő filmben és annak 2017. november 14-i bemutatóján]. (Forrás: https://eurosport.hosszabbitas.hu/foci/messi-lofasz-varga-zoltanhoz-kepest-2)

Takács Tibor: *Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban*. Budapest, 2018, Jaffa Kiadó, 2018.,31–33. ([Kalocsai, Sebes – Puskás/Bozsik]; 40–42. [Lóránt]; 79. [Sebes lemondatása]; 80–83. [az 1957. október 9-i PB-tanácskozás]; 116. [Sós Károly, Baurer–Onódy]; 100–101.; [Weidemann-ügy, fradis fanatizmus, etc.] 135–136.; ['középszerűvé tétel', Eperjesi László szerepe]; 143–145. [„Cinege"– „Csillag" fedőnév-csere])

Takács Tibor: Operatív magyar foci. *ÉS*, 2008. május 30., 10–11.

Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, 2014, Jaffa Kiadó

Takács Tibor: Van-e ok a pánikra? A Fradi, a politikai rendőrség és a sajtó az 1960-as évek elején. *Sic itur ad astra*, 62. sz. (2011), 243–256.

Takács Veronika: A nemzet sportolói: Buzánszky Jenő és Grosics Gyula. *Barikád*, 2010. december 25. 28–30. (Kiem. mondat: „Akiket a Gondviselés irányított: Kazal a jobb szárnyon, Fekete Párduc a kapuban.")

Tamás Gábor: Hol van a kutya elásva? A Fradi konszolidálása. *Magyar Narancs*, 2001. augusztus 16., 14–15.

Tamás Gáspár Miklós: Kádár csontjai. *Népszabadság*, 2007. május 3., 13. (Vö. Bárkay Tamás–Fekete Gy. Attila: Meggyalázták Kádár János sírját. Revizionista dalszöveget írtak a Munkásmozgalmi Panteon falára, *uo.* 2.; Nagy N. Péter: Kezükhöz csont tapad, *uo.* 3.; Szerető Szabolcs: A kiásott halott. *Magyar Nemzet*, 2007. május 3., 7. Révész Sándor: A fölháborodás csapdája, *uo.* 2007. május 4., 3.; Ungváry Rudolf: A Kádár-sír meggyalázása után, *uo.* 2007. május 5., 11.; Csontos János: Kádár apró dögei. A sírgyalázás egyaránt érdeke lehet a szélsőjobbnak és a szélsőbalnak. *Magyar Nemzet*, 2007. május 4., 7.)

Tamás Gáspár Miklós: *Vakság és balsors* (https://mno.hu/magazinpublicisztika/vaksag-es-balsors-tamas-gaspar-miklos-esszeje–2410152; A cikk nyomtatott változata a *Magyar Nemzet*ben jelent meg. A megjelenés időpontja: 2017.07.29.)

Tamási Orosz János: „Arra a sírkerti összejövetelre én büszke voltam ... " [Beszélgetés a zuglóiságára büszke Kabdebó Lóránt irodalomtörténésszel]. *Zuglói Lapok*, 2007. október 16., 5. (R.: „a világ értelmiségének is csak kis része tudja, hogy Bartók magyar. *A köznép Puskás Öcsivel azonosítja a magyart*. Itt, az ablakom alatt kísérték utolsó útjára, nemzeti tiszteletadással, ágyútalpon. *Helyes, mert ő Magyarországot valamiben az élvonalba emelte.*" [kiemelés tőlem! – B-K. B.])

Tamáska Péter: A gödör forradalma. Sportleckék a pártállami években: Angyal István, a „népellenség". *Magyar Nemzet* [Magazin], 2006. augusztus 5., 32. (Kiemelt mondat: „Míg Lóránt a verés következtében kiesett fogát bearanyoztatva kabalaként hordta a kulcstartóján, Szűcs Sándor, a Dózsa ugyancsak válogatott középhátvédje disszidálási kísérletért kötelet kapott a katonai bíróságtól.; Semmiféle könyörgés nem segített: a frissen hozott *1950. évi 26. számú törvényerejű rendelet alapján* – amely a fegyverrel történt szökési kísérletet halállal büntette –1951 nyarán kivégezték.")

Tamáska Péter: Aranycsapat – pártállami keretben. *Trianoni Szemle*, 2011/április-június, 89–102.

Taylor, Rogan–Dénes Tamás–Jamrich Klára: *Egy legenda életre kel. Puskás Ferenc életregénye* [R.: Taylor munkája alapján fordította és átdolgozta Dénes Tamás és Jamrich Klára]. Budapest, 1998, Puskás Marketing Tanácsadó Kft. (34–35, 38–39, 42–43, 45–46, 69–71, 83, 90, 116–117, 127–130, 141–143, 145, 154, 161–162, 180–181, 204–205, 207, 221, 227–231, 234–236, 241, 249–257, 260, 283–284.) (R.: „Egész pályafutásomra igaz: csak a mérkőzések előtt izgultam. Alattuk soha. S még valami: soha – sem a Honvédban, sem a Madridban – nem jutott eszembe, hogy az ellenfél jobb lehet nálunk. Mindig azt éreztem, az adott kilencven percben csak mi nyerhetünk. S ha nagy ritkán mégis kikaptunk, azon kezdtem gondolkodni, miben hibáztunk, hol rontottuk el." *Uo.* 234.; a Puskás–Stein huzakodás leírását a glasgow-i mérkőzéslabda birtokásáért lásd a következő lapon! A könyvből újabb részleteket közöl – Puskás Ferenc: A csapatkapitány címmel – a *História* 2003/8–9. száma, 47–48.)

Taylor, Rogan–Dénes Tamás–Jamrich Klára: A csapatkapitány. Puskás Ferenc. História, 2003/8–9., 47–48.

Taylor, Rogan–Jamrich Klára: *Puskas on Puskas*. London, 1997, Robson Books Ltd

Taylor, Rogan: *Puskas on Puskas. The Life and Times of a Footballing Legend*. London, 1999, Jonathan Wilson (Magyar változat:

Tefner Zoltán: A labdarúgás dunai iskolája. Miért volt a labdarúgás forradalma osztrák–magyar (és–cseh) forradalom? *Valóság*, 2014/12., 92–112.

Tefner Zoltán: Feldarabolt mez. Kallódó Futballisták. *Magyar Idők* [Lugas], 2017. február 11., 16.

Tefner Zoltán: Lágy hatalmak. Menekültválság – robbanás előtt a német társadalom? *Magyar Idők. Lugas*, 2016. március 6. (https://www.magyaridok.hu/lugas/lagy-hatalmak-362899/)

Tefner Zoltán: Leszerelt keresztek. Európa-erőd – ha elérjük a kritikus tömeget. *Magya Idők. Lugas*, 2018. március 24. 4.(https://www.magyaridok.hu/lugas/leszerelt-keresztek-2905953/)

Tefner Zoltán: **Jóllakottak.** SPORT – A FUTBALL ROSSZ IRÁNYA. *Magyar Nemzet*, 2019. augusztus 10.

Tehetnek egy igen nagy szívességet, és kinyalhassák a seggem [Szemelvények és kommentárok Puskás és „Eperjesi" f. ügynök levelezéséből] (Forrás: http://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/06/20/tehetnek_egy_igen_nagy_szivesseget_es_kinyalhassak_a_seggem/) (R.: „Az én véleményem a magyar labdarúgásról a következő. Mint mindig, igen sok a tehetséges játékos, de mivel a vezetés rossz kézben van, és a fő ok, hogy nincs pénz, ezt nem lehet így csinálni. A fiúk teljesen lélektelenül játszanak és igazuk van, nincs miért húzni. A mi időnkben sokkal több lehetőség volt mindenre, az mindegy most már, hogy legális volt vagy illegális [...] Az én *véleményem még mindig a régi, ameddig azok a vezetők lesznek, akik jelenleg vannak, nagyon sokáig nem lesz komoly labdarúgócsapata Magyarországnak.*"; kiemelés tőlem! B-K. B.)

Tellér Gyula: Az '56 körüli küzdelmek eredete és állása. *Nagyvilág*, LIV. évf. 10. szám, 2009/október, 3–14.

Témoignages français sur la Hongrie à l'époque de Napoléon 1802–1809. Recueil de documents. Avec une introduction de par Karoly Kecskeméti – *Francia leírások Magyarországról Napóleon korából 1802–1809*. Összeállította és bevezetéssel ellátta Kecskeméti Károly. Bruxelles, 1960, Institut Imre Nagy de Sciences Politiques – Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, Brüsszel, 1960.

16 edző – a csapatáról. *Népsport*, 1969. december 9., 3. (3. kérdés: [Mi volt a bajnoki év legfontosabb tanulsága?] Lakat dr. [FTC] válasza: „Edzői szempontból eddigi pályafutásom legtanulságosabb esztendeje volt: a csapat vezetőségének, s a játékosoknak megbonthatatlan egységet kell alkotniok. Nehezen tudtam megbirkózni azokkal a nehézségekkel, amelyeket a csapat kettéosztottsága jelentett. Csak egységes erővel, erős szakmai munkával lehet jó eredményt elérni." Megjegyzés: ezekben a napokban mondhatott le, mert az 5. számú kérdésre [Mit csinál a csapat az alapozás kezdetéig] ezt nyilatkozta: „Erre a kérdésre már nem vagyok illetékes válaszolni") Vö. Már Kalocsay dr. vezeti az FTC edzéseit. *Népsport*, 1969. december 11., 1. (A hírcsokorból!)

[ifj.] Thaly Zoltán: *Más-kép, ahogy láttam. Fotóalbum a 18. labdarúgó-világbajnokság pillanataiból*. Budapest, 2006, Szókincs Kiadó

Thaly Zoltán: A futball Eb elbukásának okai. Labdarúgásunk színvonala hanyatlik, a létesítmények állapota romlik, az eredmények szánalmasak. *Magyar Nemzet*, 2007. május 11., 19.

Thury Gábor: „Lóóóri! Meddig villog még a center?" NSO *Nemzeti Sport*; 2011.05.12; frissítve: 2015.03.31. (http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/looori-meddig-villog-meg-a-center-2077103)

Thury Gábor: **Lógott a szeren.** *1947* – Jubileumi meccs tragédiával – 200 ember zuhanhatott a mélybe. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. május 8., I. [Történelmi tudósítás az 1947. május 4-i Magyarország–Ausztria 5:2 barátságos mérkőzésről]

Thury Gábor: Futball, identitás. *Nemzeti Sport*, 2017. szeptember 23., 2. (Kiemelt mondat: „*A magyar pályákon a gyerekek* [...] *Farkasok, Albertek, Benék, Tichyk, Vargák akartak lenni, senkiben sem vetődött fel, hogy például a BEK-döntőben háromgólos Prati bőrébe bújna*" [...].)

Thury Gábor: **Az Aranycsapat melósa.** *Nemzeti Sport*, 2017. október 10.: (Beharangozó: „Hétfőn hajnalban életének 89. évében elhunyt Tóth II. József, az Aranycsapat játékosa. Hajlamosak vagyunk elfelejteni azokat a futballistákat, akik még tagjai voltak az együttesnek. Tóth II. József tagja volt, személyében a legendás magyar csapat utolsó mohikánja távozott el". Kiem. mondat: „*Időnként álmodott is róla, hogy Puskás átveszi a Rimet-kupát, meg az aranyérmeket, aztán felébredt...*") Vö. Végső búcsú Tóth II. Józseftől. *Nemzeti Sport*, 2017. október 27., 3.

Thury Gábor: **Olykor már csillogott.** *1967* – Elsőként jutott be a futballválogatott az Eb negyeddöntőjébe. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. október 30., I. (Beharangozó: „Remek esztendőt zárt 50 évvel ezelőtt a magyar labdarúgó-válogatott. Hat találkozójából ötöt megnyert, ebből három Eb-selejtező volt. Mielőtt legyintenénk, hozzá teszem: együttesünk az 5. csoportból a kontinesbajnokság legjobb nyolc csapata közé jutott.")

Thury Gábor: **Katona-dolog.** *1967* – Hóban, fagyban, tartalékosan is legyőzte a Fradi a Liverpoolt. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. november 27., I.

Thury Gábor: **Kitettek magukért.** *1967* – Varga új, de máris fényesen ragyogó csillag, Farkas kiszámíthatatlan gólzsák. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. december 11., I. (R. az 1967. december 13-i Magyar válogatott–Chile [5:4] lapkritikáiból: „Varga kiemelkedett a mezőnyből, jó néhány átadása kapott tap-

sot […] Farkas messze várakozáson felül nyújtott: Rákosi »motorja« ezúttal is kifogástalanul működött"; *La Nación*: „Varga új, de máris fényesen ragyogó csillag, Farkas kiszámíthatatlan gólzsák.")

Thury Gábor: **Minden gömbölyű** *1967* – Albert Flóriáné az Aranylabda, külön öröm, hogy ezt senki sem veheti el tőle. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. december 4., I. (Részlet Jean-Philippe Réthacker, a *France Football* szakírója méltatásából: „Minthogy Albert Flórián – számunkra úgy tűnik – elérte érettségének és tehetségének teljességét, a rangsorolásban számára adjuk az első helyet, gondolva arra is, hogy 1968-ban – a Bajnokcsapatok Európa Kupájában és a válogatottak Európa-bajnokságában – megerősítheti nagy nemzetközi értékét.")

Thury Gábor: **Intelligens, elegáns.** Emlékezés – Az Aranylabda elismerés és elégtétel Albert Flóriánnak – így a *France Football*. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. december 18., I. (R.: Robert Vergne, a *France Football* 1967. december 26-i számában megjelent *Intelligens, elegáns, a legkiválóbbak közül való* című Albert-méltatásából: „Még egy húszéves pályafutás során is ritkán adódik alkalom, hogy ilyen tökéletes teljesítményt láthassunk, mint amilyet a magyar játékos [az 1966-os vb-n Brazília ellen] bemutatott. Hiszen nemcsak Albert maga volt rendkívüli, még inkább az, ahogyan teljesítményével társaira ténylegesen hatni tudott. Még most is látom magam előtt […] azt a harmadik gólt [Farkas János gólját – a szerk.], amely lerombolta a brazilok minden reményét, és amelynek Albert volt az elindítója, s akinek szlalomozását az elé kerülő védőjátékosok közül egy szikrányit sem volt képes megzavarni senki. Gyönyörűséges jelenet volt, a brazilok dermedten, lehajtott fővel álltak fel a középkezdéshez. Megértették, hogy ezen a napon semmi és senki sem állhatott ellen Albertnek.") Lásd még: [T. G.:] Nem lehetett odaütni. *Uo.*

Thury Gábor: **Puskás nyomában.** *1968* – „Ezt azért kár volt leírnom" – Lakat Károly túranaplója a Népsportban. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. január 22., I. (R.: „Ecuador felé utazva Lakat azon dohogott, hogy éjjel kellett repülniük [ez lényegen olcsóbb, mint a nappali járatokra jegyet venni, megspórolva ezzel a szállás költségeit, ám furcsa módon a menedzser [Nicolaus Berger] mindig nappal utazik, mondván, rengeteg elintéznivalója van.")

Thury Gábor: És ami kimaradt. Ikonikus magyar gólok, 11. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. január 20., I. (R.: [1956. szeptember 23-án Moszkvában az Aranycsapat] „Czibor Zoltán bombagóljával 1:0-ra nyert. A 16. percben Hidegkuti [recte: Kocsis] Cziborhoz játszott »Czibor a 16-os bal oldaláról mintegy két méterrel beljebb jobb külsővel nagy erővel lő kapura, a labda a felső lécről vágódik egy méterrel a vonal mögé. Lev Jasin a kezét sem tudja *mozdítani rá.*«")

Thury Gábor: Puskás-remekek. Ikonikus magyar gólok. 12. rész. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. január 27., I. (Vö. Bodnár Zalán: Verhetetlen visszahúzós. Ikonikus magyar gólok. Eredményhirdetés. *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. február 3., I.)

Thury Gábor: **Lógott a szeren.** *1947* – Jubileumi mérkőzés tragédiával – 200 ember zuhanhatott a mélybe. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2017. május 8. I. (Beharangozó: „A magyar labdarúgó válogatott 1947. május 4-én az osztrákok ellen játszott mérkőzést az Üllői úton. A csapat 5:2-re verte meg a sógorokat, de a meccset nem a győzelem miatt őrizte meg az emlékezet: az FTC pálya lelátója ugyanis leszakadt. A baleset szerencsére emberéletet nem követelt.)"

Thury Gábor: **Reális különbség.** *1958* – a címvédő madridiak Puskás nélkül is simán kiejtették a Vasast. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. március 26., III. Vö. Thury Gábor: A REAL az REAL. [Emlékezés az 1958. április 2-i Real Madrid–Vasas (4:0), illetve az április 16-i Vasas–Real Madrid (2:0) mérkőzésekre] *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2018. május 5., II–III. (Beharangozó: A vasárnap [május 6-án] 91. születésnapját ünneplő Raduly József és a már nehezebben mozgó Berendy Pál a korabeli *Képes Sport* segítségével idézte fel az 1958-as eseményeket.)

Thury Gábor: **Kisgyerek a bal szélről.** 1968 – Juhász Péter, Nagy László önfeledten játszottak, mint egykor a grundon. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. április 23., I.

Thury Gábor: **Eltitkolt okok.** *1958* – A mellébeszélés sem hiányzott a világbajnokság értékelésénél. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. július 2., I. (A beharangozó: A magyar labdarúgó-válogatott kiesése az 1958-as svédországi vb-ről nagy hullámokat vert. A csoportmeccsek utáni búcsú okairól cikkek garmadája jelent meg, más kérdés, hogy a teljes igazságot egyikből sem tudjuk meg.)

Thury Gábor: **Egy Spéci mester.** 1938 – Schaffer Alfréd külföldön folytatja edzői pályafutását. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. július 9., III.

Thury Gábor: **Balhés Bindea.** Bezárták az oroszlánbarlangot 1938: A Ripensia elleni első meccs Toldi, a második Sárosi estéje volt. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. július 16., I. (A beharangozó: Alig ért véget az 1938-as futballvilágbajnokság, amikor négy magyar csapat részvételével elindultak a Közép-európai Kupa küzdelmei. A második körre már csak a Ferencváros maradt állva. A zöld-fehérek parádés játékkal ejtették ki a temesvári Ripensiát.)

Thury Gábor: **A hátvéd, aki nem volt bekk.** [A 70 éves Juhász Péter, az Újpesti Dózsa válogatott hátvédje portréja] *Nemzeti Sport*, (Hosszabbítás), 2018. augusztus 8., VI.

Thury Gábor: **Kupán vágva.** 1968 – Az egygólos hátrány is sok volt a Fradinak a VVK-döntőben. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. augusztus 6., I. (R. a *Daily Mirror* Juhász Istvánról alkotott véleményéből: „*Ahol baj volt, megjelent Juhász, egy olyan védő, akinek képességeit a legjobb profi játékosok is megirigyelhetnék.*")

Thury Gábor: **Akció, reakció.** *1948* – Meghurcolják a Fradit, ám segít a magyar sport nagy barátja. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. november 12., I. (R.: „A Fradi december 8-án játszott[a] a következő bajnokiját, a Csepel ellen idegenben 6:2-re győzött, előtte Nádas Adolf felhívta a vendégszurkolók figyelmét, hogy csapatuk Rákosi Mátyás közbenjárására kapta vissza a játékjogát. A közönség Rákosi Mátyást, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkárát ünnepelte. Zúgott az ütemes kiáltás : »*Éljen Rákosi ! Éljen Rákosi !*« […] vajon mit gondolt a csepeliek fedezete, Rákosi Ferenc?")

Thury Gábor: **Aranylábúak.** *Nemzeti Sport.* (*Hosszabbítás*), 2018. október 13., VIII. (R.: Nagy László véleménye 'vargazoli' disszidálásáról: „Sokan felvetették, hogy Zoli miért a torna előtt hagyta el a csapatot. Erre nagyon egyszerű a válaszom: nem biztos, hogy később lett volna rá lehetősége. Én csak tudom, mert akkor is a csapattal voltam, amikor Ladinszky Attila és Tóth Zoltán maradt kint…")

Thury Gábor: **Proliból lett valaki.** 1956 – Vincze Imre nemet mondott Kubala Lászlónak és Illovszky Rudolfnak egyaránt. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. október 22., I.

Thury Gábor: A pillanat művésze. Almási László [sportfényképész portréja]. *Nemzeti Sport.* (*Hosszabbítás*), 2019. március 16., VIII.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Thury Gábor: **Nagy zsugás volt.** SZÜLETÉSNAP – 90 éves lenne Csikar, a magyar futball egyik legszerethetőbb alakja. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. november 19., I.

Thury Gábor: **Albert vezérletével.** 1968 – Varga kiválását is elbírta a Ferencváros – és megvédte bajnoki címét. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2018. december 3., I. (R.: „A zöld-fehérek […] bizonyos fokig jól jöttek ki Varga elvesztéséből […] nem titok, hogy egész sereg kérdésben vitában állt társaival, mindenekelőtt Alberttal. Volt olyan időszak, amikor arról beszéltek, hogy a csapat elkerülhetetlenül kettészakad: »*Varga dicstelen távozása után egycsapásra elmúlt ez a veszély, sőt el lehet mondani, hogy hosszú évek óta nem tudták úgy összpontosítani erejüket egy célra, mint most, az olimpia utáni bajnoki hajrában. Albert a pályán és azon kívül is újra vezéregyéniséggé vált.*« [Lakat Károly vezetőedző véleménye]")

Thury Gábor: A Futballkirály 1915–1919. Schaffer elvtárs pénzért volt amatőr, tudása alapján joggal. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. április 1., III.

Thury Gábor: **Baráti betli.** *1949* – Súlyos vereséggel kezdett szövetségi kapitányként Sebes Gusztáv. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. április 8., III.

Thury Gábor: **Futball-lakodalom.** *1949* – Nemcsak az osztrákok ellen, hanem a Népfrontért is harcoltak…*Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. május 6., I. (R. [Lakat Károly nyilatkozata közvetlenül a mérkőzés előtt:] „*Fogadjuk meg, hogy jövő vasárnap együtt, egységesen adjuk le szavazatunkat a hazánkat naggyá tevő, sportunkat még magasabb színvonalra emelő Népfrontra.*")

Thury Gábor: **Simán ment.** 1969 – Politikai töltete is volt a magyar–csehszlovák futballmeccsnek [Magyarország–Csehszlovákia 2:0, Bp. 1969. május 25]. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. május 20., I. (R.: „Talán már Varga Zoltán lelépése sem izgatta [annyira] a kedélyeket – ilyen módon legalább pont került az Albert–Varga konfliktus végére, bár a felek korábban tagadták, hogy ellentét feszítené kapcsolatukat…")

Thury Gábor: **Elveszett illúziók.** *1969* – VVK-döntő: az Ú. Dózsa egy gólra volt attól, hogy behozza háromgólos hátrányát. *A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. május 27., I.

Thury Gábor: **Összeroppanás.** *1969* – A koppenhágai vereségnél is elszomorítóbb volt Albert Flórián súlyos sérülése. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. június 3., I. (R.: „még ha jogosak voltak is Borbély Pál Alberttal kapcsolatos észrevételei, nem biztos, hogy öt nappal a dánok elleni találkozó előtt kellett keresztre feszíteni."; R. Albertnak a *Képes Sport*ban megjelent nyilatkozatából: „*Gólt akartam rúgni (…) gyorsan megindultam, hogy megkaparintsam a labdát és egyből kapura lőjek. Mielőtt labdához értem volna, hirtelen felbukkant előttem egy fekete tömeg. A kapus volt. Másra nem emlékszem, csak a fájdalomra.*")

Thury Gábor: **Az önérzet vezette.** [A június 13-án 80. életévét betöltött Szentmihályi Antal portréja] *Nemzeti Sport* (Hosszabbítás), 2019. június 15. VI. (R.: [az 1969. decemberi marseille-i mérkőzésen] „a vezetők miatt kaptunk ki. Olyan körülményeket teremtettek, amelyeknek csak kiesés lehetett a következménye […] *Sós Károly aranyos ember volt, de nem kellett volna kinevezni. Rajta múlt, hogy nem lettünk veretlenek a selejtező meccsein.* Köztudott, hogy 1969 szeptemberében Prágában le akarta cserélni Mészöly Kálmánt a szünetben […] Göröcs János ment utána a zuhanyozóba, hogy visszahozza, miután Sós visszavonta döntését, annyira felháborodott a csapat a csere miatt […] a második félidő elején Fazekas László megszerezte harmadik gólunkat, ezzel három egyre vezettünk, a kapitány néhány percre rá lehívta a középhátvédet, hogy később Fazekast is lecserélje. A vége három-három lett. *Sós tevékenységét azóta sem tette helyére senki, mérhetetlen károkat okozott a magyar futballnak!* […] nem tudta a játékosok nevét, és olyan is volt, hogy a taktikai értekezleten nem vette észre, hogy tizenkét játékost rakott fel a táblára." (Kiemelés tőlem! – B-K. B.)

Thury Gábor: **Gólzáporos idők.** 1949 – Jubileumi évében hatalmas fölénnyel lett bajnok a Ferencváros. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. július 1., III.

Thury Gábor: **Barátverés a Nagyerdőben.** 1949 – Előre Rákosi Mátyással és Bolesław Bieruttal a szocializmusért, a békéért! *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, *2019.* július 8., I. [Emlékeztető: Magyarország–Lengyelország: 8:2 (4:0), Debrecen, 30 ezer néző, 1949. július 10.]

Thury Gábor: **Szertelen zseni. Czibor Zoltán.** A múlt század három legendás csatársorában is ő volt a balszélső. *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*, 2019. augusztus 12., II. (R.: „Esetében nem hallgatható el, hogy a kétezres években kiderült, Sztojanovits Péter néven 1953-ban beszervezték, Puskás megfigyelése lett volna a feladata, ám érdemi információval nem szolgált.") Vö. [Munkatársunktól]: Aranycsapat: útjára indul a Czibor-emlékév rendezvénysorozat. (http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/aranycsapat-utjara-indul-a-czibor-emlekev-rendezvenysorozat-2717877)

Thury Gábor–Dömötör Csaba: Dunai Antal: A becsvágy viszi előre. *Nemzeti Sport* (*Hosszabbítás*), 2018. március 17., IV. (Kiem. mondat: „*Az Újpesti Dózsa egykori balösszekötője, az európai góllövőlista ezüst-és bronzcipőse. Azonban a 31-szeres válogatott futballista külföldi nagycsapatba nem igazolhatott. Edzőként viszont eljutott Spanyolországba, majd az olimpiai válogatottat 1996-ban kivezette az atlantai játékokra. Dunai Antal szerdán ünnepli 75. születésnapját.*")

Thury Gábor–Földi *Imre: Szűcs* Lajos. Csodálta Beckenbauer is. *Nemzeti Sport.* (*Hosszabbítás*), 2018. december 8., IV–V.

Thury Gábor–Földi Imre: Tóth András. Karmester lilában. *Nemzeti Sport.* (*Hosszabbítás*), 2019. augusztus 31.., II–III. (R.: [utánpótláskorúként ajánlatot kapott az Austria Wientől] „Csakhogy kint kellett volna maradnom, de […]belügyi alkalmazott voltam, simán utánam nyúlhattak volna, s ezt elsősorban a család miatt nem kockáztattam meg.")

Tibor Tamás: Gyengélkedő akadémia. *Népszava*, 2019. március 12., 10. (Kiem. mondat: *Ha összeadjuk a magyar fociba kilenc év alatt bezúdított forintesőt, az az ezermilliárdot is meghaladja.*)

Tibor Tamás: Könnyűnek találtatósdi. *Népszava*, 2019. augusztus 22„ 10. (Kiem. mondat: Nagy szerencsénk, hogy a vatikáni pápai testőrség csapata eddig nem kérte felvételét az UEFA-ba. A San Marino-i fenyegetés azonban nem kizárható…)

Tibor Tamás: Nagy pénz, kis foci. *Népszava*, 2019. június 4., 10. (Kiem. mondat: *Fontos, ambiciózus személynek manapság illik a futball környékén sürgölődnie.*) Vö. Hegyi Iván: Országos takarékfutball. Egy helyben. A sportágba nyolc éve áramló állami milliárdok ellenére csak szövegben lépett előre a magyar labdarúgás, a pályán mutatott teljesítmény semmit sem változott, minden maradt a régiben. *Népszava*, 2019. augusztus 28., 14.

Tibor Tamás: Ötszáztizenhét néző. *Népszava*, 2019. január 2., 10. (Kiem. mondat: *Az ezt megelőző húsz esztendőt is ugyanilyen harmatos futballteljesítmény övezte. De megközelítően sem került enynyibe!*)

Tibori Szabó Zoltán (Marosvásárhely): Sütő András Ábeljét saját testvére pusztítja el. *Népszabadság*, 2006. október 10., 23. (Hely-

színi beszámoló a „magyar irodalom egyik legnagyobb alkotója" 2006. október 8-i marosvásárhelyi végtisztességéről a helyi református temetőben. „A Magyar parlamenti delegációt *Szili Katalin*, a Magyar Országgyűlés elnöke vezette". Megjegyzés: a *Magyar Nemzet* szintén kolozsvári illetőségű tudósítója szerint a ceremóniára szombaton, október 7-én került sor! – B-K. B.)

Tischler János: „Amikor a hatos karton mesélni kezd...", *ÉS*, 2009, május 29.

Tischler János: Döntetlen. [Az 1966. május 3-án Chorzówban lejátszott lengyel–magyar válogatott mérkőzés (1:1) politikai és titkosszolgálati hátteréről]. *ÉS*, 2008. július 25., 5.

Tischler János: *Megfigyeltek, együttműködők, megtagadók. A kommunista hatalom és a sport Magyarországon, 1948–1989.* Bevezetés (kézirat, 18 old., plusz jegyzetek, továbbá egy négyoldalas 'Függelék')

Tischler János: Nemere jelenti. Virágnyelven a Ferencvárosról. A Fradi megfigyelése az 1960-as években. *Rubicon*, 2004/8–9., 119–129. Lásd még Tischler János: Hogyan nem szerették a Fradit? A kádári hatalom és a Ferencváros az 1960-as években. *ÉS*, 2004. május 14., 3–4. Vö. Egy mondat: Mi a véleménye arról, hogy Novák Dezső volt labdarúgó titkosszolgálati jelentéseket írt? [Nyilatkozók: Furulyás János, az FTC elnöke; Szőke István, Novák Dezső hajdani játékostársa; Bánki József, Novák edzősége alatt az FTC egykori játékosa]; Népszava-információ: Nemere nevesítve Novák Dezső. *Népszava*, 2004. október 22., 1. és 15. Lásd még: Malonyai Péter: Az igazi. *Magyar Nemzet*, 2004. (R.: „Albert Flórián megszólalt [...] gyáva embernek nevezi Novákot, nem talál mentséget arra, hogy hagyta magát beszervezni [...] Nem bocsát meg neki [...] indulatai érthetők, mondhat akármit, tiszteletlenség vitatni szavait. Más a helyzet azzal, amit a bundákról mond. »Aki nem bundázott, nem is igazi futballista« – állítja a Császár.")

T. András Emil: *»Két nyáron át táncolt«. Képes Sport*, 1971. november 23., [6.] (R.: „A nyugatnémet labdarúgó-szövetség azonnali hatállyal kizárta tagjai sorából Varga Zoltánt és Gergely Lászlót [...] a Hertha BSC két játékosa pénzt fogadott el az ellenféltől [...] A szakírók többsége általában elfogadta Vargát, s a Sport Illustrierte szokásos év végi Bundesliga listáján a belső csatárok rangsorában Varga a negyedik helyen állt. Ám nem sokkal a játékengedély után Varga már a Suttgarter Zeitung »pletykarovatába« került: »Nem neki találták ki a Bundesligát. Külföldre akar menni, mert művésznek érzi magát a jó iparosok között.« A vesztegetési újabb botrány ismertetésekor a zürichi Sport így jellemezte Varga Hertha-beli teljesítményét: »...kétségtelen, hogy varázslója szakmájának. De a Varázsló csak elvétve vette elő az a bizonyos nyulat a cilinderből, következésképpen nemigen használt csapatának«. [T. A. E. saját kommentárja:] Varga, aki Mexikóban cserben hagyta csapatát, most elérte egyik »célját«: főszereplője lett a lapok sportrovatának. A szépséghiba csupán annyi, hogy – nem mi találtuk ki – csalóként. A vesztegetési sorozatban még jónéhány bírósági ítélet várható, s a már említett stuttgarti lap szerint Varga Zoltán az NSZK-ban aligha rúg labdába.

T. K.: Puskás a hős. Önfeláldozó négylábú. [Nyolcesztendős holland rendőrkutyát neveztek el Puskás Ferencről Amerikában, 'aki' főszerepet játszott egy veszélyes bűnöző letartóztatásában]. *Nemzeti Sport*, 2018. március 2., 20.

T. Molnár Gizella: *Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna–Tisza közén a második világháború után.* Szeged, 2005, JGYF Kiadó. Vö. Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön.* Budapest, 2000, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek; Bellér Béla: *A magyarországi németek rövid története.* Budapest, 1981, Magvető Kiadó, Gyorsuló Idő

Tompos Ádám: Nádfedél és padlófűtés. Kádár János állítólagos gyerekszobája a nem is annyira finom múlthamisítás iskolapéldája. *Magyar Nemzet Magazin*, 2017. november 4–november 10., 17. és 20.

Tóth Csaba: Varga Zoli. *Hajdú-Bihari Napló*, 1996. október 17., 8.

Tóth Dénes [Vörs]: Öcsi bácsi értékes aláírása. Találkoztam Puskás Ferenccel és az Aranycsapat többi tagjával. A száguldó őrnagy halványuló emléke. *Magyar Nemzet*, 2006. december 1., 19.

Tóth Ernő [ny. testnevelő tanár]: Puskás Ferenc emléke örökké él. *Abonyi Napló*, 2006/december, 14–15.

Tóth József: Aki együtt küzdött a magyar válogatottal [Szepesi György kisportréja]. *Szabad Nép*, 1954. június 28., 4.

Tóth Sándor: *A nemzet európai modelljéről. Kísérlet annak tisztázására, hogy mi a nemzet szerepe az emberré válás folyamatában.* Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó

Tóth Sándor: *Milyen fogalmat jelöl a nemzet-terminus?* (kézirat, 53 old.) (Mottó: *Nem értjük egymást és összevissza beszélünk... Miért nem lúgozzuk le a fogalmainkról a hozzátapadt félreértések redvét?* [Gaál Gábor (1927)]

Tóth-Szenesi Attila: *Baróti.* Pécs, 2004, Alexandra Kiadó. Lásd még: Búcsú Baróti Lajostól. Több százan tisztelegtek a legendás kapitány emléke előtt. *Magyar Nemzet*, 2006. január 13., 5. Vö. Gellei Imre: Baróti Lajos emlékére – Drága Lajos bácsi [Az FTC vezető edzőjének sírbeszéde], *uo.* 6.; Hegyi Iván: Lajos bácsi, köszönjük. *Népszabadság*, 2006. január 12., 24.

Tóth-Szenes Attila: *A fociválogatottban játszott, később miniszterelnök lett* [Friedrich István pályaképe] (https://index.hu/tudomany/til/2016/01/21/friedrich_istvan_miniszterelnok_valogatott_futballista/; 2016.01.21.)

Tömörül a bajnoki mezőny. *Képes Sport*, 1955. június 7., 2–3. (Részlet: „Puskásnak még mindig hiányos az erőnléte.", *uo.* 3.)

Tömpe István: *Az elitek árulása.* Budapest, 2017, Noran Libri Kft.

Tömpe István: Miniatúra: Kádár János. *Szép Szó* [A Népszava kulturális és társadalomkritikai melléklete], 2018. június 30., 3. (R.: „Államférfiúi képességeit nem a sakkhoz szükséges taktikai érzékben kell keresni. Időben tudta azt mondani: talán igen, meg hogy talán nem. Nem különösebben foglalkozott az átlagember személyes politikai elkötelezettségével, zendülés nem fenyegette, az engedélyezett mormogás jót tett a rendszer életképességének. A mával összeköti, hogy Soros Györgyöt ő sem szerette, bár nem használta szimbolikus harci fegyverként, és alapítványára is rábólintott. A maga üzemszerű kétértelműsége mögé rejtőzött [...] Sokoldalú sakkjátékosnak írják le, de adott pillanatban csak egy játszmát játszott. Ötvenhétben megtorló, hatvanhétben reformer, hetvenhétben sikeres és tekintélyes pártállami vezető, külföldre nyitó politikus, nyolcvanhétben az öreg Lear király.")

Török Ferenc: *Mandula – Mándi Gyula.* Budapest, 1999, Nyik-ki Bt.

Török Péter: [Lóránt Gyula és társai '49-es márciusi disszidálási kísérlete]. *Nemzeti Sport*, 1999. április 6.

Trencsényi Zoltán: Fradi-szív – pörkölt [Interjú a 60. születésnapjára készülő Nagy Bélával, az FTC történészével]. *Népszabadság*, 2004. február 27., 10.

Trócsányi Sára: A párt kardja és pajzsa. A Stasi. A keletnémet állambiztonsági szolgálat. *Rubicon*, 2007/3., 46–58.

Uj Péter: Ahol a part szakad. *Népszabadság*, 2008. január 30., 5. (R.: „Néhány évvel később egy kispályás bajnokságon megismertem Bélát, a kissé szögletes mozgású, viszont megfelelően brutális hátvédet.")

Uj Péter: A világ legjobb csapata [Gondolatok a 2006-os vb-ről]. *Népszabadság*, 2006. július 12., 5. (Mottó: „Büszke vagyok arra, amit a csapat elért. Zidane fantasztikus játékos, és szeretném kifejezni köszönetemet, amit a válogatottért és az országért tett pályafutása alatt. Karrierje során a sport igazi értékeit mutatta be, igazi emberi nagyság, aki hazáját szolgálta." [Jacques Chirac]). Vö. Kukorelly Endre: A Nagy Elbeszélés. *Népszava* [Szép Szó], 2006. július 15., 1. (R.: „Szakmája legfontosabb eseményén, egy ritka konszenzussal legnagyobbnak tartott, pályafutását épp befejezni készülő futballista, az emberiség szeme láttára belefejel valaki hozzá nem mérhető, ellenszenves tahóba, mert az odaszólt neki. Sas, igenis, légy után kapkod.")

Uj Péter: Csodálatos futballgyőzelem. *Népszabadság*, 2005. október 19., 5 (R.: „(Az utolsó utáni percben gyönyörű lerántás után gólt szerez egy csatár. Féktelen örömében átsprintel az ellenfél kispadja elé [nem futott ennyit és ilyen gyorsan az egész meccsen], és olyan fejjel üvölti, hogy *basszátok szájba*!, mintha most irtott volna ki géppisztollyal egy ellenséges óvodát, majd a kispad felé köp." [kiemelés az eredetiben! – B-K. B.])

Ungváry Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017.* Budapest, 2017, Felelős kiadó Ungvári Krisztián, Nyomta és kötötte Alföldi Nyomda Zrt. (Vö. Pethő Tibor: Besúgók, provokátorok, civil kontroll. *Magyar Nemzet*, 2017. november 17., 4. [Kiemelt mondat: „A tudományos munkát is nehezíti, hogy személyes adatot az illető halála után harminc évvel lehet nyilvánosságra hozni."]; Pethő Tibor: Zsarolók. *Magyar Nemzet*, 2017. december 12., 9. (R.: „Bár a ténnyel már jó ideje próbálunk több-kevesebb sikerrel megbarátkozni, vagy legalább tudomásul venni az – úgy tűnik – megváltoztathatatlant, az azért ennek ellenére mellbevágó, hogy a rendszerváltást követően megszülető »új hatalom« kezdettől fogva kicsinyes politikai játszmákhoz, zsarolási adatbank jelleggel használta a III/III. iratait."); Pethő: Jolika örök. Tanulságos és helyenként erősen fogalmazó könyvet írt Ungváry Krisztián a rendszerváltás után elmaradt számonkérésről. *Magyar Nemzet* Magazin, 2018. január 13., 29. (R.: „Nem tudott, mert nem akart mit kezdeni a közelmúlt magyar bűneivel és az állambiztonság cselekedeteivel az 1990-ben megszületett demokratikus rendszer.); R. Kiss Kornélia–Molnár Richárd: Harminchat volt képviselő ügynökaktája. Antall József is zsarolási adatbankként használta az iratokat Csurka István és Torgyán József ellen. *Magyar Nemzet*, 2017. december 12., 4.; (R: [Ungváry Krisztián:] „Egy ügynököt mutassanak nekem, akit Magyarországon olyan közmegvetés sújtott volna, hogy attól ellehetetlenült. Nincs ilyen. Fordítva van. Szeretet veszi körül ezeket az embereket még akkor is, amikor hazudnak [...]") (Vö. Villányi Károly: Antall József senkit sem zsarolt a nevezetes ügynökborítékokkal. Kónya Imre: Épeszű politikus nem gondolkodik az USA-hoz hasonló egységes Európában. [Interjú a Nemzetközi Adalbert-díjat 2017. dec. 8-án Frank-Walter Steinmeier német államfőtől átvevő Kónya Imrével, a Boross-kormány hajdani belügyminiszterével]. *Magyar Idők*, 2017. december 5.) S. Z.: Titkosszolgálatok és a kilenc százalék. *Népszava*, 2017. december 12.,12. (Kiemelt mondatok: „Ungváry Krisztián szerint a ciklus képviselői közül 20-an voltak tényleges hálózati személyek; Boross Péterre maradt a feladat 1994-ben, hogy elfogadtassa az átvilágítási törvényt."); Magyar Idők [szerkesztőségi híranyag]: Fideszes ügynök nem volt a parlamentben. *Magyar Idők*, 2017. december 12. (R.: „Ungváry szerint érdemi tevékenységre az utal, ha valakinek a hálózati kartonját titkosították, ha maradt fenn tőle jelentés, vagy ha más állambiztonsági iratban szerepel utalás az érdemi munkájára vonatkozóan.") Lásd még:

Barkóczi Balázs: Az ártatlan háromperkettes és az álhírek. *Magyar Nemzet*, 2018. március 23., 8.

Ungváry Krisztián–Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában.* Budapest, 2012, Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft.

Ungváry Krisztián–Meruk József: *Rákosi Mátyás eltitkolt szolgálatai – egy sztálinista diktátor börtönben, jólétben és száműzetésben.* Budapest, 2018, Jaffa Kiadó (Vö. Barotányi Zoltán: Egy élet műbőrben. *Magyar Narancs*, 2018. december 6.)

Ungvári Tamás: Parancsmegtagadás [Ismeretlen adalékok Elbert János talányos sorsáról]. *ÉS*, 2007. május 11., 6. (R.: „Beszervezték, mert árva volt, gyáva volt, hülye volt. Beszervezhették, mert [édesapját, Elbert] Feri bácsit kettétépte a bomba. De a beszervezésére négy esztendővel »Firkász«, ez volt a fedőneve, [1973. március 9-én] bejelenti, hogy megtagadja az együttműködést [a rettegett állambiztonsági szolgálattal] ... A közreműködés megtagadásának tizedik évfordulóján Elbert János elhagyta irodáját, s imádott családját sem értesítve Siófokra sietett. 1983. március 9-én a siófoki móló ötcentis vizébe fulladt.") Vö. Almási Miklós: *Pisztoly a könyvtárban. Életinterjú.* Beszélgetőtárs: Nádra Valéria. Budapest, 2019, Kalligram (R.: „Elbert János [...] egy délután kiszólt a titkárnőnek, hogy sürgős dolga van, jön vissza – és eltűnt. Másnap Siófokon találták meg holtan, a móló mellett, ahol 30 centis volt a víz, valami sötét krimi vagy még sötétebb kémügy lehetett a háttérben [...] az igazságra talán sohasem fog fény derülni. Felesége és gyereke öngyilkosok lettek – állítólag." *Uo.* 97.) Ld. még Friss Róbert: Almási Miklós katarzisa. Könyv. Az esztétát ugyanazért érdemes olvasni ma, mint volt a hetvenes évek elején. Nemrég két kis kötete is megjelent. Egy tőle, egy vele – róla. *Népszava*, 2019. szeptember 26., 12. (R.: „Vagy mit kezdjünk a felfedezéssel, ami azzal kezdődik, hogy a tudós azt érzi »itt van valami, ami birizgálja, de nem tudja, mi az, vagyis olyasmit ‚tud', ami még nincs. Aztán elindul a nyomon, eljut a rejtvényig, megfejti azt, és felfedez valami újat. Sejtés, ráérzés?«")

Urbán Attila: Kádár politikai rendőrsége A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség felépítése és működése. *Rubicon*, 2007/1., 58–65.

Urbán Flórián: *Urbán legend. „Utánam lehet csinálni, zselés fejű piperkőcök"* Budapest, 2017, Magyar Hírek Kiadó. (Vö. Gabay Balázs: Gólok, italok, kéjhölgyek, Urbán. A volt magyar válogatott labdarúgó önéletrajzi könyve telis-tele van szédítő sztorikkal, *Magyar Nemzet*, 2017. december 11., 15. (R.: Urbán elvesztette a fociba vetett hitét, bedarálta a közeg, már csak arra vágyik, hogy egyszer egy olyan klubnál kapjon állást, ahol nem éheznek a játékosai fizetés nélkül, és nem pártszimpátia alapján dől el, ki az edző.)

Utolérhetetlen madridi hármas – France Football-elismerés [NS információ] (Kiem. mondat: *A francia szaklap minden idők legjobbjának választotta az 1960-as BEK-döntőben diadalmaskodó Alfredo Di Stéfano, Puskás Ferenc, Francisco Gento triót.*) *Nemzeti Sport*, 2018. február 14., 20.

Ünnepélyesen fogadják válogatott labdarúgóinkat. *Népsport*, 1953. december 3. [csütörtök], 1. (R.: „Londonból diadalmasan hazatérő válogatott labdarúgóinkat csütörtökön ünnepélyesen fogadják Budapesten. A Keleti-pályaudvarra 8 óra 30-kor befutó gyorsvonatot az üzemek, a tömegszervezetek és az ifjúság küldöttei fogadják. Ünnepélyes fogadtatás lesz útközben – a korai időpont ellenére – Hegyeshalomban, Győrött, Komáromban és Tatabányán." [Megjegyzés: 2008-ban megjelent *Az Aranycsapat és a kapitánya* című könyvünk címlapján látható fénykép ezt a jelenetet örökíti meg, amelyet joggal minősíthetünk a magyar labdarúgás története csúcspontjának! – B-K. B.)

Ünnepi mérkőzések a Népstadionban. *Képes Sport*, 1955. április 12., 2–3. (Részlet: „Puskás nagyszerű labdakezelése, néhány váratlan és mégis tökéletesen időzített leadása többször tapsra ragadta a lelkes közönséget. Mégis úgy láttuk, mintha kissé nehézkesen mozogna, mintha hiányos volna az erőnléte, hiányozna az a robbanékonysága, amivel az elmúlt időben pillanatok alatt sakk-mattá tudta tenni a legerősebb ellenfél védelmét is." uo. 3.)

Ürge László: *A csapat, melyet csak a balsors tudott legyőzni*. Budapest, 2005.

Vad Dezső: A tartalékokról. *Népsport*, 1969. július 26., 3. (R.: Csanádi Ferenc, az FTC második csapatának trénere eszmefuttatásából: „– Mi a tartalékok csapatát afféle reménység együttessé próbáltuk meg átszervezni. 1948-asnál idősebb születésű játékos egy sincs a mai gárdában. A tartalékcsapatban a tizennyolcas keret nem foglalkoztatott, de beugrásra mindig készen álló játékosai és az ifi-sorból éppen kiöregedő labdarúgók kapnak helyet. Majd elválik azután két-három év alatt, hogy kik érnek be közülük. S a középszerűek helyét azután elfoglalják az újabb fiatalok […] *Mi a jövőben a tartalékcsapatban az örök tartaléksorba ítélt játékosok helyett az első csapatba való bekerülésért harcoló és reménykedő labdarúgókat szerepeltetünk, olyanokat, akik saját érdekükben is teljes erővel dolgoznak az edzéseken…*" [Kiemelés az eredetiben!])

Vad Dezső: Újabb viharok a Hertha körül. *Vasárnapi Hírek*, 1969. február 23., 8.

Vajda Mihály: Mentalitások. *ÉS*, 2018. február 2., 5. (R.: „Rendszerváltás. Vége a kommunisták és az oroszok uralmának. Fogjunk neki a demokrácia felépítésének. Kik? Hát azok az eddigi ellenzéki értelmiségiek, az egyik oldalon az úgynevezett demokratikus ellenzék, többnyire fővárosi polgárlányok és -fiúk, sokszor persze kommunista szülők gyermekei, a másikon a népnemzeti ellenzék, többnyire, gondolom, vidéki és fővárosi konzervatív polgárgyerekek, akik eddig harcoltak a kommunista rendszer ellen, amenynyire ezt a körülmények lehetővé tették […] miért maradtak meg zsidónak? […] Miért nem váltak Mózes-hitű magyarokká [csehekké, lengyelekké, románokká, ahogy Németföld nyugati vidékein igenis Mózes-hitű németekké váltak]? Érzésem szerint a legjobb úton voltak ehhez. De aztán jött a holokauszt. S ennek emlékét ki nem törli belőlünk senki és semmi. Nemcsak a túlélőkből, leszármazottaikból sem. Talán ezeket az emléknyomokat ismerem fel a másikon?") Vö. Ambrus Vilmos: „A túlhatalom mindenkit megront". Szürkezónás létezés jellemzi a magyar társadalmat [Interjú prof. Deák Dániel társadalomkutatóval]. *Magyar Nemzet*, 2018. február 3., 1. és 5. (R.: […] „az ellenségképzés is megindult a magyar társadalomban. Amikor ugyanis beindulnak a frusztrációs mechanizmusok, kialakul az általános bizonytalanság érzése, akkor azt csak úgy lehet feldolgozni, hogy rámutatok egy másikra, és rájövök, hogy utálom, mert nem abba a csoportba tartozik, mint én.")

Valdanho, Jorge: Kezdetben van a labda. *Nagyvilág*, 2001/8. 1186–1187. Lásd bővebben: uő.: *Über Fußball. Literarische Stellpässe*. Münich, 2006, Bombus Verlag. (Vö. Vágvölgyi B. András: Az argentin labdarúgás kistükre. *ÉS*, 2006. július 7., 32.

Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest, 2006, Corvina Kiadó

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó [Tankönyvek]

Varga Klára: Performance-szal a cenzúra új formái ellen. Zelei Miklós író olvasni, látszani, vanni szeretne. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 30., 4. (R.: „az értékes művek java része nem jut el a közönséghez, mert a kiadó nem megfelelően adja azokat ki, mert a terjesztő nem terjeszti, mert a média nem foglalkozik vele, míg közepes tehetségek rendre hatalmas hátszelet és médiapublicitást kapnak. Ami a kultúrában zajlik ugyanaz, mint ami a politikában történik: ott is ritka tehetségtelen emberek láthatók az élbolyban.") Vö. Mézes Gergely: „Nem érzem magam Miklósnak" [Interjú Vámos Miklóssal]. *Vasárnapi Hírek*, 2007. november 11., 7.

Varga Klára: Propagandafilmek áthallással. Agitáció a Szabad Európa Rádió ellen az ötvenes-hatvanas évekből. *Magyar Nemzet*, 2007. február 19., 14. („Jön aztán a nyilas múlt, az ellenforradalmár múlt, a szépen megkonstruált anyag, amelyben a SZER munkatársa Puskás Öcsit faggatja a brazil csapat legyőzése kapcsán, hogy aztán a filmkészítők leleplezzék: '56-os ellenforradalmár volt!")

Varga László: *Kádár János bírái előtt… Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956*, Budapest, 2001, Osiris–Budapest Főváros Levéltára

Varga László: Velünk élő forradalom? *Népszava* (Szép Szó), 2006. december 23., 14. (R.: „míg a jobboldal egyre inkább az »elsikkasztott«, eredendően »baloldali« forradalommal azonosítja magát, addig a baloldal egy lényegét tekintve mégiscsak »jobboldali« fordulatban keresi identitását. A két tábort leginkább az fűzi össze, hogy egyik sem vesz tudomást a XX. század két kimagasló eseménye között eltelt harmad évszázadról, a »kádárizmusról«.")

Varga Tibor: Szalay Tibor – egy elfeledett magyar a Barçában (https://www.blaugrana.hu/specialok/szalay-tibor-egy-elfeledett-magyar-a-barcaban/)

Varga Zoli írja a Mai Nap olvasóinak: Menedzsment, de másként. *Mai Nap*, 1999. január 12., 28. Vö. Murányi András: Miénk ott a tér. Magyar labdarúgók külföldön, avagy menedzselésben és lehetőségben közelebb Európához. *Népszabadság* [Hétvége], 2007. december 1., 6–7.

Varga Zoltán – aki kikosarazta Alex Fergusont. (www.focitipp.hu/cikk/4467)

Varga Zoltán: A magyar futball romlott áru! *Sport plusz*, 2009. március 14., 20. (R.: „A magyar futball romlott áru. És ebben vastagon benne vagytok ti, újságírók is […] Az utánpótlás lehetne az egyetlen remény. Le-het-ne! A legjobb edzőket kellene odatenni. És a kiválasztás. Olyan gyerekeket futtatnak, akik valójában csak felfújt áltehetségek. Apuka, illetve mágnások pénzén vásárolt karrierek.")

Varga Zoltán: Így látom én: Német munkafelfogás. *Új Magyarország*, 1997. szeptember 16., 16. (R.: „Furcsa, de így van: napjainkban edzések előtt vagy után nem látsz önszorgalomból gyakorló játékost."). Vö. Ludwig Emil: Mészcsík és tinta. *Magyar Nemzet*, 2000. április 29., 19. (R.: „A múlt héten írt a Népszava Kocsis Lajosról, aki az egyik utolsó labdazsonglőr volt a régiek közül, a riportban megszámlálhatatlan bor-szóda keverék is szóba került […] Ma is a Törőcsik név ugrik be elsőre, ha az ittas állapotban elkövetett labdarúgásról esik szó […] Máig sem tudni biztosan, hogy az ellenfél idegeit kikezdő táncoló cseleit nem a szesz mozgatta-e […] Manapság ez nem így van. A mai labdarúgók nem isznak […] Nem járnak össze a törzskocsmájukba a fröccs mellett kártyázni, mint annak idején Puskásék Kispesten. Szépen átöltöznek, beülnek az autójukba, és hazahajtanak […] Az mindenesetre biztosnak tűnik, elnézegetve játékukat, hogy […] A régi nagyok még tintásan is jobbak voltak, mint a mostaniak szárazon.")

Varga Zoltán sorsa a történész szemével [Thury Gábor interjúja Borsi-Kálmán Bélával] (http://www.nemzetisport.hu/magyar_valogatott/varga-zoltan-sorsa-a-tortenesz-szemevel-2025980; 2010. április 24.; kötetben: Borsi-Kálmán Béla: *Megközelítések II*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2012, 251–256.

Varga Zoltán: *Valahogy mindig félúton*. Szerkesztette Bugya István. Előszó Balczó András. Budapest, 2008, Püski, 248 old.; 2. kiad. Budapest, 2008, Apriori International, 223 old. (Vö. Ballai Attila: Valóban félúton. *Nemzeti Sport*, 2018. november 12., 2. [kiem. mondat.: „Sportlapban talán furán hat e párhuzam, de egyszer csak úgy éreztem, Varga Zoltán lénye leginkább Antigonét tükrözi vissza."]

Varsányi Gyula: A Puskás-kultusz titkai. Dokumentumfilm a legnagyobb magyar focistáról. *Népszabadság*, 2006. augusztus 17., 9. („1956-tól 1981-ig, majd 1981-től a 90-es évekig földolgozatlan az életút […] a focista fénykorában is megmaradt »egyszerű ember-nek«, olyannak, amilyenné a kispesti grundon fölcseperedett. Sohasem akarta magát sztárolni. Mindenütt, ahol megfordult, igyekezett a helyi szokások szerint élni, megtanulni a nyelvet. Az emigráns Puskás öt nyelven beszélt, ha nem is egyetemi szinten".) Lásd még: Rab László: Az igazi Puskás. Dokumentumfilm készül a legendás futballjátékosról [Rendező: Almási Tamás]. *Népszabadság* [Hétvége], 2006. december 9., 6–7. (R. Almási véleményéből: „– A helyesírása, valljuk be őszintén, elég gyatra volt […] De a levelei arról tanúskodnak, hogy gyönyörű, formás, már-már kalligrafikus betűkkel írt, rendezett formában. Világos és tiszta gondolatokat közölt.")

Vas András: A verhetetlen Aranycsapat [Elégikus emlékezés hajdani gombfoci-partikra]. *Szép Szó*, 2018. december 29., 3. (Kiem. mondat: *Kevéske hezitálás után bizonytalanul a fehér betétes zöldek után nyúltam, s csak jóval később tudatosodott, hogy nem is egy, de két életre szóló szerelem kezdődött abban a pillanatban*.; R.: „Az évek és a karácsonyi tornák múltak, csak egy dolog nem változott, a valódi Aranycsapatot nem lehetett legyőzni.")

Vas Gábor: A Fradi mélyrepülése. Küzdelem a pártvonal [!] mentén. *Magyar Narancs*, 1999. november 25., 12–14.

Vassori, Patrick: *Football et politique. Sociologie historique d'une domination*. Paris, 1999, Les Éditions de la Passion

Váczi János: A semmit akartuk eladni az UEFA-nak. Nehéz a teljesség igényével összeállítani azt a féktelen ámokfutást, amit az elmúlt évek állami sportvezetőinek döntései jelentettek. *Magyar Nemzet*, 2007. április 25., 6. (R.: „Az, hogy Gyurcsány Ferenc egyáltalán kiutazott Cardiffba, egészen elképesztő cinizmusra vall, hiszen ő volt az, aki sportminiszterként megszüntette például a labdarúgó-tanácsadó testületet, úgy, hogy az Aranycsapat legendás élő egyéniségei mellett Baróti Lajost és Illovszky Rudolfot is pezsgős koccintásra hívta ennek a döntésnek a megünneplésére.")

Válasz a Képes Sport Kérdéseire. *Képes Sport*, 1954. december 14., 15. (Kérdés Szűcs Ernőhöz: „– Önnek, mint a Bp. Honvéd és a válogatott gyúrójának mi a véleménye játékosaink izomzatáról és a szükséges gyúrásról?" Válasz: „– Elöljáróban annyit: minél keményebb, kötöttebb egy játékos izomzata, annál több gyúrásra van szüksége. A válogatott csapat játékosai általában puha izomzatúak, s az ilyen izomzat kevésbé sérülékeny, mint a kemény izom. Bozsik, Szojka, Kocsis és Fenyvesi izomzata puhább, Lóránt, Buzánszky, Lantos és Sándor izomzata kötöttebb. Hidegkutié és Puskásé inkább lágy, noha például Puskás igazán elég erős lábakkal rendelkezik. A játékosokat rendszerint az edzések után gyúrom meg, mérkőzés után nemcsak felesleges, hanem sok esetben káros lenne a gyúrás.")

Válasz a Képes Sport Kérdéseire. *Képes Sport*, 1955. május 15., 15. (Kérdés Budai Lászlóhoz, a Honvéd és az aranycsapat jobbszélsőjéhez: „– Ki lenne az első számú jobbszélső-jelöltje a válogatott labdarúgó-csapatban, ha magától függene az összeállítás?" Válasz: „– Sándor! Nem vitás, hogy az elmúlt [az 1954-es világbajnoki] idényben ő volt a legjobb jobbszélsőnk, s szinte valamennyi nemzetek közötti mérkőzésen becsülettel megállta a helyét. Sőt, nemegyszer kiemelkedő játékot nyújtott.")

Válasz ma sincs. Esterházy Mártonnal Simon Andrea beszélget. *ÉS*, 2019. február 8., 7. R. : „Az újságírók írták, hogy '38 és '54 után újra vb-döntőt játszhatunk, világbajnokok is lehetünk."). Vö. Szále László: Talán egy patkószeg. *ÉS*, 2019. március 1., 2. (R.: „Nem vagyok Mezey György prókátora, de nem hiszem, hogy hiúságból, makacsságból […] hallgatja el az igazságot […] Egyszerűen vesztettünk, ahogy Mohácsnál, vagy Bernben, s minél jobban fáj a vereség, annál inkább – és tovább – kutatjuk az okokat."). Lásd még erről: Szilágyi László: Bokszolni tanul a Gróf. Esterházy Márton attól tart, nem éri meg a következő magyar vb-gólt. *Magyar Nemzet*, 2019.március 2., 19. (R.: „Zsengelléréktől kezdve a magyar labdarúgásban volt a legtöbb világklasszis, viszont ha a futballunk egészét vesszük, akkor a kiemelkedő játékosok számához képest alig értünk el számottevő eredményt […] Albert Flóri elmondta, hogy ők annak idején lementek Dorogra és súlyos tízezrekért eladták a meccset. Nem a mi generációnk találta fel a bundát, de minket hurcoltak meg a legjobban […] Mezey volt a legjobb edzőm De […] Irapuatóban […] csak A tervünk volt […] nem volt B tervünk, C meg pláne nem. Az egész felkészülés borzalmas volt. Ausztriai magaslati edzőtábor 5 fokban, déli edzések Mexikóban 40 fokban, súlyvesztés, túledzettség… Szinte fizikai nullponton voltam a szovjet mérkőzés előtt […] a szovjetek ellen valamit nagyon elrontottak, de senki sem vállalja a felelősséget. Csak mi, játékosok vagyunk a hibásak! Még 32 év után is! [Esterházy Péterről:] Sokkal tehetségesebb volt, mint én. A BLASZ II-ben játszottunk, nem ő volt az új Varga Zoli, de simán lehetett volna belőle NB I.-es játékos.").

Vámos György: Bűnösök és bűnbakok a Magyar Rádióban 1945 után. *Eszmélet*, 2012/96. 79–102.

Vámos Tamás: És ő? Róla miért feledkeztünk el? [Beszélgetés a ma is köztünk lévő csepeli Tóth II Józseffel] *Sport plusz*, 2007. április 14., 8–9.

Váncsa István: Hatvannyolc. *ÉS*, 2018. január 5., 1. (R.: „A hatvanas évek szabadabb szelleme és természetes optimizmusa valamiképpen ide is beszivárgott, ezért aztán magától értetődő módon hülyéknek néztük a rendszer mamelukjait […] Végük lesz előbb-utóbb, ezt gondoltuk róluk, de nem abban az értelemben, hogy el lesznek kergetve […] hanem úgy, hogy az anyagi javak egyre fokozódó bősége folytán idővel megszűnik a kapitalizmus, ahol az ember embernek farkasa, de a szocializmus is, ahol az ember embernek spiclije, helyette szabadság lesz, derű, nyugalom, Árkádia.")

[Ifj.] Vándor Kálmán: Beszélgetés Puskás „Öcsivel". Mit érzett Puskás első válogatottságakor – Melyik a legjobb csapat. Miért nem megy Öcsi külföldre. *Nemzeti Sport*, 1946. január 3., 2. (Vö. Szegő András: A 85 éves Vándor Kálmán már nem szeret futni a teniszlabda után… de még ma is egy világfi. *Sport plusz*, 2007. november 17., 28. (R.: „Vándor Kálmán […] az apám a [Horthy-] korszak egyik megbecsült írója volt […] Tari István, az akkori Nemzeti Sporttól [meg]kérdezte, hogy nem dolgoznék neki diáktudósítóként […] ezzel 14 éves fejjel elkezdődött sportújságírói pályafutásom […] Szerinted ki volt a legnagyobb? [Sz. A. kérdése] – Bozsik Cucu. Játékintelligenciáját, taktikai érettségét, technikai tudását meg sem közelítette senki, sem akkor, sem azóta. Mindent tudott, és minden tudását a csapat érdekének rendelte alá… Fantasztikus volt…")

Vándor Kálmán: *Futballvilágbajnokok A-tól Z-ig*. Budapest, 1986, A Lapkiadó Vállalat kiadása

Vándor Kálmán: *Labdarúgó-világbajnokságok*. Budapest, 1978, Sport

Vári Attila: *Cselédfarsang (Regény)*. Budapest, 2001, Palatinus Kiadó (9., 73., 137–138., 141–142.)

Várkonyi Benedek: Mire jó a múlt? Beszélgetés Hayden White történetfilozófussal. *Café BABEL*, 2003/1–2, 19–21. (R.: „a tényeket jelentéssel töltjük meg [...] ezt akarja a történész. Nem azt akarja megmondani, mi az igazság, hanem hogy mit jelent az igazság, mit jelentenek a tények az ember számára egy korban.")

Várkonyi Sándor: „Az baj, ha túlságosan nyugodt a focista..." Sok a játékos az Egyetértésben, vagy pedig éppen elég? *Népsport*, 1969. február 11., 3.

Várkonyi Sándor: *Mivé lettél futballkirály?* Budapest, 2011, Pro-Sport 2000 Betéti Társaság. (Vö: A. G.: Várkonyi Sándor sportújságíró: Miért csipkedjem azokat, akik behatárolt szinten fociznak? *Sportplusz*, 2017. január 26., 17.)

Várkonyi Sándor: *Kár, hogy ráértek az andorraiak. Ismét futballtörténelmet írtunk. Karcolatok*. Budapest, 2018, Pro-Sport 2000 Bt.

Várkonyi Sándor: *S lett futballcsapat. Népsport Évkönyv*, 1973/1974 [Szerk. Szabó Béla], Budapest, 1974, Szikra Lapnyomda, 211–214.

Vásárhelyi Miklós: A *történelemben. Vásárhelyi Miklós válogatott beszédei és írásai a nyolcvanas-kilencvenes évekből* [Az előszót írta: Kenedi János; sajtó alá rendezte: Vásárhelyi Júlia]. Budapest, 2006, Az Irodalom Kft. kiadása

Vásárhelyi Mária: *Valahogy megvagyunk – Snagovi emlékkönyv*. Budapest, 2019, Ab Ovo Kiadó, Vö. Buják Attila: Fogságunk naplója – Vásárhelyi Mária: Mindig titok lappangott körülöttünk. *168 óra*, 2019. június 2. (https://168ora.hu/itthon/fogsagunk-naploja-vasarhelyi-maria-mindig-titok-lappangott-korulottunk-169092); továbbá: „Valahogy megvagyunk" – Vásárhelyi Mária a vendégünk (https://www.klubradio.hu/adasok/valahogy-megvagyunk-vasarhelyi-maria-a-vendegunk-107776)

Vedres József (szerk.): *A Magyar Testgyakorlók Köre 75 éve*. Budapest, 1963, Sport-Medicina

Veress Kata: Tehetség és munka. *Napi Magyarország*, 1999. június 10., 10. (R.:„Szeptemberben egy újabb vállalkozás indul be. A neve »VARGAZOLI« Futball Club. Terveikről Molnár Ferenc, a klub elnöke beszélt." [a beharangozóból])

Veszprémi Linda: *Döglött akták*: A Czibor-balhé: „Ki nem tud fizetni"?! [Az ún. 'EMKE-botrány' históriája]. *FourFourTwo*, 2019/szeptember, 96–97.

Veszprémi Linda: *Döglött akták*: Kételyek tengerében [Varga Zoltán személyiségfejlődésének lehetséges okairól]. *FourFourTwo*, 2019/augusztus, 96–97. (R. Varga Zoltán anyai ági nagybátyja Szilas [Sturcz] József véleményéből: „Szilasék [...] nem tartják meglepőnek, hogy Zoli rendmániás volt, kint pedig gyorsan tanult németül: a család eredetileg sváb, a mama még Sturcz Erzsébet néven ment [férjhez] Varga Ferenchez".) Vö. Varga Zoltán Szilveszter [N. Pál József véleménye ugyanerről], *uo*. 97.

Veszprémi Linda: *Döglött akták*. Ries István a meggyilkolt [agyonvert] MLSZ-elnök. *FourFourTwo*, 2019/június, 96–97. (Kiem. mondat: *„Ries István igazságügy-miniszter feküdt a hordágyon, alighanem eszméletlenül. Ősz haja is csupa vér volt."*)

Végső búcsú Puskás Ferenctől (Öcsitől). *Magyar Hírlap*, 2006. december 11., 1–3. (Vö. 2 perces interjú: Buzánszky Jenő az aranycsapat jobbhátvédje, *uo*. 3.

Vető József: Kiküldött munkatársunk telefonjelentése a labdarúgó-világbajnokság előestéjén. Zürich, június 15. *Szabad Nép*, 1954. június 16., 4.

Vető József: Kiküldött munkatársunk telefonjelentése a magyar csapat ellenfeleiről. Bern, június 18. *Szabad Nép*, 1954. június 19., 4.

Vető József: A mai mérkőzés előtt. Spiez, június 19. *Szabad Nép*, 1954. június 20., 4.

Vető József: Nyolc magyar gól Nyugat-Németország kapujában. Magyarország–Nyugat-Németország 8:3 (3:1) Bázel, június 20. *Szabad Nép*, 1954. június 21., 4.

Vető József: Ragyogó győzelem a világbajnokjelölt brazilok felett. – Magyarország–Brazília 4:2 (2:1) – Puskás nélkül és sérült jobbszélsővel, hősies küzdelemben harcolta ki csapatunk a továbbjutást a példátlanul durva ellenféllel szemben. *Szabad Nép*, 1954. június 28., 4.

Vető József: Brazília után – Uruguay előtt, Genf, 1954. június 28. *Szabad Nép*, 1954. június 29., 4.

Vető József: Döntőben a magyar csapat! Hatalmas küzdelemben győztük le a világbajnokot. Magyarország–Uruguay 4:2 (2:2, 1:0) Lausanne, június 30. *Szabad Nép*, 1954. július 1., 4.

Vető József: A döntő előtt. Nyugat-Németország erősen készül a döntőre, Bern, július 1. *Szabad Nép*, 1954. július 2., 4. Kapcsolódó kishír: Válogatott labdarúgóink számos hozzátartozója Svájcba utazik. *Uo*. [R.: „A svájci világbajnokságon diadalmasan szereplő válogatott labdarúgócsapatunk játékosainak és vezetőinek hozzátartozói közül többen Svájcba utaznak, hogy jelen legyenek a világbajnokság vasárnapi döntő mérkőzésén. A hozzátartozók csoportja ma [péntek] este 21 óra 20 perckor indul a budapesti Keleti-pályaudvarról."]

Vető József: A cél előtt ... Beszélgetés Puskás Ferenccel, Solothurn, július 2. *Szabad Nép*, 1954. július 3., 4.

Vető József: Ma dől el a labdarúgó-világbajnokság sorsa. Ausztria a harmadik. Zürich, július 3. *Szabad Nép*, 1954. július 4., 4.

Vető József: Magyarország hősies küzdelemsorozat után második lett a világbajnokságon. Nyugat-Németország–Magyarország 3:2 (2:2) Bern, *július* 4. *Szabad Nép*, 1954. *július* 5., 4.

Vető József: Miért lett második a világbajnokság legjobb csapata? Bern, július 5. *Szabad Nép*, 1954. július 6., 4.

[Vető József:] Töretlen a magyar labdarúgás ereje, *Szabad Nép*, 1954. július 7., 4. (R.: „A magyar csapat két legnehezebb mérkőzésén Puskás Ferenc nélkül győzött... győzött tíz emberrel és győzött kilenc emberrel.")

Végh Antal: *90 perc*. Budapest, 1979, Magvető Kiadó.

Végh Antal: *Gyógyít6atlan?* Budapest, 1986, Lapkiadó Vállalat–Ország Világ Szerkesztősége. Vö. Kemény György: *Ez a Vég(h)!* [Végh Antal futball-szakírói munkásságáról]. Miskolc, 1987, Kiadja az Ifjúsági Lap-és Könyvkiadó Vállalat. (Vö: N. Pál József: Kisemberi együgyűség [Végh Antal futballtárgyú írásainak végső mérlege]. *Nemzeti Sport*, *2019*. február 14., 2. (Kiem. mondat: „Végh Antal éppúgy a szocializmus egyik furfangos szelepe volt, ahogy a műfajában nála klasszisokkal tehetségesebb Hofi Géza is. Még az sem véletlen tán, hogy Hofi a futballt mint témát vele egy időben »találta meg«."

Végh Antal: *Miért beteg a magyar futball?* Budapest, 1974, Magvető Kiadó

Végh Antal: *Miért beteg a magyar futball? Miért beteg a magyar futball? (riport); 90 perc (regény); Szép volt fiúk! (színmű)*. Budapest, 1981, A szerző kiadása

Vida István [közleménye]: Aczél György: Közelkép Kádárról. Életútvázlat Aczél György hagyatékából. *Rubicon*, 2000/6., 4–11.

Vida Péter: *Világhírű magyarok. Felfedezők, tudósok, művészek, feltalálók*. Budapest, é.n. [2016], TKK, Kereskedelmi Kft. (Puskás-életrajz: 34.)

Világbajnoki arcképcsarnok [Az „aranycsapat" 1950–1954 közötti valamennyi (27) meccsének összes adata az 1954. május 23-i 7:1-es magyar–angol mérkőzésig bezárólag! Valamint a 22 tagú VB-keret minden játékosának fényképe és életrajzi adatai!]. *Képes Sport*, 1954. június 15., 7–9.

Világosi Gábor: Történelemóra az MTK-ról és az FTC-ről. *Népszabadság*, 2001. augusztus 14., 16. (Vö. Feljelentették a MIÉP alelnökét; Bognár az 1912-es felfogást idézi vissza [Hadas Miklós: Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, 1995 című tanulmánya nyomán]. *Népszabadság*, 2001. július 28., 4.; Dávid Ibolya [igazságügy-miniszter]: Fröccsen a sár. *Magyar Hírlap*, 2001. augusztus 11., 8.; Bokor Pál: Szabadságot Bognár Lászlónak. *Uo*.; Papp Gábor: Megtagadott nyomozás. Az ügyészség szerint Bognár [László MIÉP-alelnök] nem követett el bűncselekményt. *Magyar Nemzet*, 2001. augusztus 18., 3.; Kun Péter: Panaszt tett a zsidó hitközség. *Népszava*, 2001. augusztus 23., 2.; Dr. Králik Gábor: Még minek kell történnie? *Uo*. 11.; Magyar Bálint: Európát játszani. *Magyar Hírlap*, 2001. augusztus 27., 7.; Balogh Zsigmond: Fradi-sztori: elhatárolódik-e a kormány? Dávid Ibolya nem gyakorolhat felügyeletet az ügyészség fölött, ehhez ugyanis a baloldal nem járul hozzá. *Magyar Nemzet*, 2001. augusztus 31., 6.; Kepecs Ferenc–Rónay Tamás: Ahol már normává vált a tisztesség. Nyugaton másként tekint a társadalom a politikai szélsőségekre. *Népszava*, 2001. szeptember 1., 9.; László Boglár–Dési János: Szombati randevú Dávid Ibolyával: „Ketten többen vagyunk, mintha külön indulnánk." *Népszava*, 2001. szeptember 8., 6. Lásd még: Ludassy Mária: Indul a vonat. *Mozgó Világ*, 2000/5., 28–29., vö. Márton László [a Magyar Köztársaság korábbi algériai nagykövete]: Hová megy a vonat? *Népszava*, 2000. április 13., 7.)

Villányi Gergely: Pszeudo-fociesszék, avagy a futballvilág síkjai. Történelmi és szociológiai jelenségek a labdarúgás szemüvegén keresztül. *Új Szó* (Focitipp), 2018. szeptember 25., kedd, XIV. évfolyam, 34. szám, 10.

Viloro, Juan: *Gólöröm*. Budapest, 2016, Európa Kiadó

Vincze András: Elveszett finesz. *Nemzeti Sport*, 2018. március 31., 2. . (Kiem. mondat: *„A hajdani legendák immár csak félig-meddig tréfás csapatösszeállítási receptje a következőképpen szól: kapust muszáj nevezni a meccsre, védőket drótból is hajlítunk, viszont a labdarúgás a felezővonal környékén kezdődik."*)

Vincze János: *Így láttam én Ferencvárost! (1956–2012)*. Budapest, 2012, NDP Kiadó

Virág Gyula: A döntő előtt és után: az 1954-es labdarúgó-világbajnokság sajtóvisszhangja Magyarországon. *Múltunk*. Politikatörténeti *folyóirat, 2006/3., 190–213.*

„Viszlát, Puskás úr!" [Szemelvények a nagy nemzetközi lapokban megjelent Puskás-nekrológokból] *Népszava*, 2006. november 18., (R.: Reuters: „Puskás a mágikus magyarok mozgatórugója volt, és érdemeiért a labdarúgás történetével és statisztikáival foglalkozó szervezet, az IFFHS a XX. század negyedik számú játékosává választotta.")

Voleszák Gábor: A kis „Csori" álma [EZ TÖRTÉNT] *Népsport. A Nemzeti Sport retrómelléklete*,2018. március 26., III.

Volt egyszer egy csatár. Kocsis Sándor emlékkönyv. Írta, és – Nagy Béla, Mészáros József, Czibor Zoltán, Szabó Tibor, Grosics Gyula, Buzánszky Jenő, Puskás Ferenc, Hidegkuti Nándor, Szepesi György, Kopeczky Lajos, Josep Ljuis Nunez visszaemlékezéseiből – összeállította: Schlegel Oszkár. Szerk. és a szöveget gondozta: Perutek János és Neményi Zsolt. Budapest, 2012, Küzdőtér Kft. és Aranycsapat Alapítvány (33–36, 48, 56, 60–64.)

Vörös Csaba: A labdarúgócsapat összetételét operatív úton irányítottuk. https://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/05/02/miert_nem_akadalyozta_mag_a_belugy_hogy_a_legnagyobb_magyar_tehetseg_disszidaljon/ Vörös Csaba: Szigorúan titkos (Levéltári futball). Első rész: A felakasztott labdarúgó, akit még Puskás sem tudott megmenteni. *FourFourTwo*, 2018. január, 77–81. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Szűcs Sándor-feldolgozás Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján született! – B-K. B.)

Vörös Csaba: Miért nem akadályozta meg a belügy Varga Zoltán disszidálását? https://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/05/03/varga_zoltan_es_a_iii_iii./

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Második rész: Jöttek a csehszlovákok! Jöttek a csehszlovákok! *FourFourTwo*, 2018. március, 85–89.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Harmadik rész: Solti, a titokzatos futball–menedzser. *FourFourTwo*, 2018. április, 76–89. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Solti-portré Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján született! (Csupán három fényképet emeltünk át közleményéből – B-K. B.)

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Negyedik rész. Az ÁVH nélkül nincs Aranycsapat? *FourFourTwo*, 2018. május, 80–89. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő *Kell egy csapat*! [*Epizódok Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájából*] *című fejezet* s különösen a Lóránt-portré Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, az ÁBTL-ben végzett önálló kutatás alapján született, de a történész-szakma írott és íratlan szabályai szerint természetesen ezeket is hasznosítottuk! Jelen sorok szerzője 'érdekes' koincidenciának találja, hogy fejezetének főbb gondolatai VCS közleményében is szerepelnek, árnyalt történelmi, társadalomtörténeti s társaslélektani összefüggéseik *nélkül*... B-K. B.)

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Ötödik rész. „Nemere" Novák Dezsőről is jelentett. *FourFourTwo*, 2018. június, 84–89. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Solti-portré Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján született!)

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Hatodik rész. Puskás Öcsi lefoglalt levelei. *FourFourTwo*, 2018. július, 76–85.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Hetedik rész. Budai II, Albert és Tichy autót vásárol. *FourFourTwo*, 2018. augusztus, 84–89.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Nyolcadik rész. Ők azt hitték, bármit megtehetnek. *FourFourTwo*, 2018. szeptember, 84–89. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Berger-portré

Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, az ÁBTL-ben végzett önálló kutatás alapján született, de a történész-szakma írott és íratlan szabályai szerint természetesen ezen közlemény adatait is hasznosítottuk.)

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Kilencedik rész. Haragudott a magyarokra, mert nem figyelmeztették. [Kása Ferenc portréja]. *FourFourTwo*, 2018. november, 84–89.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizedik rész. Az állambiztonság és a Ferencváros (3/1: utcai harcok a Fradi-meccs után). *FourFourTwo*, 2018. december, 82–89.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenegyedik rész. Az állambiztonság és a Ferencváros (3/2: A csúcson buktatták meg az edzőt, vele bukott az elnök. *FourFourTwo*, 2019/január, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenkettedik rész. Az állambiztonság és a Ferencváros (3/3: Az edző nem kertelt, és sohasem tett lakatot a szájára). *FourFourTwo*, 2019/február, 100–105.(*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Lakat Károly ferencvárosi edzői működésére s a Csanádi-koszak kezdetére vonatkozó betétek Vörös Csaba eredményeinek ismerete nélkül, azok publikálása előtt, önálló kutatás alapján születtek!)

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenharmadik rész. Grosics Gyula levelét megírta a miniszternek. *FourFourTwo*, 2019/március, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizennegyedik rész. Felforgató magatartás a lelátókon. *FourFourTwo*, 2019/április, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenötödik rész. Minden harmadik néző kiber lesz a meccsen. *FourFourTwo*, 2019/május, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenhatodik rész. Jobb sorsot érdemelt volna... [Varga Zoltán és a szolgálatok] *FourFourTwo*, 2019/június, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenhetedik rész. Ez bizony nem volt derék [Egy „Derék" fedőnevű ügynök és a magyar válogatott 1961-es 'története']. *FourFourTwo*, 2019/július, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizennyolcadik rész. Esztelen merevség, szocialista paranoia. *FourFourTwo*, 2019/augusztus, 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Tizenkilencedik rész. Szabadrablás, gátlástalanság, kiprovokált ajándék. *FourFourTwo*, 2019/szeptember 100–105.

Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Huszadik rész. Mi kellett ahhoz, hogy Novák Dezsőből „Nemere" legyen? *FourFourTwo*, 2019/október, 100–105. (*Megjegyzés*: a kötetünkben szereplő Novák Dezső beszervezésére és ügynöki karrierjére vonatkozó betétek Vörös Csaba eredményeinek ismerete *nélkül*, azok publikálása *előtt*, önálló kutatás alapján születtek!)

V. T. R.: Néhol elmúlás, másutt kikelet? Év végi múltidéző [Albert Flóriánnal]. *Népszava*, 2007. december 31., 15.

w. j.: Javul, javul a Ferencváros, de még nem a régi. FTC–Elektromos 3:2 (2:2). *Népsport*, I. évf., 3. szám, 1945. április 30., 3. (R.: „A Fradistáknál különös mozgolódás észlelhető, de aztán megnyugodnak a kedélyek. Új arcot is látni. *Kubala*, a Ganz összekötő csatára mutatkozik be [...] A kis Kubala tűnik most ki. Fürgén, ötletesen mozog. A közönség hamar kész a megállapítással: – *Tud a fiú! A Fradiba való* [...] az ügyes Kubala egy perc múlva egyenlít [...] *Kitűnő lesz a két fiatal összekötő Gyulai és Kubala is*." [kiemelések az eredetiben!]) Vö. Kubala, az FTC és az 50 000 pengő. *Népsport*, 1945. május 2., 3. (R.: „Megírtuk, hogy Kubala a Ganz TE tehetséges fiatal csatára a Ferencvároshoz kérte átigazolását. Kubala átigazolása azonban nem ment simán [...] *az FTC és a Ganz TE is olyan megállapodást kötött egymással, hogy ha valamelyikük a másiktól annak engedélye nélkül leigazol játékost, úgy 50 000 pengő pönálét kell fizetnie a játékos egyesületének* [kiemelés az eredetiben!] [...] Érdekes megemlíteni, hogy Kubala abban az esetben, ha nem mehetett volna az FTC-be, nem I. osztályú egyesületbe, hanem a Kisgazdapárt csapatába, a HAC-ba [Hidegkuti akkori egyletébe] lépett volna." [Újabb adalékként: Kubala, ugyanaznap – 1945. augusztus 20-án – lett válogatott, mint a tíz héttel idősebb Puskás, – igaz, „csak" a B-csapatban, amelynek csatársora viszont így festett: Sipos [FTC], Hidegkuti [Herminamezei AC], Keszthelyi [Csepel], Kubala [FTC], Nyers [UTE]. Lásd *Népsport*, 1945. augusztus 21., 2. (R.: a méltatásból: „Hidegkuti ezúttal is [ti. ő már egy nappal korábban is játszott Bécsben] kitűnően, de a kapu előtt balszerencsésen küzdött [...] Kubala pompásan játszott, kitűnően épített.")

Walter, Fritz: 3:2 Das Spiel ist aus! Deutschland ist Weltmeister! München, 1954, [2004], Copress Sport

Walker, Sam: *Legendás kapitányok – A sporttörténelem sikereinek titka* [The Captain Class – The Hidden Force That Creates the World's Greatest Teams]. Ford. Etédi Péter. Budapest, 2018, Partvonal Kiadó. Vö: Várkonyi Zsolt: Megfejtették a világ legjobb csapatainak titkát (https://librarius.hu/2018/12/17/sam-walker-legendas-kapitanyok-a-sporttortenelem-sikereinek-titka/)

Wallenstein Róbert: „Ha nincs a holokauszt, az Aranycsapat világbajnok lett volna", véli David Bolchover brit író. In: *Neokohn* (Szabadság, zsidóság, Amerika), 2019. május 26. (https://neokohn.hu/2019/05/26/a-holokauszt-is-okolhato-az-aranycsapat-elbukott-vilagbajnoki-dontojeert/)

Weisgram, Wolfgang (Ausztria): *Balladen und Balloden – Der Fußball zwischen Poesie und Kitsch*. (Balladák és labdaódák – A labdarúgás a költészet és a giccs határán) [A futball poétikájáról tudományos megközelítésben – „Zur Poetik des Fußballs" – eine wissenschaftliche Annäherung című budapesti tudományos konferencián (Andrássy Egyetem) 2008. február 12-én elhangzott előadás]

Weiss János: *Lukács Györgyés tanítványai*. Budapest, 2018, Áron Kiadó

Wilson, Jonathan: *Futball forradalmak. A foci története és taktikai fejlődése az angliai kezdetektől a 2014-es brazíliai vb-ig.* Budapest, 2014 Akadémiai Kiadó, Kanári Könyvek. (Vö. Szeli Mátyás: Elfeledett forradalmárok [Interjú Jonathan Wilsonnal]. *Nemzeti Sport*, 2018. március 29., 20.]

Zakariás, József. From Wikipedia, the free encyclopedia. (R.: „He then helped Hungary reach the *1954 World Cup final*. During the World Cup finals he played in four of the five games Hungary played in. He allegedly broke a curfew before the final, spending the previous night with a hotel maid. Zakariás never played for Hungary again.")

Zalka András: A sokoldalú edzés, a testalkat és a labdarúgás. *Labdarúgás*, 1960/4., 15–16.

Zalka András: „A zsenik tizenegye". A magyar találmány. *História*, 2003/8–9., 28–29.

Zeidler Miklós: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony, 2012, Kalligram

Zeidler Miklós: A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1997/26., 9–86.

Zeidler Miklós: *Sportterek*. Budapest, 2000, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal kiadása

Zeke Gyula: *Volt egy feketém – A budapesti eszpresszók története*, Budapest, 2015, Balassi Kiadó

Zelei Miklós: *Hubertusz. Konszolidációs móka egy részben* A színjáték kéziratának létrehozását támogatta: Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért. Megjelent: *Székelyföld*, 2016. július, 36–82. Ősbemutató: Beregszász, 2016. november 3. A budapesti Gózon Gyula Kamaraszínház és a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház közös produkciója. Producer: Szabó Ágnes; rendezte: Berettyán Nándor

Zéo, Antoine–Dumont, Nicolas interjúja Rai-val (Charles Chevillard fotóival): »Nous sommes des acteurs politiques, qu'on le veuille ou non«, (Politikai szereplők vagyunk, ha akarjuk, ha nem). *Cahiers du football*, Numéro 1, 14–23.

Zidane a retrouvé la peche. *Paris Match*, 2006. július 27. – augusztus 2., 46–49., 106. (R. az egyik Zidane-fotó magyarázó szövegéből: „Július 12-én a Canal+ csatornán Zinédine Zidane magyarázatot ad. Kifejti, hogy a Materazzira irányuló mozdulata »megbocsáthatatlan«, de nem volt más választása.")

Zidane. Retour en Italie. *Malgré* la finale perdue du Mondial et l'incident Materazzi, le plus célèbre des numéros 10 est retourné en vacances, en famille et en vieil ami, au pays de la Juve, son ancien club [fényképes beszámoló a 2006-os vb után visszavonult francia világsztár családi körben töltött itáliai vakációjáról]. *Paris Match*, 2007. szeptember 28.–október 4., 92–95. (R.: „Ezzel az olaszországi úttal Zizu elegáns módját találta meg annak, hogy végképp lezárja július 9-ét.")

Zolcer, Susanne: Nation mourns one of its greats. The Galloping Major gets promoted, and a final resting place in St István's Basilica. *The Budapest Sun*, 2006. december 14–20., 1.

Zsengellér Zsolt: Az edzőnek idő kell. Beszélgetés Kalocsay Gézával [a Videoton akkori trénerével]. *Képes Sport*, 1971. október 26., 8. (R.: „ – Ön sokat dolgozott külföldön is. Általában sikerrel. Mi a különbség az itthoni munka és a külföldi között? – Azokban a csapatokban, amelyekkel külföldön dolgoztam, elsősorban a versengés volt nagyobb. Egyetlen játékos sem érezhette páholyban magát, mert még tíz hasonló képességű társa várt mohón a beugrásra. Ennek folytán természetesen könnyebben voltak kezelhetők is a játékosok. Ez a vetélkedés itt, sajnos, nincs meg, mert nem megfelelő az utánpótlás.")

Zsidai István: *Ferike, a Góléádor* [Bene Ferenc életútja]. Budapest, 1984, Népszava

Zsiga László: *Ők 929-en. Az FTC labdarúgói 1901–2011.* Budapest, 2011, FTC Labdarúgói Zrt.

Zsoldos Barna: „Azért mindennek van határa". Őszintén beszélt pályafutása sarokpontjairól, a rázúduló kritikákról és az örökösen felvetődő pénzügyi helyzetéről – az al-Vahda légiósának fáj, hogy az idei kudarcok miatt megkérdőjelezik kilencvenhárom válogatottságát. (Exkluzív fényképes interjú Dzsudzsák Balázzsal; a címlapon: Dzsudzsák Balázs: „Gürizek azért, hogy jobb legyek"). *Nemzeti Sport*, 2017. november 28., 1. és 6–7.

Zsolt István: *A pálya közepén*. Budapest, 1974, Magvető (49–51, 54, 55–56.)

Zsolt Róbert: Egy tehetség – válaszúton [Kocsis Lajos kisportréja]. *Labdarúgás*, 1966/6., 5. (Vö. Bácskai László: Mindig a pályán kell bizonyítani [Interjú a Puskás utáni magyar futball egyik legnagyobb (ős) tehetségével, az akkor 23 éves Kocsis Lajossal]. *Labdarúgás*, 1970/11., 7.)

Zsolt Róbert: *Labdarúgók, sportolók*, Budapest, 1979, Szépirodalmi

Zsolt Róbert: *Puskás Öcsi*. Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó

Zsolt Róbert: *Sportolók és sporterkölcsök*. Budapest, 1983, Sport

Tartalom

Előhang	7
Bevezetés	10
Pancho Puskas a csúcson	14
Fejesek és 'fejesek'	16
Puskás Öcsi, a békeharcos	22
Az Aranycsapat Abonyban	28
Kell egy csapat!	37
A fitos orrú szolgálólány és az Aranycsapat	90
Vasárnap Farkas Mihály lesz a balszélső	113
Puskás – az '56-os legenda születése	116
Mutatvány Ciprus szigetén – és másutt	121
Alkalmi fényképelemzés	123
Egy kispesti kisfiú Erdély „fővárosában"	142
Három testőr (muskétás) Hispániában	147
A mitikus bal láb – munkában	156
The Substitute (Le remplaçant)	169
Egy nappali tagozatos bölcsész a Fradiban	177
A megbocsátás	201
Titkosszolgák és célszemélyek, futballmezben – és anélkül	237
Sportvezetők vagy ügynökök?	272
Menedzserek, sportvezetők, ügynökök és játékoskarrierek	297
Ügynökök célkeresztjében a tehetségek?	341
A Varga-ügy, új szemszögből	358
Varga Zoltán Andalúziában	382
A tékozló fiú: Varga Zoli ismét az Üllői úton	390
Pillanatkép az arab világból: Öcsi bácsi, az apafigura	394
Hattyúdal és megdicsőülés – külföldön	395
Méltatlan kispesti búcsú(k)	398
Összegzés	400
Epilógus	405
Függelék	409
Versek	411
Mondások	414
Külföldi vélemények Puskásról	415
Források – Irodalom	416

E kötet átdolgozása és folytatása a szerző 2008-as sikerkönyvének. *Az Aranycsapat – és ami utána következik:* a magyar futball régi és új, immár hanyatló históriájának társadalmi összefüggései a történész szemével.

Hősének, a 20. század legismertebb magyarjának páratlan, ahogy Borsi-Kálmán nevezi: megkettőzött pályája. Annak a világhírű sportolónak a története, akinek életútjában tökéletes szimmetriában áll a hazai és a világkarrier. Azé a magyaré, aki talentumát maradéktalanul beváltotta.

Borsi-Kálmán Béla nem csak Puskás Ferenc zseniális életútjának elemzését nyújtja: munkája futballhistóriából kibomló mentalitás- és társadalomtörténeti elemzés is. Játékosok, játékosügynökök, menedzserek, állambiztonsági ügynökök és vezetők bukkannak fel: siker, tündöklés, felszabadult önkifejezés és végzetes futballtörténeti bukás (1954, Bern). Majd további, sorozatos társadalmi és szellemtörténeti zsákutcák „Futbólia" szimbolikus terében. Puskás, Bozsik, Kocsis, Czibor, az 1956 után széthulló Aranycsapat tagjai, és ami „utánuk következik" – Albert Flórián, Varga Zoltán nemzedéke és a kései utódok. Mi kezdődött és talán végződött az Aranycsapattal – Puskásék után hol és miben tévesztettünk utat?

Negyedfélszáz fotóval illusztrált könyvében Borsi-Kálmán Béla szinte minden magyar és idegen nyelvű forrást felhasznál, irodalomjegyzéke páratlan. Történészként és egykori sportolóként írott műve nélkülözhetetlen a Puskásékról való ismereteink sorában.

Ambrus Lajos

ISBN 978-963-435-058-3

8000 Ft

